ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ УРСР

ХЕРСОНСЬКА ОБЛАСТЬ

ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

В ДВАДЦЯТИ ШЕСТИ ТОМАХ

ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ АКАДЕМІЇ НАУК УРСР

КИЇВ — 1972

ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

ХЕРСОНСЬКА ОБЛАСТЬ

ГОЛОВНА РЕДАКЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ

АКАДЕМІЇ НАУК УРСР

9(С2)
І-90

ХАРКІВСЬКА КНИЖКОВА ФАБРИКА
ім. М. В. ФРУНЗЕ

1-6-4
М-72-374

ПРЕЗИДИУМ ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СССР
ПРЕЗИДІЯ ВЕРХОВНОЇ РАДИ СРСР
ПРЭЗІДЫУМ ВЯРХОЎНАГА САВЕТА СССР
СССР ОЛИЙ СОВЕТИНИНГ ПРЕЗИДИУМИ
СССР ЖОҒАРҒЫ СОВЕТІНІҢ ПРЕЗИДИУМЫ
ССРИ АЛИ СОВЕТИНИН РӘЈАСӘТ ҺЕЈ'ӘТИ
TSRS AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS PREZIDIUMAS
ПРЕЗИДИУМУЛ СОВЕТУЛУЙ СУПРЕМ АЛ УНИУНИЙ РСС
PSRS AUGSTĀKĀS PADOMES PREZIDIJS
СССР ЖОГОРКУ СОВЕТИНИН ПРЕЗИДИУМУ
ПРЕЗИДИУМИ СОВЕТИ ОЛИИ СССР
СССР ЁКАРЫ СОВЕТИНИН ПРЕЗИДИУМЫ
NSV LIIDU ÜLEMNÕUKOGU PRESIIDIUM

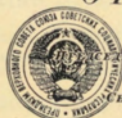

ГРАМОТА

Президиум Верховного Совета
Союза Советских Социалистических Республик

за успехи, достигнутые трудящимися области в хозяйственном и культурном строительстве, Указом от 11 февраля 1967 года наградил Херсонскую область Украинской ССР

ОРДЕНОМ ЛЕНИНА

Председатель Президиума Верховного Совета СССР

Секретарь Президиума Верховного Совета СССР

МОСКВА, КРЕМЛЬ. 14 марта 1967 г.

ВІД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ ТОМУ

Великий, складний шлях пройшли трудящі Херсонського краю в боротьбі за своє соціальне і національне визволення. Під керівництвом Комуністичної партії, при братерській взаємодопомозі радянських народів вони перетворили колись відсталу окраїну царської Росії на одну з квітучих індустріально-колгоспних областей Радянської України. Велике свято єднання, дружби і братерства всіх націй і народностей нашої країни — 50-річчя утворення Союзу РСР робітники, колгоспники і трудова інтелігенція Херсонщини зустрічають новими успіхами у виконанні історичних рішень XXIV з'їзду КПРС і завдань дев'ятої п'ятирічки.

Давня й героїчна історія Херсонщини. На її землі, у пониззях Дніпра-Славутича, тривалий час точилася жорстока боротьба запорізьких козаків та російських військ проти турецько-татарських загарбників. Остаточне визволення краю від ворожого панування, що відбулося наприкінці XVIII ст. з допомогою великого російського народу, дало змогу цим споконвіку слов'янським землям назавжди возз'єднатися з українською землею.

Дореволюційна Херсонщина була краєм великого поміщицького землеволодіння, де панували мордвинови, фальц-фейни, трубецькі. Її земля густо полита потом і кров'ю заробітчан, які йшли сюди з північних губерній України та з Росії, щоб заробити на шматок хліба. Злиденне становище селян-наймитів півдня яскраво відображено в працях великого Леніна.

Радянська влада відкрила робітникам і селянам краю шлях до щасливого життя і багатогранної творчості. За її перемогу вони разом з російськими солдатами і матросами звитяжно билися в частинах Червоної Армії, Червоного козацтва і партизанських загонах. Тут, у Північній Таврії, спочатку на Каховському плацдармі, а потім на Перекопі і Чонгарі — радянські воїни вщент розгромили полчища внутрішніх і зовнішніх ворогів, що намагалися знову підкорити визволений від

рабства народ. Там, де проходив передній край Каховського плацдарму, в степу під Каховкою, височить тепер величний монумент «Легендарна тачанка».

Відбудова господарства краю, де з надзвичайною силою бушувала громадянська війна, проходила у важких умовах. Тільки завдяки постійній допомозі великого російського та інших братніх народів, які об'єднались у єдину нерушиму сім'ю, стало можливим на кінець відбудовного періоду подолати розруху.

Під керівництвом Комуністичної партії Херсонський край за роки соціалістичного будівництва невпізнанно змінився. Бурхливо розвивались усі галузі господарства. Він став індустріально-аграрним краєм, краєм високорозвиненого соціалістичного сільського господарства. В його неозорих степах хвилями переливалися хлібні моря, випасались тучні отари овець найкращої в світі тонкорунної асканійської породи. Багато колгоспів стали передовими господарствами країни, справжніми фабриками хліба, м'яса, садовини. 1939 року колгосп села Рівного Генічеського району одним з перших у країні удостоївся найвищої урядової нагороди — ордена Леніна.

У роки Великої Вітчизняної війни тисячі херсонців зі зброєю в руках відстоювали здобутки Великого Жовтня, захищали честь, свободу й незалежність нашої Батьківщини.

Післявоєнного часу Херсонщина стала областю з високорозвинутими промисловістю, сільським господарством, наукою і культурою. За успіхи в господарському і культурному будівництві у ювілейному 1967 році її нагороджено орденом Леніна.

Сучасний Херсон — великий морський порт, через який здійснюються зв'язки з багатьма країнами світу. Продукція херсонських ордена Трудового Червоного Прапора комбайнового заводу ім. Петровського, ордена Леніна суднобудівного заводу, ордена Леніна бавовняного комбінату, Каховського заводу електрозварювального устаткування широко відома в нашій країні. Води всіх морів і океанів борознять судна, побудовані херсонськими корабелами.

Херсонщина — район високої механізації сільського господарства, один з центрів виробництва озимої пшениці, що становить господарську специфіку краю. Тут широко розвинуте промислове садівництво, виноградарство, овочівництво, баштанництво, вирощується нова для України культура — рис. На землях області, головним чином у степах Північної, колись безводної Таврії, невпинно збільшуються площі життєдайних зрошуваних масивів. Це стало можливим після створення другої на Дніпрі гідроелектростанції — Каховської ГЕС. Тепер тут зрошується близько 170 тисяч га землі. Все далі в степи простягаються траси Каховського магістрального, Краснознам'янського і Північно-Кримського зрошувальних каналів. Чудовою перлиною Херсонщини є всесвітньовідомий заповідник Асканія-Нова.

Том «Херсонська область» — частина 26-томної праці «Історія міст і сіл Української РСР», що виходить за рішенням ЦК КП України. В ньому відображено історію краю і сучасне життя міст і сіл Херсонщини. В книзі, яка виходить у рік славного ювілею — 50-річчя створення СРСР, розповідається про дружбу і тісні економічні та культурні зв'язки з трудящими областей й містами Російської Федерації, Грузинської, Узбецької, Казахської, Молдавської та інших республік.

У томі вміщено нарис про область, 48 нарисів про міста, районні центри і найвизначніші селища і села, 159 довідок про центри селищних і сільських Рад.

Створювали книгу не лише її безпосередні автори — викладачі вузів, учителі, журналісти, працівники музеїв, а й сотні краєзнавців, ентузіастів вивчення рідного краю — старих комуністів, партійних, радянських, профспілкових і комсомольських працівників, робітників, колгоспників, об'єднаних у міські і районні редакційні комісії.

Методологічною основою для написання книги були твори основоположників марксизму-ленінізму, рішення й постанови з'їздів, конференцій та Пленумів ЦК КПРС і ЦК КП України, урядів СРСР і УРСР. Історія міст і сіл Херсонщини висвітлюється стосовно до адміністративного поділу, що існував в той чи інший період.

Під час написання тому широко використано статистичні довідники, праці істориків дореволюційного і радянського періодів, економічні, етнографічні та археологічні дані, центральну і місцеву пресу, художню літературу та народну творчість. В науковий обіг введено неопубліковані документи архівів Москви, Ленінграда, Києва, Херсона, Сімферополя, Одеси, Миколаєва, Мелітополя та інших міст, матеріали управлінь і відділів облвиконкому, поточного діловодства організацій і установ, спогади учасників революційного руху, боротьби за владу Рад, громадянської та Великої Вітчизняної воєн. Використано також матеріали, що їх надали нам Державна бібліотека СРСР ім. В. І. Леніна в Москві, Державна публічна бібліотека ім. М. Є. Салтикова-Щедріна в Ленінграді, Центральна наукова бібліотека АН УРСР, Книжкова палата УРСР, Одеська наукова бібліотека ім. Горького, Херсонська обласна бібліотека ім. Горького, Херсонський краєзнавчий музей та народні музеї області.

Керівництво підготовкою тому до видання здійснювала Головна редакційна колегія. Науково-методичну допомогу в роботі над томом подавав Інститут історії АН УРСР. Наукове редагування книги та підготовку її до друку здійснено редакцією «Історії міст і сіл УРСР» Головної редакції УРЕ АН УРСР. Для зручності користування в кінці тому вміщено іменний та географічний покажчики.

Редколегія висловлює щиру подяку всім, хто брав участь у створенні книги про героїчне минуле і славне сучасне трудящих Херсонщини, які в братній сім'ї радянських народів успішно крокують до щасливого майбутнього — комунізму.

РЕДКОЛЕГІЯ ТОМУ

Х Е Р С О Н С Ь К А — О Б Л А С Т Ь

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ЗА КІЛЬКІСТЮ ЖИТЕЛІВ

МИКОЛАЇВ	Міста з населенням понад 300 000 чол.
ХЕРСОН	Міста з населенням 100 000–300 000 чол.
НОВА КАХОВКА	Міста з населенням 30 000–100 000 чол.
Берислав	Міста з населенням 10 000–30 000 чол.
Велика Лепетиха	Селища міського типу з населенням понад 10 000 чол.
Каланчак	Селища міського типу з населенням до 10 000 чол.
Хорли	Села

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ЗА АДМІНІСТРАТИВНИМ ЗНАЧЕННЯМ

 Центри областей

 Центри районів

 Інші населені пункти

Канали

 Заповідники

МАСШТАБ

15 0 15 30 45 км

ХЕРСОНСЬКА ОБЛАСТЬ

ерсонська область розташована на півдні України. На північному заході вона межує з Миколаївською, на півночі — з Дніпропетровською, на сході — із Запорізькою, на півдні — з Кримською областями УРСР. Херсонщина міститься в Причорноморській низовині, в степовій зоні, по обох берегах нижньої течії Дніпра. Вона омивається Чорним і Азовським морями, а також Сивашем (Гнилим морем). Площа області — 28,3 тис. кв. км. Чисельність населення 1044 тис. чоловік, в т. ч. міського 573,7 тис. (55 проц.), сільського — 471 тис. (45 проц.) чоловік.

Область, утворена 30 березня 1944 року, поділяється на 18 районів, налічує 3 міста обласного і 5 міст районного підпорядкування, 27 селищ міського типу, 771 село, що підпорядковані 8 міським, 26 селищним і 177 сільським Радам.

Для правобережжя області характерні балки, для лівобережжя — неглибокі замкнуті зниження (поди). Сім піщаних арен між Каховкою і Кінбурнською косою займають близько 200 тис. гектарів.

Вздовж морського узбережжя є піщані острови, півострови й коси, найбільшими з яких є Джарилгацький острів, півострів Єгорлицький Кут, Тендрівська коса. В сушу врізаються Дніпровський лиман і Тендрівська, Каргинська, Каланчацька, Перекопська та інші затоки. Найбільш почленоване узбережжя Сиваша.

З корисних копалин на території області є цементні й цегляно-черепичні глини, що поширені в Білозерському, Генічеському, Каланчацькому районах, мергель (залягає поблизу Берислава, Каховки, села Калінінського Великоолександрівського району), вапняк (у Великоолександрівському, Високопільському та Бериславському районах), будівельний пісок (у Білозерському районі), сіль (на території Голопристанського, та Генічеського районів), торф (у Голопристанському районі).

Клімат області помірно континентальний, посушливий. Влітку сюди надходять повітряні маси з Північної Африки, Малої Азії й Балканського півострова, взимку — маси арктичного повітря, що спричиняють ранні осінні й пізні весняні заморозки. Під впливом азіатського антициклону переважають вітри східних напрямків. Зима в основному тепла, малосніжна, осінь і весна часто сухі й сонячні.

Таврійський степ. 1971 р.

На дорогах Херсонщини. 1971 р.

Середньорічна температура +10, максимальна +40, мінімальна до —31,5°. Тривалість безморозного періоду — пересічно 179 днів на рік. Середньорічна кількість опадів — від 300 до 420 мм. Вегетаційний період триває 200 днів. Природні умови сприяють вирощуванню зернових культур, розвитку баштанництва і виноградарства.

Ріки Херсонщини належать до басейну Чорного моря. Основною водною магістраллю є Дніпро. В межах області він поділяється на рукави, найзначнішим з яких є річка Конка. У правобережній частині він має ряд приток. Найбільшою притокою є Інгулець (Малий Інгул), який при впадінні в Дніпро утворює Інгулецький лиман. Біля Херсона від Дніпра відокремлюється річка Кошова, а за 15 км нижче він ділиться на рукави: Ольховий Дніпро і Старий Дніпро, між якими знаходиться Великий Потьомкінський острів. Далі Дніпро тече єдиним річищем, а при впадінні в Дніпровський лиман поділяється на три рукави (гирла): Збур'ївський, Касперівський (Рвач) та Білогрудівський (Бакай). У лівобережній частині області є пересихаюча річка Каланчак, що впадає в Чорне море. В річкових заплавах є багато озер. На узбережжях Чорного і Азовського морів зустрічаються солоні озера.

На півночі Херсонщини переважають південні чорноземи з лесовим підгрунтом. На південь вони переходять у темно-каштанові й каштанові грунти, які залягають іноді з солонцями. Для узбережжя Чорного і Азовського морів характерні солонці та солончаки.

Степи області майже повністю розорані. Загальна площа орної землі становить 1748,7 тис. га. Цілинні типчаково-ковилові та полинові ділянки збереглися лише по схилах балок, на островах, у заповідниках і на заповідних ділянках (Чорноморський заповідник, Асканія-Нова тощо). Степовою рослинністю є також корневищні злаки (стоколос, пирій), бобові (конюшина, люцерна) та різнотрав'я (гвоздика, молочай). У Присиваші та на косах і півостровах Надчорномор'я переважає солончакова й солонцева рослинність (лобода, ситник). У Нижньодніпровських плавнях ростуть верба, тополя, осокір, у пониззях Дніпра й Інгульця — великі

Скіфське золоте намисто з Дієва кургана, що поблизу селища Нижніх Сірогозів.

зарості очерету. Основними деревними породами нижньодніпровських пісків є сосна, біла акація. Лісова рослинність та чагарники ростуть на схилах долин, по балках, на пісках і в плавнях. Це — дубові, березові й осикові ділянки.

Промисловими хутровими тваринами Херсонщини є заєць-русак, степовий тхір, лисиця. В степах водяться хом'як крапчастий, сірий ховрах. Дніпровські плавні населяють ондатра, собаковидний єнот. З птахів зустрічаються чаплі, дикі гуси, перепели, дрофи, куріпки тощо. В приморській смузі багато чайок, диких качок, куликів. У Дніпрі та Дніпровському лимані є понад 60 видів риб, в т. ч. лящ, короп, окунь, судак, сом, карась, тараня, бичок; у Чорному й Азовському морях — камбала, скумбрія, кефаль, камса та інші породи риб.

Для охорони флори й фауни в області існують заповідники й заказники. Всесвітньовідомим є заповідник Асканія-Нова з ботанічним і зоологічним парками та заповідним степом.

Вже давно на Херсонщині ведуться дослідження схованих глибоко в землі та під високими курганами культурних багатств далеких часів. Початок цьому поклав відомий культурний діяч краю В. І. Гошкевич. Але тільки в радянський час ця робота набула планомірного характеру. Розгортання широкого фронту робіт по спорудженню Каховського водосховища, а потім Краснознам'янського і Північно-Кримського зрошувальних каналів дало змогу розкрити широкі площі на поселеннях та велику кількість курганів. З 1971 року в області розгорнула роботу Херсонська постійно діюча археологічна експедиція АН УРСР.

Встановлено, що межиріччя Інгульця і Дніпра та обидва береги Дніпра були заселені, починаючи з часів пізнього палеоліту (20-12 тис. років тому). Найдавніші поселення первісних мисливців виявлено поблизу села Любимівки, а також Софіївки Каховського району. Поблизу сіл Каїрів Горностаївського району, Князе-Григорівки Великолепетиського району та в Каховському районі відомі також поселення мисливців доби мезоліту (12—8 тис. років тому) — часу виникнення лука і стріл з крем'яними наконечниками і вдосконалення полювання. Ці ж місця були заселеними і в добу неоліту, тобто в VII—IV тис. до н. е., коли людина від збиральництва й полювання зробила крок до землеробства і скотарства. Неолітичні поселення та могильник скотарсько-мисливських племен частково досліджені поблизу села Каїрів Горностаївського району. Крім того, виявлено поселення поблизу Михайлівки Нововоронцовського району та Великих Копанів Цюрупинського району, могильник — неподалік села Республіканця Бериславського району, а поблизу села Великої Кардашинки Голопристанського району досліджено майстерню для обробки кременю[1].

В добу міді і бронзи, тобто наприкінці IV — на початку I тисячоліття до н. е. територія Херсонщини була заселена значно густіше. Відомо близько 90 поселень та могильників цього часу, головним чином у північно-західній частині області поблизу рік і в південно-східній її частині, в Нижньосірогозькому, Генічеському,

[1] Археологические открытия 1968 года. М., 1969, стор. 261, 262; Археологічні пам'ятки УРСР, т. 10. К., 1961, стор. 195, 196.

Деталь золотої гривни V—IV ст. до н. е. і золота пластинка від парадного колчана. Каховський район. 1970 р.

Чаплинському, Каланчацькому, Скадовському районах. В письмових джерелах збереглася назва одного з степових племен пізньої бронзи — кіммерійці.

До найвизначніших археологічних пам'яток, що мають важливе значення, належить досліджене поселення доби ранньої бронзи біля села Михайлівки Нововоронцовського району, що існувало в III тисячолітті до н. е. і було укріплене кам'яною огорожею. Важливі матеріали здобуто також при розкопках поселень біля сіл Ушкалки, Бабиного Верхньорогачицького району, Каїрів Горностаївського району, Берислава і Зміївки Бериславського району, в численних курганах поблизу сіл Шевченка Скадовського району, Балтазарівки Чаплинського району, Нижніх Сірогозів тощо[1].

В одному з курганів, розкопаних поблизу Каланчака, знайдена кільцева культова споруда з трьома антропоморфними стелами. В Широкому кургані, поблизу села Малої Лепетихи Великолепетиського району, розкопано поховання кіммерійського вождя IX—VIII ст. до н. е. Визначною знахідкою є залишки трьох повозок, виявлених у курганах поблизу Першокостянтинівки Чаплинського району. Крім того, на безкурганному могильнику біля села Широкого Скадовського району розкопано 130 поховань доби пізньої бронзи.

В селах Заводівці Горностаївського району, селищі Цюрупинську і селі Раденському Цюрупинського району, Великій Кардашинці Голопристанського району досліджено близько десяти скарбів доби пізньої бронзи, що складалися з бронзових знарядь праці, а також кам'яних форм та злитків бронзи для їх відливання. Вони засвідчують місцевий характер бронзоливарного виробництва на території Херсонщини і водночас появу майнової нерівності в середовищі племен доби пізньої бронзи.

У VIII—VII ст. до н. е. на території Наддніпрянщини, в степовій її частині, населення освоїло виробництво заліза, з якого виготовлялись знаряддя праці та зброя. Залізні знаряддя швидко витіснили малодосконалі кам'яні та бронзові. Це сприяло підвищенню продуктивності праці, а отже й прискоренню майнового розшарування, що розпочалося ще за доби бронзи. Із загального середовища виділяється багата верхівка, що сконцентровує в своїх руках і матеріальні засоби, і владу. В цей час у Причорноморських степах з'явилися кочові племена — скіфи. Вони й поклали початок першому державному утворенню в Подніпров'ї. Херсонські степи входили до володінь Скіфської держави з центром у Кам'янському городищі. Відоме ім'я одного із скіфських царів IV ст. до н. е. — Атея. Серед численних поселень і могильників Херсонщини більш дослідженими є скіфські поселення біля сіл Шевченка Великолепетиського району, Нижнього Рогачика Верхньорогачицького району, Зміївки Бериславського району, Широкої Балки Білозерського району. Тут виявлені залишки кам'яного будівництва, зернові ями, зернотерки тощо[2]. В широко відомих скіфських курганах поблизу Нижніх Сірогозів (Огуз, Малий Огуз, Діїв курган), а також нещодавно розкопаних поблизу сіл Любимівки і особливо Архангельської Слободи та Вільної України Каховського району знайдено поховання багатих скіфів з набором золотих прикрас, серед яких є шедеври ювелір-

[1] Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института археологии АН СССР, вып. 103. М., 1965, стор. 63; «Український історичний журнал», 1966, № 7, стор. 118, 119.

[2] Краткие сообщения о полевых археологических исследованиях Одесского Государственного археологического музея за 1963 г. Одесса, 1965, стор. 36.

ОСНОВНІ АРХЕОЛОГІЧНІ ПАМ'ЯТКИ на ТЕРИТОРІЇ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Скорочення:

Б. Бабине
В.К. Велика Кардашинка
З. Заводівка
Н.Р. Нижній Рогачик

- Поселення доби палеоліту
- Поселення доби мезоліту
- Поселення доби неоліту
- Майстерня доби неоліту
- Могильник доби неоліту
- Кургани з похованнями доби міді
- Поселення доби бронзи
- Могильник доби бронзи
- Кургани з похованнями доби бронзи
- Скарб доби бронзи
- Поселення і городища скіфів
- Кургани з похованнями скіфів
- Могильники скіфів
- Скарб монет 5-4 ст. до н. е.
- Поселення сарматів
- Кургани з похованнями сарматів
- Могильники сарматів
- Стела з сарматськими знаками
- Поселення і городища скіфо-сарматів
- Могильники скіфо-сарматів
- Кургани з похованнями скіфо-сарматів
- Скарб сарматських речей
- Ранньослов'янське поселення черняхівської культури
- Могильники черняхівської культури
- Поселення перших століть н. е.
- Могильники перших століть н. е.
- Скарб 7 ст н. е.
- Поселення аланів 8-9 ст.
- Поховання аланів 8-9 ст.
- Поселення слов'ян 10-13 ст.
- Могильник слов'янський 9-11 ст.
- Кургани з похованнями кочовиків 11-13 ст.
- Літописне місто 10-13 ст.
- Половецькі кам'яні баби

ного мистецтва. Особливо відзначається чоловіче поховання V—IV ст. до н. е., розкопане в селі Архангельській Слободі, та два жіночі поховання IV ст. до н. е. з с. Вільної України, де знайдено близько 800 золотих фігурних бляшок із зображенням міфологічних тварин та рослинного орнаменту. Ці знахідки дали змогу реконструювати два головні парадні убори знатних скіф'янок. Серед прикрас найбільш досконалою є золота шийна гривна тонкої ювелірної роботи вагою 316 грамів. Мистецькі твори скіфів являють великий художній інтерес і є значним внеском до скарбниці загальноєвропейської і світової культури.

В II ст. до н. е. в Причорноморські степи зі сходу ринула нова хвиля кочівників— сарматів, які частково витіснили скіфів і, потроху змішуючись з ними, почали тут осідати. В області відомо понад тридцять скіфо-сарматських поселень та городищ. Найбільш відомими з них є Любимівське городище Каховського району та городище поблизу Гаврилівки Нововоронцовського району, а поблизу села Золотої Балки цього ж району розкопано сарматське поселення та могильник[1]. Згадані розкопки засвідчують, що вже в другому столітті до н. е. із Середнього Подніпров'я в степову частину проникають, змішуючись із скіфо-сарматськими, ранньослов'янські племена зарубинецької культури. В перших століттях н. е. на території Нововоронцовського району з'являються стійкі землеробські поселення їх нащадків — слов'янських племен черняхівської культури, що існувала в Середньому Подніпров'ї протягом II—VI ст. н. е. Вони виявлені поблизу сіл Золотої Балки та Гаврилівки. Крім того, на могильнику неподалік Гаврилівки розкопано 97 слов'янських поховань. Слов'яни проживали також на поселеннях, досліджених поблизу Дудчан і Осокорівки Нововоронцовського району та Берислава, Каїрів Горностаївського і Дар'їівки Білозерського районів[2].

Після виникнення східнослов'янської феодальної держави — Київської Русі на території Херсонщини, так само як і в Подонні і Подунав'ї, у небезпечному оточенні кочівників виникають перші поселення тих часів. На одному з них поруч із сучасним селом Зміївкою Бериславського району досліджено слов'янське житло X-XI ст. Виразні сліди проживання слов'ян виявлені також поблизу Каїрів, а в пониззях Дніпра в X—XIII ст. існувало не раз згадуване в літописах слов'янське торговельне місто Олешшя. Це був один із важливих центрів риболовецького промислу в Причорномор'ї, значний порт і пристань, яка відкривала вихід у море і ставила під певний контроль Київської держави основну комунікаційну магістраль. Володіння нею робило Київську Русь фактичним господарем пониззя Дніпра. Ці місця здавна цікавили і Візантійську імперію, котра всіма доступними їй способами чинила опір заселенню їх слов'янами. Лише з послабленням Візантії в XI ст. Київська Русь остаточно і міцно тут закріпилася. В гирлі Дніпра в цей час виникають нові слов'янські поселення. Одне з них виявлено 1972 року на Великому Потьомкінському острові, поблизу Херсона.

У першій половині XIII ст. на Русь вдерлися монголо-татарські завойовники. Вони спустошили чимало міст і селищ, у т. ч. й Нижнього Подніпров'я та Побужжя, багато населення винищили або взяли в полон. Скориставшись прагненням поневолених земель звільнитись від монголо-татарського іга, Литовське ве-

Кам'яна огорожа («кромлех») скіфського кургана IV ст. до н. е.

[1] М. І. Вязьмітіна. Золота Балка. Поселення сарматського часу на Нижньому Дніпрі. К., 1962, стор. 16-22.

[2] Материалы и исследования по археологии СССР, № 82. М., 1960, стор. 73, 74.

лике князівство в другій половині XIV ст. захопило більшу частину українських земель, у т. ч. і правобережжя Нижнього Дніпра. В другій половині XV ст. значна частина території правобережжя краю була захоплена Туреччиною, а вся площа лівобережжя опинилася під владою Кримського ханства, що виникло 1449 року внаслідок політичного розпаду Золотої Орди і з другої половини XV ст. перебувало у васальній залежності від Туреччини.

Залишки слов'янського житла X—XI ст., розкопані в с. Зміївці Бериславського району. 1952 р.

З XV ст. турки і татари здійснювали напади на землі Південної України, а наприкінці століття вони почали споруджувати в пониззях Дніпра фортеці. Їх укріплення виникли в районі майбутньої Каховки, на острові Тавані (між Каховкою і Бериславом) і на місці нинішнього Берислава (фортеця Кизикермен).

У першій половині XVI ст. була створена Запорізька Січ, яка відігравала велику роль у боротьбі проти іноземних загарбників, за возз'єднання України з Росією. Запорожці стали зачинателями в справі заселення і господарчого освоєння території Нижнього Подніпров'я. Чимало місць на Херсонщині пов'язано з їх діяльністю. Запорізькі перевози й переправи існували поблизу сучасних міст Голої Пристані («Голий Перевіз»), Берислава («Таванська переправа»), сіл Микільського («Перевізка»), Бургунки, Дримайлівки, Тягинки, Давидова Броду. Переправи містилися також біля Рогачика і Каїрки (лівих притоків Дніпра); Кам'янська переправа — біля балки Кам'янки, Вірьовчина і Білозерська переправи — поблизу впадіння річок у Дніпро[1]. На узбережжі Дніпра й Інгульця, де були сприятливі умови для ведення господарства, поблизу сучасних сіл Білої Криниці, Давидова Броду, Милового, Золотої Балки, Осокорівки тощо розташовувались запорізькі зимівники. В основі економічної діяльності запорожців було скотарство, полювання, видобування солі в Прогноях, частково землеробство, рибальство у Дніпровському і Бузькому лиманах. В козацькій пісні говориться про це так:

Дніпровий, Буговий, обидва лимани,—
Із вас добувались, справлялись жупани[2].

Створення Січі та широке освоєння території пониззя Дніпра сприяли успішній боротьбі запорожців проти ворога. Вже 1523 року козаки перешкодили татарам перейти через Тавань на правий берег Дніпра. У споконвічній боротьбі проти турків і татар козаки нерідко діяли разом з російським військом. Так, 1556 року путивльські козаки разом з українськими (черкаськими і канівськими) козаками захопили одну з таванських фортець. Це був спільний значний удар побратимів по агресору.

У XVII—XVIII ст. Херсонщина стала форпостом у боротьбі російської держави проти турецько-татарських загарбників. У спільних героїчних битвах зростала й міцніла дружба між російськими солдатами та українськими козаками. Боротьба особливо загострилась після возз'єднання України з Росією (1654 рік). Спільний

---

[1] Д. И. Эварницкий. История запорожских казаков, т. I. СПб., 1892, стор. 41-42.
[2] Д. И. Эварницкий-Яворницкий. Вольности запорожских казаков. Историко-топографический очерк. СПб., 1890, стор. 179.

похід запорожців і донських козаків до таванських фортець восени 1657 року спинив 60 тис. татар від походу на Україну. Бої запорожців проти турків і татар очолювали кошові Іван Сірко і Михайло Ханенко, полковник Семен Палій. У 1673 році Іван Сірко очолив великий загін запорожців, що пішов до Кизикермену. Під ударом козаків гарнізон фортеці відступив, її начальника було взято в полон. Загін Сірка рушив далі до турецької фортеці Тягин (поблизу сучасного села Тягинки), атакував її і зайняв околиці[1].

Вирішальні бої проти загарбників відбулися в 1695 році, коли на ворожі фортеці спільно пішли російські війська на чолі з фельдмаршалом Б. П. Шереметьєвим, українські лівобережні полки і запорожці. Зробивши підкоп під стіни Кизикерменської фортеці, при допомозі якого вибухом було зруйновано частину стіни і фортечну башту, козаки й солдати після п'ятигодинного штурму оволоділи нею, а гарнізони інших фортець втекли без бою[2]. Так спільними діями військових сил братніх народів були знищені ворожі плацдарми в пониззях Дніпра. Неодноразові походи до таванських фортець знайшли відображення в українській народній пісні:

Оврамиха, стара мати,
А три сина мала,
Гей, в доріженьку та великую
На ніч не пускала.
Тіко пустила сина Данила
В Тавань-город погуляти[3].

Після того, як у 1709 році царське військо зруйнувало Чортомлицьку Січ, запорожці заснували на території сучасної Херсонщини в гирлі балки Кам'янки (поблизу нинішнього села Республіканця) Кам'янську Січ. Але царат, вбачаючи в Січі осередок антикріпосницького визвольного руху, був проти її існування. В 1711 році запорожців силою примусили покинути Кам'янську Січ, і їм довелося перейти на лівобережжя, щоб на території, підвласній Кримському ханству, в районі сучасного Цюрупинська, заснувати Олешківську Січ. Але тут козаки всіляко утискувались татарами. Тому козацькі маси прагнули повернутися на батьківщину. 1714 року запорожці скинули Гордієнка — співучасника зради Мазепи,— з посади кошового, обравши замість нього прихильника повернення на Україну І. О. Малашевича. Близько 20 років просили дозволу козаки повернутися на обжиті місця. Але тільки 1734 року царський уряд дозволив їм заснувати Нову Січ на річці Підпільній.

Гравюра з панегірика на честь взяття російськими військами та українськими козаками турецько-татарських фортець у 1695 році.

В період Нової Січі (1734—1775 рр.) в межах Херсонщини існували Інгульська і Прогнойська паланки. Влада в паланці, що являла собою звичайну слободу з невеликим укріпленням (місцем перебування козацької залоги) — належала старшині.

Запорізькі низи пригнічувалися козацькою верхівкою. Тому, коли в 1768 році почалося велике антифеодальне повстання — Коліївщина, козаки Прогнойської паланки вирушили з Прогноїв на допомогу повстанцям. Коліївщина в свою чергу сприяла посиленню боротьби козацької сіроми проти старшини.

---

[1] О. М. Апанович. Запорізька Січ у боротьбі проти турецько-татарської агресії. 50—70-і роки XVII ст. К., 1961, стор. 118, 263.

[2] Журн. «Вісник Академії наук УРСР», 1951, № 4, стор. 56—58.

[3] Українські народні думи та історичні пісні. К., 1955, стор. 18.

Так, 1 вересня 1768 року прогнойський полковник Федір Великий писав кошовому отаману, що гайдамаки «набежали на паланку с ножами и дручьем», рознесли двері в'язниці та звільнили ув'язнених козаків[1]. Участь місцевого козацтва у Коліївщині була складовою частиною спільної боротьби запорожців, селянства і міських низів проти феодально-кріпосницького гніту.

Пам'ятна медаль на честь приєднання Криму до Росії (1783 р.).

Після російсько-турецької війни 1768—1774 рр. за Кючук-Кайнарджійським мирним договором Росія одержала землі між Південним Бугом і Дніпром (правобережжя сучасної області та частину лівобережжя Дніпровського лиману). З розширенням кордонів Росії Запорізька Січ втратила своє значення передового загону у боротьбі проти турецько-татарських агресорів. Скориставшись цим, Катерина II, яка розглядала Запорізьку Січ як осередок збіглих від кріпацтва селян, як вогнище антифеодальних рухів, дала наказ про зруйнування Січі. Це виконав генерал Текелій в 1775 році: царські війська знищили Січ.

У квітні 1783 року Крим і Північна Таврія (в т. ч. лівобережна Херсонщина) увійшли до складу Росії. Правобережна частина сучасної Херсонщини стала частиною Новоросійської губернії (з 1784 року Катеринославського намісництва). З січня 1795 року з Катеринославського намісництва виділилась Вознесенська губернія, яка поділялась на 12 повітів, у т. ч. й Херсонський. Лівобережна частина з 1784 року перебувала в складі Таврійської області. У грудні 1796 року вся територія краю увійшла до складу новоствореної Новоросійської губернії. В жовтні 1802 року відбулися нові адміністративні зміни. Правобережну її частину включено до складу Миколаївської губернії, а лівобережну — у складі Дніпровського і частково Мелітопольського повітів — до утвореної Таврійської губернії. У травні 1803 року створено Херсонську губернію і повіт з центром у Херсоні*.

Необхідність створення Чорноморського флоту зумовила заснування в 1778 році міста Херсона з суднобудівною верфю[2], торговою пристанню і фортецею. Спорудження Херсона притягло сюди тисячі майстрових людей, грабарів тощо. Крім того, в розпорядження генерала І. А. Ганнібала, призначеного відповідальним за будівельні роботи, надано 12 рот майстрів. Тут розміщувався військовий гарнізон, солдати якого становили і військове, і господарське населення.

В кінці XVIII ст. почалося інтенсивне заселення південних степів України. Попит на пшеницю, вовну та іншу продукцію сільського господарства привертав на південь все нових і нових людей, які селились на вільних землях та заводили господарства. Прагнучи якнайшвидше заселити пониззя Дніпра і впровадити тут кріпосницьку систему, царський уряд роздавав російським і українським поміщикам, чиновникам й офіцерам величезні земельні площі, здебільшого від 1,5 до 12 і більше тис. десятин: князь В'яземський володів 52,2 тис., а князь Потьомкін — 42,2 тис. десятин землі. Тільки в Херсонському повіті 34 поміщикам належало 550 395 десятин землі.

Одержавши землю на Херсонщині, поміщики переселяли сюди своїх кріпаків з російських і українських губерній. Таким чином виникло чимало приватновласницьких сіл. Так, кріпаками графа Строганова з Полтавської губернії засновані в Дніпровському повіті села Дмитрівка й Наталівка. В тому ж повіті поміщицькими селами були Рибальче, Чорнянка, в Херсонському повіті — села Тягинка, Золота

[1] В. А. Голобуцкий. Черноморское казачество. К., 1956, стор. 98.

* Сучасна область займає всю площу колишнього Дніпровського, четверту частину Мелітопольського та майже половину Херсонського повітів.

[2] Городские поселения в Российской империи, т. 5, ч. 2. СПб., 1865, стор. 1.

Балка, Понятівка, Осокорівка та інші. Кріпаки князя Волконського з Саратовської та Нижньогородської губерній заснували село Новорепівку (1809 рік).

Але кріпосницькі відносини на території, що освоювалася, були порівняно слабо розвинуті, тому водночас відбувався процес стихійного заселення південних степів України. Сюди, «на вільні землі», тікали кріпаки з різних місцевостей. Збіглі селяни селились на державних (казенних) землях, засновуючи т. зв. казенні села. Ця група населення становила категорію державних селян. До казенних сіл належали Станіслав, Велика Олександрівка, Каїри, Кардашинка, Раденське, Малі Копані, Костогризове та багато інших. Слабо освоєний південь став місцем примусового переселення селян. В 1794 році в Північну Таврію було вислано частину учасників повстання 1789 року в селі Турбаях на Полтавщині проти поміщиків Базилевських. Ними засновані на Херсонщині казенні села Каланчак, Чаплинка, Чорна Долина, Буркути, Чалбаси.

На лівобережжі Херсонщини, що становило більшу частину краю, наприкінці першої чверті XIX ст. налічувалось 69 казенних і 55 поміщицьких сіл. У 50-х рр. тут мешкало 49,5 тис. державних селян або понад 70 проц. всього населення Дніпровського повіту[1]. В Херсонському повіті 47,1 тис. чоловік сільського населення становили кріпаки, 27,5 тис. чоловік — державні селяни.

Щоб прискорити заселення півдня України і водночас стримати переселення сюди селян-утікачів, царський уряд закликав на південь іноземних колоністів, які, крім того, що одержували чималу кількість землі — 60 і більше десятин на двір — мали багато інших привілеїв: не обмежувались у громадянських правах, звільнялись від військової служби та на 20—30 років — від будь-яких податків. Їм надавалось право мати промисли і приписувати до них українських та російських селян. Виникали великі колоністські господарства. Одним з них був маєток німецького герцога Ангальта-Кетенського на площі понад 48 тис. га, що виник у 1828 році і був названий Асканією-Новою. З другої половини XIX ст. тут господарювали найбагатші поміщики Південної України, «королі вівчарства» Фальц-Фейни. Шведи в 1782 році заснували село Старо-Шведське (нині Зміївка). У 1810 році німці-колоністи заснували село Костирку та інші села. Всього на території Херсонського повіту лише німецькі колоністи в 1804—1883 рр. заснували 41 село. Їм належало в повіті 64 613 десятин землі[2].

Напередодні реформи 1861 року територія Херсонщини була в основному заселена. Найбільш численну групу населення становили українці — переселенці з Полтавської, Чернігівської та Київської губерній. У 1859 році в Херсонському повіті було 217 населених пунктів, що налічували від 1 до 25 дворів, 160 сіл, що мали від 26 до 250 дворів, і 28 — з кількістю понад 250 дворів. На початок 60-х рр. сільське населення Херсонського повіту становило 168,25 тис. чоловік. У Дніпровському повіті налічувалось 126 сіл з 66,2 тис. жителями[3].

Проте значна кількість землі лишалась незайманою. Так, лівобережна частина краю являла собою саме ту територію, про яку 1855 року К. Маркс і Ф. Енгельс писали: «...місцевість біля Перекопу в радіусі 200 верст дуже мало заселена»[4].

З кінця XVIII ст. провідною галуззю економіки було землеробство. Великі землевласники починають розорювати величезні площі цілинного степу. Виробництво товарного зерна (головним чином пшениці), яке мало збут всередині країни, а також йшло на експорт, штовхало поміщиків відводити величезні площі землі під пшеницю. Лише в Приморському та Краснянському маєтках поміщика Овсянико-

---

[1] Центральний державний військово-історичний архів СРСР (далі ЦДВІА СРСР), ф. ВУА, спр. 21476, арк. 1: „Известия Таврической ученой архивной комиссии," № 36, стор. 43, 44.

[2] Л. Падалка. Землевладения немцев — бывших колонистов в Херсонской губернии. Херсон, 1891, стор. 9, 30, 36, 37.

[3] Географическо-статистический словарь Российской империи, т. 2. СПб., 1865, стор. 75, 76.

[4] К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, вид. 2, т. 11, стор. 370.

Куликовського (Дніпровський повіт) у 1857 році засіяно 9 тис. десятин землі, продано 14 255 четвертей хліба*.

Попит європейського ринку на вовну спонукав місцевих поміщиків та колоністів з початку XIX ст. розводити овець, переважно тонкорунних. У Дніпровському повіті величезні отари належали поміщикам Рув'є та Вассалу; в Херсонському — овець налічувалось 560,6 тис. голів (1852 р.). З часом, наприкінці XIX ст., вівчарство занепало.

Продукти сільського господарства реалізувалися через численні ярмарки, що діяли на Херсонщині. Одним з таких став Каховський ярмарок, який у першій половині XIX ст. набув великого значення для розвитку внутрішньої торгівлі півдня України. В 1817 році, наприклад, на ярмарку в Каховці було продано товарів майже на 75 тис. крб.[1]. З ярмарків, а також безпосередньо з поміщицьких маєтків до Одеського, Миколаївського і Херсонського портів вивозилися хліб і вовна на експорт.

Прагнучи одержати якомога більше товарного зерна, поміщики розширювали посівні площі за рахунок землекористування селян. Доведені до зубожіння, найбідніші селяни вели свої господарства дуже примітивно. Більшість з них не мала ніякого реманенту. Великим лихом була посуха, часті неврожаї. З 1799 по 1856 рік посухи в Херсонській губернії повторились 21 раз, тобто частіше одного разу за три роки. Отже, степ конав від спраги, селяни — з голоду. Змальовуючи картини тяжкого життя трудящих в цьому краї, Олесь Гончар у романі «Таврія» так описує ці безводні, «беззахисні таврійські степи»: «Репалась розпечена земля, лежала в таких тріщинах, що коні виламували ноги на скаку. Трава, пригоряючи, скручувалась, злягалась над степом, мов повсть. З цілинних земель гарячі вітри вже розносили по всій Таврії насіння найживучішої з ковилів — тирси. Здавалось, що з усієї степової рослинності лише вона, тирса, яка здавна взяла собі в спільники суховії, зможе перенести оцю люту спеку, вижити й продовжити себе в потомстві».

Становище селян було тяжким. Навіть державні селяни, які вважались особисто вільними, були безправними, по відношенню до них місцеві власті — старости та збирачі податків — чинили беззаконня. Так, у Каланчаку селян, які не сплатили податку, прив'язували до дерева біля сільського правління[2]. Особливо тяжким було становище кріпаків, які не мали будь-яких прав і зазнавали найжорстокішої експлуатації з боку кріпосників. Безправних кріпаків поміщики продавали нарівні з господарським майном. У 1784 році селяни Білозерки Херсонського повіту були продані власником іншому поміщику разом з худобою та будівлями. Селяни Князе-Григорівки, Заводівки й Миколаївки Дніпровського повіту повинні були 4 дні на тиждень відробляти панщину. В Херсонській губернії на ревізьку душу припадало в середньому по 3,25 десятини[3], але й цю площу селяни не могли обробити, бо не мали для того ні робочої худоби, ні реманенту. У 1856 році в Дніпровському повіті кріпаки на своїх ділянках зібрали 12 790 четвертей хліба, а лише для прохарчування потрібно було 17 782 та для майбутнього посіву — 8424 четверті[4]. Навіть херсонський генерал-губернатор змушений був писати міністру фінансів про скрутне становище селян, які не мали змоги сплачувати податки: «...арештантські роти в Херсоні вже переповнені людьми, заарештованими за те, що вони неспроможні сплатити податки, а багато інших самі просять, щоб їх перепровадили туди ж, тому, що вони не можуть сплатити все, що від них вимагається»[5].

---

* Четверть — стара російська міра сипких тіл, що становила приблизно 9—12 пудів зерна (в залежності від його сорту).

[1] Е. И. Дружинина. Южная Украина в 1800—1825 гг. М., 1970, стор. 326.

[2] Херсонський облдержархів, ф. 250, оп. 1, спр. 2, арк. 5.

[3] І. О. Гуржій. Розклад феодально-кріпосницької системи в сільському господарстві України першої половини XIX ст. К., 1954, стор. 66, 67.

[4] М. Максименко. Крестьянское движение в Таврической губернии накануне и после отмены крепостного права. Симферополь, 1957, стор. 30.

[5] Е. И. Дружинина. Южная Украина в 1800—1825 гг., стор. 200.

Низька продуктивність праці кріпаків не задовольняла зростаючих потреб поміщицьких господарств у робочій силі. Тому ще в дореформений період поміщики використовували працю наймитів. Це були переважно зубожілі селяни з північних губерній України, яких злидні гнали на заробітки. «Строковим» сільськогосподарським робітникам доводилося працювати від зорі до зорі за мізерну плату: наприкінці 40-х рр. XIX ст. вони за сезон (початок травня — середина листопада) одержували по 15—20 карбованців.

В краї зростали нові міста й містечка. Так, напередодні реформи 1861 року в Олешках мешкало 6,5 тис., Бериславі — 6,6 тис. чоловік. Тут виникало чимало невеликих підприємств, головним чином для переробки сільськогосподарської сировини. В поміщицьких і майже в усіх казенних селах працювали вітряки й олійниці. У Голій Пристані в 1786 році працював цегельний завод. В Кінбурнських і Генічеських озерах видобувалась сіль. У першій половині XIX ст. в Бериславі, Олешках і Голій Пристані діяли невеликі суднобудівні верфі. Але основна промисловість вже з кінця XVIII ст. зосереджувалась у головному місті краю — Херсоні, де з 1779 року споруджувалися кораблі Чорноморського флоту. 1859 року тут діяли 53 фабрики і заводи[1], зокрема, вовномийні, салотопні, тютюнові.

Підприємці жорстоко експлуатували робітників. У зв'язку з надлишком робочих рук у вовномийному виробництві вони з року в рік зменшували і без того низьку заробітну плату робітників[2]. Не в кращих умовах перебували й робітники суднобудівної верфі, які заробляли в десять разів менше, ніж конторський службовець.

Трудящі маси не мирилися з тяжким становищем. В пошуках кращої долі вони тікали від поміщицької експлуатації в інші місця. Так, кріпаки поміщика Бутурліна з села Ганнівки Дніпровського повіту в 1826 році поставили вимогу повернути їх на старе місце проживання. Селяни вчинили збройний опір каральному загону, викликаному поміщиком. Селянські заворушення відбулись також 1813 року в Збур'ївці Дніпровського повіту, 1833—у Понятівці, 1850—1851—у Олександрівці Херсонського повіту. В 1844 році кріпаки села Бузового Дніпровського повіту відмовились виконати розпорядження управителя й побили його[3].

Під час Кримської війни (1853—1856 рр.), що велася царською Росією проти коаліції держав у складі Англії, Франції, Туреччини і Сардінського королівства за розширення і зміцнення позицій у районі Близького Сходу та Балкан, Херсонщина виявилась одним з найближчих тилів, де зосереджувалися військові резерви, склади боєприпасів. Через Херсон, Каховку, Берислав, Генічеськ та інші пункти проходили війська й ополченці на захист Севастополя. Жителі Олешок безвідмовно надавали воїнам засоби переправи й продовольство. У Херсоні, Бериславі, Олешках, Чаплинці, Каховці розміщувались госпіталі для поранених солдатів.

Війна ще більше погіршила економічне становище трудящих. У зв'язку з мобілізацією рекрутів та збільшенням податків селянські господарства розорювались. Це викликало посилення антикріпосницького руху. В 1856 році в селах Херсонщини поширився рух — похід у Таврію по волю. Селяни тікали від кріпосників, вірили чуткам, що царський уряд нібито закликає бажаючих переселитись у Крим, при цьому кріпаки стануть вільними. По своєму шляху селяни розганяли загони поліції і військові команди. На придушення руху прибули 4 каральні роти. Відбулося кілька кривавих сутичок. Неподалік від Берислава царські війська відкрили по селянах вогонь. Багатьох утікачів піддали екзекуції і повернули у поміщицьку неволю[4].

---

[1] А. Шмидт. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба.Херсонская губерния, ч. 2. СПб., 1863, стор. 460.

[2] Херсонский адрес-календарь на 1896 год. С историческим очерком г. Херсона. Одесса, 1895, стор. 17, 18.

[3] Крестьянское движение в России в 1826—1849 гг. Сборник документов. М., 1961, стор. 692, 784.

[4] Отмена крепостного права на Украине. Сборник документов и материалов. К., 1961, стор. 82.

Медична допомога для переважної більшості населення краю була недоступною. Через недоїдання, тяжкий незвичний клімат, незадовільні житлові умови, відсутність будь-якого благоустрою населених пунктів широко розповсюджувалися епідемічні хвороби. У 1811—1812 рр. в Херсоні лютувала холера, що з невеликими інтервалами тривала до 1856 року; під час Кримської війни в місті спалахнула епідемія тифу. Незважаючи на це, Херсонщина мала вкрай недостатню мережу медичних закладів і дуже мало медичних кадрів. У 1857 році всю губернію, площа якої становила 63,2 тис. кв. верств (до неї входило 6 повітів) обслуговували 25 лікарів, 12 фельдшерів та 15 аптекарів. У сільській місцевості Херсонського повіту в 1860 році працював один лікар і не було жодної аптеки[1].

Дуже повільно, долаючи великі перепони, розвивалися освіта й культура. Напередодні реформи 1861 року в селах Херсонського повіту налічувалось всього кілька десятків шкіл, де навчалося 6—10 дітей здебільшого по псалтирях. У лівобережній частині краю за офіційними даними налічувалось 12 шкіл[2]. У Херсоні перша чоловіча губернська гімназія відкрилась у 1815 році. 1858 року в усіх загальноосвітніх навчальних закладах Херсона навчалося всього 760 дітей.

Духовна культура населення Херсонщини формувалася під впливом місцевих традицій запорізьких козаків і традицій, що були занесені на Херсонщину наприкінці XVIII та у першій половині XIX ст. переселенцями з Київської, Чернігівської, Полтавської та російських губерній. Це яскраво простежується на прикладі звичаїв, обрядів, на мотивах народного декоративно-ужиткового мистецтва. За традицією тут відзначали новорічні свята з водінням «кози», щедруванням, повіванням, розписували стіни хат. В останній чверті XVIII ст.— на початку XIX ст. набув розвитку такий промисел як плетіння кошиків з соломи й верби.

Для фольклорних творів типові історичні, козацькі, чумацькі й наймитські пісні («Зажурився чумаченько», «Ой, на горі-горі», «Ой, стоїть явір над водою»). На Херсонщині у 30—40-х рр. XIX ст. записано думу про велике народне повстання проти польських гнобителів («Ой, чи добре пан Хмельницький починав»), у якій розповідається про визвольний рух у 1648 році.

Відомий український і російський письменник та етнограф О. С. Афанасьєв (Чужбинський), описуючи свою подорож по Південній Україні наприкінці 50-х років XIX ст., приділив багато місця опису Херсонщини.

В кінці XVIII та в першій половині XIX ст. Херсонщину відвідав ряд діячів культури. Наприкінці XVIII ст. у Херсоні побували художники Ф. Я. Алексєєв та І. Г. Мюнц, які присвятили йому кілька своїх творів. У 1818—1819 рр.— поет Д. В. Давидов написав у Херсоні кілька віршів. Двічі цей край відвідав О. С. Пушкін: у 1820 — проїздом з Криму до Кишинева та в 1824 — під час об'їзду районів, що потерпіли від сарани. 1846 року гістьми міста Херсона були В. Г. Бєлінський та актор М. С. Щепкін, який виступав у місцевому театрі. Після подорожі по Херсонщині І. К. Айвазовський створив картину «Комиші на р. Дніпрі біля м. Олешок».

Нелегким були життя і побут поселенців. Степова цілина виявилась дуже важкою для оранки, часті посухи, суховії, а з ними й неврожаї ставали постійними супутниками їхнього життя. Особливо дошкуляли безлісся, нестача води. Російський вчений-натураліст і мандрівник В. Ф. Зуєв, який відвідав Херсонщину на початку 80-х років XIX ст., писав, що переселенці «...повинні задовольнятися... комишем, палити ним, з нього ж будувати хати або рити землянки; котрі ж вирішили жити в степу або при дорозі, де ні лісу, ні комишу не родить, ті задовольняються курганами»[3].

[1] Центральний державний історичний архів СРСР (далі — ЦДІА СРСР), ф. 1281, оп. 6, спр. 31, арк. 21; І. О. Гуржій. Зародження робітничого класу України (кінець XVIII — перша половина XIX ст.). К., 1958, стор. 154.

[2] Учебные заведения Одесского учебного округа, состоящие в ведении дирекций народных училищ, вып. 3. Таврическая дирекция. Одесса, 1891, стор. 119, 121, 122, 127.

[3] Путешественные записки Василья Зуева от С.-Петербурга до Херсона в 1781 и 1782 году. СПб., 1787, стор. 237, 238.

В побуті трудящих мас Херсонщини XVIII — першої половини XIX ст. було багато характерного для побуту всіх східнослов'янських народів. Разом з тим в укладі життя населення степової України бачимо й своє, специфічне, оригінальне. Житла тут, як правило, будували з саману, вальків овальної форми, глино-солом'яної маси, рідше з каменю, бо основними будівельними матеріалами були глина, лоза, комиш. Найбідніші поселенці споруджували землянки без стелі, на сохах. Свого часу в таких житлах мешкали запорізькі козаки. Багатії споруджували будинки з цегли або каменю, вкривали їх черепицею чи залізом. Двори були здебільшого відкриті, що зумовлювалось переважанням зернового господарства (тік, клуня, комора у протипожежних цілях розташовувались окремо). Бідняки з господарських будівель, як правило, мали один хлівець, який найчастіше розміщувався в глибині садиби. Двір обносився невисокою огорожею з глино-соломи або каменю. В поселеннях, розташованих поблизу очеретяних заростів, її виготовляли з очерету.

На Херсонщині побутували характерні гніздові поселення (паралельно прокладені вулиці з частими розривами-провулками, побудовані за урядовими проектами). Це, як правило, села, де оселялися державні й поміщицькі селяни. Але там, де народна колонізація випередила урядову й поміщицьку, існували поселення без спеціального плану.

Основною їжею більшості населення був хліб, його порівнювали з сонцем, називали святим. Говорили: «хліб — усьому голова». Біднякам хліба й кукурудзи із зібраного ними врожаю ледве вистачало на 6—8 місяців. Тому випікали його із суміші різного борошна — ячмінного, просяного та висівок. Навіть у середняцьких господарствах пшеничний і житній хліб споживали не весь рік. Яйця, масло, птиця йшли на продаж, щоб сплатити податки й придбати найнеобхідніші знаряддя та хатнє начиння. Селяни вирощували солодкий перець, який засолювали на зиму. У прибережних селах сушили й в'ялили на сонці рибу, також солили її.

В елементах одягу населення Херсонщини спостерігалося сполучення українського, російського, а також міського одягу, вплив якого тут був більш інтенсивним, ніж в інших районах. Жінки носили сорочку з чотирикутним викотом для шиї, керсетку з тим же викотом, сарафан, прямовисні свити й пальто. Чоловічий костюм являв собою сполучення елементів традиційного селянського костюма з міським. Поширеними були прямовисні свити, кожушки, пальта, косоворотки, жилетки, картузи.

Як і по всій Росії, внаслідок реформи 1861 року на Херсонщині більшість землі залишилася у поміщиків. За встановленими розмірами душових наділів поміщицькі селяни Дніпровського й Мелітопольського повітів одержали по 6,5 десятини, а Херсонського — по 5,5 десятини на ревізьку душу. Фактично селяни одержали менше тієї кількості, якою користувалися до реформи. Якщо до 1861 року кріпаки Дніпровського повіту мали 38 360 десятин, то після реформи їх наділи становили 27 938 десятин. До того ж поміщики виділяли селянам гірші землі. За одержані наділи вони протягом 49 років вносили викупні платежі. Так, селяни Олексіївки Дніпровського повіту повинні були внести до казни 9032 крб. 80 коп.— по 60 крб. за десятину[1], що значно перевищувало ринкову ціну землі. Крім того, вони щорічно сплачували державі волосні й мирські та інші податки, вносили викуп за наділи, одержані від поміщиків. Причому, до оформлення викупу вони вважалися тимчасовозобов'язаними і мусили виконувати різні повинності на користь пана.

Як і по всій країні, на Херсонщині почалися заворушення. Селяни вимагали безвикупної землі і волі. Колишні кріпаки Осокорівки, Нововоронцовки, Гирл і Фирсівки Херсонського повіту на початку 1863 року виявили «відкриту непокору»,

[1] Отмена крепостного права на Украине, стор. 153, 154; М. Максименко. Крестьянское движение в Таврической губернии накануне и после отмены крепостного права, стор. 48, 51, 58, 60.

не бажаючи одержувати землю на кабальних умовах. У Дніпровському й Мелітопольському повітах у 1862—1863 рр. відбулися виступи селян Заводівки, Князе-Григорівки, Бабина, Ушкалки, Карай-Дубини, Нижнього і Верхнього Рогачиків. Селяни заявили: «ця воля для нас гірше за неволю». Колишні кріпаки Князе-Григорівки і Верхнього Рогачика підпалили скирти панського вівса й сіна, а також вівчарню. Та селянський рух царизм придушував за допомогою військової сили[1].

Державні селяни, на яких згодом були поширені всі основні засади реформи 1861 року, виявились у дещо кращому становищі, ніж кріпаки. Їх земельні наділи становили пересічно від 6,7 до 9,7 десятини на ревізьку душу. За земельні наділи, одержані в особисте користування, державні селяни вносили в казну щорічний платіж — державний оброчний податок. Причому розміри цього податку збільшувалися «особливим додатковим збором» до 15 проц. Щоб забезпечити своєчасну сплату цього податку закон зберігав общинну форму землекористування, яка передбачала кругову поруку за його сплату. Викупні ціни перевищували ринкову ціну землі. У Дніпровському повіті сума викупу за десятину була більшою в 2,3 раза, в Херсонському — в 1,6 раза.

Приватновласницька земля належала головним чином поміщикам. Так, у 1904 році селянам Херсонського повіту (79 проц. населення) належало 18,5 проц. приватновласницьких земель, дворянам (0,22 проц. населення) — 40,2 проц. землі[2]. В. І. Ленін, характеризуючи поміщицьке землеволодіння, писав: «В Таврійській губ. Фальц-Фейн має 200 000 дес., Мордвінов — 80 000 дес., дві особи — по 60 тис. дес.»[3].

Після реформи у поміщицьких господарствах все ширше впроваджувались різні машини й удосконалені знаряддя праці. Але дрібні селянські господарства й далі користувалися примітивними знаряддями, яких теж не вистачало. Низький рівень агротехніки, особливо на землях селян, хижацьке використання землі поміщиками й орендарями призводили до того, що середня врожайність зернових у Херсонському повіті за 18 років (з 1887 по 1904) становила всього 34,3 пуда з десятини[4].

З часом херсонські степи стали «золотим дном», хлібним краєм. В останній чверті XIX ст. Херсонська губернія посідала перше місце серед губерній Новоросії по освоєнню земель. В господарствах поміщиків було розорано пересічно 78,2, у селян — 79,2 проц. Навіть казенні землі освоєно на 70,7 проц.[5]. У 1913 році в Херсонському повіті було засіяно землі на 37,4 тис. десятин більше, ніж у 1912 році.

В другій половині XIX та на початку XX ст. посилився процес розшарування селянства на куркулів та сільських пролетарів. Аналізуючи питання розшарування селянства, В. І. Ленін наводить такий приклад: у Дніпровському повіті 40 проц. бідніших дворів мали 56 тис. десятин надільної землі, а користувалися лише 45 тис. десятин, в той час як заможна група (18 проц. дворів) мала 62 тис. десятин надільної землі, а користувалася 167 тис. десятин[6].

Орендовані у поміщиків великі земельні площі куркулі здавали середнякам та біднякам невеликими клаптиками на кабальних умовах.

Маючи гостру потребу в грошах, необхідних для сплати викупних платежів, численних податків, оренди землі, селяни змушені були продавати не тільки надлишки, а й необхідні їм самим продукти своєї праці. І все ж грошей не вистачало. У тому ж Дніпровському повіті тільки 29,5 проц. селян мали можливість орендувати землю за гроші, решта — 70,5 проц., не маючи коштів, брала її на важких

---

[1] Отмена крепостного права на Украине, стор. 277, 280, 392; М. Максименко. Крестьянское движение в Таврической губернии накануне и после отмены крепостного права, стор. 85, 90.

[2] Наукові записки Херсонського педінституту, вип. 5. Херсон, 1955, стор. 4, 5.

[3] В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 3, стор. 243.

[4] Статистико-экономический обзор Херсонского уезда за 1904 год. Херсон, 1905, стор. 28.

[5] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 14. Новороссия и Крым. СПб., 1910, стор. 263.

[6] В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 17, стор. 89.

умовах скіпщини або здольщини[1]. Селяни розорялися. Так, за несплату селянами Маслового Кута Каховської волості 650 крб. недоїмок у 1865 році було продано їхню худобу[2]. Газета «Русские ведомости» за 1886 рік (№ 42) опублікувала повідомлення про те, що в селян села Британів Дніпровського повіту відібрано за недоїмки 250 десятин землі.

На південь України — в район промислового зернового господарства — щорічно приходили десятки тисяч наймитів і з інших районів країни. У зв'язку з цим В. І. Ленін вказував: «С.-г. робітники, що приходять у такій великій кількості на південь, належать до найбідніших верств селянства. З робітників, які приходять у Херсонську губернію, $^{7}/_{10}$ ідуть пішки, не маючи коштів на купівлю залізничних квитків...»[3].

У 80—90-х роках XIX ст. деякі міста й містечка Херсонщини, такі як Берислав, Генічеськ, Херсон, стали досить великими робітничими ринками. Капіталізовані поміщицькі, куркульські та фермерські колоністські господарства широко використовували найману працю. Одним з найбільших робітничих ринків була Каховка, куди у 80-х роках минулого століття приходило до 40 тис. робітників, які здебільшого прибували сюди партіями по 10—50 чоловік. Тут куркулі й управителі поміщицьких економій наймали на строк наймитів. Охоче брали тих, у кого не лишилось у торбі навіть шматка хліба; відставних солдатів наймати не хотіли, бо вони «бунтували робітників» в економіях.

Чекати наймачів доводилось на ярмарках, у непристосованих бараках, а часто — просто неба. В таких умовах «порядок і спокій» підтримувався військовою силою: в 1881 році на ярмарку в Каховці постійно перебували 50 козаків і посилений загін поліції; у наступному році — 76 козаків з трьома офіцерами. Незважаючи на це, на ярмарках відбувалися заворушення наймитів. Так, у 1898 році на херсонському ярмарку робітники побили поміщика за те, що той не доплатив грошей робітничій артілі: лише втручання поліції врятувало цього наймача[4].

Становище заробітчан було тяжким. Тривалість робочого дня залежала від сваволі хазяїна, праця сільськогосподарських робітників оцінювалась мізерно. В 1904 році, наприклад, чоловік одержував у середньому за місяць 9,67 крб., жінка — 5,63, а підліток — 3,54 крб. Приміщення для наймитів навіть у великих економіях були зовсім непридатними для мешкання. Земські лікарі, обстежуючи умови сільськогосподарських робітників, приходили до висновку, що «поряд з ідеально чистими приміщеннями для економічних тварин, приміщення для робітників економій є зразком антигігієнічної неохайності»[5].

Наймитам доводилося споживати найдешевші малоякісні страви. Наймачі більше турбувались не про якість їжі, а про те, щоб робітники менше її з'їдали. Найпоширенішим був кандьор — суп з пшоном. Вживаними стравами були також затірка, мамалига, борщ, галушки, пшоняна, ячна або кукурудзяна каші, як правило, незаправлені жиром. Галушки звичайно готувались з несіяного ячного борошна, з них стирчали остюки, тому наймити називали їх «небритими». Тільки у святкові дні заробітчанам у незначній кількості давали на обід м'ясо й молоко. Звичайно, така їжа не могла задовольнити робітника при постійній тяжкій роботі.

Одяг наймитів, особливо робочий, виготовлявся переважно з домотканих тканин, адже він був дешевшим. Заробітчани носили звичайне селянське взуття, але часто, не маючи його, наймалися на літній сезон босоніж. Жінки-наймички

---

[1] М. Н. Лещенко. Класова боротьба в українському селі на початку XX століття. К., 1968, стор. 24; Памятная книжка Таврической губернии. Симферополь, 1889, отдел 3, стор. 124.

[2] М. Максименко. Крестьянское движение в Таврической губернии накануне и после отмены крепостного права, стор. 62.

[3] В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 3, стор. 226.

[4] Кримський облдержархів, ф. 26, оп. 1, спр. 27 719, арк. 1, 10; Книга для читання з історії Української РСР. З найдавніших часів до кінця XIX ст. К., 1970, стор. 193.

[5] «Сборник Херсонского земства», 1891, № 8, стор. 37.

Пам'ятник В. І. Леніну в Херсоні.
Скульптори Ю. М. Лоховинін, Л. А. Родіонов;
архітектори Є. М. Олександров, Є. М. Полторацький. 1965 р.

Проспект Ушакова в Херсоні. 1971 р.

Шлюз Каховського гідровузла. 1968 р.

Вклейка надрукована на Харківській друкоофсетній фабриці

ИЗЪ ДЕРЕВНИ

Козачье, Херсонской губ., имѣніе князя Трубецкаго. Имѣніе огромное — 33 тысячи десятинъ земли. Наемъ рабочихъ производится посрочно — отъ Троицы до Покрова, и на годъ. Въ первомъ случаѣ мужчины получаютъ за весь рабочій періодъ 45-50 руб., женщины 30-35 рублей; нанимающіеся на годъ: мужчины — 65-70 р., женщины — 50-55 р. Рабочихъ часовъ въ сутки — 21 съ получасовымъ перерывомъ на завтракъ и 1 часомъ на обѣдъ. Кормятъ рабочихъ безобразно — хлѣбъ ржаной пополамъ съ отрубями; о горячей пищѣ и говорить невозможно. Это какая-то отвратительная мѣшанина. Трудно представить всю возмутительность господствующихъ здѣсь порядковъ: во время сбора винограда рабочимъ одѣваютъ намордники изъ рѣдкой парусины, придѣланные къ деревяннымъ планочкамъ. Планочки сдѣланы по выкату затылка и привязываются одна къ другой веревочкой. Когда захочешь пить, подходишь къ прикащику, тотъ развязываетъ завязки, а затѣмъ, когда рабочій напился, завязываетъ вновь. Управляющій Шмидтъ издѣвается надъ рабочими. Перетянетъ нагайкой, дастъ пощечину за что ему вздумается. Наѣзжіе рабочіе не выдерживаютъ срока и уходятъ, и заработная плата пропадаетъ, а если кто-либо изъ нихъ попробуетъ требовать разсчета, ему грозятъ полиціей. „Ты еще въ тюрьмѣ сидѣть будешь, ты мнѣ народъ бунтуешь!" и рабочій уходитъ. У рабочихъ, которые снимаютъ у князя землю, если они бросаютъ работу, отнимаютъ землю, и живи тогда, какъ знаешь. За десятину земли князю платятъ 13-14 руб.

Очевидецъ-рабочій.

Повідомлення в газеті «Искра» про експлуатацію наймитів у маєтку графа Трубецького (с. Козацьке). Газ. «Искра» № 47, 1903 р.

носили одяг і взуття обережно, взуття одягали тільки в дуже холодні дні та на свята[1]. Ленінська газета «Искра» в 1903 році повідомляла, що в маєтку князя Трубецького у селі Козацькому під час збирання винограду наймитам одягали намордники, щоб вони не могли його їсти[2]. Земська хроніка розповідала про умови життя наймитів у Херсонському повіті: «Увесь робочий сезон їжа, головним чином пісна, просто „болтушка", для характеристики борщів і супів... робітники до назви „болтушка" додають ще „собача"[3].

Інтенсивний розвиток товарного зернового господарства вимагав більш широкого застосування машин та інших землеробських знарядь. Тому на території краю виникають підприємства сільськогосподарського машинобудування. В Дніпровському повіті ще в 1887 році виник Каховський завод сільськогосподарських знарядь підприємця Гуревича, на якому 1905 року працювало близько 400 робітників, у Бериславі — завод Іванушкіна.

У післяреформений період у краї все більше розвивалась промисловість. Провідною її галуззю була переробка сільськогосподарської сировини. В 1904 році в Херсонському повіті (без міст) діяло 3885 переважно дрібних підприємств, у т. ч. 1705 вітряків, 52 кінні і 15 водяних млинів, на яких працювало 6375 робітників. Отже, на одне підприємство пересічно припадало менше двох робітників. Найбільші підприємства краю, як і раніш, знаходились у Херсоні: Херсонська суднобудівна верф, кілька лісопильних заводів, парові млини, тютюнова фабрика Лермана, друкарні тощо[4]. Але фабрично-заводська промисловість була ще слабо розвинута.

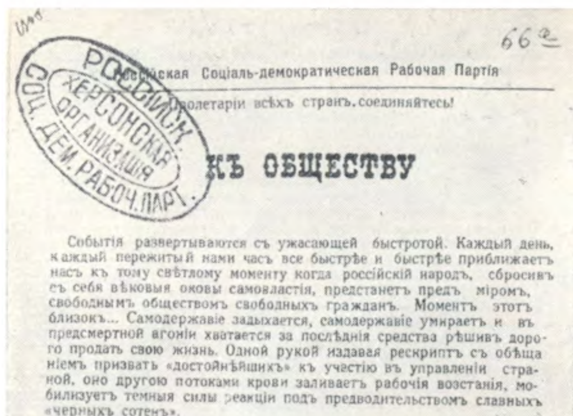
Наприкінці XIX та на початку XX ст. Херсонська губернія стала одним з великих центрів кустарної й ремісницької промисловості на півдні України. Головними галузями її були харчова, швейна, обробка волокна.

В економічному житті краю чимале значення мала торгівля. Через порти Херсон, Генічеськ, Хорли, Скадовськ на початку XX ст. експортувалося за кордон понад 65 млн. пудів хліба в сезон. До портів тяжіла значна територія півдня України. Тому 1876 року від залізниці Лозова—Севастополь прокладено лінію на Генічеськ, що дало змогу збільшити приток зернового хліба у Генічеський порт; в 1907 році залізниця з'єднала Херсон з Миколаєвом.

Капіталісти нещадно експлуатували робітників. Робочий день тривав 10—12 годин. Заробітна плата була низькою. Так, на тютюновій фабриці Лермана вона становила 8—9 крб. на місяць. Капіталісти широко експлуатували дитячу працю: 1905 року на заводі сільськогосподарських машин працювало близько 100 дітей 12-річного віку[5]. Тяжкою була праця на солепромислах. У Прогноях (нині Геройське) люди від світанку до присмерку працювали по коліно в ропі під палючим сонцем. Робітники вантажили сіль 16-пудовими тачками, одержуючи за день тяжкої роботи 50 копійок.

Велике значення для розгортання визвольної боротьби трудящих мас мала діяльність революційних організацій. На початку 70-х років у Херсоні виник народницький гурток чайковців, який вів пропаганду серед селян повіту, молоді,

[1] Журн. «Народна творчість та етнографія», 1958, № 1, стор. 64.
[2] Газ. «Искра», 1 вересня 1903 р.
[3] «Сборник Херсонского земства», 1899, № 3, стор. 65.
[4] Наукові записки Херсонського педінституту, вип. 5, стор. 11.
[5] Газ. «Юг» (Херсон), 10 червня 1905 р.

66 2

…ская Соціаль-демократическая Рабочая Партія

…олетаріи всѣхъ странъ, соединяйтесь!

КЪ ОБЩЕСТВУ

Событія развертываются съ ужасающей быстротой. Каждый день, каждый пережитый нами часъ все быстрѣе и быстрѣе приближаетъ насъ къ тому свѣтлому моменту когда россійскій народъ, сбросивъ съ себя вѣковыя оковы самовластія, предстанетъ предъ міромъ, свободнымъ обществомъ свободныхъ гражданъ. Моментъ этотъ близокъ... Самодержавіе задыхается, самодержавіе умираетъ и въ предсмертной агоніи хватается за послѣднія средства рѣшивъ дорого продать свою жизнь. Одной рукой издавая рескриптъ съ обѣщаніемъ призвать «достойнѣйшихъ» къ участію въ управленіи страной, оно другою потоками крови заливаетъ рабочія возстанія, мобилизуетъ темныя силы реакціи подъ предводительствомъ славныхъ «черныхъ сотенъ».

Прокламація Херсонської організації РСДРП з відбитком печатки. 1905 р.

а пізніше серед місцевих робітників[1]. Гуртківці підтримували зв'язок з народниками Одеси й Миколаєва. Наприкінці XIX — на початку XX ст. на Херсонщині виникли соціал-демократичні гуртки. У 1891 та 1894 рр. О. Д. Цюрупа створив у Херсоні два марксистські гуртки, а 1898 року тут виникла соціал-демократична група, яку очолив М. К. Владимиров. Група провадила революційну роботу серед місцевого пролетаріату[2]. Восени 1901 року встановився тісний зв'язок херсонських соціал-демократів з редакцією ленінської «Искры». На сторінках газети вміщувались статті про становище робітників у Херсоні та їх участь у революційному русі. В той час Херсон був одним з пунктів транспортування «Искры» на Україну через єгипетський порт Александрію[3].

Херсонський комітет РСДРП, створений у листопаді 1902 року, стояв на позиціях ленінської «Искры». Він успішно боровся проти «економістів», провадив агітацію серед робітників, випускав листівки. Зростання політичної свідомості пролетаріату Херсонщини обумовило його активну участь у загальному страйку на півдні Росії, що відбувся влітку 1903 року. 24—28 липня страйкували робітники Каховки; Херсонський комітет РСДРП 20 липня провів сходку робітників, у серпні — масовку; тоді ж він випустив листівку, що закликала до єднання пролетарів, до страйку за поліпшення умов праці. Під впливом агітації в серпні страйкували робітники херсонських підприємств[4].

Значну роботу провадили соціал-демократи Херсона серед селян, роз'яснюючи їм суть ленінської аграрної програми. Про тісний зв'язок Херсонських соціал-демократів з селянськими масами повідомляв 51-й номер «Искры», який вийшов 22 жовтня 1903 року.

Звістка про розстріл 9 січня 1905 року в Петербурзі мирної демонстрації робітників викликала гнів і обурення трудящих Херсона. В січні — лютому в місті відбувалися мітинги і демонстрації протесту. В ніч на 5 лютого на вулицях і будинках у великій кількості з'явилися листівки Херсонської організації РСДРП під назвою «Цар і народ». В наступні роки річницю цієї події робітники міста відзначали страйками і демонстраціями[5].

В період революції 1905—1907 рр. боротьбу трудящих очолила Херсонська партійна організація, що остаточно оформилась як більшовицька після III з'їзду РСДРП[6], а також організації і групи Цюрупинська, Генічеська, Каховки тощо. Більшовики розповсюджували революційну літературу, організовували страйки, проводили мітинги й демонстрації. В першій половині 1905 року відбулися страйки робітників губернського центру та Каховки; 20 червня стався збройний виступ солдатів Херсонського дисциплінарного батальйону; виступили студенти середніх навчальних закладів. Восени 1905 року революційний рух посилився. У період

---

[1] Історія Української РСР, т. 1. К., 1967, стор. 462.

[2] М. Давидов. Олександр Дмитрович Цюрупа. К., 1960, стор. 6—12; Наддніпрянська моя сторона. Соціалістичні перетворення на Херсонщині за 50 радянських років. Одеса, 1967, стор. 12.

[3] Революционная борьба на Херсонщине в 1905—1907 гг. Сборник документов и материалов. Херсон, 1962, стор. 39.

[4] История Коммунистической партии Советского Союза в 6 томах, т. 1. М., 1964, стор. 579; Революционная борьба на Херсонщине в 1905—1907 гг., стор. 51, 52, 54, 55, 415.

[5] Рабочее движение на Украине в годы нового революционного подъема 1910—1914 гг. Сборник документов и материалов. К., 1959, стор. 317, 506; Революционная борьба на Херсонщине в 1905—1907 гг., стор. 84.

[6] Нариси історії Комуністичної партії України. К., 1971, стор. 72.

☆	Місце перебування Херсонсько-Дніпровського комітету сільських організацій РСДРП	◎	Центр губернії
	Збройні виступи селян, розгроми поміщицьких економій	⊙	Центр повіту
	Населені пункти, в яких відбувалися страйки, мітинги й демонстрації	—·—·—	Межі губерній
▲	Населені пункти, де діяли соціал-демократичні організації або велась соціал-демократична робота	—··—··	Межі повітів
	Страйк робітників на будівництві залізниці Херсон-Миколаїв	//////	Сучасні межі Херсонської області
	Місце, де почалося повстання моряків на броненосці „Потьомкін Таврійський"	Бузове	Населені пункти, які тепер не існують

революційного піднесення більшовики Херсона вели легальну роботу серед трудящих. На мітингу у Народному будинку вони пропагували ленінську ідею гегемонії пролетаріату в революції, закликаючи робітників до організованої політичної боротьби[1]. У Херсоні виникли численні профспілки робітників та службовців.

Роботу на селі очолили Херсонський губернський комітет сільських організацій РСДРП (перебував в Одесі), Херсонсько-Дніпровський комітет сільських організацій РСДРП, що діяв у Херсоні до 1 жовтня 1906 року, та місцеві партійні організації Генічеська, Верхнього Рогачика, Хорлів[2]. Це сприяло розвитку революційного селянського руху на Херсонщині. Весною і влітку 1905 року селяни вимагали політичних свобод, загального виборчого права, зниження податків та орендної плати. Вони вдавалися й до більш рішучих методів боротьби: захоплення поміщицьких земель, випасів для худоби. Такі виступи відбулися в Бехтерській, Збур'їв-

[1] Революционная борьба на Херсонщине в 1905—1907 гг., стор. 145, 146.
[2] Наукові записки Херсонського педінституту, вип. 6. Херсон, 1956, стор. 63.

ській, Чалбаській волостях Дніпровського повіту, у Золотій Балці, Тягинці, Дудчанах Херсонського повіту і в десятках інших сіл краю. На боротьбу з селянським рухом було направлено військові підрозділи. В зв'язку з цими подіями В. І. Ленін у червні 1905 року писав: «У п'яти повітах Херсонської губернії ідуть селянські повстання. *За останні чотири дні убито до 700 селян*»[1].

Особливо масового характеру набув селянський рух восени 1905 року. Заворушеннями були охоплені Херсонський, Дніпровський і Мелітопольський повіти. Під час виступів повсталі громили поміщицькі маєтки. До місцевих селян приєдналися прийшлі сільськогосподарські робітники. В ході революційної боротьби яскраво виявилися класові протиріччя та прагнення різних груп селянства. Тому восени 1905 року трудове селянство Херсонщини громило й палило водночас і поміщицькі маєтки, і куркульські хутори.

У зв'язку з наростанням революційного руху 17 грудня на військовому становищі було оголошено Херсонський, а 21 грудня — Дніпровський повіти. Для придушення селянського руху прибули каральні загони, які жорстоко розправлялись з «бунтівниками». Повсюдно провадились масові арешти.

В умовах жорстокої реакції революція відступала з боями. Незважаючи на терор, пролетарі Херсона не припинили страйкової боротьби. 1907 року в місті страйкували робітники доків, друкарні, деяких інших підприємств. Організації РСДРП у Генічеську, Хорлах та Верхньому Рогачику продовжували свою діяльність і в 1906 році. Так, наприкінці травня Генічеська організація випустила українською мовою прокламацію «Люди добрі!», що закликала селян до боротьби з царизмом[2]. Незважаючи на жорстокість дій каральних загонів, протягом 1906—1907 рр. селянський рух не припинявся. Селянські заворушення відбулись у Верхньому Рогачику й Великій Лепетисі Мелітопольського повіту, в Архангельському Херсонського повіту, в Олешках та деяких інших пунктах Дніпровського повіту. Але наприкінці 1907 року селянський рух, як і повсюдно, придушено силою зброї.

Щоб уникнути нової революції і водночас створити для себе соціальну опору в особі куркульства, царський уряд запровадив столипінську аграрну реформу. Спрямована на ліквідацію общинного землеволодіння в країні, вона не тільки не знищила класових суперечностей на селі, а ще більше поглибила їх. Куркулі охоче йшли на виділ, бо виходячи з общини, вони відбирали собі кращі ділянки. Навпаки, бідняки, виділившись з общини, були приречені на розорення і кінець кінцем продавали свої наділи. Внаслідок здійснення столипінської аграрної реформи за період з 1907 по 1913 рік у Херсонському повіті на хутори вийшли і закріпили за собою відруби 33 259 господарств, які одержали близько 240 тис. десятин землі, що становило понад 37 проц. всієї надільної площі повіту[3]. Водночас на кінець 1912 року тут було понад 6 тис. безземельних сімей, що становило близько 9 проц. господарств повіту[4]. В зв'язку з цим більшовицька газета «Правда» повідомляла про тяжкий економічний стан селянства Херсонщини: «Херсон. Всього в приміських хуторах голодує 553 чол., в тому числі 36 дітей. Жителям Музикиних і Зелених хуторів за відсутністю коштів міське управління відмовило в допомозі. Населення бідує»[5].

Післяреформений період позначився на Херсонщині швидким зростанням населення, головним чином за рахунок припливу ззовні. За переписом 1897 року, населення Дніпровського повіту становило 212,7 тис., Херсонського — 587,8 тис. чоловік. Це втричі більше, ніж напередодні реформи 1861 року.

---

[1] В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 10, стор. 332.

[2] Революционная борьба на Херсонщине в 1905—1907 гг., стор. 281—283.

[3] Отчет о деятельности Херсонской уездной земской управы по агрономическому отделению за 1914 г. Херсон, 1915, стор. 3.

[4] Статистико-экономический обзор Херсонского уезда за 1912 г. Херсон, 1913, стор. 14, 15.

[5] Газ. «Правда», 12 березня 1913 р.

В роки пожвавлення промислового виробництва напередодні першої світової війни, у Херсонському повіті (без Херсона й Миколаєва) працювало 3841 підприємство з 7405 робітниками, у Дніпровському — 643 підприємства з 1348 робітниками[1]. Найбільшими підприємствами краю були верф Вадона, на якій напередодні війни почалось складання ескадрених міноносців, та Херсонський завод сільськогосподарських машин, що належав підприємцю Гуревичу. В 1913 році цей завод випустив 35 тисяч різноманітних сільськогосподарських знарядь[2]. Збільшилась кількість експортних операцій у морських портах. Так, у 1911 році лише з Херсонського порту за кордон відправлено майже 60 млн. пудів зерна[3].

Умови праці й життя робітників були тяжкими. У Херсонському порту на ручному перевантаженні зерна були зайняті жінки. Вони працювали по 12—14 годин у день, одержуючи за це 40—60 коп. Частину свого заробітку вантажники мусили віддавати підрядчику. Жили портовики в халупах на брудних околицях міста, а сезонні робітники не завжди мали дах над головою.

Херсонські соціал-демократи посилювали свій вплив серед робітників. Після розгрому в 1907 році Херсонської організації РСДРП в місті вела роботу партійна група[4]. В роки нового революційного піднесення робітничий рух розвивався переважно на великих підприємствах краю, в містах, де працювали партійні групи — в Херсоні й Каховці. Найбільш відчутним революційний настрій був у робітників Херсонського заводу сільськогосподарських машин, верфі Вадона та Каховського заводу сільськогосподарських машин. Організована В. І. Леніним нелегальна більшовицька «Рабочая газета» на початку 1911 року повідомляла, що протягом 1910 року на Херсонському заводі сільськогосподарських машин відбулося кілька страйків. Наприкінці кореспонденції автор її писав: «...бажано, щоб наш зв'язок з партією був більш міцним»[5]. Робітники Херсона надавали матеріальну підтримку газеті «Правда»[6]. В свою чергу центральний орган партії публікував кореспонденції про революційний рух у Херсоні. Так, в 1912 році «Правда» вмістила повідомлення про страйки на Херсонському заводі сільськогосподарських машин[7].

Значного піднесення революційний рух на Херсонщині досяг напередодні першої світової війни. У листопаді 1913 року відбувся страйк робітників верфі Вадона, які вимагали поліпшення умов праці[8]. У червні в Каховці відбувся страйк робітників місцевого заводу сільськогосподарських машин. Хвиля страйкового руху, що почалася з першотравневих виступів у 1913 році, не припинялася до початку першої світової війни. В першій половині 1914 року відбулися політичні страйки робітників верфі Вадона і херсонського заводу сільськогосподарських машин. Страйками були відзначені дні 9 Січня і 1 Травня.

Царський уряд не дбав про охорону здоров'я трудящих, внаслідок чого вони не одержували майже ніякої медичної допомоги. У 1903 році в Дніпровському повіті діяло тільки 10 лікувальних закладів на 157 ліжок, один лікар обслуговував 21 105 чоловік населення, а в Херсонському повіті 1905 року діяло всього 22 лікарські пункти; населення повіту, що становило понад 500 тис. чоловік, обслуговували 21 лікар і 83 фельдшери та акушерки[9].

---

[1] Памятная книжка Таврической губернии на 1915 год. Симферополь, 1915, отдел статистический, стор. 146, 147.

[2] Э. Е. Писаренко. Памятная книжка в честь 150-летия Херсонского судозавода имени Коминтерна. Херсон, 1956, стор. 3; Г. А. Голубєв, І. Д. Ратнер. З історії комбайнового заводу імені Г. І. Петровського. Херсон, 1959, стор. 6, 7.

[3] Статистико-экономический обзор Херсонского уезда за 1912 г., стор. 51.

[4] Нариси історії Комуністичної партії України, стор. 98.

[5] «Рабочая газета», 15 квітня 1911 р.

[6] Ф. Є. Лось. Робітничий клас України в 1907—1913 роках. К., 1962, стор. 172.

[7] Газ. «Правда», 4 травня і 13 червня 1912 р.

[8] Рабочее движение на Украине в годы нового революционного подъема 1910—1914 гг., стор. 452, 453, 468.

[9] Статистико-экономический обзор Херсонского уезда за 1905 год. Херсон, 1906, стор. 61, 63.

Незважаючи на те, що кінець XIX — початок XX ст. відзначилися на Херсонщині певними кроками в розвитку промисловості, яка потребувала грамотних працівників, царські власті не турбувалися про розвиток народної освіти. Тут не було жодного вищого навчального закладу, а п'ять середніх спеціальних шкіл містилися лише в губернському центрі. В гімназіях дітей простого люду навчалося мало. Навіть у 2—3-класних школах не всі діти шкільного віку могли навчатися. Так, напередодні першої світової війни, у 1913/14 навчальному році, 32 проц. дітей Херсонського повіту у віці від 8 до 11 років були позбавлені можливості вчитися. За переписом 1897 року письменність населення Дніпровського повіту становила всього 20 процентів[1].

Сільськогосподарський характер економіки краю вимагав звертати увагу на підготовку спеціалістів-зоотехніків та агрономів. Таке завдання і виконувало Херсонське земське сільськогосподарське училище, засноване 1874 року. Крім того, тут розроблялися можливості впровадження високоврожайних і посухостійких сортів польових культур, вивчалися методи розвитку племінного тваринництва. В училищі працювали український вчений, агроном О. О. Ізмаїльський (1851—1914) та один із засновників радянської зоотехнічної науки, згодом дійсний член ВАСГНІЛ Ю. Ф. Лискун (1873—1958). Дослідницьким осередком стала Асканія-Нова, що виникла 1874 року в низовинному степу, спочатку як зоопарк, а з 1887 року і великий ботанічний парк, де на площі 28 га закладено дендропарк. Тут висадили різні види дерев і кущів з багатьох країн і континентів. У справу акліматизації і гібридизації диких тварин і птахів великий внесок зробив учений біолог-тваринник І. І. Іванов. Він створив 1910 року зоотехнічну станцію, на якій вперше одержав гібриди свійських і диких тварин.

Повільно йшов розвиток культурно-освітніх установ. Однією з перших бібліотек на території краю була Херсонська громадська бібліотека, заснована 1872 року. Через 13 років відкрилася Бериславська міська громадська бібліотека, яка, щоправда, ледве животіла. Що ж до сільської місцевості, то в 1913 році на території Херсонського повіту існувало лише 6 народних бібліотек-читалень[2]. На території лівобережної частини краю, за даними 1908 року, невеликі бібліотеки існували в 10 населених пунктах, у т. ч. в Генічеську, Каховці, Голій Пристані, Олешках[3].

З Херсонщиною пов'язані життя й діяльність багатьох українських і російських діячів культури. У 1891 році О. М. Горький пішки пройшов територію Херсонщини. Це дало йому матеріал для написання оповідань «Помста», «Мій супутник», «Оповідання про любов без відповіді». З другої половини XIX ст. в губернському центрі існувало «Херсонське товариство любителів образотворчих мистецтв», яке періодично організовувало виставки, де експонувалися картини художників І. К. Айвазовського, М. Л. Скадовського (народився в с. Білозерці 1846 року), що був одним з ініціаторів створення «Товариства південно-російських художників». Степи й люди Херсонщини знайшли відображення і в творчості члена цього товариства М. Д. Кузнецова (народився в с. Степанівці Мелітопольського повіту 1850 року). Його пензлю належить картина «На заробітки» (1882 рік)[4]. Член товариства, академік Петербурзької Академії Мистецтв Г. О. Ладиженський (1853—1916) створив картини «Отари в степу», «Шлях у херсонських степах», І. Похитонов — «Отара на тирлі», а П. Г. Волокидін (1877—1936) у 1914 році створив картину «Херсонська пристань». Навесні 1902 року в с. Золотій Балці Херсонського повіту були на етюдах художники М. Б. Греков, І. І. Бродський та С. Ф. Колесников[5].

---

[1] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 14, стор. 674.

[2] Херсон за 50 років Радянської влади. Одеса, 1966, стор. 24; Деятельность земства в Херсонском уезде за 50-летие 1864—1913 гг. Херсон, „б. г.", стор. 49.

[3] Кримський облдержархів, ф. 26, оп. 3, спр. 668, арк. 7, 8.

[4] В. А. Афанасьєв. Товариство південно-російських художників. К., 1961, стор. 14, 16, 48.

[5] М. Б. Греков в воспоминаниях современников. Л., 1966, стор. 71.

У Херсоні 1884 року народився і почав свою творчу діяльність народний художник СРСР, дійсний член Академії мистецтв СРСР О. О. Шовкуненко. В Каховці 1883 року народився український радянський художник і поет М. І. Жук, а в селі Михайлівці Скадовського району — художник, заслужений діяч мистецтв УРСР І. М. Шульга (1889—1956).

Будинок Херсонської громадської бібліотеки (нині обласна бібліотека ім. Горького), споруджений 1896 року. Фото 1970 р.

Губернський центр Херсон славився як театральне місто. 1889 року тут на зібрані кошти було споруджено приміщення для театру. На гастролі до міста часто приїздили українські, російські та іноземні театральні трупи. Зокрема, у 1888—1909 рр. тут неодноразово гастролювали театральні трупи П. К. Саксаганського, І. К. Карпенка-Карого, М. К. Садовського, в яких брали участь найкращі артистичні сили України, насамперед самі керівники труп та М. К. Заньковецька. 1903 року в місті відкрився російський театр — «Товариство нової драми». Трупу створив В. Е. Мейєрхольд та інші вихованці МХАТу. В Херсоні виступали такі видатні російські й українські актори, як В. М. Давидов і П. М. Орленєв, О. Г. Крамов, згодом народний артист СРСР. В той час вистави українських артистів під керівництвом прославлених корифеїв сцени М. К. Садовського і П. К. Саксаганського відбулися в Бериславі й Каховці[1]. В цих містах діяли гуртки акторів-аматорів, що ставили російські та українські п'єси. У створенні аматорського театрального гуртка в Херсоні велика роль належить Ю. В. Шумському, згодом народному артисту СРСР. Гуртківцями були портові робітники й дрібні службовці.

Досить активним було і музичне життя Херсонщини. Російське музичне товариство створило в Херсоні музучилище, де працював український фольклорист-музикознавець А. М. Конощенко (Грабенко), навчався майбутній композитор, потім заслужений діяч мистецтв Азербайджанської РСР А. С. Маікян. З Каховкою пов'язане життя видатного вірменського композитора О. О. Спендіарова (Спендіарян), автора «Української сюїти».

В Херсоні й Олешках видавалися статистичні довідники, огляди й звіти, праці санітарних лікарів, що охоплювали територію Херсонської губернії в цілому, або окремо Херсонський чи Дніпровський повіти. Земство випустило шість томів «Материалов для оценки земель Херсонской губернии» та протягом багатьох років друкувало періодичне видання «Сборник Херсонского земства». Ці праці містять цінний матеріал для вивчення історії краю. Книга земського лікаря М. І. Тезякова «Сільськогосподарські робітники і організація за ними санітарного нагляду в Херсонській губернії», видана в Херсоні 1896 року, стала для В. І. Леніна одним з численних джерел у вивченні розвитку капіталізму на півдні України. Узагальнюючі праці були написані земським статистиком В. Ф. Арнольдом: «Досвід вивчення селянських витрат за даними 50 описів селянських господарств Херсонського повіту» (1898 рік) та «Політико-економічні етюди» (1904 рік). Цінні дані про одяг, житло сільськогосподарських робітників кінця XIX ст. містить праця В. В. Хижнякова «Становище робітників у сільському господарстві в санітарному відношенні», видана в Херсоні 1890 року.

Херсон був також важливим осередком видання українських книг. 1886 року тут вийшов літературний альманах «Степ» з творами І. С. Нечуя-Левицького,

[1] Газ. «Юг», 15 і 20 квітня 1903 р.

І. К. Карпенка-Карого, А. М. Конощенка, О. О. Русова та інших. 1905 року вийшов альманах «З потоку життя», упорядкований М. Коцюбинським та М. Чернявським.

На фоні загального погіршення життєвого рівня трудящих не могло відбутися будь-якого поліпшення в житті і побуті населення. Більшість бідняків мала старі оселі, бо їм доводилось весь час ремонтувати дідівську чи прадідівську хату. Найбільш розповсюдженим житлом наприкінці XIX та на початку XX ст. була «землянка» — житло із звичайними стінами і одно- або двосхилим дахом, обмазаним глиною; найчастіше ж це була «землянка» в повному розумінні цього слова. Стіни її підвищувались над поверхнею землі на 70—140 см, решту їх становила яма, на якій ставилась хата. Умови життя в таких землянках були нестерпні — влітку душно, а в інші пори року — вогко й холодно. Господарських будов у бідняцькому дворі майже не було.

У другій половині XIX ст. з розвитком текстильної промисловості в Херсонській губернії майже зовсім припинився обробіток конопель та льону в селянських господарствах для власного вжитку. Селяни, особливо найбагатші і найбідніші, починають купувати фабричні тканини, багатії — найдорожчі, бідняки — найдешевші. В одязі чоловіків з'являються нові елементи — широкі штани з очкуром витісняються вузькими штанами з поясом. Сорочка з фабричних тканин стає верхньою, а з домашнього полотна — спідньою, поширюються піджаки з фабричної матерії і жилети. Після 1905 року стає модною російська сорочка — косоворотка. Жінки почали носити байкові та ситцьові плаття, кофти, пальтисаки, панчохи.

Багатогранна народна творчість населення Херсонщини виявлялася, як у пісенно-музичному мистецтві, так і в декоративно-ужитковому, також у звичаях і обрядах. Наприкінці XIX та на початку XX ст. широкого поширення набули домоткані рушники, оздоблені рослинним орнаментом та зображенням жанрових сюжетів (Білозерський, Великолепетиський, Нижньосірогозький райони).

Відомий український історик, археолог і етнограф Д. І. Яворницький під час збирання народних пісень побував на Херсонщині, де записав ряд фольклорних творів, які увійшли до збірника «Малороссийские народные песни, собранные в 1878—1905 гг.». У Білозерці від селянина Д. І. Чумака він записав пісні «А в городі та в Тамані» та «Ой, у Січі, у Самарі, там був козак Чалий», в Олешках від селянина Феоктиста Горбенка — пісню «Ой, не знав козак, ой, не знав Супрун та де славоньки зажити»[1].

Перша світова війна принесла з собою нові страждання трудовому народу. Вона ще більше загострила протиріччя, підірвала економіку краю. За винятком підприємств, що виробляли продукцію для армії і флоту (Херсонський завод сільськогосподарських машин, який виробляв снарядні гільзи, телефонне устаткування, саперний інвентар; верф Вадона, що разом з філіалом Петроградського металічного заводу збирала есмінці), промисловість Херсонщини перебувала у стані занепаду. В Дніпровському повіті 1915 року кількість робітників зменшилася порівняно з 1913 роком більше, ніж удвоє[2]. У зв'язку з масовою мобілізацією працездатних селян на війну площа посівів у Херсонському повіті скоротилась у 1916 році порівняно з 1915 майже на 13 проц. Значно підскочили ціни на продукти першої необхідності. У Херсонському повіті за офіційними даними з початку війни до кінця 1915 року вони зросли в 2—4 і більше разів[3].

Царизм вів країну до катастрофи. 1915 року почалася нова хвиля страйкового руху. Застрільниками його в Херсоні виступили робітники заводу сільськогосподарських машин, серед яких не припиняла роботи більшовицька група. Спа-

---

[1] Д. И. Эварницкий. Малороссийские народные песни, собранные в 1878—1905 гг. Екатеринослав, 1906, стор. 629—631, 636—640.

[2] Кримський облдержархів, ф. 39, оп. 1, спр. 161, арк. 123.

[3] Отчет о деятельности Херсонской уездной земской управы за 1915 г. Херсон, 1916, стор. 1, 2.

лахнув страйк будівельників залізниці Мерефа—Херсон[1]. В цей час діяли партійні більшовицькі групи у філіалі Петроградського металічного заводу, на заводі сільськогосподарських машин та профспілці прикажчиків[2].

Перемога Лютневої революції дала поштовх до нових дій. Пролетарі губернського центру створили 7 березня 1917 року Раду робітничих депутатів, яку очолив більшовик І. Ф. Сорокін. 13 березня тут виникла Рада солдатських депутатів. Незабаром виникли Ради у сільській місцевості. 23 березня в Каховці було створено Раду робітничих і солдатських депутатів, 17 квітня в Малій Лепетисі — Раду робітничих депутатів. 19 квітня утворилася Рада селянських депутатів Дніпровського повіту[3].

Поряд з цим виникали органи влади буржуазії й поміщиків. Отже, як і повсюдно, на Херсонщині встановилося двовладдя. Більшовики розпочали боротьбу за перехід влади до Рад.

Після об'єднання партійних груп у березні 1917 року почала діяти Херсонська організація РСДРП. На той час це була ще нечисельна об'єднана організація (більшовиків налічувалось 10—15 чоловік)[4]. В ній точилася боротьба між більшовиками і меншовиками з основних питань — роботи Ради, організації профспілок тощо. Під впливом більшовиків Рада робітничих і Рада солдатських депутатів на спільному засіданні ухвалили антивоєнну резолюцію з вимогою припинити війну. В справі організації профспілок ініціатива належала більшовикам, яких підтримували широкі маси трудящих. Протягом березня—квітня виникли профспілки робітників друкарень, металістів, а також на тютюновій та інших фабриках. Деякі з них очолювались більшовиками. Так, більшовика І. Ф. Сорокіна було обрано головою правління профспілки металістів[5]. Профспілка херсонських моряків, що об'єднувала близько 5 тис. чоловік, не раз вступала в різкі сутички з судновласниками. Політична активність трудових мас Херсонщини особливо зросла після опублікування квітневих тез В. І. Леніна. Робітники й селяни палко схвалили гасла партії більшовиків «Вся влада Радам», «Ніякої підтримки Тимчасовому уряду». Рада робітничих депутатів скликала 3—4 квітня 1917 року в Херсоні губернський з'їзд селян, який ухвалив, що «земля, вода, повітря і скарби надр землі є і повинні бути власністю всього народу»[6].

В березні—квітні 1917 року селяни Херсонщини вступали в конфлікти з поміщиками, самовільно заорювали землі та захоплювали поміщицькі садиби[7]. Восени 1917 року спалахнула нова хвиля селянських виступів. «У губернії,— писав у своєму донесенні губернський комісар Тимчасового уряду,— під впливом більшовицької пропаганди, яка охопила село, наростає селянський рух. За свідченням місцевих комісарів для боротьби з більшовиками в їх розпорядженні немає ніяких засобів». Найбільшого розмаху аграрний рух набув у Херсонському повіті[8]. Зміцнювались зв'язки робітничого класу промислових центрів з селянами Херсонщини. Біднота й середняки все частіше звертались по допомогу до робітників. При Херсонській організації РСДРП було створено відділ роботи на селі та агітаційні групи[9]. Діяльність

[1] Й. Т. Щербина. Робітничий клас України та його революційна боротьба в 1914—1917 роках. К., 1963, стор. 340, 342.

[2] «Український історичний журнал», 1965, № 8, стор. 91.

[3] «Український історичний журнал», 1966, № 10, стор. 105—107.

[4] Наддніпрянська моя сторона, стор. 21.

[5] Сорок років Радянської влади на Херсонщині (1917—1957). Збірник статей. Херсон, 1957, стор. 9.

[6] Победа Советской власти на Херсонщине (1917—1920 гг.). Сборник документов и материалов. Херсон, 1957, стор. 43.

[7] Крестьянское движение в 1917 году. М. — Л., 1927, стор. 22.

[8] Центральний державний архів Жовтневої революції, вищих органів державної влади та органів державного управління СРСР (далі — ЦДАЖР СРСР), ф. 406, оп. 6, спр. 204, арк. 173; спр. 206, арк. 44.

[9] Центральний партійний архів Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС (далі — ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС), ф. 70, оп. 3, спр. 722, арк. 10.

більшовиків серед селянства особливо активізувалася після того, як наприкінці вересня 1917 року більшовики Херсона та інших міст вийшли з об'єднаних організацій і створили самостійні більшовицькі організації. «Вплив наш розростається в селі так само, як і в місті. Зв'язки зміцнюються з кожним днем. Часто з'являються з села за нашою літературою...» — повідомлялося з Херсона Центральному Комітету РСДРП(б)[1].

25-29 вересня 1917 року в Херсоні відбувся губернський з'їзд Рад селянських депутатів, на який прибуло близько тисячі чоловік. Делегати рішуче вимагали скликати Всеросійський з'їзд Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, вжити заходи для припинення світової війни і негайної передачі ще до скликання Установчих зборів землі у відання земельних комітетів. Резолюції з'їзду були надіслані до Петрограда, а незабаром туди прибув і представник з Херсонщини. Петроградська Рада запросила його на з'їзд Рад Північної області. 11 жовтня 1917 року селянин, делегат Херсонщини, одержав слово для привітання з'їзду. Тепло зустрінутий його учасниками, він сказав, що село не довіряє Тимчасовому урядові, що селяни не дадуть йому жодної зернини доти, доки Ради не візьмуть владу до своїх рук[2]. У вересні 1917 року на Херсонщині виникли Ради сільськогосподарських робітників і робітничі комітети поміщицьких економій. 10—11 вересня 1917 року на конференції робітничих комітетів і Рад Херсонського повіту делегати представляли 28 тис. робітників і службовців поміщицьких маєтків та економій. Ради і робітничі комітети економій здійснювали контроль над маєтками, а іноді й повністю брали до своїх рук управління ними. В маєтку князя Трубецького (с. Козацьке Херсонського повіту) Рада взяла під контроль доходи і витрати економії. Робітничий комітет економії Фальц-Фейна (с. Іванівка Мелітопольського повіту) здійснював нагляд за продажем зерна. Влітку та восени 1917 року сільськогосподарські робітники добилися восьмигодинного робочого дня, збільшення реальної заробітної плати, поліпшення побутових умов і харчування. У жовтні діяльність Рад сільськогосподарських робітників ще більше активізувалась. 18 жовтня конференція Рад робітників економій Херсонського повіту схвалила низку важливих рішень і висловилась за встановлення влади Рад у центрі та на місцях[3].

Трудящі Херсонщини, як і всієї країни, палко вітали перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції. Після одержання в Херсоні 26 жовтня ввечері телеграми про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді в містах і селах губернії проходили багатолюдні збори трудящих, на яких приймались вітання петроградському пролетаріату, схвалювались декрети II з'їзду Рад та створена ним Рада народних комісарів на чолі з В. І. Леніним, обирались ревкоми, створювались загони Червоної гвардії[4]. Найбідніше селянство губернії під керівництвом Рад приступило до активного перетворення в життя ленінського Декрету про землю. Селяни відбирали у поміщиків землю, худобу, інвентар. Буржуазно-націоналістична Центральна рада, захисниця інтересів поміщиків, капіталістів та куркулів провадила антинародну політику — оберігала приватну власність на землю, забороняючи селянам захоплювати поміщицькі землі. 18 листопада 1917 року виконком Херсонської губернської Ради селянських депутатів рішуче висловився проти контрреволюційної політики Генерального секретаріату Центральної ради в земельному питанні і закликав трудящих не виконувати його розпоряджень.

У боротьбі за перемогу соціалістичної революції на Херсонщині важливе значення мав II з'їзд Рад солдатських і матроських депутатів Румунського фронту, Чорноморського флоту і Одеського військового округу (Румчероду), що розпочався 10 грудня. Він схвалив ленінські декрети про мир, землю і постановив передати владу Радам[5]. Керівна роль у цьому належала більшовицьким організаціям, які

[1] Победа Советской власти на Херсонщине, стор. 85, 327.
[2] Газ. «Рабочий путь» (Москва), 13 жовтня 1917 р.
[3] Херсонський облдержархів, ф. Р-1887, оп. 3, спр. 1, арк. 3, 4.
[4] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 2. К., 1967, стор. 303.
[5] Там же, стор. 256.

на цей час значно зросли і зміцніли. 1 грудня 1917 року відбулась губернська партійна конференція, на якій обрано губернський партійний комітет, що об'єднав 5720 комуністів партійних організацій Одеси, Миколаєва, Херсона[1]. Місцем його перебування стала Одеса.

Наприкінці 1917 і на початку 1918 років виникли перші більшовицькі осередки на селі. В кінці грудня 1917 року в Олешках організовано більшовицький комітет. 28 січня 1918 року він скликав з'їзд представників селянських організацій Дніпровського повіту, на якому обрано тимчасову Раду робітничих, селянських і солдатських депутатів та проголошено владу Рад у повіті[2].

11—12 (24—25) грудня 1917 року в Харкові відбувся I Всеукраїнський з'їзд Рад, який проголосив Україну Республікою Рад. Численні збори робітників і селян Херсонщини вітали Український радянський уряд і виявляли свою готовність виступити за Радянську владу проти контрреволюційної Центральної ради, яка намагалась посіяти ворожнечу між українським і російським народами. Так, селяни с. Гур'ївки Херсонського повіту своє визнання Радянської влади на Україні поєднували з вимогою «розформувати гайдамаків, які йдуть проти Ради російських солдатських і селянських депутатів, підтримують Київську Центральну раду». У протоколі Всеукраїнського з'їзду Рад селянських депутатів від 20 січня (2 лютого 1918 року) відзначалось, що Херсонська губернська Рада селянських депутатів з самого початку «...твердо заявила, що розпорядження Центральної ради йдуть врозріз з бажанням українського трудового народу, ведуть до загибелі революції і що Херсонська губернська Рада селянських депутатів... не підкоряється розпорядженням Центральної ради, як контрреволюційної»[3].

Велике значення в перемозі трудового селянства Херсонщини над контрреволюційними силами Центральної ради і куркульством мало встановлення Радянської влади в робітничих центрах — Миколаєві і Херсоні (17—18 січня 1918 р.). Завдяки цій перемозі селяни разом з солдатами зламали опір контрреволюції на Херсонщині. В організації Радянської влади на селі велика роль належала губернському з'їзду Рад селянських депутатів і земельних комітетів, що відбувся 24—29-го лютого 1918 року в Херсоні, де були присутні 806 делегатів. Активну участь у роботі з'їзду взяв Г. К. Орджонікідзе, який на той час був на Україні за завданням ЦК партії і Ради Народних Комісарів РРФСР. З'їзд проголосив перехід влади в Херсонській губернії до рук Рад, схвалив розпуск Установчих зборів і вітав вищі керівні органи Радянської влади Росії та України. Було прийнято рішення про надання негайної продовольчої допомоги голодуючим губерніям Росії в кількості 518 тис. пудів хліба[4]. Ешелони з хлібом рушили до Москви, Петрограда, Івано-Вознесенська. До 9 березня з Херсонської губернії було відправлено: Петрограду — 300 вагонів хліба, Москві — 253, Калузі — 55, Володимиру — 64, Кінешмі — 61, Олонецькій губернії — 32, Новгороду — 32 вагони[5].

Створювались органи Радянської влади на селі. В Херсонському і Дніпровському повітах виникли волосні Ради і комісаріати: продовольчий, судовий, земельний, народної освіти, охорони порядку, народного здоров'я[6].

Частина великих поміщицьких маєтків степової Херсонщини стала «народними господарствами», комунами та артілями. Перші артільні господарства виникли в січні 1918 року в Кисляківській волості Херсонського повіту[7].

---

[1] Українська РСР в період громадянської війни 1917—1920 рр., т. 1, К., 1967, стор. 159.

[2] 1917 год в деревне. Воспоминания крестьян. М. — Л., 1929, стор. 276.

[3] І. І. Компанієць. Ленін та інтернаціональна єдність українських і російських трудящих у трьох революціях. К., 1970, стор. 184, 200.

[4] Протокол Херсонського губернського съезда Советов крестьянских депутатов и земельных комитетов. Херсон, 1918, стор. 83, 90, 93.

[5] ЦДАЖР СРСР, ф. 130, оп. 2, спр. 172, арк. 54.

[6] Борьба за Великий Октябрь на Николаевщине (февраль 1917 г.— март 1918 г.). Сборник документов и материалов. Николаев, 1957, стор. 236, 237.

[7] Журн. «Красный архив», 1938, № 4—5, стор. 45.

Командири партизанських загонів, що діяли на Херсонщині у роки громадянської війни: А. Я. Недождій, П. І. Таран.

Було зроблено перші кроки в розвитку освіти й культури. В Херсонському повіті відкрились нові школи — в Музиківці, Арнаутці, Козацькому, а також вечірні курси, народні університети. Поміщицькі будинки використовувались під народні аудиторії, бібліотеки, читальні. В с. Білозерці почала діяти народна аудиторія, в якій слухати лекції збиралось багато селян.

Але мирне будівництво на Херсонщині тривало всього близько двох місяців. У першій половині березня до міст і сіл краю вже наближались австро-німецькі окупанти. 18 березня більшовики Херсона скликали мітинг робітників і солдатів, на якому було прийнято рішення всім стати в ряди захисників міста; для керівництва обороною створено штаб. Але розгорнути роботу він не встиг, наступного дня війська окупантів вступили в Херсон. Почалися обшуки, грабування, репресії. 20 березня в місті спалахнуло збройне повстання[1]. Протягом сімнадцяти днів трудящі Херсона разом з російськими солдатами і матросами та червоногвардійцями Миколаєва й Одеси мужньо боролись проти переважаючих сил австро-німецької армії. На допомогу повсталим прийшли червоноармійські загони, що відступали від Одеси й Миколаєва, з Криму прибув загін чорноморських матросів під командуванням О. В. Мокроусова. Пліч-о-пліч з робітничими дружинами билися загони Червоної гвардії з Голої Пристані, Рибальчого, Арнаутки, Козачих Лагерів, Старої Збур'ївки. З Олешок прибув селянський загін під командуванням І. І. Матвєєва, в якому налічувалось близько 1000 бійців[2]. У районі села Ярошика на ст. Салькове діяв 1-й Чорноморський революційний полк під командуванням І. Ф. Федька[3]. Лише під тиском переважаючих сил противника мужні захисники міста на початку квітня відступили за Дніпро, де ще тривалий час боролись проти ворога.

Окупація німецькими імперіалістами Херсонщини, як і всієї України, супроводжувалась жорстокими репресіями. Загарбники повернули землю колишнім поміщикам і куркулям, грабували продовольчі склади, вивозили хліб, арештовували робітників і селян.

Херсонський підпільний партійний комітет, очолений Б. Михайловичем, Г. Гойловим, влітку 1918 року створив на території губернії широку сітку підпільних партійних організацій. В багатьох містах і селах Херсонський партійний комітет і Херсонський військово-революційний комітет разом з місцевими комуністами для підготовки збройного повстання проти окупантів створили підпільні ревкоми. У донесенні херсонського губернського старости міністру внутрішніх справ гетьманського уряду від 30 серпня 1918 року повідомлялось, що в Херсонському повіті ведеться активна підпільна більшовицька агітація та що більшовики озброєні гвинтівками і кулеметами[4].

Наприкінці листопада 1918 року останні німецькі гарнізони залишили Херсонщину. Але відновленню мирного будівництва перешкодили імперіалісти Антанти, які висадили десанти на Чорноморському узбережжі. Інтервентів підтримувала петлюрівсько-куркульська контрреволюція, очолена буржуазно-націоналістичною Директорією.

[1] Освободительная борьба украинского народа против немецких оккупантов. Сборник документов и материалов. К., 1937, стор. 86, 87; Гражданская война на Украине 1918—1920. Сборник документов и материалов в 3 томах, 4 книгах, т. 1, кн. 1. К., 1967, стор. 70, 77, 78.

[2] Українська РСР в період громадянської війни 1917—1920 рр., т. 1, стор. 286, 287.

[3] Центральний державний архів Військово-Морського Флоту СРСР (далі — ЦДАВМФ СРСР), ф. 183, оп. 1, спр. 23, арк. 223, 242.

[4] Сорок років Радянської влади на Херсонщині, стор. 35, 37, 38.

У листопаді 1918 року майже всю Херсонщину охопила партизансько-повстанська боротьба проти окупантів. У причорноморських степах Херсонщини діяли партизанські загони, створені підпільними більшовицькими організаціями ще влітку 1918 року для боротьби проти німецьких окупантів і гетьманщини. Найбільш активний партизанський рух був у Дніпровському повіті, особливо в селах Чаплинці, Каланчаку[1]. В районі Перекопу та в Дніпровському повіті партизанський загін під командуванням П. І. Тарана громив австро-німецьких окупантів, франко-грецьких інтервентів та білогвардійців. Боротьба була тяжкою: з Херсона наступали війська Директорії і англо-франко-грецькі інтервенти, з Перекопу — білогвардійці. У боротьбі проти контрреволюції та інтервентів чималу роль відіграв створений восени 1918 року Дніпровський підпільний повітовий комітет більшовиків, очолений К. А. Москаленком. Під його керівництвом бідняцька маса створила так званий «Чаплинський повстанський фронт»[2]. В середині лютого 1919 року частини Червоної Армії (Задніпровська дивізія, до складу якої влились партизанські загони, що діяли на Херсонщині) розпочали наступ на райони Придніпров'я, зайняті інтервентами. 10 березня вони визволили Херсон.

В ці дні ЦК РКП(б) надав велику допомогу Херсонщині. Він вживав заходів щодо зміцнення місцевих партійних організацій, забезпечення їх потрібною літературою тощо. З Російської Федерації на постійну роботу сюди було надіслано більшовиків Г. Гана, М. Єршова, П. Зоріну, В. Кірпотіна, І. Аксаріна та багато інших[3]. Партійні організації одержували літературу, агітаційні плакати, газети й журнали. В селах Херсонщини провадились землевпорядкувальні роботи. Перед весняною сівбою волосні Ради брали на облік всі надлишки насіння і розподіляли їх серед бідноти. Створювалась єдина трудова школа з основами політехнізації[4].

Зміцнення Радянської влади на Херсонщині, як і в інших районах України, відбувалось в умовах жорстокої класової боротьби. Куркулі створювали банди і зі зброєю в руках виступали проти Радянської влади. 7—8 травня 1919 року розпочався буржуазно-націоналістичний куркульський заколот Григор'єва, який охопив деякі райони Катеринославської та Херсонської губерній. ЦК КП(б)У закликав партійні організації мобілізувати всі сили для ліквідації авантюри Григор'єва. Григор'євську банду розгромили частини Червоної Армії під командуванням П. Ю. Дибенка.

З початком наступу Денікіна в травні 1919 року комуністи Херсонщини, керуючись директивним листом ЦК РКП(б) від 9 липня 1919 року «Всі на боротьбу з Денікіним!», мобілізували свої сили і матеріальні ресурси на боротьбу проти денікінців. Бериславська комуністична організація прийняла рішення мобілізувати всіх членів партії і разом з комуністами Каховки відправитись на Донецький фронт проти Денікіна[5]. Майже в повному складі пішла і комсомольська організація Херсона, створена в квітні 1919 року[6]. Комуністи й комсомольці Херсонщини мужньо бились проти білогвардійських військ Денікіна. Командир третього батальйону 517 стрілецького полку комуніст А. О. Шульга з с. Дудчанів «за героїчні подвиги і беззавітну хоробрість» був представлений до нагороди орденом Червоного Прапора. Червона Армія вела запеклі бої з переважаючими силами ворога. Особливо тяжке становище склалося в районі дій 45-ї, 47-ї і 58-ї стрілецьких дивізій[7]. В липні—серпні 1919 року Дніпровський та Херсонський повіти були захоплені денікінцями. Білогвардійці відновили владу поміщиків і капіталі-

---

[1] Гражданская война на Украине, т. 1, кн. 1, стор. 663, 664.

[2] П. М. Балковий. Війна без флангів. Партизансько-повстанська боротьба українського народу проти білогвардійців та інтервентів у 1918—1920 рр. К., 1966, стор. 92, 93.

[3] Сорок років Радянської влади на Херсонщині, стор. 50.

[4] Победа Советской власти на Херсонщине, стор. 184.

[5] Там же, стор. 25, 195, 196.

[6] Комсомольська слава. Збірник нарисів із історії комсомолу Херсонщини. Херсон,1958, стор. 17, 19.

[7] Гражданская война на Украине, т.2, стор. 22, 702, 703.

стів, вони чинили криваву розправу над комуністами, революційними робітниками й селянами. В селі Зеленому (нині Верхньорогачицького р-ну) карателі піддали населення масовій екзекуції, повісили голову сільської Ради та сільського вчителя. В Голій Пристані вони розстріляли й повісили близько 20 чоловік, в Херсоні — 18 робітників. У Херсонській в'язниці в цей час томилось близько 300 політичних в'язнів. Особливо «славився» своїми звірствами загін полковника Салікова, який з вересня по грудень 1919 року вщент пограбував села Воронцовку, Дудчани та інші[1].

Більшовицькі організації Херсонщини, які в умовах жорстокого терору змушені були піти в підпілля, продовжували героїчну боротьбу проти кривавого режиму Денікіна. Підпільні організації друкували й надсилали в села відозви й прокламації, направляли агітаторів і організаторів повстансько-партизанського руху. Був створений бойовий орган більшовицького підпілля — Херсонський ревком.

Наприкінці літа 1919 року всю Херсонщину охопило полум'я повстань. З окремих населених пунктів восени 1919 року денікінці були вибиті повстанцями. У політичному зведенні штабу Денікіна від 8 листопада 1919 року говорилось: «Останні відомості з Херсонського повіту настільки загрозливі, що адміністрація остерігається масового повстання»[2].

В жовтні 1919 року Червона Армія розпочала генеральний наступ проти Денікіна. Силами військ Південно-Західного фронту (14 армії під командуванням І. П. Уборевича), комуністичного підпілля й партизанських загонів у січні — на початку лютого 1920 року Херсонщину визволено від денікінців.

За наказом Херсонського повітового ревкому у лютому повсюдно були створені ревкоми. В березні 1920 року розпочалась підготовка, а в квітні пройшли вибори до міських і сільських Рад та волвиконкомів. У травні пройшов Дніпровський, у червні — Херсонський повітовий з'їзди Рад. 20—23 травня відбувся перший губернський з'їзд Рад, на якому був обраний губвиконком[3]. Трудове селянство Херсонщини обирало до Рад активних борців за утвердження Радянської влади.

В селах губернії зростали партійні організації та утворювались нові. У травні 1920 року в Херсонському повіті вже було 30 комуністичних осередків, які охоплювали 290 членів партії. Вони провадили серед селянства велику агітаційно-масову роботу. В села посилалась політична література, газети й журнали. Тільки з 10 квітня по 1 травня 1920 року у Херсонському повіті розійшлось близько 28 тис. примірників газет, 100 — журналу «Власть Советам», 100 брошур, понад 2 тис. листівок. Література, що відправлялася на село, оголошувалась терміновим воєнним вантажем. Газети потрапляли в усі без винятку села, їх вивішували на людних місцях. З 11 лютого 1920 року в губернському центрі почала виходити газета «Известия революционного комитета города Херсона и его уезда». Згодом (з 6 січня 1921 року) — газета профспілок «Свободный путь». З 10 квітня до 1 червня в селах повіту відкрилось 28 волосних і 29 сільських бібліотек-читален, 14 народних будинків, 31 культурно-освітнє товариство[4].

У зміцненні Радянської влади на селі велику роль відіграли комітети незаможних селян, яких у червні—липні 1920 року лише в Херсонському повіті було 146. Завдяки активній роботі КНС 6 волостей Херсонського повіту — Великоолександрівська, Висунська, Галаганівська, Кочубеївська, Снігурівська, Старошвецька— в серпні 1920 року виконали продрозкладку і були занесені на Червону дошку[5].

---

[1] Сорок років Радянської влади на Херсонщині, стор. 59—61.
[2] ЦДАЖР СРСР, ф. 446, оп. 1, спр. 12, арк. 404.
[3] З історії соціалістичного перебудови сільського господарства на Херсонщині (1918—1941 рр.). Збірник документів і матеріалів, вип. 1, 1918—1925 рр. Херсон, 1957, стор. 547; Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (1919—1920). Збірник документів і матеріалів, т. 2. К., 1957, стор. 998.
[4] Херсонський облдержархів, ф. Р-1897, оп. 1, спр. 130, арк. 95.
[5] Победа Советской власти на Херсонщине, стор. 265.

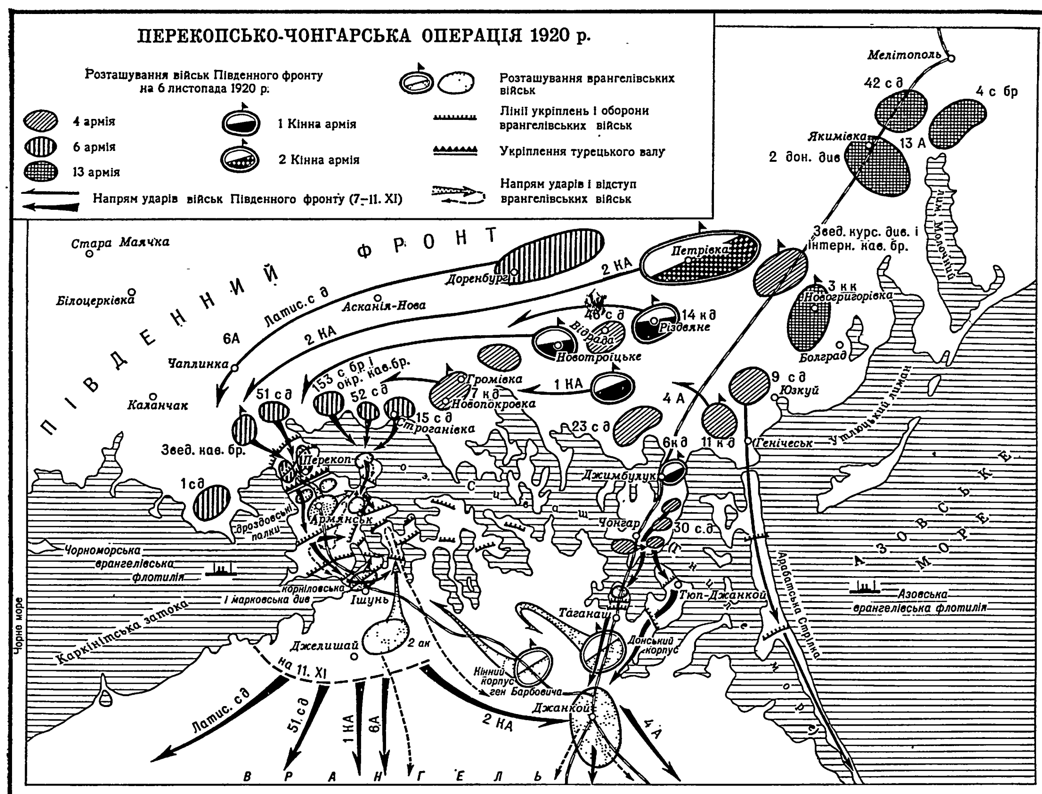
Група працівників штабу 6-ї армії біля плану оборони Каховського плацдарму. Перший справа — командарм К. О. Авксентьєвський. 1920 р.

Мирний перепочинок і на цей раз тривав недовго. У червні—жовтні 1920 року Херсонщина стала ареною боїв з військами чорного барона Врангеля. В червні 1920 року частини Червоної Армії Південно-Західного фронту вже вели бої з врангелівською армією. Вони стримували ворожий наступ у районі Північної Таврії. Однак, незважаючи на героїзм і впертий опір частин 13-ї армії, противник заподіяв їм серйозних втрат. 11 червня врангелівці захопили Олешки й Каховку[1]. ЦК РКП(б) оголосив мобілізацію на врангелівський фронт. З Херсонської губернії на фронт було відправлено 140 комуністів. Херсонський повітовий з'їзд Рад постановив 11 червня «роз'їхатись по селах і підняти все селянство на боротьбу проти царських генералів та польських панів»[2]. 2-й повітовий Херсонський з'їзд КСМ звернувся до всієї молоді з закликом: «Юний пролетар,— на коня!» Внаслідок проведених мобілізацій сотні комуністів, комсомольців, членів КНС і профспілок влилися до лав 13-ї армії. Вже на початку липня 1920 року в її складі було 16 910 багнетів і 4999 шабель. В кінці липня 13-а армія поповнилась 51-ю стрілецькою дивізією, була створена правобережна група військ під командуванням Р. П. Ейдемана[3].

Червона Армія мала велику й постійну підтримку від селянства Херсонщини. В придніпровських селах Лівобережжя, захоплених ворогом, населення організувало т. зв. спостережні пости для того, щоб повідомляти радянське командування про розташування врангелівських військ і їх наміри. 31 липня селянин села Козачих Лагерів потай переправився через Дніпро, щоб розповісти командуванню Червоної Армії про сили ворожого гарнізону, розташованого в цьому селі. Члени КНС і комсомольці в липні 1920 року брали активну участь у розгромі контрреволюційних куркульських заколотів у Білозерці, Софіївці, Станіславі, підготовлених врангелівськими агентами[4]. Провалився врангелівський план загарбання Херсона за допомогою морського десанту. Його зірвали партизани-таврійці[5]. На початку серпня частини Червоної Армії перейшли в наступ. 7 серпня війська 13-ї армії на широкому фронті форсували Дніпро і визволили Олешки, Каховку, Британи, Козачі Лагері та інші населені пункти на лівому березі. Почалося створення Каховського плацдарму, площа якого становила 216 кв. км. Фланги й тил плацдарму упирались у лівий берег Дніпра, витягнувшись по лінії Катеринівка—Софіївка—Любимівка—Каховка—Мала Каховка—Ключове. Для зв'язку з правим берегом було створено кілька переправ. Глибина плацдарму сягала 12 км. Плацдарм мав три лінії траншей з дротяними загородженнями. Глибоко ешелонована оборона забезпечувалась артилерією[6]. 21 вересня за рішенням Політбюро ЦК РКП(б) було створено Південний фронт під командуванням М. В. Фрунзе. Відчайдушна спроба врангелівців великими силами піхоти і танків ліквідувати плацдарм не мала успіху.

---

[1] Победа Советской власти на Херсонщине, стор. 254.
[2] Там же, стор. 254.
[3] Гражданская война на Украине, т. 3, стор. 252, 253.
[4] Победа Советской власти на Херсонщине, стор. 259—261.
[5] П. М. Балковий. Війна без флангів, стор. 275, 276.
[6] И. С. Коротков. Разгром Врангеля. М., 1955, стор. 120, 121.

Вранці 28 жовтня 1920 року війська Південного фронту перейшли в рішучий наступ проти ворога. На той час війська Південного фронту переважали ворога в живій силі й техніці. Зазнавши величезних втрат, деморалізовані й дезорганізовані врангелівські війська відкотились у Крим. За час боїв в Північній Таврії радянські війська захопили близько 20 тис. полонених, понад 100 гармат, багато кулеметів, паровозів, вагонів, майже всі обози та величезні склади з десятками тисяч снарядів і мільйонами патронів. В ніч з 7 на 8 листопада 1920 року червоні війська у складі 15-ї (командир І. І. Раудмець, який замінив начдива П. А. Солодухіна, що загинув у боях під Каховкою), 51-ї ім. Московської Ради (командир В. К. Блюхер), 52-ї стрілецьких дивізій та інших частин почали форсування Сиваша. Комуністи й комсомольці йшли в перших рядах штурмуючих. Їх провідниками були рибалки з присиваських сіл Строганівки та Іванівки: І. І. Оленчук, А. Т. Петренко і С. С. Ткаченко.

В результаті чотириденних жорстоких боїв 11 листопада 1920 року в районі перекопсько-юшунських і чонгарських позицій частини Червоної Армії розгромили білогвардійські війська Врангеля. В паніці вони почали відходити на південь, до портів[1]. У боях проти білогвардійців на Каховському плацдармі, Перекопі і Чонгарі пліч-о-пліч билися українці, росіяни, білоруси, латиші, естонці, виявивши зразки хоробрості й відваги. У ліквідації армії чорного барона Врангеля велику роль відіграли визначні радянські воєначальники і політпрацівники: М. В. Фрунзе, С. М. Будьонний, К. Є. Ворошилов, К. О. Авксентьєвський, В. К. Блюхер, С. І. Гусєв, Бела Кун, А. І. Корк, Р. П. Ейдеман та інші.

[1] Українська РСР в період громадянської війни 1917—1920 рр., т. 3. К., 1970, стор. 406, 414.

У роки громадянської війни яскраво виявилась братерська співдружність і взаємодопомога українського і російського народів. Трудящі Радянської Росії, вірні своєму інтернаціональному обов'язку, незважаючи на величезні труднощі, які вони самі переживали, послали на Херсонщину кращих представників робітничого класу, партійних і радянських працівників, подавали їй значну матеріальну допомогу. Навесні 1919 року в Олешках, Каховці, Асканії-Новій у тісному контакті з місцевими Радами і продорганами діяв продовольчо-агітаційний загін петроградських робітників, який здійснював заготівлю хліба, організовував хати-читальні, розповсюджував газети й журнали, провадив агітаційно-масову роботу серед населення. На знак солідарності з російським народом селяни Таврії відправили ешелон хліба в подарунок дітям Петрограда. У травні 1919 року пітерські робітники взяли активну участь у розгромі банди Григор'єва[1].

В 1918—1925 рр. на Херсонщині працювало багато досвідчених партійних і радянських працівників, посланців робітничого класу Росії, які допомагали місцевим органам налагоджувати радянське будівництво. Одним з них був М. Ф. Доброхотов, якого у березні 1920 року призначено головою Херсонського військово-революційного комітету, а з червня того року водночас і керівником Херсонської повітової партійної організації. Іменем М. Ф. Доброхотова названо одну з вулиць міста.

Ніколи не згаснуть в народній пам'яті події громадянської війни. На знак героїчної боротьби проти ворогів Радянської влади у 1918—1920 рр. встановлені на Херсонщині пам'ятники й обеліски. Там, де проходив передній край Каховського плацдарму, в степу під Каховкою, споруджено і урочисто відкрито в листопаді 1967 року пам'ятник «Легендарна тачанка». До його підніжжя приходять і приїздять сотні тисяч трудящих Радянської країни.

Херсонщина, де з надзвичайною силою бушувала громадянська війна, зазнала великої розрухи. Випуск промислової продукції на початку 1921 року зменшився більше як у 5 разів і становив 20 проц. довоєнного рівня[2]. Переважна більшість підприємств не працювала. Різко скоротилась кількість робітників, зайнятих у промисловості. Злидні, голод, розруха примушували багатьох робітників йти на села або займатися кустарництвом. Якщо в 1914 році в Херсоні мешкало 81,4 тис. чоловік, то на початок 1923 року лишилося всього понад 40 тис. чоловік[3]. За червень — вересень 1923 року херсонська біржа праці зареєструвала 5994 безробітних, з них одержали роботу лише 969 чоловік[4].

У скрутному становищі опинилося сільське господарство. В 1921—1922 рр. посівна площа Херсонського і Дніпровського повітів скоротилась до 35 проц. всієї площі польових угідь. Поголів'я худоби зменшилось на 65 процентів[5].

В 1921—1922 рр. на Херсонщині розгорнувся всенародний рух за створення СРСР. Висунена В. І. Леніним ідея утворення єдиної багатонаціональної держави зустріла палку підтримку з боку робітників і селян краю. Питання про утворення СРСР

Танк, захоплений у врангелівців під час боїв на Каховському плацдармі. Жовтень 1920 р.

[1] Партійний архів Інституту історії партії Ленінградського обкому КПРС, ф. 4000, оп. 5, спр. 2701, арк. 2, 5.

[2] Звіт Херсонського окрвиконкому за 1922—1923 рр. Херсон, 1924, стор. 6.

[3] Херсон за 50 років Радянської влади, стор. 21.

[4] Сорок років Радянської влади на Херсонщині, стор. 84.

[5] Сорок років Радянської влади на Херсонщині, стор. 74, 75.

широко обговорювалось на з'їздах Рад, партійних повітових конференціях, з'їздах комнезамів тощо. Так, V Херсонський повітовий з'їзд Рад, який відбувся 6—11 лютого 1921 року, підкреслив, що створення Союзу РСР гарантує зміцнення союзу робітників і селян, міжнародний авторитет і становище радянських республік, гарантує успішну відбудову народного господарства[1].

Після І Всесоюзного з'їзду Рад трудящі краю одностайно схвалили утворення СРСР і входження до нього Української Радянської республіки. 11-го лютого 1923 року учасники безпартійної конференції Петропавловської волості Генічеського повіту записали в резолюції: «Вітаємо об'єднання радянських Республік окремих народів у єдиний могутній Союз Радянських Соціалістичних республік, яке відбулося на основі вільного розвитку національної культури і свого господарства, спільності захисту громадян республік і об'єднання дій у боротьбі на економічному фронті проти капіталістів. Хай живе Радянська республіка і Радянська влада!»[2].

Одними з перших відбудовні роботи почали портовики та судноремонтники Херсона. Для більш успішного розгортання робіт суднобудівні доки Карантинного острова і колишня верф Вадона були об'єднані в державні судноремонтні майстерні ім. Комінтерну. Закінчивши підняття й ремонт затоплених суден, робітники почали виробляти невеличкі річкові судна. Особливе значення надавалось відбудові заводу сільськогосподарського машинобудування (колишній завод Гуревича), адже сівалки, жниварки, сортувалки та інші сіьськогосподарські знаряддя були вкрай необхідні для сільського господарства. У 1922 році завод випустив продукції на 80 тис. крб. Водночас розпочалась відбудова й інших підприємств краю — борошномельних, деревообробних, цегельно-черепичних тощо.

Перші роки відбудовного періоду відзначались великою роздрібненістю промислових підприємств. У 1924 році з 1059 підприємств Херсонщини лише 96 було державних, решта належала кооперативним організаціям, приватним власникам. Загальна кількість робітників на підприємствах становила близько 3660 чоловік[3]. В наступні роки відбулося злиття споріднених підприємств та об'єднання їх у тресті. Наприкінці 1926 року в Херсонському окрузі налічувалось 384 державні підприємства, де працювало 4080 робітників[4]. Широкі маси трудящих, очолювані партійними організаціями, виявляли справжній трудовий героїзм. Як і по всій країні, великого поширення набули суботники й недільники. В них брали участь комуністи, комсомольці, члени профспілок.

Заходи, вжиті партійними і радянськими органами, трудовий ентузіазм мас, які віддавали всі сили для зміцнення Радянської влади, принесли добрі наслідки. Вже в 1925—26 рр. промисловість Херсонщини перевершила довоєнний рівень виробництва у півтора раза, видавши продукції на 25 млн. крб. проти 14 млн. у 1913 році[5]. Серед промислових підприємств Херсонщини, як і раніше, переважали підприємства для переробки продукції сільського господарства.

Скрутне становище, в якому опинилось сільське господарство, посилилось посухою, неврожаєм 1921—22 рр. Особливо тяжкими були наслідки неврожаю 1922 року. Якби не допомога ЦК РКП(б), ЦК КП(б) України, Союзного уряду та Уряду Радянської України кадрами, продовольством, машинами та іншим спорядженням, Херсонщи-

Телеграма В. І. Леніну від трудящих села Британи Дніпровського повіту в день п'ятої річниці Жовтня. 1922 р.

N/ Москва товарищу Ленину 23

В день пятой годовщины великой Октябрьской революции мы трудящиеся Британского района Днепровского уезда приветствуем Вас вождя всемирного пролетариата и выражаем готовность пожертвовать жизнью для поддержания всемирного пролетариата в мировой революции.

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-1887, оп. 3, спр. 29, арк. 18.

[2] Комуністична партія — натхненник і організатор об'єднавчого руху українського народу за утворення СРСР. Збірник документів і матеріалів. К., 1963, стор. 329.

[3] Херсонський облдержархів, ф. Р-2, оп. 1, спр. 725, арк. 36.

[4] Там же, спр. 717, арк. 196.

[5] Там же, спр. 725, арк. 197 Наддніпрянська моя сторона, стор. 64.

ні й за кілька десятиліть не подолати б розрухи, голоду й злиднів. В серпні 1920 року Херсонський повітовий земельний відділ одержав від РНК УСРР 22 вагони сільськогосподарських машин та знарядь[1]. 1921 року Херсонщина одержала від держави для засіву ярих 150 тис. пудів та безповоротної допомоги для осіннього засіву 800 тис. пудів зерна. Крім того, 120 тис. крб. кредиту на придбання насіннєвого матеріалу, 93 тис. крб. на придбання худоби, 30 тракторів тощо. Наступного 1922 року сюди надійшло 156 350 пудів продовольства та для осінньої посівної компанії 300 тис. пудів насіннєвої позики. Придбані в Румунії на золото 400 тис. пудів кукурудзи майже повністю віддано краю для засіву 96 тис. десятин землі. 1922 року Союзний Уряд звільнив від продподатку Херсонський повіт як такий, що найбільше потерпів від голоду, а це становило 1360 тис. пудів зерна[2].

М. Ф. Доброхотов — голова Херсонського ревкому в 1920 році.

Земельні перетворення, здійснені на селі в роки громадянської війни і закріплені в законі V Всеукраїнського з'їзду від 2 березня 1921 року, скасування продрозкладки, надання дійової допомоги незаможним господарствам сприяли поліпшенню господарського стану селянства.

Користуючись неврожаєм, куркулі зробили спробу поставити бідняків у економічну від себе залежність. Позичаючи хліб під майбутній урожай, пропонували їм кабальні умови. Херсонський повітовий земвідділ своїм розпорядженням від 21 липня 1922 року зобов'язав волосні земвідділи стежити за тим, щоб подібні умови не нав'язувались сільській бідноті[3].

Велику допомогу селянським господарствам надавали державні прокатні станції і ремонтні майстерні. Восени 1921 року машинами було оброблено понад 40 тис. десятин землі, державними майстернями відремонтовано понад 4 тис. плугів, букерів та іншої сільськогосподарської техніки[4]. Почали діяти тракторні колони, технічне оснащення яких невпинно зростало. Розвитку сільського господарства сприяла широка популяризація досягнень на спеціалізованих виставках, які були проведені в серпні 1922 року в Херсонському повіті. 1924 року таку виставку організовано у Великій Олександрівці Херсонського округу та Олешках.

У відбудовний період зроблено значний крок уперед і щодо кооперування селянських господарств. На 1 жовтня 1923 року в Херсонському окрузі існувало 14 комун, 407 сільськогосподарських артілей і 15 товариств для спільного обробітку землі. На шлях колективної праці стали 50 проц. селян-бідняків[5]. У 1924 році 70 проц. незаможних селян Херсонського округу вступили до колгоспів і комун[6]. На 1 жовтня 1925 року в межах сучасної Херсонщини працювало 389 колективних господарств, за якими було закріплено понад 59 тис. десятин землі[7].

У кооперуванні селянських господарств велика роль належала комітетам незаможних селян, яких на 1 січня 1925 року було 178 — 12 районних та 166 сільських. У 1924 році посівні площі в межах Херсонського округу збільшились проти 1921 року в два з лишком рази і становили 78 проц. довоєнних. Значно зросло поголів'я худоби. В 1924 році кількість робочої худоби в окрузі досягла 276,7 тис. голів, перевищивши рівень попереднього року на 18 проц. Внаслідок цього відбулися помітні

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-442, оп. 1, спр. 240, арк. 192.
[2] Там же, ф. Р-2. оп. 1, спр. 3, арк. 150, 151; ф. Р-1887, оп. 3, спр. 290, арк. 12, 17.
[3] Історія селянства Української РСР у двох томах, т. 2. К., 1967, стор. 90.
[4] Херсонський облдержархів, ф. Р-442, оп. 2, спр. 28, арк. 38.
[5] Сорок років Радянської влади на Херсонщині, стор. 78, 79.
[6] Херсонський облдержархів, ф Р-436, оп. 8, спр. 117, арк. 23—25.
[7] Там же, ф. Р-443, оп. 1, спр. 69, арк. 79—92.

зрушення в забезпеченні селянських господарств робочою худобою. Того ж року на одне господарство пересічно припадало 2,35 голови робочої худоби[1].

Велика організаторська робота партійних осередків, допомога держави, радянських і земельних органів сприяли успішному розвитку сільського господарства і в наступні роки. Як і в попередні роки, Комуністична партія і Радянський уряд надавали сільському господарству Херсонщини величезну допомогу. Так, у 1926 році до Херсонського округу було завезено сільськогосподарських машин і знарядь на 700 тис. крб. Через сільськогосподарську кредитну кооперацію видано товариствам позики на суму 1728,8 тис. крб., на купівлю тракторів — 140 тис. карбованців[2].

Під керівництвом партійних організацій та органів Радянської влади перебудовувалась справа охорони здоров'я трудящих. В 1920 році створено 21 епідемічний пункт. У 1924/25 році в Херсонському окрузі налічувалося 41 лікарняна дільниця, в т. ч. 24 лікарні на 335 ліжок і 7 амбулаторій, 2 санітарні пункти та 18 аптек. Цього року на медичне обслуговування було асигновано 230 382 крб., що становило 15,2 проц. загального бюджету.

Успішно розвивалася народна освіта. На 1 жовтня 1924 року на Херсонщині вже працювало 324 школи, в яких навчалось 26 753 дітей. Широко розгорталась професійна освіта. Було організовано 12 профшкіл, профкурси, будинок робітників-підлітків та школи фабрично-заводського навчання, в яких набували професій 1477 чоловік. Великий Жовтень відкрив дорогу дітям трудящих Херсонщини до вищої освіти. У 1919 році в Херсоні розгорнули роботу педагогічний та сільськогосподарський інститути. В серпні—вересні 1923 року до херсонських вузів та інших навчальних закладів направлено 113 членів комнезамів. Серед студентів вузів було понад 45 проц. жінок. У сільськогосподарському і педагогічному вузах і технікумах у 1923/24 навчальному році перебувало 1652 студенти — на 300 чоловік більше, ніж у попередньому році.

Напередодні Великої Жовтневої соціалістичної революції Херсонщина мала 930,8 тис. чоловік населення[3], серед них письменних — лише 27,7 проц. Тому першочерговим завданням партійні і радянські органи вважали ліквідацію неписьменності. У 1923/24 навчальному році вже працювало 298 шкіл лікнепу, що охопили 4213 чоловік. Велику роль у створенні лікнепів, шкіл грамоти, а також комісій для ліквідації неписьменності відіграли профспілки і комітети незаможних селян. На першому ж після визволення від денікінщини засіданні Херсонського повітового профбюро, в лютому 1920 року, вирішено «провести принцип обов'язкового (навіть примусового) навчання серед членів профспілок»[4].

Багато сил справі народної освіти віддав видатний український радянський письменник М. Г. Куліш, який народився в с. Чаплинці. Він боровся за перемогу Радянської влади на Херсонщині, тут почав своє трудове, громадсько-політичне і літературно-творче життя. З вересня 1921 року М. Г. Куліш завідував Дніпровським повітовим відділом народної освіти, редагував повітову газету. Говорячи про труднощі, які переживали школи повіту, він писав: «Пишуть поміж рядків, пишуть крейдою на підлозі, пишуть гусячими перами, загостреними паличками, сажою на молоці, бурячним і бузинним настоєм».

Революція пробудила серед трудящих величезний потяг до знань і художньої творчості, який всіляко підтримувався партійними осередками і радянськими орга-

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-2, оп. 1, спр. 725, арк. 22. Весь Херсон. Херсон, 1925, стор. 161.

[2] З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині (1918—1941 рр.), вип. 2. 1926—1929 рр. Херсон, 1957, стор. 159.

[3] Центральний державний історичний архів УРСР у Києві (далі — ЦДІА УРСР у Києві), ф. 1111, оп. 1, спр. 449, арк. 13.

[4] Херсонський облдержархів, ф. Р-607, оп. 1, спр. 140, арк. 26.

нами. У 1920—1921 рр. в повіті вже було 79 бібліотек, 66 читалень, 25 клубів, а також 84 самодіяльні театри, 80 музичних студій тощо[1].

Група учасників пленуму Херсонського окружкому ЛКСМУ. 24 жовтня 1926 р.

Селянська й робітнича молодь, комсомольці, окрилені ленінськими ідеями, з ентузіазмом закладали перші цеглини у фундамент радянського мистецтва. Уже на початку 1921 року в Чалбаській волості Дніпровського повіту було 2 самодіяльні гуртки, в Збур'ївській — 3, в Каховській — 2 музичні народні студії, 3 гуртки і хор. В селах Станіславі, Новоархангельському Херсонського повіту в 1921 році відкрилися народні театри[2]. Станіславським народним театром ім. Шевченка у 1921—1923 рр. керував талановитий український актор, у майбутньому народний артист СРСР, лауреат Державних премій Ю. В. Шумський. На кінець відбудовного періоду в сельбудах і хатах-читальнях округу було 45 бібліотек з фондом 67 386 книжок, в селах діяло 12 райсельбудів, 33 сельбуди, 111 хат-читалень, 39 червоних кутків. В цих закладах працювало 330 різних самодіяльних гуртків, 246 агітпунктів, 68 народних театрів[3].

З кожним днем зростала роль Рад у відбудові народного господарства, піднесенні матеріального і культурного рівня трудящих. Навколо Рад створювався широкий актив. 1924 року в Херсонському окрузі налічувалось 157 сільських Рад, до яких обрано 4158 депутатів, у т. ч. 171 жінка. Серед депутатів було 1206 членів комнезаму[4].

Посилювалась керівна роль партійних організацій, які піднімали широкі маси трудящих на боротьбу з господарськими труднощами. На початку 1924 року в Херсонському окрузі налічувалось 780 членів і кандидатів у члени партії.

21 січня 1924 року помер В. І. Ленін. Разом з усіма народами країни трудящі Херсонщини тяжко переживали цю втрату. На траурних мітингах і зборах робітники й селяни заявляли про своє тверде рішення йти по ленінському шляху, виконувати заповіти Ілліча. В ці дні вони виявили палке бажання вступити до лав створеної ним партії. Тільки в Херсонському окрузі під час ленінського призову заяви про вступ до партії подали понад 500 чоловік, з них 80 проц. робітників[5]. На 1 січня 1925 року окружна партійна організація налічувала 1182 члени і кандидати у члени партії, 72 проц. до її загального складу становили робітники.

Трудящі залучались до активної участі в суспільно-політичному житті через масові громадські організації: профспілки, які на початку 1925 року налічували в окрузі понад 18 тис. чоловік[6], комнезами, які 1928 року об'єднували 23 780 чоловік[7]. У 1927 році Херсонська окружна комсомольська організація налічувала

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-1887, оп. 3, спр. 188, арк. 288, 289; спр. 340, арк. 42.
[2] Там же, спр. 225, арк. 14; ф. Р-3131, оп. 1, спр. 26а, арк. 25, 34, 168.
[3] Там же, ф. Р-2, оп. 6, спр. 69, арк. 9, 10.
[4] Там же, оп. 1, спр. 3, арк. 159, 164.
[5] Газ. «Наддніпрянська правда» (Херсон), 22 січня 1964 р.
[6] Весь Херсон. Статистико-экономический и литературный справочник на 1925 год. Херсон, 1925. стор. 170.
[7] Херсонський облдержархів, ф. Р-101, оп. 1, спр. 87, арк. 40—44.

в своїх лавах 4391 чоловік[1]. Комсомольці разом з комуністами залучали молодь до громадської діяльності, були зразком самовідданої праці на заводах і фабриках, у колгоспах, куди вони вступали першими.

Після завершення відбудови народного господарства комуністи Херсонщини, керуючись ленінським планом будівництва соціалізму, мобілізували трудящих на створення фундаменту соціалістичної економіки.

Основою розвитку й технічної реконструкції промисловості краю було розширення її енергетичної бази. Першою гідроелектростанцією, спорудженою на Херсонщині в 1928 році за планом ГОЕЛРО, була Великоолександрівська на річці Інгульці. 70 проц. потужностей усіх інших 120 електростанцій Херсонщини давала Херсонська паротурбінна електростанція. За роки довоєнних п'ятирічок здійснено докорінну реконструкцію старих машинобудівних заводів. Гордістю соціалістичної індустрії стали завод ім. Петровського, реконструйований Бериславський завод сільськогосподарського машинобудування. В 1926 році стало до ладу чимало підприємств, у т. ч. Херсонський обозний завод, трактороремонтні та кілька авторемонтних майстерень. З року в рік збільшувалось виробництво валової продукції промисловості, поліпшувалась її якість. В 1927/28 році усі машинобудівні підприємства Херсонщини дали продукції на 7,9 млн. карбованців[2].

З введенням у дію Дніпрогесу ім. В. І. Леніна стало можливим судноводіння по верхній і нижній течіях Дніпра. Стали потрібні пасажирські, вантажні теплоходи, бензовози, баржі та інші плавучі засоби. Це завдання взяли на себе херсонські суднобудівники і судноремонтники. На базі колишніх верфей Вадона з їх примітивним обладнанням споруджено фактично новий суднозавод ім. Комінтерну. Поряд з ним споруджувались і 1930 року стали до ладу цехи суднобудівного заводу (з 1935 р. ім. Куйбишева) та першої черги докобудівного підприємства. Колектив суднобетоноверфі в 1939 році вперше в світовій практиці спустив на воду два залізобетонні доки потужної вантажопідйомності. Працювали судноремонтні майстерні ім. Шмідта.

В 1938 році став до ладу нафтопереробний завод. Чималими будовами довоєнних років були два консервні підприємства та завод склотари. Одне з них — завод ім. 8 березня — став до ладу в 1929 році, друге — консервний комбінат, один з найбільших у Радянському Союзі, — в 1932 році. Продукція комбінату вже 1940 року за своїм обсягом перевищила обсяг продукції всієї консервної промисловості дореволюційної Росії.

Швидкими темпами розвивалася в ті роки і легка промисловість. 1924 року почала працювати взуттєва фабрика, що випускала спортивне взуття, наступного року — швейна фабрика «Більшовичка».

Вирішальну роль в освоєнні нової техніки та підвищенні продуктивності праці відіграло соціалістичне змагання, основною формою якого став рух ударників. На початку 1932 року він охопив понад 16 тис. робітників округу[3].

Завдяки успішному здійсненню соціалістичної реконструкції Херсонщина стала індустріально-аграрним краєм. Напередодні Великої Вітчизняної війни обсяг її промисловості більше ніж у 70 разів перевищив рівень 1913 року[4].

Значних успіхів досягло соціалістичне сільське господарство. Матеріально-технічні передумови для цього створені у зв'язку з індустріалізацією країни. Відповідно до прийнятого у 1925 році трирічного плану землеустрою на кінець 1927 року землевпорядковано близько 50 проц. всієї орної площі округу. Площа під городами, садами і виноградниками виявилась значно більшою від довоєнної, вона дорівнювала 8 проц. проти 2 проц. у 1913 році.

---

[1] Звіт Херсонського окружного комітету ЛКСМУ. Херсон, 1929, стор. 88.

[2] Херсонський облдержархів. ф. Р-2011, оп. 2, спр. 349, арк. 4.

[3] Газ. «Наддніпрянська правда», 25 червня 1932 р.

[4] Херсонський облдержархів, ф. Р-1479, оп. 1, спр. 119, арк. 6 ф. Р-2011, оп. 2, спр. 349, арк. 14.

І все ж сільське господарство Херсонщини лишалося дрібним, розпорошеним. Ще в 1927 році понад 40 проц. селянських дворів не мали робочої худоби, у багатьох господарствах не було сільськогосподарського реманенту. Ці господарства споживали більше, ніж виробляли. За виробництвом товарного зерна Херсонщина на кінець відбудовного періоду не досягла довоєнного рівня. У 1925 році вона виробила всього 33,5 млн. пудів проти 48,8 млн. пудів у 1913 році. Незважаючи на те, що допомога Радянської держави бідняцьким і маломіцним середняцьким господарствам весь час зростала, що 1927 року на полях працювало 400 тракторів[1], сільське господарство краю відставало від соціалістичної промисловості і не задовольняло зростаючих потреб. Це тільки стверджувало марксистсько-ленінське положення про те, що об'єктивні можливості розвитку дрібних індивідуальних господарств надто обмежені. В цьому крилась велика загроза соціалістичному будівництву. Тому на порядок денний все настійніше ставала необхідність об'єднання дрібних індивідуальних господарств у великі колективні господарства.

Після XV з'їзду ВКП(б) починається поступовий перехід селянських господарств на рейки великого соціалістичного виробництва. На Херсонщині налічувалось тоді 156 комун, артілей і ТСОЗів, які об'єднували 1956 селянських господарств з площею 25 972 десятини, що становило понад 4 проц. загальної площі селянського трудового землекористування[2].

Велику роботу провадили сільські партійні організації, місцеві Ради, комнезами, десятки відповідальних працівників з апарату окружних установ, яких окрпартком відрядив на постійну роботу на село. Селяни все більше переконувались, що з безвихідного становища, в яке їхні господарства завела розпорошеність і нестача тягла, може вивести їх тільки колективна праця при допомозі трактора. На початку 1929 року Херсонщина мала понад 606 тракторів, а за рік їх завезли ще 212. 1930 року в краї з'явилось 5 перших державних машинно-тракторних станцій[3]. На 1929 рік усі кооперативні машинно-тракторні товариства та інші сільськогосподарські кооперативи перетворились на артілі. Почався масовий вступ середняків у колгоспи. Восени 1929 року на Херсонщині налічувалось 737 артілей, які об'єднували близько 27 500 селянських господарств з земельною площею, що становила 27,8 проц. всієї площі округу[4]. Колективний рух уже охопив не тільки окремі групи селян, а й цілі села і райони.

Куркулі чинили колективізації шалений опір. Вони вбивали активістів, агітували селян проти колгоспів або пролазили до них з ворожою метою. У с. Дмитрівці Херсонського повіту на колишніх куркульських землях оселилися переселенці-незаможники. Куркулі під час переділу землі побили деяких переселенців, знищували і травили їх поля, а син найзапеклішого куркуля Сазонова у вересні 1928 року вбив комсомольця-переселенця. В липні 1930 року куркулі в с. Бехтерах Голопристанського району вбили міліціонера Конотопа, в с. Ново-Миколаївці вони побили голову сільської Ради[5]. Виступи куркулів проти Радянської влади дістали рішучу відсіч з боку бідноти і середняків. У 30-х рр. на основі суцільної колективізації сільського господарства куркульство як клас було ліквідовано.

У соціалістичних перетвореннях, які відбувалися на селі, велика роль належала посланцям робітничого класу. 1930 року в села округу поїхали на постійну роботу понад 300 двадцятип'ятитисячників, надісланих робітничими колективами Херсона

---

[1] З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 2, стор. 6, 8, 137, 140. 152.

[2] Сорок років Радянської влади на Херсонщині, стор. 94.

[3] Центральний державний архів Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР (далі — ЦДАЖР УРСР), ф. 27, оп. 10, спр. 248, арк. 145.

[4] З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 2, стор. 366.

[5] З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 2, стор. 334, 335; вип. 3, 1930—1941 рр. Херсон, 1959, стор. 159.

й Дніпропетровська. Посланець дніпропетровських металістів — комуніст Г. П. Литовченко з часом став одним з кращих у республіці голів колгоспу, Героєм Соціалістичної Праці. 1932 року в колгоспах Херсонщини об'єдналися 82 проц. бідняцько-середняцьких господарств[1]. У завершенні колективізації та організаційно-господарському зміцненні їх важливу роль відіграли політвідділи, створені протягом 1933 року. В 1939 році у 43 МТС працювало близько 6 тис. комуністів з великим досвідом політичної і організаторської роботи[2].

Напередодні Великої Вітчизняної війни на Херсонщині налічувалося 836 колгоспів, у користуванні яких було 80 проц. посівної площі, та 44 радгоспи, яким належало понад 18 проц. посівних площ[3]. По всій республіці гриміла слава про колгоспи-мільйонери — ім. Сталіна в Генічеському районі (нині колгосп ім. XXII з'їзду КПРС), який 1939 року удостоєний вищої урядової нагороди — ордена Леніна; колгосп ім. Цюрупи в Цюрупинському районі, прибуток якого у 1939 році становив понад 1 млн. крб., вартість трудодня — 17 крб. 70 копійок.

В неозорих степах Херсонщини переливались хвилями моря озимої пшениці, випасались тучні отари овець найкращої в світі тонкорунної асканійської породи. У 1940 році колгоспи і радгоспи краю пересічно виростили по 12,4 цнт пшениці з гектара[4]. Значних успіхів досягли трудівники села в галузі тваринництва, їх вони продемонстрували на Всесоюзній сільськогосподарській виставці у 1939 році. В колгоспах і радгоспах Херсонщини виросло багато майстрів тваринництва, передовиків сільського господарства. За видатні заслуги в розвитку сільського господарства орденом Леніна було нагороджено 51 учасника виставки, в т. ч. артіль ім. Стаханова Олексіївської сільради Голопристанського району; орденом Трудового Червоного Прапора — 69 учасників виставки, в т. ч. Новопавлівську МТС Чаплинського району і свинарський радгосп «Інгулець» Херсонського району; орденом «Знак Пошани» — 113 учасників виставки, в т. ч. артіль «Рух до комуни» Голопристанського району і племколгосп «Червоний чабан» Каланчацького району[5].

Зовсім іншим, відмінним від дореволюційного, стало радянське селянство. З класу, який безкарно експлуатували поміщики, куркулі та лихварі, воно перетворилося в однорідний у соціальному відношенні, організований клас колгоспного селянства. Колишній наймит з діда-прадіда Кирило Онищенко, колгоспник з Рівного Генічеського району так писав до свого друга з Грузії Давида Чхеідзе про себе і свою сім'ю: «...Закінчивши лікбез, я завдяки колгоспу здобув середню освіту, а тепер одержав звання ветеринарного фельдшера... Мій старший син Олексій має середню освіту, п'ять років працює бригадиром тракторної бригади, другий син Іван учителює, завідує школою, третій — Павло закінчує електротехнікум, четвертий — Михайло після середньої школи пішов до Червоної Армії, тепер пілот, п'ятий — Опанас закінчив семирічку і курси трактористів, нині працює трактористом на ЧТЗ і мріє стати льотчиком. Дочка Марія перейшла в дев'ятий клас, вона — піонервожата. Найменша моя дочка закінчила четвертий клас»[6].

Колгоспні партійні організації стали організаторами великої виховної роботи серед трудівників села. Провадилась наполеглива боротьба за перевиконання норм виробітку, ущільнення робочого дня. Все це значно сприяло тому, що в 1939 році на Херсонщині в середньому на колгоспний двір було вироблено 594 трудодні, а на одного колгоспника — 265. Збільшились доходи членів артілі. Згаданого року на трудодень видавалось 3,8 кг зерна і 2 крб. 25 коп. грішми. Зростанню прибутків

---

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 27, оп. 12, спр. 522, арк. 22, 24.
[2] Херсонський облдержархів, ф. Р-1479, оп. 1, спр. 1, арк. 10—12.
[3] З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 3, стор. 325, 337.
[4] Херсонський облдержархів, ф. Р-1479, оп. 1, спр. 1, арк. 11.
[5] З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 3, стор. 17, 542.
[6] Газ. «Известия», 6 червня 1938 р.

кожної сім'ї сприяв інтенсивний розвиток садівництва, виноградництва і городництва як у артілях та радгоспах, так і в особистих господарствах. В 1940 році площа в колгоспах і радгоспах під різними овочевими культурами та баштанами становила 26 380 гектарів[1].

М. Ф. Іванов — радянський вчений в галузі тваринництва, дійсний член ВАСГНІЛ. Фото 1935 р.

Із зміцненням колгоспного ладу виникли нові суспільні відносини на селі, основані на колективізмі, дружбі, товариськості та взаємодопомозі. Виникла єдність особистих і громадських інтересів. Селянин перестав бути дрібним власником, який, розраховуючи тільки на своє індивідуальне господарство, міцно тримався за свою конячину, земельну ділянку. Саме матеріальне колгоспне виробництво зцементувало соціалістичний колективізм, об'єднало людей трудовими зв'язками, безпосередньо зв'язало діяльність кожного з загальнонародними інтересами. В селі з'явилися нові, небувалі досі професії — тракторист, комбайнер, електрик. В умовах соціалізму колгоспник, як і робітник, почав одержувати основну частку доходу з суспільного фонду. Все це вплинуло на його ставлення до праці, до соціалістичної власності.

На основі розвитку економіки значно збільшились асигнування на соціально-культурні потреби трудящих. Так, видатки на охорону здоров'я і народну освіту в бюджеті на 1939 рік становили 78 проц. Порівняно з 1918 роком з розрахунку на душу населення витрати на охорону здоров'я зросли в 44 рази. В 1940 році на Херсонщині діяло 419 медичних закладів. Кількість медпрацівників у 1941 році порівняно з 1913 роком зросла в 7 разів. У лікарнях та інших медичних пунктах працювало 423 лікарі, 1509 чоловік середнього медперсоналу[2]. На Херсонщині діяли грязе-лікувальний курорт «Гопри» (Гола Пристань), будинки відпочинку в Скадовську та в Цюрупинську.

Докорінні зміни сталися в галузі освіти, культури. Кількість шкіл, порівняно з дореволюційним часом, збільшилась майже в 2,5 раза, кількість учителів — у 7 разів, учнів — у 5 разів. На початок 1941 року налічувалось 728 шкіл з 151 392 учнями і 5616 вчителями. Розвивалась вища і середня спеціальна освіта. Напередодні Великої Вітчизняної війни на Херсонщині працювали два інститути, 20 технікумів і спеціальних середніх навчальних закладів[3] та два науково-дослідні інститути — тваринництва і бавовництва. Велику наукову і громадську діяльність провадили вчені-академіки: В. М. Сукачов і О. Н. Соколовський, біолог І. І. Іванов, зоолог О. О. Браунер та інші.

На передвоєнні роки припадає період розквіту чудового степового заповідника з науково-дослідним інститутом тваринництва степових районів ім. М. Ф. Іванова в селищі Асканії-Новій. Цей своєрідний оазис розкинувся серед заповідного степу на схилі Великого Чапельського поду. Під керівництвом академіка М. Ф. Іванова тут виведено цінну м'ясо-вовнову асканійську тонкорунну породу овець та українську степову білу породу свиней, розгорнуто роботу щодо відтворення, акліматизації та одомашнення багатьох видів рідкісних диких тварин і птахів. Багато цінного в освоєнні нижньодніпровських пісків зробили працівники Цюрупинської науково-дослідної станції, створеної в січні 1921 року.

---

[1] Научные записки Херсонского сельскохозяйственного института, вып. 9. Херсон, 1958, стор. 155.

[2] Сорок років Радянської влади на Херсонщині, стор. 105, 106, 107; Наддніпрянська моя сторона, стор. 157.

[3] Народное хозяйство Херсонской области. Статистический сборник. Херсон, 1960, стор.184, 185.

4 2-227

Перед Великою Вітчизняною війною на Херсонщині діяли драматичний театр (у Херсоні) і так званий малий театр. Тут у післяреволюційні роки працювали молоді актори, згодом — народний артист СРСР А. М. Бучма, народна артистка УРСР О. А. Петрусенко та інші.

Велике багатство — 1,6 млн. книг — було зібрано в 521 бібліотеці. Населення обслуговували 60 кінотеатрів і 110 кіноустановок. В Херсоні виходила міська газета «Наддніпрянська правда», а в районних центрах — районні газети. В містах і селах краю працювало 815 сільських і колгоспних клубів з численними гуртками художньої самодіяльності.

Мирну, творчу працю радянських людей було перервано 22 червня 1941 року фашистською Німеччиною, яка віроломно, без оголошення війни, напала на Радянський Союз. Вже в перші дні війни до військових комісаріатів надійшли сотні й тисячі заяв від трудящих Херсонщини з проханням відправити їх на фронт.

Тих, що пішли з виробництва до лав діючої армії, замінили жінки, дівчата й підлітки. У зверненні комсомолок села Новотроїцького, опублікованому 26 червня, говорилось: «Ми, комсомольці, з великою гордістю займемо місця мобілізованих до Червоної Армії наших батьків і братів, сядемо на трактор, комбайн»[1]. Робітники, колгоспники та інтелігенція Херсонщини були прикладом трудового героїзму, працювали з потроєною енергією.

Партійні організації Херсонщини провели невідкладні заходи для перебудови життя на воєнний лад, а з наближенням ворога — для евакуації населення, промислових підприємств, тракторного парку і громадської худоби колгоспів та радгоспів на схід. До братньої Грузії евакуювалось багато колгоспників Генічеського району. Група робітників радгоспів Бериславського району на чолі з директором радгоспу В. Ф. Лисенком — пізніше Героєм Соціалістичної Праці — перегнала великий гурт худоби — 2600 голів — аж за Дон, до радгоспу «Пролеткультура» Клєтського району.

У районах створювались загони народного ополчення. В середині липня 1941 року на Херсонщині в цих загонах налічувалось 29 869 тис. чоловік[2]. Виконуючи вказівки ЦК КП України, партійні органи формували партійне підпілля та партизанські загони. Цим займались уповноважені Миколаївського обкому партії.

В середині серпня 1941 року радянські війська вели напружені бої проти німецько-фашистських загарбників у районі Херсона. Частини 9-ї армії і Дунайської річкової флотилії мужньо стримували наступ переважаючих сил противника. У службовому щоденнику начальника генштабу сухопутних військ фашистської Німеччини генерала Гальдера є запис про те, що велике угруповання радянських військ на північ від Миколаєва затримало просування 16-ї танкової дивізії на Херсон. Особливо вперті бої безпосередньо за місто розгорнулись 18 серпня. На кожного його захисника припадало більш як по 20 гітлерівців, яких підтримували танки й артилерія. Цього дня командування військами Південного фронту прийняло рішення залишити Херсон[3].

19 серпня німецько-фашистські загарбники вдерлися в Херсон, а до 19 вересня 1941 року вони загарбали всю територію нинішньої Херсонської області. В одному з наказів, виданих німецькими окупантами на Херсонщині, цинічно вказувалось: «Населенню повинно бути ясно, що кожний прихильник Радянської влади є ворогом німецького народу і повинен вмерти»[4]. Фашисти розстріляли і замучили понад

---

[1] Газ. «Присиваська комуна» (с. Новотроїцьке), 26 червня 1941 р.

[2] Херсонская область в годы Великой Отечественной войны (1941—1945 гг.). Сборник документов и материалов. Одесса, 1968, стор. 51.

[3] Там же, стор. 6.

[4] Злочинства німецьких загарбників на Херсонщині. Документи і матеріали. Херсон, 1948, стор. 48.

Керівники партизанського і підпільного руху на Херсонщині в роки Великої Вітчизняної війни. Фото 1940 р.

О. Ю. Гірський.

О. К. Ладичук.

П. А. Комков.

75 тис. радянських громадян, 37 499 юнаків і дівчат вивезли на каторгу до Німеччини[1]. Вони закрили вищі і середні навчальні заклади, в приміщеннях масових шкіл влаштовували солдатські казарми.

З перших днів окупації на Херсонщині розгорнулась всенародна боротьба проти фашизму. Однією з поширених форм боротьби проти загарбників був саботаж. Радянські патріоти виводили з ладу лінії зв'язку, електромережу, обладнання на підприємствах, відмовлялись працювати на окупантів. Багато з них слухали повідомлення Радінформбюро, переховували радянських військовополонених. Так, колгоспниця М. Г. Король з Новорайська Бериславського району врятувала життя військовополоненому лікарю Абульфасу Султанову, якому загрожувала смерть.

Навколо окремих комуністів та безпартійних патріотів створювались невеликі підпільні групи, які згодом переростали у цілі організації. Так, на Каховському заводі поршневих кілець (нині завод електрозварювального устаткування) діяла підпільна група на чолі з К. І. Туросом. Учасники групи псували обладнання, зв'язок. У Дніпрянах діяла група під керівництвом комуніста Г. І. Ярошенка в кількості 40 осіб. Підпільники виготовляли антифашистські листівки, знайомили населення з повідомленнями Радінформбюро. Підпільні групи працювали в селах Дем'янівці і Покровці Нижньосірогозького району, в Громівці, Скворцовці Чаплинського району та в інших селах Херсонщини[2].

Під час боротьби проти окупантів керівники підпільних груп вирішили створити єдиний керівний центр Миколаївщини і Херсонщини. На початку 1942 року підпільні групи об'єднав «Миколаївський центр», очолений В. О. Лягіним. Херсонське підпілля очолювала трійка у складі О. М. Жукова, М. Г. Скворцова, Г. А. Кікотя[3]. У грудні 1942 року гестапо натрапило на слід «Миколаївського центру». Його керівник В. О. Лягін (Корнєв) та багато інших підпільників загинули. Одному з керівників «Центру» П. А. Комкову пощастило уникнути арешту. Він перебрався до Херсона, де й очолив підпілля. За допомогою активних патріотів В. І. Мацулєвича, А. І. Шубіної, Л. Л. Бєлої, Л. М. Воєводіної, Т. М. Корінь та інших П. А. Комков встановив зв'язки з підпільними групами, які діяли у Великій Олександрівці, Великій Лепетисі, Генічеську, Каховці, Голій Пристані та в інших місцях. В березні 1943 року підпільна організація Херсона налічувала понад 400 чоловік. Розгалужена сітка підпільних організацій, уміла конспірація зумовили виключну живучість керівного центру. Він проіснував аж до визволення території від німецько-фашистських загарбників[4]. Керівне ядро виготовляло

---

[1] Херсонская область в годы Великой Отечественной войны, стор. 116, 168.
[2] Там же, стор. 86, 87, 102, 143, 144, 145, 151—163.
[3] Там же, стор. 152.
[4] «Український історичний журнал», 1964, № 3, стор. 37, 38.

Житель с. Строганівки І. І. Оленчук показує шлях через Сиваш начальнику штабу 51-армії генерал-майору Я. С. Дашевському. Листопад 1943 р.

Радянський авіаконструктор О. С. Яковлєв передає літак, побудований на власні кошти, уродженцю Херсонщини двічі Герою Радянського Союзу П. О. Покришеву. 1943 р.

і розповсюджувало антифашистські листівки, відозви та звернення до населення. Всього за період окупації на Херсонщині розповсюджено понад 20 тисяч примірників різних листівок. Підпільники організовували диверсії, терористичні акти проти окупантів, визволяли з концтаборів радянських військовополонених.

Активну боротьбу проти німецько-фашистських загарбників розгорнули комсомольці та молодь. На Херсонщині діяли дві підпільні комсомольсько-молодіжні організації[1] — патріотична молодіжна група «Патріот Батьківщини» в Херсоні, організатором і керівником якої був комсомолець І. О. Кулик, та «Юнармія» в Цюрупинську, якою керував О. О. Фомін. Юні підпільники друкували на машинці й розповсюджували листівки серед населення, визволяли з гітлерівських таборів і тюрем радянських військовополонених, організовували диверсії на залізниці.

Партизанам Херсонщини довелось діяти майже при повній відсутності лісових масивів, що, безперечно, ускладнювало бойові операції проти гітлерівців. В кінці серпня— на початку вересня 1941 року розпочав бойову діяльність Херсонський партизанський загін, очолений учасником громадянської війни на Херсонщині О. Ю. Гірським. Начальником штабу був голова виконкому Херсонської міської Ради О. К. Ладичук, комісаром — П. В. Макєєв, секретар Миколаївського обкому партії, бійцями загону — радянські та партійні працівники, робітники заводу ім. Комінтерну — всього близько 100 чоловік, з них 22 комуністи[2]. Патріоти руйнували телеграфні і телефонні лінії, нищили живу силу ворога тощо. Тільки протягом вересня 1941 року вони знищили 33 фашистських вояк, захопили 6 мотоциклів, 4 автомашини, багато автоматів та іншого озброєння[3]. Через зайняту окупантами територію і лінію фронту Херсонський загін 31 вересня відправив партизана С. М. Хазановича з цінними розвідувальними даними. У боях проти ворога Херсонський партизанський загін зазнав тяжких втрат. У другій половині жовтня 1941 року біля села Малої Андронівки Скадовського району групу партизанів оточив каральний загін фашистів. Партизани до останнього подиху билися проти ворога. Смертю хоробрих полягли О. Ю. Гірський, О. К. Ладичук, В. Носков, П. В. Макєєв та інші. В січні 1942 року фашистські карателі переважаючими силами оточили і знищили загін. В секретному наказі німецької окупаційної адміністрації про це

---

[1] П. Т. Тронько. Безсмертя юних. К., 1957, стор. 170.
[2] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., в трьох томах, т. 1. К., 1967, стор. 310.
[3] Херсонський облпартархів, ф. 46, оп. 44, спр. 1, арк. 11.

говорилось: «Партизани відчайдушно чинили опір, взяти в полон їх було неможливо, тому вели боротьбу з ними до повного їх знищення»[1].

З вересня по грудень 1941 року у дніпровських плавнях діяв партизанський загін у кількості 350 чоловік. Командиром загону був А. Г. Різниченко — колишній секретар Ушкальської партійної організації, начальником штабу — І. І. Добродій. В середині вересня цей загін об'єднався з іншими загонами, що базувались у плавнях. Тоді ж створено раду командирів. Це було по суті перше велике партизанське з'єднання на Україні[2]. Активними бойовими діями відзначився також загін Бериславського і Великоолександрівського районів під командуванням члена партії з 1918 року М. І. Павловського. Загін відбив численні спроби гітлерівців висадитись у плавнях. У бою партизани взяли в полон понад 50 карателів, захопили чималі трофеї, в т. ч. дві радіостанції, три кулемети, міномет тощо. Інший загін під командуванням О. Українця розгромив біля села Ушкалки роту есесівців і жандармський загін. Ворог втратив понад 120 солдатів і офіцерів. Карателі змушені були просити командування тилу групи армій «Південь» виділити для боротьби з партизанами додаткові сили. Після того, як окупанти кинули сюди багато частин та військової техніки, рада командирів партизанських загонів наприкінці жовтня 1941 року прийняла рішення залишити плавні. Поранених евакуювали в район Херсона. Значна частина бійців групами по 5—7 чоловік вирвалась з оточення[3]. Багато з них влилося до інших партизанських загонів. Так, М. І. Павловський зі своїми бійцями боровся проти ворога у з'єднанні С. А. Ковпака[4].

Чимало сміливих бойових операцій на рахунку партизанського загону під командуванням секретарів Нижньосірогозького райкому партії М. В. Купрія та І. Д. Височина. Влаштовуючи засідки, партизани на початку 1942 року знищили 37 автомашин з солдатами і боєприпасами, що йшли до Криму[5]. Бойові дії загону продовжувались до літа 1942 року.

Зламавши опір гітлерівських військ в районі річки Молочної, наприкінці жовтня 1943 року війська 4-го Українського фронту під командуванням генерала армії Ф. І. Толбухіна почали визволення лівобережжя Херсонщини. Прикриваючись ар'єргардами, гітлерівці відходили до Дніпра. Наступ радянських військ швидко перетворився на стрімке переслідування ворога — денні марші сягали сорока і більше кілометрів. 31 жовтня праве крило фронту в складі 5-ї ударної та 3-ї гвардійської армій досягло Нікопольського плацдарму і бої набули тут затяжного характеру[6].

19-й танковий корпус під командуванням генерал-лейтенанта І. Д. Васильєва та 36-й кавполк 4-го гвардійського Кубанського кавкорпусу прорвали укріплення ворога на Перекопі. Північне узбережжя Сиваша визволили з'єднання 10-го стрілецького корпусу 51-ї армії Героя Радянського Союзу генерал-лейтенанта Я. Г. Крейзера. Увечері 31 жовтня вони вийшли в район Строганівки і Новомиколаївки,

Переправа частин Червоної Армії через Дніпро біля Херсона 13 березня 1944 р.

[1] Херсонський облпартархів, ф. 46, оп. 44, спр. 1, арк. 31.
[2] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 1, стор. 345.
[3] Там же, стор. 345, 346.
[4] Герої партизанської боротьби на Україні, кн. 1. К., 1948, стор. 308.
[5] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 1, стор. 346.
[6] П. Кузнецов. Маршал Толбухін. М., 1966, стор. 106.

Герої Радянського Союзу, удостоєні цього високого звання за визволення Херсонщини.

Г. Т. Акопянц.

Г. Г. Бахтадзе.

М. Х. Губайдуллін.

подолавши за день 80 км. Першою в районі с. Василівки Новотроїцького району форсувала Сиваш 346-а Дебальцевська стрілецька дивізія генерала Д. І. Станкевського. Провідниками радянських військ через Сиваш були жителі Херсонщини В. Т. Заулочний та І. І. Оленчук, який цей подвиг здійснив у 1920 році[1]. І. І. Оленчука нагороджено орденом Вітчизняної війни II-го ступеня, В. Т. Заулочного — орденом Червоної Зірки. У складі 10-го стрілецького корпусу воювало багато херсонців, серед них комсомольці — каховець І. І. Зюзь та уродженець с. Рубанівки Великолепетиського району Д. Т. Гридасов. За подвиги в боях на плацдармі їх удостоєно звання Героя Радянського Союзу. Під час форсування Сиваша невмирущою славою вкрили себе льотчики полку, яким командував на той час двічі Герой Радянського Союзу О. І. Покришкін.

У запеклих боях проти гітлерівців війська Червоної Армії, переслідуючи ворога, 1 листопада 1943 року зайняли на лівобережній Херсонщині понад 60 населених пунктів[2], взяли в полон близько 5 тис. ворожих солдатів і офіцерів, 2 листопада визволили міста Каховку, Скадовськ, райцентри Горностаївку, Каланчак та понад 70 інших населених пунктів; 3 листопада під ударами радянських військ ворог залишив понад 80 населених пунктів, 4 — міста Цюрупинськ і Голу Пристань, а також понад 30 сіл області[3].

Визволивши від ворога Каховку, війська 2-ї гвардійської армії розгорнули наступ на Херсонському напрямі; вони мали ліквідувати херсонський передмостовий укріплений район, що прикривав підступи до пониззя Дніпра. 16 грудня війська 13-го гвардійського стрілецького і 2-го гвардійського механізованого корпусів почали штурм Херсонського укріпленого району. Зламавши опір ворога і ліквідувавши фашистські укріплення, вони 20 грудня вийшли до лівого берега Дніпра.

В районі Нікополя — Великої Лепетихи наступала 3-я гвардійська армія генерал-лейтенанта Д. Д. Лелюшенка, 5-а ударна армія генерал-полковника В. Д. Цвєтаєва та 28-а армія генерал-лейтенанта О. О. Гречкіна; їх з повітря підтримувала армія під командуванням генерал-лейтенанта авіації Т. Т. Хрюкіна. Трохи пізніше сюди ж було кинуто і 44-у армію. Ворог намагався будь-що утриматися на добре укріпленому ним Нікопольському плацдармі. Перші спроби радянських військ ліквідувати його успіху не мали. Тому 17 січня 1944 року радянське командування вирішило припинити атаки і підготуватися до нового штурму. Було посилено ударні частини, підвезено боєприпаси. Ворожі переправи через Дніпро біля сіл Ушкалки та Нижнього Рогачика піддано бомбардуванню.

---

[1] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 2. К., 1968, стор. 314.

[2] Сообщения Советского информбюро, т. 5. М., 1944, стор. 213.

[3] Там же, т. 5, стор. 214, 216, 217.

С. О. Гуменюк.

О. П. Дорофєєв.

М. П. Золотухін.

П. М. Кутепов.

В боях проти ворога радянські воїни виявляли зразки мужності і героїзму. Біля села Соломок Горностаївського району росіянин лейтенант Коченєв закрив своїм тілом амбразуру ворожого доту і загинув смертю хоробрих. Командир кулеметної роти 66-го стрілецького полку 61-ї стрілецької дивізії вірменин А. Д. Адам'ян, будучи пораненим, зняв закривавлену сорочку, надів її на багнет гвинтівки і повів роту в атаку. На захопленій у жорстокій сутичці висоті він закріпив свій прапор.

9 березня 1944 року біля с. Дудчан Нововоронцовського району форсувала Дніпро 109-а гвардійська стрілецька дивізія. Підтримана 4-ю гвардійською мотобригадою, вона 11 березня визволила м. Берислав. 13 березня форсували Дніпро 49-а гвардійська та 295-а стрілецькі дивізії і визволили Херсон. Обидві вони дістали найменування «Херсонських». До середини березня 1944 року вся Херсонщина була визволена від гітлерівських загарбників.

У боротьбі за визволення Херсонщини небачений героїзм виявили сини й дочки великого російського народу та інших братніх народів нашої багатонаціональної Батьківщини. Тільки серед 18 Героїв Радянського Союзу, які одержали це високе звання за визволення міст і сіл Херсонщини, 7 росіян, 4 українці, 2 білоруси, 2 грузини, азербайджанець, вірменин, башкир.

У боях проти гітлерівських загарбників на території області загинуло 34 134 радянські воїни. На фронтах Великої Вітчизняної війни брало участь понад 100 тис. жителів Херсонщини, з них в боях за Батьківщину загинуло 53 538 чоловік.

Безсмертні імена героїв, які полягли в боротьбі проти ворогів соціалістичної Вітчизни; ніколи не заростуть народні стежки до їх

В. П. Маргелов.

С. Т. Приходько.

М. М. Субота.

С. А. Харченко.

Г. Д. Шенгелія.

О. В. Ямщиков.

могил, на яких споруджено 422 скульптурні пам'ятники, стели і обеліски. В містах і селах області встановлений 121 меморіальний знак на честь земляків, які загинули, захищаючи честь, свободу й незалежність Радянської Батьківщини. Урочисто вшановується пам'ять полеглих у боях за Вітчизну. В День Перемоги біля пам'ятників відбуваються урочистотраурні церемонії з покладенням вінків, хоровим співом, виконанням музичних творів. У дні всенародних свят сюди приходять молодь і діти, щоб скласти звіт перед тими, хто в тяжкій боротьбі відстояв їх щасливе майбутнє. Біля пам'ятників провадяться піонерські лінійки, тут відбувається прийом до піонерів і жовтенят.

У роки Великої Вітчизняної війни 57 уродженців Херсонщини удостоєні високого звання Героя Радянського Союзу. Кавалерами трьох орденів Слави стали О. М. Єременко, В. Я. Лобода, Б. Н. Заманський та інші. Звання двічі Героя Радянського Союзу присвоєно П. О. Покришеву, а П. Х. Дубинда за роки війни став кавалером трьох орденів Слави і Героєм Радянського Союзу. Близько 59 тисяч херсонців нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

Фашисти завдали величезної шкоди народному господарству Херсонщини. Вони повністю знищили близько 13 тис. споруд, відібрали у колгоспів і колгоспників близько 400 тис. цнт зерна, понад 140 тис. цнт картоплі, 140 тис. голів великої рогатої худоби, 120 тис. свиней, 378 тис. голів овець та кіз, знищили багато культурних цінностей та книжковий фонд міських і районних бібліотек, пограбували музеї. Загальні збитки, завдані Херсонщині, становили понад 12 млрд. карбованців[1].

30 березня 1944 року утворено Херсонську область. Відновили діяльність райкоми партії, районні і сільські Ради депутатів трудящих, було створено обком КП(б)У, облвиконком.

Трудящі області, як і всієї України, приступили до відбудови зруйнованого народного господарства. Але труднощі були неймовірні. В селах лишилось менше половини працездатного населення. Основну робочу силу становили жінки, старики й підлітки. Колгоспи не мали тягла, сільгоспінвентаря, посівного матеріалу, не було навіть транспорту для перевезення його з державних пунктів. Для відродження народного господарства визволеної Херсонщини велике значення мала постанова Ради Народних Комісарів СРСР і ЦК ВКП(б) «Про невідкладні заходи по відбудові господарства в районах, визволених від німецької окупації» від 21 серпня 1943 року та програма відбудовних робіт, затверджена VI сесією Верховної Ради УРСР на початку березня 1944 року.

Братні народи Радянського Союзу поспішали на допомогу Херсонщині. Майже з усіх союзних республік і насамперед з Російської Федерації сюди надсилались ешелони з будівельними матеріалами, промисловими й продовольчими товарами, пальним, електроустаткуванням тощо. Тільки в квітні 1944 року з Азербайджану надійшли ешелон нафтопродуктів, з Уралу 3 ешелони лісу. В 1944—1945 рр. сільське господарство області одержало 300 тракторів з Челябінська, 22,2 тис. голів коней, 10,6 тис. голів великої рогатої худоби, 71,7 тис. голів овець з Казахстану та Середньої Азії[2]. Шефство над областю взяли трудящі Ленінграда. Для консервного заводу та електростанції вони надіслали лабораторне обладнання, 4 вагони дроту, 90 акумуляторів, 10 електронних ламп, 6 електромоторів. Ленінградські інженери та кваліфіковані робітники Балтійського заводу

Червона валка радгоспу «Більшовицький наступ» с. Борозенського Великоолександрівського району з першим після визволення хлібом державі. Липень 1944 р.

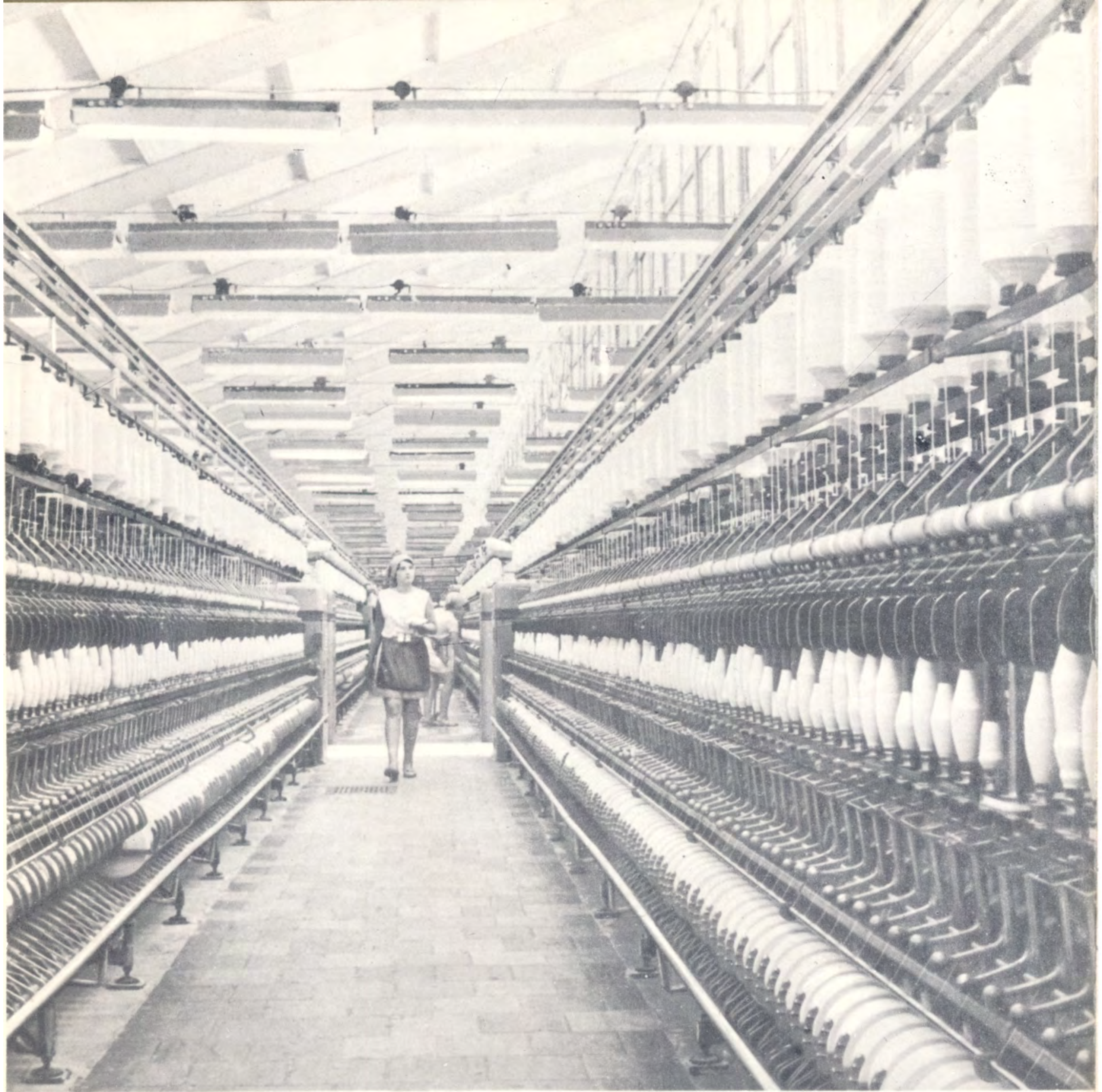

[1] Сорок років Радянської влади на Херсонщині, стор. 116.

[2] Херсонський облдержархів, ф. Р-1979, оп. 2, спр. 25, арк. 39.

Мітинг на суднобудівному заводі перед спуском на воду пароплава «Академік Євгеній Патон». Квітень 1970 р.

В одному з цехів Херсонського ордена Леніна бавовняного комбінату. 1971 р.

Вклейка надрукована на Харківській
друкоофсетній фабриці

Пам'ятник партизанам, які загинули в бою проти німецько-фашистських загарбників біля с. Малої Андронівки Скадовського району. Фото 1971 р.

Вічний вогонь на могилі Невідомого солдата. Херсон, 1968 р.

прибули в Херсон, щоб взяти участь у відбудові Херсонських суднобудівних заводів.

Завдяки трудовому героїзму і самовідданості робітників підприємств та братерській взаємодопомозі в 1945 році було відновлено роботу більшості підприємств області, в т. ч. херсонських заводів консервного, суднобудівного ім. Комінтерну, сільськогосподарського машинобудування, фабрик: макаронної, кондитерської. Вже 1945 року випуск валової продукції промисловості досяг 22 проц. довоєнного рівня.

Значних успіхів добилися трудящі у виконанні планів четвертої п'ятирічки (1946—1950 рр.). Партійні організації, Ради депутатів трудящих сприяли розвиткові ініціативи робітників та інженерно-технічних працівників. В області розгорнулось соціалістичне змагання, що відзначалось багатством змісту і форм, широкою участю в ньому і високою активністю трудящих мас. Великого поширення набув рух за швидкісні методи праці та оволодіння суміжними професіями. На чолі всенародного змагання йшли комуністи й комсомольці. Ветеран суднобудівного заводу ім. Комінтерну фронтовик О. К. Матвєєв за два роки виконав шість річних планів, а наприкінці 1950 року працював у рахунок 1960 року. Токар заводу ім. Г. І. Петровського М. К. Білий, застосовуючи швидкісні методи обробки деталей, у 1947 році виконав кілька річних завдань. Бригадир Херсонського консервного комбінату А. М. Кулешова виконала два річні плани, а члени комсомольсько-молодіжної бригади, яку вона очолювала, щоденно давали 2,5 норми.

За роки четвертої п'ятирічки трудящі Херсонщини ліквідували наслідки тимчасової німецько-фашистської окупації. Причому відбудова зруйнованих підприємств супроводилась оснащенням їх новою, сучасною технікою. Четверту п'ятирічку вони виконали за 4 роки і 3 місяці. 1950 року випуск промислової продукції загалом по області становив 92,2 проц. порівняно з довоєнним часом.

Колгоспне селянство області, одержавши від держави в кредит мільйони карбованців і велику матеріально-технічну допомогу, з великим піднесенням відбудовувало колгоспи, радгоспи і МТС. У 1945 році посівна площа сільськогосподарських культур досягла 67 проц. довоєнної (918 тис. га). Але внаслідок жорстокої посухи середня врожайність з гектара посівних площ дорівнювала 25—30 проц. врожайності, а валовий збір усіх зернових культур становив 3,4 млн. цнт.— всього 30 проц. валового збору довоєнного 1940 року. Для поліпшення насінницької справи в колгоспах, а, отже, й підвищення врожайності основних сільськогосподарських культур, виконком Херсонської обласної Ради депутатів трудящих і бюро обкому КП(б)У 6 грудня 1945 року постановили організувати в кожному колгоспі хату-лабораторію, забезпечивши її найнеобхіднішим устаткуванням. Посівні площі вже 1948 року

На 3-й прядильній фабриці Херсонського бавовняного комбінату. 1968 р.

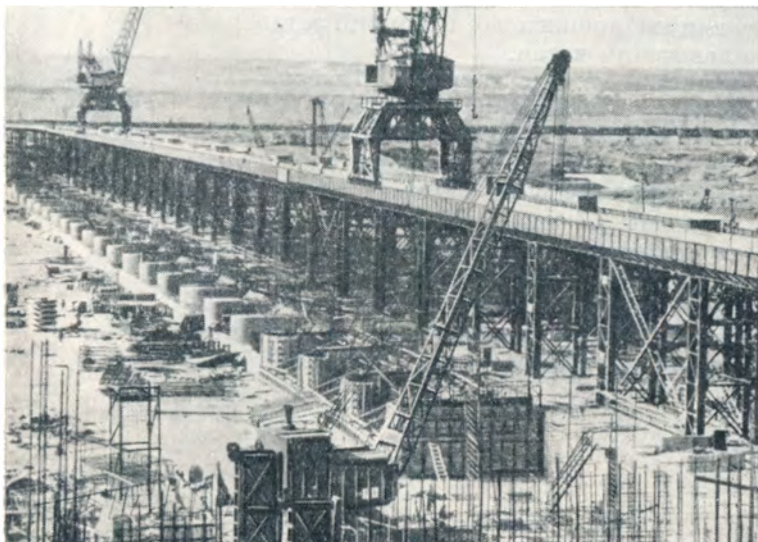
досягли 96 проц. довоєнних. Того року план хлібозаготівель область виконала достроково. Наступного року врожайність і валовий збір зернових культур на Херсонщині були вищими, ніж у 1940 році. Завдяки самовідданій праці трудівників села, зростанню технічної озброєності, розвиток сільського господарства, в т. ч. й поголів'я великої рогатої худоби, за роки четвертої п'ятирічки перевищив довоєнний рівень. На кінець 1950 року на колгоспних фермах худоби було на 3 проц. більше, ніж у 1940 році. Подвиги в праці трудівників села дістали гідну оцінку Радянського уряду. Так, комбайнеру Бехтерської МТС М. А. Бразі 1948 року присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. 1951 року за визначні виробничі досягнення орденами й медалями нагороджено понад тисячу передовиків сільського господарства області, а комбайнерам М. І. Скачку, В. К. Тетерятнику і К. І. Брезицькому присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Внаслідок укрупнення колгоспів зросли можливості для дальшого розвитку й зміцнення громадського господарства. Це дало змогу правлінням скорочувати адміністративно-управлінський апарат, краще використовувати техніку МТС, більш раціонально провадити капітальне будівництво. 1950 року кількість колгоспів області зменшилась до 887, а розміри земельних площ, закріплених за кожним господарством, пересічно зросли до 2 тис. гектарів.

Новий значний крок уперед зробила промисловість області у період п'ятої (1951—1955 рр.) п'ятирічки. Однією з найважливіших всенародних будов для області і всієї країни стало спорудження Каховського гідровузла. Йому передувало будівництво залізниці Федорівка—Каховка протяжністю 150 км, високовольтної лінії електропередач Кривий Ріг—Нова Каховка довжиною 140 км, а також допоміжних підприємств. Зводили ГЕС представники 19 національностей і народностей нашої Батьківщини. Каховську ГЕС споруджено за п'ять років замість запланованих шести. В листопаді 1950 року до Нової Каховки прибула перша група будівельників, 1955 року перші агрегати дали струм, а 1956-го пущено останній агрегат.

У п'ятій п'ятирічці побудовано новий потужний суднобудівний завод у Херсоні, Новокаховський електромашинобудівний завод, почалося спорудження теплоелектроцентралі на Херсонському бавовняному комбінаті. Тривали роботи по реконструкції, розширенню і нарощуванню потужностей діючих суднобудівних, машинобудівних, нафтопереробного заводів, підприємств харчової та легкої промисловості в Херсоні, Бериславі, Каховці, Генічеську. Введення в дію нових підприємств, зростання потужностей вже діючих забезпечили високі темпи промислового розвитку області. В 1955 році випуск промислової продукції порівняно з 1950 роком збільшився в 2,4 раза.

Загальний вигляд будівництва Каховської ГЕС. 1954 р.

Ще більші завдання дальшого зростання промислового виробництва постали перед Херсонщиною, коли країна під керівництвом Комуністичної партії приступила до створення матеріально-технічної бази комунізму. Набутий досвід керівництва промисловістю дав змогу Херсонській обласній партійній організації успішно вирішувати завдання, поставлені позачерговим XXI з'їздом КПРС у семирічному плані розвитку народного господарства СРСР. Обсяг капіталовкладень порівняно з попередніми роками значно зріс і становив 580 млн. карбованців. Борючись за дострокове виконання семирічки, трудівники Херсонщини у 1959 році включились у нову, вищу форму соціалістичного змагання — рух за комуністичну працю. Першими в області здобули почесне звання колективів комуністичної праці бригада механоскладального цеху заводу ім. Г. І. Петровського, очолювана комуністом А. М. Івановим, бригада майстра бавовняного комбінату М. М. Харитонова, дільниця суднобудівного заводу, де начальником Т. Д. Ревуцький. В листопаді 1960 року Херсонському заводу карданних валів, першому в області, присвоєно почесне звання підприємства комуністичної праці. З новою силою розгорнувся патріотичний рух за комуністичну працю під час підготовки до XXII з'їзду КПРС. За роки семирічки зріс загін передовиків, новаторів виробництва. Серед них лауреати Ленінської премії А. А. Вичегжанін і В. Ф. Заботін, які практично застосували електрозварювання металів у середовищі вуглекислого газу.

Спорудження магістрального каналу Каховської зрошувальної системи. 1969 р.

Внаслідок успішного виконання семирічного плану промисловість області порівняно з 1955 роком збільшила випуск продукції у 2,2 раза, в т. ч. в машинобудуванні — в 3 рази, нафтопереробній промисловості — 2,3 раза, легкій — 2,7 раза, харчовій — 2 рази[1]. Вартість основних виробничих фондів збільшилася у 2,5 раза. Всього за роки семирічки на Херсонщині стали до ладу 28 промислових підприємств і 35 цехів. Створені нові галузі промисловості: електротехнічна, приладобудівна, целюлозна, текстильна. Значного розвитку набуло суднобудування. За період з 1959 по 1965 рік на заводах Херсонщини освоєно випуск близько 100 сучасних зразків машин і устаткування. Зокрема, у 1959 році колектив Каховського заводу електрозварювального устаткування разом з науковими працівниками Інституту електрозварювання ім. Є. О. Патона АН УРСР створив першу в Союзі рейкозварювальну машину типу К-155, яка експонувалась на ВДНГ СРСР.

У роки семирічки розвивалась промисловість у багатьох районах області. Крім новобудов, розташованих у Херсоні: бавовняного комбінату, теплоелектроцентралі, заводів силікатної цегли і крупнопанельного домобудування — важливими об'єктами стали целюлозний завод у Цюрупинську, м'ясокомбінат у Новій Каховці, винзавод «Таврія» в Дніпрянах; маслосироробні заводи Білокриницький, Нижньосірогозький і Чаплинський.

11 лютого 1967 року Херсонську область за успіхи в господарському і культурному будівництві нагороджено орденом Леніна.

За роки післявоєнних п'ятирічок на Херсонщині створено потужний промисловий комплекс. У 1971 році обсяг промислового виробництва в області зріс порівняно з довоєнним 1940 роком в 11 разів. Промисловість області відіграє важливу роль у республіканському виробництві, а деякі галузі набули загальносоюзного зна-

[1] Народне господарство Української РСР в 1970 році. Статистичний щорічник. К., 1971, стор. 107.

Будуються села Херсонщини. Село Коробки Каховського району. 1969 р.

чення. На частку Херсонської області 1971 року припадало 100 проц. республіканського виробництва кукурудзозбиральних комбайнів і карданних валів, 67 проц. бавовняних і 34 проц. штапельних тканин, 50 проц. целюлози, 11 проц. консервів тощо. В структурі промислового виробництва області головне місце посідає машинобудування та металообробка, легка і харчова промисловість. Машинобудівна промисловість представлена херсонськими суднобудівними заводами, що виготовляють суховантажні судна, буксири, баржі, залізобетонні доки; Херсонським комбайновим заводом ім. Петровського, що виготовляє кукурудзозбиральні комбайни, дощувальні установки, насосні станції; Херсонськими заводами карданних валів та електромашинобудування; заводами електрозварювального устаткування у Каховці, Новокаховським електромашинобудівним, що виготовляє електродвигуни для вугільної і хімічної промисловості, дизельним у Бериславі, арматурним у Генічеську. Херсонщина має розвинену легку промисловість, представлену одним з найбільших текстильних підприємств в СРСР — Херсонським ордена Леніна бавовняним комбінатом, прядильноткацькими фабриками в Генічеську, Калінінському, виробництвом взуття в Херсоні, шкірзаводом у Скадовську. В структурі харчової промисловості консервна, виноробна, кондитерська, м'ясо-молочна, маслоробна, борошно-круп'яна, рибна та інші галузі. Зосереджено її в містах Херсоні, Новій Каховці, Генічеську, Скадовську, Цюрупинську. Значного розвитку набули виробництво будівельних матеріалів і будівельна індустрія, що базується на місцевій сировині.

Трудівники області, як і всієї країни, досягли великих успіхів за роки восьмої п'ятирічки, яку виконано за 4 роки і 8 місяців. Середньорічні темпи приросту промислової продукції становили 12 проц. Обсяг виробництва збільшився на 58 проц., продуктивність праці — на 34 проц. Підвищилась ефективність виробництва, його технічний рівень, удосконалено галузеву структуру промисловості, збільшилась віддача від капітальних вкладень і виробничих фондів.

Розгортаючи змагання на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, у березні 1969 року група новаторів звернулася до всіх трудівників області з закликом виконати п'ятирічні завдання до 22 квітня 1970 року. Відгукнувшись на це патріотичне починання, понад 30 тис. робітників Херсонщини взяли зобов'язання і завершили п'ятирічку до ювілейної дати. Серед передовиків змагання — електрозварник ковальсько-пресового цеху заводу ім. Петровського О. К. Кобзар, який виконав виробничі завдання на 160 проц., слюсар Новокаховського електромашинобудівного заводу В. М. Підопригора — на 125 проц. та багато інших.

Істотні зміни відбулися в територіальному розміщенні промисловості. Введено в експлуатацію першу чергу Каховської промислової бази, Херсонську поліграфічну фабрику, заводи — цегельний у Бериславі, рисовий і консервний у Мирному, молокозавод у Цюрупинську. Розпочато будівництво Каховської зрошувальної системи, газопроводу Крим—Херсон, споруджено нафтопровід Кременчук—Херсон. На Каховському промисловому вузлі створено нові галузі — легку й хімічну.

Ще більші перспективи промислового розвитку розкриваються перед областю в дев'ятому п'ятирічному плані (1971—1975 рр.). Загальний обсяг промислового

виробництва в 1975 році має збільшитись проти 1970 року в 1,5 раза: обсяг капіталовкладень в 1,6 раза. Окремі галузі промисловості, такі як судно- і машинобудівна, нафтопереробна й енергетична розвиватимуться високими темпами. Передбачено дальший розвиток промисловості будівельних матеріалів.

Обласна партійна організація, радянські й господарські органи здійснили важливі заходи для забезпечення зростання всіх галузей сільськогосподарського виробництва. Багато уваги приділялось питанням матеріального заохочення колгоспників. Зменшення розмірів обов'язкових поставок та підвищення закупочних цін на деякі продукти, введення щомісячних грошових авансів й запровадження додаткової оплати праці, зміцнення колгоспів спеціалістами та дальша механізація виробничих процесів сприяли поліпшенню колгоспної економіки. У післявоєнний час посилилось шефство промислових підприємств області над колгоспами. Весь час зростали й організаційно зміцнювались партійні організації, особливо колгоспні. У 1958 році посівна площа сільськогосподарських культур досягла 1580 тис. га[1], валовий збір зерна того року становив 120,8 млн. цнт, тобто на 1 млн. цнт більше, ніж у 1940 році. Значні зміни відбулися в структурі посівів зернових культур: зменшилась питома вага ярої пшениці, ячменю, озимого жита, збільшились посіви озимої пшениці та кукурудзи. Так, у 1958 році озима пшениця займала 506,5 тис. га, кукурудза на зерно — 152,8 тис. га. Збільшилося порівняно з 1940 роком виробництво тваринницької продукції: м'яса — в півтора раза, молока — майже втричі.

Для дальшого розвитку сільськогосподарського виробництва важливе значення має зрошуване землеробство. Якщо до революції вся площа зрошуваних земель на Херсонщині становила 0,6 тис. га, то в 1941 році її вже було 14,7 тис. га. Великі зміни сталися в Херсонському й Таврійському степах післявоєнного часу. Вони вкрилися мережею каналів і систем місцевого зрошення. У 1972 році площа зрошуваних земель в області досягла 169,4 тис. гектарів. Пересічні врожаї озимої пшениці на поливних землях становлять 40—60 цнт з га. Близько 12 тис. га у 1971 році зайняла нова для Херсонщини сільськогосподарська культура — рис, пересічна врожайність якого становила 46,1 цнт з га. Згаданого року колгоспи й радгоспи області зібрали 53,9 тис. тонн рису.

На кінець 1971 року в області було 146 колгоспів і 127 радгоспів — високорозвинених інтенсивних господарств, в яких працювало 27 570 тракторів у 15-сильному обчисленні, понад 4 тис. зернозбиральних комбайнів та десятки тисяч різних сільськогосподарських машин. У колгоспах і радгоспах області працює 31 тис. механізаторів, понад 7 тис. агрономів, зоотехніків, інженерів і ветеринарів. Херсонська область є важливою базою виробництва зерна, м'яса, молока, вовни та інших продуктів рослинництва і тваринництва. Основною зерновою культурою тут є озима пшениця. Вирощується також ярий ячмінь, кукурудза на зерно, просо, соняшник.

Трудові зусилля колгоспників, робітників радгоспів, спеціалістів сільського господарства, широке впровадження механізації робіт і наукового рівня організації виробництва, дали добрі наслідки — 1971 року середня врожайність гектара посівів всіх зернових культур порівняно з 1940 роком зросла вдвічі. Порівняно з 1940 роком площі під посівами озимої пшениці на богарних землях у 1969 році збільшились на 27,2 проц. і становили 630,9 тис. га[2]. Овочево-баштанні культури в 1970 році вирощувалися на 18,7 тис. га. Херсонські кавуни

На будівництві дільниці нафтопроводу Кременчук — Херсон. 1971 р.

[1] Народне господарство Української РСР в 1964 році. Статистичний щорічник. К., 1965, стор. 198.

[2] Народне господарство Української РСР в 1969 році. Статистичний щорічник. К., 1970, стор. 194.

Комплексне збирання хлібів у колгоспі «Україна» (с. Щорсівка) Генічеського району. 1968 р.

вважаються одними з кращих у республіці. Область багата також на сади й виноградники.

Друга важлива галузь сільського господарства області — тваринництво має м'ясо-молочний напрям. Розвиваються також свинарство і тонкорунне вівчарство. Збільшення виробництва кормів, поліпшення годівлі й умов утримання худоби, впровадження механізації трудомістких робіт на фермах дало змогу значно підвищити продуктивність тваринництва.

За успіхи, досягнуті в розвитку сільського господарства у післявоєнні роки, орденами й медалями Радянського Союзу нагороджено 12 728 трудівників, 60 з них присвоєно високе звання Героя Соціалістичної Праці. Далеко за межами області відомі імена двічі Героя Соціалістичної Праці комбайнера М. А. Браги, який, працюючи тривалий час у колгоспі «Росія» Голопристанського району збирав своїм агрегатом по 900 і більше гектарів хліба та намолочував по 10—11 тис. цнт зерна. Нині він навчає учнів старших класів Бехтерської середньої школи майстерності комбайнового збирання хліба. Знатний механізатор колгоспу «Нове життя» Скадовського району Герой Соціалістичної Праці О. І. Романюк, створивши 1962 року спеціалізовану ланку виростив на поливних землях по 45,2 цнт озимої пшениці, 80 цнт. зерна кукурудзи та по 1064 цнт зеленої маси з гектара. Досвід механізованої ланки Романюка поширено в багатьох господарствах півдня України. Велика заслуга Героя Соціалістичної Праці, депутата Верховної Ради УРСР, голови ордена Леніна колгоспу «Грузія» Г. А. Легунова, який очолює господарство понад 25 років, у тому, шо він, спираючись на актив, зумів вивести господарство в число передових у республіці.

За роки восьмої п'ятирічки досягнуто нових успіхів у піднесенні сільського господарства. Валовий збір зернових у 1971 році становив 2 244 тис. тонн. Того року було одержано зернових пересічно 27,8 цнт з гектара, в т. ч. озимої пшениці — 32 центнери.

У роки дев'ятої п'ятирічки сільське господарство області досягне нових успіхів. Середньорічний збір зерна буде доведено до 2400 тис. тонн, а пересічна врожайність зернових культур на кожному гектарі — до 30 центнерів.

Високими темпами в післявоєнні роки розвивався транспорт. Провідне місце у перевезеннях вантажів в області належить залізничному транспорту. Протяжність усіх залізниць загального користування Херсонщини становить 566 км. У 1967 році завершився перехід залізничного транспорту на тепловозну тягу; з відкриттям у 1955 році паромної переправи через Керченську протоку Херсонська область одержала прямий зв'язок з Кавказом.

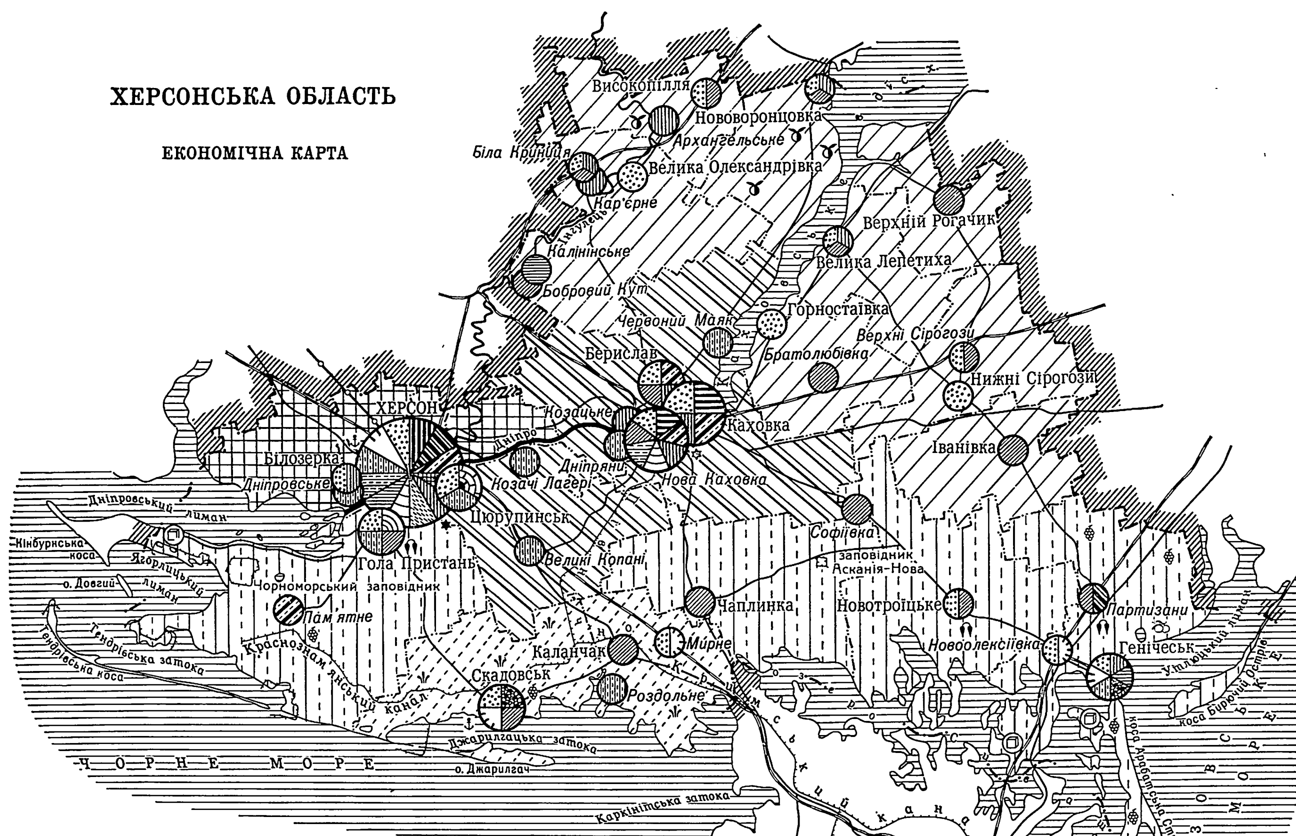
Всесоюзне значення має Херсонський морський порт, через який здійснюються зовнішні зв'язки з 42 морськими державами світу. Розвинуто судноплавство на Дніпрі

Отара овець колгоспу «Грузія» с. Чонгара Генічеського району. 1966 р.

ХЕРСОНСЬКА ОБЛАСТЬ

ЕКОНОМІЧНА КАРТА

ГАЛУЗІ ПРОМИСЛОВОСТІ

- Електротехнічна
- Суднобудування і судноремонт
- Сільськогосподарське машинобудування
- Інші галузі машинобудування й металообробка
- Нафтопереробна
- Виробництво будівельних матеріалів
- Склоробна
- Деревообробна і меблева
- Целюлозно-паперова
- Текстильна і швейна
- М'ясна
- Рибна і рибоконсервна
- Маслоробна, сироробна й молочна
- Виноробна
- Консервна
- Інші галузі харчової промисловості

Примітка. Розміри пунсонів промислових центрів дано умовно

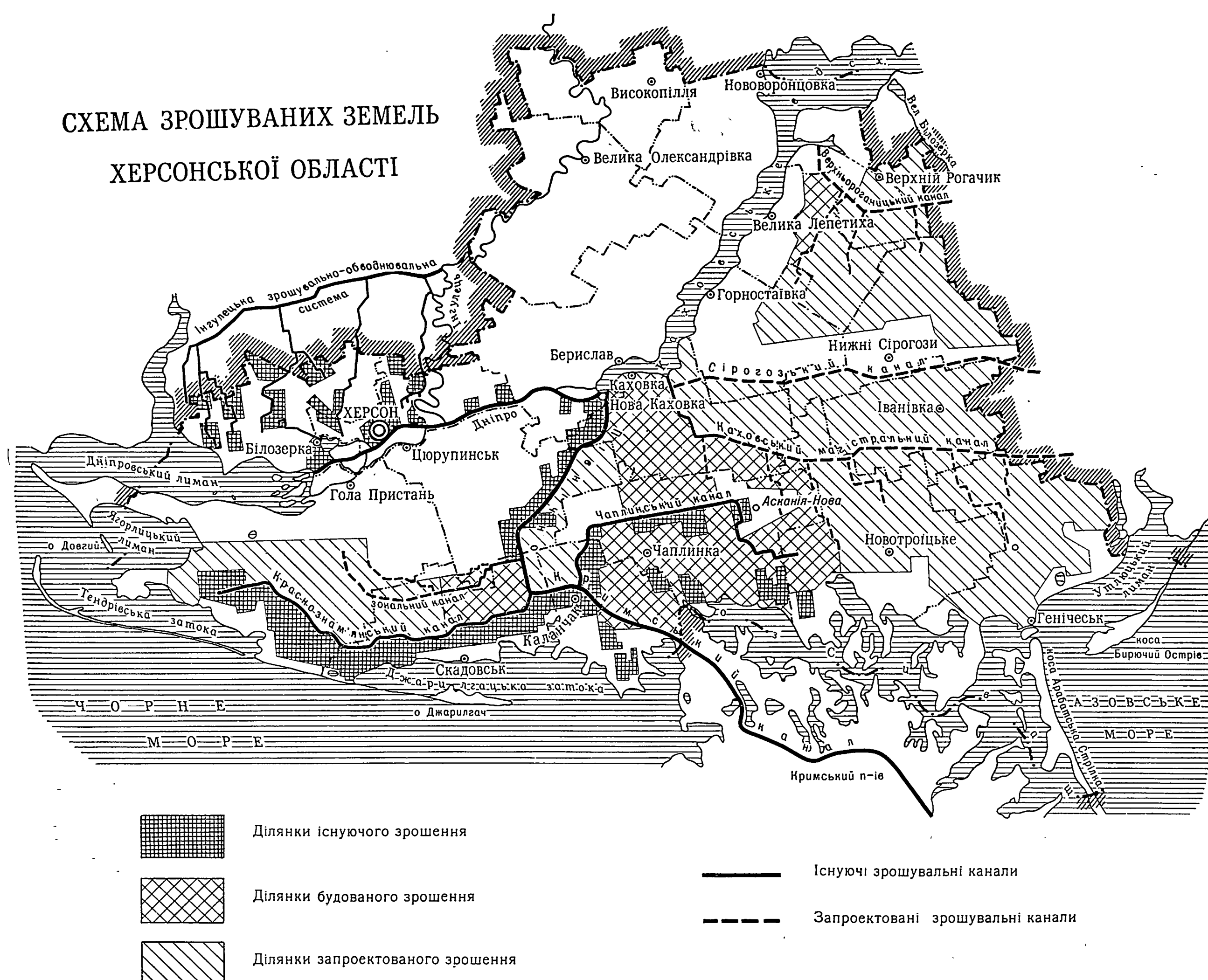
- Видобування кухонної солі
- Гідроелектростанція
- Теплова електростанція
- Заповідники
- Морські порти
- Газопроводи
- Залізниці
- Безрейкові шляхи
- Канали

СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

- Зернове господарство й виробництво соняшнику; м'ясо-молочне скотарство й свинарство
- Виноградарство й овочівництво з виробництвом зерна; молочно-м'ясне скотарство й свинарство
- Зернове господарство, виробництво соняшнику та баштанництво; м'ясо-молочне скотарство, свинарство й вівчарство
- Зернове господарство; м'ясо-молочне скотарство й вівчарство
- Молочно-овочівницьке господарство приміського типу

Райони поширення·

виноградників, рису, баштанів, овочів, садів

та Інгульці (до Галаганівки). Інтенсивно розвивається шляхове будівництво. Якщо в 1940 році Херсонщина мала тільки 120 км доріг з твердим покриттям, то в 1971 році тут пролягло 2100 км переважно заасфальтованого шляху.

Авіаційний транспорт зв'язує Херсон з найбільшими містами країни, а також з районними центрами області.

Економіка Херсонщини є важливою частиною загального народногосподарського комплексу країни. Її заводи і фабрики тісно зв'язані з багатьма підприємствами інших економічних районів СРСР. З Донбасу і Придніпров'я область одержує вугілля, метал, залізну і марганцеву руду. З Білорусії та РРФСР — деревину, сірники, верстати, автомашини, трактори, з Середньої Азії — бавовну, текстильні машини, з Закавказзя — нафту тощо. Промислова продукція області: судна, кукурудзозбиральні комбайни, дощувальні установки, карданні вали, електродвигуни, текстиль, консерви, нафтопродукти — відома в усіх братніх республіках Союзу РСР.

У павільйонах Радянського Союзу на міжнародних виставках і ярмарках, зокрема в Парижі, Токіо, Монреалі, Лондоні, Гетеборзі, Сіднеї, Салоніках, Ізмірі, Будапешті та інших містах світу демонструвались зразки виробів підприємств Херсонщини. Лише продукція Херсонського бавовняного комбінату представлялась на 42 міжнародних ярмарках і виставках.

«Легендарна тачанка». Пам'ятник героям громадянської війни, встановлений поблизу Каховки до 50-річчя Радянської влади.
Скульптори: Ю. М. Лоховинін, Л. Л. Михайльонок, Л. А. Родіонов; архітектор Є. М. Полторацький. 1967 р.

Урочистий мітинг з нагоди відкриття пам'ятника «Легендарна тачанка». 27 жовтня 1967 р.

Вклейка надрукована на Харківській друкоофсетній фабриці

Жителі Генічеська зустрічають хлібом і сіллю грузинську делегацію, що прибула в місто на святкування 30-ї річниці дружби і соцзмагання Генічеського і Махарадзевського районів. 1968 р.

В результаті успішного розвитку всіх галузей матеріального виробництва з року в рік зростає добробут трудящих області, збільшується продаж населенню предметів споживання. Роздрібний продаж товарів у державній і кооперативній торгівлі щорічно збільшується на 10—20 проц. Загальний обсяг товарообороту роздрібних торговельних закладів за 1970 рік дорівнював 151 млн. крб. — це в 6,7 раза більше ніж у 1940 році[1].

Післявоєнний період у житті трудящих характеризується широким розмахом житлово-комунального і соціально-культурного будівництва. В 1971 році розмір середньої житлової площі в містах і селищах міського типу на Херсонщині становив 10,9 кв. м на одного чоловіка. За післявоєнний час відзначили новосілля понад 130 тис. сімей, у т. ч. в містах — більш як 55 тис. родин робітників і службовців.

Разючі зміни сталися в усіх населених пунктах Херсонщини. Прикладом цього може бути село Громівка Новотроїцького району, в якій до революції переважна більшість населення жила в глинобитних хатах з земляною долівкою і солом'яним дахом. Село, в якому налічувалось дві тисячі жителів, мало єдину початкову школу, зате тут була церква та кілька «питейних» закладів. Довгі десятиліття страждали громівці від гострої нестачі води. Страхітливі чорні бурі зривали дахи з селянських хат, замітали колодязі, спустошували посіви, з корінням виривали обрідні дерева, знищуючи працю людських рук. Нині злиденне життя громівців відійшло в далеке минуле. На рівних озеленених вулицях села розташувались затишні, по сучасному умебльовані будинки. Населення широко користується холодильниками, газовими плитами, телевізорами, пральними машинами. Колись посушливі поля зрошуються водою артезіанських свердловин; на площі 60 га розкинувся ставок. У селі є вальцьовий млин, олійня, водопровід, лікарня, готель. Всі діти шкільного віку навчаються у середній школі, понад 30 юнаків і дівчат продовжують освіту у вищих і спеціальних середніх навчальних закладах без відриву від виробництва.

На карті області з'явились нові міста і селища: Нова Каховка, Біла Криниця, Кар'єрне, Мирне, Партизани та багато інших. Розширюється водопровідна й каналізаційна мережа, збільшується кількість механічних пралень і бань, готелів і перукарень, удосконалюється міський транспорт. На початку 50-х років тільки в Херсоні, Бериславі, Каховці й Генічеську діяли невеличкі міські водопроводи загальною протяжністю 31,1 км. У 1971 році водопровід мали вже шість міст, водопровідна мережа перевищила 435 км. З 1956 року почалася газифікація міст і сіл Херсонщини. Після 1963 року в зв'язку з надходженням природного шебелинського газу можливості для газифікації населених пунктів області збільшилися. Загальна протяжність газопровідної лінії у 1971 році досягла 70 кілометрів.

У зв'язку з будівництвом Каховської ГЕС і утворенням Каховського водосховища у порівняно

В Херсонському морехідному училищі рибної промисловості. 1971 р.

[1] Народне господарство Української РСР в 1970 році, стор. 451.

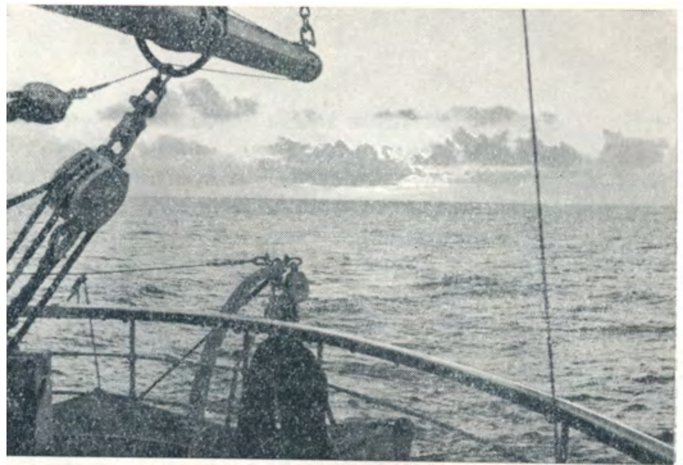
Заслужений діяч мистецтв УРСР художник Г. В. Курнаков у своїй майстерні. Херсон, 1967 р.

короткі строки при великій матеріальній допомозі держави відбулося зселення понад 20 населених пунктів з низовинної місцевості на більш підвищену. Нові села мають своєрідне архітектурне обличчя. В центрі — адміністративно-культурний центр, де розміщені сільська Рада, правління колгоспу, будинок культури, пошта, 2—3 магазини, їдальня, дошкільні дитячі заклади, комбінат побутового обслуговування тощо. В кожному селі широкі заасфальтовані й озеленені вулиці, акуратні будинки фасадом на вулицю, біля кожного — садок, декоративна огорожа.

Колективне виробництво звільняє селянську родину від необхідності створювати матеріальну основу на базі власного господарства. Т. зв. допоміжне господарство, коли сім'я тримала корову, овець, засівала присадибну ділянку кукурудзою, житом чи пшеницею, відживає своє. Навпаки, в селах відчутний масовий рух за перехід на громадське обслуговування, при якому вивільняється багато непродуктивно витрачуваного часу. Настає час, коли житель села має змогу купити в продуктовій крамниці хліб, масло, молоко та інші продукти. Таким чином, побут сільського жителя наближається до побуту міського. Цьому також великою мірою сприяє електрифікація й газифікація сіл, що розгорнулась у післявоєнний час, особливо після спорудження каховської гідросистеми. Тепер майже в кожній хаті є пральна машина, електропраски, радіоприймачі, електроплитки, вже не кажучи про електроосвітлення.

Соціалістичні перетворення не тільки змінили форму поселень, а й виявили відчутний вплив на зміну самого житла. З народної термінології назавжди зникли такі слова як «халупа», «землянка», «напівземлянка». У кожному населеному пункті переважають нові будинки. Якщо старі хати мали в основному по одній великій кімнаті з піччю і сіньми, то в наш час сім'я з 4—5 чоловік, як правило, мешкає в будинку з 3-х—4-х кімнат — світлиці, спальні, дитячої кімнати і кухні, крім того, просторої заскленої веранди і теплих сіней. Нові будинки, як правило, споруджуються на фундаменті, здебільшого з цегли, шлакобетону, покриваються етернітом, шифером, черепицею або залізом. У переважній більшості нових хат відсутні земляна долівка, саморобне внутрішнє обладнання — піл, лави, ослони, запічки, жердки, скрині. Їх замінили дерев'яні пофарбовані підлоги, ліжка, м'які дивани, дзеркальні шафи, буфети, зручні стільці тощо. З старих традиційних елементів побуту майже зникло покуття, але залишаються вишивані рушники, якими прикрашають портрети. Чистоту й затишок кімнат доповнюють килими біля ліжок, доріжки на підлозі, квіти, літографії художніх творів.

З кожним роком зростає кількість лікувальних закладів області. У 1971 році вона вдвічі перевищила довоєнне число і досягла 135. Ліжковий фонд збільшився у 3 рази і становив 11,7 тис. ліжок, тобто на кожні 10 тис. чоловік населення припадало близько 117 стаціонарних ліжок. Це вдвічі більше, ніж було до війни. В лікувальних закладах області працювало 2355 лікарів і 9100 чоловік середнього медперсоналу. Якщо в 1940 році на 10 тис. населення припадало 5,5 лікаря і 25,6 середнього медпрацівника, то в 1971 році це число збільшилось відповідно до 23 і 91 чоловіка. Нині майже кожний населений пункт Херсонщини має медичний заклад. Якщо у дореволюційний час сільських жителів обслуговувало лише 43 лікарі, то тепер чисельність лікарського персоналу в селах області перевищила 600 чоловік. За самовіддану працю по охороні здоров'я лікар Г. Д. Софроненко удостоєна в 1969 році високого звання Героя Соціалістичної Праці. В області діють грязьовий курорт «Гопри» та приморські кліматичні курорти в Скадовську і Генічеську. Всього в області 8 санаторіїв та понад 40 оздоровчих баз.

Ранок на Чорному морі. 1970 р.

Після визволення області розгорнулось велике культурне будівництво. Вже 1945/46 навчального року розгорнули роботу 876 шкіл, з них 46 середніх. В області працювали 116 бібліотек, 672 клубні установи. В наступні роки відбудовувались і зводились нові школи, кінотеатри, клуби, палаци культури, дитячі позашкільні заклади тощо. У 1964/65 навчальному році діяло 982 школи, 579 бібліотек, 578 клубних установ. На початку 1971/72 навчального року в області працювало 792 школи, у т. ч. 73 — робітничої та сільської молоді, 11 — заочних. Кількість учнів у них досягла близько 200 тис. чоловік, а вчителів — 12 476 чоловік. У 1971/72 році на території області діяли 23 середні спеціальні навчальні заклади з 19,4 тис. учнів, 8 профтехучилищ. У двох вищих навчальних закладах (Херсонському педагогічному інституті ім. Н. К. Крупської та сільськогосподарському ім. О. Д. Цюрупи) і трьох філіалах: Одеського технологічного, Миколаївського суднобудівного інститутів (у Херсоні), Одеського інженерно-будівельного (у Новій Каховці) в 1971/72 році навчалося близько 11 тис. студентів.

В Херсонській області працюють Український науково-дослідний інститут зрошуваного землеробства (Херсон), Український науково-дослідний інститут тваринництва степових районів ім. М. Ф. Іванова (Асканія-Нова), Нижньодніпровська науково-дослідна станція залісення пісків і виноградарства (Цюрупинськ) та інші. В народному господарстві області на 1 січня 1972 року працювало 70,6 тис. спеціалістів з вищою та середньою спеціальною освітою.

У 1971 році в області діяли 1300 масових бібліотек, краєзнавчий музей, 135 народних музеїв та музейних кімнат, український музично-драматичний театр, обласна філармонія, будинок народної творчості, сотні кіноустановок (у Херсоні, Новій Каховці й Бериславі — широкоформатні).

У містах і селах працює близько 600 клубів і палаців культури, понад 3 тис. хорових, музичних, драматичних, кіноаматорських, образотворчого мистецтва та інших гуртків. Найбільш масовою формою залучення широких мас до надбань мистецтва є Херсонський обласний та районні театри народної творчості. 13 самодіяльних колективів, виступи яких відзначаються високою виконавською майстерністю, одержали звання народних.

Керівників клубів і гуртків художньої самодіяльності готує найстаріше на Україні Херсонське училище культурно-освітньої роботи та річна школа при обласному будинку народної творчості; при Херсонському музичному училищі працює симфонічний оркестр.

На Херсонщині чимало професіональних і народних художників, майстрів образотворчого мистецтва. Серед них — один з найстаріших митців України, член Спілки художників Г. В. Курнаков. За 60 років своєї діяльності він створив сотні картин, в яких оспівав красу природи рідного краю. Г. В. Курнакову присвоєно звання заслуженого діяча мистецтв УРСР. На XII обласній виставці самодіяльних

Вироби майстрів народної творчості Херсонщини — рушники. Херсонський краєзнавчий музей. Фото 1970 р.

художників 1968 року, присвяченій 100-річчю з дня народження В. І. Леніна, 37 чоловік представили 165 робіт з різних жанрів: живопису, графіки, різьблення, вишивання, кераміки. В основі творчості самодіяльних художників ужиткового мистецтва лежить народне декоративне мистецтво. Досвід і традиції декоративної майстерності українських ткачів, прекрасних кольористів і орнаменталістів використовуються в промислових тканинах Херсонського бавовняного комбінату. Прогресивні народні традиції збереглися не лише в декоративно-ужитковому мистецтві, а й у побуті, в народних обрядах і святах: у новорічних щедруваннях і колядуваннях, весіллях, нареченні імені дитини, в обжинках, святах пісні й танцю тощо. В сьогочасні свята вносяться нові риси: «лист у майбутнє» новонародженому, шкатулка з рідною землею при посвяченні в хлібороби тощо.

На початку 1959 року в Херсоні створено обласну організацію Спілки письменників України, яка об'єднує 15 літераторів. У своїх творах вони оспівують оновлений край, грандіозні перетворення, що відбулися за роки Радянської влади, славлять дружбу народів. Широкої популярності серед степовиків набули романи й повісті Петра Рєзнікова, Івана Плахтіна, Івана Старикова, вірші і поеми Віктора Кузьменка, Миколи Братана, Алевтини Дрозд, твори Івана Гайдая та інших.

На Херсонщині видаються 2 обласні газети: «Наддніпрянська правда» і «Ленінський прапор», 18 районних і 8 багатотиражних газет.

Змістовну роботу провадять народні університети, особливо передового досвіду в сільському господарстві, педагогічних знань, охорони здоров'я, культури, правових знань та інші. У період підготовки до 100-річчя з дня народження В. І. Леніна широко розгорнулася робота по створенню при будинках культури, бібліотеках, навчальних закладах ленінських кімнат і музеїв, а також кімнат бойової і трудової слави. Обласна організація Українського товариства охорони пам'ятників історії і культури, яка налічує 135 тис. членів, проводить велику роботу по вивченню, популяризації, охороні і збереженню культурної спадщини, використанню пам'ятників у патріотичному вихованні трудящих.

Партійні та радянські органи постійно піклуються про розвиток фізичної культури і спорту. В 1972 році в області налічувалось понад тисячу фізкультурних і спортивних колективів. На Херсонщині виросли майстри спорту міжнародного класу, а саме: абсолютна чемпіонка Олімпійських ігор зі спортивної гімнастики Л. С. Латиніна, весляри — Г. Т. Карюхін, І. М. Фірсов, В. Е. Земляков і А. Л. Зайченко, стрільці з лука Т. І. Літерова, В. Г. Рєзніков.

З року в рік міцніє братерська дружба, розвиваються економічні й культурні зв'язки трудящих Херсонщини з трудящими Російської Федера-

Делегати XXIV з'їзду КПРС від Херсонської обласної партійної організації. Березень 1971 р.

Член Політбюро ЦК КПРС, голова Ради Міністрів УРСР В. В. Щербицький на Херсонському консервному комбінаті. 1971 р.

ції. З Москви Херсонщина одержує різноманітне електрообладнання, трансформатори, верстати, автомашини, тролейбуси; з Ленінграда — радіоапаратуру, надпотужні трактори, взуття тощо. Велика 35-літня дружба зв'язує колгоспників Генічеського і трудящих Махарадзевського районів Грузії, широкі економічні і культурні зв'язки єднають Каховку з Єреваном. Каховці пишаються тим, що основоположник вірменської радянської музики О. А. Спендіаров був уродженцем їхнього міста. Взаємодопомога і братерські відносини об'єднують білозерських і великоолександрівських колгоспників з трудівниками Батумського району Аджарії і Арташатського району Вірменії. Після землетрусу в Ташкенті, разом з усією країною, прийшли на допомогу потерпілим херсонські будівельники. Багато узбецьких студентів одержали можливість вчитися на Херсонщині. Почуття дружби і поваги до народів-братів знайшли відображення у відповідних назвах ряду господарств області: «Росія», «Грузія», «Батумський», «Радянський Азербайджан». Вони завжди нагадуватимуть про тісне єднання та спільну мету з братніми народами.

Палка дружба єднає херсонців з народами братніх соціалістичних країн, з трудящими всього світу. Колективи 93 підприємств, колгоспів і радгоспів області підтримують тісні зв'язки з трудящими Шуменського округу Болгарії та області Зала (Угорщина). У Новій Каховці успішно діють міські товариства «СРСР — Франція», «СРСР—Англія». В ряді херсонських шкіл засновано клуби інтернаціональної дружби.

Визначні досягнення в господарському і культурному будівництві здобуто завдяки величезній організаторській і виховній роботі обласної партійної організації, що значно зросла чисельно, загартувалась і зміцніла. В 1970 році вона об'єднувала 58 тис. комуністів. За післявоєнні роки першими секретарями Херсонського обласного комітету партії були О. Ф. Федоров, Г. Є. Гришко, В. П. Онищенко, В. М. Дружинін, П. М. Єлістратов. З 1962 року першим секретарем обкому КП України працює А. С. Кочубей.

Велика організуюча роль у розвитку економіки області, дальшому піднесенні матеріального добробуту і культурного рівня трудящих належить обласній та місцевим Радам депутатів трудящих, до яких обрано понад 122 тис. депутатів. Склад місцевих та обласної Ради яскраво відбиває структуру сучасного суспільства. Трудящі обрали депутатами переважно тих, хто почав свою трудову діяльність біля верстата чи в полі і зараз бере безпосередню участь у створенні матеріально-технічної бази комунізму. 1971 року бюджет обласної Ради становив понад 122 млн. крб. Найбільше коштів призначається на охорону здоров'я (19,2 млн. крб.) та народну освіту і культуру (близько 50 млн. крб.). На сесіях обласної Ради (1969 року її очолила Д. Й. Проценко) та місцевих Рад постійно розглядаються річні і перспективні плани розвитку господарств, збереження і ефективне використання земельних фон-

дів, виконання бюджетів тощо. Велику, різноманітну роботу провадить численний актив Рад — члени постійних комісій. У населених пунктах, які не є центрами територій сільських Рад, створено сільські громадські комітети, в роботі яких беруть участь депутати місцевих Рад та активісти. Значного поширення набула організація на громадських засадах квартальних, вуличних і будинкових комітетів.

Найбільш масовою громадською організацією є профспілки, які об'єднують понад 400 тис. робітників і службовців області. Вони відіграють велику роль в організації соціалістичного змагання, залученні трудящих до керування виробництвом, у поширенні досвіду передовиків праці, впровадженні в промисловість передової техніки.

Бойовим помічником партійної організації є комсомол, у лавах якого близько 100 тис. юнаків і дівчат. Молодь енергійно працювала над створенням нових галузей промисловості. Виникали ударні комсомольські бригади і цілі цехи — застрільники нового комуністичного ставлення до праці. Комсомольці Херсонщини брали участь в освоєнні цілинних земель, у будівництві Братської, Кременчуцької, Каховської, Дніпродзержинської ГЕС. За активною участю комсомольців і молоді споруджується Каховська зрошувальна система — всесоюзна ударна комсомольська будова.

Зараз трудящі Херсонщини — однієї з областей тричі орденоносної Радянської України — успішно працюють над виконанням завдань дев'ятого п'ятирічного плану. За прикладом трудящих столиці нашої Батьківщини Москви, а також Ленінграда вони взяли соціалістичні зобов'язання по достроковому виконанню завдань дев'ятої п'ятирічки.

Розгорнувши соціалістичне змагання за гідну зустріч 50-річчя утворення Союзу РСР, робітники, колгоспники і трудова інтелігенція області докладають багато зусиль, щоб зробити кожний трудовий день ударним, виконати плани другого року дев'ятої п'ятирічки достроково — до 26 грудня.

Вільно й радісно живуть трудящі Херсонщини у великій сім'ї радянських народів. Своїм щастям, своїми успіхами вони завдячують Комуністичній партії і Радянській владі. Озброєні історичними рішеннями XXIV з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу, трудящі області примножують героїчні трудові традиції, самовіддано працюють, щоб з кожним днем наближувати світле майбутнє людства — комунізм.

М. М. АВДАЛЬЯН, П. Г. ВЛАСЕНКО, М. Й. ДАВИДОВ, О. Н. КОРОЛЬОВА, О. П. КОШКАРЬОВ, І. Д. РАТНЕР

ХЕРСО́Н

Херсон — місто обласного підпорядкування, адміністративний, економічний і культурний центр області. Розташований на високому правому березі Дніпра. Територія — 90 кв. км. Місто має три адміністративні райони: Дніпровський, Комсомольський і Суворовський. Населення — 282 500 чоловік. Є залізнична станція, річковий і морський порти, аеропорт. Херсонській міській Раді підпорядковані селища міського типу Антонівка, Зеленівка і Комишани.

Територія, де тепер розкинулося місто і підпорядковані міській Раді населені пункти, була заселена в давні часи. Тут налічується 54 археологічні пам'ятки. Про перебування людини в добу бронзи свідчать поховання, виявлені під час земляних робіт на площі Свободи, і знайдені в різних місцях мотика з рогу оленя та кам'яний молот. У прибережній частині міста розкопане скіфське поховання IV—III ст. до. н. е. Залишки двох поховань сарматського часу виявлені на Кременчуцькій вулиці, на Військовому і на Карантинному острові — римські монети II ст. нашої ери[1]. Поблизу міста, на Великому Потьомкінському острові відкрито поселення періоду Київської Русі. Знайдено також кам'яну бабу XI—XIII ст. нашої ери.

В першій половині XIII ст. монголо-татарські орди спустошили територію нижнього Подніпров'я і Надбужжя. Починаючи з XV ст. турки й татари стали споруджувати в пониззях Дніпра фортеці. Українські козаки разом з донськими козаками й російськими військами боролися проти турецько-татарських нападників. Безперервні бої точилися протягом XVI—XVIII ст. В ході російсько-турецької війни 1735—1739 рр. російські війська в 1737 році спорудили укріплення Олександрівський шанець[2]. Він розміщувався в районі сучасного елеватора.

Хоча в другій половині XVIII ст. Росія одержала великі перемоги у війнах з Туреччиною, становище на півдні лишалося напруженим. Тому сюди вводилися

---

[1] В. И. Гошкевич. Клады и древности Херсонской губернии, кн. 1. Херсон, 1903, стор. 74, 153; В. И. Гошкевич. Летопись музея за 1909, 1910 и 1911 гг. Херсон, 1912, стор. 38, 46.

[2] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 14, стор. 650.

Один із засновників і будівників Херсона генерал І. А. Ганнібал.

війська, споруджувалися фортеці. 18 червня 1778 року було видано указ про будівництво в гирлі Дніпра міста з фортецею й адміралтейською верфю. 19 жовтня закладено фортецю й місто[1], яке одержало свою назву на честь давнього Херсонеса. Будівництвом керував генерал І. А. Ганнібал. Основний тягар робіт щодо спорудження фортеці ліг на війська місцевого гарнізону. У 1787 році тут, наприклад, розміщувалось 8 полків[2] і 12 майстрових рот. До Херсона з Петербурга та Олонецької губернії прибуло близько 1000 корабельних теслярів. Поряд з вільнонайманими робітниками працювало багато каторжан[3].

Будівельникам доводилося споруджувати фортецю й місто у надзвичайно тяжких умовах. Болотний грунт, незвичне вологе повітря, неякісні вода і їжа, відсутність пристосованого житла призводили до тяжких захворювань.

Усі роботи, в т. ч. й земляні, провадилися виключно вручну. Фортечні вали насипали землею, яку робітники приносили в плетених кошиках і мішках. Після завершення будівництва на валах фортеці встановили гармати. Всередині неї розміщувалися казарми, майстерні, патронна лабораторія, порохові льохи, склади, монетний двір тощо. Ще й до нашого часу на території фортеці, яка мала кілька кам'яних воріт, частково зберігся арсенал, закладений у 1784 році, та Катерининський собор — будівництво якого розпочалося 1781 року[4]. В огорожі собору поховано воїнів, які загинули під час російсько-турецької війни 1787—1791 років.

Напередодні війни, 1787 року, до Херсона приїхав О. В. Суворов. Під його командуванням війська Херсонського корпусу повинні були обороняти Херсонсько-Кінбурнський район. Суворов оглянув район майбутніх військових дій, у т. ч. Херсонську фортецю, підступи до міста та вжив заходи щодо їх укріплення.

Херсон став колискою і першою базою російського Чорноморського флоту. Одночасно зі створенням фортеці йшло будівництво об'єктів Херсонського адміралтейства — верфі, майстерень для ремонту суден, складів. 25 травня 1779 року на Херсонській суднобудівній верфі адміралтейства закладено перший великий 66-гарматний корабель, що був спущений на воду 1783 року[5]. Керував будівництвом корабельний майстер С. І. Афанасьєв. Того ж року споруджувались фрегати «Херсон», «Обережний», «Поспішний», «Легкий», «Крим», «Хоробрий», «Швидкий» та інші[6].

Розвиток військово-морського суднобудування в Херсоні тісно пов'язаний з ім'ям адмірала Ф. Ф. Ушакова. 1783 року сюди прибули з Балтики моряки, з яких мали комплектувати екіпажі кораблів. Серед них була команда, що на чолі з капітаном II рангу Ф. Ф. Ушаковим будувала кораблі. В цей час у місті спалахнула епідемія чуми. Ушаков доклав багато сил і енергії, щоб загасити тяжку хворобу. Діяльним його помічником у боротьбі з епідемією виявився лікар, один з основоположників вітчизняної епідеміології Д. С. Самойлович (Сущинський), майбутній почесний член Російської медичної колегії, а також іноземних медичних академій. У 1784 році епідемію чуми було ліквідовано. Восени того ж року судна, побудовані в Херсоні, перебазувалися у Севастополь. Відбув туди і «Святий Павло» під командуванням Ф. Ф. Ушакова, тоді вже капітана І рангу.

---

[1] ЦДВІА СРСР, ф. 52, оп. 1/194, спр. 160, ч. 1, арк. 21.
[2] Херсонский адрес-календарь на 1896 год, стор. 10.
[3] Е. И. Дружинина. Северное Причерноморье в 1775—1800 гг. М., 1959, стор. 174.
[4] Д. Н. Горловский. Итоги двадцатипятилетия Херсонского городского самоуправления. Краткий историко-экономический очерк города Херсона. Херсон, 1896, стор. 54.
[5] Е. И. Дружинина. Северное Причерноморье в 1775—1800 гг., стор. 175.
[6] Записки Одесского общества истории и древностей, т. 11. Одесса, 1879, стор. 333.

Херсон розвивався і як торговий порт. Йому належить важливе місце у зміцненні морських торговельних стосунків Росії з Францією, Італією та іншими державами. 1782 року царський уряд видав указ на вільний експорт зерна й лісу. Обсяг товарообороту щороку зростав. Якщо в 1784 році з Херсона до Франції відправлено 4 судна з коноплями, пшеницею, житом, салом, щетиною, лляним і конопляним насінням, то вже 1787 року — 19, а з Марселя до Херсона прибуло 18 суден[1]. До Росії торговий дім Антуана відправляв вина, тонкі сукна, цукор, шовк, прянощі, фарби, меблі тощо. У Францію йшов щогловий ліс, який прибував у Херсон по Дніпру з його верхів'їв.

Економічний розвиток Херсона, особливо в перші десятиліття його існування, тісно пов'язувався з морським суднобудуванням та потребами торгівлі. Так, 1791 року тут почав діяти ливарний завод, на якому відливалися гармати для військово-морського флоту. Одним з перших підприємств був також салотопний завод, побудований торговельною фірмою Антуана.

Своєрідним був склад міського населення. Першожителями майбутнього міста стали приписані до державної верфі робітники, каторжники, зіслані сюди на примусові роботи, та військові. Будівництво кораблів притягло сотні вільних робітників. Усі ці фактори сприяли тому, що населений пункт розширювався і зростав. 1786 року в Херсоні вже налічувалось близько 10 тис. жителів[2]. Наприкінці XVIII ст. це було досить велике місто. В центрі височіли просторі кам'яні будови адміралтейства та інших адміністративних установ, виділялися фортеця, оточена високим земляним валом, довга дерев'яна набережна. Навколо адміралтейства було споруджено брусований палісад, військові казарми обнесено кам'яними стінами.

Поряд з добротними будинками адміралтейства та урядових установ тулилися присадкуваті мазанки й землянки, в яких мешкали міські низи. Місто поділялось на кілька районів, традиційна топоніміка яких складалася історично. Один з районів — Військове — одержав свою назву від того, що тут розміщувались казарми солдатів і матросів місцевого гарнізону. Початкова назва його — військовий форштадт. Млини й Сухарне називались так через те, що тут мололи зерно та сушили сухарі для армії і флоту, на Карантинному острові — містився карантин.

Будівельники міста жили в тяжких умовах. Вони мешкали в сирих землянках, гинули від непосильної праці і численних хвороб. Навіть новоросійський генерал-губернатор у 1783 році змушений був визнати, що в госпіталях не стільки хвороба косить людей, скільки нужда. Не в кращих умовах перебували й кораблебудівники.

Через тяжкі умови життя, антисанітарію в місті розповсюджувались епідемічні захворювання. Так, у 1789 році тут спалахнула епідемія тифу. На той час у місто прибув англійський громадський діяч, філантроп Джон Говард. Як і Д. С. Самойлович, він невтомно допомагав хворим, безкоштовно лікував бідняків. В січні 1790 року він заразився і в 65-річному віці помер. На проспекті Ушакова височить обеліск на честь Джона Говарда, встановлений у 1820 році.

На спорудження Херсона були витрачені величезні кошти. Але невдовзі стало зрозуміло, що місце, де цариця Катерина II і її фаворит Г. О. Потьомкін вирішили спорудити місто, обрано невдало. Мілководдя Дніпровського лиману і особливо гирла Дніпра заважало підходу до нього великих морських суден. Тому після заснування Миколаєва (1789 р.) та Одеси (1794 р.) Херсон поступово втратив значення головного торговельного порту і верфі півдня Росії.

Медаль, викарбувана на честь надання права вільної торгівлі Херсону та містам Феодосії, Севастополю. 1784 р.

[1] Записки Одесского общества истории и древностей, т. 13. Одесса, 1883, стор. 175, 177, 17 8.

[2] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 14, стор. 651.

У 90-х роках XVIII ст. адміралтейство поволі почало переводитись до Миколаєва. Все це призвело до різкого зменшення міського населення. На 1799 рік кількість жителів міста зменшилася з 10 тис. до 1957 чоловік[1].

Протягом XVIII—XIX ст. Херсон багато разів змінював свій адміністративний статус. З 1784 року він — повітове місто Катеринославського, а з 1795 року — Вознесенського намісництва; 1796 року — входить до складу відновленої Новоросійської губернії, у 1802 році — стає повітовим містом Миколаївської губернії. З 1803 року Херсон — центр однойменних губернії і повіту. Це обумовило його дальший розвиток головним чином як адміністративно-чиновницького і торговельно-ремісницького міста.

Незважаючи на переведення адміралтейства до Миколаєва, військове суднобудування в Херсоні тривало і на початку XIX ст. В 1804—1805 рр. тут споруджено гребний 32-гарматний фрегат «Воїн», транспорти «Діомед» і «Херсон»[2] і перший на Чорному морі військовий корабель з мідною обшивкою під назвою «Правий». У 1806 році в місті почала діяти купецька верф торгового суднобудування — досить велике мануфактурне підприємство, яке протягом першої половини XIX ст. стало найбільшим підприємством цивільного суднобудування на півдні Російської держави. 1810 року тут побудовано 24 великі судна і 36 каботажних. І в наступні роки в Херсоні щороку спускалося на воду від 20 до 30 торговельних суден. Протягом 1810—1830 рр. верф спорудила 356 суден. З'явилися й інші підприємства. В губернському звіті за 1810 рік вперше згадується суконна фабрика, яка була державною мануфактурою[3].

З середини XIX ст. в Херсоні починають розвиватися різні галузі виробництва. 1855 року тут з'явився чавуноливарний завод братів Вадонів, у наступні роки—10 цегельних, 2 лісопильні та 2 гончарні заводи. Значного розвитку набула переробка сільськогосподарської сировини. Тут налічувалося 10 салотопних, 6 свічково-сальних, 7 тютюнових, канатний, шкіряний, броварний та кісткопальний заводи. В 1848 році почав діяти паровий млин[4], один з перших на Україні. Деякий час Херсон славився як центр по вовномийному виробництву на півдні Російської імперії. Перша вовномийня виникла тут 1822 року, в 1859 році їх налічувалось одинадцять. Вони дали продукції на 1,5 млн. крб., що перевищило загальну вартість продукції всіх інших підприємств міста. Порівняно з іншими галузями промисловості тут працювало найбільше робітників — майже 3 тисячі[5].

Херсонський порт обробляв головним чином вантажі, що йшли на придніпровські пристані та в Одеський і Миколаївський порти. Експорт був незначним. Щорічно вивозилося товарів на суму 4 млн. крб.[6]. За час навігації 1857 року через порт пройшло понад 800 парусних суден та пароплавів. Ввозились ліс, сіль, тютюн, бакалійні товари, вивозились вовна, зерно, канати, чавун, сало, масло тощо.

Внутрішньоміські торговельні підприємства являли собою здебільшого дрібні об'єкти. 1857 року в Херсоні діяли 263 лавки та 123 винні погреби, трактири й шинки[7]. Велике економічне значення мав Херсонський ярмарок, де в окремі роки продавалось товарів на суму понад 50 тис. карбованців.

---

[1] ЦДВІА СРСР, ф. ВУА, спр. 18 336, ч. 1, арк. 171.

[2] ЦДАВМФ СРСР, ф. 227, оп. 1, спр. 88, арк. 349; спр. 89, арк. 271.

[3] В. К. Надлер. Одесса в первые эпохи ее существования. Одесса, 1893, стор. 52; Е. И. Дружинина. Южная Украина в 1800—1825 гг., стор. 297, 298, 309.

[4] Д. Н. Горловский. Итоги двадцатипятилетия Херсонского городского самоуправления, стор. 19, 21; І. О. Гуржій. Зародження робітничого класу України, стор. 20.

[5] Херсонский адрес-календарь на 1896 год, стор. 17.

[6] Д. Н. Горловский. Итоги двадцатипятилетия Херсонского городского самоуправления, стор. 19.

[7] А. Шмидт. Херсонская губерния, ч. 2, стор. 741.

Вид Херсона (кінець XVIII ст.). Картина художника Ф. Я. Алексєєва.

І після того, як Херсон став губернським центром, його зовнішній вигляд майже не змінився. 1859 року в ньому мешкало 43,9 тис. жителів, налічувалось 4752 двори[1]. Частина їх зводилася з місцевого вапняку, більшість — з саману. Усі прибережні вулиці восени і взимку потопали в болотній грязюці, лише з середини XIX ст. їх почали впорядковувати. Навіть центральні вулиці міста, за виключенням окремих ділянок, були незамощені. Освітлювались вони сальними свічками.

В 1860 році у Херсоні було тільки дві лікарні, причому більша з них обслуговувала незначну частину населення — за рік тут лікувалось тільки 698 хворих. В місті працювало всього 10 лікарів, діяли 3 державні аптеки[2]. Тож недивно, що епідемічні хвороби в місті були звичайним явищем.

На низькому рівні перебувала народна освіта. Протягом XVIII ст. в Херсоні не існувало жодного навчального закладу для дітей простого люду. З 1783 року тут діяла гімназія для дітей іноземців, які переселилися в Росію, але наприкінці 90-х років і її закрили. 1813 року в місті відкрилося повітове училище. До 60-х років XIX ст. воно було єдиним у Херсоні державним початковим навчальним закладом. 1815 року почала працювати губернська чоловіча гімназія[3]. Середніми спеціальними закладами були училище торговельного мореплавства (готувало штурманів, шкіперів і суднобудівників з 1834 року) та духовне училище.

З Херсоном пов'язане ім'я російського поета і військового діяча Д. В. Давидова, який прибув сюди в жовтні 1818 року і заснував школу солдатських дітей. Тут він продовжував літературну діяльність (написав вірші «Рішучий вечір гусара» та «Пісня старого гусара»). Навесні 1819 року Давидов виїхав з міста, але весь час цікавився діяльністю школи.

1852 року в Херсоні відкрито перший приватний книжковий магазин з бібліотекою, в якій налічувалось близько десятка назв журналів та 200—300 книг[4].

У 30-х роках XIX ст. в Херсоні виник театр, для якого було переобладнано старий будинок. Тут виступав великий російський актор М. С. Щепкін, який перебував у місті разом з В. Г. Бєлінським у 1846 році. Двічі Херсон відвідав О. С. Пушкін: у 1820 і в 1824 роках[5].

Херсон XVIII ст. відтворено в роботах тогочасних митців. Пейзажист Ф. Я. Алексєєв в 1797—1800 роках написав картину «Вид Херсона», що зображувала Катерининський собор та інші будівлі на території фортеці, а також могили російських воїнів. Для Катерининського собору ікони виконав живописець Михайло Шибанов. У 80-х роках XVIII ст. під час подорожі на півдні України художник І. Г. Мюнц зробив зарисовку «Місто Херсон»[6].

---

[1] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6. Херсонский уезд. Херсон, 1890, приложения, стор. 160.

[2] ЦДІА СРСР, ф. 1281, оп. 6, спр. 31, арк. 21; спр. 67, арк. 76.

[3] Д. Н. Горловский. Итоги двадцатипятилетия Херсонского городского самоуправления, стор. 110, 120.

[4] С. А. Єильванский. Библиотеки старого Херсона. Херсон, 1927, стор. 5.

[5] Д. Косарик. Місця перебування О. С. Пушкіна на Україні (На допомогу юному мандрівнику). К., 1950, стор. 8.

[6] Очерки истории СССР. Период феодализма. Россия во второй половине XVIII в. М., 1956, стор. 580.

Наприкінці 50-х років XIX ст. місто відвідав український і російський письменник та етнограф О. С. Афанасьєв (Чужбинський). У книзі «Подорож у Південну Росію. Нариси Дніпра» він подав опис загального вигляду цього міста.

Під час Кримської війни (1853—1856 рр.) Херсон був етапним пунктом для військ та ополченців, що йшли до Криму, на захист Севастополя. Ф. Енгельс у роботі «Сили опору Росії» відзначив велике значення Херсона, як одного з центрів військових резервів[1]. У місті розміщувався госпіталь для поранених захисників Севастополя.

У другій половині XIX ст. та на початку XX ст. промисловість Херсона розвивалася повільно, в ній було зайнято порівняно мало населення. Через зменшення попиту на вовну наприкінці XIX ст. вівчарство на території краю занепало. Це призвело до різкого зменшення вовномийного виробництва. Більше стало підприємств, які переробляли сільськогосподарську сировину. Завдяки інтенсивному збільшенню зернового господарства борошномельне виробництво посіло одне з провідних місць. На початку XX ст. найбільшими підприємствами міста були тютюнова фабрика Лермана, чавуноливарний завод і док Вадона, де працювало 100—150 робітників, 6 лісопильних заводів, на яких налічувалося 600 робітників, 6 парових млинів з 110 робітниками та 6 друкарень, де було зайнято 100 робітників. У 1905 році Херсон мав 328 промислових підприємств з 2343 робітниками[2]. 15 жовтня 1907 року вступила в дію залізниця, яка зв'язала Херсон з Миколаєвом.

У 1900—1902 рр. розпочинається робота щодо вдосконалення Херсонського порту — поглиблення дніпровських гирл (до 22 футів) та прориттю судноплавного каналу, який 1902 року з'єднав порт з морем. Завдяки цьому Херсон знову набув значення морського порту. Вже в 1905 році звідси до портів Західної Європи відійшло 125 суден із зерном (головним чином з пшеницею, ячменем, житом і вівсом) — 22,5 млн. пудів[3]. Імпорту майже не було: іноземні судна приходили сюди з баластом. Через Херсон йшла також каботажна торгівля між портами Дніпровського і Чорноморського басейнів.

Місто зростало. За даними всеросійського перепису 1897 року, тут проживало 59,1 тис. чоловік[4]. Забудова його відійшла від берегової лінії далеко на північ. Майже в кожній частині міста були прямі вулиці з одноповерховими будинками, які перетиналися перпендикулярно. У 1904 році тут налічувалось 10 913 житлових і торговельних будинків, у т. ч. 2-х—3-х поверхових — 1003 та 3-х—4-х поверхових — 142. Отже, 91 проц. будівель — одноповерхові[5]. Переважна більшість вулиць не забруковувалась. Тільки центральні вулиці замощувалися булижником, а тротуари — плитками з вулканічної лави, що являла собою баласт торговельних суден, які прибували до Херсона з Італії. Поступово поліпшувалось міське господарство, а також засоби зв'язку і транспорту; 1887 року введено в дію водогін, а 1908 року дала струм міська електростанція. В 1902 році тут споруджено першу на Україні цивільну радіостанцію.

Робітники промислових підприємств міста й порту зазнавали нещадної експлуатації. На тютюновій фабриці, наприклад, заробіток при 12-годинному дні пересічно становив 8—9 крб. на місяць; працювали в задушливих приміщеннях. Робочий день підмайстрів-шевців продовжувався 16—18 годин. В друкарнях пра-

---

[1] К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, вид. 2, т. 11, стор. 551.

[2] Статистико-экономический обзор Херсонского уезда за 1904 год. Херсон, 1905, стор. 39, 40; Статистико-экономический обзор Херсонского уезда за 1905 год, стор. 37: Наукові записки Херсонського педінституту, вип. 5, стор. 11.

[3] Деятельность земства в Херсонском уезде за 50-летие 1864—1913 гг., стор. 185; газ. «Херсонский вестник», 13 лютого 1908 р.

[4] Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897, [вып.] 47, Херсонская губерния. СПб., 1904, стор. 1.

[5] Материалы для оценки городов Херсонской губернии по закону 8 июня 1893 года, вып. 2. Херсон, 1908, стор. IX.

цювало багато підлітків. Дрібні службовці писали до редакції місцевої газети, що їх робочий день тривав 12—13 годин.

Робітники мешкали на околицях міста. Їх типовим житлом були маленькі трьохвіконні будиночки, покриті комишем, рідше черепицею. В центрі міста робітники жили у напівпідвальних приміщеннях, куди не потрапляло денне світло.

Наприкінці XIX — на початку XX ст. в Херсоні було 7 лікарень (в їх числі 3 поліклінічного типу) на 172 ліжка, де працював 21 лікар. Крім того, в місті практикували 22 приватні лікарі та 6 зубних техніків[1].

Тяжкі соціально-економічні умови життя, національне гноблення і політичне безправ'я породжували протест широких мас трудящих проти існуючого становища. На початку 70-х років XIX ст. в Херсоні діяв революційний народницький гурток чайковців. До нього входили М. Ланганс, А. Франжолі, С. Чудновський та інші. Гуртківці знайомилися з творами М. Г. Чернишевського, М. О. Добролюбова, Ф. Лассаля, підтримували зв'язки з народниками Одеси й Миколаєва, пропагували ідеї народників серед робітників та учнівської молоді міста[2]. В 1885 році в Херсоні виник просвітній і революційно-демократичний гурток на чолі з О. О. Русовим, в роботі якого брала участь українська письменниця Л. О. Василевська (Дніпрова Чайка). 1887 року місцеві власті заборонили його діяльність[3].

Початок соціал-демократичного руху в Херсоні пов'язаний з виникненням 1891 року учнівського соціал-демократичного гуртка в Херсонському земському сільськогосподарському училищі. Його організатором був революційно настроєний учень цього училища О. Д. Цюрупа. Він народився в 1870 році в м. Олешках в сім'ї службовця. Члени гуртка провадили агітаційну роботу серед селян сусіднього села Білозерки та передових учнів училища. У 1893 році О. Д. Цюрупу заарештували. Відбувши ув'язнення, Цюрупа в 1894 році організував новий соціал-демократичний гурток, членами якого були робітники лісопильного заводу, суднобудівники, портовики та учні сільськогосподарського училища. В серпні 1895 року поліція розгромила гурток[4]. На початку 1898 року з окремих гуртків в Херсоні утворилась соціал-демократична група. Встановився зв'язок між Катеринославським «Союзом боротьби за визволення робітничого класу» і соціал-демократами Херсона[5]. Місцева соціал-демократична група розповсюджувала серед робітників політичну літературу. Але протягом 10—12 березня багатьох членів групи РСДРП було заарештовано[6].

Зростанню революційних настроїв серед широких народних мас міста сприяла поява ленінської газети «Искра». Вона доставлялася в Херсон через Марсель (Франція) й Александрію (Єгипет). Місцеві соціал-демократи, що стояли на позиціях «Искры», знайомили трудящих з матеріалами, які висвітлювали становище трудящих країни та їх революційну боротьбу. В 1902 році керівник групи М. К. Владимиров (пізніше — член ЦВК СРСР і ВЦВК) виїздив за кордон до редакції газети. Херсонці систематично листувались також з Н. К. Крупською, надсилали до редакції кореспонденції про події в краї[7]. Одна з них — про агітаційну роботу серед новобранців і солдатів Херсона (травень 1903 року) — привернула увагу В. І. Леніна. Він дав їй заголовок: «З військової служби», додав примітку від редакції про необхідність розповсюдження прокламацій і проведення усної пропаганди[8].

---

[1] Список населенных мест Херсонской губернии и статистические данные о каждом поселении. Херсон, 1896, стор. 6.

[2] С. А. Чудновский. Из давних лет. М., 1934, стор. 32, 33.

[3] В. Г. Пинчук. Днипрова Чайка (Жизнь и творчество). К., 1970, стор. 7, 8.

[4] М. Давидов. Олександр Дмитрович Цюрупа, стор. 6.

[5] І. Іванов-Потьомкін. Катеринославський «Союз боротьби за визволення робітничого класу». К., 1949, стор. 50.

[6] История Коммунистической партии Советского Союза, т. 1, стор. 561, 562.

[7] Переписка В. И. Ленина и руководимых им заграничных партийных органов с социал-демократическими организациями Украины (1901—1905 гг.). Сборник документов и материалов. К., 1964, стор. 152.

[8] Революционная борьба на Херсонщине в 1905—1907 гг., стор. 43—45.

Революційна діяльність місцевих соціал-демократів сприяла розвитку страйкового руху в Херсоні. Влітку 1902 року на тютюновій фабриці успішно проведено страйк, робітники домоглися задоволення всіх поставлених вимог[1]. Це надихнуло на страйк майже 500 майстрів і підмайстрів — взуттьовиків. Але через слабку організованість і відсутність матеріальної підтримки робітників, він закінчився невдачею[2].

В листопаді 1902 року в Херсоні виник комітет РСДРП. Херсонські соціал-демократи успішно боролися проти «економістів», які заперечували значення політичної боротьби робітничого класу. Визначну роль в організації відігравали М. К. Владимиров, М. О. Пересвєтов та ін. Після II з'їзду РСДРП Херсонська організація відмежувалася від меншовиків, а незабаром після III з'їзду РСДРП остаточно оформилась як більшовицька. На початку 1903 року вона розгорнула масову політичну агітацію, розповсюджувала брошури і листівки: «Що заважає пролетаріату організуватися», «Про самодержавство і політичну свободу» та ін.[3]. Іскрівці постійно зміцнювали зв'язки з робітниками.

Загальний страйк, що відбувся влітку 1903 року на півдні Росії охопив і Херсон. У серпні тут страйкували робітники тютюнової фабрики та деяких інших підприємств[4]. У 1903—1904 рр. Херсонський комітет РСДРП працював у тісному контакті з організаціями Одеси й Миколаєва. Більшовики Херсона поширювали серед робітників революційну літературу, зокрема працю В. І. Леніна «До сільської бідноти»[5]. Своєю активною діяльністю організація РСДРП готувала трудящих міста до участі в першій російській революції, організовувала страйки і демонстрації. Вже на початку лютого 1905 року відбулася демонстрація робітників, припинили навчання учні сільськогосподарського училища. Занепокоєні зростанням революційного руху, місцеві власті організували в лютому своєрідну демонстрацію — «прогулянку по місту» всіх військ херсонського гарнізону. Однак це не залякало революційно настроєних робітників. Першого травня в Казенному саду відбувся мітинг[6]. Більшовицька газета «Пролетарий» 14 травня повідомляла про страйк робітників-пекарів Херсона.

Водночас наростав революційний рух в армії і флоті. Під безпосереднім впливом повстання моряків на броненосці «Князь Потьомкін-Таврійський» 20 червня відбувся збройний виступ солдатів Херсонського дисциплінарного батальйону. У відповідь на знущання командира батальйону полковника Давидова солдати на плаці поранили його багнетом і закидали камінням командира роти. Однак стихійний виступ був приречений на невдачу. Більшість солдатів лишилась пасивною. Найбільш активних учасників виступу — Єрмакова, Жукова, Пархоменка, Рогачова та Харчука було засуджено до розстрілу, кількох солдатів до каторги. Про цей виступ двічі (4 липня і 1 вересня) писала більшовицька газета «Пролетарий».

Кожний новий номер газети «Пролетарий», одержаний у Херсоні, увага В. І. Леніна до справ, які доводилось повсякденно вирішувати місцевим більшовикам, вносили свіжий струмінь в життя партійної організації. 27 вересня 1905 року В. І. Ленін писав з Мюнхена про необхідність обміну думками і повідомляв нову адресу для листування[7]. Восени в Херсоні посилилась пропагандистська й організаторська робота серед трудящих. 20 листопада 1905 року в Народному будинку (нині Будинок офіцерів) відбувся мітинг, учасники якого обговорили питання про становище в країні і завдання робітничого класу, про взаємодію пролетаріату з селянством, про

---

[1] Газ. «Искра», 15 вересня 1902 р.
[2] Газ. «Искра», 15 жовтня 1902 р.
[3] Газ. «Искра», 22 жовтня 1903 р.
[4] И. Бортников. Июльские дни 1903 года на Юге России. Одесса, 1953, стор. 81.
[5] М. Н. Лещенко. Класова боротьба в українському селі на початку XX століття, стор. 151.
[6] Наукові записки Херсонського педінституту, вип. 5, стор. 19.
[7] В. И. Ленин. Полное собрание сочинений, т. 47, стор. 85.

ставлення до буржуазних партій. Більшовики пропагували ленінську ідею гегемонії пролетаріату в революції, закликали робітників до організованої політичної боротьби[1].

Наприкінці 1905 року в місті виникли профспілки, які поряд з економічними, ставили перед собою політичні завдання. Так, профспілка робітників заводів Бронфенбренера, Фаєрмана і ремісничого училища основним своїм завданням вважала розвиток класової самосвідомості робітників, поліпшення їх економічного й політичного становища. В листопаді та на початку грудня в Херсоні проходили численні демонстрації, збори й мітинги. Страйкували робітники міського водогону, верфі Вадона, друкарень, морського порту; припинилися роботи на будівництві залізниці Херсон—Миколаїв. Відбулися страйки в сільськогосподарському училищі та сходка студентів фельдшерської школи; міський студентський політичний клуб, що виник у другій половині року, вимагав від царських властей гласного суду над лейтенантом П. П. Шмідтом та його товаришами[2].

Наприкінці року почалась розправа над учасниками революційного руху. 17 грудня 1905 року Херсон і Херсонський повіт було оголошено на воєнному стані, який тривав до жовтня 1906 року. В умовах жорстоких репресій — численних арештів більшовиків, увільнення від роботи передових робітників, розгону профспілок партійна організація міста, не втрачаючи зв'язків з масами, перейшла на нелегальне становище.

Боячись можливої демонстрації пролетаріату Херсона, спрямованої проти царського маніфесту 17 жовтня, в день його річниці, виконуючий обов'язки губернатора видав погрозливий наказ: «Всілякі спроби демонстрацій будуть припинені в самому зародку, хоч би мені довелось вдатися до збройної сили»[3]. І все ж революційний рух не згасав. Херсонська організація РСДРП продовжувала діяти, підтримуючи зв'язок з іншими містами. Через Миколаїв встановлювались зв'язки з організаціями Одеси, Єлисаветграда, Катеринослава й Кишинева. Вже 1-го травня 1906 року біля стін політичної тюрми відбулася демонстрація трудящих міста, які співали революційних пісень та проголошували революційні гасла[4].

В квітні 1907 року страйкували підмайстри-шапкарі, які вимагали скорочення робочого дня і своєчасної виплати заробітної плати, та робітники друкарні Фукса. В липні відбувся страйк робітників трьох доків. Незважаючи на арешти, докерів підтримали вантажники порту[5]. В другій половині 1907 року Херсонська партійна організація була розгромлена і тривалий час не виявляла себе як самостійно діюча.

В січні 1909 року Н. К. Крупська писала з Парижа В. В. Воровському, що зв'язок з Києвом, Катеринославом і Херсоном припинився[6].

Але реакції не вдалося цілковито придушити революційний рух. У червні 1909 року пройшла хвиля економічних робітничих страйків на п'яти херсонських лісопильних заводах[7]. У місті розповсюджувалися газети «Пролетарий», «Социал-демократ», редаговані В. І. Леніним[8]. Їх розповсюджували члени більшовицької групи, що виникла в місті після розгрому Херсонської організації РСДРП.

Перед першою світовою війною в Херсоні, як і повсюди в країні, відбувався процес концентрації виробництва. Так, у 1914 році тут діяло 113 підприємств (проти 328 у 1905 році), де налічувалось 8,5 тис. робітників, це в 3,5 раза більше, ніж у 1905 році. За кількістю робітників найбільшим підприємством була верф Вадо-

---

[1] Революционная борьба на Херсонщине в 1905—1907 гг., стор. 137, 145, 146.
[2] Там же, стор. 159, 160.
[3] Газ. «Родной край» (Херсон), 17 жовтня 1906 р.
[4] Наукові записки Херсонського педінституту, вип. 6, стор. 77.
[5] Там же, стор. 77, 78.
[6] Журн. «Красный архив», 1934, № 1, стор. 217.
[7] Херсон за 50 років Радянської влади, стор. 6.
[8] Нариси історії Комуністичної партії України, стор. 100.

на, на якій працювало близько тисячі робітників. В цей час у місті виникають нові підприємства. Найбільшим серед них був Херсонський завод сільськогосподарських машин Гуревича, заснований 1909 року. В 1913 році тут було 480 робітників. Завод випускав нафтові двигуни внутрішнього згоряння, плуги різних типів, букери, сівалки, борони, молотарки тощо.

Значно збільшився експорт через Херсонський порт. Перед першою світовою війною максимальним щодо вивезення зерна виявився 1911 рік — 239 суднами порт відправив тоді 59,6 млн. пудів хліба[1].

Напередодні світової війни умови праці й життя робітників не поліпшилися. Більшовик І. Ф. Сорокін згадує, що робітникові доводилося «силоміць видирати з горла хазяїна» жалюгідні копійки, зароблені ним[2]. Підприємці наживалися на експлуатації дитячої праці. В Херсонському порту, наприклад, дітям-вантажникам платили 15—60 копійок за робочий день, який тривав по 12—14 годин.

В період нового революційного піднесення, яке почалося в 1910 році, більшовицька «Рабочая газета» повідомляла, що протягом 1910 року на заводі сільськогосподарських машин відбулося 6 страйків[3]. Кореспондент відзначив, що у пролетарів Херсона «починає поступово, але вірно розвиватися почуття класової самосвідомості». В 1911 році застрайкували робітники Херсонського порту.

Зростала політична свідомість херсонських пролетарів. Так, у 1912 році вони взяли активну участь у створенні «залізного фонду» газети «Правда», яка вміщувала на своїх сторінках кореспонденції з Херсона. 4 травня 1912 року газета повідомляла, що робітники міста відзначили міжнародне пролетарське свято 1 Травня загальним страйком.

Ширився страйковий рух. На заклик партії, разом з пролетаріатом промислових центрів, 9 січня 1913 року застрайкували робітники заводу сільськогосподарських машин. Влітку того ж року відбулося кілька страйків — робітників лісопильного заводу а також клепальників і котельників суднобудівної верфі. Великий страйк відбувся на верфі 4 листопада, коли робітники поставили вимогу про збільшення заробітної плати, скорочення робочого дня, організації на підприємстві медпункту, поліпшення умов праці та побуту. Найвищого піднесення робітничий рух досяг у першій половині 1914 року. На заклик більшовиків пролетаріат Херсона відзначив день 9 січня страйками. Страйкувало 220 робітників заводу сільськогосподарських машин і 90 — верфі Вадона. Масовими страйками відзначили робітники Херсона і день 1-го Травня 1914 року[4].

Незважаючи на те, що Херсон як губернський центр і важливий порт на півдні України потребував спеціалістів з різних галузей господарської і культурної діяльності, розвиток народної освіти проходив досить повільно. В кількох гімназіях та реальному училищі навчалося небагато дітей, бо навіть у прогімназії треба було сплачувати 70 крб. на рік. Тому діти трудящих одержували здебільшого початкову освіту, та й то не всі бажаючі. За всеросійським переписом 1897 року в місті було тільки 43 проц. письменних[5]. У 55 початкових школах у 1914/15 навчальному році вчилося всього 6,3 тис. дітей. В Херсоні, що на 1914 рік налічував 81,4 тис. мешканців, не було жодного вищого навчального закладу.

1874 року в Херсоні виникло земське сільськогосподарське училище (нині сільськогосподарський інститут ім. О. Д. Цюрупи). Основний напрямок його діяльності визначався сільськогосподарським характером економіки губернії. Училище готувало агрономів і зоотехніків, щоправда, щорічний випуск їх не перевищував

[1] Статистико-экономический обзор Херсонского уезда за 1912 год, стор. 51.
[2] И. Ф. Сорокин. По большевистскому пути. М., 1926, стор. 50.
[3] «Рабочая газета», 15 квітня 1911 р.
[4] Рабочее движение на Украине в годы нового революционного подъема 1910—1914 гг., стор. 506, 507, 574—575.
[5] Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897, [вып.] 47. Херсонская губерния, стор. 1.

20—22 чоловік. Тут розроблялися проблеми сухого землеробства, вивчались сівозміни, які в умовах посушливого півдня України давали можливість добиватися певного рівня врожайності. Училище мало дослідне поле, яке 1910 року реорганізовано в Херсонську дослідну станцію. Основним напрямком зоотехніки був розвиток племінного тваринництва.

Науково-дослідну й культурно-освітню роботу проводили археологічний музей, заснований 1890 року В. І. Гошкевичем, та природничо-історичний музей, створений 1899 року природознавцем Й. К. Пачоським. До революції вийшло 7 випусків «Літописів музею», де публікувались наслідки наукових досліджень та освітньої роботи археологічного музею.

Повільно відбувався розвиток освітніх закладів міста. Появі громадської бібліотеки (нині обласна ім. Горького), яка відкрилася 1872 року, передувало невелике зібрання політичної літератури, здійснене групою місцевих народників. Невеличка напівприватна бібліотечка поклала початок виникненню громадської книгозбірні. В 1896 році за проектом архітектора М. К. Толвінського для бібліотеки побудували приміщення, в якому вона міститься й нині. Але бібліотека не мала коштів для придбання достатньої кількості періодичної літератури.

Кілька невеликих бібліотек знаходилося в громадських установах.

На останні десятиліття XIX ст. припадає розвиток українського театрального мистецтва. В 1874, 1875, 1885 та 1895 роках у місті виступав корифей сцени і драматург М. Л. Кропивницький. Тут почав він і свою режисерську діяльність, поставивши «Наталку-Полтавку». Про своє перше перебування митець згадував, що спектаклі ставилися в приміщенні, переобладнаному із стайні для жандармських коней. 1895 року М. Л. Кропивницький побував у Херсоні з власною трупою, яка виступала на сцені нового приміщення театру, відкритого 1889 року.

З Херсоном частково пов'язане життя і діяльність видатного українського драматурга, актора і режисера І. К. Тобілевича (Карпенка-Карого). В 1886 році в Херсоні вийшла збірка його творів, де було вміщено п'єси «Бондарівна», «Розумний і дурень», «Хто винен?», згодом надруковано «Наймичку»[1]. Восени 1891 року виступала трупа П. К. Саксаганського, у складі якої був і І. К. Карпенко-Карий (І. Тобілевич). Через три роки херсонський глядач знову зустрівся з цією трупою. Свого улюбленого актора Карпенка-Карого херсонці приймали також у 1896—1897 роках. У приміщенні театру грали російські, українські та іноземні трупи. 1898 року гастролювала італійська трупа з відомим Томмазо Сальвіні, у 1902—1903 рр. — російська В. Е. Мейєрхольда. У 1903 році тут знову виступала українська трупа під керівництвом славетних митців М. К. Садовського і П. К. Саксаганського, яка показала п'єси «За двома зайцями» М. П. Старицького, «Чумаки» І. К. Карпенка-Карого, «Глитай, або ж павук» М. Л. Кропивницького.

В аматорському театральному гуртку, що готував постановки для трудового населення, почалося творче життя згодом народного артиста СРСР Ю. В. Шумського.

Крім театру, в місті на початку XX ст. діяли кінотеатр «Ампір», кілька клубних установ («Художні мініатюри», «Художня табакерка») та Народний будинок, в якому читалися лекції, ставилися п'єси. 1879 року під час турне по півдню України в Херсоні виступав з концертами М. П. Мусоргський, а 1914 року — О. М. Скрябін.

1908 року при місцевому відділенні російського музичного товариства відкрилося музичне училище[2]. Широку популярність у жителів міста здобули самодіяльні ансамблі балалаєчників і гітаристів, а також духовий і струнний оркестри учнів земського сільськогосподарського училища. Учнівський хор майстерно виконував українські народні пісні.

[1] С. В. Тобілевич. Мої стежки і зустрічі. К., 1957, стор. 246, 328.
[2] Газ. «Родной край», 10 серпня 1908 р.

6 2-227

У другій половині XIX ст. значного поширення набуло тут і книгодрукування. Протягом багатьох років у місті виходили «Статистико-економічні огляди Херсонської губернії», «Статистико-економічні огляди Херсонського повіту», «Звіти про діяльність Херсонської повітової земської управи», «Пам'ятні книжки Херсонської губернії», окремі роботи з статистики та інші праці. Деякі з них, наприклад, книгу земського санітарного лікаря П. Ф. Кудрявцева «Прийшлі сільськогосподарські робітники на Миколаївському ярмарку в м. Каховці, Таврійської губернії на санітарний нагляд за ними в 1895 році», видану 1896 року, використав В. І. Ленін у праці «Розвиток капіталізму в Росії».

В Херсоні з 1898 року видавалася газета «Юг». З нею підтримував зв'язок осетинський поет-демократ Коста Хетагуров, який у 1899—1900 рр., відбуваючи в Херсоні адміністративне заслання, написав «Поему про Хетага», «Плакучу скелю» та інші твори, популяризував творчість українських письменників. Він перекладав твори Т. Г. Шевченка на осетинську мову. В Херсоні Коста Хетагуров друкував свої художні твори[1].

В Херсоні почалася літературно-творча діяльність письменника Б. А. Лавреньова. Тут він народився, закінчив місцеву гімназію, друкував перші свої твори. Цю ж гімназію закінчив у 1892 році російський радянський історик, академік АН СРСР Є. В. Тарле.

Протягом 1885—1908 років в місті жила і працювала Л. О. Василевська (Дніпрова Чайка). Вона написала багато оповідань, віршів, лібретто дитячих опер, які друкувалися в альманахах «Степ», «Перший вінок» тощо. У багатьох творах письменниці дістали відображення революційні настрої народних мас. У 1904 році за пропаганду революційної літератури її було заарештовано[2]. У 1891 році, подорожуючи на півдні країни, до Херсона прийшов Максим Горький. Те, що побачив він, спостеріг, стало основою для написання ним творів «Оповідання про любов без відповіді», «Помста» й інших.

Понад п'ять років в'язнем херсонської каторжної тюрми був юний пролетарський поет О. М. Гмирьов, який, працюючи на Миколаївському суднобудівному заводі слюсарем, брав активну участь у революційному русі. Він писав вірші, сповнені віри в перемогу революції і її авангард — пролетаріат. Важкий тюремний режим остаточно підірвав здоров'я 20-літнього юнака. У вересні 1911 року він помер у тюрмі від туберкульозу легенів[3]. У Херсоні пройшла значна частина творчого життя українського письменника М. Ф. Чернявського, який працював у земстві та займався викладацькою і літературною діяльністю. В революційний 1905 рік письменник оспівував червоні знамена. Значне місце в діяльності Чернявського належало складанню й виданню альманахів. У 1903 році до нього приїздив М. М. Коцюбинський. Удвох вони впорядковували й видали альманах «З потоку життя», в якому вперше надруковано твори Коцюбинського «Самотній» і «Утома». Як відомо, цей альманах з виразними прогресивними ідеями протистояв літературі буржуазного декадансу[4].

З другої половини XIX ст. в місті діяло «Херсонське товариство любителів красних мистецтв», яке періодично організовувало виставки. Діяльність цього товариства сприяла вихованню добрих художніх смаків, любові до справжнього мистецтва. 1889 року в місті з успіхом пройшла виставка творів члена «Товариства південно-російських художників» М. Л. Скадовського, на якій експонувалося понад 100 робіт митця.

Перша світова війна різко позначилася на житті населення і господарстві міс-

---

[1] В. Б. Корзун. Коста Хетагуров. Очерки жизни и творчества. М., 1957, стор. 115—136; газ. «Юг», 21 серпня 1899 р.

[2] Дніпрова Чайка. Твори. К., 1960, стор. 4, 5, 9—14, 502.

[3] Т. Уралов. Путь Алексея Гмырева. Херсон, 1960, стор. 192.

[4] М. Ф. Чернявський. Поезії. К., 1959, стор. 34; М. Ф. Чернявський. Твори, т. 2. К., 1966, стор. 55.

та. Промисловість занепала, на повну потужність працювали тільки ті підприємства, що давали воєнну продукцію. Так, суднобудівна верф з філіалом Петроградського металічного заводу випускала ескадрені міноносці. Завод сільськогосподарських машин виготовляв саперні двоколки і візки, снарядні гільзи, телефонне устаткування. Виконуючи воєнні замовлення, підприємство працювало цілу добу, обсяг його виробництва набагато розширився, кількість робітників досягла майже 1000 чоловік[1].

І. Ф. Сорокін — голова Херсонської Ради робітничих депутатів. Фото 1956 року.

Війна погіршила і без того тяжке становище трудящих. Ціни на хліб та інші продукти порівняно з довоєнним часом у 1916 році зросли у 2—4 рази. Важким тягарем лягала на плечі робітників мобілізація на фронти імперіалістичної війни.

І в тих складних умовах воєнного часу більшовики Херсона не припиняли своєї діяльності. На заводі Гуревича, у філіалі Петроградського металічного заводу, профспілці прикажчиків діяли більшовицькі партійні групи у складі 10—15 чоловік[2]. По місту пройшла нова хвиля робітничих страйків, які спочатку мали економічний характер. У 1915 році страйкували робітники лісопильного заводу, взуттєвої фабрики й будівельники залізниці Мерефа — Херсон, наступного року — заводу Гуревича, тютюнової і двох цукеркових фабрик; в січні 1917 року знову оголосили страйк робітники заводу Гуревича, а 6 лютого — верфі Вадона[3].

Звістку про повалення самодержавства в дні Лютневої буржуазно-демократичної революції в Херсоні одержали 2 березня 1917 року. В місті відбулась велика маніфестація. Революційно настроєні робітники визволили з тюрми політичних в'язнів, роззброїли поліцію, організували народну міліцію. 5 березня в Херсоні створено Тимчасовий робітничий комітет, який у відозві до робітників міста повідомляв, що він «ставить своїм завданням бути на сторожі політичних і економічних вимог пролетаріату»[4].

7 березня виникла Рада робітничих депутатів, але більшість у ній захопили есери і меншовики. Таке ж становище створилось і в Раді солдатських депутатів, яка оформилася 13 березня. Пролетарям міста все ж вдалося провести до Ради робітничих депутатів кількох більшовиків[5]. Її головою став більшовик І. Ф. Сорокін.

Поряд з цим тут виникли органи влади Тимчасового уряду — міська дума, Комітет громадської безпеки, а згодом і українська буржуазно-націоналістична організація — губерніальна рада. Так у Херсоні, як і по всій країні, встановилося двовладдя.

На початку березня 1917 року тут створено об'єднану соціал-демократичну організацію[6]. Вона об'єднувала більшовиків і меншовиків. Незважаючи на фактичний розкол, формальне перебування в одній організації з меншовиками гальмувало роботу більшовиків.

Гостра політична боротьба між більшовиками, есерами й меншовиками точилася і в Херсонській Раді, куди робітники підприємств міста послали більшовицьких депутатів. Завдяки цьому в керівному органі Ради — виконкомі, було

---

[1] Г. А. Голубєв, І. Д. Ратнер. З історії комбайнового заводу імені Г. І. Петровського, стор. 8.
[2] «Український історичний журнал», 1965, № 8, стор. 91.
[3] Й. Т. Щербина. Робітничий клас України та його революційна боротьба в 1914—1917 роках, стор. 340.
[4] Победа Советской власти на Херсонщине, стор. 33.
[5] Сорок років Радянської влади на Херсонщині, стор. 8.
[6] Там же.

кілька членів більшовицької партії. Рада змушена була прийняти необхідні рішення з ряду важливих питань. Так, на вимогу депутатів-більшовиків на об'єднаному засіданні Ради робітничих і Ради солдатських депутатів прийнято резолюцію, що вимагала негайного миру[1].

Боротьба більшовиків проти угодовців провадилась і поза Радою. Спираючись на безпартійний робітничий актив, більшовики брали діяльну участь у створенні профспілок трудящих. У квітні виникли профспілки друкарів і металістів, протягом березня — квітня профспілковий рух охопив робітників тютюнової, гільзової та інших фабрик[2]. Профспілки часто очолювали більшовики і безпартійні робітники, які стояли на більшовицьких позиціях. Профспілки захищали інтереси трудящих, вони вимагали від підприємців поліпшення умов життя робітників, збільшення заробітної плати. На заводі сільськогосподарських машин виник робітничий комітет. Підприємець, щоб позбутися революційно настроєних робітників, звільнив 80 чоловік. Однак виконком Ради разом з робітничим комітетом зобов'язав його відмінити це рішення.

Більшовики провадили серед трудящих активну політичну роботу. 23 квітня 1917 року комітет РСДРП провів у Потьомкінському сквері мітинг, в якому взяло участь 5 тисяч чоловік. З промовою про значення Квітневих тезів В. І. Леніна виступив більшовик В. В. Ліпшиць, який наголосив, що революція перебуває у першій фазі свого розвитку, тому трудящих чекає вперта боротьба за соціалізм[3]. Мітинг робітників заводу сільськогосподарських машин 4 травня 1917 року засудив імперіалістичну політику Тимчасового уряду, викладену в «ноті Мілюкова», і висунув вимогу опублікувати таємні договори.

Ленінський план переходу від революції буржуазно-демократичної до революції соціалістичної знайшов гарячий відгук серед Херсонського пролетаріату. На початку квітня 1917 року більшовики-депутати Херсонської Ради робітничих депутатів скликали представників молодіжного активу міста, щоб обговорити питання про організацію спілки робітників-підлітків. Був обраний виконком спілки на чолі з Б. З. Михайловичем, робітником заводу сільськогосподарських машин[4]. Спілка була, насамперед, політичною організацією. Вона займалася ідейним вихованням молодих робітників, залучала їх до революційного руху, до лав Червоної Гвардії і народної міліції. Юнаки і дівчата були надійними помічниками більшовиків Херсона в проведенні різних політичних кампаній.

Крок за кроком більшовики-депутати завдяки постійній підтримці робітників зміцнювали свої позиції в Херсонській Раді, де за їх участю створено комісії — трудову, військову, продовольчу, політико-агітаційну, для боротьби з контрреволюцією, районну секцію та інші. 24 травня група депутатів на чолі з заступником голови Херсонської Ради більшовиком С. Д. Кириченком запропонувала виконкому резолюцію: проголосити Раду робітничих і солдатських депутатів єдиною владою в місті, яка візьме на себе громадські й політичні функції. Есери й меншовики виступили проти цього рішення і проголосували за довір'я Тимчасовому уряду[5].

Липневі події в країні, внаслідок яких влада перейшла до рук буржуазії, змінили обстановку та співвідношення класових сил і в Херсоні. Угодовська частина Херсонської Ради прагнула покласти відповідальність за розстріл робітничої демонстрації і розгул реакції в Петрограді на більшовиків. Проте робітники міста з допомогою місцевих більшовиків правильно зрозуміли ці події, назвавши їх «зрадницьким ударом у спину революції». Політична активність мас серйозно не-

---

[1] Газ. «Известия Херсонского Совета рабочих депутатов», 23 березня 1917 р.
[2] Победа Советской власти на Херсонщине, стор. 36—39.
[3] Там же, стор. 41.
[4] Комсомольська слава, стор. 10.
[5] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 2, стор. 295.

покоїла контрреволюційні сили. В Херсон за розпорядженням Корнілова відправився Кримський козачий полк, оскільки головнокомандуючий вважав Херсонський гарнізон ненадійним. На початку серпня надійшов наказ про переміщення 44 запасного полку, що був по-більшовицькому настроєний, до міста Олександрівська[1]. Та з цим рішенням не згодились революційні сили міста. 7 серпня об'єднані збори ради, полковий та ротний комітети 457-ї Таврійської піхотної дружини, 133-ї команди видужуючих, аеродромний комітет ухвалили рішення про те, щоб залишити 44-й полк у Херсоні[2]. Тимчасом до міста прибув Кримський полк під командуванням завзятого монархіста князя Мурузі, що розраховував, ставши начальником гарнізону, розігнати робітничі організації і встановити в місті військову диктатуру[3]. Революційний ентузіазм мас розбив ці реакційні плани. 27 серпня в Олександрівському парку зібралося на мітинг близько 3 тис. робітників і солдатів. Вони вимагали введення робітничого контролю над виробництвом і розподілом продуктів, опублікування таємних воєнних договорів[4].

С. Д. Кириченко і А. С. Мар'янов — керівники Херсонської ради оборони в період боротьби з денікінцями. 1919 р.

Після розгрому корніловщини, більшовики Херсона вийшли з об'єднаної організації і створили самостійну. 24 вересня відбулись перші організаційні збори більшовиків. До складу комітету ввійшли Задніпровський, О. Євгеньєв, М. Животовський, В. В. Ліпшиць, І. Ф. Сорокін та інші[5]. Організація інтенсивно зростала. Наприкінці вересня вона налічувала 120 членів, переважно робітників і солдатів. У місцевій меншовицькій організації було не більше 15 проц. робітників, але й ця кількість з кожним днем зменшувалася. Наприкінці вересня на запитання меншовика до партійних зборів: «Де ж наші робітники?»— йому відповіли: «Пішли до більшовиків»[6].

З розвитком революції зростала взаємна партійна інформація між ЦК і парторганізаціями Півдня. Ще з березня 1917 року налагодився безпосередній зв'язок партійної організації Херсона з ЦК РСДРП. Адреси І. Ф. Сорокіна і В. В. Ліпшиця знаходимо в адресній книзі ЦК РСДРП(б). ЦК допомагав місцевим більшовикам необхідною літературою. «Попит на друковане слово колосальний...,— повідомлялося в листі до ЦК РСДРП(б) з Херсона,— ми одержуємо 100 примірників «Рабочего пути», який продається нарозхват»[7].

Зміцнювались позиції більшовиків у Радах. Так, у вересні 1917 року в Херсонській Раді робітничих і солдатських депутатів вже налічувалося 29 більшовиків (у травні — 15). Наприкінці вересня утворилась більшовицька фрак-

---

[1] Газ. «Солдат и рабочий», 11 серпня 1917 р.
[2] Газ. «Солдат и рабочий», 11 серпня 1917 р.
[3] ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 70, оп. 3, спр. 722, арк. 11; Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 2, стор. 297.
[4] Газ. «Рабочий путь», 16 вересня 1917 р.
[5] Переписка секретариата ЦК РСДРП с местными партийными организациями (март—октябрь 1917 г.), ч. 1, М., 1957, стор. 493: Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 2, стор. 298, 299.
[6] ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 1, спр. 264, арк. 4.
[7] Победа Советской власти на Херсонщине, стор. 84.

ція Ради[1]. На початку жовтня збори Херсонської Ради, які відбулися разом з представниками солдатських і суднових комітетів, схвалили резолюцію про передачу влади Радам.

Радіотелеграма про перемогу в Петрограді Великої Жовтневої соціалістичної революції прибула в Херсон 26 жовтня ввечері під час засідання Херсонського губернського виконкому Ради. Перемогу Жовтня радісно вітали моряки Херсонського порту, робітники міста, солдати місцевого гарнізону. Того ж дня відбулися надзвичайні збори Херсонської Ради робітничих і солдатських депутатів разом з активом робітників і солдатів. Збори обговорили поточний момент у зв'язку з Жовтневим збройним повстанням у Петрограді та обрали ревком[2]. До Херсона повернувся з II Всеросійського з'їзду Рад делегат від Херсонської Ради А. С. Мар'янов. 3 листопада він виступив на загальних зборах представників Ради робітничих і солдатських депутатів, профспілок і військових організацій міста з доповіддю про роботу II Всеросійського з'їзду Рад і збройне повстання в Петрограді. Збори проходили з великим піднесенням. Вони тривали з 19-ї години вечора до 5-ї години ранку. Абсолютною більшістю голосів учасники зборів прийняли більшовицьку резолюцію, в якій говорилося: «загальні збори вітають петроградський пролетаріат... в його героїчній боротьбі і підтримують постанови 2-го Всеросійського з'їзду Рад... та створену ним Раду Народних Комісарів. Загальні збори вважають, що єдиними органами на місцях і в центрі повинні бути Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів[3]. Нову хвилю революційного піднесення викликало повідомлення про 1-й Всеукраїнський з'їзд Рад, який проголосив Україну республікою Рад.

Місцеві органи буржуазно-націоналістичної Центральної ради, спираючись на гайдамацькі багнети, намагались захопити владу в свої руки. Але трудящі Херсона заявили про свою повну підтримку Радянської влади. На зборах робітників заводу сільськогосподарських машин, Херсонського порту та багатьох інших підприємств вони заявили, що не визнають Центральної ради, яка захищає інтереси поміщиків і капіталістів. Фабрично-заводські комітети міста категорично відмовились надіслати представників на з'їзд, що скликався Центральною радою[4].

У грудні 1917 року відбулися перевибори міської Ради робітничих і солдатських депутатів. В новому її складі більшовики мали значну перевагу[5].

У зв'язку з таким становищем більшовики вирішили роззброїти гайдамаків і забезпечити революційний порядок у місті. 13 січня 1918 року створено революційний штаб міста. Червона гвардія, що існувала з листопада 1917 року, взяла в свої руки охорону Херсона. 17 січня до Херсона для допомоги місцевим більшовикам прибув представник Миколаївського комітету, який повідомив про перемогу Радянської влади в Миколаєві. Того ж дня відбулося екстрене засідання губернської Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів, на якому 127 голосами проти 19 прийнято рішення про передачу влади Раді робітничих, солдатських і селянських депутатів[6]. Червона гвардія перебувала у бойовій готовності. Рада спиралась на моряків військових кораблів «Абхазія» і «Ксенія». Солдати 44-го полку передали робітникам зброю[7] і підтримали їх у сутичці з гайдамаками. В ніч з 17 на 18 січня Радянська влада в Херсоні перемогла[8].

---

[1] Українська РСР в період громадянської війни 1917—1920 рр., т. 1, стор. 104: журн. «Вопросы истории КПСС», 1968, № 10, стор. 120.

[2] Херсонський облдержархів, ф. Р-1099, оп. 1, спр. 2, арк. 93.

[3] Більшовики України в боротьбі за встановлення Радянської влади. Жовтень 1917 р.— січень 1918 р. Документи. К., 1957, стор. 96.

[4] Победа Советской власти на Херсонщине, стор. 90, 107.

[5] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 1, стор. 304, 307.

[6] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 1, стор. 304. Победа Советской власти на Херсонщине, стор. 329.

[7] ЦДВІА СРСР, ф. 7780, оп. 1, спр. 1, арк. 6.

[8] Сорок років Радянської влади на Херсонщині, стор. 24, 25.

Трудящі Херсона приступили до соціалістичної перебудови господарства. Цей період тривав два місяці. Але й за такий гранично короткий строк вони добилися значних успіхів. Був ліквідований старий буржуазний апарат (адміністративні й судові установи, міська Дума, земство) і створено радянський державний апарат. Усю повноту влади управління народним господарством, культурним будівництвом взяла до своїх рук Рада робітничих і солдатських депутатів. Незабаром відбулися перевибори її. До виконкому Ради обрано 36 більшовиків, 9 меншовиків і правих есерів, 8 лівих есерів і 4 анархісти[1]. Отже, більшовики мали в Раді переважну більшість.

За рішенням профспілки моряків і річковиків 23 січня 1918 року розпочато націоналізацію торгового флоту на Дніпрі і Бузі. Власністю народу і Радянської держави стали найбільші підприємства міста.

Здійснено перші кроки і на шляху культурної революції. Виникли загальноосвітні недільні школи, вечірні курси для ліквідації неписьменності, народний університет. Бібліотеки, читальні, міський музей стали надбанням широких мас.

Проте, широкому розгортанню соціалістичного і культурного будівництва перешкоджали внутрішня контрреволюція та іноземні імперіалісти. В першій половині березня до південних воріт України — Одеси, Херсона, Миколаєва — вже наближалися австро-німецькі окупанти. Військово-революційний штаб Херсона звернувся до населення з закликом стати на захист міста. 19 березня, захопивши місто, німецьке командування видало наказ про здачу робітниками і революційними солдатами зброї. Почались обшуки, арешти і розстріли. Наступного дня повстали робітники й солдати місцевого гарнізону. Повсталих підтримали моряки вогнем з військових кораблів. Запеклі бої розгорнулися поблизу вокзалу, заводу сільськогосподарських машин, будинку міської думи та в районі фортеці. На кінець дня окупанти втекли з міста. Штаб Центрофлоту повідомляв, що «в Херсоні німці розбиті наголову»[2]. 21 березня, перекинувши з Миколаєва батальйон німецьких солдатів, окупанти намагались знову захопити Херсон. Вони прорвалися на робітничі околиці — Військове, Забалку, Сухарне. Але просунутись далі не змогли. На допомогу учасникам Херсонського збройного повстання підійшли червоногвардійці — російські солдати й матроси, які відступали від Одеси і Миколаєва, з Криму прибув загін чорноморських матросів під командуванням О. В. Мокроусова. Серед захисників Херсона був командир повстанського загону, матрос Балтійського флоту Дідов, російський моряк Волков, уродженець Орловської губернії Бровкін та сотні інших бійців революції. З Таврії в цей час наспів селянський партизанський полк І. І. Матвєєва, в якому налічувалось близько тисячі бійців[3]. Для організації оборони Херсона і керівництва бойовими операціями червоногвардійців, революційних солдатів і матросів у місті були створені «Рада п'яти» і оперативний штаб, до складу якого входили головним чином більшовики. 17 днів тривала збройна боротьба робітників Херсона. Тільки 5 квітня ціною значних втрат військам інтервентів вдалося захопити Херсон. В ці дні місцева газета «Солдат и рабочий» писала: «Херсон — маленьке, незначне містечко — зробив величний, прекрасний жест протесту проти насильства з боку німецьких загарбників і імперіалістів. Хтозна, можливо, цей жест назавжди лишиться на сторінках історії». Повстання робітників і солдатів Херсона мало велике значення, бо своїми діями вони відтягли на себе значні сили окупантів і тим самим затримали їх просування вглиб країни.

Захопивши непокірне місто, окупанти встановили суворий режим. Комендант міста видав наказ про те, що німецька адміністрація забороняє будь-які збори. Почалося масове пограбування народного добра. 25 червня з Херсонського порту на

[1] Газ. «Солдат и рабочий», 28 лютого 1918 р.
[2] Гражданская война на Украине, т. 1, кн. 1, стор. 70.
[3] Українська РСР в період громадянської війни 1917—1920 рр., т. 1, стор. 287.

пароплаві «Арарат» вивезено 38 тисяч пудів пшениці, 7 тисяч пудів ячменю, 1618 пудів борошна; 15 липня на пароплаві «Мрія» — 8,6 тис. пудів борошна, 4,5 тис. пудів овечих шкур, 7 тис. пудів вовни тощо[1]. Число безробітних у місті влітку 1918 року зросло до 25 тисяч чоловік[2].

Вже в перші дні окупації Херсонський підпільний комітет партії на чолі з Б. З. Михайловичем організував нелегальну друкарню. Влітку — восени 1918 року в місті розклеювались сотні більшовицьких прокламацій, які закликали до боротьби з окупантами та гетьманцями, викривали контрреволюційну роль українських буржуазних націоналістів, меншовиків та есерів. Більшовики закликали робітників-українців до єднання з братнім російським народом. В серпні 1918 року херсонські більшовики створили підпільний військово-революційний комітет для підготовки і керівництва збройним повстанням проти окупантів[3]. 28—29 листопада в Херсоні відбувся загальний політичний страйк, в якому взяв участь весь пролетаріат міста, службовці. Страйк був спрямований проти окупантів, гетьманців. Закрились магазини, хлібопекарні, театри, цирк. Керували ним херсонські більшовики й ревком. Наприкінці листопада 1918 року місто і вся територія Херсонщини були визволені від німецьких загарбників[4]. Але 24 січня 1919 року в Херсонський порт прибув англійський міноносець «Бріск», а 2 лютого там висадилися французькі й грецькі війська.

Тимчасовий робітничо-селянський уряд України в ноті урядові Франції від 25 лютого 1919 року рішуче протестував проти захоплення м. Херсона французькими військовими силами, які повалили встановлену там Радянську владу. В ноті протесту відзначались факти насильства з боку т. зв. союзницького війська. Інтервенти грабували місто. Загальна шкода, заподіяна англо-франко-грецькими інтервентами Херсонському округу (за даними на 1925 р.) становила понад 126 млн. крб. золотом[5].

27 січня 1919 року в Херсоні почалось збройне повстання проти інтервентів і Директорії. Влада перейшла до рук більшовицького військово-революційного комітету. Важливу роль у ньому відіграв більшовик М. Є. Ярин (Ярошевський). Три дні влада в Херсоні була в руках робітничих загонів, але 30 січня інтервенти й петлюрівці знову захопили місто[6].

Під керівництвом Одеського обкому КП(б)У херсонські комуністи скерували свою роботу на політичний розклад всередині окупаційних військ Антанти, розгортаючи усну і друковану агітацію та пропаганду. Серед солдатів масовими тиражами розповсюджувалися листівки і більшовицькі газети. Це підривало боєздатність частин та екіпажів іноземних військових кораблів. Так, 4—9 березня 1919 року солдати одного з підрозділів 176-го французького полку і загін військових моряків відмовилися воювати проти Радянської влади[7].

1 березня радянські частини перейшли в наступ у напрямі Херсона, де було близько 2 тисяч грецьких і 800 французьких солдатів. Останніх підтримувала артилерія англійських кораблів, що стояли в порту. Почались уперті й тривалі бої, що продовжувалися з 1 по 9 березня. Велику допомогу Червоній Армії подали робітники Херсона. Командуючий військами антантівських інтервентів французький полковник Ланшон загрожував розстрілом більшовикам і всім, хто буде затриманий зі зброєю в руках. Незважаючи на це, підпільний більшовицький ревком організу-

---

[1] Победа Советской власти на Херсонщине, стор. 127.

[2] Гражданская война на Украине, т. 1, кн. 1, стор. 205, 362.

[3] Там же, стор. 381; Победа Советской власти на Херсонщине, стор. 131—134, 139; Сорок років Радянської влади на Херсонщині, стор. 36.

[4] Документы о разгроме германских оккупантов на Украине в 1918 г. М., 1942, стор. 198.

[5] Победа Советской власти на Херсонщине, стор. 156.

[6] Победа Советской власти на Херсонщине, стор. 145; газ. «Родной край», 30 і 31 січня 1919 р.

[7] Журн. «Красный архив», 1926, № 19, стор. 22.

вав у робітничих районах збройні виступи проти інтервентів. Штаб червоних військ 5 березня повідомляв, що в «Херсоні греки зазнали великої поразки... серед французьких військ розлад»[1]. 9 березня французькі солдати відмовились воювати і з революційними піснями відступили до самого порту, вимагаючи відправки додому.

Залишаючи Херсон, інтервенти вчинили одне з найтяжчих злодіянь. 10 березня їх військові кораблі, вже відпливаючи від міста, піддали артилерійському обстрілу портові склади, де знаходилось близько тисячі заарештованих мирних жителів Херсона. Закриті склади спалахнули, 500 чоловік, у т. ч. багато жінок і дітей, загинули. Тих, хто намагався втекти, розстрілювали з корабельних кулеметів. Вранці 10 березня радянські частини, яких підтримали робітники міста, визволили Херсон[2].

Перемога радянських військ під Херсоном була надзвичайно важливою подією. Це змушені були визнати навіть вороги. У доповідній записці одного з денікінських полковників про крах французької інтервенції на півдні України 1919 року зазначалося: «Падіння Херсона мало величезне значення. Воно ясно показало всім низам населення силу більшовиків і слабкість союзників... французьке командування одержало наочний урок більшовизму на власних військах...»[3]. 12 березня 1919 року Раднарком України поздоровив трудящих Херсона з визволенням міста від інтервентів. Через кілька днів відновила роботу Херсонська міська Рада робітничих, селянських і червоноармійських депутатів[4].

Відновлювалась діяльність промислових підприємств і радянських установ, встановлювався 8-годинний робочий день. Органи Радянської влади приступили до реформи шкільної справи: створювалась єдина трудова школа з основами політехнізації. Ще в жовтні 1917 року в зв'язку з загрозою німецької окупації з Прибалтики до Херсона евакуйовано Тартуський (Юр'ївський) учительський інститут. 25 червня 1919 року розпочались заняття в Херсонському сільськогосподарському інституті[5] (колишнє земське сільськогосподарське училище). У робітничих клубах міста влаштовувались лекції, театральні вистави. Розпочались заняття в Херсонській партійній школі з відділенням волосних і повітових інструкторів.

Радянським будівництвом, що розгорнулося, керували партійні комітети й міська Рада робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. На робітничих околицях створюються Забалківський і Військово-Млинний районні комітети партії. З 24 березня 1919 року губпартком почав видавати газету «Херсонская правда»[6].

12 квітня 1919 року відбулися збори членів Соціалістичної спілки молоді, скликані Херсонським комітетом більшовиків, де було перейменовано організацію в Комуністичну Спілку Молоді[7].

В травні 1919 року спалахнув куркульський контрреволюційний заколот Григор'єва. 12 травня ЦК КП(б)У звернувся до всіх партійних комітетів із закликом мобілізувати всі сили для ліквідації авантюри Григор'єва. З 25 по 29 травня 1919

---

[1] Гражданская война на Украине, т. 1, кн. 2, стор. XXIX.
[2] Там же, стор. 293, 294.
[3] Там же, стор. 401, 402.
[4] Победа Советской власти на Херсонщине, стор. 160, 162.
[5] Там же, стор. 202.
[6] Архів Інституту історії партії ЦК КП України (далі — АІІП ЦК КП України), ф. 1, оп. 4, спр. 200, арк. 92—93, 104, 105.
[7] Комсомольська слава, стор. 17.

Батальйон добровольців, що складався з херсонських комсомольців і молоді,— учасник розгрому банди Григор'єва. Травень. 1919 р.

Група командирів 517-го полку 58-ї стрілецької дивізії, учасників боротьби проти денікінців на Херсонщині. 1919 р.

року в місті безчинствували григор'євці. Бандити грабували квартири жителів, вбивали партійних і радянських працівників. ВУЦВК, виражаючи волю народу, оголосив авантюриста Григор'єва поза законом. В операціях по розгрому григор'євських банд брав участь 2-й Кримський полк окремої Кримської бригади, який складався в основному з робітників херсонських заводів, і ударний комуністичний батальйон Херсонського губкому партії.

Своїм виступом заколотники допомогли буржуазно-поміщицькій контрреволюції, особливо денікінцям, зайняти Донбас і Лівобережну Україну. Виникла безпосередня загроза захоплення денікінцями Херсона. Постановою Ради робітничо-селянської оборони УРСР 28 червня 1919 року в Херсоні створено районний комітет оборони у складі голів виконкому, парткому, військового комісара (голова С. Д. Кириченко)[1]. В місті формувались комуністичний батальйон та інтернаціональний залізний полк захисту пролетарської революції, що складався з румунських, угорських і чеських солдатів, які добровільно перейшли на бік Радянської влади. На боротьбу з денікінцями виступив 1-й Дніпровський селянський полк. Майже всі комсомольці міста стали добровольцями. За повідомленнями Одеського губвійськкому від 29 червня 1919 року з Херсона на Південний фронт відправились три ешелони — всього 1100 чоловік. 7 липня Рада оборони оголосила Херсон у стані облоги[2]. В ході боротьби 47-а стрілецька дивізія, що захищала узбережжя Чорного моря до Херсона, зазнала великих втрат. Під натиском переважаючих сил противника 13 серпня 1919 року радянські війська змушені були залишити місто.

Білогвардійці по-звірячому розправлялися з робітниками, насамперед з більшовиками. Денікінськими шаблями був порубаний юний підпільник, студент Херсонського сільськогосподарського інституту Ф. Солонар, розстріляний за поширення листівок молодий робітник — друкар Л. Хаєнко. В січні 1920 року в катівнях Одеської контррозвідки загинули юні херсонські комунари, що виконували важливе партійне доручення по створенню комуністичних молодіжних організацій у Вознесенському повіті—Борис Михайлович, Василь Петренко, Дора Любарська, Іда Краснощокіна та інші[3]. Денікінці не тільки вбивали безневинних людей, але й повністю позбавляли трудящих економічних і політичних прав, завойованих Великим Жовтнем.

У складних умовах денікінського терору довелося розгортати роботу Херсонському підпільному комітету партії і підпільному ревкому. Ревком мав підпільну друкарню і розповсюджував листівки, що несли народові ленінську правду і закликали до боротьби проти ворога. Як видно з доповіді тов. Лаврентія (Л. Й. Картвелішвілі) в ЦК КП(б)У, для організації підпільної боротьби в Херсоні були направлені працівники Одеського парткому[4]. Взимку 1920 року Червона Армія завдала ряд нищівних ударів по білогвардійських військах Денікіна. Наприкінці січня

[1] Гражданская война на Украине, т. 2, стор. 188, 189; газ. «Херсонская правда», 3 липня 1919 р.

[2] Победа Советской власти на Херсонщине, стор. 189, 190—210, 211; Комсомольська слава, стор. 19.

[3] Гражданская война на Украине, т. 2, стор. 291: Победа Советской власти на Херсонщине, стор. 26.

[4] Гражданская война на Украине, т. 2, стор. 375.

1920 року частини 14 армії під командуванням І. П. Уборевича визволили Херсон.

Після визволення міста від білогвардійських банд Денікіна тут знову розгорнулось радянське будівництво. Створена Рада народного господарства керувала роботою промислових підприємств. Відновили роботу заводи, фабрики, млини тощо. Робітничі комітети стежили за тим, щоб продукція підприємств не розкрадалась. За участю міського комітету партії відновлювалась діяльність профспілок, налагоджувалась масово-виховна робота серед населення. В цей час Херсону велику допомогу надавали партійні та радянські працівники братньої Росії. Активними помічниками партійної організації була міська організація Комуністичної Спілки Молоді, яка на 20 лютого 1920 року відновила роботу. Разом з комуністами комсомольці організовували школи, клуби, бібліотеки, читальні, влаштовували мітинги, лекції тощо.

Члени Херсонського ревкому і парткому в період боротьби з Врангелем. 1920 р.

25 квітня відбувся перший комуністичний недільник, в якому взяло участь близько 1200 чоловік. Його учасники заготовили дрова для лікарень і дитячих установ, очистили двори підприємств від металобрухту, рейок тощо.

В травні відбулися вибори до міської Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. Переважна більшість виборців голосували за комуністів. Телеграмою від 12 червня 1920 року голова губвиконкому повідомляв ЦК РКП(б) і ЦК КП(б)У про те, що «організаційна робота по відновленню Радянської влади в Херсонській губернії закінчена».

Але 7 червня 1920 року почався наступ Врангеля, війська якого зайняли Дніпровський повіт і рухались на Херсон. Перед місцевими партійними і радянськими органами постало бойове завдання — укріпити узбережжя, захистити місто, підсилити найближчий тил. Знову було створено повітовий ревком[1].

Командування Південного фронту вжило енергійних заходів для припинення дальшого просування ворога, а потім і для розгрому його військ на правому березі Дніпра. Для оборони міста було створено Херсонську бойову дільницю, яка пролягла від села Станіслава до Миколаєва. На допомогу Червоній Армії з Херсона відправили кілька загонів кінноти, які складалися з комуністів і комсомольців. Виняткову роль у зміцненні оборони міста відіграли голова повітового ревкому М. Ф. Доброхотов та голова Надзвичайної комісії М. А. Червоний. На початку листопада 1920 року завершилася бойова операція радянських військ по розгрому білогвардійських військ Врангеля у Північній Таврії.

Після закінчення громадянської війни Херсонська повітова партійна організація, в складі якої налічувалось 223 комуністи[2], очолила боротьбу за відродження економіки і культури, які за роки двох воєн дуже занепали. В серпні 1920 року в місті налічувалось тільки 83 підприємства, головним чином дрібні, на яких працювало 1203 робітники і 232 службовці. Вони виробляли предмети домашнього вжитку і особистого споживання. З великими перебоями працював річковий і морський транспорт. Загальні збори членів Херсонської організації КП(б)У, які відбулися 23 грудня 1920 року, звернули особливу увагу на відбудову зруйнованого господарства і по-

---

[1] Победа Советской власти на Херсонщине, стор. 253—255.
[2] Там же, стор. 287, 311, 316, 317, 319.

жвавлення діяльності Ради, комсомольських і профспілкових організацій, проведення комуністичних суботників тощо.

Насамперед треба було налагодити безперервну роботу водного транспорту. Для допомоги і керівництва цією відбудовою у травні 1921 року за особистим дорученням В. І. Леніна до Херсона прибув Ф. Е. Дзержинський. За його діяльною участю утворено ремонтно-будівельну базу, яка за короткий строк відновила Нижньо-Дніпровський річковий флот.

Масового характеру набули комуністичні суботники й недільники. Велику активність у цьому виявляли річковики на чолі з Херсонським районним комітетом профспілки водного транспорту — райкомводом. Так, 16 жовтня 1921 року в Херсонському порту піднято на поверхню пароплав «Швидкий». Всього виконано робіт на суму понад 2,6 млн. крб. Ця робота проводилась під керівництвом комісара доку № 2 Т. Копєйкіна. З 1922 року (після смерті комісара) по Дніпру курсує катер, названий його іменем.

1921 рік видався посушливим, почався голод. Боротьбу з голодом очолили партійні та радянські організації. Вони допомагали насамперед дітям і жінкам — вагітним і тим, які мали грудних дітей. На їх користь провадились відрахування одноденного заробітку, кошти від недільників, концертів і спектаклів.

Відчутну допомогу голодуючим Херсона подавали трудящі Росії, багатьох країв і областей. Так, з Москви надіслано 800 пудів, з Вологди — 625 пудів, від гуртка московських літераторів — 900 пудів картоплі. Подільський губернський комітет допомоги голодуючим організував харчування 500 дітей; з Ніжина і Городні Чернігівської губернії прибули зібрані там гроші, жито і гречка. Червоноармійці 15 Сиваської дивізії провели недільник для допомоги голодуючим дітям[1].

Відбудова промисловості проходила в обстановці великої господарської розрухи, боротьби з куркульським бандитизмом. Через обмеженість матеріальних ресурсів на державному постачанні залишилося тільки 4 промислові підприємства, що мали першочергове народногосподарське значення. Решту дрібних і середніх підприємств було передано в оренду кооперативним об'єднанням, артілям та приватним особам. На заводі сільськогосподарського машинобудування (колишній завод сільськогосподарських машин Гуревича) в 1922 році працювало лише 60 робітників. Того року завод виробив продукції у 35 разів менше, ніж 1913 року[2]. Відбудові заводу надавали великого значення ЦК ВКП(б) і Союзний уряд. Промислова комісія ВРНГ включила його в число планових заводів. Завдяки допомозі Союзного уряду 1923 року завод випустив першу партію букерів. Налагоджуючи виробництво, колектив заводу (у 1923 році йому надано ім'я Г. І. Петровського), на якому працювало 113 робітників, рапортував про зростання продукції у 3,5 раза порівняно з 1922 роком[3]. У 1925 році завод випустив продукції більше, ніж на мільйон крб. і перейшов на виробництво жниварок-лобогрійок. На заводі з'явились перші на Херсонщині ударники праці. Кадрові робітники П. П. Борисов, В. Л. Бізер, Н. М. Грінченко, П. С. Діденко і С. К. Турчин одержали почесне звання «героя праці», а К. А. Брика, крім присвоєння звання «героя праці», 1923 року нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора УРСР[4].

У 1921—1923 рр. Херсонська партійна організація зміцнила свої ряди, звільнившись від нестійких елементів, порушників партійної дисципліни. Це сприяло посиленню довір'я мас до партії, підвищенню її авторитету. В ряди партії почали всту-

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-607, оп. 1, спр. 16, арк. 22; спр. 232, арк. 21: ф. Р-608, оп. 1, спр. 5, арк. 23; ф. Р-1100, оп. 1, спр. 4, арк. 1.

[2] Весь Херсон, стор. 161, 162.

[3] Херсонський облдержархів, ф. Р-2, оп. 6, спр. 66, арк. 126.

[4] Там же, ф. Р-629, оп. 1, спр. 66, арк. 27; спр. 26, арк. 136; газ. «Рабочий» (Херсон), 10 листопада 1927 р.

пати нові загони робітників. У дні ленінського призову заяви про вступ до партії подали 382 чоловіка, з них 80 проц. робітників[1].

Партійна організація багато зробила для відбудови суднобудівної промисловості. Після закінчення громадянської війни лежали в руїнах суднобудівні доки Карантинного острова і колишня верф Вадона, на якій у 1922 році працювало тільки 100 робітників. Їх об'єднали в державні судноремонтні майстерні ім. Комінтерну. Невдовзі тут почали будувати невеличкі річкові судна. На кінець 1925 року судноремонтники першими в місті досягли дореволюційного рівня виробництва[2]. 1923 року тут з'явилися перші «герої праці» — А. Бунін, М. Родіонов, А. Захаров, а кадрового робітника водного транспорту Ф. І. Ковчигіна Президія ВУЦВК нагородила орденом Трудового Червоного Прапора УРСР[3]. Трудящі Херсона одержували велику допомогу від братнього російського народу. Так, московські робітники 1921 року надіслали чимало текстильних товарів, цвяхів, підків тощо.

У 1925 році у Херсоні в основному закінчилась відбудова народного господарства. Діяло 350 невеликих підприємств, які випустили продукції на 25 млн. крб. Дрібні підприємства були власністю кооперативних організацій та кустарів. Але основна частка у валовому випуску продукції належала державній промисловості, вона становила 45,6 проц.[4]. Повністю було відбудовано завод ім. Г. І. Петровського, збільшився випуск продукції майстерень ім. Комінтерну. Виникли нові підприємства — взуттєва, швейна, макаронна і кондитерська фабрики.

Незважаючи на складність відбудовного періоду, міська партійна організація та міська Рада виявляли велику турботу про підвищення життєвого рівня трудящих. Відбудовано водопровід, електростанцію. Товарооборот державної, кооперативної і приватної торгівлі становив 18 млн. крб. Вживалися заходи щодо ліквідації безробіття та подання допомоги безробітним, яких ще в 1924—25 рр. налічувалось понад 2 тис. чоловік. По всіх видах державного страхування їм видано допомоги на 260 тис. карбованців[5].

Значна увага приділялась охороні здоров'я трудящих та боротьбі з епідемічними захворюваннями. В 1924/25 році асигнування на охорону здоров'я становило 49,9 проц. коштів міського бюджету[6].

Відчутні зміни сталися і в культурному житті трудящих. Розгорнулась велика робота щодо ліквідації неписьменності і дитячої безпритульності, здійснювались заходи для перебудови й розвитку загальноосвітньої школи. Активно включилися в боротьбу за соціалістичну культуру профспілки. Першочерговими завданнями культурної революції у Херсоні були відкриття школи на 200 дітей на робітничій околиці, ліквідація неписьменності робітників віком від 14 до 50 років тощо[7]. 1920-го року в Херсоні працювали 51 загальноосвітня школа, 15 дитячих садків, 12 дитбудинків і колоній[8].

Протягом 1920—21 рр. були націоналізовані театри: колишні «Бомонд», «Художніх мініатюр», «Музична табакерка» («Рекорд») та кінотеатр «Ампір»[9]. В їх приміщеннях розгорнули роботу народні гуртки, аматорські об'єднання. Перший драматичний гурток річковиків організувався в квітні 1920 року. В 1921 році розгорнули роботу театральна група профспілки річковиків, яка давала не менше двох вистав на тиждень, а пізніше — щоденно. Навіть голодного 1921 року вони не припиняли своєї діяльності. В роботі студій і гуртків профспілки водників брали участь

---

1 Газ. «Херсонский коммунар», 21 березня 1924 р.
2 Херсонський облдержархів, ф. Р-989, оп. 1, спр. 8, арк. 31.
3 Там же, ф. Р-2, оп. 1, спр. 44, арк. 6; ф. Р-697, оп. 1, спр. 555, арк. 9.
4 Там же, ф. Р-2, оп. 1, спр. 959, арк. 6.
5 Весь Херсон, стор. 172.
6 Херсонський облдержархів, ф. Р-2011, оп. 2, спр. 349, арк. 53.
7 Там же, ф. Р-607, оп. 1, спр. 464, арк. 2.
8 Херсонський облдержархів, ф. Р-1887, оп. 3, спр. 188, арк. 228, 229.
9 Херсонський облдержархів, ф. Р-37, оп. 1, спр. 4, арк. 129.

300 учасників художньої самодіяльності. 1921 року організувався центрально-показовий клуб, в якому планувалося створити базу виробничої пропаганди, виставку й лабораторію[1]. На базі позашкільного факультету інституту народної освіти виникли курси підготовки культпрацівників. У 1921 році місто мало 23 бібліотеки, 18 клубів при профспілках та на підприємствах, 4 музеї, 5 театрів, 3 кінотеатри[2].

Велика увага приділялась ліквідації неписьменності. Нею активно займались комсомольці та інтелігенція міста, повітовий відділ народної освіти, створений у березні 1920 року. У 1921/22 році в місті працювало 12 шкіл лікнепу, 3 школи підвищеного типу, 26 пунктів для ліквідації неписьменності серед дорослих. 90 проц. молоді призовного віку було охоплено навчанням у школах лікнепу.

Партійні і комсомольські організації провадили велику виховну роботу серед молодих робітників, займались їхньою професійною підготовкою. Спілка річковиків відкрила школу фабрично-заводського навчання на 55 чоловік, відпускала кошти на обладнання спортивного містечка для молоді, утримання футбольної команди.

Та в наступні роки освіта й культура здобули чільне місце в житті й розвитку міста. Вже на початку відбудовного періоду тут діяло 20 загальноосвітніх шкіл, у т. ч. 6 профшкіл, 34 лікпункти і школи малописьменних[3]. Розгорнули роботу інститут народної освіти і сільськогосподарський інститут. Останній 1924 року дістав ім'я видатного діяча Радянської держави О. Д. Цюрупи. Багато уваги приділялось професійній, зокрема, сільськогосподарській освіті. У 1922—23 рр. при культвідділах ради профспілок відкрилися сільськогосподарські, а також шестимісячні педагогічні курси, які 1922 року випустили 46 чоловік з правом учителювання, діяв український кооперативний технікум. Працювали 3 технікуми, 4 індустріально-технічні і 2 сільськогосподарські школи[4].

Розгорнула роботу Херсонська державна бібліотека. 1922 року її читальний зал щодня відвідувало не менше 100 чоловік. При центральному партійно-робітничому клубі існувала книгарня, в якій налічувалося понад 17 тис. книжок. Ними користувалося близько 2 тис. читачів. До Великого Жовтня в Херсоні не було жодної бібліотеки для дітей. 1 квітня 1920 року на базі колишньої бібліотеки товариства прикажчиків відкрилось відділення центральної бібліотеки. 1 лютого 1924 року його реорганізовано в дитячу читальню (тепер обласна бібліотека для дітей)[5].

1923 року відновилась робота всіх трьох театрів, кінотеатру, музею, працювало 18 клубів. Народний артист РРФСР Г. О. Шебуєв, який працював у Херсоні в 1926—27 рр., у книзі спогадів «Акторське щастя» згадує, що Херсонський театр в цей час здійснив постановку кількох радянських п'єс Б. С. Ромашова, К. А. Треньова та інших авторів. Той час був переломним для багатьох акторів у їхньому ставленні до радянського мистецтва, до своїх завдань перед народом.

У дні загальнонародного руху за об'єднання радянських республік в єдину Радянську державу трудящі Херсона висловили палке бажання об'єднатися в єдиній Союзній державі з великим російським та іншими братніми народами. V-й Херсонський повітовий з'їзд Рад підкреслив, що створення Союзу РСР сприяє зміцненню союзу робітників і селян, міжнародного авторитету радянських республік, гарантує успішну відбудову народного господарства[6].

Трудящі Херсона усвідомлювали, що виконують свій обов'язок перед пролетаріатом усього світу, тому всіляко зміцнювали інтернаціональні зв'язки. В червні 1923 року до Херсонського порту вперше за 6 років прийшло мирне закордонне судно «Джорджія» (Італія). Під час зустрічі з італійськими моряками, яка прохо-

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-607, оп. 1, спр. 464, арк. 5
[2] Там же, ф. Р-1887, оп. 3, спр. 126, арк. 42, 43.
[3] Там же, ф. Р-414, оп. 1, спр. 270, арк. 82, 83.
[4] Там же, ф. Р-1887, оп. 3, спр. 328, арк. 17.
[5] Отчет Херсонской центральной государственной библиотеки и ее филиалов за 1926—27 год. Херсон, 1928, стор. 13.
[6] Херсонський облдержархів, ф. Р-1887, оп. 3, спр. 290, арк. 18.

дила в дусі інтернаціоналізму, виконувались українські, російські та італійські пісні. Італійці запевнили херсонських робітників, що розповідатимуть у себе на батьківщині про життя радянських людей[1].

Розв'язавши в основному завдання відбудови господарства, трудящі Херсона під керівництвом міської партійної організації приступили до здійснення соціалістичної індустріалізації. На підприємствах виникли цехові партійні осередки. Боротьба за режим економії, за підвищення продуктивності праці на основі раціоналізації виробництва, зміцнення трудової дисципліни, поширення передового досвіду були в центрі їх уваги.

Окружна і міська партійні організації і міська Рада депутатів трудящих керували також сільським господарством, тому до складу міської Ради, крім секцій охорони здоров'я, народної освіти, комунальної, входила і сільськогосподарська. Було досягнуто успіхів у боротьбі за суцільну колективізацію бідняцько-середняцьких господарств приміської смуги, створено радгосп «Гігант».

За активною участю трудящих розгорнулось широке промислове і житлове будівництво. Це — і спорудження величезного портового елеватора, і значне розширення заводу ім. Петровського, виробнича програма якого становила 50 млн. крб., і початок будівництва консервного та судноремонтного заводів. В наступні після відбудовного періоду роки Херсонський порт набув всесоюзного значення. Багато уваги приділялось підготовці до спорудження паротурбінної станції.

Роки перших п'ятирічок різко змінили структуру промисловості міста. Якщо в 1913 році провідною її галуззю була харчова, то в результаті успішного здійснення соціалістичної революції провідне місце в промисловому виробництві Херсона посіли суднобудування, сільськогосподарське машинобудування, консервна промисловість. За роки першої і другої п'ятирічок робітники міста фактично спорудили новий сучасний завод ім. Комінтерну, колектив якого у 1940 році виготовив валової продукції на 15,9 млн. крб., збудувавши десятки теплоходів типу «Лепсе» і «Разін», пасажирських комфортабельних теплоходів для лінії Київ—Херсон, легких морських суден[2].

Водночас з заводом ім. Комінтерну споруджувались і в 1930 році стали до ладу цехи судноремонтного заводу, який 1935 року дістав назву ім. Куйбишева, і першої черги великого докобудівного підприємства. Куйбишевці не тільки ремонтували, але й будували риболовецькі сейнери, а колектив суднобетоноверфі вже 1939 року вперше серед підприємств своєї галузі спустив на воду два залізобетонні доки великої вантажопідйомності[3]. 1940 року ці заводи дали Батьківщині промислової продукції вдвічі більше, ніж уся промисловість дореволюційного Херсона, а суднобудівників і судноремонтників тут працювало стільки, скільки було робітників на всіх підприємствах міста в 1913 році.

Швидкими темпами розвивалась машинобудівна промисловість. Красою і гордістю машинобудівників Херсона став реконструйований і значно розширений завод ім. Петровського. В роки перших п'ятирічок він розвивався прискореними темпами. На початок 1941 року потужності підприємства, де працювало близько 1700 чоло-

Спорудження барж на Херсонському заводі ім. Комінтерну. 1933 р.

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-607, оп. 1, спр. 266, арк. 71.

[2] В. П. Завгородний, А. П. Кошкарев. Наш солнечный край. Экономика и культура Херсонщины за годы Советской власти. Херсон, 1960, стор. 21.

[3] Херсонський облдержархів, ф. Р-1479, оп. 1, спр. 1, арк. 7; ф. Р-2011, оп. 2, спр. 349, арк. 6.

вік, потроїлися[1]. Колектив цього одного з найбільших підприємств міста вніс багато нового в розвиток вітчизняної локомобільної промисловості.

Ще 1926 року розгорнув роботу завод «Металіст», новим машинобудівним підприємством був електромашинобудівний завод, заснований 1932 року. В 1938—1939 рр. першу продукцію видали Херсонський нафтопереробний завод, який забезпечував продуктами нафтопереробки весь південь України, та завод склотари, продукція якого йшла на консервні заводи республіки.

Для економіки міста і всього краю велике значення мав розвиток Херсонського порту, який посідав чільне місце у зовнішніх зв'язках СРСР. Уже 1933 року, в зв'язку з початком експлуатації Дніпровського шлюзу і можливістю наскрізного судноплавства по Дніпру, Херсонський порт перетворився на важливу перевалочну базу для вантажів, що йшли з Подніпров'я до портів Чорного моря.

Успіхам, досягнутим у роки довоєнних п'ятирічок, сприяли різноманітні форми соціалістичного змагання. Організовувалися ударні бригади, розгорталося змагання між окремими цехами підприємств. Першими в Херсоні підняли прапор стахановського руху робітники заводу ім. Петровського. Їх приклад наслідували десятки й сотні передовиків інших підприємств. Якщо в жовтні 1935 року в Херсоні стахановців було 1906, то на 1 жовтня 1936 року — 3902, це становило 39,6 проц. до загальної кількості робітників міста[2].

Освоєння нової техніки і технологічних процесів настійно вимагало підвищення культурно-технічного рівня робітників. Для цього організовувались школи масових професій, курси робітничої технічної освіти, вживалися заходи до збільшення контингенту учнів шкіл фабрично-заводського навчання.

Місто дійово допомагало селу. Тільки в 1930 році з підприємств послано 23 робітничі бригади для ремонту сільськогосподарської техніки, на постійну роботу в колгоспи — 239 чоловік[3]. У 30-х роках в районах, прилеглих до Херсона, значного розвитку набуло овочівництво. Це було пов'язано з необхідністю розширення бази для херсонських консервних заводів.

Важливу роль у здійсненні завдань господарського і культурного будівництва відіграла Херсонська міська Рада, яка приділяла багато уваги планомірному розвитку всіх галузей господарства, зокрема міського. Протяжність водопровідної мережі досягла в 1940 році 70 км. Електроосвітлення і радіо міцно ввійшли в побут жителів міста. На початку другої п'ятирічки, крім існуючої, стала до ладу ще одна — паротурбінна станція, що виробила у 1940 році 33,6 млн. кіловат-годин електроенергії. Незважаючи на великі руйнування, завдані громадянською війною, за роки довоєнних п'ятирічок невпізнанно змінилось обличчя Херсона: виникли нові вулиці, електрифіковувались околиці, вводились в дію нові лінії водопроводу.

У цю почесну роботу багато сил та енергії вклали комсомольці. З 1930 року, після VII Окружної конференції ЛКСМУ, організація взяла шефство над упорядкуванням рідного міста і це зобов'язання вона з честю виконувала. На початку 1941 року міський житловий фонд зріс з 500 тис. кв. метрів (у дореволюційний час) до 875 тис. кв. метрів. Площа зелених насаджень збільшилась майже на 60 проц. За переписом 1939 року населення міста становило 97,2 тис. чоловік[4].

За роки довоєнних п'ятирічок значно розширилися мережа закладів охорони здоров'я, яких на початок 1941 року налічувалося 12 (4 поліклініки, 3 лікарні на 800 ліжок, інститут фізичних методів лікування, 2 диспансери, кістково-протитубер-

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-1479, оп. 1, спр. 1, арк. 7; ф. Р-2011, оп. 2, спр. 349, арк. 4, 5. Г. А. Голубєв, І. Д. Ратнер. З історії комбайнового заводу імені Г. І. Петровського, стор. 26, 27.

[2] Херсонський облдержархів, ф. Р-731, оп. 2, спр. 38, арк. 4.

[3] З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 3, стор. 81.

[4] Херсонський облдержархів, ф. Р-2011, оп. 2, спр. 349, арк. 54, 55; Весь Херсон. Херсон, 1927, стор. 166.

кульозний санаторій, пологовий будинок). Кількість медпрацівників порівняно з 1928 роком зросла у сім разів[1]. У чотирьох санаторіях та будинках відпочинку лікувалось і відпочивало кілька тисяч трудящих. Значного розвитку набула народна освіта. На початок 1941 року в Херсоні налічувалось 59 шкіл, в яких навчалось 26,3 тис. учнів, працювало 1055 вчителів. Таким чином, за роки Радянської влади кількість учнів у місті збільшилась майже в сім разів, а вчителів — у вісім разів. У Херсоні діяло 26 ремісничих та професійних шкіл. На всіх морях і океанах плавали вихованці двох херсонських морехідних технікумів: водного транспорту (одного з найстаріших на Україні) та рибної промисловості.

В місті працювало сім середніх спеціальних навчальних закладів, у яких 1941 року навчалось 5,2 тис. чоловік. У двох вузах — інституті народної освіти та сільськогосподарському — проходили підготовку 2297 спеціалістів вищої кваліфікації.

Значним науковим закладом був Український науково-дослідний інститут бавовництва (УКРНДІБ), який зосередив свою роботу в колгоспах і радгоспах півдня України.

На початку 1941 року в Херсоні працювала широка мережа культурно-освітніх закладів: музично-драматичний театр, краєзнавчий музей, обласна бібліотека з фондом 200 тис. томів, два кінотеатри, 17 заводських клубних закладів, кілька профспілкових клубів[2].

З Херсоном пов'язані життя й діяльність багатьох діячів мистецтва й культури, зокрема народного артиста СРСР А. М. Бучми, який у 1921 році працював у Херсонському музично-драматичному театрі; народного артиста СРСР О. Г. Кримова, заслуженого діяча мистецтв УРСР М. Г. Єсипенка, народного артиста УРСР В. А. Данченка, українського радянського художника І. М. Шульги, українського радянського поета Є. П. Фоміна та інших. Широкого розвитку досягла в місті художня самодіяльність. У профспілкових і студентських клубах виникли драматичні гуртки.

З 1919 по 1922 рр. тут видавалась газета «Известия Херсонского уездного исполкома»; з 1922 по 1925 рік — «Херсонский коммунар»; з 1925 по 1928 рр.— «Рабочий», а з 1928 — «Наддніпрянська правда».

Партійна організація міста приділяла велику увагу вихованню мас в дусі радянського патріотизму та пролетарського інтернаціоналізму. Гнівно протестуючи проти фашистської агресії в Іспанії в 1936—1938 рр., трудящі Херсона подавали героїчному іспанському народові матеріальну допомогу і прийняли на постійне проживання евакуйованих іспанських дітей, відкривши для них дитячий будинок. Тисячі херсонців зустрічали в 1937 році посланців іспанського народу, які приїздили до міста.

За роки довоєнних п'ятирічок колишнє адміністративно-чиновницьке і торговельно-ремісницьке місто Херсон перетворилось на один з великих центрів суднобудування, сільськогосподарського машинобудування і консервної промисловості, значний осередок соціалістичної культури.

Велика Вітчизняна війна перервала мирну працю радянських людей. З перших днів війни трудящі Херсона, як і всі радянські люди, виявили свою безмежну відданість Комуністичній партії, Радянській владі, тверду віру в перемогу над ворогом. В резолюції мітингу робітників заводу ім. Г. І. Петровського значилось: «... всі сили покладемо на те, щоб відстояти нашу Батьківщину від нападу ворогів. Всю нашу ненависть, весь гнів обрушимо на голови фашистських виродків»[3]. Про це ж заявили робітники суднобудівного заводу ім. Комінтерну, консервного заводу та інших підприємств і установ міста.

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-2011, оп. 2, спр. 349, арк. 53.
[2] Там же, арк. 50.
[3] Херсонская область в годы Великой Отечественной войны, стор. 20.

7 2-227

Тисячі заяв надійшло до військкоматів від громадян міста з проханням послати достроково на фронт. Тільки в перші дні війни від добровольців надійшло 620 заяв[1]. До Херсонського міського військкомату з'явилося сім добровольців — братів Чубіних, шоферів за професією. П'ять з них — Григорій, Леонід, Павло, Пилип і Микола — стали танкістами. Багато заяв подали й дівчата, які перед тим закінчили школу. У колективній заяві до міськкому товариства «Червоного Хреста» комсомолки Херсона писали: «Просимо прийняти нас як дружинниць, що склали норми на другий ступінь ГСО, і відправити на лінію фронту. Наші батьки завоювали нам волю, а ми, їх діти, не віддамо своєї волі і будемо боротися із знахабнілим ворогом»[2]. На підприємствах і в організаціях створювались винищувальні батальйони і групи сприяння їм. Формувалося народне ополчення. До загону народного ополчення заводу ім. Петровського вступило 1300 чоловік, а всього в місті налічувалось 7894 ополченці. Керівництво загонами здійснював голова міськради О.К. Ладичук. Крім того, в місті створили 22 фортифікаційні батальйони для будівництва оборонних споруд на підступах до міста[3]. Наприкінці червня 1941 року на будівництві оборонних рубежів і ремонті шосейного шляху Херсон—Миколаїв—Одеса щоденно працювало понад 4 тис. жителів міста[4].

Виявленням глибокого патріотизму було створення фінансового фонду оборони країни. Робітники паротурбінної електростанції віддали одноденний заробіток для потреб фронту. Так само зробили й трудівники моторoремонтного і консервного заводів. Жінки-активістки та комсомольці міста збирали подарунки для бійців і командирів діючої армії, повсякденно турбувались про сім'ї захисників Батьківщини.

Партійні та радянські органи робили все можливе, щоб перебудувати економіку на воєнний лад. Більшість цехів заводу ім. Петровського почала випускати продукцію для фронту. Морський та річковий порти здійснювали воєнні перевозки. Судна Дніпровського пароплавства перевозили військові частини, вантажі, евакуювали людей. Буксири, катери, пароплави було переобладнано для використання у бойових умовах. Цю роботу разом з колективами судноремонтних підприємств виконували й команди суден.

В липні 1941 року міськком партії та міськвиконком розпочали евакуацію промислових підприємств до східних районів країни. З 1 по 13 серпня евакуйовано устаткування заводу ім. Петровського. На початку серпня, після складного демонтажу апаратів і технологічних установок, закінчилась евакуація Херсонського нафтопереробного заводу. Вирушив на схід ешелон з устаткуванням і робітниками заводу ім. Комінтерну, швейної фабрики «Більшовичка» та інших підприємств міста. В умовах зими вони зуміли налагодити виробництво й забезпечити випуск продукції для фронту[5].

В середині серпня 1941 року радянські війська вели жорстокі бої проти переважаючих сил німецько-фашистських військ біля Херсона. 9 армія під командуванням генерал-полковника Черевиченка мужньо стримувала наступ ворога. 16 серпня 30-а стрілецька дивізія завдала відчутного удару по ворогу. Фашисти втратили 30 танків, 10 автомашин,

Табір військовополонених, створений гітлерівськими загарбниками у Херсоні. 1942 р.

[1] Сорок років Радянської влади на Херсонщині, стор. 110, 111.

[2] Миколаївський облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 389, арк. 66—70.

[3] Херсонская область в годы Великой Отечественной войны, стор. 35, 51, 62.

[4] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 1, стор. 109.

[5] Херсонская область в годы Великой Отечественной войны, стор. 66—71.

8 гармат, 16 кулеметів, 4 бронемашини. Особливо відзначився зенітний дивізіон, який прямою наводкою знищив 20 танків ворога. Відважно билися воїни славетної 51-ї Перекопської стрілецької дивізії[1] та моряки Дунайської флотилії. Особливо жорстокі бої за місто розгорнулись 18 серпня. На кожного його захисника припадало понад 20 гітлерівців. Командування військами Південного фронту вирішило залишити місто. 19 серпня німецько-фашистські загарбники окупували Херсон. Фашисти запровадили режим терору і насильства. Вони розстріляли і закатували 17 тис. радянських громадян[2] та замучили в концтаборах, створених у місті, 40 тисяч радянських військовополонених. У 1965—66 рр., під час будівництва житлового будинку в районі між елеватором і пивним заводом та проведення земляних робіт в районі заводу карданних валів виявлено нові сліди кривавих злодіянь фашистських варварів — дві ями з останками понад 3 тис. розстріляних, у т. ч. дітей, стариків, жінок і військовополонених. Серед розстріляних — робітники-котельники заводу ім. Комінтерну, заводу скляної тари, ім. Петровського та інших підприємств[3].

М. М. Стробикін-Юхвит — Герой Радянського Союзу. Фото 1950 р.

Окупанти створили в місті біржу праці, через яку мали намір вербувати «добровольців» для роботи на місцевих підприємствах та відправляти на фашистську каторгу. Однак з цього нічого не вийшло. Радянські люди рішуче відмовлялись працювати на ворога і їхати на роботу до Німеччини. Почалась примусова вербовка молоді від 16 до 25 років. Відмова від мобілізації каралась смертю. Шість юнаків і дівчат було страчено на шибениці. Гітлерівці робили масові облави, оточували цілі квартали і силою заганяли людей на збірні пункти. Одного разу під час облави було затримано 1000 радянських громадян, 500 з них кати розстріляли, решту — вивезли на каторжні роботи до Німеччини[4].

І. О. Кулик — керівник Херсонської підпільної комсомольсько-молодіжної організації «Патріот Батьківщини», Герой Радянського Союзу. Фото 1940 р.

З кожним днем зростав, дужчав опір ворогу. Для підпільної роботи в місті залишалась група комуністів. У створенні Херсонського підпілля велику роль відіграв Ф. А. Воробйов, один з керівників Миколаївського «Центру», пізніше страчений гестапівцями. На чолі херсонських підпільних груп: заводу ім. Петровського, електростанції, елеватора, ремонтнотракторного заводу, млина, хлібозаводу, залізниці, нафтобази, порту, меблевої фабрики, заводу ім. Комінтерну та скляної тари стояли комуністи — Г. М. Годун, В. К. Дєдов, І. І. Макулін, П. Я. Яковлєв, М. І. Напорко, М. Г. Скворцов, Л. М. Воєводіна. Очолювали міську підпільну організацію О. М. Жуков, М. Г. Скворцов, Г. А. Кікоть[5].

Одночасно з підготовкою партійного і комсомольського підпілля формувались партизанські загони і групи. Одним з найбільших був херсонський загін на чолі з заступником голови Херсонського міськвиконкому О. Ю. Гірським (командир), головою міськвиконкому О. К. Ладичуком (начштабу) і секретарем Миколаївського обкому партії П. В. Макєєвим (комісар). До цього загону входило близько 100 бійців, серед них 22 комуністи[6].

Найбільшою підпільною організацією Херсона була одна з груп Миколаївського «Центру», очолювана пораненим офіцером-льотчиком П. А. Комковим. Ця широко розгалужена організація мала зв'язок з підпільними групами. Одна з груп

[1] Архів Міністерства оборони СРСР (далі —Архів МО СРСР), ф. 55, оп. 217 739, спр. 1, арк. 88, 89; оп. 480 900, спр. 1, арк. 4.
[2] Злочинства німецько-фашистських загарбників на Херсонщині, стор. 9, 17.
[3] Херсонський облдержархів, ф. Р-1479, оп. 1, спр. 123, арк. 10—12.
[4] Злочинства німецько-фашистських загарбників на Херсонщині, стор. 11.
[5] Херсонський облпартархів, ф. 46, оп. 14, спр. 39, арк. 5.
[6] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр., т. 1, стор. 310.

на чолі з професором С. Д. Лисогоровим діяла на колишній дослідній станції сільськогосподарського інституту. За неповними даними, підпільний «Центр» у Херсоні об'єднував дії понад 600 чоловік. Він організував нелегальну друкарню, де виготовлялись антифашистські листівки, відозви до населення окупованих районів. Так, до 25-річчя Червоної Армії — 23 лютого 1943 року — було розповсюджено 2500 листівок, 1500 закликів-звернень ставати на боротьбу проти фашистських загарбників. Крім того, група Комкова проводила диверсії, знешкоджувала провокаторів, організовувала саботаж на заводах[1].

Герої Радянського Союзу уродженці Херсона.

Я. Г. Бреус.

Наприкінці 1942 року Херсонський «Центр» розпочав підготовку до масового збройного повстання проти окупантів. Але на початку червня 1943 року переслідуваний гестапо Комков разом з іншими активними підпільниками змушений був перебазуватись до Знам'янських лісів. Біля с. Олександрівки Кіровоградської області Комкова схопили карателі. Після звірячих тортур його розстріляли в Миколаєві[2].

З кінця 1941 року до листопада 1942 року в Херсоні активну боротьбу провадила проти ворога підпільна комсомольсько-молодіжна організація «Патріот Батьківщини», керівником якої був член міського комітету комсомолу Ілля Кулик, учень 10 класу середньої школи № 7. Організація налічувала близько 50 чоловік[3]. Найбільш активними її членами були Микола Букін, Євген Пасічник, Михайло Осадченко, Андрій Агєєнко, Володимир Зарескін, Анатолій Колесников, Олександра Таран, Клавдія Піддубієнко. Юні патріоти провадили серед населення антифашистську пропаганду. Вони друкували на машинці і розповсюджували листівки, які закликали не коритись ворогові. 6 листопада 1942 року в місті було розповсюджено 200 листівок. Підпільники визволили з гітлерівських таборів і тюрем близько 100 радянських військовополонених[4], а влітку 1942 року організували диверсію на дільниці залізниці Галаганівка—Снігурівка, внаслідок якої пішов під укіс фашистський ешелон з живою силою[5]. Переслідування поліції та гестапо не дали можливості здійснити багато намічених диверсій. У листопаді до рук катів потрапили 48 учасників цієї організації. Багатьох з них стратили. Довго полювали гестапо і жандармерія за керівником організації, пообіцявши тому, хто його видасть, 10 тис. марок. Двічі його заарештовували і обидва рази відважному підпільнику щастило втекти. Але 29 листопада 1942 року поліцаї оточили будинок, де переховувався І. О. Кулик. Захищаючись, він убив трьох поліцаїв, а потім, не бажаючи живим потрапити у руки фашистів, застрелився[6]. За героїзм і мужність, виявлені в боротьбі проти ворога, І. О. Кулику посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Ім'ям Кулика названо школу, де він учився, та одну з вулиць міста. В парку ім. Ленінського комсомолу встановлено гранітне погруддя героя.

Не давала спокою окупантам і група юних патріотів з Карантинного острова, якою керували брати Андрій і Анатолій Запорожчуки та Леонід і Петро Чернявські. Партійне керівництво групою здійснювалось через комуніста Г. М. Годуна[7]. На

[1] Херсонская область в годы Великой Отечественной войны, стор. 128—131, 152—157.
[2] Там же, стор. 94, 156, 157.
[3] Херсонський облпартархів, ф. 46, оп. 44, спр. 3а, арк. 1—11.
[4] Херсонская область в годы Великой Отечественной войны, стор. 135, 136.
[5] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 9, спр. 83, арк. 9, 10.
[6] Херсонський облпартархів, ф. 46, оп. 44, спр. 3а, арк. 10, 11.
[7] Херсонская область в годы Великой Отечественной войны, стор. 152.

Л. Л. Вінер.

Д. Н. Плахотник.

О. Н. Плахотник.

П. Г. Якубовський.

місці страти юних патріотів 1965 року на вулиці Суворова поставлено пам'ятний камінь. Посмертно патріоти удостоєні урядових нагород.

Не стояли осторонь всенародної боротьби проти фашизму і радянські діти, піонери. 13-річна херсонська піонерка Тамара Воскобойникова працювала на поштамті. Вона систематично знищувала секретні німецькі пакети. За це її засудили до страти. «Не плачте, мамо,— писала з тюрми відважна піонерка.— Я ще жодного разу не заплакала ні на суді, ні після нього, хоч знаю, що жити мені лишилось всього 14 днів». Гітлерівці стратили юну патріотку 6 жовтня 1943 року.

Загарбавши місто, окупанти вирішили використати для себе його економіку, пустити в дію підприємства. Та робітники Херсона чинили рішучий опір. Саме робітничий клас першим у місті відгукнувся на заклик партії активно боротися проти окупантів. Під час тимчасової окупації майже на всіх великих підприємствах — заводах ім. Комінтерну, ім. Петровського, консервному, ремонтнотракторному, хлібозаводі, залізниці, електростанції, млині тощо діяли підпільні групи. Фашистському терору протистояли відданість радянських людей своїй рідній владі, радянському ладу, глибока віра в неминучу перемогу над ворогом. На окремих підприємствах щодня не виходило на роботу 200—250 чоловік. Фашисти жорстоко карали «саботажників». Серед кількох тисяч страчених громадян Херсона та військовополонених у районі пивзаводу було багато робітників, палких патріотів Батьківщини. Тільки 3 січня 1942 року фашисти розстріляли робітників заводу ім. Комінтерну П. Ф. Бащенка, Г. А. Кулиниченка, К. Павленка, Кузовського, Глухова, майстра цього ж заводу І. Кабакова, 10 січня біля кінотеатру «Спартак» страчено робітників П. Давидюка, Г. Кравченка, М. Фесенка, Л. Негрича та інших[1]. Посилювались диверсії, особливо після поразки ворога під Москвою. Взимку 1942 року зруйновано ворожі укріплення в районі нафтопереробного заводу, знищено склад з паливом. Залізничники влаштували аварію військового ешелону[2].

1944-й рік населення окупованого Херсона зустрічало в холодних, неосвітлених житлах. Але зустріч ця була радісною: новий рік ніс визволення з-під фашистського рабства — частини доблесної Червоної Армії вже стояли на лівому березі Дніпра проти Херсона, нарощуючи міць і готуючись до форсування водної перепони[3]. Радянські артилеристи виявляли справжній героїзм. Їх спостерігачі-корегувальники, які з плавнів спрямовували вогонь радян-

[1] Злочинства німецько-фашистських загарбників на Херсонщині, стор. 45; Сорок років Радянської влади на Херсонщині, стор. 118.

[2] Сорок років Радянської влади на Херсонщині, стор. 118, 119.

[3] Архів МО СРСР, ф. 303, оп. 4021, спр. 102, арк. 262, 263.

Пробитий кулею квиток херсонського комсомольця М. У. Лебедя, який загинув під час боїв на Орловсько-Курській дузі. 1943 р.

Всесоюзный Ленинский Коммунистический Союз Молодежи

КОМСОМОЛЬСКИЙ БИЛЕТ

№8622984

Лебедь

1921

Ленінська Комуністична Спілка Молоді України

КОМСОМОЛЬСЬКИЙ КВИТОК

№ 8622984

Лебедь

1921

ських батарей точно по цілях, робили все можливе, щоб якнайменше зруйнувати житлові квартали міста[1]. Тим часом гітлерівські вояки грабували місто, поголовно виселяючи жителів з будинків. Вони замінували всі промислові і стратегічні об'єкти, щоб знищити їх.

В ніч з 11 на 12 березня 1944 року бійці 295 стрілецької дивізії під командуванням полковника О. П. Дорофеєва почали переправу через Дніпро. Під шаленим вогнем ворога батальйон капітана Кутепова закріпився на острові проти села Антонівки[2]. Масове форсування Дніпра почалося 12 березня. До 4-ої години ранку 13 березня ворожу оборону було прорвано. Радянські війська зайняли найближчі села Антонівку, Киндійку і селище Циганську Слобідку[3]. Першим на околицю Херсона увірвався стрілецький батальйон майора Г. Т. Акопянця. 13 березня воїни 49-ї гвардійської та 295-ї стрілецької дивізій, що входили до 28 армії 3-го Українського фронту, визволили місто. Парторг 3-ї стрілецької роти старшина Терещенко в рукопашній сутичці знищив понад 15 гітлерівців. Мужньо бився проти ворога за визволення рідного краю рядовий Микола Субота. У вуличних боях вогнем свого кулемета він знищив десять вогневих точок і багато живої сили ворога. На підступах і в самому Херсоні противник втратив понад 800 солдатів і офіцерів та багато військового спорядження.

Херсон визволяли сини багатьох братніх народів — російського, білоруського, грузинського, азербайджанського, вірменського та інших. 13 воїнам присвоєно високе звання Героя Радянського Союзу. Це командир 295-ї дивізії полковник О. П. Дорофеєв, командири батальйонів М. М. Кутепов, Г. Т. Акопянц, М. О. Золотухін, Г. Д. Шенгелія, В. М. Добросоцьких, командир роти лейтенант Г. Г. Бахтадзе, командир взводу старший сержант І. І. Тишкун, рядові М. М. Субота та В. К. Бойченко, командир 49-ї гвардійської дивізії полковник В. П. Маргелов, лейтенант Гуменюк, молодший лейтенант А. С. Харченко. Понад 1000 бійців та офіцерів нагороджено орденами і медалями СРСР.

За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, уродженці Херсона Л. Л. Вінер (посмертно), Д. Н. Плахотник і О. Н. Плахотник (брати) та П. Г. Якубовський також удостоєні звання Героя Радянського Союзу. На рахунку льотчика-винищувача П. Г. Якубовського 20 особисто збитих ворожих літаків та 22 — в групових боях. Сотні херсонців відзначені орденами й медалями Радянського Союзу, серед них М. О. Фортус, нагороджена двома орденами Леніна та багатьма іншими урядовими нагородами, член КПРС з 1917 року. Кавалерами трьох орденів «Слави» є О. М. Чайковський та І. О. Брусовцов.

В день визволення в Херсоні виявилось тільки 50 жителів. Місто являло собою жахливу картину розорення і спустошення. Всі будинки, в т. ч. й житлові, були відкриті, пограбовані. Те, чого грабіжники не встигли вивезти, вони привели до повної непридатності.

Письменник Борис Горбатов на вулицях визволеного Херсона. Березень 1944 р.

Картину пограбованого міста спостерігав власкор «Правды», письменник Борис Горбатов, який разом з передовими частинами Червоної Армії потрапив до Херсона на другий день після його визволення. «Ми бачили міста зруйновані, спотворені і навіть дощенту спалені ворогом. Тепер ми побачили місто геть-чисто обкрадене. Немає буквально жодного непограбованого німцями громадського чи приватного будинку. Жодного»[4],— писав він.

Окупанти зруйнували всі промислові підприємства, знищили 2942 житлові будинки, комунальні підприємства,

---

[1] И. С. Стрельбицкий. Штурм. М., 1965, стор. 144.
[2] Архів МО СРСР, ф. 295, оп. 139 082, спр. 1, арк. 49.
[3] Херсонская область в годы Великой Отечественной войны, стор. 196.
[4] Газ. «Правда», 15 березня 1944 р.

театр, краєзнавчий музей, школи[1]. Загальні збитки господарству міста, що їх заподіяли окупанти, становили 900 млн. карбованців.

Разом з передовими частинами Червоної Армії до міста повернулись радянські і партійні працівники. В березні 1944 року тут створено 77 первинних парторганізацій, у яких налічувалось 1070 членів і 256 кандидатів у члени партії[2]. Відновила також роботу міська Рада. Вона спрямувала зусилля трудящих на відбудову зруйнованого господарства, на допомогу фронтові. Після визволення міста населення внесло чималі суми до всенародного фонту оборони на будівництво танків і літаків. Партійні і комсомольські організації підприємств і установ взяли шефство над госпіталями. В кожному госпіталі щодня чергувало по 25—30 чоловік.

Голова міськвиконкому К. А. Сокирко і секретар міськвиконкому М. С. Калинчак прикріплюють вивіску на будинку міської Ради. 14 березня 1944 р.

Велику допомогу у відбудові промисловості подавали зруйнованому Херсону держава, трудящі Москви, Ленінграда, Свердловська, Тбілісі й багатьох інших міст. Завдяки трудовому героїзму робітників міста і безкорисливій братній допомозі більшість підприємств вже 1944 року почала випускати продукцію. Так, консервний завод тільки в серпні 1944 року одержав два турбогенератори потужністю 500 кіловат, імпортну електростанцію потужністю 1350 кіловат, пересувну електростанцію на 50 кіловат та багато необхідного обладнання. Зважаючи, що місто на той час змушене було споживати електроенергії в 10 разів менше, ніж до війни, допомога ця була дуже вчасною і відчутною.

У березні — квітні 1945 року завод ім. Петровського одержав з Москви 35 вагонів будівельного лісу, близько 10 вагонів цементу й асфальту, понад 500 рулонів м'якої покрівлі, багато пального, арматурного заліза тощо.

Херсонський моторо-ремонтний завод тільки в березні 1945 року одержав із Свердловська багато електричного обладнання: трансформаторів, амперметрів, реле ЭТ-61, масляних вимикачів тощо[3]. Відновили роботу морський і річковий порти та залізничний вузол.

Сповнені рішучості якнайшвидше загоїти рани, завдані фашистськими загарбниками, комуністи й комсомольці міста очолили рух за створення фронтових і комсомольсько-молодіжних бригад, які виникли в червні 1944 року. Члени бригад розгорнули змагання за право називатися «фронтовими». Переможцям присуджувався прапор Херсонської ордена Леніна і ордена Суворова Червонопрапорної дивізії. Не вистачало робітників багатьох спеціальностей, особливо будівельних, тому багато уваги надавалося оволодінню суміжними професіями. Так, члени фронтової бригади консервного заводу за короткий час оволоділи спеціальністю штукатурів і виконували змінні завдання на 190—300 проц. Бригада покрівельників заводу ім. 8 березня виконувала за зміну 200—250 проц. норми, а комсомольсько-молодіжна бригада заводу ім. Комінтерну, якою керував М. Галєв — півтори — три змінні норми. В 1944 році в Херсоні працювало 38 комсомольсько-молодіжних бригад, у 1946-му — 142[4].

Темпи відбудови промисловості, міського господарства і культури ще більше зросли у четвертій п'ятирічці. Працівники промислових підприємств взяли на себе підвищені зобов'язання у виконанні і перевиконанні державних планів, у випускові високоякісної продукції, підвищенні продуктивності праці. Змагання тру-

[1] Херсон за 50 років Радянської влади, стор. 24.
[2] Херсонський облпартархів, ф. 185, оп. 1, спр. 9, арк. 87, 88.
[3] Там же, ф. 46, оп. 1, спр. 32, арк. 21; спр. 86, арк. 28, 41; спр. 318, арк. 6, 16.
[4] Херсон за 50 років Радянської влади, стор. 28.

дящих за дострокове виконання п'ятирічного плану очолили комуністи. Вони виступили ініціаторами боротьби за збільшення випуску продукції і зниження її собівартості. Котельник заводу ім. Петровського, комуніст П. П. Поліщук за два роки виконав своє п'ятирічне завдання. За цей же строк токар заводу ім. Комінтерну О. К. Матвєєв виконав шість річних норм. Він став ініціатором соціалістичного змагання за подовження строку служби верстатів, за роботу на них без ремонту. Починання комуніста Матвєєва наслідували передові робітники Ростова-на-Дону, Києва, Чернігова, Дніпропетровська, Горького та інших міст[1].

Після закінчення Великої Вітчизняної війни з лав Червоної Армії до міста прибуло близько 10 тисяч колишніх воїнів. Серед робітників і службовців з новою силою розгорнулась боротьба за перегляд застарілих і занижених норм виробітку, за рентабельність і роботу без державної дотації, за прискорення обігу оборотних коштів, за зміцнення госпрозрахунку. Внаслідок широкого руху трудящих за рентабельну роботу в 1949 році підприємствами Херсона одержано понадпланових нагромаджень на суму 29 млн. карбованців.

Одержання надпланових прибутків і відмова від дотацій дали змогу використати великі суми асигнувань на капітальні роботи. Завдяки цьому довоєнний рівень промислового виробництва був відновлений на суднобудівному заводі ім. Куйбишева — у 1946, на заводі склотари — в 1947, електромашинобудівному — в 1950 році[2].

За роки першої післявоєнної п'ятирічки до ладу діючих стало багато промислових об'єктів — у т. ч. механо-складальний і пресовий цехи заводу ім. Г. І. Петровського, котел № 3 на паротурбінній електростанції, друга черга заводу скляної тари та інші. На кінець п'ятирічки валова продукція всієї промисловості Херсонщини порівняно з 1940 роком досягла 135 проц. Відбудова промисловості супроводжувалася впровадженням нової техніки, нових норм виробітку. Завдяки трудовому героїзму четверту п'ятирічку виконано за 4 роки і 3 місяці. У 1950 році завод ім. Г. І. Петровського випустив локомобілів для сільського господарства в 5 разів більше, ніж у довоєнному 1940 році. Підприємства міста почали випускати нові види промислової продукції — буксири БТ, земснаряди та інші механізми.

Нових успіхів у розвитку економіки, культури, у зростанні матеріального добробуту трудящих досягнуто в роки п'ятої п'ятирічки (1951—1955 рр.). Промисловість міста збільшила випуск суден, локомобілів, електроустаткування тощо. Стали до ладу діючих заводи стінових матеріалів і залізобетонних виробів. Головним об'єктом п'ятої п'ятирічки було спорудження суднобудівного заводу, будівництво якого почалось 1951 року. Через три роки з його стапелів зійшли танкери «Херсон» та «Грізний», ще через рік — танкери «Каховка», «Поті», «Керч», а в 1955 році — «Самарканд», «Григорій Вакуленчук», «Очаків» та «Ростов». У виробничих успіхах колективів велика частка належала комсомольцям, молоді, які шефствували над спорудженням океанських лайнерів. У роки післявоєнних п'ятирічок робітники Херсонського суднобудівного заводу у співдружності з Інститутом електрозварювання ім. Є. О. Патона АН УРСР освоїли зварювання у середовищі вуглекислого газу. За видатні заслуги в галузі створення і впровадження автоматичного зварювання у суднобудуванні двом працівникам заводу В. Ф. Заботіну і А. А. Вичегжаніну прису-

Ливарний цех Херсонського комбайнового заводу ім. Петровського, зруйнований гітлерівцями. 1944 р.

[1] Газ. «Наддніпрянська правда», 1 січня 1950 р.

[2] В. П. Завгородний, А. П. Кошкарев. Наш солнечный край, стор. 32.

Херсонський морський порт. 1971 р.

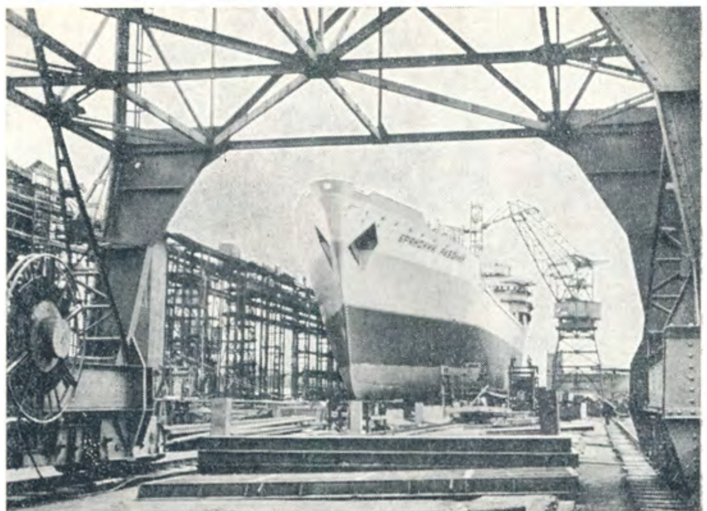

Нові насадження винограду в Цюрупинському районі. 1971 р.

Херсонські кавуни. Село Дудчани. 1969 р.

джено почесне звання лауреата Ленінської премії[1].

Об'єктом всесоюзної будови в роки п'ятої п'ятирічки в Херсоні був бавовняний комбінат, закладення першої черги якого — прядильно-ткацької фабрики № 1 — відбулося в грудні 1952 року. В червні 1954 року сюди почали надходити перші ешелони з обладнанням. У другій половині 1954 року тут перероблено 23,6 тонн пряжі, а в серпні 1956 року одержано перші метри тканин. У 1958 році на комбінаті кількість ткацьких верстатів досягла 8,5 тис., а прядильних веретен — 383 тисячі.

На стапелях Херсонського суднобудівного заводу. 1964 р.

У роки шостої п'ятирічки валова продукція промисловості міста продовжувала зростати. Тільки за три роки (1956—1958) вона збільшилась на 34 проц.[2]. Нарощували темпи найбільші підприємства: Херсонський текстильний комбінат, завод ім. Г. І. Петровського, суднобудівний завод та інші. Стали до ладу діючих і дали першу промислову продукцію завод силікатної цегли, хлібокомбінат. Колектив заводу ім. Петровського в 1956 році підготував підприємство до серійного випуску кукурудзозбиральних комбайнів. Суднобудівні заводи Херсона освоїли будівництво суховантажних суден, буксирів, сейнерів, залізобетонних доків. На прохання комсомольської організації Херсонського суднобудівного заводу і на відзнаку 40-річчя ВЛКСМ першому суховантажному судну, спущеному на воду, присвоєно ім'я «Ленінський комсомол», другому — «Комсомолець України». В 1958 році консервний завод випустив понад 100 млн. банок різних консервів. На заводах консервної промисловості освоєно 20 видів нової продукції.

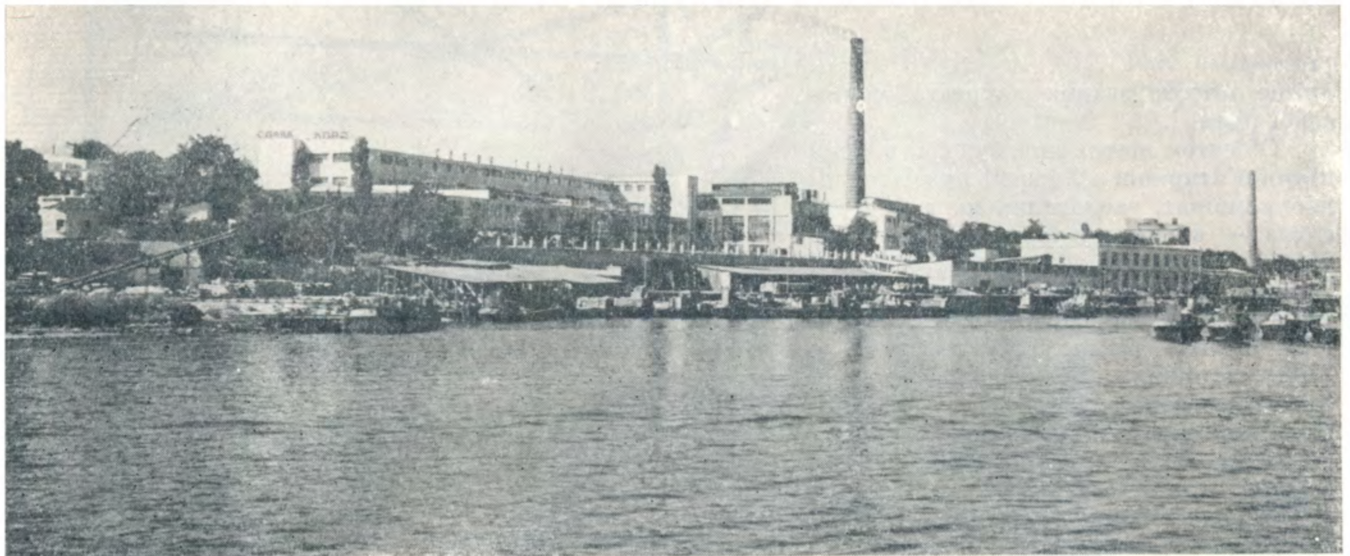
Успіхи, досягнуті колективами промислових підприємств, стали результатом великої організаторської і політичної роботи партійних і комсомольських організацій, завкомів профспілок. З кожним днем народжувалися нові герої трудового фронту, які показували високі зразки праці. У 1958 році на підприємствах міста працювали понад 10 тис. передовиків виробництва. Багато з них були раціоналізаторами. Впровадження їх пропозицій у виробництво дало понад 25 млн. крб. річної економії.

Нових успіхів досягли трудівники Херсона в роки семирічки. Партійні, комсомольські і профспілкові організації провадили велику роботу по широкому застосуванню нової техніки і передової технології, по докорінній модернізації існуючого устаткування. Були здійснені заходи щодо дальшого впровадження комплексної механізації та автоматизації виробництва, введення потокових автоматичних ліній. За роки семирічки відбулись великі кількісні і якісні зміни в промисловості міста. Загальний обсяг промислового виробництва збільшився у 2,2 раза. Випуск продукції машинобудування та металообробки зріс у 2,5 раза, електроенергії в 2,4 раза, легкої і харчової промисловості — в 2,3 раза. Протягом семирічки побудовано і введено в дію понад 10 підприємств: заводи бетонний і крупнопанельного домобудування, теплоелектроцентраль, м'ясокомбінат. Херсонський завод «Сільгоспзапчастина» пізніше реорганізовано у підприємство по випуску карданних валів. Виникли нові галузі промисловості: електромашинобудування, бавовняного виробництва тощо.

---

[1] Херсон за 50 років Радянської влади, стор. 32, 33.

[2] П. М. Єлістратов. Херсонщина в семирічці. Херсон, 1959, стор. 11.

Херсонський консервний комбінат. 1968 р.

Херсонське машинобудування обслуговує потреби сільського господарства, транспорту та енергетичного господарства. За роки післявоєнних п'ятирічок тут визначились галузі точного і складного машинобудування. Перше місце в ньому за обсягом валової продукції посідає сільськогосподарське, друге — суднобудування та судноремонт, далі йдуть електромашинобудування, виробництво карданних валів, бавовняне виробництво. Серед заводів машинобудівної промисловості міста провідне місце посідає комбайновий завод ім. Петровського, продукція якого має широкий попит не тільки в нашій країні, а й далеко за її межами. У 1955 році завод почав виготовляти дощувальні машини, наприкінці 1969-го він випустив 10-тисячний дощувальний агрегат. Колектив конструкторів заводу підтримує постійний зв'язок із знатними механізаторами країни М. А. Брагою, О. В. Гіталовим, практичний досвід яких допомагає удосконалювати машини. Продукція петровців експортується на Кубу, до Монголії, Болгарії, Індії та інших країн. На виставці досягнень народного господарства СРСР у 1965 році продукція заводу відзначена золотою медаллю.

Херсонський електромашинобудівний завод випускає стартери та генератори для автотракторної промисловості. У 1967 році із складального конвейєра зійшов мільйонний стартер. Випуском мільйонного вала завод карданних валів завершив 20 серпня 1964 року семирічний план. Це підприємство має постійних замовників більш як у 100 містах Радянського Союзу.

За роки післявоєнних п'ятирічок Херсон перетворився на великий центр суднобудування. Тут працюють потужні суднобудівні та судноремонтні заводи: «Паллада», ім. Комінтерну, ім. Куйбишева та інші. Першокласні танкери та суховантажні судна типу «Паризька Комуна» з газотурбінною установкою, споруджені херсонськими корабелами, борознять морські та океанські простори світу. Протягом 1967—1970 рр. тут спущено на воду океанські лайнери: «Жовтнева революція», «Комсомольська слава», «Ілля Кулик», «Паризька Комуна», «Академік Євген Патон», «Олександр Цюрупа».

Хімічна промисловість представлена Херсонським нафтопереробним заводом та заводом побутової хімії. Крекінг-завод розширив свою сировинну базу. Крім кавказької нафти, він одержує нафту з українських родовищ. У 1972 році споруджено нафтопровід Кременчук—Херсон.

У структурі харчової промисловості перше місце посідає консервна, друге — виноробна, третє — м'ясна галузі. Важливе значення мають також кондитерська,

молочна, маслосироробна, рибна і борошномельна галузі.

Великим підприємством харчової промисловості Херсона, яке має союзне значення, є консервний комбінат. Він виготовляє 70 назв найрізноманітніших харчових продуктів, випускає за рік 162 млн. банок консервів. Тут працює один з найбільших у Радянському Союзі склотарний завод, який постачає свою продукцію 300 консервним підприємствам країни. Далеко за межами республіки славиться продукція Херсонського винзаводу.

Легка промисловість представлена бавовняною, швейною, шкіряно-взуттєвою та іншими галузями. Херсонський бавовняний комбінат — одне з найбільших на Україні і найпотужніших в СРСР підприємств текстильної промисловості. Він об'єднує три прядильно-ткацькі виробництва, оздоблювальну фабрику, ТЕЦ. Херсонські текстильники виробили в 1971 році 187 млн. метрів тканин, а з серпня 1956 року, з часу, коли комбінат почав випускати готові тканини, до квітня 1972 року ними вироблено 1,8 млрд. метрів тканин[1]. Комбінат освоїв випуск тканин 33 видів — бавовняних, штапельних, шотландки, плетінки, портьєрних, костюмно-платтяних, трико, попліну, коверкоту, вельвету тощо. Продукція підприємства відзначена преміями та медалями на багатьох всесоюзних і міжнародних виставках. Досягнення херсонських текстильників високо оцінені Комуністичною партією і Радянським урядом. 1966 року за великі успіхи колективу у виконанні семирічного плану комбінат нагороджено орденом Леніна. Багато передовиків виробництва одержали урядові нагороди, а помічник майстра В. І. Милехін, ткаля М. Ю. Степаненко та прядильниця Р. М. Лоскутова удостоєні високого звання Героя Соціалістичної Праці.

У роки семирічки партійні організації розгорнули велику виховну роботу серед трудящих щодо розгортання соціалістичного змагання за комуністичне ставлення до праці. Першими в це змагання включились комуністи й комсомольці. Незабаром підприємством комуністичної праці став нафтопереробний завод. Вже в серпні 1965 року він виконав семирічний план по обсягу виробництва. Високе звання колективу комуністичної праці завоювала бригада механоскладального цеху заводу ім. Петровського, якою керує А. М. Іванов, бригада

[1] Газ. «Наддніпрянська правда», 23 квітня 1972 р.

Перший карданний вал до трактора К-700, виготовлений на Херсонському заводі карданних валів. 1971 р.

Продукція Херсонського комбайнового заводу ім. Петровського — насосні пересувні станції. 1968 р.

У приміському рибоколгоспі ім. Кірова. 1971 р.

Пташник Херсонської інкубаторної станції. 1971 р.

майстра ткацької фабрики бавовняного комбінату М. М. Харитонова, дільниця суднобудівного заводу, де начальником Т. Д. Ревуцький. Великих успіхів досяг колектив нафтопереробного заводу, який 1962 року удостоєний звання підприємства комуністичної праці. Після XXIII з'їзду КПРС рух за комуністичне ставлення до праці набув ще ширшого розмаху. З'явилися сотні нових бригад, цехів, дільниць і тисячі ударників комуністичної праці. Широко відомі імена передовиків виробництва: електрозварника ковальсько-пресового цеху заводу ім. Петровського О. К. Кобзаря, який виконує виробничі завдання на 160 проц., робітника цеху № 2 взуттєвої фабрики Т. І. Стальмакова (на 130 проц.), робітниці заводу ім. 8 Березня О. Г. Соловйової (на 115—120 проц.), газорізальника механічного цеху заводу ім. Куйбишева В. М. Зацерківського, що виконує змінні завдання на 125 проц., токаря механічного цеху електромашзаводу А. Ф. Ситника (на 130 проц.) та багатьох інших. Конструкторське бюро заводу ім. Комінтерну очолює лауреат Державної премії Ф. Т. Терек.

Успішне виконання семирічного плану відкрило перед промисловістю міста широкі перспективи у восьмій п'ятирічці. Значно підвищились ефективність виробництва і його технічний рівень за рахунок повного використання виробничих фондів та підвищення продуктивності праці. Промисловість міста розвивалася з випереджаючим розвитком машинобудування, хімічної промисловості, електромашинобудування.

За післявоєнний час зросло значення Херсона, як одного з великих морських торговельних портів Радянського Союзу. Херсонському морському порту належить чимала роль і в зовнішніх торговельних зв'язках СРСР. Через Херсон наша країна здійснює морські зв'язки з 42 країнами світу. За роки п'ятої — восьмої післявоєнних п'ятирічок проведено реконструкцію морського порту. Його оснащено потужними портальними електричними і плавучими кранами, транспортерами, конвейєрами, різними навантажувачами. Для обробки зернових вантажів споруджено потужний елеватор. Через Херсонський морський порт вивозиться хліб, ліс, метал, марганцева і залізна руда, мінеральні добрива. Тут здійснюється великий обсяг вантажних робіт. Річковий порт обслуговує 21 пасажирську лінію. Його роль значно зросла після створення Каховського водосховища і введення в дію глибоководного шляху від гирла Дніпра до Запоріжжя.

Херсон — великий залізничний вузол, він має пряме сполучення з Москвою, Києвом, Сімферополем, Дніпропетровськом, Донбасом, Харковом, Ригою. Для розвитку залізничного вузла величезне значення мала побудова мосту через Дніпро. Херсонське відділення залізниці повністю переведене на тепловозну тягу.

Херсон зв'язаний автолініями з Києвом, Одесою, Кишиневом, Сімферополем, Харковом, Кривим Рогом, Дніпропетровськом, Миколаєвом та з усіма районними центрами області. Аеропорт цивільного повітряного флоту, обладнаний найновішими засобами техніки, обслуговує десятки авіаліній, які з'єднують Херсон з Москвою, Ленінградом, Києвом, Одесою, Кишиневом, Львовом, Сімферополем, Донецьком, Чернівцями, Харковом, а також з містами, селищами та великими селами Херсонщини.

Після визволення міста від фашистських окупантів придатний для експлуатації житловий фонд становив всього 364 тис. кв. метрів. За 1949—1950 рр. було збудовано і здано в експлуатацію ще 57 580 кв. метрів житлової площі. В наступні роки житлове

Новий житловий масив в районі бавовняного комбінату. Херсон. 1968 р.

будівництво ще більше розвивалось. На кінець 1970 року жителі міста вже мали 2634 тис. кв. метрів житла. Місто росте на схід і північ — там виникли нові житлові мікрорайони: Східний, селища нафтовиків, текстильників, заводу склотари. Завершується будівництво житлового масиву Херсонського бавовняного комбінату, де зараз проживає понад 100 тис. чоловік. Розгортається будівництво житлових масивів на Карантинному острові, в Шуменському мікрорайоні. Житловий масив на Карантинному острові розрахований на 25 тис. жителів. Для них буде споруджено 45 дев'яти-та п'ятиповерхових будинків, школа, дитячі садки, комбінат побутового обслуговування, широкоекранний кінотеатр, поліклініка.

Докорінно реконструюються вулиці імені Карла Маркса, Горького і Чайковського, Качельна, Миколаївське шосе, Перекопська, 40 років Жовтня, Іллі Кулика та інші. Упорядковується набережна.

Передбачена забудова житлового масиву в районі аеропорта. Тут оселяться робітники заводу ім. Петровського, теплоелектроцентралі, консервного комбінату. Площа Херсона з 9 тис. га у 1969 році збільшиться до 11 тис. га у 1975 році, а населення — до 350 тис. чоловік[1].

Сучасний Херсон — велике впорядковане місто з твердим покриттям на всіх основних вулицях та площах. Якщо загальна довжина міських вулиць, провулків і набережних до революції становила 133 км, у 1940-му — 154,3 км, то у 1972 році — 765 км. Населення Херсона забезпечено артезіанською водою. Загальна довжина водопровідної мережі перевищила 300 км, а подача води місту збільшилась у 50 разів порівняно з дореволюційним часом. Завдяки цьому значно поліпшились побутові умови, санітарний стан, розширилась міська зелена зона. У 1970 році введено в дію 9 артезіанських свердловин, стало до ладу 30 км водопроводу. Міська Рада широко залучає громадськість до впорядкування та озеленення міста. В її активі — 74 квартальні комітети, члени яких організовують змагання на кращий будинок, вулицю, влаштовують недільники благоустрою тощо. Активну

Будинок виконкому Херсонської міської Ради трудящих. 1970 р.

[1] Газ. «Наддніпрянська правда», 19 квітня 1968 р.

Міський кіноконцертний зал «Ювілейний», 1970 р.

Палац культури текстильників у новорічну ніч. Херсон. 1971 р.

Будинок Херсонського філіалу Одеського технологічного інституту. 1971 р.

участь у цій роботі беруть колективи промислових підприємств, установ та навчальних закладів. Завдяки цьому в місті створені нові сквери і парки. На території колишньої фортеці на площі 43 га розкинувся парк культури й відпочинку ім. Ленінського комсомолу, де встановлено обеліск «Першим комсомольцям — від молоді Херсонщини». Виникли нові парки— «Придніпровський», «Ювілейний», ім. Шумського, парк Слави з могилою Невідомого солдата, дендропарк на 120 га. На мальовничому Малому Потьомкінському острові обладнано гідропарк. Найстарішим парком Херсона є парк культури й відпочинку ім. Леніна (колишній Олександрівський), в якому проводиться велика виховна і культурно-масова робота серед населення. У соціалістичному змаганні між парками країни він не раз завойовував призові місця. В місті встановлено спеціальний нагрудний знак «Відмінник благоустрою Херсона», яким нагороджено понад тисячу жителів міста[1].

Для поліпшення побутових умов населення важливе значення має газифікація міста. На кінець восьмої п'ятирічки природний шебелинський газ одержали всі промислові підприємства та понад 30 тис. квартир міста.

Тут є багато красивих місць, але найкращим з них є центральна площа міста — площа Свободи (колишня Ярмаркова), на якій у листопаді 1965 року відкрито пам'ятник В. І. Леніну. Чудова центральна магістраль— проспект ім. Ушакова, забудована багатоповерховими будинками, де встановлено пам'ятник прославленому флотоводцеві Ф. Ф Ушакову. Цікаво проходять свята вулиць, на яких виступають старі більшовики, перші комсомольці і піонери міста, передовики праці. У 1960 році на центральних вулицях з'явилися перші тролейбусні вагони. Тепер на семи маршрутах протяжністю близько 40 км курсує 75 тролейбусів, побудовано шляхопровід. У жовтні 1960 року в місті почав діяти фототелеграф, а в грудні — автоматична телефонна станція.

Бюджет міста на 1972 рік становить близько 23 млн. крб. Порівняно з 1912 роком він збільшився у 26 разів (населення за цей час виросло в 4 рази). Асигнування на комунальне господарство збільшилося у 21 раз, на соціальне забезпечення — більше як у 41 раз, на охорону здоров'я — в 178 ра-

---

[1] Л. В. Данилов. Наш Херсон. Херсон, 1960, стор. 53—55.

зів[1]. У лікарняно-профілактичних закладах міста 1972 року працює понад 1265 лікарів і 3580 чоловік середнього медичного персоналу. Трудящих обслуговують 13 лікарень з поліклініками, 7 диспансерів, дві стоматологічні поліклініки, 6 санепідстанцій тощо. У восьмій п'ятирічці споруджена протитуберкульозна лікарня на 420 ліжок, поліклініка на 1200 відвідань за зміну на території бавовняного комбінату, грязелікарня тощо. Для дошкільнят збудовано 105 дитячих ясел, садків і комбінатів. Якщо 1912 року на одного жителя міста витрачалося 77 коп., то в 1972 році — 31 крб. 30 копійок.

В боротьбі за здоров'я людини важливе значення мають також санаторно-курортні лікувальні заходи. В 1971 році профспілки оздоровили в санаторіях, будинках відпочинку, пансіонатах 8 тис. трудящих. Свої пансіонати і профілакторії на узбережжі Чорного і Азовського морів та на березі Дніпра мають робітники й службовці суднобудівного і комбайнового заводів, бавовняного комбінату та інших підприємств.

У Херсоні створено всі умови для навчання й виховання всебічно освічених громадян, активних будівників комуністичного суспільства. Якщо в 1922 році лише 63,5 проц. населення було письменним, решта «розписувалась» хрестиками, то 1972 року кожний 15-й житель віком від 20 років і старше має вищу освіту, кожний дев'ятий — середню спеціальну, кожний четвертий — загальну середню. У 1971/72 навчальному році працює 49 загальноосвітніх шкіл, в них 38 781 тис. учнів. Їх навчає й виховує понад 2,3 тис. учителів. Порівняно з 1912 роком асигнування на народну освіту в 1972 році збільшилися в 47 разів і становлять близько 9 млн. крб. У 1912 році на утримання поліції було асигновано 84 тис. крб., а на міські й народні школи тільки 72 тис. карбованців.

Місто має 12 середніх спеціальних навчальних закладів, 17 шкіл професійно-технічної освіти, дві спецшколи. Середні спеціальні навчальні заклади представлені — мореходними училищами ММФ та рибної промисловості, судномеханічним, машинобудівним та гідрометеорологічним технікумами, медичним, музичним, культурно-освітнім училищем та іншими. Спеціалістів з вищою освітою готують педагогічний інститут імені Н. К. Крупської, сільськогосподарський інститут імені О. Д. Цюрупи, філіал Одеського технологічного інституту ім. М. В. Ломоносова, філіал Миколаївського кораблебудівного інституту ім. адмірала С. О. Макарова. В них навчається понад 11 тис. студентів, у т. ч. без відриву від виробництва близько 5 тис. чоловік.

У Херсоні розташований Український науково-дослідний інститут зрошуваного землеробства, який вивчає і впроваджує основні агротехнічні прийоми обробітку пшениці на зрошуваних землях, кукурудзи, гороху, цукрових буряків, помідорів, в обробітку рису, опрацьовує норми, строки та засоби внесення добрив, систему використання їх у сівозмінах. Велику роботу проводять наукові працівники Херсонського сільськогосподарського інституту ім. О. Д. Цюрупи, де працює 95 докторів і кандидатів наук. Доктори наук, професори С. Д. Лисогоров, Я. В. Чугунін, Д. Т. Шапошников успішно працюють над актуальними питаннями сільськогосподарської науки.

Лабораторні заняття в Херсонському медичному училищі № 1. 1968 р.

[1] Газ. «Наддніпрянська правда», 23 квітня 1972 р.

Фізкультура і спорт вже давно ввійшли в життя і побут трудівників міста й дітей, охопили понад 60 тис. чоловік — практично кожного четвертого жителя міста. До їх послуг 4 стадіони, багато комплексних спортивних майданчиків, спортивних залів, водних станцій тощо. Любителі спорту займаються більш як 40 його видами. І все ж перевагу вони віддають водному спорту. За останні шість років у Херсоні підготовлено понад 100 майстрів спорту (троє з них — веслярі міжнародного класу)[1]. Звання чемпіонів та призерів Радянського Союзу, майстрів міжнародного класу завоювали 5 чоловік. У складі тренерського колективу заслужений тренер СРСР М. О. Сотниченко — вихователь неодноразової чемпіонки СРСР, Європи та світу з спортивної гімнастики Лариси Латиніної.

Партійні і радянські органи багато уваги приділяють задоволенню зрослих культурних потреб населення, піднесенню його ідейного і художнього рівня. Помітне місце в культурному житті міста посідають музично-драматичний театр, обласна філармонія, 11 кінотеатрів, 23 клуби і палаци культури, 193 бібліотеки, музей.

Обласний музично-драматичний театр у спорудженому 1962 року на місці зруйнованого німецько-фашистськими окупантами приміщенні ставить п'єси сучасних авторів, твори класичної драматургії. Тут працюють заслужені артисти УРСР Ф. Є. Красовська, Г. О. Кузьменков, М. О. Микуцький, Н. М. Литвиненко, Л. А. Литвиненко та Д. І. Огиренко. Театр вперше на українській сцені показав драматичну поему О. П. Довженка «Потомки запорожців». Успішно працює обласна філармонія (заснована 1944 року), молодіжно-хореографічний ансамбль «Веснянка». Задоволенню культурних потреб, організації розумного відпочинку трудящих підпорядковують свою роботу планетарій ім. Ю. О. Гагаріна, телестудія, широкоекранні кінотеатри «Україна», «Супутник», «Зірка», «Комінтерн», кіноконцертний зал «Ювілейний». Херсонська обласна бібліотека ім. О. М. Горького, яка має понад 800 тис. книжок, виросла в значний науково-методичний і бібліографічний центр області, а обласний краєзнавчий музей, що має в Херсоні 3 відділи: природи, історії та художній, налічує понад 70 тис. експонатів.

Справжніми вогнищами культурного життя стали клуби й палаци культури: текстильників, нафтовиків, суднобудівників та інші. Вони провадять велику роботу в комуністичному вихованні та організації відпочинку трудящих. У культосвітніх закладах міста працює 520 гуртків художньої самодіяльності, в яких об'єднано 11 тисяч аматорів. 1965 року херсонські текстильники одержали чудовий палац культури, споруджений із скла і бетону. Він розташований у Придніпровському парку, має зал на 800 місць, також лекційний, читальний, спортивний зали, 24 кімнати для гурткової роботи. Колективи художньої самодіяльності палацу культури текстильників удостоєні 17 дипломів Всесоюзного, Республіканського та обласного фестивалів самодіяльного мистецтва, присвяченого 50-річчю Радянської влади, а вокальний ансамбль «Зіронька» нагороджений бронзовою медаллю Всесоюзного та срібною медаллю Республіканського фестивальних комітетів[2].

Велику роль у вихованні трудящих, особливо молоді, відіграють свята й обряди, які проводяться в клубах або безпосередньо на виробництві: посвячення в нафтовики, комбайнобудівники і текстильники, вручення паспортів, свято «Серпа і молота», вечори трудової слави та багато інших.

Виховну роботу провадять і позашкільні заклади Херсона. В роботі 90 гуртків палацу піонерів бере участь 1,5 тис. дітей. Станція юних техніків сприяє розвиткові технічної творчості учнів.

П. Є. Німич — складальник Херсонського суднобудівного заводу, Герой Соціалістичної Праці. 1971 р.

---

[1] Херсон за 50 років Радянської влади, стор 41.

[2] Херсонський облдержархів, ф. Р-1005, оп. 1, спр. 46, арк. 6.

У Херсоні видаються дві обласні газети — «Наддніпрянська правда» та «Ленінський прапор», шість багатотиражних газет.

Тут живуть і працюють 19 Героїв Радянського Союзу і Героїв Соціалістичної Праці. Серед них — колишній військовий льотчик А. Я. Коваленко, генерал-майор у відставці Г. І. Вехін, Д. Н. та О. Н. Плахотники, В. В. Завалін, П. Х. Дубинда та інші.

Депутат Верховної Ради СРСР трьох скликань, фрезерувальник В. О. Коломойченко (третій ліворуч) серед виборців. Херсон. 1970 р.

Боротьбу трудящих міста за дальше піднесення економіки й культури, поліпшення добробуту очолюють 448 первинних партійних організацій, на обліку в яких перебувають 23 тис. членів і кандидатів у члени КПРС. Бойовими помічниками міської партійної організації у вихованні молодого покоління стали 312 комсомольських організацій.

Херсон — місто багатонаціональне. В ньому мешкають представники більше як 60 національностей. Є тут підприємства, наприклад, бавовняний комбінат, на яких трудяться представники більше як 40 національностей.

Партійні та комсомольські організації багато уваги приділяють інтернаціональному вихованню населення. Цьому сприяють дружні зв'язки з трудящими Болгарії та Угорщини. Щороку до Херсона приїздять делегації з цих та інших країн. Херсонці в свою чергу відвідують своїх зарубіжних друзів. Популярність серед міської молоді завоював клуб інтернаціональної дружби, який з 1961 року діє при Херсонському клубі моряків, де частими гостями бувають іноземні моряки. Молоді херсонці зустрічались з болгарськими, німецькими, кубинськими, грецькими, італійськими моряками. Випускається усний журнал «У нас у гостях зарубіжні друзі». В багатьох школах Херсона є кімнати та куточки інтернаціональної дружби. Учні шкіл жваво листуються з своїми ровесниками в країнах соціалістичної співдружності, обмінюються піонерськими атрибутами і сувенірами. Інтернаціональний клуб будинку піонерів листується з піонерами 56 зарубіжних міст. Зокрема, міцніють зв'язки між колективами Херсонського заводу склотари і Шуменського заводу фарфору й скла. Цьому також сприяє обмін делегаціями.

В мобілізації мас на успішне здійснення комуністичного будівництва велика роль належить міській і районним Радам депутатів трудящих міста. Вони глибоко вникають у роботу промислових підприємств, торгівлі, громадського харчування і побутового обслуговування трудящих, розв'язують питання поліпшення роботи закладів народної освіти, охорони здоров'я, комунального господарства тощо. До складу Херсонської міської Ради депутатів трудящих у 1971 році обрано 350 передовиків і новаторів виробництва, працівників науки й культури. Сотні жителів міста беруть активну участь у постійних комісіях при Радах. Активізація роботи Рад значною мірою сприяла тому, що в останньому році восьмої п'ятирічки в Херсоні введено в експлуатацію 67 тис. кв. метрів житла, на 15 км збільшилась водопровідна мережа.

Розгорнувши соціалістичне змагання за гідну зустріч XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України, трудящі Херсона добилися в 1970—71 рр. великих трудових успіхів. Порівняно з 1969 роком обсяг промислового виробництва зріс на 9 проц. Середньомісячна заробітна плата на одного робітника та службовця зросла на 4,1 процента. За роки восьмої п'ятирічки побудовано ряд нових промислових підприємств і цехів: поліграфічну фабрику, хлібозавод, молокозавод, цех нетканих матеріалів на бавовняному комбінаті та інші. Валова продукція промисловості за 1966—1970 рр. зросла на 64 проц., а продуктивність праці збільшилась проти 1965 року на 36,6 проц. Успішне виконання завдань восьмої п'ятирічки забезпечила

На відкритті пам'ятника Т. Г. Шевченку в Херсоні. Квітень 1971 р.

Пам'ятник першим корабелам, відкритий у Херсоні в липні 1972 р.

самовіддана праця робітників, службовців, інтелігенції міста. Ряд промислових підприємств відзначено високими урядовими нагородами. Орден Леніна засяяв на прапорах Херсонського суднобудівного заводу, консервного комбінату, ордена Трудового Червоного Прапора удостоєно комбайновий завод ім. Петровського. За п'ятирічку споруджено, реконструйовано і капітально відремонтовано 525 тис. кв. метрів шляхів і тротуарів, введено понад 400 тис. кв. метрів житла. Дальшого розвитку набули освіта, культура, охорона здоров'я. На 600 місць розширено міські лікарні; збудовано п'ять типових шкіл, п'ять дитячих садків, три спортивні зали.

Широкі перспективи розвитку Херсона відкриваються у дев'ятій п'ятирічці. Далі розвиватимуться судно- і машинобудування, нафтопереробка, промисловість будівельних матеріалів, будівельної індустрії та харчова. Більше як удвічі збільшить випуск продукції нафтопереробний завод ім. Серго Орджонікідзе, завершиться перебудова комбайнового заводу. У новому п'ятиріччі він має постачити сільському господарству 44 тисячі кукурудзозбиральних комбайнів «Херсонець-7» та освоїти випуск багатоопорних дощувальних установок «Дніпро». Майже подвоїть випуск суден ордена Леніна Херсонський суднобудівний завод. Закінчиться реконструкція заводу стінових матеріалів, буде споруджено комбінат великопанельного домобудування та потужний асфальтобетонний завод. Набагато збільшиться випуск продовольчих товарів, розпочнуться роботи по створенню і впровадженню автоматизованих систем планування та управління в нафтопереробній і легкій промисловості, широко застосовуватимуться прогресивна технологія, механізація і автоматизація виробничих процесів. Тільки на бавовняному комбінаті буде встановлено понад 2 тис. високопродуктивних верстатів і агрегатів.

22 грудня 1971 року, на 9 днів раніше строку, промисловість Херсона завершила виконання річного плану по виробництву і реалізації промислової продукції першого року п'ятирічки. На 25 днів раніше строку виконав річну програму колектив заводу карданних валів. Серед перших, хто завершив план першого року дев'ятої п'ятирічки, колективи ордена Леніна консервного комбінату, заводу скляної тари, поліграфічної фабрики, комбінату хлібопродуктів та інші.

У 1972 році передбачається збільшення обсягу реалізації промислової продукції на 9,5 проц., на 58,5 проц. збільшиться виробництво товарів культурно-побутового призначення, розшириться їх асортимент, буде введено в експлуатацію близько 120 тисяч кв. метрів житлової площі, споруджено школу на 1200 місць, дитячий комбінат на 280 місць.

Учасники пленуму міськкому партії, що відбувся в грудні 1971 року, та четвертої сесії міської Ради депутатів трудящих закликали партійні, профспілкові та комсомольські організації очолити змагання трудових колективів за дострокове виконання завдань дев'ятої п'ятирічки та за гідну зустріч 50-річчя утворення СРСР.

У дні підготовки до 50-річчя СРСР колектив херсонських суднобудівників приступив до закладення унікального судна-теплохода для перевезення вантажів у контейнерах міжнародного стандарту. Таких суден гостро потребує народне господарство країни. У спорудженні теплохода-контейнеровоза беруть участь близько 400 підприємств усіх 15 братніх республік Радянського Союзу. Херсонські суднобудівники вирішили здати своє нове дітище достроково і назвати його іменем 50-річчя СРСР.

Трудящі Херсона самовіддано працюють над виконанням дев'ятого п'ятирічного плану, щоб разом з усім радянським народом прискорити створення матеріально-технічної бази комунізму, здобути нові успіхи в розвитку науки, освіти, культури.

М. М. АВДАЛЬЯН, П. Г. ВЛАСЕНКО, М. Й. ДАВИДОВ,
О. Н. КОРОЛЬОВА, О. П. КОШКАРЬОВ, І. Д. РАТНЕР

НОВА́ КАХО́ВКА

Нова Каховка — місто обласного підпорядкування, розташоване на лівому березі Дніпра, за 78 км на північний схід від обласного центру. Через місто проходить автошлях Одеса—Ростов і залізнична колія Снігурівка — Федорівка, що з'єднує Придніпровську й Одесько-Кишинівську залізниці. Населення — 41,8 тис. чоловік. Міській Раді підпорядковані населені пункти Дніпрянської селищної Ради і селище Плодове.

Нова Каховка — наймолодше місто на Херсонщині — заснована в 1950 році на місці маленького села Ключового. Її народження зв'язане з будівництвом Каховської гідроелектростанції, що розгорнулося за постановою Ради Міністрів СРСР від 20 вересня 1950 року[1]. Втілення в життя цієї постанови мало стати великою подією в історії Херсонщини і півдня України в цілому. З пуском нової ГЕС відкривалися чудові перспективи для бурхливого розвитку електротехнічної, судно- і машинобудівної, текстильної та інших галузей промисловості, зрошення дніпровською водою посушливих земель Таврії, Криму тощо.

Споруджувати ГЕС було доручено колективу ордена Леніна управління «Дніпробуд», який у 1927—1932 рр. зводив Дніпровську гідроелектростанцію, а після визволення Запоріжжя від німецько-фашистських загарбників її відбудовував. Очолював орденоносне управління досвідчений гідробудівник С. М. Андріанов. До складу гідровузла входили: руслова земляна гребля, залізобетонна водозливна гребля, будинок гідроелектростанції, шлюз і величезне водосховище об'ємом 19 мільярдів кубометрів, завдовжки понад 200 км і завширшки до 30 км. Загальний обсяг робіт на будівництві Каховської ГЕС на 30 проц. перевищував обсяг робіт, виконаних на будівництві Дніпрогесу ім. В. І. Леніна[2].

Місце для спорудження ГЕС було обрано за 10 км від Каховки, на колишньому правому крилі легендарного Каховського плацдарму. Поруч для будівників закладалося нове місто з житловою площею майже 100 тис. кв. метрів і комплексом соціально-культурних та побутових споруд.

[1] Газ. «Правда», 21 вересня 1950 р.
[2] Друга на Дніпрі. (Розповідь будівників Каховської ГЕС). К., 1958, стор. 13, 14.

Радянські люди палко вітали початок будівництва. В ньому вони вбачали дальший розвиток ленінського плану ГОЕЛРО, піклування партії та уряду про посилення енергоозброєності народного господарства, створення умов для одержання високих і сталих врожаїв, швидкого розвитку тваринництва.

Споруджувані гідроелектростанція і місто дійсно стали всенародною будовою. У забезпеченні її потреб брали участь колективи 400 підприємств з 300 міст Радянського Союзу[1]. За закликом робітників Новокраматорського машинобудівного заводу на промислових підприємствах країни розгорнувся широкий патріотичний рух за дострокове виконання замовлень для Каховської ГЕС. Понад 50 заводів Москви і Ленінграда надсилали сюди грейдери, земснаряди, дорожні машини, генератори; уральські робітники виготовили потужні крокуючі екскаватори, саратовці і ярославці — електролебідки, залізничні крани. З Білорусії на будівельні майданчики надходили автомашини, з Казахстану й Вірменії — транспортери, Узбекистану — компресори, Латвійської РСР — засоби зв'язку. Українські промислові центри Київ, Харків, Одеса подбали про забезпечення будови кабелем, шифером, тракторами та іншими машинами й матеріалами. Завдяки цьому майже повністю були механізовані земляні роботи, приготування і укладання бетону, видобуток і переробка каменю та піску, монтаж металевих і залізобетонних конструкцій[2].

Велика будова привернула думки й серця радянських людей. До Каховки надходили листи і телеграми з усіх кінців країни, в яких трудящі, часто цілими колективами, виявляли бажання працювати на спорудженні ГЕС. «Я вже не молодий,— писав І. В. Голощапов,— мені 55 років. Але я комуніст і старий будівельник. З 1930 року працював на будовах Комсомольська-на-Амурі, Криворіжбуду, Горлівки. Зараз працюю в Брянській області. Роботою задоволений, але ладен хоч сьогодні виїхати на гігантську будову в Каховку». «Мені тільки 17 років, закінчив школу і професії не маю. Але я швидко навчуся, чого від мене зажадають, бо будувати нове місто вважаю своїм священним обов'язком»,— писав Петро Кравець з Царичанки на Дніпропетровщині. «Дуже хочемо бути учасниками будівництва на Дніпрі»,— звертались з Москви контролери центрального телеграфу Сєрова, Шумова, Твардова[3]. До Каховки приїздили й ті, хто був зв'язаний з її героїчним минулим, боровся за її визволення від ворогів. І. Г. Новикову двічі довелося проливати кров за цю легендарну землю. В 1920 році він воював тут проти врангелівців, а в 1943 — проти німецько-фашистських загарбників. 15 листопада 1950 року в складі першої групи запорізьких гідробудівників він знов прибув сюди, але цього разу як спеціаліст-електротехнік. З другою групою дніпробудівців на новобудову приїхали лауреат Державної премії електромонтажник П. І. Синявський, орденоносці: шофер Г. Ястребова, штукатур М. Пархоменко, транспортниця Т. Кондрашова та інші.

В грудні 1950 року з числа перших 46 комуністів створено первинну партійну організацію, секретарем якої обрано запорізького гідробудівника А. Г. Цурикова. Майже одночасно створюється й комсомольська організація, яка об'єднала 70 юнаків та дівчат. Комуністи й комсомольці згуртували будівників, серед яких були представники дев'ятнадцяти національностей нашої країни, в дружну багатонаціональну сім'ю, виховували в кожного робітника високе почуття відповідальності за свою бригаду, дільницю, за розгортання фронту робіт.

Слідом за геологами, гідрологами, бурильниками, проектантами, які восени 1950 року вкрили заплави Дніпра від Каховки до Ключового бурильними вишками, в наступ на піски, болота й хащі заплав механізатори повели сотні машин. Ключове стало переднім краєм будови. Тут почалося спорудження міста. В листопаді 1950 року бригада на чолі з комуністом І. Новиковим змонтувала першу пересувну 35-кіловатну електростанцію; стали до ладу бетономішалка й насос для подачі

---

[1] М. Шамрай. Каховській ГЕС 10 років. Одеса, 1965, стор. 5—7.

[2] Друга на Дніпрі, стор. 15; газ. «Всенародная стройка», 14 июля 1952 г.

[3] М. Шамрай. Каховській ГЕС 10 років, стор. 4.

Село Ключове. 1948 р.

води з Дніпра; розчищався будівельний майданчик для спорудження житлових будинків. Перший фундамент закладено 20 квітня 1951 року, а вже 5 травня розгорнулася масова забудова кварталів і вулиць майбутнього міста. Воно споруджувалося за проектом, розробленим харківським відділенням «Міськбудпроекту» в співдружності з Академією архітектури УРСР та управлінням «Дніпробуд»[1]. Проект враховував перспективи промислового й культурного розвитку міста після завершення ГЕС. В ньому мали жити 12—15 тис. мешканців, для яких створювалися найсприятливіші умови щодо праці, побуту й відпочинку. В проекті вдало поєднувалось архітектурно-художнє оформлення кварталів, площ і вулиць з мальовничою природою дніпровського узбережжя. Забудовувалося місто одно-, дво- і триповерховими будинками, здебільшого типу котеджів. Під час спорудження Нової Каховки використовувалася новітня будівельна техніка. Було запроваджено прогресивний потоково-розчленований метод швидкісного будівництва спеціалізованими бригадами. Будівельники працювали під девізом: «Споруджувати не тимчасові житла, а на віки!». Одночасно зводилися будівлі під школи, магазини, їдальні, клуби тощо. Самовідданою працею прославилися бригади мулярів Дмитра Березанського, штукатурів Івана Устюшенка, теслярів Мирона Сергієнка й Василя Василенка. Оволодівши професіями мулярів, монтажників, бетонників і покрівельників, 16 членів комсомольсько-молодіжного колективу, яким керував Василенко, всі роботи на спорудженні будинку здійснювали власними силами. 1951 року виконали три річні норми і в наступному році працювали вже в рахунок 1954-го. В бригаді пліч-о-пліч трудилися українці й росіяни, білоруси й естонці, лезгін і поляк. Девізом бригади було: «Не зупинятися на досягнутому. Тільки вперед!» . Наслідуючи їх приклад, у соціалістичне змагання за високопродуктивну працю включилося 34 комсомольсько-молодіжні бригади, тисячі будівельників. У 1952 році по півтори-дві норми вже виконувало понад три тисячі чоловік — 64 проц. від загальної кількості робітників[2]. За постановою ЦК КП(б)У і Ради Міністрів Української РСР з 1951 року кращому будівельному управлінню «Дніпробуду» — переможцю соціалістичного змагання щомісяця присуджувався перехідний Червоний прапор.

Партійні і радянські органи Союзу РСР і України приділяли багато уваги Каховській новобудові. Рада Міністрів СРСР кілька разів обговорювала питання її матеріально-технічного забезпечення. За рішенням Політбюро ЦК КП(б)У, у червні 1951 року на будову було направлено 200 комуністів, 800 комсомольців і 4 тис. робітників та спеціалістів. На кінець того року за рахунок прибулих й прийому в партію кращих будівельників партійна організація зросла в сім разів, в ній налічувалося вже 334 члени й кандидати у члени ВКП(б)[3]. 28 серпня 1951 року на своїх загальних зборах комуністи обрали партійний комітет у складі 9 чоловік. Парторгом ЦК ВКП(б) на будові був колишній комісар партизанського з'єднання О. Ф. Федорова Герой Радянського Союзу В. М. Дружинін.

Під керівництвом партійного комітету працювали комсомольська організація, яка наприкінці 1951 року об'єднувала 1,1 тис. юнаків і дівчат[4], а також профспілкова організація, членами якої було понад 90 проц. всього складу будівельників Партком допоміг об'єднаному будівельному комітету профспілки розробити й поширити

[1] Друга на Дніпрі, стор. 50—52, 154.
[2] Херсонський облдержархів, ф. Р-2386, оп. 5, спр. 40, арк. 101.
[3] Херсонський облпартархів, ф. 134, оп. 4, спр. 5, арк. 8.
[4] Там же, арк. 57.

найбільш ефективні форми змагання, зокрема за звання бригади відмінної якості й високопродуктивної праці, індивідуальне змагання робітників за звання — кращий муляр, кращий штукатур, кращий шофер тощо. Пропагувати передові методи праці допомагала багатотиражна газета «Всенародная стройка», перший номер якої вийшов 31 вересня 1951 року. На її шпальтах висвітлювалося життя колективу, будівельники ділилися набутим виробничим досвідом.

Партійна організація спільно з керівництвом будови багато уваги приділяла підготовці кваліфікованих спеціалістів з числа молоді. Відкрився навчальний комбінат, налагодили бригадно-індивідуальне навчання працюючих. Так, у знатного муляра республіки І. С. Ковальова, який приїздив на будівництво у серпні 1951 року за завданням ЦК КП(б)У, оволодівало передовими методами праці 10 мулярів і 47 різноробів. Невдовзі метод Ковальова, застосований на кладці цегляних стін у рухомих шаблонах, став надбанням понад 3 тис. будівельників[1]. Швидкому розгортанню робіт у місті і на ГЕС сприяло введення в дію 140-кілометрової високовольтної лінії електропередачі Кривий Ріг — Каховка і залізничної лінії Федорівка—Каховка протяжністю 154 км. 10 лютого 1952 року на будову прибув перший залізничний состав, зустрічати який вийшли тисячі людей. На урочистому мітингу його учасники дякували будівникам залізниці за те, що вони в несприятливих умовах осінньо-зимового бездоріжжя зуміли спорудити важливу магістраль. Тепер більшість вантажів надходила залізницею без перевантаження на річкові баржі. Це значно зменшило витрати на доставку матеріалів, здешевило й прискорило будівництво.

Місто зводилося на очах. «Йдеш будовою,— говорили робітники,— і щоразу помічаєш щось нове, чого не було вчора». Протягом 1951 року з'явилися дві нові вулиці з одноповерховими та 13 кварталів з дво- і триповерховими будинками.

Щодня збільшувалася кількість новоселів. На кінець 1952 року житлова площа нового міста перевищила 10 тис. кв. метрів. Однак її все ще не вистачало. Багато молодих будівельників мешкало в гуртожитках по 2—3 чоловіка в кімнаті. Молодь жила дружно, весело. Майже всі юнаки й дівчата вчилися на різних курсах, у вечірніх і заочних школах, на вечірньому відділенні філіалу Одеського гідротехнічного інституту, відкритому на будові 1952 року.

Перші успіхи збагатили будівельників великим досвідом, окрилили їх. Проаналізувавши свої можливості й резерви, вони зобов'язалися на честь XIX з'їзду партії скоротити спорудження міста і ГЕС на рік проти запланованого строку. Ця патріотична ініціатива була підтримана Херсонським обкомом партії, схвалена ЦК КП(б)У і ЦК ВКП(б)[2].

28 лютого 1952 року указом Президії Верховної Ради УРСР новонароджуваному місту було присвоєно найменування Нової Каховки. Рішенням виконкому Каховської районної Ради депутатів трудящих наприкінці березня 1952 року створений Новокаховський міськвиконком, головою якого затверджено працівника «Дніпробуду», активного учасника партизанського руху під час Великої Вітчизняної війни Г. П. Шкоду. 22 лютого 1953 року, в день виборів до місцевих Рад депутатів трудящих Української РСР, новокаховці вперше обрали свою міську Раду. До неї ввійшли кращі люди будови й міста: робітники, інженерно-технічні працівники, вчителі, лікарі — всього 47 чоловік. Серед них — бригадир електромонтажників, лауреат Державної премії П. І. Синявський, керівник прославленої бригади теслярів С. С. Процей та інші.

Як перший міськвиконком, так і новообрана Рада повсякденно дбали про підвищення темпів промислового й житлового будівництва, благоустрій міста, поліпшення культурно-побутового і медичного обслуговування населення. Протягом 1952—1953 рр. у Новій Каховці споруджувалися хлібозавод і м'ясокомбінат; було відкрито 16 підприємств громадського харчування, торговельних і побутових, добре

---

[1] М. Шамрай. Каховській ГЕС 10 років, стор. 16.
[2] Друга на Дніпрі, стор. 35.

обладнаний центральний ринок, поліклініку; 3 середні школи, кілька дитячих садків і ясел. 30 липня 1952 року прийняла перших читачів дитяча бібліотека, яка налічувала понад 10 тис. книжок, подарованих Одеською бібліотекою ім. Горького та придбаних за рахунок асигнувань місцевого бюджету[1]. Того ж року завершено будівництво літнього кінотеатру й стадіону. У третю річницю Каховської будови, 20 вересня 1953 року, в місті відкрито чудовий палац культури, споруджений за проектом М. С. Коломійця та С. М. Вайнштейна.

Протягом наступного року продовжувалася забудова центральної магістралі Нової Каховки — Дніпровського проспекту, вулиць Калініна, Гідробудівників, Дзержинського, Щорса та багатьох інших, їх асфальтування та озеленення. Зеленому вбранню міста будівельники надавали величезного значення. Вони прагнули спорудити місто-красень, місто-сад, дбали про збереження дерев і виноградників, що росли тут раніше. Чудовим майстром озеленення був ветеран праці садовод-мічурінець С. М. Фальдзинський. Під його доглядом вздовж вулиць, на площах висаджувалися сотні фруктових і декоративних дерев, тисячі кущів, розбивалися сквери, квітники. Парк, що розкинувся вздовж Дніпра на площі 10 га, має близько 60 порід дерев.

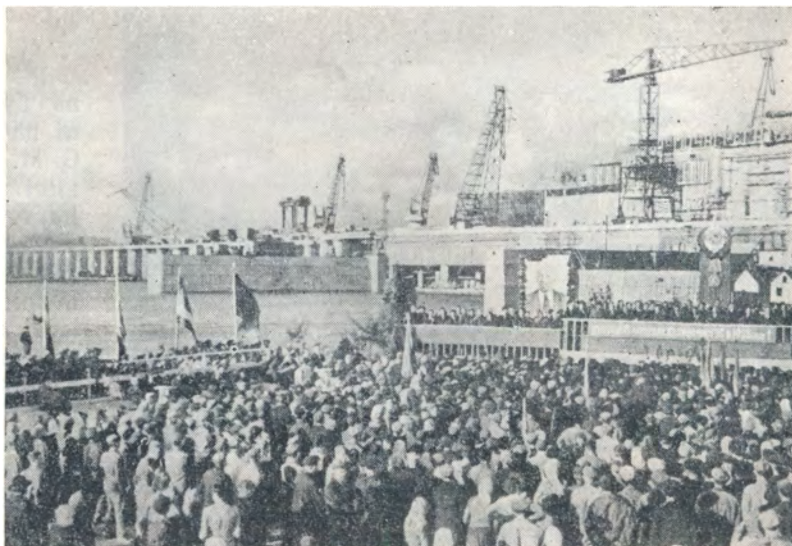
Одночасно із спорудженням міста розгорталося будівництво Каховської ГЕС. Підготовку котлованів під шлюз, греблю й машинний зал гідростанції завершено достроково, до початку 1953 року. Це стало можливим завдяки вчасному і навіть достроковому виконанню промисловими підприємствами країни замовлень каховських гідробудівників. Так, коли в січні 1952 року новокаховці звернулися до колективу Ленінградського заводу підйомно-транспортного устаткування ім. Кірова з проханням прискорити виготовлення розпушувачів для земснарядів, ленінградці не тільки виконали прохання, а й надіслали понад план два розпушувачі. «Колектив заводу,— писали російські друзі у листі-відповіді,— вважає справою честі й доблесті забезпечити будови комунізму механізмами і устаткуванням»[2]. У лютому 1952 року газета «Всенародная стройка» повідомляла, що Рибінський завод гідромеханізації (Ярославська область) виготовив для зведення ГЕС потужні земснаряди, плавучі 10-тонні крани й монтажні майданчики. 26 квітня газета писала, що на адресу будови надійшло 9 вагонів з частинами крокуючого екскаватора, виготовленого колективом Новокраматорського машинобудівного заводу.

На будівництві ГЕС було завчасно введено в дію допоміжні підприємства: два бетонні заводи, база гідромонтажу, лісопильний, арматурний і асфальтовий заводи, пристань та ін. Завершивши комплекс величезних і складних підготовчих робіт, новокаховці на початку 1953 року взялися за здійснення найбільш відповідальних робіт у спорудженні гідровузла — бетонування й монтаж шлюзу, будівництво турбінного залу, перемички, а також наповнення водою Каховського водоймища. На цих об'єктах треба було укласти 1,2 млн. кубометра бетону й залізобетону, змонтувати 30 тис. тонн металевих конструкцій, перемістити майже 40 млн. кубометрів грунту[3].

Партійний комітет, який піднімав колектив на виконання першочергових завдань, зміцнив всі виробничі ділянки комуністами. Якщо 1952 року на будівництві ГЕС працювало 54 проц. загальної кількості комуністів, то в наступному році їх було вже близько 80 проц. Вони йшли в авангарді колективу, подавали приклад самовідданої праці. Бригада комуніста Серафима Нікуліна на бетонуванні греблі в 5—6 разів перевиконувала змінні норми. По 1,5 тис. кубометрів бетону за зміну — по чотири змінні завдання — укладали бригади Костянтина Гвозденка, Бориса Стрельникова, Василя Шульги[4]. Ці бригади першими застосували метод великоблочного бетонування, розроблений під керівництвом головного інженера будови П. С. Непорожнього. Лише 1954 року за цим методом укладено 700 тис. кубометрів бетону й перекрито всі відомі світові рекорди у цій галузі.

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-3742, оп. 1, спр. 1, арк. 9,75.
[2] Газ. «Всенародная стройка», 14 лютого 1952 р.
[3] Друга на Дніпрі, стор. 13.
[4] Херсонський облпартархів, ф. 2120, оп. 4, спр. 2, арк. 8; оп. 3, спр. 5, арк. 34.

Значну допомогу парткому на всіх етапах будівництва подавала комсомольська організація. В 1954—1955 рр. вона об'єднувала близько 2 тис. членів ВЛКСМ[1]. На найвідповідальніших ділянках були створені комсомольсько-молодіжні бригади, а у т. зв. вузьких місцях — комсомольсько-молодіжні дільниці. Так, коли під загрозою зриву опинилося спорудження збірного залізобетонного мосту, була негайно створена ударна комсомольська дільниця Віктора Чувпила. Вона успішно справилась з виготовленням складних деталей і забезпечила дострокове завершення будівництва об'єкту. Часто трудовий героїзм межував з подвигом. Якось на земснаряді «Онега» в топці котла сталася аварія. Для усунення її потрібно було кілька днів. Кочегар комсомолець Андрій Анохін, пригасивши вогні й працюючи в спецодягу по кілька хвилин, швидко і якісно встановив колосники.

Мітинг будівників Каховської ГЕС, присвячений пуску першого агрегату. Нова Каховка, 18 жовтня 1955 р.

Високу комуністичну свідомість й трудову активність молодь проявляла на кожному кроці. У лютому 1955 року понад 500 юнаків та дівчат у неробочий час працювали на очистці шлюзу; в березні відбувся комсомольсько-молодіжний недільник, учасники якого готували котлован до затоплення[2]. За активну участь у будівництві Почесними грамотами з врученням перехідних Червоних прапорів не раз нагороджувались комсомольсько-молодіжні бригади бетонників Григорія Кравченка, арматурників Володимира Говорова, монтажників Василя Харитонова та багатьох інших. Гордістю будови були комсомольсько-молодіжні бригади Надії Найдиш та Ганни Тарасевич. Комсомольці будови кілька разів завойовували перехідні Червоні прапори ЦК ВЛКСМ і ЦК ЛКСМУ[3].

На всіх ділянках будівництва з кожним днем більшав загін винахідників, раціоналізаторів. Розроблений електрозварником комуністом Олександром Кисельовим метод зварювання вертикальних стержнів арматурних конструкцій дав сотні тонн економії арматурного заліза. Творча думка новаторів породила понад 2500 раціоналізаторських пропозицій, впровадження яких дало державі понад 10 млн. крб. економії, прискорило хід будівництва[4].

До середини 1955 року будівники ГЕС, яких на той час налічувалося понад 15 тис., достроково завершили спорудження шлюзу. 10 червня через нього пройшов перший караван барж, а вже 30 червня відкрито шлях для всіх суден. Через тиждень, за два дні замість десяти, було перекрито 230-метровий проран в греблі. Самовіддано працювали робітники й на інших ділянках великої будови. Гідробудівники демонстрували небачені в світі темпи монтажу величезних і складних гідроагрегатів і турбін. Вже восени 1955 року перший агрегат був готовий до пуску. 18 жовтня на будівельному майданчику зібрався багатотисячний мітинг. Було зачитано вітальну телеграму ЦК КП України і Ради Міністрів УРСР з нагоди завершення основних робіт

---

[1] Друга на Дніпрі, стор. 32.
[2] М. Шамрай. Каховській ГЕС 10 років, стор. 22.
[3] Херсонський облпартархів, ф. 2120, оп. 4, спр. 2, арк. 8, 9; О. Мельников, Ю. Носиков, С. Пшегодський. Про тебе, комсомол Херсонщини. (Сторінки історії комсомолу Херсонщини 1918—1968 рр.). Одеса, 1969, стор. 68.
[4] Друга на Дніпрі, стор. 30.

Члени бригади бетонярів поздоровляють свого бригадира С. М. Нікуліна, удостоєного високого звання Героя Соціалістичної Праці. Нова Каховка, 1957 р.

на будівництві ГЕС. У своєму виступі начальник управління «Дніпробуду» С. М. Андріанов сказав: «Перемога будівників — це свято для всього радянського народу, який брав найактивнішу участь у спорудженні Каховської ГЕС»[1]. О 14 годині 40 хвилин секретар Херсонського обкому партії, колишній секретар парткому будови, В. М. Дружинін розрізав стрічку перед пультом управління. Перша турбіна дала струм[2]. У березні 1956 року на ГЕС був готовий для випробування і останній турбінний агрегат. Будівники ГЕС з честю виконали своє зобов'язання— спорудили її за 5 років замість запланованих 6. Більш як річний іспитовий строк показав високу надійність в експлуатації всіх вузлів гідроелектростанції, шлюзу та інших споруд.

Представники 26 зарубіжних делегацій, які у 50-х роках відвідали Нову Каховку й ГЕС, одностайно визнавали, що в світі небагато гідроспоруд, які можуть зрівнятися з Каховською гідроелектростанцією, а чудові побутові умови, створені для будівників та їхніх сімей у новонародженому місті, не мають прецедента в капіталістичних країнах[3]. 1955 року, коли було завершено втілення в життя Генерального плану забудови Нової Каховки, в ній налічувалося понад 600 будинків з житловою площею близько 100 тис. кв. метрів. Тут було збудовано велику кількість споруд соціально-культурного й побутового призначення — медичне містечко, пологовий будинок, 6 дитячих садків і ясел, 4 школи, водну спортивну станцію та ін. В 1957 році трудящих молодого міста обслуговувало 28 магазинів, 3 міські їдальні; вони користувалися послугами будинку зв'язку, в якому розміщувалися пошта, автоматична телефонна станція, телеграф і переговорний пункт. Працював міський радіовузол, 2 бібліотеки для дорослих і дітей.

Молодь без відриву від виробництва здобувала освіту в двох вечірніх школах, у філіалах Одеського гідротехнічного інституту та Запорізького гідротехнічного технікуму. У 1957 році з Херсона до Нової Каховки переведено сільськогосподарський технікум, в якому навчалося 1240 чоловік[4]. Велика будова стала справжньою кузнею кадрів. За час будівництва учбовий комбінат «Дніпробуду» підготував понад 10 тис. висококваліфікованих робітників різних професій. Понад 3 тис. чоловік оволоділи двома-трьома спеціальностями, 450 чоловік здобули вищу освіту, понад 1000 юнаків і дівчат — середню.

Споруджена за короткий час на місці піщаних кучугурів і загубленого в них невеликого села Ключового Нова Каховка стала символом трудового героїзму радянського народу. Партія і уряд, всі трудящі нашої країни палко вітали величезну перемогу творців гідровузла і нового міста. У червні 1957 року за видатні виробничі досягнення і великий вклад в освоєння та впровадження прогресивних методів праці при спорудженні ГЕС і Нової Каховки звання Героя Соціалістичної Праці присвоєно А. К. Маслаку — машиністу екскаватора, С. М. Нікуліну — бригадиру бетонярів, П. І. Синявському — бригадиру електромонтажників. 602 будівельники нагороджені орденами й медалями, у т. ч. 28 — орденом Леніна[5]. Постановою від 11 квітня 1957 року перехідний Червоний прапор ЦК КП України і Ради Міністрів

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-1993, оп. 2, спр. 468, арк. 102.
[2] Газ. «Всенародная стройка», 19 жовтня 1955 р.
[3] Друга на Дніпрі, стор. 14.
[4] Газ. «Наддніпрянська правда», 1 червня 1958 р.
[5] Газ. «Известия», 7 червня 1957 р.

УРСР, який щомісячно присуджувався переможцям у соціалістичному змаганні будівельно-монтажних управлінь, передано на вічне зберігання спеціальному ордена Леніна управлінню «Дніпробуд».

На адресу будівельників з усіх куточків країни надходили палкі поздоровлення. В них висловлювалася вдячність новокаховцям за те, що літопис комуністичного будівництва вони збагатили ще однією славною сторінкою. Героїчна праця будівельників знайшла широкий відгук у літературі, мистецтві, кіно. Тепло й зворушливо про будівників нового міста і ГЕС розповів у своєму кіномистецькому творі «Поема про море» О. П. Довженко. На очах видатного українського кінорежисера й письменника змінювалася посушлива Таврія, народжувалось море, і він став його співцем. «Поема про море» натхненно оспівує будівництво нового суспільства, утвердження високої комуністичної свідомості в поведінці та побуті людей. Ця поема і її творець особливо дорогі новокаховцям. На будинку №19 по вулиці Леніна встановлено меморіальну дошку з написом: «У цьому будинку жив і працював у 1952—1953 рр. видатний кінорежисер і письменник Олександр Петрович Довженко».

Про трудові будні творців міста і ГЕС, про успіхи і тимчасові труднощі, що виникали й долалися, розповідають безпосередні учасники будівництва у книзі «Друга на Дніпрі». Серед 29 її авторів — начальник управління ордена Леніна «Дніпробуду» С. М. Андріанов, секретар парткому Г. І. Щепілкін, Герой Соціалістичної Праці екскаваторник А. К. Маслак та інші. «Мене вражала стійкість людей, з якими я працював,— пише в своєму нарисі А. К. Маслак.— Вітер з ніг збивав, сніг сліпив очі, лютував мороз, а вони, йдучи наперекір стихії, продовжували будувати»[1]. На конкретних фактах життя будови показав діяльність комсомолу, становлення молодих будівників комунізму учасник спорудження міста і ГЕС П. Є. Цокота[2].

Літопис героїчної будови відтворив у художніх полотнах А. С. Гавдзинський. З перших днів будівництва випускник Одеського художнього училища з мольбертом і пензлем у руках був серед творців нового міста й гідровузла. А згодом, в кінці 1961 року, він передав у дар Новій Каховці 237 написаних ним картин. Значна їх частина експонувалася на обласних, республіканських, всесоюзних і міжнародних виставках. Дар митця поклав початок створенню в молодому місті художньої галереї. У 1961—1970 рр. Новокаховська міськрада поряд з С. М. Андріановим, директором ГЕС В. С. Єфременком, Героєм Соціалістичної Праці М. Ф. Гришиною і кавалером ордена Леніна бригадиром тресту «Каховсільбуд» М.С. Железняком, присвоїла звання почесного громадянина Нової Каховки і А. С. Гавдзинському.

Близько 360 своїх малюнків, картин та етюдів подарував трудящим Нової Каховки самодіяльний художник, поет і нарисист Юрій Сагайдак. Інженер-диспетчер «Дніпробуду» Ю. І. Сагайдак тривалий час очолював літературне об'єднання, засноване в 1951 році при редакції багатотиражної газети «Всенародная стройка». Його перу належать такі твори, як «Поруч з казкою», «В степу під Херсоном», «Нова Каховка» та ін. Член літературного об'єднання Олена Любомська видала збірку поезій «Каховський щоденник», а Інна Варламова розповіла про життя гідробудівників у книзі «Живе джерело».

Завершивши роботи в Новій Каховці, управління «Дніпробуд» в 1957 році переїхало до Дніпродзержинська. Разом з ним споруджувати нову гідроелектростанцію на Дніпрі, а також інші ГЕС країни виїхало понад 4 тис. будівельників. Решта, 12 тис., обрала Нову Каховку місцем постійного проживання. «Для мене,— писав тесляр з Київщини І. Шатило,— Нова Каховка стала рідним містом. Тут, де кожний будинок знайомий до дрібниць, тому, що ти його зводив своїми руками, я й думаю жити»[3]. На кінець 1957 року в місті було понад 25 тис. мешканців[4].

---

[1] Друга на Дніпрі, стор. 83.
[2] П. Є. Цокота. Вогні Нової Каховки. К., 1955.
[3] Газ. «Всенародная стройка», 10 січня 1957 р.
[4] Друга на Дніпрі, стор. 22.

З 1 вересня того року все господарство міста перейшло на баланс виконавчого комітету міської Ради депутатів трудящих, яка віднині мала дбати про дальший розвиток і розширення Нової Каховки. Дешева електроенергія, широка мережа транспортних шляхів і наявність кваліфікованих кадрів створили сприятливі умови для розвитку промисловості. В 1957—1958 рр. тривало спорудження велетня електротехнічної промисловості Радянської України— електромашинобудівного заводу, а також меблевої фабрики, будувався завод калібрування кукурудзи, розширювався комбінат будівельної індустрії. Електромашинобудівний завод видав першу продукцію у квітні 1957 року, а вже наступного року він виробляв електродвигуни для вугільної та хімічної промисловості, різноманітні машини загальнопромислового призначення. На базі заводу діяло професійно-технічне училище, що готувало електрозварників, слюсарів, інструментальників, фрезерувальників, слюсарів по ремонту устаткування, шліфувальників[1].

Одночасно зводилися нові житлові будинки, навчальні та культурно-побутові заклади, впорядковувалося місто. У березні 1958 року міська Рада депутатів трудящих виділила на асфальтування доріг 300 тис. крб., на освітлення вулиць і площ 226 тис. крб. Ці асигнування були майже вдвоє більші, ніж у 1957 році[2]. Для кращого обслуговування жителів створено комбінат комунальних підприємств.

4 червня 1958 року Нову Каховку віднесено до категорії міст обласного підпорядкування. Тоді ж ЦК КП України прийняв рішення утворити в Новій Каховці міський комітет партії. 30 червня того ж року на першій міській партійній конференції делегати від 1335 комуністів, об'єднаних у 51 первинну партійну організацію, обрали склад міськкому КП України на чолі з першим секретарем О. П. Балабаєм[3]. З 1960 року протягом десяти років Новокаховський міськком КП України очолював О. Є. Касьяненко — колишній перший секретар обкому ЛКСМУ. В липні 1958 року відбулася і перша міська комсомольська конференція, на якій обрано міський комітет ЛКСМУ. Міськком партії та міськрада визначили завдання трудящих у здійсненні генерального плану розширення Нової Каховки, розробленого співробітниками Державного інституту проектування міст (Дніпрограду), схваленого громадськістю і затвердженого Радою Міністрів Української РСР. Через те, що одно-, триповерхові будинки не задовольняли зростаючих потреб у житлі, в плані передбачалось і на практиці здійснювалося спорудження 4- і 5-поверхових будівель. Кожна з них мала центральне опалення, проводилися водогін, каналізація. Густа мережа торговельних та культурно-побутових закладів ще краще задовольняла матеріальні й духовні потреби трудящих, заощаджувала їхній час для навчання й відпочинку.

Успіхами в дальшому будівництві міста відзначили новокаховці вибори до Верховної Ради СРСР, які відбулися 16 березня 1958 року. Виборці одностайно віддали свої голоси за прославленого дніпробудівця, бригадира слюсарів-опалубників заводу залізобетонних виробів, кавалера ордена Леніна

На місці невеличкого села Ключового волею Комуністичної партії, радянського народу в небачено короткий строк виросло місто-красень, місто-сад — Нова Каховка. Фото 1959 р.

[1] Херсонський облпартархів, ф. 3418, оп. 1, спр. 4, арк. 23, 57.
[2] Херсонський облдержархів, ф. Р-3742, оп. 1, спр. 61, арк. 3, 26, 80—83.
[3] Херсонський облпартархів, ф. 3418, оп. 1, арк. 6, 17, 30.

Будівництво нового житлового масиву. Нова Каховка, 1964 р.

О. А. Фесика. Напередодні XXI з'їзду КПРС в місті розгорнувся рух за комуністичну працю, в який першими включилися електромашинобудівники. Незабаром їх підтримали колективи ГЕС, заводу залізобетонних виробів та інших підприємств. Керуючи розгортанням руху за комуністичну працю, міськком КП України разом з міською Радою вживали дійових заходів щодо піднесення промислового виробництва, введення в дію споруджуваних підприємств, культурно-побутових закладів, розширення житлового будівництва.

Протягом 1963—1964 рр. стали до ладу меблева фабрика, перша черга цеху великих машин електромашинобудівного заводу, споруджено нову школу на 960 місць, комфортабельний готель «Дружба» та ряд інших об'єктів. За два роки житловий фонд міста зріс на 37 тис. кв. метрів[1]. Забудова нових ділянок проходила в південно-східному напрямі. Одночасно розгорталося спорудження Східного й Західного робітничих селищ, селища залізничників. Партійні організації пожвавили виховну роботу в масах, зокрема серед мешканців за місцем проживання. В 1962—1964 рр. у мікрорайонах Нової Каховки було створено 4 постійно діючі агітпункти та 8 агітмайданчиків, за кварталами й окремими будинками закріплено комуністів-агітаторів. Під їх керівництвом агітпункти і агітмайданчики незабаром перетворилися на справжні вогнища масово-політичної роботи з людьми. Агітпункт 35 кварталу став ініціатором змагання за будинки зразкового побуту.

З особливою силою розгорнулась боротьба новокаховців за місто високопродуктивної праці, зразкового порядку і високої культури в роки восьмої п'ятирічки, під час підготовки до 50-річчя Великого Жовтня та 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Виконуючи рішення XXIII з'їзду КПРС про нову економічну реформу, виробничі колективи підвищили технічний рівень і культуру виробництва, краще використовували резерви підвищення продуктивності праці, матеріальний і моральний стимули. За 1965—1970 рр. на промислових підприємствах було встановлено 227 автоматичних і напівавтоматичних ліній, агрегатних і спеціалізованих верстатів. На початок 1971 року із 17 підприємств міста за новою системою працювало 14. Вони виробляли 76 проц. від загального обсягу всієї продукції.

За 10 років (1960—1970) промислові підприємства Нової Каховки збільшили випуск продукції з 31,1 млн. крб. до 170,7 млн. крб. Це майже у дванадцять разів більше, ніж виробляла промислової продукції вся дореволюційна Херсонщина. З 1965 року електромашинобудівний завод почав випускати кілька типів електродвигунів, які мали електричні параметри на рівні кращих світових зразків і користувались великим попитом в 39 країнах світу, в т. ч. Англії, Франції, Японії. 1967 року завод відзначив своє десятиріччя. За цей час його колектив, в якому працювало 1100 комуністів і 3000 комсомольців, виготовив 1200 тис. двигунів, 2 тис. великих елек-

[1] О. Є. Касьяненко. Місто молодості — Нова Каховка. Одеса, 1965, стор. 22.

тромашин. В ювілейному 1967 році заводу присвоєно назву — ім. 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції. За перевиконання виробничих планів, впровадження у виробництво передової технології колектив комбінату хлібопродуктів нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора.

В числі передових всі роки був колектив Каховської ГЕС, беззмінно очолюваний з дня її пуску досвідченим енергетиком комуністом В. С. Єфременком. З 1955 по 1970 рік гідростанція виробила близько 20 млрд. квт.-год. електроенергії. Вона стала кузнею кадрів для Кременчуцької, Дніпродзержинської та інших ГЕС. Крім того, тут пройшли практику близько 1000 студентів-енергетиків, у т. ч. студенти Румунії, Угорщини, Польщі. Протягом 1969—1971 рр. на Каховській ГЕС стажувало кілька десятків чоловік з Демократичної Республіки В'єтнам.

У роки восьмої п'ятирічки набагато зміцніла матеріально-технічна база і рівень механізації в тресті «Каховсільбуд». Це дало змогу протягом цього п'ятиріччя ввести нові потужності Каховської промбази і Бериславського цементного заводу; в Новій Каховці звести два житлові мікрорайони. На вулицях міста зростали нові архітектурні ансамблі. Крім того, трестом «Каховсільбуду» споруджено багато об'єктів у сільській місцевості Херсонщини, змонтовано унікальні телескопи Ялтинської обсерваторії. За видатні успіхи в праці 24 будівельники нагороджені орденами й медалями. Звання заслужених будівельників УРСР удостоєні Д. К. Березанський, М. С. Железняк і К. Я. Штельмухова.

В 1970 році колектив «Каховсільбуду» нагороджений Ленінською ювілейною почесною грамотою ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС. Високою урядовою нагородою відзначено героїчну працю молодих будівників міста. За активну участь комсомольців і молоді в спорудженні Нової Каховки і гідростанції та в зв'язку з 50-річчям ВЛКСМ міську комсомольську організацію 25 жовтня 1968 року нагороджено орденом «Знак Пошани». Висока урядова нагорода була яскравим визнанням героїчного подвигу комсомолу. Звертаючись до молоді прийдешнього, юнаки і дівчата міста в листі, замурованому в фундамент обеліску на честь 50-річчя ВЛКСМ, писали: «Ми заповідаємо вам, поколінню 100-річного ювілею комсомолу, не лише наші справи, ми заповідаємо вам свої духовні і моральні багатства. Вам передаємо незгасні іскри революції. Несіть їх далі, у віки. Будьте віддані справі батьків, справі Леніна, як віддані ми!»[1].

Свою беззавітну відданість справі Леніна молоді патріоти ще раз продемонстрували під час підготовки до 100-річчя з дня народження великого вождя. На ленінській трудовій вахті не було жодного, хто б не перевиконав норм виробітку. В подарунок ленінському ювілею комсомольці електромашинобудівного заводу в неробочий час виготовили 1000 електромоторів. Перед у змаганні вели члени комсомольсько-молодіжних бригад слюсарів-складальників Анатолія Гайдукова і Віктора Пойдюка, комсомольсько-молодіжної бригади штукатурів тресту «Каховсільбуд» Володимира Примчука, шофер автобази Олексій Срібний та інші.

В результаті широкого розмаху соціалістичного змагання, яким керували міськком КП України і міськрада, план восьмої п'ятирічки було виконано за всіма показниками достроково. Понад 450 робітників Нової Каховки завершили свої п'ятирічні завдання за 4 роки. 1970 року новокаховці виробили промислової продукції на 175 млн. крб., тобто значно більше, ніж вся промисловість Херсонщини в довоєнному 1940 році. За самовіддану працю і великі виробничі досягнення близько чотирьох тис. чоловік нагороджено орденами й медалями Союзу РСР, у т. ч. 3,5 тис. — медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна». Бригадира монтажників тресту «Каховсільбуд» В. М. Войтаса і слюсаря-наладчика ремонтно-механічного цеху електромашинобудівного заводу Т. М. Пісню удостоєно високого звання Героя Соціалістичної Праці.

---

[1] О. Мельников, Ю. Носиков, С. Пшегодський. Про тебе, комсомол Херсонщини, стор. 68, 69.

Нових сил і величезного натхнення надали новокаховцям історичні рішення XXIV з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу. Прийняті з'їздом Директиви по п'ятирічному плану розвитку народного господарства СРСР на 1971—1975 рр. трудящі міста сприйняли як конкретну програму боротьби за дальше процвітання Радянської Вітчизни. Делегат XXIV з'їзду КПРС, Герой Соціалістичної Праці В. М. Войтас і токар електромашинобудівного заводу В. С. Богатирьов виступили ініціаторами соціалістичного змагання трудящих Херсонщини за дострокове виконання дев'ятої п'ятирічки. План 1971 року бригада В. М. Войтаса завершила до 1 листопада, а її керівник — до 1 серпня. Патріотичний почин знайшов дійовий відгук на підприємствах і будовах міста. Тільки на електромашинобудівному заводі ім. 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції 1346 передовиків виробництва завчасно завершили особисті плани першого року дев'ятої п'ятирічки. Достроково, до 17 грудня, виконали завдання 1971 року всі промислові підприємства міста. Реалізовано понад план товарної продукції на 6 млн. крб. при зобов'язанні — 3 мільйони. За рік здано в експлуатацію кілька промислових об'єктів, близько 34 тис. кв. метрів житлової площі, три типові шкільні приміщення.

Група в'єтнамських стажистів на Каховській ГЕС. Нова Каховка, 1969 р.

1972 року міська партійна організація, що об'єднує 4685 комуністів, очолила соціалістичне змагання, яке проходить під девізом — «П'ятдесятиріччю СРСР — гідну зустріч!». В ньому взяло участь понад 20 тис. чоловік — українців, росіян, білорусів, грузин, казахів, вірмен, татар — представників майже 30 національностей, які єдиною дружною сім'єю живуть і працюють у Новій Каховці. «Тут на Україні, в Новій Каховці, я почуваю себе як у своїй рідній Вірменії,— розповідає член комсомольсько-молодіжної бригади цеху електродвигунів Аршаулуїс Григорян.— У бригаді всі ми живемо дружно, допомагаємо один одному». На честь 50-річчя утворення СРСР члени бригади зобов'язались достроково, до 27 грудня, завершити виконання виробничих завдань другого року дев'ятої п'ятирічки.

Рік у рік зростають виробничі, наукові й культурні зв'язки новокаховців з трудящими інших міст й республік Радянського Союзу. Продукція підприємств міста надходить в усі кінці нашої Вітчизни. Мотори з маркою «НКЕМЗ» працюють на Цілиноградському насосному заводі, «Узбекхіммаш», Єреванському насосному й компресорному заводах, підприємствах «Грузсільгосптехніки» та ін. За спеціальними замовленнями колектив Новокаховського електромашинобудівного заводу виготовляє двигуни для найважливіших будов дев'ятої п'ятирічки, зокрема — Камського автомобільного заводу. У свою чергу, з Москви, Пермі, Костроми, Томська, Саратова, Свердловська, Ставропольського краю промислові підприємства міста одержують обладнання, пресові та ізоляційні матеріали, підшипники тощо. Трудівники Алапаєвського металургійного комбінату надсилають тисячі тонн прокату чорних металів, з Комі АРСР і Карельської АРСР надходять ліс і лісоматеріали. Інженери і конструктори Нової Каховки підтримують тісні контакти з багатьма науковими закладами країни. Так, у співдружності із спеціалістами одного з таллінських науково-дослідних інститутів інженерно-технічні працівники електромашзаводу починають застосовувати іскровий метод обробки твердих сплавів, з яких виготовляються штампи. Це підвищує їх міцність у 40 разів. Вчені АН Грузинської РСР подали дійову допомогу будівникам Каховської ГЕС, Південно-Українського і Північно-

У Новокаховському технікумі гідромеліорації, механізації та електрифікації сільського господарства навчається молодь з багатьох країн світу. 1969 р.

Кримського каналів, розробивши ефективний метод практичного використання місцевих будівельних матеріалів України і Криму для виготовлення легких бетонів[1].

Міцні узи дружби зв'язують жителів Нової Каховки і молодого азербайджанського міста Закатали, туркменського — Небіт-Дагу. Новокаховці дружать з жителями міст Квамбран (Англія) і Сент-Етьєн дю Рувре (Франція). З містом Квамбран трудящі Нової Каховки обмінялись делегаціями в 1961 році, а в 1965 — у них в гостях побувала делегація з Сент-Етьєн дю Рувре. Після огляду Нової Каховки керівник делегації заявив: «На жаль, наше місто не може суперничати з вашим, особливо щодо культури і охорони здоров'я... Хоч населення нашого міста приблизно дорівнює вашому, ми ще далекі від культурного розвитку, якого досягли ви»[2]. Вдруге французькі друзі приїхали до Нової Каховки у 54-у річницю Великого Жовтня, і святкове місто справило на них незабутнє враження. Новокаховці приймали у себе селян з Угорщини і Болгарії, робітників Чехословаччини, спеціалістів з Німецької Демократичної Республіки, комсомольців Монголії.

Місто відвідали зарубіжні делегації з Англії, Індії, Канади, США, ФРН, Швеції та інших країн. Добре знають молоде дніпровське місто на Острові Свободи. В 1962—1963 рр. 234 посланці героїчної Куби набували в Новокаховському технікумі гідромеліорації, механізації та електрифікації сільського господарства спеціальності трактористів, комбайнерів та механізаторів тваринницьких ферм. Кубинцям полюбилася Нова Каховка, вони назвали її маленькою Гаваною. У цьому ж технікумі навчалася молодь з Гани, Гвінеї, Малі, Анголи, Судану, Танзанії.

З 22 по 29 липня 1969 року в Новій Каховці відбувалася нарада представників країн соціалістичної співдружності, членів Ради Економічної Взаємодопомоги, присвячена розробці пропозицій щодо спеціалізації і кооперування виробництва основного енергетичного устаткування. Здійснюючи ленінський заповіт щодо повсякденного зміцнення дружби радянських народів-братів, а також інтернаціональних зв'язків з трудящими зарубіжних країн, новокаховці не забувають й іншого заповіту великого вождя — берегти як зіницю ока союз робітничого класу і селянства, розширювати шефську допомогу міста селу. 20 виробничих колективів Нової Каховки підтримують постійні зв'язки з колгоспами й радгоспами Горностаївського району. Вони допомагають будівельними матеріалами, металом, устаткуванням, запасними частинами, а головне — кваліфікованими кадрами механізаторів. Колектив Південно-Української монтажної дільниці тресту «Гідромонтаж» змонтував колгоспові «Дружба» зерноочисну машину, виготовив металеву естакаду для підйомника зернонавантажувача, допоміг у механізації тваринницьких ферм. Колектив Об'єднаного господарства залізничного транспорту подав допомогу підшефному колгоспу «Україна» в спорудженні дитячого комбінату, обладнанні майстерень. Новокаховці і горностаївці часто обмінюються делегаціями, спільно проводять свята Серпа і Молота. Швидкий розвиток економіки міста дає можливість дедалі збільшувати шефську допомогу колгоспному селу.

[1] Газ. «Радянська Україна», 22 квітня 1952 р.
[2] О. Є. Касьяненко. Місто молодості — Нова Каховка, стор. 34.

Вулиця Піонерська в Новій Каховці. 1971 р.

Куточок центральної площі в Новій Каховці. 1971 р.

Гребля
Каховської ГЕС.
1971 р.

Каховський
краєвид. 1971 р.

Нині Нова Каховка — один з найбільших промислових центрів Таврії. Тут діють 17 промислових підприємств, 7 будівельних організацій, 3 автотранспортні господарства, залізничний вузол, річковий порт. Величезний вклад в економічний і культурний розвиток Нової Каховки, у мобілізацію трудящих на здійснення планів партійних з'їздів вносить міська Рада депутатів трудящих і її виконком. Це справді представницькі органи трудящих. Серед 168 депутатів міськради—103 робітники, 59 представників інтелігенції; 79 комуністів, 28 комсомольців; 71 жінка. Населення обрало до Ради кращих людей міста і підпорядкованих сіл — штампувальницю електромашинобудівного заводу, орденоносця О. Ф. Ягодину, бригадира винрадгоспу «Таврія», Героя Соціалістичної Праці М. Ф. Гришину, заслуженого вчителя УРСР К. І. Добряка та ін. Міськвиконком — дбайливий господар Нової Каховки. В центрі його уваги — всебічний розвиток і благоустрій міста, зростання добробуту його жителів, житлове будівництво. За 13 років (1958—1971) при подвоєнні населення житлова площа розширилася більше ніж в три рази і на 1 січня 1972 року становила 400,6 тис. кв. метрів. Переважна більшість сімей живе у просторих квартирах з усіма вигодами. Із зростанням заробітної плати, яка тільки протягом восьмої п'ятирічки збільшилася пересічно з 96 до 119 крб., підвищується купівельна спроможність трудящих. У відкритому в ленінському ювілейному році великому універмазі, в численних магазинах міста населення купує красиві сучасні меблі, холодильники, телевізори й радіоприймачі найкращих марок, одяг, книжки.

Трудящі пишаються своїм містом, яке називають окрасою Таврії. Різноманітність архітектурних форм, світлі кольори будівель, безліч зелені і газонів на вулицях, красень Дніпро надають йому чудового вигляду. В'їзд до міста з боку ГЕС починається обеліском, що височить на березі Каховського моря. Його встановлено на передньому краї колишнього легендарного Каховського плацдарму. Від обеліска, паралельно парку над Дніпром, проходить основна магістраль Нової Каховки — Дніпровський проспект. Тут розташовані адміністративні будівлі, височать корпуси середньої школи інтернату № 1, готелю «Дружба», кінотеатру, біля якого на березі Дніпра встановлено скульптурну групу «Наука і праця». Тут же в центрі розкинувся парк, розміщені палац культури, літній театр, стадіон, водна станція. Одна з невеликих площ Дніпровського проспекту безпосередньо зв'язана з пристанню. В центрі цієї площі в 1957 році за проектом Ю. К. Насєдкіна споруджено монумент на честь героїв громадянської та Великої Вітчизняної воєн. На центральній площі в 50-і роковини Великого Жовтня встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

Чудові перспективи відкриваються перед Новою Каховкою у дев'ятій п'ятирічці і у наступні роки. За генеральним планом забудови міста на 1970—1990 рр. воно має з'єднатися із своєю легендарною сестрою Каховкою і перетворитися на один з найбільших промислових центрів півдня України. В південній частині міста виростуть 9 мікрорайонів, з них 8 — житлових на 10 тис. жителів кожний і 1 — загальноміського призначення з універсальними і продовольчими магазинами, головпоштамтом, кінотеатром і кіноконцертним залом, стадіоном, плавальним басейном, парком тощо. Один з таких мікрорайонів, поруч з електромашинобудівним заводом, вже споруджується.

Як і всюди в країні, у Новій Каховці велику увагу приділяють охороні здоров'я трудящих. На початок 1972 року тут працювали міська лікарня, лікарня залізничників, протитуберкульозний диспансер, які загалом мали 525 ліжок; 4 поліклініки, 2 диспансери. 1967 року при поліклініці № 2 відкрито грязеводолікарню. В Новій Каховці споруджено дитячі ревматологічний та протитуберкульозний санаторії на 100 місць кожний. Крім того, в місті і підпорядкованих міськраді селах є 14 фельдшерських та 6 фельдшерсько-акушерських пунктів. У всіх медичних закладах, оснащених сучасною апаратурою, 1971 року працювало понад 1200 чоловік, з них 130 лікарів. Міським відділом охорони здоров'я проводиться велика профілактична робота серед населення. Міськком партії в 1967 році схвалив цінну ініціативу медичних працівників, які в неробочий час на своїх мікродільницях стежили за санітар-

но-гігієнічним станом будинків, за здоров'ям кожної сім'ї. Протягом п'яти років лікарі й медичні сестри багато зробили, щоб уникнути інфекційних захворювань у місті. З цією метою застосовувалися протиепідемічні і профілактичні заходи, широко пропагувалися санітарно-гігієнічні знання. Завдяки високому рівню життя людей, наполегливій роботі медичних працівників захворювання на дизентерію знизилося в 2,3 раза, інших шлункових хвороб — на 28 проц. У Новій Каховці зовсім зникли такі хвороби як малярія, туляремія, бруцельоз, дифтерія, поліомієліт.

Трудящі підприємств і організацій мають широку можливість зміцнювати своє здоров'я в санаторіях і будинках відпочинку. Протягом 1967—1972 рр. на курортах лікувалося близько 1000 жителів, побували в будинках відпочинку півтори тис. чоловік. Велика увага приділяється оздоровленню дітей. За цей час у піонерських таборах відпочило понад три тис. дітей робітників та службовців.

З часу заснування міста в ньому бурхливо розвивалася народна освіта. Витрати на неї невпинно зростали і в 1972 році становили близько 3 млн. крб. У Новій Каховці і населених пунктах, підпорядкованих міськраді, в 1971/1972 навчальному році діяло шість середніх і чотири восьмирічні школи, дві школи-інтернати, три початкові і спецшкола. Працююча молодь здобуває середню освіту в трьох вечірніх школах. У всіх цих навчальних закладах налічується понад 10,3 тис. учнів. Вчительські колективи, які об'єднують 612 педагогів і в їх числі 3 заслужені вчителі та 44 відмінники народної освіти УРСР, завжди творчо підходять до навчання й виховання дітей. Так, за ініціативою партійної організації другої восьмирічної школи з 1964 року регулярно проводяться розширені педагогічні наради вчителів з представниками громадських організацій і батьків. Результати спільного піклування про навчання й виховання дітей виявилися дуже плідними: значно підвищилася успішність учнів, кращою стала їхня поведінка в школі і вдома. Незабаром педагогічні наради з представниками громадськості стали традицією і в інших навчальних закладах. У середній школі № 4 практикують збори шкільної партійної організації з батьками-комуністами. На них аналізують успішність, поведінку й громадську активність учнів, ставлять вимоги перед батьками — більше цікавитися життям своїх дітей. У 1968/1969 навчальному році на шкільних партійних зборах спільно з комуністами ливарного цеху електромашинобудівного заводу — шефами школи, обговорені питання про успішність й поведінку учнів — дітей ливарників та посилення шефських зв'язків школи з колективом ливарного цеху. Комуністи-вчителі допомагають парторганізаціям ливарного й інших цехів готувати збори; на яких розглядаються питання участі і ролі батьків у вихованні дітей, виступають з статтями в заводській стінній газеті «Голос школи». Колективи підприємств передали школам чимало верстатів, устаткування, брали участь в обладнанні навчальних кабінетів, лабораторій, музеїв. Гордістю учнів і вчителів міста є створені їх руками 8 музеїв Леніна, 2 музеї Т. Г. Шевченка, музей бойової слави.

Багато уваги приділяється позашкільній роботі з дітьми, їх фізичному вихованню. Понад 3 тис. школярів працюють в численних гуртках будинку піонерів, на міській станції юних техніків, навчаються в музичній школі, більш як 500 — у міській дитячій спортивній школі.

Нова Каховка — місто учнів і студентів. Тут навчається майже кожен другий житель. У Новій Каховці працюють електромеханічний технікум, технікум гідромеліорації, механізації та електрифікації сільського господарства, загальнотехнічний факультет Одеського інженерно-будівельного інституту, два технічні училища. Лише на загальнотехнічному факультеті Одеського інженерно-будівельного інституту здобувають освіту понад півтори тисячі вечірників та заочників. Протягом 1958—1971 рр. дипломи інженера одержали близько 1000 чоловік. Понад шість тисяч спеціалістів випустили технікуми електромеханічний, а також гідромеліорації, механізації і електрифікації сільського господарства.

У місті створено філіал вечірнього університету марксизму-ленінізму Херсонського міськкому партії, кілька народних університетів та курсів.

Широкого розвитку набула культурно-освітня робота серед трудящих. Її осередком є міський палац культури. Велику популярність у глядачів має самодіяльний народний драматичний театр, створений при палаці культури. У квітні 1969 року він відзначив свій десятирічний ювілей. З часу заснування народний театр підготував 46 спектаклів, які переглянули близько двохсот тис. глядачів. Театр неодноразово брав участь у заключних оглядах народних талантів України. За творчі успіхи його двічі нагороджено Почесною грамотою колегії Міністерства культури УРСР.

Аматори парусного спорту на Дніпрі. Нова Каховка, 1969 р.

Не меншою популярністю, ніж театральний колектив, користуються танцювальний гурток і оркестр народних інструментів палацу культури. За високу ідейність і художню майстерність 1967 року їм присвоєно найменування самодіяльних народних. В репертуарі танцювального колективу чимало хореографічних композицій, таких, як «Легендарна Каховка», «Коли в місто приходить весна» та ін. Серед пісень, чудово виконуваних жіночим вокальним ансамблем «Каховчанка», багато творів місцевих композиторів. Ансамбль «Каховчанка» — лауреат всесоюзного і республіканського фестивалів самодіяльного мистецтва, нагороджений дипломами та срібною й бронзовою медалями. Незмінним успіхом у населення користуються виступи агіткультбригади «Тавричанка», а також чоловічого народного хору електромашинобудівного заводу. 1972 року в палаці культури та клубах підприємств і організацій працюють 140 колективів художньої самодіяльності, чотирьом з них присвоєно звання народних.

Значну роль в ідейно-політичному і культурному житті міста відіграють відділення товариства «Знання», місцеве радіомовлення, що веде передачі двічі на тиждень, заводська багатотиражна газета «Електромашинобудівник», а також 38 бібліотек, що мають книжковий фонд близько 600 тис. примірників.

У молодому віком і за складом населення місті люблять й поважають спорт. Ним займається понад 15 тис. чоловік. Тут споруджено два стадіони на 12 тис. місць, у кожному житловому кварталі — комплексні спортивні майданчики, при школах, технічному училищі, технікумах, в тресті «Каховсільбуд»— спортивні зали. Серед спортсменів міста є два майстри спорту міжнародного класу, 4 майстри і 5 кандидатів у майстри спорту СРСР.

Щовесни, в День Перемоги над німецько-фашистськими загарбниками, у місті проводиться традиційне свято пісні, танцю й спорту. В ньому беруть участь хор у складі тисячі чоловік, понад 400 танцюристів, співаків, близько 1000 фізкультурників. Новокаховці — гостинні господарі. Вони радо зустрічають численні делегації трудящих, що приїздять з усіх кінців країни подивитися на місто юності. Назавжди залишаться в пам'яті жителів зустрічі із натхненним співцем їхнього міста О. П. Довженком, Маршалом Радянського Союзу С. М. Будьонним, космонавтом Г. С. Титовим. Всі, хто бачив Нову Каховку, знайомився з її чудовими людьми, визнають, що в красені-місті яскраво втілилися прекрасні риси нашої радянської дійсності — творча праця народу, сміливе дерзання, майстерність, ленінське піклування про людей.

Готуючи гідну зустріч 50-річчю утворення СРСР, трудящі Нової Каховки наполегливо працюють над виконанням зобов'язань, взятих на честь знаменного ювілею: дати країні на 5 млн. крб. надпланової промислової продукції, освоїти виробництво 25 нових видів промислових виробів, у т. ч. товарів народного споживання.

Ф. П. КАСЬЯНЕНКО, Н. В. ЛУЦЕНКО, О. І. ЯКИМОВСЬКА

ДНІПРЯ́НИ

Дніпряни (до 1946 року — Британи) — селище міського типу, підпорядковане Новокаховській міській Раді. Розташовані на лівому березі Дніпра, за 7 км від Нової Каховки. До найближчої залізничної станції Каховка — 12 км. Населення — 10 460 чоловік. Дніпрянській селищній Раді підпорядковані населені пункти Корсунка, Маслівка, Нові Лагері, Обривка, Піщане, Райське, Тополівка.

Село засноване 1791 року на землях поміщика Овсянико-Куликовського біглими кріпаками з Полтавської, Курської, Орловської та інших губерній. З часом землевласник перевіз сюди частину своїх селян з Курської та Рязанської губерній. У 1839 році в Британах було 92 двори[1]. Напередодні селянської реформи в селі налічувалося 240 кріпаків чоловічої статі.

У 1861 році селяни дочекалися звільнення від кріпацької неволі. За уставною грамотою, складеною у квітні 1862 року, їм було виділено 1761 десятину землі, по 7,3 десятини на ревізьку душу. Поміщик не поскупився на надільну землю, але виділив селянам переважно перелоги і піщані ділянки, обробляти які було дуже важко; в посушливі роки з них збирали саму полову. До переходу колишніх кріпаків на викуп вони сплачували землевласникові оброк — по 9 крб. на рік з кожного наділу. Із затвердженням в лютому 1864 року викупної угоди селяни Британів формально ставали власниками надільної землі, але потрапили в кабалу до держави, якій протягом 49 років мусили виплатити за малопридатну землю величезну суму — 32 520 крб., вносячи щороку в казну по 1951 крб. 20 копійок[2].

У пореформений період почалося швидке розшарування селян. Виділилася куркульська верхівка, яка прикупляла у поміщиків через селянський банк десятки десятин землі. Так, 1899 року 20 найбагатших родин володіли 1346 десятинами, а на 220 господарств общинників припадало всього 1475 десятин[3]. В руках куркулів зосереджувалися також тягло і реманент, яких у бідняків та середняків було обмаль. Через високу плату більшість селян не могла користуватися і сільськогосподарським знаряддям прокатного пункту, відкритого в селі. Низький рівень агротехніки, слабка оснащеність основної маси господарств реманентом призводили до низької врожайності зернових, яка становила 25—35 пудів з десятини.

Крім рільництва, жителі займалися також городництвом, садівництвом, баштанництвом, а заможні селяни ще й виноградарством. В селі діяло кілька підприємств переробки сільськогосподарської сировини. У 1880 році куркулям належало 11 вітряків, поміщику — винокурний завод, заснований ще в 30-х роках. Наприкінці XIX ст. споруджено паровий млин. Сільські багатії орендували у поміщика кам'яні кар'єри, право на відлов риби, брали підряди на підвезення і вантаження хліба й інших товарів на пароплави. За навантаження четверті хліба (9—10 пудів) підрядчики платили селянам 1,5 коп., за перевезення його до пристані — 80 коп. на день[4]. Для багатьох бідняків жалюгідні заробітки на тяжких вантажних роботах були основним джерелом існування.

Пристань у Британах була значним пунктом транспортування по Дніпру продуктів виробництва поміщицьких і куркульських господарств північної Таврії. Якщо в 1882 році через пристань було відправлено 77 тис. пудів пшениці, то через три роки — 76 тис. пудів зерна і 80 тис. пудів борошна[5]. Наприкінці XIX ст. через

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. 14, оп. 2, спр. 97, арк. 7; спр. 333, арк. 1; О. М. Юденич. По річках України, К., 1958, стор. 197.

[2] ЦДІА СРСР, ф. 577, оп. 39, спр. 17, арк. 63; Кримський облдержархів, ф. 85, оп. 1, спр. 6, арк. 1, 5, 7.

[3] Список землевладельцев Днепровского уезда на 1899 г. Херсон, 1899, стор. 130—153.

[4] Сборник статистических сведений по Таврической губернии, т. 2. Статистические таблицы о хозяйственном положении селений Днепровского уезда. Симферополь, 1886, стор. 36.

[5] Памятная книжка Таврической губернии. Симферополь, 1889, отдел «Промышленность и торговля», стор. 31, 46, 47.

пристань в Британах дедалі більше вивозилося винограду і вина, які надходили з сусіднього селища Основи. Його заснували 1889 року переселенці-колоністи з села Шабо, що на Одещині. Придбавши у казни 1 тис. десятин піщаної землі, вони заклали тут великі виноградні плантації і зайнялися виноробством. Вже у 1900 році 40 хазяїв виробляли за рік близько 25 тис. відер вина[1]. Природні умови виявилися сприятливими для виноградарства, а робочі руки наймитів з Британів та інших сіл — дешевими, і колоністи розорювали все нові площі. Напередодні першої світової війни під виноградниками в Основі було зайнято понад 400 десятин землі[2]. Тільки француз Берте володів майже 50 десятинами виноградників, які давали до 15 тис. відер вина на рік. Колоністи наживали великі капітали шляхом жорстокого визиску наймитів, яким за світловий робочий день (від світанку до смерку) платили: чоловікам 40—45 коп., жінкам 20—25 коп. На прополюванні і підв'язуванні виноградних кущів використовувалася праця маленьких дітей, які одержували по 5 коп. на день. В Основі на виноградних плантаціях працювала майже половина селян Британів, які не мали ні достатньо землі, ні грошей, щоб її орендувати, а тим більше купити.

Під час першої російської революції селяни рішуче виступили проти високих орендних цін на землю. 29 листопада 1905 року слідом за селянами Малої Каховки майже всі мешканці Британів рушили до контори економії графа Мордвинова у с. Чернянці і зажадали віддати їм в оренду 3 тис. десятин по 3 крб. за десятину. Викликані пристав і урядники не змогли втихомирити «бунтівників». 1 грудня повітовий справник відправив телеграму таврійському губернатору, в якій прохав надіслати військову частину для «попередження розгрому економії»[3]. Замість землі британці дістали різки.

Напередодні першої світової війни Британи були чималим (270 дворів), але убогим селом. Це навіть визнавали офіційні представники властей. Так, 1910 року в акті протипожежного обслідування села відзначалося: «Населення тут бідне і своїм коштом не може провести в життя зазначені протипожежні заходи» (перекрити будинки залізом або черепицею)[4].

З медичних закладів у Британах були фельдшерсько-акушерський пункт і аптека. Тривалий час в селі працювало лише однокласне народне училище, що мало одного учителя і кілька учнів. Тому й не дивно, що 1885 року з 1073 мешканців письменних було всього 20 чоловік, з 531 жінки жодна не вміла навіть розписатися[5]. 1892 року відкрито земську школу з трирічним курсом навчання. В ній один учитель навчав 68 дітей. У 1905 році в Британах було 3 школи. Земську відвідували 62 учні, з них закінчили курс 5 хлопчиків. В церковнопарафіяльній школі навчалося 59 дітей, а кінчило її всього 9. Другу земську чотирикласну школу, де працювало 2 вчителі, відвідувало 104 учні. Єдиним культурно-освітнім закладом у Британах була безплатна бібліотека-читальня, відкрита 1905 року. В ній місцеві учителі проводили народні читання[6].

Після повалення в країні самодержавства політична активність трудящих мас зросла. У квітні 1917 року на підставі рішення губернського селянського з'їзду в Британах створено сільський земельний комітет, який очолив боротьбу селян за ліквідацію поміщицького землеволодіння і розподіл землі між тими, хто її обробляв, поливав своїм потом.

Тріумфальна хода Великої Жовтневої соціалістичної революції незабаром досягла і Британів. У січні 1918 року тут створено орган Радянської влади — рев-

---

[1] Газ. «Вестник таврического земства», 12 грудня 1906 р.; газ. «Юг», 5 листопада 1900 р.

[2] Херсонський облдержархів, ф. Р-400, оп. 1, спр. 2, арк. 1.

[3] Революционная борьба на Херсонщине в 1905—1907 гг., стор. 166, 172.

[4] Статистический справочник Таврической губернии, ч. 1. Статистический очерк Таврической губернии. Симферополь, 1915, стор. 52; Материалы по описанию селений в пожарном отношении Бердянского, Днепровского и Мелитопольского уездов Таврической губернии, вып. 1. Симферополь, 1915, стор. 155, 156.

[5] Сборник статистических сведений по Таврической губернии, т. 2, таблицы В-10, В-11.

[6] Газ. «Вестник таврического земства», 24 жовтня 1906 р.

ком. Головою його став більшовик Є. Масюткін. Ревком працював до кінця березня 1918 року, коли Британи захопили австро-німецькі загарбники. Рух народних мас проти іноземних окупантів очолив Херсонський підпільний окружний військово-революційний комітет, який створив у ряді сіл, і зокрема в Британах, підпільні групи, що займалися перевезенням і постачанням населенню нелегальної літератури та зброї[1].

Після вигнання австро-німецьких окупантів з міст і сіл північної Таврії (кінець листопада — початок грудня 1918 року), сюди посунули війська буржуазно-націоналістичної Директорії, а згодом і англо-франко-грецькі інтервенти. Проти внутрішніх і зовнішніх ворогів у Дніпровському повіті розгорнулася могутня партизанська боротьба, в яку включилися і жителі Британів. У партизанському русі брали участь А. Я. Сенін, І. Ф. Сенін; С. Т. Самолов був бійцем 3-го Таврійського партизанського полку; добровольцем пішов до Червоної Армії Ф. Забара та інші[2].

Навальним наступом частин Червоної Армії і партизанських загонів у березні 1919 року населені пункти повіту, і зокрема Британи, були визволені від ворога. В селі відновлено Радянську владу. Проте мирне будівництво тривало недовго. В липні Таврію захопили білогвардійські війська Денікіна, яких Червона Армія вибила звідси в січні 1920 року.

В травні того ж року в Британах відбулися вибори до Ради селянських і червоноармійських депутатів, та вже наступного місяця вона передала свої повноваження ревкому, бо селу загрожував новий ворог — врангелівці. У червні білогвардійці захопили Британи й Основу, але Червона Армія, ведучи бої на Каховському плацдармі, раз у раз вибивала їх звідти[3]. В одному з боїв героїчно загинув начдив 15-ї Інзенської дивізії П. А. Солодухін. Його тіло перевезли до Петрограда і поховали на Марсовому полі. У кінній розвідці цієї дивізії служив британець В. Т. Солохін. Під час боїв на Каховському плацдармі трудящі села подавали бійцям Червоної Армії всіляку допомогу: на своїх човнах перевозили воїнів через Дніпро, постачали продовольство, фураж. Після розгрому врангелівців у Криму командування Інзенської дивізії оголосило бідноті Британів подяку і надіслало бійців для надання допомоги вдовам і сім'ям червоноармійців в проведенні сільськогосподарських робіт.

Розгромом армії барона Врангеля завершилася громадянська війна на Україні. Але боротьба тривала — тепер вже з розрухою, голодом, з куркульськими бандами. Становище в селі було дуже тяжким. Населення Британів, більшість якого до революції становили бідняки й наймити, в період імперіалістичної та громадянської воєн, воєнної іноземної інтервенції зовсім зубожіло. Селяни одержали від Радянської влади землю, але обробляти і засівати її не мали чим. Заробітки на стороні для багатьох жителів стали основним джерелом існування. Деякі підробляли на пристані, яка залишалася важливим пунктом вивозу фруктів і вина, а також зерна й борошна, але основна маса працювала на виноградних плантаціях селища Основи. Найбагатші колоністи, яким до революції належали великі плантації, утекли за кордон, а ті, що залишилися, вже виступали не як власники, а як орендарі. Радянська держава, враховуючи, що розорене війнами селянство неспроможне негайно освоїти всі землі, мусило в роки непу частково відновити оренду землі. Орендаторами основських виноградних плантацій були також куркулі з Британів та інших сіл. Вони намагалися по-старому експлуатувати наймитів.

Комуністи села, які протягом 1920—1922 рр. входили до складу Каховської парторганізації, а в січні 1923 року об'єдналися в партосередок[4], сільська Рада про-

---

[1] Победа Советской власти на Херсонщине, стор. 137; Т. Д. Бондар. Комуністична партія України в період іноземної інтервенції та громадянської війни. Лютий 1918—січень 1919 р. К., 1968, стор. 58.

[2] Херсонський облдержархів, ф. Р-118, оп. 2, спр. 37, арк. 11—17.

[3] Гражданская война на Украине, т. 3, стор. 489, 596, 628, 667.

[4] Херсонський облдержархів, ф. Р-233, оп. 1, спр. 16, арк. 45; ф. Р-622, оп. 1, спр. 72, арк. 101, 102.

водили політику обмеження куркулів, захищали інтереси наймитів. Важлива роль в організації селянської бідноти належала комнезаму, створеному в кінці 1920 року. Спершу він об'єднував невелику кількість бідняків, але в міру зростання його авторитету збільшувалося й число членів. 1926 року в КНС налічувалося близько 120, а наприкінці 1930 року — 369 чоловік, у т. ч. 40 комуністів і 25 комсомольців[1]. 1922 року в Британах утворено профспілкову організацію — Британо-Основський секретаріат спілки «Всеробітземлісу» Дніпровського повіту. Того ж року до профспілки працівників землі і лісу входило 188 членів, а через 2 роки їх кількість досягла 483[2]. Британо-Основський секретаріат профспілки, очолюваний комуністами, боровся з порушенням куркулями радянського трудового законодавства, колективних договорів, спробами наймати батраків на кабальних умовах, ігноруючи профспілку. Конфліктна комісія при секретаріаті кілька разів на місяць розглядала скарги наймитів, а часто і за власною ініціативою ставила ці питання. Порушників штрафували, а найбільш злісних притягали до судової відповідальності. Так, 16 квітня 1923 року конфліктна комісія ухвалила рішення про стягнення з кількох хазяїв виноградників по 150 крб. золотом, з яких 50 проц. мало йти на поповнення коштів спілки, а 50 проц.— на повітряний флот. Справу про застосування 18-годинного робочого дня було передано до нарсуду для притягнення винного до відповідальності[3]. За рекомендацією Британо-Основського секретаріату спілки «Всеробітземлісу» наймити протягом першої половини 20-х років кілька разів рішуче виступали проти жорстокої експлуатації з боку куркулів, проти порушення багатіями радянського законодавства про працю.

Куркулі всіляко намагалися шкодити Радянській владі: приховували від місцевих властей зерно, відмовлялися виконувати хлібопоставки державі, уникали сплати податків, зокрема податків на потреби шкіл, амбулаторії тощо. Сільраді доводилося вилучать у них зброю, присікати спроби обійти закон про позбавлення експлуататорів політичних прав[4].

У боротьбі з куркульськими елементами партосередок, радянські і профспілкові органи спиралися на наймитів, бідняків, які гаряче підтримували всі заходи Радянської влади, бачили в ній свою захисницю і опору. В тяжкі 1921—1922 рр. голодуюче населення Британів одержало велику допомогу від держави насінням, продовольством, кредитами; для дітей було відкрито їдальню. В резолюції загальних зборів членів місцевого відділення профспілки «Всеробітземлісу» від 22 квітня 1923 року підкреслювалося, що ця допомога врятувала жителів села від голодної смерті[5]. Селяни щиро дякували Радянській владі і зобов'язувалися жити і працювати як вчить В. І. Ленін. Вже у перші роки мирного будівництва сільська біднота гаряче відгукнулася на заклик Комуністичної партії ставати на шлях колективного господарювання. Ще в другій половині 1922 року на території, підпорядкованій Британській сільраді, виникають сільськогосподарські колективи. В жовтні того року організований ТСОЗ «Червоний прапор». Крім того, в 1923 році в селі налічувалося ще 3 колективи: «Любов», «Сибіряк» і «1-е Травня». Спочатку вони були невеличкими і слабкими, бо держава тоді не мала змоги подати їм необхідної допомоги. Так, колективне господарство «Любов» складалося з 8 родин, 16 працездатних. Землі воно мало 105 десятин, робочої худоби — всього 4 голови, з них двох волів одержало від комісії при Херсонському держбанку. Стількох же волів комісія виділила ТСОЗу «Червоний прапор», а «Сибіряку» — одного коня. У наступні 2—3 роки сталася реорганізація господарств. На кінець відбудовного періоду в Британах діяли комуна

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-118, оп. 1, спр. 2, арк. 1; оп. 2, спр. 11, арк. 4; спр. 47, арк. 38.

[2] Там же, ф. Р-38, оп. 1, спр. 38, арк. 23; ф. Р-622, оп. 1, спр. 72, арк. 46; спр. 77, арк. 4, 6, 92; спр. 152, арк. 1, 2; спр. 179, арк. 3, 63; спр. 340, арк. 30, 31.

[3] Там же, ф. Р-622, оп. 1, спр. 77, арк. 14—21, 24, 25, 33, 34.

[4] Там же, ф. Р-70, оп. 1, спр. 2, арк. 85; ф. Р-233, оп. 1, спр. 16, арк. 45.

[5] Там же, ф. Р-622, оп. 1, спр. 73, арк. 9.

«Новий побут» і дві артілі — «Трудовик» та «Сибіряк», які об'єднували понад 50 дворів, обробляли 270 десятин землі[1].

Протягом першої половини 20-х років були досягнуті значні успіхи в галузі охорони здоров'я трудящих, освіти й культури. Налагоджено роботу амбулаторії, в якій працювали лікар, фельдшер і кілька чоловік молодшого медперсоналу; відкрито аптеку, яка видавала ліки безкоштовно по страхових книжках.

Комуністи роз'яснювали трудящим ленінський декрет від 26 грудня 1919 року, за яким все населення країни віком від 8 до 50 років, що не вміло читати і писати, повинно навчатися грамоти. Сільрада, комсомольська і профспілкова організації, місцеве відділення Райграмчека (районна надзвичайна комісія ліквідації неписьменності) брали на облік неписьменних і малописьменних, створювали школи лікнепу. Трудящі Британів активно взялися за навчання. В березні 1924 року збори наймитів ухвалили таку резолюцію: «Члени спілки „Всеробітземлісу" вирішили спорудити дорогому вождеві В. І. Леніну живий пам'ятник. З цією метою постановляємо: вивчити політграмоту, ліквідувати неписьменність і засвоїти ті ідеї, котрі заповідав нам великий товариш Ленін»[2]. До 1925 року з 393 неписьменних і малописьменних ліквідували неграмотність близько 140 чоловік[3]. Діти трудящих здобували знання в двох школах: початковій і семирічній.

Важливе місце в політико-виховній і культурно-масовій роботі на селі займали лекції, доповіді, бесіди, голосні читання статей з газет і журналів. В Британах і Основі працювали гуртки художньої самодіяльності: театральний, хоровий, народних інструментів тощо. Крім того, в селах часто виступали професіональні артисти, які ставили п'єси, давали концерти[4].

Наприкінці 20-х років у житті трудящих селян почався великий перелом — вони впевнено ставали на шлях соціалістичної перебудови сільського господарства. На 1 травня 1929 року на території Британської сільради було 5 ТСОЗів: «Незаможник», «Україна», «Червоний партизан», «Селянин» і «Піщаний». В них об'єднувалося 236 сімей, площа землі становила понад 2 тис. десятин[5].

Будівництву соціалізму чинили запеклий опір куркулі. В боротьбі проти них найактивнішу участь брали сільськогосподарські робітники виноградних плантацій. Кульмінаційним моментом цієї боротьби був страйк восени 1929 року. На виноградних плантаціях орендарів-колоністів селища Основи працювало тоді близько 600 наймитів. Того року робітком профспілки в Британах перед початком збирання винограду поставив вимогу куркулям про поліпшення умов праці найманих робітників на підставі постанови ЦВК і Раднаркому СРСР «Про порядок застосування Кодексу Законів про працю в куркульських господарствах», прийнятої у лютому 1929 року. За цією постановою куркулі повинні були укладати з наймитами договір із зазначенням в ньому строку найму, розміру заробітної плати, тривалості робочого дня (8 годин для дорослих і 6 для неповнолітніх), тарифної відпустки та ін.[6]. Але багатії відмовилися підписати запропонований їм новий колективний договір, за яким вони мали наймати робітників на сезон, заробітну плату сплачувати двічі на місяць, вважати всіх сезонних наймитів на роботі і після її закінчення, аж до повного розрахунку з ними, тощо. Куркулі не брали на роботу наймитів на цих умовах і, по суті, оголосили локаут. Робітком повідомив про це Херсонському окружкому профспілки і просив дати згоду на оголошення страйку. Але правоопортуністичні елементи, що пролізли в апарат окружкому, відмовчувались і тим самим

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-221, оп. 1, спр. 109, арк. 1—3, 25; З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 1, стор. 331, 489.

[2] Газ. «Херсонский коммунар», 29 березня 1924 р.

[3] Херсонський облдержархів, ф. Р-622, оп. 1, спр. 435, арк. 313.

[4] Там же, ф. Р-70, оп. 1, спр. 2, арк. 41; ф. Р-233, оп. 1, спр. 3. арк. 116, 271, 302; ф. Р-622, оп. 1, спр. 58, арк. 60; спр. 77, арк. 155; спр. 179, арк. 63.

[5] Там же, ф. Р-443, оп. 1, спр. 558, арк. 76.

[6] Газ. «Наймит», 26 лютого 1929 р.

потурали куркулям, які намагалися затягти справу до заморозків, щоб загубити багатий урожай винограду.

У вересні питання про страйк наймитів Британів розглядалось на бюро Каховського райкому і Херсонського окружкому партії. Керівні партійні органи засудили неправильне ставлення окружкому профспілки, який фактично зірвав страйк у серпні, і запропонували готуватися до нового виступу наймитів[1]. Велике значення для розгортання страйкового руху мала постанова ЦК КП(б)У про страйки наймитів у куркульських господарствах, опублікована 4 жовтня 1929 року. В цій постанові страйки наймитів характеризувалися як одна з форм рішучого наступу робітничого класу і сільської бідноти на капіталістичні елементи села. ЦК запропонував партійним і радянським органам вжити рішучих заходів проти куркулів.

Відчуваючи загальну підтримку, 500 наймитів британо-основських виноградних плантацій 4 жовтня, в день опублікування постанови ЦК КП(б)У, припинили роботу. Було обрано страйковий комітет з 11 чоловік, розставлено пікети, організовано охорону виноградників. Партійна і профспілкова організації проводили велику роз'яснювальну роботу серед наймитів. Під час страйку значно зросли політична свідомість і активність робітників та наймитів. Про вступ до партії було подано 35 заяв, в комсомол прийнято 75 молодих селян[2]. Страйкарі вже не обмежувались економічними вимогами. Вони звернулися до органів Радянської влади з проханням створити колгоспи та радгоспи і ліквідувати куркульські господарства. Хід страйку, який з кожним днем ширився і охопив села Малі Судаки, Ключове і Лугове, висвітлювала редакція харківської газети «Наймит». Вона друкувала спеціальну добірку «У наступ», звідки вся країна дізналася про тритисячну демонстрацію основських наймитів. На заводах і фабриках відбулися мітинги, на яких робітники схвалювали рішучі дії страйкарів і, з свого боку, вимагали ліквідації куркульських господарств та створення соціалістичних. Колективи багатьох підприємств і профспілки ухвалювали надати матеріальну допомогу наймитам. Так, Всеукраїнський комітет спілки хіміків надіслав 1 тис. крб., Чернігівська облпрофрада — 500 крб., Артемівська рада профспілок — 500 крб., профспілка друкарів — 200 карбованців.

Керуючись постановою ЦК КП(б)У і вимогами трудящих міст та сіл України, партійні й радянські організації Херсонського округу вживали заходів проти класово-ворожих елементів. У Британах працював суд, прокуратура проводила розслідування грубих порушень куркулями радянських законів, в ході якого виявилися навіть факти продажу націоналізованої землі. У куркулів було відібрано 250 га виноградників, 18 чоловік засуджено, а їхнє майно конфісковано[3].

8 жовтня 1929 року в Ключовому відбувся мітинг, на якому були присутні представники профспілок, наймитів, бідноти і середняків навколишніх сіл, у т. ч. Британів і Основи. На мітингу обрано делегацію у складі 23 чоловік для поїздки в Харків, щоб просити Український Радянський уряд ліквідувати куркульські господарства в Основі і створити великий виноградарський радгосп. Делегацію, яка прибула до Харкова 20 жовтня, урочисто зустріли робітники міста. Того ж дня її прийняв голова ВУЦВК Г. І. Петровський. Уважно вислухавши розповіді членів делегації, він сказав: «Треба, щоб радгосп, який тепер організується, був передовим, показовим господарством на Україні. Ось тоді ви переможете старий світ»[4]. Уряд повністю задовольнив прохання бідняцьких мас Британів і Основи.

Невдовзі на землях, які відібрали у куркулів, і на базі їхніх господарств було створено виноградарський радгосп «Перемога наймитів». Його директором призначено комуніста П. М. Алькова, а секретарем партійної організації обрано І. Є. Солохіну. Спершу в радгоспі налічувалося близько 370 га виноградників, 50 коней, 10 корів, 30 повозок, 30 ручних пресів. Держава виділила йому кредити на придбання

[1] «Український історичний журнал», 1968, № 4, стор. 110, 111.
[2] Газ. «Наймит», 16 жовтня 1929 р.
[3] Исторические записки, вып. 79. М., 1966, стор. 75.
[4] Газ. «Наддніпрянська правда», 7 грудня 1969 р.

техніки, тяглової сили, на будівництво. Уже в 1930 році радгосп мав близько 100 коней. В 1933 році він одержав перший трактор, а наступного — ще два і 4 автомашини. Наприкінці 30-х років винрадгосп «Перемога наймитів» став міцним господарством, в якому налічувалось близько 1,5 тис. постійних робітників і багато техніки. Було створено спеціальну школу для підготовки кваліфікованих кадрів виноградарів і виноробів. Значно поліпшилися умови праці і життя колишніх наймитів.

В самих Британах у ці роки також відбулися докорінні зміни. 1929 року дрібні ТСОЗи й артілі об'єдналися в один великий колгосп, якому присвоїли ім'я М. М. Литвинова. Держава закріпила за господарством понад 2 тис. га землі. Крім зернових, колгоспники вирощували виноград (на 155 га), бавовник (120 га), арахіс (22 га). В колгоспі було 3 тваринницькі ферми. Районна і окружна преса часто писали про майстрів сільськогосподарського виробництва, переможців соціалістичного змагання — Г. Черняк, Д. Беззубенка, М. Задорожнього та ін.[1] Багато керівників колективних господарств району приїздили переймати досвід вмілого господарювання у голови артілі ім. Литвинова Д. І. Подвойського. Очолений ним колгосп у середині 30-х років став мільйонером. 1937 року його доходи становили 1,5 млн. карбованців.

Корінні соціально-економічні перетворення, що сталися в селі, викликали глибокі зміни в усіх сферах життя. Було ліквідовано неписьменність і малописьменність, всі діти шкільного віку навчалися у семирічній і початковій школах. Молодь району охоче йшла в спеціальну школу в Британах, яка готувала спеціалістів виноградарства і виноробства.

В сельбуді працювали гуртки художньої самодіяльності — драматичний, хоровий, а з 1937 року — духовий оркестр, проводилися лекції, вечори художньої самодіяльності, діяла бібліотека. Перед війною в селі відкрито звуковий кінотеатр на 300 місць, художню студію, яку незабаром перетворено на художню школу.

Протягом 30-х років Британи і Основа стали красивими, добре впорядкованими населеними пунктами, в яких жили і трудилися хлібороби, виноградарі, винороби. Літньої пори тут відпочивало чимало городян. Дніпровські пляжі, велика кількість винограду, кавунів, фруктів, овочів приваблювали жителів промислових центрів. Заможно і культурно жили колгоспники й робітники радгоспу.

Німецько-фашистські орди, що 22 червня 1941 року вдерлися на священну радянську землю, пограбували і зруйнували квітучі села. За час окупації — з 8 вересня 1941-го до 1 листопада 1943 року — від рук гітлерівців загинули М. і П. Гаркуші, Я. Зарва, М. Сенін, партизан громадянської війни Курганін. У боротьбі проти окупантів поклали свої голови члени підпільної групи. Ця група, що мала назву «Малий Бритий Яр», створена в Британах наприкінці 1941 року комуністом Г. І. Ярошенком[2]. До неї входило близько 40 чоловік: В. Я. Масюткін, М. П. і Г. П. Коняшини, молода вчителька Л. П. Подвойська, учні старших класів П. Максименко і М. Оробченко, чотирнадцятирічний В. Межевич та інші. На таємних зборах підпільники поклялися не шкодувати життя у боротьбі з ворогом. Текст клятви і деякі інші документи керівник групи Г. І. Ярошенко сховав у кучугурах, де їх було знайдено в 1944 році. Група почала свою діяльність з розповсюдження листівок, написаних від руки на аркушах учнівських зошитів. В листівках повідомлялися зведення Радянського інформбюро, які підпільники слухали по радіо. Члени групи готувалися до розгрому сільської управи і німецької комендатури. Однак вночі з 26 на 27 травня 1942 року, коли намічалося проведення операції, її учасники були заарештовані і після жорстоких катувань розстріляні біля протитанкового рову під Каховкою. Керівника групи Г. І. Ярошенка фашисти стратили на площі в Британах.

---

[1] Газ. «Більшовицький шлях» (Миколаїв), 4 листопада 1937 р.
[2] Херсонський облпартархів, ф. 46, оп. 114а, спр. 26, арк. 14.

Жителі свято шанують пам'ять про героїв-підпільників. Їх останки були перенесені і поховані на площі в селі, на могилі встановлено пам'ятник. В середній школі створено куток, в якому зібрані фотографії підпільників, документи про їхню діяльність. В Каховському історичному музеї є стенд, присвячений Дніпрянській підпільній групі[1].

В роки Великої Вітчизняної війни близько 500 жителів Британів і Основи, не шкодуючи життя, боролися проти німецько-фашистських загарбників. Вони брали участь у боях під Сталінградом, в Корсунь-Шевченківській операції, на Курській дузі тощо. За героїзм і відвагу, виявлені в борні за свободу Батьківщини, 380 чоловік нагороджено орденами і медалями.

В останніх числах жовтня 1943 року частини Червоної Армії наблизилися до Британів і Основи. Воїни 66-го ордена Суворова стрілецького полку 61-ї стрілецької дивізії 2 листопада вибили звідти окупантів[2]. У цих боях героїчно загинув командир розвідки полку лейтенант Луньков, якого поховано разом з підпільниками в центрі села.

Після вигнання німецько-фашистських загарбників населення Британів, які ще тривалий час залишалися прифронтовим селом, взялося за відбудову господарства колгоспу. На 1 січня 1944 року в ньому налічувалося 2 жатки, кілька поламаних кінних плугів, борін і очисних механізмів, 15 возів і 4 коси. Не було тракторів, сівалок, молотарок, а про комбайни годі й казати. Не залишилось жодної корови, вівці, курки[3]. Орали 23 виснаженими до краю кіньми і 2 волами. А треба було обробити близько 2300 га поля й виноградників. Крім того, відчувалась нестача робочих рук. У 1944 році в колгоспі ім. Литвинова налічувалось 1021 чоловік, з них працездатних жінок 395, чоловіків (переважно стариків) — 53. Потрібна була велика організаторська робота, щоб за цих умов дати країні і фронту хліб та інші сільськогосподарські продукти. Таку роботу проводили партійна організація, сільська Рада.

На першому засіданні Британської сільради, що відбулося 19 квітня 1944 року, були присутні тільки три члени виконкому і один депутат. 6 депутатів загинуло на фронті, 4 померло, більшість ще перебувала в лавах Червоної Армії. Виконком допоміг керівникам колгоспів, радгоспу, розташованих на території Британської сільради, скласти плани відбудови господарства і приступити до їх виконання. 4 червня 1944 року на виконкомі обговорювалися питання про відрядження молоді села на роботи в основський радгосп «Перемога наймитів», про подання допомоги сім'ям військовослужбовців. У вересні — листопаді 1944 року сільська парторганізація і Рада провели мобілізацію юнаків і дівчат на відбудову промисловості Донбасу[4].

Але і в самих Британах становище залишалося тяжким. В 1945 році урожай зернових становив 2,9 цнт, винограду — 21 цнт з га. На фермі було три корови, зовсім мало овець і свиней, і тільки кількість коней збільшилася до 56. Їх надіслали військові частини. Не набагато кращими справи були і наступного року: зернових зібрали по 3—4 цнт з га[5]. В 1948 році завдяки допомозі держави і трудящих братніх республік, становище значно поліпшилося. На колгоспні поля вийшли трактори, комбайни Чорнянської МТС. Врожаї зернових підвищилися до 9 цнт з га; значно зросло громадське стадо. Колгосп зміг видати на трудодень по 3 крб. 90 коп. грішми, 860 грамів зерна, по кілограму винограду і овочів[6]. До кінця 50-х років колгосп значно зміцнів. Зростали технічна оснащеність, культура праці, підвищувалися врожаї і в Основському радгоспі «Перемога наймитів». В 1951 році з площі 410 га зібрано по 34 цнт винограду.

---

[1] Газ. «Ленінський прапор», 21 січня 1967 р.
[2] Сообщения Советского информбюро, т. 5, стор. 214.
[3] Херсонський облдержархів, ф. Р-1953, оп. 1, спр. 256, арк. 519, 525, 527.
[4] Там же, ф. Р-233, оп. 2, спр. 3, арк. 5, 8, 12—14.
[5] Там же, ф. Р-1953, оп. 7, спр. 32а, арк. 129, 133, 135, 136; спр. 76, арк. 120.
[6] Там же, спр. 121, арк. 281—283; ф. Р-2591, оп. 5, спр. 11, арк. 111.

Велику організаторську і виховну роботу проводили партійні організації радгоспу і колгоспу. Незважаючи на свою нечисленність (у березні 1946 року на обліку було 4 члени і 3 кандидати в члени партії[1]), партійна організація радгоспу «Перемога наймитів» запалювала колектив на відновлення довоєнної слави господарства, здійснювала контроль за роботою адміністрації, налагоджувала ідейно-політичне виховання робітників, керувала діяльністю громадських організацій. Дніпрянські і основські комуністи багато уваги приділяли відродженню сіл. Поступово піднімалися з руїн виробничі будівлі, ремонтувався житловий фонд, приміщення фельдшерського пункту, споруджувалися і розширювалися школи, налагоджувалась робота клубу. Регулярно працював радіовузол, бібліотека поповнилась новими книгами, зросла кількість постійних читачів. В клубах Дніпрян і Основи відновили діяльність хоровий, драматичний та інші аматорські гуртки, духовий оркестр, художня студія. У лютому 1949 року сесія Дніпрянської сільської Ради розглянула питання про озеленення села, а в травні 1950 року виконком обговорив план його забудови і благоустрою[2].

Протягом 50-х і 60-х років відбулися великі зміни в житті села. Неподалік від Дніпрян виростає Нова Каховка. Дніпрянці активно допомагали творцям нового міста і гідровузла. За рішенням сільради восени 1952 року терміново проводився ремонт квартир, в які вселялися будівельники; було поліпшено роботу сільського споживчого товариства, впорядковано ринок, збільшено продаж сільськогосподарських продуктів, прискорено будівництво літнього кінотеатру, активізовано роботу клубу[3]. Наступного року розширено хлібопекарню, побутові майстерні, Дніпрянську поліклініку, створено дитячі ясла та садки. Семирічній школі передано приміщення ліквідованого бавовнопункту.

Після спорудження Нової Каховки Дніпряни стають приміським селом, а з 1956 року — селищем міського типу; наступного року за рішенням Херсонського облвиконкому до складу Дніпрян включено село Основу. Селище дедалі більше втягувалося в орбіту промислового розвитку. Партійна організація колгоспу ім. Калініна (колишній ім. Литвинова), яка невпинно зростала і у 1959 році налічувала 58 комуністів[4], зосереджувала увагу на прискоренні темпів розвитку господарства для постачання сільськогосподарських продуктів і сировини новому промисловому центру. Протягом 1955—1959 рр. урожаї озимої пшениці підвищилися з 12,5 цнт до 19,2 цнт з га, урожаї винограду подвоїлися. 1957 року прибутки господарства становили близько 5,5 млн. карбованців[5].

У березні 1960 року колгосп ім. Калініна злився з радгоспом «Перемога наймитів», який згодом перейменовано на «Таврію». 1965 року на території, підпорядкованій Дніпрянській селищній Раді, створено другий виноградарський і плодоовочевий радгосп — ім. Начдива Солодухіна, а незабаром й відгодівельний радгосп «Труд».

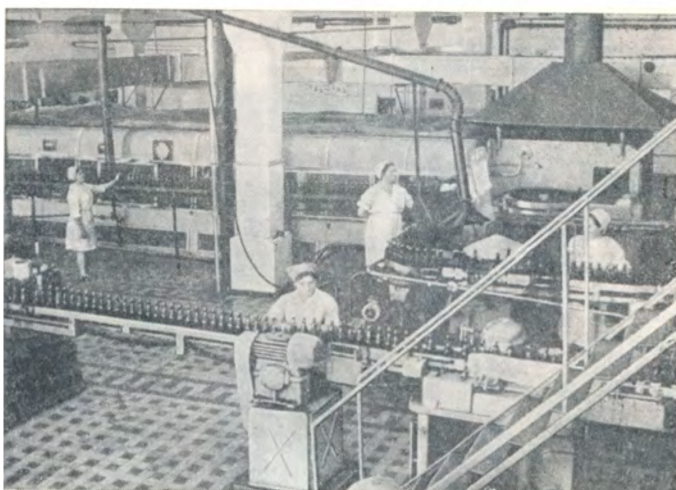
«Таврія» — одне з найбільших виноградарських й винробських господарств півдня України. За ним закріплено близько

Механізований обробіток виноградних плантацій у винрадгоспі «Таврія». Смт Дніпряни, 1968 р.

[1] Херсонський облпартархів, ф. 1049, оп. 1, спр. 1, арк. 1, 2.
[2] Херсонський облдержархів, ф. Р-233, оп. 2, спр. 122а, арк. 14.
[3] Там же, спр. 131, арк. 24—27.
[4] Херсонський облпартархів, ф. 1962, оп. 1, спр. 1, арк. 5; оп. 5, спр. 4, арк. 132; спр. 13, арк. 204.
[5] Там же, оп. 5, спр. 7, арк. 108, 144.

3,4 тис. га землі, з них під виноградниками зайнято 1,2 тис. га. Винзавод, споруджений ще наприкінці 40-х років, нині розширено і реконструйовано. Наприкінці 50-х років став до ладу коньячний завод. На цих підприємствах виробляють вина, коньяки, виноградний сік, спирт-ректифікат, а з відходів виробництва — кормове борошно, добрива. На другому конкурсі вин та коньяків, що відбувся в Ялті 1970 року, кращі зразки продукції винзаводу радгоспу нагороджені золотими й срібними медалями. Коньяку «Таврія», відзначеному золотою медаллю, в 1971 році присвоєно державний знак якості.

Розливочний цех на винзаводі радгоспу «Таврія». Смт Дніпряни, 1968 р.

Колектив радгоспу успішно виконав план восьмої п'ятирічки, виробивши продукції на 103,4 млн. крб., тобто в середньому — майже 20,6 млн. на рік. Ці виробничі досягнення стали можливими завдяки наполегливій організаційній і виховній роботі 256 комуністів, об'єднаних у партійну організацію радгоспу, а також комсомольської (190 членів ВЛКСМ) і профспілкової організацій. Під їх керівництвом соціалістичне змагання і його вища форма — рух за комуністичне ставлення до праці — стали справді масовими й дійовими. В господарстві звання колективів і ударників комуністичної праці виборoли 15 цехів і бригад, 467 передовиків виробництва. Особливо великого розмаху набрало соціалістичне змагання за гідну зустріч піввікового ювілею Радянської влади, 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, на честь XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України. Про плідність змагання свідчить той факт, що радгоспу «Таврія» вісім разів присуджувалися перехідні Червоні прапори, у т. ч. двічі — перехідний Червоний прапор Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС. Господарство нагороджено Ленінською ювілейною почесною грамотою ЦК КП України, Президії Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР і Укрпрофради, занесено до Ленінської книги трудової слави Херсонської області. 1971 року радгоспу присвоєно звання підприємства високої культури виробництва.

Високими урядовими нагородами відзначено самовіддану працю 21 трудівника господарства. Орден Жовтневої Революції вручено Герою Соціалістичної Праці комуністці М. Ф. Гришиній, яка очолює комплексну виноградарську бригаду, що з честю носить звання колективу комуністичної праці, систематично, навіть у несприятливі щодо погодних умов роки, одержує високі врожаї винограду. Так, 1971 року з кожного га зібрано по 101,3 цнт — майже два планові завдання. Орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено доярку-п'ятитисячницю Є. І. Моспан, робітника винзаводу П. Ф. Масюткіна, завідуючу тваринницькою фермою І. І. Кулик та інших.

Успішно завершили восьму і перший рік дев'ятої п'ятирічки радгоспи ім. Начдива Солодухіна і «Труд» (центральна садиба в с. Обривці). Перше господарство щороку виробляло понад 40 тис. декалітрів плодоягідних соків, спирту, тисячі банок плодоовочевих консервів; відправляло в магазини Нової Каховки, Херсона та інших міст сотні тонн винограду, фруктів, овочів тощо. Радгосп «Труд» за п'ятиріччя здав державі близько 1,8 тис. тонн м'яса при плані 1,4 тис. тонн. У першому році дев'ятої п'ятирічки план виробництва м'яса і зерна теж перевиконано. Середньомісячний заробіток трудівників підвищився до 115 карбованців.

Зміцнення економіки, зростання прибутковості державних господарств обумовило великий розмах капітального, житлового і культурно-побутового будівництва. Поряд з дирекцією і партійними організаціями радгоспів дедалі більшу роль

М. Ф. Гри́шина — бригадир винрадгоспу «Таврія», Герой Соціалістичної Праці. Смт Дніпряни, 1969 р.

в розвитку економіки, у створенні для трудящих сприятливих умов праці і відпочинку відіграє Дніпрянська селищна Рада. В її складі 120 депутатів, серед яких 83 робітники і 37 представників інтелігенції. З свого бюджету Рада відпускає чималі кошти на впорядкування селища, на розвиток культури, народної освіти тощо.

Протягом восьмої і першого року дев'ятої п'ятирічки за рахунок державних і місцевих асигнувань в Дніпрянах збудовано близько 1,7 тис. кв. метрів житлової площі. Селище зросло на 300 дворів. Для трудящих радгоспу «Таврія» споруджено багатоповерхові житлові будинки на 474 квартири, три гуртожитки. У багатьох будинках є газ, ванни, водопровід. Збудовано побутовий комбінат, відкрито кілька магазинів, дитячий комбінат, базу відпочинку на Арабатській стрілці. На центральних садибах радгоспів працюють медичні пункти, персонал яких складається з 15 спеціалістів.

У Дніпрянах є восьмирічна і середня школи, в яких навчається понад 900 дітей. Завершується будівництво нового триповерхового приміщення середньої школи майже на тисячу місць із спортивним комплексом і інтернатом. Учням дають знання 57 педагогів, і в їх числі заслужена вчителька Української РСР Н. Т. Кузнєцова та нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора вчителька О. П. Круценко. За роки Радянської влади з Дніпрян вийшло понад 100 спеціалістів з вищою освітою. 73 робітники і службовці радгоспів заочно навчаються в інститутах і технікумах.

До послуг трудящих — палац культури, три широкоекранні кінотеатри. У палаці культури працюють численні гуртки художньої самодіяльності, які виступають перед глядачами з виставами, концертами. З кожним роком зростає кількість читачів, яких обслуговують 4 бібліотеки з книжковим фондом понад 36 тис. томів. Велику пропагандистську і виховну роботу ведуть організації товариства «Знання», створені в радгоспах «Таврія» та ім. Начдива Солодухіна.

Партійні і громадські організації, всі трудівники радгоспів готуються гідно зустріти 50-річчя утворення СРСР. Робітники, спеціалісти, службовці взяли підвищені соціалістичні зобов'язання і докладають всіх сил до їх вчасного виконання. Комуністи, депутати Дніпрянської селищної Ради керують соціалістичним змаганням, виступають з доповідями й бесідами про п'ятдесятирічний ювілей Радянського Союзу, про роль В. І. Леніна в його заснуванні. У палаці культури провадяться тематичні вечори, вечори-зустрічі з учасниками громадянської і Великої Вітчизняної воєн, з ветеранами й передовиками виробництва. Аматорські гуртки готують цікаві програми до республіканського фестивалю самодіяльного мистецтва, присвяченого знаменній даті.

Разом з усім радянським народом трудящі Дніпрян новими успіхами в галузі економіки і культури відзначають піввіковий ювілей Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

Р. П. СМЕТАНА, П. Т. ЦВЕЛИХ

БЕРИСЛАВСЬКИЙ РАЙОН

Площа району 1,7 тис. кв. км. Населення 55 тис. чоловік, у т. ч. сільського 36,4 тис. (66,2 проц.), міського 18,6 тис. (33,8 проц.). Пересічна густота населення 32,3 чоловіка на кв. км. З корисних копалин є глина, камінь-черепашник. Міській, селищній та 12 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковано 50 населених пунктів. На підприємствах, у радгоспах, колгоспах, установах 79 первинних партійних, 82 комсомольські і 141 профспілкова організації. В економіці провідне місце належить сільськогосподарському виробництву. За 17 радгоспами закріплено 138 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 119,3 тис. га орної землі. В районі 12 промислових підприємств. Населення обслуговують 61 медичний заклад. У 54 загальноосвітніх школах — 14 середніх, 14 восьмирічних, 23 початкових, школі-інтернаті і 2 школах робітничої молоді — навчається 10 872 учні. Крім того, є педагогічне і медичне училища, філії Новокаховського електромеханічного технікуму та будівельного профтехучилища. Культурно-освітню роботу здійснюють 12 будинків культури, 23 клуби, 40 бібліотек, народний історичний музей; є 39 кіноустановок. У районі 7 пам'ятників В. І. Леніну, 24 пам'ятники воїнам, які віддали життя за Батьківщину в роки Великої Вітчизняної війни.

БЕРИСЛА́В

Берислав — місто районного підпорядкування, центр району. Розташований на правому березі Каховського водосховища; є річкова пристань. Відстань до обласного центру — 75 км, до найближчої залізничної станції Козацьке — 12 км. Населення — 14 888 чоловік. Міській Раді підпорядковане селище Шляхове.

Територія сучасного Берислава була заселена з давніх часів. Поблизу нього знайдено скарб бронзових речей (сокири тощо) II тисячоліття до н. е., а на околиці виявлено залишки поселення доби пізньої бронзи. У перших століттях н. е. на цьому ж місці виникло скіфо-сармато-слов'янське поселення, на якому розкопано залишки 6 великих житлових і культових кам'яних будівель. На могильнику досліджено 4 поховання черняхівської культури[1].

[1] Краткие сообщения Института археологии АН УССР, вип. 4. К., 1955, стор. 40—42; Археологічні пам'ятки УРСР, т. 10, стор. 114, 127—130; Памятники эпохи бронзы юга европейской части СССР. К., 1967, стор. 167.

На початку XV ст. на місці сучасного Берислава стояла литовська митниця, відома під назвою Вітовтової. У XVI ст. татари і турки, що захопили цю територію, спорудили замість митниці фортецю Кизикермен («Дівоча фортеця»), яка стала їх плацдармом для нападів на лівобережні українські землі і одночасно мала не пропускати запорізькі чайки униз по Дніпру. Запорожці раз у раз влаштовували засідки біля острова Тавані, розташованого напроти фортеці, і громили татарські орди. Ця героїчна боротьба козаків проти ворога оспівана в народних піснях, зокрема в пісні «Оврамиха, стара мати, а три сина мала».

Під час Кримського походу 1689 року російсько-українське військо, яким командував князь В. Голіцин, дійшло до Кизикермена і почало бій з його гарнізоном. Та лише в 1695 році російській армії й українським козацьким полкам після облоги фортеці вдалося оволодіти нею[1]. Коли ці землі відійшли до Росії, на руїнах Кизикерменської фортеці 1784 року було засновано місто Берислав. Наприкінці XVIII ст. в ньому мешкало 640 жителів, переважно державних селян, переселених сюди з Полтавської і Чернігівської губерній. 1824 року населення міста зросло до 2,9 тис. чоловік[2].

Розташований біля важливої переправи на шляху до Криму, Берислав у першій половині XIX ст. стає значним перевалочним пунктом на Дніпрі і набуває дедалі більшого значення в торгівлі хлібом. За рік через Берислав на Каховку й далі на Крим переправлялося до 100 тис. підвід та від 50 до 75 тис. голів рогатої худоби[3]. Чумаки приїздили сюди весною і на міському вигоні тижнями чекали черги на переправу. «Коли прибули,— скаржилися вони генерал-губернатору, — то одуд саме гніздо мостив, а зараз уже одуденята повилітали». О. С. Афанасьєв-Чужбинський писав, що «Бериславська переправа була однією з гірких кричущих незручностей чумацького стану»[4].

Під час Кримської війни через місто рухалися війська, проходили транспорти зі зброєю та продовольством; сюди евакуювали поранених та хворих захисників Севастополя. Спеціальних госпіталів у Бериславі не було, поранених розміщували в приватних будинках. Через незадовільне медичне обслуговування багато людей вмирало. І по сьогодні стоїть на бериславському цвинтарі хрест в пам'ять померлих і похованих тут російських воїнів.

У 1857 році в місті налічувалося 6,3 тис. жителів. Воно поділялось на 3 частини: центральну й південну (Забалку) заселяли вихідці з Полтавської губернії, північну (Пойдунівку) — чернігівці. Паралельно Дніпру йшли чотири вулиці довжиною 2 версти, їх перетинали 12 поперечних вулиць. У Бериславі було 809 будинків, у т. ч. 714 кам'яних і 95 дерев'яних; 42 крамниці, 18 винних льохів і шинків, трактир. У другій половині XIX ст. в місті з'являються перші невеличкі промислові підприємства. 1861 року працював свічковий завод, а через три роки в Бериславі вже було 2 свічкові

«Штурм Кизикермена в 1695 році». Картина художника І. Ботька. 1953 р.

[1] Журн. «Вісник Академії наук УРСР», 1951, № 4, стор. 55—59.

[2] ЦДІА СРСР, ф. 1290, оп. 5, спр. 5, арк. 18, 19; ЦДВІА СРСР, ф. ВУА, спр. 18 333, арк. 20: Городские поселения в Российской империи, т. 5, ч. 2, стор. 46; Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6, приложения, стор. 152, 153.

[3] А. Шмидт. Херсонская губерния, ч. 2, стор. 750, 751.

[4] А. С. Афанасьев (Чужбинский). Поездка в Южную Россию. Очерки Днепра. СПб., 1891, стор. 272, 274.

М. Д. Кузнецов. «На заробітки». Олія. 1882 р.
Державний музей українського образотворчого мистецтва.

Танцювальний колектив Скадовського будинку культури. 1967 р.

Херсонський обласний музично-драматичний театр. 1971 р.

і 4 маслоробні заводи[1]. У місті щороку відбувалися три ярмарки. Сюди в 1864 році привезено товарів майже на 31,5 тис. карбованців[2]. Хоч Берислав був вже значним торговельним центром Херсонщини, бюджет міста на початку 60-х років становив лише 3,1 тис. крб. З цієї суми 784 крб. призначалось на утримання щойно відкритої невеликої лікарні, яка могла обслужити на рік пересічно 130 хворих. Медичну допомогу населенню, що перевищило 6,6 тис. чоловік, подавало всього два лікарі; працювала казенна аптека[3]. У місті було лише одне парафіяльне училище, в якому 1864 року навчалося 190 хлопчиків і 78 дівчаток.

«Таванський перевіз». Картина художників І. Ботька та Г. Петрова. 1956 р.

У пореформений період, коли почався швидкий розвиток капіталізму, Берислав досить швидко зростає. На кінець XIX ст. в ньому проживало 13,2 тис. чоловік, було 1542 двори. Більшість населення займалася дрібною торгівлею, ремеслом. Частина мешканців жила з хліборобства, орендуючи землю в міської думи, яка мала 3390 десятин[4]. Багато бериславців наймитувало в поміщиків, куркулів, заможних міщан, працювало на 28 хлібних складах і пристані. 1897 року з Бериславської пристані відправлено понад 700 тис. пудів хлібних вантажів. Місто залишалося важливим перевалочним пунктом, де зерно з дрібних суден перевантажували на морські баржі, що піднімалися сюди з Херсона.

Наприкінці 90-х років XIX ст. у Бериславі налічувалося понад 100 майстерень і невеликих підприємств напівкустарного типу, у т. ч. два цегельні заводи, завод переробки риби, чимало ковальських, слюсарських, бондарських, колісних та ін. майстерень[5]. Тут працювало 156 робітників. У 1901 році на базі невеликої майстерні, відкритої 1896 року, засновано завод ремонту сільськогосподарських машин. По 10—12 годин на день працювали робітники в темних задушливих цехах, а зароблених грошей не вистачало навіть на хліб.

Нещадна експлуатація, тяжкі умови життя й праці викликали стихійний протест робітників. Поступово під впливом соціал-демократичної агітації зростала класова свідомість трудящих мас. У січні 1904 року департамент поліції надіслав Херсонському жандармському управлінню повідомлення про те, що в Бериславі «утворено гурток, у якому займаються читанням нелегальної літератури»[6]. Могутнє відлуння революції 1905—1907 рр. докотилося й до Берислава. Як доповідав чиновник міністерства внутрішніх справ, місто, «дуже неспокійне в розумінні революційного руху», разом з Каховкою відіграло велику роль у широкому розмаху селянських виступів восени і взимку 1905 року. Наступного року серед населення Берислава проводили революційну роботу приїжджі соціал-демократи[7].

---

[1] ЦДІА СРСР, ф. 1281, оп. 6, спр. 31, арк. 71.
[2] ЦДІА УРСР у Києві, Колекція мікрофільмів (далі КМФ) № 11, оп. 1, спр. 55, арк. 66.
[3] ЦДІА СРСР, ф. 1281, оп. 6, спр. 31, арк. 20; спр. 67, арк. 76.
[4] Список населенных мест Херсонской губернии и статистические данные о каждом поселении. Херсон, 1896, стор. 6, 7.
[5] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 14, стор. 646.
[6] Революционная борьба на Херсонщине в 1905—1907 гг., стор. 64.
[7] Там же, стор. 273: 1905 год. Революционное движение в Одессе и Одесщине, кн. 2. Одесса, 1926, стор. 185, 186.

Напередодні першої світової війни Берислав був досить великим містом. Тут проживало 16 тис. чоловік, налічувалося 1858 будівель, переважно одноповерхових. Центральні вулиці освітлювалися гасовими ліхтарями, а решта вночі потопала в темряві. Не було ні водогону, ні каналізації. На їх спорудження у міської думи бракувало коштів, а ось на будівництво другої тюрми вони знайшлися. Лікарня на 32 ліжка, де працювало три лікарі, 17 фельдшерів та акушерок, не могла обслужити всіх хворих, бо в ній лікувалися не лише жителі міста, а й багатьох навколишніх сіл. Діти заможних родин навчалися в гімназії, морехідному класі, а для дітей трудящих земство спромоглося відкрити лише чотири початкові школи, які 1910 року відвідувало 1065 хлопчиків і дівчаток[1]. В роки війни більшість учнів залишила школи.

Імперіалістична війна тимчасово послабила революційний рух, який у 1910—1914 рр. знов набрав у Херсонському повіті і, зокрема у Бериславі, досить великого розмаху. Після перемоги Лютневої буржуазно-демократичної революції щодалі зростала революційна й політична активність народних мас. Трудящі міста в березні 1917 року обрали Раду робітничих і селянських депутатів. Бериславська Рада налагодила зв'язки з Херсонською Радою робітничих і солдатських депутатів, яка керувала її діяльністю[2].

Активною революційною силою в місті стали солдати-фронтовики, серед них особливим авторитетом користувався О. І. Мануйленко. Уродженець Берислава, він з 1914 року перебував на фронті, в липні 1917 року вступив до лав РСДРП(б), тоді ж був обраний заступником голови та секретарем дивізійного виконкому Ради 125-ї піхотної дивізії[3]. Приїхавши до рідного міста, він разом з більшовиком О. П. Ясменком почав згуртовувати робітників на боротьбу за владу Рад.

Населення Берислава палко вітало перемогу Жовтневого збройного повстання пролетарів та солдатів Петрограда і створення Радянського уряду на чолі з В. І. Леніним. Трудящі міста виступали за ліквідацію буржуазної міської думи та управи, вимагали передати всю повноту влади Раді, в якій дедалі більшу роль відігравали члени ленінської партії. У грудні 1917 року до складу Ради були обрані і увійшли до її виконкому більшовики О. І. Мануйленко, О. П. Ясменко, І. І. Детиненко та інші[4]. 6 січня 1918 року вийшов перший номер газети «Известия Бериславского Совета рабочих, солдатских и крестьянских депутатов»[5], яка закликала трудящих придушити опір буржуазії і взяти владу в свої руки.

Того ж місяця у місті було встановлено Радянську владу. Але наприкінці березня 1918 року Берислав захопили австро-німецькі війська. Австрійське командування зажадало від жителів сплати великої контрибуції; загарбники вивозили з міста і навколишніх сіл зерно, худобу. Пограбоване населення голодувало. Навіть херсонський губернський староста мусив доповісти у вищестоящі інстанції, що в Бериславі не вистачає хліба та інших продуктів[6].

Більшовики з перших днів окупації піднімали трудящих на боротьбу проти ворога. Під час повстання херсонців проти австро-німецьких загарбників, що спалахнуло 20 березня 1918 року, загін бериславців пароплавом прибув до губернського центру і подав значну допомогу повсталим. Активну участь у захисті Херсона брали П. А. Кучеренко, Ф. О. Кравцов та інші[7].

Налякані подіями в Херсоні, окупанти посилили свої військові гарнізони і в інших населених пунктах. У Бериславі було розквартировано 22-у австрійську піхотну дивізію, а десь у червні і 1-й курінь 410-го піхотного полку гетьманців[8].

---

[1] Города России в 1910 году. СПб., 1914, стор. 530, 538, 568, 576 та ін.
[2] Победа Советской власти на Херсонщине, стор. 64, 65.
[3] Одеський облдержархів, ф. Р-5074, оп. 1, спр. 2967, арк. 1.
[4] Бериславський народний музей. Спогади Д. П. Татаровського.
[5] Газ. «Солдат и рабочий», 12 січня 1918 р.
[6] Победа Советской власти на Херсонщине, стор. 128.
[7] Херсонський облдержархів, ф. Р-1924, оп. 1, спр. 22, арк. 11.
[8] Гражданская война на Украине, т. 1, кн. 1, стор. 189.

Та місцеві більшовики, щодня ризикуючи життям, готували населення міста й навколишніх сіл до збройного виступу проти загарбників. Вороги схопили і закатували О. Смеречинського, І. О. Титаренка; в серпні гетьманці затримали і передали австрійському командуванню бериславського жителя М. Щочку, який вів більшовицьку агітацію серед робітників економії Фальц-Фейна[1]. Незважаючи на великі втрати, лави більшовиків невпинно зростали. Восени 1918 року підпільна група більшовиків і співчуваючих їм об'єднувала 18—20 чоловік. До неї входили О. І. Мануйленко, І. Д. Радченко, В. С. Гейко та інші. Група мала зв'язки з Херсонським підпільним окружним військово-революційним комітетом, через який одержувала зброю та літературу[2]. У Бериславі теж було створено підпільний ревком, його очолив О. І. Мануйленко.

О. І. Мануйленко — голова підпільного ревкому м. Берислава в 1918 році. Фото 1916 р.

Ревком керував розгортанням народної боротьби проти окупантів, подавав допомогу зброєю й людьми партизанському загону, що з квітня діяв у плавнях у районі Берислава і робив кінні рейди по селах Херсонського повіту. У вересні німці й їхні гетьманські прислужники заарештували в Бериславі зв'язкових І. Альошину та Л. Мураховську, але партизани захопили біля с. Львового пароплав, яким заарештованих перевозили до Херсона, і звільнили їх[3].

У листопаді 1918 року австро-німецькі окупанти залишили Берислав, та владу в ньому захопили петлюрівці. У лютому 1919 року частини Задніпровської дивізії визволили місто від буржуазних націоналістів. Відновив роботу ревком, який почав налагоджувати в Бериславі революційний порядок. Багато доводилося працювати і Бериславській надзвичайній комісії. У німецькій колонії Старошведське, розташованій за 15 км від міста, спалахнуло повстання куркулів. Підвели голови й місцеві багатії. Для боротьби проти заколотників Бериславський ревком створив спеціальний загін добровольців — «Червону роту», яка і придушила заколот[4].

У другій половині березня 1919 року за наказом командування Червоної Армії у районі Херсона — Берислава почалося формування окремої бригади для наступу на Крим, який був захоплений білогвардійськими загонами[5]. У Бериславі формувався 3-й Кримський полк. Сюди прибуло 30 командирів, здебільшого з колишніх офіцерів. Серед рядового складу теж переважали вихідці із заможних селянських родин. Ось чому, коли в травні 1919 року спалахнув григор'євський заколот, колишнім офіцерам вдалося підняти полк проти Радянської влади. Бериславські комуністи, своєчасно попереджені відданими людьми, уникли арешту і переправилися на лівий берег Дніпра до Каховки, де дислокувались значні сили Червоної Армії. Діставши підкріплення від каховських комуністів та червоноармійського загону, вони вночі перепливли човнами ріку і, раптово атакувавши заколотників, обеззброїли їх[6]. Остаточно григор'євські банди були розбиті в Бериславі наприкінці травня.

Та не встигло населення міста оправитися після пограбування григор'євцями, знову постала нова небезпека: наступ армії Денікіна. На своїх зборах 21 червня 1919 року бериславські комуністи ухвалили всім членам партії, здатним тримати

---

[1] Победа Советской власти на Херсонщине, стор. 129; З. Видриган. Шлях солдата. Одеса, 1969, стор. 42, 48, 50.
[2] Победа Советской власти на Херсонщине, стор. 137.
[3] З. Видриган. Шлях солдата, стор. 50, 52, 56.
[4] Херсонський облдержархів, ф. Р-1924, оп. 1, спр. 11, арк. 1.
[5] Гражданская война на Украине, т. 1, кн. 2, стор. 243.
[6] Газ. «Известия» (Херсон), 17 і 22 травня 1919 р.; Бериславський народний музей. Спогади І. Радченка, стор. 3.

Населення Берислава зустрічає бійців Першої Кінної армії. Жовтень 1920 р.

зброєю, вирушити на денікінський фронт. Майже 70 проц. членів партійного осередку влилося до складу 58-ї та 45-ї стрілецьких дивізій, які вели тяжкі бої проти переважаючих сил ворога[1].

1 серпня 1919 року денікінці захопили Берислав. Настали чорні дні білогвардійського терору, від якого особливо потерпіли сім'ї комуністів. У серпні були розстріляні батьки К. М. Проховської, двоє малолітніх дітей І. Г. Копитіна та інші. За завданням губкому партії бериславський комуніст О. І. Мануйленко працював на підпільній роботі в Одесі. Денікінська контррозвідка натрапила на його слід. Білогвардійський суд виніс О. І. Мануйленку смертний вирок, і тільки швидке визволення Одеси Червоною Армією врятувало йому життя[2].

Наприкінці січня 1920 року частини 46-ї стрілецької дивізії вибили денікінців з Берислава. 4 лютого в місті було утворено ревком[3]. Трудове населення активно підтримувало Радянську владу. На безпартійній конференції у Бериславі робітники міста й селяни волості у прийнятих резолюціях висловили цілковите довір'я КП(б)У як справжній виразниці інтересів трудящих мас України[4]. Велику допомогу комуністам і ревкому подавала комсомольська організація, створена в березні 1920 року. Загальні збори молоді міста, де були присутні близько 200 чоловік, обрали міський комітет комсомолу та делегатів на Миколаївський губернський з'їзд КСМУ.

Найбільше уваги ревком приділяв продовольчому питанню, допомозі трудящим промислових центрів. Близько 3 тис. пудів жита було відправлено пролетарям Петрограда, Москви й Брянська. Місто достроково, ще влітку, виконало план продрозкладки, за що наказом Миколаївської губернської військової продовольчої наради Берислав занесено на Червону дошку[5]. Здійснювалися перші кроки в радянському будівництві: взято на облік ремонтний завод, майно поміщика Фальц-Фейна, млини. Ще з весни 1919 року в районі Берислава переважно на базі колишніх поміщицьких економій створювалися сільськогосподарські комуни й артілі. У квітні наступного року тут уже було 20 колективних господарств, які одержали 28,8 тис. десятин землі[6]. Відкрилися 2 майстерні ремонту сільськогосподарських знарядь.

Вживалися заходи для поліпшення медичного й культурного обслуговування населення. Міську лікарню розширили до 75 ліжок. Створили загін для боротьби з тифом, спорудили холерний барак, націоналізували приватні аптеки; площі, вулиці, сади очистили від сміття. Запрацювали школи. Будинок, що належав одному з колишніх торговців, перетворили на шкільний клуб, а поміщицька садиба стала дитячим майданчиком. Почала виходити газета «Известия» — орган Бериславського

---

[1] Н. И. Супруненко. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине (1918—1920). М., 1966, стор. 255; Бериславський народний музей. Спогади Д. П. Татаровського, стор. 10.

[2] Одеський облдержархів, ф. Р-5074, оп. 1, спр. 2967, арк. 1.

[3] Херсонський облдержархів, ф. Р-11, оп. 1, спр. 1, арк. 9, 16.

[4] З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 1, стор. 107, 112.

[5] Херсонський облдержархів, ф. Р-449, оп. 1, спр. 6, арк. 11.

[6] Там же, ф. Р-37, оп. 1, спр. 7, арк. 286; Сорок років Радянської влади на Херсонщині, стор. 66.

революційного комітету. На її шпальтах друкувалися численні резолюції колективів трудящих міста на підтримку широкого народного руху за зміцнення між радянськими республіками військового й економічного союзу. В одній з таких резолюцій, прийнятій 26 березня 1920 року безпартійною селянською конференцією Бериславської волості, говорилося: «1. Необхідний найтісніший союз всіх радянських республік у їхній боротьбі проти ще сильної світової буржуазії. Робітники й трудяще селянство вважають, що форми цього союзу будуть остаточно визначені самими українськими робітниками і трудовим селянством на IV Всеукраїнському з'їзді Рад. 2. Ми вважаємо за потрібне дальший розвиток української мови й культури, для чого має бути запроваджено українську мову в школах, державних установах, причому російська мова також користується правом громадянства»[1].

У червні 1920 року, коли корпус генерала Слащова вдерся до Каховки, Берислав став прифронтовим містом. Для розгрому ворога в район Берислава стягувалися великі сили Червоної Армії. Основний удар намічалося завдати з-під Берислава на Велику і Малу Каховку. Ширина Дніпра тут становила лише 400 метрів. До того ж стрімкий правий берег, на якому розкинувся Берислав, був зручним для спостереження за ворогом і розміщення артилерії[2]. На початку серпня частини Латиської і 52-ї стрілецької дивізій форсували Дніпро біля Берислава, захопили плацдарм у районі Каховки й закріпилися на ньому. Берислав був найближчим тилом військ, що утримували Каховський плацдарм, звідки 28 жовтня Перша Кінна армія під командуванням С. М. Будьонного і К. Є. Ворошилова завдала нищівного удару білим військам. Почався розгром Врангеля[3].

Після переможного закінчення громадянської війни трудящі Берислава спрямували свої зусилля на відбудову зруйнованого господарства. Цю роботу очолили ревком, міський партійний комітет і райпартком, створений влітку 1920 року[4]. Було завершено розподіл між селянами колишньої міської і поміщицької землі. Трудові господарства, які мали тягло й реманент, одержали по 3,2 десятини орної землі на їдця, а малоземельні і безземельні, що не мали чим обробити таку площу,— по 2,5 десятини. Норми розподілу саду, городу становили три чверті десятини, виноградників — чверть десятини на їдця[5]. Щоб допомогти бідноті і сім'ям червоноармійців упоратися з роботою в полі, проводилися суботники й недільники. У вересні 1920 року ревком створив прокатну станцію, яка надавала безреманентним селянам за невелику плату букери, сівалки, борони тощо[6].

Важкими для трудящих міста були посушливі 1921—1922 рр. Робітники й селяни голодували. Тільки допомога пролетарської держави дала їм змогу протриматися до осені 1923 року, коли було зібрано непоганий урожай. Про згубні наслідки війни, розрухи й голоду свідчать такі дані: якщо 1913 року в місті мешкало 17,2 тис. чоловік, було 58 торговельних підприємств, то на кінець 1923 року лишилося 7,5 тис. чоловік, працювало 7 крамниць[7]. З 1923 року відбудова і дальший розвиток господарства міста*, що стало центром однойменного району, пішла досить швидкими темпами. У вересні того року відновив роботу ремонтний завод, якому на прохання робітників присвоєно назву «Червоний хлібороб». У місті успішно розвива-

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-11, оп. 1, спр. 1, арк. 25; Комуністична партія — натхненник і організатор об'єднавчого руху українського народу за утворення СРСР. К., 1963, стор. 177.

[2] Этапы большого пути. Воспоминания о гражданской войне. М., 1962, стор. 329.

[3] Гражданская война на Украине, т. 3, стор. 721.

[4] Херсонський облдержархів, ф. Р-1887, оп. 3, спр. 130, арк. 95.

[5] З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 1, стор. 181.

[6] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 6—1, спр. 564, арк. 11, 109; З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 1, стор. 171.

[7] Херсонський облдержархів, ф. Р-306, оп. 3, спр. 23, арк. 22.

* За постановою ВУЦВК у березні 1926 року Берислав віднесено до селищ міського типу, і тільки у 1938 році він знов офіційно стає містом.

лася також кооперативна торгівля. Партійні і радянські органи приділяли велику увагу організації медичних закладів, народної освіти й культури. 1924 року в місті були лікарня, 3 загальноосвітні школи з 586 учнями, 3 школи лікнепу, сельбуд, 2 бібліотеки, кінотеатр[1].

Після завершення відбудовного періоду найбільше промислове підприємство Берислава завод «Червоний хлібороб» (пізніше моторемонтний ім. Чубаря) було значно розширено і реконструйовано, а в роки індустріалізації оснащено новою технікою. У 1928 році на ньому працювало вже 112 робітників, а через два роки кількість їх зросла до 550. 1930 року завод дав країні продукції на 4 млн. крб. На підприємстві широкого розмаху набрав рух ударників і стахановців. У 1936 році колектив заводу виборов перше місце в соціалістичному змаганні споріднених підприємств республіки[2]. Напередодні Великої Вітчизняної війни в Бериславі, крім механічного заводу (колишній ім. Чубаря), працювали три промислові артілі, маслосирзавод, великий береговий елеватор, районна друкарня, збудовані за роки передвоєнних п'ятирічок.

Великі соціалістичні перетворення сталися в сільському господарстві. У 1925 році організовано товариство виноградарів «Інтенсивник». З 29 його членів селян-бідняків було 17, середняків — 2, робітників — 4, службовців — 6. Тракторне товариство «Відродження», що виникло 1927 року, складалося виключно з членів комнезаму і обробляло близько 200 десятин землі. У 1928 році створюються 5 ТСОЗів — «Трудівник», «Червоний орач», «Прогрес», «Червона зірка» і «Світлий шлях». Останнє товариство мало трактор[3]. Плідною роботою райкому КП(б)У, міської і районної Рад щодо створення й зміцнення кооперативних товариств, виховання трудового селянства в дусі колективізму закладено основу для переходу до суцільної колективізації селянських господарств. Вона почалася 1929 року, а вже до літа 1932 року в Бериславі і в районі було кооперовано 96 проц. селянських дворів[4]. На базі ТСОЗів у районному центрі створено 3 сільськогосподарські артілі — «8 Березня», «Вільна праця», «Інтенсивник». Діяла також рибартіль «Вільний рибалка».

Чималу роль в організації та економічному зміцненні колгоспів відіграла Бериславська МТС, заснована в листопаді 1930 року. Навесні наступного року вона обслуговувала колективні господарства із загальною земельною площею близько 40 тис. га. Наприкінці 1938 року МТС мала 67 тракторів та багато інших машин.

Виробнича співдружність колгоспників і механізаторів МТС стала запорукою дальшого піднесення й зростання виробництва і оплати праці в артілях. Трудівники колгоспу «8 Березня» 1939 року добилися врожаю зернових у середньому по 17,5 цнт з га, а озимих культур зібрано по 20 цнт з кожного га. Господарство мало свиноферму, молочнотоварну, вівчарську та птахівничу ферми. Чималих успіхів досягла й артіль «Інтенсивник». 1938 року її валовий доход становив 359 тис. крб. Колгоспники одержали на трудодень понад шість крб. У 1939 році ці показники були ще вищі: прибутки досягли 480 тис. крб., а оплата трудодня — близько семи крб. 1940 року обидва колгоспи вибороли право бути учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки[5].

У передвоєнні роки значно поліпшилося побутове, медичне й культурне обслуговування населення. У місті стали до ладу міська електростанція, водогін, обладнано невелику водну станцію. Дедалі зростала кількість медичних працівників. Якщо

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-629, оп. 1, спр. 45, арк. 74.

[2] Одеський облпартархів, ф. 11, оп. 6, спр. 203, арк. 89, 97; Херсонський облдержархів, ф. Р-306, оп. 1, спр. 56, арк. 57.

[3] Херсонський облдержархів, ф. Р-306, оп. 2, спр. 37, арк. 23; ф. Р-443, оп. 1, спр. 558, арк. 94; З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 2, стор. 92.

[4] Одеський облпартархів, ф. 11, оп. 1, спр. 3, арк. 59.

[5] Миколаївський облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 179, арк. 107; спр. 386, арк. 9; З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 3, стор. 583, 623.

в 1924 році в місті були всього 1 лікар і 3 фельдшери, то 1940 року — 15 лікарів і 32 чоловіка середнього медперсоналу.

Протягом 20-х — 30-х років тривала наполеглива боротьба з неписьменністю й малописьменністю дорослого населення. 1927 року ще близько 2 тис. жителів зовсім не знали грамоти, хоч у Бериславі було 10 шкіл лікнепу. Завдяки великій роз'яснювальній і організаторській роботі партійних та радянських органів у 1936 році з 2,2 тис. неписьменних і малописьменних вивчали грамоту понад 1,5 тис. чоловік[1]. Всі діти шкільного віку здобували освіту в двох семирічних та двох початкових школах. Напередодні війни почала працювати середня школа. У 1931 році в Бериславі відкрито педагогічний технікум, 1937 року — однорічну агрономічну школу.

В. П. Назаренко — Герой Радянського Союзу, уродженець м. Берислава. Фото 1958 р.

Успішно працювали культурно-освітні заклади. Наприкінці 1936 року місцевий кінотеатр було переобладнано й розширено; на кошти громадських і господарських організацій капітально відремонтовано клуб «Металіст», який перетворено на будинок культури. У Бериславі з січня 1932 року виходила газета «Соціалістична перемога». Господарським і культурним будівництвом у місті і районі керувала районна парторганізація, яка в 1940 році об'єднувала 365 комуністів[2]. Виросла й зміцніла комсомольська організація. Тільки за 1930—1932 рр. вона збільшилася на 600 чоловік[3].

Комуністи й комсомольці приділяли велику увагу оборонній роботі. В місті працювала розгалужена мережа оборонних гуртків, в яких молодь здобувала військові знання. Бериславці пишалися своїм земляком В. П. Назаренком, якого в квітні 1940 року за успішне виконання бойових завдань командування на фронті боротьби проти білофіннів удостоєно високого звання Героя Радянського Союзу.

22 червня 1941 року, коли гітлерівська Німеччина віроломно напала на Радянський Союз, в Бериславі відбувся багатолюдний мітинг колгоспників, робітників, службовців. Понад 2 тис. його учасників одностайно заявили про свою безмежну відданість Комуністичній партії і Радянському урядові, про готовність негайно виступити на захист соціалістичної Вітчизни. Тільки протягом першого дня війни заяви з проханням зарахувати їх добровольцями до лав Червоної Армії подали 40 бериславців[4]. Чоловіків, що пішли на фронт, на виробництві заступили жінки, старі. Особливо самовіддано трудилися робітники Бериславського механічного заводу, де ремонтувалися танкові мотори, тягачі, автомашини, виготовлялися запчастини. Так, комсомолка Л. Скрипка щозміни виробляла 500 деталей замість 200 за нормою. Багато робітників записалося до народного ополчення. На 11 липня 1941 року в його загонах налічувалося 1370 чоловік, у т. ч. комуністів — 187, комсомольців — 629[5].

Коли наблизився фронт, бериславці взяли участь у будівництві оборонних рубежів навколо міста. На його західній околиці вони вирили протитанковий рів, створили систему земляних укріплень. Гітлерівці рвалися до Берислава, де в другій половині серпня зосереджувалося багато радянських військ і техніки, що переправлялися на лівий берег Дніпра. Письменник Борис Горбатов у своєму фронтовому нарисі згадував: «Ми пройшли цим шляхом у тяжкому 1941 році. Пам'ятаю... скупчення машин у Бериславі біля переправи і злорадний рев «хейнкелів» над дніпровськими

[1] Одеський облпартархів, ф. 11, оп. 6, спр. 203, арк. 95; газ. «Червоний селянин» (Херсон), 9 січня 1927 р.

[2] Миколаївський облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 384, арк. 2.

[3] Одеський облпартархів, ф. 11, оп. 1, спр. 3, арк. 31.

[4] Миколаївський облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 346, арк. 11.

[5] Там же, арк. 26, 119.

паромами». Частини 296-ї стрілецької дивізії майже тиждень стримували наступ фашистів. Одна з рот дивізії, якою командував С. С. Кичелюк, відбила 12 атак гітлерівців, знищивши близько 200 фашистів[1].

23 серпня 1941 року німецько-фашистські загарбники захопили місто і запровадили в ньому режим кривавого терору. Вони створили у Бериславі концентраційний табір для радянських військовополонених. Просто неба голодні й знесилені, позбавлені теплого одягу, люди вмирали сотнями. Часто гітлерівці вивозили великі групи військовополонених і розстрілювали їх у балці на північній околиці міста. З вересня 1941 й до осені 1943 року фашистські кати стратили 1202 червоноармійців та командирів і понад 400 мирних радянських громадян. За час окупації було вивезено на каторжні роботи до Німеччини понад 200 юнаків й дівчат[2].

Терор окупантів не зломив радянських патріотів. В районі міста в дніпровських плавнях діяв партизанський загін, створений у середині серпня 1941 року Бериславським райкомом КП(б)У. Очолював загін комуніст М. І. Павловський, який мав досвід партизанської боротьби в часи громадянської війни[3]. В лавах народних месників хоробро билися з фашистами бериславські комуністи Т. Д. Гончаров, Т. А. Дробний та інші. Встановивши зв'язки з регулярними частинами Червоної Армії, що обороняли лівий берег Дніпра, партизани подавали їм допомогу, брали участь у розвідці, карали зрадників[4]. Загін знищив німецький гарнізон у с. Саблуківці, спалив хлібний склад у с. Горностаївці. Проти партизанів ворог кинув великі сили. В листопаді 1941 року під час жорстокого нерівного бою з карателями загін зазнав великих втрат, переставши існувати як самостійна бойова одиниця.

З кожним днем посилювався опір радянських людей окупантам. Робітники механічного заводу І. С. Костогриз, Г. М. Годун та А. Л. Деменський всіляко ухилялися від ремонту військової техніки ворога, саботували розпорядження окупаційних властей. У жовтні 1942 року фашисти розстріляли мужніх патріотів. Однією з форм опору загарбникам була допомога населення радянським воїнам, що потрапили в оточення. Вчителька А. І. Середенко та чимало інших жінок передавали їм їжу, одяг, переховували від фашистів, переправляли через Дніпро[5].

Бериславці боролися за будь-яких умов, навіть перебуваючи у неволі. Т. Г. Грецьку окупанти примусово відправили до Німеччини, але і там комсомолка не скорилася. Їй пощастило встановити зв'язок з членами берлінської антифашистської організації, яка була створена восени 1942 року радянськими військовополоненими на чолі з полковником Бушмановим. Серед радянських людей, що працювали на берлінських заводах, Т. Г. Грецька разом з іншими підпільниками розповсюджувала листівки із закликом псувати верстати та устаткування, готову воєнну продукцію. Внаслідок саботажу робітників випуск танків на заводах Марієнфельда (передмістя Берліна) в березні—квітні 1943 року різко скоротився[6]. Так у жахливих умовах фашистської каторги, постійно ризикуючи життям, радянські патріоти допомагали успішній боротьбі Червоної Армії проти гітлерівської Німеччини.

На початку березня 1944 року радянські війська перейшли в наступ з району сіл Олександрівки — Дудчан в південно-західному напрямі на Берислав і Херсон, але натрапили на відчайдушний опір ворога. Невдовзі з'єднання 10-го гвардійського стрілецького та 2-го гвардійського механізованого корпусів форсували Дніпро і на ранок 11 березня вибили фашистів з Берислава. У боях за визволення міста

[1] Херсонская область в годы Великой Отечественной войны, стор. 57, 58, 202; газ. «Соціалістична перемога» (Берислав), 11 березня 1946 р.

[2] Злочинства німецько-фашистських загарбників на Херсонщині, стор. 26; Бериславський народний музей. Акти районної комісії по розслідуванню злочинів німецько-фашистських загарбників, стор. 13.

[3] Херсонський облпартархів, ф. 46, оп. 44, спр. 2, арк. 1—17.

[4] Херсонская область в годы Великой Отечественной войны, стор. 123.

[5] Бериславський народний музей, інв. № 16. Матеріали про підпільну роботу і діяльність партизанів, стор. 5.

[6] Газ. «Радянська Україна», 14 лютого 1965 р.

особливо відзначилися воїни 4-ї і 5-ї гвардійських механізованих бригад, а також 109-ї гвардійської стрілецької дивізії. 13 березня Москва салютувала доблесним військам 3-го Українського фронту, які оволоділи містамиХерсоном і Бериславом, двадцятьма артилерійськими залпами з 224 гармат. 4-а гвардійська механізована бригада та 109-а гвардійська стрілецька дивізія дістали почесне найменування «Бериславських». 5-та гвардійська механізована бригада була нагороджена орденом Червоного Прапора[1].

На фронтах Великої Вітчизняної війни воїни-бериславці показували приклади беззавітної мужності й відваги. Учасниками героїчної оборони Ленінграда й Сталінграда були К. І. Добряк, І. П. Мойсеєнко, Г. О. Назаренко, П. В. Лисенков, Г. М. Брюхно та багато інших. Разом із легендарним партизанським командиром С.А. Ковпаком воював керівник Бериславського загону народних месників М. І. Павловський. За бойові подвиги він відзначений орденом Леніна, орденом Червоного Прапора та іншими урядовими нагородами.

Відразу ж після визволення Берислава райком КП(б)У та райвиконком спрямували зусилля жителів на відродження міста, якому окупанти завдали величезних руйнувань. Гітлерівці спалили цехи механічного заводу, маслозаводу, майстерні МТС, висадили в повітря електростанцію, виробничі будівлі міських колгоспів, млин, вивели з ладу водогін. Були повністю зруйновані приміщення лікарні, шкіл, педтехнікуму, агрономічної школи, районного будинку культури, кінотеатру, а також понад 50 комунальних житлових будинків.

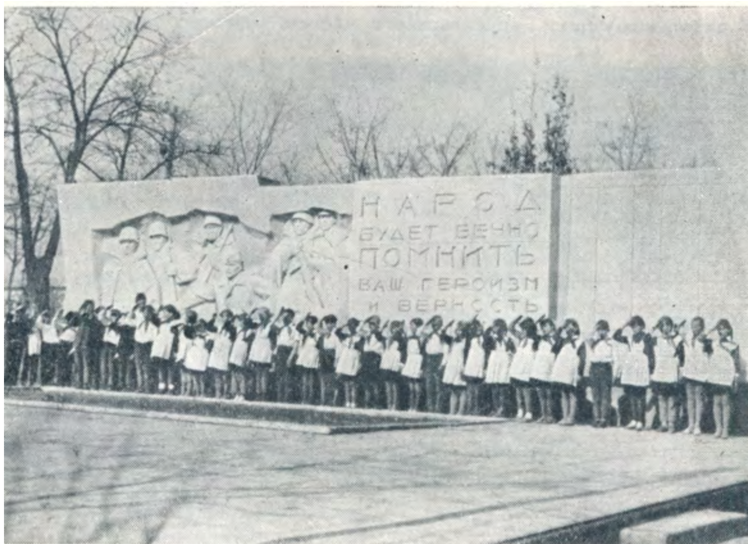
Зусиллями жителів, яким держава допомогла кредитами, будівельними матеріалами тощо, вже до осені 1944 року відбудовано електростанцію, водогін, МТС, млин, розпочато ремонт цехів промислових підприємств. Одночасно йшла відбудова жител, шкіл. До листопада було відремонтовано 104 квартири. Першого вересня відновилося навчання в середній школі, за парти сіло 470 учнів. Почав передачі міський радіовузол.

Важко доводилося трудівникам бериславських колгоспів. Улітку 1944 року в артілях через нестачу техніки й тягла більшість зернових було скошено серпами і косами, а також лобогрійками, запряженими коровами[2].

У відновленні тваринництва в сільськогосподарських артілях міста і району велику допомогу подали партія й уряд, що дало можливість 1944 року заново створити в районі 23 молочнотоварні ферми (714 голів), свиноферми (330 голів) і вівцеферми (235 голів). Тільки у грудні того року до Берислава завезено 783 вівці, протягом квітня—травня наступного року колгоспи району одержали 153 коней, 70 голів великої рогатої худоби, 400 овець, 283 свиней[3]. Переможно завершивши Велику Вітчизняну війну, Радянська держава здобула можливість збільшити всебічну допомогу розореним окупантами господарствам. До Берислава поверталися демобілізовані воїни, зростали кадри механізаторів, рільників, тваринників.

Протягом перших трьох років четвертої п'ятирічки Берислав в основному було відроджено. У 50-х

Меморіальна стелла, встановлена в Бериславі. 1967 р.

[1] Освобождение городов в период Великой Отечественной войны от немецко-фашистских войск и войск империалистической Японии 1941—1945 гг. (Справочник). М., 1969, стор. 23; Бериславський народний музей. Матеріали по визволенню міста і району, стор. 31.

[2] Газ. «Соціалістична перемога», 7 листопада 1944 р., 8 лютого 1945 р.

[3] Херсонський облпартархів, ф. 46, оп. 1, спр. 389, арк. 42, 158; ф. 127, оп. 1, спр. 2, арк. 15.

роках докорінних змін зазнав механічний завод. Від випуску запчастин та простих сільськогосподарських машин він перейшов до виготовлення потужних дизелів для електростанцій і суднових компресорних установок. Стали до ладу ливарний, інструментальний, дизельний цехи. Оновлено верстатний парк. Докорінно реконструйовано також Бериславський маслосирзавод та промислову артіль «Наддніпрянський гірник», яку реорганізовано в завод будматеріалів.

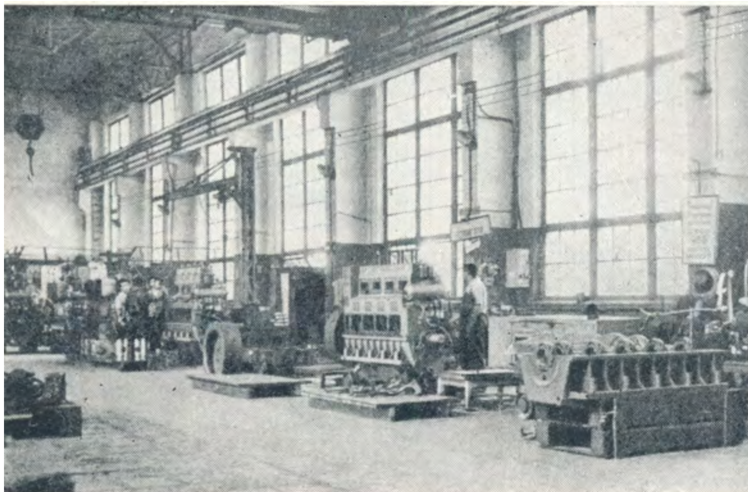
Райком партії і райвиконком подавали конкретну допомогу промисловим підприємствам у вдосконаленні виробництва, збільшенні виходу продукції тощо. На пленумах Бериславського райкому і сесіях районної Ради депутатів трудящих обговорювався хід виконання соціалістичних зобов'язань трудящих, взятих на честь 50-річчя Радянської влади, 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України. Розгорнувши соціалістичне змагання, яким керували партійні й профспілкові організації міста, колективи промислових підприємств достроково, до 1 листопада 1970 року, на 7 днів раніше, ніж передбачалося соцзобов'язаннями, виконали завдання восьмої п'ятирічки. За п'ятиріччя було вироблено продукції на 122 млн. крб. Стали до ладу цегельний завод, експериментальний цех машинобудівного заводу, маслоцех райхарчокомбінату, хлібозавод.

Достроково завершили бериславці й план першого року дев'ятої п'ятирічки. Вони дали країні промислової продукції на 29,8 млн. крб., на три млн. більше, ніж у попередньому році. Знаменно, що 74 проц. приросту продукції одержано за рахунок зростання продуктивності праці. За перемогу в змаганні на честь піввікового ювілею Радянської влади колективу машинобудівного заводу вручено ювілейний пам'ятний Червоний прапор Херсонського обкому КП України, а за першість у змаганні промислових підприємств району на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна він одержав Червоний прапор райкому партії та райвиконкому. Комуністи районної партійної організації виявили високе довір'я токареві заводу, майстру «Золоті руки» О. І. Темній, обравши її своїм делегатом на XXIV з'їзд КП України. Ленінською ювілейною почесною грамотою ЦК КП України, Президії Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР та Укрпрофради відзначено колектив тресту «Бериславсільбуд». Понад 300 бериславців одержали ювілейну медаль «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна». А всього за післявоєнний час орденами і медалями нагороджено 457 чоловік, у т. ч. орденом Леніна — 7.

Збирання ячменю в бериславському радгоспі «Пам'ять Леніна». 1969 р.

У дизельному цеху Бериславського машинобудівного заводу. 1969 р.

Серед орденоносців є чимало трудівників приміського радгоспу «Пам'ять Леніна», створеного 1957 року на базі трьох колгоспів Берис-

лава. Це велике сільськогосподарське підприємство, що обробляє 6,7 тис. га орної землі, достроково виконало п'ятирічний план продажу державі зерна й продуктів тваринництва. Понад план продано близько 11 тис. тонн хліба, 648 тонн молока, 394 тонни м'яса, 270 тис. штук яєць. В останній рік п'ятирічки споруджено високомеханізований тваринницький комплекс на 800 корів, а всього в радгоспі близько восьми тис. голів великої рогатої худоби і свиней. Племінна свиноферма щороку продає іншим господарствам півтори тис. поросят і дає радгоспові до 300 тис. крб. прибутку. Чудових показників добилася кавалер ордена Леніна свинарка М. Н. Коломійцева, яка п'ятирічне завдання виходу поросят перевиконала майже в півтора раза.

Засідання постійної комісії народної освіти Бериславської міської Ради депутатів трудящих. 1969 р.

Післявоєнний період ознаменувався дальшим зростанням і розквітом міста, бурхливим розвитком житлового і культурно-побутового будівництва. Тільки в роки восьмої п'ятирічки мешканці міста одержали близько 25 тис. кв. метрів житлової площі. Протягом 1960—1970 рр. споруджено автостанцію, приміщення районного комбінату побутового обслуговування, двоповерховий універмаг, готель, ресторан. До 125 ліжок розширено районну лікарню, збудовано приміщення медичного училища, яке почало функціонувати 1962 року. Школярі мають ще одну восьмирічну школу, малюки — дитячий садок. Було відкрито широкоекранний кінотеатр на 600 місць.

Місто впорядковується, красивішає. Багато вулиць забруковано, прокладено тротуари, заасфальтовано центральні вулиці, висаджено кілька десятків тисяч дерев та кущів. У центрі міста з'явилася нова площа, названа на честь 20-річчя перемоги СРСР над фашистською Німеччиною площею Перемоги. 5 листопада 1966 року тут, перед будинком райкому партії, відкрито пам'ятник В. І. Леніну. У травні 1967 року в міському парку встановлено меморіальну стеллу на честь воїнів-бериславців, що полягли в боях за Батьківщину в роки Великої Вітчизняної війни. Поряд — пам'ятний камінь на честь воїнів-гвардійців 10-го гвардійського стрілецького і 2-го гвардійського механізованого корпусів, які вигнали з Берислава фашистських загарбників.

11 березня 1969 року бериславці урочисто відзначили 25-річчя визволення міста від окупантів. На свято приїхали колишній командир 109-ї гвардійської стрілецької дивізії Герой Радянського Союзу гвардії генерал-майор у відставці І. В. Балдинов, колишній заступник командира по політичній частині 4-ї гвардійської механізованої бригади полковник у відставці В. О. Маров та чимало інших учасників боїв за місто.

Жителі Берислава старанно зберігають пам'ятки старовини, зокрема дерев'яну запорізьку церкву початку XVIII ст., яку при заснуванні міста було перевезено сюди з Переволочної. В ній є старовинний дерев'яний хрест, чудово виготовлений невідомим українським різьбярем, і стародруковане (1697 р.) євангеліє з написом: «Подав пан Микита Романів, козак запорізького війська, куреня Переволочанського до храму...»

Багатогранну роботу щодо дальшого розвитку економіки, поліпшення побуту населення, благоустрою міста проводить міська Рада, яка має в своєму складі 50 депутатів, з них 30 робітників, 2 колгоспники, 18 представників інтелігенції. З свого бюджету, який 1972 року дорівнював 589 тис. крб., на розвиток освіти і культури Рада асигнувала близько 360 тис. крб. Чималі кошти витрачаються на спорудження і ремонт доріг. Перейнявши досвід Волноваського райвиконкому Донецької області, здобутий на будівництві й впорядкуванні автошляхів, Бериславський районний ви-

Пам'ятник архітектури XVIII ст. — дерев'яна церква в Бериславі. 1968 р.

конавчий комітет створив спеціальну раду, яка повсякденно керує втіленням в життя планів шляхобудівництва. Протягом дев'ятої п'ятирічки заплановано прокласти не менше 160 км доріг з твердим покриттям. Берислав перетинає автошлях Херсон—Запоріжжя. Комфортабельні автобуси йдуть через місто на Одесу, Сімферополь, Донецьк, Харків, Дніпропетровськ. У річковому порту швартуються пароплави й кораблі на підводних крилах, що тримають курс на Київ і Херсон.

Невпинно розширюється сітка медичних закладів. Медичну допомогу населенню подають районна лікарня, поліклініка, профілакторії машзаводу і радгоспу «Пам'ять Леніна». В них працюють 52 лікарі і 177 чоловік середнього медперсоналу.

В Бериславі, де до Великого Жовтня не було жодного середнього спеціального навчального закладу, 1972 року в педагогічному й медичному училищах, у вечірньому філіалі Новокаховського електромеханічного технікуму, філіалі профтехучилища набували знання понад 1000 чоловік. Діти трудящих навчаються у двох середніх, трьох восьмирічних школах, для них відкрито і музичну школу. Працююча молодь оволодіває знаннями у вечірній та районній заочній середніх школах. Малюки виховуються в двох дитячих яслах та чотирьох дитячих садках. Своє дозвілля багато юних бериславців проводять в будинку піонерів.

У місті працюють народний університет з факультетами права, здоров'я та культури, районна бібліотека для дорослих і дітей, бібліотеки машзаводу й райспоживспілки.

Розквітають народні таланти. В художній самодіяльності бере участь близько півтори тисячі жителів міста. Великий успіх у глядачів мають вистави народного театру районного будинку культури.

Громадсько-політичному клубу «Мрія», створеному в 1963 році районною жіночою радою, належить ініціатива в проведенні у місті урочистих реєстрацій шлюбів та новонароджених, вручення перших паспортів, свят «Серпа і молота», «Золотої осені» та ін. Члени клубу організовують тематичні вечори, вечори відпочинку, диспути на різні теми, влаштовують виставки прикладного мистецтва, квітів, демонстрації зразків модного одягу та зачісок. Силами учасників художньої самодіяльності розроблено сценічний обряд проводів юнаків до Радянської Армії, на його основі створено звуковий кінофільм «Іду в армію служити».

При районній газеті «Маяк» вже близько двох десятиріч працює літературне об'єднання, куди входить творча молодь — поети, прозаїки, журналісти, які пишуть про розквіт рідного міста, його працьовитих людей, про життєдайну силу дружби радянських народів. Дружать між собою трудівники Бериславського району і Бєлгородського району Бєлгородської області РРФСР, мешканці Берислава і міста Нові Пазар Народної Республіки Болгарії. Регулярний обмін делегаціями, передовим досвідом, взаємодопомога сприяють розвиткові господарства й культури обох районів та міст. Готуючись гідно зустріти знаменний ювілей — 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік, трудящі міста і району зміцнюють братерську дружбу з російським та іншими радянськими народами, розширюють інтернаціональні зв'язки з трудящими країн соціалістичної співдружності.

С. Ф. БАРУЛІН, В. О. КАМКІН, В. П. УСТИНЕНКО

КАЧКА́РІВКА

Качкарівка — село, центр сільської Ради. Розташована на скелястому правому березі Дніпра, за 46 км на південний схід від районного центру і за 67 км від залізничної станції Каховка. Населення — 2622 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Саблуківка.

На території Качкарівки і Саблуківки знайдено залишки двох поселень та скарб ливарних форм доби пізньої бронзи. Частково досліджено скіфо-сарматське городище[1].

Качкарівка заснована наприкінці XVIII ст. переселенцями з Харківщини на місці куреня запорізького козака Марка Осадчого. Перша письмова згадка про село датується 1794 роком. У той час село мало 5 дворів, де мешкало 6 чоловіків та 5 жінок. Пізніше сюди переселилося чимало селян з Полтавської губернії, а 1814 року — 29 мешканців с. Козачих Лагерів[2]. Їх приваблювали родючі степові чорноземи, добрі пасовища і, головне, те, що Качкарівка належала до казенних поселень, її жителі — до державних селян. У 1826 році в користуванні місцевих селян було 6822 десятини землі[3]. Чимало мешканців жило з рибного промислу.

У 30-х роках XIX ст. йшов прискорений розвиток каботажного судноплавства по Дніпру. 1834 року видано урядовий указ про встановлення звання вільних матросів. Молоді люди, які записувалися у вільні матроси, зобов'язані були відслужити на Чорноморському флоті 5 років і досконало вивчити морехідну справу. Повернувшись додому, вони наймалися на купецькі риболовецькі судна, поступали на службу до «Російського товариства пароплавства і торгівлі» і складали контингент шкіперів та матросів, які плавали по Дніпру, Дунаю й Азовському морю. У 1857 році в Качкарівці з 268 жителів чоловічої статі 105 служило на флоті і входило до місцевого «Товариства вільних матросів»[4].

Наприкінці 50-х років XIX ст. в селі налічувалося 162 двори з 493 мешканцями[5]. Качкарівська сільська громада державних селян мала 4450 десятин землі, але посівні площі становили лише 2225 десятин, решта ж була зайнята під садибами, вигонами і плавнями. За користування державними землями качкарівці платили казні оброчний, а також подушний податки, відбували рекрутську та інші повинності. Особливо важким тягарем лягали ці податки і повинності на бідняцькі господарства. Вони ж найбільше зазнавали лиха від частих посух, які доводили їх до розорення і голоду. 1863 року громада державних селян Качкарівки звернулася до властей з проханням надати 18 родинам, які не мали чим засіяти свої поля, 60 четвертей і 8 четвериків ярового та озимого хліба[6]. Але, як правило, губернські чиновники не звертали уваги на подібні прохання.

З 1866 року, коли указом уряду основні положення реформи 1861 року були поширені на державних селян, вони мали сплачувати за землю, якою користувалися, щорічну державну оброчну подать, сума якої була значно збільшена, а також казенні, земські, мирські податки. Крім того, селяни, якщо до складу їхніх наділів входили ділянки лісу, сплачували окремий лісовий податок. Указом передбачалося провести через 20 років перегляд розмірів оброчних податків з метою приведення їх у відповідність з ціною на землю, яка дедалі зростала. Так, протягом 1863—

---

[1] Известия археологической комиссии, вып. 47. СПб., 1913, стор. 139, 140; Археологічні пам'ятки Української РСР (Короткий список). К., 1966, стор. 356; Археология и история Боспора. Сборник статей, т. 1. Симферополь, 1952, стор. 99.

[2] ЦДВІА СРСР, ф. ВУА, спр. 18333, арк. 20; спр. 21030, арк. 1; Кримський облдержархів, ф. 26, оп. 1, спр. 1089, арк. 1; Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6, приложения, стор. 149.

[3] Херсонський облдержархів, ф. 14, оп. 1, спр. 1143, арк. 2.

[4] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6., стор. 160.

[5] Там же, приложения, стор. 148.

[6] Херсонський облдержархів, ф. 300, оп. 1, спр. 705, арк. 496, 497.

1872 рр. продажна вартість однієї десятини землі в чорноземних районах Херсонської губернії підвищилася до 21 крб. 43 коп. проти 14 крб. 69 коп. у 1859 році[1]. 1886 року селян Качкарівки переведено на викуп, причому річні викупні платежі перевищували оброчний і лісовий податки більше ніж на 80 проц., що свідчило про відверто грабіжницький характер реформи[2].

Сплачуючи за землю великі гроші, більшість родин не могла придбати достатньої кількості тягла, сільськогосподарських знарядь, не кажучи вже про машини. Культура хліборобства була низькою, врожаї злиденні. У 1887—1888 рр. в Качкарівській волості врожайність озимої пшениці не перевищувала 40 пудів, ярої — 28, ячменю — 50, вівса — 40 пудів з десятини[3].

З розвитком капіталізму відбувалося подальше розшарування селян. У 1906 році з 353 господарств Качкарівки 47 були безземельними, 39 мали менше як по дві десятини і 146 господарств — від 2 до 7 десятин землі. В той же час 74 господарствам належало по 20—50 десятин, а 6 куркулям — більше як по 50. 325 селянських родин орендували 3192 десятини орної землі і сіножатей у поміщиків. Сіножаті рідко здавались в оренду за гроші, а здебільшого за частку скошеного сіна: 3 копиці одержував власник землі, а 2 — орендар. Багато селян не мали чим обробляти свої наділи. У 126 господарств не було ніякої худоби[4].

Нестача землі, тягла і реманенту, політичне безправ'я викликали гострий протест в середовищі збіднілого селянства. Зростанню політичної свідомості і активності трудящих села сприяла революційна пропаганда, яку в роки першої російської революції проводила через своїх представників Херсонська організація РСДРП. У 1905 році в Качкарівці виник соціал-демократичний гурток, учасники якого розповсюджували листівки серед бідняцьких верств населення[5]. Часто члени гуртка збирали селян, роз'яснюючи необхідність революційної боротьби проти гнобителів. У грудні 1905 року бідняки Качкарівки разом з селянами Дудчан розгромили хутір орендаря Смирнова, почали порубку лісу, палили скирти панського хліба. Місцеві власті викликали загін козаків, і учасників селянського руху було жорстоко покарано[6].

Столипінська аграрна реформа поглибила розшарування і обезземелення селянства. Тільки з 1907 по 1912 рік земельні наділи качкарівських селян зменшилися в середньому з 5 до 4 десятин на двір[7], бо безтяглі господарства, виходячи з общини, частково або повністю продавали свою землю куркулям. Посилився процес пролетаризації бідноти. Не маючи засобів до існування, члени безземельних і малоземельних родин наймитували в поміщицьких економіях. За 5-6 місяців сільськогосподарських робіт вони заробляли 45—50 крб., а поденні робітники — чоловіки 35—40 коп. на день, жінки 25—30 коп. Після закінчення польових робіт качкарівці займалися рубанням лози та очерету, рибальством, випалювали деревне вугілля, яке продавали потім в Херсоні. Багато селян працювало вантажниками на місцевій пристані.

На початку XX ст. завдяки глибоководній пристані Качкарівка відіграє дедалі більшу роль у вивезенні сільськогосподарських продуктів, які надходили із сіл і йшли до Херсона, Миколаєва, Одеси. За даними 1908 року, з пристані було

---

[1] П. А. Зайончковский. Отмена крепостного права в России. М., 1968, стор. 233.

[2] В. П. Теплицький. Реформа 1861 року і аграрні відносини на Україні. К., 1959, стор. 122—124.

[3] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6, стор. 304.

[4] Данные об экономическом положении селений Херсонского уезда в сельскохозяйственном отношении по подворным спискам уездной землеустроительной комиссии в 1906—1907 гг. Херсон, 1908, стор. 27.

[5] Історія селянства Української РСР, т. 1, стор. 466; 1905 год. Революционное движение в Одессе и Одесщине, кн. 2, стор. 182, 184.

[6] Аграрное движение в России в 1905—1906 гг., ч. 2. СПб., 1908, стор. 482.

[7] Данные об экономическом положении селений Херсонского уезда... в 1906—1907 гг., стор. 26; Список населенных мест Херсонского уезда на 1912 год, стор. 38.

відправлено понад мільйон пудів зерна[1]. Крім хліба, вивозили вовну, овчину, кавуни, рибу, а також чимало деревини, бо навколо Качкарівки ліси займали близько 1,5 тис. десятин. 1887 року на базі казенних лісових ділянок створено лісництво. В селі були лісосклад, 4 зернові амбари, діяли млин, олійня.

У Качкарівці, яка 1886 року стала волосним центром Херсонського повіту, швидко розвивалася торгівля, кустарні промисли. На початку XX ст. тут налічувалося 8 кузень, 6 сановозних майстерень, бондарня, 2 кравецькі майстерні, чинбарня, а також 20 торговельних закладів з річним оборотом близько 140 тис. крб. Протягом року проводилися чотири ярмарки, кожного місяця — торги худоби, щотижня збиралися базари[2]. Однак, незважаючи на те, що Качкарівка перетворилася на один з важливих перевалочних і торговельних пунктів Херсонщини, вона мала досить непривабливий вигляд. Переважали низькі мазанки, вкриті очеретом або соломою. Мурованих споруд було мало: церква та 17 будинків сільських багатіїв.

Дуже страждало населення від різних хвороб, особливо в неврожайні роки, коли багато жителів голодувало. Качкарівська земська лікарня на 18 ліжок, збудована у 1886 році, неспроможна була обслужити мешканців Качкарівської і Золотобалківської волостей. В лікарні працювали лише лікар і фельдшер.

На низькому рівні залишалася народна освіта. У 1873 році на громадські кошти збудовано однокласну земську школу, яку 1894 року відвідувало 119 хлопчиків і 33 дівчинки. Грамоти їх навчали вчитель з помічником, яких утримувала сільська громада. В церковнопарафіяльній школі налічувався 41 учень. Отже в селі, де мешкало близько 4,5 тис. чоловік, навчалося менше 200 дітей.

Під час першої світової війни качкарівці зазнали нових тяжких випробувань. Багатьох чоловіків мобілізували до армії, навіть тих, які були єдиними годувальниками в сім'ї. Населення різко скоротилося. Так, якщо 1912 року в селі налічувалося 5186 жителів, то у 1916 році кількість мешканців становила 3309 чоловік[3]. Військові власті реквізували у селян коней і вози. Через нестачу робочих рук і тягла частина земель не оброблялася, продуктивність селянських господарств знизилась. Вже на другий рік війни порівняно з 1913 роком середня врожайність зернових зменшилась на 35 проц. Скориставшись труднощами воєнного часу, місцеві торговці штучно створювали дорожнечу. До війни пуд пшеничного борошна коштував 1 крб. 32 коп., а в 1915 році ціна підскочила до 2 крб. Зросли ціни також на паливо, шкіряні вироби та інше[4].

Після повалення самодержавства в лютому 1917 року качкарівські селяни сподівалися на поліпшення їхньої долі, на те, що обрана ними у квітні Рада селянських депутатів допоможе забрати поміщицьку землю. Однак Рада, в якій верховодили есери й меншовики, обмежувалася лише обіцянками, пропонувала чекати розв'язання земельного питання Установчими зборами, а куркулі погрожували розправитися з тими, хто самочинно захоплював землі. Засилля в Раді меншовиків і есерів позначилося й на розв'язанні продовольчого питання. В той час, коли населення Херсона і повіту голодувало, на пристані в Качкарівці хліб лежав просто неба, а транспорт був зайнятий перевезенням кавунів[5]. Революційно настроєні солдати Д. І. Ніс, М. М. Голоман, С. В. Завізний та інші, які повернулися в село з фронту, агітували односельців добиватися більшовизації Ради, бо тільки більшовики можуть дати їм мир і землю.

З великим піднесенням зустріла селянська біднота Качкарівки звістку про перемогу Жовтневої соціалістичної революції та ленінські декрети. У січні 1918 року

[1] Статистико-экономический обзор Херсонского уезда за 1908 год. Херсон, 1909, стор. 45.

[2] Херсонський облдержархів, ф. 6, оп. 2, спр. 7, арк. 2, 3; Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 14, стор. 641.

[3] Список населенных мест Херсонской губернии. (По данным Всероссийской сел.-хоз. переписи 1916 г.). Александрия, 1917, стор. 88.

[4] Статистико-экономический обзор Херсонского уезда за 1915 год. Херсон, 1917, стор. 034—036.

[5] Победа Советской власти на Херсонщине, стор. 15.

Радянську владу встановлено і в Качкарівці. Однак у березні сюди вдерлися австро-німецькі окупанти. Організаторами боротьби населення проти ворога виступив Качкарівський підпільний партосередок, створений Херсонським партійним комітетом[1]. Підпільники на чолі з своїм керівником Я. Гуляйбідою підтримували тісні зв'язки з підпільним революційним комітетом, що активно діяв у сусідньому селі Дудчанах, допомагали продовольством і зброєю партизанським загонам волості, якими командував Р. М. Мірошниченко[2], провадили революційну пропаганду серед німецьких і австрійських солдатів. Агітаційна робота більшовиків й активні дії партизанів підривали окупаційний режим. У військових частинах окупантів і гетьманців почався розклад.

У другій половині листопада 1918 року окупанти мусили залишити село. Та перепочинок був нетривалим — вже у грудні Качкарівку грабували банди буржуазно-націоналістичної Директорії. В березні 1919 року внаслідок успішного наступу частин Червоної Армії і активних дій місцевих селян Качкарівку було визволено. Але тієї ж весни жителям довелося вести боротьбу проти контрреволюційних загонів Григор'єва, а в серпні до села вдерлися денікінці. Більше ніж півроку тривали грабежі, катування, розстріли. Збитки, заподіяні білогвардійцями селянським господарствам Качкарівки, становили понад 6,7 тис. крб. золотом; було вбито 36 чоловік, тяжко поранено — 7[3]. Для організації боротьби населення проти ворогів до Качкарівки з Дудчан приїхали підпільники Я. Т. Махиня та І. С. Руденко[4]. Сформований з місцевих жителів партизанський загін допомагав Червоній Армії визволяти населені пункти Качкарівської та сусідніх волостей від денікінців.

Радянську владу в Качкарівці відновлено в другій половині січня 1920 року. 22 січня на загальних зборах селян було створено волосний ревком у складі бідняків Ф. І. Меркотана, М. К. Леня, Н. К. Панченка, а через чотири дні — сільський ревком. У березні того ж року в усіх селах волості відбулися вибори до Рад. 4 квітня приступив до роботи волосний виконавчий комітет, трохи пізніше — Качкарівський сільський виконком. У своїй діяльності вони спиралися на КНС, організований наприкінці травня в складі 38 чоловік[5].

Органам Радянської влади доводилось працювати в дуже важких умовах. У середині червня 1920 року Качкарівка стала прифронтовим селом. Врангелівці, які закріпилися на лівому березі Дніпра, робили спробу захопити плацдарм на правобережжі. Загони ворога не раз переправлялися через ріку і нападали на село. Так, у перших числах липня, скориставшись з того, що 2-й Латиський полк, дислокований в районі Качкарівки, був перекинутий на іншу ділянку фронту, білогвардійці з допомогою куркулів увірвалися в село, пограбували оселі жителів, вбили кількох червоноармійців. Наступного дня цей загін знов намагався захопити Качкарівку, але був відбитий міліцією[6].

Населення подавало всіляку допомогу частинам Червоної Армії, що героїчно стримували натиск полчищ Врангеля. 4 липня 1920 року відбувся волосний з'їзд Рад, який закликав трудящих збирати для радянських військ продовольство. Виконуючи це рішення, волосний продовольчий відділ передав військовим частинам 17,2 тис. пудів зерна, 238 голів худоби, багато картоплі, сала та інших продуктів харчування, зібраних жителями, а також реквізованих у куркулів[7]. Коли на початку серпня з'єднання Червоної Армії перейшли в наступ на врангелівців, Качкарівський волвиконком разом з комнезамом підготував засоби для переправи бійців 51-ї стрілецької дивізії на лівий берег Дніпра[8].

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-3264, оп. 2, спр. 7, арк. 13.
[2] Там же, ф. Р-2038, оп. 1, спр. 1, арк. 49.
[3] Там же, ф. Р-882, оп. 2, спр. 64, арк. 79.
[4] Там же, ф. Р-3264, оп. 1, спр. 33, арк. 53.
[5] Там же, ф. Р-37, оп. 2, спр. 8, арк. 45, 133.
[6] Там же, ф. Р-1887, оп. 3, спр. 1, арк. 83.
[7] Там же, ф. Р-37, оп. 2, спр. 8, арк. 113.
[8] Гражданская война на Украине. т. 3, стор. 628.

Після ліквідації безпосередньої загрози захоплення села білогвардійцями виконком сільської Ради почав втілювати в життя земельний закон Всеукраїнського Революційного Комітету. 8891 десятину землі під осінню сівбу 1920 року розподілили, згідно з постановою волвиконкому, по 2 десятини на їдця. У куркулів відбирали лишки землі, сільськогосподарського реманенту, посівного матеріалу та передавали сільській бідноті. На базі колишніх поміщицьких маєтків організовувалися радянські культурні господарства. З 17 тис. десятин землі колишньої економії Агаркова 2 тис. виділено насінницькому господарству[1]. 1921 року з цього ж маєтку одержали землю кілька десятків селянських родин Качкарівки. Переселившись ближче до своїх наділів, вони заснували село Будище[2]. Навесні 1921 року селяни засіяли чималу площу, але через посуху, яка частково повторилася і наступного року, майже весь хліб загинув. У 1922 році в селі голодувало 90 проц. населення. Радянська держава допомагала голодуючим продовольством, насінням. Було відкрито пункт громадського харчування, в якому годували в першу чергу дітей сільської бідноти[3].

В тяжкі голодні роки у волості посилився бандитизм. Боротьбу проти нього очолив Качкарівський волревком, при якому було організовано волосну трійку, з членів КНС створено загін. В ліквідації бандитських зграй особливо відзначилися комнезамівці І. Ю. Запорожченко, Т. Г. Аввакумов, І. Д. Кисельов, за що Херсонський окрвиконком нагородив їх грамотами[4].

У подоланні наслідків голоду, зміцненні селянських господарств значну роль відіграли споживча, збутова і кредитна кооперації, створені в селі. Комнезам організував споживче товариство, яке постачало селянам мануфактуру та господарчі товари. Обслуговуючи насамперед бідняцькі родини, воно витісняло приватних торговців, які мали в селі 4 крамниці. Сільськогосподарське кредитне товариство продавало у кредит трудящим селянам реманент, машини, ліс тощо. З ініціативи комуністів навесні 1922 року на колишньому хуторі Шуригіна 8 сімей членів КНС утворили товариство спільного обробітку землі. Воно мало 2 коней, 5 корів, 2 букери; сільрада вилучила у куркулів і передала товариству 2 жатки, молотарку, віялку. В березні наступного року в Качкарівці 11 бідняцьких родин об'єдналися в колективне господарство, але через недорід і занадто слабку матеріальну базу в грудні в ньому лишилося всього 5 родин[5].

Долаючи величезні труднощі, трудящі поступово ліквідовували наслідки післявоєнної розрухи, відбудовували свої господарства і село. У березні 1923 року за новим адміністративним поділом Качкарівка стала центром однойменного району Херсонського округу Одеської губернії. До Качкарівського району входили 21 сільрада, 68 населених пунктів[6]. Райком КП(б)У подбав про зміцнення партійного керівництва на місцях. На 1 травня 1923 року в селах району діяли 5 партійних осередків, у яких налічувалося 54 комуністи; у Качкарівському партосередку на той час було 5 членів та 4 кандидати в члени РКП(б). Наступного року за ленінським призовом у районі до партії прийнято 27 селян-незаможників[7], серед яких було чимало жителів Качкарівки. Надійним помічником комуністів у здійсненні соціалістичних перетворень був комсомольський осередок, створений у Качкарівці 1923 року. 18 комсомольців села провадили велику виховну роботу серед молоді, займалися її трудовлаштуванням. Чимало молоді навчалося на курсах підвищення кваліфікації хліборобів, організованих райвиконкомом. 1923 року їх закінчили 43 чоловіка.

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-37, оп. 2, спр. 8, арк. 48, 109, 116; ф. Р-442, оп. 5, спр. 48, арк. 4.
[2] Там же, ф. Р-822, оп. 3, спр. 2, арк. 4—6.
[3] Там же, ф. Р-1084, оп. 1, спр. 2, арк. 7.
[4] Там же, ф. Р-2, оп. 1, спр. 35, арк. 52; ф. Р-1084, оп. 1, спр. 2, арк. 7.
[5] Там же, ф. Р-1084, оп. 1, спр. 2, арк. 40; спр. 5, арк. 1.
[6] Отчет Херсонского окружного исполнительного комитета Советов за 1922—1923 гг. Х., 1923, стор. 247.
[7] АІІП ЦК КП України, ф. 29, оп. 1, спр. 2066, арк. 58, 59.

У відбудовний період радянські органи приділяли багато уваги організації охорони здоров'я трудящих, розвитку народної освіти. Медичну допомогу качкарівцям подавала лікарня на 16 ліжок, в якій працювали один лікар і 3 фельдшери. 1922 року створено санітарну трійку для боротьби з епідеміями[1]. Медичні працівники вживали профілактичних заходів проти тифу, холери та інших хвороб, які спалахували в той час у волості, вели широку санітарно-освітню пропаганду серед населення.

Виняткова увага приділялася ліквідації неписьменності серед дорослого населення. У грудні 1920 року в Качкарівській волості організовано школи лікнепу. Відновили роботу дві початкові школи, але вони не могли охопити всіх дітей шкільного віку, яких налічувалося понад 700 чоловік. Згодом шкільні приміщення було розширено, а в 1922/1923 навчальному році відкрито семирічну трудову школу, де 7 вчителів давали знання близько 350 учням.

Ще на початку 1918 року в переобладнаному амбарі було засновано народний будинок, але регулярно він став працювати тільки з 1921 року. Тут діяли хоровий і драматичний самодіяльні гуртки. З успіхом йшли такі вистави, як «Наймичка», «Мартин Боруля», «Наталка Полтавка». Народний будинок провадив велику лекційну пропаганду: з доповідями і лекціями на політичні та антирелігійні теми виступали партійні працівники, вчителі, лікарі. Тут же працювала сільська бібліотека-читальня.

По закінченні відбудовного періоду місцеві партійні й радянські органи, виконуючи рішення XV з'їзду ВКП(б), спрямували свою діяльність на перетворення в життя ленінського кооперативного плану. 1927 року в Качкарівці організовано машинно-тракторне товариство «Дніпро», що мало трактор «Фордзон». Через рік селяни створили три ТСОЗи, до яких входило 58 господарств. Одночасно засновано артіль «Незаможник, об'єднуйсь!». Першої ж весни члени артілі трактором і кіньми виорали і засіяли 172 га землі. На базі раніше організованих ТСОЗів 1930 року виникла ще одна артіль — «Червоний металіст». Для підвищення культури землеробства використовувалися різні форми поширення серед населення агрономічних знань: було організовано короткотермінові сільськогосподарські курси, 1930 року проведено День тракториста — зліт трактористів району, який відіграв важливу роль у пропаганді машинної техніки, поліпшенні її експлуатації тощо[2].

1930 рік став роком масової колективізації трудових селянських господарств. До червня 50,2 проц. селянських дворів району вступило до сільськогосподарських артілей; було усуспільнено 62,2 проц. землі. Колективізація проходила в умовах гострої класової боротьби. Місцеві куркулі підбурювали середняків не йти до колгоспів, зводили наклепи на організаторів артілей, зривали хлібопоставки державі За постановою загальних зборів членів колгоспів, наймитів, бідноти і середняків було проведено розкуркулення і виселення з Качкарівки сімей сільських багатіїв[3].

Суцільну колективізацію в селі в основному завершено навесні 1931 року. Важливим засобом організаційно-господарського зміцнення колгоспів стала МТС, створена в Качкарівці у березні 1932 року[4]. На колективні поля вийшло 30 тракторів ХТЗ, ЧТЗ і «Універсал». В 1936 році колгоспи «Незаможник, об'єднуйсь!» і «Червоний металіст» одержали державні акти на вічне користування землею, причому і артілям, і їх членам з державних фондів додатково виділено чималі площі. Так, за артіллю «Червоний металіст» було закріплено близько 4,1 тис. га, колгоспникам під

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-607, оп. 1, спр. 402, арк. 191; ф. Р-1887, оп. 3, спр. 336, арк. 58.

[2] Там же, ф. Р-443, оп. 1, спр. 502, арк.129, 130; спр. 558, арк. 113—116; ф. Р-622, оп. 1, спр. 1297, арк. 101.

[3] З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 2, стор. 367; вип. 3, стор. 98—101, 149, 524, 525.

[4] Херсонський облдержархів, ф. Р-3184, оп. 1, спр. 8, арк. 2.

присадибні ділянки прирізано понад 47 га. Члени другої артілі здобули додатково 57,5 га землі[1].

Піднесення культури землеробства, наполеглива праця дали можливість хліборобам значно підвищити врожайність сільськогосподарських культур. У 1938 році колгоспи Качкарівки зібрали в середньому по 16 цнт зернових, а в 1939 — близько 20 цнт з га. Протягом 1936—1940 рр. артіль «Червоний металіст», крім зернових, успішно вирощувала бавовник. 1937 року ланка Є. Ф. Коломієць зібрала з кожного га понад 9 цнт бавовни-сирцю, за що одержала перехідний Червоний прапор райкому КП(б)У і райвиконкому[2]. Зміцнення економіки колективних господарств забезпечувало піднесення матеріального добробуту їх трудівників. У передвоєнні роки колгоспникам видали на трудодень по 2—3 кг зерна і по 3—4 крб. грішми.

У 30-х роках в селі розвивалася місцева промисловість: працювали цех Херсонського рибокомбінату, елеватор. Рік у рік виконувала виробничі плани риболовецька артіль «Червоний Жовтень».

Ланка Є. Ф. Коломієць, якій за високі врожаї бавовнику вручено перехідний Червоний прапор. Село Качкарівка, 1937 р.

Великі зміни сталися і в самому селі. З ліквідацією в 1931 році Качкарівського району Качкарівка увійшла до Бериславського району. В ній успішно розвивалися заклади охорони здоров'я трудящих, освіти, культури. Лікарню розширили до 30 ліжок, діяли медичний пункт, аптека[3]. До середини 30-х років неписьменність в селі було в основному ліквідовано. 1936 року на базі семирічної створено середню школу, в якій навчалося близько півтисячі учнів. Наступного року качкарівці спорудили будинок культури, де були створені всі умови для розвитку народних талантів. Качкарівський хоровий гурток виступав з концертами навіть у Києві, а 1939 року на Всесоюзній сільськогосподарській виставці брав участь у змаганні багатьох хорових колективів братніх республік[4]. Сільська футбольна команда не раз перемагала в обласних змаганнях. Готуючи себе до вступу в лави Червоної Армії, юнаки Качкарівки відвідували оборонні гуртки, здавали норму на значок ГПО.

Коли на Радянську країну напали німецько-фашистські полчища, майже всі чоловіки Качкарівки пішли захищати соціалістичну Вітчизну. Ті, що залишилися в селі, збирали врожай, копали траншеї, разом з бійцями Червоної Армії будували переправу через Дніпро, активно допомагали радянським військам обороняти Качкарівку. Після того, як 18 серпня 1941 року сюди вдерлися фашисти[5], чимало жителів вступило до партизанського загону, що діяв у Бериславському районі. Його командиром був учасник громадянської війни, комуніст М. І. Павловський, начальником штабу — голова Качкарівського сільвиконкому Н. Є. Іщенко[6]. Одна з оперативних груп загону дислокувалася у плавнях, на території Качкарівської сільради. Партизани добували розвідувальні дані, які передавали командуванню

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-3195, оп. 1, спр. 14, арк. 8; З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 3, стор. 416.
[2] Газ. «Маяк» (Берислав), 21 жовтня 1967 р.
[3] Херсонський облдержархів, ф. Р-607, оп. 1, спр. 402, арк. 191.
[4] Газ. «Наддніпрянська правда», 23 жовтня 1949 р.
[5] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні. Збірник документів і матеріалів. К., 1963, стор. 437.
[6] Херсонський облдержархів, ф. Р-1479, оп. 1, спр. 163, арк. 173.

Є. Є. Мороз і Б. П. Шейко — Герої Радянського Союзу, уродженці с. Качкарівки. Фото 1945 і 1944 рр.

Червоної Армії, чинили збройний опір окупантам. В ніч на 17 вересня 1941 року, розвідавши розташування сил ворога, народні месники розгромили фашистський гарнізон у с. Саблуківці. Та невдовзі каральні загони гітлерівців завдали партизанам великих втрат. Серед багатьох інших загинули качкарівські комуністи Я. С. Кравченко, В. Ю. Дубина, В. І. Штанько, Д. Д. Шейко[1].

Майже 2 роки і 7 місяців безчинствували в селі фашистські кати: вони розстріляли 40 жителів села, в т. ч. депутата сільради Г. А. Кононенка, начальника рибного цеху В. С. Загубибатька, комсомольця М. Л. Меркотана, насильно вивезли на каторжні роботи до Німеччини 78 юнаків і дівчат. Перед відступом окупанти в безсилій люті зруйнували господарські будівлі колгоспів і МТС, спалили багато житлових і громадських будинків тощо. Загальні збитки, заподіяні гітлерівцями селу і його жителям, становили майже 66 млн. карбованців[2].

10 березня 1944 року частини 10-го гвардійського стрілецького й 2-го гвардійського механізованого корпусів Червоної Армії з боєм визволили Качкарівку від німецько-фашистських окупантів[3]. Жителі села завжди пам'ятатимуть тих, хто віддав своє життя за їхнє щастя. На майдані, поблизу нового палацу культури, вони спорудили пам'ятник загиблим.

На фронтах Великої Вітчизняної війни загинули 118 жителів села. За мужність і відвагу, виявлені в боях проти фашистських загарбників, 198 воїнів-качкарівців нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу[4]. Мешканці Качкарівки пишаються своїм земляком Є. Є. Морозом, який відзначився ще в боях з японськими мілітаристами на Халхин-Голі у липні 1939 року. За проявлену мужність і відвагу Є. Є. Мороза удостоєно звання Героя Радянського Союзу. Уряд Монгольської Народної Республіки нагородив його Почесною грамотою і знаком «Учасник боїв Халхин-Голу». Бойові подвиги Є. Є. Мороза у роки Великої Вітчизняної війни відзначені двома орденами Червоного Прапора, орденом Червоної Зірки та багатьма медалями[5]. За успішне здійснення операції по форсуванню Дніпра звання Героя Радянського Союзу удостоєно і майора Б. П. Шейка.

Після вигнання з Качкарівки німецько-фашистських загарбників жителі взялися за відбудову господарства. Вирішальною силою у той час були жінки. З 416 працездатних у колгоспі «Червоний металіст» жінок налічувалося 372. Матері, дружини, наречені фронтовиків — вони трудилися самовіддано: орали коровами, сіяли вручну. Колгосп мав всього 5 коней і 39 корів. Завдяки трудовому героїзму членів артілі було засіяно ярими культурами 1,2 тис. га[6]. Так само наполегливо працювали трудівники колгоспу ім. Кірова (колишній «Незаможник, об'єднуйсь!»). Вдень і вночі лагодили сільськогосподарську техніку механізатори МТС. Із старих вибракуваних деталей складали трактори, сільськогосподарські машини. Щоб допомогти радянським воїнам в розгромі ворога, жителі збирали кошти на будівництво танків і літаків, відправляли бійцям подарунки, подавали матеріальну допомогу сім'ям фронтовиків.

[1] Херсонський облпартархів, ф. 46, оп. 44, спр. 2, арк. 4, 5; Херсонський облдержархів, ф. Р-3180, оп. 1, спр. 2, арк. 18.
[2] Херсонський облдержархів, ф Р-1479, оп. 1, спр. 2, арк. 54—57.
[3] Херсонская область в годы Великой Отечественной войны, стор. 194, 216.
[4] Херсонський облдержархів, ф. Р-3264, оп. 1, спр. 62, арк. 2.
[5] Газ. «Маяк», 15 жовтня 1968 р.
[6] Херсонський облдержархів, ф. Р-3180, оп. 1, спр. 3, арк. 2, 3; ф. Р-3195, оп. 1, спр. 2, арк. 2, 3.

Протягом 1944—1945 рр. відновили роботу МТС, рибальська артіль «Червоний Жовтень». Завдяки піклуванню сільради знов почали працювати лікарня, аптека. Восени 1944 року учні сіли за парти середньої і неповної середньої шкіл. Було обладнано приміщення клубу в колгоспі ім. Кірова. Славнозвісний хор с. Качкарівки, що складався з 60 чоловік, і драматичний гурток виступали не тільки перед односельцями, їх тепло приймали жителі й інших сіл району.

До 1947 року завдяки допомозі держави і братніх республік, від яких надходили сортове насіння, худоба, будівельні матеріали, було в основному відбудовано господарство колгоспів. За роки післявоєнних п'ятирічок промислові підприємства і сільськогосподарські артілі Качкарівки розвивалися швидкими темпами. Качкарівську пристань було реконструйовано, значною мірою механізовано вантажно-розвантажувальні роботи. Змагаючись із спорідненими колективами річкового пароплавства, трудівники качкарівської пристані у 1950 році виконали план вантажообороту на 238 проц. і вийшли переможцями у соціалістичному змаганні. Їм було присуджено перехідний Червоний прапор Херсонського обкому КП(б)У і облвиконкому[1]. У 1960 році на березі Дніпра побудований павільйон для пасажирів. Чималих трудових здобутків добився цех переробки риби.

Добре працювали трудівники артілі ім. Кірова. 1950 року вона вийшла в число передових колгоспів району. Того року врожай озимої пшениці становив пересічно 22 цнт з га. У колгоспі вирощували також бавовник, якого було засіяно 200 га. Річний прибуток господарства становив 634 тис. крб.[2]. Високих показників досягли і кукурудзоводи артілі «Червоний металіст». Бригадир Н. М. Ніс і ланкова К. Т. Меркотан збирали з кожного га по 30 цнт зерна кукурудзи. У 1955 році колгосп «Червоний металіст» був перейменований на артіль ім. Суворова. Комуністи, члени правління, колгоспний актив багато зробили для підвищення культури землеробства. Це дало змогу 1956 року одержати зернових по 22 цнт з га. Значно зміцніло тваринництво. Господарство мало 720 голів великої рогатої худоби, у т. ч. 260 корів, від яких того року тваринники одержали 258 телят. Великий прибуток дала колгоспу отара, що складалася з 1,5 тис. овець. На кожні 100 вівцематок приплід становив 131 ягня; настриг вовни на вівцю дорівнював 3,1 кг. Одержавши доход в 700 тис. крб., артіль змогла придбати три автомашини, автонавантажувач, зерноочисну машину[3].

У 1959 році два качкарівські колгоспи об'єдналися в одне господарство, якому присвоєно ім'я В. І. Леніна. Новий принцип планування, підвищення закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію сприяли дальшому розвитку артілі. Після реорганізації Качкарівської МТС колгосп ім. Леніна закупив у неї 28 тракторів різних марок, 12 комбайнів, сівалки, плуги, культиватори та інший сільськогосподарський реманент майже на мільйон карбованців[4].

13 квітня 1960 року за рішенням загальних зборів трудівників колгоспу ім. Леніна він увійшов до складу щойно організованого радгоспу «Дружба». Качкарівка стала центром другого й третього його відділків. У наступне п'ятиріччя радгосп перетворився на високомеханізоване сільськогосподарське підприємство по виробництву м'яса, молока, зерна. В радгоспі організовано відділок зрошуваного землеробства, що займається овочівництвом, садівництвом та виноградарством.

Трудівники радгоспу активно включилися у всенародний рух за комуністичну працю. У 1964 році за звання бригад комуністичної праці боролися вісім колективів тваринницьких ферм, тракторних бригад і механічної майстерні, шість колективів завоювали це звання. У радгоспі шанують людей праці. Тут оформлено фотостенди

---

[1] Херсонський облпартархів, ф. 127, оп. 3, спр. 18, арк. 96.

[2] Там же, спр. 19, арк. 88; Херсонський облдержархів, ф. Р-1953, оп. 3, спр. 222, арк. 30.

[3] Херсонський облпартархів, ф. 380, оп. 6, спр. 6, арк. 26, 27; газ. «Соціалістична перемога», 25 листопада 1956 р.

[4] Херсонський облдержархів, ф. Р-1953, оп. 3, спр. 1535, арк. 1.

ударників. У 1966 році 20 передовиків радгоспу удостоєні урядових нагород. Орденом Леніна відзначено самовіддану працю телятниці М. Д. Дорош, яка протягом семирічки виробила 120 тонн м'яса, орденом Червоного Прапора — доярки Г. І. Улінець, яка щороку надоювала по 3 тис. кг молока від кожної закріпленої за нею корови.

У роки восьмої п'ятирічки доходи радгоспу зросли в два з половиною рази і в 1970 ювілейному році перевищили мільйон крб. Це дало можливість збільшити основні засоби виробництва, механізувати трудомісткі процеси на всіх ділянках господарства і на цій основі значно підвищити продуктивність праці, знизити собівартість продукції. Так, завдяки широкій механізації тваринницьких ферм собівартість центнера свинини знизилася більше ніж у три рази.

Вагомий вклад у трудові здобутки колективу радгоспу вносять 124 комуністи, об'єднані в партійну організацію. 80 членів КПРС працюють безпосередньо в сфері матеріального виробництва. Великий авторитет не тільки в селі, але й у районі, в області завоював знатний тракторист, комуніст А. К. Неклеса, якого за високу майстерність і наполегливу працю нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора й удостоєно звання заслуженого механізатора республіки. Своє п'ятирічне завдання він виконав на 130 проц., заощадивши при цьому понад чотири тис. кг пального. План 1971 року А. К. Неклеса перевиконав майже в півтора раза. Комуніст Г. С. Литвиненко виступив ініціатором змагання шоферів радгоспу за виконання дев'ятої п'ятирічки протягом трьох років. У 1971 році він виконав два планові завдання і здобув почесне звання кращого водія району. Майстром високих урожаїв називають у селі кавалера ордена Трудового Червоного Прапора, члена КПРС Г. М. Пугача. Механізована ланка, якою він керує, 1971 року виростила і зібрала по 45 цнт пшениці на площі в 700 га. Комуністи, а також комсомольці, яких в радгоспі близько ста, депутати сільради очолювали в колективі соціалістичне змагання на честь 50-річчя Радянської влади, 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, за гідну зустріч XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України.

Самовіддано працюють люди, тому й добробут їх неухильно підвищується. 1970 року на свої трудові заробітки, які становлять на місяць 90—120 крб., і заощадження вони придбали тільки в сільському універмазі 47 телевізорів, 39 радіоприймачів та радіол, 16 мотоциклів, 123 велосипеди, 3 піаніно, 53 пральні машини тощо. За післявоєнні роки понад 200 родин справили новосілля.

За роки Радянської влади невпізнанною стала Качкарівка. Замість жалюгідних халуп, що тулилися одна до одної на дніпровських кручах, нині на 4,5 км вздовж правого берега Каховського водосховища простяглися добротні будинки, переважно з цегли, під шифером, черепицею, залізом. У кожному з них — електричне освітлення, радіо, в багатьох — газ, водопровід. На центральних вулицях Качкарівки прокладено тротуари. Під час недільників жителі висадили понад 2 тис. дерев, заклали парк площею 6 га. Розширюється мережа торговельних і побутових підприємств. В селі відкрито 3 магазини, їдальню. До послуг трудящих — ательє для пошиття одягу та інші побутові майстерні.

Про здоров'я трудівників Качкарівки дбають 30 медичних працівників дільничної лікарні. Колектив цього медичного закладу понад 30 років очолював заслужений лікар УРСР, кавалер двох орденів Леніна М. Г. Худина. Лікарня на 50 ліжок має пологове, інфекційне, протитуберкульозне, хірургічне відділення. 1967 року відкрито медичний профілакторій в містечку тваринників третього відділку радгоспу. Він має фізіотерапевтичний та маніпуляційний кабінети, які обладнані новітньою апаратурою. Багато качкарівців за путівками профспілкових організацій зміцнюють своє здоров'я в санаторіях, будинках відпочинку, в туристських походах. Діти влітку відпочивають у піонерських таборах. Для наймолодших жителів у 1969 році споруджено дитячий комбінат на сто місць.

Невпинно підвищується загальноосвітній і культурний рівень трудівників села. Про те, як він виріс за роки Радянської влади, яскраво свідчить таке порівняння:

якщо до революції з середньою освітою в Качкарівці було лише 4 чоловіка — два вчителі, фельдшер та піп,— то в 1970 році налічувалося 48 спеціалістів з вищою і 85 з середньою спеціальною освітою. В селі є середня школа, де 34 вчителі навчають і виховують понад 500 учнів. З 1950 року працює школа сільської молоді, в якій здобуло середню освіту 340 юнаків і дівчат. У 1965 році в селі відкрито філіал Бериславської музичної дитячої школи.

Мережа культурно-освітніх закладів складається з будинку культури із залом на 450 місць, клубу, літнього кінотеатру на 400 місць, бібліотеки. У будинку культури і клубі діють драматичні, хорові, танцювальні гуртки художньої самодіяльності. Особливу популярність у населення здобув один з найстаріших в області Качкарівський хоровий колектив. Після успішного виступу на республіканському фестивалі в Києві, присвяченому 50-річчю Радянської влади, хоровому колективу будинку культури присвоєно звання самодіяльного народного хору та вручено бронзову медаль і диплом 2-го ступеня ВЦРПС. Нерідко на сцені Качкарівського будинку культури виступають і професіональні творчі колективи, зокрема Херсонський український музично-драматичний театр. Сільська бібліотека обслуговує близько півтисячі читачів. Її книжковий фонд становить більше 11 тис. томів. Багато сімей мають власні бібліотеки. Так, у заслуженого лікаря УРСР М. Г. Худини налічується понад 2 тис. книжок.

Не забувають в Качкарівці і про фізичне виховання населення, особливо молоді. До послуг любителів спорту — стадіон, де проходять тренування, відбуваються змагання футбольних команд, борців, легкоатлетів тощо. Качкарівська сільська Рада асигнує багато коштів на задоволення соціально-побутових і культурних потреб трудящих. Так, 1971 року з бюджету, що становив 68,4 тис. крб., на освіту і культуру витрачено 60,5 тис. крб. Депутати Ради, серед яких багато передовиків-виробничників, очолюють роботу постійних комісій — сільськогосподарської, соціально-культурної, торгівлі й громадського харчування, соціалістичної законності тощо. У радгоспі «Дружба» працює профспілкова організація, в якій налічується 970 чоловік.

Під керівництвом партійної і профспілкової організацій, сільської Ради трудящі Качкарівки активно включилися у всенародне соціалістичне змагання на честь 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік. До знаменної дати вони зобов'язалися успішно виконати план другого року дев'ятої п'ятирічки щодо виробництва сільськогосподарської продукції, завершити роботи по зрошенню 200 га посушливих земель, спорудити два великі механізовані і автоматизовані корівники. У селі буде закінчено будівництво нового приміщення середньої школи на 640 місць, двадцятикілометрового водогону.

Наполеглива праця людей, велика організаторська робота комуністів є запорукою того, що ці плани будуть успішно втілені в життя.

Т. К. БОГДАН, В. І. МАРИНКО, М. Т. МЕРКОТАН

ЛЬВО́ВЕ

Львове — село, центр сільської Ради. Розташоване на правому березі Дніпра, в місці злиття основного русла ріки з її рукавами Козаком і Коканню. Відстань до Берислава — 27 км, до найближчої залізничної станції Матросівка — 20 км. Водним шляхом село сполучене з Херсоном, Новою Каховкою та іншими прибережними населеними пунктами. Населення — 2618 чоловік. Сільраді підпорядковані села Вірівка, Ольгівка.

Ця місцевість була заселена з давніх-давен. Поблизу Львового 1966 року досліджено сарматське поселення (II ст. до н. е.—III ст. н. е.) із залишками багатокамерних кам'яних будівель, зерновими й рибозасолювальними ямами. Неподалік Ольгівки виявлено скіфські кургани.

Львове утворене 1956 року з двох населених пунктів — Червоного Бургуна і Львового. Перше село засноване у 1816—1818 рр. переселенцями з Полтавщини[1]. У 1841 році поблизу Червоного Бургуна було оселено євреїв з Вітебської та Могилівської губерній і засновано колонію Львове. На Херсонщині подібних колоній було 11. Царський уряд почав переселяти сюди євреїв ще на початку XIX ст. Їм надавали у безстрокове оброчне користування казенні землі, на 25 років звільняли від подушної податі, на 10 — від земського податку і на 50 — від рекрутської повинності. Вся влада в колоніях фактично належала призначеним губернатором наглядачам з колишніх унтерофіцерів. Торгувати і переселятися до міст і містечок колоністам заборонялося. Незважаючи на чималі пільги, єврейські колонії на Херсонщині дедалі занепадали[2]. Не було винятком і Львове.

Під час його заснування тут налічувалося 119 господарств, 447 колоністів чоловічої статі, які одержали 4759 десятин родючої землі з розрахунку 40 десятин на родину. Наділ призначався для сім'ї в 6 душ, тому штучно створювалися «ревізькі» або зведені сім'ї. Для скорочення витрат їх оселяли у «двічастих» будинках з спільною кухнею, сіньми, виходом і подвір'ям. На кожні чотири родини видавали один плуг, і за користування ним точилися нескінченні сварки. З такого ж розрахунку євреї-поселяни забезпечувалися й іншими знаряддями землеробства[3]. Все це, а також посухи, недороди, падежі худоби призводили до розорення багатьох господарств. На початку 60-х років XIX ст. етнограф О. С. Афанасьєв (Чужбинський) так описував Львове: «Колонія ця розташована над Дніпром... Місцевість чудова... Колонія Львове за зовнішнім виглядом більш занедбана й обдерта, ніж Ново-Бериславська, та й взагалі поступається в усьому першій. Тут значно більше будинків без дахів, майже немає дерев... Багато родин збідніло, залишилося без робочої худоби і взагалі без певних засобів прожиття... Становище колонії Львове — невтішне. Все населення настроєно проти наглядача і скаржиться вищому начальству на утиски»[4].

Важко жилося й селянам Червоного Бургуна, чимало з них було кріпаками поміщиці Ульянової. Після скасування кріпосного права землевласниця не укладала з ними викупної угоди аж до травня 1870 року. Отже, селяни дев'ять років лишалися тимчасовозобов'язаними. Вони відробляли тяжкі повинності, сплачували поміщиці щороку великий оброк за присадибні ділянки. У викупній угоді зазначалося, що наділи по 5,5 десятини одержували 47 ревізьких душ, а всього — 258,5 десятини. Держава надала селянам кабальну позику, яку вони мали виплачувати з 1 лютого 1871 року протягом 49 років по 338 крб. 40 коп. на рік. Крім того, вони повинні були сплатити поміщиці 1,2 тис. крб. з розстрочкою на 8 років[5]. Ульянова залишила за собою 957 десятин землі, якими її нащадок володів і наприкінці XIX ст. А кількість землі в селянських господарствах через зростання населення невпинно зменшувалася. Минуло сорок років після реформи, і вже не на ревізьку душу, а на селянський двір припадало пересічно 5 десятин[6].

В колонії Львове у пореформений період також сталися істотні зміни. За час з 1859 по 1887 рік число господарств зросло з 119 до 182, населення збільшилося з 1060 до 1359 чоловік, а кількість землі залишалася незмінною[7]. Середній наділ на

---

[1] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6, приложения, стор. 154, 155.
[2] Там же, стор. 151, 152.
[3] В. Н. Никитин. Евреи-земледельцы. СПб., 1887, стор. 282, 620.
[4] А. Афанасьев-Чужбинский. Поездка в Южную Россию, ч. 1. Очерки Днепра. СПб, 1863, стор. 294—296.
[5] ЦДІА СРСР, ф. 577, оп. 46, спр. 1239, арк. 2, 3, 26.
[6] Список населенных мест Херсонского уезда на 1904 г. Херсон, 1904, стор. 104.
[7] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6, приложения, стор. 154, 155.

душу чоловічої статі зменшився з 10 до 6 десятин. Але й ця земля оброблялася не повністю — не вистачало реманенту, худоби. 1886 року колоністи здавали в оренду сусідньому поміщику 500 десятин орної землі й сіножатей. Що ж до податків і повинностей, то більшість колоністів давно вже не користувалася пільгами, а обкладалася нарівні з селянами подушним по 1 крб. 80 коп. з ревізької душі, оброчним — 2 крб. 85 коп., державним подушним збором — 34 коп., державним поземельним податком — 3—4 коп. з десятини, а також зборами на утримання колоністського управління — 21 коп. з ревізької душі, казенним позичковим податком — по 1 крб. 43 коп. з родини та іншими. Крім того, існувала підводна повинність, а в 1885 році було введено і військову повинність[1].

Дніпро біля с. Львового. 1970 р.

Відчувши на собі всі тяготи колоністського життя, чимало сімей, незважаючи на всілякі перепони, кидали Львове, внаслідок чого з 1887 по 1894 рік кількість господарств зменшилася з 182 до 136[2]. Однак царський уряд, виселяючи євреїв з центральних губерній за межу осілості, час від часу поповнював склад колонії. 1906 року в ній налічувалося вже 272 господарства, на кожне з них в середньому припадало 15 десятин землі. Але розподілялась вона, так само, як і худоба, нерівномірно. 46 господарств (17 проц.), що належали до куркульських, мали пересічно по 40 десятин, 6 коней, 5—6 голів великої рогатої худоби. На 51 господарство середняцької групи (18,7 проц.) припадало в два рази менше і землі, і коней, і худоби; на 175 бідняцьких господарств (64,3 проц.) — пересічно 7 десятин, один кінь, менше однієї корови. У 73 родин не було ні робочої худоби, ні інвентаря[3].

Поглибилося розшарування селян і в Червоному Бургуні. Так, у 1906 році з 50 дворів села куркульських було 6, середняцьких 18, бідняцьких 26. На кожний двір першої групи припадало пересічно 6 коней, 5 голів великої рогатої худоби, 15 десятин землі; на середняцький — 3—4 коней, 2 голови великої рогатої худоби, 7 десятин землі; на бідняцьке господарство — один кінь, 0,5 корови, 2—3 десятини землі[4].

Столипінська аграрна реформа сприяла збагаченню куркульської верхівки. Якщо на 59 селянських дворів у Червоному Бургуні в 1909 році припадало 258,3 десятини, то в багатія Давиденка було 120 десятин купленої землі[5]. Куркулі виходили з общини, селилися на відрубах, в їх господарствах широко застосовувалася наймана праця. Збагачуючись, чимало з них вкладали свої капітали не тільки в розширення сільськогосподарського виробництва, а й у промисловість, торгівлю. До революції у Червоному Бургуні і Львовому було 11 промислових підприємств, що виробляли масло, сир, 9 крамниць, лісовий склад, а також кустарні майстерні, кузні. У неділю відбувалися базари, весною й восени — ярмарки. Розвиток торгівлі посилився після спорудження у Львовому наприкінці XIX ст. пристані. В 1913 році через неї пройшло понад 175 тис. пудів вантажів, у т. ч. 136,1 тис. пудів хліба[6].

---

[1] В. Н. Никитин. Евреи-земледельцы, стор. 672.

[2] Список населенных мест Херсонской губернии и статистические данные о каждом поселении, стор. 35.

[3] Данные об экономическом положении селений Херсонского уезда... в 1906—1907 гг., стор. 66—69.

[4] Там же, стор. 62—65.

[5] Список землевладений Херсонского уезда по волостям на 1909 год. Херсон, 1909, стор.139, 141; Список населенных мест Херсонского уезда на 1912 г., стор. 101.

[6] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6, приложения,стор. 154, 155; Статистико-экономический обзор Херсонского уезда за 1913 год. Херсон, 1914, стор. 52.

Напередодні першої світової війни Львове вважалося одним з найбільших населених пунктів Тягинської волості, але ні в ньому, ні у Червоному Бургуні не було лікарні, лише фельдшерський пункт і приватна аптека. Першу школу в Львовому відкрито майже через тридцять років після заснування колонії, у 1869 році. Навчалося в ній 107 дітей. 1880 року засновано другу школу, яку відвідувало 52 хлопчики і 34 дівчинки. У наступні п'ятнадцять років кількість учнів різко зменшилася. Так, у 1895 році у Львовому працювала лише одна школа на 90 місць. 1907 року з 230 дітей шкільного віку в ній навчалось 124, майже половина дітей лишалася неписьменною. Тоді ж в Червонобургунській земській школі, відкритій 1898 року, було 32 учні.

В роки імперіалістичної війни через мобілізацію чоловіків до царської армії кількість жителів в обох населених пунктах зменшилася і 1916 року становила 1909 чоловік проти 2796 чоловік у 1912 році[1]. Багато коней і волів було реквізовано, тому значна частина земель не оброблялася, селянські господарства занепадали.

На початку березня 1917 року до Червоного Бургуна і Львового дійшла звістка про Лютневу буржуазно-демократичну революцію. Селяни розігнали старі органи влади, поліцію і в червні — липні обрали Ради селянських та солдатських депутатів. Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції трудящі розгорнули боротьбу за встановлення в селах Радянської влади. У січні 1918 року Червонобургунську і Львівську Ради було переобрано, і вони стали дійсними виразниками інтересів народних мас. Багато селян Львового й Червоного Бургуна брали безпосередню участь у боротьбі за перемогу Радянської влади. В загонах Червоної гвардії в Херсоні навесні 1918 року билися з ворогом А. Я. Шандиба, С. Ю. Касьяненко, К. Д. Євдокименко та інші. Ці загони вели боротьбу проти австро-німецьких загарбників. Під час іноземної окупації у серпні—жовтні 1918 року у Львовому діяла підпільна група, що перевозила зброю та політичну літературу в лівобережні придніпровські села[2]. Керівником групи був один з перших комуністів села Б. Латко.

Коли у листопаді—грудні австро-німецькі окупанти мусили залишити Україну, в Червоному Бургуні й Львовому почали хазяйнувати українські буржуазні націоналісти, які тяжкими поборами, нескінченними реквізиціями, знущанням з населення викликали до себе ненависть жителів.

На початку березня 1919 року петлюрівців було вигнано, і в селах відновлено Радянську владу. Але в травні Львове і Червоний Бургун пограбували банди Григор'єва, а в серпні захопили денікінські війська. Білогвардійці влаштовували єврейські погроми, нескінченними поборами розоряли селян. Для боротьби проти ворога у Львовому створюється підпільна група на чолі з петроградським робітником-комуністом М. А. Богомоловим. До неї входило 12—14 чоловік, які поширювали серед населення листівки, прокламації, агітували жителів уникати мобілізації до денікінської армії, не сплачувати податки, не давати ворогу хліб, худобу. Після розгрому військ Денікіна М. А. Богомолов деякий час працював головою Дніпровського повітового ревкому, а по закінченні громадянської війни повернувся до Петрограда[3].

26 січня 1920 року з відновленням Радянської влади в Червоному Бургуні був організований сільський ревком на чолі з Н. І. Марченком, а 8 лютого створено Львівський революційний комітет, який очолив Ф. Парадиз. При ревкомах організовано відділи: земельний, продовольчий, соціального забезпечення, освіти, управління, охорони здоров'я, які безпосередньо вживали заходів до наділення селян землею, забезпечення бідноти продуктами харчування, паливом, відкриття амбулаторії.

[1] Список населенных мест Херсонской губернии. (По данным Всероссийской сел.-хоз. переписи 1916 г.), стор. 128, 133.

[2] Победа Советской власти на Херсонщине, стор. 137.

[3] Миколаївський облдержархів, ф. Р-152, оп. 1, спр. 5, арк. 3; Победа Советской власти на Херсонщине, стор. 207.

Для боротьби проти банд і спекулянтів було організовано сільську міліцію. За постановою зборів селян Тягинської волості від 28 січня 1920 року в селах проведено «тиждень фронту», протягом якого населення збирало для Червоної Армії продовольство, теплі речі[1].

Дальша діяльність місцевих органів влади у Львовому здійснювалася під керівництвом створеного того року партійного осередку, до складу якого входили 8 чоловік[2]. На початку травня відбулись вибори до сільських Рад. Проте вже у серпні, коли розгорнулася боротьба проти врангелівської армії, їх реорганізували в ревкоми. В Тягинській волості було запроваджено воєнний стан[3]. У районі Львового дислокувалися частини 15-ї стрілецької дивізії (13-ї армії), якою командував П. А. Солодухін. Дивізія тримала оборону на правому березі Дніпра від гирла ріки Інгульця до села Козацького. Вночі 7 серпня частини Червоної Армії почали форсування Дніпра і на кінець наступного дня 15-а дивізія міцно закріпилася на Каховському плацдармі. Селяни Львового подавали велику допомогу Червоній Армії, постачали коней, брички, збрую; в рахунок продрозкладки — велику рогату худобу, зерно; для поранених бійців заготовляли картоплю, цибулю, помідори та інші продукти. За виконання продрозкладки, свідоме ставлення до потреб фронту Львове було занесено на волосну Червону дошку пошани[4].

На різних фронтах громадянської війни билися проти ворога 18 чоловік з Червоного Бургуна і 35 — з Львового. Великий бойовий шлях пройшов А. Я. Шандиба, який у 1918 році юнаком вступив до лав Червоної гвардії, що формувалася в Херсоні. Пізніше він воював під командуванням П. Ю. Дибенка, в 58-й дивізії І. Ф. Федька, був поранений під Києвом. Потім вів боротьбу проти басмачів у Середній Азії. За активну участь і бойові заслуги в громадянській війні А. Я. Шандиба в 1967 році нагороджений орденом Червоного Прапора[5].

З 1918 і до кінця 1920 року в районі Львового — Червоного Бургуна воєнні дії майже не припинялися. Іноземні інтервенти, петлюрівці, денікінці, махновці — всі по черзі грабували населення. Влітку і восени 1920 року, коли села опинилися на лінії врангелівського фронту, посіви були знищені, багато будинків і господарських приміщень зруйновано ворожими снарядами[6]. Після закінчення громадянської війни багато господарств лишилось без насіння, коней та інвентаря. Влітку 1921 року весь урожай загинув на пні від посухи. Восени вдалося посіяти тільки 258,5 десятини озимих культур. Через голод і холод спалахнули епідемії. Протягом зими 1921—1922 рр. від голоду і тифу померло 169 чоловік. Для врятування дітей бідноти у Львовому відкрили два пункти громадського харчування і дитячий садок. У 1922 році селяни Червоного Бургуна й Львового одержали від держави близько 9,4 тис. пудів насіння, понад 2,5 тис. пудів жита і пшениці, що дало їм можливість засіяти 500 десятин озимого клину[7].

В ці тяжкі роки партійний осередок Львового, Ради, комнезами, утворені 1920 року в обох селах, продовжували роботу щодо наділення селян землею за споживчо-трудовою нормою, встановленою у жовтні 1920 року Херсонським повітовим з'їздом Рад. Для Тягинської волості, куди входили Львове й Червоний Бургун, норма на їдця для безземельних і малоземельних родин була 2 десятини 2100 кв. сажнів, для трудових господарств, що мали робочу худобу і могли обробити більше

---

1 Херсонський облдержархів, ф. Р-1887, оп. 3, спр. 161, арк. 3—5, 11, 14, 25, 52, 137.

2 Там же, арк. 111.

3 Там же, ф. Р-42, оп. 1, спр. 1, арк. 90; ф. Р-1887, оп. 3, спр. 161, арк. 101, 121, 129, 154.

4 Там же, ф. Р-42, оп. 1, спр. 3, арк. 30; ф. Р-1887, оп. 3, спр. 227, арк. 139; Победа Советской власти на Херсонщине, стор. 265.

5 Херсонський облдержархів, ф. Р-42, оп. 2, спр. 3, арк. 27—29; газ. «Наддніпрянська правда», 4 листопада 1967 р.

6 Херсонський облдержархів, ф. Р-42, оп. 1, спр. 3, арк. 30.

7 Там же, ф. Р-42, оп. 1, спр. 3, арк. 18, 33—39; оп. 2, спр. 3, арк. 68, 129—131, 231, 448, 483, 486.

землі,— 3 десятини 2330 кв. сажнів. Норму саду і городу на їдця встановлено у три чверті десятини, виноградників — чверть десятини. Для подання технічної і ветеринарної допомоги селянським господарствам у Львовому створюється кузня, прокатний і ветеринарний пункти. Прокатний пункт, укомплектований машинами, інвентарем з конфіскованих поміщицьких маєтків, видавав реманент насамперед колективним господарствам, а також сім'ям червоноармійців[1]. Перші сільськогосподарські артілі у Львовому виникли в 1922—1923 рр. Їх було 5: «Трудівник-4», «Перша зразкова сільгоспартіль», «Хлібороб», «Червоний орач» і «Культурний хлібороб». Вони об'єднували невелику кількість найбідніших господарств. Так, «Перша зразкова сільгоспартіль» мала 10 членів і 40 десятин орної землі[2].

Більш чисельними були споживче й кредитне кооперативні товариства, засновані 1922 року. Наприклад, Львівське сільське споживче товариство в 1925 році мало 413 пайовиків, у т. ч. бідняків і незаможників — 238, середняків — 105, робітників і службовців — 70 чоловік. Сільськогосподарське кредитне товариство мало 566 членів. Борючись проти спроб куркулів протягти до товариств своїх людей, партійний осередок посилив контроль за діяльністю кооперативів, зміцнив їх керівні органи комуністами[3]. Товариство виноградарства й бджільництва, засноване у Львовому ще 1916 року як господарство капіталістичного типу, після Великої Жовтневої соціалістичної революції стало трудовим селянським. У 1928 році до нього входило 43 господарства, з них середняцьких — 30, бідняцьких — 13. Вони обробляли близько 30 десятин виноградників[4].

Партійний осередок Львового багато уваги приділяв зміцненню місцевих органів влади. Під час виборчих кампаній він провадив велику роз'яснювальну й агітаційну роботу, результатом якої було підвищення політичної активності мас. Так, 1928 року у виборах до сільської Ради брало участь 90,4 проц. населення (6,3 проц. було позбавлено виборчих прав). До складу сільради трудящі обрали 22 депутатів, у т. ч. 5 комуністів, 2 члени ВЛКСМ і 13 членів КНС[5]. Дійову допомогу партосередку і місцевим Радам у здійсненні політики партії на селі подавали комітети незаможних селян Червоного Бургуна й Львового. Вони вели боротьбу з куркулями, спекулянтами і шахраями, які ховали хліб, скуповували у селян худобу і продавали все це за спекулятивними цінами. КНС контролював власників млинів та олійниць, примусив їх припинити саботаж. У Львовому в період непу працювало близько десяти невеликих приватних підприємств: 3 млини з 15 робітниками, 2 олійниці, сироварня, цегельний завод, почало розвиватися виноробство[6].

У Львівському лісництві діяла профспілкова організація, яка здійснювала контроль за укладанням і виконанням куркулями трудових договорів з наймитами, вела виховну роботу серед трудівників сіл. Активну участь в культурному будівництві брав комсомольський осередок, заснований у Львовому 1920 року[7]. У 1923—1924 рр. в селі було відкрито дві початкові школи, школу лікнепу на 32 чоловіка, сельбуд, бібліотеку. У 1925 році створюється агрономічна профшкола з дворічним строком навчання. В ній набували знання 70 чоловік, всі комсомольці. 1927 року сельбуд об'єднував три червоні кутки, хату-читальню. Тут читалися лекції, провадилися вечори відпочинку, працювали драматичний і агрономічний гуртки.

Протягом відбудовного періоду економічне становище селян помітно поліпшилося. Це позначилося, насамперед, на зростанні кількості середняцьких і зменшенні

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-42, оп. 1, спр. 3, арк. 3, 4, 8; ф. Р-442, оп. 1, спр. 22, арк. 5; З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 1, стор. 181.

[2] Херсонський облдержархів, ф. Р-42, оп. 2, спр. 8, арк. 149, 150; З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 1, стор. 325.

[3] Херсонський облдержархів, ф. Р-2, оп. 1, спр. 956, арк. 275; спр. 979, арк. 7—12.

[4] Там же, спр. 1445, арк. 67; ф. Р-442, оп. 1, спр. 31, арк. 851.

[5] Там же, ф. Р-2, оп. 1, спр. 956, арк. 275; спр. 979, арк. 7—12.

[6] Там же, ф. Р-435, оп. 1, спр. 550а, арк. 17, 18.

[7] Там же, ф. Р-1887, оп. 3, спр. 162, арк. 90.

бідняцьких господарств. Так, у 1928 році середняцьких дворів у Львовому було 40 проц., Червоному Бургуні — 41,3 проц.Однак все ще залишилося багато бідняцьких сімей — відповідно 51 і 56 проц.[1] Основна маса селян починала усвідомлювати, що докорінного поліпшення життя можна добитися на основі колективного господарювання. В січні 1929 року в Червоному Бургуні, у колишньому поміщицькому маєтку, засновано комуну «Червоний партизан», за якою закріплено 520 га землі; через два місяці виникло товариство спільного обробітку землі «Нове життя», в якому було 19 членів і 214 га землі. Того ж року дрібні сільськогосподарські артілі, що існували в селах з 1922 року, об'єдналися з комуною і ТСОЗом і утворили два великі колективні господарства: в Червоному Бургуні — колгосп ім. Будьонного, що об'єднав 123 двори, у Львовому — колгосп «Перемога Ілліча», до складу якого увійшло 160 родин[2]. В процесі колективізації було розкуркулено сільських багатіїв, а їхнє майно і землю передано колгоспам.

В технічному й організаційному зміцненні сільськогосподарських артілей дедалі більшу роль відігравала МТС, яка спочатку містилася в Тягинці, а 1931 року переведена до Львового. Вона обслуговувала 18 колгоспів[3]. Завдяки наполегливій праці колгоспників і механізаторів поступово зростала урожайність ланів, розвивалося тваринництво. Артіль ім. Будьонного мала ферму каракулевих овець, де на кожні 100 вівцематок одержували по 127 ягнят, чотири стайні, шість корівників й телятників, свинарник. Прибутки від рільництва й тваринництва у 1940 році перевищили 970 тис. крб. В артілі «Перемога Ілліча» теж успішно розвивалося тваринництво, особливо вівчарство. Напередодні Великої Вітчизняної війни поголів'я овець у господарстві дорівнювало 1270[4].

Зростало колгоспне виробництво, поліпшувалися матеріальне становище і побут колгоспників. Протягом 1937—1940 рр. вони одержували на трудодень в середньому по 7—8 кг зерна і 3 крб. грішми[5]. В селі працювали дві семирічні школи, сільськогосподарський технікум; відкрилися лікарня, аптека. З культурно-освітніх закладів були клуб і бібліотека.

Війна, розв'язана гітлерівською Німеччиною проти СРСР, завдала радянським людям величезних страждань. 24 серпня 1941 року німецько-фашистські загарбники захопили Червоний Бургун й Львове. У Львовому лишилися переважно жінки і діти, бо близько 200 чоловік пішло до лав Червоної Армії, близько 300 — евакуювалися в глибокий тил. У вересні окупанти розстріляли комуніста Т. Д. Доценка, якого залишено в селі для організації підпільної роботи, передових колгоспників Я. У. Балабу, Т. Д. Ардатьєва, Х. А. Банзгера, Н. І. Кенігфеста. Гітлерівські кати вивели за село 160 мирних жителів і розстріляли їх з кулеметів. На місці загибелі радянських людей після війни встановлено пам'ятники жертвам фашизму.

Восени 1943 року, коли почався наступ Червоної Армії на півдні України, фашисти перетворили правий берег Дніпра в сильно укріплений рубіж. Гармати і кулемети ворога вдень і вночі обстрілювали переправу біля Львового. 2 листопада командир 2-го гвардійського механізованого корпусу 2-ї гвардійської армії гвардії генерал-лейтенант К. В. Свиридов віддав наказ військам форсувати Дніпро й захопити плацдарм у районі Тягинки, Ольгівки, Садового, а також попередити можливі контратаки ворога з боку Львового, Бургунки[6]. 4 листопада 1943 року передовий загін радянських гвардійців на чолі з молодшим лейтенантом Д. Г. Пановим пройшов із с. Кринок плавнями, швидко переправився на правий берег Дніпра біля Львового і, блискавичною атакою вибивши фашистів з траншей, закріпився тут. Гітлерівці

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-440, оп. 2, спр. 486, арк. 50—52.
[2] Там же, ф. Р-443, оп. 1, спр. 558, арк. 74, 109, 110; ф. Р-2433, оп. 1, спр. 5, арк. 77, 127.
[3] Там же, ф. Р-2467, оп. 9, спр. 2, арк. 1.
[4] Там же, ф. Р-2433, оп. 1, спр. 5, арк. 77—80, 127—130; З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 3, стор. 583.
[5] Херсонський облдержархів, ф. Р-1479, оп. 1, спр. 163, арк. 88.
[6] Архів МО СРСР, ф. 2, оп. 23113, спр. 7, арк. 252.

відступили, але незабаром на підмогу їм підійшли танки. Загін комуніста Панова вступив у нерівний бій з ворогом, намагаючись будь-що утримати плацдарм. В цьому бою загинули 27 бійців та їх командир. Герої поховані в одній з братських могил в центрі села, на пам'ятнику викарбувані імена росіян Д. Г. Панова, В. К. Токарєва, Л. С. Бєлкіна, українців — Г. І. Єременка, І. С. Бойка та інших.

Переправа головних сил радянських військ через ріку намічалася на 5 листопада. Але із стратегічних міркувань операцію по розгрому гітлерівських військ було перенесено в район Великої Лепетихи, й захоплені на правому березі Дніпра плацдарми довелося залишити[1]. Форсування Дніпра почалося 10 березня 1944 року. Наступ радянських військ був стрімким. Протягом 10—12 березня на правобережжі від Берислава до Херсона наші воїни визволили близько 300 населених пунктів, 12 березня було вибито ворога і з Львового[2] та Червоного Бургуна. З 240 жителів цих сіл, які воювали з гітлерівськими загарбниками на різних фронтах, 98 чоловік загинуло, 123 — нагороджено орденами і медалями.

Відступаючи, фашисти зруйнували всі господарські будівлі колгоспів, пункт «Заготзерно», магазини, лікарню, дві школи, технікум, три клуби; знищили посіви, забрали худобу. Багато мешканців залишилися без даху над головою, втратили особисте майно. Загальна сума матеріальних збитків, заподіяних гітлерівськими загарбниками колгоспам ім. Будьонного й «Перемога Ілліча», а також населенню, становила понад 13,5 млн. карбованців[3].

Важко було відроджувати зруйноване господарство колгоспів. В артілі «Перемога Ілліча» налічувалося всього 89 працездатних, а тяглова сила складалася з 8 коней і 3 корів. Таке ж становище було і в колгоспі ім. Будьонного. І все ж таки восени 1944 року трудівники артілей виконали план сівби озимих культур, посіявши 867 га жита і 600 га пшениці. Весняну сівбу 1945 року фактично теж було проведено вручну, бо хоч МТС і відновила роботу, але через брак запасних частин трактори багато простоювали[4].

Переборюючи величезні труднощі, сільські трудівники відроджували господарство артілей. Довоєнні посівні площі було відновлено в 1947 році. Протягом 1946—1950 рр. валовий збір зерна зріс з 2160 до 9273 цнт. Важче доводилося з відтворенням стада. План відновлення поголів'я худоби господарства виконали через чотири роки по закінченні війни. В колгоспі ім. Будьонного в роки першої післявоєнної п'ятирічки на придбання худоби з державних кредитів витрачено близько 150 тис. крб.[5] У цей же період за рахунок державних асигнувань були заново споруджені колгоспні ферми, майстерня МТС, лікарня, школа, повністю відновлено житловий фонд. За успіхи, досягнуті у відбудові села і колгоспу, бюро Херсонського обкому КП(б)У і облвиконком у 1946 році присудили Львівській сільраді третю премію. У зміцненні економіки артілей провідну роль відіграла партійна організація Львового, що відновила роботу в 1944 році у складі 4 чоловік. Вона подавала повсякденну допомогу правлінням колгоспів, проводила політмасову роботу, керувала агітколективами. В 1946 році була створена первинна парторганізація в артілі ім. Будьонного, а через два роки і в колгоспі «Перемога Ілліча»[6]. Комуністи обох парторганізацій були поставлені на найважливіші ділянки громадського виробництва.

У 1948—1949 рр., незважаючи на несприятливі погодні умови, артілі Львового й Червоного Бургуна виконали свої зобов'язання перед державою. У 1950 році

---

[1] Архів МО СРСР, ф. 399, оп. 7266, спр. 3, арк. 280—297.

[2] Херсонський облдержархів, ф. Р-1479, оп. 1, спр. 163, арк. 88.

[3] Там же, ф. Р-1479, оп. 1, спр. 57, арк. 133—200; ф. Р-2433, оп. 1, спр. 5, арк. 77—80, 127.

[4] Там же, ф. Р-2000, оп. 1, спр. 45, арк. 21; ф. Р-2433, оп. 1, спр. 6, арк. 11, 12; Херсонський облпартархів, ф. 139, оп. 1, спр. 23, арк. 58.

[5] Херсонський облдержархів, ф. Р-2433, оп. 1, спр. 27, арк. 140—145; спр. 53, арк. 153—166; ф. Р-2489, оп. 1, спр. 10, арк. 27.

[6] Херсонський облпартархів, ф. 139, оп. 1, спр. 23, арк. 26; спр. 37, арк. 124; оп. 2, спр. 8, арк. 7; ф. 1008, оп. 1, спр. 1, арк. 1.

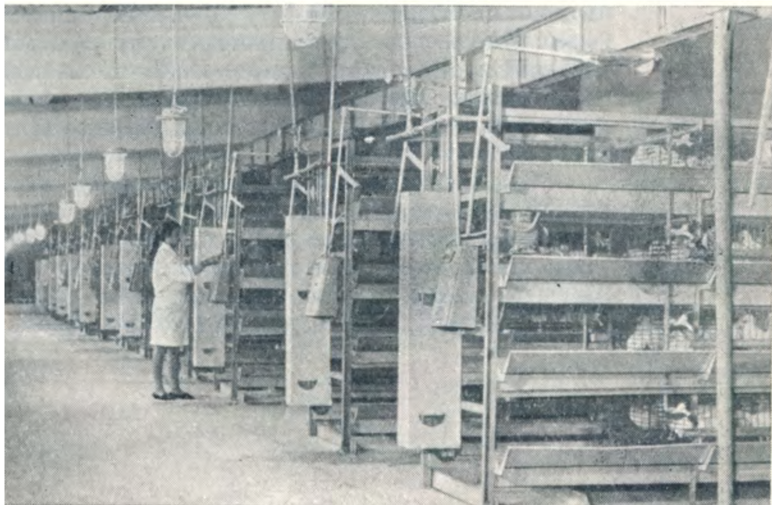
обидва колгоспи об'єдналися в одне господарство, за яким залишили назву ім. Будьонного[1]. Виконуючи рішення вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС, партійна організація і правління колгоспу ім. Будьонного накреслили і втілили в життя важливі заходи, спрямовані на дальше піднесення колгоспного виробництва. Було значно збільшено посівні площі під пшеницею, а її врожайність за роки п'ятої п'ятирічки зросла з 11 до 19,8 цнт з га. Колгосп добився кращих результатів в районі щодо продуктивності тваринництва[2].

В ході соціалістичного змагання передовики сільського господарства брали підвищені зобов'язання і з честю їх виконували. При плані 20 цнт озимої пшениці з га ланкова колгоспу ім. Будьонного В. П. Костюк у 1955 році зібрала по 28,6 цнт, доярка Р. М. Терьохіна надоїла від кожної корови по 3387 кг молока. У 1955—1956 рр. артіль ім. Будьонного була учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки.

У другій половині 50-х років сталися важливі адміністративні й економічні зміни. Указом Президії Верховної Ради УРСР 1956 року села Червоний Бургун і Львове були об'єднані. Наступного року на базі місцевої МТС і колгоспів сіл Львового, Отрадо-Кам'янки, Бургунки, Миколаївки, Ольгівки, Високого створено радгосп «Львівський», за яким закріплено 12,8 тис. га землі, у т. ч. 10,5 тис. га орної, 200 га виноградників, 73 га саду[3]. Організація великого державного господарства цілком виправдала себе. Так, якщо 1953 року з розрахунку на сто га сільськогосподарських угідь всі артілі виробляли м'яса в середньому 11 цнт, молока 60 цнт, то в 1958 році радгосп відповідно — 42,6 і 164,3 цнт. За успіхи в розвитку сільського господарства, заготівлі зерна, молока і м'яса того ж року директора радгоспу «Львівський» С. С. Гончарова нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора, вісім чоловік — медалями «За трудову відзнаку»[4].

Протягом семирічки радгосп добився нових успіхів: виробництво молока і м'яса збільшилося майже в півтора раза, яєць — в 7,5 раза. План виробництва й продажу державі зерна та продуктів тваринництва було перевиконано по всіх показниках[5]. Чимала заслуга в цих досягненнях належить партійній організації радгоспу і її партійному комітету, створеному в квітні 1959 року[6]. Партком і робітком багато уваги приділяли організації соціалістичного змагання і його вищої форми — руху за комуністичне ставлення до праці. Першими почесного звання ударників комуністичної праці удостоєні комбайнер М. В. Мелещенко, який збирав зернові з 300 га і намолочував по сім тис. цнт зерна; доярки Л. Я. Ващенко і Н. Ф. Астаніна та інші. 1966 року М. В. Мелещенко нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора. 1965 року з казахстанського радгоспу «Цілинний» до рідного села повернувся комбайнер І. М. Тахтай. На його грудях виблискували орден Трудового Червоного Прапора, медалі «За трудову доблесть», «За освоєння цілинних земель». Цих нагород, а також двох медалей ВСГВ його удостоєно за одинадцятирічну самовіддану працю на цілинних землях. Кокчетавський обком ЛКСМ Казахстану присвоїв І. М. Тахтаю почесне звання кра-

Бройлерний цех птахокомбінату радгоспу «Львівський». Село Львове. 1970 р.

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-2433, оп. 1, спр. 132, арк. 12—14.
[2] Там же, ф. Р-1953, оп. 3, спр. 261, арк. 223—236; спр. 474, арк. 121—128.
[3] Там же, ф. Р-2467, оп. 1, спр. 228, арк. 38.
[4] Там же; Херсонський облпартархів, ф. 127, оп. 13, спр. 2, арк. 2; газ. «Наддніпрянська правда», 8, 11, 12 березня 1958 р.
[5] Херсонський облдержархів, ф. Р-2000, оп. 4, спр. 570, арк. 28—51.
[6] Херсонський облпартархів, ф. 3413, оп. 1, спр. 6, арк. 33.

Зрошувана ділянка в радгоспі «Львівський». Село Львове, 1970 р.

щого бригадира комсомольсько-молодіжної бригади, а газета «Казахстанська правда» 14 серпня 1963 року писала: «І. М. Тахтай один з найшанованіших людей радгоспу... Його бригада за минулі дев'ять років дала державі понад два мільйони пудів пшениці. Якщо весь хліб, одержаний цією бригадою, навантажити в тритонки, то довжина колони становитиме 70 км». Не гірше працює комбайнер І. М. Тахтай і в радгоспі «Львівський».

Протягом восьмої п'ятирічки завдяки трудовим зусиллям колективу радгосп перетворився на велике спеціалізоване підприємство м'ясо-молочного напряму. За цей час поголів'я великої рогатої худоби збільшилося майже на тисячу і в останньому році п'ятирічки перевищило чотири тисячі голів. У радгоспі є птахокомбінат на 100 тис. курей, качина ферма. Всі трудомісткі роботи на тваринницьких фермах і птахокомбінаті механізовані, що сприяє підвищенню продуктивності праці. В середньому тваринники щороку виробляли 3,4 тис. тонн молока, 500 тонн м'яса, з нього половину пташиного, близько семи млн. штук яєць. Загальний обсяг тваринницької продукції за п'ятирічку збільшився вдвоє. За цей же час валовий збір зерна зріс у 1,6 раза. Добре завершили трудівники радгоспу перший рік дев'ятої п'ятирічки. Вони зібрали 13,2 тис. тонн зерна, понад 1,4 тис. тонн винограду, багато фруктів й городини. Державі продано 445 тис. качок і курчат. Прибутки господарства, переведеного на повний госпрозрахунок, у 1971 році перевищили 1,3 млн. крб. Набагато підвищилася культура землеробства, зокрема, широко застосовується хімічний обробіток ланів з допомогою сільськогосподарської авіації, запроваджується зрошування посушливих земель. Коштом держави трест «Бериславсільбуд» спорудив місцеву зрошувальну систему, яка дала життєдайну воду 400 га. У дев'ятій п'ятирічці почато будівництво нової зрошувальної системи на 2 тис. гектарів.

Своїми успіхами в господарській діяльності радгосп великою мірою зобов'язаний партійній організації. Вона об'єднує 116 комуністів, більшість яких зайнята безпосередньо в галузі матеріального виробництва. Понад 15 років працює телятницею комуністка О. П. Мацієвська. Вона — майстер тваринництва першого класу, одна з кращих телятниць району, ударниця комуністичної праці. Мацієвська добилася стопроцентного збереження телят і високого приросту ваги молодняка. Її портрет протягом багатьох років прикрашає радгоспну і районну Дошки пошани, а нині ім'я трудівниці назавжди занесено до Книги пошани радгоспу. Односельці не раз обирали її депутатом районної і сільської Рад.

Вірними помічниками комуністів є 103 члени ВЛКСМ, об'єднані в комсомольську організацію. У 1968 році за трудові успіхи комсомольсько-молодіжна бригада пташниць відділку № 5 нагороджена вимпелом ЦК ЛКСМУ. Комуністи й комсомольці вели перед у соціалістичному змаганні на честь 50-річчя Радянської влади, 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, за гідну зустріч XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України. 1972 року парторганізація очолила змагання за дострокове виконання плану другого року дев'ятої п'ятирічки на відзначення 50-річчя утворення СРСР.

Єдиною дружною сім'єю живе й трудиться багатонаціональний колектив радгоспу. В ньому є українці, росіяни, молдавани, комі, вірмени. Сумлінна праця в радгоспному господарстві добре винагороджується. У 1970 році, наприклад, середньомісячна заробітна плата робітників становила 86 крб., а передові виробничики одержують значно більше. Так, передова доярка радгоспу, кавалер ордена Леніна Л. Я. Ващенко, яка надоює на кожну корову своєї групи близько трьох тис. кг мо-

Середня школа в с. Львовому. 1970 р.

лока, заробляє щомісяця понад 280 крб., телятниці О. П. Мацієвська і Р. М. Терьохіна — від 200 до 220 крб., тракторист В. В. Гноєвий — 188 крб. Значні кошти одержують трудівники радгоспу з фонду матеріального заохочення, який 1971 року перевищував 200 тис. карбованців.

Кожного року поліпшується життя трудівників радгоспу, кращим стає їхній побут. У Львовому, яке після війни відроджене з руїн і попелу, побудовані нові цегляні і кам'яні будинки під шифером, залізом. Простяглися нові вулиці з двоповерховими будинками, обсаджені декоративними й фруктовими деревами. Всі житла електрифіковано, прокладено водопровід, понад 300 сімей мають газ. У затишних, добре умебльованих будиночках вечорами світяться голубі екрани телевізорів, грає радіо. Чимало родин мають холодильники, пральні машини, велосипеди, мотоцикли. Майже всі необхідні промислові й продовольчі товари мешканці Львового купують у магазинах і крамницях села. 1970 року для малят збудовано дитячий комбінат на 180 місць.

В селі працюють дільнична лікарня на 20 ліжок, аптека. В кожному з п'яти відділків радгоспу — медпункт. Медичну допомогу хворим подають 3 лікарі, 11 працівників із середньою спеціальною освітою.

Понад п'ятдесят учителів з вищою і двадцять із спеціальною середньою освітою трудяться в двох середніх школах, одна з яких — школа-інтернат. В них навчається близько тисячі учнів. У рік славного півстоліття Великого Жовтня загальноосвітня школа переїхала до триповерхового приміщення на 640 місць із зручними класними кімнатами, кабінетами, лабораторіями, майстернями. За школою закріплено земельну ділянку, де учні посадили близько двох тис. фруктових і декоративних дерев та кущів. У школі багато різних аматорських гуртків. Піонери обладнали кімнату бойової і трудової слави, листуються з учасниками боїв за визволення села від німецько-фашистських загарбників. Біля пам'ятника загиблим воїнам кожного року відбувається урочистий прийом до піонерів, на якому юні ленінці дають клятву вірності справі батьків і відданості соціалістичній Батьківщині.

Школа-інтернат займає приміщення і територію колишнього сільськогосподарського технікуму. В ній навчається чимало дітей з віддалених сіл, які перебувають на повному державному утриманні.

При сільському клубі працюють гуртки художньої самодіяльності: хореографічна група, хоровий колектив, які дають концерти і в сусідніх селах. На клубній сцені часто виступають артисти Бериславського народного театру, будинку культури с Козацького, Херсонського обласного й Одеського лялькового театрів. За ініціативою і безпосередньою участю комсомольців у Львовому споруджено літній кінотеатр на 700 місць. Велику роль у господарському і культурному будівництві в селі поряд з парткомом і робіткомом радгоспу відіграє Львівська сільська Рада. Вона складається з 49 депутатів, переважна більшість їх є робітниками радгоспу. Серед них — орденоносці Л. Я. Ващенко і А. А. Очаковський та ін. 1971 року з свого бюджету, який дорівнював 93,1 тис. крб., Рада витратила на освіту й культуру 80,8 тис. крб., решту — на будівництво доріг, впорядкування села тощо.

У перспективному плані розвитку села передбачається до 1980 року перетворити Львове на селище міського типу з високорозвинутим сільськогосподарським виробництвом.

В. І. ПОЗДИШЕВ, В. В. ПОРТУГАЛЬСЬКИЙ

ЧЕРВО́НИЙ МАЯ́К

Червоний Маяк — селище, центр сільської Ради. Розташований на березі Каховського водосховища, за 25 км від районного центру і за 66 км від найближчої залізничної станції Каховка. Населення — 2013 чоловік. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Крупиця, Новокаїри, Республіканець, Ударник.

Про давнє заселення території, де тепер розташовані села Червоний Маяк і Республіканець, свідчать виявлені тут неолітичний могильник, курганні поховання доби бронзи, а також два скіфо-сарматські городища й могильник[1].

У 1781 році на місці сучасного Червоного Маяка, біля Пропасної балки, царський уряд виділив землю для заснування монастиря. Перші ченці створеної 1783 року Софронійової пустині жили в печерах, видовбаних у кручах (їх залишки збереглися до наших днів). Через 20 років сюди з Смоленської губернії переведено Бізюків монастир, і відтоді він дістав офіційну назву — Григоріє-Бізюків чоловічий монастир. Серед народу поширилася назва — Пропасний монастир (за гідронімом)[2]. Наприкінці XVIII ст. монастиреві належало 4854 десятини землі, в т. ч. 2584 орної; під сіножатями було 786, лісом — 830 та непридатної — 622 десятини. Його багатства зростали, і в першій половині XIX ст. земельна площа становила вже 25 964 десятини — 1,5 проц. всієї площі землекористування в Херсонському повіті. Крім зернового господарства, тут розвивалися садівництво, бджільництво і скотарство. Багаті рибальські угіддя монастир за великі гроші віддавав в оренду[3].

Після реформи 1861 року Григоріє-Бізюків монастир залишався власником усіх своїх земельних угідь. На його величезних ланах висівалися озимі жито і пшениця, а також яра пшениця й овес; вирощувалися просо, льон і кукурудза; закладалися виноградні плантації. Врожаї зернових на монастирських землях значно перевищували середню врожайність на Херсонщині і становили залежно від погодних умов від 40 до 70 пудів з десятини. 1887 року в монастирському господарстві налічувалося 145 голів робочої худоби, 420 голів великої рогатої худоби, чимало овець і свиней[4].

Монастир був власником багатьох промислових підприємств: млинів, олійниць, виноробні, вапнярні, слюсарсько-ковальських, цегельно-черепичних і гончарних майстерень. Працювала електростанція, застосовувалася тогочасна техніка, в т. ч. локомобіль[5]. Підприємства були досить прибутковими. Чималі гроші давали млини та олійниці, куди з усіх навколишніх сіл привозили зерно і соняшникове насіння. Наживався монастир і на здачі землі в оренду. Орендарі-куркулі брали великі ділянки в довгострокову оренду по 2,8—5 крб. за десятину, а безземельні селянські господарства орендували на рік невеликі клаптики, за які з них здирали по 10 крб. за десятину. З селян-бідняків, які не могли сплачувати гроші, монастир брав плату натурою: за орну землю — третину врожаю, за сіножаті — від трьох п'ятих до двох третин скошеного сіна[6]. Були й інші джерела надходження грошей: кілька разів на рік ченці й семінаристи йшли на села збирати пожертвування; багаті парафіяни часто відказували монастиреві великі капітали й землю, щоб «братія» замолювала їхні гріхи. Отже, Григоріє-Бізюків монастир, прибутки якого на початку XX ст.

---

[1] Археологічні пам'ятки УРСР, т. 10, стор. 196: В. И. Гошкевич. Древние городища по берегам низового Днепра. СПб., 1913, стор. 21.

[2] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6, приложения, стор. 150, 151; Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 14. стор. 641; А. Афанасьев-Чужбинский. Поездка в Южную Россию, ч. 1, стор. 257.

[3] ЦДВІА СРСР, ф. ВУА, спр. 18 336, ч. 1, арк. 180, 181; Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6, стор. 170, 171.

[4] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6, стор. 296, 304, приложения, стор. 151.

[5] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 575, оп. 1, спр. 26, арк. 12.

[6] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6, приложения, стор. 4, 54.

Вид на Григоріє-Бізюків монастир. 1912 р.

перевищували 500 тис. крб. на рік[1], був одним з найбагатших на півдні України. У ньому налічувалося 70 капітальних кам'яних споруд: собор, дві церкви, дзвіниця, братський корпус на три поверхи і 76 кімнат, будинок архімандрита на 43 кімнати, будинок намісника на 12 кімнат, дитячий притулок на 5 кімнат, дворянський і загальний готелі, заїжджі двори для простого люду та багато різних служб. У монастирі були фельдшерський пункт, який обслуговував лише ченців і семінаристів, духовна семінарія та церковнопарафіяльна школа. Поблизу обителі розміщувалися саманні хатини сімейних селян-бідняків, які працювали в монастирському господарстві. На численних хуторах, розкиданих по степу, мешкали селяни, які обробляли монастирську землю, доглядали монастирських коней (хутір Кінський Завод), овець (хутір Кошара), вирощували льон (хутір Лляний). Жили вони в злиднях, працювали тяжко, під палючим сонцем, часто без води (хутір Безводний). Монастир жорстоко експлуатував також сільських бідняків, які, не маючи землі і грошей, щоб її купити або орендувати, наймалися в строковики, з ранку і до вечора орали монастирські лани, збирали урожай, одержуючи за каторжну працю жалюгідні копійки.

Не було меж ненависті трудящого населення навколишніх сіл до монастиря, якого в народі називали кровососом. Коли почалася перша російська революція 1905—1907 рр., біднота захопила і поділила між собою 15 тис. десятин монастирських угідь, заявивши при цьому: «Монахи повинні богу молитися, а не торгувати землею»[2]. Та вже навесні 1906 року царські війська повернули землю монастиреві, який через суд добився відшкодування селянами збитків. У роки революції з амвонів монастирських церков священики проклинали тих, хто боровся за визволення народу від експлуатації поміщиків і капіталістів, проголошували «многая лета» кривавому самодержцю всеросійському Миколі II, а з початком першої світової війни благословляли «російське воїнство» вмирати за збільшення прибутків вітчизняних і західноєвропейських капіталістів. Під час війни монастир наживався на постачанні казні зерна. Збільшення потреби в робочих руках у зв'язку із зростанням монастирського господарства спричинювало приплив нових жителів. У 1916 році в монастирі й селищі, що до нього примикало, мешкало 910 чоловік проти 145 — у 1894 році[3].

Після Лютневої буржуазно-демократичної революції 1917 року селяни монастирських хуторів, сільська біднота навколишніх сіл і дрібні орендарі почали більш організовано добиватися землі. В Григоріє-Бізюковому монастирі було створено комітет економії[4], що складався з робітників і службовців. Хоч комітет і підтриму-

---

[1] Путівник по Нижньому Дніпру та Південному Бугу на 1931 рік. Херсон, 1931, стор. 39.

[2] М. Н. Лещенко. Селянський рух на Україні в роки першої російської революції. К., 1956, стор. 72.

[3] Список населенных мест Херсонской губернии и статистические данные о каждом поселении, стор. 420: Список населенных мест Херсонской губернии. (По данным Всероссийской сел.-хоз. переписи 1916 г.), стор. 126.

[4] Победа Советской власти на Херсонщине, стор. 65.

вав зв'язки з Херсонською Радою робітничих та солдатських депутатів, але діяв нерішуче, бо його керівники, й зокрема голова — учитель церковнопарафіяльної школи, перебували під есерівським впливом.

Монастирські землі були реквізовані тільки після встановлення в селищі у січні 1918 року Радянської влади. Однак обрана трудящими Рада селянських депутатів розподілити їх серед хліборобів тоді не встигла. Наприкінці березня австро-німецькі окупанти зайняли територію монастиря. Вони повернули ченцям землю, дали їм зброю, і «служителі бога» стали служителями іноземних загарбників, а після краху австро-німецького окупаційного режиму — буржуазно-націоналістичної контрреволюції. В січні 1919 року селянський партизанський загін з Великої Лепетихи на чолі з К. Івденком потрапив у засідку, яку влаштували озброєні ченці монастиря. Під час перестрілки загинули 12 партизанів і командир загону[1]. 12 лютого 1919 року радянські партизанські загони зайняли монастир. Монахів було обеззброєно, більшість їх розбіглася[2].

Відновила роботу Рада селянських депутатів. На базі монастирського господарства в квітні створено радгосп. На його орних землях (1,5 тис. десятин) почалися роботи по створенню насінницького господарства, впорядкуванню старих і закладці нових виноградників; було організовано сільськогосподарську школу[3]. Та вже у травні 1919 року сюди вдерлися григор'євці, а в серпні — денікінці. Пограбовані ними жителі залишали хутори; поля, виноградники і сади не оброблялись, будівлі руйнувалися. І тільки навесні 1920 року, після того, як в січні Червона Армія вигнала денікінців, радгосп було відновлено. Йому виділили 600 десятин орної землі, 400 десятин цілини, 1000 десятин плавнів. Зменшення орних площ пояснювалося тим, що значну кількість колишніх монастирських земель віддали безземельним і малоземельним селянам Старошведської та сусідньої Качкарівської волостей.

Масово-політичну роботу в колективі радгоспу очолив створений на початку 1921 року партосередок, що складався з трьох комуністів. Тоді ж виникла і профспілкова організація, яка об'єднувала 70 робітників. Навесні засіяли значну площу, але жахлива посуха згубила посіви. Почався голод, і робітники з сім'ями переселялися в села. 1922 року в колишньому монастирському селищі лишилося 70 чоловіків і 48 жінок[4]. Протягом цих тяжких років радгосп фактично не діяв і тільки в 1923 році почав поступово відроджуватися. Щоб не пустували землі, добру половину їх здавали в оренду. Так, артілі «Селянська культура», організованій емігрантами з Америки, було здано 1 тис. десятин цілини, плавнів, а також орної землі. Решту обробляли самі. І хоч у господарстві не вистачало робочих рук й тягла, радгосп, використовуючи всю наявну робочу худобу — 18 коней, 65 волів, а також 21 корову, успішно провів весняну сівбу 1923 року. Чималу допомогу йому подавали бідняки й наймити з навколишніх сіл, червоноармійці військових частин. Так, на збиранні врожаю з Горностаївки прибуло 70 чоловік[5]. Того року одержано високий урожай: робітники намолотили по 41 пуду жита й 43 пуди пшениці з десятини[6]. Радгосп розрахувався з державою, забезпечив себе насінням, людей — продовольством. До Москви на першу Всеросійську сільськогосподарську виставку 1923 року надіслали робітника Г. С. Бородія. Повернувшись звідти, він виступив перед робітниками, розповів про досягнення перших колективних господарств країни, представлених на виставці.

---

[1] Сорок років Радянської влади на Херсонщині, стор. 37, 38.

[2] Херсонський облдержархів, ф. Р-3264, оп. 1, спр. 32, арк. 17; Гражданская война на Украине, т. 1, кн. 2, стор. XXVIII.

[3] З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 1, стор. 61.

[4] Газ. «Херсонский коммунар», 18 липня 1923 р.

[5] Газ. «Херсонский коммунар», 18 липня 1923 р.

[6] Газ. «Херсонский коммунар», 8 серпня 1923 р.

На початку 1924 року радгосп і селище були перейменовані на «Червоний Маяк». Бериславський райком партії затвердив партійний осередок радгоспу, що налічував 6 комуністів. Того ж року створено і комсомольський осередок, який об'єднав 18 юнаків і дівчат[1]. Партійний і комсомольський осередки допомагали дирекції радгоспу зміцнювати господарство. Основна увага приділялася зерновим — сіяли пшеницю, ячмінь, овес, кукурудзу; з технічних культур вирощували льон (180 десятин) і кенаф (20 десятин). Радгосп мав 63 десятини лісу.

У 1924 році «Червоний Маяк» об'єднано з сусіднім радянським господарством ім. Горького. Земельна площа збільшилася до 4,9 тис. десятин. У 1924/25 господарському році в радгоспі налічувалося 2 трактори, а також 35 волів і 23 коней, але машини через відсутність запасних частин і недосвідченість трактористів більше простоювали, ніж працювали, робоча худоба була виснаженою. Відчувалася гостра нестача робітників. Тому радгосп власними силами зміг зорати і засіяти тільки 630 десятин; 728 десятин обробляв спільно з селянами; 620 десятин, у т. ч. 63 десятини виноградників, здавав в оренду.

Комісія окружкому профспілки робітників землі і лісу, яка 1925 року обстежувала радгосп, відзначила, що завдяки самовідданій праці колективу урожай зернових проти 1923 року зріс у півтора-два рази, але виробничі успіхи були б значно більшими, коли б господарству асигновували достатньо коштів. Це дало б можливість розв'язати проблему робочих рук, відмовитися від здачі орної землі та виноградників в оренду, відновити сад, частина якого загинула в посушливі роки, розвивати племінне тваринництво, відремонтувати господарські і житлові приміщення[2].

Бюджетні асигнування радгоспу були значно збільшені, і це сприяло зміцненню його економіки. Впроваджувалися шестипільні сівозміни, сівба провадилася чистосортним насінням. Закладалася база розвитку племінного тваринництва, створено парувальний пункт племінної худоби. У 1926 році на полях господарства працювало 12 тракторів. Вирощене тут високосортне насіння озимої пшениці «Кооператорка» одержували господарства Миколаївщини, Кубані та інших областей. Того року радгосп мав чистого прибутку 31 тис. крб.[3], а це дало можливість спорудити кілька виробничих приміщень і житлових будинків, відремонтувати електростанцію. Червоний Маяк став першим селом на Херсонщині, де почали широко використовувати електрику в господарстві та побуті.

Більше уваги приділялося охороні здоров'я трудящих, розвитку народної освіти і культури. Фельдшерський пункт Червоного Маяка обслуговував, крім своїх мешканців, населення сусідніх сіл. На центральній садибі радгоспу працювала початкова школа, де навчалися діти місцевих робітників, жителів сіл Куцої Балки, Нових Каїр, Рогули. Для дорослих організували школу ліквідації неписьменності. В приміщенні колишнього монастирського собору обладнали робітничий клуб, який став центром культурно-освітньої й політичної роботи. Тут проводилися концерти й вистави, читалися лекції про будівництво нового, соціалістичного ладу, працювала бібліотека[4].

У 1928 році до селища Червоного Маяка приїхав журналіст газети «Наддніпрянська правда», в майбутньому відомий український письменник Юрій Дольд-Михайлик. Всебічно ознайомившись з господарством радгоспу і життям робітників, він розповів читачам газети, як на руїнах монастиря зростав радгосп «Червоний Маяк» та змінювалося ставлення селян до нього і до колективного господарювання. «Якої кращої агітації за колективи й радгоспи ще треба,— писав журналіст,— коли через межу — два врожаї: один — на селянській ниві — 15 пудів з десятини, а дру-

---

[1] Газ. «Херсонский коммунар», 5 квітня 1924 р.

[2] З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 1, стор. 508—511.

[3] Газ. «Наддніпрянська правда», 22 липня 1928 р.

[4] Газ. «Херсонский коммунар», 5 квітня 1924 р.

гий — на радгоспівській — 60 ...Радгосп «Червоний Маяк» є тим маяком, що вказує правильний шлях для нашого сільського господарства»[1].

Радгосп допомагав біднякам в оранці й сівбі. З ініціативи комуністів усі 36 тракторів у недільні дні виїздили на ділянки одноосібників і за 5—6 годин зорювали стільки, скільки бідняки не підняли б і за тиждень[2]. Чималий вклад вніс радгосп «Червоний Маяк» в успішне проведення колективізації, у зміцнення артільних господарств району. Навесні 1930 року він зорав і засіяв у сусідніх колгоспах 300 га землі, підняв 250 га пару. В радгоспній школі механізаторів готували для колгоспів і МТС трактористів, агротехніків, механіків. Радгосп був основним постачальником племінного молодняка великої рогатої худоби і свиней сільськогосподарським артілям.

Наприкінці 20-х — на початку 30-х років у селищі Червоному Маяку зросли й зміцніли партійна та комсомольська організації. У 1930 році з 32 комуністів 27 працювали безпосередньо на виробництві. Не відставали від них і 50 комсомольців[3]. 1933 року в радгоспі створено політвідділ, який провадив велику організаторську і виховну роботу. Було відкрито школу, що готувала керівні партійні кадри для радянських господарств України. Політвідділ радгоспу, партійна, комсомольська і профспілкова організації добилися того, що «Червоний Маяк» став одним з передових господарств на Херсонщині. Після того, як у 1932 році за рішенням загальних зборів колгоспників було ліквідовано слабку сільськогосподарську артіль у с. Крупиці, а її члени — жителі сіл Крупиці, Куцої Балки і Рогули—перейшли працювати до «Червоного Маяка», було розв'язано проблему кадрів.

У передвоєнні роки радгосп займався вирощуванням зернових культур, а також тваринництвом. Сіяли озиму пшеницю і ячмінь, а також овес, просо та ін. Тільки озимою пшеницею засівали понад 1,4 тис. га. 1939 року з усієї площі посіву зібрали по 19,4 цнт з га цієї цінної культури. Того року план здачі державі зерна виконано на 137 проц., м'яса — на 108 проц. Прибутки господарства перевищили 155 тис. крб. За високі виробничі показники радгосп напередодні Великої Вітчизняної війни тричі занесено до Книги пошани Всесоюзної сільськогосподарської виставки[4].

Разом з господарством зростало і розвивалося селище Червоний Маяк. З каменю, який видобували у кар'єрах, що знаходились неподалік від центральної садиби, споруджувалися нові будинки. Тільки за один 1939 рік житлова площа зросла на 2 тис. кв. метрів і становила 8,3 тис. кв. метрів. У селищі діяли електростанція, водогін. Жителів обслуговували хлібопекарня, їдальня; працювали готель, амбулаторія, клуб. Діти навчалися у семирічній школі, для малюків відкрили дитячий садок[5]. Селище Червоний Маяк було підпорядковане Новокаїрській сільраді, але фактично воно залишалося господарським і культурним центром на території цієї сільради.

Коли почалася Велика Вітчизняна війна, в Червоному Маяку все було перебудовано на військовий лад. Для боротьби з фашистськими десантниками і диверсантами створено винищувальну групу, бійці якої охороняли селище і достиглий урожай. У серпні 1941 року в зв'язку з наближенням фронту почалась евакуація майна, худоби, техніки. 886 голів великої рогатої худоби було відправлено до радгоспу ім. 8 Березня Саратовської області[6]. Частину майна і хліб у скиртах сховали або знищили, щоб не дісталися ворогу.

---

[1] З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 2, стор. 268.

[2] Там же, стор. 266.

[3] Газ. «Наддніпрянська правда», 12 червня 1930 р.

[4] Херсонський облдержархів, ф. Р-1008, оп. 1, спр. 134, арк. 34; З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 3, стор. 583.

[5] Херсонський облдержархів, ф. Р-1008, оп. 1, спр. 134, арк. 10, 11, 94.

[6] Херсонський облпартархів, ф. 127, оп. 1, спр. 9, арк. 11.

20 серпня 1941 року гітлерівці вдерлися до Червоного Маяка і почали встановлювати «новий порядок» з розстрілів мирних жителів. Фашистські недолюдки схопили і прилюдно стратили дружину та двох малолітніх дітей робітника-комуніста Н. Г. Шкуропата, дружину робітника Сухини та багатьох інших. Майже 32 місяці безчинствували загарбники в Червоному Маяку. Вони насильно відправили на каторжні роботи до Німеччини понад 20 юнаків і дівчат, більшість з яких там і загинула[1]. Гітлерівці пограбували господарство радгоспу і населення: вивезли з ферм 90 корів, 102 коней, 51 голову молодняка, забрали у жителів 140 корів[2]. Окупанти запровадили рабську працю: всіх мешканців, включаючи підлітків і старих, по 12—14 годин примушували працювати у т. зв. общинному господарстві, створеному в селищі. Але ні нагаї поліцаїв, ні загроза смертної кари не могли зламати опір населення. В результаті організованого саботажу протягом 1941—1943 рр. на полях під снігом залишалися сотні га пшениці, ячменю і соняшнику.

На початку березня 1944 року фронт наблизився до селища Червоний Маяк. Перед відступом гітлерівці спалили й зруйнували більшість житлових будинків і майже всі виробничі споруди, намагалися забрати з собою населення. Та навальний наступ частин 10-го гвардійського стрілецького і 2-го гвардійського механізованого корпусів перешкодив цьому. 10 березня жителі з сльозами радості на очах, з хлібом-сіллю зустрічали своїх визволителів, а вже наступного дня вони взялися за розчистку вулиць від битої цегли, каміння, обгорілих балок. Готуючись до весняно-польових робіт, відремонтували чотири уцілілі трактори і деякий дрібний інвентар[3]. Того року далеко не всю площу було зорано і засіяно; не вистачало ні робочих рук, ні насіння, ні тягла. Навіть корів на все селище лишилося всього вісім. Після повернення худоби з саратовського радгоспу справи пішли на краще.

За постановою Ради Народних Комісарів УРСР від 27 червня 1944 року «Про відбудову і дальший розвиток виноградарства та виноробства в УРСР», радгосп «Червоний Маяк» перетворено на спеціалізоване виноградарське господарство. За ним закріплено 4,3 тис. га земельних угідь, з них лише 13 га займав виноградник і 15 га — сад. Починаючи з передостаннього воєнного року провадилися інтенсивні роботи щодо відродження господарства і відбудови селища, освоєння земель, насадження виноградників, закладки нових садів. Після переможного закінчення Великої Вітчизняної війни в цю роботу включилися й демобілізовані воїни. Зі зброєю в руках захищали соціалістичну Вітчизну понад 300 жителів Червоного Маяка, з них 257 нагороджено бойовими орденами і медалями. Комуніст І. С. Криворучко, який до війни працював робітником радгоспу, пройшов шляхами війни від Сталінграда до столиці Чехословаччини. Його груди прикрашає орден Червоної Зірки. З Червоного Маяка пішов він добровольцем на фронт, сюди ж і повернувся, як і багато інших воїнів.

Правильно використовуючи державну допомогу, зокрема кредити, техніку, колектив радгоспу під керівництвом партійної організації наприкінці 40 — на початок 50-х років збільшив площу родючих виноградників до 263 га, саду — до 37 га. Крім того, тут вирощувалися чубуки подвійних лоз, проводилося прищеплення кореневласних саджанців. У ті роки було відбудовано центральну ремонтну майстерню, електростанцію, водогін.

Велику допомогу радгосп подав 52 родинам переселенців із західних областей України, які прибули сюди на початку 1946 року. Їх забезпечили квартирами, городами, держава виділила кредити на придбання корів, овець тощо. Вдячні новосели працювали не покладаючи рук. У 1949 році за високі показники в розвитку конярства високого звання Героя Соціалістичної Праці удостоєно одного з перших переселенців, старшого конюха радгоспу П. А. Веремка. З 1946 року доглядав він

---

[1] Херсонський облпартархів, ф. 127, оп. 1, спр. 8, арк. 16.
[2] Там же, спр. 9, арк. 12.
[3] Там же, арк. 14.

радгоспних коней, які через нестачу тракторів були основною тягловою силою. П. А. Веремко, що дуже любив коней, плекав їх, добре годував і лікував, рік у рік одержував пересічно по 93 лошат від ста конематок і всіх їх зберігав. Та високу нагороду П. А. Веремку не довелося одержати. За кілька днів до оголошення Указу Президії Верховної Ради СРСР про присвоєння йому звання Героя він загинув, рятуючи високопородного жеребця, який тонув у річці[1].

Після закінчення відбудови господарства, економіка радгоспу швидко міцніла. Великою мірою сприяло цьому одержання селищем та радгоспом електроенергії від Каховської ГЕС. Протягом 1953—1962 рр. середня врожайність зернових підвищилася з 9,8 до 17 цнт, винограду — з 47,8 до 63,2 цнт. По 70 цнт винограду з га щороку вирощувала і збирала бригада кавалера двох орденів Леніна І. С. Криворучка. Чудовим майстром виноградних плантацій односельці поправу вважають Т. І. Паталах, нагороджену орденом Леніна.

У селищі і радгоспі широко розгорнулося змагання за комуністичне ставлення до праці. 1966 року першими вибороли почесне звання колективів комуністичної праці винзавод, бригада № 3 першого відділку радгоспу та городня бригада третього відділку. Звання ударника комуністичної праці присвоєно 118 робітникам. Почесне звання урочисто присуджується на спільному засіданні робітничого комітету з представниками партійних, комсомольських організацій, сільської Ради та дирекції радгоспу. Ударники комуністичної праці одержують посвідчення і значки. До 50-річчя Радянської влади кращих працівників радгоспу відзначено Почесними грамотами Херсонського обкому КП України і облвиконкому та Бериславського райкому партії і райвиконкому[2].

Наприкінці 60-х років виноградники було розширено до 1380 га, сад — до 778 га. Великі площі займали такі сорти, як Рислінг, Аліготе, Каберне, Лідія та ін. Радгосп «Червоний Маяк», оснащений досконалою першокласною технікою, має свої ремонтні і механічні майстерні. Широко застосовується механічне відкривання виноградників. Значно розширено цехи винзаводу. 1967 року він виробив 592,5 тис. декалітрів продукції проти 196 тис. у 1962 році. Заводські винороби представили на Виставку досягнень народного господарства СРСР новий сорт вина «Бериславське десертне», яке удостоєне золотої медалі. В селищі побудовано холодильник для зберігання 600 тонн овочів і фруктів, пункт переробки фруктів та ягід потужністю десять тонн на добу (він виробляє фруктові соки та виноматеріали), потужну насосну станцію, два корівники і два свинарники.

Комуністичне ставлення трудівників Червоного Маяка до праці, висока енергетична та механічна озброєність радгоспу, зростання капіталовкладень, які у восьмій п'ятирічці становили близько 3,4 млн. крб., дали можливість перевиконати п'ятирічний план. Збільшилося виробництво зерна, фруктів, м'яса, молока. Тільки врожаї винограду через пилові бурі й морози 1969—1970 рр. були менші за звичайні.

Сторіччя з дня народження В. І. Леніна, XXIV з'їзд КПРС та XXIV з'їзд КП України колектив радгоспу «Червоний Маяк» зустрів великими виробничими успіхами. Внаслідок широкого розвитку соціалістичного змагання підвищені соціалістичні зобов'язання, взяті на честь знаменних дат, були перевиконані. Добре працювали трудівники радгоспу і в першому році дев'ятої п'ятирічки. З кожного га посіву вони зібрали по 33,3 цнт зернових, виробили 1261 цнт яловичини і свинини. У 1972 році цей колектив трудиться під гаслом — «До 50-річчя утворення Радянської держави — сотні центнерів надпланової сільськогосподарської продукції!»

1970 року за визначні трудові здобутки 117 робітників і службовців були нагороджені ювілейною медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна». Наступного року 10 передовиків радгоспу удо-

---

[1] Газ. «Соціалістична перемога», 2 листопада 1949 р.
[2] Газ. «Наддніпрянська правда», 25 жовтня 1967 р.

стоєно високих урядових нагород. Бригадиру садівників М. П. Савченку вручено орден Леніна.

Душею і організаторами трудових перемог колективу є комуністи, об'єднані у 8 цехових парторганізацій — винзаводу, відділків, ферми. Парторганізацію створено при середній школі. На початок 1972 року в селищі налічувалося 111 членів КПРС. У своїй повсякденній роботі комуністи спираються на профспілкову організацію — одну з найстаріших в області, що налічує 1216 чоловік, а також на 188 комсомольців.

Велику роль у господарському і культурному житті робітничого селища Червоного Маяка відіграє сільська Рада, центр якої перенесено сюди з Нових Каїрів у 1960 році. Серед її депутатів робітників — 39, представників інтелігенції — 15. Навколо постійних комісій Ради — сільськогосподарської, фінансової, соціально-культурної, по роботі серед молоді та ін.— згуртувався міцний актив. З свого бюджету, який 1971 року дорівнював 74 тис. крб., Рада асигнує чималі кошти на задоволення побутових і культурних потреб населення та впорядкування селища.

За післявоєнний час селище Червоний Маяк значно зросло, покрасивішало. Наприкінці 1962 року до нього приєднано с. Куцу Балку. Сім'ї робітників і службовців живуть у гарних і затишних будинках. Лише протягом 1959—1970 рр. за рахунок держави зведено 532 одно- і двоквартирні будинки. На їх спорудження витрачено понад три мільйони крб. Крім того, 130 сімей з допомогою державних кредитів побудували власні домівки. Чепурні котеджі потопають у зелені садів і виноградників. На вулицях висаджено понад десять тисяч дерев. На центральній садибі, у третьому і четвертому відділках побудовано хороші їдальні, дитячі садки, магазини. Прокладено водопровід, поступово здійснюється газифікація селища. 1960 року радгосп збудував власну АТС на 50 абонентів. Телефонізовано всі населені пункти сільської Ради, відділки радгоспу та селищні установи.

У Червоному Маяку працюють лікарняний пункт і аптека, а на 3-му і 4-му відділках — фельдшерські пункти. Хворих обслуговують лікар і 7 фельдшерів та медсестер. 1966 року в мальовничому місці біля Дніпра для робітників радгоспу споруджено профілакторій на 50 ліжок. На охорону здоров'я населення з радгоспного та місцевого бюджетів щороку витрачається пересічно 45 тис. карбованців.

У селищі діє середня школа, в якій 1971 року навчалося понад 500 учнів. На відділках радгоспу є дві початкові школи на сто учнів. У Червоному Маяку відкрито консультаційний пункт Бериславської середньої заочної школи і філіал Бериславської музичної школи по класу баяна і фортепіано. 1970 року в школах працювало 37 педагогів, у т. ч. заслужений вчитель Української РСР Г. Ф. Соловей. З часу заснування Червономаяцьку середню школу закінчило понад 400 юнаків і дівчат. Більшість випускників трудиться у радгоспі; чимало вихованців школи здобуло вищу і середню спеціальну освіту у вузах і технікумах країни й повернулось до селища. Вони працюють учителями, медпрацівниками, спеціалістами сільського господарства тощо. На 1 січня 1970 року в Червоному Маяку налічувалось спеціалістів з вищою освітою 47 чоловік, з середньою — 196.

Вид на селище Червоний Маяк. 1970 р.

За післявоєнні роки розширилася мережа культурно-освітніх закладів. 1967 року зведено великий будинок культури, який має кінозал на 450 місць, лекційний і читальний зали, кімнати для гурткової роботи. В селищі побудовано літній кінотеатр на 600 місць. У третьому і четвертому відділках радгоспу відкрито клуби й бібліотеки.

Організаторами спортивної роботи є комсомольці. Вони були ініціаторами спо-

рудження стадіону на 2 тис. глядачів. Крім нього, в Червоному Маяку є спортивний та два волейбольні майданчики, а в школі — спортивний зал. Футбольна, волейбольна і баскетбольна команди в районних змаганнях не раз завойовували кубки, нагороджувалися почесними грамотами.

Під керівництвом комуністів, депутатів сільської Ради в Червоному Маяку активно працюють добровільні громадські організації. Організація ДТСААФ щороку готує мотоциклістів, шоферів, радистів. 1970 року молодь Червоного Маяка здійснила мотопробіг по місцях бойової слави за маршрутом: Червоний Маяк—Берислав—Нова Каховка—Каховка. Учасники пробігу знайомилися з пам'ятниками громадянської і Великої Вітчизняної воєн. Плідну роботу проводять товариства — науково-технічне, винахідників та раціоналізаторів, місцеве відділення товариства «Знання», а також добровільна народна дружина й інші громадські організації.

У побут населення дедалі ширше входять нові звичаї й обряди: урочиста реєстрація шлюбів та новонароджених, вручення перших паспортів, проводи до лав Радянської Армії. На центральній площі селища, біля пам'ятника В. І. Леніну, відкритого 22 квітня 1965 року, проводяться демонстрації і мітинги трудящих, піонерські лінійки, вручення комсомольських квитків. 9 травня 1965 року відбулося відкриття пам'ятника воїнам, які загинули, захищаючи і визволяючи селище в роки Великої Вітчизняної війни. Золотом викарбувані на надмогильній плиті їхні прізвища — українські, російські, білоруські, азербайджанські та інші.

Жителі Червоного Маяка, вдячні Комуністичній партії, народам-братам за визволення від фашистського рабства, за допомогу в будівництві світлого, щасливого життя, натхненно працюють на благо багатонаціональної соціалістичної Вітчизни, в ім'я її прекрасного комуністичного майбуття.

І. М. ІГНАТЕНКО, В. О. КАМКІН, П. П. КИР'ЯН, І. Д. РАТНЕР

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНИХ І СІЛЬСЬКИХ РАД БЕРИСЛАВСЬКОГО РАЙОНУ

ВИСО́КЕ (до 1946 року — Нейфельд) — село, центр сільської Ради, розташоване за 40 км від районного центру і за 5 км від залізничної станції Матросівка на лінії Херсон — Запоріжжя. Дворів — 193, населення — 690 чоловік. Сільраді підпорядковані села Львівські Отруби, Рівне, Таврійське, селище Матросівка.

У Високому розміщена центральна садиба радгоспу «Україна», за яким закріплено 9,9 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 9,2 тис. га орної землі. Радгосп, що має 4 відділки,— зернового й м'ясо-молочного напряму. Вирощується озима пшениця, врожайність якої 1970 року становила в середньому 43 цнт з га. За трудові успіхи у роки восьмої п'ятирічки урядових нагород удостоєно 11 чоловік, у т. ч. ордена Леніна — комбайнера В. М. Калюжного, ордена Жовтневої Революції — комбайнера В. Ф. Швидуна.

У селі є середня школа, в якій 24 учителі навчають 296 учнів, клуб, бібліотека, літній кінотеатр, медичний пункт, дитячий садок. Прокладено водопровід.

У Високому працюють 34 комуністи, 139 комсомольців.

Село засноване в 1928 році.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 38 жителів села, з них 12 загинуло смертю хоробрих, 19 за мужність і героїзм нагороджено орденами й медалями Радянського Союзу.

ЗМІЇ́ВКА (з 1915 року)— село, центр сільської Ради, розташоване на березі Каховського водосховища, за 18 км від районного центру і 30 км від залізничної станції Козацьке на лінії Херсон — Запоріжжя. Дворів — 852, населення — 2853 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Дрімайлівка, Новоберислав.

За радгоспом «Комуніст», центральна садиба якого розміщена в Зміївці, закріплено 7,9 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 7,5 тис. га орної землі, з них 340 га зрошуваної, 140 га виноградників. Виробничий напрям господарства, що має 3 відділки,— м'ясо-молочний і зерновий. В селі розташована центральна садиба радгоспу «Мічурінець», за яким закріплено 1,2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 480 га орної землі. Господарство вирощує саджанці кісточкових: вишень, абрикосів, черешень.

За високі показники в розвитку сільськогосподарського виробництва 22 трудівники радгоспів нагороджені орденами й медалями Радянського Союзу.

У Зміївці є восьмирічна і середня школи, в яких 58 учителів навчають 677 учнів, 2 будинки культури із залами на 750 місць, 2 бібліотеки, дільнична лікарня на 25 ліжок, 2 дошкільні дитячі заклади. Прокладено водопровід. Насаджено понад 17 тис. декоративних і фруктових дерев.

В Зміївці працюють 76 комуністів, 244 комсомольці.

Село заснували 1782 року колоністи шведи. 1804 року сюди прибули німецькі колоністи. Спочатку ці дві колонії — села Старошведське і Шлагендорф — існували окремо, а згодом злилися в один населений пункт.

В січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 67 жителів села, з них 18 чоловік загинуло, 48 — удостоєно бойових нагород. Споруджено пам'ятник воїнам, які полягли в бою за визволення села від німецько-фашистських загарбників.

На околицях сіл Зміївки та Дрімайлівки досліджено рештки двох поселень та могильник доби пізньої бронзи, виявлено залишки двох скіфо-сарматських городищ, поселення перших століть нашої ери, могильник кочівників X—XI ст. н. е. В часи Київської Русі на території Зміївки існувало слов'янське поселення IX—XI ст., на якому досліджено житло.

КІ́РОВЕ (до революції — хутір Лиманець)— село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Інгульця (притоки Дніпра), за 70 км від районного центру і 12 км від залізничної станції Галаганівка на лінії Херсон — Дніпропетровськ. Дворів — 205, населення — 726 чоловік. Сільраді підпорядковані села Вітрове, Інгулівка, Комарівка, Куйбишеве, Чайкине.

В Кіровому розміщена центральна садиба радгоспу «Калініносільський», за яким закріплено 11,8 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 11,1 тис. га орної землі, з них 312 га зрошуваної. Виробничий напрям радгоспу, що складається з 4 відділків.— м'ясо-молочний. Розвинуте зернове господарство. 1970 року зібрано пересічно 40 цнт озимої пшениці з га. За успіхи у розвитку сільськогосподарського виробництва 41 трудівника радгоспу відзначено урядовими нагородами, в т. ч. орденом Леніна — доярку Г. Ф. Копитіну, орденом Жовтневої Революції — слюсаря М. М. Горобця.

В селі є середня школа, в якій 23 вчителі навчають 310 учнів, будинок культури із залом на 400 місць, бібліотека, дільнична лікарня.

В Кіровому працюють 50 комуністів, 110 комсомольців.

Хутір засновано в 60-х роках XIX століття. Після громадянської війни сюди прибули переселенці з с. Великої Сейдеминухи (тепер Калінінське Великоолександрівського району).

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 75 жителів села, з них 23 чоловіка загинуло, 57 нагороджено орденами і медалями. На братській могилі споруджено пам'ятник воїнам-визволителям.

В селі встановлено бюст С. М. Кірова.

Генерал-майор З. П. Видриган та його син Герой Радянського Союзу М. З. Видриган — уродженці смт Козацького. Фото 1965 і 1946 рр.

КОЗА́ЦЬКЕ — селище міського типу, центр селищної Ради. Розташоване на правому березі Дніпра, за 18 км від районного центру. В селищі залізнична станція Козацьке на лінії Херсон — Запоріжжя. Дворів — 1121, населення — 3708 чоловік. Селищній Раді підпорядковані селище Веселе та село Томарине.

В селищі діють завод армосилікатних і залізобетонних виробів, пересувна механічна колона № 2 тресту «Херсонспецсільгоспмонтаж», спеціалізована пересувна механізована колона № 563 тресту «Бериславсільбуд», районне відділення «Сільгосптехніки», гідрометеорологічна станція тощо.

За успіхи в розвитку промислового і сільськогосподарського виробництва у післявоєнний час орденами і медалями СРСР нагороджено 27 чоловік. 1971 року слюсаря районного відділення «Сільгосптехніки» І. А. Устименка відзначено орденом Жовтневої Революції.

У Козацькому — середня школа, де 46 учителів навчають 734 учні, та школа робітничої молоді, будинок культури із залом на 450 місць, літній кінотеатр, бібліотека, працює фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий комбінат, побутові майстерні, 5 магазинів, їдальня. Прокладено водопровід. За післявоєнний час споруджено 570 житлових будинків.

В селищі працюють 206 комуністів, 289 комсомольців.

Колишній палац князя Трубецького в смт Козацькому. 1959 р.

Козацьке засноване у 1782 році селянами-переселенцями з Могилівської, Курської, Тамбовської та Рязанської губерній. В XVI—XVII ст. ця територія контролювалася запорізькими козаками, які з плавнів нападали на турецькі човни і знищували їх. Турки обходили плавні, кажучи: «Не ходи до козаків, там небезпечно». Звідси, за легендою, дістав свою назву рукав Дніпра — Козак, а від нього і село.

Про жорстоку експлуатацію селян Козацького писала ленінська газета «Искра». 1 вересня 1903 року в ній повідомлялося, що в маєтку князя Трубецького — Козацькому строкові робітники за сезон польових робіт, працюючи по 21 годині на добу, одержували від 30 до 50 карбованців.

Під час першої російської революції 1905—1907 рр. для запобігання розгрому поміщицької економії до Козацького було введено каральний загін.

Радянська влада в селі встановлена в січні 1918 року. Весною наступного року на базі колишнього поміщицького маєтку створено радянське господарство, яке спеціалізувалося на вирощуванні винограду і розведенні овець.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билося понад 300 жителів села, з них 80 — загинули смертю хоробрих, 198 — за мужність і героїзм нагороджені орденами і медалями. В селищі встановлено пам'ятник воїнам, які полягли в бою за визволення села. Уродженцем Козацького є генерал-майор З. П. Видриган, відзначений понад 20 урядовими нагородами, у т. ч. двома орденами Леніна. Його сина, М. З. Видригана — льотчика-винищувача, удостоєно звання Героя Радянського Союзу.

В селищі Веселому розташована центральна садиба винрадгоспу ім. Леніна, за яким закріплено 2615 га сільськогосподарських угідь, з них ріллі 969 га, 764 га виноградників, 124 га саду. Радгосп має винзавод, який виготовляє сухі марочні вина високої якості: «Наддніпрянське», «Перлина степу», «Оксамит України». На міжнародних конкурсах вин у Любляні, Будапешті, Софії, Бухаресті та Тбілісі в 1964—1969 рр. вони здобули чотири золоті та десять срібних медалей. 1971 року завод виробив продукції на 4,5 млн. карбованців.

На території Козацького виявлено курганне поховання доби бронзи, залишки сарматського городища і могильник; кам'яну бабу та поховання кочівників XI—XIII століть.

МАКСИ́МА ГО́РЬКОГО (до революції — Іванівка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 33 км від районного центру і за 45 км від залізничної станції Матросівка. Дворів — 275, населення — 934 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Кошара, Степне.

В селі — центральна садиба радгоспу «Космос», який користується 12,3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 11,6 тис. га орної землі. В радгоспі, що має 3 відділки, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво, вирощуються озима пшениця, ячмінь, горох, соняшник, кукурудза, рицина, цукрові буряки.

За успіхи у розвитку сільськогосподарського виробництва 47 чоловік нагороджено орденами і медалями СРСР, у т. ч. орденом Леніна — головного зоотехніка Д. Н. Хмеленка, орденом Жовтневої Революції — свинаря А. У. Турченка. Тракториста В. С. Тавожнянського удостоєно високого звання Героя Соціалістичної Праці.

В селі є восьмирічна школа, яка налічує 15 учителів, 227 учнів, клуб, бібліотека, дитячі ясла.

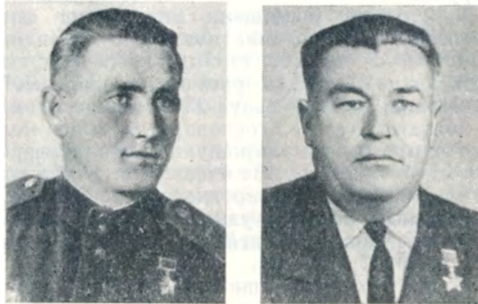
В селі працюють 46 комуністів, 62 комсомольці.

Іванівку засновано наприкінці XIX століття.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 32 жителі села, з них — 7 загинуло, 12 — відзначено бойовими нагородами.

МИЛОВЕ́ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі Каховського водосховища, за 35 км від районного центру і 58 км від залізничної станції Біла Криниця на лінії Херсон — Дніпропетровськ. Дворів — 314, населення — 1027 чоловік. Сільраді підпорядковані села Суханове, Червоний Яр.

Т. Ю. Пирогов та І. П. Чупилко — Герої Радянського Союзу, уродженці с. Милового. Фото 1945 і 1960 рр.

У зв'язку з будівництвом Каховської ГЕС частина села потрапила в зону затоплення. У 1960 році побудовано нове село за 1 км на північний захід від колишнього.

За радгоспом «Дніпро», центральна садиба якого міститься в Миловому, закріплено 10,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 8,7 тис. га орної землі. Виробничий напрям господарства м'ясо-молочний і зерновий.

За досягнення в розвитку сільського господарства 31 передовика радгоспу відзначено урядовими нагородами, у т. ч. орденом Жовтневої Революції — комбайнера М. Ф. Мокроуса.

В селі є восьмирічна школа, в якій 14 вчителів навчають 190 учнів, будинок культури із залом на 450 місць, бібліотека, літній кінотеатр.

В Миловому працюють 46 комуністів, 62 комсомольці.

Село засноване в 1781 році.

У січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 99 жителів села, з них 47 чоловік загинуло, 52 — нагороджені орденами й медалями. Уродженців Милового Т. Ю. Пирогова, І. П. Чупилку удостоєно високого звання Героя Радянського Союзу. Загиблим воїнам-односельцям встановлено пам'ятник.

В селі народився український радянський письменник Я. В. Баш.

Поблизу Милового виявлено рештки скіфо-сарматського городища.

НОВОРА́ЙСЬК (до 1921 року — Іванівка) — селище, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від районного центру і за 40 км від залізничної станції Козацьке. Дворів — 691, населення 2279 чоловік. Сільраді підпорядковані села Вовківське, Костирка, Краснянське, селище Заможне.

В Новорайську розміщена центральна садиба радгоспу «Бериславський», який має 5 відділків. За господарством, що спеціалізується на виробництві м'ясо-молочної продукції, закріплено 14,6 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 12,1 тис. га орної землі, з них 602 га зрошуваної, 145 га садів, 144 га виноградників. Головна зернова культура — озима пшениця. Діє механічна майстерня.

Г. І. Гардеман — Герой Радянського Союзу, уродженець с. Новорайська. Фото 1941 р.

За високі показники в розвитку сільськогосподарського виробництва 41 передовика радгоспу нагороджено орденами й медалями СРСР, у т. ч. орденом Леніна — ланкового Ю. В. Атаманчука, орденом Жовтневої Революції — механіка С. Ф. Вершняка. 1958 року високого звання Героя Соціалістичної Праці удостоєно директора радгоспу В. Ф. Лисенка (нині пенсіонер).

У селищі є середня школа, в якій 47 учителів навчають 687 учнів, середня школа сільської та робітничої молоді; філіал районного народного університету з 3 факультетами, будинок культури з залом на 400 місць, бібліотека, дільнична лікарня на 50 ліжок з пологовим відділенням.

В Новорайську працюють 112 комуністів, 249 комсомольців.

Іванівка виникла у 40-х роках XIX ст. як хутір.

Радянську владу в селі встановлено у січні 1918 року.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 239 жителів селища, з них 49 чоловік загинуло смертю хоробрих, 134 нагороджено орденами і медалями. Уродженця Новорайська Г. І. Гардемана за мужність і відвагу, виявлені в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, 1943 року посмертно удостоєно високого звання Героя Радянського Союзу. На честь радянських воїнів, що полягли в бою за

визволення Новорайська, і загиблих воїнів-односельців споруджено пам'ятники.

У центрі селища встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

ОДРАДОКА́М'ЯНКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру і за 2 км від залізничної станції Козацьке. Дворів — 740, населення — 1720 чоловік. Сільраді підпорядковані села Бургунка та Миколаївка.

В Одрадокам'янці розміщена центральна садиба радгоспу «Кам'янський», який має 3 відділки і користується 4,4 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,4 тис. га орної землі, з них 217 га зрошуваної; 856 га виноградників, 662 га садів. Виробничий напрям господарства — виноградарський і виноробський. Вирощується також озима пшениця, кукурудза, соняшник, рицина. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва 103 трудівники радгоспу нагороджено орденами і медалями.

В селі — середня школа, в якій 31 учитель навчає 335 учнів, будинок культури із залом на 450 місць, бібліотека. Діють фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок.

В селі працюють 55 комуністів, 114 комсомольців.

Одрадокам'янка заснована 1782 року селянами-переселенцями з Харківської губернії.

В січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 178 жителів села, з них 81—загинув, 98 чоловік за мужність і відвагу нагороджені орденами і медалями.

Поблизу села Миколаївки досліджено пізньоскіфський могильник (І—ІІІ ст. н. ери).

РА́КІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру і 12 км від залізничної станції Матросівка. Дворів — 173, населення — 595 чоловік. Сільраді підпорядковані села Новосілка, Першотравневе, Тараса Шевченка, Урожайне.

У Раківці міститься центральна садиба радгоспу «40 років Жовтня», який має 4 відділки і користується 14 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 13 тис. га орної землі, 120 га садів. Є пасіка. Господарство м'ясо-молочного напряму: вирощує також озиму пшеницю, соняшник, рицину, кукурудзу. Є гараж, майстерня.

За самовіддану працю 51 трудівника радгоспу нагороджено орденами й медалями Радянського Союзу, в т. ч. орденом Леніна — директора радгоспу М. Я. Литвака, орденом Жовтневої Революції—головного інженера радгоспу, заслуженого механізатора УРСР Д. Ф. Климовича. Протягом 1955—1967 рр. 20 передовиків відзначено медалями ВДНГ СРСР.

В селі є середня школа, в якій 25 учителів навчають 292 учні, будинок культури із залом на 250 місць, бібліотека; дільнична лікарня на 25 ліжок, дитячий комбінат, їдальня, побутові майстерні. За післявоєнні роки у Раківці споруджено 118 житлових будинків, прокладено водопровід, закладено парк.

В селі працюють 46 комуністів, 113 комсомольців.

До Великої Жовтневої соціалістичної революції на місці села був хутір.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися проти ворога 36 жителів Раківки, з них 17 загинули, 30 — нагороджені орденами і медалями. Загиблим воїнам встановлено пам'ятник.

В центрі села споруджено пам'ятник В. І. Леніну.

ТЯГИ́НКА — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі Дніпра, за 40 км від районного центру і 30 км від залізничної станції Козацьке. Дворів — 741, населення — 2171 чоловік. Сільраді підпорядковане село Цюрупи.

У Тягинці розміщена центральна садиба радгоспу ім. Калініна, який має 3 відділки, користується 8,3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 7,3 тис. га орної землі, з них 907 га зрошуваної, 105 га саду, 23 га виноградників. Це багатогалузеве господарство м'ясо-молочного напряму, де вирощують також зернові й технічні культури. За високі показники в розвитку сільськогосподарського виробництва 23 передовиків радгоспу удостоєно урядових нагород у т. ч. ордена Жовтневої Революції — механіка Б. Ф. Привалова.

В селі є середня школа, в якій 31 учитель навчає 453 учні, будинок культури із залом на 450 місць, бібліотека; є дільнична лікарня на 50 ліжок, дитячий садок-ясла.

В Тягинці працюють 80 комуністів, 156 комсомольців.

Село засноване 1778 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 250 жителів села, з них 90 загинули смертю хоробрих; 137— нагороджені бойовими орденами й медалями. В центрі села встановлено пам'ятник полеглим воїнам.

Поблизу Тягинки виявлено рештки двох городищ та два могильники скіфо-сарматського часу. Досліджено залишки фортеці й могильник XV—XVI століть.

БІЛОЗЕРСЬКИЙ РАЙОН

Площа району — 1,7 тис. кв. км. Населення — 59,7 тис. чоловік, у т. ч. сільського — 53,5 тис. чоловік (89,6 проц.), міського — 6,2 тис. чоловік (10,4 проц.). Густота населення — 35,1 чоловік на кв. км. Селищній та 16 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковано 59 населених пунктів. В районі — 74 первинні партійні, 75 комсомольських і 122 профспілкових організацій. В економіці провідне місце належить сільськогосподарському виробництву. 19 радгоспів і колгосп обробляють 101,8 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 91,4 тис. га орної землі.

В районі 9 промислових підприємств. Населення обслуговують 46 медичних закладів. У загальноосвітніх школах, в т. ч. 13 середніх, 16 восьмирічних, 13 початкових, заочній, школі-інтернаті і 3 школах робітничої молоді навчається 10 654 учні. Культурно-освітню роботу ведуть 16 будинків культури, 16 клубів, 37 бібліотек, 58 кіноустановок, 2 сільські музеї. У районі 11 пам'ятників В. І. Леніну, 36 пам'ятників воїнам, що загинули в роки Великої Вітчизняної війни.

БІЛОЗЕ́РКА

Білозерка — селище міського типу, центр району. Розташована біля озера Білого, від якого походить і назва селища. Відстань до Херсона — 14 км. Населення — 6,2 тис. чоловік. Селищній Раді підпорядковані населені пункти Дніпровське та Янтарне.

В районі Білозерки розкопані кургани доби міді-бронзи, знайдено 3 антропоморфні стели. Тут також виявлено скіфське городище й курганні поховання IV—III ст. до н. е., сарматські поховання та дві кам'яні баби кочівників XI—XIII століть[1].

Білозерка виникла як маєток генерал-поручика І. А. Ганнібала — одного із засновників міста Херсона, дядька матері О. С. Пушкіна. 1780 року він одержав у цій місцевості 12 тис. десятин землі[2]. Першопоселенцями Білозерки,

---

[1] В. И. Гошкевич. Клады и древности Херсонской губернии, кн. 1, стор. 97—106; Т. С. Пассек. Периодизация трипольских поселений (III—II тысячелетие до н. э.). М.—Л., 1949, стор. 201; Б. Н. Граков. Каменское городище на Днепре, стор. 168; Археологія, т. 11, К., 1957, стор. 5; Археологічні пам'ятки Української РСР (Короткий список), стор. 363.

[2] Херсонський облдержархів, ф. 14, оп. 1, спр. 62, арк. 4.

що за ім'ям Ганнібала ще називалася Іванівкою, були колишні запорожці з зимівника, розташованого поблизу села, біля кургану Кебихи. Від них і пішли прізвища Кабузани, Гончарі, Тарани, Нечаї. Однак основну масу жителів становили переселенці з Правобережної України, яких було закріпачено. У 1784 році Ганнібал продав свій маєток за 3 тис. крб. разом з кріпаками[1]. 1798 року маєток придбав багатий землевласник Скадовський, за прізвищем якого село здобуло свою третю назву — Скадовки, але в офіційних документах продовжувало називатись Білозеркою. На кінець XVIII ст. його населення складалося з 205 мешканців (в т. ч. 126 чоловіків і 79 жінок)[2].

Протягом першої половини XIX ст. за рахунок нових придбань кількість землі Білозерського маєтку дедалі зростала. Провідне місце тут належало зерновому господарству, садівництво мало допоміжний характер. Значного розвитку набуло тваринництво, особливо вівчарство. На заснованому в 1840 році заводі розводили рисистих коней, а пізніше — коней степової породи. Поміщику належали також винокурний завод, великі рибальські угіддя[3].

Кріпаки обробляли поля Скадовського, пасли його величезні отари, виконували всі роботи в економії, а поміщикові все було мало. Він примушував їх працювати і в святкові та недільні дні, відбирав у них пасовиська, орні землі. Кріпаки скаржилися властям, що поміщик і управитель нещадно їх катують. Скадовський бив селян палицею по голові, за найменшу провину їх сікли різками, кількох чоловіків покарали 700 ударами батога. Жінок-кріпачок, навіть вагітних, примушували нарівні з чоловіками виконувати важкі роботи. Частими були випадки народження мертвих дітей. Нестерпно тяжке становище змушувало кріпаків тікати від поміщика. Про це свідчить, зокрема, ревізький реєстр 1850 року, де проти багатьох прізвищ зазначено: «втік в 1829 р.», «втік в 1831 р.», «втік у 1847 р.»[4].

Напередодні селянської реформи в Білозерці, яка в 1847 році стала містечком, налічувалося 107 дворів, 719 жителів[5]. З 356 чоловіків, що мешкали в селі, кріпаків було 306, з них 20 дворових. За реформою 1861 року кріпаки формально вважалися особисто вільними, але їхня залежність від поміщика тривала ще кілька років. У травні 1863 року Скадовський запропонував селянам підписати уставну грамоту, за якою наділи по 5,5 десятини на ревізьку душу мали одержати 281 селянин, бо дворових позбавляли надільної землі, а 5 колишніх кріпаків самі від неї відмовилися. Всього селянській громаді Білозерки належало одержати 1545,5 десятини, за які вона мала виплачувати поміщикові аж до виходу на викуп по 2529 крб. щороку або відробляти панщини 19 670 чоловічих і жіночих днів, а також сплачувати за присадибні ділянки оброку 421 крб. 50 коп. Переходячи на викуп, селяни повинні були виплатити поміщикові «за всю осілість» 7025 крб. Жителі Білозерки вважали умови, зазначені в уставній грамоті, неприйнятними і відмовилися її підписати. Тоді місцеві власті вдалися до сили. В грудні 1864 року головна викупна установа затвердила викупну угоду Скадовського з тимчасовозобов'язаними селянами Білозерки і виділила позику — 33 720 крб., яку селяни мали виплачувати державі протягом 49 років, починаючи з 1 лютого 1865 року.[6] Обтяжені величезними платежами, селяни мусили шукати додаткових заробітків: улітку наймитували в економії поміщика, а коли закінчувалися сільськогосподарські роботи — плели

---

[1] Городские поселения в Российской империи, т. 5, ч. 2, стор. 227; Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6, стор. 137.

[2] Херсонський облдержархів, ф. 14, оп. 1 ,спр. 51, арк. 101; оп. 2, спр. 8, арк. 14; ЦДВІА СРСР, ф. ВУА, спр. 18 336, ч. 1, арк. 173.

[3] А. С. Афанасьев (Чужбинский). Поездка в Южную Россию. Очерки Днепра, стор. 445.

[4] ЦДІА СРСР, ф. 1385, оп. 1, спр. 12, арк. 1, 7, 8, 29, 30; Херсонський краєзнавчий музей, фонди, спр. 381, арк. 22.

[5] Городские поселения в Российской империи, т. 5, ч. 2, стор. 227; Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6, приложения, стор. 166.

[6] ЦДІА СРСР, ф. 577, оп. 46, спр. 1219, арк. 20, 21, 65.

кошики з рогози, комишеві мати, робили кінську збрую, постоли. Вироби возили до Херсона, продавали на двох щорічних ярмарках в Білозерці, на які з'їжджалися селяни, ремісники й торговці навіть з віддалених місць.

Зростало населення, тому душові наділи селян Білозерки дедалі зменшувалися. Якщо в 1887 році тут мешкало 1183 чоловіка, то 1907 року — 1761 чоловік, а землі налічувалося всього 1536 десятин[1]. Білозерка була одним з небагатьох сіл Херсонщини, де селяни зовсім не мали купленої землі. Вони орендували невеликі клаптики в поміщика, якому належало 13,5 тис. десятин, а дехто з селян брав землю в оренду у заснованого в 1883 році Благовіщенського монастиря. Через нестачу коштів з 290 селянських господарств Білозерки в 1906 році 157 орендували за гроші лише 106 десятин землі, а з копи — 655 десятин. Той, хто орендував з копи, мав віддавати власникові землі від третини до половини зібраного врожаю, а з сіножатей — від половини до трьох четвертей сіна. За випас корови й вола на поміщицьких луках селяни сплачували по 3 крб. за голову, коня — 1,5 крб., вівці — 60 коп. Отже, не всі селянські родини могли тримати худобу. 66 господарств не мали ні робочої, ні продуктивної худоби, 146 — володіли 1—2 головами. Тим часом кожному з трьох куркульських господарств належало від 8 до 15 голів лише робочої худоби[2]. В руках куркулів зосереджувався в основному і сільськогосподарський реманент, що був у містечку,— 10 плугів, 2 молотарки, 38 жаток, 115 букерів та ін. Після використання на своїх полях багатії віддавали інвентар і тягло в оренду бідноті, коли вже кращі строки робіт минули. Це, звичайно, не могло не позначитися на врожаях. Якщо пересічна врожайність озимої пшениці й жита в господарствах Білозерки дорівнювала 33,5 пуда з десятини, то бідняки збирали значно менше.

В 90-х роках XIX ст. революційну роботу серед селян Білозерки провадив учень Херсонського сільськогосподарського училища О. Д. Цюрупа[3]. Під час виробничої практики в Білозерському маєтку він організував друкування на гектографі нелегальної літератури. Було надруковано близько 500 примірників брошури «Нарис революційного руху в Росії», видано «Промову В. Лібкнехта», «Промови робітників 1 травня 1891 р. в Петербурзі», а також листівки й прокламації, звернені до селянства Херсонщини[4].

В роки першої російської революції класова боротьба в містечку особливо загострилася. Революційно настроєні селяни відкрито висловлювали своє невдоволення існуючим ладом, за що були побиті нагаями. У липні 1905 року в містечку сталося селянське заворушення, жорстоко придушене карателями[5].

Столипінська аграрна реформа посилила розшарування селян. Занепадали господарства бідняків. Наприклад, селянин Ільвачов у 1910 році мав сплатити різних недоїмок разом з пенею 45,8 крб. Навіть херсонські повітові земські збори відзначили, що «Ільвачов — людина вкрай бідна, тому сплатити одночасно таку велику суму не може»[6]. Численні грошові побори та недоїмки були причиною зубожіння більшості селянських господарств.

У Білозерці — адміністративному центрі волості — 1912 року мешкало 2046 чоловік, налічувалося 339 житлових будівель. Бруківка зв'язувала містечко з Херсоном[7], куди жителі їздили по медичну допомогу, бо в селищі був лише фельдшер.

---

[1] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6, приложения, стор. 166; Данные об экономическом положении селений Херсонского уезда в 1906—1907 гг., стор. 10, 11.

[2] Данные об экономическом положении селений Херсонского уезда в 1906—1907 гг., стор. 10; Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6, приложения, стор. 34.

[3] Комсомольська слава, стор. 7.

[4] М. Давидов. Олександр Дмитрович Цюрупа. К., 1960, стор. 9, 10.

[5] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 358, оп. 1, спр. 36, арк. 67, 68.

[6] Постановления Херсонского уездного земского собрания очередной сесии 1910 г. и доклады управы. Херсон, 1910, стор. 290, 291.

[7] Список населенных мест Херсонской губернии и статистические данные о каждом поселении, стор. 398; Деятельность земства в Херсонском уезде за 50-летие 1864—1913 гг., стор. 180; Список населенных мест Херсонского уезда на 1912 г., стор. 11.

Діти багатіїв навчалися в губернському центрі, а бідноти — один-два роки відвідували земську і церковнопарафіяльну школи, де 1894 року налічувалося 98 учнів (мешкало в Білозерці 1284 чоловіка).

Значного розвитку набула народна творчість. Талановиті умільці гаптували вбрання й рушники, використовуючи різні мотиви рослинного орнаменту. На початку XX ст. однією з найбільш відомих і обдарованих місцевих вишивальниць була Г. І. Полова.

Білозерські селяни свято зберігали пам'ять про героїчне минуле українського народу, відбите в історичних піснях та думах. Український історик і письменник Д. І. Яворницький, що 1886 року брав участь в археологічних розкопках поблизу містечка, записав від місцевого селянина Д. І. Чумака такі пісні, як «А в городі та в Тамані...» (про козака Нечая), «Запорожці, ви добрі молодці...», «Ой у Січі, у Самарі, там був козак Чалий...». Д. І. Яворницький видав ці твори в збірнику, що вийшов 1906 року[1].

З Білозеркою пов'язана наукова діяльність одного з основоположників вітчизняної протистології Л. С. Ценковського. В 1884 році він удосконалив методи щеплення овець проти сибірки[2].

Перша імперіалістична війна завдала трудовому селянству великого лиха. Почалась мобілізація на фронт, населення Білозерки значно зменшилося. 1916 року тут проживало 867 чоловіків і 1080 жінок[3]. Нестача робочих рук призвела до занепаду багатьох селянських господарств. Становище трудящих дедалі гіршало, а Білозерський маєток під час першої світової війни забезпечував поміщикові великі доходи. Так, 1916 року чистий грошовий прибуток економії становив 134,2 тис. карбованців[4].

Поворотним етапом у житті Білозерки стала Велика Жовтнева соціалістична революція. Трудящі містечка в січні 1918 року взяли владу до своїх рук. Була створена Рада селянських депутатів та обраний наприкінці січня сільський ревком у складі І. С. Забари (голова), С. П. Різниченка та І. Н. Царюченка[5]. Але вже в другій половині березня сюди посунули австро-німецькі загарбники, що наступали на Херсон. Багато жителів Білозерки разом з робітниками обороняли місто від іноземних окупантів.

Білозерці допомагали захисникам Херсона продовольством і кіньми. Населення та революційні війська міста 31 березня висловили подяку Білозерському сільському революційному комітету за подану допомогу[6].

На початку квітня 1918 року австро-німецькі війська окупували Білозерку, населення якої не скорилося. Воно продовжувало боротися проти ворога разом з селянами Херсонського повіту. Наприкінці 1918 року окупанти залишили Білозерку. Але вже в січні 1919 року Херсон, а разом з ним і містечко захопили англо-франко-грецькі інтервенти. В березні 1919 року частини Червоної Армії визволили ці населені пункти від поневолювачів. Та в травні Білозерку пограбували григор'євські банди. В середині серпня 1919 року після майже півторамісячної боротьби територію Херсонського повіту захопили денікінці. В Білозерці, як і по інших містах і селах, безчинствували каральні загони білогвардійців, жорстоко розправляючись з борцями за Радянську владу, силою мобілізуючи селян до лав «добровольчої армії»[7].

---

[1] Д. И. Эварницкий. Малороссийские народные песни, собранные в 1878—1905 гг., стор. 629—631, 636—640.

[2] Деятельность земства в Херсонском уезде за 50-летие 1864—1913 гг., стор. 147, 148.

[3] Список населенных мест Херсонской губернии. (По данным Всероссийской сел.-хоз. переписи 1916 г.), стор. 68.

[4] Херсонський краєзнавчий музей, фонди, спр. 401, арк. 19, 20.

[5] Херсонський облдержархів, ф. Р-37, оп. 2, спр. 9, арк. 19.

[6] Ученые записки Херсонского пединститута, вып. 4, стор. 27.

[7] М. Гриценко. З історії боротьби з інтервентами озброєних сил революції на Херсонщині (1919—1920 рр.). Херсон, 1933, стор. 32, 33.

У партизанському русі проти денікінців, що дедалі ширився на території Херсонщини, взяли участь і селяни Білозерки. Восени 1919 року Херсонський підпільний комітет організував тут партизанський загін, який негайно розгорнув свої операції проти ворога. Під час однієї з них на початку січня 1920 року партизани затримали в районі Кізомису денікінський корабель. Того ж місяця Білозерка була остаточно визволена від денікінців. 24 січня на загальних зборах жителів створено волосний ревком[1]. Одночасно в селі відновив роботу сільревком, а в квітні 1920 року трудящі Білозерки обрали сільську Раду. Органи Радянської влади і трудящі села використали мирний перепочинок для посилення допомоги Червоній Армії. Коли влітку контрреволюція вдалася до нового наступу, селяни Білозерки стали здавати державі безплатно по півпуда зерна з десятини. Крім того, до липня вони зібрали у фонд Червоної Армії 28 тис. пудів хліба. Висока свідомість трудящих підтверджується і таким фактом: члени організованої у квітні того року садово-городньої артілі зобов'язалися здавати Херсонській повітовій військово-продовольчій комісії більшу частину свого зерна, залишаючи для власних потреб лише 50 пудів фруктів і 100 пудів картоплі[2].

Трудящі Білозерки всіма силами й засобами допомагали регулярним радянським військам захищати територію краю від врангелівців. 13 червня 1920 року сільський сход ухвалив резолюцію про сформування Білозерського ударного батальйону. Селяни закликали його бійців не шкодувати життя для захисту влади трудящих. Чимало білозерців, у т. ч. М. М. Науменко, А. К. Бойко, П. І. Кравченко та інші вступили до лав червонокіннотників[3].

Трудове селянство Білозерки відіграло не останню роль у розгромі куркульського заколоту, організованого в селі врангелівськими офіцерами. Наприкінці липня спільними зусиллями моряків військового катера Усть-Дніпровської флотилії та місцевої бідноти заколот було ліквідовано. У ці тяжкі місяці боротьби проти врангелівців сільську Раду в Білозерці на деякий час було замінено ревкомом (голова В. Спориш)[4]. У серпні 1920 року в Білозерці створено комсомольський осередок, а у вересні — комуністичний, що налічував 11 членів[5]. Активно допомагали будувати нове радянське життя волосний та сільський комітети незаможних селян. За рішенням Херсонського повітового з'їзду Рад, що відбувся на початку жовтня 1920 року, Білозерська Рада й КНС наділяли землею безземельних і малоземельних селян з розрахунку 2 десятини 600 кв. сажнів, тяглих господарств — 3 десятини 2330 кв. сажнів на їдця. Для практичної допомоги бідноті в обробітку одержаної землі було відкрито прокатну станцію[6].

Частина землі передавалася під культурні радянські господарства. У колишньому маєтку Скадовського ще в квітні 1919 року було створено таке господарство. 2,5 тис. десятин у ньому виділено для організації молочної ферми, показової агрономічної ділянки та сільськогосподарської школи. Але через наступ денікінців радгосп припинив свою діяльність. На землях Благовіщенського монастиря в 1920 році теж виникло радянське культурно-показове господарство, яке мало 300 десятин, худобу та сільськогосподарський реманент[7].

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-37, оп. 2, спр. 9, арк. 47.

[2] Там же, ф. Р-64, оп. 1, спр. 4, арк. 68; З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 1, стор. 137; Г. М. Шевчук. Боротьба трудящих Радянської України проти контрреволюції на півдні 1920 р., стор. 83.

[3] Херсонський облдержархів, ф. Р-37, оп. 2, спр. 9, арк. 105; ф. Р-64, оп. 1, спр. 29, арк. 31, 67.

[4] Победа Советской власти на Херсонщине, стор. 260, 261; Моряки в борьбе за власть Советов на Украине (ноябрь 1917—1920 гг.). Сборник документов. К., 1963, стор. 473.

[5] Херсонський облдержархів, ф. Р-6, оп. 3, спр. 3, арк. 22; ф. Р-37, оп. 2, спр. 9, арк. 115.

[6] З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 1, стор. 181; Победа Советской власти на Херсонщине, стор. 286.

[7] Херсонський облдержархів, ф. Р-442, оп. 5, спр. 48, арк. 4, 14; ф. Р-1887, оп. 3, спр. 170, арк. 108.

Одночасно здійснювалось кооперування одноосібних селянських господарств. Успіхи садово-городньої артілі, які демонстрували переваги колективної форми господарювання, сприяли тому, що протягом 1921—1923 рр. в Білозерці виникло кілька нових колективів — Друга Білозерська сільськогосподарська артіль, «Білозерський сніп», «Успіх», «Хлібороб», «Дніпро», «Червона долина», ім. Карла Маркса та інші. Важко доводилося хліборобам у перші мирні роки: це був час післявоєнної розрухи. Новостворені колективи відчували гостру нестачу реманенту, тягла, худоби. Так, у 1921 році сільгоспартіль «Білозерський сніп» мала 1 локомобіль, 2 плуги, 4 борони, 8 коней та 2 воли[1].

Колективні господарства і селяни-одноосібники віддали багато сил, щоб засіяти одержану від Радянської влади землю, але посуха згубила посіви на площі 4,5 тис. десятин, тобто загинуло майже все, що було засіяно. Для подолання продовольчих труднощів у жовтні того ж року було конфісковано зерно в куркулів всієї Білозерської волості й передано у фонд допомоги голодуючим[2]. З цією метою в селі відкрили їдальню, біднякам видавали продовольчі позики.

Місцеві органи Радянської влади допомагали економічно слабким колективним господарствам посівним матеріалом, реманентом, довгостроковими кредитами. У березні 1923 року за постановою повітового земельного управління вони одержали 558,5 пуда посівного матеріалу.

Будівництво нового життя, зміцнення Радянської влади в селі натрапляли на шалений опір куркулів. Ворожі банди тероризували населення, вбивали комуністів, радянських активістів. У грудні 1920 року від рук злочинців загинув один з перших комуністів Білозерки Р. І. Вдовиченко[3]. У розгромі банд Піскуна, що лютували 1922 року в районі Білозерки, активну участь разом з старшими товаришами-комуністами взяли й комсомольці села. Наприкінці того ж року, завдяки рішучим діям радянських і партійних органів, населення, з бандитизмом на території волості було покінчено.

У відбудовному періоді в Білозерці поступово відроджується місцева промисловість. Став до ладу колишній поміщицький млин, переданий комітету незаможників, створено ковальсько-слюсарну майстерню.

Значні зміни сталися і в матеріальному та культурному житті трудящих села. В 1919 році тут відкрили дитячий садок, а в 1921 — трудову дитячу колонію. Колонія мала господарство, в якому було 20 десятин землі, 8 коней[4]. Приділялась увага медичному обслуговуванню та оздоровленню трудящих: 1921 року була створена лікарня, а на території колишнього Благовіщенського монастиря в 1922 році прийняв сільських трудівників будинок відпочинку[5]. Партійно-радянський актив дбав і про підвищення культурного рівня населення, створення гуртків лікнепу. Розпочала роботу трудова школа першого ступеня, в якій 1920 року викладали 6 учителів. Три рази на тиждень в Білозерці працювала школа ліквідації неписьменності, яку відвідувало понад 40 учнів, та 7 гуртків для позашкільного навчання з неписьменними[6].

1921 року в Білозерці, як і в ряді інших сіл Херсонщини, відкрилися короткотермінові сільськогосподарські курси, на яких читались лекції з основ ветеринарії, тваринництва, грунтознавства й землеробства. На початку 20-х років у селі пра-

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-169, оп. 1, спр. 328, арк. 179, 180; ф. Р-442, оп. 1, спр. 51, арк. 39, 40.

[2] Там же, ф. Р-735, оп. 1, спр. 230, арк. 26; ф. Р-1887, оп. 3, спр. 214, арк. 3.

[3] Там же, ф. Р-64, оп. 1, спр. 33, арк. 95.

[4] Там же, ф. Р-37, оп. 2, спр. 9, арк. 127, 128; оп. 1, спр. 4, арк. 9; ф. Р-64, оп. 1, спр. 19, арк. 134, 135, 142, 169, 170, 200.

[5] Там же, ф. Р-1887, оп. 3, спр. 336, арк. 34.

[6] Там же, ф. Р-64, оп. 1, спр. 16, арк. 91, 130, 134, 135; ф. Р-169, оп. 1. спр. 223, арк. 19.

цювали клуб ім. Луначарського, бібліотека, театр. З жовтня 1921 року в Білозерці існувало культосвітнє товариство, яке мало драматичну секцію[1].

Завдяки великій політичній і культурно-освітній роботі комуністів підвищувалася класова свідомість трудящих Білозерської волості. Так, у січні й лютому 1923 року на загальних зборах селян Білозерки, Новодмитрівки, Арнаутки та інших, а також на безпартійній конференції хліборобів Білозерської волості було ухвалено резолюції, в яких трудящі гаряче вітали декларацію і договір про утворення Союзу РСР, прийняті Першим всесоюзним з'їздом Рад, і зобов'язувалися виконувати всі постанови союзного уряду, боротися з розрухою, за відбудову сільського господарства[2].

Друга половина 20-х років у Білозерці характеризується подальшим розвитком господарства, створенням нових колективних об'єднань та укрупненням вже існуючих. У 1928 році товариства спільного обробітку землі «Хлібороб», «Червоний сівач» та машинно-тяглове товариство «Піонер» об'єднались в ТСОЗ під назвою «Червоний куток». Наступного року воно мало в своєму розпорядженні 453 га землі, 17 голів робочої та 33 голови продуктивної худоби, 2 трактори, 2 сівалки та інший інвентар[3]. Робітники Херсона подавали колективним господарствам шефську допомогу. Так, у 1928 році комсомольський осередок Херсонського робітничого кооперативу надіслав новоствореному Білозерському товариству «Рільник» трактор «Інтернаціонал» і забезпечив пальним. За допомогою шефів товариство засіяло озиминою 60,5 десятини землі[4]. У 1929 році почався масовий вступ селян до колгоспів. У 30-і роки тут створюється кілька нових колективів: ім. Будьонного, ім. Кірова, «15 років Жовтня».

Важлива роль у розвитку та зміцненні молодих місцевих колгоспів належала створеній у листопаді 1930 року Білозерській машинно-тракторній станції. З кожним роком неухильно зростала її матеріально-технічна база. Якщо в 1930—1932 рр. вона мала 14—16 тракторів, то 1937 року — 97 тракторів, 37 комбайнів, багато сівалок, молотарок тощо. Для підвищення ролі партійних організацій в соціалістичній перебудові села у 1932 році в ряді сіл Херсонщини були створені міжколгоспні партійні осередки, в т. ч. й у Білозерському колгоспі «Батрак»[5]. Це сприяло активізації роботи комуністів. Вже в травні того ж року при партосередку Білозерської МТС відбувся семінар комуністів, парторганізаторів рільничих, тваринницьких і городницьких бригад по обміну досвідом роботи[6].

В 1935 році Білозерський колгосп «Батрак» почав спеціалізуватися на виробництві сортового насіння[7]. Для проведення дослідів у селі створюється хата-лабораторія. За успішну дослідницьку роботу — виведення дванадцяти гібридів ярової пшениці, одержання рекордного врожаю та інші досягнення хата-лабораторія була відзначена на Всесоюзній сільськогосподарській виставці дипломом першого ступеня[8]. Керівник хати-лабораторії Д. Ф. Довгий першим серед білозерців удостоївся високої нагороди — ордена Леніна.

За роки довоєнних п'ятирічок у колгоспах Білозерки виросли свої кадри передовиків. 1937 року ланкові бавовницьких бригад колгоспу «15 років Жовтня»

---

[1] З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 1, стор. 237—239; газ. «Херсонский коммунар», 4 квітня 1925 р.

[2] АІІП ЦК КП України, ф. 32, оп. 7, спр. 1150, арк. 99. Херсонський облдержархів, ф. Р-1887, оп. 3, спр. 61, арк. 16—19.

[3] Херсонський облдержархів, ф. Р-443, оп. 1, спр. 558, арк. 84.

[4] З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 2, стор. 287.

[5] З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 3, стор. 260, 261, 458.

[6] Одеський облпартархів, ф. 11, оп. 1, спр. 50, арк. 997.

[7] З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 3, стор. 382.

[8] Херсонський облдержархів, ф. Р-1149, оп. 3, спр. 19, арк. 60—62.

О. Д. Жадан, М. Костик та Г. Щербина зібрали по 18—21 цнт бавовни[1], а ланкова колгоспу «Червоний куток» М. О. Піскун — 30 цнт. Ім'я передової колгоспниці було внесено до книги Пошани Всесоюзної сільськогосподарської виставки 1939 року.

З перемогою колгоспного ладу в селі народилися й нові професії. Тут працювали 50 трактористів, 20 комбайнерів, 5 механіків, 18 шоферів, 16 мотористів та електриків. Повсякденна наполеглива праця людей значно збільшила вартість трудодня. Так, якщо в 1935 році в сільгоспартілі ім. Будьонного одержали на трудодень 300 грамів хліба і 1 крб. 46 коп. грішми, то в 1938 році — 3,8 кг хліба та 3 крб. 31 коп. Підвищувався матеріальний рівень жителів Білозерки, зростав попит на різноманітні товари, які населення купувало в новозбудованому універмазі. Село було повністю електрифіковане, працювало 4 радіовузли.

Значно поліпшилось медичне обслуговування населення. Напередодні Великої Вітчизняної війни в Білозерці налічувалося 3 медичні заклади: лікарня, амбулаторія, пологовий будинок.

Сталися зрушення і в галузі освіти. До 1937 року в Білозерці була семирічна школа, в якій навчалося 400 учнів, а наступного року вона стала десятирічкою. Чимало жителів села за довоєнний час здобули вищу освіту. Лауреатом Ленінської премії 1930—1931 рр. став уродженець Білозерки, відомий радянський гідробіолог, професор МДУ С. М. Скадовський[2].

Цікава виховна робота провадилась у сільському клубі. Тут була бібліотека, працювали хоровий і драматичний гуртки, оркестр народних інструментів. З 1938 року в клубі демонструвалися звукові кінофільми. З листопада 1939 року починає виходити районна газета «Колгоспник Білозерщини», на сторінках якої висвітлюються найважливіші події життя району.

З 1939 року Білозерка — районний центр. Її трудящі багато робили, щоб вона стала одним з найкрасивіших куточків Радянської України. Їх мрії вже ставали дійсністю, коли на радянську землю віроломно напали орди німецько-фашистських загарбників. В перші дні війни сотні білозерців добровільно пішли до лав Червоної Армії. Один з колгоспників, учасник громадянської війни, І. Комісаренко, незважаючи на похилий вік, написав у заяві до військкомату: «У 1918 році я добровольцем вступив у Червону Армію, громив німецьких окупантів на Херсонщині, барона Врангеля в Криму на Перекопі, був на різних фронтах громадянської війни. Зараз, коли хижацька зграя фашистів напала на нашу любиму Батьківщину, хоче поневолити наш волелюбний народ, я не можу сидіти дома. Прошу направити мене на фронт громити фашистську банду»[3].

Разом з чоловіками захищати Батьківщину вирушили дівчата Н. Кравцова, Г. Чернявська, Н. Ковбаса, О. Діденко та інші. 200 односельців, у більшості комуністи й комсомольці, стали бійцями винищувального загону, що підтримував порядок у селі, допомагав військовим підрозділам виконувати бойові завдання.

17 серпня 1941 року фашистські загарбники вдерлися в село. Вони розстріляли 13 жителів, 40 — вивезли до Німеччини на каторгу[4].

Населення не корилося ворогам. Серед народних месників, що сміливо боролися проти окупантів, було чимало білозерців і, зокрема, батько та син Шпаки. Для боротьби з патріотами, які діяли в навколишніх плавнях, окупанти замінували береги озера Білого. У 1943 році загарбники, будуючи укріплення на правому березі Дніпра, вигнали з Білозерки все населення.

Жителі повернулися до своїх зруйнованих осель вже після того, як 14 березня 1944 року бійці 295-ї стрілецької дивізії вибили окупантів з Білозерки[5]. У братській

[1] З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 3, стор. 464.
[2] Журн. «Химия и жизнь», 1970, № 3, стор. 8.
[3] Херсонская область в годы Великой Отечественной войны, стор. 54.
[4] Херсонський облдержархів, ф. Р-1479, оп. 1, спр. 2, арк. 73.
[5] Херсонская область в годы Великой Отечественной войны, стор. 295.

могилі в центрі села поховані воїни-визволителі, вірні сини Вітчизни. Поруч — могила Героя Радянського Союзу С. А. Харченка, який під час боїв на території району своїм тілом закрив амбразуру ворожого дзоту. Його ім'ям названо піонерську дружину середньої школи і центральний сквер. На меморіальному комплексі в сквері, автором якого є архітектор Ю. А. Васильченко, викарбувано 76 прізвищ земляків, що загинули в роки війни. За героїзм, виявлений у боротьбі проти гітлерівських загарбників на фронтах Великої Вітчизняної війни, понад 300 білозерців відзначено урядовими нагородами.

Пам'ятник Герою Радянського Союзу С. А. Харченку. Смт Білозерка, 1970 р.

Тільки-но відгриміли гарматні залпи й село стало вільним, відновили свою роботу всі 5 довоєнних господарств — «Червоний куток», ім. Будьонного, ім. Кірова, «Батрак», «15 років Жовтня». Районний комітет партії, місцева територіальна партійна організація та сільська Рада спрямували зусилля трудящих на відбудову зруйнованого господарства, боротьбу за хліб для фронту й тилу. Для керівництва колгоспами партійні організації направили комуністів. Держава допомогла артілям насінням, грішми, будівельними матеріалами. Протягом квітня—травня 1945 року до Білозерського району надійшло 233 коней, 442 голови великої рогатої худоби та 912 овець[1]. Відновила роботу Білозерська МТС. По-фронтовому працювали люди. Не вистачало запасних частин, і механізатори роздобували на місцях боїв деталі розбитих тягачів, танків, автомашин. За досить короткий строк вдалося полагодити половину довоєнної техніки: 140 тракторів (з 290 довоєнних), 120 тракторних плугів, 78 сівалок. Навесні 1944 року почали працювати курси механізаторів, які вже влітку підготували 44 дівчини-комбайнерки та 30 хлопців-трактористів[2].

Під керівництвом комуністів трудящі Білозерки в 1944—1945 рр. успішно виконали державний план хлібопоставок. Лише у фонд Червоної Армії у січні 1945 року колгоспи «Червоний куток» та ім. Кірова здали 690 цнт хліба[3]. Були здобуті перші успіхи і у відновленні тваринництва. Лише протягом 1945 року поголів'я коней у колгоспах збільшилося вдвоє, великої рогатої худоби — в 1,5 раза, свиней — в 3 рази, овець і кіз — в 6 разів. За досягнуті успіхи Радянський уряд нагородив 120 білозерців медаллю «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.»

Поступово відроджувалося село. Більшість хат жителі будували з глини, а стріху робили з очерету. Одне з уцілілих приміщень пристосували для лікарні, яка й почала працювати з липня 1945 року. Відновилися заняття в школі, яку розмістили в тимчасовому приміщенні. Зруйнований окупантами двоповерховий корпус середньої школи було відбудовано в 1949 році. Відкрилася районна бібліотека.

Після переможного завершення Великої Вітчизняної війни до рідного села стали повертатися демобілізовані воїни, серед яких було чимало комуністів і комсомольців. Вони поповнили лави трудівників. За ініціативою партійних організацій, колгоспників та сільради білозерці в 1947 році уклали договір на соціалістичне змагання з Кисилівською сільрадою, умови якого з честю виконали.

Завдяки наполегливій праці і всебічній допомозі держави на кінець першої післявоєнної п'ятирічки колгоспники повністю відновили зруйноване гітлерівцями

[1] Херсонський облпартархів, ф. 46, оп. 1, спр. 389, арк. 42.
[2] Газ. «Колгоспник Білозерщини», 14 лютого 1946 р.
[3] Херсонський облдержархів, ф. Р-875, оп. 2, спр. 1, арк. 1.

господарство, досягши довоєнних показників. Проте роздрібненість артілей стала перешкодою на шляху дальшого розвитку. Так, навесні 1949 року колгосп ім. Будьонного обробляв лише 1079 га землі, у т. ч. 1028 га орної. З 37 коней робочих було 25; великої рогатої худоби налічувалося 124 голови, свиней і овець — близько 200. У 1951 році п'ять невеликих артілей об'єдналися в один колгосп ім. Будьонного (згодом «Батумський»). За господарством держава закріпила 5011 га землі, з них 4305 га орної[1]. Новостворена артіль мала коней у п'ять разів, великої рогатої худоби і овець — у шість разів, птиці у 25 разів більше, ніж у 1949 році.

Партійна організація колгоспу, яка об'єднувала 35 комуністів, разом з колгоспним активом, комсомольською організацією, що виросла до 156 чоловік, спрямувала зусилля трудящих на підвищення продуктивності праці. В кожній з 8 бригад були створені партгрупи. Між ланками й бригадами розгорнулося соціалістичне змагання. Все це сприяло дальшому зростанню виробництва, зміцненню економіки артілі. Загальні прибутки колгоспу ім. Будьонного за 1951 рік досягли 2117 тис. крб. Вагомо підвищилася вартість трудодня: на нього видавали по 3 кг хліба, понад 3 крб. грошей, близько 3 кг овочів та інші продукти. Доярка Г. Т. Єременко, наприклад, одержала на 905 трудоднів 2715 кг хліба, 3620 крб. грішми, 1300 кг молока. По 800 трудоднів заробили Л. Вороненко, І. Щербина, В. Єльник та інші. Того року колгосп почав вирощувати бавовну. За високий урожай цієї культури — по 13,4 цнт з га — ланкова Є. М. Шпак (Шевченко) удостоєна високого звання Героя Соціалістичної Праці[2].

Господарські прибутки забезпечили колгоспу інтенсивне розгортання капітального будівництва. За 1953 рік побудовано великі добре механізовані приміщення (свинарник, корівник, пташник, вівчарню, гараж). Були споруджені будинки культури та побутових послуг, 12 житлових приміщень.

З кожним роком міцніло господарство Білозерки. Партійна організація, правління колгоспу дбали про прибутковість кожної галузі господарства. У 1955 році колгоспники зібрали зернових по 20,9 цнт з га, добрі врожаї дали городні культури. Рільництво принесло колгоспові понад 4015 тис. крб., а тваринництво — понад 1112 тис. крб. прибутку. Висока оплата трудодня допомогла розв'язати питання робочої сили: багато з тих, хто відразу ж після війни залишив колгосп, повернулися назад. Якщо 1955 року в Білозерці мешкало 3631 чоловік, то наступного — вже 5168 чоловік[3].

Ланкова колгоспу ім. Будьонного, Герой Соціалістичної Праці Є. М. Шевченко-Шпак перевіряє гранульовані добрива перед відправкою їх у поле. Смт Білозерка, 1953 р.

Завдяки зростаючим матеріальним здобуткам колгосп з весни 1957 року запровадив грошово-відрядну оплату праці. Колгоспники одержували щомісяця 70 проц. зароблених грошей, решту — наприкінці року. Така система оплати праці стимулювала трудову активність і дала добрі наслідки. 1957 року колгосп виробив на сто га сільськогосподарських угідь по 107,4 цнт м'яса, 74,6 кг вовни, а весь доход колгоспу за рік становив понад 6,1 млн. карбованців.

Слава про успіхи колгоспників Білозерки йшла далеко за межі району. Обмін передовим досвідом між білозерцями і аджарськими трудівниками поклав початок сердечній дружбі та соціалістичному змаганню між ними. На її честь члени артілі ім. Будьонного перейменували свій колгосп на «Батумський», а в далекій Аджарії з'явився колгосп «Білозерський». Аджарські трудівники приїздили до білозерців

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-3584, оп. 1, спр. 9, арк. 1; спр. 11, арк. 49; спр. 153, арк. 1.
[2] Там же, спр. 11, арк. 36, 40, 51; спр. 31, арк. 10, 12—15.
[3] Там же, ф. Р-875, оп. 2, спр. 80, арк. 10; спр. 96, арк. 8, 9.

вивчати досвід тваринників, зокрема методи вирощування свиней. Тут вони одержали породистих свиней, а також насіння багаторічних трав тощо. Нині радгосп-побратим «Білозерський» Хелвачаурського району вважається великим спеціалізованим господарством по виробництву молока та м'яса. Сюди 1964 і 1966 рр. з Білозерщини були доставлені породисті корови. Білозерські овочівники постійно діляться з грузинськими друзями досвідом щодо вирощування овочевих у парниках і теплицях та на поливних землях. Для озеленення Білозерки з Грузії були надіслані декоративні дерева, а в самому селищі закладено сквер українсько-грузинської дружби. Трудівники Кабулецького району Грузинської РСР запросили білозерських колгоспників приїхати до них на Першотравневі свята. Делегати Білозерщини відвідали передовий колгосп села Хуцубані, тунговий радгосп «Джіхвіжурі», птахофабрику, кілька чайних фабрик та ряд інших господарств і підприємств. Під час перебування в господарствах хлібороби зустрілися з багатьма людьми, знайомилися з їх життям, трудовими успіхами[1]. 1958 року за високі успіхи в тваринництві «Батумський» одержав диплом першого ступеня на ВДНГ у Москві. Його досвід науково обгрунтованого планування й гарантованої оплати праці вивчався і пропагувався Всесоюзним науково-дослідним інститутом економіки сільського господарства. Широко популяризувала передовий метод бухгалтер цього господарства Н. Є. Крисаленко у книжці «Досвід гарантованої оплати праці в колгоспі «Батумський», виданій у Москві 1964 року.

В Білозерці виросли чудові кадри трудівників, серед них ланкові сестри Шпак — Герой Соціалістичної Праці Євдокія Михайлівна та депутат Верховної Ради УРСР Валентина Михайлівна; ланкова М. П. Кравченко, нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора, та багато інших. Радянська держава відзначила нагородами 45 передовиків. Голова колгоспу В. Л. Тесля у 1958 році нагороджений орденом Леніна, 22 колгоспники — медалями «За трудову доблесть» та «За трудову відзнаку». 16 колгоспникам вручено значки «Відмінник соціалістичного змагання Української РСР». Виробничий профіль колгоспу «Батумський» — овочево-молочний, але в ньому вирощувалися й зернові культури та цукрові буряки. Багато уваги приділялося поліпшенню породності худоби. Колгоспне стадо стало однопорідним, корови — червоної степової породи, вівці — асканійської, кури — української білої тощо.

В лютому 1965 року колгосп «Батумський» був реорганізований у радгосп, в якому трудяться близько 800 робітників і службовців. 1970 року в машинно-тракторному парку налічувалося 41 автомашина, 16 комбайнів, 47 тракторів.

Включившись у соціалістичне змагання на честь 50-річчя Радянської влади, 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, за виконання й перевиконання планів восьмої п'ятирічки, трудівники радгоспу «Батумський» за п'ятиріччя зібрали понад 21,3 тис. тонни зерна, виробили 8,1 тис. тонн молока, близько 2 тис. тонн м'яса, понад 3 млн. штук яєць. На фермах радгоспу налічується 2658 голів великої рогатої худоби, з них 800 корів, близько 22 тис. голів птиці.

Успішно виконали п'ятирічні завдання місцевий завод будівельних матеріалів, районне відділення «Сільгосптехніки», пересувна механізована колона № 4, районна друкарня та інші підприємства.

Натхнені історичними рішеннями XXIV з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу, трудівники радгоспу «Батумський» успішно виконали завдання першого року дев'ятої п'ятирічки. Вони зібрали з кожного гектара по 26,6 цнт зернових; виробили 1552 тонни молока, 243 тонни м'яса. План продажу державі зерна і продуктів тваринництва було значно перевершено.

Робітники радгоспу сповнені рішимості виконати завдання дев'ятої п'ятирічки — підвищити продуктивність господарства в цілому на 25—30 процентів.

---

[1] Газ. «Наддніпрянська правда», 5 січня 1954 р., 21 травня 1972 р.; газ. «Придніпровська зірка», 4 червня 1964 р.

«По Володимирці». Картина художника М. Л. Скадовського. 1891 р.

Поступово зростала й прикрашалася, розширювала свої межі Білозерка. 1956 року вона стає селищем міського типу. Тут провадиться велике житлове й культурно-побутове будівництво. Майже всі оселі колгоспників перебудовано. Їх стіни викладені з цегли, дахи вкриті шифером або черепицею, подвір'я озеленені. Споруджено понад 250 нових житлових будинків, нову поліклініку, лікарню, пекарню, дитячі ясла на 50 місць, пошту, кінотеатр, клуб, будинок культури. Білозерка радіофікована та електрифікована. Понад 300 сімей мають газ. Центральні вулиці заасфальтовані.

За післявоєнні роки прокладено водогін. Селище утопає в зелені. Тільки 1961 року тут висаджено 5 тис. дерев.

До послуг трудящих — 12 промтоварних і продовольчих магазинів, книжковий та магазин культтоварів, 16 кіосків, 4 їдальні, готель на 50 місць, цехи побутового обслуговування. В Білозерці розміщуються всі районні установи — відділення «Сільгосптехніки», контора зв'язку, ветеринарна лікарня, інші організації та установи. Багато уваги економічному розвитку Білозерки, її впорядкуванню приділяє селищна Рада, яка має в своєму складі 99 депутатів, серед яких 67 робітників, 32 службовці. Всі вони працюють у 9 постійно діючих комісіях, навколо яких згрупувався великий актив.

Добре налагоджена в Білозерці справа охорони здоров'я трудящих. Найновішим медичним устаткуванням обладнана поліклініка, яка має 22 кабінети. У ній та в лікарні на 100 ліжок працюють 26 лікарів і 92 чоловіка з середньою медичною освітою.

Зараз у селищі діють середня й восьмирічна школи, які відвідують 1,2 тис. учнів, а також вечірня й заочна середні школи робітничої молоді. В школах працюють 98 учителів. Багато випускників здобувають освіту в вищих та середніх спеціальних навчальних закладах країни. Для дітей у селищі відкрито музичну школу.

Цікава й змістовна робота провадиться в будинку культури. Тут систематично відбуваються лекції, концерти, тематичні вечори. Це й зустрічі з письменниками області, і вечір, присвячений перспективам розвитку району в дев'ятій п'ятирічці, чи просто молодіжний вечір художньої самодіяльності.

В Білозерці є широкоекранний кінотеатр, дві бібліотеки. З 1969 року працює народний краєзнавчий музей радгоспу «Батумський».

Уродженцями Білозерки є радянський актор і кінорежисер, народний артист СРСР, лауреат Ленінської премії С. Ф. Бондарчук, український художник М. Л. Скадовський (1846—1892).

З невеликого «очеретяного» придніпровського села волею Комуністичної партії і радянського народу Білозерка стала висококультурним селищем міського типу, трудящі якого впевненою ходою крокують до комунізму.

І. М. БЕРЕЗОВСЬКИЙ, А. Е. ВІРЛИЧ, О. А. ВЛАСЮК,
Л. М. ГРУДЄВА, І. Д. РАТНЕР, В. І. ЯКОВЕНКО

ОЛЕКСА́НДРІВКА

Олександрівка (старі паралельні назви — Штихова, Милорадовича) — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі Дніпровсько-Бузького лиману, за 33 км від районного центру. Населення — 1956 чоловік.

Про найдавніше залюднення цієї місцевості свідчать виявлені поблизу села залишки 2 поселень, городища та могильник скіфо-сарматського часу[1].

Село виникло як маєток генерал-фельдмаршала Румянцева (Задунайського), якому 1781 року відмежовано 9366 десятин землі. На честь свого батька поміщик назвав село Олександрівкою. У 1795 році тут налічувалося 75 — кріпаків[2]. Деякий час село належало поміщику Милорадовичу, що володів ним до реформи 1861 року[3].

У першій половині XIX ст. кріпаки відробляли важку панщину, яка в гарячу пору жнив сягала 4—5 днів на тиждень. Управитель маєтку і прикажчик примушували їх працювати навіть у святкові дні. Крім того, селяни працювали на рибних промислах і рибному заводі, які належали поміщику. Доведені до відчаю близько 100 кріпаків Олександрівки у червні 1850 року пішли до Херсона скаржитись на сваволю управителя поміщика Милорадовича. Але наслідком скарги було те, що поміщик віддав у рекрути непокірних, примушував кріпаків так само працювати від зорі до зорі протягом тижня і навіть у свята. Селяни не мали змоги обробляти свої клапті землі. В Олександрівці знову почалося заворушення. Тоді власті відправили 70 селян для покарання у сусіднє містечко Станіслав. Керівників виступу К. Савенка, В. Дерев'янка, Г. Решетняка, А. Дегтяра, А. Сизого, Є. Стеренова мали відвезти до Херсона й судити там. На їх захист стали не тільки селяни Олександрівки, що прибували у містечко групами по 30—50 чоловік. Коли за наказом станового пристава головних винуватців заарештували, station станіславські державні селяни, взяті за понятих, рішуче відмовилися брати участь у розправі. За непокору місцеві власті тут же піддали їх покаранню. 1851 року заворушення олександрівців спалахнуло з новою силою. Їх арештовували, садовили в «холодну», але це не лякало. Селяни заявили, що не коритимуться поміщикові, відмовлялися цілувати хрест попові, який закликав їх до покори. В село було введено 2 роти солдатів. Чотирьох чоловік покарали 200 ударами різок, одного — 300 ударами; 16 заарештованих відправили до херсонської тюрми. Рота солдатів залишалася на деякий час у селі для наведення порядку і утримувалась за рахунок жителів[4].

Становище кріпаків ще більше погіршилося у зв'язку з Кримською війною, військовими поставками та іншими повинностями, що важким тягарем лягли на плечі селян. До того ж восени 1855 року поміщицький управитель, злякавшись ворожих кораблів, що стояли на лимані, забрав у селян підводи і вивіз власне майно[5].

У передреформений час поміщик володів 347 ревізькими душами. Всього ж в Олександрівці 1859 року налічувалося 675 жителів. З 9431 десятини землі[6] сільській общині належало тільки 1370, тобто менше 4 десятин на ревізьку душу.

Селянська реформа 1861 року не внесла істотних змін в економічне становище олександрівців, хоча особисто й «звільнила» їх від кріпацтва. За уставною грамотою 333 ревізькі душі одержали 1831 десятину, тобто по 5,5 десятини на ревізьку

---

[1] Материалы и исследования по археологии СССР, вып. 50. М.—Л., 1956, стор. 255; И. В. Фабрициус. Археологическая карта Причерноморья Украинской ССР, вып. 1. К., 1951, стор. 73; Доклады VI научной конференции Института археологии АН УРСР. К., 1953, стор. 134, 135.

[2] Херсонський облдержархів, ф. 14, оп. 1, спр. 51, арк. 101; ЦДВІА СРСР, ф. ВУА, спр. 18 333, арк. 13.

[3] Херсонський облдержархів, ф. 14, оп. 2, спр. 544, арк. 1; оп. 1, спр. 1873, арк. 1.

[4] ЦДІА СРСР, ф. 1385, оп. 1, спр. 223, арк. 102, 104—110, 116—121.

[5] Херсонський облдержархів, ф. 1, оп. 1, спр. 31, арк. 1.

[6] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6, приложения, стор. 98.

душу. За надану землю селяни щороку платили 2997 крб. оброку, або по 9 крб. з душового наділу. Не маючи коштів сплатити такий великий оброк, селяни змушені були відбувати панщину, що становила по 40 чоловічих і 30 жіночих днів з кожного душового наділу. Крім панщинних повинностей, ще сплачували по 1,5 крб. з душі за присадибну землю. За поміщиком залишалися рибні заводи на лиманському узбережжі та право на риболовлю. І лише водопій відводився у спільне з селянами користування[1]. Грамота зобов'язувала селян нести відповідальність всією сільською громадою за виконання панщини.

Із зростанням населення Олександрівки, яке на 1887 рік становило 1242 жителі[2], а в 1906—1907 рр.— 1577 чоловік, розмір душового земельного наділу зменшився і становив 1,1 десятини на чоловіка. Це призвело до дальшого зубожіння основної селянської маси. В Кисляківській волості, до складу якої входила Олександрівка, орендні ціни були одними з найвищих у Херсонському повіті. Орендар мусив за десятину орної землі віддавати поміщику або куркулю третину зібраного врожаю. Тому більшість олександрівців не мала змоги орендувати землю. Рибальські угіддя, що належали поміщикові, теж здавались селянам на орендних умовах. Селяни не мали ні толоки, ні інших випасних угідь, тож за випасання тільки одного коня платили 5 крб., вола чи корови—3,5 крб. Бідняки через нестачу реманенту й тягла не могли обробляти свої наділи. В 1906—1907 рр. в Олександрівці з 277 дворів у 100 не було ніякої худоби, 39 не мали робочої худоби, 21 господарство мало лише по 1 голові робочої худоби. На всі ж господарства припадало 83 плуги та одна молотарка[3].

Селянський хліб здебільшого обмолочувався примітивним способом, т. зв. гоном: по ужинку просто неба біля садиби або ж у степу на гармані ганяли коней, що копитами вибивали зерно, або за допомогою кам'яних чи оббитих залізом дерев'яних котків.

Селяни сіяли жито, пшеницю, ячмінь. На невеликих площах вирощували просо й овес, а також льон, баштанні культури й картоплю. Через недостатню кількість добрив та примітивний обробіток землі в селянських господарствах пересічна врожайність пшениці чи жита становила 35 пудів з десятини[4]. Становище погіршувалось ще більше під час неврожайних років та іншого стихійного лиха.

Розвиток зернового господарства й рибальства зумовили появу в Олександрівці п'яти рибних заводів та млина, що належали місцевим багатіям. Почав також діяти цегельний завод[5].

В селі виготовлялися різні вироби домашнього вжитку: вишивані рушники, прикраси, оздоблені черепашками, якими торгували олександрівці на базарі в сусідньому містечку Станіславі. Шість невеличких крамниць (у т. ч. одна винна) — от і всі торгові підприємства Олександрівки.

Важкі умови життя більшості селян штовхали трудящих на боротьбу проти поміщика й куркулів. Разом з іншими жителями Кисляківської волості селяни Олександрівки в грудні 1905 року розгромили поміщицьку економію та хутір куркуля Савуна поблизу села Юхимівки (нині — територія Жовтневого району Миколаївської області).

В роки столипінської аграрної реформи основна селянська маса зубожіла, тоді як куркульські господарства зміцнювались. У 1909 році, наприклад, куркулю Ламзаці належало 528 десятин землі. Сільська ж громада перебувала у численних

---

[1] ЦДІА СРСР, ф. 577, оп. 46, спр. 1201, арк. 4—8.

[2] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6, приложения, стор. 170.

[3] Там же, стор. 35; Данные об экономическом положении селений Херсонского уезда в 1906—1907 гг., стор. 26, 27.

[4] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6, стор. 227, 297, 305.

[5] Волости и важнейшие селения Европейской России, вып. 8. Губернии Новороссийской группы. СПб., 1886, стор. 83.

боргах, які на початок 1910 року дорівнювали 1553 крб., пені — 450 крб.[1] Все це виснажувало й без того жалюгідні селянські господарства.

Злидні, постійне недоїдання зумовлювали поширення епідемічних захворювань. Кваліфікованою лікарською допомогою могли користуватися лише небагато селян, бо Станіславська медична дільниця, до якої належала Олександрівка, обслуговувала 3 волості з населенням 24 тис. чоловік[2].

Тривалий час в Олександрівці не було жодного навчального закладу. Земську початкову школу тут побудували 1881 року на кошти сільської громади, яка частково утримувала і вчителя. Школа охоплювала навчанням далеко не всіх дітей. За даними 1894 року в ній перебувало 45 хлопчиків і 25 дівчаток, це тоді, коли в Олександрівці було 1485 жителів. Хоча напередодні першої світової війни повітове земство надсилало до Олександрівки журнали «Хлібороб», «Хуторянин» та різну популярну сільськогосподарську літературу, все ж бібліотеки тут не було. У вільний від роботи час, особливо взимку, молодь збиралася на вечорниці у селянських хатах.

Під час першої світової війни чоловіче населення Олександрівки у зв'язку з мобілізацією на фронт значно зменшилося. На початок 1916 року в селі мешкало 1715 жителів, серед них 748 чоловіків і 967 жінок. З 331 господарства більшість перебувала у стані крайнього економічного занепаду[3]. Не вистачало й робочих рук для обробітку землі, врожаї були дуже низькими: озимого жита — 15, озимої пшениці — 8 і ярої — 7 пудів з десятини. Набагато зросли в цей час ціни на продукти харчування та предмети першої необхідності. Значно скоротилося поголів'я худоби[4].

Радісно вітало трудяще селянство Олександрівки перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції. В другій половині січня 1918 року тут було встановлено Радянську владу. Проте початок соціалістичних перетворень наприкінці березня перервав наступ австро-німецьких загарбників. Багато олександрівців разом з червоногвардійськими загонами обороняли Херсон поблизу Станіслава, Олександрівки та навколишніх сіл. На початку квітня німецькі загарбники вдерлися до села. Разом з ними сюди повернулися сільські багатії, що відновили старі дореволюційні порядки. Лише наприкінці листопада село було визволено від окупантів.

У січні—березні 1919 року Олександрівка разом з іншими населеними пунктами була в зоні, що контролювалася англо-франко-грецькими інтервентами. Велику роботу в боротьбі з ними та внутрішньою контрреволюцією провадили комуністи Л. Л. Петренко, Д. С. Харко й інші. В лютому 1919 року вони зібрали сходку і закликали населення не коритися іноземним загарбникам, всіляко перешкоджати їм — ховати хліб, худобу, майно.

Після визволення села органи Радянської влади почали насамперед здійснювати ленінський Декрет про землю. На хуторі, що належав раніше місцевому багатію, була створена перша комуна. Але над Херсонщиною нависла нова загроза — наступ влітку 1919 року білогвардійських військ генерала Денікіна. Комунари Т. С. Баранов, Я. М. Гасан, В. А. Коваленко, П. Л. Юда, щоб врятувати народне добро, виїхали з Олександрівки, забравши документи та деяке майно комуни. Під Одесою, в селі Баранівці, їх схопили денікінці і розстріляли[5].

На початку 1920 року частини Червоної Армії при підтримці місцевого населення визволили Олександрівку від білогвардійців. 9 січня на загальних зборах

---

[1] Список землевладений Херсонского уезда по волостям на 1909 г., стор. 65; Постановления Херсонского уездного земского собрания очередной сессии 1910 г. и доклады управы, стор. 215.

[2] Земская медицина и санитарное состояние Херсонского уезда в 1913 г. Херсон, 1914, стор. 94, 95; Краткий исторический очерк земской медицины в Херсонском уезде за 1865—1895 гг. Херсон, 1896, стор. 6.

[3] Список населенных мест Херсонской губернии. (По данным Всероссийской сел.-хоз. переписи 1916 г.), стор. 90.

[4] Херсонський облдержархів, ф. 6, оп. 2, спр. 15, арк. 22; спр. 18, арк. 11, 32.

[5] ЦДАЖР УРСР, ф. 257, оп. 1, спр. 31, арк. 11.

жителі села обрали ревком — місцевий орган Радянської влади. До його складу увійшли Г. Г. Тележний, М. Баранов, О. Сизий. Через місяць відбулися вибори до Ради селянських депутатів. До її складу ввійшло 19 представників сільської бідноти, активних борців проти ворогів Радянської влади. На першому її засіданні головою обрано Г. Г. Тележного, створено земельну комісію, що займалася питаннями землевпорядкування. Селяни Олександрівки одержали понад 5 тис. десятин поміщицьких земель[1].

Велику організаторську і виховну роботу провадила Рада селянських депутатів. У коло її діяльності входили найрізноманітніші питання часу. Кожні 2—3 дні відбувалися засідання сільвиконкому, на яких приймалися рішення про наділення селян землею, про допомогу найбіднішим сім'ям і частинам Червоної Армії, про відкриття в селі прокатного пункту тощо. Зокрема, 24 березня 1920 року сільвиконком надіслав Червоній Армії 500 пудів пшениці, 400 — ячменю і 100 — жита, коней і підводи для транспортування взяли у куркулів-хуторян. Зберігся документ, що свідчить про допомогу селян Червоній Армії: «В даний час команда одужуючих 14-ї армії підтверджує одержання в подарунок від селян села Олександрівки хліба 43 пуди, сала 26,5 фунта, квасолі 5,5 пуда... Підкреслюючи чуйність села до потреб своєї робітничо-селянської Червоної Армії, команда від імені хворих і поранених червоноармійців виголошує пожертвувачам свою гарячу подяку»[2].

На початку 1920 року в селі виник партійний осередок, який очолив Л. Л. Петренко. Разом з Радою, а також комітетом незаможників, створеним наприкінці 1920 року (голова В. Ф. Сміюха), він займався розподілом землі між селянами, вилученням хліба у куркулів, виконанням продрозверстки, розгорнув всебічну діяльність щодо зміцнення Радянської влади в селі.

Рада селянських депутатів і КНС роздали бідноті реквізовані у багатіїв худобу і реманент, виділили їм необхідну частину посівного матеріалу. За рахунок багатих хутірських господарств найбідніші селяни одержали по парі волів і одному возу на дві сім'ї[3].

1920 року в Олександрівці виникло дві артілі: ім. Шевченка і «Новий світ»; в кожній з них об'єдналося по 15—20 переважно бідняцьких господарств.

Зміцнення Радянської влади та створення колективних господарств зустрічали шалений опір куркульства, що особливо посилився, коли почався наступ Врангеля. Білогвардійці в червні—липні 1920 року захопили лівобережну частину Херсонщини. Партійний осередок Олександрівки підняв селян на боротьбу з куркульським заколотом, що наприкінці липня 1920 року спалахнув у сусідньому містечку Станіславі та охопив навколишні села — Софіївку, Касперівку, Білозерку[4].

Комуністи не раз виступали на мітингах з палкими промовами, закликаючи сільських трудівників боротися за перемогу Радянської влади. Але озброєним бандитам одного разу вдалося пробратися на сільські збори й схопити кількох комуністів, серед них — П. І. Онищенка, якого вони передали білогвардійцям на звірячу розправу. Та незабаром на допомогу олександрівцям з Богоявленська (тепер Жовтневе Миколаївської області) і Кисляківки прибули загони народної міліції, які встановили в селі революційний порядок.

У тривалих боях проти білогвардійців та остаточному розгромі контрреволюції на території Херсонщини брали активну участь і жителі Олександрівки. Так, на Каховському плацдармі воював селянин Я. Р. Євтушенко, проти банд Антонова під Тамбовом — Т. Є. Жирок, К. А. Коваленко, Є. Ф. Юда, С. Д. Мануйло і М. М. Шляховий. За подвиги в боях проти махновців М. К. Баранова нагороджено орденом Червоного Прапора.

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-1205, оп. 1, спр. 1, арк. 1, 6, 7; спр. 4, арк. 1.
[2] Там же, спр. 6, арк. 3.
[3] Там же, спр. 4, арк. 7.
[4] Победа советской власти на Херсонщине (1917—1920 гг.), стор. 259, 261.

Внаслідок довгочасної війни та іноземної інтервенції, розрухи і неврожаїв у 1921—1922 рр. почався голод, що став тяжким випробуванням для населення Олександрівки[1]. З ініціативи місцевих органів влади — Ради селянських депутатів та партійного осередку в січні 1922 року в селі обрано комісію, яка оподаткувала куркулів для надання допомоги продовольством малозабезпеченим селянам. Загальні сільські збори ухвалили засіяти для них ділянку, зібрати добровільні пожертвування та відрахувати по 2 проц. з вилову риби. Крім того, комісія сільвиконкому постановила передати до фонду голодуючих коштовності з місцевої церкви[2]. Всі ці заходи допомогли подолати труднощі з продовольством.

Поступово життя в селі нормалізувалося. Створені в 1923 році дві сільськогосподарські артілі об'єдналися в одне колективне господарство, що дістало назву «Новий світ». У 1926 році артіль мала трактор, молотарку, дві косарки, три культиватори, 28 коней, 4 пари волів, дизельний млин і вітряк. Господарство обробляло 140 га орної землі, 2 га саду та 1,5 га виноградника. Велику увагу члени артілі приділяли розвиткові тваринництва, поліпшенню його породності. На початку 1928 року в господарстві налічувалось 18 корів, 100 овець, близько 200 голів свиней, у т. ч. 12 свиноматок. Зростання продуктивності праці примножувало багатства господарства, зміцнювало його економіку.

Після закінчення громадянської війни радянські органи влади і партійний осередок багато уваги приділяли розвиткові освіти та культури. Було створено хату-читальню, клуб, у якому готувалися самодіяльні вистави. Трудящі різного віку навчалися грамоти. 25 культармійців працювали в гуртках ліквідації неписьменності. В серпні 1921 року відкрито школу[3].

Надійною опорою партійної організації у виконанні рішень партії щодо перебудови села, розгортання громадсько-політичної роботи та виховання молоді були комсомольці. У 1928 році комсомольська організація Олександрівки налічувала 19 чоловік.

Широкого розмаху набув тут і кооперативний рух. 1927 року в Олександрівці виникло чотири ТСОЗи: «Червона Штихова», ім. Ворошилова, ім. Шмідта, «Нове життя». На базі артілі «Новий світ» 1929 року виник колгосп «12-річчя Жовтня», до якого увійшла також значна частина селян раніше створених господарств.

Перехід на соціалістичний шлях розвитку сільського господарства супроводжувався гострою класовою боротьбою з куркульством, що чинило запеклий опір, агітувало селян не вступати до артілі. На вимогу більшості жителів куркульські сім'ї були вислані за межі села.

Рік у рік міцніли ТСОЗи та артіль, переконливо демонструючи перевагу колективного способу господарювання над дрібновласницьким. Впроваджувалася передова агротехніка, на колгоспних полях працювали трактори, зростали кадри механізаторів.

Наприкінці 1930 року в Олександрівці організовано другу артіль — ім. Ворошилова, що об'єднала близько 50 селянських господарств. За двома польовими бригадами було закріплено 300 га орної землі, вона мала 70 коней і один трактор. У 1931 році цей колгосп об'єднався з артіллю «12-річчя Жовтня». Тепер вже було 5 рільничих бригад, а риболовецька виділилась в окрему артіль ім. XVI з'їзду ВКП(б).

В роки перших п'ятирічок зростала матеріально-технічна база колгоспів. Так, у 1934 році в господарстві працювало 8 тракторів, 7 сівалок, 6 плугів, 2 молотарки, 10 жаток, 5 культиваторів, 4 віялки. Того року колгоспники виростили по 90 пудів озимої пшениці, 75 — жита та 70 — ячменю з кожного гектара.

Серед трудівників села розгорнулося соціалістичне змагання за успішне виконання виробничих завдань, яке очолили комуністи. У цьому змаганні особливо від-

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-1205, оп. 1, спр. 40, арк. 17.
[2] Там же, спр. 41, арк. 15; спр. 42, арк. 1, 6, 17, 25.
[3] Там же, спр. 24, арк. 54.

значилися працівники вівцеферми. Поголів'я овець за три роки зросло більш як у три рази і 1939—1940 рр. досягло 920 голів, настриг вовни становив 4,5 тонни. За свої виробничі успіхи чабан Р. Д. Котляренко в 1936 році одержав високу урядову нагороду — орден Трудового Червоного Прапора. План розвитку тваринництва колгосп виконав повністю. Особливо сумлінно працювали телятниця М. Я. Мазан, конюхи І. І. Гоман і А. С. Сміюха, які добились повного збереження молодняка[1].

Щороку багатів колгосп. У передвоєнні роки він мав 5400 га орної землі, його обслуговували 14 тракторів і 4 комбайни Білозерської МТС. На тваринницьких фермах налічувалося близько 500 голів великої рогатої худоби, у т. ч. 150 корів, 1000 овець, 480 свиней, 220 коней. Побудовано корівник, дві комори, зерносховище, приміщення конеферми. Валовий збір зерна 1940 року становив 38 тис. цнт (по 19 цнт з га). Господарство одержало понад 250 тис. крб. прибутку від свино- і вівцеферм. Загальний доход колгоспу дорівнював понад 1,2 млн. крб. Колгоспники одержали на трудодень по 5,5 кг зерна.

Значні зрушення відбулися і в розвитку культури села. Всі діти навчалися в семирічній школі. При сільському клубі, під який переобладнали одне з господарських приміщень, працювали хоровий, драматичний, танцювальний та інші гуртки художньої самодіяльності, духовий оркестр. В їх роботі брало участь понад 80 чоловік. Село вже було радіофіковане, тричі на тиждень сюди приїздила кінопересувка. Сільська бібліотека, книжковий фонд якої становив 5 тис. примірників, знайомила жителів з художньою, сільськогосподарською та політичною літературою. Майже всі родини колгоспників передплачували газети й журнали.

Чорною хмарою насунулась на радянську землю фашистська орда. В грізні дні Великої Вітчизняної війни багато жителів Олександрівки пішли до лав Червоної Армії. Ті, що залишилися, своєю працею допомагали фронту: рили окопи, протитанкові рови, збирали продукти для армії. У липні 1941 року для боротьби проти диверсантів і ворожих десантників був створений винищувальний загін у складі 50 чоловік під командуванням голови сільради Г. Т. Баранова. Бійці загону патрулювали вулиці, берег лиману, охороняли криниці, хліб, худобу.

15 серпня 1941 року гітлерівські війська захопили Олександрівку. «Новий порядок», встановлений фашистами, приніс радянським людям незліченні страждання й голод. Селяни повинні були виплачувати запроваджену ворогами контрибуцію. На каторжні роботи до Німеччини гітлерівці вивезли 69 юнаків і дівчат[2]. Та населення не корилося німецько-фашистським загарбникам, воно саботувало заходи окупаційних властей — ховало одяг і продовольство, щоб не дісталися ворогові. Частину худоби встигли вивезти на схід.

Внаслідок успішного наступу 28-ї армії 3-го Українського фронту бійці 1-го гвардійського стрілецького полку 14 березня 1944 року визволили село від фашистських окупантів[3].

Близько 250 олександрівців громили гітлерівців на фронтах Великої Вітчизняної війни. 75 жителів села за мужність і відвагу, виявлену в боях проти ворога, нагороджено орденами й медалями. Понад 120 чоловік загинуло, захищаючи Батьківщину. На їх честь у центрі села 1969 року споруджено пам'ятник, на якому викарбувані прізвища загиблих.

Одразу після визволення трудящі Олександрівки під керівництвом партійної організації приступили до відбудови села. Особливо доводилось тяжко в перші роки. Руїни і згарища залишили після себе вороги. Лише в колгоспі «12-річчя Жовтня» зруйновано 52 будівлі. Потрібні були великі зусилля, щоб відродити господарство. В цій справі всіляко допомагали колгоспникам Комуністична партія

---

[1] З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 3, стор. 636, 637.

[2] Херсонський облдержархів, ф. Р-1479, оп. 1 спр. 2, арк. 73.

[3] Херсонская область в годы Великой Отечественной войны, стор. 217.

і Радянський уряд. Для піднесення господарства колгосп одержав державний кредит у розмірі 44 200 крб. Завдяки цьому до кінця жовтня 1944 року трудівники відремонтували школу, яка спочатку працювала в 4 приватних будинках, клуб, амбулаторію. Вже наприкінці березня 1944 року партійна організація і сільські активісти провели загальні колгоспні збори, на яких розглядалось питання підготовки і проведення весняної сівби. Тієї весни колгоспники засіяли 1380 га, з яких було зібрано 15,2 тис. цнт зерна. Від трудящих Саратовської області артіль одержала 14 корів, з цього почалося відновлення поголів'я худоби.

З патріотичним піднесенням олександрівці підтримали заклик саратовського колгоспника Ф. П. Головатого зібрати кошти до фонду оборони. 1944 року колгоспники Олександрівки внесли готівкою 185 тис. крб. Ці кошти передано на будівництво танкової колони «Колгоспник Миколаївщини» та авіаескадрильї «Допризовник Херсонщини». Крім того, вони ще відрахували до фонду оборони і для допомоги інвалідам Вітчизняної війни 850 трудоднів, здали для Червоної Армії 70 тонн хліба.

Незважаючи на післявоєнні труднощі, артільне господарство дедалі зміцнювалось. До села з евакуації та фронтів Вітчизняної війни повертались люди. За їх рахунок значно збільшилась кількість працездатних колгоспників.

Значних успіхів досягли і трудівники рибартілі, які річний план вилову риби виконали на кінець вересня 1945 року.

Четверту п'ятирічку артіль «12-річчя Жовтня» завершила успішно. Повністю відновлено господарство, зруйноване окупантами. Під керівництвом партійної організації, яка налічувала 19 комуністів, трудівники села боролись за подальший розвиток колгоспного виробництва, розгортання соціалістичного змагання, дострокове виконання й перевиконання п'ятирічних планів. Постійне зміцнення економіки артілі сприяло підвищенню добробуту трудящих. Зросла й оплата праці. Так, уже 1950 року на трудодень припадало по 2,3 крб. і 4 кг зерна.

Після постанови вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС багато уваги приділялось зміцненню кадрами важливих ділянок артільного виробництва. У всіх галузях господарства активну участь брали комуністи й комсомольці. Кращі механізатори С. Шаповал і П. Коваленко очолили бригади трактористів.

Трудовий ентузіазм ще вище підніс виробничі успіхи колгоспу «12-річчя Жовтня». Збільшення матеріальних ресурсів дало можливість артілі розширити технічну базу. 1960 року на її ланах працювало 50 тракторів і 16 комбайнів, автопарк налічував 35 автомашин.

За самовіддану працю в роки першої і другої післявоєнних п'ятирічок 80 колгоспників удостоєно високих урядових нагород. Ланкові Н. Д. Вітинник, О. Я. Петренко, Н. К. Процька, Н. К. Онищенко, М. І. Руденок, М. М. Решотка та коваль Ф. Є. Пузан нагороджені орденом Леніна; 28 чоловік — орденом Трудового Червоного Прапора.

Успішно працювали колгоспники і в роки семирічки. Незважаючи на несприятливі кліматичні умови, 1959 року було зібрано по 19 цнт зерна з га. На той час колгоспне стадо мало 1996 голів великої рогатої худоби, у т. ч. 540 корів, 3130 свиней. Надій молока на одну фуражну корову становив 2297 кг. З кожним роком зростали й успіхи рибартілі. 1958 року її прибутки порівняно з 1945 роком потроїлися. Того ж року господарство стало бригадою риболовецького колгоспу «Шлях Леніна», який знаходиться в Станіславі.

У лютому 1965 року на базі Олександрівського колгоспу створено радгосп «12-річчя Жовтня», очолив його комуніст М. М. Южалін. За радгоспом закріплено 6446 га землі. Хоча саме господарство стало багатогалузевим, все ж основним напрямом залишився зерновий. У 1966 році з площі 2725 га зібрано по 24 цнт пшениці з гектара.

Рік у рік підвищується життєвий рівень трудівників. Значними трудовими досягненнями зустріли вони славний ювілей — 50-річчя Радянської влади, зібравши понад 47 700 цнт хліба, виробивши 13 501 цнт молока, 3450 цнт м'яса, 112 тис. яєць.

Силосування кормів в радгоспі «12-річчя Жовтня». Село Олександрівка, 1969 р.

Протягом 1962—1970 рр. в радгоспі споруджено 5 корівників, 3 телятники, 4 свинарники, 2 відгодівельні приміщення. Збудовано механічну майстерню, 2 зерносховища, олійницю. Дешевий струм Каховської ГЕС, що його одержує радгосп, дав змогу механізувати та електрифікувати ряд трудомістких процесів. Радгоспові дійово допомагають його шефи — робітники морського порту Херсона. Протягом 1968—1969 рр. вони передали йому електрозварювальний агрегат, електромотори, виконали ряд ремонтних робіт.

Успішно завершив радгосп «12-річчя Жовтня» перший рік дев'ятої п'ятирічки. Врожайність зернових становить 29 цнт з га. Завданням дев'ятої п'ятирічки передбачено збільшити виробництво продуктів сільського господарства на 30 процентів.

За останні роки зміцніла партійна організація радгоспу «12-річчя Жовтня», яка об'єднує 56 членів і кандидатів у члени КПРС. У всіх бригадах радгоспу, при гаражі та школі створено цехові парторганізації. Комуністи приділяють багато уваги розвитку і зміцненню господарства. Більшість з них зайнята на виробництві. Так, наприклад, 13 комуністів працюють механізаторами, 15 — тваринниками, 4 — бригадирами, 6 — іншими спеціалістами сільського господарства, 5 — вчителі. Почесне звання ударника комуністичної праці завоювали 35 чоловік. Серед них — комуністи і комсомольці — П. Є. Жирок, І. С. Вашина, В. В. Коротчун, В. З. Гупал, А. Д. Литош, М. А. Сміюха, І. Г. Шевчук та інші.

Комсомольська організація в Олександрівці налічує 85 юнаків і дівчат. 35 комсомольців і 20 комуністів працюють пропагандистами та агітаторами, які словом і особистим прикладом надихають трудящих на успішне виконання накреслених партією завдань дев'ятої п'ятирічки.

Про матеріальну забезпеченість і достатки олександрівців свідчить широке будівництво, яке провадиться в селі. За післявоєнний час тут споруджено 120 нових житлових будинків, а 75 проц. всіх осель заново перебудовано, вкрито шифером і черепицею. 1966 року зведено літній кінотеатр на 420 місць, приміщення сільмагу. Будується холодильник на 700 тонн, закладено пальметного саду на 60 га. Село повністю радіофіковане й електрифіковане. Впорядковані та озеленені вулиці і майдани Трудящі з кожним роком купують більше промислових товарів, краще харчуються і одягаються. У побут сільських трударів ввійшли пилососи, холодильники, кожна третя сім'я користується газовими плитами.

Всі досягнення радгоспу, безперервне зростання його економіки, підвищення матеріального і культурного рівня села є наслідком організаторської ролі партійної організації, місцевої Ради депутатів трудящих, їх тісного зв'язку з масами. Сільрада не раз виходила переможцем у соціалістичному змаганні серед сільських Рад області щодо виконання взятих соціалістичних зобов'язань. У 1963 році за дострокове виконання виробничих планів (м'яса на 331 проц., молока — 145, яєць — на 138 проц.) вона одержала Почесну грамоту, перехідний Червоний прапор виконкому обласної Ради депутатів трудящих і президії обласного комітету профспілки працівників державних установ.

До складу сільради обрано 35 депутатів: понад 20 робітників радгоспу, 2 колгоспники, 5 службовців Її бюджет на 1972 рік становив 38 тис. крб., з них на освіту — 22 тис. крб., охорону здоров'я — близько 7 тис. крб., культуру — близько

9 тис. крб. Тільки на благоустрій села, виплату пенсій та інші потреби 1971 року використано близько 40 тис. карбованців.

За роки Радянської влади в селі відбулися великі зміни і в культурі та побуті. В Олександрівці працює фельдшерсько-акушерський пункт. Сюди часто приїжджають з Станіслава і Білозерки кваліфіковані лікарі.

В селі працює восьмирічна школа, в якій навчається 305 школярів. Багато її випускників залишились працювати в рідному селі. Педагогічний колектив провадить значну культурно-масову роботу. Вчителі читають лекції, організували педагогічне навчання батьків, беруть активну участь у художній самодіяльності. Серед колишніх випускників школи — 30 стали вчителями, 17 — лікарями, 14 — інженерами, 5 — юристами, 6 — журналістами, 5 — головами колгоспів і директорами радгоспів, 25 — офіцерами Радянської Армії, а О. Г. Гоман — кандидатом технічних наук.

Вечорами в сільському клубі, бібліотеці, агітпункті завжди людно. Понад 60 агітаторів систематично ведуть бесіди серед населення. Вони доносять трудящим важливі рішення партії й уряду, розповідають про планові завдання і перспективи рідного радгоспу. При радгоспному будинку культури працюють гуртки художньої самодіяльності: хоровий, танцювальний, драматичний. Часто виступають тут з своїми концертами шефи — самодіяльні митці Херсонського морського порту.

Місцева інтелігенція провадить читацькі конференції, усні журнали, тематичні диспути, вечори запитань і відповідей. Понад 900 дорослих та 300 дітей є постійними читачами бібліотеки, що налічує понад 12 тис. примірників книжок. Кожна сім'я передплачує різні періодичні видання. В селі діють 2 стаціонарні кіноустановки, де систематично демонструються художні, документальні та науково-популярні фільми.

Трудящі Олександрівки люблять спорт. На березі Дніпровського лиману впорядковано стадіон, при школі є спортивний майданчик і фізкультурний зал. М'який клімат, сусідство лиману, гарні краєвиди зробили село хорошим місцем відпочинку трудящих. Щоліта тут розташовуються туристські табори з кількох областей республіки.

За роки Радянської влади Олександрівка стала великим і добре впорядкованим селом, що потопає в зелені. У ньому живуть працелюбні і дбайливі люди, справжні господарі своєї долі. Натхненною, самовідданою працею вони здобувають успіхів у піднесенні економіки і культури рідного села.

А. Е. ВІРЛИЧ, Л. І. КОСТЮК, В. А. КОТОВСЬКИЙ

СТАНІСЛА́В

Станіслав — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі Дніпровсько-Бузького лиману, за 26 км від районного центру. Населення — 3960 чоловік.

Місцевість, де тепер розташований Станіслав, заселена здавна. Про це свідчать виявлені поблизу села залишки поселення доби бронзи, поселення, городище та курганний могильник скіфських часів, а також поселення перших століть нашої ери. Існує припущення, що згаданий Геродотом храм Деметри (V ст. до н. е.) на Гіполаєвому мисі був споруджений на місці теперішнього Станіслава[1].

Під час перебування цієї території під владою Великого князівства Литовського в XV ст. на мисі, що глибоко врізається в Дніпровський лиман, виникло поселення Станіслав, але незабаром було зруйноване. Після виникнення Нової Січі

[1] Материалы и исследования по археологии СССР, вып. 50, стор. 255—257, вып. 82, стор. 73; Журн. «Советская археология», 1961, № 3, стор. 290, 291.

і організації Прогнойської паланки поблизу сучасного Станіслава була переправа, що зв'язувала паланку з правобережжям Дніпровського лиману.

Казенне село Станіслав засноване 1774 року запорожцями, які, осівши тут, займалися рибальством, видобуванням солі в Прогноях, хліборобством. 1799 року в ньому проживало понад 200 чоловіків та 181 жінка. Незважаючи на те, що в користуванні селян було 29 тис. десятин землі, вони жили, головним чином, з рибальства. Серед рибалок виділялися 67 багатіїв-промисловців, власників неводів. Вони використовували вільнонайману працю зайшлих з Правобережної України строкових робітників. Так, 1790 року 49 місцевих багатіїв мали 679 сезонних наймитів[1]. Отже, до кінця XVIII ст. хліборобство в селі посідало другорядне місце. Для обробітку землі у селян не вистачало ні робочих рук, ні реманенту, ні тягла.

У першій половині XIX ст. село почало швидко зростати за рахунок переселенців з центральних районів України. Вже 1816 року тут проживало 1557 чоловік. 1841 року Станіслав віднесено до розряду містечок[2]. На початку минулого століття частину необроблюваної землі було відмежовано сусіднім селам. Після цього загальна площа землекористування станіславців становила 19 тис. десятин[4]. У цей час хліборобство набуває дедалі більшого значення. Одночасно розвивається й рибальство. Виловлена риба перероблялась на місцевих заводах, розміщених на узбережжі Дніпровського лиману.

Для економічного розвитку містечка першої половини XIX ст. велике значення мали два щорічні ярмарки та щотижневі базари. В Станіславі розміщувався торговельний склад солі, що доставлялася сюди з Прогноїв[4]. Через Станіславську пристань в різні місця вивозилося зерно, риба, сіль. У містечку торгували також лавки, шинок і трактир[5].

1834 року для розширення каботажного судноплавства на півдні України організувалося т. зв. товариство вільних матросів. У Станіславі містився один з його осередків. Після навчання на суднах Чорноморського флоту матроси одержували патент і повертались до містечка[6]. За ревізьким переписом 1858 року, вільних матросів тут налічувалося 125 чоловік[7]. Вони не належали до сільської громади, а тому не мали права користуватися общинною землею і вигонами.

Під час Кримської війни (1853—1856 рр.) мешканці Станіслава перевозили на човнах та возах поранених і різні вантажі, що йшли у Крим. 1855 року ворожі кораблі, які стояли на лимані, обстріляли містечко. Лише перебування тут російських військ врятувало його від більшого лиха.

Більшість станіславців жили в злиднях. Через швидке зростання населення, яке у 1859 році вже становило 3156 чоловік, значно зменшувалась земельна площа на душу населення, що негативно відбилося на становищі державних селян. Безтяглові бідняцькі господарства не мали чим обробляти землю і потрапляли в економічну залежність від заможних селян.

Селянські господарства виснажували численні повинності та податки, які особливо збільшилися під час Кримської війни. Напередодні селянської реформи в містечку налічувалося 367 дворів[8].

За адміністративною реформою 1837—1841 рр. тільки 70 дворів Станіслава дістали контракт на оброчну землю, решта ж, хоча і сплатила певну суму боргу, проте контракту не одержала і на оброк не була переведена. Тому ці селяни пере-

[1] В. А. Голобуцкий. Черноморское казачество, стор. 79.
[2] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 14, стор. 655.
[3] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6, приложения, стор. 98.
[4] Памятная книжка Таврической губернии. Симферополь, 1889, отдел 6, стор. 6.
[5] А. С. Афанасьев (Чужбинский). Поездка в Южную Россию. Очерки Днепра, стор. 447.
[6] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6, стор. 160.
[7] Херсонський облдержархів, ф. 22, оп. 1, спр. 120, арк. 315.
[8] Список населенных мест Российской империи по сведениям 1859 года, вып. 47. Херсонская губерния, СПб., 1868, стор. 11.

бували на т. зв. господарському становищі. 1851 року вони звернулися у Херсонську палату державного майна з проханням перевести їх на оброчне землекористування, але прохання селян не задовольнили.

В 1866 році станіславські селяни одержали по 8 десятин землі на умовах сплати чиншу. Однак внаслідок природного приросту населення розмір наділу невпинно зменшувався: в 1875 році він становив 6,5 десятини, а в 1885 році — 3,5 десятини.

Селянство Станіслава не мало достатньої кількості зерна для посівів. Сільська община 1860 року неодноразово зверталася до Херсонської палати державного майна з проханням видати збіднілим селянам позику, обіцяючи повернути її по закінченню косовиці. Селяни теж просили виділити їм із державних запасів 60 четвертей озимого і 40 ярового зерна для 37 сімей. У січні 1863 року селяни Станіслава просили позичку вже на 1214 душ — 151 четверть озимого і стільки ж ярового зерна для прохарчування і 336 четвериків ярового та 151 четверть озимого для посіву[1]. Більшість селянських господарств убожіла, а за їх рахунок збагачувалися куркулі. Одному з них на початку XX ст. належало понад 200 десятин землі[2].

Ще наприкінці XIX століття станіславці молотили хліб примітивним прадідівським способом: на гармані (молотильному майданчику) коні копитами вибивали зерно. Широкого застосування набули кам'яні чи дерев'яні оббиті залізом котки, в які впрягали коней або волів. Згодом у містечку відкрилася земська прокатна станція сільськогосподарських машин і знарядь, але бідняки неспроможні були користуватися ними. В 1906—1907 рр. поряд з куркульськими господарствами, які мали чимало тягла та сільськогосподарських знарядь, налічувалось понад 600 безтяглових дворів. Станіславці сіяли жито, яру пшеницю і ячмінь. Проте через низький рівень агротехніки в багатьох господарствах середня врожайність зернових була низькою: 25 пудів озимого жита і ярої пшениці та 35 пудів ячменю з десятини[3].

Розвиток тваринництва значною мірою стримувався високою платою за користування толокою: за випас голови великої рогатої худоби селянин сплачував 4 крб., однієї вівці — 50 коп. на рік. Малоземелля примушувало селян орендувати землю у куркулів, але через відсутність тягла таку можливість мало небагато господарств. Наприкінці XIX ст. набула поширення оренда на кабальних умовах здольщини. Місцеві куркулі також широко використовували найману працю. «Казенні недоїмки» й борги, за несплату яких відбирали й продавали з торгів частину надільної землі, розорювали селян[4].

У пореформений час у Станіславі значно розширюється промисловий вилов риби. Місцеві промисловці, володіючи суднами, витісняли рибалок, які змушені були йти до них у найми. У Станіславі діяли 2 рибні заводи, розташовувалися лабази. В економічному житті містечка, що було волосним центром, значну роль відігравали промислові й торговельні підприємства. На початку XX ст. тут працювали паровий млин, вітряки, цегельно-черепичний завод, каретна майстерня, 10 кузень, лісосклад, хлібні амбари, що належали місцевим багатіям. Розвивалися різні ремесла і промисли, яких в 1901 році в Станіславі налічувалося 24: 10 ковальських, 2 бондарні, 2 жерстяні, 4 кравецькі, 2 мулярно-покрівельні і 4 санно-візні майстерні[5]. Торгівля зосереджувалася в 25 торговельних підприємствах з річним оборотом майже 125 тис. карбованців[6].

Тяжкі умови життя, безправ'я, нещадна експлуатація більшості населення містечка призводили до невдоволення існуючим становищем. У роки першої російської

[1] Херсонський облдержархів, ф. 300, спр. 705, арк. 75, 76, 232, 233—625.
[2] Список землевладений Херсонского уезда по волостям на 1902 год, стор. 117.
[3] Данные об экономическом положении селений Херсонского уезда в сельскохозяйственном отношении по подворным спискам уездной землеустроительной комиссии в 1906 — 1907 году, таблицы, стор. 58, 59; Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6, стор. 305.
[4] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6, стор. 305, приложения, стор. 296, 297.
[5] Херсонський облдержархів, ф. 6, оп. 2, спр. 7, арк. 5, 6.
[6] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 14, стор. 655.

ської революції, восени 1905 року, селяни містечка забрали хліб, сіно і овець у місцевих багатіїв.

У містечку відбувалися мітинги, збори. Під час підготовки до виборів у Державну думу селяни висловлювали недовір'я майбутньому органу, невдоволення «шахрайськими, фальшивими» виборами. На сільському сході 29 січня 1906 року станіславці вибрали своїх представників до волосного правління. Але за доносом старшини й священика сюди прибули слідчий, пристав і офіцер, а з ними 150 озброєних козаків. Багатьох селян піддали жорстоким тортурам. При цьому царські посіпаки приказували: «Оце вам вибори, оце вам свобода слова, ось вам ваші делегати, ось вам ваші депутати!». Командир карателів погрожував повісити 6 селян, що втекли від розправи. В період столипінської аграрної реформи зростала кількість безземельних бідняцьких господарств. 1909 року під час чергового переділу землі 10 вдовам замість 36 десятин нарізали лише 24 десятини[1].

Наприкінці XIX та на початку XX ст. містечко швидко зростало. Його вулиці тяглися вздовж обох боків Станіславського мису. 1912 року тут налічувалося 1084 двори[2]. Під час своєї подорожі по півдню України в 50-х роках XIX ст. у Станіславі побував український і російський письменник, етнограф О. С. Афанасьєв (Чужбинський), який писав, що містечко мало убогий вигляд. В ньому переважали саманні мазанки. Таким воно залишалось і в наступні роки. Тільки заможні жителі мали будинки під черепицею.

Медичне обслуговування перебувало на низькому рівні. Тривалий час тут не було жодного медичного закладу. В 60-х роках XIX ст. почав діяти фельдшерський пункт з двома ліжками для хворих[3]. І лише 1881 року відкрилася земська лікарня. У 1912 році вона мала 10 ліжок[4]. Лікар і 2 фельдшери, які тут працювали, обслуговували навколишні села в радіусі 30 і більше кілометрів. Недоїдання, відсутність теплого одягу для холодної пори року, незадовільні гігієнічні умови жител призводили до поширення пошесних хвороб і великої смертності. За даними 1913 року в селі за рік померло 149 жителів[5].

Дореволюційний Станіслав відзначався низьким рівнем народної освіти. Крім створеної раніше церковнопарафіяльної школи, 1861 року відкрилась ще одна школа, яка утримувалась коштом сільської громади, а з часом перейшла у відання земства. 1894 року у станіславській школі навчалися 196 хлопчиків і 31 дівчинка[6]. У 1910 році почало діяти двокласне училище. Всі ці навчальні заклади не могли охопити й половини дітей шкільного віку, тому більше половини жителів була неписьменною. На початку XX ст. у містечку виник аматорський театральний гурток, що ставив п'єси російських та українських авторів. Жінки майстерно вишивали, зображуючи на полотні українські орнаментальні мотиви та жанрові сценки.

Роки першої світової війни важким тягарем лягли на плечі трудового народу. Більшість чоловічого населення мобілізували на фронт. Сім'ї залишилися без годувальників, господарства без робочих рук. Кількість жителів різко зменшилася і 1916 року становила 4516 чоловік, у т. ч. 1938 чоловіків і 2578 жінок[7]. Відсутність робочої сили призвела до скорочення посівних площ та ще більшого розорення бідняцько-середняцької частини населення. Значно знизилася врожайність на селянських землях. За даними 1914 року, вона становила 10 пудів озимого жита, 19 —

---

[1] ЦДІА СРСР, ф. 408, оп. 1, спр. 153, арк. 68, 69.

[2] Список населенных мест Херсонского уезда на 1912 год, стор. 95.

[3] Деятельность земства в Херсонском уезде за 50-летие 1864—1913 гг., стор. 56.

[4] Отчет Херсонской уездной земской управы за 1890 г., Херсон, 1891, приложение, стор. 8.

[5] Земская медицина и санитарное состояние Херсонского уезда в 1913 году, стор. 27, 100, 101.

[6] Список населенных мест Херсонской губернии и статистические данные о каждом поселении, стор. 468.

[7] Список населенных мест Херсонской губернии. (По данным Всероссийской сел.-хоз. переписи 1916 г.), стор. 125.

озимої і 15 — ярової пшениці, 20 пудів ячменю. Врожай на відрубних господарствах був вищим, там ячменю вродило по 30 пудів[1].

Лютнева буржуазно-демократична революція мало змінила становище станіславської бідноти. Як і раніше, землею володіла куркульська верхівка, їй належала влада на селі. Під впливом агітації солдатів і матросів, що повертались з фронту і несли в селянські маси революційні ідеї, пробуджувалась класова свідомість станіславців.

Великий Жовтень приніс справжнє визволення від гноблення та експлуатації Наприкінці січня 1918 року в Станіславі встановилася Радянська влада. Було створено Раду селянських депутатів, до якої ввійшли колишній фронтовик Т. Яник, М. Дробот, К. Шепель. Почалося втілення в життя перших декретів Радянської держави: Рада обліковувала надлишки куркульської землі, малоземельним селянам нарізувала землю, судна та неводи багатих власників передавала рибалкам-наймитам.

Але в останніх числах березня Станіслав захопили австро-німецькі окупанти. Вони відновили старі порядки, відбирали в селян провіант, фураж. Після австро-німецьких окупантів, яких вигнали з села в листопаді 1918 року, трудящі містечка зазнали знущань від англо-франко-грецьких інтервентів, що хазяйнували на території Херсонщини з січня по березень 1919 року. Частини Червоної Армії в березні 1919 року визволили Станіслав від іноземних загарбників. Тут знову відновлюється Радянська влада. Створюється один з перших у Херсонському повіті комуністичний осередок[2].

Влітку 1919 року, коли почався наступ денікінців, багато хто з станіславських бідняків і середняків, колишніх солдатів і матросів, добровільно вступили до лав Червоної Армії. Серед них були К. Є. Скрипниченко, С. І. Синільник, С. О. Кобець, Т. Й. Руденко. Незважаючи на опір частин Червоної Армії та населення, 2 серпня 1919 року в село вдерлися денікінські війська. До кінця року вони грабували село, знущалися з населення, викликаючи справедливе обурення бідноти.

16 січня 1920 року частини Червоної Армії визволили містечко від денікінців[3]. Був створений ревком, головою якого став С. Д. Кіок. Відновив роботу комуністичний осередок, що налічував на той час 9 комуністів[4]. Місцеві органи влади під керівництвом комуністичного осередку докладали всіх зусиль, щоб поліпшити становище найбіднішої частини населення. Навесні 1920 року, завдяки перерозподілу землі і вилучення земельних надлишків у куркулів значно зросло бідняцьке землекористування.

Трудяще населення містечка гаряче підтримувало народну владу, Червону Армію. У травні 1920 року активісти організували збір коштів на користь Червоної Армії, влаштувавши вечір, на якому зібрано 6290 крб. Крім того, від населення було одержано 79 пудів пшениці, 44 пуди ячменю та 8551 крб. грішми[5].

У червні 1920 року до сіл і міст Херсонщини наближався врангелівський фронт. Бойову дільницю від Станіслава до села Арнаутки утримувала Херсонська група військ. Наступ білогвардійських військ активізував ворожі дії куркулів проти Радянської влади. Після захоплення врангелівцями лівобережжя Херсонщини в ніч з 23 на 24 липня у Станіславі спалахнув куркульський заколот. Банда з 250 чоловік напала на продовольчий загін та червоноармійську частину, розташовану в містечку, захопила телефон, телеграф, тероризувала мирне населення[6]. Під час цієї куркульської вилазки мужність і стійкість виявили члени Станіславського комуністичного осередку. Четверо з них полягли в бою[7]. На бойовому посту загинули

[1] Херсонський облдержархів, ф. 6, оп. 2, спр. 15, арк. 28, 35.
[2] Победа Советской власти на Херсонщине, стор. 222.
[3] Херсонський облдержархів, ф. Р-52, оп. 1, спр. 1, арк. 134.
[4] Там же, ф. Р-1887, оп. 3, спр. 159, арк. 9, 10; спр. 170, арк. 109.
[5] ЦДАЖР УРСР, ф. 5, оп. 1, спр. 305, арк. 13.
[6] Там же, спр. 289, арк. 203.
[7] Там же, спр. 212, арк. 17.

начальник Station Станіславської міліції Грушевський, начальник продзагону І. В. Шаповалов та бійці загону С. Федосєєв, А. Шульженко й інші. Спроба контрреволюціонерів підтримати заколотників зазнала невдачі: шлюпки з білогвардійським десантом, що наблизився до Станіслава, було знищено вогнем канонерського човна «Харків» Усть-Дніпровської флотилії під командуванням Б. В. Хорошхіна[1]. 25 липня війська зведеного батальйону придушили куркульський заколот у Станіславі[2].

В липні 1920 року було утворено ревком, який здійснив частковий розподіл куркульського майна і худоби між бідняками, ухвалив рішення про відкриття в Станіславі їдальні для бідняків[3]. Водночас він активно допомагав повітовим органам провадити продрозкладку та мобілізацію до Червоної Армії.

Важливу роль у зміцненні Радянської влади в Станіславі відіграв комітет незаможних селян, обраний сільськими зборами у серпні 1920 року, до якого ввійшли бідняки М. І. Карпенко, С. П. Березняк та О. М. Кучма. Куркулі спробували пролізти до волосного КНС, але їх викрили і 10 грудня вигнали з комітету. 1921 року Станіславський волосний комнезам вже налічував 1160 членів, з них 60 комуністів та 120 співчуваючих[4].

Після закінчення громадянської війни перед Станіславською волосною Радою, партійним осередком, який у січні 1921 року налічував 5 комуністів, постали важливі завдання господарського та культурного будівництва[5]. У 1921—1922 рр. у селі та волості виникають перші колективні господарства: «1-а Станіславська», «Вірменський колектив», «Якір», «Українська хата» та інші[6]. Їх створення проходило в умовах гострої класової боротьби з куркулями, які час від часу піднімали голову. Для ліквідації бандитизму і охорони новостворених колективних господарств у 1922 році сформувалися із бідняків загони самооборони[7].

Тяжким випробуванням для станіславців були продовольчі труднощі та неврожай 1921—1922 рр. Для подолання їх велике значення мала допомога партійних та радянських органів. У Станіславі було створено волосну комісію допомоги голодуючим, а з листопада 1921 року відкрито харчувальний пункт. Комісія додатково оподаткувала на користь голодуючих усі млини заможних хазяїв, а також спілку рибалок. Грошовий пайок, а з червня 1922 року і харчовий, одержували 240 родин червоноармійців. 1921 року біднякам та родинам червоноармійців було видано 300 пудів насіння, 581 752 крб. грішми та засіяно 100 десятин землі[8].

У 1921—1925 рр. трудяще селянство Станіслава під керівництвом партійних і радянських організацій досягло відчутних успіхів у відбудові зруйнованого господарства. 1924 року було засіяно 8359 десятин з 11 619 десятин орної землі. Безземельні селяни за рахунок куркульських господарств одержали ділянки. Завдяки цьому значно зросла кількість середняцьких господарств. Якщо 1920 року куркулі становили 20 проц. всього місцевого населення, то тепер їх лишилось 8 проц.[9] Але в селянських господарствах ще не вистачало робочої худоби, реманенту, зовсім не було тракторів. Так, на 1100 дворів припадали тільки 141 плуг, 187 букерів, 341 борона, 92 сівалки, 126 віялок, 605 робочих коней та 15 волів.

У відбудовний період у Станіславі відроджувалась місцева промисловість. На кінець 1924 року тут працювали паровий млин та 14 вітряків, існували ремесла — чоботарське, ковальське, кравецьке. В економіці села, як і раніше, чимале місце

[1] Моряки в борьбе за власть Советов на Украине, стор. 471, 472, 474.
[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 5, оп. 1, спр. 306, арк. 2, 3.
[3] Херсонський облдержархів, ф. Р-1887, оп. 3, спр. 159, арк. 97, 103.
[4] Там же, арк. 95, 209; спр. 217, арк. 65.
[5] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. $^{6}/_{1}$, спр. 563, арк. 4.
[6] З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 1, стор. 227, 261, 263.
[7] Херсонський облдержархів, ф. Р-52, оп. 1, спр. 2, арк. 77.
[8] Там же, ф. Р-1887, оп. 3, спр. 217, арк. 68; спр. 288, арк. 94.
[9] Там же, спр. 159, арк. 2.

посідало промислове рибальство. На початку 20-х років рибалки об'єднались у товариство, що в 1929 році стало артіллю.

На цей час виріс і зміцнів Station Станіславський партійний осередок, до якого входило 19 членів, з них 7 — комуністів ленінського призову[1]. Радянська влада виявляла велику турботу про охорону здоров'я трудящих. 1921 року тут працювала лікарня, в якій було 5 чоловік медперсоналу, дитячий садок на 45 місць.

Відбулися великі зміни і в культурному житті Станіслава. Як і повсюдно, тут багато уваги приділялось боротьбі з неписьменністю. Поряд з учителями, що віддавали багато сил цій загальнонародній справі, працювало 6 сільських активістів. Загальні зусилля дали відчутні наслідки. Кількість неписьменних зменшилася до 638 чоловік у 1924 році проти 1021 чоловіка в 1921 році. Діти навчалися у двох загальноосвітніх 1-го і 2-го ступенів технічних школах. Для дітей-сиріт 1922 року відкрився дитячий будинок[2].

Зростання культурного рівня пробуджувало у людей потяг до знань. 1924 року станіславці передплачували 66 примірників газет, у т. ч. «Правду», «Известия», «Херсонський комунар», «Красный Николаев» та інші. Тут створено гурток вивчення історії партії, в роботі якого брали участь усі члени партосередку. Зросла й кількість культосвітніх закладів. 1921 року розпочали роботу бібліотека, клуб молоді, сельбудинок. Значною подією в культурному житті Станіслава було відкриття народного театру ім. Т. Г. Шевченка, яким з 1921 року керував Ю. В. Шумський, згодом відомий український радянський актор, що на той час завідував відділом народної освіти волвиконкому. Під його керівництвом сільський театр у складі 65 аматорів став одним з кращих у повіті. В репертуарі театру були твори української, російської класики та п'єси радянських авторів. Гроші, одержані від вистав, йшли у фонд Червоної Армії, для допомоги голодуючим Поволжя, на потреби дитячого будинку та їдальні. Театру особливо вдавалась постановка сатиричних сценок, частівок на місцеві теми — «Станіславських болячок», які складав сам Ю. В. Шумський. Це була уїдлива сатира на недоліки в роботі деяких закладів Станіслава та окремих громадян[3]. Театр виїжджав і в сусідні села — Широку Балку, Софіївку та інші. 1922 року Станіславський волревком ухвалив резолюцію про «вшанування героїв культурно-освітньої роботи з видачею їм кожному по 20 фунтів кукурудзи». 8 листопада 1922 року в Станіславі було відкрито пам'ятник Т. Г. Шевченку[4], один з перших на Херсонщині.

Наприкінці 20-х років у Станіславській волості почалась масова колективізація. 1927 року тут організувався ТСОЗ «Серп», у 1928 році — «Вільний українець», а на початку 1929 року — ім. Шевченка. До цього тут існували створені на початку 20-х років артілі «1-а Станіславська» і «Вірменський колектив». Перша з них досягла добрих показників у господарюванні і була великим переконливим агітаційним прикладом для селян. Артіль у 1929 році мала 259 га землі, 15 голів робочої і 12 продуктивної худоби, 2 трактори, 4 букери, 7 борін, 3 сівалки, 4 косарки, молотарку[5]. Отже, в червні 1929 року в Станіславі було 5 сільськогосподарських об'єднань. У липні 1932 року в колгоспах «Серп і молот» (колишній ТСОЗ «Серп»), ім. XVI партз'їзду (кол. ТСОЗ ім. Шевченка) та комуні ім. Чубаря (колишній ТСОЗ «Вільний українець») за постановою Одеського обкому КП України утворені колгоспні партійні осередки[6].

Велику роль в економічному і політичному зміцненні колгоспів села відіграли машинно-тракторні станції — спочатку Білозерська, що обслуговувала й колгоспи

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-697, оп. 1, спр. 128, арк. 1.
[2] Там же, ф. Р-1887, оп. 3, спр. 329, арк. 5.
[3] Там же, ф. Р-52, оп. 1, спр. 2, арк. 77, 78.
[4] Там же, ф. Р-1887, оп. 3, спр. 288, арк. 83.
[5] Там же, ф. Р-443, оп. 1, спр. 558, арк. 84.
[6] З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 3, стор. 260, 355, 390.

Станіслава, потім — Станіславська, утворена 1936 року, та політвідділ МТС. При МТС постійно працювали курси підготовки трактористів, комбайнерів, ремонтників. Багато станіславських хлопців і дівчат оволоділи професією механізатора. Трактористками стали М. Манченко, Г. Гончарова, Н. Пупенко, Є. Вашина та інші.

Серед одноосібників широко пропагувався колективний спосіб господарювання. Для цього організовувалися виставки, колгоспників знайомили з стахановськими методами праці. Виховна робота, яку провадили політвідділ МТС, комуністи й комсомольці села, дала певні наслідки. Зросли ряди стахановців. 6 вересня 1934 року газета «Наддніпрянська правда» повідомила про виконання плану державних поставок Станіславською комуною ім. Чубаря. Одним з передових господарств Херсонського району у 1935 році став колгосп «Серп і молот», який виконав план урожайності та провів усі польові роботи в стислі строки.

У 1935 році Станіслав входив до Херсонського району Одеської області, з вересня 1937 року — Миколаївської області. 1939 року утворений Білозерський район, до якого увійшло село Станіслав. Хороших показників у вирощуванні нової для Херсонщини культури — бавовни досягли у 1937 році передовики колгоспу ім. Політвідділу (колишній колгосп ім. Чубаря) ланкові П. Біла, Л. Ляшенко, Н. Таран[1]. За високі трудові здобутки кращі виробничники Станіслава були затверджені учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки 1939 року. Телятницю В. М. Лохматову відзначено Великою срібною медаллю[2]. За самовіддану працю орденом Трудового Червоного Прапора нагороджений колгоспний агроном К. І. Вінник.

У передвоєнні роки колективні господарства села економічно зміцніли. Це в свою чергу сприяло підвищенню добробуту населення. За двадцять радянських літ Станіслав став селом високої культури Тут працювала середня школа, в якій навчалось 640 дітей. При школі були обладнані фізичний та хімічний кабінети, піонерський клуб, гуртожиток. Відкритий 1930 року робітфак Херсонського сільськогосподарського інституту давав можливість сільській молоді готуватися до вступу у вуз. В сільському клубі із залом на 300 місць проводилася цікава культмасова робота. Як і в 20-і роки, продовжували працювати драматичний, хоровий, музичний та інші гуртки. З 1930 року діяв кінотеатр.

Війна обірвала мирну працю трудівників Станіслава. Переважна більшість чоловіків призовного віку пішла на фронт, а ті, що лишилися в тилу, постачали армії продовольство, будували оборонні укріплення. У липні 1941 року для боротьби проти гітлерівських десантників та диверсантів з активістів села були створені два винищувальні загони — на чолі з учителем І. П. Макаренком та комсомольський, очолений секретарем комсомольської організації Д. Бригидою.

24 серпня 1941 року загарбники окупували село. За роки окупації фашисти вивезли з села усі хлібні припаси, понад тисячу голів великої рогатої худоби, свиней та овець. Матеріальні збитки, заподіяні гітлерівцями селу, становили понад 28 млн. крб.[3] Фашистський «новий порядок» супроводився терором — розстрілами, облавами й арештами. У вересні 1941 року гітлерівці розстріляли Д. Бригиду, комуністів Л. Середу, Я. Карпенка, Ф. Білого, Л. Тищенка. На каторжні роботи до Німеччини вони насильно відправили 290 чоловік. Під час окупації в Станіславі діяла підпільна молодіжна група у складі 10 чоловік. Підпільники розповсюджували серед населення зведення Радінформбюро. Група мала радіоприймач, була зв'язана з підпільниками Миколаєва[4].

Тікаючи під натиском Червоної Армії у березні 1944 року, фашисти вигнали

---

[1] З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 3, стор. 389, 462, 463.
[2] Газ. «Наддніпрянська правда», 22 жовтня 1947 р
[3] Херсонський облдержархів, ф. Р-1479, оп. 1, спр. 2, арк. 73.
[4] Херсонская область в годы Великой Отечественной войны, стор. 158.

людей в степ, спалили багато хат колгоспників. 14 березня підрозділи 1-го гвардійського стрілецького полку 28-ї армії вибили гітлерівців з села[1].

Понад 300 станіславців хоробро билися проти ворога на фронтах Великої Вітчизняної війни, звідки не повернулося додому 198 чоловік. 190 жителів, колишніх бійців Радянської Армії, що зараз трудяться у народному господарстві, нагороджено бойовими орденами та медалями Радянського Союзу. Посмертно удостоєні урядових нагород О. М. Гребенюк, В. О. Підопригора, О. М. Іващенко, М. С. Курлянд, П. Й. Голобородько, К. С. Калюжний та інші.

Після визволення села станіславці під керівництвом парторганізації, яка відновила роботу в травні 1944 року у складі 17 чоловік, та сільської Ради приступили до відбудови народного господарства. Сумлінно працювали трудівники колгоспів «Серп і молот», ім. Політвідділу, ім. XVIII партз'їзду (з 1939-го року) та рибартілі «Шлях Леніна».

У проведенні посівної кампанії 1944 року велику допомогу колгоспникам подали воїни Червоної Армії. Вони очищали поля від бомб і мін, допомогли відремонтувати техніку, виділяли коней тощо. 1944 року колгоспи Станіслава одержали понад 1,5 млн. крб. прибутків[2].

Партійна організація, сільська Рада мобілізували населення на збирання деталей до тракторів, комбайнів, плугів, сівалок. У примітивних майстернях, з допомогою Білозерської МТС, а частково власними силами, колгоспники відремонтували для кожного з трьох колгоспів Станіслава по два-три трактори і комбайни. Став до ладу паровий млин, були відбудовані ферми, приміщення для польових бригад. Члени рибартілі «Шлях Леніна» взялися за відновлення риболовецького флоту, який спочатку налічував кілька баркасів.

Після закінчення Великої Вітчизняної війни до села повернулися демобілізовані воїни. Поповнилася сільська партійна організація, що відновила свою роботу в 1944 році. Демобілізовані зразу включилися у відбудову господарства. Наполеглива праця трудівників села дала відчутні наслідки. 1949 року колгоспи села досягли довоєнного рівня розвитку економіки.

Неоціненну допомогу у відбудові господарства подали братні народи країни. 1944 року з Молдавії прибуло кілька десятків коней, з Узбекистану станіславці одержали насіння бавовни і завдяки цьому з 1948 року знову почали вирощувати бавовну. За успіхи у вирощуванні цієї культури А. Н. Кислиця нагороджена орденом Леніна, М. Т. Біла, Н. П. Юшко, трактористи Г. П. Кобець та Т. С. Кобець — орденом Трудового Червоного Прапора.

1949 року в селі розгорнула роботу станція ремонту сільськогосподарської техніки, яка згодом перетворилась на машинно-тракторну. Це сприяло кращому використанню земельних угідь, підвищенню врожаїв. 1950 рік, завершальний у відбудові народного господарства після тяжкої війни, був особливо показовим для станіславців. Врожайність зернових зросла від 5,2 цнт до 17 цнт з га. Механізація на оранці досягла 95—98 проц., а на сівбі — 75—80 проц. У колгоспах повністю механізували збирання і обмолот колоскових. Господарства також успішно виконали в 1950 році плани розвитку тваринництва — перевершили довоєнні досягнення майже в півтора раза. У 1950 році колгосп ім. XVIII партз'їзду став колгоспом-мільйонером, отримавши за рік 1383 тис. крб. прибутку. Він зібрав 16 012 цнт зернових[3] і був одним з передових у районі.

Подальший розвиток колгоспів відбувався ще більш швидкими темпами. У 1952 році артілі в середньому зібрали по 20 цнт озимої пшениці та по 30 цнт кукурудзи з га, а бригада Т. Ф. Пижа — по 35 цнт зернових з кожного га. Певних успіхів досягли тваринники. Того року від кожної корови надоєно по 2 тис. кг молока. Станіславські колгоспи того року здали державі 500 тис. пудів хліба.

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-1479, оп. 1, спр. 163, арк. 27.
[2] Там же, ф. Р-3585, оп. 1, спр. 21, арк. 128, 131, 136, 138.
[3] Там же, спр. 38, арк. 118, 119.

Зростання доходу господарств позитивно позначилося і на добробуті кожної сім'ї. 1952 року колгоспники одержали на трудодень лише однієї пшениці по 8 кг. Значно зросла їх купівельна спроможність. Протягом року місцеві крамниці продали меблів та культурно-побутових товарів на 1200 тис. карбованців.

Нових успіхів у розвитку економіки досягли колгоспи після вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС. Перед цим артіль ім. XVIII партз'їзду та колгосп ім. Політвідділу об'єдналися в один. Через рік до них приєдналася артіль «Серп і молот». Після об'єднання земельний фонд колгоспу ім. XVIII партз'їзду становив 8240 га. Якщо у перші післявоєнні роки провідною галуззю господарств було виробництво зерна, то в новоствореному колгоспі почало інтенсивно розвиватися тваринництво. Господарство мало 696 голів великої рогатої худоби, 790 свиней, 1175 овець, на птахофермах було 3098 голів птиці.

З кожним роком колгосп економічно міцнів. 1956 року врожай ранніх колоскових досяг 24,6 цнт з га. В артілі вирощувались виноград, городні та технічні культури, розвивалося садівництво. У 1958 році артіль, що з 1957 року дістала назву ім. 40-річчя Жовтня, мала 8 млн. крб. валового прибутку. Цьому досягненню сприяв рівномірний розвиток всіх галузей господарства, в т. ч. і найбільшої в області кролеферми на 5 тис. голів. Збільшення прибутків від рослинництва і тваринництва дало змогу споруджувати господарські приміщення та індивідуальні будинки, артіль допомагала забудовникам лісоматеріалом, черепицею, шифером тощо. Того року село повністю електрифікували.

Ще в роки першої післявоєнної п'ятирічки було чимало зроблено для культурного розвитку села. В місцевій середній школі навчалося близько 800 учнів. Бібліотека мала понад 10 тис. томів. В селі працював клуб, на сцені якого учасники художньої самодіяльності ставили п'єси української і російської класики та сучасних радянських драматургів. Працювали хоровий, танцювальний гуртки та художнього читання. Кілька вихованців клубного оркестру стали учнями музичних шкіл та студентами консерваторії.

1962 року на поля колгоспу ім. 40-річчя Жовтня прийшла вода з Інгулецької зрошувальної системи. Нею зрошено 1800 га землі. У 1964 році колгосп ім. 40-річчя Жовтня реорганізовано в радгосп «Лиманський». Багатогалузеве господарство очолив здібний організатор, спеціаліст з вищою агрономічною освітою Л. Т. Смутченко. Провідне місце в радгоспній економіці посідає рільництво. Під посіви озимої пшениці щороку відводиться близько 4 тис. га, під кормові культури — 739 га, городину — 364 га, садами та виноградниками зайнято 214 га. Пасіка радгоспу налічує 120 вуликів. Радгосп 1968 року побудував допоміжні підприємства, консервний і цегельний цехи, теплицю, хлібопекарню. Для ремонту техніки обладнано майстерні. Тут також розташовані майстерні місцевого відділення «Сільгосптех-

Консервний цех радгоспу «Лиманський». Село Станіслав, 1971 р.

У відділі культтоварів станіславського універмагу. 1972 р.

ніки». В радгоспі понад 200 механізаторів, шоферів. Цілорічно працює будівельна бригада у складі 150 чоловік.

Керівництво радгоспу виявляє постійне піклування про підготовку кадрів. Щороку до технікумів і вузів радгосп посилає найбільш здібну молодь. Професіями механізаторів, шоферів, меліораторів та будівельників юнаки і дівчата оволодівають на місці. Адже є кому їх навчати. В господарстві — 7 інженерів, архітектор, 12 фахівців з вищою агрономічною та зоотехнічною освітою.

За останні роки значні зрушення сталися в тваринництві. Куплено понад 800 корів, 1860 голів молодняка великої рогатої худоби, кількість свиней зросла до 3200 голів, кролів — до 5 тис. Щороку трудівники радгоспу «Лиманський» збирають півмільйона пудів зерна, кілька тисяч тонн городини, фруктів, одержують багато м'яса з кролеферми, молока, яєць тощо. У завершальному році восьмої п'ятирічки радгосп «Лиманський» зібрав з кожного га зернових культур по 24,1 цнт, в т. ч. озимої пшениці — по 34,3 цнт, овочів — 198 центнерів.

Добрими трудовими успіхами трудівники радгоспу «Лиманський» завершили перший рік дев'ятої п'ятирічки. Вони зібрали з кожного гектара по 26,4 цнт зернових при плані 24,7 цнт. Дев'ятим п'ятирічним планом передбачено збільшити вироблення сільськогосподарської продукції на 15 проц. Рибартіль «Шлях Леніна» заготовляє сотні тонн риби. Її риболовний флот налічує кілька сейнерів, десятки моторних човнів, обладнаних найновішим устаткуванням.

Станіслав повністю радіофіковано та електрифіковано. У багатьох квартирах встановлено телефон. Центральні вулиці села вкриті асфальтом, мають електричне освітлення. Тільки в 1968 році станіславці висадили на вулицях понад 8 тис. плодових і декоративних дерев, проклали 16 км водопроводу. На благоустрій села щорічно витрачається близько 300 тис. крб. Швидкими темпами розгортається комунальне та житлове будівництво. У роки восьмої п'ятирічки зведено приміщення середньої школи, будинок, де розміщені адміністративно-управлінські установи села, універмаг, побутовий і дитячий комбінати, аптеку. За останні п'ять років споруджено понад 200 нових індивідуальних будинків і котеджів.

У картинній галереї с. Станіслава. 1971 р.

Дніпровський лиман біля с. Станіслава. 1971 р.

Рибалки на Дніпровському лимані. 1968 р.

Зрошування полів у радгоспі «Лиманський». Село Станіслав, 1968 р.

У роки восьмої п'ятирічки зріс добробут трудівників. Збільшився попит населення на красивий одяг, взуття, зручні сучасні меблі, побутові речі. Річний товарообіг місцевої торгівлі зріс до 2,5 млн. карбованців.

В селі добре поставлена охорона здоров'я трудящих. Тут є лікарня на 50 ліжок з поліклінічним відділенням, в якій працюють 4 лікарі і 18 працівників з середньою медичною освітою. В обладнаних сучасною апаратурою кабінетах лікарі-хірурги Є. Г. Лисогоров та інші мають змогу проводити складне лікування, в т. ч. хірургічні операції.

Партійна організація радгоспу, яка об'єднує 93 комуністи (секретар парткому А. Д. Трифонов), сільська Рада та профспілкова організація велику увагу приділяють розвитку культури. У фондах сільської бібліотеки налічується понад 22 тис. книжок. У двох кінотеатрах, один з яких широкоекранний, щоденно демонструються кінофільми. Змістовна робота провадиться в будинку культури ім. Ю. В. Шумського, спорудженому до 50-ї річниці Радянської влади. Це двоповерховий будинок, що має чудовий зал для глядачів на 700 місць, велику сцену, просторі фойє, зали й кімнати для роботи гуртків, у яких беруть участь понад 300 чоловік. На другому поверсі в одному з залів розмістився сільський краєзнавчий музей, експонати якого розповідають про історію села, а в фойє першого поверху — картинна галерея. Адміністрація та профспілкова організація радгоспу взяли на себе утримання штату будинку культури. Тут працюють директор, художній керівник народного хору, керівник дитячого сектору — всього 12 чоловік. Люблять станіславці свій будинок культури. Майже кожного вечора тут при повному залі відбуваються вистави, концерти, виступи приїжджих концертних бригад і драматичних колективів.

В центрі Станіслава височить пам'ятник В. І. Леніну, виготовлений у 1940 році, але не встановлений тоді. Місцеві активісти заховали скульптуру і в лихоліття гітлерівської окупації свято зберігали її. Після визволення пам'ятник урочисто встановлено в центрі села.

Станіславці шанують пам'ять тих, хто поліг у боях за їх щастя. 1946 року, першими в області, вони спорудили пам'ятник загиблим воїнам. На гранях постаменту викарбувано 198 прізвищ полеглих. Відтоді тут щорічно відзначається День перемоги.

Добрі традиції має сільська середня школа. За час свого існування з 1936 року школа дала путівки в життя 1259 вихованцям, більшість з яких здобули вищу освіту: 198 з них — вчителі, 92 — лікарі, 84 — інженери, 102 — агрономи і зоотехніки, 64 — офіцери Армії і Флоту. Уродженцями села і вихованцями школи є доктор філологічних наук С. П. Самійленко, заслужена вчителька УРСР З. С. Яник, заслужений артист УРСР В. Г. Авраменко, генерал-майор бронетанкових військ І. Н. Гаркуша та генерал-майор артилерії Г. С. Атаманенко. Зараз в селі трудяться понад 50 працівників з вищою освітою.

Розташоване на високому березі Дніпровського лиману, село щороку приймає на відпочинок багато трудящих з різних областей і республік Радянського Союзу. Познайомитися з селом приїздять туристи з братніх республік та країн соціалістичної співдружності.

Дирекція радгоспу, партійна, комсомольська організації всіляко сприяють розгортанню спортивної роботи. Радгосп придбав 7 яхт, які стали основою для організації місцевого яхт-клубу. Навчити місцеву молодь яхтовій справі влітку 1972 року приїздили запрошені з Москви яхтсмени.

Станіславці самовіддано трудяться, щоб примножити багатства своєї рідної Батьківщини, внести гідний вклад у виконання планів, накреслених Комуністичною партією.

А. Е. ВІРЛИЧ, К. Й. ГОЛОБОРОДЬКО, Л. М. ГРУДЄВА, Л. І. КОСТЮК

ЧОРНОБА́ЇВКА

Чорнобаївка (до 1923 року — хутори Чорнобаєві, Гусакові й Степанові) — село, центр сільської Ради. Розташована біля автошляху Херсон—Миколаїв—Одеса. Через село проходить залізниця Херсон—Миколаїв. Відстань до районного центру — 17 км, до Херсона — 7 км. Населення — 10 367 чоловік. Сільській Раді підпорядковане село Крутий Яр.

Найбільш давніми археологічними пам'ятками, розкопаними на території Чорнобаївки, є курганні поховання доби бронзи та скіфів (IV ст. до н. е.)[1].

Чорнобаївка заснована наприкінці XVIII ст. на землях Херсонської міської управи. Спочатку тут виникло кілька хуторів, один з яких — хутір купця Дофіно — був вже відомий 1790 року[2]. Чорнобаєві хутори розміщувалися на західному схилі Вірьовчиної балки. Степанові — на її східній стороні, а Гусакові — на розвилці балки. Наприкінці 50-х років всі три хутори налічували 172 двори, в яких проживало 957 мешканців, у т. ч. 477 чоловіків і 480 жінок[3].

За становою приналежністю жителі херсонських приміських хуторів були міщанами. Вони займалися сільським господарством, головним чином садівництвом і городництвом. Проте хуторяни з 1842 року могли одержати не більше 1 десятини землі для розведення садів і виноградників. Господар мав висадити на ній не менше 100 фруктових дерев або 1200 кущів винограду. За користування землею він мав щороку сплачувати певний грошовий податок[4]. Більш заможні поселенці, які володіли достатньою кількістю сільськогосподарського реманенту й тягла, орендували у міської управи на тривалі строки великі масиви вільної землі, по 400—500 десятин[5].

Після реформи 1861 року Херсонська міська управа почала здавати землю в оренду з торгів, і земля, як правило, потрапляла до багатіїв. У Чорнобаєвих хуторах, наприклад, Мойсеєв користувався 160 десятинами, Макаров — 148; на Гусакових хуторах Осадчий мав 63 десятини. Середняки, не кажучи вже про бідноту, поодинці не могли орендувати міську землю. Робилися спроби об'єднатися і наймати її колективно, але власних коштів не вистачало, а міський банк за позичку грошей хуторянам брав 10 проц. У разі несплати оренди або банківського боргу орендарі втрачали землю разом з посівом. 1878 року було продано з торгів фруктовий сад міщанина Ф. Харченка[6]. Значного поширення набрали суборендні відносини: заможна верхівка, орендуючи великі масиви міської землі, чималу частину її здавала дрібними ділянками і за високу ціну біднякам та середнякам[7].

Вигідне географічне розташування хуторів поблизу губернського центру сприяло розвитку в них виробництва товарного зерна. В зв'язку з цим головна увага зверталася на розведення робочої худоби. У 1887 році на хуторах налічувалося 1507 волів і коней, більшість яких належала багатіям. Продуктивне тваринництво мало допоміжне значення: хуторяни тримали всього 502 голови великої рогатої худоби, 205 свиней і 100 овець[8].

Основним заробітком бідняків, крім наймитування в глитаїв, було добування вапняку в кар'єрах Вірьовчиної балки. Робочий день тривав від зорі до заходу

---

[1] В. И. Гошкевич. Клады и древности Херсонской губернии, кн. 1, стор. 110—112; В. И. Гошкевич. Летопись музея за 1912 год. Херсон, 1914, стор. 22, 23.

[2] А. Шмидт. Херсонская губерния, ч. 2, стор. 743.

[3] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6, приложения, стор. 162.

[4] Городские поселения в Российской империи, т. 5, ч. 2, стор. 17.

[5] Херсонский адрес-календарь на 1896 год, стор. 28.

[6] Список землевладений Херсонского уезда по волостям на 1902 г., стор. 130, 131; Херсонский адрес-календарь на 1896 год, стор. 29; газ. «Херсонские губернские ведомости», (Одеса), 11 лютого 1878 р.

[7] Газ. «Юг», 29 жовтня 1900 р. (додаток).

[8] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6, приложения, стор. 162, 163.

сонця, а найбідніші часто працювали і вночі при світлі каганця. Видобували камінь переважно хуторяни, що не мали тяглової сили. Ті ж, хто мав хоча б одного вола або коня, транспортували камінь до Херсона.

Ніяких торговельних підприємств, крім винних крамниць, на хуторах на той час не було. Медичне обслуговування перебувало на низькому рівні. Тільки 10 проц. жителів були забезпечені кваліфікованою лікарською допомогою. 1883 року на території Степанових хуторів відкрилась Херсонська психоневрологічна лікарня.

Перша школа відкрилася наприкінці XIX ст. на Гусакових хуторах. Її відвідувало 26 хлопчиків та 6 дівчаток. Початкову школу, розраховану на невелику кількість учнів, відкрито 1902 року на Чорнобаєвих хуторах[1]. Переважна ж більшість дітей залишилася, як і раніше, поза школою.

На початку XX ст. на Чорнобаєвих, Степанових і Гусакових хуторах налічувалося 307 дворів і 1809 жителів[2]. Мешкали хуторяни в саманних хатах під солом'яною стріхою. Тільки багатії ставили муровані будинки, вкриті залізом або черепицею.

У роки першої російської буржуазно-демократичної революції класові суперечності особливо загострилися. Виступи бідноти проти глитаїв відбулися і в Чорнобаєвих хуторах. Заворушення тривали також у наступні роки на знак протесту біднішого населення проти запровадження столипінської аграрної реформи. Так, з 13 по 21 серпня 1909 року селяни-бідняки Чорнобаєвих і Музикіних хуторів чинили збройний опір землемірам, що проводили обмір громадських пасовищ і орних земель[3].

Столипінська реформа, підтримуючи куркульські господарства, прискорювала дальше зубожіння бідняцьких. У постанові Херсонських повітових земських зборів від 1910 року вказувалося на те, що мешканці Чорнобаєвих хуторів М. Данник, А. Нещеретова, І. Шепель, П. Кольцов, Г. Малий та багато інших через свою крайню бідність не мали чим виплатити недоїмку й пеню. Більшовицька газета «Правда» 12 березня 1913 року повідомляла, що в херсонських «приміських хуторах голодує 553 чол., в тому числі 35 дітей». Через два тижні газета знову писала: «голод серед хуторян досяг величезних розмірів»[4].

Звістка про повалення царизму дійшла до жителів приміських хуторів на початку березня 1917 року. Від більшовиків Херсона селяни дізналися, що Лютнева революція є буржуазно-демократичною, а тому необхідна дальша боротьба за владу народу.

Від кабали, злиднів і темряви визволив трудящих Великий Жовтень. В січні 1918 року в Чорнобаївці встановлено Радянську владу, яку представляв революційний комітет, очолений матросом І. П. Парницьким. Ревком приступив до обліку землі і наділення нею бідняцьких сімей з розрахунку по дві десятини на їдця.

Але соціалістичним перетворенням перешкодив напад на Україну австро-німецьких військ. У газеті «Солдат и рабочий» повідомлялося, що в селах поблизу Херсона селяни організовуються у загони і йдуть до міста, щоб захищати країну Рад від німців і гайдамаків[5]. Ці загони брали участь у повстанні, що спалахнуло в Херсоні проти загарбників.

4 квітня австро-німецькі окупанти захопили Чорнобаївку. Почалися тяжкі дні окупації. Військові власті відбирали у селян хліб, худобу, коней. Чорнобаївці організували партизанський загін з 16 чоловік, який очолив А. О. Дяченко. Партизани нападали на окупантів, забирали зброю, награбовані продовольчі товари і роз-

[1] Газ. «Юг», 17 листопада 1902 р. (додаток).

[2] Список населенных мест Херсонского уезда на 1904 год, стор. 111, 112.

[3] Крестьянское движение в России. Июнь 1907 г.— июль 1914 г. Сборник документов. М.— Л., 1966, стор. 545.

[4] Газ. «Правда», 12 і 27 березня 1913 р. Ці повідомлення мають на увазі всі херсонські приміські хутори і в т. ч. описані в нарисі.

[5] Газ. «Солдат и рабочий», 28 березня 1918 р.

давали біднякам. Наприкінці 1918 року австро-німецькі війська залишили Чорнобаївку. Наступного року село опинилося в зоні, захопленій англо-франко-грецькими військами, і лише в березні 1919 року частини Червоної Армії визволили Чорнобаївку від інтервентів. Почав діяти ревком.

Наприкінці травня разом з населенням Херсона трудящі селяни Чорнобаївки допомагали Червоній Армії громити григор'євські банди, що вчинили заколот проти Радянської влади. В серпні 1919 року до села вдерлися денікінці. Вони відібрали в селян землю і відновили старі порядки. В середині січня 1920 року Чорнобаївку визволили від білогвардійців частини Червоної Армії.

В селі утвердилась Радянська влада. Почалася боротьба з господарською розрухою. Бідняки одержали землю. Майно колишніх власників економій Осадчого та Савченка перейшло у розпорядження сільської Ради. 1920 року створено Чорнобаївський комітет незаможних селян, головою якого обрано комуніста Б. Токарьова. Того ж року в селі організовано осередок профспілки Всеробітземлісу, що захищав інтереси наймитів. У 1923 році він налічував 42 члени[1].

Для зміцнення бідняцьких господарств місцеві органи влади розподілили серед них лишки куркульської землі. 1920 року трудящі Чорнобаївки і Гусаківки засіяли 3293 десятини землі. Значну допомогу бідноті подала Чорнобаєво-Гусаківська прокатна станція, яка в 1920 році одержала від Музиківської волосної прокатної станції борони, сівалки, плуги. В 1921 році обрано єдину Чорнобаєво-Гусаківську сільраду, організовано єдиний комітет незаможних селян[2]. Роком пізніше жителі Гусаківки, Чорнобаївки і Степанівки на сільських сходах обрали дві сільради: Гусаківську і Чорнобаєво-Степанівську.

На початку 20-х років у Степанівці сформувався партійний осередок, до якого входили і чорнобаївські комуністи. Комуністи проводили велику ідейно-виховну роботу, залучаючи бідноту до участі в будівництві нового життя.

Відбудова господарства проходила у важких умовах, 1921 року голод лютував у всьому повіті. Для поліпшення становища найбіднішого населення продовольчим податком на користь голодуючих обклали куркульські господарства, вилучили хлібні надлишки, організували 2 їдальні для дорослих і дітей[3].

Налагодженню мирного життя заважали куркульсько-бандитські недобитки, що піднімали голову. В січні 1922 року населення Чорнобаєво-Гусаківських хуторів змушене було просити волвиконком видати зброю для самозахисту від бандитів. Наступного року партійно-радянський актив Чорнобаївки з активною допомогою жителів назавжди покінчив з ворожими вилазками[4].

У відбудовний період значні зрушення відбувалися в культурному житті Чорнобаївки. 1922 року тут організовано хату-читальню і при ній бібліотеку. Місцеві активісти проводили з селянами бесіди на теми: «Що таке Радянська влада?», «Що дає Радянська влада народу?». Тяжкою спадщиною минулого була неписьменність. В 1920 році серед 2017 мешканців Чорнобаївки і Гусаківки було 1134 неписьменних. За постановою сільської Ради в селі відкрилася школа лікнепу[5].

1925 року в Чорнобаївці створено партійний, а двома роками раніше — комсомольський осередки. 1924 року в селі вже було 16 комсомольців. Вони разом з комуністами, депутатами сільської Ради, членами КНС брали активну участь у проведенні громадсько-політичних заходів, зокрема «тижнів міліції», під час яких допомагали знешкоджувати прихованих ворогів Радянської влади, карних елементів. У «тиждень транспорту» збиралися і перевозилися продукти, призначені для червоноармійців і робітників[6]. Систематично організовувалися суботники і неділь-

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-622, оп. 1, спр. 76, арк. 261; спр. 204, арк. 5.
[2] Там же, ф. Р-4, оп. 1, спр. 4, арк. 43, 44.
[3] Там же, арк. 172; ф. Р-1887, оп. 3, спр. 322, арк. 12.
[4] Там же, ф. Р-4, оп. 1, спр. 4, арк. 18.
[5] Там же, ф. Р-622, оп. 1, спр. 241, арк. 62, 63.
[6] Там же, ф. Р-4, оп. 1, спр. 7, арк. 7—9.

15 2 227

ники. З ініціативи комсомольців у 1925 році побудовано сільський клуб, комсомольці організовували драматичний та хоровий гуртки. Гуртківці часто виступали перед односельцями, а також виїжджали в сусідні села. Кошти від спектаклів йшли у фонд безпритульних дітей, а також 45-му полку Червоної Армії, шефом якого була Музиківська волость.

Наприкінці 20-х років трудящі під керівництвом комуністів приступили до здійснення суцільної колективізації одноосібних селянських господарств. Не вистачало досвіду, знань, здібних організаторів, заважали дрібновласницькі інтереси середняків. Але, незважаючи на труднощі, процес створення колективних господарств, перші з яких почали організовуватися відразу після закінчення громадянської війни, планомірно продовжувався. Протягом 1928—1929 рр. у Чорнобаївці на базі колишнього товариства «Незаможник» організовано ТСОЗ «Добра воля», який мав 240 га землі, 9 коней, 7 корів, в сусідній Степанівці — ТСОЗ «Інтенсивник». 1930 року ТСОЗ «Добра воля» перетворено на «Червону зірку», а наступного року виникли ще дві артілі: «Червоний маяк» та реорганізований з ТСОЗ'у «Інтенсивник». Комуністи і сільські активісти, очолювані секретарем партійного осередку Б. Токарьовим й головою сільради Ф. Р. Овчаренком, проводили велику організаторську та виховну роботу серед селян, дбали про господарське зміцнення колгоспів.

Значний вклад у колективізацію одноосібних селянських господарств вніс КНС, що у 1927 році налічував 64 чоловіка, серед них — 4 комуністи, 11 комсомольців. Активно допомагали організовувати колгоспи херсонські робітники заводу ім. Петровського та працівники Херсонського педінституту. Шефи виступали полум'яними агітаторами за нові соціалістичні перетворення на селі. Поступово селяни, порівнюючи показники власних господарств і колгоспів, переконувалися в перевагах колективного господарювання. Так, 1930 року на артільних ланах зібрали з десятини озимої пшениці 119 пудів, жита — 106, ячменю — 84, тоді як одноосібники відповідно — 80 пудів, 82 і 78 пудів. Колгоспи Чорнобаївської сільради вели перед у хлібозаготівлях. Комуністи зуміли мобілізувати всю громадськість, підпорядкувати роботу всіх організацій села цій справі. План хлібозаготівель 1930 року перевиконано[1].

Для організаційно-господарського зміцнення артілей в колгоспах «Червона зірка» й «Червоний маяк» у 1932 році були утворені первинні парторганізації[2]. Вони перш за все подбали про поліпшення організації праці, її механізацію. Вже 1932 року на полях колгоспу «Червоний маяк» працювало 4 виробничі бригади. Артіль мала 150 робочих коней, 35 однолемішних плугів, 28 букерів, 11 кінних зернових сівалок, 20 борін. Важливу роль в озброєнні колгоспів району технікою відігравала спочатку машинно-прокатна станція Арнаутського куща, а пізніше — Білозерська МТС. 1933 року колгоспи вже одержали від Херсонської паротурбінної електростанції електроенергію, яку почали використовувати для зрошення землі. Постійно вирощуваною культурою в господарстві став бавовник. У роки передвоєнних п'ятирічок зростали лави передовиків сільського господарства. Такі ентузіасти як М. І. Устименко, Г. К. Конякова збирали по 13 цнт бавовнику[3] з гектара.

Зміцнення економіки чорнобаївських колгоспів дало змогу споруджувати виробничі приміщення та житлові будинки. Якщо у перший рік третьої п'ятирічки в селі налічувалося 299 житлових будинків, то в 1940 році їх стало 479. Працювали нові магазини, клуб, пошта. Поліпшилось медичне обслуговування населення. Зріс культурно-освітній рівень трудящих. Багато жителів села здобули вищу освіту. Всі діти шкільного віку навчалися у Чорнобаївській школі-семирічці.

---

[1] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 10, спр. 1340, арк. 29.
[2] Одеський облпартархів, ф. 11, оп. 1, спр. 50, арк. 99.
[3] Херсонський облдержархів, ф. Р-1149, оп. 1, спр. 85, арк. 158.

Коли почалася Велика Вітчизняна війна, разом з усією країною на захист здобутків Великого Жовтня зі зброєю в руках стали й чорнобаївці. У серпні 1941 року колгоспники вивезли в глибокий тил цінні машини і худобу. 18 серпня фашисти вдерлися в село і почали грабувати населення: обкладали кожен двір податком — 400 літрів молока на корову, половина м'яса з кожної зарізаної свині тощо. Навіть за собаку у дворі брали податок. Гітлерівці створили в Чорнобаївці т. зв. общинне господарство, в якому примушували по-рабському працювати населення. За саботаж розстрілювали, били дубинками. Але жителі під будь-яким приводом уникали праці на ворога. Влітку 1942 року фашисти покарали 27 чоловік. Почалося масове вивезення молоді до Німеччини. За роки окупації загарбники відправили на каторжні роботи 242 чоловіка[1].

Навесні 1944 року під час відступу фашисти спалили багато хат колгоспників, знищили залізничну колію, міст на автошляху Херсон — Миколаїв, пошкодили телефонний зв'язок, громадські та господарські будівлі всіх трьох колгоспів, знищили сільськогосподарські машини, вирубали сади. Гітлерівські недолюдки розграбували майно психоневрологічної лікарні, а 900 душевнохворих розстріляли в каменоломнях[2].

14 березня 1944 року після визволення обласного центру підрозділи 295-ї стрілецької дивізії зав'язали бій за Чорнобаївку і визволили її того ж дня. В бою смертю хоробрих полягли 52 воїни. Їх поховано в центрі села, на могилі встановлено пам'ятник, на якому викарбувано імена загиблих. Поруч — меморіальні стели з 130 прізвищами односельців, полеглих на фронтах Великої Вітчизняної війни, серед них — комісара дивізії Г. В. Журби, що загинув, захищаючи Ленінград. У розгромі гітлерівських загарбників брали участь понад 400 жителів Чорнобаївки.

Одразу після вигнання з села фашистських окупантів трудящі Чорнобаївки під керівництвом районної партійної організації та сільської Ради, що невдовзі відновили свою роботу, приступили до відбудови зруйнованого господарства. Самовіддано працювали жінки-колгоспниці. В березні 1944 року чорнобаївці внесли у фонд оборони 200 тис. крб., а через два місяці — ще 250 тис. на побудову танкової колони. Колгоспниці артілі «Червоний маяк» Є. С. Ярова та К. Ю. Савченко віддали із власних заощаджень по 2 тис. крб. Трудівники Чорнобаївки також шили для червоноармійців рукавиці, теплий одяг.

Незважаючи на величезні труднощі — відсутність машин, нестачу робочих рук — трудівники, включившись у змагання на честь 27-ї річниці Великого Жовтня, вчасно закінчили всі польові роботи. Активну участь вони брали у відбудові залізниці, мостів та шосейних доріг. Колгоспники відбудували лінію електропередачі, яка на початку 1951 року подала першу енергію на зрошувані землі і тік[3].

Поступово економічне життя села налагоджувалося. Вже на 1950 рік колгоспи «Інтенсивник», «Червоний маяк» та «Червона Зірка» досягли довоєнного рівня врожайності. Тоді ж відбулися важливі організаційно-господарські зміни — артілі об'єдналися в один колгосп, який хлібороби назвали ім. Кірова. З того часу за господарством закріплено 5470 га землі, в т. ч. 4485 га орної землі, 474 га випасів. За рахунок кращої енергетичної оснащеності, збільшення кваліфікованих робітників зміцнювалось господарство об'єднаної артілі.

На весь район здобув славу колгосп-мільйонер. 1955 року при плані 15,5 цнт озимої пшениці з кожного га було зібрано 18,9 цнт. У колгоспі налічувалось понад 500 голів великої рогатої худоби, близько 1000 свиней та 550 овець, 163 коней. На трудодень у 1952 році колгоспники одержали по 3 кг хліба, а в останній рік другої післявоєнної п'ятирічки — по 3,5 кг зерна й 5,5 крб. Розташований під Херсоном і зв'язаний з ним автошляхом, колгосп спеціалізувався на виробництві

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-1479, оп. 1, спр. 2, арк. 73.
[2] Злочинства німецько-фашистських загарбників на Херсонщині, стор. 9.
[3] Херсонський облдержархів, ф. Р-3258, оп. 1, спр. 1, арк. 8.

і постачанні міському населенню м'ясо-молочних продуктів, овочів, винограду. У 1958 році на кожні 100 га орної землі вироблено 320 цнт молока, 76 цнт м'яса, 14 тис. штук яєць. Колгоспне стадо мало на той час 1886 голів великої рогатої худоби. Всі роботи на фермах механізовані: автонапування, електродоїння, електрочистка[1]. Прибуток колгоспу досяг 21 млн. крб. У господарстві проводилося капітальне будівництво. Було споруджено три конюшні, шість корівників, три свинарники, великий телятник, 4 птахоферми, автогараж, протягнуто електромережу, прокладено водопровід. На цей час колгоспники побудували 400 житлових будинків. 1958 року в селі налічувалось 927 дворів і 2684 жителів[2]. Артіль укомплектовувалася кадрами спеціалістів. Якщо 1953 року тут працювало всього два фахівці, то у 1958 році їх було 19, у т. ч. 11 — з вищою освітою.

Про славні діла хліборобів колгоспу ім. Кірова знають далеко за межами області. 1958 року артіль перетворено на опорно-показову і на її досвіді розроблено систему наукового ведення господарства в степових районах півдня України. Того ж року за визначні успіхи у розвитку господарства голову колгоспу Й. І. Піонтковського удостоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Неодноразово колгосп і його передовики були учасниками ВСГВ, а потім ВДНГ СРСР.

У наступні роки в колгоспі створено спеціалізовані ділянки. За першою ділянкою — богарного землеробства — закріплено понад 2,4 тис. га земель, на яких вирощуються зернові й технічні культури, зокрема соняшник, кукурудза. На ділянці — дві тракторні бригади, що мали всі необхідні машини та реманент. Майже всі роботи тут механізовано. Другу виробничу ділянку — зрошуваного землеробства — обслуговують дві овочівницькі й одна кормова бригади. У третій — виноградарсько-садівницькій — було 552 га багаторічних насаджень, у т. ч. 471 га виноградників, близько 80 га саду та 1,5 га ягідників. В артілі також створено допоміжні виробничі підприємства. Так, на колгоспному винзаводі перероблявся виноград. 1965 року це дало господарству понад 350 тис. крб. чистого прибутку. Чорнобаївський консервний цех (нині завод), побудований у 1964 році, переробляє овочі. Його річна потужність — 1,2 млн. умовних банок. Місцевий млинокомбінат виробляє борошно, олію, крупи, комбікорми. Став до ладу хлібопекарський цех комбінату.

У 1965 році колгосп ім. Кірова виборов почесне звання колективу комуністичної праці. Господарство колгоспу ведеться на науковій основі. В ньому працюють 40 спеціалістів з вищою освітою, які керують виробничими дільницями, бригадами, допоміжними підприємствами. Головний агроном колгоспу П. І. Ломоносов, досліджуючи різні сорти озимої пшениці, здобув вчений ступінь кандидата сільськогосподарських наук. Дослідницькою роботою займається головний зоотехнік колгоспу І. Є. Григорович, якому присвоєно звання заслуженого зоотехніка Української РСР. Під керівництвом головного інженера П. Н. Васильєва колгоспні умільці виготовляють пристрої до машин. Ними зроблений роторний гноєрозкидач, що значно підвищив продуктивність праці[3].

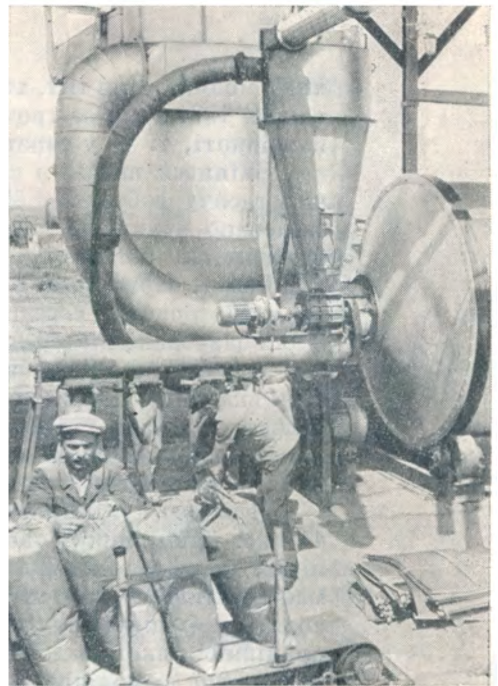
Відомий в області ще з передвоєнних років бригадир-овочівник О. І. Данник розробив наукові норми внесення добрив, режим поливів, терміни висадження розсади та її проривки. Його метод дає змогу одержувати високі врожаї городини навіть за несприятливих погодних умов. Так, 1969 року, незважаючи на чорні бурі, очолена ним бригада виростила на кожному га пересічно 340 цнт помідорів та 481 цнт огірків, а бригада В. Н. Василенка — по 590 цнт ранньої капусти. У 1966 році за плідну дослідницьку роботу О. І. Данника удостоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Того ж року високе звання Героя Соціалістичної Праці присвоєно Д. К. Моторному, який у 1963 році очолив колгосп імені Кірова. Протягом

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-3258, оп. 1, спр. 107, арк. 1—4.
[2] Там же, ф. Р-1953, оп. 3, спр. 558, арк. 62, 69.
[3] Газ. «Наддніпрянська правда», 18 січня 1970 р.

семирічки 32 колгоспники нагороджені орденами й медалями. В соціалістичному змаганні за ефективне використання зрошуваних земель, за високий рівень виробництва і заготівель овочево-баштанних культур, а також продуктів тваринництва колгосп ім. Кірова в 1968 році посів перше місце серед господарств області, а в лютому наступного року був занесений на обласну Дошку пошани.

Великих виробничих успіхів трудівники артілі добилися у 1970 році. Вони зібрали по 38,1 цнт зернових культур з га, в т. ч. озимої пшениці по 45,4 цнт, та по 342 цнт овочів. Доярка Є. Д. Ільків одержала від кожної корови більше як 5 тис. кг молока і нагороджена золотою медаллю ВДНГ. Срібної медалі виставки за надої молока понад 5 тис. кг від корови удостоєна доярка Н. Х. Лесик. У галузі тваринництва великі прибутки колгосп одержав від реалізації племінного молодняка. За підсумками восьмої п'ятирічки виручка від його продажу перевищила два млн. карбованців.

Виготовлення вітамінного борошна в колгоспі ім. Кірова. Село Чорнобаївка, 1971 р.

Завдання восьмої п'ятирічки виконали з честю. Цьому великою мірою сприяло соціалістичне змагання за гідну зустріч 50-річчя Радянської влади, 50-річчя Радянської України, 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, що розгорнулося під керівництвом партійної та комсомольської організацій, виконкому сільської Ради. В цьому змаганні активна роль належала колгоспній багатотиражній газеті «Кіровець», яка виходить з 1957 року. Газета систематично інформувала колгоспників про виконання взятих зобов'язань. На її сторінках друкувалися рішення партійного бюро та правління колгоспу, які спрямовували зусилля колгоспників на виконання завдань п'ятирічки.

Трудові звершення, досягнуті у восьмій п'ятирічці, принесли колгоспові ім. Кірова найвищу нагороду — орден Леніна та пам'ятний Червоний прапор ЦК КП України, Президії Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР та Республіканської Ради профспілок.

Високими трудовими здобутками завершили трудівники колгоспу ім. Кірова перший рік дев'ятої п'ятирічки. Колгосп одержав 6 млн. крб. прибутку. З кожного гектара зібрано по 36,6 цнт зернових, 39 цнт озимої пшениці, городини — по 480 цнт, а в бригаді О. І. Данника — 602 цнт помідорів з га. Урожай приніс господарству 1 млн. крб. чистого прибутку. 1971 року кіровці виробили на 100 га сільськогосподарських угідь 960 цнт молока, 116 цнт м'яса; надій молока на кожну корову доведено до 3800 кг. Колектив колгоспу успішно виконав народногосподарські плани. Завданням дев'ятої п'ятирічки передбачено збільшити виробництво сільськогосподарських продуктів на 25 процентів.

Багато працює над виконанням поставлених виробничих завдань партійна організація, яка налічує 110 членів КПРС. Активну роботу серед молоді проводить комсомольська організація, яка охоплює 134 чоловіка. З них 19 працюють в тваринництві. За ініціативою комсомольців у 1971 році було проведено серед доярок конкурс на краще виконання виробничих завдань року. Перемогу здобули комсомолки Н. П. Костюк та С. Г. Садовіна, які надоїли від кожної корови молока відповідно по 5,2 тис. кг та 4,6 тис. кілограмів.

Рік у рік розквітає життя колгоспників, підвищується їх добробут. Проти 1963 року середньомісячний заробіток трудівника зріс з 62 крб. до 127 крб.[1] Додатково до заробітної плати колгоспники щодня одержують безкоштовно пшеничний

[1] Газ. «Наддніпрянська правда», 31 жовтня 1969 р.

хліб, молоко. Для тих, хто працює в полі чи на фермі, організовано громадське харчування. 1971 року за громадський рахунок 210 трудівників відпочили в колгоспному пансіонаті, 47 — у санаторіях, десятки колгоспників одержали туристські путівки.

Змінився вигляд і самої Чорнобаївки. За післявоєнні роки тут споруджено понад тисячу добротних будинків, дитячий комбінат на 150 місць, висаджено сквер, озеленено вулиці та дороги, вирито 2 ставки. За рахунок колгоспу завершується будівництво нового приміщення середньої школи, палацу культури, побутового комбінату. Крім того, в селі працюють восьмирічна, середня школи, восьмирічна школа-інтернат та середня школа робітничої молоді, в яких налічується 2 тис. учнів. Для обдарованих дітей відкрито філіал музичної школи.

Неухильно втілює в життя політику партії, радянської влади Чорнобаївська сільська Рада, до складу якої обрано 120 депутатів трудящих. Протягом 1971 року бюджет сільради становив понад 180 тис. крб., з яких на охорону здоров'я використано 27 тис. крб., освіту — 125 тис. крб., культосвітню роботу — понад 6 тис. крб. та благоустрій села — 12 тис. карбованців.

Зростає культурний рівень трудівників колгоспної Чорнобаївки. Близько 11 тис. примірників газет і журналів одержують її жителі. Послугами двох бібліотек користуються сільські мешканці. У вільний від роботи час колгоспна молодь має можливість тренуватися у спортивному залі. Своє дозвілля чорнобаївці проводять в будинку культури, парку культури і відпочинку. При будинку культури, працівники якого завоювали звання колективу відмінної роботи, працюють гуртки художньої самодіяльності: хоровий, драматичний, музичний, агіткультбригада. Чорнобаївці часті гості драматичного театру, філармонії та палаців культури обласного центру.

Натхненною працею, радістю і щастям сповнене життя трудівників села.

А. Е. ВІРЛИЧ, В. Г. КУДЛАЙ, Л. Ю. ЛІВШИЦЬ,
І. Д. РАТНЕР, О. В. СЛІПЧЕНКО

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД БІЛОЗЕРСЬКОГО РАЙОНУ

ДАР'ЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Інгульця, за 40 км від районного центру і за 22 км від залізничної станції Херсон. Через село проходить автошлях Ростов—Одеса—Рені. Дворів — 563, населення — 1831 чоловік. Сільраді підпорядковані села Ульяновка та Федорівка.

В селі міститься центральна садиба радгоспу «Росія», який має 3 відділки і за яким закріплено 4,4 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4 тис. га орної землі, з них 705 га зрошуваної. Господарство має м'ясо-молочний напрям, також вирощує зернові та овочеві культури. Тут знаходиться відділення «Сільгосптехніки». Радгосп «Росія» за високі врожаї сільськогосподарських культур був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки 1952, 1953, 1956 рр., на яких тричі одержав бронзові медалі. 1965 року 12 працівників радгоспу удостоєні урядових нагород, в т. ч. ордена Леніна — свинарка Г. Л. Шапар і тракторист В. М. Гаврюченко (нині — пенсіонери). В роки восьмої п'ятирічки за трудові успіхи відзначено 66 чоловік.

У Дар'ївці працює середня школа, в якій 29 учителів навчають 362 учні, будинок культури на 200 місць, бібліотека з книжковим фондом 12,5 тис. томів.

За післявоєнні роки в селі збудовано дільничну лікарню на 60 ліжок, пологовий будинок, аптеку, пекарню, дитячий і побутовий комбінати, 273 житлові будинки, з яких 7 двоповерхових, відділення зв'язку. Прокладено водопровід.

В селі працює 113 комуністів, 123 комсомольці.

Дар'ївка заснована 1780 року.

В січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу.

В роки Великої Вітчизняної війни фашистські окупанти повністю зруйнували село. З 226 жителів, які брали участь у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, 78 нагороджено орденами й медалями СРСР, 38 чоловік загинули на полі бою. На честь загиблих воїнів у Дар'ївці і Федорівці споруджено пам'ятники. В селі встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

Неподалік від с. Дар'ївки виявлено залишки ранньоскіфського поселення і поховання, а також рештки поселення перших століть н. е.

ЗАГОРЯНІВКА (стара назва — Загорянові хутори) — село, центр сільської Ради, розташоване за 48 км від районного центру і за 30 км від залізничної станції Херсон. Дворів — 234, населення — 702 чоловіка. Сільраді підпорядковане селище Східне.

У Загорянівці міститься 2-й відділок радгоспу «Східний», який користується 2,2 тис. га сільськогосподарських угідь, має 172 га пасовиськ.

Господарство, крім рільництва, займається розведенням великої рогатої худоби— червоної степової породи, а також свиней української білої степової породи. Основні сільськогосподарські роботи механізовані. Радгосп має ремонтну майстерню.

В селі — середня школа, в якій навчається 277 учнів і працює 18 вчителів, є клуб, бібліотека; діє консультаційний пункт заочної середньої школи. До послуг населення фельдшерсько-акушерський пункт, відділення зв'язку, магазин. За післявоєнні роки побудовано 64 житлові будинки. Жителі передплачують понад 700 примірників газет і журналів.

В селі працює 13 комуністів, 82 комсомольці.

Загорянові хутори вперше згадуються 1859 року. Під час революції 1905—1907 рр. тут сталися виступи проти куркулів.

В січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу.

У роки Великої Вітчизняної війни близько 200 чоловік брали участь у боротьбі проти фашистських окупантів у лавах Радянської Армії. З них понад 80 чоловік загинули на фронтах війни, 169 чоловік нагороджено орденами і медалями СРСР.

Для увічнення пам'яті воїнів-земляків у селі збудовано обеліск Слави.

ІНГУЛЕЦЬ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Інгульця (правій притоці Дніпра), за 48 км від районного центру і за 30 км від залізничної станції Херсон. Дворів — 384, населення — 1253 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Тельмана і Ясна Поляна.

В селі міститься центральна садиба радгоспу «Інгулець», який має 2 відділки і користується 4,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4,4 тис. га орної землі, 87 га садів, 88 га виноградників, з них 1 тис. га зрошуваної землі. Вирощують озиму пшеницю, кукурудзу, соняшник, рицину. У тваринництві переважає м'ясо-молочний напрям. Є ремонтна майстерня, пилорама, механізований тік, автогараж. Працює ветеринарний пункт.

За перевиконання виробничих показників радгосп «Інгулець» 1940 року нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. В 1964 році працівникам радгоспу присвоєно звання колективу комуністичної праці. Орденом Леніна відзначені трудові досягнення свинарок О. Я. Костюк і В. А. Похилої, бригадира радгоспу В. Н. Веденка, доярки Г. Ф. Воронової, директора радгоспу «Інгулець» В. І. Стеценка; орденом Жовтневої Революції нагороджено доярку Х. Ф. Сенченко і головного інженера І. В. Коваленка. Орденами та медалями в роки восьмої п'ятирічки нагороджений 101 чоловік.

В Інгульці є середня школа, в якій 27 учителів виховують і навчають 336 учнів, будинок

культури на 250 місць; бібліотека з книжковим фондом 12 тис. примірників, відділення зв'язку. За післявоєнні роки побудовано дитячий комбінат, фельдшерсько-акушерський пункт, два магазини, адміністративні приміщення. Прокладено водопровід, споруджено водокачку.

В селі працюють 74 комуністи, 96 комсомольців.

Інгулець засновано у 1880 році як невеликий хутір.

В січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу.

Під час Великої Вітчизняної війни його зруйнували німецько-фашистські загарбники. 98 жителів боролися проти ворога на фронтах, 75 з них нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу.

КИСЕЛІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру і за 9 км від залізничної станції Копані на лінії Херсон—Миколаїв. За 2 км від села проходить автошлях Ростов—Одеса—Рені. Дворів — 677, населення — 2049 чоловік. Сільраді підпорядковані села Барвінок, Зелений Гай, Клапая.

Радгосп «Молода Гвардія», центральна садиба якого міститься в Киселівці, користується 7,5 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 6,9 тис. га орної землі, 102 га садів, 97 га виноградників. У радгоспі — 5 відділків. Провідний напрям господарства — молочно-овочевий. Крім того, вирощується озима пшениця, соняшник. В господарстві працює ремонтна майстерня.

1952 року комбайнер І. Н. Рядчий, який з площі 700 га намолотив 16 тис. цнт. зерна, нагороджений орденом Леніна. За трудові успіхи в роки восьмої п'ятирічки орденами і медалями СРСР нагороджено 109 чоловік, у т. ч. орденом Леніна — ланкову В. І. Трищан та керуючого відділком О. П. Легенького.

В селі є середня школа, в якій навчається 430 учнів і працює 31 учитель, консультаційний пункт заочної середньої школи, будинок культури на 400 місць, бібліотека. Діє відділення зв'язку, АТС. При школі створено кімнату-музей В. І. Леніна; в селі є пам'ятник В. І. Леніну.

За післявоєнні роки збудовано дитячий та побутовий комбінати, дільничну лікарню на 25 ліжок, кілька адміністративних приміщень. Прокладено водопровід.

В селі працюють 72 комуністи, 118 комсомольців.

Перші відомості про Киселівку належать до 1856 року.

В січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу. З ініціативи комітету незаможних селян 1921 року створено першу сільськогосподарську артіль «Незаможник».

130 жителів села, які воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни, нагороджені орденами й медалями СРСР.

За роки Радянської влади з Киселівки близько 100 чоловік здобули вищу освіту, з них 11 стали інженерами, 20 — вчителями, 27 — агрономами.

І. К. Собко — Герой Радянського Союзу, уродженець с. Кізомису. 1950 р.

КІЗОМИ́С—село, центр сільської Ради, розташоване на березі Дніпровського лиману, за 12 км від районного центру і за 29 км від залізничної станції Херсон. Дворів — 709, населення — 2095 чоловік. Сільраді підпорядковані села Новодмитрівка і Томина Балка, селища Берегове, Велетенське, Виноградне, Гончарне, Криничне, Лугове, Первомайське, Розлив, Ромашкове, Степове.

В селі розміщені бригади рибоколгоспів «Шлях Леніна» та ім. Кірова.

Тут є восьмирічна школа, в якій 23 вчителі навчають і виховують 357 учнів; бібліотека, клуб на 300 місць. При школі працює консультаційний пункт заочної середньої школи. За післявоєнні роки в Кізомисі збудовано 248 житлових будинків, відділення зв'язку, фельдшерсько-акушерський пункт, 4 магазини.

В селі працює 36 комуністів, 89 комсомольців.

Село Кізомис (по-тюркськи — Дівочий мис) засноване 1783 року.

В січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу.

У 1920 році в селі діяв ревком, в кінці того ж року утворено сільську Раду. Активний учасник громадянської війни житель Кізомису М. І. Джурмій нагороджений у 1967 році орденом Трудового Червоного Прапора.

240 жителів бились проти ворога на фронтах Великої Вітчизняної війни, 130 з них нагороджено орденами і медалями СРСР. Уродженця села І. К. Собка за мужність у боях при форсуванні Дніпра удостоєно звання Героя Радянського Союзу. На честь загиблих воїнів в селі споруджено пам'ятник. Відроджувати зруйноване господарство після тимчасової окупації допомагали колгоспи братніх республік. Радгоспу «Городній велетень» (с-ще Велетенське) 1944 року з Мордовської АРСР надійшло 58 голів великої рогатої худоби. З Дагестанської АРСР прибуло 100 овець, а з Азербайджанської РСР — 15 свиноматок. Від держави радгосп 1944 року одержав 50 робочих волів, 400 голів великої рогатої худоби.

Уродженка села З. М. Дегтярьова має звання народної артистки УРСР.

МИКІ́ЛЬСЬКЕ (стара назва — Репринка) — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Інгульця, за 41 км від районного центру і за 25 км від залізничної станції Херсон. Дворів — 667, населення — 1958 чоловік. Сільраді підпорядковане село Понятівка.

В селі міститься центральна садиба радгоспу ім. Тельмана, за яким закріплено 7,1 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 6,3 тис. га орної, з них 560 га зрошуваних, 121 га садів та виноградників. В господарстві — 3 відділки.

Виробничий напрям — молочно-м'ясний. З допоміжних підприємств є пилорама, столярна та механічна майстерні, 3 дизельелектростанції потужністю 92 кіловат. Тут побудовано тваринницьке містечко з комплексною механізацією, склад для зернофуражу, кормові майданчики, птахокомбінат.

За успіхи в розвитку сільського господарства 109 передовиків виробництва відзначені урядовими нагородами, серед них — комбайнер І. О. Скороход та бригадир птахоферми О. К. Дем'янович — нагороджені орденом Леніна. 1953 року комбайнер В. Я. Івановський (нині директор радгоспу ім. Тельмана) за високі показники на збиранні зернових культур удостоєнний звання Героя Соціалістичної Праці. 600 працівників господарства удостоєні почесного звання ударника комуністичної праці.

У Микільському є середня школа, в якій вчаться 394 учні та працюють 27 учителів, консультаційний пункт заочної середньої школи, бібліотека, будинок культури на 250 місць; фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла і садок. За післявоєнні роки в селі побудовано 128 житлових будинків, 6 крамниць, пекарню, поштове відділення. Газифіковано понад 250 квартир, прокладено водопровід.

В Микільському працює 73 комуністи, 91 комсомолець.

Село засноване 1783 року. У 1905—1907 рр. біднота Микільської волості виступила проти поміщицького гніту, розгромивши кілька маєтків.

В січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу.

В роки Великої Вітчизняної війни 191 чоловік в лавах Радянської Армії та партизанських загонах захищав Батьківщину від фашистських загарбників. На фронтах війни загинуло 106 жителів. За героїзм і відвагу в боротьбі проти ворога орденами і медалями СРСР нагороджено 70 чоловік.

Поблизу сіл Микільського та Понятівки виявлено залишки 2 скіфо-сарматських городищ.

МУЗИ́КІВКА (стара назва — Музикині хутори) — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км від районного центру і за 5 км від залізничної станції «Роз'їзд — 52-й кілометр» на лінії Херсон—Миколаїв. Дворів — 795, населення— 2223 чоловіка.

На території села міститься центральна садиба радгоспу «Маяк», який має 2 відділки і користується 5,5 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4,9 тис. га орної землі, з них 1,2 тис. га зрошуваної землі. Головний виробничий напрям — відгодівля молодняка великої рогатої худоби та свиней (5,6 тис. голів). У рільництві вирощуються кормові культури, озима пшениця. В господарстві є механічна майстерня. За трудові досягнення в роки восьмої п'ятирічки 70 чоловік удостоєно урядових нагород, у т. ч. доярку О. С. Бальошенко — ордена Жовтневої Революції.

В Музиківці є середня школа, в якій 32 вчителі навчають 339 учнів, консультаційний пункт заочної середньої школи, будинок культури на 300 місць, бібліотека. Працюють дитячий комбінат, амбулаторія, відділення зв'язку, ощадна каса, аптека. Прокладено водопровід.

В селі працюють 55 комуністів, 138 комсомольців.

Перша згадка про Музикині хутори належить до 1856 року.

В роки першої буржуазно-демократичної революції 1905—1907 рр. селяни розгромили куркульські хутори. В січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу. За мужність і хоробрість у боях проти фашистських загарбників 117 чоловік нагороджено орденами та медалями Союзу РСР. На честь загиблих воїнів поставлено обеліск Слави.

На території села знайдено залишки скіфського поселення та 2 скарби срібних істрійських монет V—IV ст. до н. е.

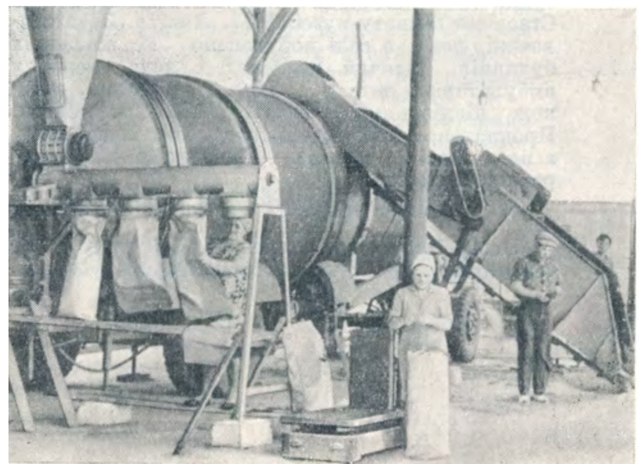
НАДЕ́ЖДІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру і за 12 км від залізничної станції Копані. Дворів — 173, населення — 585 чоловік. Сільраді підпорядковані села Грозове, Знам'янка, Зорівка, Паришеве, Червоний Поділ та селища Дослідне, Молодецьке, Радянське, Черешеньки.

В Надеждівці міститься центральна садиба радгоспу «Червоний прапор», який має 3 відділки, користується 2,8 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,4 тис. га орної, з них 615 га зрошуваних земель, 36 га садів, 46 га виноградників. Виробничий напрям — молочноовочевий. Вирощуються озима пшениця, з городніх культур — помідори й капуста.

1962 року радгосп «Червоний прапор» за високі показники по виробництву м'яса і молока на 100 га сільськогосподарських угідь нагороджений Червоним прапором Херсонського обкому КП України і облвиконкому, а 1967 року був учасником Виставки передового досвіду в народному господарстві Української РСР і одержав диплом III ступеня за високі врожаї пшениці. Урядовими нагородами відзначено виробничі успіхи 68 трудівників радгоспу. Орденом Жовтневої Революції нагороджена керуюча відділком Н. А. Іванова.

Є восьмирічна школа, в якій навчається 178 учнів і працює 11 учителів, бібліотека, клуб на 250 місць. Є також фельдшерсько-акушерський пункт, їдальня, пошта, магазин. За післявоєнні роки збудовано дитячі ясла, 2 водокачки, прокладено водопровід.

У кормоцеху радгоспу «Маяк». Село Музиківка, 1970 р.

В селі працює 31 комуніст, 32 комсомольці.

Надеждівка заснована 1830 року переселенцями з Олександрійського повіту Херсонської губернії.

В січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу.

В роки Великої Вітчизняної війни фашисти знищили всю техніку колгоспу, зруйнували приміщення школи й лікарні, млини, сушарні, житлові будинки колгоспників. В лавах Червоної Армії захищали Вітчизну 77 жителів села, з них 34 — загинуло. За відвагу і мужність у боях за свободу і незалежність Вітчизни нагороджено орденами й медалями СРСР понад 50 чоловік. Для увічнення пам'яті загиблих воїнів в центрі села споруджено пам'ятник.

ПОСА́Д-ПОКРО́ВСЬКЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на автошляху Херсон—Миколаїв, за 28 км від районного центру і за 3 км від залізничної станції Копані. Дворів — 971, населення — 2562 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Петрівське, Солдатське та селище Копані.

За радгоспом «Перемога», в якому 6 відділків і центральна садиба якого розміщена в Посаді-Покровському, закріплено 5,3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4,9 тис. га орної землі, з них 1511 га зрошуваної, 100 га виноградників, 68 га садів. Виробничий напрям господарства — овочево-молочний. Налічується 2764 голови великої рогатої худоби. Господарство обслуговує ветеринарний пункт. В радгоспі є теплиця. Обладнано пункти для виготовлення трав'яного борошна та для переробки помідорів.

За високі показники у виробництві овочів радгосп «Перемога» 1965 року був учасником Виставки передового досвіду в народному господарстві Української РСР, а 1968 року — ВДНГ СРСР. 153 трудівники радгоспу відзначено урядовими нагородами. Орденом Леніна нагороджені ланкова М. Є. Сизько, керуючий відділком Л. Є. Таточенко, орденом Жовтневої Революції — трактористи Г. П. Андрєєв та Л. Г. Дідик.

В селі Петрівському розташована центральна садиба дослідницького господарства «Копані», яке обробляє понад 2 тис. га сільськогосподарських угідь і займається насінництвом зернових культур і багаторічних трав.

В Посад-Покровському працює середня школа, в якій 42 вчителі навчають 502 учнів, консультаційний пункт заочної середньої школи, будинок культури на 300 місць, бібліотека. Створено кімнату-музей В. І. Леніна. За післявоєнні роки в селі побудовано 511 житлових будинків, дитячий комбінат і ясла, медичну амбулаторію, аптеку, 2 їдальні, магазин, а також відділення зв'язку, АТС, гуртожиток. Прокладено 14 км водопроводу, посаджено парк, а на вулицях і площах — близько 30 тис. декоративних дерев.

В селі працює 75 комуністів, 138 комсомольців.

Посад-Покровське засноване 1789 року переселенцями з Київської та Чернігівської губерній.

В січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу. В 1919 році в селі створено партійний осередок, 1920 року — комсомольський.

В роки Великої Вітчизняної війни 125 односельців захищали Вітчизну на фронтах війни, 42 — за бойові подвиги нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

За роки Радянської влади з села вийшло 46 спеціалістів сільського господарства, 27 інженерно-технічних працівників, 13 медичних працівників.

ПРА́ВДИНЕ (до 1965 року — Цареводар) — село, центр сільської Ради, розташоване за 34 км від районного центру і за 27 км від залізничної станції Копані. Дворів — 485, населення — 1654 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Кірове, Нова Зоря.

В радгоспі ім. XXII з'їзду КПРС, центральна садиба якого в селі Правдиному, 6,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 6,2 тис. га орної землі, з них 1,1 тис. га зрошуваної. Господарство має 5 відділків і вирощує зернові, технічні та овочеві культури. Тваринництво м'ясо-молочного напряму.

В роки восьмої п'ятирічки за високі врожаї зернових та за успіхи в розвитку тваринництва 91 чоловік удостоєний урядових нагород. Орденом Жовтневої Революції нагороджено керуючого відділком радгоспу А. П. Вашина. 35 передовиків виробництва були учасниками ВДНГ СРСР.

В селі є середня школа, в якій навчається 373 учні, працює 28 учителів та діє консультаційний пункт заочної середньої школи, будинок культури на 250 місць, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, двоє дитячих ясел, а також 5 магазинів, відділення зв'язку, АТС. Прокладено водопровід.

В селі працюють 50 комуністів, 110 комсомольців.

Цареводар засновано 1846 року переселенцями з Віленської, Гродненської та Подільської губерній. У 1918 році тут створено Раду селянських депутатів. 1921 року організовано комітет незаможних селян.

В роки Великої Вітчизняної війни 305 жителів села захищали Вітчизну в лавах Червоної Армії, з них 75 — нагороджено орденами й медалями СРСР.

Для вшанування пам'яті загиблих воїнів Радянської Армії в Правдиному встановлено пам'ятник та меморіальні дошки.

СА́ДОВЕ (давня назва — Фалєєвка) — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Інгульця, на відстані 45 км від районного центру і за 25 км від залізничної станції Херсон. Дворів — 408, населення — 1251 чоловік. Сільраді підпорядковане селище Придніпровське.

В Садовому розташована центральна садиба відгодівельного господарства «Промінь», який користується 2,1 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,9 тис. га орної землі. Провідні галузі виробництва — рільництво і тваринництво. Тут вирощують озиму пшеницю, кукурудзу

і коренеплоди. У тваринництві переважає м'ясний напрям: відгодівля свиней, великої рогатої худоби та індиків. Є ветеринарний пункт. У 1966 році господарству, як переможцю соціалістичного змагання, присуджено перехідний Червоний прапор Міністерства м'ясо-молочної промисловості УРСР. За трудові успіхи в роки восьмої п'ятирічки 27 чоловік нагороджено орденами і медалями СРСР.

Працює восьмирічна школа, що має 187 учнів, їх навчають 14 учителів, будинок культури із залом на 350 місць, бібліотека. За післявоєнний час збудовано фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, літній кінотеатр, магазин, відділення зв'язку. Прокладено водопровід, закладено 2 парки.

В Садовому працює 39 комуністів, 50 комсомольців.

Село засноване 1780 року.

В січні 1918 року в Садовому встановлено Радянську владу.

В роки Великої Вітчизняної війни понад 100 юнаків і дівчат гітлерівці примусово відправили на каторжні роботи до Німеччини. 200 жителів села боролися проти фашистських загарбників у лавах Червоної Армії, 103 — нагороджені орденами й медалями СРСР. Відступаючи під натиском радянських військ, фашисти зруйнували школу, медпункт, багато житлових будинків, колгоспні приміщення. Під час форсування Дніпра в березні 1944 року в бою за Садове молодший лейтенант С. А. Харченко — командир взводу 49-ї гвардійської стрілецької дивізії закрив своїм тілом амбразуру ворожого дзоту. За цей подвиг він посмертно удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Похований в Білозерці.

ТОКАРІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Дніпра, за 48 км від районного центру і за 35 км від залізничної станції Херсон. Дворів — 339, населення — 1106 чоловік. Сільраді підпорядковані села Іванівка та Новотягинка.

Радгосп «Світанок», центральна садиба якого міститься в Токарівці, користується 7,4 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 6,8 тис. га орної землі. Виробничий напрям — рослинницько-тваринницький. У радгоспі, що має 4 відділки, є ремонтна майстерня. Відкрито ветеринарний пункт. За трудові успіхи 95 працівників радгоспу відзначені високими урядовими нагородами.

В Токарівці є восьмирічна школа, в якій навчається 190 учнів, працює 15 вчителів, будинок культури на 300 місць, бібліотека. При школі створено консультаційний пункт. За післявоєнні роки в селі збудовано 151 житловий будинок, дитячий комбінат, фельдшерсько-акушерський пункт, пошту, швейну та взуттєву майстерні, 2 магазини. Тут прокладено 11 км водопроводу.

В селі працює 29 комуністів, 51 комсомолець.

Токарівку засновано в 1780 році.

П. Й. Чепинога — Герой Радянського Союзу, уродженець с. Іванівки. 1944 р.

В січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу.

134 жителі села захищали Батьківщину на фронтах Великої Вітчизняної війни, з них 64 загинули, 36 нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу. На честь загиблих воїнів у селі збудовано обеліск Слави.

Уродженцем с. Токарівки є П. Г. Шевченко, який за подвиги на озері Хасан одержав орден Червоного Прапора. В Іванівці народився П. Й. Чепинога — Герой Радянського Союзу.

ШИРО́КА БА́ЛКА — село, центр сільської Ради, розташоване на березі Дніпровського лиману, за 19 км від районного центру та за 30 км від залізничної станції Копані. Дворів — 776, населення — 1974 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Софіївка.

В селі розташований радгосп «Комунар», за яким закріплено 4,8 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4,2 тис. га орної, з них 1 тис. га зрошуваної. Виробничий напрям — молочно-овочевий. В радгоспі — 4 відділки. В 1950 році орден Леніна одержали М. Г. Білоус, Г. Я. Горб, К. І. Ємець. За трудові успіхи в роки восьмої п'ятирічки 92 чоловіка також нагороджені орденами й медалями, у т. ч. орденом Жовтневої Революції — головний інженер радгоспу Г. Г. Шевченко та керуючий відділком І. Т. Будиловський.

В селі є середня школа, в якій навчається 489 учнів і працює 38 учителів, будинок культури на 300 місць, 2 бібліотеки з фондом понад 15 тис. книжок. Створено кімнату-музей В. І. Леніна. Працює профілакторій, фельдшерсько-акушерський пункт.

В селі працюють 71 комуніст, 147 комсомольців.

Перша згадка про Широку Балку належить до 1856 року. Першими жителями були переселенці з сусіднього села Станіслава.

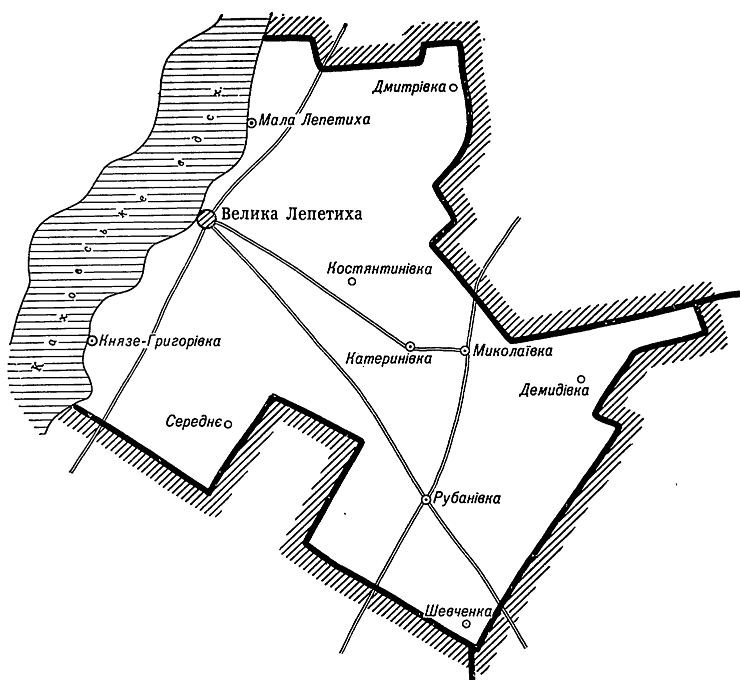
В січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу.

В роки Великої Вітчизняної війни 65 мешканців Широкої Балки гітлерівці насильно вивезли на каторжні роботи до Німеччини. Тоді ж 248 жителів села із зброєю в руках боролися проти ненависного ворога у лавах Червоної Армії, 87 з них за бойові заслуги нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу.

Житель села Широка Балка П. С. Луценко був учасником повстання на броненосці «Потьомкін».

Поблизу Широкої Балки і Софіївки виявлено залишки скіфського та скіфо-сарматського поселення.

ВЕЛИКО-ЛЕПЕТИСЬКИЙ РАЙОН

Площа району — 1,1 тис. кв. км. Населення — 24,2 тис. чоловік, у т. ч. сільського — 14,2 тис. чоловік (58,6 проц.), міського — 10 тис. чоловік (41,4 проц.). Пересічна густота населення — 22 чоловіка на кв. км. Селищній та 5 сільським Радам підпорядковано 14 населених пунктів. На підприємствах, в радгоспах, колгоспах, установах — 52 первинні партійні, 57 комсомольських, 97 профспілкових організацій. В економіці провідне місце належить сільськогосподарському виробництву.

За радгоспом і 10 колгоспами закріплено 82,8 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 79,2 тис. га орної землі.

В районі 6 промислових підприємств. Населення обслуговує 21 медичний заклад. У 24 загальноосвітніх школах, у т. ч. 6 середніх, 7 восьмирічних, 10 початкових і школі робітничої молоді, навчається 4200 учнів. Крім того, є сільське профтехучилище. Культурно-освітню роботу ведуть 7 будинків культури, 5 клубів, 14 бібліотек, 19 кіноустановок, 2 сільські музеї. У районі 4 пам'ятники В. І. Леніну, 31 пам'ятник воїнам, які загинули в роки Великої Вітчизняної війни.

ВЕЛИ́КА ЛЕПЕТИ́ХА

Велика Лепетиха — селище міського типу, центр району, розташоване на лівому березі Каховського водосховища. Є пристань. Відстань до обласного центру — 153 км. Населення — 10 000 чоловік.

Поблизу селища виявлені поселення доби пізньої бронзи та скіфо-сарматське городище IV ст. до н. е.— II ст. н. е. Досліджено поховання салтівської культури VIII—X ст. н. е., знайдена кочівницька кам'яна баба XI—XIII століть[1].

Після ліквідації Запорізької Січі на місці майбутньої Великої Лепетихи стояло кілька землянок колишніх запорожців, які жили з хліборобства та рибальства.

[1] Археологічні пам'ятки Української РСР. (Короткий список), стор. 355; Материалы и исследования по археологии СССР, № 36. М., 1954, стор. 152, 153; «Вісник Одеської комісії краєзнавства при Всеукраїнській Академії наук», 1930, ч. 4—5, стор. 125; В. И. Гошкевич. Летопись музея за 1913 год. Херсон, 1915, стор. 16.

Наприкінці XVIII ст. царський уряд виділив значні земельні угіддя обабіч Лепетишиної Балки двом графам-емігрантам із Франції. Один з них одержав землі на східному боці балки. Тут 1792 року й засновано село Велику Лепетиху. Першими жителями його були 580 переселенців з різних губерній Росії[1]. Але заселення й освоєння цих земель йшло надто повільно, тому землевласник передав село до державної казни[2]. В кінці XVIII — на початку XIX ст. кількість жителів — державних селян — збільшилася за рахунок переселенців з Курської, Чернігівської, Полтавської та інших губерній. 1832 року в селі налічувалось 1154 ревізькі душі, за якими закріпили 21 тис. десятин придатної та 2,5 тис. десятин непридатної землі[3].

Відповідно до указу 1866 року про поземельний устрій державних селян великолепетисцям виділялися землі в безстрокове користування за сплату чиншу. Численні платежі, щорічний розмір яких перевищував 25,4 тис. крб., важким тягарем лягли на плечі селян. Село убожіло і розорювалося.

На 1884 рік з 975 господарств 54 зовсім не засівали землі, 33 — до 5 десятин, 147 — до 10, 488 — до 25, 202 — до 50, 51 — засівало понад 50 десятин. Нерівномірно забезпечувалися господарства і сільськогосподарською технікою. 773 двори не мали жодного плуга, а 226 — ніяких орних знарядь, зате на решту господарств припадало 968 плугів і 70 косарок та жаток.

Найгірше жилося бідноті, яка потрапляла в кабалу до багатіїв. Восени в селі відбувалися десятки торгів, коли за несплату боргів з молотка продавалося майно селян. Куркулі за безцінь орендували землі бідноти. Так, у 80-х рр. XIX ст. 61 багатій села орендував у селян не тільки 2234 десятини їх власної землі, а й раніше орендовані общиною у сусідній волості ще 2456,5 десятини[4].

Кінець XIX — початок XX ст. відзначався деяким пожвавленням економіки. В селі діяло понад 65 торговельних підприємств з товарооборотом в 600 тис. крб., кілька казенних винних лавок і льохів. Відбувалися щотижневі базари, два щорічні ярмарки[5], куди прибували селяни з багатьох навколишніх сіл. Працювало кілька десятків вітряків, два парові млини, олійниця, вапнярня, дві чинбарні, кам'яні кар'єри, лісопильня, а також пристань для відвантаження хліба. Заробітки вантажників, яких налічувалося близько 100 чоловік, становили за сезон 80—100, а влітку і більше карбованців. Частина населення жила за рахунок гончарства, видобутку будівельного каменю тощо.

Тяжке становище, політичне й економічне безправ'я викликали незадоволення трудящих села, посилювали їх революційні настрої. Під впливом агітації та пропаганди, що їх провадив Херсонський губернський комітет сільських організацій РСДРП та Мелітопольська й Генічеська організації РСДРП, у Великій Лепетисі 1905 року створено соціал-демократичний гурток[6]. Члени його виступали на сходках і зборах бідноти, закликали до боротьби проти самодержавства, силою забирати поміщицьку землю, не платити податків. У грудні 1905 року біднота Великої Лепетихи разом з селянами навколишніх сіл розгромила Рогачицький маєток. Кілька мітингів відбулося в червні—липні 1906 року, а на початку серпня селяни виступили проти постою загону кінних стражників. 27 серпня натовп селян напав на стражників і в сутичці вбив одного з них. Біднота вигнала із села поліцію, роз-

---

[1] Центральний державний архів давніх актів СРСР (далі ЦДАДА СРСР), ф. 1354, оп. 1207, спр. Л-3кр; Справочная книжка о приходах и храмах Таврической епархии. Симферополь, 1886, стор. 88—90.

[2] Д. І. Багалій. Заселення Південної України (Запоріжжя і Новоросійського краю) і перші початки її культурного розвитку. Х., 1920, стор. 75; журн. «Киевская старина», 1885, № 3, стор. 537.

[3] ЦДІА СРСР, ф. 379, оп. 2, спр. 136, арк. 60.

[4] Сборник статистических сведений по Таврической губернии. Приложение к 1-му тому сборника, вып. 1. Статистические таблицы о хозяйственном положении селений Мелитопольского уезда. Симферополь, 1885, таблиці А-2, А-3, Б-10, Б-12, Б-13.

[5] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 14, стор. 640.

[6] Історія селянства Української РСР, т. 1. К., 1967, стор. 466.

громила казенні винні лавки, будинок священика. Цей стихійний виступ, що тривав п'ять днів, придушили війська з Херсона і Сімферополя[1]. Почалися масові арешти і обшуки, конфіскація зброї. До вечора 1 вересня власті заарештували 30 чоловік і кинули до мелітопольської в'язниці. 19 вересня 1906 року газета «Страна» писала, що «спокій» великолепетисців охороняють 120 кінних стражників, утримання яких обходиться селу в 300 крб. на день. Під впливом політичних в'язнів заарештовані жителі оголосили голодовку[2].

Роки реакції були одним з найтяжчих періодів у житті селян. На відруби в основному переселилися місцеві багатії. Не маючи тяглової сили, біднота продавала або здавала в оренду свої земельні наділи. Щоб прохарчуватися, розорені селяни змушені були наймитувати.

В добротних будинках, критих червоною черепицею, бляхою, жили куркулі і торговці. В центрі села містилися 2 церкви, збудовані на кошти селян, волосна управа, крамниці, винні льохи. На околиці, переважно в землянках, зведених з саману й вкритих соломою або очеретом, мешкала сільська біднота. Свої хати вона прикрашала розписом, зокрема майстерно розмальовувала комини й наличники. В кожній оселі на стінах висіли вишивані рушники, на яких переважав рослинний орнамент, зображувалися дніпровські заплави, лебеді тощо. Часто вишивальниці ставили свої ініціали або вишивали кілька слів, що вказували, кому присвячувалася виконана робота: «Мамі годити була охота», «Я нічками сиділа, все матусі годила» та інші.

У Великій Лепетисі містилася 14-а медична дільниця Мелітопольського повіту[3]. Лікар, фельдшер і медична сестра повинні були обслуговувати 30 тис. населення. Часто спалахували епідемічні захворювання. Смертність серед населення, насамперед дітей, була високою.

З 6225 жителів письменні становили лише 4,2 проц.[4]. Парафіяльну школу відкрито 1867 року, земську — 1883 року. В них навчалося 110 учнів, працювало 7 вчителів. 1906 року відкрилося ще 6 шкіл грамоти, в яких здобували знання 170 хлопчиків і 109 дівчаток[5]. Але через відсутність учителів, приміщення та коштів вони невдовзі припинили своє існування.

Під час першої світової війни на фронт пішли годувальники майже з кожної родини. Господарства бідноти занепали, ціни на товари першої потреби різко зросли. 1915 року у Великій Лепетисі 500 солдаток зібралися біля волосної управи. З натовпу чулися вигуки: «Поверніть наших чоловіків!», «Досить війни!», «Давайте хліба, бо ми повмираємо з голоду!».

Лютнева буржуазно-демократична революція сколихнула село. 18 березня 1917 року у Великій Лепетисі відбувся багатолюдний мітинг, скликаний з ініціативи членів Мелітопольської більшовицької організації. Навесні 1917 року в селі організовано Раду робітничих депутатів[6]. Після липневих подій 1917 року виникла група співчуваючих більшовикам, яка й очолила боротьбу бідноти за свої права[7]. На початку листопада 1917 року надійшло повідомлення про Жовтневе збройне повстання в Петрограді, про II Всеросійський з'їзд Рад, декрети про мир і землю. Піднялися на боротьбу за встановлення Радянської влади і трудящі Великої Лепетихи. В січні 1918 року в селі створено ревком на чолі з місцевим бідняком А. І. Сидоренком. Ревком розпустив місцеві буржуазні органи влади і приступив до здій-

[1] Наукові записки Херсонського педінституту, вип. 6, стор. 80.
[2] Революционная борьба на Херсонщине в 1905—1907 гг., стор. 328, 332, 340, 341.
[3] Доклады и журналы Таврического губернского врачебного совета. Симферополь, 1906, стор. 40.
[4] Сборник статистических сведений по Таврической губернии. Приложение к 1-му тому сборника, вып. 1, таблиці В-2, В-3.
[5] Обзор положения начального народного образования в Таврической губернии за 1907—1908 гг. Симферополь, 1909, стор. 40, 41.
[6] «Український історичний журнал», 1966, № 10, стор. 106.
[7] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 2, стор. 339.

снення революційних перетворень на селі. З його ініціативи створено народну міліцію і загін революційного порядку, очолений комуністом В. Павловським.

Чимало шкоди завдали селу австро-німецькі війська, які захопили його наприкінці березня 1918 року. Вороги зігнали селян на сходку і поставили перед ними вимогу про здачу хліба, продуктів харчування, фуражу. Один з присутніх, колишній фронтовик П. Вовк, від імені розорених, голодних селян виступив з протестом. Його тут же схопили і розстріляли. Терор, грабежі, злидні принесли окупанти на українську землю.

В період австро-німецької окупації Херсонський підпільний окружний військово-революційний комітет створив мережу підпільних ревкомів. Великолепетиський революційний комітет очолив більшовик К. Д. Слабко. За завданням окружного військово-революційного комітету в селі організовано партизанський загін[1]. Командиром загону став місцевий вчитель К. Т. Івденко. Протягом жовтня—грудня 1918 року загін разом з партизанами навколишніх сіл вів запеклі бої проти австро-німецьких окупантів, білогвардійських загонів генерала Кутепова та петлюрівців. В одному з боїв у січні 1919 року частина загону під командуванням К. Т. Івденка в районі Бізюкового монастиря потрапила в засідку, влаштовану озброєними монахами. В бою загинули командир загону і 12 партизанів[2]. Наприкінці лютого 1919 року в селі відновлено Радянську владу. Почав діяльність ревком, який виявляв лишки землі і здійснював її розподіл, вилучав хліб у куркулів, організовував боротьбу проти бандитизму[3].

Але заколот Григор'єва в травні 1919 року, а потім наступ денікінців перервали мирне будівництво. На початку липня денікінці захопили Велику Лепетиху. Знову арешти, переслідування активістів, терор. В січні 1920 року частини Червоної Армії визволили село.

Короткочасний мирний перепочинок великолепетисці використали для відбудови господарства і зміцнення Радянської влади. При ревкомі були організовані відділи управління, земельний, народної освіти та військовий комісаріат. Бойовим завданням їх стало проведення продрозкладки, постачання частин Червоної Армії продовольством і фуражем. Велику політико-роз'яснювальну роботу вели бійці продзагону. За травень—червень 1920 року селяни здали 34 голови великої рогатої худоби, понад 40 тис. пудів зернових, 16,5 тис. пудів картоплі, 18 576 крб. грішми[4]. В свою чергу червоноармійці допомагали селянам під час польових робіт.

Та на початку червня 1920 року врангелівці зайняли село. Декілька разів переходило воно з рук у руки. І тільки в кінці жовтня червоноармійські частини остаточно визволили його від білогвардійців[5].

З великими труднощами налагоджувалась робота радянського апарату. Відновив діяльність ревком, який очолив більшовик П. Д. Сєров. Було створено відділ управління, міліцію. Разом з партійним осередком, який в грудні 1920 року налічував 8 членів і 7 кандидатів у члени партії, співробітники ревкому організували комітет незаможних селян. Головою його обрали місцевого комуніста Г. Мошенця[6]. В березні 1921 року до села вдерлися махновці. Вони громили радянські установи, схопили і розстріляли комуністів М. О. Шиманського, Д. М. Міткалова, О. Шашликова, знущалися з сільських активістів. В зв'язку з цими подіями комуністи та комсомольці створили загін особливого призначення на чолі з комуністом М. Д. Чепенком. Озброєні бійці загону забезпечували охорону села та допомагали сусіднім селам у боротьбі проти бандитизму. 28 серпня 1921 року у Великій

[1] Победа Советской власти на Херсонщине, стор. 137.
[2] Сорок років Радянської влади на Херсонщині, стор. 37, 38.
[3] Херсонський облдержархів, ф. Р-1116, оп. 1, спр. 14, арк. 28, 130.
[4] Там же, арк. 79, 80а, 86, 91, 131, 135, 139, 276, 285.
[5] Гражданская война на Украине, т. 3, стор. 629.
[6] Херсонський облдержархів, ф. Р-1116, оп. 1, спр. 3, арк. 52; спр. 8, арк. 293, 296, 297.

Лепетисі відбулися вибори до Ради селянських депутатів, до якої обрано 50 активістів-селян, розробили і затвердили порядок роботи Ради та створили комісії: адміністративну, фінансову, продподатку, культосвітню[1].

Перші роки відбудови народного господарства проходили в умовах розрухи і голоду. Партійний осередок та сільська Рада організували кілька громадських їдалень, продовольчих пунктів, дитячий будинок на 300 чоловік. Для дітей серед населення зібрали одяг, посуд, різні меблі, з запасних фондів виділили продукти. Допомогу одержували і сім'ї червоноармійців та вдови. Їм виділяли тягло, насіння, фураж. У 1922 році силами громади для них засіяно зерновими 200 десятин землі.

Незважаючи на труднощі, стали до ладу паровий млин, олійниця, лісопилка, кам'янопіщаний кар'єр та інші невеликі підприємства, на яких працювало близько 200 робітників.

Вкрай розореними були селянські господарства Великої Лепетихи. З 4 тис. дворів 3086 — становили маломіцні середняцькі, 905 господарств зовсім не мали тягла або ж мали по одному коню. Навесні 1921 року волземвідділ передав у зрівняльний розподіл серед селян 5862 десятини землі[2], а також реманент і коней, одержаних від військових частин після закінчення громадянської війни. Скориставшись труднощами перших мирних років, куркулі захопили кращі землі. 1923 року сільська Рада провела переділ землі, прирізаючи її незаможникам за рахунок куркульських угідь. Багатії чинили шалений опір, погрожуючи жорстокою розправою, не пускали бідноту на виділені їй наділи. І все ж перерозподіл закінчився на користь незаможних селян, які одержали кращі землі й ближче до села.

Партійний осередок, сільська Рада та КНС одним з головних своїх завдань вважали втілення в життя ленінського кооперативного плану. Створене 1923 року кредитне сільськогосподарське товариство постачало селянам дрібний сільськогосподарський інвентар. Кооперативні об'єднання стали важливою формою збуту сільськогосподарської продукції і забезпечення селянства промисловими товарами.

На початку 1923 року 16 бідняцьких господарств організувалися в артіль «Полум'я революції», яка вже восени об'єднувала 30 господарств і мала в своєму користуванні 27 коней, 11 корів, 42 вівці. Очолив її Д. Гулякін. У 1924 році артіль переїхала в село Рубанівку, а 1925 — в Генічеський район.

Великолепетисці брали активну участь у суботниках і недільниках щодо відбудови й благоустрою села, які відбувалися на початку 20-х років. Вони провели кілька суботників «Допомога Донбасу», місячник допомоги пораненому і хворому червоноармійцеві, місячник допомоги товариству «Геть неписьменність», зібрали сотні пудів хліба й надіслали в подарунок шахтарям. Під час проведення місячника боротьби з безпритульністю селяни зібрали 300 пудів зерна, місцеві аматори поставили три платні вистави, а гроші передали у фонд допомоги дітям.

Значна увага приділялася питанню охорони здоров'я трудящих. 1921 року відкрито лікарню на 20 ліжок і барак для хворих на тиф. Повітовий відділ охорони здоров'я виділив для обладнання лікарні 80 тис. карбованців.

Наприкінці 1920 року в селі організовано волосні відділи народної освіти та культурно-освітньої роботи. Відкрилися хати-читальні, де провадилися вечори, присвячені революційним святам, працювали гуртки, виступали лектори. 1921 року почали працювати клуб і бібліотека, школа на 200 учнів та кілька шкіл ліквідації неписьменності серед дорослого населення, якими керували вчителі-активісти[3].

У березні 1923 року Велика Лепетиха стала центром району Мелітопольського округу (з вересня 1930 року — Великолепетиського району, а з лютого 1932 — Великолепетиського району Дніпропетровської області).

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-1116, оп. 1, спр. 8, арк. 280, 281; ф. Р-1887, оп. 3, спр. 248, арк. 34, 65, 98.

[2] Там же, ф. Р-1116, оп. 1, спр. 15, арк. 95.

[3] Там же, спр. 8, арк. 297, 298.

Успішна діяльність кооперативних товариств, господарські успіхи артілі «Полум'я революції», допомога держави селянству підготували грунт для масової колективізації дрібних селянських господарств. 1928 року 70 проц. дворів незаможників об'єдналися в артілі. Через два роки колективізацією було охоплено до 90 проц. господарств Великої Лепетихи. Найбільшими були колгоспи «Ясний ранок», «Заповіт Ілліча», «Декабрист»[1]. Артіль «Ясний ранок», яку очолював колишній червоний партизан А. І. Сидоренко, була найкращим господарством у районі.

Масова колективізація проходила в жорстокій класовій боротьбі. Куркулі намагалися підірвати економічну міць колгоспів зсередини. Так, в колгоспі «Заповіт Ілліча» в гарячу пору підготовки до весни вони отруїли 24 коней. Колгоспники виселили куркулів з села, а їх землю і реманент передали в розпорядження КНС.

У квітні 1931 року у Великій Лепетисі створено машинно-тракторну станцію. Вона мала 30 тракторів та інший сільськогосподарський реманент. МТС уклала договори з колгоспами на проведення сільськогосподарських робіт, зокрема на оранку грунту, посів і частковий обробіток та збирання зернових. При МТС у 1933 році створено політвідділ, який провадив велику роботу щодо економічного зміцнення колгоспів, підготовки кадрів механізаторів. За перший рік підготовлено 135 трактористів, 6 бригадирів тракторних бригад, багато рахівників для колгоспів і тракторних бригад.

Значну допомогу великолепетисцям подали робітничі колективи Дніпропетровська, Запоріжжя, Мелітополя. Вони не тільки здійснювали шефство, а й допомагали кадрами. На початку 1930 року в село прибуло кілька робітників-двадцятип'ятитисячників, серед них — комуністи О. І. Носов, Ф. І. Коломієць, П. В. Сікул, В. І. Череватенко.

Райком партії в січні 1935 року розробив і затвердив конкретні заходи зміцнення колгоспів, підвищення врожайності зернових і технічних культур. У 1937 році відбулося перше об'єднання колгоспів. Замість 11 їх стало 6. Це сприяло поліпшенню керівництва господарством, кращому використанню техніки і землі. Вже 1939 року господарства зібрали врожай зернових пересічно по 13,2 цнт з га[2]. Вівчарська ферма колгоспу «Заповіт Ілліча» одержала по 109 ягнят від кожної сотні вівцематок і по 3,5 кг вовни з кожної вівці. Колгосп був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки 1939 року, його занесено до Книги пошани[3]. Трудових успіхів добилися і механізатори. Малими срібними медалями виставки нагороджено трактористів С. І. Горішного та Ю. Є. Гончарова, які виробіток на умовний 15-сильний трактор довели до 700 га. 1940 року з ініціативи райкому ЛКСМУ Великолепетиська МТС приділила багато уваги підготовці дівчат-механізаторів. Курси, створені при МТС, закінчило 247 жінок. У колгоспах організували дві жіночі тракторні бригади.

Рік у рік зростали добробут і прибутки колгоспників. 1940 року вони одержали по 5—6 кг хліба і по 3 крб. грішми на трудодень. Щороку споруджувалося 80—100 житлових будинків. Було розширено парк, зведено кілька будинків для районних установ. Велика Лепетиха, яка з 1939 року входила до складу Запорізької області, була одним з красивих і добре впорядкованих районних центрів.

Значних успіхів досягнуто і в питаннях розвитку охорони здоров'я, культури, освіти. В 1937 році відкрилася районна лікарня на 40 ліжок, аптека, поліклініка і дитяча консультація. Витрати на охорону здоров'я порівняно з 1929 роком збільшилися в три рази.

В селі працювали середня, семирічна та три початкові школи, в яких навчалося понад 800 дітей, працювало 50 вчителів. 1937 року завершено спорудження

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-1116, оп. 1, спр. 3, арк. 73; спр. 8, арк. 294.
[2] Сорок років Радянської влади на Херсонщині, стор. 100.
[3] З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 3, стор. 596.

районного будинку культури. Почали діяти кінотеатр, районна бібліотека, радіофіковано 80 проц. будинків.

Але мирну творчу працю трудящих порушив напад фашистської Німеччини на Радянський Союз. 23 червня 1941 року на центральній площі села відбувся багатолюдний мітинг трудящих. Колгоспники, службовці, робітники, інтелігенція прийняли одностайно рішення: мобілізувати всі сили на боротьбу проти ворога[1].

Організовано пройшла мобілізація в діючу армію. «Такого ентузіазму, як зараз, ми ніколи не знали,— писали в листі до редакції районної газети колгоспники артілі «Червоний Жовтень» Великолепетиського району.— Працюємо з потроєною енергією»[2]. Виконуючи рішення Запорізького обкому партії, райком партії почав формувати партизанський загін, створювати продовольчі бази, збирати зброю.

16 вересня 1941 року фашисти захопили село[3]. Тимчасова окупація, яка тривала два роки і 5 місяців, супроводжувалася знущаннями з жителів, масовими розстрілами, пограбуванням. В липні 1942 року протягом однієї ночі фашисти розстріляли 48 колгоспників. За три дні жовтня 1943 року гітлерівці за непокору німецьким властям публічно стратили 17 радянських громадян. Всього в роки окупації від рук фашистів загинуло 80 чоловік[4]. На каторжні роботи до Німеччини вивезли 125 юнаків і дівчат.

В перші дні окупації понад 70 комсомольців і комуністів, сільських активістів Великої Лепетихи вступили до партизанського загону А. Г. Різниченка та І. І. Добродія, який діяв у плавнях, поблизу села Ушкалки. Проти партизанів фашисти направили великий загін есесівців та поліцію, добре озброєних, з гарматами. Вороги піддали плавні інтенсивному бомбардуванню. Операція проти народних месників провадилася протягом жовтня—грудня 1941 року. Жорстока розправа чекала тих, хто потрапляв до рук окупантів. В середині листопада фашисти захопили у полон 39 партизанів. Після жорстоких катувань їх розстріляли. А патріота-комсомольця О. П. Дехтярьова кати зв'язали разом з батьком і примусили повзати по замінованому полю, а потім закатували обох на смерть. Карателям вдалося роздробити загін на окремі групи та знищити їх[5].

Восени 1943 року фашисти доставили в село понад сто дітей з Таганрозького дитячого будинку. Гітлерівці мали намір використати їх як донорів, а потім знищити. Навальний наступ Червоної Армії перешкодив німецьким загарбникам здійснити цей злочин. Дітей було врятовано.

Наприкінці 1943 — на початку 1944 рр. точилися жорстокі бої на Нікопольському плацдармі, в зону якого входила й Велика Лепетиха. В лютому 1944 року на підступах до села вели бої кілька дивізій 28-ї армії під командуванням генерал-лейтенанта О. О. Гречкіна. Першими сюди 8 лютого увійшли бійці 109-ї гвардійської стрілецької дивізії. Гітлерівці кинулися до переправи через Дніпро, але радянським штурмовикам вдалося знищити її.

З визволенням села було ліквідовано останній ворожий опорний пункт на лівому березі Дніпра[6]. Назви військових частин (109-ї гвардійської, 230-ї, 301-ї та 320-ї стрілецьких дивізій), що визволяли Велику Лепетиху, з словами вдячності викарбувані на стелі, встановленій у післявоєнний час. Понад 1000 чоловік, вихідців з Великої Лепетихи, хоробро билися на фронтах Великої Вітчизняної війни. З них 567 — нагороджено орденами й медалями.

Свято шанують жителі світлу пам'ять про 600 односельців, що в грізні роки війни віддали своє життя, захищаючи незалежність рідної Батьківщини. Їх імена

---

[1] Херсонская область в годы Великой Отечественной войны, стор. 22.

[2] Газ. «Комуністичним шляхом» (Велика Лепетиха), 23 червня 1941 р.

[3] Херсонская область в годы Великой Отечественной войны, стор. 295.

[4] Херсонський облдержархів, ф. Р-1479, оп. 1, спр. 2, арк. 8; Злочинства німецько-фашистських загарбників на Херсонщині, стор. 39.

[5] Херсонская область в годы Великой Отечественной войны, стор. 160.

[6] А. Н. Грылев. Днепр, Карпаты, Крым. Освобождение Правобережной Украины и Крыма в 1944 году. М., 1970, стор. 114, 313, 319, 321, 322.

золотом викарбувані на обеліску, що височить в приморському сквері. На честь загиблих запалено вогонь вічної слави.

Великих збитків завдали фашисти селу. Відступаючи під натиском Червоної Армії, вони зруйнували будинки районних організацій і установ, вивезли устаткування з місцевих підприємств. Збитки, заподіяні окупантами, становили 10,5 млн. карбованців[1].

Обеліск Слави у смт Великій Лепетисі. 1970 р.

Поступово село загоювало рани, поверталося до мирного життя. В першій половині лютого 1944 року відновили роботу радянські установи. На той час партійна організація налічувала 35 комуністів, більшість яких працювала в районних установах, у колгоспах і МТС. 30 березня 1944 року Великолепетиський район увійшов до складу новоутвореної Херсонської області. Уже незабаром після визволення від фашистських загарбників великолепетисці одержали відчутну допомогу від держави та трудящих РРФСР і Молдавії. В липні 1944 року з Київської області надійшло кілька вагонів будівельного лісу і жителі змогли приступити до відбудови села. З інших областей Радянського Союзу одержали обладнання, верстати, будівельні матеріали, з Молдавії — худобу, насіння, а з військових частин — трактори, автомашини. В квітні—травні 1945 року жителям було передано 355 голів великої рогатої худоби, 81 коня, 1121 вівцю, а в червні 1947 року — 3 вагони будівельного матеріалу[2].

Восени 1944 року відновила роботу Великолепетиська МТС, яка надала значну допомогу артілям у проведенні осінньої сівби. Крім того, правління колгоспів мобілізувало для обробітку полів все наявне тягло колгоспників. 1945 року було освоєно 50 проц. довоєнної посівної площі. Всі 6 колективних господарств районного центру — «Селянин», «Заповіт Ілліча», ім. Петровського, «Декабрист», «Степняк» та «Більшовик», а також рибальська артіль і промартіль лозоплетіння були відбудовані до березня. В промартілі ім. Ворошилова налагоджено виробництво гончарних виробів (глечики, макітри), видобуток каменю та випалювання вапна.

В центрі уваги райкому партії були питання розвитку культури, освіти. Вже 1946/47 навчального року відновили роботу школи, за парти сіли всі діти шкільного віку. Силами громадськості проведено ремонт будинку культури, почав діяти кінотеатр, частково відбудовано радіовузол. При будинку культури почали працювати драматичний, хоровий і музичний гуртки. Створено агіткультбригаду.

В січні 1950 року районна партійна конференція підвела підсумки відбудови народного господарства, зруйнованого війною. Конференція відмічала, що вже 1949 року колгоспи і підприємства Великої Лепетихи досягли довоєнного рівня виробництва.

1951 року розгорнулося будівництво Каховської гідроелектростанції. Активну участь в її спорудженні взяли комсомольці і молодь Великої Лепетихи. В селі створили механізований лісгосп, завданням якого було викорчувати плавні і підготувати чашу майбутнього Каховського водосховища до затоплення. Понад 500 трудівників села прийшли працювати в лісгосп. Із зони затоплення було переселено близько 200 сімей. Для них спорудили житла в іншому місці. 1960 року жителі селища почали користуватися електроенергією Каховської ГЕС.

[1] Злочинства німецько-фашистських загарбників на Херсонщині, стор. 38.
[2] Херсонський облпартархів, ф. 46, оп. 1, спр. 1004, арк. 4.

М. В. Цикал — Герой Соціалістичної Праці, уродженка смт Великої Лепетихи. Фото 1971 р.

Після об'єднання артілей у 1951—1956 роках у Великій Лепетисі створено два економічно міцні колгоспи — ім. Петровського і «Заповіт Ілліча», площа сільськогосподарських угідь яких перевищує 8 тис. га. 1958 року колгоспники зібрали зернових пересічно по 20—22 цнт з га. Помітних успіхів досягнуто у тваринництві. На фермах колгоспу ім. Петровського було понад 3 тис. голів великої рогатої худоби і 3 тис. овець, в колгоспі «Заповіт Ілліча» — понад 2 тис. овець і 2287 голів великої рогатої худоби. Грошові прибутки кожного з господарств у 1960 році перевищували 2 млн. крб. Оплата праці колгоспників пересічно становила 80—100 крб. на місяць. Збільшенню прибутків, зростанню оплати людино-дня значно сприяли механізація та інтенсифікація сільськогосподарського виробництва. 1958 року колгоспи «Заповіт Ілліча» та ім. Петровського придбали в МТС трактори, комбайни та іншу техніку, спорудили майстерні для ремонту машин, відкрили курси механізаторів. Це дало змогу краще використовувати техніку, провадити всі польові роботи в стислі строки. В 1970 році на полях колгоспів вже працювало 86 тракторів, 34 зернові комбайни і понад 50 автомашин. Така насиченість технікою дала змогу провести збирання врожаю в 1970 році за 22 робочі дні. В обох господарствах працювало понад 300 механізаторів, 11 інженерів з вищою і середньою освітою. Широкого застосування набувають досягнення науки в сільському господарстві, що дало змогу підвищити врожаї зернових у 1970 році до 27—28 цнт з гектара.

Урочисто відзначили мешканці села 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. За прикладом Рубанівського колгоспу «Шлях Леніна» почалося змагання колгоспів Великої Лепетихи з колгоспами Ульяновського району Ульяновської області. Взяті зобов'язання — достроково закінчити в ювілейному ленінському році сільськогосподарські роботи, виконати плани виробництва і продажу державі хліба та продуктів тваринництва — успішно втілені в життя. За самовіддану працю і високі показники в розвитку промисловості, культури і сільського господарства 147 робітників, 172 колгоспники і 79 службовців Великої Лепетихи в ювілейному 1970 році нагороджено медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

План виробництва зерна у восьмій п'ятирічці обидва господарства виконали на 106 проц., молока — на 111,4 проц. (колгосп «Заповіт Ілліча») і 101,6 проц. (колгосп ім. Петровського). Взяті темпи нарощуються у дев'ятій п'ятирічці. 1971 року в господарстві ім. Петровського досягнуто врожайності зернових по 34,1 цнт, а в колгоспі «Заповіт Ілліча» — по 35,5 цнт з га. Особливо високі успіхи комплексної бригади № 1 колгоспу «Заповіт Ілліча», яку з 1966 року очолює комуніст П. Р. Клименко, делегат XXIV з'їзду КП України. Її члени 1971 року добилися врожайності зернових по 36,4 цнт з гектара.

Немало сумлінних трудівників, передовиків виробництва виросло у колгоспах. За рекомендацією партійної організації колгоспу «Заповіт Ілліча» на ферму прийшла працювати колгоспниця М. В. Цикал, яка першою серед тваринників почала впроваджувати великогрупову відгодівлю свиней. Щороку вона відгодовує 1000—1200 свиней вагою 100 кг кожна. У 1964 році за самовіддану працю їй присвоєно високе звання Героя Соціалістичної Праці. М. В. Цикал — активістка, депутат селищної і районної Ради. В Ленінський ювілейний рік її нагороджено почесною медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна». 1960 року комуністка агроном О. І. Ціпко стала головою колгоспу ім. Петровського. Вона багато зробила для того, щоб вивести колгосп у число пере-

дових. 1965 року О. І. Ціпко нагороджено орденом Леніна. Протягом 1964—1967 рр. 50 трудівників селища удостоєно урядових нагород.

Багато нових і реконструйованих підприємств з'явилося за післявоєнний час у Великій Лепетисі. 1947 року відбудовано елеватор, який до 1965 року збільшив свої потужності в три рази і міг приймати та зберігати тисячі тонн зерна. Створено господарські організації, «Міжколгоспбуд» (1956 р.), «Міжколгоспшляхбуд» (1966 р.), райхарчокомбінат (1957 р.). 1958 року вступив у дію великий маслоробний завод. Райпобуткомбінат, створений 1960 р. на базі промислових артілей та дрібних майстерень, має свої майстерні для ремонту годинників, електроприладів, пошиву одягу, ремонту взуття та ін. Його виробничий план — понад 200 тисяч крб. на рік. Завдання 8-ї п'ятирічки колектив комбінату виконав на 107,5 проц. Є хлібозавод, птахівнича станція. З 1965 року діє радгосп «Великолепетиський», який вирощує саджанці фруктових дерев і розводить шовкопрядів. У майстернях і автоколоні районного об'єднання «Сільгосптехніки» зайнято понад 170 висококваліфікованих робітників і спеціалістів, які щороку розширюють обсяг ремонтних робіт. В ювілейному 1967 році відділення нагороджено пам'ятним ювілейним прапором обкому КП України, облвиконкому та облпрофради.

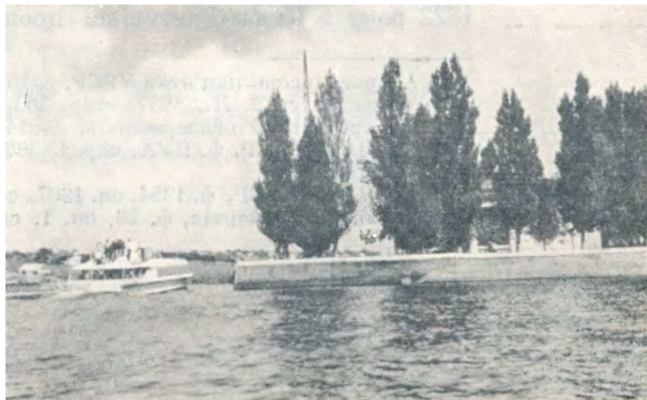
На підприємствах і в організаціях селища зайнято понад 2500 робітників і службовців. Створено і працюють 6 райкомів і 20 місцевих комітетів профспілок. З 1959 року на багатьох підприємствах набув широкого розповсюдження рух за комуністичне ставлення до праці, в якому вже 1960 року взяло участь 1300 робітників. 330 з них присвоєно почесне звання ударника комуністичної праці.

З 1956 року Велика Лепетиха стала селищем міського типу. Замість двох сільських Рад тут утворено одну селищну Раду, в складі якої 120 депутатів, у т. ч. 67 колгоспників, 36 службовців, 17 робітників. Бюджет селищної Ради на 1972 рік становив 166 тис. крб. З них на народну освіту й культурне будівництво асигновано 78,5 тис. крб., на благоустрій — 55 тисяч.

За післявоєнні роки змінився зовнішній вигляд селища. З'явилося понад 20 нових вулиць, забудованих будинками сучасної архітектури, які потопають у зелені садів і виноградників. На центральній площі 1958 року урочисто відкрито пам'ятник основоположнику Радянської держави В. І. Леніну. 1971 року в селищі встановлено погруддя відданого більшовика-ленінця Г. І. Петровського, ім'я якого носить один з великолепетиських колгоспів. Широко розгорнулося громадське і житлове будівництво. Лише за 1969—1971 рр. споруджено будинок культури колгоспу «Заповіт Ілліча» із залом на 600 місць, універмаг, ресторан, 2 магазини, кафе. В центрі селища виросло 12 багатоквартирних будинків. Одяглися в асфальт центральні вулиці. Прокладено 18 км водопроводу, встановлено понад сто водорозбірних колонок. Близько 2 тис. газових плит встановлено в квартирах великолепетисців. Під час суботників і недільників на вулиці висаджено понад 40 тис. дерев.

Значна увага приділяється охороні здоров'я трудящих. В районній лікарні на 140 ліжок трудяться 18 лікарів і 76 працівників з середньою медичною освітою. 1970 року збудовано двоповерхове приміщення районної поліклініки, обладнаної сучасним медичним устаткуванням. Діють санепідемічна станція, аптека, кілька дошкільних дитячих закладів. За післявоєнні роки у Великій Лепетисі збудовано ще одне триповерхове приміщення середньої школи. Тепер тут працюють дві середні, одна восьмирічна і дві початкові школи, школа робітничої молоді, професійно-технічне училище на 300 учнів, яке готує механізаторів сільського господарства, музична школа. Ці заклади охоплюють понад 2 тис. чоловік, яких навчає 110 учителів. Серед них — заслужені вчителі УРСР П. Ф. Лянна та

Вид на пристань смт Великої Лепетихи. 1970 р.

П. Г. Вороненко, яка понад 40 років віддала справі виховання й навчання дітей. Вчителі — активісти громадського життя, агітатори партійних організацій, лектори товариства «Знання», організатори художньої самодіяльності в будинках культури.

В селищі — два колгоспні будинки культури. Понад 400 юнаків і дівчат відвідують гуртки художньої самодіяльності. В складі двох агіткультбригад — лектори, музиканти, співаки, танцюристи. Починаючи з весни і до глибокої осені, агітбригади постійно в полі, в тракторних і польових бригадах, на фермах. Разом з ними в поле виїздять працівники торгівлі, побутових підприємств, медичні працівники. У Великій Лепетисі 6 бібліотек, фонди яких налічують понад 30 тисяч книжок. Почесне право називатися закладом відмінної роботи завоювала районна бібліотека для дорослих. Селище радіофіковано. Понад 1000 сімей мають телевізори. Є хороший стадіон на 5 тис. глядачів, 3 спортивні зали.

В авангарді боротьби за розвиток колгоспного виробництва, промисловості, культури, за виконання історичних рішень XXIV з'їзду КПРС йдуть 657 комуністів і 1192 комсомольці селища.

Ще кращим стане життя мешканців селища в недалекому майбутньому, коли колгоспні землі живитимуться вологою зрошувальних систем. Тисячі гектарів колгоспних ланів, напоєні дніпровською водою, віддячать високими врожаями зернових і технічних культур, овочів, фруктів, винограду. Всі ці досягнення — результат втілення в життя ленінських заповітів, творчої праці трудівників Великої Лепетихи.

М. О. БАЛАБАНОВА, А. Е. ВІРЛИЧ, П. П. КИР'ЯН, К. Д. ОМЕЛЯНЕНКО

КНЯЗЕ-ГРИГОРІВКА

Князе-Григорівка (дореволюційні паралельні назви — Панські Каїри, Північні Каїри) — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі Каховського водосховища. Відстань до районного центру — 9 км, найближчої залізничної станції Братолюбівка — 55 км. Населення — 2539 чоловік. Сільраді підпорядковане село Середнє.

В околицях села виявлено залишки пізньопалеолітичної стоянки, поселення та скарб з 50 бронзових знарядь праці доби пізньої бронзи[1].

Після приєднання Північної Таврії до Росії царський уряд виділив тут землю графу Самойлову. 1784 року землевласник переселив сюди кілька родин кріпаків, поклавши початок Князе-Григорівці. Перше межування земель відбулося 1792 року[2]. У володіння графа було передано 16,2 тис. десятин землі, у т. ч. 12 тис. орної, а також плавні з озерами, багатими на рибу й дичину, заростями лози і очерету. 1795 року в селі налічувалося 503 жителі[3].

На початку XIX ст., після утворення Таврійської губернії Князе-Григорівка стала волосним центром Дніпровського повіту. Кількість населення зростала за рахунок переселених поміщиком Рахмановим (з 1797 року село стало його власністю), кріпаків з Калузької, Харківської, Полтавської та Чернігівської губерній. 1822 року в Князе-Григорівці проживало 1080 чоловік[4].

---

[1] Археологічні пам'ятки УРСР, т. 10, стор. 195; В. И. Равдоникас. История первобытного общества, ч. 2. Л., 1947, стор. 305.

[2] Херсонський облдержархів, ф. 14, оп. 2, спр. 470, арк. 15.

[3] ЦДВІА СРСР, ф. ВУА, спр. 18 336, ч. 2, арк. 6; Херсонський облдержархів, ф. 14, оп. 1, спр. 51, арк. 163.

[4] ЦДАДА СРСР, ф. 1354, оп. 1207, спр. К—8 кр.; ЦДВІА СРСР, ф. ВУА, спр. 21 476, арк. 1; Кримський облдержархів, ф. 26, оп. 1, спр. 1233, арк. 4.

Послідовно провадячи політику зміцнення феодально-кріпосницьких відносин на Лівобережній та Південній Україні, царський уряд видав кілька указів з дозволом поміщикам закріпачувати селян-втікачів. Так сталося із князегригорівцями. Вони відробляли 4-денну панщину. Користуючись неспроможністю кріпаків швидко освоїти землю, поміщик самочинно зменшив їхні польові наділи, збільшивши свої володіння до 13,3 тисяч десятин придатної землі. Селяни Князе-Григорівки 1859 року виступили проти панської сваволі. Вони відмовилися працювати, внаслідок чого сталася затримка сівби. Селян покарали, а 6 «призвідників» віддали до суду[1].

Відомий український письменник і етнограф О. С. Афанасьєв (Чужбинський), який наприкінці 50-х років XIX ст. мандрував по Нижньому Дніпру, відмічав тяжке становище селян Князе-Григорівки, які терпіли злидні й голод. І хоч село було розташоване в мальовничій місцевості, воно наводило «невимовну тугу на заїжджих»[2].

Після реформи 1861 року селяни Князе-Григорівки, переведені в стан тимчасовозобов'язаних, мали щорічно відробляти 40 чоловічих і 30 жіночих днів на двір. Але щоденні норми, встановлені поміщиком згідно «урочного положення», були настільки великими, що виконати їх за один день було неможливо. На початку 1863 року тимчасовозобов'язаних селян Князе-Григорівки переведено на грошовий оброк[3].

Такі умови життя породжували неодноразові селянські заворушення. Перше з них відбулося в квітні 1862 року, коли селяни підпалили поміщицьку вівчарню (напередодні реформи Князе-Григорівка стала власністю графині Апраксіної). В кінці 1862 року по селу пішла чутка, що нібито буде нова реформа, тоді селяни одержать землю безплатно і остаточно визволяться з-під панського гніту. Одним з поширювачів таких чуток став місцевий селянин Г. Чабан. 20 лютого 1863 року пристав доносив таврійському губернатору, що селяни Князе-Григорівки рішуче відмовлялися виконувати панщину або платити оброк, вважаючи себе вільними з 19 лютого 1863 року. За вказівкою губернатора 25 лютого в Князе-Григорівку було направлено три роти солдатів, а 3 березня до села прибув сам губернатор. Солдати зігнали людей на майдан біля волосного управління, але й тут селяни відмовилися брати наділи, визначені в уставній грамоті, і виконувати роботи на користь поміщиці. Солдати застосували холодну зброю, декілька селян було тяжко поранено. Боячись, щоб це заворушення не перекинулось на інші маєтки, з села нікого не випускали, а 9 березня додатково ввели дві роти солдатів. З допомогою військ заворушення, що тривало більше місяця, придушили[4]. Дванадцять найбільш активних учасників виступу заарештували, а вісім — покарали різками. Селяни змушені були прийняти умови поміщиці, платити оброк та виконувати повинності. До чергового внесення оброку в селі залишалася рота солдатів[5].

За уставною грамотою від 20 грудня 1864 року, мешканці села (360 ревізьких душ) мали викупити 2462,5 десятин землі, у т. ч. 122,5 десятин непридатної, сплачуючи щорічно по 3240 крб.[6]. В руках поміщиці залишилося 83,7 проц. родючих земель. Лише третина селянських наділів була чорноземною, решта — малородючі сірі й руді грунти. Щороку наділи перерозподілялися. Це не сприяло зацікавленню селянина у підвищенні родючості грунту. 3270 десятин сільська община Князе-Григорівки орендувала в економії, обробляючи лише половину цієї землі, решта йшла під випас худоби і для сінокосу.

---

[1] Кримський облдержархів, ф. 26, оп. 1, спр. 1250, арк. 2, 3: ф. 327, оп. 1, спр. 1138, арк. 6.
[2] А. Афанасьев-Чужбинский. Поездка в Южную Россию, ч. 1, стор. 374.
[3] ЦДІА СРСР, ф. 577, оп. 39, спр. 3, арк. 4.
[4] М. Максименко. Крестьянское движение в Таврической губернии накануне и после отмены крепостного права, стор. 55, 57, 85, 92—95.
[5] Отмена крепостного права на Украине, стор. 279, 280.
[6] ЦДІА СРСР, ф. 577, оп. 39, спр. 3, арк. 3, 4.

За переписом 1885 року, в Князе-Григорівці налічувалось 224 двори, 1545 чоловік населення. Реформа прискорила розшарування селян. Куркульські господарства (7 дворів засівали понад 50 десятин, 33 — по 25—50 десятин) зосереджували в своїх руках найбільш родючі землі. 16 з 40 господарств використовували для обробітку земель працю наймитів, 8 — мали жниварки. В кожному з таких дворів було пересічно по 6 коней, 3—4 дійні корови, 5 свиней, 25 овець. Водночас 16 господарств зовсім не мали польової землі, 168 — володіли мізерними наділами, 71 — не мали ніякого реманенту, 121 — орали в супрязі. 124 господарі села орендували землю. Бідні селяни часто сплачували орендну плату не стільки за рахунок прибутку від землі, скільки за рахунок прожиткового мінімуму.

Великий викуп за землю, інші численні платежі важким тягарем лягли на плечі селян. По суті, вони утримували волосне правління і сільського старосту, писаря та збирачів різних податків, церковного і шкільного сторожів, щороку сплачуючи понад 1076,8 карбованців[1].

Наприкінці XIX ст. основним заняттям жителів залишилося хліборобство. Сіяли жито, озиму та яру пшеницю, ячмінь, овес. Заможні господарства вирощували городні культури. Основними знаряддями праці були дерев'яні плуги й борони, серпи, ціпи тощо. В поміщицькій економії розвивалися садівництво, виноградарство, вироблялося вино. Розвинутим було й тваринництво, але за своєю питомою вагою воно дещо поступалося зерновому господарству.

Близько 50 селянських дворів добували камінь на узбережжі Дніпра, випалювали вугілля, яке продавали в навколишніх селах. Частина населення жила з рибальства, сплачуючи економії за користування плавнями й озерами певний чинш. У селі торгувало 6 невеликих крамниць[2].

Рівень життя більшості селян був злиденним. Голод і холод були постійними їх супутниками. Біднота жила в убогих халупах з саману, вкритих очеретом, з земляною долівкою, ходила в домотканому одязі. В південній частині села виділялися своїм зовнішнім виглядом розкішні панські будинки.

Важкі умови праці, недоїдання, антисанітарні житлові умови підривали здоров'я трудящих, а медичної допомоги населення майже не одержувало, бо в селі працював лише один фельдшер.

На низькому рівні перебувала і народна освіта. Першу земську двокласну школу в Князе-Григорівці відкрито 1883 року. Учитель та священик навчали 49 учнів. 93 проц. населення залишалося неписьменним. 1890 року в селі відкрилася церковнопарафіяльна школа, а 1907 року — земська, в якій навчалося 148 дітей.

Великий вплив на посилення революційних настроїв жителів села у 1905—1907 рр. мали виступи бідноти сусідніх населених пунктів — Великої Лепетихи й Горностаївки. Щоб уникнути заворушення у Князе-Григорівці, сюди ввели козачу сотню, яка перебувала у селі протягом кількох місяців.

Столипінська аграрна реформа ще більше поглибила класове розшарування села. 113 господарств Князе-Григорівки 1914 року виділилось на відруби. Куркулі скуповували за безцінь землі бідняків. Це викликало ряд селянських заворушень. Так, в грудні 1912 року селяни Князе-Григорівки не хотіли прийняти «державні заходи» щодо «поліпшення їх добробуту», розірвали папір з постановою сільських зборів про виділення деяких селян на відруби. Причиною заворушення 1 лютого 1913 року були вибори волосного старости, на посаду якого земське начальство прислало «свою людину», в той час як мешканці села хотіли обрати односельця[3]. Виступи селян були стихійними, тому місцевим властям вдалося їх швидко придушити.

---

[1] Сборник статистических сведений по Таврической губернии, т. 2, таблиці Б-14 — Б-17, В-2, стор. 38.

[2] Там же, таблиці А-3, Б-16, Б-17, стор. 37, 38; Волости и важнейшие селения Европейской России, вып. 8, стор. 57.

[3] Кримський облдержархів, ф. 26, оп. 3, спр. 767, арк. 421; спр. 815, арк. 18.

Злидні й розорення принесла селянам перша світова війна. Значну кількість працездатних чоловіків мобілізували на фронт, господарства занепадали, зросли податки. 1914 року в селі провадилося чергове межування, щоб виділити наділи групі безземельних селян. Наділи ці нарізалися, головним чином, за рахунок малопридатної землі[1].

Після Лютневої буржуазно-демократичної революції посилилася боротьба селян Князе-Григорівки. Навесні 1917 року в селі поряд з органами буржуазної влади виникла Рада селянських депутатів[2].

З радістю зустріла перемогу Жовтневого збройного повстання у Петрограді біднота Князе-Григорівки. Трудящі піднялися на боротьбу за встановлення Радянської влади на селі, яку й проголосили у січні 1918 року. Волосна Рада селянських депутатів приступила до розподілу землі серед селян. Але на початку квітня Князе-Григорівку окупували австро-німецькі війська, які перебували тут до кінця року. Для боротьби проти них на півночі Дніпровського повіту було створено кілька партизанських загонів. Жителі села поповнювали 2 з них — Каїрський і Великолепетиський. В їх числі були Н. П. Романенко (нагороджений 1967 року орденом Червоного Прапора), Д. М. Величенко (відзначений медаллю «За бойові заслуги»). Загони дислокувалися у місцевих плавнях, звідси вони нападали на німецькі гарнізони, згодом — на петлюрівські загони. На початку 1919 року всі ці загони влилися до 3-го Таврійського полку, який формувався у Великій Лепетисі.

Тривожним було життя і в перші місяці 1919 року. По селу шугали білогвардійські та куркульські банди. Радянську владу відновлено в березні. Почав діяти ревком. Але й тоді мирне будівництво порушувалося наскоками банди Григор'єва, яка з'явилася в районі села наприкінці травня 1919 року[3].

В липні 1919 року село захопили денікінці. Після розгрому їх, у лютому 1920 року, Радянську владу відновлено. Проте, влітку в село вдерлися врангелівці. Остаточно Радянську владу в Князе-Григорівці відновлено восени 1920 року. З 21 грудня почав діяти волосний ревком під керівництвом П. Л. Бондаренка[4]. Земля перейшла в руки безземельних і малоземельних селян. На 1 січня 1921 року в 500 дворах Князе-Григорівки проживало 3293 чоловіка. На ці господарства припадало 7665 десятин орної землі[5].

В лютому 1921 року революційний комітет передав свої повноваження волосному виконавчому комітету. Проте наскоки махновських банд, опір місцевих куркулів всіляко перешкоджали налагодженню мирного життя. Зміцнення Радянської влади вимагало посилення партійного керівництва та політичної роботи серед населення. Активно працювали члени волосного партійного осередку, створеного на початку літа 1921 року.

Напружене становище, викликане бандитизмом, а також голодом, вимагало надзвичайних заходів. У червні влада перейшла до волревкому, який створив загони самооборони, організував виконання продовольчого податку, вилучення надлишків хліба у куркулів. Ревком у своїй діяльності спирався на волосний та сільський комітети незаможних селян, створених ще наприкінці 1920 року. Першим головою Князе-Григорівського КНС був комуніст І. О. Роля[6].

До липня 1921 року з бандитизмом було в основному покінчено, що дало можливість розгорнути роботу Князе-Григорівській Раді селянських депутатів, при якій працювали відділи: праці, наросвіти, земельний, санітарний та інші. 19 жовтня 1922 року відбулися чергові вибори до Князе-Григорівської сільради. До її складу

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. 14, оп. 2, спр. 470, арк. 1, 18.
[2] Там же, ф. Р-3131, оп. 1, спр. 155, арк. 41.
[3] Там же, ф. Р-3264, оп. 1, спр. 32, арк. 9, 11, 19.
[4] ЦДАЖР УРСР, ф. 5, оп. 1, спр. 206, арк. 15; Херсонський облдержархів, ф. Р-3131, оп. 1, спр. 178, арк. 6.
[5] Херсонський облдержархів, ф. Р-38, оп. 1, спр. 39, арк. 9; ф. Р-3131, оп. 1, спр. 26, арк. 22,
[6] Там же, ф. Р-38, оп. 1, спр. 14, арк. 35; ф. Р-3131, оп. 1, спр. 13, арк. 4; спр. 26, арк. 1, 5, 9.

ввійшло 35 депутатів, у т. ч. п'ять комуністів. Головою Ради депутати обрали К. М. Карнауха[1].

Велику продовольчу і технічну допомогу Радянська держава подала в ті роки біднякам села. 1921 року було створено прокатну станцію, виділено 1000 пудів посівматеріалу, який одержали насамперед сім'ї червоноармійців, інвалідів та бідняцькі господарства. Для забезпечення незаможних господарств насінням створено спецфонд зерна, засіяно ділянки сортового жита і ярих культур[2].

На полях було вперше запроваджено шестипільні сівозміни. В селянських господарствах більш активно почало розвиватися городництво, садівництво і виноградарство, виникло виробниче меліоративне товариство[3], яке займалося виноградарством та садівництвом. В ці роки в Князе-Григорівці зароджується нова галузь сільськогосподарського виробництва — бджільництво.

Партійний осередок провадив велику роботу щодо залучення бідняків і середняків до всіх видів кооперації. 1923 року тут працювали сільськогосподарська і споживча кооперації. Торгували одна громадська і 4 невеликі приватні крамниці. Двічі на тиждень збирався базар. У 1922—1923 рр. відновили роботу місцеві млини, шість вітряків, дев'ять кузень, олійниця.

В центрі уваги партійного осередку, КНС і комсомольського осередку, створеного в селі 1926 року, стояли питання соціалістичного перетворення сільського господарства. Активно провадилася пропаганда соціалістичних форм господарювання. Протягом 1927—1928 рр. виникли перші ТСОЗи «Зоря», «Зелене поле», «Воля», «Життя», «Дніпро», які об'єднали 81 господарство і мали 1338 га землі та 23 голови робочої худоби. Незабаром у селі з'явилося 4 трактори. 1928 року засновано рибальську артіль «Перше травня», наступного року їй присвоїли ім'я III Інтернаціоналу.

Велику роль у будівництві і зміцненні колективних господарств відіграла створена восени 1929 року Горностаївська МТС, яка обслуговувала колгоспи Князе-Григорівки. Наявність МТС, успішне ведення господарства ТСОЗами сприяли розвитку масової колективізації селянських господарств. На 25 жовтня 1929 року колективізовано 121 селянське господарство (із загальної кількості 634), усуспільнено 2125 десятин землі[4]. 1933 року в Князе-Григорівці колективізацію завершено. Було створено п'ять сільськогосподарських артілей: ім. Леніна, ім. Фрунзе, ім. Котовського, «Червоний прапор», «Паризька комуна».

В перші роки свого існування колгоспи були економічно слабкими. Так, артіль ім. Леніна, яка об'єднувала 400 чоловік, користувалася близько 4000 га землі, мала 36 лобогрійок, 30 волів та 15 дійних корів. На початку 30-х років колгоспи Князе-Григорівської сільради спеціалізувалися на відгодівлі великої рогатої худоби та свинарстві. Успішно розвивалося вівчарство. Вже 1939 року чабан артілі ім. Леніна Т. Н. Шулешко від 67 вівцематок виростив 81 ягня, С. Ф. Кипра, чабан колгоспу ім. Котовського, від 61 вівцематки — 85 ягнят[5].

Змінився і зовнішній вигляд села. Замість саманних хатин з очеретяними стріхами виросли нові добротні будинки колгоспників, громадські приміщення. З'явилася електрика. Ніби заквітчане, село потопало в зелені садків і декоративних дерев. Велика заслуга у впорядкуванні села належала сільській Раді, яку очолив К. П. Білохвіст. 1938 року його обрано депутатом Верховної Ради УРСР. К. П. Білохвіст загинув у битві під Сталінградом.

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-38, оп. 1, спр. 39, арк. 9; ф. Р-1196, оп. 1, спр. 10, арк. 57; ф. Р-3131, оп. 1, спр. 155, арк. 42.

[2] Там же, ф. Р-364, оп. 1, спр. 66, арк. 23, 27; ф. Р-3131, оп. 1, спр. 73, арк. 91—93.

[3] З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 1, стор. 477, 478.

[4] Херсонський облдержархів, ф. Р-443, оп. 1, спр. 558, арк. 73, 106, 134, 190.

[5] З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 3, стор. 227, 620.

Поліпшилося медичне обслуговування населення. На початку 1923 року почала працювати амбулаторія. З 1929 року діяв фельдшерсько-акушерський пункт, де працювали два медичні працівники.

З перших днів після встановлення Радянської влади в Князе-Григорівці розгорнулася велика робота щодо культурного будівництва. 1921 року в Князе-Григорівській волості відкрилося 3 трудові школи, де дітей навчали 9 учителів. Щоб ліквідувати неписьменність серед дорослого населення, 1923 року відкрито школу лікнепу. Наприкінці 30-х років у селі не залишилося неписьменних. 1921 року відкрито клуб, дві хати-читальні[1]. Працювала бібліотека

Основою дальшого розвитку села став колгоспний лад. Трудящі Князе-Григорівки почали жити заможно і культурно. Але війна порушила мирну працю радянських людей. Вже ввечері 22 червня 1941 року в селі відбулися мітинги. Біль і гнів, готовність битися проти ненависного ворога звучали в промовах виступаючих. У перші дні війни на захист Вітчизни вирушили 634 жителі. Добровольці записувалися до народного ополчення. Жінки, старики й підлітки, які залишалися в селі, працювали майже цілодобово. Вони замінили трактористів, комбайнерів та інших спеціалістів, які пішли на фронт. Майже без втрат зібрали врожай зернових, виконавши план хлібоздачі на 123 проц.. З наближенням фронту почалася евакуація в тил країни сільськогосподарської техніки. До Сталінградської області колгоспи евакуювали 243 голови великої рогатої худоби.

16 вересня 1941 року Князе-Григорівку захопили німецько-фашистські війська[2]. Щоб залякати людей, зламати їх волю до опору, гітлерівці ввели режим терору і насильства. Знущання і вбивства стали нормою життя окупованого села. Мученицькою смертю загинув Н. Тур за те, що сказав: «Радянська влада є і буде завжди». Фашисти вивезли на каторжні роботи до Німеччини 119 чоловік, головним чином, молоді.

Жителі села не скорилися ворогові. Вони саботували накази окупантів — зривали польові роботи, ховали хліб, одяг, ухилялися від відправки до Німеччини. 8 юнаків і дівчат Князе-Григорівки — Л. Гаврильченко, М. Гойденко, В. Захарченко, І. Ніколаєнко, М. Потєха, П. Романенко, П. Суховій, П. Ус налагодили зв'язок з Горностаївською підпільною комсомольсько-молодіжною групою. 1943 року фашисти заарештували патріотів. Їх вивезли до Горностаївки, де після жорстоких катувань розстріляли. На гранітному обеліску, що височить в горностаївському сквері, викарбувані їхні імена.

5 лютого 1944 року червоноармійські частини 306-го гвардійського стрілецького полку 109-ї гвардійської стрілецької дивізії 28-ї армії 4-го Українського фронту визволили Князе-Григорівку від фашистських окупантів[3]. Не шкодуючи життя, за українське село Князе-Григорівку боролися воїни багатьох республік нашої країни. Запеклі бої відбулися в районі Високої могили. Перший зійшов на висоту син братньої Вірменії, старший лейтенант А. Д. Адамян. Відважний воїн був смертельно поранений. В дні підготовки до відзначення 50-річчя СРСР жителі села вирішили встановити на висоті, яку тепер називають курганом Адамяна, пам'ятний камінь. Напис на ньому буде розповідати про подвиг старшого лейтенанта.

Свято шанують жителі пам'ять про тих, хто віддав життя за визволення Князе-Григорівки. 1946 року останки воїнів перенесено в братську могилу, на якій встановлено обеліск. 1956 року в селі споруджено пам'ятник воїнам-визволителям. Один з піонерських загонів сільської школи носить ім'я 306-го гвардійського стрілецького полку. На піонерському прапорі — гвардійські знак і стрічка.

Ратними подвигами уславили себе на фронтах війни жителі Князе-Григорівки. За героїзм, проявлений у боротьбі проти фашизму, 413 виходців з села нагороджено

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-607, оп. 1, спр. 287, арк. 24; ф. Р-673, оп. 1, спр. 9, арк. 12; ф. Р-735, оп. 1, спр. 268, арк. 55а; ф. Р-1196, оп. 1, спр. 7, арк. 10.

[2] Там же, ф. Р-1479, оп. 1, спр. 163, арк. 67.

[3] Там же.

орденами й медалями. 221 житель загинув, захищаючи Батьківщину від гітлерівського ярма.

Після визволення села жителі взялися за відбудову господарства. За час «господарювання» гітлерівці пограбували колгоспне майно, зруйнували громадські приміщення, клуб, бібліотеку, школу, знищили міст через балку Болгарку, вирубали сади, дерева на вулицях. Збитки, завдані селу, обчислювалися сумою близько 7 млн. карбованців[1].

Відновили роботу всі 5 колгоспів села і рибальська артіль ім. III Інтернаціоналу. Держава допомогла колгоспам сільськогосподарськими машинами, насінницькою позикою — 111 цнт проса та 34 цнт кукурудзи. В березні 1946 року колгоспникам видано продовольчу позику — 267 цнт хліба. Артілі села одержали з Молдавської РСР 183 коней та 32 пари волів, з Узбецької РСР — 250 цнт озимої пшениці.

Незважаючи на труднощі перших повоєнних років, десять комсомольців села поїхали на відбудову шахт Донбасу, жителі відправили шахтарям 5 тонн зерна та 15 тонн овочів. 1948—1949 рр. населення взяло активну участь у будівництві автошляху Москва—Сімферополь[2].

Вирішальна роль у мобілізації жителів села на відбудову народного господарства належала партійній організації. В жовтні 1945 року утворено територіальну первинну партійну організацію. Вірним помічником парторганізації у здійсненні накреслень четвертої п'ятирічки був комсомол. На початку 1945 року почала працювати комсомольська організація при Князе-Григорівській школі, а через рік комсомольські організації вже діяли в усіх колгоспах і рибальській артілі[3]. За їх безпосередньою участю проходила відбудова громадських приміщень, житлових будинків колгоспників, організовувалися недільники щодо впорядкування вулиць та дворів.

У відповідь на заклик колгоспників Краснодарського краю трудівники артілі ім. Фрунзе, включившись у соціалістичне змагання, добилися високої продуктивності праці на збиранні врожаю 1946 року. Працювали успішно, багато з них значно перевиконували норми. На 1947 рік колгосп освоїв 82 проц. довоєнної площі посівів. Кращого урожаю домоглися ланки Н. М. Семешко і Н. П. Сильчик, які з кожного гектара на площі 30 га зібрали по 15 цнт озимої пшениці. Поступово підвищувалася і продуктивність тваринництва. Колгосп ім. Котовського достроково виконав зобов'язання здачі молока державі. На 5 грудня 1947 року від кожної з 12 фуражних корів тут було надоєно по 2015 *кг* молока. План розвитку свинарства і вівчарства було виконано на 112—118 проц.[4]. До 10 вересня 1947 року колгосп «Червоний прапор» здав державі 2539 цнт хліба, 4 тис. літрів молока, 89 кг вовни. Хороших успіхів в роботі добились і працівники рибальської артілі.

Поступово село загоювало рани війни. Ще на початку 1945 року в Князе-Григорівці виникли спеціалізовані будівельні бригади, які в 1945—1948 рр. відремонтували 233 і спорудили 29 будинків сім'ям загиблих воїнів, інвалідам Великої Вітчизняної війни і військовослужбовцям. В ці роки з'явилися тваринницькі ферми, громадські приміщення, в першому півріччі 1946 року телефонізовано сільраду. 1948 року село радіофікували, відновило роботу поштове відділення. Для кращого обслуговування колгоспників у вересні 1948 року відкрито сільмаг.

Значна увага приділялася питанням культурно-масової роботи на селі. Власними силами молодь відремонтувала колгоспні клуби, червоні кутки.

Відбудова господарства села в основному завершилася до 1950 року. Але дальший розвиток сільськогосподарського виробництва став неможливим без об'єднання

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-198, оп. 1, спр. 1, арк. 25.

[2] Херсонський облпартархів, ф. 124, оп. 1, спр. 19, арк. 24; спр. 20, арк. 59, 92; спр. 21, арк. 21; оп. 2, спр. 159, арк. 72, 75.

[3] Там же, спр. 20, арк. 11, 35, 101; спр. 21, арк. 44.

[4] Там же, оп. 3, спр. 42, арк. 11.

невеликих артілей села. Тому 1950 року 4 з 5 колгоспів Князе-Григорівки і артіль села Середнього об'єдналися в господарство ім. Фрунзе. Вже наступного року колгосп на чолі з комуністом І. М. Шинкарецьким одержав прибуток 2,5 млн. крб. Це дало змогу значно розширити громадське будівництво. 1952 року стала до ладу колгоспна цегельня потужністю 4 тис. штук цеглин щодоби, організовано виробництво черепиці. Збудовано електростанцію, почав працювати колісний цех. Цього року колгоспники спорудили 28 житлових будинків. Відкрито клуб із залом на 300 місць.

1958 року в селі створено єдине багатогалузеве господарство ім. Леніна. За ним закріплено 11,6 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 10,2 тис. га орної землі. Це справжня фабрика хліба, м'яса, молока. Держава дбала про забезпечення колгоспу механізаторськими кадрами. Завдяки цьому він перетворився на високоорганізоване і рентабельне господарство з великими виробничими фондами і кваліфікованими спеціалістами. Після реорганізації МТС колгосп придбав значну кількість сільськогосподарської техніки, що дало можливість значно збільшити обсяг механізації виробництва. На 1 січня 1971 року колгосп мав 67 тракторів, 21 комбайн, 35 культиваторів, 34 сівалки, 43 автомобілі тощо. Велику роль у піднесенні сільського господарства відіграла електрифікація села — 1964 року Князе-Григорівку підключили до Каховської ГЕС.

В господарстві вирощуються переважно зернові культури, врожай яких 1971 року становив пересічно 32,6 цнт з га. Успішно розвивається і тваринництво. 1970 року колгосп мав 4,2 тис. голів великої рогатої худоби, 6,1 тис. свиней, 3,9 тис. овець, 4,3 тис. штук птиці. 1965 року всі 6 тваринницьких ферм перенесено з території села в степ, де збудовано нові просторі приміщення. У колгоспі розвинуте садівництво, виноградарство, городництво, парникове господарство, бджільництво. Є 146 га садів і виноградників, 25 га городів, закладено 250 рам парників.

Щороку зростають капіталовкладення у будівництво. Споруджено автогараж. Є вівчарня і свинарник на тисячу голів кожний, свинарник-відгодівельник на 2 тис. голів. Завершено будівництво 3 магазинів, приміщення сільради і правління колгоспу, будинку тваринників, бригадного клубу та інше.

Дедалі ширшого розмаху набуває соціалістичне змагання. Ударна праця 40 колгоспників відзначена орденами і медалями Союзу РСР. Орденом Леніна нагороджені ланкова Н. М. Пізик, комбайнер М. П. Павлютін, бригадир рільничої бригади І. Я. Тур. До 100-річчя з дня народження В. І. Леніна висока урядова нагорода — орден Жовтневої Революції — вручена доярці У. А. Страх. 70 жителів Князе-Григорівки нагороджені ювілейною медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна». Понад 40 колгоспників були учасниками ВДНГ СРСР. Успішно трудиться агроном колгоспу М. П. Павлютіна. За високу культуру в агротехніці та високі сталі врожаї її нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора і присвоєно звання заслуженого агронома УРСР. 1969 року М. П. Павлютіна була делегатом 3-го Республіканського з'їзду колгоспників. Непоганих успіхів домоглися трудівники рибальської артілі. Під час війни фашисти повністю зруйнували її господарство. Відбудована зусиллями трудівників села, артіль 1952 року розширилася, до неї приєднали рибальські артілі Горностаївки і Великої Лепетихи. Об'єднане господарство назвали «Шлях до комунізму». 1971 року артіль мала 40 ланок по 3 рибалки. Вилов риби провадиться у Каховському морі, плани артілі успішно виконуються. Господарство має свою ремонтну базу, льодосховище, гараж, 5 автомашин. В артілі є клуб із залом на 150 місць.

Велику роботу щодо організаційного зміцнення колгоспу провадить партійна організація. Правління колгоспу, партійний комітет повсякдень займаються виробництвом, кадрами. В усіх галузях виробництва діє господарський розрахунок. На вирішальних ділянках сільськогосподарського виробництва зайнято 144 комуністи, 27 з них працюють на тваринницьких фермах.

Центральна площа с. Князе-Григорівки. 1971 р.

В центрі діяльності сільської Ради, в складі якої 31 чоловік, з них 90 проц. становлять колгоспники, решта — службовці, є питання дальшого розвитку економіки колгоспів, механізації виробництва, розвитку соціалістичного змагання. Велика увага приділяється розвиткові освіти, культури, охороні здоров'я. На 1971 рік бюджет сільської Ради становив 33 395 крб. З них на розвиток народної освіти витрачено 6184 крб., на охорону здоров'я — 6860 крб., на культурне будівництво — 7661 карбованець.

Рішенням облвиконкому в грудні 1966 року Князе-Григорівка увійшла до Великолепетиського району. Після спорудження Каховської ГЕС і затоплення котлована село опинилося на крутому березі водосховища. П'ять зелених вулиць на 7 км вишикувалися рядами привабливих будинків. В центрі села височить пам'ятник В. І. Леніну. Тут трудящі Князе-Григорівки збираються на всі свої мітинги і свята. Біля пам'ятника, щороку, 22 квітня, відбувається прийом жовтенят у піонери. 1968 року в селі дано старт обласному фестивалю, присвяченому 100-річчю з дня народження В. І. Леніна.

Щороку в нові просторі криті шифером будинки переселяється 20—30 родин. Всі бригади артілі і установи телефонізовано. На зміну глибоким колодязям з журавлем прийшов водопровід, протяжність якого 6 км. До послуг мешканців села кравецька і шевська майстерні. Збудовано пекарню потужністю 800—1200 кг хліба на добу. Діє їдальня.

Про здоров'я трудівників села піклуються працівники медичної амбулаторії. Поряд з лікуванням хворих вони провадять велику профілактичну роботу серед населення. Налагоджено систематичні медичні огляди, насамперед дітей. В усіх бригадах колгоспу протягом року діють дитячі ясла. В дев'ятій п'ятирічці буде споруджено дитячий садок на 120 місць.

Важливу роль у підвищенні культурно-освітнього рівня жителів відіграють 2 початкові школи та середня, яка 1963 року перейшла у нове приміщення. У школі — 17 класних кімнат, 4 кабінети, майстерня з електромеханічним устаткуванням, спортивний зал, стадіон, бібліотека. 550 дітей навчає 46 учителів, з яких 5 — відмінники народної освіти. В селі працює консультаційний пункт заочної Великолепетиської середньої школи, де без відриву від виробництва щороку здобувають освіту понад 60 чоловік. На території сільради три клуби з стаціонарними кіноустановками. До 50-річчя Великого Жовтня в центрі села споруджено будинок культури із залом на 650 місць, при якому працюють гуртки художньої самодіяльності. В побут селян владно ввійшли радіо, телебачення, кіно. Газети і журнали передплачує кожна родина. Велику культурно-виховну роботу провадять сільська і шкільна бібліотеки, книжковий фонд яких становить 15 тис. примірників. На фермах, у бригадах діють пункти видачі книжок.

Уродженцями села є професор Київського педагогічного інституту ім. О. М. Горького Б. М. Кулик, генерал-майор медичної служби І. Т Ципачов.

Трудівники Князе-Григорівки, звичайного села на Херсонщині, живуть і працюють так, щоб рясними врожаями колосилась колгоспна нива, щоб квітла наша Радянська Країна. З новими трудовими успіхами впевнено йдуть вони в комуністичне майбутнє.

О. І. КАТУШКІНА, В. А. ЯКУБОВ

МАЛА ЛЕПЕТИХА

Мала Лепетиха — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі Дніпра, за 7 км від районного центру. Відстань до найближчої залізничної станції Сірогози — 58 км. Населення — 2704 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані села Сергіївка та Дмитрівка.

Неподалік села, в Широкому кургані, виявлено поховання кіммерійського вождя IX—VIII ст. до н. е., розкопано скіфський курган IV—III ст. до н. е., в якому знайдено 81 бронзовий наконечник бойових стріл[1].

Казенне село Мала Лепетиха засноване 1792 року[2] на березі Лепетихи — рукава Дніпра. Звідси й походить назва села. 1802 року Мала Лепетиха ввійшла до складу Мелітопольського повіту Таврійської губернії.

Першими жителями Малої Лепетихи були колишні запорізькі козаки, збіглі кріпаки, а також переселенці з Полтавської, Чернігівської та Курської губерній, кількість яких особливо зросла на початку XIX ст.[3]. Менш як за три роки (з травня 1807 року по січень 1810 року) до села прибуло 685 чоловік. 1861 року в селі налічувалося 463 двори з 2979 жителями[4]. Переважна більшість переселенців прибула з Чернігівської губернії.

Крім закріплених казною 12 861 десятини землі, за Малою Лепетихою числилося ще й 4800 десятин запасних (1862 року їх передали сусідньому селу Зеленому), на яких частина жителів села осіла хуторами. На 1858 рік таких хуторів налічувалося 23. В умовах займанщини, яка існувала до селянської реформи 1861 року, заможні господарства засівали тільки озимини по 30—40 десятин[5], біднота — не більше як 2—3 десятини.

Перший перерозподіл земель проведено 1867 року, внаслідок якого на двір припадало пересічно по 18,4 десятини, а на ревізьку душу по 8,4 десятини[6].

Крім хліборобства, значна частина жителів всю осінь і зиму добувала будівельний камінь, великі поклади якого були поблизу Малої Лепетихи, в Пуциній Балці. Камінь продавали не лише односельцям, а й жителям навколишніх сіл. Особливістю забудови села було те, що всі будівлі — хати, господарські приміщення, навіть огорожа дворів споруджувалися з каменю.

Указом 1866 року про поземельний устрій державних селян земельні наділи закріплювалися за ними у безстрокове користування за сплату чиншу, а з 1885 року — за викуп. Селянська реформа поглибила класове розшарування на селі. 1884 року у Малій Лепетисі налічувалося 674 двори. З них зовсім не засівали польової землі 28 господарств, 20 — сіяли до 5 десятин. Водночас 108 куркульських господарств, які постійно наймали робочу силу, засівали по 50 і більше десятин. В окремих господарствах було по 10—15 коней, більшість селянських дворів не мала тягла і мусила вдаватися до супряги. На 48 бідняцьких господарств припадало 18 робочих коней, 2 воли і 6 корів[7]. За таких умов багато селян йшло в найми до місцевих куркулів, а також до Нововоронцовської та інших поміщицьких економій. Чимало жителів Малої Лепетихи працювало на 2 заводах, що належали німцям-колоністам у сусідньому селі Сергіївці, де виготовлялися жниварки, віялки, плуги, букери.

---

[1] Нариси стародавньої історії Української РСР. К., 1957, стор. 113; Вопросы скифско-сарматской археологии. М., 1954, стор. 159.

[2] ЦДАДА СРСР, ф. 1354, оп. 1207, арк. 9, № 3—кр.

[3] А. Афанасьев-Чужбинский. Поездка в Южную Россию, ч. 1, стор. 373; Справочная книжка о приходах и храмах Таврической епархии, стор. 4, 88—90.

[4] Сборник статистических сведений по Таврической губернии, т. 9, стор. 3—5.

[5] Там же, т. 1, вып. 2. Крестьянское хозяйство в Мелитопольском уезде. М., 1887, стор. 49.

[6] Там же. Приложение к 1-му тому сборника, вып. 1, таблиці А-2, А-3, стор. 2.

[7] Там же, таблиці Б-14, Б-15.

Злиденне життя, нещадна експлуатація, непомірно великі податки та різні штрафи призводили до відкритих виступів селян Малої Лепетихи проти визискувачів. Разом з жителями інших сіл вони взяли активну участь у революційному русі 1905—1907 рр., зокрема, у розгромі Рогачицької економії. Виступи 1905 року були придушені царськими військами. За участь у революційному русі у квітні 1906 року 45 чоловік вислали на поселення до Сибіру. Селяни мали сплатити «збитки» власнику економії у розмірі 800 тис. карбованців[1].

Виходець з села Т. К. Тригуб був учасником у повстанні на броненосці «Потьомкін» в червні 1905 року. Після придушення повстання він тривалий час поневірявся на чужині. На батьківщину повернувся лише 1917 року, коли перемогла Лютнева буржуазно-демократична революція. Т. К. Тригуб брав активну участь у будівництві нового життя. За рішенням виконавчого комітету районної Ради депутатів трудящих 1967 року на його могилі встановлено меморіальну плиту.

Більшість селян Малої Лепетихи мешкала в низеньких хатах, з мурованими стінами і солом'яною або очеретяною покрівлею. Не маючи взуття, діти й дорослі від снігу й до снігу ходили босими. Тяжкі умови життя, нестатки спричинювали часті захворювання. А лікуватися, по-суті, не було де, бо на 6900 чоловік населення був лише один дільничний фельдшер.

З 1861 року діяла одна початкова школа, утримувана на кошти жителів. З 2352 мешканців чоловічої статі письменних налічувалося всього 206, а з 2215 жінок лише одна дівчинка навчалася в школі[2]. Тільки через 30 років у селі відкрилася земська однокласна школа на 60 учнів[3]. На початку XX ст. працювали три невеликі земські, 2 церковнопарафіяльні школи, в яких навчалося 261 учень, і серед них 49 дівчат.

Перша світова війна принесла розорення трудовому селянству. Майже з кожного двору до армії взяли чоловіків — годувальників. Не вистачало робочих рук, тягла, реманенту, посівних матеріалів. Селянські господарства занепадали, розорювалися.

Перемога Лютневої буржуазно-демократичної революції викликала повсюдно, в т. ч. і у Малій Лепетисі, велику активність народних мас. Ініціаторами створення нових органів влади виступили жителі села — робітники одного з заводів села Сергіївки, які 17 квітня 1917 року утворили Раду робітничих депутатів[4].

Після перемоги Жовтневого збройного повстання 1917 року в Петрограді трудящі Малої Лепетихи піднялися на боротьбу за Радянську владу, яку проголосили в січні 1918 року. З перших кроків своєї діяльності Рада робітничих і селянських депутатів провадила підготовку до зрівняльного розподілу землі серед селян. Але здійсненню намічених заходів перешкодили австро-німецькі окупанти, які вдерлися в село у квітні 1918 року. Вони відновили старі порядки, грабували і жорстоко розправлялися з прихильниками Радянської влади. Загарбники розстріляли активістів П. І. Волівача, Л. Є. Пальонку, А. Є. Гречиху, В. В. Чайку[5]. Меморіальна дошка, встановлена у сільському парку, на братській могилі, нагадує сьогоднішнім жителям села про той буремний час, коли трудящі Малої Лепетихи піднялися на боротьбу проти окупантів. Вони поповнювали лави партизанського загону, керівником якого був комуніст В. Ю. Будко. У жовтні 1918 року він очолив Малолепетиський підпільний волревком. Члени волревкому провадили роботу щодо зміцнення дисципліни в партизанських загонах, навчання військової справи.

---

[1] Революционная борьба на Херсонщине в 1905—1907 гг., стор. 266, 267, 271, 272, 348.

[2] Сборник статистических сведений по Таврической губернии. Приложение к 1-му тому сборника, вып. 1, таблиці В-2, В-3.

[3] Учебные заведения Одесского учебного округа, состоящие в ведении дирекций народных училищ, вып. 3, стор. 127.

[4] «Український історичний журнал», 1966, № 10, стор. 106.

[5] Херсонський облпартархів, ф. 3562, оп. 1, спр. 18, арк. 11.

Коли австро-німецьких окупантів було вигнано, загін В. Ю. Будка боровся проти петлюрівців і білогвардійців і на початку 1919 року. Сили були нерівними, а тому партизани мусили відступити у дніпровські плавні, а потім переправитися на правий берег Дніпра. Загін налічував 100 чоловік, мав кулемет «Максим». Але зброї не вистачало. Лише 25 чоловік були з гвинтівками. Влітку 1919 року загін під керівництвом В. Ю. Будка боровся проти денікінців як окремий батальйон в складі Задніпровської дивізії, пізніше реорганізованої у 58-у дивізію Червоної Армії. В січні 1920 року червоноармійські частини визволили село від денікінців. На пропозицію ревкому було засіяно 200 га пшениці для подання допомоги вдовам та сім'ям, чоловіки яких були в загоні. Волревком закликав селян користуватися поміщицькою землею[1].

На початку березня 1920 року в районі села червоноармійські частини розгромили махновську банду, яка налічувала 800 шабель, 80 тачанок, 100 кулеметів. Рештки банди з'явилися в Малій Лепетисі, але через кілька днів їх вигнали з села. Та незабаром, влітку 1920 року, розпочали наступ врангелівці. В ході боротьби проти врангелівських військ підрозділи 52-ї стрілецької дивізії переправились на лівий берег Дніпра і в жовтні визволили Малу Лепетиху[2]. В селі остаточно встановилася Радянська влада, яку представляв ревком. Вибори волвиконкому відбулися на початку лютого 1921 року. Головою його став комуніст, член комітету незаможних селян М. А. Оробець[3], який протягом багатьох років перебував на цьому посту.

Перед комуністами і комсомольцями, всіма жителями Малої Лепетихи постало невідкладне завдання — ліквідувати тяжкі наслідки війни і розруху, розгорнути соціалістичне будівництво. Волосний партійний осередок, створений 20 листопада 1920 року, об'єднував 15 членів і кандидатів у члени партії. Головою осередку обрали В. Ю. Будка. Робота радянських органів провадилася в запеклій боротьбі проти махновців і залишків білогвардійських загонів, які грабували, тероризували населення, вбивали активістів. Наприкінці 1920 року всіх членів партійного осередку, колишніх партизанів, мобілізували на боротьбу з бандитизмом. В серпні 1921 року недобитки махновців, які увійшли в банду Мантулоя, були ліквідовані[4].

15 грудня 1920 року створено комітет незаможних селян Малої Лепетихи, який невдовзі налічував понад 100 чоловік. Комнезамівці брали участь у здійсненні зрівняльного розподілу нетрудових земель й реманенту, добивалися поліпшення матеріальних умов життя бідноти. Наприкінці 1920 року розпочала роботу спеціальна комісія, очолена М. А. Оробцем, на яку було покладено відповідальне завдання — здійснити продрозкладку. Комісії довелося працювати в складних умовах, долаючи запеклий опір куркулів[5].

Комуністи вважали за необхідне якнайшвидше згуртувати навколо осередку сільську молодь. 15 серпня 1921 року оформився комсомольський осередок Малої Лепетихи (налічував 9 чоловік). Секретарем осередку було обрано К. М. Левжинського, який багато зробив для організації молоді, для розгортання масової і культурно-освітньої роботи. Нині К. М. Левжинський — капітан 3-го рангу у відставці, живе в м. Сімферополі, але підтримує тісний зв'язок з земляками, часто приїздить у село, зустрічається з молоддю.

Нова економічна політика Радянського уряду сприяла економічному розвитку села. Почали працювати 12 вітряків, три вальцьові парові млини, відкрито декілька крамниць дрібної торгівлі.

[1] Херсонський облпартархів, ф. 3562, оп. 1, спр. 18, арк. 11; Гражданская война на Украине, т. 1, кн. 2, стор. 148; т. 3, стор. 624.

[2] Гражданская война на Украине, т. 3, стор. 629.

[3] Херсонський облпартархів, ф. 104, оп. 1, спр. 463, арк. 16; Філіал Запорізького облдержархіву в Мелітополі, ф. Р-164, оп. 1, спр. 31, арк. 8.

[4] Херсонський облпартархів, ф. 104, оп. 1, спр. 461, арк. 1, 4; Запорізький облдержархів, ф. Р-2, оп. 5, спр. 38, арк. 269.

[5] Запорізький облдержархів, ф. Р-2, оп. 1, спр. 534, арк. 6; Херсонський облпартархів, ф. 104, оп. 1, спр. 462, арк. 18.

17 2-227

В числі важливих питань, вирішуваних в ті нелегкі роки органами Радянської влади, була турбота про дітей-сиріт та безпритульних. В серпні 1921 року в Малій Лепетисі організовано дитячий будинок на 31 дитину.

Волосний партійний осередок та волвиконком приділяли велику увагу питанням культурного будівництва. На кінець 1920 року відкрито хату-читальню, забезпечено її літературою, провадилися лекції і бесіди серед населення. Активно діяла створена 18 травня 1921 року комісія волполітосвіти. Тричі на тиждень в селі відбувалися збори-читки і бесіди з питань комуністичного руху і партійної програми. 1920 року з ініціативи комуністів відкрито сельбуд, бібліотеку, хату-читальню. 1921 року в Малій Лепетисі працювало 8 шкіл. 10 учителів давали знання 372 учням[1]. Для боротьби з неписьменністю при клубі, бібліотеці, хатах-читальнях і школах створили гуртки лікнепу і школи малописьменних.

Кооперування, соціалістична перебудова сільського господарства — ось ті важливі завдання, що стояли перед комуністами, комсомольцями, комнезамівцями, всіма трудящими села. 11 грудня 1921 року виникло сільськогосподарське кооперативне товариство, яке надавало допомогу бідноті насінням, кредитами, у придбанні сільськогосподарського реманенту. Очолив його комуніст, учасник громадянської війни М. С. Савченко. 1926 року організовано машинно-тракторне товариство «Незаможник», яке об'єднало сім господарств. Коли товариство придбало трактора, зустрічати його вийшли старі й малі. Омріяною для багатьох юнаків і дівчат села стала професія тракториста.

Значне відставання сільського господарства загрожувало зривом усього соціалістичного будівництва. XV з'їзд ВКП(б) взяв рішучий курс на об'єднання дрібних індивідуальних господарств у великі колективи. На 1 жовтня 1930 року 649 господарств Малолепетиської сільради об'єдналися в 9 ТСОЗів і одну сільськогосподарську артіль, за якими закріпили 7023 га землі. Вони мали 479 коней, 160 голів молодняка, 45 голів великої рогатої худоби, 133 голови свиней, 118 голів овець. В колективних господарствах села було 2 трактори, 6 двигунів, 8 молотарок, 36 сівалок, 97 лобогрійок, 103 букери, 72 плуги[2]. Суцільна колективізація на селі у 1931 році в основному була завершена. ТСОЗи перейшли на статут сільгоспартілей. До колгоспів вступили не тільки бідняки, а й середняки села.

Почалася наполеглива робота щодо організаційного і господарського зміцнення артілей. Держава допомагала молодим колективним господарствам сільськогосподарською технікою, посівним матеріалом. А створена 1931 року Великолепетиська машинно-тракторна станція відіграла велику роль в організаційному та господарському зміцненні колгоспів, у піднесенні добробуту колгоспників. Вже 1932 року МТС уклала договори з колгоспами Малої Лепетихи про проведення основних сільськогосподарських робіт. На полях колгоспів працювало кілька тракторних бригад, у розпорядженні яких було 30—35 тракторів.

Долаючи численні труднощі, колгоспники рік у рік зміцнювали своє громадське господарство, створювали необхідну базу для заможного і культурного життя. Так, на 1937 рік хлібороби артілі «Трудовик» домоглися непоганих трудових здобутків. Урожай зернових становив пересічно 10,8 цнт з га, а ланкова цього колгоспу Я. І. Фліс зібрала врожай бавовни по 11 цнт з кожного гектара[3].

Того року, готуючись до обласного зльоту тваринників, значних успіхів домоглися працівники колгоспних ферм. Чабан П. К. Щербина з колгоспу «Червоний Дніпро» одержав 173 ягнят від ста вівцематок, а свинарка з колгоспу ім. Фрунзе Ф. А. Ящик виростила від кожної свиноматки по 17 поросят[4]. Зростав добробут

[1] Херсонський облпартархів, ф. 104, оп. 1, спр. 97, арк. 13, 55; спр. 461, арк. 5; Філіал Запорізького облдержархіву в Мелітополі, ф. Р-428, оп. 1, спр. 27, арк. 75—84 спр. 40, арк. 12.
[2] Херсонський облпартархів, ф. 104, оп. 1, спр. 241, арк. 14; спр. 421, арк. 14.
[3] Там же, спр. 403, арк. 17.
[4] З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 3, стор. 460.

хліборобів, збільшувались їхні прибутки. 1936 року вони одержали на трудодень по 8,5 кг зерна та 1,1 крб. грішми[1].

За високі виробничі показники вівцеферму колгоспу ім. Фрунзе 1939 року занесено до Книги пошани Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Учасників виставки — голову колгоспу Г. О. Жигуна та колгоспницю М. А. Кисіль відзначено Малими срібними медалями ВСГВ. У передвоєнні роки на виставці був представлений і колгосп «Труд комунарів», в якому організовано і в стислі терміни провадився весь комплекс польових робіт, вирощувалися стопудові врожаї зернових.

Великі зміни за роки Радянської влади відбулися у галузі охорони здоров'я населення. Якщо до революції один фельдшер обслуговував велику дільницю, що включала й Велику і Малу Лепетихи, то в передвоєнні роки в сільській лікарні працювали лікар та 10 осіб з середньою медичною освітою.

В розгортанні культурно-масової роботи на селі активну участь брали комуністи і комсомольці, сільські активісти. Вони читали лекції і доповіді, організовували концерти. Діяли бібліотека, колгоспні червоні кутки, клуб, при якому працювали хоровий і драматичний гуртки, демонструвалися звукові кінофільми. В особистому користуванні жителів появилися патефони, велосипеди. Село радіофікували.

На 1937 рік в Малій Лепетисі, крім 3-х початкових, були середня й семирічна школи. Всі діти шкільного віку навчалися. Успішно завершилася боротьба партійних і комсомольських організацій за ліквідацію неписьменності. До 1940 року Мала Лепетиха стала селом суцільної грамотності. Виросли й кадри сільської інтелігенції. Одних учителів у передвоєнний рік налічувалося 31 чоловік. В колгоспах працювало 3 агрономи, 3 зоотехніки.

Мирну працю трудівників Малої Лепетихи порушив віроломний напад на Радянську країну фашистської Німеччини. В перші ж дні війни понад 350 жителів села пішли в Червону Армію. Майже на всіх ділянках роботи чоловіків замінили жінки, старики, підлітки. В колективному листі до редакції районної газети «Комуністичним шляхом» 12 липня 1941 року жителі Малої Лепетихи писали: «Ми закликаємо подесятерити сили на збиранні врожаю, бути передовими в рядах народного ополчення, щоб спільними зусиллями розгромити ворога». В липні 1941 року під керівництвом партійної організації в селі створено загін народного ополчення. З наближенням ворога значну частину тракторів, комбайнів, худоби колгоспники евакуювали у східні райони країни.

Німецько-фашистські загарбники захопили Малу Лепетиху 15 вересня 1941 року[2]. Гітлерівські головорізи розстріляли і замордували 51 жителя. Серед розстріляних у квітні 1942 року були активісти села вчителька Д. Б. Хаєнко, колгоспники П. Р. Мороз, Т. Я. Маслов, П. Є. Кузьминов, О. П. Сазоненко, депутат сільської Ради Д. М. Шеховцева. Фашисти вивезли до Німеччини 142 чоловіка, а під час відступу вони погнали на захід близько 650 чоловік. Серед вигнаних було багато людей похилого віку, жінок і навіть дітей. Небагатьом з них вдалося врятуватися.

8 лютого 1944 року війська 5-ї ударної армії 4-го Українського фронту визволили Малу Лепетиху від фашистських окупантів[3]. Першими в село вступили воїни 162-го гвардійського полку. Визволяючи українське село, в боях полягли українець Н. Ф. Балабанов і грузин І. О. Хамізурі, росіянин А. П. Леонтьєв і казах Жексен Іскалієв та інші. Велику допомогу червоноармійцям подавали місцеві жителі. Під вогнем противника рибалки І. В. Троян і С. І. Давиденко працювали по 16—20 годин під час переправи через Дніпро, як провідники човнових колон. Вони також вказали розвідникам, як потай дістатися правого берега річки[4].

---

[1] Херсонський облпартархів, ф. 104, оп. 1, спр. 403, арк. 16.

[2] Херсонський облдержархів, ф. Р-1479, оп. 1, спр. 163, арк. 39.

[3] Там же, спр. 13, арк. 82; спр. 163, арк. 39.

[4] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 3. К., 1969, стор. 25.

Ратними подвигами уславили себе жителі села на фронтах Великої Вітчизняної війни. 287 учасників війни нагороджено орденами й медалями Радянського Союзу. За мужність і героїзм, виявлені під час форсування Дніпра, М. А. Гречихін посмертно удостоєний високого звання Героя Радянського Союзу[1]. У вересні 1943 року в районі с. Брагинки Гомельської області група бійців на чолі з старшиною М. А. Гречихіним в числі перших переправилася на правий берег Дніпра і зав'язала бій з противником. Під час бою М. А. Гречихін знищив 37 фашистів і одного взяв у полон. В шкільному музеї бойової і трудової слави є куточок, присвячений герою. Його іменем названо піонерський загін. В Дніпропетровську, де перед війною жив Гречихін, у шкільному музеї також є куточок, присвячений герою, одна з шкільних піонерських дружин носить його ім'я.

За час тимчасової окупації фашисти завдали Малій Лепетисі величезної шкоди: пограбували колгоспи, спалили 15 колгоспних складів, 16 тваринницьких ферм, 16 стаєнь, приміщення дитячих закладів, 12 будинків колгоспників. Вони вивезли до Німеччини або знищили 315 коней, 625 голів великої рогатої худоби, багато свиней і овець, заподіяли збитків, за неповними даними, на суму 73 317 тис. карбованців[2].

Відразу після визволення села відновлено колгоспи «Червоний прогрес», «Труд комунарів», ім. Воровського, «Червоний Жовтень», «Червоний партизан», ім. Кірова, «Червоний Дніпро», ім. Фрунзе та інші. Економічне становище цих господарств було тяжким. В господарствах не лишилося жодного трактора, автомашини. На всі колгоспи було лише 8 коней, на фермах — жодної корови. Ледве зібрали 10 плугів та деякий дрібний реманент. Не вистачало робочих рук. Увесь тягар робіт у колгоспах ліг на плечі жінок, людей похилого віку і підлітків. Якщо трудодні, вироблені у колгоспах жінками до війни, становили 39—40 проц., то 1945 року — 77—80 процентів[3].

Переможне закінчення Великої Вітчизняної війни дало змогу партії і уряду спрямувати всі сили на відродження зруйнованого господарства. Почали повертатися з Радянської Армії демобілізовані воїни і визволені з німецького рабства чоловіки й жінки. Всі вони включилися у відбудову господарства села.

З відновленням господарчої діяльності колгоспів широка робота розгорнулася щодо відбудови культурних закладів. Розпочали роботу сільський клуб, бібліотека. Наприкінці 1944 і на початку 1945 років сіли за парти учні 2-х семирічних й початкової школи. Дільнична лікарня прийняла перших хворих. Восени 1947 року відкрито дитячий будинок, до якого переведено близько 300 дітей із райцентру.

Долаючи труднощі, спричинені війною, трудівники села з честю виконували свої зобов'язання. Всі добрі справи, цінні ініціативи йшли від комуністів і комсомольців. За їх почином жителі села підхопили заклик ленінградців виконати п'ятирічку за чотири роки.

П'ять післявоєнних років напруженої роботи дали добрі наслідки. До 1950 року повністю відбудовано господарства всіх колгоспів, освоєно довоєнні посівні площі зернових і технічних культур, відбудовані тваринницькі ферми. В колгоспі ім. Кірова на площі 200 га на неполивних землях збирали по 7—8 центнерів високоякісного бавовнику з гектара. Значну допомогу колгоспам Малої Лепетихи надала Великолепетиська МТС, при якій 22 чоловіки закінчили курси механізаторів. Підвищилась агротехніка обробітку грунтів, разом з нею зросли врожаї зернових і технічних культур, а також продуктивність тваринництва. Ланковій артілі ім. Кірова М. А. Кисіль у серпні 1951 року присвоєно високе звання Героя Соціалістичної Праці. Цієї нагороди її удостоєно за високі врожаї бавовнику — по 11,8 цнт з га на площі 14,6 га. Ланкова цього колгоспу Л. В. Фісюк зібрала з 19,5 га по 10,3 цнт бавовнику, за що нагороджена орденом Леніна[4].

---

[1] Херсонская область в годы Великой Отечественной войны, стор. 263.
[2] Херсонський облдержархів, ф. Р-1479, оп. 1, спр. 6, арк. 1.
[3] Херсонський облпартархів, ф. 104, оп. 1, спр. 45, арк. 50, 51, 56.
[4] Херсонський облдержархів, ф. Р-1979, оп. 4, спр. 239, арк. 84, 90.

1950 року відбулося об'єднання колгоспів. В одну артіль злилися колгоспи ім. Кірова та ім. Воровського, «Червоний Жовтень» і «Червоний партизан». Через рік «Трудовик» об'єднався з сусідньою артіллю «40 років Жовтня». Наступного року колгоспники артілі «Труд комунарів» та ім. Кірова створили єдине господарство ім. Кірова. Таким чином, на території Малолепетиської сільської Ради на кінець 1958 року існувало два колгоспи: ім. Кірова та «40 років Жовтня», які на початку 1959 року утворили велике багатогалузеве господарство ім. Кірова. За ним закріплено 16,3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 14,5 тис. га орної землі, 374 га — під садами і виноградниками. Основний напрям господарства — рільництво і тваринництво.

Великі можливості розвитку сільськогосподарського виробництва відкрили перед трудівниками села рішення березневого (1965 року) Пленуму ЦК КПРС про дальший розвиток сільського господарства. Виконання його рішень дало відчутні наслідки. За чотири роки восьмої п'ятирічки (1966—1969) врожайність збільшилась на 28,5 проц. і становила 20,2 цнт з га. В артілі запроваджено місцеве зрошення на вирощуванні овочевих культур. Більш раціонально стала використовуватися придбана в МТС техніка. Створено міцну кормову базу для розвитку громадського тваринництва.

Господарство спеціалізується на виробництві м'яса великої рогатої худоби та молока. 1968 року на кожні 100 га сільськогосподарських угідь вироблено по 48,2 цнт м'яса і по 25,4 цнт молока. На початок 1970 року колгосп мав понад 50 новозбудованих тваринницьких приміщень, в яких розміщується близько 6 тис. голів великої рогатої худоби, 4,5 тис. свиней, 5 тис. овець.

Підвищення врожайності та збільшення виробництва продукції тваринництва забезпечили неухильне зростання грошових надходжень у касу артілі. 1969 року прибутки артілі становили 2442 тис. крб., а відчислення в неподільний фонд протягом 1959—1969 рр. зросли на 1,5 млн. крб. Це дало можливість широко розгорнути капітальне будівництво, збільшити фонд зарплати колгоспників. 1970 року оплата людино-дня становила 3,97 карбованця.

З кожним роком зростає енергоозброєність і забезпеченість колгоспу технікою. Одних електродвигунів в господарстві використовується 160 загальною потужністю 1015 кіловат. За досягнуті успіхи в зерновому господарстві і виконання державних планів продажу продукції у 1966 році колгоспові було присуджено третю республіканську премію Міністерства сільського господарства УРСР та Українського комітету профспілки робітників і службовців сільського господарства. Голову колгоспу комуніста С. Д. Савченка за вміле керівництво господарством та виконання державних планів нагороджено орденом Леніна.

З великим трудовим і політичним піднесенням трудящі села відзначили 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Вони домоглися значних успіхів, високих виробничих показників у завершенні плану восьмої п'ятирічки. План виробництва зерна виконано на 101 процент, молока — на 106 процентів, продажу державі м'яса — на 108 процентів. Партійна організація колгоспу приділяє велику увагу дальшому вдосконаленню організації колгоспного виробництва. На всіх виробничих ділянках впроваджено госпрозрахунок. У 1960 році створено партійний комітет, який об'єднав 4 первинні партійні організації бригад і ферм. В складі партійної організації села 129 членів і кандидатів у члени партії. Всі вони працюють на виробництві.

До сільської Ради Малої Лепетихи обрано 45 депутатів, у т. ч. 32 колгоспники і 13 представників інтелігенції. Бюджет сільської Ради на 1972 рік становив 40 тис. крб., з них на охорону здоров'я асигновано 12 тис. крб., на культурне будівництво та народну освіту — 23 тис. карбованців.

У мобілізації трудівників села на виконання поставлених завдань значну роль відіграє стінна преса. В бригадах регулярно випускаються стінівки та колгоспний «Перець», в яких висвітлюються досягнення передовиків і їх методи роботи, крити-

куються недоліки в організації праці. У колгоспному виробництві бере активну участь молодь. 210 комсомольців показують приклад у праці. Комсомолець-тракторист Г. В. Пархомчук, учасник обласного і республіканського змагання молодих механізаторів, посів перше місце в області та четверте в республіці. 15 членів ВЛКСМ працює на тваринницьких фермах, решта — в городній, рільничій та будівельній бригадах.

Самовіддана праця 107 трудівників села в 1970 році відзначена ювілейною медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна». Десятки колгоспників, які своєю працею зміцнюють господарство, удостоєні високих урядових нагород. Орденом Леніна нагороджено головного зоотехніка О. О. Сизоненка, орденом Жовтневої Революції колишнього голову колгоспу (нині персонального пенсіонера) С. Д. Савченка та завідуючого фермою С. Ю. Усачова. Високими трудовими успіхами готуються трудівники села відзначити свято дружби народів — 50-річчя утворення Союзу РСР.

За післявоєнний час невпізнанно змінилося село. Щороку 40—50 колгоспників справляють новосілля у просторих, красивих будинках. Останнім часом в селі збудовано двоповерхове приміщення колгоспної контори і сільської Ради. 1965 року Мала Лепетиха підключена до державної енергомережі. Всі будинки радіофіковані. Понад 32 км водопроводу прокладено в селі. До послуг населення 4 магазини. Міцно входять в побут колгоспників холодильники, пральні машини, газові плити. Жителі села мають в особистому користуванні понад 150 мотоциклів, радіоли, телевізори.

Поліпшилося медичне обслуговування мешканців села. В дільничній лікарні та трьох медичних пунктах трудяться лікар та 14 працівників з середньою спеціальною освітою. Діють 2 профілакторії для працівників тваринницьких ферм. 1957 року колгосп відкрив будинок ветеранів праці, які перебувають на повному утриманні колгоспу.

В середній та восьмирічній школах здобувають освіту 638 учнів. Їх навчають 45 вчителів. 1967 року в школах створено музеї бойової і трудової слави, документи і матеріали яких розповідають про учасників Великої Вітчизняної війни, ветеранів праці та передовиків колгоспу. Зросла кількість спеціалістів з вищою освітою. Серед них — 7 агрономів, 3 зоотехніки, інженер.

Підвищився культурний рівень жителів Малої Лепетихи. 1969 року завершено спорудження будинку культури із залом на 600 місць. При будинку культури діють гуртки художньої самодіяльності. В селі є 3 сільські і 4 бригадні клуби, 3 стаціонарні кіноустановки. Велику виховну роботу серед населення провадять 2 бібліотеки, де систематично відбуваються читацькі конференції, літературні вечори, влаштовуються книжкові виставки. Працює група товариства «Знання».

Високий рівень розвитку колгоспного виробництва, звитяжна праця трудівників села є надійною основою його дальшого економічного і культурного зростання на шляху будівництва комуністичного суспільства.

Л. Т. КОШКО, П. Я. СМИРНОВ, М. Т. ШЕВЧЕНКО

РУ́БАНІВКА

Рубанівка — село, центр сільської Ради. Відстань до районного центру — 30 км, до залізничної станції Сірогози — 18 км. Населення — 4598 чоловік. Сільській Раді підпорядковані села Шевченка та Веселе.

Поблизу села Шевченка виявлені рештки поселення та могильник доби бронзи і скіфське поселення V—IV ст. до н. е., а біля Рубанівки знайдено половецьку кам'яну бабу XI—XIII століть[1].

[1] Археологічні пам'ятки УРСР, т. 10, стор. 21; «Известия Таврической ученой архивной комиссии», № 36, стор. 91.

Ще у XVIII ст. в цих незайманих степах носилися табуни диких коней. 1798 року на березі степового озера осіли кілька втікачів-кріпаків. Вони й поклали початок селу[1]. 1806 року сюди переселили 556 чоловік з Полтавської та Чернігівської губерній, 1810 року — 446 вихідців з Курської губернії[2]. Через 12 років в казенному селі Рубанівці налічувалося 2845 чоловік, які проживали в 444 дворах. Мешканці села жили з хліборобства. На 1822 рік за селом закріпили 32 694 десятини землі, у т. ч. непридатної 960 десятин. Основним сільськогосподарським знаряддям була дерев'яна борона. У володінні селян 1822 року налічувалося 1368 коней, 3321 голова великої рогатої худоби, 3919 овець. Проте розподілялася тяглова сила дуже нерівномірно: значна частина бідняцьких дворів не мала робочої худоби. Ускладнювалося становище селян ще й нестачею води, яка навіть у колодязях, опоряджених цямринами, висихала. Дуже часто рубанівцям доводилося гнати на водопій худобу до Дніпра за 30 км від села. Часті засухи викликали неврожай, голод і, як наслідок цього, епідемії[3].

1864 року Рубанівка стала волосним центром. Населення швидко зростало і на початок XX ст. становило близько 11,7 тис. чоловік. Загальна ж площа селянських землеволодінь залишалася такою, як і до реформи. Якщо 1880 року на ревізьку душу припадало пересічно по 11,2 десятини землі, то вже 1906 року — лише 3,5 десятини[4]. Володіючи сільськогосподарськими знаряддями, у т. ч. букерами, основною кількістю тяглової сили, куркулі зосередили в своїх руках величезні земельні масиви. 1885 року 336 господарств села засівали 25—50 і більше десятин. Деякі з них обробляли понад 700 десятин. Водночас 150 господарств (із загальної кількості 1207) не мали ні землі, ні худоби, 770 — засівали від 5 до 25 десятин[5]. Збільшувати земельні наділи за рахунок оренди могли лише заможні господарства, бо ціни орендні різко зросли. Близько 100 рубанівців працювали на двох цегельно-черепичних заводах, збудованих у 1890—1900 рр. В селі були свої чинбарі, ковалі, стельмахи, столяри.

Вигідне географічне розташування Рубанівки [перехрестя великих шляхів Нікополь—Перекоп і Велика Лепетиха — станція Рикове (нині Партизани)] сприяло розвиткові торгівлі. Кожної п'ятниці тут відбувалися великі базари, двічі на рік — ярмарки, на які приїздили люди не лише з навколишніх сіл і хуторів, а й з Катеринослава, Каховки, Херсона, Мелітополя, Криму[6]. В свою чергу, рубанівці їздили до цих міст продавати сільськогосподарські продукти.

Тяжке становище селян Рубанівки породжувало ріст незадоволення широких мас населення. Тому й революційна пропаганда знаходила тут сприятливий грунт. Восени 1904 року в селі з'явилися соціал-демократичні прокламації[7]. 1905 року під час першої російської революції широку пропаганду провадили вчителі — соціал-демократи М. С. Шевченко, К. П. Височан та Н. К. Сапронов, один з керівників більшовицької організації в Криму[8]. Відбувалися численні мітинги, збори, сходки. Боротьба набрала настільки широкого розмаху, що місцеві власті змушені були викликати військовий загін. Почалися переслідування, обшуки, арешти. Під час

---

[1] М. В. Неручев. Очерк поземельных отношений в Таврической губернии на основании собранных губернской земской управой материалов. Симферополь, 1907, стор. 129; Справочная книжка о приходах и храмах Таврической епархии, стор. 75.

[2] Сборник статистических сведений по Таврической губернии, т. 1, вып. 2, стор. 17—57.

[3] ЦДВІА СРСР, ф. ВУА, спр. 21 476, арк. 1; Кримський облдержархів, ф. 26, оп. 1, спр. 6914, арк. 1—8.

[4] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 14, стор. 641; М. В. Неручев. Очерк поземельных отношений в Таврической губернии на основании собранных губернской земской управой материалов, стор. 40—49.

[5] Сборник статистических сведений по Таврический губернии. Приложение к 1-му тому сборника, вып. 1, таблиці Б-18, Б-19, стор. 2.

[6] Волости и важнейшие селения Европейской России, вып. 8, стор. 60.

[7] Революционная борьба на Херсонщине в 1905—1907 гг., стор. 70.

[8] Кримський облдержархів, ф. 26, оп. 3, спр. 577, арк. 246—270; Л. И. Ремпель. Красная гвардия в Крыму. Симферополь, 1957, стор. 28.

обшуків у М. С. Шевченка і С. Н. Фесика знайшли заборонену літературу, в т. ч. книгу В. І. Леніна «Що робити?»[1]. За протиурядову і антивоєнну агітацію, за заклик до революції в лютому 1907 року були заарештовані місцеві бідняки, брати Микола і Михайло Загної.

Але й переслідування не залякали рубанівців. На одному з мітингів селянин М. Кригін вигукнув: «Геть царя!» — і залізним прутом розбив бюст царя[2]. Він уникнув кари лише тому, що втік з села. Після поразки революції в країні відбувся спад боротьби і в Рубанівці.

Столипінська аграрна реформа прискорила руйнування селянської общини, поглибила класове розшарування села. На відруби виділилися куркулі, які, за безцінь скуповуючи землі бідноти, розширяли свої володіння. Так утворилися куркульські хутори Кравченка, Дорошенка, Катричів і Дурнєвих, яким належало пересічно по 700 десятин землі. Водночас багато селян обезземелювалося. Продавши свої земельні ділянки, вони йшли на заробітки до багатіїв. Сподіваючись знайти кращу долю, дехто переселився на незаймані землі до Іртиша (й дотепер у Казахстані на Іртиші є невелике село Рубанівка).

Рубанівська біднота постійно терпіла від голоду і епідемічних захворювань. З 1877 року в селі працював фельдшер, який утримувався на кошти общини. Лікарський пункт і аптеку, в яких лікар, фельдшер і аптекар обслуговували 22 176 жителів Рубанівської волості, відкрито 1902 року[3].

Тривалий час в селі не було жодного навчального закладу. Лише небагато дітей навчалися грамоти в церковних служителів. Перша парафіяльна школа відкрилася 1842 року. Через 19 років почало працювати сільське однокласне училище. На початку XX ст. Рубанівка мала 2 земські, 2 церковнопарафіяльні, 4 школи грамоти і вище початкове училище, в яких навчалося близько 800 учнів. Школи утримувалися в основному коштом общини. Так, 1880 року від державної казни одержано 250 крб., а від общини — 833. Площа приміщень і стан освітлення класів не відповідали елементарним санітарним нормам.

Основна маса селян Рубанівки вітала перемогу Лютневої буржуазно-демократичної революції. Частими стали мітинги, маніфестації. Прибували з фронтів по-більшовицькому настроєні солдати-рубанівці. Вони створили гурток політграмоти, вели роз'яснювальну роботу серед населення, влаштовували диспути з церковниками, закликали не визнавати владу Тимчасового уряду. В квітні 1917 року в селі створено тимчасову Раду солдатських депутатів[4].

Біднота гуртувалася навколо колишніх фронтовиків. Переконавшись, що Тимчасовий уряд добровільно не дасть народові ні землі, ні миру, селяни почали більш рішуче вимагати розподілу куркульських земель.

Радісно зустріли рубанівці Велику Жовтневу соціалістичну революцію. В листопаді — грудні 1917 року відбулися мітинги, збори селян, робітників цегельно-черепичних заводів. Радянську владу в селі, як і в усьому повіті, проголошено в січні 1918 року[5]. З представників селян, робітників, колишніх солдатів створено волосний ревком на чолі з Я. Г. Чистиковим та сільський ревком, головою якого обрали Л. Д. Ковбасу. Обидва вони уродженці села, бідняки, на фронтах першої світової війни зблизилися з більшовиками і твердо стали на їх позиції. Втілюючи в життя ленінський Декрет про землю, волосний і сільський ревкоми провели облік майна і землі в нетрудових господарствах і приступили до розподілу цих земель між безземельними і малоземельними селянами.

Навесні 1918 року село окупували австро-німецькі війська. Місцеві активісти,

---

[1] Філіал Запорізького облдержархіву в Мелітополі, ф. 28, оп. 3, спр. 657, арк. 22—25.
[2] Кримський облдержархів, ф. 26, оп. 3, спр. 577, арк. 246—270.
[3] М. В. Неручев. Очерк поземельных отношений в Таврической губернии на основании собранных губернской земской управой материалов, стор. 81—85.
[4] «Український історичний журнал», 1966, № 10, стор. 106.
[5] Філіал Запорізького облдержархіву в Мелітополі, ф. Р-58, оп. 1, спр. 43, арк. 1—94.

рубанівська біднота створили партизанський загін, який розгорнув боротьбу проти окупантів. Наприкінці року німецькі загарбники залишили село, але його захопили петлюрівці. В березні 1919 року відновлено Радянську владу, організовано партійний осередок[1], секретарем якого обрали П. І. Казанця — уродженця Рубанівки, вихідця з бідної селянської сім'ї. Наступного місяця в селі організовано молодіжну групу, яка разом з комуністами Рубанівки напередодні денікінської навали влилася до Задніпровської дивізії.

У червні 1919 року Рубанівку захопили денікінці. Знову почалися репресії, арешти. 27 червня вони заарештували першого голову сільревкому Л. Д. Ковбасу, за доносом куркулів схопили вчителів С. Н. Фесика і К. П. Височана. С. Н. Фесику вдалося втекти. 1 липня денікінці стратили Л. Д. Ковбасу і К. П. Височана, заборонивши протягом трьох днів знімати їх з шибениці. За справу революції і за народ віддали своє життя активісти села А. С. Ціомашко, А. Г. Шеховцов, П. Г. Гаврильченко, яких білогвардійці порубали шаблями. Поховані герої в братській могилі на центральній площі села. У січні 1920 року Червона Армія визволила Рубанівку від денікінців. В селі відновилася Радянська влада. Волревком і сільревком приступили до розподілу землі, насіння, реманенту. Навесні 1920 року рубанівці вперше організовано провели сівбу ярих культур. Мирний перепочинок тривав недовго. У червні 1920 року село захопили врангелівці[2]. Знову арешти, переслідування, вбивства.

31 жовтня 1920 року Рубанівку було визволено від врангелівців регулярними частинами 52-ї стрілецької дивізії Червоної Армії[3]. Остаточно відновилася Радянська влада. Головою волревкому став П. В. Ушаков, а головою сільревкому — М. Т. Ціомашко. Новими членами поповнився партосередок, очолений Д. І. Поповим. Згуртувавши навколо себе актив, комуністи вели політичну й роз'яснювальну роботу серед населення. Надійним помічником комуністів у боротьбі за нове життя, нову культуру, новий побут став комсомольський осередок Рубанівки, створений в квітні 1921 року. Одним з перших вожаків сільської молоді був Ю. Фесик. Восени 1921 року в селі працювала численна комсомольська організація[4]. Комсомольці входили до комітету допомоги голодуючим, до загону ЧОП, боролися проти банд, реквізували у куркулів хліб, які його гноїли в ямах, роз'яснювали населенню значення непу. Комітет незаможних селян (виник у Рубанівці в грудні 1920 року), займався розподілом земель, відібраних у куркулів і церкви, з розрахунку 2 десятини на їдця. Всього незаможні селяни одержали 8,3 тис. десятин землі[5].

Великі труднощі викликали засуха й голод 1921 року. До Рубанівки, як і до інших сусідніх сіл, прибували люди з районів Центральної Росії й Поволжя.

В ті голодні роки класові вороги — куркулі, маючи великі запаси хліба, переховували його, годували ним худобу, свиней, птицю, крадькома вивозили на продаж. Куркулі вдавалися до диверсій, цькували комуністів, погрожували середнякам, які співчували Радянській владі. У комуніста Р. Форбатка двічі спалювали хату, в інших — труїли коней і корів. Таємно вони виробляли план ліквідації Радянської влади в селі з допомогою залишків білобандитських зграй. Та змову було розкрито, її організаторів заарештовано. Волосний і сільський виконкоми в дуже складних умовах, забезпечили постачання Червоної Армії хлібом, надавали допомогу найбіднішим селянам.

Багато уваги приділялося налагодженню культурно-освітньої роботи. 1919/1920 навчального року у волості працювали 6 трудових шкіл, наступного року — вже 19[6]. З ініціативи комсомольців у селі почали діяти курси ліквідації неписьмен-

[1] Херсонський облпартархів, ф. 104, оп. 1, спр. 176, арк. 5, 7, 8.
[2] Гражданская война на Украине, т. 3, стор. 680.
[3] И. С. Коротков. Разгром Врангеля, стор. 225.
[4] Херсонський облпартархів, ф. 104, оп. 1, спр. 554, арк. 2.
[5] Запорізький облдержархів, ф. Р-73, оп. 1, спр. 11, арк. 121; ф. Р-1113, оп. 1, спр. 16, арк. 6.
[6] Там же, ф. Р-1113, оп. 1, спр. 21, арк. 12.

ності серед дорослого населення. У листопаді 1920 року відкрито сельбуд, 3 хати-читальні, сільську бібліотеку. Комсомольці і молодь брали активну участь в драмгуртку. На виручені за спектаклі гроші купували для клубу реквізит, допомагали бідняцькій молоді придбати одяг, взуття.

Добре працювала на селі й жіноча рада, створена 8 березня 1921 року. Вона мала кілька секцій: «Друзі дітей», соціалістичного виховання, професійну, кооперативну тощо. В центрі уваги ради були питання про участь жінок у профспілках, про ліквідацію неписьменності серед них, про завдання КНС тощо[1]. На засідання ради, що відбувалися двічі на місяць, приходили всі бажаючі жінки.

В ті роки розрухи, голоду, неймовірних труднощів Радянська влада піклувалася про дітей-сиріт. В сільському дитячому будинку виховувалося близько 40 безпритульних дітей. Значну допомогу дитячому будинку подали комсомольці. Вони зібрали серед населення подушки, ковдри, виготовили необхідні меблі, іграшки, допомогли в обробітку городу. Тоді в Рубанівці діяв також дитячий майданчик на 60 чоловік.

Партійна, комсомольська організації, жіноча рада виступили ініціаторами створення в жовтні 1922 року піонерської організації. Комуністи і комсомольці розповідали піонерам про діяльність В. І. Леніна, Н. К. Крупської та інших видатних діячів партії й міжнародного робітничого руху, організовували туристські походи, спортивні змагання, ігри. Старожили села пам'ятають, в якій урочистій обстановці відбувався прийом до комсомолу. На збори, крім молоді, приходили й комуністи. Прийом проходив як відбір найкращих. По закінченні зборів всі стоячи співали «Інтернаціонал».

В 1921 році 18 незаможних господарств об'єдналися в комуну «Бідняк». Першим її головою був М. М. Дурнєв — учасник громадянської війни, згодом секретар партійної організації колгоспу (загинув у роки Великої Вітчизняної війни). Навесні 1924 року з Великої Лепетихи в Рубанівку переїхала комуна «Полум'я революції». Обидві ці комуни згодом переїхали до Генічеського району. Влітку 1925 року в Рубанівці організовано комуну «Гудок».

На початку 1926 року рубанівці вже освоїли всі довоєнні посівні площі. Комуністична партія і Радянський уряд зробили все можливе для того, щоб селяни якнайшвидше одержали нову техніку і використали її на полях. 1928 року організовуються перші ТСОЗи — «Новий світ», «Червоний Жовтень», ім. Ворошилова, на базі яких у період масової колективізації створено 11 колгоспів: «Авангард», «Більшовик», «Схід», «Зоря», «Комінтерн», «Червоний прапор», «Комунар», «Вогник», «Шлях свободи», «Червоний Жовтень» та ім. Куйбишева[2].

Всіляку допомогу в організаційно-господарському зміцненні колгоспів, в обробітку землі, на збиранні врожаю подавала МТС, створена 1930 року. Допомагали й шефи — робітники Запоріжжя, Херсона, які ремонтували сільськогосподарську техніку, провадили культурно-масову роботу.

На 1933 рік Рубанівська МТС, яка мала 13 тракторів, 32 комбайни, 8 автомашин, обробляла 32 тис. га землі 16 колгоспів. У МТС діяло 15 бригад. Новою технікою оволоділи й дівчата. Серед них: Н. М. П'ятигорець, О. П. Єрик, О. І. Фурдак— бригада трактористок, які наслідували приклад Паші Ангеліної. Швидко зростала і кількість техніки. Вже на 1941 рік МТС мала 105 тракторів і 41 комбайн. 1938 року в селі організовано автоколону «Сільгосптрансу», 32 автомашини якої обслуговували місцеві колгоспи.

Партійні, комсомольські організації мобілізували колгоспників на боротьбу за підвищення продуктивності праці, зміцнення економіки господарств. 1935—1936 рр. в селі появилися перші стахановці: комбайнер Г. А. Єрмак, який скосив за сезон 800 га, І. І. Жегулін — 700 га, тракторист С. І. Пилипенко виробляв за сезон 2764 га умовної оранки. Кращі бригадири рільничих бригад Г. В. Закалюжний

[1] Херсонський облпартархів, ф. 104, оп. 1, спр. 410, арк. 1—4, 6, 8, 9, 12, 16, 17.
[2] Філіал Запорізького облдержархіву в Мелітополі, ф. Р-93, оп. 1, спр. 2296, арк. 3, 4.

з артілі «Червоний прапор», І. А. Литвиненко з артілі «Зоря», Д. В. Лук'яненко з артілі «Вогник» — вивели свої бригади в передові. Вони збирали понад сто пудів зернових культур з га[1]. Ударною працею відзначилися й чабан колгоспу «Червоний Жовтень» О. К. Скрипець, свинарка колгоспу «Авангард» М. О. Фесик, ланкова з колгоспу «Зоря» М. С. Шевченко. Вони були учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки 1940 року в Москві.

Зростали грошові доходи артілей, збільшувалися прибутки колгоспників. 1938 року вони одержали по 3 крб. грішми та по 3 кг хліба на трудодень. Село забудовувалося, впорядковувалось, озеленювалося. В центрі його встановлено пам'ятник В. І. Леніну. Було відремонтовано центральний клуб ім. Т Г. Шевченка, в кожному колгоспі відкрито хати-читальні, колгоспні клуби, бібліотеки. Працювала пересувна кіноустановка, в клубах — гуртки художньої самодіяльності. Село радіофікували.

Медичну допомогу населенню подавали 2 лікарі й 16 працівників з середньою спеціальною освітою, які працювали в лікарні на 35 ліжок, амбулаторії, аптеці. Діяли середня, 3 семирічні, 4 початкові й одна школа сільської молоді (організована ще 1925 року). Ці навчальні заклади напередодні війни охоплювали 2 тис. чоловік.

Мирна праця радянських людей була порушена віроломним нападом фашистської Німеччини. Багато рубанівців добровільно стали на захист рідної Батьківщини. Всі водії автоколони «Сільгосптрансу» відбули в діючу армію разом зі своїми машинами. А в цей час колгоспники, очолювані партійною організацією та сльською Радою, докладали всіх зусиль, щоб зібрати врожай і здати якомога більше хліба державі. У серпні—вересні 1941 року почалася евакуація колгоспної худоби, майна і техніки МТС у східні райони країни. До Сталінградської області відправили 105 тракторів, 41 комбайн, весь реманент тощо.

15 вересня 1941 року гітлерівці захопили Рубанівку[2]. Жорстокий окупаційний режим характеризувався розправами над мирними жителями, нечуваними звірствами, тяжкою примусовою працею. Терор, знущання стали звичайним явищем у житті села. За час окупації фашисти насильно вивезли до Німеччини близько 500 юнаків і дівчат.

Та не скорились окупантам рубанівці. Запорізький обком КП(б)У (до війни Рубанівка входила до складу Нижньосірогозького району Запорізької області) незадовго до окупації організував на території району партизанський загін, який очолив І. Д. Височин — секретар Нижньосірогозького райкому партії. До складу загону входила і група рубанівських патріотів у складі К. Ф. Онищенка (керівник), І. Д. Коваленка, Ф. В. Зінченка, О. М. Харенка, І. І. Павлюка, І. Я. Стельмаха, Т. Д. Кишкіної, Ф. О. Стуброва. Природні умови — відсутність великих лісових масивів — утруднювали діяльність партизанського загону. Але, незважаючи на це, горіли німецькі склади, машини, псувався зв'язок тощо. Навесні 1942 року фашистам вдалося схопити командира загону І. Д. Височина, начальника штабу І. С. Мурка, а також всіх членів рубанівської групи. Їх довго тримали в тюрмах, нещадно катували, підсилали провокаторів, примушували викопувати бомби, які не розірвались, але не похитнулася віра патріотів в перемогу радянського народу. Люті тортури довелося витримати К. Ф. Онищенку, який знав, де схована партизанська зброя. Гітлерівці так і не змогли вирвати у нього важливої таємниці. У липні 1942 року всіх партизанів закатували в генічеській тюрмі. Указом Президії Верховної Ради УРСР від 26 червня 1966 року патріотів — членів рубанівської групи посмертно нагороджено медаллю «За відвагу», Т. Д. Кишкіну — медаллю «За бойові заслуги». За щасливе майбутнє своєї Батьківщини віддали життя і комсомольці — патріоти Рубанівки — П. Я. і І. Я. Тарасенки, М. С. Устименко та інші. Вони

---

[1] З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 3, стор. 452.

[2] Херсонський облдержархів, ф. Р-1479, оп. 1, спр. 163, арк. 39.

перешкоджали насильній відправці молоді до Німеччини, розповсюджували листівки, збирали зброю. Посмертно М. С. Устименка, П. Я. і І. Я. Тарасенків нагороджено медалями «За відвагу».

Визволили Рубанівку від фашистських загарбників 31 жовтня 1943 року бійці 3-го гвардійського стрілецького корпусу 5-ї ударної армії. Та війна все ще тривала. На відстані 10—14 км від села протягом листопада 1943 — лютого 1944 років йшли запеклі бої Червоної Армії проти ворога. Стійкість і трудовий героїзм виявили жінки і підлітки села, які в негоду під обстрілом ворога носили до окопів снаряди, міни, патрони, продовольство. Люди утворили живий ланцюг, що тягнувся на кілька кілометрів[1]. «Все для фронту, все для перемоги» — під таким гаслом жило у воєнні роки село. В ім'я перемоги рубанівці не шкодували ні сил, ні енергії. Незважаючи на холод, нестатки, ремонтники працювали просто неба по 12—14 годин. Розбирали старі будівлі і каменем вимощували розмиті від дощів шляхи, по яких автомашини доставляли все необхідне на передову.

1865 рубанівців воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни, з них 1348 за мужність і героїзм нагороджено орденами і медалями. Серед них — два Герої Радянського Союзу Д. Т. Гридасов та В. К. Загной.

17-річним юнаком 1943 року пішов на фронт Д. Т. Гридасов. З листопада 1943 року він, кулеметник 267-ї стрілецької дивізії 51-ї армії, брав участь у визволенні Криму. 8 квітня 1944 року в бою у районі села Каранки Кримської області, ризикуючи життям, Гридасов знищив 9 ворожих вогневих точок, примусив здатися в полон 40 фашистів, відбив 5 ворожих контратак, знищив понад 60 гітлерівців і, тяжко поранений, залишився до кінця переможного бою, який відкрив шлях на Сімферополь[2]. За цей подвиг 24 березня 1945 року Д. Т. Гридасов удостоєний звання Героя Радянського Союзу. А в січні 1945 Д. Т. Гридасов брав участь у визволенні Чехословаччини. В одному з боїв він повторив подвиг О. Матросова. Ціною свого життя примусив замовкнути ворожий кулемет. Похований герой на площі чехословацького міста Кошіце[3].

В грудні 1943 року пішов на фронт В. К. Загной. Служив кулеметником 175-го гвардійського стрілецького полку 58-ї Червонопрапорної гвардійської дивізії, воював за Україну, Польщу, на території Німеччини. 23 січня 1945 року одним з перших форсував річку Одер в районі села Дебери Опельського округу, прорвався далеко вперед з кулеметом і утримував зручний для наших військ плацдарм. У цьому бою Володимира тяжко поранило. 27 січня 1945 року він помер від ран. Похований В. К. Загной з військовими почестями на західній околиці німецького села Харст. За мужність і відвагу йому посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

На фронтах Великої Вітчизняної війни загинуло понад 400 рубанівців. Їхні імена викарбувані на гранітних плитах меморіального комплексу, в народному музеї села зберігається багато фотографій, документів, особистих речей загиблих воїнів.

Переборюючи великі труднощі, жителі села одразу ж після визволення взялися за відбудову зруйнованого господарства. Збитки, завдані ворогом, були величезні. Окупанти пограбували колгоспи і МТС, забрали з села всіх коней, корів, свиней, овець, зруйнували приміщення державних і громадських організацій, лікарню, будинок культури, бібліотеки.

Весняно-польові роботи 1944 року провадилися в дуже тяжких умовах: поля доводилося обробляти переважно коровами, ранні культури колгоспники сіяли вручну, а посівний матеріал у поле доставляли на візках. Тільки завдяки самовідданій праці трудівників села сівбу було проведено вчасно. Із східних областей СРСР прибувала сільськогосподарська техніка. Було відремонтовано приміщення

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-1479, оп, 1, спр, 163, арк. 40; Фронтовые дороги, стор. 205.

[2] Архів МО СРСР, ф. 33, оп. 793 756, спр. 12.

[3] Газ. «Наддніпрянська правда», 24 листопада 1964 р.

МТС, відкрито курси механізаторів, які незабаром підготували 50 трактористів і комбайнерів (з них третина — жінки). У 1945 році на полях уже працювали понад 20 тракторів, 12 комбайнів. Урожай 1944 року було зібрано вчасно і без втрат, хлібопоставки державі виконано повністю. Значну допомогу колгоспам надала Рубанівська автоколона, яка відновила роботу ще в грудні 1943 року. У вивезенні хліба на елеватори допомагали й спеціально надіслані військові автоколони. 1948 року автоколона обслуговувала не тільки колгоспи Херсонщини, а й Вінницької, Хмельницької, Кіровоградської областей. В 1951 році вона налічувала 245 автомашин, понад 300 водіїв та обслуговуючого персоналу. Згодом подібні організації виникли у сусідніх районах, і межі діяльності Рубанівського автопідприємства звузилися. 1969 року його парк складався із 77 вантажних автомашин, 23 автобусів, 2 легкових автомобілів.

Герої Радянського Союзу, уродженці с. Рубанівки — Д. Т. Гридасов (зліва) і В. К. Загной. Фото 1944 р.

До кінця четвертої п'ятирічки господарство села було повністю відбудовано. Значну роль у дальшому піднесенні економіки села відігравала МТС, реорганізована 1958 року в РТС, а 1961 року у відділення «Сільгосптехніки». Основною виробничою одиницею відділення «Сільгосптехніки» стала майстерня для ремонту колісних тракторів, оснащена верстатами, моторообкатним стендом, вантажопідйомним краном та іншим устаткуванням. Тут плідно трудиться близько 30 робітників та інженерно-технічних працівників.

Щоб раціональніше використовувати досягнення науки і техніки, ширше впроваджувати механізацію і автоматизацію в сільському господарстві, на базі 11 колгоспів Рубанівки протягом 1950—1960 рр. створено три великі господарства: ім. XIX партз'їзду, «Шлях Леніна», «Червоний Жовтень». За колгоспом «Червоний Жовтень» закріплено 7871 га землі, «Шлях Леніна» — 9896 га та ім. XIX партз'їзду — 6336 га сільськогосподарських угідь. Переймати досвід у рубанівських хліборобів приїжджають делегації не лише з інших областей і республік нашої країни, а й з зарубіжних країн. За останні роки тут побували делегації з Німецької Демократичної Республіки, Болгарії тощо.

230 комуністів і 428 комсомольців села показують приклад в труді й навчанні. Серед них багато передовиків виробництва — комуністка, бригадир пташниць колгоспу «Шлях Леніна», кавалер 2-х орденів Леніна З. С. Німчук. За минулу п'ятирічку її бригада перевиконала план на 114,1 проц.: одержала 8047 тис. штук яєць, продавши державі 6722,2 тис. штук. З 1954 року артіль «Шлях Леніна» очолює І. Т. Німчук. Господарство за кілька років з найвідсталішого в районі вийшло у число передових. Партія і уряд високо оцінили його заслуги, нагородивши орденом Леніна. 1969 року він був делегатом 3-го республіканського з'їзду колгоспників. Орденом Леніна нагороджено і голову колгоспу ім. XIX партз'їзду Я. П. Польського та бригадира садово-городньої бригади колгоспу «Червоний Жовтень» В. Д. Слюсаря. Всього за післявоєнний період урядових нагород удостоєно 103 рубанівців, з них ордена Трудового Червоного Прапора — 7, ордена «Знак Пошани» — 5, медалей — 87.

Широкого розмаху набув рух за комуністичне ставлення до праці, зачинателями його в селі стали доярка В. І. Жадлун з колгоспу ім. XIX партз'їзду, пташниця З. С. Німчук з колгоспу «Шлях Леніна», робітник автопідприємства В. І. Нікітенко. 1959 року вони першими включилися в змагання. Тепер в селі 12 бригад та близько 400 ударників комуністичної праці.

Рік у рік зростають прибутки колгоспів. На 1970 рік вони становили по колгоспу «Червоний Жовтень» — 1,5 млн., «Шлях Леніна» — 6,4 млн., ім. XIX парт-

Мітинг побратимів — трудівників колгоспів «Шлях Леніна» с. Рубанівки та ім. Ульянова Ульяновської області. Село Рубанівка, 1969 р.

з'їзду — 1,3 млн. крб. Це дало можливість виділяти значні кошти на будівництво, для впорядкування села тощо. За рахунок колгоспів і з допомогою держави збудовано 3 електростанції, 15 типових чотирирядних корівників, 8 свинарників, 4 вівчарні, доїльний зал карусельного типу в колгоспі ім. XIX партз'їзду, 3 широкогабаритні пташники на 12 тис. курей кожний, 5 зерносховищ, продуктові склади, пожежні депо, типові гаражі для автомашин, майстерні для ремонту сільськогосподарської техніки, кузні. Понад 300 житлових будинків споруджено за післявоєнний період, прокладено понад 20 км водопроводу. Успішно завершили колгоспники Рубанівки восьму п'ятирічку, значно перевиконавши плани. Вони виробили понад 1,3 млн. цнт зерна, 57 тис. цнт м'яса та 252 тис. цнт молока.

Питаннями виробництва, розвитку культури, народної освіти, побуту займається сільська Рада Рубанівки. В її складі 64 депутати, у т. ч. 50 колгоспників і робітників, 14 представників інтелігенції. На 1972 рік бюджет Ради становив 43 тис. крб., з них на культурне будівництво і народну освіту асигновано 25 тис., на охорону здоров'я — 11 тис. крб. На кошти, виділені правліннями колгоспів, споруджено ціле лікарняне містечко — дільничну лікарню на 35 ліжок, пологовий будинок, амбулаторію, рентгенологічний кабінет, є два медпункти. Тут працюють 2 лікарі та 16 медичних працівників з середньою спеціальною освітою. Понад 50 років віддав своїй улюбленій справі заслужений лікар УРСР П. М. Дереза.

В середній, восьмирічній та двох початкових школах здобувають знання 997 учнів. Близько ста чоловік продовжують навчання в заочній школі. Тільки за 1957—1969 рр. середню освіту здобули (у т. ч. заочно) близько 800 чоловік. 64 вчителі озброюють майбутніх будівників комуністичного суспільства міцними знаннями основ наук, розвивають у них прагнення до творчих пошуків.

Рубанівцям є де відпочити, провести своє дозвілля. В селі — три колгоспні будинки культури та клуб робітників автопідприємства, де працюють хорові, вокальні, драматичні, хореографічні гуртки. Крім того, діють червоні кутки на цегельному заводі та у відділенні «Сільгосптехніки». В будинках культури встановлено широкоекранну кіноапаратуру; в бібліотеках налічується понад 30 тис. книг. Робітники, колгоспники, службовці, сільська інтелігенція передплачували 1970 року близько 6 тис. примірників газет і журналів. В селі організовано народний музей.

Нова радянська дійсність народжує нові, відмінні від минулого, звичаї й обряди. В селі провадяться комсомольські весілля, урочисті реєстрації шлюбів у кімнатах щастя при будинках культури. Доброю традицією стала зустріч демобілізованих воїнів. У святковій обстановці їм вручаються паспорти, трудові книжки, відбуваються посвячення в колгоспники. Уродженцями села є віце-адмірал В. О. Єрещенко та контр-адмірал Г. Є. Навроцький. Доктор сільськогосподарських наук В. Н. Фесик працює в Одеському державному університеті.

Вже кілька років колгосп «Шлях Леніна» змагається з господарством ім. Ульянова Ульяновської області. 1969 року делегація рубанівців побувала в гостях у російських братів на берегах Волги. Того ж року ульяновці побували на Херсонщині. На відзнаку 100-річчя з дня народження В. І. Леніна та щирої дружби між колгоспниками у Рубанівці відбулося свято. Учасники мітингу встановили біля кол-

госпного будинку культури пам'ятний камінь, на якому викарбувано: «Цей пам'ятний камінь закладено на честь 100-річчя від дня народження В. І. Леніна, коли побратались колгоспники артілей «Шлях Леніна» на Херсонщині та ім. Ульянова Ульяновської області. с. Рубанівка, рік 1969».

У спеціально виготовленому створі каменя замуровано лист-звернення до рубанівців, які у 2070 році відзначатимуть 200-річчя з дня народження В. І. Леніна. У листі є такі слова, адресовані прийдешньому поколінню: «Хай прикладом беззавітного служіння народу, справі революції буде для вас життя і діяльність Володимира Ілліча Леніна. Хай у ваших серцях вічно палає вогонь Ленінізму, вогонь боротьби, вогонь революції!». Найкращу вулицю Рубанівки названо іменем вождя.

Живуть і працюють в українському селі представники близько 10 народів, народностей Країни Рад. В роки Великої Вітчизняної війни пліч-о-пліч відстоювали соціалістичні завоювання росіяни й казахи, грузини й білоруси, українці й чуваші. А їх діти й онуки своєю натхненною працею зміцнюють ті великі здобутки Жовтня, за які билися і вмирали батьки. В ім'я світлого майбутнього Рубанівки віддав своє життя і юнак з сонячної Осетії М. Бурнацев, а сьогодні рубанівці осетин С. О. Хадіков, башкир М. І. Кунадбаєв, удмурт І. П. Ліканцев, білорус М. Х. Суржик та інші своєю працею прикрашають село.

Втілення в життя величних накреслень Комуністичної партії і Радянського уряду забезпечить ще швидші темпи розвитку економіки села, дальше підвищення матеріального і духовного рівня трудящих.

М. Я. ПЕРХНЯК

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД ВЕЛИКОЛЕПЕТИСЬКОГО РАЙОНУ

КАТЕРИ́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру і за 35 км від залізничної станції Сірогози на лінії Херсон—Запоріжжя. Дворів — 244, населення — 742 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Костянтинівка.

Центральна садиба колгоспу «Прапор», за яким закріплено 5555 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 5512 га орної землі, 36 га садів, розміщена в Катеринівці. Господарство має зерно-тваринницький напрям.

За великі трудові досягнення в сільському господарстві 4-х жителів села удостоєно урядових нагород. У селі діє восьмирічна школа, де 15 учителів навчають 118 дітей, побудовано клуб із залом на 220 місць, є медичний пункт. Прокладено водопровід.

В селі працює 27 комуністів, 49 комсомольців.

В історичних документах село згадується з 1796 року.

В січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу.

На фронтах Великої Вітчизняної війни брали участь 150 жителів, з них 50 чоловік нагороджено орденами і медалями. На честь 87 загиблих воїнів у селі споруджено пам'ятник.

МИКОЛА́ЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 35 км від районного центру і за 25 км від залізничної станції Сірогози. Дворів — 335, населення — 1095 чоловік. Сільраді підпорядковані села Демидівка, Запоріжжя.

В Миколаївці міститься центральна садиба колгоспу «50-річчя Жовтня» зерно-тваринницького напряму. За господарством закріплено 4912 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4614 га орної землі, 38 га садів. Діє вальцьовий млин, є сепараторний пункт.

За високі показники в праці урядовими нагородами відзначено 3-х жителів, у т. ч. орденами Леніна та Жовтневої Революції тракториста М. Я. Табулинського.

Є середня школа, де 22 вчителі навчають 261 учня, будинок культури із залом на 300 місць, бібліотека, медичний пункт. Прокладено 6 км водопроводу.

В селі працює 52 комуністи, 155 комсомольців.

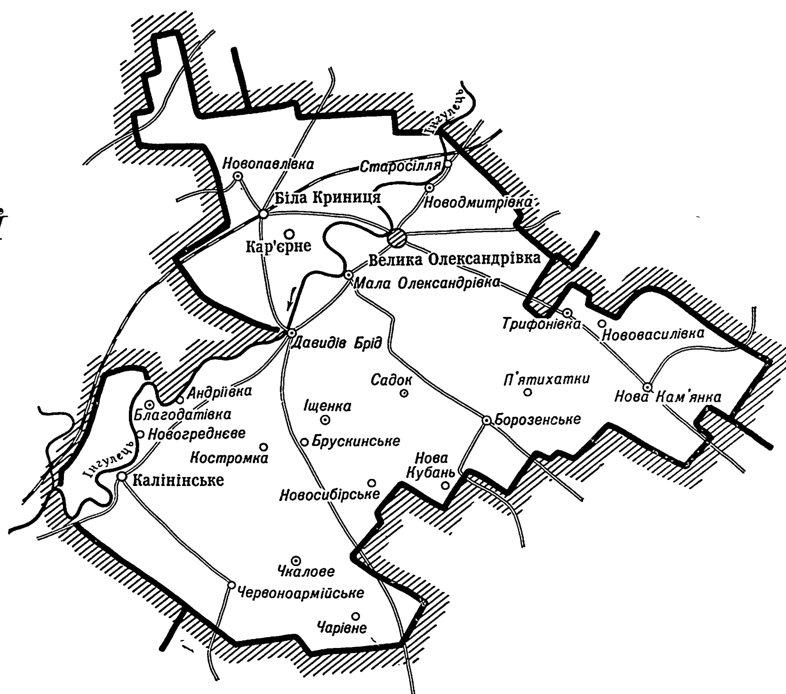
Засноване село 1869 року.

В січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу.

В селі Демидівці встановлено пам'ятник колишньому голові колгоспу ім. XXII з'їзду КПРС Л. А. Основикову, який загинув у липні 1971 року, рятуючи врожай від пожежі.

На фронтах Великої Вітчизняної війни Батьківщину захищали 147 жителів, з них загинуло 25 чоловік, 57 — нагороджено орденами і медалями.

ВЕЛИКО-ОЛЕКСАНДРІВСЬКИЙ РАЙОН

Площа району 1,5 тис. кв. км. Населення 37,8 тис. чоловік, у т. ч. сільського 24,8 тис. (65,6 проц.), міського 13 тис. (34,4 проц.). Пересічна густота населення 25,2 чоловіка на кв. км. З корисних копалин є поклади вапняку. 3 селищним та 10 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковано 61 населений пункт. На підприємствах, в радгоспах, колгоспах, установах 63 первинні партійні, 76 комсомольських і 34 профспілкові організації. В економіці провідне місце належить сільськогосподарському виробництву. За 2 радгоспами і 16 колгоспами закріплено 124 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 111,6 тис. га орної землі. В районі 9 промислових підприємств. Населення обслуговують 37 медичних закладів. У 46 загальноосвітніх школах, серед яких 10 середніх, 13 восьмирічних, 21 початкова, школа-інтернат і школа робітничої молоді, навчається 6765 учнів. Культурно-освітню роботу ведуть 12 будинків культури, 46 клубів, 28 бібліотек, сільський музей; є 55 кіноустановок. У районі—5 пам'ятників В. І. Леніну, 28 пам'ятників воїнам, які загинули в роки Великої Вітчизняної війни.

ВЕЛИ́КА ОЛЕКСА́НДРІВКА

Велика Олександрівка — селище міського типу, центр району. Розташована на лівому березі річки Інгульця, за 108 км від Херсона; відстань до найближчої залізничної станції Біла Криниця (на лінії Дніпропетровськ—Херсон) 9 км. Населення — 8048 чоловік. Селищній Раді підпорядковані населені пункти Первомайське і Твердомедове.

Поселення засноване у 1784 році вихідцями з Чернігівської, Полтавської і Київської губерній. Спочатку воно називалося Новоолександрівкою. Селу було відмежовано 24,6 тис. десятин землі[1]. 1803 року з Чернігівської і Київської губерній сюди приїхали нові партії переселенців, які оселилися трохи нижче Новоолександрівки. Це поселення дістало назву Малої Олександрівки, а Новоолександрівку

[1] Херсонський облдержархів, ф. 14, оп. 1, спр. 1175, арк. 38; Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6, приложения, стор. 114, 246, 247.

було перейменовано на Велику Олександрівку. Її населення, що складалося в основному з українців, а також росіян і євреїв, зростало досить швидко. 1859 року село вже мало 445 дворів, у яких мешкало 2373 жителі, у т. ч. 1395 чоловіків і 978 жінок. 1860 року Велику Олександрівку віднесено до розряду містечок[1], вона стала центром волості. Переважну більшість її населення становили державні селяни, що займалися землеробством: вирощували пшеницю, жито, ячмінь, овес, соняшник, льон, кукурудзу, рапс, коноплі, гречку, баштанні культури. Хоч грунт був і чорноземний, однак врожаї збирали низькі, особливо бідняцькі господарства. Вони не мали доброго насіння та й сіяли невчасно, бо були здебільшого безтяглі і мусили чекати, доки закінчать польові роботи більш заможні односельці, щоб найняти у них волів чи коней і реманент. Не випадково у бідняків хліба вистачало лише до Нового року, а до весни з'їдали навіть насіння для посіву. Не раз сільська громада мусила звертатися до Херсонської палати державних маєтностей з проханням надати позичку зерном голодуючим селянам для прохарчування сімей і засіву полів. Так, у березні 1860 року Великоолександрівська громада просила 42 четверті хліба, а через три роки — вже 165 четвертей озимої і 48 четвертей ярої пшениці й жита, бо бідували вже 173 родини, що налічували 863 чоловіка[2].

Після 1866 року, коли основні положення селянської реформи були поширені на державних селян, становище хліборобів Великої Олександрівки навіть погіршало. Землі в їхньому користуванні лишилося стільки ж, скільки й було, а подушна подать значно зросла, збільшилися і численні податки. Лише куркульські господарства та невелика кількість середняків могли їх сплачувати без особливих труднощів, бо виробляли досить хліба, який продавали на місцевих ярмарках і базарах. Ярмарки у Великій Олександрівці відбувалися 3 рази на рік — 25 березня, 1 серпня і 6 грудня. На них з навколишніх сіл і сусідніх волостей з'їжджалися селяни з сільськогосподарськими продуктами, ремісники — із своїми виробами, а також торговці, купці.

З розвитком капіталізму в містечку один за одним відкривалися дрібні промислові підприємства. У 1887 році їх було 47: кравецькі й шевські кустарні майстерні, кузні, млини, олійниці, гончарні, де випалювали горщики і черепицю, цегельня тощо. 1901 року тут діяли 2 бондарні, 4 майстерні жерстяних виробів, 9 — для виготовлення возів і саней, 12 кравецьких та ін.[3]. На кожному з цих підприємств працювало по 2—3 робітники, а то й по одному. У буремні роки першої російської революції серед робітників і селян Великої Олександрівки революційну роботу проводили члени місцевого соціал-демократичного гуртка, що виник 1905 року[4]. Однак значних виступів трудящих у містечку не було.

З кінця 1906 року царський уряд почав проводити в життя столипінську аграрну реформу, яка зруйнувала селянську общину. На початок 1909 року з Великоолександрівської общини вийшло 101 господарство, які одержали у власність 619 десятин надільної землі; подали заяви про вихід 582 двори. Та користь від реформи здобули лише куркулі: вони закріпили за собою кращі землі і скуповували у бідноти багато десятин. Бідняцькі і чимало середняцьких родин опинилися в тяжкому становищі: землі їм виділили гірші, здебільшого далеко від містечка, обробляти їх вони не мали чим, а тому й мусили продавати або здавати в оренду. Ті ж з них, хто засівав свою землю, одержував мізерні урожаї: жита озимого — пересічно 35 пудів, озимої та ярої пшениці — 14—15 пудів з десятини[5]. Прогодуватися з своїх наділів при таких

---

[1] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6, стор. 112, приложения, стор. 246, 247.

[2] Херсонський облдержархів, ф. 300, оп. 1, спр. 705, арк. 27, 742, 747.

[3] Там же, ф. 6, оп. 2, спр. 7, арк. 1, 2; Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6, стор. 246, 247.

[4] Історія селянства Української РСР, т. 1, стор. 466.

[5] ЦДІА СРСР, ф. 408, оп. 1, спр. 153, арк. 68; Херсонський облдержархів, ф. 6, оп. 2, спр. 11, арк. 6. спр. 15, арк. 17.

низьких урожаях бідняцькі родини не могли. Злидні дедалі більше засмоктували їх. І йшли з своїм лихом селяни до шинків, яких налічувалося понад десяток та ще кілька «монопольок». А лікарні у волосному центрі не було аж до 1912 року, працювали лише фельдшер та акушерка. Але й з відкриттям земством лікарні штат медичних працівників збільшився лише на одиницю — з'явився, нарешті, лікар. З двома своїми помічниками він мав обслуговувати майже семитисячне (6,9 тис.) населення Великої Олександрівки та мешканців навколишніх сіл.

Аж ніяк не могла задовольнити потреб жителів і шкільна мережа. У 1894 році вона складалася із земської і двох церковнопарафіяльних шкіл, в яких навчалося 277 дітей, з них 55 дівчаток. У першому десятиріччі XX ст. відкрилося ще 2 школи, але й вони були початковими. Демократично настроєні вчителі організували в містечку хоровий і драматичний гуртки. Вистави й концерти відбувалися в клуні, яку аматори наймали в крамаря. Освітлювався цей «театр» гасовими лампами та свічками, що їх приносили глядачі. У 1898 році Херсонське повітове кураторство народної тверезості відкрило у Великій Олександрівці чайну, а при ній — бібліотеку, фонд якої складався з 360 книжок, переважно релігійного змісту.

Під час першої світової війни внаслідок мобілізацій до армії кількість жителів Великої Олександрівки зменшилась і в 1916 році становила 6,5 тис., у т. ч. чоловіків — 2,8 тис.[1]. Багато селянських господарств лишилося без робочих рук, а сім'ї — без годувальників. Роками йшла світова бойня. В лютому 1917 року народні маси скинули самодержавство, але й буржуазний Тимчасовий уряд, що захопив владу, не бажав вивести країну з імперіалістичної війни, не збирався надати селянам землю. Земельні комітети і Ради, створені на місцях, у своїй більшості опинилися в руках куркульських елементів і дрібнобуржуазних партій. У Великій Олександрівці вони теж не захищали інтереси трудящих мас.

Велика Жовтнева соціалістична революція надихнула найбідніші верстви населення на боротьбу за встановлення в містечку Радянської влади. Цю боротьбу очолили солдати-більшовики з військових частин, дислокованих у Великій Олександрівці. У січні 1918 року вся влада в містечку перейшла до Ради робітничих і селянських депутатів, до якої увійшли найбільш свідомі, активні представники трудящих мас. Та не встигла Рада приступити до обліку й розподілу землі за трудовою нормою, як у березні Велику Олександрівку окупували австро-німецькі війська, а разом з ними з'явилися і українські буржуазні націоналісти.

Проти ворогів у Херсонському повіті розгорнулася широка народна боротьба, якою керував окружний підпільний військово-революційний комітет. У цю боротьбу активно включилися і трудящі Великої Олександрівки. Так, у донесенні херсонського губернського старости міністру внутрішніх справ гетьманського уряду від 30 серпня 1918 року говорилося, що поліцією затримано і передано австрійським властям мешканців Великої Олександрівки П. Тавачнянського, Т. Гриня, А. Гнездовського, В. Кота, О. Соломаху і О. Савеленка, яких обвинувачували у більшовицькій агітації проти окупантів і гетьманців, а Кіндрата і Микиту Шелудьків — ще й у переховуванні зброї. До військово-польового суду було віддано великоолександрівців Л. Плахуту та О. Білоконя, які, як доповідав староста, «не визнають існуючого на Україні державного ладу та підбивають інших»[2].

Влітку в Херсонському повіті проти окупантів та їх буржуазно-націоналістичних прислужників вели боротьбу партизанські загони[3], в яких було чимало жителів Великої Олександрівки. Після того, як у листопаді 1918 року окупантів вигнали з містечка, його захопили петлюрівці. В районі Великої Олександрівки діяв партизанський загін Л. Г. Бондарєва, бійцями якого були жителі містечка Т. Г. Матков-

---

[1] Список населенных мест Херсонской губернии. (По данным Всероссийской сел.-хоз. переписи 1916 г.), стор. 61.

[2] Победа Советской власти на Херсонщине, стор. 128—130.

[3] Сорок років Радянської влади на Херсонщині, стор. 37

ський, В. Сич та інші. В лютому 1919 року партизани вибили ворога зі станції Біла Криниця[1].

Коли в березні 1919 року частини Червоної Армії і партизанські загони визволили Херсонщину від петлюрівців і трудящі відновили Радянську владу, жителі Великої Олександрівки, пройняті почуттям пролетарської солідарності і вдячності за допомогу в боротьбі з ворогами, зібрали і відправили голодуючим робітникам промислових центрів Радянської Росії 10 тис. пудів зерна та 5 тис. пудів інших продуктів. У липні трудящі передали чимало хліба й одягу Червоній Армії, яка вела тяжкі бої з денікінцями[2]. Коли до містечка наблизилися білогвардійці, в ньому було створено штаб оборони, організовано збройний загін, який рушив назустріч ворогові. У нерівному бою з переважаючими силами денікінців він зазнав поразки і відступив спочатку до Великої Олександрівки, а потім — до Старосілля. Півроку в містечку лютували білогвардійці: грабували жителів, розстрілювали і вішали активних борців за Радянську владу. В січні 1920 року під ударами червоноармійських частин денікінці втекли до Криму.

У Великій Олександрівці було створено волревком, а в березні — обрано волвиконком, сільську Раду селянських і червоноармійських депутатів. Радянські органи зосередили свої зусилля на ліквідації тяжких наслідків «хазяйнування» в містечку і волості білогвардійців та їх попередників — іноземних окупантів, петлюрівців тощо. Становище було тяжким. У пограбованих ворогом селян не лишалося хліба, тільки куркулі мали значні запаси. Волвиконком, виходячи з класових позицій захисту бідноти і середняків, переклав на заможні господарства основний тягар продрозкладки. Куркулі відповіли на це відчайдушним опором, стали на шлях відкритої боротьби проти Радянської влади. Так, весною 1920 року банда Іванова по-звірячому розправилася із загоном херсонських робітників, який під час проведення в повіті «тижня червоного хлібороба» прибув до Великої Олександрівки, щоб допомогти селянам у ремонті сільськогосподарського реманенту. У збройній сутичці загинуло 18 чоловік, у т. ч. секретар Херсонського повітового комітету партії Варич, який очолював загін, і голова Великоолександрівського волвиконкому О. Вакуленко[3]. Незважаючи на опір класових ворогів, план продрозкладки волость виконала успішно. Наказом Миколаївської губернської військово-продовольчої наради її було занесено на почесну Червону дошку[4]. Цей успіх став можливим завдяки активній підтримці широкими масами трудящих селян продовольчої політики Радянської влади, всіх її важливих заходів на селі. В одній з кореспонденцій, вміщеній в газеті «Херсонская правда», говорилося: «Поїздка по районах Берислава і Великої Олександрівки переконує у глибокій відданості трудового селянства Радянській владі. Партія комуністів-більшовиків з кожним днем здобуває все більше довір'я. На з'їздах, конференціях і просто на мітингах членів КП(б)У слухають з увагою, майже поголовно голосуючи за резолюції, запропоновані ними»[5].

1920 року в містечку створено партійний і комсомольський осередки, а з початком наступу врангелівських військ — Великоолександрівський районний партійний комітет[6]. У вересні в районі Великої Олександрівки дислокувалися частини 20-ї дивізії Другої Кінної армії[7], до яких влилося багато місцевих жителів. Проти військ чорного барона Врангеля та інших ворогів Радянської влади билися Ф. Ю. Дубина, Г. З. Трюх, О. Л. Білокінь, І. В. Цаца, В. І. Камлик та чимало інших[8].

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-1925, оп. 1, спр. 146, арк. 6.
[2] Победа Советской власти на Херсонщине, стор. 209, 214.
[3] П. Сергеев. Когда открываются тайны. Херсон, 1963, стор. 100—110.
[4] Победа Советской власти на Херсонщине, стор. 265.
[5] Газ. «Херсонская правда», 26 березня 1920 р.
[6] Херсонський облдержархів, ф. Р-733, оп. 1, спр. 39, арк. 44; З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 1, стор. 112.
[7] Херсонський облдержархів, ф. Р-37, оп. 1, спр. 5, арк. 705.
[8] Там же, ф. Р-1650, оп. 1, спр. 14, арк. 13.

З розгромом врангелівців закінчилася громадянська війна на Україні, але не закінчилася боротьба з численними бандами, які перешкоджали розгортанню радянського будівництва, тероризували і грабували населення, вбивали комуністів, активістів комнезаму (створений влітку 1920 року). Боротьбу населення Великої Олександрівки проти бандитських зграй очолив комуністичний осередок, який на початку 1921 року складався з 18 членів і кандидатів у члени партії[1]. Комуністи спиралися на комнезам і місцевий секретаріат профспілки «Всеробітземлісу». Цей секретаріат об'єднував 1100 чоловік[2].

У лютому 1921 року волость було оголошено на воєнному становищі, навколо волосного центру створено застави. Але бандити діяли великими силами. 26 лютого на Велику Олександрівку напав загін махновців (до 2000 шабель). Бандити вбили близько 40 чоловік: начальника району по боротьбі з бандитизмом Логінова, начальника Великоолександрівської волосної міліції Надточія, трьох міліціонерів, райпродкомісара та ін. Наступного місяця від рук махновців загинули голова і інструктор місцевого профсекретаріату. В березні в районі Великої Олександрівки знову з'явилася банда Іванова. В бою з нею склали голови 5 мешканців села. 30 березня 1922 року у виселок Твердомедове увірвалася зграя Свища. Проти неї виступив великоолександрівський загін на чолі з комуністом В. Цацою. Банду було розбито. В цьому бою загинув син командира, один з перших комсомольців села І. Цаца[3].

Велику підтримку населенню в ліквідації ворожих зграй подавали військові частини. У спільній боротьбі проти бандитизму і розрухи дедалі міцніла дружба між червоноармійцями й місцевими жителями. Так, у посівній кампанії 1921 року взяло участь півтори тис. бійців 6-ї радянської армії. Завдяки їхній допомозі навесні у волості було зорано і засіяно 62,8 тис. десятин[4].

З натхненням трудилися люди на вільній ниві, але посуха звела майже нанівець їхню працю. У зв'язку з неврожаєм 1921 року наступної весни вся Херсонщина була охоплена голодом. На боротьбу з ним Радянський уряд, місцеві органи влади кинули всі сили. Волості Херсонського повіту було поділено на три категорії. Великоолександрівську віднесено до таких, що спроможні були самі справитися з голодом і навіть подати допомогу іншим.

За планом селяни Великої Олександрівки мали допомогти продуктами населенню Нововоронцовської волості. Але й у Великоолександрівській волості налічувалося близько 2 тис. голодуючих. Для них радянські органи виділили 24,7 млн. крб. (у цінах 1921 року) і 210 пудів хліба. Особлива увага приділялася врятуванню дітей: місцеві Ради подбали про відкриття кількох дитячих будинків на 320 вихованців, створення їдалень. Завдяки допомозі держави насінням селяни волості восени 1921 року змогли засіяти понад 5,4 тис. десятин землі[5].

Про щиру вдячність селян Радянській владі за всебічну підтримку й допомогу свідчить резолюція, прийнята делегатами волосного з'їзду Рад, що відбувся 24 жовтня 1922 року. «Радянська влада,— говорилося в ній,— єдина захисниця робітників і селян. Вона добилася перемоги над ворогами на кривавих фронтах і нині веде боротьбу на економічному фронті, за відбудову зруйнованого господарства... Ми даємо клятву підтримувати всі заходи Радянської влади»[6].

На початку 20-х років у Великій Олександрівці організовано кілька колективних господарств. У вересні 1921 року тут вже діяли артілі «Воля», «Великоолександрівська № 4» та «Єднання». У грудні наступного року створено ТСОЗ «Нова зоря»,

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-1887, оп. 3, спр. 255, арк. 109.

[2] Там же, ф. Р-607, оп. 1, спр. 157, арк. 14.

[3] Там же, ф. Р-2, оп. 1, спр. 35, арк. 51—54; ф. Р-1887, оп. 3, спр. 209, арк. 7, 101; газ. «Херсонский коммунар», 2 лютого 1923 р.

[4] З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 1, стор. 242.

[5] Херсонський облдержархів, ф. Р-1887, оп. 3, спр. 336, арк. 209.

[6] Там же, спр. 392, арк. 6.

Великоолександрівська ГЕС, споруджена 1928 року. Фото 1950 р.

а протягом 1923—1924 рр.— ще три артілі. Найміцнішою з них була артіль «Схід сонця», що складалася з членів КНС. Вона мала 5 десятин поливного городу, 10 голів великої рогатої худоби, держава передала їй черепичний завод[1].

Для ознайомлення селян і членів кооперативів з основами передової агротехніки та досягненнями кращих господарств у рільництві, садівництві, городництві, тваринництві організовувалися галузеві виставки. Так, 1923 року у Великій Олександрівці, яка стала районним центром, влаштовано першу сільськогосподарську виставку, а через два роки під час проведення свята врожаю,— ще одну. На другій виставці експонувалися, зокрема, 2 трактори, передані державою сільськогосподарським товариствам[2].

З допомогою організованого кредитно-кооперативного товариства селяни придбали реманент, тягло. Так, протягом 1925—1926 рр. їм продано 154 сільськогосподарські машини, у т. ч. 4 трактори. Сільська біднота користувалася машинами прокатної станції, в якій 1924 року налічувалося 5 плугів, 3 букери, 5 борін, 4 сівалки, 3 трієри, молотарка та інший реманент[3]

Завдяки енергійним заходам, яких вживали райком партії, райвиконком, КНС, і зусиллям селян до 1925 року посівні площі і врожаї в основному досягли довоєнного рівня. На цей час в селі працювали 4 невеличкі промислові підприємства — паровий та водяний млини, два маслозаводи[4]. Для дальшого розвитку сільськогосподарського і промислового виробництва у Великій Олександрівці та районі Херсонський окружний виконавчий комітет 13 жовтня 1926 року прийняв постанову про будівництво гідроелектростанції на річці Інгульці. Передбачалося спорудити греблю, підняти воду і зросити 500 га посушливих земель, крім того, побудувати залізобетонний міст з шлюзами й ГЕС. На будівництво електростанції держава асигнувала 250 тис. крб. 7 листопада 1927 року відбулася урочиста церемонія закладки гідроелектростанції. Виступаючи на мітингу, селяни з навколишніх сіл обіцяли подати будівництву всіляку допомогу. Царизм будував тюрми, а Радянська влада електрифікує села,— говорив один з промовців, і від імені мешканців Малої Олександрівки дав слово поставити будові 56 возів каменю й піску[5]. Дружно взялися трудящі району за спорудження ГЕС, їм допомагали студенти Одеського меліоративного інституту. Райком КП(б)У і робітком профспілки «Будівельник» проводили серед будівників велику масово-політичну і культурно-освітню роботу. Було організовано кілька екскурсій на Дніпробуд; працювали гуртки лікнепу, оборонні та спортивні товариства[6]. 1928 року будівництво було завершено. 2 турбіни ГЕС потужністю 135 квт дали селам району дешеву електроенергію. В хатах селян засяяли лампочки Ілліча. Почало розвиватися промислове виробництво. Успішно працювали кооперативно-виробничі артілі — «Міськкооп», що видобувала вапняк, «Червоний мукомел», «Червоний інвалід», «Спілка праці» та інші.

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-996, оп. 1, спр. 66, арк. 20, 31; газ. «Херсонский коммунар», 2 лютого 1923 р.
[2] З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 1, стор. 503, 504.
[3] Херсонський облдержархів, ф. Р-297, оп. 1, спр. 2, арк. 267—269.
[4] Там же, ф. Р-2, оп. 1, спр. 133, арк. 60.
[5] Газ. «Рабочий», 12 листопада 1927 р.
[6] Херсонський облдержархів, ф. Р-620, оп. 1, спр. 82, арк. 2-17; спр. 84, арк. 28.

Після XV з'їзду ВКП(б) партійна організація Великої Олександрівки, сільська Рада, місцеві комсомольці розгорнули наполегливу організаторську й пропагандистську роботу щодо підготовки масової колективізації селянських господарств. Навесні 1929 року у Великій Олександрівці було 3 сільськогосподарські артілі, 4 ТСОЗи і 4 садово-городні артілі, в яких об'єдналися 203 селянські двори з земельною площею 2040 га, а в грудні 1930 року колективні господарства об'єднували вже 86,5 проц. дворів[1]. Держава надала артілям і ТСОЗам кредити для придбання інвентаря, тяглової сили, меліоративних робіт. На ці кредити було придбано 6 тракторів та інший реманент У жовтні 1930 року в селі організовано МТС. Одним з її засновників був С. Г. Білоус, який спочатку працював агрономом, пізніше — директором. Указом Президії Верховної Ради УРСР від 19 липня 1957 року йому присвоєно звання заслуженого агронома Української РСР.

Перехід до суцільної колективізації бідняцьких і середняцьких господарств супроводжувався розкуркуленням сільських багатіїв, які вели зловорожу агітацію проти колгоспів. 1930 року за постановою загальних зборів селян Великої Олександрівки куркулів вислано за межі села, а їхнє майно передано сільськогосподарським артілям. У 1931 році колективізацію одноосібних селянських господарств Великої Олександрівки завершено. Всі ТСОЗи і садово-городні артілі, що існували раніше, перейшли на статут сільськогосподарської артілі, яких тут було чотири. У передвоєнні роки продовжувалося освоєння місцевими колгоспами заплав Інгульця під сади та городи, створювалися і розширювалися тваринницькі ферми.

Крім сільського господарства, яким займалася більшість населення, у Великій Олександрівці успішно розвивались підприємства місцевої промисловості: черепичний і цегельний заводи, гончарня, олійня, 2 млини, а також кілька майстерень побутового обслуговування. Розширювалася мережа торговельних підприємств, упорядковувалося село. 1938 року прокладено перші сотні метрів водопроводу. У 1935—1936 рр. на березі Інгульця закладено чудовий парк, обладнано стадіон. Всі ці роботи виконувалися в основному комсомольцями й молоддю під час суботників.

Поліпшувалося медичне обслуговування населення. У 1940 році в районній лікарні працювало 5 лікарів і 17 чоловік середнього медперсоналу. Крім того, в селі функціонувала дитяча консультація.

Напередодні Великої Вітчизняної війни шкільна мережа Великої Олександрівки, що складалася з двох семирічних та двох початкових шкіл, поповнилася середньою школою. Було споруджено будинок культури із залом на 325 місць, з кімнатами для занять гуртків. Для юних великоолександрівців відкрито піонерський клуб, дитячу бібліотеку.

Коли гітлерівська Німеччина напала на Радянську країну, більшість того, що наполегливою працею створили трудівники Великої Олександрівки, фашистські недолюдки перетворили на руїни. Гітлерівці, які 28 серпня 1941 року захопили село, спалили млин, висадили в повітря греблю ГЕС, приміщення середньої школи, будинок культури, раймаг, господарські споруди колгоспів, МТС. Окупанти вивезли на каторжні роботи до Німеччини 458 юнаків і дівчат, закатували близько 40 жителів села. Були розстріляні голова сільради К. Я. Щербак та секретар сільради М. К. Плахута, залишені в селі для організації партизанської боротьби з ворогом, голова колгоспу ім. Будьонного М. Й. Зінченко, який був бійцем партизанського загону, очолюваного М. І. Павловським[2]. За розповсюдження зведень Радянського інформбюро у січні 1942 року вороги стратили комсомольця О. Сосновського і його батьків[3].

Та кривавий терор загарбників не залякав радянських патріотів. 1942 року було створено комсомольсько-молодіжну підпільну групу, до якої війшло 14 чоловік:

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-297, оп. 2, спр. 26, арк. 88.
[2] Злочинства німецько-фашистських загарбників на Херсонщині, стор. 34.
[3] Херсонская область в годы Великой Отечественной войны, стор. 86, 87.

В. В. Соромля (керівник), М. Л. Запара, М. Г. Децик, І. А. Назаренко, М. Т. Соромля та інші. Готуючись до збройної боротьби проти окупантів, члени групи збирали гвинтівки, боєприпаси, виготовляли документи для врятування від фашистської неволі юнаків і дівчат. Гітлерівці натрапили на слід підпільників, і на початку березня 1944 року, майже напередодні визволення села, юні патріоти були заарештовані й страчені. За мужність і відвагу, виявлені в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, всіх їх посмертно нагороджено бойовими медалями[1].

Визволення прийшло 12 березня 1944 року. Того дня воїни 152-го гвардійського стрілецького полку 50-ї гвардійської стрілецької дивізії вибили загарбників із села; в цьому бою смертю хоробрих загинуло 45 бійців і офіцерів Червоної Армії.

Мужньо воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни воїни-великоолександрівці. Вони захищали Москву і Ленінград, Сталінград і Севастополь, визволяли Варшаву і Прагу, штурмували Кенігсберг і Берлін. Сержант О. Л. Єременко повернувся з фронту повним кавалером ордена Слави, його нагороджено також орденами Червоної Зірки, Вітчизняної війни другого ступеня, медалями. Захищаючи соціалістичну Батьківщину, 435 жителів села полягли на полі бою. 9 травня 1967 року в сквері Слави, що на вулиці Леніна, їм встановлено пам'ятник.

За роки німецько-фашистської окупації поля заросли бур'янами, від тваринницьких ферм нічого не лишилося. Гребля ГЕС була зруйнована вщент. У хатах, де колись яскраво сяяли електричні лампочки, знову тьмяно блимали вогники каганців. Наприкінці 1944 року відбудоване приміщення ГЕС переобладнали під теплову електростанцію, яка працювала до 1958 року, коли Велика Олександрівка одержала струм від Каховської ГЕС. Поступово відроджувалося село. Держава допомогла його жителям кредитами, будівельними матеріалами. Восени 1944 року учні сіли за парти. Відновила роботу і районна лікарня.

Важко було піднімати господарство колгоспів. Не вистачало робочих рук, тягла, машин. Так, навесні 1944 року в артілі ім. Будьонного налічувалося всього 44 чоловіки, в основному інваліди війни і старі. Весь тягар польових робіт несли на своїх плечах 310 жінок, 83 підлітки. Використовуючи 7 робочих коней, що лишилися в колгоспі, і власних корів, члени артілі навесні зорали та засіяли 870 га землі, одержавши влітку по 9,5 цнт ярої пшениці з гектара[2].

У перших лавах трудівників села, що докладали всіх зусиль до відбудови зруйнованого господарства, йшли комуністи. В лютому 1945 року сільська партійна організація налічувала 30 членів і 11 кандидатів у члени партії[3]. Після переможного закінчення Великої Вітчизняної війни її ряди почали поповнюватися за рахунок демобілізованих фронтовиків та прийому до партії кращих виробничників. На 1 січня 1946 року в селі налічувалося вже 106 комуністів, а на кінець року — 171. Первинні парторганізації були створені в усіх чотирьох артілях[4]. Під керівництвом комуністів за два роки мирної праці трудящі райцентру в основному відбудували зруйноване окупантами господарство і досягли довоєнного рівня розвитку економіки.

Підвищилася врожайність колгоспних ланів. 1947 року члени великоолександрівських артілей зібрали з кожного га посіву пересічно по 12 цнт озимої пшениці. Завдяки допомозі Радянської держави і трудящих братніх республік поступово відроджувалося тваринництво. За неповними даними, тільки протягом грудня 1944 і до кінця 1945 років колгоспи Великоолександрівського району одержали 319 коней, 303 голови великої рогатої худоби, близько 1,5 тис. овець, 600 свиней тощо[5]. За три роки (1944—1947 рр.) в артілі ім. Будьонного поголів'я великої рогатої худоби зросло майже у вісім разів, свиней — у сім, овець — у п'ять разів.

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-1479, оп. 1, спр. 36, арк. 77: газ. «Ленінський прапор», 22 листопада 1967 р.

[2] Херсонський облдержархів, ф. Р-2840, оп. 1, спр. 1, арк. 1, 2.

[3] Херсонський облпартархів, ф. 144, оп. 1, спр. 44, арк. 2.

[4] Там же, спр. 160, арк. 5.

[5] Там же, ф. 46, оп. 1, спр. 389, арк. 42, 78, 158.

Пшеничне поле. Смт Велика Олександрівка, 1971 р.

1945 року у Великій Олександрівці створено племінну коне-ферму. Разом з успішною відбудовою господарства поліпшувався добробут населення. 1947 року на трудодень колгоспники одержали пересічно 1,9 кг зерна і 1,5 карбованця[1].

1950 року чотири великоолександрівські артілі об'єдналися у два багатогалузеві господарства — «Жовтневий» та ім. Будьонного (з 1964 року — «1 Травня»). Держава закріпила за ними близько 12 тис. га сільськогосподарських угідь. Це об'єднання позитивно позначилося на їх економічному розвитку. Колгоспи засівали великі площі зерновими, кормовими і технічними культурами, розвивали садівництво, виноградарство, поповнювали породною худобою тваринницькі ферми. 1956 року артіль ім. Будьонного зібрала по 18,3 цнт з га основної зернової культури — озимої пшениці. На цей час поголів'я великої рогатої худоби, свиней і овець зросло майже до двох тис., а через чотири роки — перевищило 2,5 тис. У 1960 році колгоспники одержали на трудодень по 19,4 карбованця.

Колгосп «Жовтневий» значно більший за сусідню артіль «1 Травня». На його ланах і фермах працює понад півтисячі чоловіків і жінок. 1967 року від рільництва, тваринництва та інших галузей господарства він одержав 1,3 млн. крб. прибутку, а колгосп «1 Травня» — 600 тис. крб. Обидва вони успішно виконали план восьмої п'ятирічки, продали державі понад план близько 19 тис. тонн зерна, 4,5 тис. тонн м'яса, 20,2 тис. тонн молока. Великою мірою цьому успіхові сприяв широкий розвиток соціалістичного змагання за гідну зустріч 50-річчя Радянської влади, 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України. Керували змаганням колгоспні партійні організації, які об'єднують 81 члена і кандидата в члени КПРС.

Перший рік дев'ятої п'ятирічки трудівники сільського господарства ознаменували новими виробничими досягненнями. В колгоспі «1 Травня» було зібрано пшениці по 37,2 цнт з га. В колгоспі «Жовтневий» вирощено зернових по 31 цнт; значно підвищилася продуктивність худоби, а також птиці. Так, у першому році дев'ятої п'ятирічки на кожну фуражну корову надоєно молока на 315 кг більше, ніж у першому році восьмої п'ятирічки, вихід яєць за цей час збільшився майже вдвоє. За трудові здобутки в роки восьмої п'ятирічки понад 600 жителів Великої Олександрівки відзначено орденами й медалями, у т. ч. голову колгоспу «1 Травня» комуніста П. Л. Омельченка та овочівника Т. Г. Дубину — орденом Леніна. Дійову допомогу колгоспам і радгоспам району подають інкубаторна станція, держплемстанція, міжрайонна бактеріологічна ветеринарна лабораторія, ветлікарня, контрольно-насіннєва лабораторія, які працюють у районному центрі.

У Великій Олександрівці, яку 1956 року віднесено до категорії селищ міського типу, швидкими темпами розвивається місцева промисловість. Райпромкомбінат має цегельний, деревообробний, черепичний цехи, цех залізобетонних конструкцій, а також кам'яний кар'єр, який постачає господарствам району будівельний матеріал.

---

[1] Херсонський облпартархів, ф. 144, оп. 2, спр. 10, арк. 12; Херсонський облдержархів, ф. Р-2840, оп. 1, спр. 9, арк. 1, 2.

В райпромкомбінаті працюють 55 робітників і службовців. Головними підприємствами Великоолександрівського райхарчокомбінату є консервний завод, виноробний і олійний цехи. Завод виробляє м'ясні й овочеві консерви, компоти та ін. Проектна потужність підприємства 5 млн. умовних банок. На заводі 68 постійних робітників, але в літньо-осінній період колектив збільшується до 100 чоловік. Районна міжколгоспна будівельна організація має 200 робітників і службовців. З 1969 року функціонує будівельна організація «Бериславсільбуду», в колективі якої — 304 чоловіка. У Великій Олександрівці працюють також швейні та взуттєві майстерні, художня майстерня, фото і телеательє, готель на 50 місць та інші.

З місцевого автопарку в усі кінці району й області щодня вирушають 74 вантажні машини та 26 автобусів. Всього ж у Великій Олександрівці 233 вантажні й понад 80 легкових автомобілів. Районний центр зв'язаний шляхами твердого покриття із залізничною станцією Біла Криниця, селами Архангельським, Давидовим Бродом, Борозенським, Трифонівкою. Загальна протяжність таких доріг в районі 142 кілометри.

Розвиток місцевої промисловості, транспорту, комунального господарства і культури вносить істотні зміни у соціальний склад населення селища. У 1959 році 51 проц. жителів становили робітники і службовці, 49 проц.— колгоспники, а 1971 року відповідно — 81 проц. і 19 процентів. Чималих змін зазнав і національний склад. У Великій Олександрівці оселилося чимало росіян, молдаван, циган. Але, як і раніше, основна маса жителів — українці. Триває переселення сюди українців із західних та північних областей республіки. Мешканці різних національностей живуть єдиною дружною сім'єю.

Кожного року підвищується добробут трудящих Великої Олександрівки. 1971 року середньорічна заробітна плата колгоспників становила 1059 крб., робітників — 1207 крб. Це свідчить про те, що заробітки працівників сільського господарства і промисловості дедалі зростають і на цій основі зникає різниця в оплаті їх праці. Заможно і культурно живуть мешканці селища: вони мають 29 власних легкових автомобілів, 542 мотоцикли, сотні велосипедів, понад 400 телевізорів тощо. Працю жінок у домашньому господарстві полегшують різноманітні прилади — холодильники, пральні машини, газові плити, пилососи та інше. За роки Радянської влади споруджено більше житлової площі, ніж за всю дореволюційну історію села. У Великій Олександрівці з'явилися дво- і чотириповерхові будинки — житлові, адміністративні та ін. До 1963 року їх було лише чотири, а протягом наступних восьми років здано в експлуатацію ще 31. Місцева Рада депутатів трудящих докладає багато зусиль і коштів, щоб дедалі більше зростало та красивішало селище. Тільки за роки восьмої п'ятирічки на його впорядкування витрачено 233 тис. крб. Центральна магістраль — вулиця Леніна — повністю заасфальтована, на протязі 4 км вона освітлюється люмінесцентними лампами; прокладено тротуари на вулицях Запорізькій, Першотравневій, Піонерській, Садовій та ін. До будинків підведено водопровід. Велика Олександрівка утопає в зелені. Майже біля кожної оселі фруктовий садок, виноградник. При в'їзді в селище, ніби почесна варта, застигли обабіч шляху красуні-тополі. А далі милує око чудовий розарій. По обох берегах Інгульця розкинувся великий парк. Його прикрашає висячий пішоходний місток через швидкоплинну річку. З нижньої частини парку до верхньої ведуть широкі східці, які, перетинаючи вулицю Леніна, тягнуться далі, до будинку культури. Вони утворюють своєрідний архітектурний ансамбль, у центрі якого височить бронзова постать В. І. Леніна. На зеленому острівці молодь обладнала пляж

Районний універмаг у Великій Олександрівці. 1970 р.

з човновою станцією. У 1960—1970 рр. в селищі побудовано нові приміщення районного універмагу, культмагу і продмагу, відкрито кілька магазинів, кафе.

Про здоров'я жителів дбають 32 лікарі, 99 чоловік з середньою медичною освітою. У Великій Олександрівці працюють районна лікарня на 160 ліжок, поліклініка, санепідемстанція. Закінчено будівництво ще одного двоповерхового корпусу лікарні на 120 ліжок.

Інгулецькі далі. Смт Велика Олександрівка, 1969 р.

У післявоєнний час дальшого розквіту набули народна освіта, культура. 1410 дітей навчаються у двох середніх та восьмирічній санаторно-лісній школах; 275 дорослих здобувають середню освіту у вечірній і заочній школах; понад 50 юнаків і дівчат заочно навчаються у вузах і технікумах. Сотні трудівників підвищують теоретичні знання в політгуртках, університетах культури й здоров'я. У 1970 році споруджено нове приміщення середньої школи на 960 місць, трохи раніше відкрито дитячу музичну школу. 109 вчителів передають свої знання дітям. Щиру любов і шану земляків завоювали заслужені вчителі Української РСР О. В. Задорожня і П. О. Іллінська Вчителька перших класів П. О. Іллінська працювала у Великоолександрівській школі з перших років Радянської влади. Багато педагогів та інших спеціалістів бере активну участь у роботі районного відділення товариства «Знання». Члени товариства читають лекції, організовують цікаві вечори.

Своє дозвілля трудящі провадять у будинку культури, широкоекранному кінотеатрі «Комсомолець». Кінофільми демонструються також у літньому кінотеатрі та колгоспних клубах. До послуг населення Великої Олександрівки — дві бібліотеки для дорослих і дітей. Є бібліотеки в школах, колгоспах, парткабінеті райкому партії. Якщо до революції в селі одержували газети 2—3 чоловіка, то зараз мешканці селища передплачують понад 12,7 тис. примірників періодичних видань.

Велику роль у політичному, культурному і господарському житті Великої Олександрівки відіграє селищна Рада — представницький орган трудящих. Серед 112 її депутатів — 47 робітників, 30 колгоспників, 35 представників інтелігенції; 48 депутатів — жінки; 52 — члени і кандидати в члени КПРС, 16 — комсомольці. При виконкомі Ради працюють вісім постійних комісій: культурно-освітня, охорони здоров'я, соціального забезпечення й побуту, соціалістичної законності та інші.

За активною участю виконкому селищної Ради, широких кіл громадськості розроблено перспективний проект забудови й розширення Великої Олександрівки. У 1980 році селище матиме понад 15 тис. жителів, переважна більшість яких буде зайнята у промисловому виробництві. Вже протягом дев'ятої п'ятирічки стануть до ладу велика птахофабрика та інші допоміжні підприємства. Планується спорудити 230 двоповерхових і 26 чотириповерхових будинків, дві школи, два дитячі садки, кінотеатр, клуб, бібліотеку тощо.

Натхнені рішеннями XXIV з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу, трудящі Великої Олександрівки докладають усіх зусиль, щоб достроково виконати дев'яту п'ятирічку.

Ю. Р. ДОМБРОВСЬКИЙ, С. С. КРАВЕЦЬ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНИХ І СІЛЬСЬКИХ РАД ВЕЛИКООЛЕКСАНДРІВСЬКОГО РАЙОНУ

БІ́ЛА КРИНИ́ЦЯ — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване за 9 км від районного центру. В селищі — залізнична станція на лінії Херсон—Дніпропетровськ. Дворів — 740, населення — 2007 чоловік. Селищній Раді підпорядковані смт. Кар'єрне та село Білоусове.

В Білій Криниці працюють комбінат хлібопродуктів з елеватором, комбікормовим цехом та заводом для переробки рису; маслосирзавод потужністю 50 тонн сиру на добу. Через цехи і холодильники переробної бази заготконтори райспоживспілки щороку проходить понад 20 тис. тонн м'яса й овочів. З 1958 року працює цех Цюрупинського винзаводоуправління. В селищі є бурякопункт Херсонської бази та ін. 8 трудівників селища відзначені урядовими нагородами.

Працює середня школа, де 42 вчителі навчають 459 учнів, будинок культури із залом на 300 місць, 3 бібліотеки. В селищі — міжрайонна протитуберкульозна лікарня на 30 ліжок, фельдшерсько-акушерський пункт, аптека, 2 дитячі садки. Відкрито майстерні побутового обслуговування, прокладено водопровід. За післявоєнний час споруджено 363 житлові будинки.

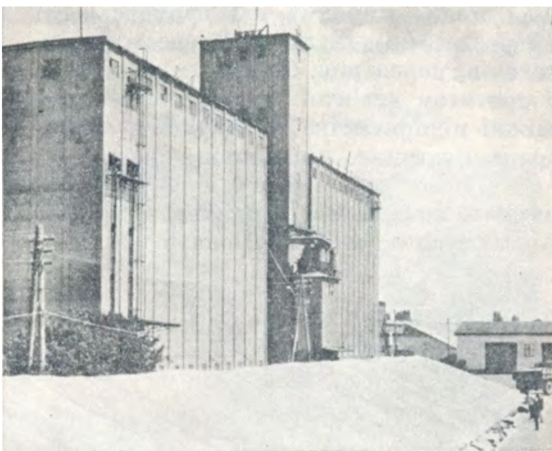
В селищі працюють 87 комуністів, 137 комсомольців.

Біла Криниця заснована на початку XX століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

На фронтах Великої Вітчизняної війни боролися з ворогом 437 жителів селища, з них 100 чоловік загинуло, 129 — нагороджено орденами і медалями. На честь загиблих воїнів в Білій Криниці, Кар'єрному, Білоусовому побудовані пам'ятники.

Елеватор в смт Білій Криниці. 1969 р.

БЛАГОДА́ТІВКА (до 1946 року — Розенталь) — село, центр сільської Ради, розташоване за 35 км від районного центру і 6 км від залізничної станції Калініндорф на лінії Херсон—Дніпропетровськ. Дворів — 118, населення — 360 чоловік. Сільраді підпорядковані села Андріївка, Лозове, Мала Сейдеминуха, Новогреднєве, Сухий Ставок.

У Благодатівці розміщена центральна садиба колгоспу ім. Шевченка, за яким закріплено 6,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. близько 6 тис. га орної землі, з них 370 га зрошуваної, 84 га садів. Виробничий напрям господарства — зерновий і м'ясо-молочний. Вирощують озиму пшеницю, ячмінь, соняшник. За трудові успіхи 87 колгоспників удостоєно урядових нагород, у т. ч. механізатора Г. Г. Швеця — ордена Леніна.

Діє початкова школа, клуб, бібліотека. Є фельдшерсько-акушерський пункт. За післявоєнний час споруджено 70 житлових будинків, прокладено водопровід.

В Благодатівці працюють 16 комуністів, 28 комсомольців.

Село засноване наприкінці XIX ст. німцями-колоністами.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 65 жителів села, з них 37 — загинуло, 16 — нагороджено орденами і медалями. В селі споруджено пам'ятник загиблим воїнам.

БОРОЗЕ́НСЬКЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 24 км від районного центру і за 33 км від залізничної станції Біла Криниця. Дворів — 471, населення — 1866 чоловік. Сільраді підпорядковані села Кучерське, П'ятихатки, Садок.

У селі — центральна садиба ордена Леніна радгоспу «Більшовицький наступ», за яким закріплено 16,8 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 15,7 тис. га орної землі, 219 га садів і виноградників. Напрям господарства — виробництво зернових культур і м'ясо-молочної продукції. Пересічна врожайність озимої пшениці 1970 року становила 46 цнт з га. Споруджено відгодівельний комбінат на 10 тис. голів свиней, 9 тваринницьких ферм.

1967 року радгосп завоював перехідний Червоний прапор Міністерства сільського господарства СРСР і ЦК профспілки працівників сільського господарства та заготівель СРСР. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва 45 трудівників нагороджено орденами й медалями, у т. ч. орденом Леніна — керуючого відділком М. М. Яцушка, доярку К. С. Березанську, тракториста В. Ф. Кравця та головного зоотехніка радгоспу В. А. Ліпісівицького, якому також вручено орден Жовтневої Раволюції. Цим орденом відзначено працю комбайнера А. С. Климова. Директора радгоспу

Т. М. Дядюна удостоєно звання Героя Соціалістичної Праці, нагороджено орденом Жовтневої Революції. Золота Зірка Героя Соціалістичної Праці, орден Леніна сяють на грудях головного агронома М. М. Котляра.

В селі є середня школа, де 53 вчителі навчають 580 учнів, клуб із залом на 250 місць, бібліотека. Відкрито фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок-ясла. Споруджено комбінат побутового обслуговування. Прокладено водопровід.

В Борозенському працюють 80 комуністів, 139 комсомольців.

Село засноване в другій половині XIX ст. як монастирський хутір.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 57 жителів села, з них 31 — загинув, 30 — нагороджено орденами і медалями. Збудовано пам'ятник загиблим односельцям і воїнам-визволителям.

В центрі села встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

ДАВИ́ДІВ БРІД — село, центр сільської Ради, розташоване на берегах річки Інгульця, за 14 км від районного центру і 12 км від залізничної станції Біла Криниця. Сільраді підпорядковані селище Плотницьке, села Білогірка, Запоріжжя. Дворів — 466, населення — 1422 чоловіка.

У Давидовому Броді міститься центральна садиба колгоспу ім. Суворова зернового і м'ясо-молочного напряму, за яким закріплено 7,4 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 6,1 тис. га орної землі, з них 104 га зрошуваної, 109 га садів і виноградників.

За трудові успіхи 32 колгоспників відзначено урядовими нагородами, в т. ч. механізатора В. А. Чернявського — орденом Леніна.

В селі є середня школа, що налічує 30 учителів і 383 учні, будинок культури із залом на 400 місць, бібліотека, якій присвоєно звання закладу відмінної роботи. Відкрито медичний пункт, дитячий садок, будинок для одиноких колгоспників похилого віку. Прокладено водопровід.

В Давидовому Броді працюють 52 комуністи, 93 комсомольці.

Давидів Брід засновано 1778 року.

В листопаді і грудні 1905 року селяни громили сусідні поміщицькі маєтки, вчинили опір каральному загону, що прибув для придушення виступу.

Радянську владу в селі встановлено в січні 1918 року.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 560 жителів села, з них загинуло 137 чоловік, 319 — удостоєно бойових нагород. На честь загиблих споруджено пам'ятник.

І́ЩЕНКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру і за 25 км від залізничної станції Біла Криниця. Дворів — 174, населення — 513 чоловік. Сільраді підпорядковані села Безводне, Брускинське, Костромка, Нова Кубань, Новосибірське, Стариця.

В селі розміщено центральну садибу колгоспу ім. Горького, за яким закріплено 8,4 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 7,6 тис. га орної землі, 100 га садів, 44 га виноградників. В господарстві вирощують зернові й технічні культури. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму.

В селі є восьмирічна школа, в якій 15 учителів навчають 191 учня, будинок культури із залом на 350 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла. Прокладено водопровід.

В Іщенці працюють 27 комуністів, 31 комсомолець.

Село засноване як монастирський хутір у другій половині XIX століття.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 52 жителі села, з них 39 чоловік загинуло, 12 — відзначено бойовими нагородами.

КАЛІ́НІНСЬКЕ (до 1927 року — Велика Сейдеминуха) — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване на лівому березі річки Інгульця, за 40 км від районного центру і за 7 км від залізничної станції Калініндорф. Дворів — 624, населення — 2226 чоловік. Селищній Раді підпорядковані села Бобровий Кут, Заповіт, Зелений Гай, Краснолюбецьк, Новополтавка, Червоноармійське.

В селищі розміщено центральну садибу винрадгоспу ім. Ілліча, за яким закріплено 6,7 тис. га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 5 тис. га орної землі, понад 1 тис. га пасовищ, 74 га ставків та водоймищ. Господарство займається вирощуванням винограду, городини, виробництвом зерна і м'яса. Винцех щороку випускає пересічно 1,2 тис. декалітрів вина.

За трудові досягнення у роки восьмої п'ятирічки комбайнер Г. Г. Брусенець нагороджений орденом Жовтневої Революції.

У селищі діє кілька промислових підприємств — ткацька фабрика (відділення Херсонського ордена Леніна бавовняного комбінату), відділення районного об'єднання «Сільгосптехніки», харчокомбінат, хлібоприймальний та винпункти, цегельний завод, комбінат побутового обслуговування.

В Калінінському — середня школа, 2 школи-інтернати, в яких 106 вчителів навчають понад 600 учнів, а також середня школа робітничої молоді; бібліотека, що має близько 20 тис. книг, будинок культури. Є лікарня на 50 ліжок, поліклініка.

В Калінінському працюють 123 комуністи, 174 комсомольці.

Велика Сейдеминуха заснована 1807 року євреями-переселенцями з Вітебської і Могилівської губерній.

Радянську владу в селі встановлено в січні 1918 року.

1920 року створено партійний осередок, роком раніше — комсомольський.

Під час Великої Вітчизняної війни діяла підпільна молодіжна група під керівництвом М. Болоховця, яка розповсюджувала антифашистські листівки, збирала зброю, боєприпаси.

Будинок культури в смт Калінінському. 1969 р.

Всі члени групи загинули від рук фашистів. Споруджено монумент радянським бійцям-визволителям і пам'ятник загиблим воїнам-односельцям. Встановлено пам'ятники В. І. Леніну та М. І. Калініну.

МАЛА́ ОЛЕКСА́НДРІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Інгульця, за 8 км від районного центру і 15 км від залізничної станції Біла Криниця. Дворів — 632, населення — 2004 чоловіка.

В селі — центральна садиба колгоспу ім. Котовського зернового і м'ясо-молочного напряму, за яким закріплено 7,6 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 6,9 тис. га орної землі, з них 144 га зрошуваної, 86 га саду. З допоміжних підприємств — млин, олійня, пилорама. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва 20 колгоспників нагороджено орденами і медалями СРСР.

Тут працюють середня школа, в якій 28 учителів навчають 325 учнів, будинок культури із залом на 300 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок. Прокладено водопровід.

В селі працюють 36 комуністів, 104 комсомольці.

Мала Олександрівка заснована 1803 року селянами-переселенцями з Чернігівської та Київської губерній.

У січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу.

Партійний осередок створено в 1922 році, комсомольський — в 1924 році.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом понад 400 жителів села, 144 — загинуло, близько 300 — відзначено бойовими нагородами. На честь полеглих воїнів у селі встановлено пам'ятник.

НОВА́ КА́М'ЯНКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 26 км від районного центру і 35 км від залізничної станції Біла Криниця. Дворів — 330, населення — 1174 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Гур'ївка, Новогригорівка, Полянка.

В Новій Кам'янці — центральна садиба колгоспу «Росія», за яким закріплено 9,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 9 тис. га орної землі. Напрям господарства — виробництво зерна і м'ясо-молочної продукції.

Колгосп «Росія» 1967 року був учасником ВДНГ СРСР, нагороджений дипломом 2-го ступеня. За перемогу в соціалістичному змаганні на честь 50-річчя Великого Жовтня колгосп одержав перехідний Червоний прапор обкому КП України і облвиконкому.

За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва 82 колгоспники удостоєні урядових нагород, з них ордена Леніна — телятниця М. С. Моргуненко.

В селі є середня школа, в якій 28 учителів навчають 284 учні, будинок культури на 400 місць, бібліотека з книжковим фондом понад 12 тис. примірників, амбулаторія.

За післявоєнний час в Новій Кам'янці споруджено 169 житлових будинків, закладено 2 парки, сквери, центральні вулиці заасфальтовано, прокладено водопровід.

В селі працюють 25 комуністів, 139 комсомольців.

Нова Кам'янка заснована 1836 року переселенцями з Великої Олександрівки.

Радянську владу в селі встановлено в січні 1918 року.

1922 року утворено партосередок, в 1924 — комсомольський осередок.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 166 жителів, з них загинуло 114 чоловік, відзначено урядовими нагородами 52.

За роки Радянської влади 38 новокам'янців стали вчителями, 5 — лікарями, 21 — агрономами і зоотехніками, 14 — інженерами тощо.

НОВОДМИ́ТРІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Інгульця, за 6 км від районного центру і за 3 км від залізничної станції «Роз'їзд — 411 кілометр» на лінії Херсон—Дніпропетровськ. Дворів — 342, населення — 1218 чоловік. Сільраді підпорядковані села Довгове, Старосілля, Шостакове.

В Новодмитрівці — центральна садиба колгоспу «Інгулець» зернового і м'ясо-молочного напряму. Тут вирощують озиму пшеницю, ячмінь, соняшник. За господарством закріплено 5,5 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 5 тис. га орної землі, 50 га зрошуваної.

За трудові успіхи 47 колгоспників відзначено урядовими нагородами.

В селі є середня школа, в якій 27 учителів навчають і виховують 272 учні, будинок культури із залом на 400 місць. 1967 року йому присвоєно почесне звання закладу відмінної роботи. Відкрито комбінат побутового обслуговування, їдальню, пекарню; є медпункт, дитячі ясла. Прокладено водопровід, тротуари.

В селі працюють 33 комуністи, 82 комсомольці.

Новодмитрівку засновано у першій чверті XIX ст. селянами-переселенцями з Полтавської, Чернігівської, Орловської і Курської губерній.

Радянську владу в селі встановлено в січні 1918 року.

Партійний осередок створено в 1922 році.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 240 жителів села, з них 98 заги-

нули смертю хоробрих, 65 — нагороджено орденами й медалями. У Новодмитрівці та Старосіллі встановлено пам'ятники загиблим воїнам.

НОВОПА́ВЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру і 5 км від залізничної станції Біла Криниця. Дворів — 304, населення — 898 чоловік. Сільраді підпорядковані села Буцівське, Веселе, Нова Калуга, Нова Калуга Друга, Червона Людмилівка.

В селі — центральна садиба колгоспу «Молода гвардія», за яким закріплено 3,5 тис. га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 3,1 тис. га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур, виробництві м'яса, молока, вовни. 38 трудівників колгоспу нагороджено орденами і медалями, в т. ч. орденом Жовтневої Революції — колгоспника М. Г. Щура.

У Новопавлівці є восьмирічна школа, в якій 23 вчителі навчають 173 учнів, будинок культури із залом на 400 місць, споруджений на честь 50-річчя Великого Жовтня, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

В селі працюють 27 комуністів, 32 комсомольці.

Новопавлівку засновано в 1842 році селянами-переселенцями з Подільської і Могилівської губерній.

Радянську владу в селі встановлено в січні 1918 року.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 162 жителі села, з них 113 загинуло, 67 — нагороджено орденами та медалями Радянського Союзу.

ТРИ́ФОНІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 19 км від районного центру і за 28 км від залізничної станції Біла Криниця. Дворів — 263, населення — 931 чоловік. Сільраді підпорядковані села Ананьївське, Нововасилівка.

В Трифонівці розташована центральна садиба колгоспу «Родина», за яким закріплено 6,4 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 6 тис. га орної землі, 93 га саду та виноградників. Напрям господарства — виробництво зерна, м'ясо-молочної продукції. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва 57 колгоспників відзначено урядовими нагородами, у т. ч. орденом Леніна — садовода П. Ф. Шмалька.

В селі є восьмирічна школа, в якій 13 учителів навчають 219 учнів, будинок культури із залом на 400 місць, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок.

В Трифонівці працюють 32 комуністи, 37 комсомольців.

Село засноване 1863 року селянами-переселенцями з Тираспольського і Ананьївського повітів Херсонської губернії.

Радянську владу в селі встановлено в січні 1918 року.

Партійний осередок створено в 1922 році.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 114 жителів села, з них загинуло 82 чоловіка, 45 — нагороджено орденами й медалями.

ЧКА́ЛОВЕ (до 1939 року — Юдіндорф) — село, центр сільської Ради, розташоване за 45 км від районного центру і за 30 км від залізничної станції Калініндорф. Дворів — 153, населення — 597 чоловік. Сільраді підпорядковані села Вишневе, Дмитренка, Карло-Марксівське, Костомарове, Красносільське, Криничанка, Степове, Чарівне.

В Чкаловому розміщено центральну садибу колгоспу ім. Чкалова, який користується 7,3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 6,9 тис. га орної землі. Напрям господарства — виробництво зерна і м'ясо-молочної продукції. 1970 року зібрано озимої пшениці по 43,3 цнт з гектара.

У 1956—1957 рр. колгосп був учасником ВСГВ. За успіхи у розвитку сільськогосподарського виробництва 64 трудівників відзначено урядовими нагородами, у т. ч. орденом Леніна — бригадира В. І. Петренка, голову колгоспу І. М. Чуйка, якому вручено також орден Жовтневої Революції.

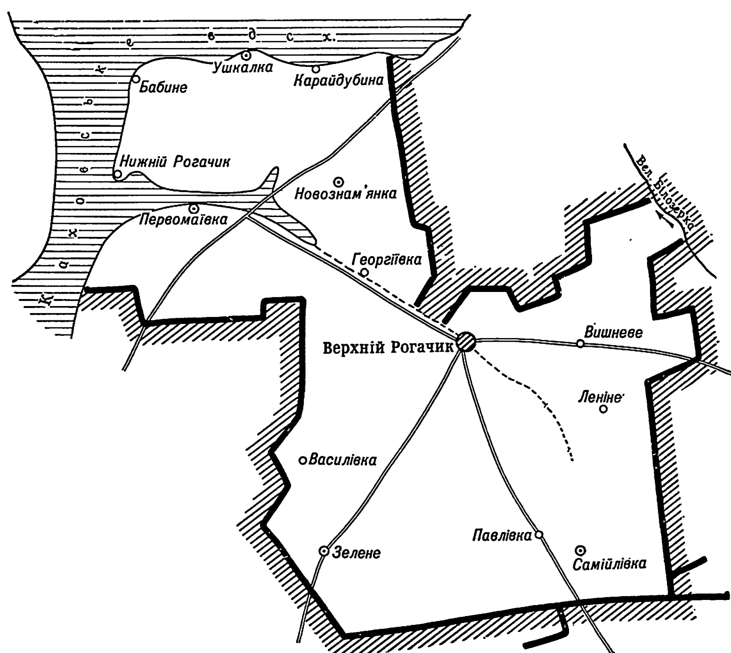
В селі є восьмирічна школа, в якій 19 вчителів навчають 259 учнів, будинок культури на 400 місць, бібліотека; амбулаторія, дитячі ясла.

В селі працюють 22 комуністи, 53 комсомольці.

Село засноване 1871 року, сучасну назву дістало за ім'ям Героя Радянського Союзу льотчика В. П. Чкалова.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 50 жителів села, з них 27 чоловік загинуло, 22 — нагороджено орденами й медалями СРСР.

ВЕРХНЬО-РОГАЧИЦЬКИЙ РАЙОН

Площа району — 1 тис. кв. км. Населення — 18,1 тис. чоловік, в т. ч. сільського — 11 тис. чоловік (60,7 проц.), міського — 7,1 тис. чоловік (39,3 проц.). Густота населення — 18,1 чоловік на кв. км. З корисних копалин є пісок, глина, які використовуються в місцевому будівництві. Селищній та 5 сільським Радам підпорядковано 23 населених пункти. На території району — 39 первинних партійних, 39 комсомольських і 52 профспілкові організації. В економіці провідне місце посідає сільськогосподарське виробництво. Радгосп, 9 колгоспів користуються 69,2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 63,6 тис. га орної землі.

Є 5 промислових підприємств. Діють 24 медичні заклади. У загальноосвітніх школах, у т. ч. 5 середніх, 8 восьмирічних, 8 початкових і школі робітничої молоді навчається 3112 учнів. Працює 7 будинків культури, 10 клубів, 20 бібліотек, 27 кіноустановок. У районі 3 пам'ятники В. І. Леніну, 24 пам'ятники воїнам, що загинули в роки Великої Вітчизняної війни.

ВЕ́РХНІЙ РОГА́ЧИК

Верхній Рогачик (кол. Казенне) — селище міського типу, центр району. Розташований за 184 км від Херсона. Населення — 7100 чоловік. Селищній Раді підпорядковані села Вишневе, Зоря, Леніне і Трудовик.

Археологічні пам'ятки, знайдені на території селища, свідчать про давнє перебування людини в цій місцевості. В одному з курганів, що розкинулись в степу навколо Верхнього Рогачика, виявлено скіфське поховання IV ст. до н. е., знайдено також кам'яні баби кочівників XI—XIII століть[1].

Верхній Рогачик виник у верхів'ї річки Рогачика, від якої дістав назву, на чумацькому шляху, що ним возили з Криму сіль. Перша письмова згадка про нього зустрічається 1793 року, де зазначалось, що село вже мало 902 жителі[2]. Щоб швидше заселити край, уряд звільняв переселенців на три роки від платежів,

[1] Отчет Археологической комиссии за 1913—1915 годы. Птг., 1918, стор. 132—136; «Известия Таврической ученой архивной комиссии», № 42, стор. 44.
[2] Херсонський облдержархів, ф. 14, оп. 1, спр. 51, арк. 163.

рекрутської та інших повинностей, наділяв їх землею до 15 десятин на душу чоловічої статі. Все це сприяло тому, що й на початку XIX ст. казенне село Верхній Рогачик інтенсивно заселялося (в основному державними селянами та козаками). Лише з 1807 по 1809 рік сюди переселилося 1450 чоловік з чернігівських і полтавських сіл: Великої Комелівки, Литовки, Євминки, Волинки, Азарівки, Сухарівки, Іванківців, Оробеївки, Сокиринець, Лимонівки. 1822 року тут вже було 2976 жителів, які мешкали у 500 дворах. Селу на той час належало 29 267 десятин землі. Крім землеробства, населення займалося тваринництвом. У селянських господарствах налічувалось 1200 голів великої рогатої худоби, 4150 овець і лише 230 коней[1].

З кожної голови великої рогатої худоби і навіть вівці доводилося сплачувати податки. Разом з подушним і оброчним вони в середині XIX ст. становили чималу, для більшості селян непосильну, суму. Скаргу селян Верхнього Рогачика на важкість податків комісія, призначена таврійським губернатором, визнала безпідставною і вирішила, щоб вони також сплачували додатково рекрутський податок та етапні гроші за подвірними списками[2].

Ще тяжчим було життя селян заснованої 1854 року Рогачицької економії, яка належала великому князю Михайлу Романову[3]. Вони відробляли по 3 дні панщини на тиждень, а в літню пору й того більше. Взимку, коли закінчувались польові роботи, селяни возили поміщицьке зерно на продаж до Феодосії. Подолати понад 200 верст волами нелегко та ще й годувати худобу в дорозі треба було за власний кошт.

За реформою 1861 року селяни Верхнього Рогачика одержали за викуп 6,4 десятини на ревізьку душу, тоді як раніше вони користувалися наділами в 9,3 десятини[4]. У колишніх кріпаків було відрізано кращі землі, а виділено їм гірші, піщані. 3,7 проц. селян одержали дарчі наділи, тобто четверту частину нормального. Пограбувавши селян, власник економії лишив за собою понад 24 тис. десятин землі. До переходу на викуп тимчасовозобов'язані селяни повинні були сплачувати йому щороку оброк.

Вкрай обурені грабіжницьким характером реформи, 2100 колишніх кріпаків великого князя з сіл Верхнього Рогачика, Бабиного, Ушкалки і Карайдубини відмовилися прийняти уставну грамоту, вимагаючи наділення їх землею без всякого викупу. У серпні 1862 року вони спалили кілька скирт панського вівса і сіна.

Непокора селян в маєтку одного з членів царської родини страшенно налякала представників місцевих властей. До економії прибули мировий посередник, земський справник і повітовий предводитель дворянства, які намагалися покараннями та арештами найактивніших селян втихомирити інших. Коли це не допомогло, мировий посередник вдався до обману, заявивши селянам, що вказаний в уставній грамоті оброк вони будуть сплачувати лише три місяці. Селяни повірили і в жовтні 1862 року підписали грамоту. Але коли минув тримісячний строк і від них почали вимагати сплати оброку, селяни відмовилися від наділів, побили прикажчика і збирача податків, погрожували розправою управителеві маєтку та мировому посереднику. Для придушення заворушень у лютому 1863 року губернатор послав до Верхнього Рогачика батальйон Віленського піхотного полку, надавши його командирові необмежені повноваження. Карателі заарештували багатьох селян, а потім силою примусили всіх непокірних погодитися на викуп садиб і польових наділів[5].

Що ж до державних селян Верхнього Рогачика, то за указом 1866 року за ними було залишено по 9,2 десятини на ревізьку душу.

---

[1] ЦДВІА СРСР, ф. ВУА, спр. 21476, арк. 1; ЦДІА СРСР, ф. 559, оп. 2, спр. 627, арк. 21; ф. 1285, оп. 1, спр. 61, арк. 88, 93, 100, 112.
[2] Кримський облдержархів, ф. 26, оп. 2, спр. 16, арк. 5, 6.
[3] ЦДІА СРСР, ф. 1350, оп. 306, спр. 32, арк. 7.
[4] Сборник статистических сведений по Таврической губернии, т. 1, вып. 2, стор. 60.
[5] М. Максименко. Крестьянское движение в Таврической губернии накануне и после отмены крепостного права, стор. 85, 90, 91.

З розвитком капіталістичних відносин посилюється класове розшарування на селі. В 1884 році тут було 117 безземельних господарств та 201 господарство, що засівало тільки до 5 десятин.

На початку XX ст. внаслідок зростання населення у Верхньому Рогачику в середньому на кожний селянський двір припадало лише по 4,9 десятини. Нестача землі примушувала більшу частину селян орендувати її в економії або йти в найми.

Велику школу революційної боротьби пройшли селяни Верхнього Рогачика у 1905—1907 рр. Незадоволені своїм становищем, вони збиралися і потай читали більшовицькі прокламації, що вперше з'явились у селі, обговорювали революційні події в Росії, готувалися до відкритої боротьби. Наприкінці 1905 року у Верхньому Рогачику та навколишніх селах Бабиному, Ушкалці, Карайдубині почалися селянські виступи. 24 листопада уповноважені від селянських громад висунули перед управителем економії вимоги про передачу селянам 20 тис. десятин землі, повернення стягнутих з наймитів штрафів і частини орендної плати, одержаної економією за 1905 рік, а також увільнення від роботи двох ненависних селянам об'їждчиків. Але ці вимоги не були задоволені[1].

5 грудня до контори економії прибули селяни названих сіл і зажадали видачі їм хліба. Не дочекавшись відповіді, вони розбили амбари і почали вивозити зерно. В ніч на 7 грудня всі будови економії у Верхньому Рогачику і на хуторі Красному були спалені, розгромлено хутір Голу Балку. В цьому виступі брало участь понад 5 тис. селян з навколишніх сіл. 8 та 9 грудня розгром хуторів продовжувався. Все майно — коней, велику рогату худобу і овець селяни розподілили між собою[2].

Царизм жорстоко придушив селянський виступ у Рогачицькій економії, який був одним з найбільших у Таврійській губернії в роки першої російської революції. 24 лютого 1906 року міністр юстиції наказав прокуророві Одеської судової палати ввести війська в села, жителі яких брали участь у розгромі великокнязівської економії. Місцеве населення вороже зустріло військовий загін. Так, 27 лютого на ярмарку у Верхньому Рогачику селяни побили кілками двох карателів. За це карателі жорстоко розправились: розстріляли ватажків селян М. І. Марченка, М. М. Куценка, М. Токового побили нагаями[3]. У зв'язку з розгромом Рогачицької економії судові справи було заведено на 670 селян, з них багато засуджено на різні строки тюремного ув'язнення, заслано на каторжні роботи до Сибіру[4].

Побоюючись нових селянських виступів, місцеві власті тримали в цій волості чималі військові сили аж до кінця 1907 року. Управитель Рогачицької економії писав до Петербурга, щоб сюди надсилали не піхоту, яка «ставиться до бунтівників співчутливо», а кавалерію. Введення карального загону в поміщицьку економію і цього разу не залякало селян. Вони читали революційні листівки і прокламації, слухали соціал-демократичних агітаторів, що приїздили в село. В донесенні справника Мелітопольського повіту таврійському губернаторові від 4 травня 1906 року говорилося, що у Верхньому Рогачику знайдено листівки, які агітували селян єднатися з робітниками, вимагати скликання загальнонародних Установчих зборів. 30 липня в селі відбувся мітинг, на якому промовці закликали жителів не платити податків, відмовлятися служити в царській армії, самочинно заорювати поміщицьку землю[5].

Незважаючи на загальний спад селянського руху, на початку 1907 року революційна агітація в селі продовжувалась. В рапорті від 28 січня повітовий справник повідомляв начальство, що у Верхньому Рогачику революційно настроєні селяни

---

[1] Революционная борьба на Херсонщине в 1905—1907 гг., стор. 186.
[2] Труды Крымского областного краеведческого музея, вып. 1. Симферополь, 1961, стор. 45.
[3] Революционная борьба на Херсонщине в 1905—1907 гг., стор. 251, 258, 259.
[4] Там же, стор. 347—352.
[5] Там же, стор. 278, 334, 335, 380, 394.

поширювали листівки антиурядового змісту[1]. Під час нового революційного піднесення соціал-демократична агітація активізувалася. 1910 року в селі знову розповсюджувалися революційні прокламації, в яких населення закликалося стати до боротьби проти існуючого ладу, проти злиднів і політичного безправ'я.

Внаслідок столипінської аграрної реформи ще більше поглибилося класове розшарування селян, зубожіння основної його маси. Так, напередодні першої світової війни з 2367 дворів Верхнього Рогачика 739 не мали ніякої худоби, 1147 не мали корів. Багато господарств через відсутність реманенту і тяглової сили не обробляли землю, а віддавали її в оренду куркулям і заможним середнякам[2]. Чимало селянських родин в пошуках кращої долі переселилося на Поволжя, де заснували нове село Рогачик (воно існує й нині).

Значна частина населення Верхнього Рогачика була зайнята в торгівлі й промисловості. В селі два рази на рік збиралися ярмарки, щотижня — базари. Тут налічувалося близько 40 невеликих торговельних підприємств з річним товарооборотом близько 300 тис. крб., було кілька газогенераторних млинів і маслобоєнь, 22 гончарні, горілчаний і 2 цегельно-черепичні заводи[3].

Хоча Верхній Рогачик був волосним центром і на початку XX століття мав близько 15,2 тис. жителів, лікарні в ньому не було, діяв лише земський фельдшерський пункт. Більшість населення залишалася неписьменною, хоч в селі налічувалося 9 шкіл — земських і церковнопарафіяльних. Серед жителів Верхнього Рогачика було багато талановитих народних умільців. Далеко не в усіх селах краю можна було побачити так гарно розписані гончарний посуд, стіни, сволоки та печі в хатах. Вікна і причілки дахів прикрашалися оригінальним різьбленням по дереву.

Під час першої світової війни населення Верхнього Рогачика значно скоротилося внаслідок мобілізації до діючої армії багатьох чоловіків призовного віку. Чимало з них загинуло в боях, або потрапляло в полон.

Після повалення самодержавства в лютому 1917 року кілька десятків фронтовиків повернулися додому, і ті з них, що йшли за більшовиками, очолили боротьбу робітників і найбідніших селян за владу Рад.

Переможною ходою йшла Велика Жовтнева соціалістична революція по країні, і в лютому 1918 року трудящі Верхнього Рогачика створили в селі революційний комітет та червоногвардійський загін з 23 чоловік[4]. Разом з організованою земельною комісією ревком приступив до розв'язання земельного питання: брав на облік землю і майно економії, вживав заходи до його збереження.

Австро-німецька окупація села в квітні 1918 року перервала радянське будівництво. Загарбники кинули за грати 70 радянських активістів. Для боротьби з окупантами та їхніми поплічниками гетьманцями селяни утворили бойову підпільну групу з 15 чоловік. У жовтні підпільники напали на розташований в селі загін державної варти і, обеззброївши солдатів, захопили 45 гвинтівок, 12 револьверів, 15 шабель, 10 гранат. Після цієї перемоги бойова група поповнилася новими бійцями і невдовзі переросла у партизанський загін. Його командиром обрано І. С. Мойсеєнка, комісаром — С. Я. Байшу[5]. Після вигнання австро-німецьких військ він брав активну участь у боях з денікінцями, які наступали з Криму. У лютому 1919 року, об'єднавшись з партизанами Великої Лепетихи, партизани вибили білогвардійців з Асканії-Нової, сіл Преображенки, Григор'ївки і відновили там Радянську владу.

---

[1] Революционная борьба на Херсонщине в 1905—1907 гг., стор. 358.

[2] Материалы подворной переписи Мелитопольского уезда, вып. 1. Симферополь, 1915, стор. 25, 45, 69, 159.

[3] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 14, стор. 638; Волости и важнейшие селения Европейской России, вып. 8, стор. 217.

[4] Херсонський облдержархів, ф. Р-3264, оп. 1, спр. 58, арк. 2.

[5] Там же, спр. 50, арк. 93, 130; спр. 58, арк. 2, 5.

Бійці Верхньорогачицького партизанського загону. Фото 20-х років.

Партизанський загін на чолі з І. С. Мойсеєнком в березні того ж року влився до Задніпровської стрілецької дивізії[1]. У червні село захопили денікінці. Понад 500 жителів Верхнього Рогачика стали бійцями 520-го полку Задніпровської — згодом двічі Червонопрапорної 58-ї стрілецької дивізії. У серпні—вересні в складі Південної групи 12-ї армії вона здійснила героїчний похід по білогвардійських тилах від Одеси, Миколаєва та Херсона до Києва. 520-й полк, командиром якого був І. С. Мойсеєнко, тричі брав участь у визволенні Києва, у розгромі білополяків[2]. Після того, як у січні 1920 року радянські війська вибили денікінців з Верхнього Рогачика, його жителям довелося вести боротьбу проти банд, а з липня — проти врангелівців, які майже чотири місяці грабували село. У жовтні того ж року частини Другої Кінної армії остаточно визволили село від ворога[3].

Радянський уряд високо оцінив заслуги червоних партизанів і командирів — учасників громадянської війни. В 1927 році до десятої річниці Великого Жовтня орденом Червоного Прапора відзначено командира 520-го стрілецького полку І. С. Мойсеєнка, партизанів О. Іващенка та С. Пшеничного[4]. До 50-річчя Великого Жовтня нагороджено ще 8 відважних воїнів революції і громадянської війни, у т. ч. комісара 520-го стрілецького полку С. Я. Байшу — орденом Леніна, 4 чоловіка — орденом Червоного Прапора[5].

Після закінчення громадянської війни в листопаді 1920 року у Верхньому Рогачику відновив роботу волосний ревком, який разом з комітетом незаможних селян очолив відбудову зруйнованого господарства, боротьбу проти махновських та інших банд. У районі Верхнього Рогачика орудувала банда Володіна, яка не раз нападала на село і розстрілювала радянських активістів. Один з таких нападів стався в січні 1921 року. Бандитів удалося обеззброїти і невдовзі повністю розгромити[6].

На початку лютого 1921 року в селі обрали волосний виконавчий комітет, який очолив Г. А. Альохін, та два сільські виконавчі комітети — Миколаївський і Успен-

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-1925, оп. 1, спр. 201, арк. 2.
[2] Херсонський облдержархів, ф. Р-1570, оп. 1, спр. 20, арк. 6.
[3] М. В. Фрунзе. Избранные произведения. М., 1951, стор. 121—123.
[4] Херсонський облдержархів, ф. Р-3264, оп. 1, спр. 58, арк. 12.
[5] Газ. «Червоний прапор» (Верхній Рогачик), 18 листопада 1967 р.
[6] Запорізький облдержархів, ф. Р-73, оп. 3, спр. 100, арк. 30; філіал Запорізького облдержархіву в Мелітополі, ф. Р-765, оп. 1, спр. 1, арк. 94, 150.

ський. Надійною опорою Радянської влади у Верхньому Рогачику став комсомольський осередок, який виник у 1920 році. Його організаторами були брати Михайло та Василь Бальченки[1].

З допомогою КНС і комсомольського осередку в селі створюються перші сільськогосподарські колективи. У червні 1921 року у Верхньому Рогачику організувалася артіль «Труд», головою якої обрали А. І. Задесенця. До неї вступило 12 сімей. Артіль мала 133 десятини землі, 12 коней, 15 корів та деякий сільськогосподарський реманент. У лютому 1923 року виникла артіль «Чесна праця», що об'єднувала 9 родин і якій належало 57 десятин землі, 4 плуги, 5 сівалок[2].

Радянські органи дбали про охорону здоров'я населення, про розвиток народної освіти й культури. 1921 року у Верхньому Рогачику була вже лікарня на 20 ліжок, амбулаторія, в яких працювало 2 лікарі, 6 фельдшерів і медсестер. Для дітей трудящих відкрито 8 шкіл, де навчалося 630 учнів, викладало 20 учителів. Ще з кінця грудня 1920 року в селі почала діяти бібліотека і 2 хати-читальні. У березні наступного — були створені культурно-освітнє товариство й товариство «Просвіта». Вони вели широку роз'яснювальну роботу серед населення, випускали агітаційні плакати[3]. 1922 року в селі почав працювати селянський будинок, при якому готував вистави самодіяльний драматичний гурток. Найбільш активну участь у ньому брали вчителі місцевих шкіл.

У 1923 році Верхній Рогачик став районним центром. В боротьбі за виконання ленінського плану побудови соціалізму та здійснення культурної революції зростав авторитет районної партійної організації, яка в жовтні 1927 року налічувала 39 членів і 29 кандидатів у члени партії. Після XV з'їзду ВКП(б) первинна партійна організація разом з комнезамом посилила політико-виховну роботу серед трудящого селянства, залучаючи його до колективних форм господарювання.

Ще напередодні XV з'їзду партії, в 1926 році, в районному центрі були створені ТСОЗи «Незаможник» і «Трудове». Наступного року виникло 5 машинно-тракторних товариств[4]. Суцільна колективізація розпочалася у Верхньому Рогачику у 1929 році. На території сільради були організовані 14 колгоспів — ім. Шевченка, ім. Чапаєва, ім. Блюхера, «Червоний шлях», «Політвідділ» та інші. На допомогу новоствореним господарствам у 1931 році організовується машинно-тракторна станція. Того ж року випустив першу продукцію маслозавод, будівництво якого почалося 1928 року, а через деякий час став працювати харчовий комбінат.

Перехід до загальної колективізації супроводився запеклою боротьбою бідняків і середняків проти куркульства, прошарок якого у Верхньому Рогачику був значним. У ліквідації ворожих радянських суспільству елементів, а також в організаційно-господарському зміцненні і дальшому розвитку колгоспів велику роль відіграв політвідділ, створений при Верхньорогачицькій МТС. З його допомогою розширювалась мережа партійних організацій, добирались партійні кадри, створювався актив в артілях.

За роки довоєнних п'ятирічок технічне оснащення сільського господарства і наполеглива праця хліборобів дали змогу значно підвищити культуру землеробства. Тільки протягом трьох років (1936—1939) урожаї озимої пшениці й жита зросли майже утричі і становили відповідно 14 і 11,5 цнт на кожному га посіву. В тваринництві також було досягнуто значних успіхів. 1939 року пересічний удій молока на корову становив понад 1,5 тис. літрів, колгоспники одержали по 13,5 поросяти на свиноматку, по 129,9 ягняти на 100 вівцематок[5].

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-3264, оп. 1, спр. 58, арк. 7.

[2] Філіал Запорізького облдержархіву в Мелітополі, ф. Р-169, оп. 1, спр. 1826, арк. 1—10; спр. 3663, арк. 1—8.

[3] Філіал Запорізького облдержархіву в Мелітополі, ф. Р-58, оп. 1, спр. 27, арк. 54, 58; ф. Р-428, оп. 1, спр. 21, арк. 8, 102, 109: спр. 80, арк. 10, 11, 21.

[4] Херсонський облпартархів, ф. 104, оп. 1, спр. 175, арк. 47.

[5] З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 3 стор. 614; газ. «Комуністичним шляхом», 7 листопада 1939 р.

І. С. Мойсеєнко — генерал-майор, колишній командир Верхньорогачицького партизанського загону. Фото 1938 р.

Трудівники артілі демонстрували свої досягнення на Всесоюзній сільськогосподарській виставці 1940 року. В Книзі пошани відзначені кращі колгоспи Верхнього Рогачика «Політвідділ» та «Заповіт Ілліча». Учасником виставки була також Верхньорогачицька МТС, яка 1938 року мала 36 тракторів і 52 комбайни, швидко і якісно обслуговувала колгоспи району[1].

Самовіддана праця колгоспників створювала їм міцний особистий достаток, який з року в рік зростав. Якщо в 1935 році вони одержували на трудодень в середньому 1,5 кг зерна і 35 коп. грішми, то 1939 року — 2 крб. і 4 кг хліба[2].

Трудівники Верхнього Рогачика самовіддано працювали, віддаючи всі сили зміцненню соціалістичної Батьківщини. Коли фашистська Німеччина віроломно напала на СРСР, вони зі зброєю в руках стали на його захист. На мітингу, що відбувся в селі 22 червня 1941 року, колгоспник О. М. Зубков заявив: «Єдине бажання зараз у нас — піти на передові позиції і нещадно громити загарбників... Я вирішив звернутися з проханням до райвійськкомату, щоб прийняли мене добровольцем в ряди нашої любимої Червоної Армії. Слово моє більшовицьке: буду боротись, доки сил вистачить, не пошкодую життя свого»[3].

З перших днів війни у Верхньому Рогачику створено винищувальний батальйон, який провадив військову підготовку населення, займався знешкодженням диверсантів, допомагав радянським органам організувати евакуацію людей та найбільш цінного колгоспного майна і худоби на Схід. Пізніше батальйон влився до регулярних частин Червоної Армії. Мешканці села брали участь у будівництві оборонних споруд понад Дніпром.

15 вересня 1941 року до Верхнього Рогачика вдерлися німецько-фашистські війська[4]. Окупаційні власті, встановивши «новий порядок», примушували радянських людей працювати на гітлерівську Німеччину. Тих, хто не підкорявся, катували. За час окупації фашисти піддали катуванню 187 жителів села, вивезли на каторжні роботи до Німеччини понад 350 чоловік молоді.

Для боротьби проти загарбників на території району було організовано партизанський загін, який базувався в дніпровських плавнях поблизу с. Ушкалки. Його очолив уродженець цього села комуніст А. Г. Різниченко. Серед партизанів було багато жителів Верхнього Рогачика. В їх числі зв'язковий загону Г. Г. Галенко (1942 року потрапив до рук фашистів і був закатований), героїчно загинули Т. Т. Жованик, який під час бою у вересні 1941 року дістав смертельну рану, А. І. Швидкий, Г. А. Бальченко, К. М. Пилипенко та інші[5].

Восени 1943 року радянські війська підійшли до Верхнього Рогачика і зав'язали за нього запеклі бої. У жовтні—листопаді їм вдалося визволити частину села, але фашистські загарбники підтягнули свіжі сили, і наші воїни мусили залишити зайнятий рубіж. Окупанти вчинили звірячі розправи над мирним населенням і військовополоненими. Після жорстоких тортур вони розстріляли 21 червоноармійця[6]. За задумом фашистів Верхньорогачицький укріплений район мав входити до т. зв. Нікопольського плацдарму, який простягався по фронту на 120 км.

[1] З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 3, стор. 596, 609, 610; газ. «Червоне Запоріжжя», 30 березня 1940 р.
[2] Газ. «Комуністичним шляхом», 7 листопада 1939 р.
[3] Газ. «Комуністичним шляхом», 24 червня 1941 р.
[4] Херсонская область в годы Великой Отечественной войны, стор. 295.
[5] Херсонський облпартархів, ф. 46, оп. 114а, спр. 12, арк. 12.
[6] Херсонський облдержархів, ф. Р-1479, оп. 1, спр. 12, арк. 23.

Але бійці 3-ї, 5-ї та 28-ї армій 4-го Українського фронту під час навального наступу ліквідували цей плацдарм. 8 лютого 1944 року Верхній Рогачик був визволений[1]. Відступаючи, ворог нищив все, що уціліло. 787 будинків колгоспників, лікарня, школа, бібліотека, дитячі ясла, майстерні МТС, маслозавод були спалені[2]. Окупанти намагалися силою забрати з собою понад 600 жителів села.

Завдяки спільним зусиллям трудівників, очолених партійною організацією, яка незабаром відновила діяльність і налічувала понад 40 членів і 16 кандидатів у члени партії, районний центр почав поступово відроджуватися. Першим став до ладу маслозавод, згодом харчовий комбінат.

А. Г. Різниченко — командир партизанського загону, що діяв у дніпровських плавнях у 1941 р.

У відбудові господарства дійову допомогу подавала держава. Це ще більше піднімало трудовий ентузіазм населення. У 1945—1947 році понад 200 колгоспників і службовців одержали медаль «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.».

Широкого розмаху в першу післявоєнну п'ятирічку набуло соціалістичне змагання між бригадами, ланками, окремими колгоспниками. В число передовиків у 1948 році вийшла М. Миць з колгоспу «Комуніст», ланка якої на кожному з 35 га виростила по 24 цнт озимої пшениці. Першість у змаганні механізаторів МТС посів комбайнер П. Є. Федоряка, який комбайном С-6 намолотив 10 600 цнт зерна. 1949 року його нагороджено орденом Леніна[3].

1950 року з метою господарського зміцнення і подальшого розвитку 14 сільськогосподарських артілей села об'єдналися в чотири великі господарства: ім. Шевченка, «Комуніст», «Росія», «Перемога» (у 1967 році ця артіль була поділена на 2 господарства: «Перемога» і «Аврора»). За колгоспами держава закріпила 25,1 тис. га землі. Після укрупнення економіка артілей розвивалася значно краще. Підвищувалась продуктивність праці, зростали врожаї. У колгоспі ім. Шевченка в 1957 році зібрано з га пересічно по 15,7 цнт зернових, а вже 1969 року — по 24,1 цнт. Значного розвитку набуло тваринництво: у 1965 році налічувалось в господарствах близько 9,5 тис. голів великої рогатої худоби, понад 6,6 тис. свиней і 6,1 тис. овець. У роки восьмої п'ятирічки колгоспи продали державі понад 57 тис. тонн зерна, 28 тис. тонн молока, 6 тис. тонн м'яса і 121 тонну вовни.

Одночасно з піднесенням господарського виробництва збільшувалися і заробітки членів артілей, особливо після запровадження у 1959 році гарантованої оплати праці. Того року середньомісячний заробіток колгоспника артілі «Росія» становив 50 крб., а в 1969 році він зріс до 85 карбованців.

Переможцями соціалістичного змагання 1970 року визнано передовиків виробництва, які добились того року високих показників. Серед них — старший чабан артілі ім. Шевченка С. А. Толочко, який з кожної вівці настриг по 5,6 кг вовни і на 100 вівцематок одержав по 154 ягняти, передовий скотар колгоспу «Росія» В. І. Редько, тракторист артілі «Комуніст» Я. С. Давидко та інші.

Трудовими перемогами зустріли верхньорогачинці 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Понад 400 чоловік відзначено медаллю «За доблесну працю. На ознаменування 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна». До обласної Ленінської книги трудової слави занесено шоферів колгоспів «Комуніст» і «Росія» П. М. Сургана і П. І. Середу, токаря районного об'єднання «Сільгосптехніки» В. І. Кондратенка, що виконали п'ятирічне завдання за 4 роки.

---

[1] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 437.
[2] Херсонський облдержархів, ф. Р-1479, оп. 1, спр. 13, арк. 173, 178, 189.
[3] Газ. «Червоний прапор», 8 травня 1949 р.

Одна з нових вулиць у смт Верхньому Рогачику. 1970 р.

За післявоєнний час, особливо в роки восьмої п'ятирічки, у Верхньому Рогачику значного розвитку набула промисловість. Тут були створені комбінат комунальних підприємств, районне відділення «Сільгосптехніки», «Міжколгоспбуд», міжколгоспна організація шляхового будівництва, інкубаторно-птахівнича станція, районна друкарня. Працівники «Сільгосптехніки», що подають велику допомогу колгоспам у ремонті машин і механізмів, перевиконали п'ятирічний план. Робітники Верхньорогачицького маслозаводу за ці роки виробили понад 55 тис. цнт вершкового масла і цільномолочної продукції. Обсяг валової продукції райхарчокомбінату становив 2,9 млн. карбованців.

«Міжколгоспбуд», створений 1956 року, за п'ятиріччя подвоїв обсяг будівельно-монтажних робіт і 1970 року виконав їх на 468 тис. крб. При будівельній організації працює цегельний завод, який випускає щороку два млн. штук цегли. З відходів деревини тут освоїли виробництво арболіту, який використовується як дешевий будівельний та ізоляційний матеріал. Нові підвищені зобов'язання взяли трудящі Верхнього Рогачика на честь 50-річчя утворення Радянського Союзу.

В роки восьмої п'ятирічки особливо зросла авангардна роль комуністів. У селищі — 28 первинних партійних організацій, які об'єднують 520 членів і кандидатів у члени партії. Надійними помічниками комуністів Верхнього Рогачика є комсомольці, об'єднані в 24 первинні організації. Вони налічують у своєму складі 798 членів ВЛКСМ.

Уряд високо оцінив досягнення трудівників Верхнього Рогачика в розвитку сільськогосподарського виробництва і 1971 року відзначив багатьох з них орденами й медалями. Орден Леніна одержали комбайнер колгоспу ім. Шевченка П. Т. Четверик, який за п'ятирічку зібрав 35 тис. цнт зерна і понад 9 тис. цнт насіння соняшнику, та М. І. Самсоненко з колгоспу «Аврора», що в 1970 році виростила по 28,7 цнт з га сортової кукурудзи. Інші працівники отримали ордени Жовтневої Революції, Трудового Червоного Прапора та «Знак Пошани».

Верхній Рогачик, що 1967 року став селищем міського типу, — своєрідний оазис в степу. Його заасфальтовані вулиці потопають у зелені фруктових і декоративних дерев, квітників, тут є багато скверів. В центрі селища височать нові дво- та триповерхові середні школи, кінотеатр «Дружба», 2 будинки культури, 4 клуби, новий готель.

Електрика, радіо, телебачення міцно ввійшли в побут його жителів. Майже до кожної квартири робітників, службовців, колгоспників проведено водопровід, кухні обладнано газовими плитками. Торговельна мережа селища налічує 11 магазинів. Є дві їдальні, комбінат побутового обслуговування.

З кожним роком зростають державні асигнування на охорону здоров'я трудящих. В селищі працюють лікарня на 100 ліжок, поліклініка, 4 медичні пункти, санепідемстанція, аптека. У районному центрі налічується 17 лікарів і 68 чоловік середнього медичного персоналу; крім селищних дитячого садка і ясел, функціонують 5 колгоспних ясел.

Великі зміни за роки Радянської влади відбулисяв розвитку освіти і культури. Дві середні, 2 восьмирічні, 3 початкові та середню школу робітничої молоді відвідують 1429 учнів. Є також семирічна музична школа. Дітей навчають понад 100 вчителів, переважно з вищою освітою.

В селищі на громадських засадах працюють університети культури, педагогічних, сільськогосподарських знань та передового досвіду; діють 6 бібліотек з книжковим фондом 60 тис. томів.

На сценах клубів і будинків культури успішно виступає понад 300 учасників художньої самодіяльності. Активну участь у роботі 25 гуртків беруть комсомольці. Багато шанувальників у жіночого вокального ансамблю районного будинку культури. Цьому колективу 1964 року на республіканському Шевченківському огляді присуджено диплом другого ступеня. А 1970 року він став переможцем республіканського конкурсу, присвяченого 100-річчю з дня народження В. І. Леніна.

У побуті населення знайшли своє місце нові обряди і звичаї — свято врожаю, проводи до Радянської Армії, урочисте вручення паспортів юнакам і дівчатам, реєстрація шлюбу і новонароджених тощо.

Значною подією в житті селища було святкування 8 лютого 1969 року 25-ї річниці з дня його визволення від німецько-фашистських загарбників. Хлібом і сіллю зустрічало населення тих, хто ціною своєї крові повернув їм свободу. Рішенням сесії селищної Ради депутатів трудящих на честь цієї дати колишньому члену військової ради 5-ї ударної армії генерал-майору І. Б. Булатову, командиру 50-ї гвардійської стрілецької дивізії генерал-майору А. С. Владичанському, командиру 40-ї гвардійської дивізії полковнику М. О. Федорову, начальнику політвідділу полковнику П. І. Черенкову, командирам полків Я. М. Орлову та П. У. Сіненкові присвоєно звання почесного громадянина селища Верхнього Рогачика. На увічнення пам'яті загиблих воїнів тут споруджено 4 пам'ятники, відкрито меморіальний комплекс.

Активну роботу провадить селищна Рада, що має 106 депутатів. Серед них 46 комуністів і 14 комсомольців. Бюджет Ради 1971 року становив понад 267 тис. крб. При ній діють 9 постійних комісій, коло діяльності яких дуже широке. Багато уваги приділяється культурі, освіті, побуту, торгівлі та іншим життєво важливим питанням. За роки дев'ятої п'ятирічки в селищі буде збудовано медичний комплекс на 125 ліжок, оснащений новою апаратурою; комбікормовий завод, три житлові багатоквартирні будинки, дитячий садок і ясла та інші споруди.

З часу заснування стародавнього українського села минуло майже два століття. Але розквітнув Верхній Рогачик лише за роки Радянської влади. Кожен його трудівник своєю самовідданою працею звеличує рідну землю, віддає всі сили комуністичному будівництву.

В. П. ЗАРУБА, М. В. ШОРОХОВ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД ВЕРХНЬОРОГАЧИЦЬКОГО РАЙОНУ

ЗЕЛЕ́НЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру і за 35 км від залізничної станції Сірогози на лінії Херсон—Запоріжжя. Дворів — 287, населення — 832 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Василівка.

У Зеленому розташована центральна садиба колгоспу «Дружба», який користується 5 тис. га орної землі і спеціалізується на виробництві зерна, м'яса і молока. У роки восьмої п'ятирічки бригадир колгоспу І. П. Бровко за трудові успіхи нагороджений орденом Жовтневої Революції.

Тут є восьмирічна школа, в якій працюють 15 учителів та навчаються 164 учні, бібліотека, будинок культури на 400 місць, літній кінотеатр. За післявоєнні роки споруджено 280 житлових будинків, водопровід.

В селі працює 29 комуністів, 60 комсомольців.

Зелене засноване 1861 року переселенцями з Київщини і Чернігівщини, а також з с. Великої Лепетихи.

В січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу.

1927 року в селі організувався ТСОЗ. У боях проти фашистів під час Великої Вітчизняної війни брали участь 107 чоловік, з них загинуло 60 жителів села. Орденами і медалями Союзу РСР нагороджено 42 чоловіка. На честь загиблих воїнів в селі встановлено пам'ятник.

НОВОЗНА́М'ЯНКА — село, центр сільської Ради, відстань до районного центру — 18 км. Дворів — 102, населення — 317 чоловік. Сільраді підпорядковані села Георгіївка, Карайдубина, Михайлівка, Українка.

Тут міститься третя бригада колгоспу «Родина», центральна садиба якого розташована в селі Карайдубина. Провідний напрям господарства вирощування зернових культур та м'ясо-молочне тваринництво. 1971 року врожайність озимої пшениці становила 35,2 цнт з гектара.

За високі показники в сільськогосподарському виробництві 67 колгоспників нагороджені орденами й медалями СРСР.

В селі є клуб, бібліотека, початкова школа. За післявоєнний час прокладено водопровід, споруджено понад 20 будинків.

В селі працюють 11 комуністів, 20 комсомольців.

Новознам'янка заснована 1927 року переселенцями з с. Великої Знам'янки Кам'янсько-Дніпровського району.

60 жителів села брало участь у Великій Вітчизняній війні, з них 34 — загинуло. За героїзм і мужність в боротьбі проти фашистів нагороджено 24 чоловіки.

1905 року селяни с. Карайдубини разом з мешканцями інших навколишніх сіл громили поміщицькі маєтки.

Поблизу с. Михайлівки виявлено скіфо-сарматські поселення та поховання.

ПЕРВОМА́ЇВКА — село, центр сільської Ради. Розкинулося на березі Каховського водосховища, за 28 км від районного центру і за 45 км від залізничної станції Нікополь. В селі є пристань. Дворів — 593, населення — 1799 чоловік. Сільраді підпорядковані села Кожум'яки, Олексіївка, Пролетарій, Чистопілля.

У Первомаївці розташована центральна садиба радгоспу «Рогачик», що має 4 відділки. Господарство спеціалізується на розведенні овець. За радгоспом закріплено 16 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 12,3 тис. га орної землі, 1,6 тис. га пасовищ, 124 га садів. 1971 року врожай озимої пшениці досяг 41 цнт з га. За успіхи в сільськогосподарському виробництві звання Героя Соціалістичної Праці надано робітниці радгоспу Г. П. Коржук, орденом Леніна нагороджено директора радгоспу В. О. Лавриненка. Головному агрономові В. І. Гапченко 1969 року присвоєно звання заслуженого агронома УРСР.

Працюють середня школа, в якій 26 учителів виховують і навчають 387 учнів, філіал заочної середньої школи, бібліотека, клуб, широкоекранний кінотеатр на 300 місць. Діє лікарня на 25 ліжок. До послуг жителів їдальня, пекарня, телеательє, комбінат побутового обслуговування населення.

За післявоєнні роки в селі побудовано 593 житлові будинки. Село радіофіковане, має водопровідну мережу, АТС, аптеку. Є парк відпочинку. На громадських засадах працює університет культури.

В селі працюють 90 комуністів, 122 комсомольці.

Село засноване 1920 року. Першопоселенцями були малоземельні селяни з с. Ушкалки (135 господарств). Заселене в травневі дні, село на честь свята назвали Первомаївкою. Під час будівництва Каховської ГЕС воно потрапило в зону затоплення Каховського водосховища і 1953 року перенесене на нове, підвищене місце.

На фронтах Великої Вітчизняної війни 195 жителів села захищали соціалістичну Батьківщину, 95 чоловік полягли в боях, 87 нагороджено орденами та медалями Союзу РСР. В селі споруджено пам'ятник В. І. Леніну. Є пам'ятник загиблим воїнам.

Поблизу Первомаївки виявлено курганний могильник з похованнями доби ранньої, середньої і пізньої бронзи (знайдено антропоморфну стелу), скіфів, сарматів та кочівників XI — XIII століть.

САМІ́ЙЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру і за 28 км від залізничної станції Сірогози. Дворів — 255, населення — 939 чоловік. Сільраді підпорядковані села Лисиче і Павлівка.

На території села розташована центральна садиба колгоспу ім. Карла Маркса, багатогалу-

зевого господарства, що вирощує зернові й технічні культури. За колгоспом закріплено 8,5 тис. га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 7,8 тис. га орної землі. Тваринництво м'ясомолочного напряму. З допоміжних підприємств— вальцьовий млин, три кузні, столярна майстерня, 2 пилорами, олійниця.

Тут працюють середня школа, в якій налічується 320 учнів і яких навчає 28 учителів, будинок культури на 450 місць. За післявоєнні роки в Самійлівці споруджено 202 житлові будинки, дитячі ясла та дитячий будинок, 3 магазини. Створено краєзнавчий музей на громадських засадах.

За успіхи в сільськогосподарському виробництві доярки колгоспу Г. І. Кумейко, М. М. Максименко та Г. О. Маловічко нагороджені орденом Леніна.

У 1966 році за виконання і перевиконання завдань семирічного плану 35 колгоспників одержали урядові нагороди, доярці Г. І. Кумейко присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

В селі працюють 41 комуніст, 116 комсомольців.

Самійлівка заснована в 1925 році на місці невеликого хутора.

В роки Великої Вітчизняної війни 151 житель села захищав Батьківщину зі зброєю в руках. Загинуло 55 чоловік. За хоробрість і мужність 96 чоловік відзначено урядовими нагородами.

На честь загиблих радянських воїнів в селі збудовано обеліск Слави.

За роки Радянської влади з села вийшло 13 інженерів, 16 лікарів, 25 вчителів, 12 агрономів, 12 зоотехніків.

У́ШКАЛКА — село, центр сільської Ради, лежить на березі Каховського водосховища, за 29 км від районного центру. Дворів — 569, населення — 1420 чоловік. Сільраді підпорядковані села Бабине та Нижній Рогачик.

В Ушкалці розташована центральна садиба колгоспу «Революція», за яким закріплено 6,3 тис. га орної землі, в т. ч. 479 га зрошуваних земель та 65 га садів. Крім вирощування зернових культур, що посідають у господарстві основне місце, розвивається тваринництво м'ясомолочного напряму. Колгоспниця О. П. Карамушко за трудові успіхи в роки восьмої п'ятирічки відзначена орденом Жовтневої Революції.

Колгоспники артілі «Революція» на заняттях з агротехніки. Село Ушкалка, 1953 р.

В Ушкалці міститься риболовецька артіль «Дружній рибак».

Працюють середня школа, яку відвідують 197 учнів, їх навчають 22 учителі; будинок культури на 400 місць, бібліотека. Є лікарня на 25 ліжок, аптека, двоє дитячих ясел, відділення зв'язку, 4 магазини.

За післявоєнні роки в селі споруджено 346 житлових будинків, прокладено водопровід, закінчено радіофікацію і електрифікацію, посаджено парк.

В селі працюють 60 комуністів, 105 комсомольців.

Ушкалка заснована 1792 року.

В листопаді—грудні 1905 р. відбулися виступи селян Ушкалки, Бабиного, Нижнього Рогачика. Вони розгромили поміщицькі маєтки та великокнязівську економію.

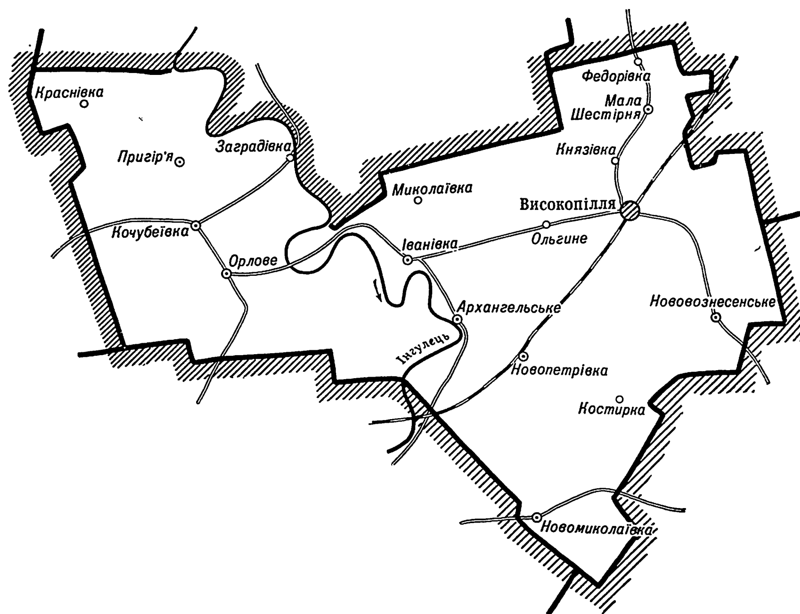
В січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти фашистів боролися 500 жителів села, 250 з них полягли в боях. Орденами і медалями Союзу РСР нагороджено 120 жителів. На честь полеглих воїнів встановлено пам'ятник.

1959 року в зв'язку з будівництвом Каховської ГЕС дніпровські плавні були затоплені, а частину села перенесено на підвищену місцевість.

Поблизу сіл Ушкалки, Бабиного та Нижнього Рогачика виявлено залишки 4 поселень доби ранньої та пізньої бронзи, 2 поселень та могильник часів скіфів і сарматів, також рештки сарматських поховань.

ВИСОКО-ПІЛЬСЬКИЙ РАЙОН

Площа району 0,7 тис. кв. км. Населення 22,2 тис. чоловік, у т. ч. сільського 17,9 тис. (80,6 проц.), міського 4,3 тис. (19,4 проц.). Пересічна густота населення 33,1 чоловіка на кв. км. З корисних копалин є вапняк, пісок. Селищній та 9 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковано 40 населених пунктів. На підприємствах, в колгоспах, установах 42 первинні партійні, 47 комсомольських і 69 профспілкових організацій. В економіці провідне місце належить сільськогосподарському виробництву. За 12 колгоспами закріплено 59 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 52,3 тис. га орної землі. В районі 7 промислових підприємств. Населення обслуговують 31 медичний заклад. У загальноосвітніх школах, серед яких 4 середні, 8 восьмирічних, 14 початкових, заочна і школа робітничої молоді, навчається 4659 учнів. Крім того, є сільське професійно-технічне училище. Культурно-освітню роботу ведуть 21 будинок культури, 15 клубів, 23 бібліотеки; є 36 кіноустановок. У районі встановлено 5 пам'ятників В. І. Леніну, 25 пам'ятників воїнам, що загинули в роки Великої Вітчизняної війни.

ВИСОКОПІЛЛЯ

Високопілля (до 1915 року — Кронау) — селище міського типу, центр району. Розташоване за 131 км від обласного центру. Залізнична станція на лінії Херсон — Дніпропетровськ. Населення — 4292 чоловіка. Селищній Раді підпорядковані населені пункти Князівка, Микільське, Потьомкіне.

Кронау засноване в 1869 році переселенцями з німецьких колоній Таврійської губернії. Через двадцять років тут налічувалося 497 жителів, з них 148 не належали до сільської громади, а займалися торгівлею, ремеслом[1]. Наприкінці XIX — на початку XX ст. у зв'язку з швидким розвитком капіталістичних відносин на селі різко посилився процес класового розшарування населення. В 1906 році бідняки й середняки, переважно українці, становили 61 проц. від загальної кількості жителів і мали всього 203 десятини землі. 26 бідняцьких господарств мали земельні наділи менше десятини, а в 59 родин колоністів було по 60—80 і більше десятин

[1] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6, приложения, стор. 248, 249; Л. Падалка. Землевладение немцев — бывших колонистов в Херсонской губернии, стор. 36.

родючих земель, загалом їм належало 4348 десятин[1]. Багаті колоністи використовували працю місцевих, а також прийшлих наймитів-строковиків, яким за час польових робіт (6—7 місяців) платили: чоловікам 36, жінкам 22, підліткам 14—16 карбованців. Про жорстоку експлуатацію багатіями бідняцьких верств населення розповідалося в народній пісні:

Без землі бідняки голодують,
Колоністи ж радіють тому,
Бо дешевше і легше наймають
Бідноту на роботу свою[2].

Куркулі використовували сільськогосподарські машини і знаряддя, сортове насіння, добрива. Тож і не дивно, що врожаї зернових та інших культур у куркульських господарствах були вдвоє більшими, ніж в інших селян. Так, у 1906 і 1907 рр. вони зібрали в середньому по 52,1 пуда пшениці з десятини, а решта — тільки по 27,5 пуда. Між німецькими колоністами-багатіями і трудовим українським населенням Кронау та сусідніх сіл стосунки були ворожі, точилася гостра класова боротьба. В період революції 1905—1907 рр. на заклик бідняків села Новопетрівки поділити між безземельними землю куркулів, колоністи відповіли: «Хай спробують відібрати у нас землю! Ми організуємо різанину бунтарів...»[3].

У Кронау жорстокої експлуатації зазнавали не тільки наймити, а й робітники, які працювали на підприємствах, що переробляли сільськогосподарську сировину. З середини 80-х років XIX ст. в селищі діяв невеликий пивоварний завод. Пізніше російський купець Торлін збудував великий млин, що обслуговувався 30 робітниками і давав на добу 14,5 тонни борошна дев'яти сортів; 1911 року став до ладу ще один паровий млин, який належав німцю-колоністу, але Торлін витіснив конкурента і став власником обох млинів. Місцеві багатії тримали в своїх руках торгівлю. Колонія, що була волосним центром, мала 5 крамниць, корчму, винний льох і пивну. Крім того, у ній було шість складів: 3 землеробських знарядь, 2 лісоматеріалів та оптовий винний. В 1900 році товарооборот 17 торговельних підприємств Кронау дорівнював 145 тис. крб.[4]. Тричі на рік тут відбувалися ярмарки. Під час ярмарків до селища збиралися селяни, ремісники, торговці з різних кінців краю. Їх кількість набагато перевищувала кількість жителів (на початку XX ст. налічувалося 750 чоловік). Тоді особливо поширювалися епідемії інфекційних хвороб. Лікарні ж у Кронау не було, діяла лише аптека. Заможне населення лікувалося у двох приватних лікарів, біднота мусила звертатися до Нововоронцовського фельдшерського пункту.

До 1912 року єдиним навчальним закладом в Кронау була початкова школа, яку відвідувало 50—60 учнів. Тільки за два роки до імперіалістичної війни на зібрані в населення кошти зведено двоповерховий будинок прогімназії, до якої приймали переважно дітей багатих колоністів і купців.

На другий рік війни німецьку колонію Кронау було перейменовано на Високопілля. Його населення скоротилося до 602 чоловік[5], головним чином, внаслідок мобілізації на фронт чоловіків-українців. Колоністи дедалі більше багатіли за рахунок поставок для армії хліба, фуражу, що вивозилися через станцію Високопілля, споруджену 1916 року.

Дізнавшись про повалення самодержавства в лютому 1917 року, жителі Високопілля вийшли на демонстрацію. За свідченням учасників тих подій, на початку березня

[1] Список землевладений Херсонского уезда по волостям на 1909 год, стор. 74, 75.
[2] Газ. «Известия» (Херсон), 13 квітня 1917 р.
[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 349, оп. 1, спр. 12, арк. 48, 49.
[4] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 14, стор. 576; Список населенных мест Херсонской губернии и статистические данные о каждом поселении, стор. 427.
[5] Список населенных мест Херсонской губернии. (По данным Всероссийской сел.-хоз. переписи 1916 г.), стор. 78.

мітинги відбувалися майже щодня. Та в житті селян докорінні зміни сталися лише після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції. У перших числах листопада 1917 року високопільські селяни-бідняки і середняки зібралися на мітинг вітати історичну перемогу героїчного пролетаріату Петрограда. Член більшовицької партії з 1911 року О. І. Кисельов розповів про роль більшовиків у керівництві соціалістичною революцією, про ленінські декрети; син німецького селянина-середняка К. К. Шамей, звертаючись до односельців, закликав їх встановити в селі Радянську владу.

У другій половині січня 1918 року у Високопіллі обрано волосну Раду селянських депутатів. Але вже наступного місяця, коли на Україну вторглися австро-німецькі окупанти і куркулі-колоністи почали відкриту боротьбу проти Радянської влади, Рада передала свої повноваження волревкому. До його складу увійшли О. І. Кисельов, К. К. Шамей, Г. І. Шведов. Ламаючи опір класових ворогів, волревком наполегливо проводив у життя декрети і закони Радянської влади. Першими відчули на собі їх силу місцеві глитаї, яким залишали трудову норму, а лишки землі розподіляли між малоземельними і безземельними селянами. Та розпочаті аграрно-революційні перетворення тоді не довелося довести до кінця. У березні 1918 року село захопили австро-німецькі війська. Окупанти й гетьманці, а після їх вигнання (в листопаді) — петлюрівці грабували і розоряли господарства селян. Ворогам допомагали багатії-колоністи.

На початку березня 1919 року Червона Армія визволила Високопілля. Того ж місяця обрано волосну Раду, яка взяла активну участь у землевпорядкуванні, що проводилося в Херсонському повіті. 7—8 березня 1919 року на з'їзді представників 13 волостей, де розв'язувалося питання розподілу землі між волостями для більш-менш рівномірного наділення нею селян, ухвалено, що Високопільська волость, яка мала менше ніж п'ятитисячне населення, з 35,4 тис. десятин землі передасть Архангельській волості 10,1 тис. і Костромській—3 тис. десятин[1]. З решти 22,3 тис. десятин волосна Рада в першу чергу нарізала землю багатодітним бідняцьким родинам — по 10 десятин на двір. У Високопіллі брали на облік хліб у всіх куркульських господарствах і лишки його реквізувалися за твердими цінами, а сховане зерно конфісковувалося. Ці лишки йшли на допомогу бідняцьким господарствам, вдовам, сиротам, сім'ям червоноармійців, що не мали чим засівати свої ділянки. Їх забезпечували насінням також за рахунок виділеного Херсонським повітвиконкомом насінницького фонду[2].

Радянське будівництво було перерване навалою денікінців, які 29 липня 1919 року захопили Високопілля і почали розправу над радянськими активістами, мирним населенням. Карний загін білогвардійців заарештував О. І. Кисельова, Г. І. Шведова, К. К. Шамея. Активних борців за Радянську владу жорстоко катували. Не допомогли ні клопотання односельців, ні сльози дружин і дітей (у Шамея було семеро малят, у Шведова — четверо). 30 липня денікінці вивезли заарештованих за село і розстріляли. Г. І. Шведов встиг вигукнути: «Помстіться за нас, люди!» Пізніше, коли відгриміли бої громадянської війни, односельці поховали останки героїв у сільському парку. 25 травня 1926 року у Високопіллі почався судовий процес над бандитом Бюллером, на совісті якого була смерть ревкомівців. Суд виніс Бюллеру смертний вирок[3]. Білогвардійський кат зазнав справедливого покарання.

У січні 1920 року, після вигнання з села денікінців, було створено Високопільський ревком, а в квітні проведено вибори до волвиконкому і сільської Ради.

---

[1] З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 1, стор. 43, 44.

[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 2841, оп. 1, спр. 343, арк. 320.

[3] Херсонський облдержархів, ф. Р-3264, оп. 1, спр. 61, арк. 1—4; газ. «Наддніпрянська правда», 11 листопада 1967 р.

Коли в червні того ж року почався наступ врангелівських військ і Високопілля опинилося у прифронтовій смузі, радянські органи провели мобілізацію чоловіків до Червоної Армії, організували допомогу їй продовольством, транспортом.

Після розгрому Врангеля і закінчення громадянської війни продовжувалася передача біднякам землі, конфіскованої у куркулів-колоністів. Частина найбагатших колоністів емігрувала до Канади, а ті, що лишилися, вели боротьбу проти Радянської влади. Вони вступали до банд, грабували села, вбивали комуністів, сільських активістів. 1922 року одна з таких банд напала на Високопілля, розгромила волвиконком, пошту, вбила кількох чоловік[1]. Інші заможні колоністи намагалися обминати радянські закони, відмовлялися укладати з найманими робітниками трудові угоди, примушували їх працювати на себе по 10—12 годин на добу, платили менше встановленого мінімуму. Протягом 1922—1923 рр. у Високопіллі і прилеглих до нього селах, що тепер входять до складу Високопільської селищної Ради, стався 31 конфлікт між куркулями і робітниками з питань зарплати і надання відпусток. Органи Радянської влади обмежували куркулів і захищали права сільськогосподарських робітників, але це було нелегко, бо в 1924/1925 господарському році у волості налічувалося понад 8,7 тис. наймитів, з яких близько 5,4 тис. — безробітних. Користуючись цим, куркульські господарства продовжували нехтувати радянськими законами щодо найму батраків.

Становище бідняцьких господарств, розорених іноземними окупантами, петлюрівцями, білогвардійцями, залишалося дуже тяжким. На своїх землях бідняки збирали низькі врожаї — в середньому по 35 пудів зернових з га, тоді як куркулі — понад 55 пудів. Рада, комнезам роз'яснювали трудящим селянам переваги колективного ведення господарства, залучали їх до всіх видів кооперації. Протягом 1922—1923 рр. у Високопіллі створено кредитне сільськогосподарське товариство, виробничо-кооперативну артіль «Зерно», сільське споживче товариство. КНС відкрив зерноочисний пункт, заснував машинно-тракторне товариство, в якому було 4 трактори, 6 парових молотарок, 12 нафтодвигунів, плуги, косарки, жатки.

Поступово відроджувалося господарство села: збільшувався обсяг перевезень через залізничну станцію; працювали великий млин, чимало ремісничих майстерень, крамниць. В роки непу збудовано елеватор і маслозавод[2]. На початку 20-х років у Високопіллі відкрито лікарню, де хворих обслуговували лікар і 5 чоловік середнього медичного персоналу. Діти навчалися у початковій і семирічній школах, дорослі відвідували гуртки лікнепу. В селі були бібліотека, хата-читальня.

Після того як у 1926 році Високопілля стало районним центром Херсонського округу*, новостворені райком партії і райвиконком посилили політичну роботу серед трудящих, виховували у них почуття відповідальності за долю соціалістичної Батьківщини, дружби з усіма народами країни Рад. Добре пам'ятаючи, що тільки допомога держави, російських братів врятувала їх від голодної смерті в тяжкі 1921—1922 рр., високопільці близько до серця взяли бідування жителів Ленінакана, що в грудні 1926 року потерпіли від землетрусу. Їм було зібрано і надіслано продовольство, білизну[3].

Партійні і радянські органи роз'яснювали селянам Високопілля ленінський кооперативний план, вживали заходів до впровадження його в життя. Комнезам, який налічував 292 члени, поставив завдання до десятої річниці Жовтня залучити до кооперації всіх незаможників[4]. У квітні 1926 року члени КНС німецької національності організували товариство спільного обробітку землі «Роте фройндшафт»

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-1887, оп. 3, спр. 336, арк. 1.

[2] З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 2, стор. 372.

* З 1920 по 1923 рік Високопілля входило до Криворізького повіту Катеринославської губернії, а протягом 1923—1926 рр.— до Апостолівського району Криворізького округу.

[3] Херсонський облдержархів, ф. Р-2, оп. 1, спр. 864, арк. 36.

[4] Там же, спр. 254, арк. 41, 108.

«(Червона дружба»). ТСОЗ об'єднував 18 господарств (106 їдців). У наступні два роки після створення «Роте фройндшафт» у Високопіллі організовано ТСОЗи ім. Шевченка, «Ауфбау» та «Нойдорф». Херсонський окрвиконком виділив їм 3 тис. крб. кредитів, на які кожний з трьох ТСОЗів придбав по одному трактору «Фордзон». Це дало можливість колективним господарствам провести весняну оранку 1928 року на площі 740 гектарів[1].

Районні організації допомогли товариствам придбати сортове насіння, організували напередодні сівби 20-денні агрокурси, провели землевпорядкування. Восени, після успішного завершення збирання врожаю, в селі було влаштовано сільськогосподарську виставку, яка наочно показала переваги колективного господарювання[2]. Урожай зернових у ТСОЗах становив пересічно 40,6 пуда з десятини, на 7,8 пуда більше, ніж на полях одноосібників. Значні для того часу прибутки товариства одержали від продажу племінного молодняка худоби. Господарські успіхи товариств спільного обробітку землі доводили селянам вигоду виробничого кооперування.

Дійову допомогу партійним і радянським органам в проведенні колективізації селянських господарств подавала місцева організація профспілки «Всеробітземлісу». Захищаючи інтереси наймитів у їх боротьбі проти куркулів, вона роз'яснювала селянам, що перемога над куркульством лежить через масову колективізацію. Одночасно йшов наступ на непманів, які все ще мали міцні позиції в торгівлі.

Керували розгортанням колгоспного руху партійні й радянські органи — Високопільський райком КП(б)У, райвиконком, сільська Рада. На 1 листопада 1929 року в селі й районі було колективізовано близько 20 проц. одноосібних селянських господарств, а в липні наступного року — вже 31,6[3]. 1930 року в селі створено машинно-тракторну станцію, яка обслуговувала колгоспи Високопільського й частково Великоолександрівського району. Держава подбала про забезпечення її технікою. Вже 1933 року Високопільська МТС мала 55 тракторів, 7 комбайнів, 18 складних молотарок та іншу техніку[4]. 20 червня 1930 року в районах Херсонського округу проводився «День трактора», що мав зробити досвід кращих трактористів надбанням усіх. У селі при активній участі колгоспників відбувся районний зліт трактористів[5]. Для підготовки механізаторів, а також озброєння рільників і тваринників передовими методами агротехніки в районному центрі організовано 6 агрошкіл, в яких навчалося 190 чоловік, у т. ч. 131 член комітету незаможних селян.

Ударна робота механізаторів МТС і колгоспників забезпечила у 1931 році успішне проведення сівби озимих, лущення стерні, силосування кормів. Того року план поставок м'яса і молока державі було виконано на 120 проц. За постановою колегії Наркомзему та правління Колгоспцентру УРСР у травні 1931 року Високопільський район занесено на Червону дошку[6]. Справи чотирьох артілей села йшли добре і це сприяло припливу до них нових членів. До весни 1933 року колективізацію трудових селянських господарств в основному було завершено (97 проц.). В ході суцільної колективізації бідняки та середняки як української, так і німецької національностей вели запеклу боротьбу з куркулями, які виступали проти колгоспів. За рішенням загальних зборів селян Високопілля 32 найбагатші родини було розкуркулено і вислано.

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-443, оп. 1, спр. 558, арк. 102, 103.

[2] З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 2, стор. 207, 208.

[3] З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 2, стор. 367, 372; вип. 3, стор. 155.

[4] Херсонський облпартархів, ф. 150, оп. 4, спр. 1, арк. 2.

[5] Херсонський облдержархів, ф. Р-622, оп. 1, спр. 1297, арк. 101.

[6] ЦДАЖР УРСР, ф. 27, оп. 12, спр. 343, арк. 18; Херсонський облдержархів, ф Р-443, оп. 1, спр. 558, арк. 102; Історія колективізації сільського господарства Української РСР. 1917—1937 рр. Збірник документів і матеріалів у трьох томах, т. 2. К., 1965, стор. 573.

В селі дедалі ширшого розмаху набував рух ударників, стахановців. На 2-му Всесоюзному з'їзді колгоспників-ударників (1935 р.) Висококопільський район представляла голова артілі ім. Ворошилова А. П. Чорноус. Боротьба трудівників села за підвищення врожайності колгоспних ланів була успішною. У роки третьої п'ятирічки середньорічний врожай зернових в артілі «Роте фройндшафт» становив 19,1 цнт. За доблесну працю кращого комбайнера МТС Ф. Л. Вишневого нагороджено орденом Леніна; бригадира тракторної бригади М. І. Омельченка удостоєно ордена Трудового Червоного Прапора.

Заможно жили трудівники артілей. Кожна колгоспна сім'я за свою працю одержувала на рік не менше 2,6 тонни зерна. Чималий прибуток давало підсобне господарство. На багатьох садибах замість старих хат з'явилися нові чепурні будиночки. Восени 1936 року у Високопіллі урочисто відзначено десятиріччя створення району, який в попередньому році перейменовано на Фріц-Геккертівський — на увічнення пам'яті визначного діяча німецького робітничого руху Фріца Геккерта. Під час святкування на могилі розстріляних денікінцями борців за Радянську владу встановлено пам'ятник. На урочистому відкритті пам'ятника був присутній німецький письменник-комуніст Еріх Вайнерт.

1937 року Фріц-Геккертівський район вилучено зі складу Дніпропетровської і передано до Миколаївської області, а в квітні 1939 року — ліквідовано. Всі його сільради, за винятком Озерівської, відійшли до Великоолександрівського району.

Наприкінці 30-х років у Високопіллі працювало кілька підприємств місцевої промисловості: цегельня, маслозавод, олійня, млин, бавовно-приймальний пункт, елеватор. Сільська Рада повсякденно дбала про повніше задоволення зрослих матеріальних і культурних потреб трудящих та їх сімей. Лікарню було розширено до 50 ліжок. Діти навчалися у двох середніх школах з українською та німецькою мовами викладання. У сільському клубі з виставами і концертами виступали гуртки художньої самодіяльності, духовий оркестр. Жителів Високопілля обслуговувала бібліотека з книжковим фондом понад десять тис. томів, стаціонарна кіноустановка.

З початком Великої Вітчизняної війни багато чоловіків пішло захищати соціалістичну Батьківщину, чимало родин, а також найцінніше майно колгоспів було евакуйовано на схід. 17 серпня 1941 року німецько-фашистські війська захопили село.

У важких умовах окупації у Високопіллі і навколишніх селах виникали підпільні групи опору загарбникам, на шлях боротьби з фашистами вступало все більше радянських патріотів. М. Корецька і її дочка Л. Корецька — депутат висококопільської сільської Ради—організували втечу з табору 14 радянських військовополонених. З цією метою Лідія влаштувалася працювати табірною куховаркою, викрала у коменданта перепустки і передала їх полоненим[1]. Працівник висококопільської пекарні І. В. Власенко у 1942 році переховував хворого радянського офіцера, який утік з полону.

Фашисти жорстоко карали радянських патріотів, які потрапляли до їх рук. 6 вересня 1941 року в районі залізничної станції Високопілля після жорстоких катувань були розстріляні 8 учасників підпільної групи села Архангельського — М. Я. Ситников, І. І. Гірченко та інші. На страту підпільників, які трималися надзвичайно мужньо, окупанти зігнали всіх жителів села[2].

28 лютого 1944 року частини 6-ї армії під командуванням генерал-лейтенанта І. Т. Шльоміна вигнали гітлерівців з Високопілля. В бою за село смертю хоробрих полягли 64 солдати і офіцери Червоної Армії. Бойові побратими поховали загиблих товаришів у братській могилі. Пізніше жителі села встановили на ній пам'ятник.

Сумне видовище являло собою пограбоване, розбите, спустошене фашистами село. Вороги спалили кращі будинки, висадили у повітря залізничну колію,

[1] Херсонський облпартархів, ф. 46, оп. 114а, спр. 11, арк. 4—9.
[2] Там же, арк. 5-8.

вокзал, елеватор. Перед партійними і радянськими органами Великоолександрівського району новоствореної Херсонської області постали складні завдання відродити село. Його заселяли українці — переселенці із західних областей України. Велику допомогу новоселам подали Радянська держава і трудящі східних районів країни. Їм надавалися кредити на придбання худоби, будівельні матеріали — на ремонт житла. Так, тільки у вересні 1944 року вони одержали 39 кубометрів лісоматеріалів[1]. На місці зруйнованого елеватора збудовано зерносховище. По залізниці пішли поїзди. Було організовано колгосп ім. Чкалова. Відновили роботу лікарня, школа, культурно-освітні заклади.

В березні 1946 року Висококопілля знову стало центром однойменного району. Райком КП України на чолі з першим секретарем, депутатом Верховної Ради УРСР Т. Н. Пуртовою та виконком районної Ради депутатів трудящих спрямовували зусилля трудівників села на освоєння посівних площ і піднесення врожайності сільськогосподарських культур. Середній урожай зернових в артілі ім. Чкалова (з 1950 року— ім. Шевченка) становив у 1948—1951 рр. 21,2 цнт з га. Правління колгоспу разом з спеціалістами місцевої сортодільниці впроваджувало у виробництво нові, більш урожайні сорти сільськогосподарських культур, зокрема озиму пшеницю «Одеська-3». Цим насінням восени 1947 року колгоспники засіяли 280 га. Одержавши наступного року урожай по 31 цнт з га, вони подали допомогу посівним матеріалом іншим господарствам району. Розвивалося і громадське тваринництво, зростала його продуктивність. За шість років (1946—1951) середній надій молока на корову зріс на 700 кілограмів.

На піднесення творчої активності трудящих великий вплив справило застосування матеріальних і моральних стимулів: колгоспники артілі за самовіддану працю одержували додаткову оплату зерном, молоком, грішми. У 1949 році групу передовиків артілі відзначено урядовими нагородами. Звання Героя Соціалістичної Праці удостоєно комбайнера П. Г. Морозова, який 1948 року за 25 робочих днів намолотив 10.8 тис. цнт зерна, а також ланкову О. А. Вишневу, бригадира І. М. Васюка. Орденом Леніна нагороджено 5 чоловік — ланкову В. С. Сорочинську, колгоспників Г. С. Савченко, М. Є. Марценюка та інших.

За роки четвертої п'ятирічки в основному відбудовано село, відроджено підприємства місцевої промисловості. Спорудження високовольтної лінії електропередач Апостолове—Висококопілля і електропідстанції потужністю 2 тис. квт дало можливість значною мірою механізувати трудомісткі роботи в колгоспах, на підприємствах. Реконструйований маслозавод переробляв до 60 тонн молока на добу, щороку випускаючи на 2 млн. крб. продукції. Працювали млин, олійниця, крупорушка, ковбасний і комбікормовий цехи, цех безалкогольних напоїв. Організовано промислову артіль з шевським і кравецьким цехами, фотоательє. Стару німецьку кірху переобладнали під будинок культури, який одночасно правив і за кінотеатр.

У наступні роки відбувалося дальше піднесення сільськогосподарського і промислового виробництва. 1952 року рільники артілі виростили і зібрали високий урожай озимої пшениці — по 36,6 цнт з га. Не відставали від них і тваринники: передові доярки надоювали близько 3 тис. кг молока на кожну фуражну корову. За успіхи, досягнуті в розвитку господарства, 1953 року колгосп ім. Шевченка нагороджено дипломом другого ступеня ВСГВ. У роки семирічки його двічі відзначено медалями Виставки досягнень народного господарства СРСР.

Протягом восьмої п'ятирічки колгосп ім. Шевченка, з яким об'єдналися артілі сіл Князівки та Микільського, перетворився на багатогалузеве, високомеханізоване господарство. Держава закріпила за ним близько 7 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 6,3 тис. га орної землі, є 117 га саду, 31 га виноградників. Уміло використовуючи ці земельні багатства, колгоспники дедалі більше виробляють зерна, молока, м'яса та іншої сільськогосподарської продукції. Включившись у всенародне змагання

[1] Херсонський облпартархів, ф. 46, оп. 1, спр. 70, арк. 35.

на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, за гідну зустріч XXIV з'їзду КПРС та XXIV з'їзду КП України, трудівники артілі успішно виконали п'ятирічний план: зерна вироблено 302,2 тис. цнт; на 100 га угідь — 1280 цнт молока, 292 цнт м'яса; на сто га зернових — 61 тис. штук яєць. Затрати праці на виробництво сільськогосподарської продукції за п'ятиріччя знизилися в 1,6 раза. Протягом 1966—1970 рр. колгосп щороку мав чистого прибутку пересічно 576 тис. крб. Вагомий внесок у виконання господарством п'ятирічного плану зробили передовики виробництва доярки М. С. Бондар і В. М. Рідаш, які щороку надоювали понад три тис. кг молока від кожної закріпленої за ними корови, та інші.

Новими успіхами ознаменували трудівники сільського господарства перший рік дев'ятої п'ятирічки. З кожного га посіву вони зібрали пересічно по 32,8 цнт зернових. Державі продано близько п'яти тис. тонн зерна і двох тис. тонн молока та м'яса. Чистий прибуток колгоспу становив 627 тис. крб. Досить висока прибутковість всіх галузей дає можливість вкладати великі кошти у капітальне будівництво, купувати багато техніки, добре оплачувати працю трудівників. За п'ятиріччя споруджено шістнадцять тваринницьких приміщень, два зерносховища, гараж, десять водонапірних башт. Збудовано нові приміщення для трьох дитячих ясел, будинку культури, двох клубів, бібліотеки. Середньомісячний заробіток тваринників, рільників становив 114, механізаторів — 136 крб., а в першому році дев'ятої п'ятирічки — відповідно 124 і 143 крб. Протягом 1960—1971 рр. з допомогою артілі колгоспники спорудили понад 300 житлових будинків. Отже, спрямовуючи зусилля людей на піднесення сільськогосподарського виробництва, правління колгоспу, партійна організація, яка 1971 року налічувала 49 членів і кандидатів у члени КПРС, повсякденно дбають про підвищення добробуту трудівників полів і ферм.

У післявоєнний час значного розвитку в селищі набула місцева промисловість. 1955 року при промисловій артілі відкрито черепичний, а наступного року — лісопильний цехи. Тоді ж створено міжколгоспну будівельну організацію, яка налагодила виробництво цегли, пиломатеріалів, бетону. У 60-і роки стали до ладу цегельний завод, консервний цех харчокомбінату, що виробляє томатний сік, овочеві та фруктові консерви, комбінат хлібопродуктів та ін. підприємства. Велику роботу проводить районне відділення «Сільгосптехніки». Творчо працює колектив залізничної станції Високопілля. Начальник станції С. С. Лупина і стрілочник З. Т. Загоруйко за успішне застосування нових методів роботи на транспорті нагороджені орденом Леніна.

Серед трудящих Високопілля шириться рух за комуністичне ставлення до праці. Першими завоювали почесне звання колективу комуністичної праці бригада токарів райвідділення «Сільгосптехніки» і працівники залізничної станції. Вони стали взірцем для інших робітничих колективів Високопілля. Промислові підприємства успішно виконали завдання восьмої п'ятирічки і дали державі продукції на 3,9 млн. крб. Достроково виконано план першого року дев'ятої п'ятирічки. В 1972 році з ініціативи комуністів трудящі включилися у всенародний рух за гідну зустріч 50-річчя утворення СРСР.

Під час підготовки до свята всіх братніх радянських народів нової сили набрало змагання між трудящими Високопільського і Арташатського районів. Дружба з вірменськими колгоспниками почалася у 1954 році, коли вся країна святкувала 300-річчя возз'єднання України з Росією, і з того часу дедалі міцніє. Арташатці подають допомогу виноградарям Високопільського району саджанцями найцінніших сортів винограду, надсилають спеціалістів-виноробів, а досвід українців став у пригоді вірменським тваринникам в укомплектуванні ферм великою рогатою худобою червоної степової породи, у догляді за нею. Допомога, запозичення передового досвіду взаємно збагачує друзів. З перших післявоєнних років міцна дружба і соціалістичне змагання зв'язують трудящих Високопільського, Великоолександрівського і Нововоронцовського районів області. Вони систематично обмінюються делегаціями. У 1972 році взаємно перевірявся хід виконання соціалістичних

Урочисті проводи юнаків до лав Радянської Армії. Смт Високопілля, 1970 р.

зобов'язань, взятих колективами колгоспів, радгоспів, промислових підприємств на честь 50-річчя утворення Союзу РСР.

За останні 10—15 років внаслідок розвитку промисловості значно змінився соціальний склад населення Високопілля. На початок 1972 року в ньому було близько 1,6 тис. робітників й службовців, 652 родини колгоспників. Змінився і національний склад населення. Крім українців, в селищі нині мешкає чимало росіян, білорусів, башкир, вірмен, азербайджанців, молдаван та представників інших національностей нашої країни. Вони живуть єдиною дружною сім'єю. З кожним роком зростають лави членів КПРС і ВЛКСМ. На початок другого року дев'ятої п'ятирічки 21 партійна організація об'єднувала 351 комуніста, в 17 комсомольських організаціях налічувалося 540 юнаків і дівчат. Комуністи й комсомольці, переважна більшість яких працює на підприємствах, в колгоспі, очолюють боротьбу трудящих за дальший розвиток сільськогосподарського і промислового виробництва. Плідно працює селищна Рада. Серед 75 її депутатів — 50 робітників та колгоспників, 25 представників інтелігенції; 32 депутати — комуністи, 9 — комсомольці. На сесіях Ради, засіданнях виконкому розглядаються питання виробничо-господарські, культурного будівництва, забудови і благоустрою селища та інші.

У післявоєнний час Високопілля, з яким злилися села Мар'янівка та Любомирівка і яке 1957 року віднесено до селищ міського типу, перетворилося на великий населений пункт. Тут з'явилося 16 нових вулиць, одна з яких названа ім'ям голови першого ревкому О. І. Кисельова, закатованого у 1919 році білогвардійцями. В селищі споруджено будинок культури з читальним залом і бібліотекою, широкоекранний кінотеатр «Україна», відкрито музичну школу-семирічку, великий дитячий комбінат. Особливо багато зроблено щодо впорядкування селища в період підготовки до 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції та 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. За чотири роки (1967—1970) збудовано 4 двоповерхові багатоквартирні будинки, будинок селищної Ради, двоповерховий готель, шкільний інтернат, книгарню та ін. Вздовж багатьох вулиць прокладено тротуари, водогін, висаджено кілька тис. декоративних дерев, центральні вулиці освітлено неоновими лампами. Відкрито танцювальний майданчик, любителі спорту одержали стадіон, де відбуваються спортивні змагання, зустрічі місцевих футбольних команд, а також збірної районного центру з командами інших районів і областей. 1971 року селищна Рада витратила на благоустрій Високопілля 86 тис. крб. На ці кошти споруджено приміщення дитячих ясел, двоповерховий будинок універмагу і ресторану, відремонтовано значну частину житлового фонду, прокладено тротуари на 1,5 км шляхів з твердим покриттям тощо.

У впорядкуванні селища взяли активну участь його жителі. Провівши 9 суботників, вони виконали роботу на 18 тис. крб.: висадили понад дві тис. декоративних дерев, кущі японської айви, багато троянд. Було розбито газони, квітники. У 27-у річницю перемоги Радянського Союзу над фашистською Німеччиною в селищі сталася знаменна подія — урочисте відкриття меморіального комплексу на честь радянських воїнів, що загинули в роки громадянської і Великої Вітчизняної воєн.

Селищна Рада приділяє велику увагу поліпшенню побутового, медичного і культурного обслуговування трудящих. Відкрито 13 магазинів і крамниць, п'ять підприємств громадського харчування і побутового обслуговування населення. У Висо-

копіллі є добре обладнана лікарня на 100 ліжок. У середній школі навчається понад тисячу дітей, працюють 72 педагоги, серед них десять нагороджено значком «Відмінник народної освіти». Крім денної, в селищі є вечірня й заочна середні школи. Для школярів відкрито будинок піонерів, дитячу бібліотеку. При районному будинку культури працюють гуртки художньої самодіяльності, в роботі яких бере участь багато робітників, колгоспників, керівників підприємств і організацій, партійних і комсомольських працівників. Готуючись до фестивалю самодіяльного народного мистецтва на честь 50-річчя утворення СРСР, аматорські колективи поповнюють свій репертуар творами високого громадянського й інтернаціонального звучання, які відбивають торжество ленінської національної політики Комуністичної партії, розкривають духовне життя і натхненну працю радянських людей. Районний будинок культури подає методичну допомогу художнім гурткам сільських будинків культури і клубів.

Доброю традицією в житті й побуті трудівників селища стали нові свята й обряди. На центральній площі, що носить ім'я В. І. Леніна, біля пам'ятника вождеві, відбуваються проводи юнаків до Радянської Армії, робітничі колективи звітують про свої трудові успіхи, школярів урочисто приймають до лав юних піонерів. Кожне комсомольське або «золоте» весілля стає великим святом не лише для молодих і ювілярів, а й для всієї громадськості. У новий весільний ритуал органічно вплітаються старовинні народні пісні й танці. В селищі регулярно проводяться «дні депутатів», сходи громадян. За своє повнокровне, радісне життя високопільці дякують рідній Комуністичній партії, яка веде радянський народ до комуністичного майбуття.

В. Я. КУЗЬМЕНКО, Г. Ю. РЕВ'ЯКІН

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД ВИСОКОПІЛЬСЬКОГО РАЙОНУ

АРХА́НГЕЛЬСЬКЕ (до 1917 року — паралельна назва Борозна) — село, центр сільської Ради, розташоване на березі річки Інгульця, за 15 км від районного центру і 4 км від залізничної станції Блакитне на лінії Херсон—Дніпропетровськ. Дворів — 848, населення — 3138 чоловік. Сільраді підпорядковане село Блакитне.

В Архангельському міститься центральна садиба колгоспу «Перемога», за яким закріплено 5,8 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4,9 тис. га орної землі. Напрям господарства— виробництво зернових культур, м'ясо-молочної продукції. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва в роки восьмої п'ятирічки 47 трудівників колгоспу нагороджено орденами і медалями, у т. ч. орденом Леніна — тракториста П. М. Халізова, комбайнера В. С. Кікоча, доярку Н. Д. Бодюк.

В селі є середня школа, в якій 41 учитель навчає 599 учнів, професійно-технічне училище, будинок культури із залом на 400 місць, 4 бібліотеки. До послуг жителів — дільнична лікарня на 35 ліжок, дитячий комбінат, їдальня, чайна. У післявоєнний час споруджено 373 будинки, прокладено тротуари, водопровід.

В Архангельському працюють 146 комуністів, 245 комсомольців.

Село засноване в 1810 році селянами-переселенцями з Чернігівської й Полтавської губерній.

В роки першої російської революції селяни Архангельського активно виступали проти поміщиків. У серпні 1905 року жандарми заарештували понад 30 чоловік.

Радянську владу в селі встановлено в січні 1918 року.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 579 жителів, з них 132 чоловіка загинуло, 237 — нагороджено бойовими орденами та медалями. На честь загиблих воїнів в селі встановлено пам'ятник.

Поблизу Архангельського досліджено кургани і могильники доби бронзи, в т. ч. курган «Бузиняна могила».

ІВА́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Інгульця, за 12 км від районного центру і 8 км від залізничної станції Блакитне. Дворів — 288, населення — 894 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Благодатне, Зарічне, Мар'їне, Миколаївка.

В селі розміщена центральна садиба колгоспу ім. Мічуріна, за яким закріплено 6 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч 5 тис. га орної землі. Багатогалузеве господарство спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур. Займається також садівництвом і виноградарством. Розвинуто шовківництво, бджільництво, птахівництво, тваринництво м'ясо-молочного напряму.

В 1938 році артіль була учасником ВСГВ. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва в роки восьмої п'ятирічки нагороджено 61 трудівника колгоспу, в т. ч. орденом Жовтневої Революції — ланкового А. П. Горбенка.

В Іванівці є восьмирічна школа, в якій 20 учителів навчають 212 учнів; будинок культури із залом на 300 місць, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт.

За післявоєнний час побудовано 180 житлових будинків, будинок для вчителів. Прокладено водопровід, тротуари.

В селі працюють 32 комуністи, 42 комсомольці.

Іванівка заснована в 1780 році. В 20-х роках XIX ст. населення поповнилося переселенцями з Полтавської та Київської губерній.

Радянську владу в селі встановлено в січні 1918 року.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 217 жителів села, з них 53 чоловіка загинуло, 118 —нагороджено орденами і медалями.

КОЧУБЕ́ЇВКА (до 1915 року — Тіге) — село, центр сільської Ради, розташоване за 35 км від райцентру і за 18 км від залізничної станції Біла Криниця на лінії Херсон—Дніпропетровськ. Дворів — 196, населення — 681 чоловік. Сільраді підпорядковані села Заградівка, Лугівка, Микільське, Світлівка.

В селі розміщено центральну садибу колгоспу ім. Ілліча, за яким закріплено 3,5 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3 тис. га орної землі. Багатогалузеве господарство спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур.

За високий урожай зернових артіль ім. Ілліча в 1955 році була учасником ВСГВ, нагороджена дипломом 2-го ступеня. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва в роки восьмої п'ятирічки 42 трудівників колгоспу удостоєно урядових нагород, у т. ч. бригадира Т. П. Гаркушу — орденом Жовтневої Революції.

В селі є середня школа, в якій 27 учителів навчають 270 учнів, клуб на 150 місць, бібліо-

У дитячому садку с. Заградівки. 1969 р.

тека; дільнична лікарня, побутова майстерня. Діє цех Високопільського маслозаводу. За післявоєнні роки в Кочубеївці споруджено 140 житлових будинків. Прокладено водопровід, тротуари.

У Кочубеївці працюють 30 комуністів, 90 комсомольців.

Тіге засноване в 70-х роках XIX ст. переселенцями з Таврійської губернії.

Радянську владу в селі встановлено в січні 1918 року.

Комуністичний осередок створено 1921 року.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 102 жителі села, з них 30 чоловік загинуло, 72 — нагороджено орденами й медалями. На честь загиблих воїнів-визволителів у селі встановлено пам'ятник.

В центрі села — пам'ятник В. І. Леніну.

МАЛА́ ШЕСТІРНЯ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км від районного центру і 11 км від залізничної станції Високопілля на лінії Херсон—Дніпропетровськ. Дворів — 105, населення — 364 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Новогригорівське, Петрівське, Петрівське Друге, Федорівка.

В селі розміщено центральну садибу колгоспу «Прогрес», за яким закріплено 3,8 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3,6 тис. га орної землі. Напрям господарства — виробництво зернових культур, м'ясо-молочної продукції. Займається також садівництвом.

За самовіддану працю 52 трудівників колгоспу удостоєно урядових нагород, у т. ч. ордена Леніна — доярку Т. Г. Ардашову.

В Малій Шестерні є восьмирічна школа, в якій 15 учителів навчають 200 учнів, будинок культури на 250 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла.

За післявоєнний час побудовано 47 житлових будинків, прокладено тротуари, водопровід, споруджено 5 ставків.

В селі працюють 21 комуніст, 27 комсомольців.

Малу Шестірню засновано наприкінці XIX ст. переселенцями з с. Великої Шестірні (тепер Широківського району Дніпропетровської області).

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 100 жителів села, з них 40 чоловік загинуло, 47 — нагороджено орденами і медалями.

За роки Радянської влади 20 уродженців села стали вчителями, 15 — лікарями, 5 — інженерами, 2 — художниками.

НОВОВОЗНЕСЕ́НСЬКЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру і 12 км від залізничної станції Високопілля. Дворів — 222, населення — 643 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Вереміївка, Добрянка, Костирка.

В селі розміщена центральна садиба колгоспу «Більшовик», за яким закріплено 5,4 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 5 тис. га орної землі. Напрям господарства — виробництво зернових культур, м'ясо-молочної продукції. Розвинуте садівництво й виноградарство, бджільництво та шовківництво. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва 113 трудівників колгоспу відзначено урядовими нагородами. Комбайнера П. С. Бондаренка (нині пенсіонер) в 1958 році удостоєно високого звання Героя Соціалістичної Праці.

У Нововознесенському є восьмирічна школа, в якій 16 учителів навчають 205 учнів, будинок культури із залом на 300 місць, бібліотека; відкрито фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла. За післявоєнний час споруджено 210 житлових будинків, прокладено водопровід, тротуари.

В селі працюють 25 комуністів, 59 комсомольців.

Нововознесенське виникло наприкінці XIX століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 123 жителі, з них 78 загинуло, 47 нагороджено орденами і медалями. У Нововознесенському встановлено пам'ятник загиблим воїнам-визволителям.

В селі живе мати-героїня П. С. Самійленко, яка виростила і виховала 11 дітей.

НОВОМИКОЛА́ЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 21 км від районного центру і 11 км від залізничної станції Блакитне. Дворів — 290, населення — 923 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Червоноармійське

В Новомиколаївці розміщено центральну садибу колгоспу «Дружба», за яким закріплено 4,9 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4,6 тис. га орної землі. Напрям господарства — виробництво зернових культур, м'ясо-молочної продукції. Займається також садівництвом і виноградарством, бджільництвом і шовківництвом. В 1956—1957 рр. колгосп був учасником ВСГВ.

За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва 64 передовиків колгоспу удостоєно урядових нагород, у т. ч. ордена Леніна — бригадира О. П. Бикова, а завідуючого молочно-товарною фермою Л. М. Драного — ордена Жовтневої Революції.

У селі є восьмирічна школа, в якій 19 учителів навчають 206 учнів, будинок культури із залом на 450 місць, бібліотека на 15 тис. томів. Відкрито фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, будинок для одиноких літніх людей. За післявоєнний час побудовано 236 житлових будинків. Прокладено водопровід, тротуари, споруджено два ставки. Є парк.

В селі працюють 39 комуністів, 78 комсомольців.

Новомиколаївка заснована в 70-х роках XIX століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 146 жителів села, з них 94 загинуло, 32 нагороджено орденами і медалями. На честь загиблих воїнів-односельців мешканці Новомиколаївки спорудили пам'ятник.

НОВОПЕТРІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 9 км від районного центру і 3 км від залізничної станції Блакитне. Дворів — 357, населення — 1081 чоловік. Сільраді підпорядковане село Ольгине.

У Новопетрівці розміщено центральну садибу колгоспу ім. Калініна, за яким закріплено 5,3 тис. га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 5 тис. га орної землі. В господарстві вирощують озиму пшеницю, кукурудзу, овес, ячмінь, соняшник. Тваринництво м'ясо-молочного напряму. Є пасіка. Колгосп має кузню, ремонтні майстерні, механізований бензопункт. У 1958 році артіль ім. Калініна була учасником ВСГВ. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва в роки восьмої п'ятирічки 57 передовиків колгоспу відзначені урядовими нагородами.

В Новопетрівці є восьмирічна школа, в якій 14 учителів навчає 176 учнів, клуб із залом на 400 місць, бібліотека з фондом понад 10 тис. книг; фельдшерсько-акушерський пункт, колгоспний профілакторій, дитячі ясла. За післявоєнний час споруджено 157 житлових будинків.

В селі працюють 40 комуністів, 61 комсомолець.

Новопетрівка вперше згадується в документах за 1887 рік.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

В 1925 році створена партійна, в 1927 — комсомольська організації.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 87 жителів села, з них 43 чоловіка загинуло, 26 — нагороджено орденами і медалями. На братській могилі бійців і офіцерів Синельниківської червонопрапорної ордена Суворова дивізії, які полягли в бою за визволення села, встановлено пам'ятник.

ОРЛО́ВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км від районного центру і 15 км від залізничної станції Біла Криниця. Дворів — 185, населення — 593 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Наталине, Новобратське, Петрівське, Рівнопілля, Софіївка.

В селі — центральна садиба колгоспу ім. Карла Маркса, за яким закріплено 6,1 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 5,3 тис. га орної землі. Напрям господарства — виробництво зернових культур, м'ясо-молочної продукції. Розвинуто садівництво і виноградарство, бджільництво і шовківництво. Є ремонтні майстерні, механізований тік.

За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва 86 передовиків колгоспу відзначено урядовими нагородами, в т. ч. орденом Леніна — доярку Т. Ф. Румянцеву.

В селі — восьмирічна школа, в якій 15 учителів навчають 183 учні, будинок культури із залом на 400 місць, бібліотека з фондом 13 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт. За післявоєнний час збудовано 63 житлові будинки; прокладено водопровід, тротуари, споруджено ставок.

В Орловому працюють 33 комуністи, 61 комсомолець.

Село засноване у 70-х роках XIX ст.

У січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 36 жителів села, з них 17 чоловік загинуло, 25 — нагороджено орденами і медалями. В селах Орловому й Наталиному встановлено обеліски на честь загиблих воїнів-односельців.

ПРИГІ́Р'Я (до 1915 року — Альтенау) — село, центр сільської Ради, розташоване за 34 км від районного центру і 24 км від залізничної станції Біла Криниця. Дворів — 150, населення — 486 чоловік. Сільраді підпорядковані села Кам'янка, Краснівка, Розівка, Свободне.

В селі міститься центральна садиба колгоспу ім. Кірова, за яким закріплено 4,6 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3,7 тис. га орної землі, з них 300 га зрошуваної. Напрям господарства — виробництво зернових культур, м'ясо-молочної продукції. Розвинуто садівництво і виноградарство. За трудові успіхи в роки восьмої п'ятирічки 69 передовиків колгоспу відзначено урядовими нагородами.

У селі є восьмирічна школа, в якій 14 учителів навчають 185 учнів, будинок культури із залом на 350 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, їдальня. За післявоєнний час споруджено 92 житлові будинки, прокладено водопровід, тротуари.

В Пригір'ї працюють 24 комуністи, 72 комсомольці.

Село засноване у 70-х роках XIX ст. німцями-колоністами з Таврійської губернії.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 87 жителів, з них 35 чоловік загинуло, 80 — нагороджено орденами і медалями. На честь загиблих воїнів-визволителів встановлено пам'ятник.

ГЕНІЧЕСЬКИЙ РАЙОН

Площа району 3,0 тис. кв. км. Населення — 65,7 тис. чоловік, у т. ч. сільського 34,9 тис. чоловік (53,1 проц.), міського 30,8 тис. чоловік (46,9 проц.). Густота населення — 22 чоловіка на кв. км. Міській, 2 селищним та 15 сільським Радам підпорядковано 94 населені пункти. З корисних копалин тут є глина, пісок. У районі 113 первинних партійних, 98 комсомольських і 181 профспілкова організації. В економіці провідне місце належить сільськогосподарському виробництву, є також підприємства місцевої промисловості Тут розташовано 5 радгоспів і 17 колгоспів, які обробляють 143,3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 132,2 тис. га орної землі. Основними галузями сільського господарства є виробництво зерна, технічні культури, овочівництво, м'ясомолочне тваринництво. Тут знаходяться Генічеська дослідна станція Всесоюзного науково-дослідного інституту кукурудзи (у смт Новоолексіївці) і Присиваська агролісомеліоративна дослідна станція Українського науково-дослідного інституту лісового господарства та агролісомеліорації ім. Г. Висоцького (у смт Партизанах). У районі 15 промислових підприємств. Населення обслуговують 43 медичні заклади. Налічується 57 загальноосвітніх шкіл, з них 15 середніх, 12 восьмирічних, 28 початкових, вечірня і школа-інтернат. У них навчається 11 267 учнів. Є медичне і 3 професійно-технічні училища. Культурно-освітню роботу провадять 24 будинки культури, 55 клубів, 32 бібліотеки, відділ Херсонського краєзнавчого музею. Налічується 94 кіноустановки. На території району є 15 пам'ятників В. І. Леніну, 39 — воїнам, які загинули в роки громадянської і Великої Вітчизняної воєн.

ГЕНІЧЕСЬК

Генічеськ — місто районного підпорядкування, центр району. Розташований у південно-східній частині Приазовської низовини, на узбережжі Утлюцького лиману Азовського моря і протоки Тонкої, яка з'єднує лиман з Сивашем. Відстань до Херсона — 216 км. Залізнична станція і порт. Населення 20 031 чоловік.

Найдавнішими слідами заселення території, на якій розкинулося сучасне місто, є курганні поховання епохи пізньої бронзи (друга половина II — початок I тисячоліття до н. е.). До більш пізнього часу належить знайдена на Арабатській Стрілці

(поблизу Генічеська) вапнякова антропоморфна стела II—III ст. н. е. з сарматським знаком[1]. Під містом збереглися до наших днів великі підземні ходи. Їх виникнення не з'ясоване. Деякі з них простяглися на 4—5 кілометрів.

Перша згадка про місто належить до 1784 року, коли на берегах Азовського моря та Сивашу виникло невелике поселення Генічеськ. Назва його походить від слова «дженіче», що означає у перекладі з тюркської «тонкий»[2]. Перші поселенці називали його Усть-Азовськом. Назви Генічеськ і Усть-Азовськ деякий час існували паралельно. Жителі Генічеська займалися хліборобством, вівчарством та рибальством. Тут містилася також контора солепромислу, якій належали соляні склади.

У 1835 році від Генічеська по Арабатській Стрілці прокладено поштовий тракт до Феодосії. Розташований на шляху, Генічеськ незабаром став одним з центрів, через який з Приазов'я за кордон експортували хліб, сіль, вовну[3]. Тоді ж з'явилися і перші споруди майбутнього порту. Генічеськ, що 1837 року дістав статус містечка, до березня 1918 року входив до складу Мелітопольського повіту Таврійської губернії.

Під час Кримської війни 1853—1856 рр. Генічеськ був одним з найближчих тилів російської армії, де зосереджувалися резервні війська, ополченці, а також запаси продовольства для армії, що захищала Севастополь[4]. У травні 1855 року кораблі ворожої ескадри прорвалися в Азовське море і підпалили 130 човнів з продовольством, котрі стояли в протоці, а також зерно і кам'яне вугілля на березі. Значних руйнувань зазнало і саме місто. 1885 року Генічеськ мав уже 321 двір, пошту, 2 заїжджі двори, 3 винні склади, трактир, працювали невеликий цегельний завод, столярна і бондарна майстерні, торгували 42 невеличкі крамниці. Тричі на рік відбувалися ярмарки, а кожної неділі — базар[5].

Головним заняттям населення, більшість якого за своїм станом належала до державних селян, було хліборобство. До 1875 року закріплену за общиною землю ділили лише на ревізькі душі, хоч насправді чоловічого населення було значно більше.

У пореформений час відбувається процес розшарування селянської громади на бідняків і багатіїв. За даними земської статистики, щоб вести самостійно селянське господарство у Таврії, потрібно було мати не менше 4 голів робочої худоби і 15—16 десятин землі. Та не всі селяни мали змогу обробляти свої наділи, бо не вистачало робочої худоби і сільськогосподарського реманенту. Так, 138 дворів не мали плугів, 126 — ніякого реманенту, 118 — потрібної кількості робочої худоби, 73 господарства засівали менше 10 десятин, а 47 — зовсім не мали посівів. Бідняцькі господарства змушені були або зовсім залишати свої наділи, або за безцінь здавати землю в оренду заможним селянам. Місцеві куркулі (30 дворів) зосередили у своїх руках понад 1,3 тис. десятин землі. В той же час бідняцькі верстви були приречені на пошуки випадкових заробітків. 118 чоловік з 97 сімей постійно вдавалося до них[6]. Тільки на соляних промислах Генічеська, де щороку видобувалося близько 5 млн. пудів солі, працювало понад 2 тис. сезонників, що збиралися сюди з різних місць Росії[7]. Робочий день тривав 12—14 годин. Під нестерпно палючим сонцем возили робітники шестипудові тачки, згинаючись від натуги, сіль до крові роз'їдала шкіру на долонях рук. Навесні кілька робітників впрягалися у кам'яний коток і вирівнювали дно басейну. Буртували сіль і навантажували її у вагони вручну.

Багато розорених селян Генічеська шукали заробітків у порту, обсяг перевезень в якому помітно зростав, особливо з 1876 року, коли від новозбудованої заліз-

---

[1] Мелітопольський краєзнавчий музей. Інв. книга № 1, стор. 44; Записки Одесского археологического общества, т. 2(35), Одесса, 1967, стор. 197.

[2] Городские поселения в Российской империи, т. 4, СПб., 1864, стор. 752.

[3] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 14, стор. 672.

[4] «Известия Таврической ученой архивной комиссии» 1905, № 37, стор. 111.

[5] Волости и важнейшие селения Европейской России, вып. 8, стор. 61.

[6] Сборник статистических сведений по Таврической губернии. Приложение к 1-му тому сборника, вып. 1, таблиці Б-114 — Б-117.

[7] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 14, стор. 672.

ниці Лозова—Сімферополь проклали залізничну вітку до Генічеська. З порту щороку відправлялося близько 4 млн. пудів зерна на експорт. На зовнішньому рейді кидали якорі судна під прапорами багатьох країн світу. У містечку осідали представники торговельних контор з різних країн. З'явилися й місцеві купці. Незабаром німець-колоніст спорудив п'ятиповерховий млин, один з найбільших на півдні України.

Проте Генічеськ ще довгий час лишався звичайним заштатним містечком. За описом, складеним 1882 року, в ньому налічувалося 427 будинків, проживало 1330 чол., у т. ч. 72 іноземці. Працювала поштова контора, торгувало 20 приватних крамниць, було 10 трактирів, горілчаних і винних складів. У центрі височів кам'яний собор. Навколо нього курний майдан — «привоз». Варто було проїхати возом, як услід підіймалися клуби пилу, котрий годинами тримався в повітрі й повільно осідав на покрівлі будинків. Не вистачало питної води. Єдине джерело було за 5 верстов від Генічеська[1]. У нічні години містечко поринало у темряву, бо крім однієї вулиці, де жили місцеві багатії, жодна не освітлювалась.

На початку 90-х років XIX ст. в Генічеську відкрито митну і лоцмейстерську дільниці, відділення Петербурзького міжнародного комерційного банку. Крім порту та соляних промислів, працювали також чавуноливарні майстерні, два цегельні заводи, млин, невеликі рибокоптильні, шість лісних і рибний склади, бондарня, столярня, фабрика зельтерської води[2]. Зростала й кількість населення. За переписом 1897 року в Генічеську вже налічувалося 8,1 тис. жителів[3]. У 1903 році він одержав статус міста.

Революційний рух в країні та активізація діяльності соціал-демократичних організацій сприяли залученню до політичної боротьби широких верств населення. У Генічеську виникає і розгортає свою діяльність соціал-демократичний гурток. 3 травня 1904 року на вулицях міста з'явилися прокламації антиурядового змісту. Поліції вдалося заслати до гуртка провокатора, за доносами якого в липні—серпні почалися арешти. У листопаді, після недовгої перерви, гурток знову поновив свою діяльність. До кінця 1905 року він вважався відділенням Мелітопольської організації РСДРП, а з початку 1906-го діяв як самостійна організація РСДРП. Вона об'єднувала 50 членів, мала невелику бібліотеку. З п'яти членів комітету один відповідав за роботу серед селян. Організація влаштовувала мітинги й масовки, проводила збирання коштів, головним чином для допомоги безробітним, керувала профспілками через своїх членів, що входили до цих спілок. Збираючись на мітинги, їх учасники ставили вимоги не тільки економічного характеру, а й про надання політичних свобод. Так, у наказі членам Державної думи, прийнятому на багатолюдному мітингу 29 травня 1906 року, жителі Генічеська заявили про свою підтримку і готовність добиватися негайного скасування смертної кари, «...амністії усім без винятку борцям за народну справу, віддання до суду катів народу і насильників...», конфіскації поміщицької землі тощо[4].

В ніч з 28 на 29 травня група робітників захопила приватну друкарню і надрукувала 5 тис. листівок «Люди добрі!», які закликали селян ставати до боротьби проти самодержавства. В популярній формі в листівці давалася оцінка реакційних позицій Думи в аграрному питанні. Закінчувалась вона закликом готуватися до боротьби за кращу долю трудящих[5]. Соціал-демократична організація мала великий вплив на портових робітників. Вона розпропагувала також військову команду, що перебувала в місті, внаслідок чого помічник начальника таврійського губернського жандармського управління просив якнайшвидше замінити її іншою[6].

---

[1] «Известия Таврической ученой архивной комиссии», № 37, стор. 51, 52.
[2] Кримський облдержархів, ф. 26, оп. 2, спр. 1354, арк. 27, 28.
[3] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 14, стор. 672.
[4] Революционная борьба на Херсонщине в 1905—1907 гг., стор. 66, 279, 280, 355, 429.
[5] Там же, стор. 281—283.
[6] Там же, стор. 285.

У період реакції економічне становище трудящих міста погіршилося. Власники підприємств знижували заробітну плату робітникам, відновили систему штрафів, збільшили тривалість робочого дня.

Дореволюційний Генічеськ був типовим окраїнним містом царської Росії. Протягом тривалого часу тут упорядковувалися, головним чином, лише ті вулиці, де мешкали привілейовані верстви населення. Місцеві багатії жили в цегляних будинках у центрі, а на околицях міста тулилися убогі хатини трудового люду. Тільки центральні вулиці освітлювалися гасовими ліхтарями. Але ні водогону, ні каналізації у Генічеську не було. Переважна більшість населення жила в антисанітарних умовах. Це призводило до поширення різних пошестей і високої смертності, особливо серед дітей. Земська лікарня на 10 ліжок та фельдшерський пункт, де працювали лікар і 2 фельдшери, не могли забезпечити медичної допомоги населенню.

Ще 1884 року в місті відкрилася земська школа, в якій навчалося 109 дітей, переважно із заможних родин. Проте 75 проц. населення лишалося неписьменним[1]. Місто зростало, але турбот про істотне поліпшення народної освіти місцева влада не виявляла. Приватна гімназія і дві земські школи (одна з них відкрилася на початку XX ст.) не могли охопити навчанням дітей шкільного віку. З 8320 жителів Генічеська понад 6 тис. були неписьменними[2].

Місто тривалий час не мало жодного культурно-освітнього закладу. Лише у 1910 році відкрилися приватна бібліотека (платна), де налічувалося близько 1000 книжок, та кінотеатр з гучною назвою «Ренесанс».

Влітку 1913 року в Генічеську побував Д. І. Ульянов. На той час він працював земським лікарем у Феодосії. Його поїздки часто були пов'язані з підпільною роботою[3].

Важким тягарем на плечі трудящих лягла перша світова війна. Понад 500 робітників і селян з Генічеська мобілізували до царської армії. Скорочення чисельності працюючих вплинуло на рівень промислового і сільськогосподарського виробництва. Так, видобуток солі зменшився проти 1913 року в 1,5 раза[4]. Знизилася врожайність, скоротився обсяг переробки зерна, занепала торгівля хлібом. Зате зросли ціни на товари й продукти першої необхідності. Все це ще більше погіршило і без того важке становище робітників і селян.

Звістку про повалення самодержавства трудящі Генічеська сприйняли як здійснення своїх прагнень до свободи й кращого життя. На початку березня тут виникла Рада робітничих депутатів, у якій переважали меншовики та есери. Вони намагалися вести її шляхом угодовства з буржуазією. Одночасно з Радою діяв т. зв. громадський комітет, до складу якого увійшли представники місцевої буржуазії. Це викликало обурення в населення. Зібравшись 8 березня на мітинг, його учасники обрали селянський комітет і сформували тимчасовий виконавчий комітет у складі 18 чоловік[5].

У березні—квітні в Генічеську створюються професійні спілки харчовиків, робітників солепромислів, вантажників порту, теслярів, рибалок тощо. Утворюва-

Одна з вулиць дореволюційного Генічеська. Фото початку XX ст.

[1] Сборник статистических сведений по Таврической губернии. Приложение к 1-му тому сборника, вып. 1, таблицы В-12, В-13, Д-6, Д-7.

[2] Памятная книжка Таврической губернии, Симферополь, 1889, стор. 36.

[3] П. Д. Коваль. Генічеськ. Одеса, 1968, стор. 14.

[4] Кримський облдержархів, ф. 1593, оп. 1, спр. 402, арк. 43.

[5] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 2, стор. 332, 333; «Український історичний журнал», 1966, № 10, стор. 104, 105.

лися вони не за виробничим принципом, а за професіями, а це до деякої міри роз'єднувало робітничі колективи, перешкоджало об'єднанню зусиль на захист їх правових та економічних інтересів.

З виникненням у вересні в Генічеську більшовицької організації розпочалася наполеглива боротьба за переобрання Ради. У жовтні до Ради дообрано вісім робітників солепромислу і порту, три з них — більшовики. Про політичне зростання впливу більшовиків свідчило й те, що до міської думи обрали також трьох більшовиків[1].

О. В. Птахов — голова Генічеського ревкому у 1918 році. Фото 1916 р.

Після липневих подій 1917 року в Петрограді, почалися заворушення в Генічеську і навколишніх селах, спричинені антинародною політикою буржуазного Тимчасового уряду. 23 вересня по всій країні розпочався страйк залізничників, до якого приєдналися і генічеські залізничники. Тоді ж у місті спалахнув продовольчий бунт — солдатки вимагали збільшити пайок і відновити старі ціни на хліб.

Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції у Генічеську наприкінці листопада 1917 року встановлено Радянську владу. У грудні місцеві контрреволюціонери зробили спробу вчинити заколот. Генічеська Рада звернулася по допомогу до Таврійського центрального виконкому Ради[2]. Звідти прибув озброєний загін. У місті сформувався загін Червоної гвардії, виник військово-революційний комітет, головою якого обрали О. В. Птахова[3].

Першими практичними кроками діяльності ревкому і новообраної Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів, перевибори якої відбулися на початку січня 1918 року, були: націоналізація соляних промислів і млина, встановлення контролю за роботою підприємств, які ще залишалися у приватній власності, введення 8-годинного робочого дня на всіх підприємствах. Працювати доводилося у дуже важких умовах. На Генічеськ нападали банди Мацкевича, Марусі та інші. Так, одна з банд у лютому 1918 року захопила залізничний вокзал, увірвалась до міста, але була розгромлена зусиллями червоногвардійців, робітників і міліції. Нищівного удару було завдано і банді Мацкевича, яка зробила спробу захопити місто в березні 1918 року[4].

У квітні 1918 року Генічеськ захопили австро-німецькі війська. Члени ревкому, Ради робітничих, селянських і солдатських депутатів, а також загін Червоної гвардії відступили на Арабатську Стрілку в напрямку до Керчі. У тилу ворога розгорнулася партизанська війна. В районі Генічеська, Новоолексіївки, Юзкуїв діяв партизанський загін, яким керував більшовик Ф. М. Дорофєєв. На початку листопада окупанти залишили Генічеськ, але незабаром до міста вдерлися білогвардійці. Вони забирали в населення продовольство, одяг, зробили спробу провести мобілізацію до своєї армії. Населення всіляко чинило опір цій мобілізації. Багато чоловіків пішло до партизанського загону. В січні 1919 року виник ще один загін під командуванням І. Г. Новицького[5].

На початку весни під натиском частин Червоної Армії білогвардійці почали відступати до Криму. 23 березня 5-й Задніпровський полк визволив с. Юзкуї і зав'язав бій на підступах до Генічеська. Робітники міста разом з червоними бійцями виступили проти білогвардійців, що зосередилися біля мосту через протоку Тонку.

---

[1] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 2, стор. 337, 341.
[2] Там же, стор. 344.
[3] Херсонський облдержархів, ф. Р-1570, оп. 1, спр. 25, арк. 16, 17.
[4] Там же, арк. 1, 16: спр. 67, арк. 1, 18.
[5] Там же, спр. 24, арк. 52; спр. 26, арк. 1—7; спр. 31, арк. 5.

Тут ворогові було завдано великих втрат. В той же час червоноармійські частини зав'язали бої в районі станції Салькове. 25 березня вони оволоділи першою лінією укріплень. Опір білогвардійців було зломлено і частини 1-ї Задніпровської дивізії визволили Генічеськ. На Арабатській Стрілці проти білогвардійців наступали генічеський і мелітопольський партизанські загони[1]. В Генічеську створено ревком і партійний осередок[2]. У квітні відбулися вибори до Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів.

Мирне життя Генічеська в першій половині 1919 року проходило в складних прифронтових умовах. Тривали бої. Ворог ще утримував Керченський півострів. Ревкомові і Раді робітничих, селянських та червоноармійських депутатів не вдалося відновити роботу солепромислу, млинів та інших підприємств. Головна турбота ревкому і Ради в той час спрямовувалась на підтримання у місті революційного порядку, на проведення агітаційно-виховної роботи серед населення. У травні почала виходити газета «Генічеський комуніст»[3].

Влітку 1919 року денікінці зробили кілька спроб захопити Генічеськ з моря, щоб вийти у тил частинам Червоної Армії. 3 червня на рейді поблизу міста з'явилося 9 білогвардійських кораблів і 19 самохідних барж. Після кулеметного і артилерійського обстрілу почалася висадка десанту. Однак підрозділи 5-го Задніпровського полку і робітничий загін міста відбили атаку ворога і скинули десант у море[4]. Та надовго затримати переважаючі сили противника вони не змогли. Наприкінці червня червоноармійські частини залишили Генічеськ і з боями відійшли до Каховки. З ними евакуювалися працівники ревкому, виконкому Ради, частина робітників. 269 чоловік стали бійцями 58-ї стрілецької дивізії, якою командував І. Ф. Федько[5].

На зайнятій території денікінці встановили режим кривавого терору й насильства. У Генічеську в перші ж дні було вбито 14 чоловік. Вони розстріляли родину чекіста М. І. Сомова, закатували секретаря ревкому, робкора Є. Г. Величенка, а також братів К. О. та П. О. Коваленків, Є. В. Сапегу, надісланих для підпільної роботи у ворожий тил[6]. Подвиг борців за революцію увічнений у назвах вулиць міста.

23 січня 1920 року частини Червоної Армії визволили Генічеськ від денікінців[7]. Створений на початку лютого ревком організував допомогу червоноармійцям продовольством, взуттям тощо. 28 лютого на загальних міських зборах членів партії обрано партком. Разом з ревкомом партійний комітет спрямував свої зусилля на швидшу нормалізацію життя у місті. Відновилася робота лікувальних закладів. Вживали заходів для налагодження роботи промислових підприємств. Створений у лютому раднаргосп взяв на облік підприємства, які треба було відбудувати насамперед. Вже наприкінці березня один з млинів почав діяти, але в одну зміну. Робітники в колективній заяві до ревкому висловили свої пропозиції щодо організації тризмінної роботи підприємства. Їх пропозиції були прийняті і млин почав працювати на повну потужність. Для потреб міста налагодили виробництво будівельних матеріалів, виділили кошти на придбання медикаментів та ремонт колодязів[8].

Мирний перепочинок і цього разу був коротким. У Криму з недобитих денікінських частин сформувалася білогвардійська армія генерала Врангеля. У березні

---

[1] Н. И. Супруненко. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине, стор. 158.

[2] Гражданская война на Украине, т. 1, кн. 2, стор. 329.

[3] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 1, спр. 186, арк. 204; Херсонський облдержархів, ф. Р-1570, оп. 1, спр. 133, арк. 2.

[4] Генічеський відділ Херсонського краєзнавчого музею, ф. 2, спр. 2, арк. 10.

[5] А. Смирнов. Командарм Иван Федько. Симферополь, 1959, стор. 66.

[6] Херсонський облдержархів, ф. Р-1570, оп. 1, спр. 133, арк. 1, 2; спр. 162, арк. 5, 7; спр. 183, арк. 1, 2; спр. 192, арк. 10, спр. 194, арк. 11.

[7] Журн. «Советские архивы», 1968, № 2, стор. 8.

[8] Херсонський облдержархів, ф. Р-2796, оп. 1, спр. 9, арк. 45, 55.

1920 року військові кораблі ворога наблизилися до Генічеська і відкрили вогонь по місту. Артилеристи-червоноармійці кількома залпами примусили противника відійти[1]. Зазнала невдачі спроба 13 квітня захопити Генічеськ з Арабатської Стрілки. Наступного ранку місто обстріляв канонерський човен, а в районі с. Кирилівки висадився білогвардійський десант. Зустрівши опір, частина десантників повернулася на судна, інша узбережжям Азовського моря пробилася до Генічеська і 17 квітня під прикриттям вогню десяти військових кораблів вдерлася в місто. Рішучою контратакою червоноармійців і робітників противника було вибито.

6 червня 1920 року 2-й армійський корпус Врангеля з допомогою англо-французького флоту висадився в тилу червоних військ (13-ї армії) у районі с. Кирилівки на північний схід від міста[2]. Наступного дня розпочався наступ на Перекопському перешийку. Захопивши Генічеськ, врангелівці встановили в місті військову диктатуру. У населення проводилися постійні реквізиції, які являли собою неприховані грабунки. На початку жовтня з Генічеського порту до Марселя відплив пароплав, у трюмах якого було 275 тис. пудів награбованого зерна. Пізніше такі ж транспорти відправлялися і в інші іноземні порти[3]. Командування радянських військ вживало заходів до припинення розкрадання народного добра. Так, винищувальний загін суден Азовської флотилії несподівано для противника зробив наліт і знищив 3 пароплави, які стояли під навантаженням[4].

Наприкінці жовтня 1920 року розпочався вирішальний наступ проти Врангеля. Під натиском Червоної Армії врангелівці відступали. За 5 км на північ від Генічеська, зустрівши впертий опір противника, радянські війська — частини 2-ї Донської і 5-ї кавалерійської дивізій змушені були зупинитись, а надвечір, зазнавши значних втрат, відійти до Юзкуїв. 3 листопада 25-а бригада 9-ї стрілецької дивізії після запеклого бою визволила Генічеськ. Артилерія ще кілька днів вела бій з трьома крейсерами противника, котрі обстрілювали місто з важких гармат[5].

Після розгрому врангелівщини жителі міста приступили до мирного будівництва. Партійна організація (на початку 1921 року в ній налічувалося 60 комуністів)[6] та міська Рада, обрана в січні 1921 року, очолили боротьбу трудящих за відбудову промисловості й сільського господарства. При цьому доводилося долати багато труднощів. Врангелівці зруйнували перемички у басейнах, під'їзні шляхи, вивезли увесь лісоматеріал, використавши його для будівництва укріплень. На майданчиках солепромислу лежало без руху близько 6 млн. пудів солі. Для очистки майданчиків було виконано значний обсяг робіт. Це дало змогу відправити в центральні губернії Росії багато солі, у якій відчувалася гостра потреба. З 1922 року промисли почали працювати на повну потужність[7]. Нового лиха завдав голод, викликаний посухою та неврожаєм 1921 року. З березня 1922 року в місті почала діяти комісія для допомоги голодуючим[8]. Вона взяла на облік всі продовольчі товари, що були на складах і в магазинах, встановила контроль за їх розподілом, для дітей відкрила дві їдальні, в яких вони одержували безплатні обіди.

Заснована наприкінці грудня 1921 року Генічеська спілка сільськогосподарських кооперативів приступила до відбудови млина з крупорушкою та олійницею при ньому. Зацікавлені у якнайшвидшому пуску підприємства, жителі міста при активній участі робітників млина до початку березня ввели його в експлуатацію.

---

[1] Гражданская война на Украине, т. 3, стор. 15.
[2] Там же, стор. 172; Г. М. Шевчук. Боротьба трудящих Радянської України проти контрреволюції на Півдні в 1920 р., стор. 44.
[3] К. И. Поздняков. Красный тыл — фронту. (Деятельность компартии по укреплению тыла Красной Армии в период разгрома врангелевщины). Х., 1968, стор. 52.
[4] ЦДАВМФ СРСР, ф. Р-1, оп. 1, спр. 683, арк. 247, 248.
[5] Гражданская война на Украине, т. 3, стор. 702, 703.
[6] Херсонський облпартархів, ф. 289, оп. 1, спр. 4, арк. 4.
[7] Статистична збірка Катеринославського губвиконкому. Катеринослав, 1923, стор. 206.
[8] Херсонський облдержархів, ф. Р-1111, оп. 1, спр. 14, арк. 6.

Наступного року тут перероблено близько 150 тис. пудів зерна. Згодом спілка взяла під свій контроль 7 млинів, 2 олійниці, 2 крупорушки. У її ж віданні перебували цегельний завод і сільськогосподарська майстерня. В 11 селах Генічеського повіту (утворений постановою ВУЦВК від 26 жовтня 1921 року)[1] вона відкрила пункти прокату реманенту, зосередивши тут 187 різних сільськогосподарських машин, у 1923 році — магазин, завдавши тим удару власникам приватних крамниць. Останні змушені були запровадити ціни, встановлені спілкою. Тільки за жовтень 1923 року товарооборот магазину досяг 15,5 тис. крб., і був вищим, ніж у будь-якому з приватних. Того року відкрилось відділення для продажу книжок і підручників.

Активна участь у відбудові зруйнованого війною господарства, перші кроки по шляху нормалізації життя ще більше зміцнили віру трудящих у більшовицьку партію і Радянську владу. 14 листопада 1922 року учасники пленарного засідання виконкому повітової Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів надіслали на ім'я В. І. Леніна телеграму: «Дорогий Володимир Ілліч! Пленарне засідання Генічеського повітового виконкому з робітничими організаціями вітає Вас в день п'ятирічного існування Робітничо-Селянської республіки і висловлює упевненість, що Ви і надалі, як гігант-граніт, будете твердо вести пролетаріат світу до великого і славного майбутнього.

Хай живе пролетаріат і його вождь товариш Ленін!»[2].

1923—1924 рр. були періодом дальшого розвитку промисловості міста. На базі приватних чавуноливарних майстерень виникла промислова артіль «Виробничник», яка випускала деталі для сільськогосподарських машин та предмети побутово-господарчого призначення. Кустарі-шевці об'єдналися в артіль «Гарантія», робітники млинів і олійниць — в артіль «Прогрес». Виникли також артілі кустарів-кравців, дрібних ремісників та інші. Об'єднали свої зусилля і рибалки. 1922 року в місті утворилося товариство «Прибій», яке подавало допомогу рибалкам у придбанні знарядь лову. В 1928—1929 рр. на базі цього товариства організувалися риболовецька артіль «Революційна хвиля» і державне підприємство для засолу та коптіння риби — «Рибпром».

Партійна організація та виконком Ради приділяли велику увагу відбудові й налагодженню роботи медичних і культурно-освітніх закладів. У 1921 році на охорону здоров'я трудящих було асигновано близько третини міського бюджету. Розгорнули роботу лікарня, амбулаторія, аптека. У лікарні працювало 3 лікарі. Вони не тільки вели прийом хворих, а й регулярно, тричі на тиждень, провадили профілактичні огляди робітників на промислових підприємствах[3].

На кінець 1922 року в Генічеську вже діяли дві семирічні школи, профшкола, педагогічні курси. З ініціативи сільгоспспілки 1923 року відкрились курси рахівників, де навчалося 39 чоловік. Багато уваги приділялось ліквідації неписьменності серед дорослих, працювало дві школи лікнепу. Ще у 1920 році ревком прийняв рішення відкрити у Генічеську кінотеатр. Тоді цього зробити не вдалося — перешкодили врангелівці, які захопили місто. Кінотеатр відкрився тільки в грудні 1921 року.

Широку діяльність розгортали клуб робітничої молоді, якому передали приміщення колишнього Азовсько-Донського банку, народний будинок і клуб профспілки працівників млинів. При народному будинку діяв самодіяльний театр, який згодом було перетворено на професійний. Чільне місце у його репертуарі займали твори революційної тематики. Трупа давала вистави не тільки в Генічеську, а й виїздила у навколишні села.

Під керівництвом повітового військкома С. А. Ковпака — в роки Великої Вітчизняної війни уславленого командира партизанського з'єднання — понад 800

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-1651, оп. 1, спр. 6, арк. 2.
[2] Трудящі України В. І. Леніну. Збірник документів. К., 1960, стор. 204.
[3] Херсонський облдержархів, ф. Р-2796, оп. 1, спр. 12, арк. 54.

М. С. Самокиш. «Перехід Червоної Армії через Сиваш». Олія. 1935 р.
Сімферопольський художній музей.

Пам'ятник героям громадянської війни, встановлений поблизу Нової Каховки. 1967 р.

Пам'ятник воїнам-визволителям в м. Херсоні. 1969 р.

юнаків і дівчат вивчали стрілецьку справу в гуртках, які діяли на підприємствах міста[1].

З проведенням на Україні адміністративно-територіальної реформи (1923 р.) Генічеськ стає районним центром Катеринославського (з 1926 року — Дніпропетровського) округу. Новостворені райком партії і райвиконком доклали багато сил для будівництва фундаменту соціалістичної економіки міста й району. У 1926 році рівень промислового виробництва майже на 25 проц. перевищив показники передвоєнного 1913 року, а валовий збір і заготівля зерна перевищили 1,4 млн. пудів[2].

На промислових підприємствах Генічеська зростала продуктивність праці, розширювався асортимент виробів, збільшувався обсяг виробництва продукції. Колектив промислової артілі «Виробничник», цехи якої поповнилися новим устаткуванням, освоїв випуск поршнів для тракторів, запчастин до сільськогосподарських машин. Свою продукцію вони надсилали також до Мелітополя, Бердянська та інших міст. 1933 року у зв'язку з дальшим нарощуванням виробничих потужностей артіль освоїла виробництво водяної арматури (вентилі, крани), яка відвантажувалася на підприємства чорної і кольорової металургії та нафтової промисловості. У цехах артілі працювало 470 робітників, 173 з них були ударниками[3]. Значно зріс помел зерна і випуск олії у млинах та олійницях промислової артілі «Прогрес». У 1929 році тут виготовили близько 400 тис. пудів борошна. Випуск рослинного масла перевищив 3 тис. пудів[4].

Того року почала діяти невелика електростанція (один дизельгенератор), яка забезпечувала електроенергією промислові підприємства, медичні, навчальні і культурно-освітні заклади. У 1934 році, коли потужність електростанції зросла, місто було повністю електрифіковане. Почалися роботи щодо розчистки і поглиблення замуленого каналу. Через рік порт знову почав приймати судна. Поряд з нарощуванням потужностей на діючих підприємствах у роки перших п'ятирічок створювалися й нові галузі промисловості. У 1931 році стала до ладу перша черга бавовноочисного заводу. Проектної потужності завод досяг у 1934 році — на рік раніше планового строку. У риболовецькій артілі «Революційна хвиля» парусний і весловий флот поступово замінявся моторним. До 1936 року половину промислових суден оснастили двигунами. Це сприяло збільшенню вилову риби до 50 тис. цнт за сезон.

Генічеськ був центром досить великого сільськогосподарського району. Навіть у самому місті близько половини населення займалося сільським господарством. У 1929 році селяни-одноосібники міста об'єдналися в артіль «Хвиля революції», за якою держава закріпила 2300 десятин землі. Становлення і зміцнення артілі проходило в умовах запеклої боротьби з куркулями та їх поплічниками. Сім'ї місцевих глитаїв, які провадили шалену агітацію проти вступу до колгоспу, розкуркулили і вислали з міста, їх майно передали колективному господарству.

Районна партійна організація, що об'єднувала 200 комуністів, подавала всебічну допомогу трудовому селянству, яке стало на шлях провадження колективного господарства[5]. Широко здійснювалось шефство промислових підприємств міста над колгоспами. Промартіль «Виробничник», порт, залізничне депо створили бригади, які відремонтували дві третини сільськогосподарського інвентаря в колгоспах Генічеська, Новогригорівки, Юзкуїв. Надійними помічниками комуністів були комсомольці міста й району, яких налічувалося понад 2 тис. Вони створили в селах комсомольські бригади, організували 17 артілей, залучивши до них близько 1 тис. бідняцько-середняцьких господарств[6].

---

[1] Херсонський облпартархів, ф. 289, оп. 1, спр. 12, арк. 46.
[2] Херсонський облдержархів, ф. Р-1109, оп. 1, спр. 43, арк. 5.
[3] Дніпропетровський облпартархів, ф. 293, оп. 2, спр. 1487, арк. 31, 64.
[4] Херсонський облдержархів, ф. Р-1109, оп. 1, спр. 43, арк. 14, 15.
[5] Дніпропетровський облпартархів, ф. 293, оп. 2, спр. 1487, арк. 90.
[6] Газ. «Комуна степу» (Генічеськ), 5 вересня 1931 р.

Районний комітет партії і райвиконком дбали про підготовку кадрів для села. З 1932 року почала працювати районна колгоспна школа, де готували бригадирів рільничих і тракторних бригад, ланкових, тваринників[1]. Забезпеченість кадрами, високе трудове піднесення мас сприяли збільшенню виробництва сільськогосподарської продукції. Так, у 1938 році врожайність озимої пшениці у колгоспі «Хвиля революції» становила 14,2 цнт з га, а валовий збір її перевищив 21 тис. цнт. Розвивалося і громадське тваринництво.

За роки довоєнних п'ятирічок Генічеськ перетворився на значний промисловий і культурний центр з майже десятитисячним населенням. Тому 1938 року його віднесено до категорії міст районного підпорядкування (протягом 1932—1939 рр. Генічеськ входив до Дніпропетровської, а в 1939—1944 рр.— до Запорізької областей). Місто прикрасилося новими гарними будинками, скверами, парком, мало електричне освітлення, тротуари, водопровід.

Щороку зростали асигнування на охорону здоров'я трудящих, завдяки чому розширювалася мережа лікувальних закладів. Діяла лікарня на 75 ліжок, добре оснащена необхідним обладнанням. Вона мала рентгенологічний кабінет. Ще до революції тут почав працювати лікарем І. І. Казаков. За роки своєї діяльності він багато зробив у справі медичного обслуговування населення, особливо під час боротьби з пошесними хворобами. Відзначаючи його заслуги, у 1932 році одну з вулиць Генічеська названо іменем Казакова.

Дальшого розвитку набула народна освіта. У місті працювало 2 семирічні і 3 початкові школи. 1935 року семирічки реорганізовано в середні школи. Відкрилася вечірня школа робітничої молоді. В цих школах на той час навчалося понад 1300 учнів. Завдяки плодотворній роботі лікнепів до 1937 року в основному ліквідовано неписьменність серед дорослого населення.

Значного розвитку набула художня самодіяльність. У міському театрі разом з приїжджими акторами-професіоналами грали драмгуртківці. З 1930 року в місті почала виходити районна газета «Комуна степу».

З перших днів нападу на Радянську країну німецько-фашистських орд усе життя міста визначалося гаслом: «Все для фронту, все для перемоги!». Партійні і радянські органи спільно з первинними парторганізаціями налагодили чітку роботу трудящих на будівництві оборонних споруд, що велася в районі Чонгарського півострова та Арабатської Стрілки. Сюди щоденно протягом червня—липня 1941 року виїжджало 800—1100 робітників, службовців і колгоспників Генічеська[2]. Перед окопами і траншеями, виритими ними, у вересні — жовтні більш як на місяць було затримано полчища гітлерівців, які наступали на Кримському напрямку. Наприкінці червня 1941 року в місті сформувався і виїхав на фронт польовий госпіталь, майже повністю укомплектований медпрацівниками лікувальних закладів Генічеська. Особливою сміливістю відзначився персонал цього госпіталю в боях за Сталінград, коли медпрацівники обладнали операційну неподалік від передової і в ній щодоби подавали необхідну допомогу 180—200 пораненим[3]. Самовіддано трудилися радянські люди. На підприємствах Генічеська не було робітника, який би не виконував змінних норм.

Але під натиском переважаючих сил ворога наші війська залишили місто. На світанку 16 вересня 1941 року фашисти вдерлися в Генічеськ[4]. Почалися масові розстріли радянських патріотів, грабежі, насильства. У листопаді 1941 року в протитанковому рові на околиці міста окупанти розстріляли 500 стариків, жінок і дітей.

---

[1] З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 3, стор. 567.

[2] Газ. «Комуна степу», 1 вересня 1941 р.

[3] В. Чуйков. Начало пути. М., 1959, стор. 356; А. Д. Ступов, В. Л. Кокунов. 62-я армия в боях за Сталинград. М., 1949, стор. 173.

[4] Херсонская область в годы Великой Отечественной войны, стор. 295.

Масове знищення повторилося у лютому 1942 року, коли в тому ж рові було розстріляно 300, а через деякий час ще 175 чоловік, у т. ч. 100 дітей віком від 2 до 10 років[1].

Для підпільної роботи у місті були залишені радянські активісти — директор млина В. Г. Хмизенко, вчитель Т. К. Патаман, голова колгоспу «Хвиля революції» Х. У. Гайдамака та інші. Але вони були схоплені окупантами й страчені[2]. В застінках жандармерії загинули також лікар Л. Д. Тарасов, який подавав медичну допомогу пораненим радянським воїнам, що опинилися на окупованій території, директор універмагу М. М. Сухова, агроном К. І. Булана[3]. Однак терор загарбників не міг зламати волю радянських людей до опору. Секретар комсомольської організації середньої школи № 2 О. Х. Арюпін малював і поширював серед населення карикатури на окупантів. Вороги схопили і закатували сміливого юнака. Ризикуючи життям, домогосподарка Г. М. Великолуг у березні 1942 року переховала і забезпечила цивільним одягом 10 радянських солдатів, які втекли з ворожого полону[4]. В листопаді 1942 року почалося масове вивезення юнаків і дівчат на каторжні роботи до Німеччини. Багато жителів міста потрапили у фашистську неволю. Під час облав, що їх влаштовували окупанти у місті, заарештовано 120 чоловік, які намагалися уникнути вивезення. Їх піддали катуванню, внаслідок чого багато з них стали інвалідами[5].

30 жовтня 1943 року бійці 993-го стрілецького полку 263-ї стрілецької дивізії 51-ї армії визволили Генічеськ. На честь воїнів-визволителів у сквері ім. Пушкіна встановлено пам'ятний камінь. Разом з частинами Червоної Армії до міста повернулися представники партійних і радянських органів. Відновили роботу райком партії та райвиконком.

Після вигнання окупантів Генічеськ ще п'ять місяців жив напруженим життям прифронтового міста. Німецько-румунські війська закріпилися на Арабатській Стрілці. Взимку 1943—1944 рр. під час боїв за визволення цієї території радянським воїнам допомагали генічеські рибалки. Через протоку Тонку вони доставляли на передову боєприпаси і продовольство[6]. У квітні 1944 року рибалки на 12 баркасах переправили у тил ворога — на Арабатську Стрілку — десант радянських воїнів з острова Бирючого. Багато десантників загинуло смертю хоробрих. У повоєнні роки на їх честь трудівники рибоколгоспу «Революційна хвиля» на острові Бирючому спорудили пам'ятник. За участь у висадці десанту багатьох рибалок удостоєно урядових нагород. Відважно боролися проти фашистських загарбників жителі міста, близько 1 тис. чоловік нагороджено орденами й медалями СРСР. В. М. Курасова удостоєно звання Героя Радянського Союзу.

Одразу ж після визволення райком партії, райвиконком і міська Рада спрямовували зусилля трудящих на швидку відбудову промислових підприємств, колгоспів, культурно-освітніх і медичних закладів, торговельної мережі, житлового фонду тощо. Нелегко було відроджувати господарство. Відступаючи під ударами радянських військ, фашисти піддали Генічеськ варварському руйнуванню. Вони висадили в повітря два найбільші млини, цехи бавовноочисного заводу, приміщення промартілі «Виробничник», зруйнували залізничну лінію Генічеськ — Новоолексіївка, вокзал, депо, школи, багато житлових будинків.

Жителі міста розчищали від завалів вулиці, ремонтували житлові й адміністративні будинки. Налагодилось випікання хліба, відкрилося кілька магазинів, почала працювати школа. Промартіль «Гарантія» займалася ремонтом і пошиттям одягу. Великий обсяг робіт довелося виконати під час відбудови депо та залізничного

[1] Херсонськийоблдержархів, ф. Р-1479, оп. 1, спр. 38, арк. 6, 7; Генічеський відділ Херсонського краєзнавчого музею, ф. 4, оп. 1, спр. 5, арк. 23.
[2] Генічеський відділ Херсонського краєзнавчого музею, ф. 4, оп. 1, спр. 5, арк. 21.
[3] Херсонський облдержархів, ф. Р-1479, оп. 1, спр. 38, арк. 6, 7.
[4] Генічеський відділ Херсонського краєзнавчого музею, ф. 4, оп. 1, спр. 5, арк. 23, 24.
[5] Херсонський облдержархів, ф. Р-1479, оп. 1, спр. 38, арк. 6, 7.
[6] Газ. «Комуна степу», 30 жовтня 1944 р.

вокзалу. Поступово відроджувалася промисловість міста, нарощувалися виробничі потужності, вводилися в дію цехи, яких не було до війни. Так, на бавовноочисному заводі у 1944—1945 рр. спорудили ще один джинолінтерний цех. В наступні роки на базі приймального пункту, з якого ще до війни відвантажували рибу для інших підприємств, виник рибоконсервний цех продуктивністю 3 млн. банок консервів на рік, який став основою майбутнього рибоконсервного заводу[1].

У грудні 1946 року колектив депо звернувся до всіх працівників підприємств міста із закликом розгорнути змагання за економне витрачання сировини і матеріалів. Виконуючи взяті зобов'язання, машиністи Т. В. Корольов, В. Я. Мишляковський, П. П. Сорокін, які працювали на одному локомотиві, заощадили протягом 1947 року 46,5 тонни вугілля. Самовіддана праця робітників промислових підприємств міста сприяла тому, що вже у 1947 році обсяг виробленої продукції у 1,5 раза перевищив довоєнний рівень[2].

Широкого розмаху в ті роки набув рух раціоналізаторів і винахідників. Так, робітник рибозаводу Я. Г. Томулевич сконструював штампувально-маркерувальний верстат, а В. Г. Андрющенко — верстат-відбирач. За рахунок впровадження технічних удосконалень, запропонованих робітниками підприємств міста, тільки у 1948 році заощаджено 3,5 млн. карбованців[3].

Відбудовуючи підприємства, трудівники промисловості Генічеська допомагали і сільському господарству. В 1946 році промартіль «Виробничник» із заощадженого металу виготовила і передала артілям та МТС 5,5 тис. деталей для тракторів і тисячу запасних частин для сільськогосподарських машин. Робітники бавовноочисного заводу передали колгоспникам труби для відбудови артезіанської свердловини. Завдяки цьому артіль «Хвиля революції» у 1945 році вже мала зрошувану ділянку, на якій вирощувала городину.

До вересня 1946 року відбудували більшу частину комунального житлового фонду міста, дала струм електростанція, почав діяти водопровід. Партійні і радянські органи приділяли велику увагу відновленню роботи шкіл, лікувальних і культурно-освітніх закладів. 1945 року на охорону здоров'я трудящих з міського бюджету витрачено 1,6 млн. крб., що дало можливість відкрити лікарню на 100 ліжок з поліклінічним відділенням і дитячою консультацією, два диспансери, санітарноепідеміологічну станцію. В них працювало 17 лікарів і 85 медичних працівників середньої ланки[4].

Світанок на Азовському морі. Генічеськ, 1970 р.

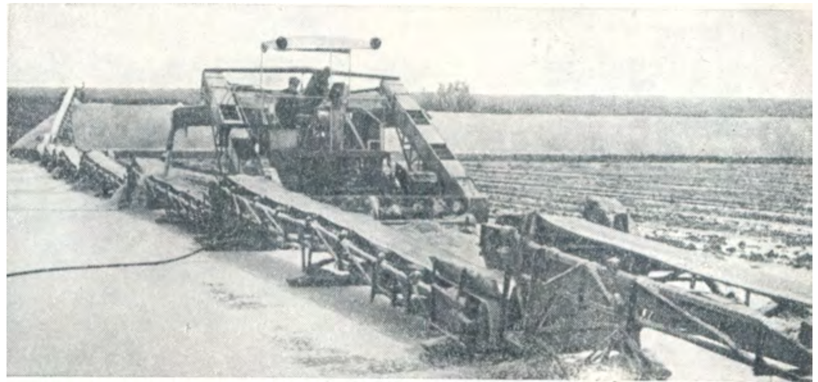

Завдяки збільшенню асигнувань на потреби народної освіти стало можливим не лише зміцнити матеріально-технічну базу шкіл, а й приступити до будівництва приміщення середньої школи.

Подолавши труднощі відбудовного періоду, трудящі Генічеська ще з більшою енергією взялися за дальше піднесення економіки і культури міста. В роки післявоєнних п'ятирічок докорінно реконструювалися діючі підприємства, оснащувалися сучасною технікою, а трудомісткі процеси механізувалися, провадилося будівництво

[1] Херсонський облпартархів, ф. 116, оп. 4, спр. 10, арк. 125, 126.
[2] Там же, оп. 3, спр. 22, арк. 29; оп. 7, спр. 6, арк. 74, 112.
[3] Там же, оп. 4, спр. 10, арк. 97, 98; оп. 7, спр. 6, арк. 76.
[4] Газ. «Комуна степу», 18 січня 1955 р.

нових об'єктів. 1953 року поряд з консервним цехом рибоконсервного заводу споруджено будівлі жерстяно-баночного цеху, холодильників, ремонтних майстерень. У консервному цеху модернізовано обладнання, що дало змогу наступного року збільшити випуск продукції до 10 млн. умовних банок консервів у рік[1]. Продукція з маркою Генічеського заводу йде також на експорт у соціалістичні країни. Її випуск у ювілейному 1970 році перевищив 12 млн. банок. Завод має свій флот з п'яти прийомно-транспортних суден.

Добування солі на Генічеських солепромислах. Приозерне, 1969 р.

Колектив заводу не раз виборював у змаганні перехідні Червоні прапори Міністерства рибної промисловості СРСР та ЦК профспілки працівників харчової промисловості, а також Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС. У 1964 році Генічеському рибоконсервному заводові, одному з перших серед споріднених підприємств півдня України, присвоєно звання колективу комуністичної праці[2]. З нагоди 50-річчя Радянської влади за досягнуті успіхи йому передано на вічне зберігання пам'ятний Червоний прапор Херсонського обкому КП України, облвиконкому і облпрофради. Рибу постачає заводові місцева рибоартіль «Революційна хвиля». Щороку з глибин Азовського моря вона піднімає 40—50 тис. цнт бичків, камбали, оселедців. Артіль оснащена потужними моторними суднами й сучасними знаряддями лову.

Великі зміни сталися на бавовноочисному заводі, який наприкінці червня 1956 року реконструйовано в прядильно-ткацьку фабрику. Спочатку вона випускала вовняні хустки, які не раз демонструвалися на Брюссельській міжнародній виставці. Згодом підприємство освоїло випуск вовняних байкових ковдр з начосом. Продукція фабрики здобула великий попит у трудящих країни. За успіхи в соціалістичному змаганні на честь 50-річчя Радянської влади колективові вручено на вічне зберігання пам'ятний Червоний прапор Генічеського райкому КП України та виконкому районної Ради депутатів трудящих. Ткалі Н. П. Мірошниченко, В. П. Свириденко, В. А. Шликова, майстер обробного цеху В. К. Мартинець і токар А. І. Трон, які добилися високих показників у змаганні, нагороджені орденами й медалями СРСР.

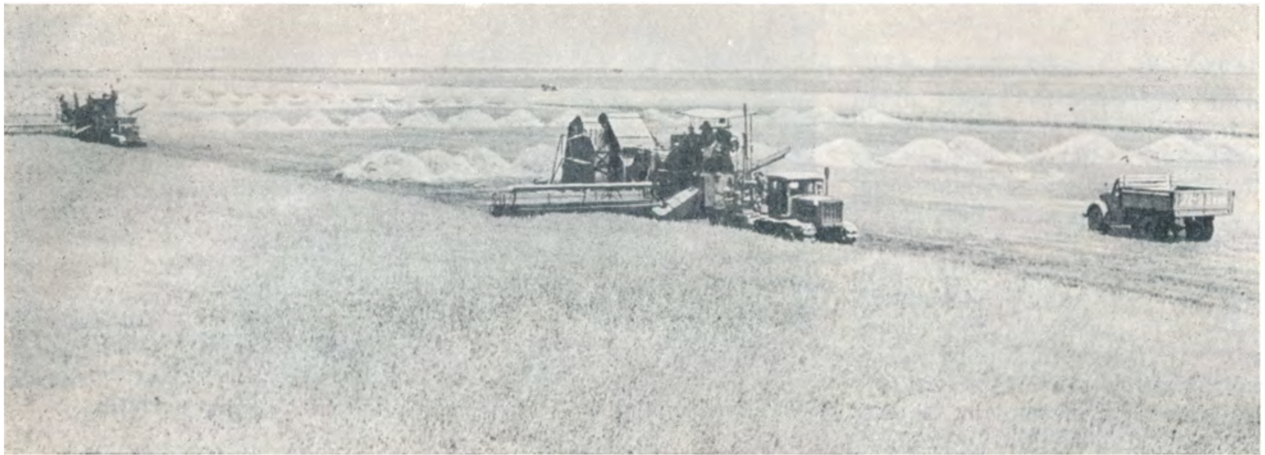
За плодотворну організаторську роботу, спрямовану на відбудову і розвиток народного господарства міста й району, секретареві райкому партії О. В. Прилипку у 1957 році присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці, а голову райвиконкому Ф. І. Радзієвського нагороджено орденом Леніна.

У 1963 році став до ладу винoробний завод — один з найбільших у Херсонській області. Він оснащений сучасним технологічним устаткуванням, автоматичними лініями для розливу вина, електронними бракеражними автоматами тощо. 550—600 тис. декалітрів вин 18 найменувань відвантажується щороку до багатьох республік нашої країни.

Добрим словом згадують на новобудовах Донбасу і Далекого Сходу, Риги і Єревана, Вільнюса і якутського міста Мирного продукцію Генічеського арматурного заводу. В багатьох висотних будинках Москви, корпусах Московського державного університету ім. Ломоносова, на гідроелектростанціях та інших промислових об'єктах країни встановлено вентилі з маркою «Генічеськ».

Могутня хода технічного прогресу відчутно позначилася і на солепромислі. Сьогодні — це високомеханізоване підприємство. Чіткі квадрати басейнів красиво

[1] Газ. «Приазовська правда» (Генічеськ), 7 травня 1964 р.
[2] Газ. «Приазовська правда», 7 травня 1964 р.

Збирання хлібів у колгоспі «Хвиля революції», Генічеськ, 1968 р.

виділяються на фоні озер, то — «цвіте» сіль. Двигуни нагнітають ропу в басейни, сонце випаровує вологу, солекомбайни «жнивують», стрічки транспортерів виносять сіль на майданчик, екскаватори навантажують. На початку 1969 року став до ладу автоматизований завод, який випускає фасовану харчову сіль усіх фракцій помелу. Багато технічної солі відвантажується на металургійні заводи Придніпров'я і Криворіжжя. За сезон на Генічеському солепромислі видобувають 10—12 тис. тонн солі.

У 1961 році різні майстерні і цехи райпромкомбінату реорганізовано в завод будівельних матеріалів, де основні виробничі процеси повністю механізовано. Підприємство виробляє цеглу, черепицю, будівельне вапно. Дрібні харчові підприємства промислової кооперації були об'єднані в харчокомбінат, у цехах якого виготовляється найрізноманітніша продукція — від хлібних виробів до ковбас, овочевих та м'ясних консервів. Вартість продукції, яку випустив комбінат у 1970 році, становила 2,5 млн. карбованців.

У місті працюють також будівельна організація «Генічеськсільбуд», комбінат побутового обслуговування, автопідприємство. Провадиться будівництво хлібозаводу (добова випічка хліба — 43 тонни), цегельного заводу потужністю 24 млн. штук випаленої цегли щороку, автозаправочної станції та фільмобази.

Партійні, профспілкові, комсомольські організації та міська Рада разом з адміністрацією підприємств очолили соціалістичне змагання за дострокове виконання восьмої п'ятирічки. Промислові підприємства міста п'ятирічне завдання за обсягом випуску і реалізації валової продукції виконали у жовтні 1970 року. Понад план вироблено промислової продукції на 1250 тис. карбованців.

На підприємствах впроваджуються передові методи праці, раціоналізаторські пропозиції та винаходи. Наприклад, в одному з цехів рибоконсервного заводу встановлено сконструйовані робітниками та інженерно-технічними працівниками конвеєрні стрічки, модернізовано обжарювальну піч і автоклави. Завдяки цьому на тих же виробничих площах збільшено випуск продукції до 12 млн. банок на рік, значно більше проти проектної потужності[1].

Справжньою фабрикою виробництва сільськогосподарської продукції став колгосп «Хвиля революції», з яким у 1958 році об'єдналася артіль ім. Кірова Червонопрапорної сільради. За господарством закріпили 5,7 тис. га орної землі, з них 465 — поливної. Вже 1960 року трудівники артілі пересічно зібрали по 19,2 цнт озимої пшениці з га, виробили на 100 га сільськогосподарських угідь 218 цнт молока. Партійна організація, що налічувала 68 комуністів, очолила боротьбу колгоспників за успішне виконання восьмого п'ятирічного плану. У бригадах, ланках,

[1] Газ. «Приазовська правда», 27 лютого 1969 р.

на фермах ширилося соціалістичне змагання за збільшення виробництва продукції сільського господарства. Все це дало добрі наслідки. 1967 року вирощено пересічно 29,3 цнт озимої пшениці з 1 га, одержано на 100 га сільськогосподарських угідь 229 цнт молока і 64,2 цнт м'яса. Валовий доход господарства становив 1,3 млн. карбованців. Трудові здобутки колгоспників гідно відзначені партією і урядом. 23 червня 1966 року 18 чоловік удостоєно урядових нагород, зокрема голову колгоспу І. І. Рибкіна нагороджено орденом Леніна. У жовтні 1967 року колгоспу вручено Пам'ятний прапор ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС[1]. Відповідаючи на піклування партії та уряду, трудящі завершили восьму п'ятирічку достроково. За 1966—1970 рр. урожайність зросла в 1,6 раза, виробництво молока — в 1,3, м'яса — в 1,2 раза, валовий доход — в 1,4 раза. На тваринницьких фермах у 1970 році утримувалося 1828 голів великої рогатої худоби (у т. ч. 544 корови), 2580 овець, близько 3 тис. свиней.

У дні підготовки до святкування 100-річного ювілею В. І. Леніна трудівники Генічеська брали підвищені зобов'язання і успішно їх виконували. 132 передовикам виробництва були вручені ювілейні медалі за «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

Трудящих міста в їх наполегливій боротьбі за перетворення в життя рішень XXIV з'їзду КПРС та XXIV з'їзду КП України очолюють 52 первинні партійні організації. На кінець 1971 року вони налічували 1553 комуністи, переважна більшість яких працює безпосередньо в сфері матеріального виробництва. Під їх керівництвом велику роботу провадять первинні комсомольські організації, які об'єднують 2755 юнаків і дівчат.

Важлива роль у житті міста належить міській Раді, до якої обрано 70 депутатів — 28 робітників і 42 службовці. Всі депутати, а також понад 190 чоловік активу працюють в 11 постійних комісіях. Завдяки їхньому повсякденному піклуванню не тільки про розвиток економіки, а й про благоустрій Генічеська він за роки Радянської влади став сучасним і впорядкованим містом. У побут трудящих все ширше входять газ, холодильники, пральні машини, телевізори. З 1966 року діє телевізійна ретрансляційна вежа, завдяки чому жителі регулярно дивляться передачі центральної та республіканської студій. З'явилися нові житлові масиви з вулицями, названими іменами двічі Героя Радянського Союзу С. А. Ковпака, а також Героїв Радянського Союзу І. П. Казинця й В. М. Дровника, кавалера ордена Слави трьох ступенів В. Я. Лободи, червоноармійця-розвідника Г. С. Шабовти, які загинули в роки Великої Вітчизняної війни. З 70 вулиць 10 забруковано, а центральні — заасфальтовано. Місто потопає в зелені садів, скверів, парків. Уздовж проспекту Миру тягнеться парк, засаджений кленом і акацією. На вулиці ім. Леніна встановлено пам'ятник В. І. Леніну, скульптуру «Достаток». Центральна частина міста — зелений мікрорайон з громадськими і торговельними будинками. Увечері вона залита електричним сяйвом ламп денного світла.

З кожним роком розширюється торговельна мережа. У 1970 році працювало 59 магазинів, річний товарооборот яких перевищував 15 млн. крб. Працюють ресторан, кафе, 6 їдалень. Населення широко користується послугами побутового комбінату. На вулицях міста курсують автобуси.

Новий готель «Азов» у Генічеську. 1970 р.

[1] Газ. «Приазовська правда», 5 жовтня 1968 р.

Про охорону здоров'я трудящих піклується 58 лікарів і 200 працівників з середньою медичною освітою. Тут працює заслужений лікар УРСР Т. Ф. Омельяненко. Лікарня має 125 ліжок, є поліклініка, дитяча консультація, 2 диспансери, станція переливання крові та санітарно-епідеміологічна станція. Лікувальні заклади оснащені сучасною медичною апаратурою. Вони мають шість рентгенівських апаратів, 50 приладів для фізіотерапевтичних процедур, 10 автомашин невідкладної медичної допомоги. На великих підприємствах діють 4 медичні пункти. Закінчено будівництво нового лікувального комплексу, який споруджено з врахуванням останніх досягнень медицини. Для малят і дітей дошкільного віку відкрито ясла і дитсадки. Як місце відпочинку і лікування давно відоме узбережжя Азовського моря. Чисте повітря, лікувальні грязі, піщані пляжі тощо все більше підвищують значення Генічеська як курорту.

Набагато зросла мережа навчальних закладів. Вона складається з 7 загальноосвітніх (у т. ч. 4 середніх) шкіл, а також школи робітничої молоді. В них здобувають освіту понад 4 тис. учнів. Серед вчителів — 12, що нагороджені значком «Відмінник народної освіти». М. З. Чубаря за високу педагогічну майстерність нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. У 1967 році відкрито музичну школу-семирічку, на чотирьох відділеннях якої оволодівають основами музичних знань 300 дітей трудящих.

У місті є два професійно-технічні училища. Одне з них готує механізаторів широкого профілю, інше — будівельників масових професій. З 1963 року в Генічеську діє медичне училище. Його випускники набувають фаху фельдшерів та медсестер. В розпорядженні майбутніх медпрацівників добре обладнані аудиторії, кабінети та лабораторії, актовий і спортивний зали. Медичне училище щороку випускає 120 фахівців.

Працюють районний будинок культури, три кінотеатри (два з них широкоекранні) на 1500 місць, гуртки художньої самодіяльності, які діють при будинку культури. Кожне підприємство має свій клуб. На республіканському фестивалі художньої самодіяльності, присвяченому 50-річчю Радянської влади, хоровому колективу присвоєно звання народної хорової капели. Срібної медалі і звання народного танцювального колективу удостоївся танцювальний ансамбль. Лауреатом цього фестивалю стала також самодіяльна співачка, вихователька одного з дитячих садків — Г. Д. Карпачова.

У репертуарі самодіяльних колективів, поряд з творами російських та українських композиторів-класиків і сучасних митців, є твори місцевих авторів. Зокрема, популярність здобула пісня «Місто біля моря», присвячена Генічеську. Її текст написав місцевий журналіст К. А. Колосов, музику — викладач дитячої музичної школи В. Ф. Чекамов. До програми танцювального ансамблю включено хореографічні мініатюри «Вас вітають генічевці». При будинку культури працює кіностудія. Знятий нею короткометражний документальний фільм «Ніхто не забутий, ніщо не забуте» одержав першу премію на обласному огляді любительських фільмів.

Вулиця Леніна у м. Генічеську. 1970 р.

Починаючи з 1956 року, переможцем зональних і республіканських оглядів серед колективів шкільної художньої самодіяльності не раз виходив дитячий хор Генічеського будинку піонерів. Плідна діяльність організатора цього хору диригента В. І. Кузнецова високо оцінена Радянським урядом, він нагороджений орденом «Знак Пошани».

Велику культурно-освітню роботу провадять дві районні бібліотеки, що налічують 59 тис. томів політичної, художньої й технічної літератури. Крім того, є 16 бібліотек на промислових підприємствах і в навчальних закладах. Трудящі мають змогу придбати необхідну літературу в міській книгарні, кіосках «Союздруку».

Молодь Генічеська захоплюється спортом. Ще 1954 року робітник риболовецької артілі «Революційна хвиля» А. М. Міщенко став призером першості ЄРСР з веслування на байдарці і був включений до Олімпійської збірної команди Радянського Союзу. У спортивних колективах підготовлено 12 майстрів і 18 кандидатів у майстри спорту. Свою майстерність спортсмени удосконалюють на стадіоні, у 18 спортивних залах і майданчиках. Працює тут і дитяча юнацька спортивна школа.

Скульптурна група «Дружба», встановлена на вулиці Махарадзе. Генічеськ, 1971 р.

У місті виходить газета «Приазовська правда» (до 1962 року — «Комуна степу»).

1956 року відкрився історико-краєзнавчий музей, у залах якого зібрані матеріали, що розповідають про минулу й сучасну історію міста, розвиток його економіки та культури за роки Радянської влади. Багато експонатів відображають дружбу українського і грузинського народів. Понад тридцять років тому трудящі Генічеського району Української РСР та Махарадзевського району Грузинської РСР уклали між собою договір на соціалістичне змагання. Трудящі обох районів періодично обмінюються делегаціями, щоб підбити підсумки змагання, обмінятися досвідом, накреслити плани для досягнення нових трудових успіхів. У яскраву демонстрацію монолітної єдності радянських народів перетворилися в жовтні 1968 року торжества з нагоди 30-річчя підписання договору на соціалістичне змагання[1]. Тоді ж, на святі, на центральній площі Генічеська встановлено величний триметровий пам'ятник засновникові Радянської держави В. І. Леніну. Цей монумент — своєрідний символ єдності народів СРСР. За проектом двох грузинських скульпторів — Б. Сахвадзе і С. Урушадзе — скульптуру відлито з уральського металу на ленінградському заводі «Монументскульптура», а полірований граніт для п'єдесталу видобуто робітниками Коростишівського кар'єру на Житомирщині.

Одну з центральних вулиць Генічеська названо іменем П. І. Махарадзе — професійного революціонера, радянського державного діяча. Обабіч неї зеленіють незвичайні для цих місць дерева — самшит, платани, туя, кавказькі ялинки — дарунок сонячної Грузії. А на розі вулиць Леніна і Махарадзе встановлена скульптурна група: міцно тримаючись за руки, стоять поруч українець і грузин. Це також подарунок грузинських друзів. Автор його — заслужений діяч мистецтв Грузинської РСР С. Урушадзе.

Про дружбу українського і грузинського народів, яка ще більше загартувалася в грізні роки Великої Вітчизняної війни, розповідається в документальній повісті голови колгоспу ім. Орджонікідзе с. Шрома Героя Соціалістичної Праці М. П. Орагвелідзе. Там є й такі рядки: «...як рідних, прийняли ми у свої сім'ї колгоспників, евакуйованих з України. Побудували для них будинки, забезпечили роботою, допомогли придбати необхідний домашній скарб. Окремі сім'ї так і лиши-

[1] Газ. «Сільські вісті», 3, 5, 6 жовтня 1968 р.

лися жити у нашому колгоспі й досі. Після війни ми допомогли українським друзям відбудувати зруйноване ворогом господарство»[1].

У місті діють 13 первинних організацій товариства «Знання», які об'єднують 170 лекторів, що виступають перед трудівниками Генічеська. 1966 року створено районну організацію Товариства охорони пам'ятників історії та культури.

В Генічеську міститься управління Азово-Сиваського заповідно-мисливського господарства, створеного у 1957 році на базі заповідника, що існував з 1927 року. Господарство розташоване на островах Азовського моря і Сиваша (Бирючий, Куюк-Тук, Чурюк, Мартинячий, Китай), його завдання — охороняти й вивчати флору та фауну островів, розводити цінних і рідкісних тварин, а також створювати резерв мисливських тварин.

До Генічеська часто приїздить народний художник Союзу РСР М. В. Купріянов. Мальовнича природа, неповторна Арабатська Стрілка, море надихали майстра живопису на створення цілої серії картин. Тут він створив художні полотна «Генічеськ. Причал», «Генічеськ. Вечір», «Два баркаси», «Генічеськ. Відблиск місяця» та інші. На його персональній виставці 1964 року експонувалося 15 картин, написаних у Генічеську. Один з його творів «Коса. Генічеськ» експонується у Третьяковській картинній галереї.

Колективи промислових підприємств Генічеська, включившись у соціалістичне змагання на честь 50-річчя утворення Союзу РСР, наполегливо працюють, щоб завершити річний план до 25 грудня, успішно виконати історичні рішення XXIV з'їзду КПРС і завдання дев'ятої п'ятирічки.

П. Д. КОВАЛЬ, М. О. МУЗИЧЕНКО, М. Л. ЩЕРБИНА

НОВОГРИГО́РІВКА

Новогригорівка — село, центр сільської Ради. Розташована за 31 км від райцентру. До найближчої залізничної станції Сокологірне 12 км. За 9 км від села проходить автошлях Москва—Сімферополь. Населення — 3276 чоловік. Сільській Раді підпорядковані села Зелений Гай та Рози Люксембург.

Новогригорівку засновано 1861 року на місці колишнього ногайського аулу Ялнич—Агач (на татарській мові — місце, де багато гадюк), в якому 1822 року вже налічувалося 896 жителів[2]. Вони займалися, головним чином, скотарством. Царський уряд намагався прилучити до землеробства й осілого життя ногайців, які кочували в приазовських степах і вели примітивне скотарське господарство. Однак умови осілого життя здалися їм обтяжливими. І коли у 1860—1861 рр. частина кримських татар вирушила до Туреччини, слідом за ними подалися також і ногайці. Щоб поповнити кількість жителів на залишених землях, уряд почав переселяти людей з старих населених пунктів Північної Таврії, а також державних селян. У 1861 році сюди прибули перші переселенці — державні селяни з Курської, Орловської, Полтавської та Харківської губерній і заснували на місці залишеного ногайцями аулу сучасну Новогригорівку[3].

Спочатку земля, надана Новогригорівській общині, розподілялася між ревізькими душами з розрахунку 13,1 десятини на кожну[4]. За указом 1866 року державні селяни Новогригорівки мали сплачувати казні щорічний оброчний податок, а з 1887 року — викупні платежі. Щорічні державні поземельні, земські, волосні та мирські

[1] М. П. Орагвелидзе. Дружба. Тбилиси, 1963, стор. 26.
[2] ЦДВІА СРСР, ф. ВУА, спр. 21 476, арк. 1.
[3] Сборник статистических сведений по Таврической губернии, т. 2, вып. 1, стор. 10.
[4] Сборник статистических сведений по Таврической губернии. Приложение к 1-му тому сборника, вып. 1, таблиця А-12.

податки общини перевищували 12 тис. крб. На душу чоловічої статі припадало 10—12 крб. Ці податки важким тягарем лягали на найбідніші верстви населення і зрештою призводили до повного занепаду значної частини селянських господарств. Уряд змушений був подати їм допомогу грошовою позичкою, але життя селян від цього не стало кращим. Община не змогла повернути позичку навіть через двадцять років. Борги значно перевищили розмір річних податків і становили 17,5 тис. карбованців[1].

За даними перепису 1884 року, в селі налічувалося 488 дворів, проживало 2782 чоловіка. Общині належало 9,8 тис. десятин орної землі та 3,3 тис. десятин толоки. З усієї кількості дворів 25 — зовсім не сіяли, 56 (в них налічувалося лише 14 коней) — засівали до 5 десятин, 104 — від 5 до 10 десятин. Отже, майже 38 проц. дворів були бідняцькими. Крім того, 214 дворів не мали будь-яких знарядь для обробітку землі[2].

У 1887 році селяни Новогригорівки за прикладом сусідніх сіл уперше здійснили розподіл землі, враховуючи наявність чоловічих душ, що призвело до значного подрібнення наділів. Припало по 9,6 десятини на душу. Нестача землі, реманенту й тягла спричинювалися до зубожіння основної маси населення. Освоюючи цілинний степ, долаючи труднощі, селяни об'єднували свої сили, щоб гуртом протистояти нелегкій долі. Землю обробляли супрягою чи наймом уже після того, як з польовими роботами упоралися заможні селяни. У Новогригорівці до супряги вдавалися 209 господарств.

Верховодили на селі куркулі. 99 господарств (мали 384-х робочих коней) засівали по 30—50 десятин кожне. А 16 глитайських сімей, крім надільної землі, орендували ще 1039 десятин у бідноти. Вони мали достатню кількість робочої худоби (по 4—6 коней кожна), плуги, букери, використовували працю наймитів.

Аналізуючи становище селян у Дніпровському та Мелітопольському повітах Таврійської губернії, В. І. Ленін, на основі даних із земсько-статистичних збірників про поліпшені знаряддя, писав: «З усього числа жниварок і косарок (3061) — 2841, тобто 92,8%, перебуває в руках селянської буржуазії ($^1/_5$ всього числа дворів)»[3]. Новогригорівка входила до складу Мелітопольського повіту і не становила винятку щодо забезпеченості сільськогосподарським інвентарем. У статистичному довіднику Таврійського губернського земства за 1905 рік зазначено, що в Новогригорівці є 320 букерів, 163 плуги і 243 косарки[4].

Масове зубожіння бідняцьких верств населення, посилення експлуатації були причиною селянських заворушень у роки першої російської революції. Формуванню класової свідомості трудового селянства сприяла більшовицька пропаганда. На початку 1905 року в селі з'явилися більшовицькі прокламації, що закликали селян силою захоплювати поміщицьку землю, готуватися до боротьби проти царизму. Влітку того року селяни Новогригорівки на сусідніх поміщицьких землях спалили хліб на кількох десятках десятин[5]. Боротьба тривала і в 1906 році. Наприкінці березня 1906 року на вулицях села було розкидано листівки антиурядового змісту. Вони закликали селян підтримувати боротьбу робітників проти самодержавства, в них перелічувалися вимоги: передача землі трудовому народові, підвищення заробітної плати міським і сільським робітникам, загальна безплатна освіта, скасування викупних платежів, зниження цін на товари першої потреби. Закінчувалась листівка закликом: «Схаменіться! Боріться ж за свою справу! Не чекайте обіцянок! Годі спати! Сміливо і дружно підемо вперед! Поспішаймо, поки не пізно! Швидше!»[6].

---

[1] Сборник статистических сведений по Таврической губернии. Приложение к 1-му тому сборника, вып. 1, таблиця А-13.

[2] Там же, таблиці Б-114, Б-116, Б-117.

[3] В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 3, стор. 63.

[4] Статистический справочник Таврического губернского земства, ч. 2. Симферополь, 1905, стор. 71.

[5] Генічеський відділ Херсонського краєзнавчого музею, ф. 1, спр. 3, арк. 5.

[6] Революционная борьба на Херсонщине в 1905—1907 гг., стор. 265, 266.

Бійці 2-ї важкої артилерійської батареї 58-ї стрілецької дивізії — уродженці с. Новогригорівки. 1919 р.

Село з його похилими, низенькими мазанками бідняків виглядало непривітно. Виділялися лише добротні цегляні будинки місцевих багатіїв. Криві вузькі вулиці у негоду ставали непрохідними. 1880 року в селі були поштова станція, 2 заїжджі двори, цегельня, працювало 8 дрібних крамничок[1].

Жителі села тривалий час не мали медичної допомоги. Невелику земську лікарню на 10 ліжок у селі відкрили в 1916 році. Тут працювали лікар і фельдшер.

У тісній глинобитній хатині тулилася земська школа на одну класну кімнату[2]. В 1882/83 навчальному році (через 15 років після відкриття) її відвідувало 86 дітей, у т. ч. лише 17 дівчаток. Важке матеріальне становище батьків змушувало багатьох учнів залишати школу, не провчившись і півроку. В 1901 році відкрилася церковно-парафіяльна школа. Проте вчитися мали змогу переважно діти заможних селян. Понад 75 проц. дорослого населення залишалося неписьменним[3].

Після повалення самодержавства життя селян Новогригорівки не поліпшилося. Лютнева буржуазно-демократична революція не вирішила земельного питання, не принесла очікуваного миру.

Докорінно змінилося становище селян лише після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції. 9 січня 1918 року у Новогригорівці проголошено Радянську владу, утворено ревком[4].

У квітні 1918 року село захопили австро-німецькі загарбники, ревком пішов у підпілля, звідки керував боротьбою селян проти окупантів. Більшовик Т. Д. Пиляєв створив партизанський загін. Наприкінці року створюється ще один партизанський загін — під командуванням Кашавцева. Обидва загони, які налічували 273 чоловіка, неодноразово вступали у сутички з окупантами та білогвардійцями, які вдерлися до села в грудні 1918 року. В січні 1919 року загін Т. Д. Пиляєва, підтриманий повстанцями сусідніх сіл, вибив ворога з Новогригорівки. Тут відновилася Радянська влада. Партизанський загін, яким командував Кашавцев, у березні 1919 року влився до 2-ї батареї 58-ї стрілецької дивізії. Коли у травні село знову захопили білогвардійці, партизани загону Т. Д. Пиляєва почали діяти неподалік Новогригорівки — в районі залізничних станцій Сокологірне і Юрицине[5].

За виявлений героїзм у боях проти ворогів Радянської влади новогригорівців — командира взводу П. К. Геращенка, командира батареї Л. З. Онищенка, коректувальника І. А. Трощина, комісара А. Ф. Чваніна було нагороджено орденом Червоного Прапора[6].

19 січня 1920 року Новогригорівку визволено від денікінців. Ревком очолив колишній червоноармієць, місцевий селянин П. Г. Нічко. Ревком налагодив допомогу найбіднішим селянам, сім'ям червоноармійців, провадив заготівлю хліба для Чер-

[1] Волости и важнейшие селения Европейской России, вып. 8, стор. 61.

[2] Учебные заведения Одесского учебного округа, состоящие в ведении дирекций народных училищ, вып. 3, стор. 128.

[3] Статистический справочник Таврического губернского земства, ч. 2, стор. 83.

[4] Херсонський облдержархів, ф. Р-1570, оп. 1, спр. 168, арк. 2.

[5] Там же, спр. 39, арк. 2; спр. 172, арк. 3.

[6] Газ. «Красная Армия», 26 жовтня 1919 р.

воної Армії. Наприкінці травня він створив комітет незаможних селян. КНС взяв на облік куркульську землю, тягло й інвентар, реквізовував надлишки хліба у місцевих багатіїв, організовував виконання продрозкладки. Та не все вдалося тоді зробити, бо в червні 1920 року село захопили врангелівці. На зайнятій території вони забирали в населення коней, худобу, продовольство, з лікарні вивезли медикаменти, інструмент, білизну. Остаточно село визволено 2 листопада 1920 року частинами 5-ї кавалерійської дивізії 13-ї армії[1]. Відновили роботу ревком, а згодом і комнезам, який активно допомагав виконувати продрозкладку, дбав про забезпечення продовольством Червоної Армії. Зважаючи на гостру нестачу предметів першої потреби (гас, сіль, крам тощо), КНС піклувався про забезпечення ними насамперед найбідніших сімей[2].

Долаючи великі труднощі, селяни почали відроджувати зруйноване господарство. Вже 1921 року хлібороби Новогригорівки змогли засіяти зерновими 2729 десятин. Решта орної землі залишилася необробленою: не вистачало робочих рук, інвентаря, посівного матеріалу. Труднощі відбудовного періоду ускладнювались ще й неврожаєм. У селі лютував голод. Партійний осередок, створений у 1921 році, секретарем якого був А. Ф. Чванін, поряд з розв'язанням господарських питань проводив велику роботу, спрямовану на поліпшення тяжкого становища населення, яке склалося внаслідок стихійного лиха. На облік було взято всі запаси хліба, забезпечено продовольством два дитячі будинки, відкрито громадську їдальню, де харчувалося понад тисячу дітей і 860 дорослих з найбідніших сімей[3].

Одним з головних завдань партійного осередку було здійснення ленінського кооперативного плану. В 1923 році 12 найбідніших господарств села об'єдналися в сільськогосподарську артіль «Плуг». Першим головою її став демобілізований червоноармієць Л. З. Онищенко[4]. Згодом до артілі вступили майже всі новогригорівські бідняки. У 1926 році з артілі виділилися 13 товариств спільного обробітку землі. Восени 1930 року бідняцько-середняцькі господарства Новогригорівки провели сівбу в одну борозну та організували спільну засипку насіння. На базі ТСОЗів було створено вісім господарств: ім. Леніна, ім. Шевченка, «Початок життя», «Червоний шлях». Артіль «Початок життя» очолив двадцятип'ятитисячник Г. П. Литовченко. Взимку 1931 року найбільша з них — «Червоний шлях» — на гроші, одержані в кредит від держави, придбала трактор. Зустрічати його вийшло все село. Це було справжнє свято. На багатолюдному мітингу, який відбувся тут з цієї нагоди, селяни казали: нарешті настав час, коли можна буде міцно звестися на ноги[5]. Ще 1930 року артілі об'єдналися в три господарства.

Навесні 1931 року замість раніше організованого в Новогригорівці прокатного пункту «Червона зірка» почала працювати машинно-тракторна станція. До села прибули посланці робітників Ленінграда. Вони вчили сільську молодь керувати трактором.

Запровадження механізмів на обробітку землі, підвищення культури землеробства сприяли збільшенню валових зборів зерна. У 1935 році в артілі «Червоний шлях» зібрали по 21,6 цнт пшениці з га. Зросло громадське тваринництво, надої молока підвищилися до 2,5 тис. літрів від корови на рік. Збільшилося й виробництво м'яса. За досягнуті успіхи в розвитку зернового господарства артіль «Червоний шлях» у 1939 році на Всесоюзній сільськогосподарській виставці одержала диплом 1-го ступеня і грошову премію[6]. Приділялася увага розвиткові садівництва й виноградарства. Сади і ягідники було закладено на площі 202 гектари.

---

[1] Гражданская война на Украине, т. 3, стор. 702.
[2] Комітети незаможних селян України (1920—1933). Збірник документів і матеріалів. К., 1968, стор. 33.
[3] Херсонський облдержархів, ф. Р-1111, оп. 1, спр. 14, арк. 48, 49.
[4] Там же, ф. Р-1570, оп. 1, спр. 82, арк. 2.
[5] Генічеський відділ Херсонського краєзнавчого музею, ф. 1, спр. 3, арк. 3.
[6] Газ. «Комуна степу», 27 листопада 1940 р.

Партійна організація села, в якій налічувалось 52 комуністи, приділяла чимало уваги мобілізації колгоспників на високопродуктивну працю та розгортанню соціалістичного змагання. Передовиків виробництва — трактористів Новогригорівської МТС О. І. Гордієнка та П. П. Тихого за високий виробіток на тракторах ЧТЗ і ХТЗ було нагороджено орденом Леніна[1]. Перший з них виробив за рік 1028 га, другий — 872 га умовної оранки.

Зміцнення економіки артілей сприяло поліпшенню матеріального добробуту селян. У 1939 році на трудодень видали по 2,5—4,2 кг хліба і 1,5—2,5 крб. грішми. Новогригорівське сільське споживче товариство реалізувало того року багато промислових товарів. Особливим попитом користувалися наручні годинники, велосипеди, патефони.

За роки соціалістичного будівництва значно змінився зовнішній вигляд села. Спорудили багато нових будинків та громадських приміщень, упорядкували вулиці, радіофікували понад 70 проц. жител колгоспників.

При лікарні відкрилися рентгенологічний і стоматологічний кабінети. Кваліфіковані медики добре налагодили лікувально-профілактичну роботу.

Дві початкові школи, засновані ще в 1921 році, працювали в дві зміни. 1931 року в Новогригорівці побудували семирічну школу, в 1937 її реорганізували на середню. 1940 року в селі діяли середня й чотири початкові школи, де викладало 50 учителів, навчалося 690 дітей.

Партійна організація і сільська Рада постійно приділяли увагу питанням культурного будівництва. Відкрилася хата-читальня, яку згодом перетворено на бібліотеку. В 1939 році тут налічувалося близько 10 тис. книжок, ними користувалося понад тисячу читачів. Працювали колгоспні клуби, в яких демонструвалися кінофільми, відбувалися аматорські вистави й концерти художньої самодіяльності.

Після розбійницького нападу гітлерівської Німеччини на Країну Рад трудівники Новогригорівки провели мітинг, на якому гнівно засудили фашистську агресію проти СРСР, зобов'язалися зібрати багатий урожай за півмісяця. Упоралися протягом 12 робочих днів, повністю виконали хлібоздачу, в глибокий тил вивезли більшу частину хліба. Решту роздали колгоспникам. У серпні почалася евакуація колгоспів і машинно-тракторної станції. До Північного Кавказу вивезли громадську худобу, багато сільськогосподарської техніки. Туди ж виїхало й понад 700 колгоспників. Працівники Новогригорівської МТС евакуювали всю придатну техніку до братнього Азербайджану. Нальоти фашистської авіації утруднювали і без того важкий шлях. І все ж кадрові механізатори Г. Г. Ковш, А. П. Мойсеєнко, В. І. Овчаров, М. А. Панкратов, І. П. Шахов та інші доставили до місця призначення 77 тракторів із 78[2].

З цих машин, за керма яких сіли українські механізатори, в Агдамському районі було укомплектовано 8 тракторних бригад. У 1942 році евакуйовані механізатори Новогригорівської МТС разом з колгоспниками 12-ти обслуговуваних ними артілей виростили по 18 цнт зернових та по 15 цнт бавовни з га. За це машинно-тракторній станції було присуджено перехідний Червоний прапор Наркомзему Азербайджану. Цей прапор, символ трудової доблесті всього колективу, передали на збереження Новогригорівській МТС під час повернення на Україну[3].

16 вересня 1941 року гітлерівці захопили Новогригорівку. Понад 2 роки вони грабували село, знущалися з мирних жителів, вбивали їх. Було розстріляно 113 чоловік[4]. На каторжні роботи до Німеччини фашисти вивезли близько 200 жінок, дівчат та юнаків. Відступаючи, вони зруйнували або пошкодили 98 будинків та громадських приміщень, школу, лікарню, ремонтні майстерні МТС та інше.

---

[1] З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 3, стор. 563.
[2] Газ. «Приазовська правда», 9 травня 1965 р.
[3] Історія селянства Української РСР, т. 2, стор. 297.
[4] Генічеський відділ Херсонського краєзнавчого музею, ф. 1, спр. 3, арк. 6.

28 жовтня 1943 року 993-й полк 263-ї стрілецької дивізії після запеклого бою визволив Новогригорівку від німецько-фашистських загарбників.

Мужньо билися на фронтах Великої Вітчизняної війни і жителі села. З них 234 нагороджено орденами й медалями. В. М. Дровнику за мужність і відвагу, виявлену під час штурму радянськими військами Кенігсберга, посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу[1]. Його іменем названо одну з вулиць у м. Генічеську. Захищаючи рідну Батьківщину від чорної навали фашистських орд, понад 900 жителів Новогригорівки полягли смертю хоробрих у цій борні. В повоєнні роки на вшанування пам'яті односельців, які загинули на фронтах громадянської та Великої Вітчизняної воєн, мешканці села спорудили їм пам'ятник.

В. М. Дровник — Герой Радянського Союзу, уродженець с. Новогригорівки. 1944 р.

Нелегко було піднімати з руїн село. Долаючи великі труднощі, жителі насамперед відбудували приміщення лікарні й школи. В лютому 1944 року відкрився сільський клуб. Відновила роботу машинно-тракторна станція. При ній відкрили курси трактористів. Закінчивши їх, 45 механізаторів подали значну допомогу колгоспникам у боротьбі за швидше відродження сільського господарства. Першого року, використовуючи полагоджені машини та уцілілі корови, колгоспники провели сівбу. Збирали хліб серпами, косами та єдиною косаркою. Згодом у селі побільшало техніки, повернулися й колгоспники, що виїхали на схід країни. І поступово справи пішли на краще. Якщо восени 1944 року посіви зернових в артілях Новогригорівки досягли лише 1300 га, то через три роки хлібороби повністю освоїли всі посівні площі — 13,2 тис. гектарів[2].

Великі труднощі довелося долати й тваринникам. В єдиний корівник, що залишився після окупації, звели 62 корови, збережені колгоспниками. З них і почалося відродження артільного стада. Коней колгоспи одержали від військових частин, овець надіслали трудівники Ставропольського краю. Прибувала також худоба, евакуйована на початку війни до східних районів країни. У 1945 році колгоспи одержали з інших районів області 120 голів великої рогатої худоби, 460 овець, 127 свиней[3].

До 1951 року трудящі Новогригорівки завершили відродження господарства села. Подолавши труднощі відбудовного періоду, вони розгорнули наполегливу роботу, спрямовану на підвищення врожайності зернових культур. Цьому значною мірою сприяло і зростаюче використання техніки. З 62 тракторів і 56 зернових комбайнів, що їх мала в 1950 році Новогригорівська МТС, половина працювала безпосередньо на полях Новогригорівських колгоспів. Щорік підвищувалась культура землеробства. Починаючи з 1953 року, колгоспники вносили щороку на кожен гектар по 5—7 цнт мінеральних добрив, поля засівали перспективними районованими сортами. У 1960 році тут вперше запроваджено пшеницю Безоста-1. Тоді нею засіяли 263 га, зібравши по 25,9 цнт з га. За трудові успіхи одному з кращих комбайнерів села М. Ю. Очередьку у 1957 році присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Після вересневого Пленуму ЦК КПРС (1953 р.) колгоспи Новогригорівки об'єдналися спочатку в дві сільськогосподарські артілі, а в 1960 році — в один багатогалузевий колгосп ім. Кірова. За ним закріплено 14,9 тис. га орної землі і 94 га саду. В рільництві було механізовано 95 проц. робіт, впроваджували перспективні сорти зернових культур (зокрема, пшениця Безоста-1, під яку у колгоспі відведено дві третини орної землі). Все це забезпечило зростання валових зборів зерна. Навіть у 1963 році, незважаючи на несприятливі погодні умови, колгоспники виростили

[1] Люди подвигу. Одеса, 1967, стор. 212,
[2] Газ. «Комуна степу», 24 жовтня 1948 р.
[3] Херсонський облдержархів, ф. Р-1224, оп. 2, спр. 19, арк. 167.

по 20,4 цнт з гектара. Трудовими успіхами відзначили трудящі Новогригорівки 50-річчя Радянської влади. 1967 року за врожайністю зернових колгосп ім. Кірова посів друге місце в районі. Дали першу віддачу і прісноводні ставки, споруджені на місці забур'яненої балки.

Добре працювали трудівники артілі у роки восьмої п'ятирічки. Якщо першого року врожай зернових становив 22,6 цнт, а озимої пшениці — 23,6 цнт з га, то у завершальному році він збільшився: зернових — на 6,2 цнт, озимої пшениці — на 7,6 цнт з га. Прибутки колгоспу зросли на 33,9 проц. і становили 1,1 млн. крб. В господарстві запроваджується місцеве зрошення земель за допомогою артезіанських свердловин. До 1971 року тут зрошували понад 800 га землі. Протягом дев'ятої п'ятирічки зрошуватиметься ще 1500 га орної землі.

У Новогригорівці виросло багато передовиків сільськогосподарського виробництва, чудових майстрів своєї справи. За досягнуті успіхи у виробництві сільськогосподарської продукції 25 колгоспників у повоєнні роки удостоєні урядових нагород. Орден Леніна засяяв на грудях колишнього голови колгоспу К. Є. Белецької, бригадира комплексної бригади № 1 Г. І. Киричка нагороджено орденом Жовтневої Революції. 129 кращим трудівникам вручено медаль «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна». Заслужену шану односельців здобула колгоспниця Р. М. Лазутіна. Одній з перших в артілі їй присвоєно звання ударника комуністичної праці, а в 1964 році за трудові успіхи вручено орден Трудового Червоного Прапора. Коли Р. М. Лазутіна йшла на заслужений відпочинок, колгосп спорудив для неї новий будинок.

Є в Новогригорівці й свої раціоналізатори. Бригадир комплексної бригади колгоспу ім. Кірова М. А. Панкратов удосконалив або створив вісім нових механізмів. Широке визнання здобув у хліборобів змонтований ним гноєрозкидач, за допомогою якого протягом доби можна внести добрива на площі 50—60 гектарів.

В селі працює відділення районного об'єднання «Сільгосптехніки», сільське споживче товариство.

В колгоспі, на підприємствах та в установах Новогригорівки діють три первинні партійні організації, які об'єднують 152 члени КПРС. В бригадах і на фермах створено партійні групи. Понад 100 комуністів трудиться безпосередньо на вирішальних ділянках виробництва. Під їх керівництвом працює комсомольська організація колгоспу, що налічує 64 члени ВЛКСМ, й територіальна, яка об'єднує 22 юнаків та дівчат. Комуністи й комсомольці виступають ініціаторами соціалістичного змагання за успішне виконання завдань дев'ятої п'ятирічки.

Значну увагу комуністи Новогригорівки приділяють виховній роботі. З цією метою в селі на громадських засадах діє кабінет політичної освіти, створений у січні 1960 року. Тут відвідувачі можуть знайти потрібну їм літературу з питань комуністичного будівництва, передового досвіду в сільському господарстві, атеїзму. Все це виставлено на гарно оформлених стендах. Популярністю користується постійно діючий куточок агітатора й пропагандиста.

Велику роботу проводить сільська Рада, до складу якої обрано 45 чоловік, у т. ч. 22 жінки. Серед депутатів — 22 колгоспники і 11 робітників. При сільській Раді створено 9 депутатських комісій, які в своїй повсякденній діяльності спираються на численний актив. Значні кошти з місцевого бюджету сільрада витрачає на охорону здоров'я, освіту й культуру. Так, 1970 року із 232 тис. крб. на охорону здоров'я трудящих було асигновано 103 тис., на освіту й культуру — 101 тис. карбованців.

Високі темпи розвитку суспільного виробництва забезпечують неухильне піднесення добробуту й культури трудящих. Степова Новогригорівка росте, красивішає. Тільки за роки восьмої п'ятирічки тут споруджено близько 500 добротних будинків, їдальню, двоповерхове приміщення контори місцевого колгоспу. Кожна третя сім'я переселилася у нове житло. В багатьох будинках і квартирах трудящих встановлено газові плити. Над 350 будинками височать телевізійні антени. Вздовж вулиць висаджено декоративні дерева й чагарники. Мережа водопроводу в 1971 році

досягла 30 км. Зростають реальні доходи трудящих. Середньомісячний заробіток рядового колгоспника становить 94, механізатора — 130, доярки — 132 крб. Літні колгоспники одержують державні пенсії.

Розширюється мережа закладів охорони здоров'я трудящих. В Новогригорівській лікарні є хірургічне, терапевтичне, акушерсько-гінекологічне, фізіотерапевтичне відділення, рентгенологічний кабінет. На честь 50-річчя Великого Жовтня колектив лікарні за зразково налагоджену лікувально-профілактичну роботу нагороджений дипломом Міністерства охорони здоров'я УРСР та Укрпрофради. У 1971 році головного лікаря В. Т. Морозова удостоєно ордена «Знак Пошани». В умовах сільської лікарні він робить такі складні операції, як видалення хворої щитовидної залози, пластичні операції на передній стінці шлунку тощо. Ордена Трудового Червоного Прапора удостоєно лікаря-терапевта О. Я. Литвинову, а фельдшера М. І. Шмалій — ордена Леніна.

В середній школі, де навчаються 450 учнів і працює 35 учителів, обладнані навчальні кабінети, є дослідна ділянка, спортивний зал. 1965 року, відзначаючи 20-річчя перемоги над фашистською Німеччиною, на шкільному подвір'ї встановили бюст Героя Радянського Союзу В. М. Дровника, який вчився в цій школі. У сьомому класі є парта героя, право сидіти за нею надається тільки відмінникам.

Значного розвитку набула художня самодіяльність. В гуртках, що працюють при сільському будинку культури, бере участь понад 200 трудівників села. Їх концерти проходять з незмінним успіхом не тільки в Новогригорівці, але й у сусідніх селах та районному центрі. При будинку культури щороку на час жнив створюється агіткультбригада. Крім будинку культури, у селі діють три бригадні клуби, на фермах — червоні кутки.

Трудівники села міцно подружили з книгою. У Новогригорівці є бібліотека. Тут систематично провадяться диспути, читацькі конференції, огляди новинок літератури.

Окрасою життя стали нові звичаї і обряди: свята врожаю, посвячення в хлібороби, вечори трудової слави тощо.

Трудівники Новогригорівки свято бережуть і шанують дружбу з колгоспниками артілі ім. Махарадзе Махарадзевського району Грузинської РСР, що зародилася ще в довоєнний час. У грізні роки Великої Вітчизняної війни багато жителів села знайшло притулок у своїх друзів. У повоєнні роки трудівники українського села допомогли своїм грузинським братам поліпшити поголів'я худоби, надіславши їм понад 100 корів червоної степової породи. А грузинські колгоспники надіслали до Новогригорівки саджанці кращих сортів винограду, поділилися досвідом його вирощування. Грузинські скульптори подали допомогу у виготовленні для села пам'ятників В. І. Леніну та воїнам, які загинули в роки громадянської і Великої Вітчизняної воєн.

Міцна дружбаріднить також колектив Новогригорівської МТС з працівниками Карвендської МТС Агдамського району Азербайджанської РСР, між якими у 1954 році було укладено договір на соціалістичне змагання. Відтоді механізатори цих районів із двох братніх республік систематично діляться передовим досвідом роботи, обмінюються делегаціями для перевірки та підведення підсумків змагання, подають конкретну допомогу у вирішенні питань, пов'язаних з кращим обробітком полів.

Дружба між українськими і азербайджанськими механізаторами дає добрі наслідки — допомагає їм успішно розв'язувати важливі проблеми, які поставив перед працівниками сільського господарства XXIV з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу.

У 1967 році створена первинна організація Товариства охорони пам'ятників історії та культури, колективними членами якої є місцевий колгосп ім. Кірова, відділення районного об'єднання «Сільгосптехніки», лікарня й сільське споживче товариство. З ініціативи сільської первинної організації Товариства 1969 року в селі споруджено пам'ятник В. І. Леніну.

22 2-227

За роки дев'ятої п'ятирічки село прикрасить багато нових житлових будинків, культурно-освітні заклади та торговельні підприємства, триватиме прокладання водопроводу, брукування вулиць, озеленення села.

Під зорею Радянської влади здійснилася заповітна мрія селян степової Новогригорівки. Натхненні історичними рішеннями XXIV з'їзду КПРС, разом з усім радянським народом вони наполегливо борються за втілення в життя величних планів побудови комунізму.

П. Д. КОВАЛЬ, К. А. КОЛОСОВ, І. Х. РОЙ

НОВООЛЕКСІЇВКА

Новоолексіївка — селище міського типу, центр селищної Ради, залізнична станція. Відстань до районного центру 14 км. Населення 6520 чоловік. Селищній Раді підпорядковані села Мальви й Привілля.

Виникнення селища пов'язане з проведенням на початку 80-х років XIX ст. залізничної лінії Лозова-Сімферополь. У 1874 році неподалік села Новоолексіївки (тепер с. Щорсівка) почалось спорудження невеликої залізничної станції, також названої Новоолексіївкою. В цей час тут виникло пристанційне поселення, яке з часом стало значним населеним пунктом. Вантажооборот станції був невеликим. Тому населення, як і раніше, займалося переважно сільським господарством.

Структура посівних площ, запроваджена поселенцями, виявилася малоприйнятною для степової Таврії. Майже половину орної землі селяни відвели під яру пшеницю, третину — під ячмінь, десяту частину — під жито. На решті площ висівали озиму пшеницю, кукурудзу, овес, просо. Переселенці ще не мали уявлення про особливості місцевого грунту і не знали, що тут найбільш урожайною є озима пшениця. Агрономічних порад вони не одержували, бо на весь Дніпровський повіт, до складу якого тоді входила Новоолексіївка, був лише один агроном, який найперше обслуговував заможних господарів. Обтяжували селян і різні платежі — земські, волосні, мирські та інші. Їх сума перевищувала 2300 крб. на рік[1].

З розвитком капіталізму дедалі посилювалося класове розшарування селянства. Агротехніка землеробства залишалася примітивною, врожаї низькими. У кращі роки з десятини пересічно збирали 40—50 пудів пшениці, а в інші — лише 20—30 пудів. Бідняцькі господарства, які не мали тягла й сільськогосподарського реманенту, розорялися. За подвірним переписом 1884 року в селі разом з навколишніми хуторами, об'єднаними в одну общину, налічувалося 130 дворів, проживало 641 чоловік[2]. З цієї кількості господарств 10 зовсім не мали посівів, 14 — сіяли менше 5 десятин, 42 — до 10 десятин. А тим часом куркульські господарства засівали по 25—40 десятин, кілька господарств — понад 50 десятин, застосовували найману працю. Місцеві багатії прикупили в селян близько 200 десятин землі, прибрали до своїх рук понад 50 проц. робочої худоби та різних сільськогосподарських знарядь[3].

Про глибоке розшарування серед селян свідчить також нерівномірна забезпеченість тяглом та реманентом. Так, з 282 коней і волів, що були в господарствах села, тільки 87 належало бідняцьким сім'ям, 53 двори зовсім не мали знарядь для обробітку землі[4]. Вони змушені були наймати тягло та інвентар або об'єднуватися в супряги. 28 господарств були маломіцними і теж об'єднувалися для обробітку своїх наділів. 36 проц. селянських господарств позбавлені тягла, не обробляли своїх ділянок. Щоб якось прогодувати сім'ю, переважна більшість селян здавала землю в оренду

[1] Сборник статистических сведений по Таврической губернии, т. 2, таблиця А-5.
[2] Там же, таблиця А-4.
[3] Там же, таблиці Б-32, Б-33.
[4] Там же, таблиці Б-30, Б-33.

заможним господарям за мізерну плату, а сама підтримувала жалюгідне існування лише випадковими заробітками на залізниці або йшла у найми до сільських багатіїв та на розташований неподалік соляний промисел, що належав підприємцю Салькову[1].

Умови праці на залізниці й на промислі були тяжкими. Робітники працювали 12—14 годин на добу. Всі вантажні роботи на залізниці та видобуток солі на промислі виконувалися вручну[2].

Нещадна експлуатація, тяжкі умови праці та життя викликали обурення селян. У роки першої російської революції Новоолексіївка, як і інші села Дніпровського повіту. була охоплена селянськими заворушеннями. В січні 1906 року селяни розгромили садиби місцевих багатіїв. Для захисту їх майна прибули козаки 6-ї сотні 7-го Донського козачого полку[3]. У період реакції карателі, які залишалися в Новоолексіївці, придушували найменшу спробу виступів проти існуючих порядків[4]. Нова хвиля заворушень охопила село в 1911 році. Селяни знищили межові знаки й частково зорали межу, яка розділяла землі Генічеська й Новоолексіївки[5].

Хлібороби голодували, хоч навкруги лежали незаймані родючі землі. З цього приводу петербурзька газета «Право» у 1913 році писала, що за відсутністю будь-якої допомоги голод досяг тут катастрофічних розмірів. У Генічеську створювалося приватне товариство для подання допомоги голодуючим[6].

Новоолексіївка в дореволюційні роки виглядала убого. Вздовж вузьких і кривих вуличок тулилися занедбані бідняцькі житла. Питну воду брали з єдиного пристанційного колодязя, біля якого завжди шикувалася черга. В селі не було жодного медичного закладу. Коли-не-коли приїздив з Генічеська фельдшер, але потрапити на прийом могла лише невелика частина хворих. Тому жителі села вдавалися до народних методів лікування. Протягом тривалого часу у Новоолексіївці школи не було, а вчити дітей в інших селах могли лише 2—3 куркульські сім'ї. У 1908 році на кошти селянської громади в селі відкрили земську школу на одну класну кімнату. Коли її заснували, до школи прийшло 64 учні, але через тяжке матеріальне становище батьків більшість дітей залишила навчання.

З початком першої світової війни становище трудящих значно погіршилося. Більшість чоловіків призвали до армії. Це прискорило занепад багатьох господарств: бракувало робочих рук для обробітку землі. Продовження і після Лютневої революції братовбивчої війни викликало у селян невдоволення політикою Тимчасового уряду. Вони не одержали і давно очікуваної землі. Вгасити ненависть до експлуататорів місцеві власті були безсилі — їх розпорядження не виконувалися.

Тільки-но у селі стало відомо про перемогу Жовтневого збройного повстання, селяни радо вітали успіх петроградського пролетаріату і, зібравшись на сільську сходку, висловили йому свою підтримку. 28 лютого 1918 року в Новоолексіївці відбулися загальні збори жителів села і станції, на яких був присутній член Генічеського ревкому більшовик К. О. Коваленко. Було проголошено Радянську владу і організовано місцеву Раду селянських і робітничих депутатів[7]. Рада взялася запроваджувати революційний порядок у селі і в навколишніх хуторах, допомагала продовольчим загонам виявляти та реквізувати надлишки продуктів у куркулів. Коли в лютому — березні 1918 року в районі Новоолексіївки загін робітників під керівництвом більшовика Ф. М. Дорофєєва вів бої проти куркульських банд, Рада мобілізувала бідняків подавати йому допомогу[8].

---

[1] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 14, стор. 673.
[2] Кримський облдержархів, ф. 29, оп. 2, спр. 134. арк. 212.
[3] Революционная борьба на Херсонщине в 1905—1907 гг., стор. 248.
[4] ЦДІА СРСР, ф. 1405, оп. 530, спр. 521, арк. 32.
[5] Херсонський облдержархів, ф. 14, оп. 2, спр. 446, арк. 21, 22.
[6] Газ. «Право», № 73 за 1913 р.
[7] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 2, стор. 348.
[8] Херсонський облдержархів, ф. Р-1570, оп. 1, спр. 44, арк. 4; спр. 68, арк. 5, 8; спр. 71, арк. 3.

Але період радянського будівництва виявився короткочасним: у квітні 1918 року австро-німецькі війська захопили Новоолексіївку. Залізницею рушили до Німеччини ешелони з награбованим добром. Окупанти вивозили зерно, сало, вовну, цукор. Лише 7 вересня 1918 року через станцію проїхав состав, яким вивезли 36 тис. пудів цукру[1].

В листопаді 1918 року окупанти змушені були під натиском частин Червоної Армії залишити село. Розташована на близьких підступах до Криму, Новоолексіївка перетворилася на арену запеклих боїв. З перших днів березня 1919 року радянські дивізії почали тіснити частини білогвардійського генерала Тілло у степах Північної Таврії. В районі станцій Новоолексіївка та Салькове безперервний бій тривав кілька діб, на Чонгарському перешийку ворог зазнав поразки[2]. Іноземні імперіалісти підтримали білогвардійську контрреволюцію — денікінці перейшли в наступ. У травні 1919 року вони захопили Новоолексіївку. Неодноразові спроби провести мобілізацію до «Добровольчої армії» та заготовити хліб виявилися марними.

Наприкінці січня 1920 року, переслідуючи денікінців, що відступали в Крим, 3-й полк 8-ї Червонокозачої дивізії, якою командував В. М. Примаков, у районі Новоолексіївки зав'язав бій з ворогом і примусив його відступити. Червоні козаки визволили село і захопили великі запаси продовольства, залишеного денікінцями під час відступу[3]. У лютому—березні 1920 року Новоолексіївка стала базою групи бронепоїздів 46-ї дивізії (комдив І. Ф. Федько)[4]. Група під керівництвом А. В. Полупанова діяла проти білогвардійців на підступах до Криму[5]. В районі Новоолексіївки дислокувався також 20-й полк 3-ї дивізії, розташувався штаб 136-ї бригади.

Ще майже місяць білогвардійці чинили опір, намагалися контратакувати радянські війська на Чонгарському півострові. Трудящі Новоолексіївки подавали посильну допомогу частинам Червоної Армії. Тут у березні 1920 року обладнали госпіталь на 50 ліжок, реквізувавши для нього речі і майно багатіїв, які втекли з денікінцями.

Під час генерального наступу проти Врангеля Новоолексіївка кілька разів переходила з рук у руки. Вранці 30 жовтня 1920 року 4-а кавалерійська дивізія Першої Кінної армії у районі станції Новоолексіївка розгромила запасний полк марківської піхотної дивізії та штаб 1-ї врангелівської армії, при цьому в полон потрапило багато ворожих солдатів і офіцерів, у т. ч. генерал. На світанку наступного дня 4-у кавалерійську дивізію атакували 3-я донська та 7-а піхотні дивізії ворога. Виникла загроза оточення. Проте рішуча контратака 2-ї кавалерійської бригади під командуванням С. К. Тимошенка виправила становище. Весь день червоні кіннотники вели жорстокий бій з переважаючими силами противника, під натиском якого змушені були тимчасово залишити село[6]. Вже через добу, 2 листопада, кіннота С. М. Будьонного остаточно оволоділа станцією, захопивши 1500 полонених, велику кількість трофеїв, серед них гармати, кулемети, гвинтівки, патрони англійського та американського виробництва. В бою під Новоолексіївкою в полон потрапили й члени американської місії на чолі з генералом Морелем[7].

У важких умовах довелося відбудовувати село після громадянської війни. Одним з перших кроків Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, обраної на загальних зборах мешканців села на початку січня 1921 року, була мобілізація сил та наявних засобів на відбудову залізниці. На розташованому поблизу Новоолексіївки націоналізованому соляному промислі скупчилися великі запаси солі, яку треба було відвантажити населенню інших міст країни. З цим завданням трудівники Новоолексіївки за допомогою робітників Генічеська успішно справилися.

---

[1] Гражданская война на Украине, т. 1, кн. 1, стор. 394.
[2] Там же, т. 1, кн. 2, стор. 269, 270.
[3] І. В. Дубинський, Г. М. Шевчук. Червоне козацтво. К., 1961, стор. 97.
[4] А. Смирнов. Командарм Иван Федько, стор. 92.
[5] Моряки в борьбе за власть Советов на Украине, стор. 592.
[6] И. С. Коротков. Разгром Врангеля, стор. 220, 223, 224.
[7] Победа Советской власти на Херсонщине, стор. 303.

Відроджувалося сільське господарство. В березні 1921 року в селі створюється комітет незаможних селян, його очолив більшовик Д. Г. Сузанський. КНС здійснив розподіл нетрудових лишків землі, вилучивши їх у місцевих куркулів. Бідняцьким господарствам було передано також частину тягла та інвентаря[1].

Внаслідок небувалої посухи і неврожаю, що його зазнала 1921 року в числі інших і Таврійська губернія, голод у селі досяг великих розмірів. Лише з 1-го до 15-го травня було зареєстровано 690 голодуючих. Сільська Рада на кошти, відпущені державою, та з допомогою трудящих Генічеська відкрила в селі громадську їдальню, де харчувалося 349 дітей віком до 16 років. Комнезам організував і відрядив на промисел рибальську бригаду. Виловлена риба була додатковим резервом харчування. У 1923 році з ініціативи комнезаму в селі утворилося перше товариство спільного обробітку землі, до якого вступило 12 найбідніших сімей. Комітет незаможників виділив для товариства 28 пудів посівного зерна, допоміг грунтообробними знаряддями. На полях ТСОЗу врожай був вищий, ніж в одноосібників. Це справило на селянські маси велике враження, і протягом наступних двох років виникло ще три товариства, в яких об'єдналося 46 бідняцьких дворів.

Того року в Новоолексіївці утворився партійний осередок, секретарем якого обрали залізничника І. В. Осадчого — більшовика з дореволюційним стажем[2]. За ініціативою партосередку на залізничній станції відкрився медичний пункт, за активною участю комуністів відбудували школу.

Успішне подолання труднощів відбудовного періоду створило передумови для дальшого розвитку господарства села. У 1929 році на базі ТСОЗів утворилися колгоспи «Нове життя», «Труд хлібороба», «Соцперебудова». На гроші, одержані в кредит від держави, вони придбали 4 трактори. 1931 року в Новоолексіївці створено машинно-тракторну станцію. Відтоді поліпшився обробіток землі, підвищилась урожайність зернових культур. У 1938 році в артілях зони обслуговування Новоолексіївської машинно-тракторної станції одержано пересічно по 20,5 цнт зерна з га. Її колектив посів перше місце в змаганні серед трьох МТС району[3]. Кращі механізатори показували зразки самовідданої праці. Зокрема, комбайнер О. Т. Скачко у 1940 році за п'ять днів скосив зернові з 180 га, В. С. Махтеєв — з 172, В. Д. Стоцький — з 167 га[4]. Сезонне завдання вони перевиконали в 1,5 раза. Сумлінна праця колгоспників та механізація основних трудомістких процесів виробництва забезпечили підвищення врожайності. В артілях зросло громадське тваринництво. У 1939 році учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки був колгосп «Труд хлібороба».

1930 року в Новоолексіївці створено плодорозсадницький радгосп, де першого року закладено лише 14 шкілок сіянців декоративних і фруктових дерев. Наявність садивного матеріалу дала змогу господарствам району протягом 1936—1937 рр. закласти сади і ягідники на площі 1333 гектари[5].

Добре працювали трудівники колгоспних ланів, добре й заробляли. У 1940 році вони одержували на трудодень по 5 кг хліба і 3 крб. 50 коп. грішми. В крамницях споживчої кооперації жителі селища купували не тільки добротний одяг і взуття, а й мотоцикли, велосипеди, радіоприймачі.

Змінювався і зовнішній вигляд Новоолексіївки. Коли в 1938 році вона стала селищем міського типу, почалася забудова за єдиним планом. На місці пустирів з'являлися нові вулиці, обабіч яких висадили близько 12 тис. декоративних дерев і чагарників. У 1940 році завершено електрифікацію, а на початку 1941-го— суцільну

---

[1] Запорізький облдержархів, ф. Р-123, оп. 1, спр. 64, арк. 97.

[2] Газ. «Комуна степу», 25 серпня 1957 р.

[3] З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 3, стор. 640, 647.

[4] Газ. «Комуна степу», 17 липня 1940 р.

[5] З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 3, стор. 432, 467.

радіофікацію селища. Розвивалися також охорона здоров'я, народна освіта, культура. В медичній амбулаторії працювали 2 фельдшери та 2 медсестри. Восени 1932 року на базі початкової школи тут створили семирічку, в якій здобували знання 163 учні. 1939/40 навчального року їх кількість зросла до 638. Центром масово-політичної роботи серед трудящих став клуб залізничників. Він мав стаціонарну кіноустановку і бібліотеку, книжковий фонд якої налічував 3 тис. томів. Активними її читачами були понад 400 трудівників селища. В клубі щотижня демонструвалися кінофільми. Майже кожна сім'я передплачувала газети й журнали. Випускалися стінні газети.

Нове життя породжувало нові звичаї та обряди. Широко відзначались революційні свята, вшановувалися передовики й переможці змагання, влаштовувалися урочисті проводи до Червоної Армії.

Коли 22 червня 1941 року почалася Велика Вітчизняна війна, 540 чоловіків призовного віку поповнили лави Червоної Армії. Самовіддано, під гаслом «Все для фронту, все для перемоги!» працювали колгоспники — жінки, підлітки, літні люди на збиранні врожаю 1941 року. З наближенням фронту вони вивезли на схід країни частину колгоспного майна і техніки.

15 вересня 1941 року Новоолексіївку захопили гітлерівці. За два роки окупації фашисти розстріляли 22 чоловіка, в т. ч. залізничників-стахановців І. І. Ковбасенка, Ф. П. Бутенка, М. Чаплинського та інших[1]. На каторжні роботи до Німеччини окупанти силоміць вивезли 77 жителів селища. Незважаючи на нестерпний режим, запроваджений окупантами, жителі селища переховували червоноармійців, котрим вдалося втекти з полону, забезпечували їх одягом і допомагали непомітно залишити селище. Діяли тут і закинуті в серпні 1942 року у ворожий тил радянські розвідники. Вони передавали місцевим комсомольцям повідомлення Радянського інформбюро, які розповсюджували їх серед населення.

30 жовтня 1943 року бійці 263-ї стрілецької дивізії 4-го Українського фронту визволили Новоолексіївку від гітлерівців. Мужньо билися на фронтах Великої Вітчизняної війни жителі селища. З них 214 удостоєно урядових нагород. Рядовий В. Д. Висоцький відзначився хоробрістю під час висадки десанту під Одесою у вересні 1941 року. Він особисто знищив два гітлерівські кулемети з обслугою. Відважний боєць у 1942 році був нагороджений орденом Вітчизняної війни 1-го ступеня[2]. Та не всі воїни повернулися до рідних осель. 203 чоловіка полягли смертю хоробрих у боротьбі проти ненависного ворога. На їх честь у селищі насипано пагорб Слави, встановлено обеліск. Біля нього щороку 9 травня трудівники селища проводять мітинги, покладаючи до підніжжя пам'ятника вінки й квіти.

Відступаючи, фашисти зруйнували залізничний вокзал, будівлі хлібоприймального пункту, 139 житлових будинків, багато громадських споруд. З перших днів після визволення трудящі взялися відроджувати зруйноване ворогом господарство. Спираючись на допомогу держави, вони насамперед відновили роботу медичної амбулаторії, школи, закладів культури. Вже на початку 1944 року діти пішли до школи. Наступного навчального року тут працювали семирічна й три початкові школи, в яких навчалося 450 дітей шкільного віку.

Селище відроджувалося. До осені 1945 року трудящі відремонтували повністю 57 і частково 39 житлових будинків. Методом народної будови спорудили 2 двоквартирні будинки для вчителів. Наприкінці 1946 року житловий фонд досяг довоєнного рівня[3].

У перші дні після визволення селища відбудова господарства лягла головним чином на плечі жінок та підлітків. У трьох артілях Новоолексіївки («Нове життя», «Труд хлібороба», «Соцперебудова»), які відновили роботу, лишилося кілька роз-

---

[1] Генічеський райдержархів, ф. 35, оп. 1, спр. 3, арк. 7.
[2] И. И. Азаров. Осажденная Одесса. М., 1966, стор. 192.
[3] Херсонський облдержархів, ф. Р-1124, оп. 2, спр. 8, арк. 59; спр. 49, арк. 29.

битих тракторів, сівалок, косарок тощо. На тваринницьких фермах налічувалося по кілька голів великої рогатої худоби та коней. Тому на весняній посівній працювали і старі, й малі. Землю копали лопатами, боронували граблями. На збирання зернових вийшли всі, здатні працювати. Хоч були труднощі, з жнивами впоралися за 20 діб.

Після закінчення Великої Вітчизняної війни до села повернулися демобілізовані воїни. Держава подавала артілям допомогу технікою, будівельними матеріалами та кредитами. 1945 року колгоспи селища вже повністю освоїли довоєнні посівні площі. З винятковим ентузіазмом трудилися в ті дні колгоспники артілі «Нове життя». Приклад у праці показували комсомольці, яких налічувалося 14. Зокрема, на жнивах 1945 року перед у змаганні вела комсомольсько-молодіжна ланка Л. Грушковської, виконуючи щодня норми на 150—180 проц. З гектара ланка зібрала по 16,2 цнт зерна. Колгосп достроково виконав план хлібоздачі й натуроплати за роботу МТС[1].

У 1944 році відновила роботу Новоолексіївська МТС. Після визволення селища залишилося 25 тракторів, з яких 17 потребували капітального, а решта — поточного ремонту. Того року частина відремонтованих тракторів вирушила на поля. Під час жнив 1945 працювало 16 комбайнів, полагоджених працівниками МТС. Для підготовки своїх кадрів при Новоолексіївській машинно-тракторній станції організували короткотермінові курси. У 1943—1944 рр. їх закінчило 24 юнаки, а наступного року — 41. Одержавши посвідчення, вони працювали в колгоспах трактористами, комбайнерами, помічниками комбайнерів[2].

Партійна організація МТС поповнилась 13 демобілізованими воїнами і об'єднувала в своїх лавах 18 комуністів. Вона очолила боротьбу за подолання труднощів відбудовного періоду. Особистим прикладом комуністи показували зразки високопродуктивної праці. Так, тракторист комуніст В. З. Булгаков щодня виконував по півтори норми, не допускаючи простоїв машини[3]. Комуністи підтримували кожне цінне починання, розвивали ініціативу робітників. Механізатори самі лагодили зіпсовані деталі.

Багато сил доклали трудящі, щоб відновити нормальну роботу залізниці. Працівники станції Новоолексіївка, впровадивши швидкісні методи обробки поїздів, добилися того, що всі ешелони вирушали з станції за графіком. У 1945 році колектив станції вийшов у число передових по Сталінській залізниці. Діяльну участь у відбудовних роботах, особливо на залізниці, взяли учителі місцевої школи. Вісім з них нагороджено медаллю «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.».

У 1946 році почалася реконструкція Новоолексіївського елеватора, побудованого ще в довоєнні роки. Після завершення всіх робіт і оснащення сучасною технікою, він став одним з найбільших за місткістю на півдні України[4].

У 1952 році колгоспники трьох артілей селища об'єдналися в одне господарство — ім. Мічуріна. За ним закріпили 2641 га землі, 108 га садів та виноградників, на фермах налічувалося 962 голови великої рогатої худоби, 320 свиней, 1200 овець і 2 тис. штук птиці. Артіль придбала 18 тракторів, 12 комбайнів та багато іншої сільськогосподарської техніки. Зростання господарства сприятливо позначилося на розвитку всіх його галузей, збільшилося виробництво зерна, м'яса, молока, вовни. Урожайність зернових культур, яким відведено в артілі 62 проц. орної землі, у 1953—1955 рр. становила 15 цнт з га і продовжувала збільшуватися. В 1967 році було зібрано вже по 25,4 цнт з гектара. Цих успіхів було досягнуто завдяки самовідданій праці трудівників селища. Один з кращих комбайнерів району О. Т. Скачко,

---

[1] Газ. «Комуна степу», 5 квітня, 29 липня, 12 серпня, 13 жовтня 1945 р.
[2] Херсонський облдержархів, ф. Р-1124, оп. 2, спр. 2, арк. 1, 22.
[3] Газ. «Комуна степу», 3 лютого 1946 р.
[4] Газ. «Комуна степу», 5 грудня 1950 р.

Новоолексіївський елеватор. 1970 р.

який працював у колгоспі «Нове життя», в 1951 році зібрав зернові на площі 754 га і намолотив 10 тис. цнт зерна. У 1952 році його удостоєно звання Героя Соціалістичної Праці[1]. Високого виробітку він добивався і в наступні роки.

У лютому 1969 року колгосп ім. Мічуріна став радгоспом ім. космонавта Комарова. Головний напрямок його майбутнього розвитку — виноградарство. Включившись у змагання на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, трудівники радгоспу добилися нових успіхів. У ювілейному 1970 році вони виростили високий урожай всіх сільськогосподарських культур. Зокрема, зернових зібрали по 27,9 цнт з га, в т. ч. озимої пшениці — 28,3 цнт. Були перевершені також завдання виробництва й продажу молока, м'яса, вовни. За досягнуті успіхи 56 трудівників нагороджено ювілейною медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна». У першому році дев'ятої п'ятирічки план виробництва молока радгосп виконав на 111 проц., яєць — на 133 проценти.

Швидкими темпами розвивався плодорозсадницький радгосп. Якщо в 1947 році він виростив і відправив 10 тис. саджанців декоративних і фруктових дерев, то до 1970 року їх кількість збільшилася майже в 37 разів. Кращі люди радгоспу І. І. Гарбузинська, М. І. Ільяшенко, В. М. Ярмак у 1962 році були учасниками Виставки передового досвіду в народному господарстві УРСР.

Велике значення для піднесення сільськогосподарського виробництва має робота розташованої в селищі Генічеської дослідної станції Всесоюзного науково-дослідного інституту кукурудзи (створена 1955 року). Працівники станції зайняті виведенням перспективних сортів і гібридів кукурудзи, сорго, баштанних культур, а також розробкою методів підвищення урожайності озимої пшениці, кукурудзи, сорго та інших культур. Запропонований колективом станції спосіб меліорації солонців шляхом плантажної оранки на глибину 65—70 сантиметрів широко застосовується в господарствах Херсонської та Кримської областей. На станції також розроблені і рекомендовані колгоспам основні агротехнічні прийоми вирощування високих врожаїв озимої пшениці та підвищення технологічних якостей її зерна на богарних і зрошуваних землях. Вивчені й рекомендовані для широкого застосування ефективні методи боротьби з гірчаком рожевим, клопівником крупновидним та іншими небезпечними бур'янами. Селекціонери станції вивели й передали у виробництво кілька високоврожайних гібридів сорго, у т. ч. районовані сорти сорго Генічеське-1, Присиваське. За 10 років (1958—1968 рр.) колектив станції виростив і передав колгоспам 95 тис. цнт посівного матеріалу зернових культур високих репродукцій.

Комуністи станції роблять важливу справу, пропагуючи сільськогосподарські знання серед трудівників сільського господарства. Тільки за 1970 рік вони прочитали в колгоспах і радгоспах району 83 лекції і доповіді. З їх ініціативи в радгоспі ім. космонавта Комарова вже кілька років працюють курси, на яких основами агробіології оволодівають бригадири, ланкові, передовики виробництва. Викладачами тут на громадських засадах працюють співробітники науково-дослідної станції. Вони ж створили при середній школі гурток юних генетиків.

---

[1] Херсонський облпартархів, ф. 116, оп. 7, спр. 6, арк. 47.

За роки повоєнних п'ятирічок істотні зміни сталися і на підприємствах місцевої промисловості. 1959 року в селищі став до ладу консервний завод, цехи якого оснащені найновішим технологічним устаткуванням. Тут діє також потокова автоматична лінія для виготовлення томату-пасти, бракеражні автомати тощо. На підприємстві трудяться 250 робітників, серед яких 93 — ударники комуністичної праці. Підприємство випускає консерви 30-ти найменувань, переробляючи сировину, що її постачають колгоспи Генічеського району. 1970 року завод виробив продукції на 1,7 млн. крб., яка користується великим попитом не тільки в нашій країні. Її охоче купують торговельні фірми Польщі, Югославії та інших країн. У березні 1970 року завод достроково виконав п'ятирічний план випуску продукції.

У 1965 році реорганізовано елеватор в комбінат хлібопродуктів. Він має 15 механізованих складів, розрахованих на одночасне зберігання 16 тис. тонн зерна. Через рік було пущено цех для виробництва комбінованих кормів з добовою продуктивністю 90 тонн високопоживних кормових концентратів. У числі працівників комбінату — три спеціалісти з вищою та вісім — з спеціальною середньою освітою.

Значний обсяг ремонтних робіт виконує відділення районного об'єднання «Сільгосптехніки», колектив якого обслуговує колгоспи Генічеського, Іванівського, Новотроїцького та інших районів. У 1967 році тут запрацювала установка для гальванізації деталей.

Новоолексіївка невпинно зростає. За післявоєнні роки невпізнанно змінився зовнішній вигляд селища. Протягом 1951—1971 рр. тут збудовано двоповерхову школу, навчальний корпус професійно-технічного училища, будинок культури на дослідній станції, розширено лікарню, споруджено клуб, чотири магазини, комбінат побутового обслуговування. За цей же час зведено 1263 типові будинки, у т. ч. 6 — багатоповерхових з усіма комунальними вигодами. На ознаменування 50-річчя Великого Жовтня завершено спорудження двоповерхового будинку культури. В селищі прокладено 16 км водопроводу і 12 км доріг з твердим покриттям. На вулицях і присадибних ділянках висаджено декоративні й фруктові дерева. Біля вокзалу розбито сквер.

Щасливо й заможно живуть нащадки колись знедолених переселенців. Про це переконливо свідчить вже той факт, що тільки протягом 1970 року в магазинах Новоолексіївки продано на 152 тис. крб. меблів, холодильників, пральних машин, мотоциклів і моторолерів, телевізорів та інших товарів культурно-побутового й господарського призначення. В особистому користуванні жителів є 118 мотоциклів, 1673 велосипеди, 402 телевізори, 2342 радіоприймачі. Проти 1952 року товарооборот Новоолексіївського сільського споживчого товариства у 1970 році зріс у 5,6 раза, а продаж товарів культурно-побутового призначення — майже в 10 разів.

Радісні зміни — на кожному кроці. У 1952 році семирічку було реорганізовано в середню школу. У ній та двох початкових школах працюють 64 педагоги, в т. ч. 12 — відмінники народної освіти. Вчительці середньої школи Л. П. Папкович присвоєно звання заслуженого вчителя УРСР. Понад 150 випускників школи здобули вищу освіту. З 1952 року в Новоолексіївці працює училище механізації сільського господарства, яке в 1963 було перетворене на сільське професійно-технічне училище. За цей час воно підготувало понад 4 тис. механізаторів широкого профілю.

При селищному будинку культури створено драматичний, хоровий і танцювальний гуртки, в яких бере участь близько 200 робітників, колгоспників, учителів,

Новий житловий квартал у Новоолексіївці. 1970 р.

учнів старших класів середньої школи. В сільській бібліотеці налічується 10 тис. томів книжок, її читачами є 2250 жителів селища. Бібліотеки мають також середня школа, професійно-технічне училище, підприємства.

У перших рядах борців за високий урожай, комплексний розвиток господарства селища йдуть комуністи, яких 1971 року налічувалося 300. Члени партії очолюють змагання за комуністичну працю й побут.

Багато корисних справ на рахунку комсомольців селища, яких тут 440. Вони обладнали в будинку культури Ленінську кімнату, зібравши тут понад тисячу експонатів, взяли шефство над зеленими насадженнями, заклали сквер біля будинку культури тощо.

Велика роль у відрадних змінах, що сталися в Новоолексіївці, належить і селищній Раді депутатів трудящих, до складу якої обрано 72 колгоспників, робітників та представників сільської інтелігенції. Значну частину місцевого бюджету селища Рада витрачає на дальше підвищення культурного рівня населення, охорону здоров'я, освіту та благоустрій селища, для чого у 1970 році було виділено понад 300 тис. крб. із загальної суми 434 520 карбованців.

На підприємствах, в установах і радгоспі діє 9 груп народного контролю. Велику роботу провадить також первинна організація товариства «Знання», яка має в своєму складі 22 лектори.

За роки Радянської влади колись глухе село Новоолексіївка розрослося й перетворилося на селище міського типу з високорозвинутим багатогалузевим сільським господарством, промисловими підприємствами. Трудівники селища розгорнули соціалістичне змагання за те, щоб у дев'ятій п'ятирічці значно збільшити випуск сільськогосподарської і промислової продукції, піднести добробут жителів селища, успішно виконати історичні накреслення XXIV з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу.

В. Я. ВОЛОШИНОВ, П. Д. КОВАЛЬ, К. А. КОЛОСОВ

РІВНЕ

Рівне — село, центр сільської Ради. Розташоване за 30 км від районного центру. Населення — 1048 чоловік. Сільській Раді підпорядковані села Вікторівка, Володимирівка, Запорожець, Лучисте, Малинівка, Могучий, Муравейник, Новий Мир, Новоукраїнка, Первомайське, Петрівське, Розкішне, Сергіївка, Шлях Незаможника й селище Комунарське.

Історія Рівного своєрідна. На початку травня 1922 року 11 сімей селян-бідняків (20 працездатних та 50 їдців) с. Покровки Новотроїцької волості Мелітопольського повіту вийшли з раніше утвореної комуни у Чаплинській волості Херсонського повіту і переселилися до колишньої поміщицької економії, де й заснували комуну «Рівність»[1]. На той час в економії було три житлові будинки, конюшня, корівник, комора. Комунари поселилися в одному з будинків, в іншому відкрили їдальню, де харчувалися. Комуні виділили 400 десятин землі, 1,5 десятин фруктового саду, деякий реманент. На травень 1924 року в господарстві налічувалось 5 плугів, 5 букерів, 2 залізні і 2 дерев'яні борони, рядкова й розкидна сівалки, 2 лобогрійки, парова молотарка, 2 віялки, двигун. Перші роки господарювання були нелегкими. Частина реманенту виявилася малопридатною для роботи. Комунари не могли обробити весь закріплений за ними земельний масив. 1922 року вони засіяли лише 50 десятин. Решта землі лишалася незайманою.

---

[1] Історія колективізації сільського господарства Української РСР, т. 1, стор. 625, 626.

У 1922 році на землях, неподалік комуни «Рівність», утворилася ще одна комуна — «Праця незаможника», до якої вступило 20, а наступного року ще кілька сімей. У колишніх господарствах поміщиків і куркулів комунари знайшли придатний до роботи реманент. Того року було посіяно лише 17 десятин жита, наступної осені 35 десятин жита і 1,5 десятини пшениці. Зібраного врожаю ледь вистачало, щоб забезпечити себе насінням для сівби та прохарчуватися.

Труднощами перших років намагалися скористатися куркулі сусідніх сіл. Вони вели агітацію, спрямовану проти комуни, всіляко шкодили її господарству. Та спроби ворогів виявилися марними.

У становленні комуни й налагодженні її господарства велика роль належала партійному осередку, створеному 1922 року. Він об'єднував 5 комуністів, вів роз'яснювальну роботу серед членів комуни, переконував, що труднощі тимчасові, організовував продовольчу допомогу найбіднішим сім'ям. Вже наступного року комуна одержала від держави довготермінові кредити для придбання племінної худоби.

Восени 1925 року комуни «Рівність» і «Праця незаможника» об'єдналися в одне господарство під назвою «Рівність». Це допомогло здійснити ряд важливих заходів, спрямованих на зміцнення його економіки. Того року вперше було засіяно всі поля, відремонтовано громадські приміщення, колодязі, побудовано басейн на 2 тис. відер води, який пристосували для зрошення молодого саду; закладено виноградник, запрацював млин. Тоді ж були створені перші тваринницькі ферми, де налічувалося 15 коней, 11 волів, 13 корів, 28 свиней, 50 овець, 40 голів молодняка великої рогатої худоби, індики, кури[1].

Із зміцненням економіки відбувалися важливі соціальні й культурні зміни. Комуна подбала про оздоровлення й лікування комунарів, навчання їх дітей до 4-го класу включно, а для школярів, котрі бажали продовжувати освіту, виділяли 50 проц. коштів (до закінчення семирічки). Відкрилися клуб, хата-читальня.

У 30-і роки комуна ім. Сталіна (з 1931 року), в якій працювали українці, росіяни, білоруси, німці, латиші — зміцніла. Вона обробляла близько 13 тис. га землі, у т. ч. 6,4 тис. га орної, мала 5,9 тис. га пасовиськ, 255 коней, понад 1 тис. голів великої рогатої худоби, близько 5 тис. овець. Працювали 3 млини, цехваріння бринзи, хлібопекарня. Зростання прибутків комуни, які на рік становили 433 тис. крб., дало змогу розгорнути широке будівництво. Було споруджено 5 житлових будинків для комунарів, зерносховище, 2 силосні башти, капітально відремонтовано кілька інших громадських приміщень.

1934 року комуна перейшла на Статут сільськогосподарської артілі. Значну роботу проводили комуністи й комсомольці. Завдяки їх ініціативі почала працювати агрошкола, виникли гуртки колгоспного активу, де навчалося 280 слухачів. Навколо комуністів гуртувалися безпартійні активісти, їх налічувалося 121 чоловік. В селі почала діяти хата-лабораторія[2].

Артіль стала одним з кращих господарств району. В липні 1935 року за рішенням Генічеського райкому партії та райвиконкому тут відбувся районний зліт колгоспників-ударників. Він проходив під гаслом: «Жодного відстаючого колгоспу в районі!». Того ж року колгосп виконав умови обласного походу за високий урожай, його було занесено на обласну Дошку пошани, а голову колгоспу П. Т. Пивоварова та 65 кращих колгоспників-ударників премійовано[3]. Звитяжною працею прославили себе вівчарі С. Т. Заулочний та Г. Г. Кошка, які від 100 вівцематок одержали по 144 ягнят і настригли по 4 кг вовни від кожної вівці[4].

Нова техніка, підвищення культури землеробства сприяли дальшому піднесенню продуктивності праці, зростанню врожайності сільськогосподарських культур.

---

[1] Історія колективізації сільського господарства Української РСР, т. 1, стор. 627.
[2] Херсонський облпартархів, ф. 116, оп. 1, спр. 149, арк. 13, 14.
[3] Там же, спр. 204, арк. 103.
[4] У боротьбі за достаток. К., 1968, стор. 69.

Група колгоспників с. Рівного після вручення їм нагород у Кремлі. Москва, 1939 р.

Якщо збір зернових у 1938 році не перевищував 15 цнт з га, то у 1940-му він досяг 19,5 цнт, а озимої пшениці — 23,5 цнт з га. Відповідно зростали й прибутки, які становили 3,4 млн. крб. Так, лише від продажу вирощеної бавовни господарство одержало близько 1 млн. карбованців.

Розвивалося й тваринництво. В одній з бригад, очоленій Г. П. Микитенко (молочно-товарна ферма № 4), надої молока підвищилися до 3,8 тис. літрів від кожної із закріплених корів, а окремі доярки надоїли по 5,5—6 тисяч. Передові свинарки М. І. Биковцева, П. П. Іванисова, П. Я. Парахненко, Д. В. Прядко, М. Я. Теплова одержали від кожної свиноматки 20—22 ділових поросят.

За успіхи в колгоспному виробництві у 1939 і 1940 рр. артіль була учасницею Всесоюзної сільськогосподарської виставки, її відзначено дипломом 1-го ступеня, премійовано автомашиною та присуджено грошову премію в розмірі 10 тис. крб.[1]. 7 лютого 1939 року сільськогосподарську артіль ім. Сталіна, одну з перших у країні, було нагороджено орденом Леніна. Високі нагороди одержали також її трудівники. Голову колгоспу Ф. М. Клименка удостоєно ордена Леніна, доярку Г. П. Микитенко відзначено орденом Трудового Червоного Прапора, телятницю М. Т. Ковбасу — орденом «Знак Пошани»[2].

Боротьбу трудівників села за постійне піднесення колективного господарства очолювала партійна організація, яка 1939 року об'єднувала 49 комуністів. Їм допомагали 246 комсомольців. За ініціативою комуністів і комсомольців поширилось змагання бригадирів-стопудовиків, яке охопило все Приазов'я. У колгоспі було 10 рільничих, 2 городньобаштанні та 2 тваринницькі бригади.

Зміцнення економіки артілі забезпечувало піднесення матеріального добробуту та культурного рівня хліборобів. На трудодень вони одержували по 5 кг хліба і 5 крб. грішми. Широко велися роботи й щодо благоустрою Рівного. На його вулицях висадили декоративні й фруктові дерева, з'явилися нові будинки, споруджені колгоспниками, запрацювали колгоспний радіовузол і невелика телефонна станція. В наступні роки на кошти артілі спорудили електростанцію потужністю 220 кіловат. Усі бригадні села було електрифіковано.

Сільська Рада і партійна організація піклувалися про поліпшення медичного обслуговування населення, розвиток культури та здійснення всеобуча. Працював фельдшерсько-акушерський пункт. На кошти сільгоспартілі було споруджено приміщення школи, у Рівному і селах, підпорядкованих сільській Раді, кількість шкіл збільшилась до 8 (3 семирічні і 5 початкових). Усі діти шкільного віку вчилися. Напередодні війни Рівне стало селом суцільної письменності. Працював сільський клуб, а на дільницях — бригадні червоні кутки. Відкрилася бібліотека.

У передвоєнні роки зародилася дружба між сільськогосподарськими артілями с. Рівного Генічеського району та с. Шрома Махарадзевського району Грузинської РСР, які першими в країні уклали договір на соціалістичне змагання. У квітні

[1] З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 3, стор. 667.

[2] Газ. «Комуна степу», 8 лютого 1939 р.

1938 року на мітингу, присвяченому підготовці до виборів у Верховну Раду Грузинської РСР, колгоспники артілі ім. Орджонікідзе с. Шрома прийняли лист до хліборобів України, в якому розповідали про зміни, що сталися в їхньому селі після перемоги Великого Жовтня, про своє щасливе заможне життя, дальші плани розвитку колективного господарства. Вони просили українських хліборобів написати про здобуті успіхи й життя. Рівнянські колгоспники не лише розповіли про заможне життя, але й викликали трудівників с. Шрома на соціалістичне змагання. Вони, зокрема, писали: «Багата наша артіль. На полях працює 17 тракторів, торік урожай збирали 8 комбайнів. Маємо 6 автомашин. У минулому році зібрали 47 555 цнт хліба. Бригада Кузьми Чайковського дала з площі 40 га по 30 цнт пшениці. Ланкова Надія Яринич зібрала по 15 цнт бавовни з га, ланкова Міля Головко — по 14 центнерів»[1].

У своєму зверненні «Трудящим сонячної Радянської Грузії» колгоспники артілі с. Рівного запропонували колгоспникам с. Шрома змагатися також і за кращу постановку масово-оборонної роботи. «Рівнянці не чекають ворога, склавши руки,— писали українські колгоспники,— вони вчаться оволодівати зброєю: 184 чоловіка мають значки ГПО, 62 — ППХО, 25 — ворошиловських стрільців, 244 — значки ГСО, 387 — члени Тсоавіахіму»[2].

В листопаді 1938 року до с. Шрома відбула делегація трудівників з с. Рівного, де було підписано договір про соціалістичне змагання. Перед поїздкою до Грузії рівнянський колгосп, підбивши підсумки сільськогосподарського року, повідомляв своїх друзів-грузинів, що зібрано зернових 53 041 цнт, на фермах господарства налічувалося 720 голів великої рогатої худоби, 582 голови свиней, 7900 овець[3]. На всю республіку славилась колгоспна конеферма. Правління артілі с. Рівного вирішило допомогти розвинути конярство і в грузинському колгоспі. Було передано кілька племінних коней, у т. ч. орловського рисака, згодом до Грузії ще відправили високопродуктивних корів, бика, свиней. А шромівці поділилися з українськими колгоспниками досвідом, набутим у розвитку садівництва й виноградарства. Вони надіслали саджанці високоврожайних сортів винограду. Грузинські спеціалісти-виноградарі допомогли у колгоспі закласти нові виноградні плантації[4].

У дружбі, в змаганні з грузинськими братами орденоносний колгосп села Рівного став одним з кращих на Україні. Трудівники артілі зобов'язалися зібрати зернових у 1939 році по 18 цнт на круг, а озимої пшениці з площі 1950 га по 25,7 цнт, довести середній надій на корову до 3500 літрів, від 100 вівцематок одержати по 135 ягнят, а від кожної свиноматки — по 20 поросят[5]. Свого слова вони дотримали.

Братерське співробітництво рівнянців і шромівців стало темою багатьох літературних творів. Грузинський поет Іраклій Абашідзе створив цикл віршів, присвячених дружбі генічан і махарадзевців. В одному з них є такі рядки:

Повік братерство наше нездоланне
І доля в нас одна, і труд один —
Ми в різних селах й все ж односельчани,
Ми друзі — українець і грузин[6].

На київській і тбіліській кіностудіях було створено хронікально-документальні фільми «Дружба народів», «Гурійський мільйонер». Спільними зусиллями українські й грузинські кінематографісти створили повнометражний художній фільм «Дружба».

---

[1] Газ. «Комуна степу», 12 травня 1938 р.
[2] Газ. «Комуніст», 20 вересня 1938 р.
[3] Газ. «Комуніст», 23 листопада 1938 р.
[4] Газ. «Заря Востока», 17 листопада 1940 р.
[5] Газ. «Заря Востока», 18 листопада 1940 р.
[6] Газ. «Наддніпрянська правда», 30 січня 1966 р.

Дружбу генічан з махарадзевцями відображено і в живопису, монументальній скульптурі, музиці. Їй присвячені полотно «Єднання» відомого художника І. Тоїдзе, скульптура «Народи-брати» С. Урушадзе (її встановлено в Генічеську і Махарадзе), вокальні твори українського композитора К. Я. Домінчена.

Високу оцінку соціалістичному змаганню генічевців і махарадзевців дав Центральний Комітет КП(б)У. 5 листопада 1940 року у великому залі Будинку Червоної Армії Київського військового округу відбувся прийом трудівників артілі ім. Орджонікідзе і рівнянських колгоспників. Тут зібралися тоді керівники партії і уряду республіки, депутати Верховних Рад СРСР, Української РСР, Грузинської РСР, діячі науки, літератури, мистецтва, воєначальники. На адресу учасників прийому надійшла вітальна телеграма від ЦК ВКП(б)[1].

Мирну працю радянських людей порушив розбійницький напад гітлерівських полчищ на Країну Рад. Коли наблизився фронт, колгоспники вивезли на Північний Кавказ худобу, овець, техніку, багато трудівників встигло евакуюватися. А 15 вересня 1941 року фашисти вдерлися до села. Щоб залякати населення, вони по-звірячому закатували кількох колгоспників-активістів. Але радянські люди не корилися загарбникам. Один з організаторів комуни — Д. Й. Кас'яненко вчинив напад на поліцаїв, які примушували селян працювати. Після знущань його кинули в глибокий колодязь. Підпалити будинок, де пиячили фашистські офіцери, спробував було секретар комсомольської організації бригади № 10 А. Є. Барило. Юнака схопили й стратили[2]. Комсомолки Н. К. Ковбаса і П. М. Золотар та літній колгоспник К. І. Ковбаса (з с. Новий Мир) заховали бюст В. І. Леніна, повалений фашистами, і зберегли його аж до визволення села частинами Червоної Армії. Тепер бюст В. І. Леніна на постаменті знову височить біля місцевої школи[3].

В лютій ненависті до всього радянського німецько-фашистські вандали, відступаючи, завдали значної шкоди громадському господарству й селу. Сума заподіяних збитків становила 8,7 млн. карбованців[4].

У грізний час Великої Вітчизняної війни багато сімей евакуйованих рівнянців знайшли притулок у своїх грузинських друзів. До с. Шрома надходили листи від фронтовиків — уродженців с. Рівного. Вони повідомляли: «Нам писати більше нема куди. Про своїх дружин і дітей нічого не знаємо, тому звертаємось до вас, своїх братів, які дружили з нами, разом будували щасливе життя. Ми обіцяємо битися з підлим ворогом, не шкодуючи сил, за нашу дружбу, за рідну землю». Кожному пораненому солдату й офіцеру з Рівного шромівці надсилали до госпіталю подарунки. На будівництво танкової колони гурійці зібрали мільйон карбованців і на честь своїх друзів-українців просили зробити напис: «За визволення України!»[5]. Ця колона пройшла бойовий шлях від Сталінграда до Берліна.

30 жовтня 1943 року 993-й полк 263-ї стрілецької дивізії 51-ї армії визволив Рівне від фашистських загарбників. Понад 800 колгоспників були учасниками боїв на фронтах Великої Вітчизняної війни, 220 з них нагороджено орденами й медалями. Десятьма урядовими нагородами відзначено воїна-розвідника І. П. Мазунова. У червні 1945 року він брав участь в історичному параді Перемоги на Красній площі у Москві. Повним кавалером ордена Слави став В. Я. Лобода, який поліг у бою на Одерському плацдармі. У запеклих боях смертю героїв загинуло 572 жителі Рівного та сіл Рівнянської сільради. На їх честь у Рівному споруджено пам'ятник.

Пишаються жителі села й подвигом колгоспниці Н. Ф. Четверикової. У грізному 1941 році ця вже не молода жінка разом з іншими трудівниками села евакуювала на схід країни артільну худобу. Вирушаючи в нелегку путь, вона забрала з собою най-

[1] Херсонський облпартархів, ф. 100, оп. 1, спр. 13, арк. 26.
[2] Генічеський відділ Херсонського краєзнавчого музею, ф. 4, спр. 3, арк. 11.
[3] Журн. «Україна», 1967, № 2, стор. 8.
[4] Херсонський облдержархів, ф. Р-1124, оп. 2, спр. 3, арк. 39.
[5] Наддніпрянська моя сторона, стор. 123.

дорожчу реліквію артілі — орден Леніна на оксамитовому прапорі і пронесла його по опалених війною дорогах. Повернувшись у 1944 році до рідного села, Наталія Федотівна передала збережену святиню колгоспові. Цей подвиг патріотки Батьківщина відзначила орденом Трудового Червоного Прапора.

Н. Ф. Четверикова — ветеран колгоспу ім. XXII з'їзду КПРС (с. Рівне). В роки Великої Вітчизняної війни вона зберегла артільний прапор з орденом Леніна. Фото 1967 р.

Коли після визволення села сюди повернулися евакуйовані колгоспники, вони побачили неймовірну розруху. Окупанти знищили всі господарські будівлі, багато житлових будинків, вирубали сади й виноградники. На всю артіль, що мала понад 16 тис. га землі, збереглися лише троє коней, один віл, 12 корів. Це й усе, з чим починали господарювати. Незабаром ще кількох коней передали трудівникам села військові частини. Відновити зруйноване у роки війни господарство допомогли народи нашої багатонаціональної Батьківщини. Руку братньої допомоги подали грузинські колгоспники, які надіслали в артіль 500 пудів зерна, 4 бугаїв, 7 коней, 6 голів великої рогатої худоби, 4 свиней, багато одягу й речей домашнього вжитку, книжки та інше[1].

Поверталася й евакуйована на початку війни громадська худоба. З Челябінська прибувала техніка, з Барнаула — дизелі для місцевої електростанції, кілька автопричепів з Мінська, вівці з Ростовської області[2]. Жителі села наполегливо долали труднощі відбудовного періоду. В 1944 році колгоспники своєчасно зібрали урожай з площі понад 4 тис. га. В засіки держави було засипано 172 тис. пудів зерна. Крім того, колгосп здав у фонд допомоги фронту 772 цнт овочів, 629 цнт картоплі[3]. На жнивах 1946 року в артілі вже працювало 12 тракторів.

Поступово відновлювалось тваринництво, зокрема вівчарство, яке набуло особливо великого розвитку у передвоєнні роки. В перший рік після визволення села від гітлерівців замість десятків отар чабан вигнав на випас тільки одну — 236 овець і кілька баранів тонкорунної породи, збережених колгоспниками та надісланих з інших областей. Довелось починати все спочатку. З Молдавії прибуло дві отари овець грубововняної породи. В науково-дослідному інституті «Асканія-Нова» купили кілька тонкорунних баранів. Придбали ще 200 ярок кавказької тонкорунної породи, які стали племінним ядром для майбутніх отар.

На кінець 1944 року колгосп мав 5 тваринницьких ферм, тут налічувалося 534 голови великої рогатої худоби, 135 коней, 400 голів овець, 52 свині. План розвитку тваринництва артіль виконала на 110 проц. Колгоспники одержали для особистого користування 45 теличок. 70 голів племінного молодняка колгосп передав іншим господарствам району[4].

За героїчну працю в роки Великої Вітчизняної війни 166 колгоспників було нагороджено медаллю «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.», у т. ч. цієї нагороди удостоїлись також 62 чоловіка комсомольців і неспілкової молоді[5]. К. І. Анісімова і комсомолка М. Г. Андросова виробляли за рік 250—420 трудоднів.

Після завершення Великої Вітчизняної війни до села повернулися демобілізовані воїни. Партійна, комсомольська організації, сільська Рада очолили наполегливу боротьбу трудівників села за хліб, молоко, м'ясо, в яких країна від-

[1] Газ. «Заря Востока», 11 листопада 1943 р.
[2] Журн. «Вітчизна», 1952, № 3, стор. 85, 86.
[3] Газ. «Заря Востока», 31 березня 1945 р.
[4] Газ. «Заря Востока», 31 березня 1945 р.
[5] Херсонський облдержархів, ф. Р-1112, оп. 2, спр. 18, арк. 79—89.

чувала найгострішу потребу. Комуністи очолили найважливіші ділянки виробництва, стали застрільниками й організаторами змагання за піднесення всіх галузей господарства.

Незважаючи на труднощі відбудовного періоду, партійна організація приділяла велику увагу розвитку культури. Вже у 1946 році артіль придбала звукову кіноустановку, набір музичних інструментів. Відновили роботу колгоспна бібліотека, клуби й червоні кутки на виробничих дільницях, у бригадах були створені хорові й драматичні гуртки. Успішно виступили комсомольський хор і драматичний гурток села на обласному огляді художньої самодіяльності у 1950 році. Виконану хором музично-літературну композицію «Ми з Рівного» відзначено грамотою і першою премією, а виставу «Шельменко-денщик» було показано на республіканському огляді[1].

Все ширше розгорталося соціалістичне змагання, міцніла дружба українських і грузинських колгоспників, яка загартувалася у горнилі Великої Вітчизняної війни, в спільній праці відродження й дальшого розвитку артільного господарства. У вересні 1947 року до с. Шрома рівнянці відрядили першу за післявоєнні роки делегацію трудівників.

Відроджувати колгосп допомагала держава. Щоб швидше здійснити накреслені заходи щодо організаційно-господарського зміцнення артілі, до Рівного було надіслано 11 автомашин, різноманітний сільськогосподарський реманент, трактори, автопричепи, 650 тонн мінеральних добрив, три пересувні електростанції, верстати та інше обладнання. Крім того, виділено 500 тис. крб. на капітальне будівництво. Підприємства Києва, Харкова, Запоріжжя, Донецька, Артемівська та інших міст виконували замовлення артілі[2].

Працювали напружено. До 1948 року посівні площі були повністю відновлені. 1950 року колгосп виконав трирічний план розвитку тваринництва, за що був занесений на обласну Дошку пошани[3]. Господарство впевнено набирало сили, міцніло. За післявоєнні роки середньорічний рівень реалізації продукції порівняно з довоєнним зріс: зерна — в 4 рази, м'яса — майже в 7, вовни — у 5 з лишком, молока — у 2 рази[4]. Колгосп очолював комуніст Г. П. Литовченко, обраний 1950 року депутатом Верховної Ради СРСР.

Змінювався й зовнішній вигляд села. У 1950 році за проектом, розробленим архітекторами «Діпросільбуду», почалася забудова Рівного. Були зведені двоповерхове приміщення середньої школи, лікарняний комплекс, зручні котеджі. Крім того, методом народної будови споруджено 3 двоквартирні будинки для вчителів і 2 — для лікарів[5]. Відкрилися майстерні побутового обслуговування, сільмаг, аптека, відділення зв'язку.

Подолавши труднощі відбудовного періоду, колгосп упевнено розвивав усі галузі сільськогосподарського виробництва. За період з 1950 до 1969 року середньорічне виробництво зерна зросло більш як у 1,5 раза. Тут збирали пересічно по 21,9 цнт з га. Швидкими темпами розвивалось і тваринництво. На фермах колгоспу в 1970 році налічувалось понад 13,5 тис. овець асканійської породи, близько 5 тис. голів великої рогатої худоби. Середньорічна врожайність зернових за роки восьмої п'ятирічки у порівнянні з попередньою зросла на 9,3 цнт з гектара.

За успіхи в розвитку колгоспного виробництва 26 членів артілі нагороджено орденами й медалями Радянського Союзу, а колишньому голові правління Г. П. Литовченку і чабанові С. С. Коновалову присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Механізатори І. Ф. Гладков, П. Г. Приходько нагороджені орденом Леніна, а комбайнер В. Ф. Харченко вдруге удостоєний цієї нагороди. Господарським успіхам сприяла організаторська і виховна робота партійної організації колгоспу, яка налі-

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-1989, оп. 2, спр. 91, арк. 9; ф. Р-2868, оп. 1, спр. 10, арк. 9.
[2] Там же, ф. Р-1124, оп. 2. спр. 38, арк. 35—39.
[3] Там же, спр. 73, арк. 31, 32.
[4] У боротьбі за достаток, стор. 71.
[5] Херсонський облдержархів, ф. Р-1124, оп. 2, спр. 49, арк. 28—30.

чує 170 комуністів. Переважна більшість з них працює в сфері виробництва. З ініціативи комуністів розгорнулося змагання за гідну зустріч 50-річчя утворення СРСР, за підвищення культури землеробства та найповніше використання техніки. Постійна увага приділяється поширенню досвіду новаторів.

Рівнянський ордена Леніна колгосп ім. XXII з'їзду КПРС (до 1961 року — ім. Сталіна) — одне з найбільших господарств на Херсонщині. За ним закріплено 16 тис. га землі. Щоб освоїти такі великі земельні площі, своєчасно зорати їх, засіяти, зібрати врожай, треба мати потужну техніку. На полях колгоспу працює 85 тракторів, 43 зернові, кукурудзо- та силосозбиральні комбайни, 65 автомашин та багато іншої сільськогосподарської техніки. Економіка колгоспу міцніє рік у рік. Валовий прибуток зріс у два рази проти минулого п'ятиріччя і в 1970 році перевершив 3 млн. карбованців. Завдяки збільшенню прибутків стало можливим виділяти значно більше коштів для виробничого й культурно-побутового будівництва. Капіталовкладення зросли за восьму п'ятирічку майже у 2 рази. Лише за останні роки в колгоспі споруджено двоповерховий палац культури на 600 місць, десять бригадних клубів, готель, будинок правління артілі, середню, восьмирічну, три початкові школи, сплановано й забудовано дві нові вулиці у селі, піонерську здравницю на узбережжі Азовського моря та багато інших об'єктів культурно-освітнього і побутового призначення. Розгорнулося й житлове будівництво. Протягом 1961—1970 рр. понад 600 сімей колгоспників справили новосілля у нових впорядкованих будинках. У селі заасфальтовано близько двох тисяч квадратних метрів тротуарів. Після історичних рішень XXIV з'їзду КПРС про дальший розвиток народного господарства в країні, на околиці села Рівного споруджено міжколгоспний комбікормовий завод, який став до ладу у 1972 році.

Зростає і добробут трудящих села. Середньомісячний заробіток рядового колгоспника у 1970 році становив 72 крб., працівників ферм — 116 крб. В особистому користуванні колгоспників є 18 легкових автомашин, 120 мотоциклів, понад 300 телевізорів. Газифіковано близько половини будинків села. Майже кожна сім'я колгоспників має пральну машину, холодильник тощо. Про успіхи, досягнуті трудівниками колгоспу завдяки постійному піклуванню партії і уряду, розповів на з'їзді делегат XXIV з'їзду КПРС — голова колгоспу І. П. Мазунов.

Добре працює сільська Рада, до складу якої обрано 44 депутати, з них 32 колгоспники, 3 вчителі, 2 медичні працівники і 7 службовців.

Велика увага приділяється дальшому поліпшенню охорони здоров'я трудящих та задоволенню зростаючих культурно-освітніх потреб жителів села. У 1970 році видатки з місцевого бюджету на згадані цілі становили 285,3 тис. крб. Сільська Рада постійно дбає також про благоустрій Рівного. У січні 1970 року на засіданні виконкому прийняли рішення заасфальтувати центральні вулиці села. Невдовзі покрили асфальтом дві вулиці, площу перед новим двоповерховим будинком правління колгоспу. На ній розбили клумби, висадили декоративні чагарники, троянди та інші квіти. Понад тисячу дерев зазеленіло на узбіччі вулиць. З ініціативи постійної комісії, яка відповідає за благоустрій, у п'яти селах, де працюють бригади колгоспу, прокладено водопровід, встановлено 30 водозабірних колонок.

Поліпшується медичне обслуговування населення. У Рівному є оснащена сучасним медичним обладнанням дільнична лікарня на 100 ліжок. Вона має рентгенологічний та фізіотерапевтичний кабінети, бактеріологічну лабораторію, три автомашини невідкладної допомоги. В лікарні працюють 6 лікарів і понад 20 чоловік персоналу з середньою медичною освітою. З 1961 року при лікарні відкрився кабінет грязеводолікування (соляні, хвойні, кисневі, грязеві, озокеритові ванни). Дільничній лікарні присвоєно звання колективу комуністичної праці. Крім лікарні, на території Рівнянської сільської Ради діє 6 медичних пунктів, на чотирьох фермах обладнано профілакторії.

Підвищується освітній і культурний рівень населення Рівного. За роки Радянської влади багато уродженців села здобуло середню, середню спеціальну та вищу

 23 2-227

Свято врожаю «Золота осінь» у с. Рівному. 1968 р.

освіту. У селі працює середня школа. Вона має навчальні кабінети й лабораторії. Кваліфіковані вчителі навчають 476 учнів. На території сільської Ради працюють також восьмирічна і п'ять початкових шкіл. 1965 року в Рівному відкрито філіал Генічеської дитячої музичної школи-семирічки, на двох її відділеннях навчається 36 дітей колгоспників. Педагогічний колектив середньої школи велику увагу приділяє інтернаціональному вихованню підростаючого покоління. Тут часто відбуваються вечори-фестивалі дружби радянських народів-братів. Учні середньої школи листуються з своїми ровесниками з Німецької Демократичної Республіки, Польської Народної Республіки, Народної Республіки Болгарії, Чехословацької Соціалістичної Республіки та інших соціалістичних країн.

Вечорами багато людей збирається у двоповерховому палаці культури. Кожний знаходить собі заняття до душі. Тут добре обладнана сцена, на якій може виступити будь-яка професійна акторська трупа, є широкоекранна кіноустановка, зал для глядачів, що вміщує 600 чоловік. Працює бібліотека, в якій налічується понад 12 тис. книжок. У палаці культури 12 кімнат призначено для роботи гуртків художньої самодіяльності, в яких бере участь близько 300 мешканців села. Самодіяльні автори створили для колгоспного хору і ансамблів кілька пісень: «Рівнянська лірична», «Пісня про братів Приходьків», «У добру путь, механізаторе», які дістали високу оцінку на районному і обласному оглядах художньої самодіяльності, присвячених 50-річчю Великого Жовтня. Любительська кіностудія, створена при палаці культури, зняла кілька кінофільмів, у т. ч. повнометражний хронікально-документальний, присвячений 30-річчю дружби й змагання з грузинськими колгоспниками.

Традиційними в колгоспі стали свята «Золота осінь», «Слава людям праці» та інші. На перше свято, проведене в 1965 році, до рівнянців приїхали гості з сусідніх артілей. Побували тут і трудівники ордена Леніна колгоспу «Грузія», з яким змагається артіль. Регулярно відбуваються також вечори трудової і бойової слави, в них бере участь майже все населення села.

Багато робиться і для військово-патріотичного виховання молоді. У с. Рівному створено військово-навчальний кабінет. Він добре обладнаний навчальними посібниками і літературою. Активну участь у пропаганді військово-патріотичних знань бере голова артілі І. П. Мазунов, нагороджений у січні 1970 року Почесним Знаком ДТСААФ СРСР.

Фізкультурники села ще в 1950 році через газету «Советский спорт» звернулися до своїх грузинських друзів з пропозицією включити у договір про соціалістичне змагання колгоспів і зобов'язання, що стосуються спортивно-масової роботи. На честь 300-річчя возз'єднання України і Росії у травні 1954 року відбувся мотопробіг Генічеськ—Махарадзе. У вересні 1957 року на стадіоні «Колгоспник» (в м. Генічеську) проходила перша товариська зустріч між футбольними командами Генічеська й Махарадзе[1].

[1] Газ. «Комуна степу», 18 вересня 1957 р.; Н. І. Ткач. У праці зміцнюється дружба, стор. 65.

Добре працює первинна організація товариства «Знання», члени якої виступають перед колгоспниками з лекціями, проводять тематичні вечори, теоретичні конференції. Часто лекції супроводяться показом фільмів аматорів колгоспної кіностудії. Створено постійно діючий лекторій медичних знань.

В селі створено також первинну організацію Товариства охорони пам'ятників історії та культури. Вона налічує понад тисячу членів. З її ініціативи та за активною участю мешканців села реставровано всі пам'ятники загиблим воїнам на території сільської Ради, встановлено меморіальні дошки, пам'ятник у Рівному, а також пам'ятну стелу із зображенням ордена Леніна, яким відзначено колгосп.

На початку жовтня 1968 року з нагоди 30-річчя дружби й соціалістичного змагання між трудящими Генічеського та Махарадзевського районів у Генічеську, Рівному та інших селах відбулися торжества. Особливо теплими були зустрічі з посланцями трудящих Грузії у с. Рівному, де зародилася ця дружба. У складі грузинської делегації, яка приїздила до села, був і один з її ініціаторів, голова орденоносного колгоспу ім. Орджонікідзе с. Шрома Герой Соціалістичної Праці, депутат Верховної Ради Грузинської РСР М. П. Орагвелідзе. Він вручив Рівнянському колгоспу унікальну картину «На другій Батьківщині», виконану способом грузинської чеканки. Відомі митці М. Гогуа та К. Очіаурі зобразили грузинську матір, яка зустрічала пораненого воїна-українця. В основу сюжету покладено дійсний факт зустрічі колгоспника з с. Рівного В. І. Лаврентьєва у селі Шрома, куди він приїздив з госпіталю. В урочистій обстановці М. П. Орагвелідзе було присвоєно звання почесного громадянина с. Рівного. Торжества перетворилися на хвилюючу демонстрацію непорушної єдності радянських народів-братів.

Трудящі села вже багато років підтримують ділові зв'язки з колективними господарствами НДР, НРБ, ПНР, ЧССР. Вони обмінюються досвідом соціалістичного та комуністичного будівництва. Досягнення зарубіжних друзів висвітлюються на сторінках районної газети. У грудні 1955 року делегація колгоспу с. Рівного брала участь у роботі 4-ї конференції голів і активістів сільськогосподарських кооперативів у м. Лейпцигу.

За роки Радянської влади Рівне перетворилося на впорядковане село високої соціалістичної культури.

П. Д. КОВАЛЬ, К. А. КОЛОСОВ, І. Х. РОЙ

ФРУ́НЗЕ

Фрунзе (до 1937 року — Юзкуї) —село, центр сільської Ради. Розташоване на північно-західному узбережжі Утлюцького лиману Азовського моря, за 12 км від міста і залізничної станції Генічеськ. Населення 3310 чоловік. Сільській Раді підпорядковано село Придорожнє.

Село Юзкуї засноване на початку XIX століття. Сюди переселилося 70 сімей державних селян з села Черненського Тамбовської губернії[1]. Вони займалися землеробством, скотарством, меншою мірою — рибальством. Цьому сприяли неосяжні степові простори і близькість моря. Нове поселення швидко зростало. У 1822 році тут було 894 жителі[2]. Переселенцям нарізали по 11,2 десятини землі на ревізьку душу. Але дальше зростання села за рахунок природного приросту населення та нових груп переселенців позначалося на земельних ділянках, які дедалі подрібнювалися. В 1874 році община провела перший перерозподіл землі між

[1] Сборник статистических сведений по Таврической губернии. Приложение к 1-му тому сборника, вып. 1, стор. 10.
[2] ЦДВІА СРСР, ф. ВУА, спр. 21467, арк. 1.

наявними душами чоловічої статі, яких за переписом 1858 року в селі налічувалося понад тисячу. Наступний переділ община ухвалила здійснити через 10 років[1].

Наприкінці 1861 року Юзкуї стали центром волості й були одним з великих сіл Мелітопольського повіту. Село забудовувалося складеними з саману хатами. Тут торгувало чотири приватні крамниці, були цегельня, дві колісні майстерні та бондарня. Щороку відбувався великий ярмарок. Відкрили парафіяльну школу[2].

З 1866 року, згідно з царським указом про поземельний устрій державних селян, община с. Юзкуїв сплачувала щорічно 12 633 крб. різних платежів. На ревізьку душу припадало по 12 крб. Бідняки й переважна частина середняків неспроможні були сплачувати таку суму, і незабаром заборгували казні 2 тис. крб. Тяжке матеріальне становище жителів села погіршало ще й через епідемію чуми, від якої загинуло дві третини великої рогатої худоби[3].

Проникнення капіталізму в сільське господарство з кожним роком поглиблювало класове розшарування села. За подвірним переписом 1884 року в Юзкуях було 518 дворів, налічувалося 3535 жителів (у т. ч. 1780 осіб чоловічої статі). Вони мали в користуванні 5510 десятин орної землі та 2670 десятин толоки. І хоч община купила ще 8900 та орендувала 889 десятин, за розподілом на кожну душу чоловічої статі припадало 8,6 орної землі і 1,41 десятини толоки. А в умовах частих посух та низьких врожаїв, примітивної культури землеробства для прогодування багатодітної сім'ї потрібно було мати не менше 16—18 десятин орної землі. Проте в селі 60 господарств засівали до 5 десятин, 97 — від 5 до 10 десятин, 12 господарств не сіяли зовсім. Не мали робочої худоби — 61 господарство, плугів — 244, а взагалі ніяких грунтообробних знарядь — 193 двори. Щоб остаточно не розоритися, чоловіки із 179 сімей постійно ходили на заробітки[4]. Біднота й чимало середняків змушені були вдаватися до супряги та найму.

У праці «Нові господарські рухи в селянському житті» В. І. Ленін, посилаючись на книгу російського економіста В. Ю. Постникова «Південноросійське селянське господарство», наводить опис супряги. Тут, зокрема, говориться: «В селі Юзкуях... супряжники часто букерують за день не більш як 1 дес., тобто вдвоє менше проти норми»[5]. Цілком зрозуміло, що врожайність у зв'язку з цим була низькою. У Юзкуйській волості вона становила в середньому 50 пудів зернових з десятини.

У той же час міцніли куркульські господарства, яких у селі налічувалося понад 30. Вони мали 40—50 і більше десятин землі на двір, достатню кількість інвентаря, по кілька пар коней і волів. Куркульські наділи збільшувалися й за рахунок оренди та прикупної землі. Місцеві багатії лише в селян, що не мали інвентаря, орендували 290 десятин орної землі. У 1906 році ще 30 бідняцьких сімей віддали в оренду свої наділи і рушили шукати заробітків у порту Генічеська та на соляних промислах.

Селяни неодноразово піднімалися на боротьбу за поліпшення свого економічного становища, вимагали перерозподілу землі, зменшення податків, запровадження безплатного навчання у школах.

Жителі Юзкуїв практично були позбавлені кваліфікованої медичної допомоги. Єдиний фельдшер, що працював тут, обслуговував й інші села волості.

Земську школу на дві класні кімнати відвідувало 123 учні (у т. ч. 34 дівчинки) з 103 найбільш заможних сімей. В Юзкуях було лише 418 чоловік, які вміли сяк-так писати[6].

---

[1] Сборник статистических сведений по Таврической губернии. Приложение к 1-му тому сборника, вып. 1, стор. 10.

[2] Волости и важнейшие селения Европейской России, вып. 8, стор. 60.

[3] Сборник статистических сведений по Таврической губернии. Приложение к 1-му тому сборника, вып. 1, стор. 10.

[4] Там же, таблиці А-12, Б-116, Б-117, В-12.

[5] В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 1, стор. 46.

[6] Сборник статистических сведений по Таврической губернии. Приложение к 1-му тому сборника, вып. 1, таблиці В-12, В-13, Д-6, Д-7.

Великі надії на поліпшення свого становища покладали селяни, коли дізналися про повалення самодержавства. Проте дуже швидко вони переконалися в марності своїх сподівань, зрозуміли, що Тимчасовий уряд відстоює інтереси багатіїв. У селі виникла група прихильників більшовиків[1]. Під впливом її агітації найбідніші селяни самовільно захоплювали землі місцевих куркулів, їх садиби, відмовились сплачувати борги з орендної плати. На початку червня 1917 року в Юзкуях була створена Рада селянських депутатів[2].

Радо зустріли жителі села звістку про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції. 9 січня 1918 року Радянська влада була проголошена в Юзкуях[3]. У селі відразу утворили революційний комітет, до складу якого тоді ввійшли: більшовик М. К. Лінник, бідняк Л. В. Лінник, ремісник Г. Г. Сажнєв. Члени ревкому здійснили перерозподіл землі та виділили селянам частину конфіскованого в багатіїв інвентаря[4].

З піднесенням почали готуватися хлібороби до весняної сівби, але в квітні 1918 року село захопили австро-німецькі загарбники. Ревком перейшов на підпільне становище і керував боротьбою селянства проти окупантів[5]. У листопаді жителі села нарешті позбулися загарбників, та в грудні 1918 року до Юзкуїв вдерлися частини денікінського генерала Тілло.

У цих складних умовах сільський революційний комітет, який залишався на нелегальному становищі, продовжував діяти. Він спрямував роботу на зрив усіх заходів ворога. В лютому 1919 року, коли білогвардійці оголосили мобілізацію селян у «Добровольчу армію», в Юзкуях з 142 осіб, що підлягали призову, з'явилось на пункт тільки 17. Зазнала провалу й друга спроба провести мобілізацію на початку березня. Це викликало лють у ворогів. Кількох селян прилюдно було покарано нагаями.

16 березня 1919 року в Юзкуях спалахнуло повстання проти білогвардійців, підготовлене підпільним ревкомом. Повстанці утворили військово-революційну Раду, до складу якої увійшло 12 чоловік. Її головою обрали Л. В. Лінника, командиром партизанського загону — М. К. Лінника. Чисельність загону вже першого дня досягла 200 чоловік[6]. На вулицях села повстанці робили завали, щоб не пропустити ворожу кінноту. З боку залізничної станції Рикове просувався загін денікінців. Під час перестрілки було вбито трьох офіцерів, у т. ч. полковника. Тиждень трималися повстанці. Але не змогли протистояти карателям: не вистачало зброї і боєприпасів. Увірвавшись до села, білогвардійці жорстоко розправилися з повстанцями. Близько 30 будинків було спалено, 20 активістів, які не встигли покинути село, замордовано. Ватажка сільської бідноти К. Т. Шликова разом з сім'єю кати живцем спалили в хаті[7].

Однак М. К. Лінник зумів вивести з села основну частину загону. Коли через кілька днів білопогонники вирушили з села, на них напали повстанці і майже повністю знищили ворогів. Після цього загін влився до лав Червоної Армії, яка вела бої з денікінцями у Північній Таврії[8].

Відразу після визволення села частинами 5-го Задніпровського полку (29 березня 1919 року) військово-революційна Рада вжила заходів, щоб постачати Червоній Армії хліб та інші продукти. У квітні 1919 року за перевиконання плану поставок зерна у фонд Червоної Армії с. Юзкуї в числі небагатьох занесено до «Золотої книги» Мелітопольського повітового комітету партії.

---

[1] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 2, стор. 339.
[2] Генічеський відділ Херсонського краєзнавчого музею, ф. 2, спр. 6, арк. 38.
[3] Кримський облдержархів, ф. Р-1694, оп. 1, спр. 35, арк. 306.
[4] Газ. «Комуна степу», 7 листопада 1957 р.
[5] Херсонський облдержархів, ф. Р-1570, оп. 1, спр. 43, арк. 2; спр. 70, арк. 2; спр. 84, арк. 3.
[6] Там же, спр. 43, арк. 2; спр. 62, арк. 7; спр. 87, арк. 1.
[7] Газ. «Приазовська правда», 19 листопада 1964 р.; «Наддніпрянська правда», 22 січня 1967 р.
[8] Херсонський облдержархів, ф. Р-1570, оп. 1, спр. 27, арк. 1.

Та мирний перепочинок тривав недовго. На світанку 29 травня до берега наблизилося кілька ворожих самохідних барж з десантниками. Командир загону самозахисту М. К. Лінник, уміло розподіливши сили, контролював усю берегову лінію. Однак на одній з ділянок ворогові вдалося прорватися на околицю села. Поранений М. К. Лінник продовжував керувати боєм. У критичний момент на допомогу селянам прибув робітничий загін з Генічеська. Не витримавши спільного удару, білогвардійці відступили до баржі, залишивши на полі бою понад 150 чоловік вбитими і пораненими[1]. Загін розгромив також велику банду, що безчинствувала в Приазов'ї, захопивши при цьому дві гармати, кілька кулеметів, багато гвинтівок і обоз[2].

Наприкінці червня 1919 року село захопили денікінці. Неодноразові їх спроби провести мобілізацію до білої армії та заготовити хліб виявилися марними. У січні 1920 року Юзкуї визволили радянські частини, що входили до 13-ї армії.

Відважно билися бійці загону самозахисту і проти врангелівців, зірвавши кілька спроб ворога висадити десант. У березні 1920 року з ворожих кораблів, що курсували поблизу узбережжя, обстріляли село. Червоноармійці відкрили вогонь з гармат і змусили противника відійти. У квітні в районі села місцевим властям здався ворожий катер з командою, у травні — 60 матросів противника, які привезли з собою замки гармат з тральщика[3].

На початку червня 1920 року врангелівці, що висадилися в тилу 13-ї армії у районі с. Кирилівки, захопили Юзкуї. Почалися грабежі населення, вороги забирали коней, худобу, хліб, одяг. Хто чинив опір, того знищували.

Коли розпочався вирішальний наступ проти Врангеля, радянські війська — 5-ї кавалерійської та 2-ї Донської дивізій 2 листопада 1920 року з боєм оволоділи селом.

Оцінюючи заслуги керівника юзкуйської бідноти М. К. Лінника в боротьбі проти ворогів Радянської влади, Реввійськрада СРСР у 1928 році нагородила його Почесною грамотою[4].

Скінчилася громадянська війна. Створений у 1921 році комнезам, очолюваний Л. В. Лінником, почав перерозподіляти землю. Куркулі всіляко перешкоджали цьому. Так, на хуторі Панков утворилася банда, яка зі зброєю в руках охороняла наділи глитаїв. Зусиллями селян ворогів знешкодили. Бідняцькі господарства того року засіяли 4 тис. дес. озимини. Окупація, громадянська війна та військова інтервенція завдали великих руйнувань, внаслідок посухи і неврожаю посилився голод, який охопив Приазов'я. Тільки з 15 травня до 1 червня 1922 року в Юзкуях було зареєстровано понад 2300 голодуючих. Партійний осередок, сільська Рада, комнезам організували допомогу потерпілим. Для дітей відкрили чотири їдальні. Чималу увагу приділяла населенню й держава. Поступово голод відступив. Налагоджувалось мирне життя села. У 1923 році почав працювати медичний пункт. Наприкінці червня 1925-го вступила в дію сироварня, на якій за півроку переробили близько 2,4 тис. цнт молока[5].

У листопаді 1924 року в селі створюється комсомольський осередок. Його членами стало 12 юнаків і дівчат. В одній з куркульських клунь комсомольці влаштували червоний куток. Тоді ж за кошти громади спорудили сільський клуб. Працювали хоровий і драматичний гуртки, в яких брали участь всі 12 комсомольців, а також близько 20 літніх селян. У червоному кутку двічі на тиждень гуртківці влаштовували вистави.

Партійний осередок, сільська Рада і члени КНС вели серед бідноти роз'яснювальну роботу, на прикладах вже існуючих колективних господарств показували їхні переваги перед одноосібними. У 1926 році в селі створюється перший ТСОЗ,

---

[1] Газ. «Приазовська правда», 8 грудня 1964 р.
[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 5, оп. 1, спр. 97, арк. 16—19.
[3] Моряки в борьбе за власть Советов на Украине, стор. 614.
[4] Херсонський облдержархів, ф. Р-1570, оп. 1, спр. 164, арк. 3.
[5] Там же, ф. Р-1109, оп. 1, спр. 43, арк. 6.

наступного року відкрили прокатний пункт, який організував допомогу селянам реманентом та інвентарем. Перебудувати життя на соціалістичних засадах селянам допомагали посланці Комуністичної партії — робітники Катеринославського металургійного заводу (нині Дніпропетровський металургійний завод ім. Петровського) М. В. Агеєв і Р. П. Сухорябов. Вони позмінно працювали на тракторі, готуючи місцеві кадри трактористів. Коли в жовтні 1930 року Р. П. Сухорябов орав тсозівські ниви неподалік садиби місцевого куркуля, останній кинувся на нього з ножем і поранив. Видужавши, тракторист продовжував працювати у селі.

В 1929—1930 рр. на базі ТСОЗу в Юзкуях виникли перші сільськогосподарські артілі «Червоний маяк» і «XII-річчя Жовтня». Незабаром артілі поділилися на сім колгоспів, найбільшими з них були: ім. Леніна, ім. Блюхера, ім. «Крестьянской газеты», «Червоний маяк». В артілі ім. Фрунзе (до 1937 року — ім. Блюхера) впровадили науково обгрунтовані сівозміни, завдяки чому значно зросла врожайність. У 1939 році тут зібрали по 19,8 цнт зернових з гектара. Надої молока становили 3392 кг на кожну фуражну корову. За досягнуті успіхи артіль у 1940 році було удостоєно ордена «Знак Пошани»[1].

Добре працювали комуністи артілі. Вони вели організаторську й виховну роботу, підтримували та впроваджували досвід передовиків. Завдяки цим заходам та старанності людей з'явилися свої ударники праці. Тракторист О. В. Демидов довів виробіток на тракторі ЧТЗ до 1150 га умовної оранки, городник І. І. Кабуров зібрав по 263 цнт овочів з га. Вони стали учасниками ВСГВ, були нагороджені Великою золотою медаллю та цінними подарунками.

Зміцнення економіки артілей сприяло піднесенню матеріального добробуту й культурного рівня трудівників. У 1939 році в господарствах села видали на трудодень по 4,6 кг хліба і по 5 крб. 66 копійок грішми.

За довоєнні роки село значно змінилося. Його забудували заново. На місці землянок часів дореволюційних Юзкуїв з'явилося багато добротних будинків. У 1937 році в будинках колгоспників засяяли лампочки Ілліча. Присадибні ділянки й вулиці села прикрасили фруктові й декоративні дерева. 1937 року на честь видатного діяча Комуністичної партії і Радянської держави М. В. Фрунзе село Юзкуї названо його ім'ям.

На кошти артілей побудували пологовий будинок, відкрився фельдшерсько-акушерський пункт.

Неповну-середню школу, відкриту на початку 30-х років, у 1939-му реорганізовано в середню. Працювали також 3 початкові школи, вечірні загальноосвітні курси для трудящої молоді[2].

Своє дозвілля жителі села проводили в колгоспному клубі. Тут демонструвалися кінофільми, відбувалися аматорські вистави, влаштовувалися концерти художньої самодіяльності. Працювала бібліотека, в якій налічувалося 3 тис. книжок.

Після нападу гітлерівської Німеччини на СРСР чоловіки призовного віку села пішли на фронт, щоб зі зброєю в руках відстоювати рідну Радянську Батьківщину. За штурвали тракторів і комбайнів сіли жінки. Вони разом з підлітками й стариками заступили чоловіків на колгоспних ланах. У стислі строки було зібрано весь урожай зернових і повністю виконано хлібоздачу. Коли наблизився фронт, почалася евакуація до Грузії та Азербайджану колгоспної худоби і техніки. Разом з ними в далеку дорогу вирушило понад сто колгоспників і механізаторів.

16 вересня 1941 року фашисти захопили село. З перших днів окупації вони запровадили режим терору і насильства, розстріляли 184 активістів. На примусові роботи до Німеччини фашисти вивезли 613 юнаків і дівчат. Проте звірства гітлерівців не зламали патріотизму населення. Кількох червоноармійців, що втекли з полону,

[1] Херсонський облпартархів, ф. 102, оп. 5, спр. 214, арк. 13.
[2] Газ. «Комуна степу», 5 грудня 1939 р.

переховувала в своєму будинку Є. Ф. Кучерова. Вороги дізнались про це, і її було страчено[1].

29 жовтня 1943 року 993-й полк 263-ї стрілецької дивізії 51-ї армії 4-го Українського фронту визволив село від німецько-фашистських загарбників.

У роки Великої Вітчизняної війни близько 900 жителів села боролися проти ворога в лавах Червоної Армії. 265 чоловік нагороджено орденами й медалями Радянського Союзу. На братській могилі радянських воїнів, які полягли в боях за село, встановлено пам'ятник. Відступаючи, гітлерівці зруйнували 180 житлових будинків і господарських будівель, пам'ятник В. І. Леніну, вирубали фруктовий сад і парк, вивели з ладу 2 артезіанські свердловини. Загальна сума збитків, завданих окупантами, становила 3 млн. карбованців.

Одразу ж після визволення села відновили діяльність усі вісім колгоспів: ім. Леніна, ім. Фрунзе, ім. Суворова, «Більшовик», ім. Челюскінців, ім. «Крестьянской газеты», ім. Тельмана та «Червоний маяк». У відбудові господарства артілей були значні труднощі, бо німецько-фашистські окупанти заподіяли йому великої шкоди. Не було тягла, насіння, реманенту. На допомогу прийшла держава. Колгоспи села одержали кошти для придбання насіння зернових культур, сільськогосподарського реманенту, лісоматеріал для будівництва тваринницьких приміщень і житлових будинків. Відповідаючи на турботу партії і уряду, трудящі самовіддано працювали. Вони у найкоротший строк провели весняну сівбу, вчасно зібрали зернові культури.

Вживалися заходи для відтворення поголів'я продуктивної худоби. Колгоспники зберегли під час окупації 120 корів і 263 вівці. Вони й стали основою майбутніх великих тваринницьких ферм. У 1944 році за рішенням Херсонського облвиконкому для колгоспів села було виділено з радгоспу «Артаташ» (колишнього Сиваського району) 18 племінних корів і 26 свиней. Руку братньої допомоги подали трудящі Ставропольського краю і Дагестанської АРСР, звідки прибуло 320 тонкорунних овець[2]. Отари поповнювались також вівцями з Грузинської РСР і Ростовської області. До села почали повертатися й колгоспники з евакуйованою худобою і технікою.

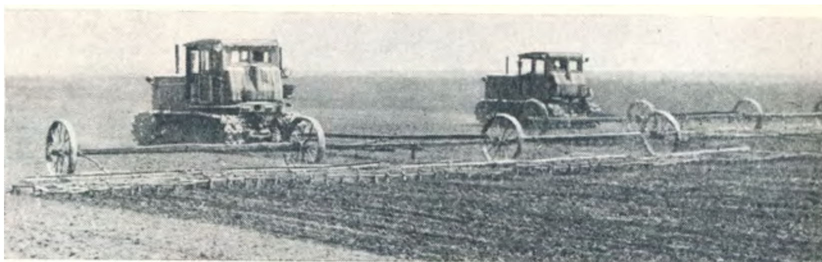
Поступово розв'язувалася проблема підготовки механізаторів. Уже восени 1943 року на курси трактористів, що відкрилися при МТС, колгоспи направили 20 юнаків та дівчат. Після закінчення курсів молоді спеціалісти повернулися до своїх господарств, подавши хліборобам значну допомогу у відродженні артільного господарства.

Завдяки героїчній праці всіх колгоспників у 1946 році артілі села освоїли близько 90 проц. посівних площ, насадили 200 га садів і виноградників, почали впроваджувати зрошення полів. На фермах утримувалося 1700 голів великої рогатої худоби, 816 свиней, близько 3 тис. овець[3]. Виробництво сільськогосподарської продукції майже досягло довоєнного рівня. Добра слава йшла про сім'ю М. Г. Скрипки. Незважаючи на свої 80 років, він очолив рільничу ланку, в якій працювали його син і два онуки. За рішенням бюро райкому КП(б)У і райвиконкому, керованій ним ланці за вирощення високого врожаю вручили перехідний Червоний прапор і грошову премію[4].

Дружно працювали колгоспники, їм допомагала держава — виробництво м'яса та молока значно зросло. У 1952 році в артілях села зібрали пересічно 15,5 цнт зернових з га. Сільські трудівники здобули перемогу у змаганні за високий урожай серед колгоспів району[5]. Постійне підвищення рівня механізації та культури обробітку землі забезпечили в роки другої післявоєнної п'ятирічки врожайність зернових — 19 цнт з кожного га посіву. Ще вагомішими стали ці успіхи після того, як

---

[1] Газ. «Комуна степу», 23 лютого 1949 р.; 30 жовтня 1953 р.
[2] Херсонський облдержархів, ф. Р-1124, оп. 2, спр. 19, арк. 167.
[3] Газ. «Комуна степу», 30 жовтня 1953 р.
[4] Херсонський облдержархів, ф. Р-1124, оп. 2, спр. 19, арк. 12.
[5] Там же, спр. 73, арк. 42.

Підготовка грунту під озимину в колгоспі ім. XXI з'їзду КПРС. Село Фрунзе, 1968 р.

1949 року вісім колгоспів села об'єдналися в три, а 1960 — злилися в одну артіль — ім. XXI з'їзду КПРС. За нею закріпили 12 тис. га землі. У співдружності з науковцями Генічеської дослідної станції Всесоюзного науково-дослідного інституту кукурудзи колгоспники впровадили у виробництво позакореневе підживлення зернових культур. У 1967 році кожний гектар озимої пшениці вже дав пересічно 27,5 цнт зерна, в 1970-му врожайність зернових зросла до 34,7, а озимої пшениці — до 36,4 цнт з гектара.

Справжніми бійцями за неухильний розвиток сільськогосподарського виробництва виступають комуністи. В партійній організації колгоспу ім. XXI з'їзду КПРС 64 члени й кандидати у члени партії, 49 з них працюють безпосередньо у сфері матеріального виробництва. Партійний комітет приділяє велику увагу розстановці й вихованню кадрів. Бригади очолили спеціалісти з сільськогосподарською освітою і значним стажем практичної роботи. Як позитивно позначається це на виробництві, можна простежити на прикладі комплексної бригади № 4. Тривалий час бригада була відстаючою. У вересні 1966 року за рекомендацією парткому її очолив комуніст В. А. Гайдамака. Він згуртував колектив, чітко визначив завдання бригадної ради. Всі роботи, пов'язані з доглядом посівів зернових культур, бригада провела в оптимальні строки і на високому агротехнічному рівні. Завдяки цьому тут зібрали в середньому по 28,2 цнт зерна з га на площі 1810 га. Бригада продовжує утримувати першість у змаганні.

Протягом восьмої п'ятирічки збільшувалися виробництво й продаж державі продуктів рільництва й тваринництва, поліпшувався добробут трудящих. У порівнянні з показниками семирічки виробництво зерна зросло у 2,6, молока — в 1,6, м'яса — в 1,8 раза. Грошові прибутки збільшилися за цей час з 615 тис. до 1 млн. крб. Це допомогло значно перевиконати планові завдання, більше продати сільськогосподарської продукції державі.

Уряд високо оцінив трудові успіхи колгоспників с. Фрунзе. Нагороди Батьківщини прикрашають груди 120 трудівників. Комбайнера М. І. Борисовича, який у ювілейному 1970 році з площі 240 га намолотив 9766 цнт зерна, удостоєно ордена Леніна, комбайнера В. М. Іщенка — ордена Жовтневої Революції. Чабана С. К. Попова (він доглядає отару в кількості 1200 овець і добився середнього настригу вовни на кожну вівцю 4,8 кг) нагороджено орденом «Знак Пошани». Понад десять років колгосп очолює Г. Н. Мещеряков. За досягнуті господарством успіхи його удостоєно ордена «Знак Пошани».

У восьмій п'ятирічці, коли колгосп зміг виділяти на будівництво більше коштів, почалося спорудження консервного цеху для переробки овочів і фруктів потужністю 2 млн. умовних банок, здано в експлуатацію 8 нових приміщень на тваринницьких фермах (корівники, телятники, пташники), 4 вівчарники (на 1000 голів кожний). Вони повністю механізовані. На кожній фермі є будинок для відпочинку тваринників, профілакторій.

На 1 січня 1972 року ферми артілі утримували понад 3700 голів великої рогатої худоби, 1380 свиней, 8 тис. овець. На колгоспних ланах працює 62 трактори, 22 зернові та кукурудзозбиральні комбайни, 32 автомашини, багато іншої техніки. Загальна потужність енергетичних джерел, що їх має господарство, перевищує 7 тис. кінських сил.

Добре працює і колектив Фрунзенського відділення «Сільгосптехніки». Ще у 1961 році (тоді відділення РТС) одним з перших серед споріднених підприємств

Будинок культури в с. Фрунзе. 1970 р.

України його колектив завоював право називатися комуністичним. Відтоді ремонтники зберігають за собою це почесне звання. Протягом ювілейного 1970 року в майстернях відремонтовано 179 тракторів, 91 зерновий комбайн та багато іншої техніки. Силами робітників відділення в колгоспах змонтовано понад 10 км магістралей для водопостачання тваринницьких ферм, введено в дію 13 установок для механічного доїння корів, змонтовано транспортерні стрічки на фермах, виконано багато інших робіт.

Успіхи в розвитку економіки господарства стали надійною запорукою дальшого підвищення життєвого рівня хліборобів, в широких масштабах здійснюється капітальне й житлове будівництво. Середньомісячний заробіток колгоспника в 1970 році становив 110 крб., механізатора — 137, чабана — понад 200 карбованців.

Велику роль у мобілізації трудящих на виконання накреслень XXIV з'їзду КПРС відіграють 4 первинні партійні організації села, що об'єднують 130 комуністів. Під їх безпосереднім керівництвом працює три комсомольські організації, які налічують у своїх лавах 250 юнаків та дівчат. Партійна організація колгоспу ім. XXI з'їзду КПРС разом з правлінням артілі розробили перспективний план розвитку колективного господарства на 9-у п'ятирічку, яким передбачено завершити спорудження консервного цеху, зросити 1100 га землі, повністю механізувати трудомісткі процеси на всіх тваринницьких фермах, щороку зводити 30—35 житлових будинків для переселенців, прокласти під'їзні шляхи з твердим покриттям до тваринницьких ферм.

Відрадні зміни сталися й у загальному вигляді села. Замість невеликих хатинок, якими забудовувалося воно в перші повоєнні роки, з'явилося багато нових будинків, критих шифером і черепицею. Майже в кожному — газові плити, пральні машини, холодильники, телевізори. Спорудили три будинки для вчителів, проклали 20 км водопроводу і встановили 32 водозабірні колонки, завершили електрифікацію й радіофікацію села, висадили 4,2 тис. фруктових і декоративних дерев, 2 тис. кущів винограду.

Ще більших розмірів набрало будівництво в роки восьмої п'ятирічки. У селі спорудили двоповерховий будинок культури, універмаг, дитячий садок, їдальню, будинок побуту, два медпункти, пологовий будинок. Заасфальтовано кілька вулиць, до автошляху Москва—Сімферополь прокладено 9 км бруківки. Комсомольці села заклали сквер, якому присвоєно ім'я 50-річчя Жовтня. Щороку новосілля справляють 30 сімей колгоспників. Забудовується нова вулиця, на якій житимуть переселенці, що переїжджають на роботу до колгоспу. На площі біля будинку культури встановлено пам'ятник визначному партійному і радянському діячеві М. В. Фрунзе, чиїм ім'ям названо село.

Питаннями господарського і культурного життя села займається сільська Рада, до якої обрано 39 депутатів, при ній діє дев'ять постійних комісій. За їх ініціативою електрифіковано с. Придорожнє, відкрито новий пришкільний інтернат, а на березі Азовського моря — колгоспний піонерський табір. Більшу частину свого бюджету сільська Рада спрямовує на освіту, культурно-побутові потреби й охорону здоров'я населення. Так, у 1971 році з 130 980 крб. на освіту витрачено 96 820, охорону здоров'я — 15 150, культурно-масову роботу — 8600 карбованців.

У селі є пологовий будинок, фельдшерський та два медичні пункти (безпосередньо на виробництві). Лікарську допомогу населенню подають вісім кваліфікованих медичних працівників.

Діти трудящих вчаться у середній школі. Вона має добре обладнані навчальні кабінети, виробничі майстерні, дослідні ділянки. 1971/72 навчального року в ній навчалося 559 дітей і працювало 40 учителів.

Увечері, після робочого дня, молодь і літні люди йдуть до будинку культури. Тут демонструються художні й науково-популярні кінофільми, відбуваються концерти художньої самодіяльності, проводяться вечори трудової слави. Працюють ще три клуби, два літні кінотеатри.

Жителі села — активні читачі трьох бібліотек, де налічується близько 16 тис. томів. Понад 300 родин мають власні бібліотеки.

У селі діє первинна організація Товариства охорони пам'ятників історії та культури.

Добре працює сільська організація товариства «Знання». У її складі 20 лекторів — учителі, агрономи, інженерно-технічні та медичні працівники.

Щасливе сьогодні в нащадків колись знедолених юзкуйських супряжників. Ще щасливішим буде їх завтрашній день. Задля цього трудівники оновленого села Фрунзе, не шкодуючи сил, працюють над втіленням у життя накреслень Комуністичної партії, спрямованих на дальший розвиток народного господарства, піднесення добробуту й культурного рівня народу.

В. Я. ВОЛОШИНОВ, П. Д. КОВАЛЬ, К. А. КОЛОСОВ, І. Х. РОЙ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНИХ І СІЛЬСЬКИХ РАД ГЕНІЧЕСЬКОГО РАЙОНУ

БА́ЛКА — село, центр Червонопрапорної сільської Ради, розташоване на березі Сиваша, за 12 км від районного центру і за 4 км від залізничної станції Новоолексіївка на лінії Мелітополь—Джанкой. Дворів — 119, населення — 315 чоловік. Сільській Раді підпорядковані села Круча, Салькове, Семихатка, Червонопрапорне, Ясна Поляна.

У Балці розміщена комплексна бригада № 3 колгоспу «Хвиля революції» (центральна садиба міститься у м. Генічеську). Виробничий напрям — вирощування зернових, м'ясо-молочне тваринництво. 1970 року вирощено озимої пшениці по 38,2 цнт з га. У післявоєнні роки 25 трудівників села нагороджено орденами і медалями СРСР.

Є клуб із залом на 400 місць, бібліотека, медичний пункт.

В селі працюють 32 комуністи, 40 комсомольців.

Село засноване в другій половині XIX ст. і спочатку називалося Величкова Балка. Радянську владу встановлено у січні 1918 року.

На фронтах Великої Вітчизняної війни боролися проти ворога 45 жителів села, 32 чоловіка загинуло. Урядових нагород удостоєно 29 воїнів. На вшанування полеглих у роки війни встановлено обеліск Слави.

НОВОДМИ́ТРІВКА (до 1923 року — Джимбулук) — село, центр сільської Ради, розташоване за 22 км від районного центру і за 8 км від залізничної станції Новоолексіївка на лінії Мелітополь—Джанкой. Дворів — 292, населення — 1156 чоловік. Сільській Раді підпорядковані села Веснянка, Люблинка, Нове Життя.

У селі міститься центральна садиба колгоспу «Червоний Сиваш», за яким закріплено 6,6 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 6 тис. га орної землі, 120 га саду і виноградника. Головний напрям господарства — вирощування зернових культур, м'ясо-молочне тваринництво, виробництво вовни. В 1970 році озимої пшениці зібрали пересічно по 39 цнт з га. На заплавних землях організоване ставкове господарство, де розводять коропа, кефаль, білого амура.

1967 року колгоспу, який зібрав високий врожай зернових і вийшов переможцем у змаганні серед господарств півдня України, вручено перехідний Червоний прапор Міністерства сільського господарства СРСР та ЦК профспілки працівників сільського господарства і заготівель.

Трудові успіхи 33 передовиків колгоспного виробництва відзначені орденами й медалями Союзу РСР, у т. ч. орденом Леніна в 1966 році нагороджені чабан М. Ю. Мигалішин, головний агроном Д. А. Потапов, головний зоотехнік М. П. Ковтун, голова колгоспу С. Л. Шашенок. 1971 року ордена Леніна удостоєно доярку Н. Д. Бєлову, а М. П. Ковтуна та С. Л. Шашенка — ордена Жовтневої Революції. 4 працівники колгоспу були учасниками ВДНГ.

В селі є середня школа, де навчається 330 учнів, працює 23 вчителі, будинок культури із залом на 450 місць, фельдшерсько-акушерський пункт з пологовим відділенням, два дошкільні дитячі заклади, бібліотека, відділення зв'язку. Прокладено водопровід.

В селі працюють 43 комуністи, 122 комсомольці.

Новодмитрівку засновано 1860 року. Під час першої російської революції відбувся виступ селян проти місцевого поміщика.

У січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу.

У роки Великої Вітчизняної війни 226 жителів села боролися проти німецько-фашистських загарбників, з них 54 чоловіка нагороджено орденами й медалями СРСР. На вшанування пам'яті воїнів-земляків, що загинули, в селі споруджено пам'ятник.

НОВОІВА́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 52 км від районного центру і за 14 км від залізничної станції Сокологірне на лінії Мелітополь—Джанкой. Дворів — 79, населення — 257 чоловік. Сільській Раді підпорядковані села Дружне, Запоріжжя, Комарівка, Новомиколаївка, Пробудження, Травневе.

У Новоіванівці міститься центральна садиба колгоспу ім. Калініна, за яким закріплено 3,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3,6 тис. га орної землі (з них 307 га — зрошуваної).

Головною галуззю господарства є вирощування зернових культур, а також тваринництво м'ясо-молочного напряму. З допоміжних підприємств працюють вальцьовий млин, олійниця.

За високі показники в розвитку сільськогосподарського виробництва у післявоєнний час 8 працівників колгоспу відзначені урядовими нагородами.

В селі є восьмирічна школа, в якій 15 учителів навчають 194 учнів, будинок культури із залом на 260 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок. Відкрито відділення зв'язку.

В селі працюють 36 комуністів, 54 комсомольці.

Новоіванівку засновано 1923 року.

У роки Великої Вітчизняної війни 86 жителів боролися проти німецько-фашистських загарбників, з них 42 нагороджені орденами й медалями. На честь 46 загиблих воїнів у селі споруджено пам'ятник.

ОЗЕРЯ́НИ (до 1949 року — Болград) — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км від районного центру і за 16 км від залізничної станції Сокологірне на лінії Мелітополь—Джанкой. Дворів — 146, населення — 474 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані села Коміса-

рівка, Новий Азов, Перекоп, Пчілка.

В селі розміщена центральна садиба колгоспу «Приазовський», за яким закріплено 6,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 6,3 тис. га орної землі, 128 га саду й виноградника. Провідна сільськогосподарська культура —озима пшениця, під яку щороку відводиться близько 90 проц. площі, зайнятої зерновими. 1970 року зібрали пересічно 34,6 цнт з га. Вирощується також ячмінь, кукурудза, соняшник, баштанні культури, овочі. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму і птахівництво. За досягнуті успіхи в розвитку сільського господарства 32 колгоспники відзначені урядовими нагородами. 1958 року одна з перших на півдні України жінок-трактористок М. Ф. Білецька нагороджена орденом Леніна.

А. І. Щербак — Герой Радянського Союзу, уродженець с. Озерян. Фото 1966 р.

Діють восьмирічна школа, в якій навчається 70 учнів, працює 11 учителів, будинок культури із залом на 550 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, відділення зв'язку. Прокладено водопровід.

В селі працюють 30 комуністів, 49 комсомольців.

За писемними джерелами, Озеряни виникли у 1861 році.

У січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу.

Під час Великої Вітчизняної війни 105 жителів села боролися проти німецько-фашистських загарбників, 68 чоловік відзначені урядовими нагородами. А. І. Щербаку за виявлені відвагу і героїзм під час форсування Дністра у 1944 році присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

ПА́ВЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 65 км від районного центру і за 38 км від залізничної станції Партизани на лінії Мелітополь—Джанкой. Дворів — 391, населення — 1455 чоловік.

За колгоспом «Батьківщина», центральна садиба якого міститься в Павлівці, закріплено 7,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 7,5 тис. га орної землі. Господарський напрям — виробництво зерна і м'ясо-молочної продукції. З допоміжних підприємств працюють ремонтна майстерня, млин.

За високі показники в розвитку сільськогосподарського виробництва у роки 8-ї п'ятирічки 27 чоловік відзначено орденами й медалями Союзу РСР.

В селі є середня школа, де навчається 373 учні, працює 30 учителів, будинок культури із залом на 550 місць і широкоекранною кіноустановкою, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт з пологовим відділенням, два дошкільні дитячі заклади.

У Павлівці висаджено понад 40 тис. дерев, закладено чотири парки. В центрі села встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

В селі працюють 64 комуністи, 143 комсомольці.

Павлівку засновано 1860 року переселенцями з Курської, Орловської, Харківської та Чернігівської губерній.

У січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу.

На фронтах Великої Вітчизняної війни боролися проти ворога понад 200 жителів села, 138 чоловік загинуло. Орденами й медалями Союзу РСР нагороджено 38 чоловік.

ПАРТИЗА́НИ (до 1930 року — Рикове) — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване за 31 км від районного центру. Залізнична станція. Дворів — 1273, населення — 4201 чоловік. Селищній Раді підпорядковані села Гайове, Догмарівка, Москаленка.

В селищі розміщені асфальтовий, ремонтний і маслосироробний заводи, елеватор, винoробний і буряконриймальний пункти. Нафто- і міжрайонна бази облспоживспілки обслуговують Генічеський, Іванівський та Новотроїцький райони.

У Партизанах знаходиться центральна садиба колгоспу «Комуніст», який користується 4 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3,9 тис. га орної землі, з них 700 га зрошуваної. Виробничий напрям — вирощування зернових культур, м'ясо-молочне тваринництво. Під посів озимої пшениці в господарстві щороку відводять 2,5—3 тис. га. За високі показники у розвитку сільськогосподарського виробництва урядовими нагородами відзначено 35 чоловік, у т. ч. тракториста Д. Х. Удода — орденом Жовтневої Революції. В селі Догмарівці живе комбайнер К. І. Брезицький (нині пенсіонер), удостоєний у 1952 році звання Героя Соціалістичної Праці за високі показники під час збирання врожаю.

В середній школі навчається 839 учнів, працює 51 учитель. При будинку культури із залом на 250 місць є хоровий і драматичний гуртки, оркестр народних інструментів, бібліотека. Відкрито медичну амбулаторію, комбінат побутового обслуговування, торгує 16 крамниць і підприємств громадського харчування. В селищі прокладено водопровід, заасфальтовано тротуари, центральну вулицю. На честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна комсомольці висадили фруктовий сад.

В селищі працюють 101 комуніст, 352 комсомольці.

Засноване селище 1874 року після завершення будівництва залізничної колії Лозова—Сімферополь.

В січні 1918 року в селищі було встановлено Радянську владу. У роки громадянської війни в районі села точилися запеклі бої проти врангелівських військ. Допомогу наступаючим частинам Червоної Армії подавали партизанські загони І. В. Арестенка, Ф. М. Дорофєєва та М. Ф. Охріменка. Під час розробки плану Перекопсько-Чонгарської операції штаб 4-ї армії, який містився на станції, відвідав М. В. Фрунзе. 1930 року на увічнення пам'яті

про червоних партизанів, що діяли тут, село перейменоване на Партизани.

У роки Великої Вітчизняної війни проти ворога билося 750 жителів селища, з них 509 загинули. На честь радянських воїнів, що полягли на полі бою за визволення Партизанів, і воїнам-односельцям споруджено обеліск Слави.

ПЕТРІ́ВКА (до 1921 року — Мостополь) — село, центр сільської Ради, розташоване за 50 км від райцентру і за 19 км від залізничної станції Партизани на лінії Мелітополь—Джанкой. Дворів — 538, населення — 1965 чоловік. Сільській Раді підпорядковані селища Жовтневе, Привільне, Радянське, Степне, Хлібне, село Велетнівка.

Колгосп «Пам'ять Ілліча», центральна садиба якого розміщена в Петрівці, користується 12,5 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 12,1 тис. га орної землі (з них 1,4 тис. га зрошуваної). Господарський напрям — виробництво зерна і м'ясо-молочне тваринництво.

Трудові успіхи 34 передовиків колгоспного виробництва у 8-й п'ятирічці відзначені орденами й медалями Союзу РСР. Орденом Леніна нагороджено комбайнера колгоспу І. В. Свиридова (двічі), тракториста М. І. Салгалова.

Є середня школа, в якій 25 учителів навчають 415 учнів, будинок культури із залом на 700 місць і широкоекранною кіноустановкою, 2 клуби, бібліотека, побутовий комбінат, відділення зв'язку, дільнична лікарня на 25 ліжок, два дошкільні дитячі заклади. В Петрівці встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

В селі працюють 85 комуністів, 168 комсомольців.

Перші писемні відомості про село належать до 1821 року. Інтенсивне заселення почалося після 1861 року. Сюди прибували переселенці з Курської, Полтавської та інших губерній.

У січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу.

Під час Великої Вітчизняної війни понад 400 жителів боролися проти німецько-фашистських загарбників. 120 відзначено бойовими нагородами. Воїнам-односельцям, а також тим, що загинули в боях за визволення села, споруджено пам'ятники. У Петрівці діяла підпільна група (виникла на початку 1943 року), яку очолив колишній військовополонений М. І. Орлов-Бойко.

СОКОЛОГІ́РНЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 50 км від районного центру. Залізнична станція на лінії Мелітополь—Джанкой. Дворів — 415, населення — 1156 чоловік. Сільській Раді підпорядковані села Аркадіївка, Василівка, Виноградний Клин, Вільне, Зоря, Костянтинівка, Макшіївка, Новий Світ, Новогригорівське, Новоєфремівка, Роздолля, Світанок, Якимівка.

В селі міститься центральна садиба колгоспу «Шлях Ілліча», за яким закріплено 4 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3,9 тис. га орної землі. У післявоєнні роки за досягнуті успіхи в розвитку сільського господарства 30 колгоспників відзначені урядовими нагородами. Комбайнера І. М. Гончаренка двічі удостоєно ордена Леніна.

Діють середня школа, де 28 учителів навчають 373 учнів, клуб із залом на 350 місць, бібліотека, відділення зв'язку, 4 крамниці, чайна, медичний пункт, дошкільний дитячий заклад.

В селі працюють 72 комуністи, 142 комсомольці.

Сокологірне засновано 1874 року. Радянську владу проголошено у січні 1918 року. Під час Великої Вітчизняної війни 420 жителів Сокологірного боролося проти ворогів, 157 нагороджено орденами й медалями Союзу РСР. В селі діяли радянські розвідники. За допомогою рації зібрані відомості вони передавали командуванню радянських військ.

СТОКОПАНІ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 16 км від районного центру і за 20 км від залізничної станції Партизани на лінії Мелітополь—Джанкой. Дворів — 221, населення — 770 чоловік. Сільській Раді підпорядковані села Драгоманове, Зоряне, Нова Праця.

Колгосп ім. Карла Маркса, центральна садиба якого міститься у с. Стокопанях, користується 6,2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 5,8 тис. га орної землі, 276 га саду та виноградника, 97 га під баштанними культурами. Господарський напрям — виробництво зерна, м'ясо-молочне тваринництво. Розвинуто також виноградарство, садівництво, овочівництво й баштанництво. 1970 року провідної сільськогосподарської культури — озимої пшениці — зібрали пересічно по 39,8 цнт з гектара.

З допоміжних підприємств працюють слюсарна і теслярна майстерні, кузня, млин.

У післявоєнні роки за високі показники у розвитку сільськогосподарського виробництва 27 трудівників удостоєно урядових нагород. Орденом Леніна нагороджено трактористів Д. В. Атаманюка, Т. В. Ремеза, орденом Жовтневої Революції — тваринника Ф. Є. Черника.

В селі є восьмирічна школа з інтернатом, в якій навчається 172 учні й працює 18 учителів, будинок культури із залом на 450 місць і широкоекранною кіноустановкою, літній кінотеатр, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, дошкільний дитячий заклад, відділення зв'язку, готель для приїжджих, їдальня, майстерні побутового обслуговування. У центрі села, на березі штучного водоймища, насаджено парк.

В селі працюють 34 комуністи, 58 комсомольців.

Письмові згадки про село знаходимо в історичних джерелах з 1820 року. Назва села походить від колодязів (копанок), яких тут було понад сто.

У січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу.

На фронтах Великої Вітчизняної війни боролося проти ворога 260 жителів села, з них 212 відзначено орденами й медалями СРСР. Воїнам-односельцям, що загинули, споруджено пам'ятник.

СТРІЛКО́ВЕ (до 1945 року — Чокрак) — село, центр сільської Ради, розташоване на Ара-

батській Стрілці, за 35 км від районного центру. Дворів — 413, населення — 1241 чоловік.

В селі розміщений винрадгосп «Азовський», за яким закріплено 2,5 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,3 тис. га орної землі (з них 340 — зрошується), 175 га саду та виноградника. Радгосп спеціалізується на виноградарстві. Серед зернових культур провідне місце належить озимій пшениці. 1970 року її пересічно зібрали по 34,1 цнт з га. Розвинуте також тваринництво м'ясо-молочного напряму, тонкорунне вівчарство, птахівництво.

З допоміжних підприємств працюють ремонтні майстерні. За досягнуті успіхи у розвитку сільського господарства 18 працівників відзначено урядовими нагородами.

Є восьмирічна школа, в якій навчається 199 учнів і працює 16 учителів, будинок культури із залом на 450 місць і широкоекранною кіноустановкою, бібліотека, відділення зв'язку, їдальня. Дільнична лікарня має 25 ліжок і рентгенологічний кабінет. У селі розміщена гідрометеорологічна станція. Поблизу Стрілкового у 1963 році виявлено родовище природного газу.

В селі працюють 51 комуніст, 64 комсомольці.

У січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу.

У роки Великої Вітчизняної війни проти ворога боролося 170 жителів села, 100 чоловік нагороджені орденами й медалями, загинуло — 50. Їм споруджено пам'ятник.

ЧОНГА́Р — село, центр сільської Ради, розташоване на Чонгарському півострові, за 41 км від райцентру. Залізнична станція на лінії Мелітополь—Джанкой. Дворів — 304, населення — 1126 чоловік. Сільській Раді підпорядковані села Атамань, Красне Знам'я, Миколаївка, Новий Труд, Попівка, Чернігівка, селища Залізничне і Сиваш.

У селі міститься центральна садиба ордена Леніна колгоспу «Грузія». За ним закріплено 15,1 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 12,2 тис. га орної землі (з них 1450 га зрошуваної), 270 га саду та виноградника. Головний напрям — вирощування зернових культур.

Центральна частина села Чонгар. 1968 р.

Посіви озимої пшениці займають близько 6 тис. га. 1970 року в господарстві зібрали озимої пшениці пересічно по 34,9 цнт з га. Розвинуте вівчарство і м'ясо-молочне тваринництво. В колгоспі налічується близько 25 тис. овець, 5 тис. голів великої рогатої худоби. Потужність усіх електромоторів, що використовуються у господарстві, досягла 16 тис. кінських сил. Середньомісячна оплата праці в колгоспі становить 100 крб., а механізаторів і тваринників — 165 крб. Колгосп узяв на себе всі витрати, пов'язані з організацією безплатного харчування дітей у дошкільних дитячих закладах, половину витрат — на харчування дітей у школах-інтернатах, учням купує шкільну форму.

Г. А. Легунов — Герой Соціалістичної Праці, голова ордена Леніна колгоспу «Грузія». Село Чонгар, 1968 р.

1952 року трудящі села уклали договір на соціалістичне змагання з колгоспниками артілі «Україна» Махарадзевського району Грузинської РСР. Трудівники колгоспу «Грузія» для розведення стада надіслали корів високопродуктивної червоної степової породи, а грузинські колгоспники подали допомогу в розвитку садівництва й виноградарства.

За високі показники у розвитку сільськогосподарського виробництва колгосп «Грузія» у 1967 році нагороджено орденом Леніна, 1970 року — Ленінською почесною ювілейною Грамотою ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС.

У післявоєнні роки 150 передовиків відзначені орденами й медалями Союзу РСР, у т. ч. орденом Леніна нагороджені В. Т. Дуров, П. Я. Зубенко, Є. О. Корхут, Н. Д. Савенко, І. М. Фрісман, орденом Жовтневої Революції — Ф. Г. Кириченко. Понад 25 років очолює господарство кавалер двох орденів Леніна і Жовтневої Революції, Герой Соціалістичної Праці Г. А. Легунов. Він член ЦК КП України, депутат Верховної Ради УРСР і член її Президії, заступник голови Республіканської ради колгоспів.

У селі є середня школа, в якій навчається 462 учні, працює 35 учителів, будинок культури із залом на 500 місць, бібліотека, комбінат побутового обслуговування, медична амбулаторія. Тільки протягом 1965—1970 рр. на культурно-побутове обслуговування витрачено понад 4 млн. крб. Споруджено більш як 700 добротних будинків, обладнані й озеленені садиби, прокладено бетонні й асфальтовані шляхи, тротуари, проведено водопровід. На площі, в центрі села, споруджено пам'ятник В. І. Леніну.

В селі працюють 46 комуністів, 143 комсомольці.

Село виникло у 1922 році. На фронтах Великої Вітчизняної війни 480 жителів села боролося проти німецько-фашистських загарбників, з них 302 відзначено орденами й медалями Сою-

зу РСР. На вшанування пам'яті воїнів громадянської і Великої Вітчизняної воєн в селі встановлено обеліск Слави.

ЩАСЛИ́ВЦЕВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на Арабатській Стрілці, за 18 км від районного центру. Дворів — 406, населення — 1015 чоловік. Сільській Раді підпорядковано село Генічеська Гірка і селище Приозерне.

В селі розміщена центральна садиба винрадгоспу «Арабатський», який користується 4 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3,3 тис. га орної землі (з них 290 га зрошуваної), 108 га саду і виноградника. Господарський напрям — виноградарство й виноробство.

Є середня школа, де навчається 306 учнів і працюють 26 учителів, будинок культури із залом на 300 місць і широкоекранною кіноустановкою, літній кінотеатр, бібліотека, побутові майстерні, фельдшерсько-акушерський пункт. Відкрито дільничну ветлікарню, прокладено водопровід.

Поблизу с-ща Приозерного є озера, багаті на сіль, де щороку її добувають 12 тис. тонн. Тут споруджено завод, який випускає кухонну сіль різного помелу.

В селі працюють 52 комуністи, 122 комсомольці.

Село засноване наприкінці XIX ст. переселенцями з сусідніх губерній.

У січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу. Під час Великої Вітчизняної війни 189 вихідців з села боролося проти ворога, з них 112 удостоєно урядових нагород, загинуло 69 чоловік.

ЩО́РСІВКА (до 1966 року — Новоолексіївка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру і за 4 км від залізничної станції Новоолексіївка на лінії Мелітополь—Джанкой. Дворів — 295, населення — 909 чоловік. Сільській Раді підпорядковані села Бойове і Ярошик.

За колгоспом «Україна», центральна садиба якого міститься у с. Щорсівці, закріплено 4,1 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3,8 тис. га орної землі (з них 663 га зрошується), 179 га саду і виноградника.

Господарський напрям — виробництво зерна, м'ясо-молочне тваринництво і птахівництво. Головною зерновою культурою є озима пшениця, якої 1970 року зібрали по 37,9 цнт з га. Вирощують також ячмінь, соняшник. У 1968 році колгоспу, як переможцю у змаганні за вирощення високого врожаю зернових, було вручено перехідний Червоний прапор Міністерства сільського господарства СРСР та ЦК профспілки працівників сільського господарства і заготівель.

За успіхи в сільськогосподарському виробництві у роки восьмої п'ятирічки 19 трудівників колгоспу відзначені урядовими нагородами, в т. ч. В. П. Радченко орденом Леніна.

В с. Бойовому розташована сортовипробувальна дільниця плодових культур і винограду Державної комісії сортовипробування сільськогосподарських культур при Міністерстві сільського господарства СРСР.

В селі є восьмирічна школа, де навчається 207 учнів і працює 25 учителів, будинок культури із залом на 300 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, дошкільний дитячий заклад, їдальня, поштове відділення. Прокладено водопровід.

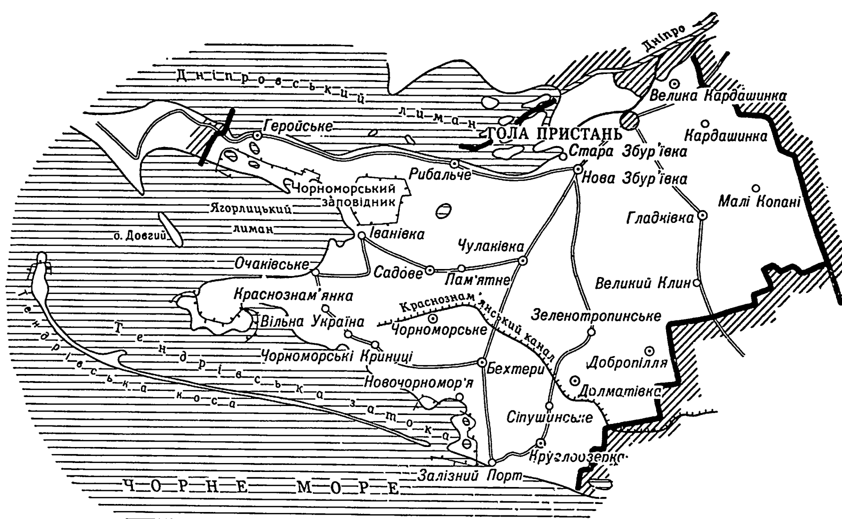
В селі працюють 44 комуністи, 67 комсомольців.

Щорсівку засновано у 60-х роках XIX ст. У січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу.

У роки Великої Вітчизняної війни 290 жителів села боролося проти німецько-фашистських загарбників, 220 чоловік нагороджено бойовими орденами і медалями. Радянським воїнам, що полягли на фронтах війни, споруджено пам'ятник.

Уродженцем села є І. С. Прибильський — заступник міністра хімічного і нафтового машинобудування СРСР.

ГОЛОПРИСТАНСЬКИЙ РАЙОН

Площа району — 3,6 тис. кв. км. Населення 58,5 тис. чоловік, у т. ч. сільського — 45,5 тис. (77,8 проц.), міського — 13 тис. (22,2 проц.). Пересічна густота населення 16,2 чоловіка на кв. км. З корисних копалин є торф, сіль, пісок. Міській та 12 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковані 54 населені пункти. На підприємствах, у радгоспах, колгоспах, установах діє 84 первинні партійні, 98 комсомольських і 77 профспілкових організацій. В економіці провідне місце належить сільськогосподарському виробництву. За 14 радгоспами і 6 колгоспами закріплено 122 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 92,8 тис. га орної землі. В районі є 15 промислових підприємств. Населення обслуговують 55 медичних закладів. У 53 загальноосвітніх школах, у т. ч. 9 середніх, 22 восьмирічних, 20 початкових, школі-інтернаті і школі робітничої молоді, навчається 9381 учень. Крім того, є сільськогосподарський технікум. Культурно-освітню роботу провадять 13 будинків культури, 21 клуб, 49 бібліотек, 55 кіноустановок. У районі 14 пам'ятників В. І. Леніну, 39 пам'ятників воїнам, які загинули в роки Великої Вітчизняної війни.

ГО́ЛА ПРИ́СТАНЬ

ола Пристань — місто районного підпорядкування, центр району, розташоване на річці Конці, притоці Дніпра, за 18 км від Херсона. Населення 13 тис. чоловік. Міській Раді підпорядковане село Білогрудове.

На території сучасного міста люди жили здавна. Свідченням цього є курганні поховання доби бронзи, а також рештки поселення скіфо-сарматських часів[1]. Відомо, що в першій чверті XVIII ст. в урочищі поблизу майбутнього поселення будували свої човни козаки Олешківської Січі, звідси вони вирушали на риболовлю до Великого лиману[2].

Перші відомості про казенне село Голу Пристань знаходимо в історичних документах за 1786 рік. Уже через десять років у ньому налічувалося 208 жителів. Населення швидко зростало за рахунок переселенців з Київської, Полтавської, Курської,

[1] Известия Археологической Комиссии, вып. 59. Птг., 1916, прибавление, стор. 40; В. И. Гошкевич. Летопись музея за 1912 г., вып. 4. Херсон, 1914, стор. 62.

[2] А. Скальковский. Опыт статистического описания Новороссийского края, ч. 1. Одесса, 1850, стор. 129.

Місто Гола Пристань. 1968 р.

Орловської та інших губерній. 1822 року в Голій Пристані проживало 1417 чоловік, було 230 дворів[1].

Головним заняттям державних селян — жителів Голої Пристані було хліборобство. Загальна площа земельних угідь, закріплених за селом, становила 9 тис. десятин. Значна частина їх була непридатною для обробітку. Не вистачало тягла — 1822 року в селі налічувалося лише 272 коней. Жителі займалися скотарством, промислами — виготовляли сукно, полотно, корзини з лози. В першій половині XIX ст. у зв'язку з інтенсивним заселенням краю розвивалися торгівля й судноплавство по річці Конці. Так, протягом 1842—1843 рр. через Голу Пристань пройшло 535 суден і 200 плотів, що перевезли вантажів на суму 2,5 млн. крб.[2] Зростала кількість ремісників і торговців у селі. Та й селяни, частина яких у середині XIX ст. переселилася на Келегейські хутори, використовуючи низини, займалися садівництвом, городництвом і баштанництвом, вирощували фрукти, овочі, а насамперед кавуни на продаж.

Злидні, політичне й економічне безправ'я були постійними супутниками життя голопристанських селян. Вони сплачували оброк, крім того, виконували й інші численні повинності: підводну, шляхову, рекрутську, постійну, етапну тощо. Багато лиха хліборобам завдавали піщані заноси, для боротьби з ними жителі висадили в прилеглих пісках близько 200 десятин червоної лози—шелюги. Незабезпеченість реманентом, добривами, неякісні грунти, часті засухи (так, лише у другій чверті XIX ст. посушливими були 1833, 1839, 1846, 1847, 1850 роки) спричинялися до низької урожайності полів. Пересічний урожай основних зернових культур — жита й пшениці в другій половині XIX ст. становив 20—25 пудів з десятини[3]. Розміри наділів через зростання населення весь час зменшувалися. Це призводило до дальшого зубожіння бідняцько-середняцьких господарств Голої Пристані.

В другій половині XIX ст. Гола Пристань входила до складу Збур'ївської волості Дніпровського повіту Таврійської губернії. На початку 70-х років від села відокремилися Келегейські хутори.

У листопаді 1866 року спеціальним законом про поземельний устрій державних селян їм передали землю в особисте користування. Порівняно з дореформеним часом державний оброчний податок зріс пересічно на 15 проц. 1884 року в Голій Пристані налічувалося 459 дворів, з них 207 не мали надільної землі, бо господарі їх вважалися прийшлими. Становище цих родин було досить тяжким. Вони платили громаді за торгові й ремісничі підприємства, за випас худоби тощо. Довгий час їм не дозволяли орендувати землю. В 1885 році з 252 корінних господарств 182 обробляли наділи до 10 десятин, 62 — від 10 до 25, 7 — від 25 до 50, 1— понад 50 десятин землі. Щоб звести кінці з кінцями, безземельні й малоземельні господарства змушені були орен-

---

[1] ЦДВІА СРСР, ф. ВУА, спр. 21 476, арк. 1.

[2] ЦДАДА СРСР, ф. 1355, оп. 1, спр. 1551, арк. 1. А. Скальковский. Опыт статистического описания Новороссийского края, ч. 1, стор. 129.

[3] Херсонський облдержархів, ф. 14, оп. 2, спр. 371, арк. 2. Сборник статистических сведений по Таврической губернии, т. 2, стор. 40.

дувати землю. Чотири посередники брали в оренду у сусіднього поміщика 2467 десятин землі, а потім здавали її невеликими ділянками селянам на кабальних умовах[1].

Царський уряд ввів обов'язковий викуп землі державними селянами лише законом від 12 червня 1886 року. Вони одержали землю з розрахунку 6,8 десятини на чоловічу душу, щорічно вносячи до казни викупних платежів на суму 5,1 тис. крб. Опріч того, селяни вносили значну кількість інших платежів[2].

Розширилися площі під городами, баштанами, збільшилося виробництво хліба, реміснчих виробів, вилов риби на продаж. Розвиток торгівлі викликав необхідність регулярного зв'язку села з іншими населеними пунктами, зокрема з Херсоном. Найбільш зручним щодо цього виявився водний шлях. 1868 року, після багаторічної тяганини, надійшов дозвіл про спорудження тут пристані, що мало велике значення для дальшого розвитку торгівлі, зростання місцевого суднобудування. В кінці 60-х років щорічне число суден, що заходили в порт, досягло тисячі, а річні торгові обороти зросли до 3 млн. крб. З поміщицьких економій через Голу Пристань в глиб країни і за кордон вивозили понад 15 тис. чвертей хліба і близько 10 тис. пудів мериносової вовни. Щорічно звідси надходило близько 300 тис. пудів солі, видобутої на Прогнойських промислах[3]. Навігаційний період тривав з травня по листопад. Хліб і сіль вивозилися до Одеси і Миколаєва, ліс, що прибував з верхів'їв Дніпра,— в Євпаторію, Севастополь, Ялту, Феодосію і азовські порти. На зворотному шляху з Ростова і Таганрога сюди доставляли кам'яне вугілля.

Судна були переважно парусні, вантажопідйомністю близько 6 тис. пудів кожне. Обслуговували таке судно, як правило, 3 матроси й шкіпер. Місячна заробітна плата їх становила 12—18 крб. Судновласники часто відправляли в морські плавання судна, не пристосовані до цього. Так, лише 1885 року в морі затонуло 50 дніпровських суден[4].

Значного поширення набув і рибний промисел. Риболови наймали місця для ловлі у власників та орендарів — посередників, сплачуючи їм від 20 до 150 крб. за сезон. Рибу продавали на місцевому ринку або оптом збували херсонським купцям. Виникла потреба в налагодженні зв'язку з іншими районами країни. Пошту, що доставляла кореспонденцію один раз на тиждень, в Голій Пристані відкрили 1867 року. На пропозицію видатного російського вченого і винахідника О. С. Попова було вирішено встановити радіозв'язок між Голою Пристанню й Херсоном. Будівництво радіостанції поклали на Одеський поштово-телеграфний округ. В 1902 році найближчий друг і помічник О. С. Попова інженер П. М. Рибкін установив першу на Україні цивільну радіостанцію[5].

На початку XX ст. в Голій Пристані проживало 6,1 тис. чоловік, налічувалося понад 50 приватних торговельних підприємств, пивоварний завод, діяли ярмарок та базари.

Трудящі Голої Пристані включилися в загальноросійську боротьбу пролетаріату й селянства проти експлуататорів. Голопристанська біднота разом з селянами навколишніх сіл 1905 року громила маєтки, самовільно випасала худобу на землях поміщиків. Під час першої російської революції активно діяла Голопристанська соціал-демократична група, що виникла в 1905 році. В донесенні повітового справника таврійському губернаторові про політичне становище в Дніпровському повіті відзначалося: «Крім Каховки, центрами... революційних організацій... були ще місто Олешки і Гола Пристань. В жовтні 1905 року соціал-демократична організація всіх трьох згаданих пунктів об'єдналася з селянським союзом... Об'єднана організація всю свою діяльність з жовтня спрямувала на пропаганду серед сільського населення»[6]. Боротьба трудящих набула такого розмаху, що царський уряд для при-

---

[1] Сборник статистических сведений по Таврической губернии, т. 2, таблиці Б-86, стор. 43.
[2] Там же, таблиці А-12, А-13.
[3] Постановления Днепровского уездного земского собрания, стор. 97.
[4] Сборник статистических сведений по Таврической губернии, т. 2, стор. 41, 42.
[5] Газ. «Юг», 24 серпня 1903 р.
[6] Революционная борьба на Херсонщине в 1905—1907 гг., стор. 273.

душення її направив у Дніпровський повіт, у т. ч. й Голу Пристань, війська. Революційний рух не вщухав і 1906 року. Влітку в Голій Пристані розповсюджувалися листівки революційного змісту[1]. І після поразки революції трудящі голопристанці не припиняли підготовки до нових класових боїв. Так, в повідомленні помічнику начальника Херсонського губернського жандармського управління в Дніпровському повіті від 10 липня 1909 року вказувалося, що «... в бібліотеці професійної спілки робітників в с. Голій Пристані необхідно... з метою вилучення книг тенденційно злочинного змісту, провести обшук, а також обшукати осіб, які ... зареєстровані наглядом — відвідувачів бібліотеки і підозрюваних у належності до соціал-демократичної організації...»[2].

Роки реакції, столипінщина тяжко відбилися на становищі трудящих, яке погіршувалося ще й частими засухами (з 1900 по 1913 рр. шість років були посушливими). Орендна плата за орну землю і пасовища зросла в 1,5—2 рази.

Низький життєвий рівень, антисанітарія, відсутність медичного обслуговування призводили до поширення інфекційних захворювань серед трудящих. Особливо великі спалахи холери та інших епідемічних захворювань відбулися в голодні 1891—1892 рр. Лише з 1893 року в Голій Пристані почав працювати земський лікар.

З давніх давен жителі Голої Пристані помітили цілющі властивості місцевого солоного озера. Купаючись в озері, користуючись його грязями, вони виліковували рани, висипи, лишаї, болі в суглобах ніг. Це приваблювало багатьох хворих. В 1889 році Херсонське повітове земство відкрило тимчасову невелику грязелікарню. Навіть після розширення 1912 року лікарня приймала за сезон лише 400 хворих, які жили в невпорядкованих приміщеннях типу бараків.

Першу школу в Голій Пристані відкрито в 1867 році. 1890 року тут вже діяло 5 невеликих шкіл, що охоплювали 362 учнів, у т. ч. 109 дівчаток. 1875 року в селі відкрито спеціальні морехідні класи. Всі ці навчальні заклади охопили незначну кількість дітей шкільного віку, більшість населення не знала грамоти.

Нові страждання принесла бідноті перша світова війна. Залишені без годувальників, селянські родини були приречені на голодне існування. В Голій Пристані, як і в багатьох інших населених пунктах, спалахували продовольчі заколоти. Особливо часто вони відбувалися в 1917 році. Доведені до відчаю солдатки вимагали збільшення пайка і відновлення довоєнних цін на хліб[3]. Не наступило відчутного поліпшення у становищі трудящих і після перемоги Лютневої буржуазно-демократичної революції. Революційний рух зростав. Улітку 1917 року в Голій Пристані виникла Рада робітничих і солдатських депутатів[4].

Звістку про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді голопристанці зустріли з радістю. Радянську владу в Голій Пристані встановлено в січні 1918 року. В селі тоді почала діяти тимчасова Рада робітничих, солдатських і селянських депутатів[5], яка передала селянам землю без викупу.

Утвердження Радянської влади відбувалось в умовах запеклої боротьби з зовнішньою і внутрішньою контрреволюцією. Основною і найбільш активною силою в боротьбі проти ворогів були революційно настроєні солдати і матроси, що повернулися з фронту.

Наприкінці березня 1918 року село захопили австро-німецькі окупанти. Трудящі під керівництвом більшовиків піднялися на боротьбу проти ворога. Навесні почав діяти партизанський загін голопристанців, який разом з іншими загонами Херсонщини близько трьох тижнів вів бої проти окупантів. Австро-німецькі війська залишили Голу Пристань у грудні 1918 року, а вже на початку наступного року її захо-

---

[1] Революционная борьба на Херсонщине в 1905—1907 гг., стор. 289.
[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 268, оп. 1, спр. 398, арк. 52.
[3] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 2, стор. 341.
[4] Победа Советской власти на Херсонщине, стор. 64.
[5] Сорок років Радянської влади на Херсонщині, стор. 26.

пили англо-французькі інтервенти. Боротьбою трудящих проти них керував підпільний більшовицький осередок[1].

Радісно зустрічала біднота села своїх визволителів — воїнів Червоної Армії, під натиском яких у березні 1919 року інтервенти відступили. Трудящі висловлювали готовність боротися до кінця проти ворогів зі зброєю в руках, вітали створення сільського ревкому[2], який розподіляв продовольчі ресурси, землю, організовував боротьбу проти контрреволюції.

На початку липня 1919 року в село вдерлися денікінці і вчинили жорстоку розправу над активними борцями за владу Рад. Вони ловили на вулицях жителів і під ударами шомполів і нагаїв вимагали назвати прізвища радянських активістів. Озвірілі білогвардійці грабували й розстрілювали населення, а 20 чоловік повісили[3].

Боротьбу проти денікінців очолив підпільний більшовицький осередок. Під його керівництвом у районі Голої Пристані почав діяти партизанський загін, що у серпні влився до складу селянського полку, створеного в Херсоні. Полк мужньо бився проти білогвардійців і куркульських банд[4]. 14 лютого 1920 року червоноармійські частини визволили Голу Пристань від денікінців. Наступного дня відбувся багатолюдний мітинг трудящих, які висловили повну підтримку Радянській владі й Червоній Армії[5].

Однак перепочинок виявився короткочасним. В червні Голу Пристань захопили врангелівські війська. Для трудящих знову настали дні тяжких випробувань. Поряд з грабежами врангелівці провадили примусову мобілізацію місцевих жителів. За відмову служити в білій армії вони розстріляли голопристанців Г. І. Лисенка і І. Т. Голенка.

Врангелівці уперто обороняли свій лівобережний форпост. У серпні, вересні й жовтні тут висаджувалися червоноармійські десанти, але під натиском переважаючих сил ворога відступили. 17 жовтня 1920 року частини Червоної Армії у взаємодії з дивізіонами канонерських і посильних суден Чорноморського флоту визволили Голу Пристань. В боях за населений пункт особливо відзначилася команда канонерського човна № 3. Його командир К. Ю. Андреус був нагороджений орденом Червоного Прапора[6].

Закінчилася громадянська війна. Відновив роботу сільський революційний комітет, очолюваний комуністом І. С. Гончаровим. Навесні 1921 року поновив роботу партійний комітет. Йому підпорядковувалося 3 осередки, в яких налічувалося близько 60 комуністів. Їх активними помічниками стали 35 комсомольців Голої Пристані, теж об'єднаних в осередок[7]. Понад сто чоловік були членами комнезаму, створеного у селі на початку 1921 року.

Руїни, засуха 1921—1922 рр., голод, куркульський бандитизм — в таких умовах трудящі розпочали відбудову господарства. Контрреволюція прагнула використати ці тимчасові труднощі для повалення Радянської влади. Влітку 1921 року радянські чекісти викрили таємну організацію «Відродження Росії № 8», що складалася з колишніх білогвардійців, куркулів тощо і діяла в багатьох населених пунктах Дніпровського повіту, в т. ч. у Голій Пристані. Місцеві куркулі провадили таємну агітацію проти Радянської влади. В лютому 1922 року для ліквідації такого надзвичайного становища сільвиконком, обраний влітку 1921 року, передав свої пов-

---

[1] Победа Советской власти на Херсонщине, стор. 23.

[2] Там же, стор. 159, 160; Газ. «Новая заря» (Херсон), 30 марта 1919 р.

[3] Победа Советской власти на Херсонщине, стор. 215. Сорок років Радянської влади на Херсонщині, стор. 59.

[4] М. Гриценко. З історії боротьби з інтервентами збройних сил революції на Херсонщині, стор. 25.

[5] Победа Советской власти на Херсонщине, стор. 233, 234; Газ. «Правда», 20 лютого 1920 р.

[6] Моряки в борьбе за власть Советов на Украине, стор. 522, 550.

[7] Херсонський облдержархів, ф. Р-3131, оп. 1, спр. 13, арк. 4, 6; ф. Р-816, оп. 1, спр. 2, арк. 38, 165.

новаження призначеному ревкому[1]. Революційний комітет мобілізував усі наявні сили для ліквідації тяжкого становища, залучаючи до цього трудящих. Для зручності роботи все село було розбито на квартали, обрано квартальні комітети. Члени ревкому вирішували величезне коло різноманітних питань. Так, лише на одному з засідань, 4 квітня 1922 року розглядалися питання: про боротьбу з бандитизмом, посівну кампанію, створення санітарно-гігієнічної комісії, боротьбу з голодом та інше[2].

При ревкомі було створено комітет допомоги голодуючим, який організовував облік, охорону й розподіл продовольчих і паливних ресурсів. Значну допомогу надавала голодуючому населенню і держава, зокрема посівним матеріалом. У Голій Пристані було створено два пункти громадського харчування, які насамперед обслуговували дітей. Серед голодуючого населення розподілялася також риба, виловлена членами кооперативу «Праця рибалок», який виник у той час[3].

Спільними зусиллями з голодом було покінчено. Почуття братерського обов'язку керувало голопристанцями — працівниками радянських установ району, коли, зібравшись на загальні збори 23 жовтня 1924 року, вони вирішили подати матеріальну допомогу ленінградським робітникам, які постраждали від повені. Вони відчислили для російських братів частину свого заробітку[4].

З перших місяців мирного життя органи Радянської влади провели конфіскацію засобів виробництва в експлуататорських верств населення, облік цінностей і організацію їх охорони, вилучення зброї у контрреволюційних елементів. Провадилася робота щодо зрівняльного розподілу земель.

Восени 1921 року запрацював паровий млин. Встановлена на ньому динамомашина давала електроенергію для освітлення установ. Було налагоджено виробництво цегли, черепиці й вапна. На місцевому торфопідприємстві працювало понад сто чоловік. Торф у той час вивозився до Херсона, Одеси, Миколаєва та інших міст.

Провадилися значні роботи щодо укріплення величезних площ сипучих пісків. Протягом 1924—1925 рр. було висаджено різних порід дерев на площі 305,5 десятини, а також закладено лісорозсадник, де поряд з акаціями, лохом, гледичією, почали розводити сосну.

Ще гриміли бої громадянської війни, а органи Радянської влади розглядали і вирішували питання охорони здоров'я, лікування і відпочинку трудящих. У телеграмі голові Раднаркому України від 15 квітня 1919 року В. І. Ленін вказував на терміновість заходів щодо охорони південних курортів, відвойованих Червоною Армією — Одеси, Голої Пристані, Бердянська та інших[5]. Курорт «Гопри» почав працювати влітку 1923 року, де протягом двох наступних років лікувалося понад 2 тисячі трудящих. Лікарню на 25 ліжок відкрили в Голій Пристані незабаром після закінчення громадянської війни.

У 1922 році в селі діяли дві початкові школи, а також семирічна, в якій було створено першу піонерську організацію. Відкрилася професійно-морська школа, яка готувала штурманів далекого і річкового плавання (її ліквідовано влітку 1923 року). Працювали школи ліквідації неписьменності й малописьменності серед дорослого населення, де самовіддано трудилися комуністи й комсомольці, вчителі. Зростала активність трудящих, їх тяга до знань. Бібліотеку, відкриту 1921 року, щоденно відвідувало 100—200 читачів. У гуртках політграмоти, агрономічному, а також в створених при клубі драматичному, хоровому, в духовому оркестрі брало участь понад 300 чоловік. Особливо активними були комсомольці й молодь, які організовували свята, концерти, ставили спектаклі. 7 березня 1922 року увагу жите-

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-1887, оп. 3, спр. 245, арк. 59; ф. Р-3131, оп. 1, спр. 1, арк. 20; спр. 135, арк. 11.

[2] Там же, ф. Р-832, оп. 1, спр. 2, арк. 43, 44.

[3] Там же, арк. 4, 13, 199; ф. Р-3131, оп. 1, спр. 135, арк. 10, 11.

[4] Там же, ф. Р-631, оп. 1, спр. 235, арк. 11.

[5] В. И. Ленин. Полное собрание сочинений, т. 50, стор. 381, 382.

лів села привернуло оголошення такого змісту: «В театрі Басова о 3-й годині дня відбудеться мітинг-концерт, ... а о 7-й годині вечора буде поставлена п'єса в 4-х діях «Безробітні». Весь збір піде на користь голодуючих Голої Пристані»[1].

У березні 1923 року Гола Пристань стала центром району. В той час у селі налічувалося 1134 двори, 5024 жителі. Почали працювати районний комітет партії і райвиконком. Багато років головою Голопристанського райвиконкому працював колишній моряк, партизан часів громадянської війни, комуніст О. М. Деремешко, активний учасник радянського будівництва у районі.

За рішенням Радянського уряду 1927 року засновано Чорноморський заповідник, його управління і музей розмістилися в Голій Пристані. Працівники заповідника розгорнули наукову роботу щодо охорони й вивчення природного комплексу пониззя Дніпра і прилеглих ділянок Чорноморського узбережжя, вивчення гніздування і зимівлі птахів, корисних степових рослин, цілинних степів.

Кількість населення у селі швидко зростала. Основна частина його жила не з сільського господарства. Це були рибалки, матроси, робітники торфопідприємства, ремісники й кустарі, службовці. Тому 1928 року Голу Пристань перевели до категорії селищ.

Відбудова народного господарства в цілому завершилася до 1925 року. Але найбільш слабкою ланкою на той час залишалося сільське господарство. Засуха 1927—1928 рр. тяжко позначилася на становищі селян. Посівні площі 1927 року становили лише 84,5 проц. довоєнних. Незважаючи на те, що Радянська влада наділила селян землею, процес дроблення господарств тривав. На кінець 1927 року в Голопристанському районі було 66,7 проц. бідняцьких, 19,6 проц. середняцьких і 13,7 проц. куркульських господарств[2]. Єдиним виходом з такого стану був шлях, вказаний В. І. Леніним у кооперативному плані, розвиненому й конкретизованому в документах партії. Комуністи, інтелігенція розгорнули роз'яснювальну й організаторську роботу серед селян і кустарів, доводячи їм переваги великого колективного господарства перед дрібним селянським. У Голій Пристані в ті роки стало традицією проведення свята врожаю. Вперше воно відбулося ще в жовтні 1924 року. До центрального майдану прямували святкові колони трудящих. Попереду, вслід за трактором, йшли дівчата у вінках з колосків, з серпами. На площі відбувся мітинг, де з доповіддю виступили місцевий агроном, представники сіл району. Після мітингу трудящі з інтересом спостерігали за роботою трактора, дивовижної для того часу машини, яка, переорюючи межі, сприяла й перелому в свідомості селян[3].

Перша сільськогосподарська артіль — «12-річчя Жовтня», що об'єднувала 360 селянських родин, виникла в Голій Пристані восени 1929 року. Наступного року створено й риболовецьку артіль «Хвиля революції». Кустарі й ремісники селища об'єдналися в промислові артілі «Комунар», «Кооплозовик», «Труд інвалідів», де виготовляли взуття, меблі, збрую тощо.

В 1930 році в колгоспі «12-річчя Жовтня» був створений партійний осередок, до якого в 1933 році входило 10 комуністів, у т. ч. 3 жінки. Члени партії, спираючись на широкий колгоспний актив, провадили велику агітаційно-масову роботу серед трудящих, особистим прикладом запалювали їх на нові трудові звершення.

Шалений опір колективізації чинили куркулі. Вони ставали на шлях залякувань, шантажу, терору, прагнучи не допустити незаможних селян до колгоспів. У районі 1930 року було кілька випадків звірячої розправи куркулів над радянськими активістами. Так, куркулі вчинили замах на життя сільського активіста, організатора червоної валки хліба П. Клименка[4].

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-832, оп. 1, спр. 2, арк. 19.
[2] Там же, ф. Р-881, оп. 1, спр. 55, арк. 4, 9, 10.
[3] З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 1, стор. 423, 424.
[4] Історія селянства Української РСР, т. 2, стор. 144. З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 3, стор. 159.

Це викликало гнів і обурення колгоспників, які, зібравшись на загальні збори, ухвалили рішення про виселення куркульських родин за межі району[1].

Господарство артілі з кожним роком росло й міцніло. 1940 року колгосп об'єднував 421 селянське господарство, за ним було закріплено 1,1 тис. га орної землі, з них 73,5 га виноградників. Господарство мало 4 тваринницькі ферми, птахоферму, пасіку, винокурню. Валовий доход колгоспу напередодні Великої Вітчизняної війни становив 1,8 млн. карбованців.

Успішно трудилися члени колективу промислової артілі «Комунар», де з кожним роком зростала продуктивність праці, механізація виробництва. 1939 року трудівники виконали річний план за 9 місяців, виготовивши на сотні тисяч карбованців товарів широкого вжитку. Зросло господарство річкового порту, до причалів якого щоденно швартувалися десятки пасажирських і вантажних суден. З кінця 1939 року почав працювати Голопристанський лісгосп, де розгорнулися роботи щодо залісення пісків. Напередодні Великої Вітчизняної війни в Голій Пристані діяло понад 30 торговельних точок.

Впорядкування селища стало всенародною справою. На суботниках і недільниках трудящі висадили тисячі дерев і кущів, багато квітів. Впорядковувалися вулиці. Більшість житлових будинків було електрифіковано і радіофіковано.

Працювала добре обладнана поліклініка і новозбудована районна лікарня на 75 ліжок. На курорті «Гопри» збудували два двоповерхові корпуси, водолікарню, клуб, їдальню, створено кілька нових кабінетів і лабораторій. Тут одночасно могло лікуватися близько 600 чоловік.

У передвоєнні роки повністю було ліквідовано неписьменність серед дорослого населення. Працювала середня школа, для якої 1941 року почали будувати нове приміщення.

Справжнім осередком культурно-масової роботи став районний будинок культури, де діяли хоровий, драматичний та інші гуртки художньої самодіяльності. Після того як в 1934 році будинок культури одержав апаратуру для звукового кіно, подивитися кінофільми приходили люди з близьких і віддалених сіл. 1941 року розпочалося спорудження нового приміщення для будинку культури. Близько 30 тис. томів мала у своєму фонді районна бібліотека.

З кожним днем заможнішим і культурнішим ставало життя трудящих. Успіхи в соціалістичному будівництві радували радянських людей, вселяли в їх серця глибоку віру в правильність ленінського курсу партії, почуття гордості за свою соціалістичну Батьківщину. Та ненависний ворог — фашистська Німеччина, напавши на Радянський Союз, приніс з собою насильство, смерть, грабування, розруху, голод.

Партійна організація і органи місцевої влади провели велику роботу щодо організації охорони врожаю, створення загонів народного ополчення, евакуації людей і матеріальних цінностей у східні райони країни[2]. Багато голопристанців, у т. ч. жінок, просили зарахувати їх добровольцями до діючої армії.

13 вересня 1941 року Голу Пристань окупували фашистські війська. Для жителів селища настали дні тяжких випробувань. Жорстоку розправу чинили гітлерівські головорізи над населенням. Лише 8 жовтня 1941 року вони розстріляли понад сто жителів Голої Пристані. В період тимчасової окупації селища від рук фашистських катів загинуло десятки голопристанців — активістів, партійних і радянських діячів, комсомольців, серед них — працівник райвиконкому П. Б. Безкровний, голова колгоспу «12-річчя Жовтня» П. Й. Цибульський та інші.

Та радянські люди не схилили голови перед окупантами. Вже восени 1941 року в Голій Пристані виникла підпільна група, очолювана секретарем райкому партії П. М. Козюрою і головою райвиконкому І. М. Пучніним[3]. Незабаром виникли ще дві

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-2, оп. 1, спр. 621, арк. 14.
[2] Херсонская область в годы Великой Отечественной войны, стор. 51.
[3] Херсонський облпартархів, ф. 46, оп. 114а, спр. 10, арк. 19, 20; спр. 26, арк. 70.

підпільні групи. Одну з них очолював лісничий А. Г. Форманюк. До складу групи входили Н. А. Форманюк, В. О. Биканов, Д. В. Кравченко та інші. Вони збирали зброю, надавали допомогу пораненим і полоненим червоноармійцям, забезпечували їх всім необхідним, переправляючи в безпечні місця. Коли, з наближенням Червоної Армії, в листопаді 1943 року гітлерівці почали руйнувати селище, група вступила з ними в бій і не допустила знищення будівель лікарні і курорту[1].

Ще одну підпільну групу очолював працівник районного будинку культури К. І. Герасименко. Група об'єднувала переважно молодь. Підпільники знищували застави окупантів у дніпровських плавнях, розповсюджували зведення Радянського інформбюро, провадили агітаційну роботу серед населення, перешкоджали відправці молоді району до Німеччини[2].

Підпільний райком КП України на чолі з П. М. Козюрою встановив зв'язок з іншими групами Голої Пристані й району[3]. На початку 1943 року було налагоджено зв'язки з Херсонською підпільною організацією. Однак в умовах безлісся широко розгорнути бойові дії було важко. Багато голопристанців, ризикуючи життям, допомагали підпільникам, вели боротьбу проти загарбників.

Комсомолець Г. М. Скалдін, рибалка колгоспу «Хвиля революції» зі своєю матір'ю Надією Наумівною деякий час переховували в своєму будинку радянських парашутистів з радіостанцією. В будинку К. О. Олійникової була явочна квартира підпільників із групи П. М. Козюри, сама вона була їх зв'язковою[4].

Визволили Голу Пристань від окупантів 4 листопада 1943 року підрозділи 5-го гвардійського Донського козачого кавалерійського корпусу під командуванням генерал-лейтенанта О. Г. Селиванова. Натиск радянських військ був настільки могутнім і блискавичним, що фашисти залишили на пристані багато награбованого хліба, худоби, а також тисячі посилок, приготовлених для відправки в Німеччину.

Жителі Голої Пристані з величезною радістю зустрічали своїх визволителів. Працівник причалу Я. Д. Куликов приніс схований ще в 1941 році червоний прапор і передав його радянським воїнам.

Німецькі окупанти завдали величезної шкоди народному господарству райцентру. Вони знищили і пограбували майно колгоспів, торфопідприємства, промартілей, електростанції, шкіл, клубів, бібліотек, музею Чорноморського заповідника, лікарні і курорту.

Близько 2800 голопристанців за мужність і героїзм, проявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, були нагороджені орденами і медалями СРСР. Серед них — двічі Герой Радянського Союзу, льотчик-винищувач П. О. Покришев. В роки війни він здійснив 305 бойових вильотів, збив 38 фашистських літаків.

Колгоспники, механізатори Збур'ївської МТС, яка обслуговувала й райцентр, річковики і працівники підприємств, спеціалісти сільського господарства, всі трудящі докладали багато зусиль до того, щоб відновити зруйноване господарство, налагодити виробництво, подати допомогу Червоній Армії для повного розгрому німецько-фашистських окупантів. До фонду Червоної Армії було здано 31 тис. пудів хліба, на будівництво танкової колони зібрано 2,3 млн. крб. У фонд допомоги сім'ям військовослужбовців трудящі району здали 595 тонн зерна, 57 тис. крб. грішми, відрахували 15,1 тис. трудоднів. Учителі брали участь у збиранні коштів на будівництво літака «Освітянин Херсонщини»[5]. Голопристанці взяли шефство над госпіталем, розміщеним у ті роки в райцентрі. Вони допомагали доглядати за пораненими, забезпечували їх свіжими фруктами і овочами, влаштовували для поранених воїнів концерти. Сотні посилок було відправлено фронтовикам.

---

[1] Херсонський облпартархів, ф. 46, оп. 114а, спр. 10, арк. 18.
[2] Там же, арк. 14—19; спр. 26, арк. 33, 41, 48.
[3] Там же, ф. 3562, оп. 3, спр. 29, арк. 22.
[4] Там же, ф. 46, оп. 114а, спр. 10, арк. 15—19; спр. 26, арк. 115, 116.
[5] Газ. «Наддніпрянська правда», 18 червня і 24 жовтня 1944 р.; 15 січня 1945 р.

Трудящі Голопристанського району шефствували над шахтою «Дельта» тресту «Ворошиловградвугілля». Вони відправляли шахтарям продукти харчування, допомагали робочою силою, вели обмін делегаціями. Колектив шахти 1944 року успішно завершив відбудовні роботи і достроково виконав план видобутку вугілля[1]. Багато жителів Голої Пристані успішно працювали на відбудові Дніпровської гідроелектростанції ім. В. І. Леніна. 57 трудівників колгоспу «12-річчя Жовтня» нагороджено медалями «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.».

Незабаром після визволення відновили роботу районний комітет партії та райвиконком. До кінця 1943 року почали працювати промислові артілі «Комунар» і «Лозовик», медичні заклади, початкова й середня школа, радіовузол, друкарня, вийшли перші номери районної газети «Південна комуна». Колектив торфопідприємства 1944 року видобув 8,5 тис. тонн сухого торфу замість запланованих 7 тис. тонн. Самовіддано трудилися колгоспники.

Після переможного закінчення Великої Вітчизняної війни до Голої Пристані повернулися демобілізовані воїни. Були створені первинні партійні організації на торфопідприємстві, у промартілі «Комунар», рибгоспі «Хвиля революції», колгоспі «12-річчя Жовтня» та інших колективах райцентру. Колгоспна партійна організація, яка складалася з 3 чоловік, зуміла згуртувати навколо себе значний колгоспний актив. Активно діяла агітаційна група при райкомі партії, що об'єднувала 32 лектори і пропагандисти. Колгоспні агітатори запалювали людей на трудові подвиги не лише полум'яним словом, але й особистим прикладом; вони були організаторами трудового змагання. Держава допомогла трудящим насінням, технікою, худобою. Так, лише за квітень—травень 1945 року район одержав понад 100 коней. Це дало можливість створити племінну ферму[2].

До 1950 року відбудова господарства Голої Пристані була в основному завершена. Добре трудився колектив промислової артілі «Комунар». Слюсар І. С. Головко виконував річні норми на 325—327 проц., столяр О. Н. Герасименко і коваль А. І. Іванов — на 320 проц. Трудівники Голопристанського лісгоспу за 1946—1950 рр. засадили лісом близько 2 тис. га піщаних земель. 1950 року рибгосп «Хвиля революції» виконав план вилову риби на 110 проц. Успішно трудилися колгоспники артілі «12-річчя Жовтня». Так, ланка Н. Н. Соловйової зібрала по 260 цнт помідорів з гектара.

За відбудовні роки розширилася районна лікарня: кількість ліжок у ній досягла 100. Розгорнув роботу курорт «Гопри». У двох середніх і чотирьох початкових школах навчалося понад 1,5 тис. дітей. Діяли районний будинок культури і кінотеатр, чотири бібліотеки. 1946 року Голу Пристань передено до розряду селищ міського типу.

Дальшого розвитку досягли трудові колективи Голої Пристані у післявоєнних п'ятирічках. З року в рік зростали прибутки колгоспу. 1950 року вони становили 1,1 млн. крб., а в 1958 році — досягли 4 млн. крб. Колгосп одержав по 50 цнт м'яса на 100 га земельних угідь, значно перевиконавши план продажу державі тваринницької продукції. Непоганою як на той час була врожайність колгоспних ланів. Зростала оплата праці колгоспників. 1954 року члени артілі одержали на трудодень по 1 кг зерна і по 2,8 крб. грішми, в 1958 році доходи колгоспників були подвоєні[3].

1969 року за рішенням колгоспників артіль «12-річчя Жовтня» була перетворена на винрадгосп «Дніпровський». Радгоспу виділено 3858 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1114 га орної землі, зрошується 158 га. Під виноградниками зайнято 252 га. 1971 року валовий збір винограду становив 2281 цнт. Значного розвитку набуло й овочівництво. Радгоспні теплиці займають площу 3,5 га. Господарство добре

[1] Херсонський облпартархів, ф. 46, оп. 1, спр. 10, арк. 14; газ. «Наддніпрянська правда», 8 вересня 1944 р.

[2] Херсонський облпартархів, ф. 46, оп. 1, спр. 389, арк. 42 Херсонський облдержархів, ф. Р-1979, оп. 2, спр. 33, арк. 312.

[3] Херсонський облпартархів, ф. 141, оп. 2, спр. 7, арк. 70.

механізоване. Загальна потужність електроустановок становить 3,7 тис. кінських сил. 1971 року радгосп одержав 0,6 млн. крб. чистого прибутку.

Значний крок уперед зроблено і в розвитку промисловості міста (1958 року Голу Пристань переведено до категорії міст районного підпорядкування). 1960 року на базі промартілі «Комунар» створено однойменний завод, який освоїв випуск катерів, човнів, а також меблів і іншої продукції. Штампувальник заводу І. Т. Верлатий був делегатом XXIV з'їзду КП України. Почав працювати завод твердокомишитових плит. Семи його бригадам і 60 трудівникам присвоєно звання бригад і ударників комуністичної праці. 1960 року став до ладу райхарчокомбінат, де налагоджено випуск консервів, безалкогольних напоїв, рисової крупи, олії тощо. З 1955 року в Голій Пристані діє велике добре оснащене автопідприємство. В ньому є понад 100 вантажних автомобілів, 40 автобусів, 13 легкових таксі.

У зв'язку з розгортанням робіт для створення зрошувальної системи 1964 року в місті створено машинно-меліоративну станцію, що має понад 100 тракторів і землерийних машин. Діють 3 будівельні організації, пересувна механізована колона, будівельна дільниця і будівельно-ремонтне управління. Працює комбінат побутових підприємств. Місто підключене до державної енергомережі. Потреби трудящих в промислових і продовольчих товарах задовольняють близько 50 торговельних підприємств.

Широко розгорнув роботу Чорноморський державний заповідник, підпорядкований з 1958 року Інституту зоології АН УРСР. Заповідник займає площу 9,4 тис. га суходолу і 24,7 тис. га водного дзеркала, включає лісостепову й приморську ділянки та острівці між Дніпровським лиманом і Тендрівською косою. Це єдине в СРСР місце гніздування середземноморських чорноголових чайок, які знищують комах—шкідників сільського господарства. На островах розміщені численні колонії морського голубка, чорнодзьобого крячка тощо. В затоках щорічно зимують сотні тисяч диких качок і 12—15 тис. лебедів. Під час осіннього і весняного перельотів тут зупиняються тисячні зграї гусей, куликів, дрохв, перепелів. У заповіднику провадяться значні наукові дослідження. Щоб вивчити шляхи перельоту, місця зимівлі, тривалість життя птахів, здійснюється масове кільцювання. Протягом 1929—1966 рр. окільцьовано близько 300 тис. птахів. 1964 року вперше сюди завезено 12 плямистих оленів. Акліматизація пройшла успішно, вони швидко розмножуються — вже налічується понад 250 оленів. На землях заповідника близько 600 видів рослин. Особливо красиві заповідні гаї — березові, дубові, вільхові, осикові. Вчені вивчають вплив багаторічних дикоростучих трав на поліпшення колгоспних луків і пасовищ. У заповідних водах розводять кефаль, скумбрію, осетра, камбалу та іншу рибу.

В тих змінах, що сталися у місті за післявоєнний час, велика заслуга голопристанських комуністів, комсомольців, депутатів міської Ради. В Голій Пристані діє 47 первинних партійних організацій із загальною кількістю 930 комуністів, 21 первинна комсомольська організація, що об'єднує 937 членів ВЛКСМ. У червні 1971 року відбулися вибори до міської Ради депутатів трудящих 13-го скликання. З 50 депутатів 46 проц. становлять комуністи. При Раді діє 7 комісій. 1971 року її бюджет становив 591,4 тис. крб., у т. ч. асигновано на розвиток освіти — 196,4 тис. крб., культурно-масову роботу — 3,6 тис., на благоустрій — 118,9 тис. крб. Депутати міськради розглядають і вирішують питання виробничої діяльності підприємств і радгоспу, торговельно-побутового обслуговування населення, культурно-освітньої роботи, про дошкільні дитячі заклади, утримання й розширення житлового фонду міста.

Навантаження кавунів на баржі. Гола Пристань, 1968 р.

Санаторій «Гопри». Гола Пристань, 1970 р.

За останні роки Гола Пристань перетворилася на один з кращих районних центрів Херсонської області. Значні роботи провадяться щодо впорядкування міста. Центральні вулиці його — Радянська, Леніна, Кірова, Горького та інші заасфальтовані. Розбито три сквери, значно розширено парки ім. Комінтерну і Комбайнерів. За післявоєнні роки піщані кучугури на околицях міста площею 20 тис. га засаджені сосною. Зараз це місце перетворене на зону відпочинку трудящих. Місто прикрасилося новими красивими спорудами — приміщеннями середньої школи № 3, універмагу, будинку зв'язку, райкому партії, автовокзалу, житловими будинками. В багатьох квартирах встановлено газові плити, значно розширена телефонна мережа.

Медичне обслуговування трудящих здійснюють 35 лікарів і 145 чоловік з середньою медичною освітою. Вони працюють в районній лікарні на 150 ліжок, поліклініці, протитуберкульозному диспансері, 4 фельдшерських пунктах, аптеці.

У красивому парку розташований санаторій «Гопри», що займає територію 108 га. Ропа лікувального озера, яке має близько тисячі метрів у довжину і 750 м у ширину, містить у собі вуглеводи, йод, бром, фосфорну кислоту. В санаторії лікують радикуліт, ревматизм, неврити, поліартрити, гінекологічні захворювання. Пропускна спроможність грязелікарні — 800 чоловік на день.

Назавжди покінчено з неписьменністю населення. В Голій Пристані є 6 загальноосвітніх шкіл — 2 середні, 2 восьмирічні і 2 початкові, де навчаються 2137 учнів. Діють 2 музичні школи — дитяча і вечірня для дорослих, дитяча спортивна школа. Педагогічний колектив міста налічує 140 чоловік.

При районному будинку культури, 2 клубах, 6 червоних кутках працює 40 гуртків художньої самодіяльності. В райцентрі є 13 (разом з відомчими) бібліотек з книжковим фондом понад 100 тис. примірників.

Зійшовши з теплохода, гості міста звичайно зупиняються біля «Щита слави», на якому портрети 24 Героїв Радянського Союзу і Героїв Соціалістичної Праці Голопристанського району. Сузір'я героїв є гордістю, славою району. Серед прославлених трударів Герой Соціалістичної Праці свинарка М. Г. Біла, заслужений лісівник УРСР М. С. Яковенко, заслужений лікар УРСР Р. М. Білецька, заслужений вчитель УРСР К. А. Конторева та інші. На їх прикладі виховується підростаюче покоління, вчиться жити і працювати, як заповів Ілліч. Вже стало традицією щорічне проведення свята молодого передового виробничника. За право взяти участь у ньому борються комсомольці й молодь всього району. В день свята біля пам'ятника В. І. Леніну молодь підводить підсумки роботи, рапортує про трудові перемоги. Священим для голопристанців стало місце на березі Конки, де стоїть 12-метровий обеліск в пам'ять про тих, хто не повернувся з фронтів Великої Вітчизняної війни. Сюди трудящі приходять і в святкові дні, і в будні, тут приймають у піонери, до комсомолу.

В обстановці високого політичного і трудового піднесення трудящі Голої Пристані відсвяткували 100-річний ювілей В. І. Леніна. Трудівники брали підвищені зобов'язання й успішно виконували їх. В дні підготовки до свята в місті пройшли теоретичні конференції, ленінські читання, кінофестиваль, сотні доповідей, лекцій, бесід про життя і діяльність Ілліча, боротьбу партії і народу за перетворення в життя геніальних ідей вождя. Понад 720 голопристанцям були вручені ювілейні медалі «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

Великі зміни станутьcя в місті за дев'яту п'ятирічку. 1972 року намічено закінчити спорудження хлібозаводу, критого ринку, укріпити набережну пристані та інше. Протягом наступних років завершиться будівництво овочесховища, елеватора на 50 тис. тонн зерна. Розпочнеться навчання у новозбудованих восьмирічній та середній школах. Заплановано значні роботи щодо впорядкування міста. На 150 проц. зросте довжина водопроводу і каналізації, вулиці одягнуться в асфальт, буде висаджено тисячі декоративних дерев і кущів.

Трудящі Голої Пристані наполегливо працюють, щоб втілити в життя історичні рішення XXIV з'їзду КПРС і завдання дев'ятої п'ятирічки.

М. І. ЄРМАК, П. П. КИР'ЯН, Б. Й. КОРОВНИКОВ

БЕХТЕ́РИ

Бехтери — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км на схід від Тендрівської затоки Чорного моря, за 45 — від районного центру. На південний схід від села міститься невелике озеро Лиман, на південному заході — озеро Аул, на північному заході — озеро Бехтери. На південь від Бехтерів розкинувся хвойний ліс. За 6 км від села проходить магістральний Краснознам'янський зрошувальний канал, споруджений у 1962 році. Населення — 3170 чоловік. Сільській Раді підпорядковані села Новочорномор'я, Олексіївка і Покрово-Облойськ.

Територія, де тепер містяться Бехтери, заселялася здавна. Про це свідчать виявлені тут поселення і курганний могильник доби бронзи (середина III — початок I тисячоліття до н. ери)[1].

Перші відомості про село в історичних документах зустрічаються 1799 року. Воно належало генерал-лейтенанту Кановницину[2] і мало дві паралельні назви: Бехтери і Перше Приморське. Першими жителями села були кріпосні селяни — переселенці з Харківської, Курської і Могилівської губерній[3]. 1803 року тут налічувалося 104 жителі-кріпаки. В поміщицькому маєтку розводили велику рогату худобу, коней і овець. Значна частина худоби і вовни вивозилася за кордон.

На землях, які обробляли селяни, висівалися жито, ячмінь, яра пшениця, просо, гірчиця тощо. В кріпацьких господарствах використовувалися примітивні знаряддя — сохи, дерев'яні борони, ціпи і котки. Через низький рівень обробітку землі врожаї були невисокі — 30—40 пудів з десятини. Коли ж наступали посушливі роки, селяни голодували. В другій чверті XIX ст. найбільш тяжкими для бехтерців були 1833, 1839, 1840, 1847 і 1850 роки, коли від засухи загинули майже всі посіви. З кожним роком посилювалася експлуатація кріпаків. У першій половині XIX ст. панщина досягала п'яти і більше днів на тиждень.

Внаслідок проведення реформи 1861 року колишніх бехтерських кріпаків перевели до розряду тимчасовозобов'язаних. На початку 1864 року 108 господарств села одержали за викуп 702 десятини землі. За неї бехтерці мали платити щорічно протягом 49 років по 777 крб. 60 копійок[4]. Непосильним тягарем на селянські плечі лягли різні платежі: казенні, земські, волосні, мирські, які на рік становили 1030,4 крб. Крім того, їх зобов'язували виконувати ще й значну кількість натуральних повинностей[5]. На 1885 рік в селі налічувалося 109 дворів. З цієї кількості господарств 19 зовсім не засівали польової землі, 12 — засівали до 5 десятин,

---

[1] Наукові записки Інституту історії матеріальної культури Всеукраїнської академії наук, кн. 5—6. К., 1935, стор. 185.

[2] ЦДВІА СРСР, ф. ВУА, спр. 18336, ч. 2, арк. 5.

[3] Сборник статистических сведений по Таврической губернии, т. 2, стор. 46.

[4] ЦДІА СРСР, ф. 557, оп. 39, спр. 17, арк. 63.

[5] Сборник статистических сведений по Таврической губернии, т. 2, стор. 46, таблиці А-2, А-3.

9 — до 10, 48 дворів — від 10 до 25 десятин, 21 — до 50 десятин. 69 господарств, що обробляли по 10—50 десятин, додатково орендували ще 1105 десятин землі. Орендна плата була досить високою. 1905 року вона становила 15—20 крб. за десятину. 21 куркульське господарство концентрувало в своїх руках 39 плугів, 75 робочих коней, 46 волів, 57 корів та іншу худобу. Водночас 37 дворів не мали знарядь для обробітку землі, 39 — не мали плугів, 18 дворів — робочої худоби, 7 — ніякої худоби. 27 господарств обробляли свої наділи — 327 десятин землі — супрягою. 6 господарств застосовували найману робочу силу[1].

Нелегким було життя і бехтерських наймитів. Робочий день у літню пору тривав 16—17 годин на добу. Заробіток наймита за сезон (5 місяців) становив для чоловіків 40—50 крб., для жінок — 25—40 карбованців[2].

Економічне і політичне безправ'я, сваволя царських чиновників викликали зростання невдоволення селян. Вони підіймалися на боротьбу проти експлуататорів. Ця боротьба набула великого розмаху під час першої російської революції 1905—1907 років. Навесні 1905 року бехтерці кілька разів самочинно захоплювали поміщицькі випаси та сінокоси. У травні до села прибув 2-й ескадрон Кримського дивізіону. Але й репресії не припинили боротьби. У листопаді та грудні селяни Бехтерів і навколишніх сіл чинили напади на поміщицькі маєтки[3]. В ніч з 18 на 19 листопада в сусідньому селі Долматівці було вбито земського начальника 3-ї дільниці, який того дня займався у Бехтерах розглядом справ учасників виступів і відзначався особливою жорстокістю в поводженні з селянами. 24 листопада біднота Бехтерів під керівництвом молодого селянина Л. К. Кубарєва розібрала хліб з поміщицьких амбарів і побила урядника, поліцейських і десятників[4]. Пізніше Л. К. Кубарєв воював на фронтах громадянської війни, був активним учасником соціалістичної перебудови села. Нині він є почесним пенсіонером.

У звіті Сімферопольського окружного суду таврійському губернатору від 8 грудня 1905 року повідомлялося: «... Селянське населення до цього часу дуже вороже настроєне як проти властей, так і проти військ, котрі знаходяться тут... В зв'язку з цим знову прошу... відрядити в с. Бехтери ще одну сотню козаків для проведення обшуків, роти солдатів для конвоювання заарештованих і кількох поліцейських чинів». 21 грудня 1905 року за наказом командуючого Одеським військовим округом у Дніпровському повіті введено військовий стан. У телеграмі від 7 лютого 1906 року військовий генерал-губернатор наказував помічнику повітового справника: «З селянами ні в які компроміси не входити. Вони розглядаються як грабіжники. Добивайтесь суворими заходами повернення награбованого, видачі зброї і призвідників. Дійте твердо». Жорстоку розправу чинив царський уряд над селянами. У каральній експедиції в Бехтерах брали участь підрозділи Балаклавського і 7-го Донського козачого полків[5].

Царському уряду вдалося придушити революцію в країні. У звіті таврійського губернатора повідомлялося, що в 1907 році в Дніпровському повіті настав спокій, чому «... багато сприяли суворі покарання, яким піддавалися винні в аграрному безладді»[6]. Однак цей спокій був тимчасовим і відносним. Столипінська аграрна реформа сприяла поляризації селянства, розоренню бідняцько-селянських господарств, загостренню класових суперечностей.

Ще з 1885 року Бехтери стали центром волості Дніпровського повіту Таврійської губернії. На той час у селі проживало 703 чоловіка. Населення

[1] Сборник статических сведений по Таврической губернии, т. 2, таблиці А2—А3, Б2—Б3, Б4—Б5.

[2] Революционная борьба па Херсонщине в 1905—1907 гг., стор. 373, 374.

[3] Кримський облдержархів, ф. 706, оп. 1, спр. 120, арк. 6; Революционная борьба на Херсонщине в 1905—1907 гг., стор. 101, 183, 184.

[4] Революционная борьба на Херсонщине в 1905—1907 гг., стор. 147, 148, 158, 159.

[5] Там же, стор. 183—185, 245, 247, 248.

[6] Там же, стор. 410.

волості обслуговував один фельдшер. 1893 року відкрито земську лікарню з одним лікарем.

Земську початкову школу, що почала діяти з 1870 року, у 1884/85 навчальному році відвідувало 44 хлопчики і 7 дівчаток.

Минуло небагато часу після Лютневої буржуазно-демократичної революції і трудящі зрозуміли, що боротьба не закінчена. Влітку 1917 року біднота створила Раду наймитських депутатів. 2 липня її представники брали участь у роботі з'їзду Рад робітничих, солдатських депутатів і робітничих комітетів маєтків приморської частини Дніпровського повіту, який відбувався у Софіївці — економії поміщика Вассала. Обговоривши питання про становище наймитів, з'їзд висунув основні вимоги сільськогосподарських робітників: введення 8-годинного робочого дня, оплата за понаднормову роботу, надання квартир і безкоштовного медичного обслуговування. В резолюції з'їзду відзначалося: «Робітники повинні охороняти господарство та майно економій і стежити за його збереженням, бо воно належатиме в майбутньому всьому народові»[1].

З радістю зустріли селяни звістку про перемогу Жовтневого збройного повстання у Петрограді. Наприкінці січня 1918 року в Бехтерах встановлено Радянську владу. Очолив Раду селянських депутатів колишній солдат-фронтовик, комуніст М. Є. Бабич[2]. Рада приступила до перетворення у життя ленінського Декрету про землю: оголосила про перехід поміщицької землі у всенародну власність та розпочала підготовку до весняного розподілу її серед незаможних селян. Однак ця робота тоді не була завершена через окупацію села в кінці березня 1918 року австро-німецькими військами. В грудні окупанти залишили Бехтери, але на їх місце в січні 1919 року прийшли англо-французькі інтервенти, які протягом двох місяців чинили тут грабежі, насильство, терор.

Біднота Бехтерів ставала на боротьбу проти ворогів Радянської влади. Багато жителів села влилося у партизанський загін під командуванням П. І. Тарана, який діяв протягом 1918—1919 рр. у степах Надчорномор'я. А після того, коли наприкінці червня 1919 року до села вдерлися денікінці, місцеві активісти вступили до 1-го селянського полку Дніпровського повіту, який організаційно оформився у Херсоні на початку серпня[3].

Наприкінці січня 1920 року Бехтери були визволені від денікінців, повнота влади перейшла до волосного ревкому, який очолював М. Є. Бабич. 6 травня відбулися вибори до Бехтерського волвиконкому та Ради селянських депутатів.

Навесні того року створено партійну організацію на чолі з колишнім армійським політпрацівником В. Новосельцевим[4]. Під її керівництвом органи Радянської влади розгорнули енергійну роботу щодо налагодження господарської діяльності. Але на початку червня 1920 року село захопили врангелівські частини. Знову розпочалися масові арешти, екзекуції, розстріли. Одного дня врангелівці привели в свій штаб невідому людину зі зв'язаними руками, затриману за комуністичну пропаганду. Довго білогвардійські кати мордували героя, але він поводився мужньо, жодним словом не виказавши своїх товаришів. Розлючені білобандити тут же, у дворі, на очах у селян, розстріляли його. З тих пір минуло багато часу, але могила невідомого героя, який віддав своє життя за щастя народу, з любов'ю оберігається жителями.

Село визволено від врангелівських військ наприкінці жовтня 1920 року. Волосний ревком, що виник незабаром після визволення, очолив комуніст М. С. Лиховид. На чолі партійного осередку став М. Д. Сигаєв. У той час організовано комсомольський осередок. Комсомольці розшукували білогвардійців і бандитів, які ховалися на куркульських хуторах, реквізували в куркулів хліб і зброю. Важливу роль

[1] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 2, стор. 337.
[2] Херсонський облдержархів, ф. Р-3264, оп. 1, спр. 62а, арк. 6.
[3] Там же, арк. 7.
[4] Там же, ф. Р-38, оп. 3, спр. 5, арк. 1—7.

у згуртуванні сільської бідноти в боротьбі за нове життя відіграв Бехтерський комнезам, створений на початку 1921 року[1].

Відбудова господарства Бехтерів проходила в складних умовах. Це обумовлювалося розрухою, ворожою діяльністю куркулів, а також частими в ті роки засухами і градобоями. Ревком, спираючись на сільський актив, організував збирання кинутої білогвардійцями зброї та амуніції, конфіскацію їх у куркулів-хуторян. Навесні 1921 року був здійснений розподіл нетрудових земель. На той час у Бехтерах налічувалося 243 двори з 1732 жителями. Розподіл землі провадився з розрахунку по 2,75 десятини на їдця[2]. У двадцятикімнатному поміщицькому будинку розмістилася дитяча трудова колонія ім. Н. К. Крупської. В ній виховувалося 250 дітей, працювало 11 педагогів. Колонія мала своє господарство: 563 десятини землі, з них 393 — орної, 25 десятин під виноградниками. З часом господарство колонії значно зросло. В основі педагогічного процесу було трудове виховання. Основні господарські роботи діти виконували самі, під керівництвом вихователів. При цьому їх залучали до участі в господарській, санітарній, культурно-масовій та інших комісіях, навчали керувати сільськогосподарськими машинами, доглядати за тваринами, працювати в полі[3].

Куркулі, люто ненавидячи Радянську владу, саботували здачу продподатку, свідомо гноїли хліб, чинили розправи над сільськими активістами. Одного разу увечері бехтерська комсомолка Є. Мєхова поверталася з політчитки додому. По дорозі на неї напали куркулі, переодягнуті в жіночий одяг, і жорстоко побили дівчину. Такі випадки не були поодинокими. У зв'язку з цим у січні 1922 року було створено волосну трійку для боротьби проти бандитизму[4].

Волревком, спираючись на членів партії, комсомольців і комнезамівців, багато зробив у ті роки для ліквідації наслідків голоду. Засуха знищила значну частину врожаю 1922 року. Тому боротьба з голодом не знімалася з порядку денного довгий час. Навесні волосний ревком організував на користь голодуючого населення вилучення у куркулів надлишків хліба, влаштував пункт безплатного харчування голодуючих, будинок дитини. У серпні 1922 року держава відпустила бехтерцям 1600 пудів насіння[5].

Після проведення 1923 року адміністративної реформи та ліквідації волостей Бехтери стали центром сільської Ради Голопристанського району. До складу сільської партійної організації входило 18 членів і 7 кандидатів у члени партії. Комсомольська організація об'єднувала понад 20 чоловік передової молоді.

Багато уваги приділялося питанням охорони здоров'я трудящих, культурно-масової роботи, освіти. З 1921 року почала діяти лікарня. 5 її працівників подавали медичну допомогу населенню і провадили профілактичну роботу. Того ж року відкрилася початкова школа. 1925 року на базі дитячої трудової колонії організовано сільськогосподарську школу. Широко провадилося навчання дорослого населення у гуртках лікнепу. Вже першого після визволення року їх відвідувало близько 400 чоловік. Велика роль у ліквідації неписьменності серед населення належала педагогічному колективу. Перші вистави та концерти поставили в селі члени гуртків художньої самодіяльності.

Комуністи й комсомольці провадили роз'яснювальну і організаторську роботу щодо залучення трудящих селян до нових форм господарювання. Паростки нового все інтенсивніше пробивали собі шлях у життя. Ще навесні 1921 року для обслуговування безкінних бідняцьких господарств з ініціативи комнезамівців було створено машинно-кінний прокатний пункт. Він мав близько 30 коней і волів, інвентар,

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-836, оп. 1, спр. 2, арк. 1—3, 20, 23, 24, 52.

[2] Там же, ф. Р-3131, оп. 1, спр. 27, арк. 2, 4.

[3] Там же ф. Р-38, оп. 1, спр. 19, арк. 244; ф. Р-881, оп. 1, спр. 34, арк. 23; ф. Р-3246, оп. 1, спр. 62а, арк. 3.

[4] Там же, ф. Р-836, оп. 1, спр. 2, арк. 25—30; ф. Р-3131, оп. 1, спр. 29, арк. 14; спр. 26, арк. 34.

[5] Там же, ф. Р-836, оп. 1, спр. 2, арк. 25—30, 53.

конфіскований у поміщика. На базі прокатного пункту восени 1921 року організувалася сільськогосподарська артіль «Пам'яті 9-го січня». Через два роки у Бехтерах створено механічну майстерню для ремонту сільськогосподарських машин та інвентаря, а також племінний розплідник худоби. Діяла сільськогосподарська виставка. Виникли кооперативні товариства — споживче, що об'єднувало 153 господарства, і сільськогосподарське кредитне[1]. Восени 1925 року 27 бідняцьких господарств, об'єднавшись, створили артіль «Червоний степ»[2]. Першими до артілі вступили комуністи й комсомольці.

Однак більшість селян продовжувала вести дрібне індивідуальне господарство, що виключало застосування машин, агротехніки. Ці господарства були безсилі й перед стихією. Внаслідок засухи 1925 року селяни зібрали зі своїх клаптиків землі пересічно по 32 пуди озимини і по 17 пудів ярих культур з десятини. Через два роки селяни знову потерпіли від засухи і градобою. Єдино можливим виходом із такого становища був шлях, вказаний В. І. Леніним в його кооперативному плані, творчо розвинутий у рішеннях партії. Розруху і відсталість можна було подолати, лише об'єднавши зусилля селянства, розоравши межі. В 1928 році виникли ще два колективні господарства: ТСОЗ «Пролетар» і артіль «Труд на землі», які об'єднали 32 селянські господарства. До кінця ж 1930 року абсолютна більшість бідняків і середняків добровільно вступила до трьох сільськогосподарських артілей: «Пролетар», «Авангард» і «Червоний степ». Першим головою колгоспу «Пролетар» став учасник селянського виступу 1905 року Л. К. Кубарєв.

Упертий опір колективізації чинили куркулі. Вони провадили ворожу агітацію, насамперед серед середняків, псували колгоспне майно, залякували населення. 1 лютого 1930 року куркулі напали на прибулу з Голої Пристані групу агітаторів-культармійців, а 4 лютого у відповідь на куркульський терор у Бехтерах відбулася багатолюдна демонстрація, в якій взяли участь і жителі навколишніх сіл. У резолюції, одностайно схваленій на мітингу, трудящі вітали політику партії та уряду щодо ліквідації куркульства як класу, єдино правильним шляхом для селянства визнавався колгоспний[3]. Та куркулі не припиняли боротьби. Влітку 1930 року вони по-злодійському вбили комуніста, міліціонера І. К. Конотопа. За рішенням загальних зборів колгоспників, куркулів та їх сім'ї вислали за межі району, їх нерухоме майно перейшло до артілей. Колективізація у Бехтерах успішно завершилася до кінця 1931 року[4].

В 1931 році на базі ремонтно-механічної майстерні і машинопрокатного пункту організувалася Бехтерська МТС, яка допомагала в організаційно-господарському зміцненню колгоспів. Того року при Бехтерській МТС відбулося оформлення партійної організації, де налічувалося 14 членів і 1 кандидат у члени ВКП(б). Комуністи зуміли згуртувати й мобілізувати молодий колектив МТС на успішне вирішення великих і складних завдань. Щорік зростав машинний парк станції. Коли 1933 року тут налічувалося 55 тракторів, то у 1939 — вже 139. Працівники Бехтерської МТС брали участь у Всеукраїнському конкурсі на кращого тракториста республіки, що проходив навесні 1934 року. Трактористи Я. І. Кабачок, О. П. Висоцький, С. П. Висоцький при нормі 3,75 га орали пересічно по 5 га за зміну і заощадили на кожному гектарі по 5 кг пального. Тракторист Ф. С. Кравченко протягом кількох років, працюючи на тракторі ХТЗ, виорював пересічно по 538 га щороку, заощаджуючи при цьому значну кількість пального. Він став учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки 1939 року. В Бехтерській МТС 1937 року розпочав свій трудовий шлях прославлений комбайнер М. А. Брага. В тому році на комбайні «Комунар» він

[1] З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 1, стор. 301, 303.

[2] Херсонський облдержархів, ф. Р-881, оп. 1, спр. 34, арк. 122.

[3] З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 3, стор. 93 94.

[4] Херсонський облдержархів, ф. Р-2, оп. 1, спр. 621, арк. 14.

зібрав урожай зернових культур з площі 516 га, значно перевиконавши планове завдання. Комсомолка О. Й. Матвєєва виростила високий (по 18 цнт з га) урожай бавовни. В 1938 році її обрали депутатом Верховної Ради УРСР.

Завдяки широкому впровадженню агротехніки та машинного обробітку землі в артілях почали збирати сталі і високі на той час врожаї. В 1937—1938 рр. урожайність зернових становила пересічно 14,9 цнт з кожного гектара. У кожній артілі діяло по три тваринницькі ферми.

Заможнішим і культурнішим стало життя колгоспного селянства. В будинках з'явилась електрика, радіо. З 1931 року в Бехтерах працювала науково-метеорологічна станція всесоюзного значення[1]. Діяли лікарня, аптека.

В 1928 році відкрито семирічну школу, 1934 року її перетворили на середню. Бехтерський сільськогосподарський технікум, реорганізований із сільськогосподарської школи, протягом 1928—1941 рр. підготував близько 500 агрономів. Неписьменність серед дорослого населення в основному ліквідували до кінця 30-х років. Завжди людно було у клубі, бібліотеці.

Досягнення в соціалістичному будівництві радували трудящих, збуджували в них почуття гордості за свою соціалістичну Вітчизну. В 1940 році вони спорудили й урочисто відкрили пам'ятник організатору Комуністичної партії, творцю першої в світі Радянської держави Володимиру Іллічу Леніну.

Але 22 червня 1941 року мирне життя було порушене розбійницьким нападом фашистської Німеччини на нашу країну. Сотні бехтерців влилися до лав Червоної Армії. 4 вересня 1941 року село окупували німецько-фашистські війська. З того часу настали чорні дні терору, грабежів. Фашисти пострілами з танків зруйнували пам'ятник В. І. Леніну. В клубі вони відкрили церкву, школу перетворили на стайню.

Встановлення «нового порядку» окупанти почали з введення комендантського часу й розвішування на стінах будинків наказів, в яких населення зобов'язували негайно здати зброю і виказувати партизанів, бійців і командирів Червоної Армії. За невиконання наказу загрожували розстрілом. Мешканців села щодня виганяли на сільськогосподарські роботи. Але трудящі не схилили голови перед загарбниками. Вони не виконували наказів ворога, виводили з ладу сільськогосподарську техніку, вночі забирали й ховали в потаємних місцях зерно, переховували радянських воїнів, які тікали з фашистського полону. Працівник редакції районної газети М. М. Бондар і учитель середньої школи Г. С. Халін були членами створеної 1942 року районної підпільної організації, яка розповсюджувала листівки, збирала зброю, переховувала радянських поранених солдатів і офіцерів[2].

Фашистські кати чинили жорстоку розправу над патріотами. Вони розстріляли бехтерських колгоспників О. Я. Полякова, К. П. Меркотана, П. І. Конотопа, П. А. Яценка, О. А. Морева, К. Ф. Новохижка. Десятки молодих людей насильно вивезли у фашистську неволю. Окупанти розграбували всю громадську худобу, машини і устаткування МТС, артілей, майно колгоспників.

Трудящі з нетерпінням чекали світлого дня визволення. Увечері 4 листопада 1943 року бехтерці з великою радістю зустріли своїх визволителів— радянських воїнів з 24-ї гвардійської стрілецької дивізії під командуванням генерал-майора П. І. Саксєєва[3].

Багато односельців мужньо боролися проти ненависного ворога у лавах доблесної Червоної Армії. 319 з них загинули смертю хоробрих. За мужність і героїзм 63 чоловіка нагороджено орденами і 252 — медалями Радянського Союзу. 13 березня 1944 року під час форсування Дніпра в районі Херсона в перших лавах червоноармійців був уродженець Бехтерів М. М. Субота. Влучним вогнем із станкового кулемета він знищив десятки ворожих солдатів і офіцерів, придушив вогневі точки,

[1] Газ. «Більшовицький шлях», 1 червня 1948 р.
[2] Херсонський облпартархів, ф. 46, оп. 114а, спр. 10, арк. 23, 24.
[3] Архів МО СРСР, ф. 454, оп. 10 434, спр. 10, арк. 35, 36; А. Н. Грылев. Днепр, Карпаты, Крым, стор. 309.

тим самим сприяючи успішній висадці і просуванню військ, що визволяли Херсон. Але в тому бою відважний кулеметник загинув смертю хоробрих. Йому посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Незабаром після визволення відновили роботу Бехтерська МТС, сільрада, правління колгоспів. При МТС створено партійну і комсомольську організації, які спочатку об'єднували комуністів і комсомольців усього села. В 1944 році бехтерці по-братньому прийняли близько 40 сімей українців, які раніше проживали в Польщі[1].

Почавши свою роботу з кількома напіврозбитими машинами, колектив МТС у 1945 році уже мав 40 тракторів, 13 комбайнів, 18 молотарок тощо. При МТС працювали курси для підготовки трактористів, комбайнерів, бригадирів рільничих і тваринницьких бригад. Станція обслуговувала 21 колгосп Голопристанського району. Природно, що на той час вона могла лише частково забезпечити потреби господарств у машинному обробітку. Тому більшість польових робіт виконувалася вручну, орали часто коровами, збирали урожай косами і серпами. Люди працювали не покладаючи рук.

Швидше пішла відбудова народного господарства після закінчення Великої Вітчизняної війни. Багато демобілізованих воїнів повернулись у рідне село комуністами. Тому на початку 1946 року в Бехтерах створено партійні організації — сільську територіальну і при сільськогосподарському технікумі. Комуністи йшли в авангарді боротьби за швидшу відбудову і дальший розвиток господарства. Незабаром прийшли й перші успіхи. Уже в 1948 році Бехтерська МТС виконала річний план тракторних робіт на 115 проц., план підняття зябу — на 108 проц. На цей час господарства бехтерських артілей дещо зміцніли, і всі вони в 1948 році перевиконали план виробництва і продажу державі продуктів сільського господарства[2].

Ще 1944 року відновили роботу школа, технікум, лікарня. Відбудований силами комсомольців та молоді в селі працював клуб, в якому була стаціонарна кіноустановка; діяло 4 червоні кутки, дві бібліотеки з книжковим фондом в 2500 томів.

Наприкінці 1950 року бехтерські колгоспи об'єдналися в одне господарство під назвою

[1] Газ. «Наддніпрянська правда», 24 жовтня 1944 р., 15 січня 1945 р.

[2] Херсонський облпартархів, ф. 141, оп. 1, спр. 354, арк. 26.

Двічі Герой Радянського Союзу П. О. Покришев, уродженець Голої Пристані, і двічі Герой Соціалістичної Праці знатний комбайнер М. А. Брага на полях колгоспу «Росія». Село Бехтери, 1961 р.

Збирання рису в Бехтерському колгоспі «Росія». 1970 р.

Дніпровська вода прийшла на колгоспні поля. Село Бехтери, 1969 р.

«Росія». Господарство міцніло з кожним роком. Зростали прибутки, що давало можливість виділяти більше коштів на капітальне будівництво. Лише 1955 року було споруджено вівцеферму, корівник, цементовані траншеї для силосу. 1963 року, після введення у дію Краснознам'янського зрошувального каналу, на поля колгоспу прийшла дніпровська вода.

В колгоспі була створена первинна партійна організація, яка налічувала 17 чоловік, і комсомольська організація — близько 30 чоловік. У 1965 році партком колгоспу «Росія» об'єднував 5 первинних організацій, які налічували 67 членів і кандидатів у члени КПРС, зросли і лави комсомолу. Комуністи і комсомольці працювали на найважливіших ділянках виробництва, вели перед у праці, показували особистий приклад у соціалістичному змаганні. Одним з таких комуністів Бехтерів став двічі Герой Соціалістичної Праці, кавалер п'яти орденів Леніна М. А. Брага. Повернувшись з фронту, він знову сів за кермо комбайна, кілька років підряд посідав перше місце в районі і області по кількості і якості зібраного врожаю. У 1949 році йому вперше присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. В 1955 році він установив світовий рекорд: намолотив за сезон 19,4 тис. цнт зерна. Через три роки йому було вдруге присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. З ініціативи уславленого майстра збирання врожаю при Бехтерській середній школі в 1959 році обладнано майстерні для виробничого навчання школярів. В наступні роки він навчив десятки старшокласників майстерності комбайнового збирання хліба.

Високих урядових нагород у післявоєнні роки удостоєні й інші трудівники колгоспу «Росія»: ордена Леніна — С. Г. Липай, ордена Трудового Червоного Прапора — С. Г. Терещенко, С. Г. Бурлаков, В. М. Никонов та ін. 161 жителя нагороджено ювілейною медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

Нині колгосп «Росія» — велике багатогалузеве господарство, земельна площа якого становить близько 9 тис. га, в т. ч. орної землі — 6,5 тис., зрошуваної — 2,5 тис. гектарів. Він має 88 тракторів, 45 автомашин, 22 зернові комбайни, 8 дощувальних установок і багато іншої техніки. Є 12 приміщень для великої рогатої худоби, 5 свинарників, птахоферма тощо.

В обстановці високого трудового і політичного піднесення зустріли в селі 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, рішення XXIV з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу. У восьмій п'ятирічці колгоспники добилися високих сталих урожаїв основних культур. Протягом 1967—1969 рр. вони збирали з кожного га озимої пшениці пересічно по 33,2 цнт, рису — 55,2, кукурудзи — 37,8 цнт. Правління колгоспу постійно турбується про створення кормової бази для тваринництва. В господарстві висівається велика кількість багаторічних трав. Завдяки цьому щороку підвищується продуктивність худоби. Середньорічний надій молока на фуражну корову становив 2,8 тис. кг, від кожної свиноматки одержано по 16,9 поросяти, від курки-несучки — по 162 штуки яєць. Колгосп систематично виконує і перевиконує плани продажу державі сільськогосподарської продукції.

Новими славними успіхами трудівники села завершили 1971 рік — перший рік дев'ятої п'ятирічки. Вони зібрали озимої пшениці по 37,5 цнт, рису — 55,2 цнт, кукурудзи 60,1 цнт, вівса — 44,3 цнт з кожного га.

Розвиток господарства забезпечив сталі прибутки колгоспників. Середньомісяч-

На птахофермі колгоспу «Росія». Село Бехтери, 1971 р.

на зарплата їх в 1971 році становила 110 крб. Тваринники за людино-день 1971 року одержували по 4 крб. 22 копійки, механізатори — 5 крб. 54 копійки.

У Бехтерах працюють відділення «Сільгосптехніки», комбінат побутового обслуговування з 5-ма майстернями. Продовжує свою діяльність метеорологічна станція, яка вивчає особливості сільськогосподарського виробництва в зоні зрошуваного землеробства, грунтово-кліматичні умови району.

Бехтерський палац культури. 1971 р.

Бехтерська сільська Рада налічує 53 депутати, діє 6 постійних комісій. 1971 року бюджет Ради становив 69,4 тис. крб., з них асигновано на освіту 9,9 тис. крб., на розвиток культури — близько 17 тис. карбованців.

Зростаюча економічна міць колгоспу сприяє поліпшенню матеріальних, побутових і культурно-освітніх умов для жителів села. За післявоєнні роки в Бехтерах збудовано 459 зручних житлових будинків. Діє водопровід, розпочалося асфальтування тротуарів і вулиць. В усіх будинках є електроосвітлення, радіоточки. Працюють лікарня на 35 ліжок, дошкільний дитячий заклад на 130 місць.

Вагомий внесок у справу культурного розвитку здійснює численний загін сільської інтелігенції, серед якої лише педагогів 39 чоловік. 556 учнів навчаються у середній школі, для якої споруджено нове двоповерхове приміщення. У Бехтерах працює сільськогосподарський технікум. Завжди людно вечорами в палаці культури. Тут популярні читацькі конференції, літературні вечори, що їх організовують працівники місцевої бібліотеки. При технікумі створено кімнату-музей В. І. Леніна та кімнату трудової і бойової слави.

Плани трудівників села і в господарському, і в культурному будівництві великі. Вони будуть здійснені, бо за це взялися люди, які всі сили, знання і вміння віддають благородній справі створення матеріально-технічної бази комунізму.

Б. І. КОРОВНИКОВ, Є. Г. МАЛОВІЧКО, Є. М. МАЛУХА

ГЕРО́ЙСЬКЕ

Геройське (до 1963 року — Прогної, Прогнойськ) — село, центр сільської Ради, розташоване серед озер піщаного Кінбурнського півострова, на березі Дніпровського лиману. Відстань до районного центру — 65 км. В селі є пристань. Населення — 822 чоловіка, дворів — 363.

Виявлені поблизу села залишки поселення доби бронзи свідчать про перебування людини на цій території ще в давні часи[1].

Історія села тісно пов'язана з Запорізькою Січчю. Ще в XVI ст. козаки вважали соляні озера своїми й ходили сюди добувати сіль та рибалити. Ці соляні (гнилі) озера Кінбурнського півострова народ здавна називав Прогноями[2], згодом ця назва закріпилася за всією навколишньою місцевістю.

[1] Николаевщина. Краеведческий сборник. Николаев, 1926, стор. 184.
[2] Д. И. Эварницкий. История запорожских козаков, т. 1. стор. 205.

1643 року турецький уряд скаржився на самовільні дії козаків, які, мовляв, на турецьких землях видобувають та вивозять чимало прогнойської осадочної солі[1].

Після створення Нової Січі (1734 рік) на території Прогноїв засновано пост, щоб стежити за пересуванням татар у Криму і діями турків в Очакові. Він мав також захищати запорожців та всіх, хто приїздив сюди за сіллю і рибалити на лимані. Сіль з Прогноїв у великій кількості надходила до Запоріжжя, в різні місця України[2]. Згодом тут була одна з паланок Нової Січі. Козаки брали участь у гайдамацькому русі, зокрема, у Коліївщині 1768 року. Виступи їх відбувалися й на території Прогнойської паланки. 21 серпня козаки вчинили напад на адміністративний центр паланки. Вони розбили двері тюрми й звільнили в'язнів, серед яких був відомий гайдамака Микита Головатий. Вночі, оточивши паланкове правління, повсталі козаки обстріляли його. Прогнойському полковнику Федору Великому ледве пощастило врятуватися від гайдамаків. Ці виступи викликали паніку серед заможних козаків — власників зимівників. Федір Великий 1 вересня просив у Коша допомоги, пояснюючи, що власними силами він не зможе придушити рух[3].

За Кючук-Кайнарджійським мирним договором між Росією і Туреччиною 1774 року Прогної відійшли до Росії, а після ліквідації Січі (1775 рік) Прогнойська паланка припинила існування.

Великі земельні площі в районі Прогноїв наприкінці XVIII ст. одержав князь О. А. Безбородько. На 1799 рік йому належало тут 4073 десятини землі[4].

Село Прогної виникло в першій половині XIX ст. на місці центру колишньої паланки. Його заселили прийшлі люди з півдня України та з міст Херсона, Акермана, Єйська. Етнограф та письменник О. С. Афанасьєв (Чужбинський), який відвідав Прогної наприкінці 50-х років минулого століття, писав, що жителі займаються, головним чином, рибальством, видобутком солі на казенних промислах і судноплавством. Виловлювали вони з весни до осені білугу, осетра, камбалу тощо. Тоді у селі діяло 2—3 крамниці. О. С. Афанасьєв писав, що мешканці Прогноїв схожі на городян невеликого міста, бо дещо різняться від сільського населення як в побуті, так і своїм одягом, звичками. Жило населення здебільшого в простих мазанках[5]. Хати покривали очеретом, долівка звичайно була глинобитною, садиби обгороджували глиняним насипом або ж тином з очерету.

Значного розвитку соляна промисловість країни набула у другій половині XIX ст. Одним з основних місць видобутку солі на півдні України значилися й казенні Прогнойські соляні промисли, підпорядковані гірничому відомству Південної Росії.

Гірниче відомство здавало соляні промисли в оренду окремим підприємцям. 1900 року тільки на солепромислах Гелеловича працювало близько 400 робітників, які видобули понад 500 тис. пудів солі[6]. Тогочасні соляні промисли являли собою обкопані низеньким валом квадрати землі площею близько 200 квадратних саженів кожний. В одному повно морської води, тут сіль випаровувалася, осідаючи блискучим, з рожевим відтінком, шаром; у другому сіль згрібали в купи; з третього її вивозили.

Важкою, виснажливою була праця на соляних промислах. Усі види робіт виконувалися вручну. Основними знаряддями праці були шістнадцятипудова тачка, важка лопата. Робочий день тривав 14—16 годин. Платили робітникам 30—40 копійок за день. Але значну частину цього мізерного заробітку поглинали штрафи. Жили

---

1 А. Скальковский. Опыт статистического описания Новороссийского края, ч. 2. Одесса, 1853, стор. 466.
2 Д. И. Эварницкий. История запорожских казаков, т. 1, стор. 203, 205.
3 В. А. Голобуцкий. Черноморское козачество, стор. 95, 98.
4 ЦДВІА СРСР, ф. ВУА, спр. 18 336, ч. 2, арк. 6.
5 А. С. Афанасьев. (Чужбинский). Поездка в Южную Россию. Очерки Днепра, стор. 428—430.
6 Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 14, стор. 656.

робітники в бараках, скупчено, тому доводилося відпочивати по черзі. Подорожуючи свого часу півднем України, потрапив до Херсонської губернії видатний письменник О. М. Горький. Довелося йому й працювати на таких соляних промислах, як у Прогноях. Він тягав важку тачку, бачив, в яких умовах жили робітники. У своєму оповіданні «На солі» письменник показав, як каторжні порядки принижують людську гідність робітників.

Частина жителів Прогноїв рибалила. Більшість з них об'єднувалася в бригади, орендуючи судна й снасті у місцевих багатіїв (купців Дудіна, Селиванова та інших) за половину вилову. З 1891 року на Кінбурнському півострові працював рибоконсервний завод, на початку XX ст. він виробляв продукції на суму понад 100 тис. крб.[1]. Рибу на підприємстві засолювали або консервували, звідси вона поступала на ринки країни. Звичайно, цей порівняно невеликий завод не міг переробити весь вилов місцевих рибалок. Основними покупцями були все ті ж місцеві багатії, які самі й призначали ціни на рибу.

В багатьох портах країни, на різних морях можна було зустріти вихідців з Прогноїв, а найбільше — в близьких портах — Одесі, Херсоні, Миколаєві. З села вийшли цілі династії мореплавців, потомствених моряків — капітанів, механіків, матросів: Михаськів, Височинів, Гниляків, Горбаченків та інших, які прославилися ратними й трудовими подвигами вже у радянський час[2].

Сільським господарством, насамперед тваринництвом, займалося зовсім небагато жителів — лише 22 з 132 господарств. 6 господарств засівали землі до 5 десятин, 11 — від 5 до 10 десятин і 5 дворів — від 10 до 25 десятин[3]. На початку XX ст. в Прогноях також діяло кілька торговельних підприємств з загальним річним товарооборотом понад 50 тис. крб. та пристань для вивезення солі.

Жорстока експлуатація на солепромислах, залежність рибалок від власників суден і снастей, жахливі побутові умови, непосильні платежі викликали невдоволення існуючими порядками. Зростала революційна свідомість трудящих. Жителі Прогноїв взяли участь у революційних подіях 1905—1907 рр. За прикладом трудящих сусідніх сіл вони на початку грудня 1905 року розгромили поміщицький хутір Бузовий[4]. Житель Прогноїв З. Г. Бородін був учасником повстання на броненосці «Потьомкін».

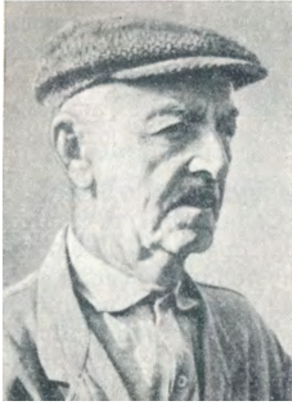
Боротьба тривала й після придушення першої російської революції. На початку 1910 року група селян на чолі з місцевими бідняками А. Г. Бородіним, М. С. Власовим і П. М. Щербиною відмовилася вносити податки, орендну плату, вимагала дозволу випасати худобу на казенній землі. Поліцейським стражникам, прибулим до Прогноїв, селяни вчинили опір. 13 лютого поліція заарештувала «призвідників» виступу. На їх захист виступили 150 жителів села. А. Г. Бородіну й П. М. Щербині вдалося втекти з-під арешту. Тоді поліцейські заарештували 15 інших селян[5]. Навесні селяни Прогноїв знову почали захоплювати казенні землі. До села прибули справник, становий пристав та стражник. Опір селян був швидко придушений. 18 учасників виступу заарештували і відправили до олешківської в'язниці[6].

Прогної, віддалені від повітового центру та інших великих населених пунктів, з осені до ранньої весни ізольовані від них через бездоріжжя, були порівняно малонаселеним, глухим селом. Оживало воно лише коли з різних портів прибували матроси-прогнойці, розповіді яких дуже любили слухати старі й молоді.

В селі не було ні одного медичного працівника. Жодна газета чи журнал не надходили сюди. Діяла церковнопарафіяльна школа, де працювало два вчителі.

---

[1] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 14, стор. 657.
[2] Газ. «Заповіти Леніна» (Гола Пристань), 5 березня 1966 р.
[3] Сборник статистических сведений по Таврической губернии, т. 2, таблиці Б-94, Б-95.
[4] Газ. «Херсонский вестник», 30 квітня 1908 р.
[5] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 268, оп. 1, спр. 539, арк. 7; ф. 419, оп. 1, спр. 6218, арк. 1; Крестьянское движение в России. Июнь 1907 — июль 1914 г., стор. 553.
[6] Газ. «Юг», 3 квітня 1910 р.

П. С. Горбаченко — активний учасник громадянської війни, голова Прогнойського сільського ревкому в 1918 році. Фото 1967 р.

1885 року з 810 жителів села письменних налічувалося 77, у т. ч. лише 6 жінок[1].

Багато горя, злигоднів принесла Прогноям перша світова війна. Розорювалися господарства, залишені без господарів і годувальників. Занепали соляні та рибні промисли. Поранені та покалічені солдати, повертаючись з фронту, ставали в перші лави борців проти ненависної війни, за нове життя. Боротьба в селі набула ще більшого розмаху після перемоги Лютневої буржуазно-демократичної революції.

Трудящі Прогноїв вітали перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді. Радянську владу в селі встановлено наприкінці січня 1918 року. Ревком, до складу якого увійшли представники рибалок, матросів, робітників, соляних промислів, очолив П. С. Горбаченко, учасник революційних подій 1917 року в Петрограді (1967 р. за активну участь у Великій Жовтневій соціалістичній революції нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора). Після того, як П. С. Горбаченко добровільно пішов до Червоної Армії, головою ревкому став комуніст М. І. Сокуренко[2].

Але революційний комітет навіть не встиг повністю розгорнути роботу: в квітні 1918 року Прогної окупували австро-німецькі війська. В цій місцевості їх насамперед цікавили сіль і риба. Жорстокі репресії й грабежі окупанти чинили до кінця 1918 року. У січні—березні 1919 року англо-франко-грецькі інтервенти захопили Херсон і контролювали узбережжя Чорного моря. Недовго тривав мирний перепочинок і після їх вигнання: в липні 1919 року село захопили денікінці. По-варварському розкрадалися багатства краю. В січні 1920 року денікінців вигнали з села. Але соціалістичне будівництво тривало недовго — 10 червня 1920 року Прогної захопили врангелівці[3]. Жителі села взяли активну участь у боротьбі проти окупантів і сил контрреволюції. Багато їх поповнило лави Червоної Армії та партизанських загонів.

На початку жовтня 1920 року під натиском наступаючих частин Червоної Армії врангелівці відступили. Відновив роботу ревком, що його очолив комуніст І. М. Демидов. Серед демобілізованих воїнів, партизанів, які повернулися до села після закінчення громадянської війни, було кілька комуністів. 1922 року вони об'єдналися в партійний осередок, очолив його П. Д. Старосельцев. У грудні виник і комсомольський осередок[4].

До складу комнезаму, створеного 1921 року, увійшли не лише незаможні селяни (землеробського населення в Прогноях було мало), але й матроси, рибалки. КНС допомагав сільській бідноті, родинам червоноармійців, інвалідів.

Влітку 1922 року в районі Прогноїв активізувалися рештки білогвардійських банд. Боротьбу трудящих проти них очолив ревком. Активно діяв також загін комнезамівців.

Вибори до Ради селянських депутатів відбулися в жовтні 1922 року. Очолив її І. М. Демидов[5]. Налагоджувалося й господарське життя села. Одразу після закінчення громадянської війни відновили роботу найстаріші на Кінбурнському пів-

[1] Сборник статистических сведений по Таврической губернии, т. 2, таблиці В-12, В-13; газ. «Південна комуна» (Гола Пристань), 21 серпня 1957 р.
[2] Херсонський облдержархів, ф. Р-3264, оп. 1, спр. 86, арк. 16.
[3] Там же.
[4] Там же, арк. 1, 12, 13, 16.
[5] Там же, ф. Р-818, оп. 1, спр. 1, арк. 106; ф. Р-3131, оп. 1, спр. 161, арк. 34.

острові Прогнойські соляні промисли. Вони займали площу 1204 га, у т. ч. 635 га — під озерами. Річна їх продуктивність — 9 тис. тонн високоякісної осадочної солі, на яку був великий попит, бо два інші солепромисли на півострові не діяли. В перші роки працювали вручну. Реконструкція промислів, механізація виробничих процесів почалася 1930 року: було прокладено вузькоколійки, встановлено транспортери тощо. Для вивезення солі, якої 1932 року добули 500 тис. пудів, промисел мав кілька невеликих суден, в основному ж користувався транспортом артілі «Парусний флот». Того року на промислі створено партійний осередок, який об'єднував 10 комуністів[1].

Наполеглива робота партійного, комсомольського осередків, сільської Ради, комітету незаможних селян дала відчутні наслідки. Навесні 1930 року в селі виник перший колгосп, який об'єднав 122 господарства. Артіль одержала землю за 30 км від Прогноїв на території Краснознам'янської сільради, лише земельні ділянки городньої бригади були на території Прогнойської сільради. Головою правління артілі обрали П. Г. Колісниченка, секретарем партійного осередку — демобілізованого прикордонника К. М. Паскевича[2]. 1933 року в артілі працювало 2 виробничі бригади — польова, яка сіяла 350 га зернових і 200 га бавовнику, і городня, що на 200-гектарній площі вирощувала овочі, використовуючи для цього цілинні піщані землі. Протягом 1934—1939 рр. артіль очолював комуніст Д. І. Капуста, здібний керівник і організатор виробництва. Колгоспники збирали високі врожаї, вчасно виконували плани хлібозаготівель. Члени артілі одержували на трудодень по 1,9—2 кг хліба і 4—5 крб. грішми. 1939 року Д. І. Капуста пішов до лав Червоної Армії, брав участь у визволенні західноукраїнських земель, з боями пройшов Велику Вітчизняну війну. Повернувшись до села 1946 року, він знову очолив артіль.

Рибалки села 1930 року створили артіль «Свідомість», матроси — артіль «Парусний флот», яка перевозила вантажі до Одеси, Херсона, Миколаєва.

Міцніла економіка колгоспу, риболовецької артілі, розширювалося виробництво на солепромислі. Поліпшилися побутові умови жителів. У селі відкрилося кілька магазинів, ощадна каса, поштове відділення. Широко розгорнулося озеленення вулиць, розросталися сади біля кожного будинку. Провадилося житлове будівництво. З 1925 року діяв фельдшерський пункт.

З неписьменністю у селі в основному покінчили до середини 30-х років. Усі діти шкільного віку навчалися у школі. Вже незабаром після закінчення громадянської війни почав працювати сільський клуб з драматичним, хоровим та іншими гуртками художньої самодіяльності. Діяла бібліотека.

Сільрада намітила план реконструкції села, зокрема будівництво електростанції, водопроводу, нових приміщень для школи й клубу. Та здійснення цього плану довелося відкласти на тривалий час — почалася Велика Вітчизняна війна. В серпні 1941 року гітлерівські загарбники підійшли до правого берега Дніпра. Нижню частину ріки контролювали моряки Дунайської флотилії, які п'ять діб утримували лінію фронту від Рибальчого до Прогноїв[3]. Активну допомогу морякам подало місцеве населення.

25 вересня 1941 року фашисти окупували село. Розклеєні по селу накази під страхом смертної кари вимагали від жителів негайної здачі зброї. Приміщення школи гітлерівці використовували під казарму і склад. Жорстоко розправлялися вороги з активістами та їх сім'ями. Вони замордували директора школи М. Ф. Шестерикова, рибалку Г. І. Висовіна[4]. Гітлерівці насильно відправляли молодь до Німеччини, влаштовуючи нічні облави, арештовуючи і розстрілюючи непокірних.

---

[1] Херсонський облпартархів, ф. 141, оп. 1, спр. 226, арк. 41, 43.

[2] Там же, оп. 4, спр. 72, арк. 42; Херсонський облдержархів, ф. Р-3264, оп. 1, спр. 86, арк. 14.

[3] Херсонський облпартархів, ф. 3512, оп. 3, спр. 49, арк. 7, 8.

[4] Газ. «На страже Заполярья» (Североморск), 3 лютого 1957 р.

У вересні 1942 року в Прогноях виникла підпільна група з 22 чоловік на чолі з Л. І. Солнушком. Патріоти розповсюджували листівки, розповідали жителям про становище на фронтах, закликали саботувати накази німецького командування, організовували втечі військовополонених з таборів, а потім переховували їх у селі. Вони допомогли уникнути насильного вивезення до Німеччини десяткам юнаків і дівчат. 1—2 листопада 1943 року учасники патріотичної групи Й. Д. Голуб'ятників, С. Є. Марченко, М. З. Щербина знищили трьох німецьких льотчиків, котрі зробили вимушену посадку поблизу села. Тоді ж вони роззброїли 5 місцевих поліцаїв[1]. Після визволення села майже вся група влилася до лав Червоної Армії. 5 листопада 1943 року червоноармійські частини після кількаденних кровопролитних боїв визволили село. Першими вступили до нього підрозділи 87-ї стрілецької дивізії під командуванням полковника К. Я. Тимчика[2]. Але бої неподалік від села гриміли аж до кінця березня 1944 року, коли було визволено Очаків.

Жителі Прогноїв допомагали наступаючим частинам Червоної Армії продовольством, надавали човни для переправи, вітрильне полотно. У грудні 1943 року А. Р. Висовін забрав у фашистів моторно-парусне судно і передав його червоноармійцям. За це його нагородили медаллю «За бойові заслуги»[3]. В лютому 1944 року С. П. Гаценко та Л. І. Солнушко на вітрильному човні взялися переправити розвідників на правий берег Дніпровського лиману в районі Очакова. Щоб досягти мети, треба було подолати 18 км. Вирушили вночі. Наранок вітер зовсім стих, туман розсіявся. Фашисти виявили човен за сто метрів від берега і розстріляли його з кулемета. Герої поховані в братській могилі у селі.

Хоробро билися жителі села на фронтах Великої Вітчизняної війни. Багато їх загинуло. 126 чоловік відзначено бойовими нагородами, а чотирьом — К. Г. Висовіну, П. Х. Дубинді, Г. Я. Оводовському, М. Г. Танському — присвоєно високе звання Героя Радянського Союзу.

Не дожив до перемоги розвідник К. Г. Висовін, уродженець села. 9 травня 1944 року група бійців під його керівництвом, діставши завдання командування, пробралася з Північної бухти в центр Севастополя, щоб зав'язати там бій з гітлерівцями і таким чином забезпечити основним підрозділам переправу через бухту. Близько двох рот фашистів виступили проти купки сміливців, поступово стискаючи кільце оточення. Один за одним падали розвідники, та бій не вщухав. Кінчалися патрони, дійшло до гранат. А коли кілька гітлерівців накинулися на К. Г. Висовіна, гвардієць вихопив ніж. Смертельно поранений, він не побачив визволеного від ворогів Севастополя. Звання Героя Радянського Союзу його удостоєно посмертно. Ім'я Героя присвоєно восьмирічній школі, де він учився.

Моряк П. Х. Дубинда — один з трьох Героїв Радянського Союзу, нагороджених і орденом Слави всіх трьох ступенів[4]. Військову службу він почав ще до війни на одному з кораблів Чорноморського флоту. А коли вибухнули перші фашистські бомби, попросився на передову, в морську піхоту. Рядовим захищав Севастополь. Потрапив до полону, втік з концтабору в Миколаєві. П. Х. Дубинда продовжував боротися проти ворога в лавах Червоної Армії, очолив відділення розвідки, десятки разів брав участь у найнебезпечніших і ризикованих операціях в тилу ворога.

... Червона Армія вийшла на Західний Буг. Взводу під командуванням П. Х. Дубинди дано бойове завдання: розвідати брід, а потім і форсувати річку, захопити й утримувати плацдарм на протилежному березі до підходу основних сил. 3 доби бійці утримували плацдарм. Вони відбили десятки атак, наступ семи танків. Багато воїнів загинуло, але плацдарм не здали, чекаючи підходу радянських військ. За цей подвиг П. Х. Дубинді присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

---

[1] Херсонская область в годы Великой Отечественной войны, стор. 161.
[2] Херсонський облдержархів. ф. Р-1479, оп. 1, спр. 163, арк. 64.
[3] Газ. «Наддніпрянська правда», 6 лютого 1969 р.; Газ. «Ленінський прапор», 10 вересня 1967 р.
[4] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 3, стор. 404.

Герої Радянського Союзу — уродженці с. Геройського (зліва направо): К. Г. Висовін, П. Х. Дубинда (повний кавалер ордена Слави), Г. Я. Оводовський, М. Г. Танський.

Через тяжке поранення в ногу війна закінчилася для нього під Кенігсбергом. Після демобілізації працював на суднах цивільного флоту, кілька разів ходив у далекі рейси з китобійною флотилією «Слава». Зараз він на пенсії, живе в Херсоні, але часто буває в рідному селі.

Потомственного моряка Г. Я. Оводовського війна застала на військово-морській базі на острові Ханко. У числі останніх її захисників він в грудні 1941 року евакуювався до Кронштадта, де незабаром його призначили командиром дивізіону тральщиків. Г. Я. Оводовський брав участь у прориві блокади Ленінграда. З вересня 1944 року капітан-лейтенант Оводовський здійснював бойове траление у водах Фінської затоки, а згодом — Балтійського моря. Тральщики під його командуванням знешкодили 1810 мін[1]. За цією цифрою — не одна сотня збережених людських життів, не один десяток врятованих кораблів. 8 червня 1945 року за блискуче виконання складного завдання — очистку від ворожих мін району Данцігської бухти йому присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Вісім бойових орденів і п'ять медалей прикрашають груди капітана першого рангу Г. Я. Оводовського, нині персонального пенсіонера. Часто приїздить він з Ленінграда до рідного села, щоб побачити дорогі серцю місця.

Командиром підрозділу торпедних катерів Червонопрапорного Північного флоту був уродженець села М. Г. Танський. У роки війни його катери брали участь в десантних операціях, вистежували ворожі транспорти, кораблі й знищували їх. Десять разів ставив він мінні загородження, здійснив шість арктичних переходів до горловини Білого моря, понад 150 разів ескортував радянські підводні човни в море, висадив 17 десантів на узбережжя, зайняте ворогом, 70 разів виходив на знищення фашистських підводних човнів, виявив і розстріляв 10 плаваючих мін[2]. Золота Зірка Героя Радянського Союзу, тринадцять бойових нагород прикрашають його груди. Нині капітан 1-го рангу М. Г. Танський — викладач Ленінградського вищого військово-морського училища ім. Фрунзе.

Перше засідання сільради у визволених Прогноях відбулося 1 грудня 1943 року. Відновили роботу виконком Ради депутатів трудящих, правління колгоспу й риболовецької артілі, солепромисел[3]. Перед трудящими стояли важливі й складні завдання: допомогти Червоній Армії розгромити ворога, відродити господарство. У червні 1944 року загальні збори села ухвалили створити фонд допомоги сім'ям фронтовиків. 15 колгоспників і робітників Прогноїв нагороджені медаллю «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.».

---

[1] О. М. Золототрубов, Я. Ю. Шестопал. Герої Геройського. К., 1970, стор. 15—22.

[2] Люди подвигу, стор. 224.

[3] Херсонський облдержархів, ф. Р-189, оп. 1, спр. 1, арк. 1.

Добре пройшла 1944 року весняна сівба. 24 листопада 1944 року Раднарком УРСР прийняв постанову, в якій ішлося про негайну відбудову Прогнойських солепромислів. Спочатку доводилося важко: фашисти завдали промислам значних збитків, зокрема вивезли або зруйнували майже всю техніку. Залишилося 16 пар волів, 15 коней, що не могло забезпечити вчасної доставки видобутої солі. І все ж робота не стояла. На 1 серпня 1945 року вже працювало 162 чоловіка, з них безпосередньо на виробництві було зайнято 136. Протягом липня—серпня вони добули 1200 тонн солі[1].

Відбудовні роботи розгорнулися після повернення до села демобілізованих фронтовиків. 1945 року держава надала кошти, будівельні матеріали на спорудження клубу. Почав діяти радіовузол. За постановою облвиконкому село одержало будівельні матеріали для спорудження й ремонту жител. Виділялися кошти для відновлення колгоспу й риболовецької артілі. Боротьбу за відбудову села очолила партійна організація, яка відновила діяльність у 1946 році. 1948 року місцевий колгосп під керівництвом Д. І. Капусти перевищив довоєнний рівень виробництва. 1947 року значно перевиконали планові зобов'язання працівники солепромислу, за що підприємство було премійоване Укрголовсіллю 10 тис. крб. Ударно працювали робітники Є. І. Щуригіна і Л. І. Щербина, які добували по 30 тонн солі при денній нормі 14 тонн[2].

У першому півріччі 1949 року рибальска артіль виконала план вилову риби на 274 проц., а в ході соціалістичного змагання на честь виборів до Верховної Ради СРСР у 1-му кварталі 1950 року вийшла переможцем у змаганні серед рибартілей області і здобула перехідний Червоний прапор обкому КП України та облвиконкому[3].

Комуністи, депутати сільради виступали ініціаторами впорядкування і забудови села. Розгорнулося спорудження громадських і господарських приміщень. У жовтні—листопаді 1958 року в ході обласного місячника лісу й саду комсомольці й молодь Прогноїв посадили кілька тисяч фруктових і декоративних дерев.

Сільськогосподарські угіддя артілі, що розкинулися на території Прогнойської сільської Ради, починалися за 30 км від села й потребували великих капітальних витрат. 1956 року артіль ліквідували, її землі перейшли до радгоспу «Південний». Невелика кількість жителів влаштувалася на роботу в радгоспі, більшість перейшла працювати у новостворений лісгосп. Мета його створення — заліснення піщаних просторів Кінбурнського півострова. За лісництвом закріплено 3568 га земельних угідь, з яких до 1971 року освоєно 2354 га. Виросли на пісках соснові гаї, що захищають півострів від руйнування. Лісгосп — це високомеханізоване господарство, оснащене тракторами, бульдозерами та іншою технікою. Застосовуються нові, прогресивні методи посадок дерев і догляду за ними. Приживність саджанців у господарстві досягає 90 проц. Готуючи гідну зустріч 100-річчю з дня народження В. І. Леніна, трудівники лісгоспу завоювали першість у змаганні лісгоспів області. 8 передовиків нагороджено ювілейною медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна». План 1971 року господарство виконало на 145,4 проц. На кошти лісгоспу побудовано лікарню, дитячий садок. У дев'ятій п'ятирічці намічено спорудити цех хвойно-вітамінного борошна, а також засадити лісом 350 гектарів.

Риболовецький колгосп став теж економічно невигідним. Він не міг придбати і використовувати нову техніку — сейнери, високопродуктивні знаряддя лову. Тому 1961 року артіль об'єдналася з рибгоспом сусіднього села Рибальчого. У Прогноях працювала риболовецька бригада і кілька ланок колгоспу «Перемога». У дев'ятій п'ятирічці планується створення рибного господарства на базі навколишніх озер.

---

[1] Херсонський облпартархів, ф. 46, оп. 1, спр. 315, арк. 11.
[2] Херсонський облдержархів, ф. Р-189, оп. 1, спр. 24, арк. 9.
[3] Там же, арк. 4.

Щороку вдосконалюється технологія видобування осадочної солі, поліпшується її якість. Спеціальні млини перемелюють її, потім продукція розфасовується і надходить до споживачів. Основне застосування її — для засолювання риби. На солепромислі постійно працює 30 чоловік. Колектив, включившись у змагання на честь ювілею вождя, завоював перше місце серед солепромислів півдня України. Широко розгорнулося змагання до 50-річчя створення СРСР. Застрільниками його виступають комуністи й комсомольці. Територіальна сільська партійна організація налічує 16 членів, комсомольська — 35. Активно працює партійна група лісгоспу. В центрі уваги сільської Ради депутатів трудящих питання виробничої діяльності, виконання трудових зобов'язань, посилення ідеологічної роботи серед населення, культурне будівництво.

Славні трудові досягнення жителів села у відбудові й розвитку народного господарства. За післявоєнні роки урядовими нагородами відзначено за доблесну працю 17 жителів Прогноїв. Високого звання Героя Соціалістичної Праці 1951 року удостоївся уродженець села, знатний гарпунер країни М. М. Гниляк, який плавав на китобійній флотилії «Слава». Батько й дід уродженця села В. В. Михаська служили на флоті. Він теж обрав для себе цю важку, але почесну професію. Капітан-директор риболовецького траулера «Крилов», В. В. Михасько 1953 року удостоєний звання Героя Соціалістичної Праці. Уродженець українського села, він обраний депутатом Верховної Ради Литовської РСР.

Село — батьківщину 4-х Героїв Радянського Союзу, 2-х Героїв Соціалістичної Праці, багатьох орденоносців,— 1963 року перейменовано на Геройське. Сюди щороку приїздять туристи і школярі з братніх республік. Тут побували учні Ленінграда, Москви, Молдавії тощо. Напередодні 50-річного ювілею Радянської влади, у липні 1967 року виконком обласної Ради депутатів трудящих ухвалив асигнувати кошти для економічного розвитку і упорядкування Геройського. Споруджено приміщення для сільської Ради, побутових майстерень. Геройське одержує струм від Каховської ГЕС. Прокладено 2 км водопроводу.

До революції основним будівельним матеріалом у селі був очерет, з нього робили й огорожі навколо садиб. Нині тут споруджуються добротні житлові будинки, криті шифером чи черепицею. Традиційним стало змагання за кращий двір і дім. Майже біля кожного будинку розбито сад, є виноградники. Велика кількість дерев і декоративних кущів щорік висаджується на вулицях села. В цьому чималу допомогу населенню подає лісгосп. До Ленінського ювілею — 100-річчя з дня народження вождя комсомольці й молодь розбили сквер «Юність», багато зробили для озеленення Геройського. Медичне обслуговування населення в післявоєнний час здійснював фельдшерський пункт. 1971 року закінчено спорудження лікарні. Дошкільнята відвідують дитячий садок.

Одним з найважливіших осередків культурного життя Геройського по праву вважається восьмирічна школа. Педагогічний колектив віддає багато сил, знань і вміння справі виховання підростаючого покоління, виступає застрільником і організатором масово-політичної і культурної роботи серед населення. При школі створено музей історії села, де зібрано цікаві документи, фотографії, що відбивають минуле життя і сьогодення Геройського. Багато вихованців школи успішно трудяться в рідному селі, частина їх закінчила вузи, середні спеціальні навчальні заклади, морехідні й військові училища. Працює середня школа робітничої молоді. Є клуб із залом на 350 місць, для якого споруджено нове красиве приміщення. З села за роки Радянської влади вийшло 44 вчителі, 27 агрономів і зоотехніків, 20 медичних працівників, 20 офіцерів Радянської Армії, 108 водіїв і механіків суден.

Так перетворилося село Прогної, нині Геройське, за роки Радянської влади. В перспективі — його реконструкція, розширення житлового будівництва, дальше зростання економіки, матеріального добробуту і культурного рівня його жителів.

М. М. ГОРБАЧЕНКО, Ю. С. НІКОЛЬСЬКИЙ

НОВА́ ЗБУ́Р'ЇВКА

Нова Збур'ївка — село, центр сільської Ради. Розташована на лівому, перерізаному невеличкими річками, низинному березі Дніпровського лиману, за 9 км від районного центру, за 35 км від залізничної станції Херсон. З районним та обласним центрами село зв'язане водним і шосейним шляхами. Населення — 6902 чоловіка. Новозбур'ївській сільській Раді підпорядковане село Стара Збур'ївка.

Територія, де розміщене село, була заселена здавна. Археологічні знахідки свідчать про перебування тут людини в епоху бронзи. В урочищі Рясні Могили виявлено ольвійську монету та курганні скіфські поховання[1]. Навколишня територія була місцем збору запорізьких козаків для боротьби проти татар і турків. На березі Збур'ївського Кута (лиману) до середини 1774 року містився їх спостережний пост[2].

Історія виникнення села пов'язана з російсько-турецькими війнами другої половини XVIII ст. В 1774 році біля Збур'ївського гирла, що з'єднує Дніпровський і Збур'ївський лимани, було споруджене укріплення. Воно увійшло до Дніпровської лінії — системи прикордонних укріплень, збудованих російським урядом. В збур'ївському укріпленні розміщувалися склади з провізією та фуражем. Тут несли службу російські війська та українські козаки, що входили до складу російської армії. Відставні солдати часто оселялися поблизу укріплення. Протягом 1793—1794 рр. укріпленням Збур'ївського ретраншементу на випадок нової війни з Туреччиною керував видатний російський полководець О. В. Суворов. У ті роки там розміщувалися 3-й та 4-й батальйони Таврійського єгерського корпусу, полки донських козаків[3]. Навколо укріплення починаючи з 1783 року оселялися переселенці з інших місць Росії, насамперед державні селяни. Наприкінці XVIII ст., коли укріплення почало втрачати військове значення, частина жителів переселилася за півверсти на південний схід і заснувала село, назване Новою Збур'ївкою. Перші письмові згадки про цей населений пункт зустрічаємо з 1801 року. Починаючи з 1810 року, сюди прибували втікачі-кріпаки з Полтавської губернії[4]. Переселенців зобов'язували нести протиепідемічну охорону на Турецькому валу. В лютому 1813 року, в зв'язку з чумою, що лютувала в Криму, новозбур'ївці «вийшли з покори». Для придушення заворушення до села прибуло 200 козаків. Багатьох селян було заарештовано і відправлено до сімферопольської в'язниці[5].

Стара і Нова Збур'ївки були з усіх боків оточені сипучими Олешківськими пісками, боротися з якими було важко. 1819 року піски так занесли Стару Збур'ївку, що більшість її жителів змушена була переселитися до казенного села Нової Збур'ївки. Низинна місцевість, де вона розташована, виявилася більш придатною для землеробства.

Обидва села входили до однієї земельної общини, якій належало близько 25,7 тис. десятин землі, у т. ч. 14,6 тис. десятин придатної[6]. Перші поселенці мали досить землі для користування, тому про переділи не йшлося. Всі луки, пасовища поступово захоплювали багатії. 1844 року більшість селян висловилася за подушний розподіл сінокосів, але куркулі не допустили цього, скосивши руками найманих робітників усе сіно. 1845 року община домоглася першого переділу орної землі на ревізькі душі (їх налічувалося у Збур'ївській общині близько 2 тис.). Частина

[1] Наукові записки Інституту історії матеріальної культури Всеукраїнської академії наук, кн. 5—6, стор. 185, 186; Отчет археологической комиссии за 1903 г. СПб., 1906, стор. 154, 155; В. И. Гошкевич. Летопись музея за 1914 г. Херсон, 1916, стор. 19.

[2] А. Скальковский. Опыт хозяйственной статистики Новороссийского края, стор. 466, 467.

[3] А. В. Суворов. Документы, т. 3. М., 1952, стор. 169, 195, 205, 233, 284, 285, 357, 540.

[4] ЦДАДА СРСР, ф. 1354, оп. 1208, спр. 3—18 кр.; Сборник статистических сведений по Таврической губернии, т. 2, стор. 39.

[5] Кримський облдержархів, ф. 26, оп. 1, спр. 814, арк. 2—6.

[6] ЦДАДА СРСР, ф. 1354, оп. 1208, спр. 3—18 кр.

новозбур'івців рибалила, перевозила вантажі на суднах, заготовляла очерет. Значна кількість жителів займалася чумацьким промислом[1]. Чумацька валка, що складалась з 10 хозяїв — «братів» (кожен з них мав по 3—5 возів), вибирала поміж себе старшого, «отамана». В селі були кравці, шевці, бондарі, столяри, теслярі. Місцеві умільці будували парусні трьохщоглові судна, виготовляли для чумаків великі вози, що вміщували 70—100 пудів вантажу. Вози обшивали лубом, люшні оздоблювали. Жінки пряли і ткали полотно, вишивали.

Жили новозбур'івці великими родинами. Частину хліба звозили до «гамазею». Якщо був голод, посуха або кому був потрібний хліб, громада видавала з тих запасів позику. Свої хатини селяни здебільшого будували з саману, стріхи були очеретяні. У кожній хаті був дерев'яний мисник; на стінах розвішували довгі гаптовані рушники, на жердці — килими. Спали новозбур'івці на підлозі («долі»). Ліжка мали лише багатії. Літом селяни ходили босі, в полотняному одязі, жінки — в запасках[2].

Згідно з указом 1866 року про поземельний устрій державних селян новозбур'івці були вилучені з відомства міністерства державних маєтностей. Земля переходила до них за викуп. Оброчні платежі за рахунок «особливого додаткового збору» зросли порівняно з дореформеним часом на 15 проц. Всіляко обмежувався вихід окремих господарств з селянської общини. 1885 року в Новій Збур'ївці налічувалося 745 селянських господарств, де проживало 4760 чоловік. Вони мали близько 13,7 тис. десятин землі, у т. ч. 8,2 тис. придатної[3]. На ревізьку душу припадало 7,4 десятини землі. Після реформи посилився процес класового розшарування селянства. Значним у Новій Збур'ївці був куркульський прошарок. 46 дворів села засівали по 25—50 і більше десятин землі. Водночас 44 господарства зовсім не засівали землі, 114 сіяли до 5 десятин, 246 обробляли від 5 до 10, 295 — засівали по 10—25 десятин. Куркулі зосередили в своїх руках 18,5 проц. всієї худоби села — мали по 5—8 коней, 9 волів, по 7 корів. У їх руках був 81 плуг і 83 підводи. А 234 незаможні господарства не мали орних знарядь, навіть сохи, 18 — ніякої худоби[4]. 119 новозбур'івців наймалися до місцевих куркулів і судновласників або йшли працювати на підприємства Херсона.

Основним заняттям населення було сільське господарство. Сіяли пшеницю, ячмінь, овес. Заможніші господарства мали хороші баштани, займалися виноградарством і садівництвом. Розвивалося скотарство, насамперед вівчарство.

Нова і Стара Збур'ївки здавна вважалися батьківщиною моряків, річковиків і рибалок. У цих селах налічувалося понад 60 судновласників, які набирали екіпажі з односельців. За тяжку 16-годинну працю на добу матроси щомісяця одержували по 12—18 крб. Охоче використовували хазяї дитячу працю. Судновласники платили батькам-біднякам за «робочу силу» 25 крб., і напівголодні, напівроздягнуті дванадцяти-тринадцятирічні хлопчики протягом року працювали по 14 годин на добу, не одержуючи більше ніякої платні. Предметами каботажу були: ліс, хліб, сіль, кавуни. Коли у другій половині XIX ст. по Дніпру почали курсувати баржі, конкурувати з ними збур'ївським судновласникам стало важко. Тому вони відправляли свої судна в Чорне і Азовське моря. Невеликі за розмірами, утлі суденця часто не витримували штормів. Лише 1886 року їх затонуло понад 50[5].

Деякі новозбур'івці продовжували чумакувати. Вони їздили в Крим по сіль, продавали її в Голій Пристані по 30 копійок за пуд або в Харкові по 1 крб. Чумаків наймали також купці, що постачали казенну сіль.

---

[1] Сборник статистических сведений по Таврической губернии, т. 2, стор. 39, 40.

[2] «Вісник Одеської комісії краєзнавства при Всеукраїнській Академії наук», 1925, ч. 2—3, стор. 258—260.

[3] Сборник статистических сведений по Таврической губернии, т. 2, таблиці А-12, А-13.

[4] Там же, таблиці Б-86—Б-89.

[5] Там же, стор. 40, 41; газ. «Моряк» (Одеса), 1 травня 1966 р.

Частина селян займалася рибальством. Через те що сітка коштувала 50 крб., а невід — 250—500 крб., одному рибалці не під силу було їх купити. Тому вони створювали товариства — на сітку об'єднувалося по 3 чоловіка, на невід — по 12—15 чоловік. Виловлену рибу продавали оптом херсонським купцям. В селі діяв рибний завод. Жінки ловили раків та робили з них консерви — ракові шийки.

Взимку новозбур'ївці заготовляли очерет. Вони наймалися до власників плавнів різати його «з половини», або ж купували у них квиток, який давав право збирати очерет протягом всієї зими. Восени цей промисел був під силу лише тим селянам, які мали каюки або дубки.

Значного розвитку досягла торгівля хлібом, худобою, сіллю, рибою, кавунами, а також промисловим крамом і залізним товаром. Нова Збур'ївка вважалася значним торговельним центром Дніпровського повіту. Крім базарів, тут з 1874 року збиралися два річні ярмарки. Через село пролягали поштово-телеграфний і торговий шляхи на Крим, а через село Рибальче — на Кінбурн. З 1879 року в селі діяла земсько-поштова станція. Село швидко зростало і в 1894 році налічувало 819 дворів з 5236 жителями.

Бурхливі події відбувалися у Новій Збур'ївці в період революції 1905—1907 рр. Ще в 1903 році в селі виникла соціал-демократична група, до якої входили П. М. Бондар, І. Луппа та інші — всього 6 чоловік[1]. Вони поширювали нелегальну літературу. У квітні 1905 року селяни Збур'ївки у відповідь на рішення сільського старости здати в оренду з торгів наділи 40 недоїмників вирішили участі в торгах не брати та не допускати до них інших[2]. В травні вони самовільно випасали худобу на землях поміщиків, забирали у них хліб, майно. Наприкінці вересня, під час збирання податків у Новій Збур'ївці відбувся сход, на якому селяни погрожували розправитися з старостою і писарем, примусили їх тікати зі сходу та відмовитися від своїх посад[3]. Восени 1905 року окремі стихійні заворушення переросли в організовані масові виступи. Село стало одним з вогнищ аграрного руху в Дніпровському повіті. Як повідомляла газета «Юг» 30 листопада 1905 року, селяни Нової та Старої Збур'ївок, Чулаківки, Рибальчого та інших сіл «... домовилися поміщиків вигнати, добро їх забрати, садиби знищити, а землю поділити і засіяти». Кілька днів озброєні збур'ївці громили й палили поміщицькі маєтки, ділили їх майно. Розпорядження місцевої адміністрації не виконувалися[4].

Для придушення селянського руху наприкінці листопада 1905 року до Збур'ївки прибули дві роти солдатів 208-го піхотного Очаківського полку. Але боротьба не припинялася. 14 червня 1906 року в селі розповсюджено листівки Херсонського губернського комітету сільських організацій РСДРП. 19 і 21 липня 1906 року в Новій та Старій Збур'ївках на ярмаркових площах відбулися протиурядові мітинги, де виступаючі вимагали скликання Установчих зборів, закликали відмовлятися від сплати податків, поставки рекрутів, від роботи в поміщицьких господарствах. Лише наприкінці 1906 року селянський рух був придушений. Учасників революційного руху заарештували й ув'язнили в олешківській тюрмі[5]. Один з активних учасників руху в Дніпровському повіті, який жив у той час у Новій Збур'ївці, згадував, що заарештованих селян перед ув'язненням допитували в селі протягом місяця, жорстоко били їх[6]. Селян примусили повернути поміщикам майно і реманент.

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-1925, оп. 1, спр. 481, арк. 18.

[2] Революционная борьба на Херсонщине в 1905—1907 гг., стор. 94.

[3] Газ. «Юг», 25 вересня 1905 р.; Наукові записки Херсонського педінституту, вип. 5, стор. 31.

[4] Революционная борьба на Херсонщине в 1905—1907 гг., стор. 138, 159, 184, 304; газ. «Юг», 1 грудня 1905 р.: 1, 2, 3, 4 листопада 1906 р.: Революционное движение в Таврической губернии в 1905—1907 гг. Сборник документов и материалов. Симферополь, 1955, стор. 134.

[5] Революционная борьба на Херсонщине в 1905—1907 гг., стор. 153, 239, 289, 303, 310, 336.

[6] 1917 год в деревне. Воспоминания крестьян. М., 1967, стор. 203, 204.

Проникнення капіталізму в сільське господарство сприяло зубожінню основної маси селянських господарств, розоренню їх. 1906 року в Новій Збур'ївці на чоловічу душу припадало по 3,7 десятини надільної землі[1]— це у два рази менше ніж у 1885 році. 1907 року сільська громада купила в поміщика через поземельний банк 2 тис. десятин землі з розстрочкою на 55 років. Але це мало що допомогло незаможним селянам. Біднота не вилазила з боргів у куркулів, купців і судновласників. Важким був і податковий тягар. Майно селян, неспроможних платити податки, продавалося з аукціону, а наділи, засіяні озиминою, здавалися в оренду з торгів по ціні незасіяної землі.

Диференціація селянства особливо поглибилася під час запровадження столипінської аграрної реформи. Заможні господарства, що виділялися на відруби й хутори, одержували допомогу від кредитного товариства, створеного у селі 1907 року. 1913 року селяни Нової Збур'ївки виділилися в самостійну земельну общину, якій належало 3073 десятини землі. Куркулі-хуторяни, вдаючись до різних махінацій, скуповували у бідноти землі за безцінок. 124 господарі продали близько 500 десятин землі, купили ж її 27 куркулів. Селяни, які продали землю, залишилися і без грошей, і без наділу, більшість з них пішла з села шукати заробітків[2].

Ставши ще в середині XIX ст. центром Збур'ївської волості, село забудовувалося, зростало. Сільські багатії споруджували для себе просторі житлові будинки. 1914 року в Новій Збур'ївці налічувалося 1513 дворів, проживало 7,2 тис. чоловік[3].

Деяке поліпшення стану охорони здоров'я відбулося лише в кінці XIX ст.— до 1894 року закінчено спорудження приміщення для земської лікарні, в якій працювали лікар і фельдшер.

Першу школу в селі відкрито 1872 року. До цього діти заможної верхівки відвідували Старозбур'ївську початкову школу, відкриту 1841 року. Основна маса селян лишалася неписьменною — 1885 року лише 6,7 проц. загальної кількості новозбур'ївців були грамотними. Не могли охопити всіх бажаючих учитися і земська та церковнопарафіяльна школи. У 1902 році в усіх збур'ївських навчальних закладах здобувало освіту 350 учнів, 500 дітей було поза школою[4].

Жителі села через століття пронесли невичерпне багатство народної пісні. Вона була постійним супутником їх у праці та відпочинку, в горі й радощах. Співали новозбур'ївці під акомпанемент скрипки, цимбалів та бубна на вечорницях, досвітках, під час весілля. Улюбленою піснею чумаків була «Чаєчка». Певного розвитку набуло в Новій Збур'ївці декоративно-ужиткове мистецтво, зокрема ткацтво, вишивання та гаптування.

Трудящі Нової Збур'ївки з радістю зустріли звістку про Лютневу революцію 1917 року, але швидко зрозуміли, що боротьба не закінчилася, що до влади прийшли інші поневолювачі. Вже навесні у повіті почалися аграрні заворушення. Щоб послабити революційний рух, повітовий комісар Тимчасового уряду і меншовицько-есерівська повітова Рада селянських депутатів намагалися створити видимість врегулювання земельних відносин. 7 травня 1917 року вони організували у Новій Збур'ївці з'їзд представників селян і землевласників від Збур'ївської, Покровської, Бехтерської і Краснянської волостей[5]. Звичайно, цей з'їзд не вирішував земельного питання, тому боротьба продовжувалася.

Перемогу Жовтневого збройного повстання у Петрограді, оголошення ленінських декретів про мир і землю трудящі Новозбур'ївки сприйняли як початок здійснення своїх найсвітліших мрій. Радянську владу в селі було встановлено у січні

[1] М. В. Неручев. Очерк поземельных отношений в Таврической губернии, стор. 2.

[2] Херсонський облдержархів, ф. 240, оп. 1, спр. 1, арк. 92, 97.

[3] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 14, стор. 654; Статистический справочник Таврической губернии, ч. 2, вип. 2, стор. 36, 37.

[4] Сборник статистических сведений по Таврической губернии, т. 2, таблиці В-12, В-13; газ. «Юг», 12 і 20 жовтня 1902 р.; газ. «Моряк», 1 травня 1966 р.

[5] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 2, стор. 336, 337; Л. Волошинов. Октябрь в Крыму и Северной Таврии. Симферополь, 1960, стор. 35.

1918 року. Волосна Рада селянських і солдатських депутатів оголосила про перехід нетрудових земель до селян без всякого викупу, але здійснити її розподіл, що намічався на весну, вона не встигла. У квітні 1918 року село окупували австро-німецькі загарбники. Для боротьби проти них у Старій Збур'ївці було створено партизанський загін, до складу якого входили і новозбур'ївські селяни. Влітку 1918 року загін вчинив напад на гетьманську варту в селі. Група новозбур'ївців, у т. ч. С. А. Пуля, Г. С. Луппа, вступили до Дніпровського партизанського загону, що сформувався навесні 1918 року в Олешках під командуванням І. І. Матвєєва, згодом командуючого Таманською армією[1].

Боротьбою селян проти окупантів керувала Новозбур'ївська підпільна більшовицька організація, створена влітку 1918 року[2]. Австро-німецьких окупантів вигнали з села в кінці 1918 року. З січня наступного року Нова Збур'ївка, як і весь Дніпровський повіт, перебувала в зоні англо-французької інтервенції. В той час по селу шастали білогвардійські загони, банди, активізувалися дії місцевих куркулів. В березні 1919 року Радянську владу в селі відновлено.

Але налагодженню мирного життя перешкодили денікінці, які вдерлися до села наприкінці липня 1919 року. Карателі чинили жорстокі розправи над мирним населенням. Вони розстріляли братів партизана С. А. Пулі — Кузьму та Степана, забрали їхнє майно. Трудящі активно виступали на захист влади Рад. Окремою ротою під керівництвом М. С. Луппи влилася група новозбур'ївців у серпні 1919 року до Дніпровського селянського полку. Жителі села поповнювали й партизанські загони, що діяли в повіті[3]. У січні 1920 року село визволили від денікінців. Раділа біднота відновленню Радянської влади. Однак в окрузі ще діяли куркульські банди, які тероризували населення. Не було засобів зв'язку, панувала розруха. В таких умовах почала працювати Новозбур'ївська Рада селянських депутатів, обрана в квітні 1920 року[4].

З ініціативи Ради здійснювався зрівняльний розподіл нетрудової землі. Навесні 1920 року виникла сільськогосподарська трудова артіль, яка одержала від держави допомогу робочою худобою, реманентом; створено артіль робітників-майстрів; було організовано кустарне шкіряне виробництво тощо. У травні в селі почали діяти хата-читальня, культурно-освітні гуртки. Розпочалося спорудження приміщення для школи і селянського будинку.

Та громадянська війна ще не закінчилася — в червні 1920 року Нову Збур'ївку захопили врангелівці. Звідси вони мали намір висадити десант у район Херсона.

23 серпня 1920 року червоноармійці визволили село[5]. Кораблі Дніпровської флотилії, що стояли на плесі Дніпра, охороняли село з боку Дніпра від контратак противника. 26 і 27 серпня в Новій та Старій Збур'ївках моряки організували багатолюдні мітинги, на яких закликали населення боротися проти ворогів трудового народу. Тоді 50 новозбур'ївців добровільно вступили до лав Червоної Армії[6].

Та незабаром врангелівцям знову вдалося захопити Нову Збур'ївку. Остаточно визволили її від білогвардійців у жовтні 1920 року. 10 листопада було створено волосний ревком, очолюваний Т. П. Кононенком. Діяв також Новозбур'ївський сільський ревком на чолі з Ф. М. Чорним[7]. Помічником і опорою ревкому у боротьбі за зміцнення Радянської влади на селі були сільський та волосний комітети неза-

---

[1] Сорок років Радянської влади на Херсонщині, стор. 32, 37; Херсонський облдержархів, ф. Р-1925, оп. 1, спр. 481, арк. 10; спр. 376, арк. 2; спр. 439, арк. 2.

[2] Сорок років Радянської влади на Херсонщині, стор. 44, 51.

[3] Херсонський облдержархів, ф. Р-1925, оп. 1, спр. 481, арк. 6, 10, 16, 19, 21; С. И. Ракша. Днепровцы, стор. 24, 61, 73.

[4] ЦДАЖР УРСР, ф. 5, оп. 1, спр. 206, арк. 57, 58; Херсонський облдержархів, ф. Р-38, оп. 3, спр. 5, арк. 40.

[5] Гражданская война на Украине, т. 3, стор. 461; Н. П. Липатов. 1920 год на Черном море. Военно-морские силы в разгроме Врангеля. М., 1958, стор. 186.

[6] Моряки в борьбе за власть Советов на Украине, стор. 504, 505.

[7] ЦДАЖР УРСР, ф. 5, оп. 1, спр. 206, арк. 14; Херсонський облдержархів, ф. Р-38, оп. 1, спр. 18, арк. 102.

можних селян на чолі з П. М. Луппою[1], створені у грудні 1920 року. Комнезамівці виступали захисниками інтересів бідноти, допомагали продовольчим органам у виконанні продрозкладки, а пізніше — продподатку. Не раз нагороджувався грамотами активний комнезамівець новозбур'ївець Т. С. Іващенко.

А працювати доводилося в дуже тяжких умовах. Куркулі ширили всілякі тривожні чутки, вели антирадянську агітацію, нападали на радянських працівників. Від ворожих рук 21 грудня 1920 року загинув член ревкому, військком К. Г. Литвинов[2]. Восени 1922 року багатії самовільно засіяли землі, виділені сім'ям червоноармійців і найбіднішим селянам. Хоч закон суворо забороняв застосування найманої робочої сили в господарствах, куркулі потай використовували працю бідноти, складали з нею угоди на вигідних для себе умовах. Так, 1922 року суд скасував кабальну угоду між двома жителями села, за якою бідняк віддав куркулеві за невелику ділянку землі хату й корову[3].

Незаможні селяни з кожним днем все більше переконувалися у правильності політики Ленінської партії, надавали всіляку підтримку органам Радянської влади. 1920 року жителі Нової і Старої Збур'ївок вперше урочисто відзначили Перше травня.

Після закінчення громадянської війни, у січні 1921 року, відновив роботу комуністичний осередок, навесні того року розпочав діяльність комсомольський осередок, які зайнялися налагодженням господарської та культурно-освітньої роботи в селі. Ревком склав свої повноваження — у лютому 1921 року відбулися вибори волосного виконавчого комітету в складі 12 чоловік, очолив його П. Г. Біленко[4]. Основним завданням партійних і радянських органів на той час було вишукування продовольчих запасів, виконання продподатку, впорядкування землекористування, підготовка посівних кампаній, боротьба проти бандитизму.

Активну роботу щодо згуртування трудящих на відбудову зруйнованого господарства провадила організація профспілки «Всеробітземлісу» в складі 246 членів, яка виникла у січні 1921 року. Профспілка разом з радянськими органами велику увагу приділяла питанню поліпшення матеріально-побутового становища трудящих, займалася налагодженням торгівлі, відновленням місцевої промисловості. В 1921 році в селі створено єдине робітничо-селянське товариство споживчої кооперації.

29 травня 1921 року відбулася конференція збур'ївських водників за участю представників с. Рибальчого і Голопристанського затонкому, на якій моряки висловили готовність відродити водний транспорт у пониззі Дніпра[5]. Відбудова народного господарства проходила успішно. На кінець 1921 року в селі діяли 32 невеликі кустарні підприємства — 7 парових, 5 кінноприводних, 11 вітряних млинів, 4 просорушки, 3 олійниці тощо, на яких працювало 97 чоловік[6].

Велике лихо — голод — насунулося на країну. Щоб ліквідувати його, волвиконком, спираючись на комуністів і сільський актив, провів у ті роки величезну роботу. За рішенням загальних зборів селян було вилучено значну кількість церковних цінностей, які пішли на закупівлю хліба для голодуючих селян[7], організовано громадське харчування, насамперед для дітей. Значну допомогу селу подала й держава.

У зв'язку з проведенням адміністративної реформи 1923 року і ліквідацією волостей в Новій Збур'ївці відбулися вибори до Ради селянських депутатів. При Раді

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-38, оп. 1, спр. 18, арк. 101.
[2] Там же, ф. Р-953, оп. 1 спр. 2, арк. 58, 108.
[3] Там же, ф. Р-410, оп. 1, спр. 24, арк. 12: ф. Р-3131, оп. 1, спр. 89, арк. 47.
[4] Там же, ф. Р-38, оп. 1, спр. 20, арк. 60; ф. Р-668, оп. 1, спр. 48, арк. 13; ф. Р-1196, оп. 1, спр. 7, арк. 2; газ. «Днепровская коммуна» (Олешки), 2 лютого 1921 р.
[5] Херсонський облдержархів, ф. Р-697, оп. 1, спр. 20, арк. 5, 6.
[6] Там же, ф. Р-1196, оп. 1, спр. 14, арк. 9, 25; ф. Р-3131, оп. 1, спр. 25, арк. 63.
[7] Там же, ф. Р-3131, оп. 1, спр. 457, арк. 58, 59, 83.

діяли секції: адміністративно-господарська, земельна, культурно-освітня, благоустрою села і санітарії. Нова Збур'ївка залишилася у складі Голопристанського району. В селі налічувалося 6447 мешканців, які проживали у 1525 дворах. Активізувалося громадсько-політичне життя села. Трудящі брали участь у проведенні кампаній допомоги безпритульним дітям, червоному студентству. Збиралися кошти для лікнепу, на користь МОДРу.

На початку 1924 року завершився розподіл землі. Загальна площа сільськогосподарських угідь становила 20,3 тис. десятин, з них 5,3 тис. було під випасом, плавнями, річками, шляхами, пісками та лісом держфонду. 1 тис. десятин займали садиби, 0,5 тис. десятин відійшло до Старої Збур'ївки. Площа орної землі становила 12,9 тис. десятин[1]. Допомагала біднякам, сім'ям червоноармійців держава через сільськогосподарське кредитно-кооперативне товариство, яке створено в Новій Збур'ївці 2 березня 1924 року. Через рік в його складі налічувалося 675 членів. Товариство мало зерноочисний пункт, прокатну станцію, провадило торгівлю будівельними і промисловими товарами. На 1924—1925 рр. сільськогосподарський банк відкрив йому кредити на закупівлю посівного матеріалу, робочої худоби та реманенту в сумі 36 тис. крб. Щоб припинити спекуляцію хлібом, товариство відкрило в селі крамницю для продажу борошна, хлібопекарню. Цей захід дав позитивні наслідки — ціни на хліб зменшилися у 2 рази[2].

Вже в перші роки Радянської влади в селі почала працювати лікарня на 10 ліжок, яку обслуговували 6 медичних працівників.

1921 року було відкрито три трудові школи. Перша з них створена на базі колишньої початкової земської школи. При ній діяла їдальня для дітей. Поряд з навчанням діти працювали у шкільному саду, вчилися шевському ремеслу і столярній справі. 1925 року школи Нової Збур'ївки охопили 808 учнів. Навчання провадилося рідною мовою. Того року в селі виникла піонерська організація.

Велика увага приділялася ліквідації неписьменності серед дорослого населення. Для залучення додаткових коштів на цю важливу справу в Новій Збур'ївці в лютому 1924 року було створено товариство друзів лікнепу. В школах ліквідації неписьменності навчалося 100 чоловік. Центрами культурно-виховної роботи серед селян стали сельбуд, бібліотека, в яких силами комуністів, комсомольців, учителів провадилися читання книг і газет, бесіди й лекції про політику Радянської держави, організовувалися концерти художньої самодіяльності.

Значні зрушення сталися в економічному розвитку села наприкінці двадцятих років. Розвивалися борошномельна, круп'яна, маслоробна галузі промисловості. В 1926 році прибуток Новозбур'ївського товариства споживчої кооперації «Вигода» становив 3 тис. крб.[3]. Гірше було в сільському господарстві. Розпорошеність господарств не давала можливості застосовувати на полях техніку. Кількість населення зростала — за чотири роки воно збільшилося на 501 чоловіка і на 1 січня 1928 року становило 6,9 тис. жителів[4]. Це, в свою чергу, зумовлювало подрібнення земельних наділів. Зрівняльний розподіл землі не міг ліквідувати диференціації селянства. 1925 року 60 проц. новозбур'ївців становили бідняки, 30 — середняки, 10 — куркулі[5].

Вихід із скрутного становища партія й уряд вбачали у колективізації сільського господарства. Передова частина селянства схвалила і підтримала ленінський кооперативний план. Перші кроки на шляху соціалістичної перебудови Нової Збур'ївки було зроблено ще восени 1922 року, коли 36 господарств незаможників об'єдналися в ТСОЗи: «Червона зірка», «Вільна праця», «Юний землероб» і «Червоний орач».

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-881, оп. 1, спр. 30, арк. 235.
[2] Там же, спр. 34, арк. 41; газ. «Херсонський комунар», 7 червня 1925 р.
[3] Там же ф. Р-631, оп. 1, спр. 236, арк. 29, 30.
[4] Список залюднених місць Херсонської округи на 1 січня 1928 р. Херсон, 1928, стор. 20.
[5] Херсонський облдержархів, ф. Р-881, оп. 1, спр. 30, арк. 237; спр. 70, арк. 152.

Наприкінці 1923 року виникло ще два товариства — «Землероб» і «Червона Україна». За всіма цими господарствами було закріплено 673 десятини орної землі, вони мали 28 голів великої рогатої худоби[1]. На полях ТСОЗів вперше в селі впровадилися сівозміни.

Комуністи, комсомольці, комнезамівці вели серед селян роз'яснювальну роботу про переваги колективного господарювання. Значну допомогу подавали шефи — херсонські друкарі та робітники заводу ім. Петровського. В процесі соціалістичної перебудови села міцнів партійний осередок, зростала повага до комуністів.

На початку 1928 року в селі виникло 4 артілі — «Червоний Жовтень», «Вільна Україна», «Юний городник», «Юний пролетар», а через рік — ще 3: «Агрокультура», «Незаможник», «Новий полевод»[2]. Колгосп «Червоний Жовтень», що на той час вважався кращим колективним господарством у районі, згодом очолив двадцятип'ятитисячник, колишній робітник Херсонського заводу ім. Петровського І. Ф. Архипов. Артіль об'єднувала 188 членів, за нею закріпили 1620 га землі, в т. ч. 1557 га орної. Селяни сіяли зернові культури, соняшник, почали вирощувати бавовну. 105 га колгоспники відвели під баштан. Виноградник займав 5 гектарів. Артіль мала 5 сівалок, 17 борін, 28 плугів, парову молотарку, дві віялки. В розпорядженні артілі була кузня, теслярня, два млини (вітряк та паровий), просорушка, олійниця. На фермах налічувалося 78 коней, 40 корів, 11 свиней.

З початку колективізації до артілей вступали в основному бідняки. Середняцька маса вагалася, бажаючи на власні очі переконатися в перевагах колективного господарювання. У березні 1931 року артілі об'єднували 17,8 проц. господарств. Це пояснювалося і ворожою агітацією куркулів. Тому комуністи і комнезамівці посилили роз'яснювальну роботу серед селян, на допомогу їм прибула Снігурівська буксирна бригада, яка домоглася непоганих наслідків. Уже в квітні 36,6 проц. селянських господарств об'єдналися в колгоспи[3]. Щоб зміцнити господарства, на базі 6 ТСОЗів і 7 артілей створили 4 колгоспи: «Червоний Жовтень», «Червона зірка», «Агрокультура» і «Перше травня». Вороже настроєних куркулів та їхні сім'ї було вислано за межі району. Завершення колективізації відбулося в 1933 році.

Велику роль у зміцненні артілей відіграла МТС, створена 1931 року в сусідньому селі Чулаківці. Наступного року вона мала 7 тракторів. У середині 30-х років МТС перевели до Нової Збур'ївки. Напередодні війни колгоспні поля обробляли 126 тракторів. Колгоспники, робітники МТС розгорнули соціалістичне змагання за підвищення врожаїв, розвиток громадського тваринництва. Працівники вівчарської ферми колгоспу «Агрокультура» протягом 1937—1939 рр. одержували від кожних ста вівцематок асканійської породи по 121,7 ягняти. 1940 року цю ферму занесено до Книги пошани Всесоюзної сільськогосподарської виставки в Москві[4].

Невпізнанно змінилося село. Більшість колгоспників спорудила добротні житлові будинки, навколо яких розрослися розкішні сади й виноградники. Ще 1929 року село телефонізували, 1932 — радіофікували. В 1936 році частину села підключили до електростанції МТС.

Неписьменність серед дорослого населення в основному ліквідували в передвоєнні роки. Діяли середня і 2 початкові школи, де працювало 45 учителів. Споруджено нове приміщення клубу із залом на 400 місць, в якому демонструвалися звукові кінофільми, читалися лекції і доповіді, працювали драматичний та хоровий гуртки. Значну культурно-освітню роботу серед населення провадили сільська бібліотека, бригадні червоні кутки.

---

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-103, оп. 1, спр. 246, арк. 12; Херсонський облдержархів, ф. Р-443, оп. 1, спр. 558, арк. 71; ф. Р-881, оп. 1, спр. 30, арк. 235.

[2] Херсонський облдержархів, ф. Р-443, оп. 1, спр. 558, арк. 71, 104, 105, 180.

[3] З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 3, стор. 141—143, 206.

[4] Там же, стор. 438, 524, 525, 586.

А. А. Баршт — Герой Радянського Союзу, уродженець с. Старої Збур'ївки. Фото 1960 р.

Але розпочалася Велика Вітчизняна війна — і з того дня всі помисли новозбур'ївців, як і всіх радянських людей, були спрямовані на одне — перемогти ненависного ворога. Вже в перші дні війни до лав Червоної Армії вступило 1275 новозбур'ївців. Усі, хто залишався у селі, з величезним напруженням працювали на жнивах. З наближенням фронту почалася часткова евакуація людей, а також майна колгоспів. Скотарка колгоспу «Перше травня», комуністка І. Ю. Федченко, що супроводила худобу спочатку до Ростовської області, а в липні 1942 року в Дагестанську АРСР, не тільки зберегла 370 голів великої рогатої худоби, але й виростила приплід. В 1943 році вона здала 415 голів худоби. Її нагороджено медаллю «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.»[1].

14 вересня 1941 року гітлерівці захопили Нову Збур'ївку, окупація села тривала два роки. Фашисти розстрілювали колгоспних активістів, силоміць вивезли на каторжні роботи до Німеччини понад сто юнаків і дівчат.

Але воля людей до боротьби проти ворога міцніла з кожним днем. Новозбур'ївці всіляко саботували заходи окупантів: не виходили на сільськогосподарські роботи, різали худобу, ховали хліб, одяг, ухилялися від відправки до Німеччини. В район Нової Збур'ївки в квітні 1942 року прибула оперативно-чекістська група з 7 чоловік на чолі з А. М. Коліним, яка мала завдання зв'язатися з партизанським загоном під командуванням О. Ю. Гірського. Карателям вдалося натрапити на слід групи. В нерівному бою у травні 1942 року, оточені гітлерівцями, усі 7 чекістів загинули смертю хоробрих[2]. Вони поховані в братській могилі на новозбур'ївському кладовищі разом з воїнами Червоної Армії, які загинули в боях за визволення села. 1961 року тут відкрито пам'ятник.

Визволили Нову Збур'ївку від німецько-фашистських загарбників 4 листопада 1943 року частини 2-ї гвардійської армії[3]. Та війна продовжувалася. У лавах Червоної Армії хоробро билися проти ворога вихідці з села. 392 новозбур'ївці не повернулися з фронтів Великої Вітчизняної війни. 639 чоловік нагороджено орденами й медалями Союзу РСР. Уродженець села Старої Збур'ївки майор А. А. Баршт, командир авіаескадрильї, удостоєний високого звання Героя Радянського Союзу.

Фашистські окупанти пограбували колгоспне майно, школу, бібліотеку, спалили клуб. Великої шкоди завдали вони місцевому населенню. Загальна сума збитків, заподіяних гітлерівцями селу, становила 991 тис. карбованців[4].

Незабаром після визволення Нової Збур'ївки, 9 листопада, відновила роботу сільська Рада. Почали працювати партійна, комсомольська й профспілкова організації. Розгорнулася робота щодо відбудови господарства. 4 новозбур'ївські колгоспи, зруйновані війною, були економічно слабкими. Артіль «Перше травня» мала лише двох волів, вісім покалічених коней, чотири корови, а землі в господарстві було 3,6 тис. га. Колгоспники орали власними коровами, трудилися не покладаючи рук — і навесні 1944 року засіяли основні земельні масиви. На початку 1944 року відновила роботу Новозбур'ївська МТС, у січні наступного року почала діяти її партійна організація. Ширилося соціалістичне змагання серед працівників станції, які уклали соціалістичний договір з трудівниками Бехтерської МТС. Добре працювала трактористка М. Ю. Єсипенко, яка під час жнив у 1945 році систематично виконувала норму виробітку на 150—200 проц. 13 переможців соціалістичного змагання

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-881, оп. 2, спр. 23, арк. 158.
[2] Херсонская область в годы Великой Отечественной войны, стор. 161, 162.
[3] Херсонський облдержархів, ф. Р-1479, оп. 1, спр. 163, арк. 63.
[4] Там же, ф. Р-190, оп. 1, спр. 1, арк. 1—144.

Новозбур'ївської МТС у 1948 році одержали Почесні грамоти Міністерства сільського господарства УРСР.

Боротьбу трудящих за відбудову сільського господарства очолили створені у лютому—березні 1946 року партійні організації колгоспів «Агрокультура», «Червона зірка», «Червоний Жовтень». Комуністи, депутати сільради виступили застрільниками соціалістичного змагання між колгоспами, переможцем у якому на сівбі ранніх зернових в 1948 році вийшла артіль «Червоний Жовтень». Його трудівники закінчили сівбу першими в районі, до 25 квітня виконали план підняття пару. Широко розгорнулося змагання за виконання завдань першої повоєнної п'ятирічки за чотири роки.

Перших успіхів досягли члени артілей і у відродженні колгоспного тваринництва. Ферми великої рогатої худоби, вівцеферми були відновлені ще 1945 року. Чабани з колгоспу «Червоний Жовтень» О. Ф. Терещенко та Л. Ф. Терещенко 1949 року від кожних ста овець одержали по 124 ягняти. Активно працювали на заготівлі кормів, обладнанні приміщень для зимівлі худоби комсомольці й молодь. Лише в артілі «Перше травня» 1948 року вони заготовили 250 тонн силосу[1].

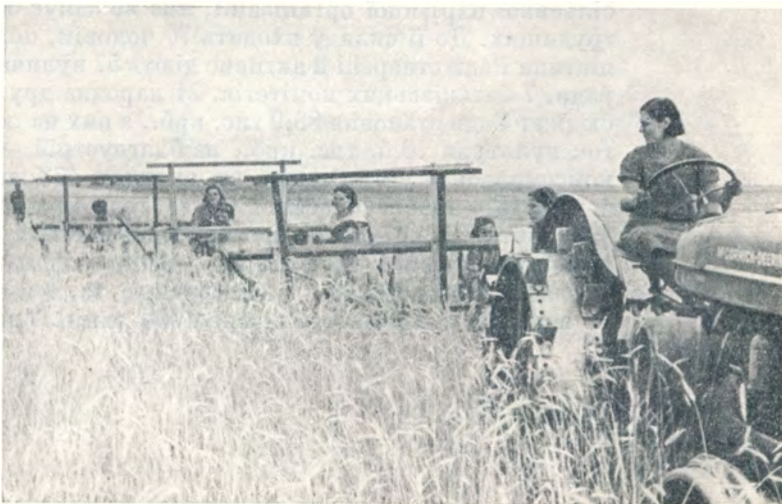
В 1948 році в селі створено плодорозсадницький радгосп «Голопристанський», якому відвели 64 га землі. Того року колгоспники «Червоної зірки» вперше посадили 0,2 га цукрової тростини. З ініціативи сільської Ради депутатів трудящих новозбур'ївці озеленювали село. Тільки 1948 року вони висадили 12 тис. саджанців.

Відбудова економіки в основному закінчилася до 1950 року. На той час у селі відремонтували громадські приміщення, школи, спорудили житлові будинки для родин загиблих та інвалідів війни. У 1948 році відновила роботу лікарня, відкрито дитячий будинок. Відчинилися двері сільської бібліотеки. Щотижня до села приїздила кінопересувка. Активно працювали комсомольці. Щоб прискорити спорудження міжколгоспного клубу, з їх ініціативи 23 травня 1948 року було організовано недільник, учасники якого за один день виготовили 6 тис. штук саману, підготували котлован під фундамент[2].

Протягом 1950—1954 рр. колгоспи Нової Збур'ївки об'єдналися в два господарства — «Червоний Жовтень» і «Перше травня». Це дало можливість краще використовувати матеріальні ресурси. У червні 1958 року в зв'язку з реорганізацією МТС колгоспи придбали значну кількість техніки. Держава допомогла механізаторськими кадрами. В селі працювали електрики, слюсарі, токарі, механіки, економісти, агрономи, зоотехніки та інші спеціалісти. 1971 року колгоспи мали 94 трактори, 54 культиватори, 27 комбайнів, 58 сівалок, 67 вантажних автомашин і багато іншої техніки. З 1968 року в селі почали діяти курси трактористів.

Основний напрям господарств — вирощування зернових культур і м'ясо-молочне тваринництво. В колгоспах введено правильні сівозміни, складено картограми забезпечення полів органічними і мінеральними добривами. Переважна кількість земель засівається сортовим зерном, що дає змогу забезпечити господарства першокласним насінням. Значне місце в економіці новозбур'ївських колгоспів займає тваринництво. 1971 року на їх фермах налічувалося 3,6 тис. голів великої рогатої худоби, 11 160 овець, 6130 свиней, 11 240 голів птиці. Всі трудомісткі процеси у тваринництві механізовані.

Трактористка Новозбур'ївської МТС М. Ю. Єсипенко разом з подругами на жнивах в колгоспі «Агрокультура». Село Нова Збур'ївка, 1945 р.

[1] Газ. «Південна комуна», 30 вересня 1948 р.

[2] Газ. «Південна комуна», 30 травня 1948 р.

За колгоспом «Червоний Жовтень» закріплено 8,6 тис. га землі, у т. ч. орної — 6,7 тис. га. Він має дві комплексні бригади, 11 механізованих ланок, спеціалізовану будівельну бригаду, ланку для ремонту і монтажу механізмів на тваринницьких фермах. Урожай озимої пшениці 1971 року становив 28,1 цнт з гектара.

У колгоспі «Перше травня» 8,2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. орної землі — близько 4 тис. га. Урожай озимої пшениці в 1971 році тут становив 32 цнт з гектара. Прибуток господарства 1969 року зріс до 1014,6 тис. карбованців.

Пишаються колгоспники своїми передовиками. Добрих показників у роботі досягли члени комплексної бригади № 1 під керівництвом О. С. Костюка з колгоспу «Перше травня». 1971 року вони на піщаних землях зібрали з кожного гектара по 33 цнт зернових на площі 839 га. О. С. Костюка нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. Цієї ж нагороди удостоєно лісівника А. С. Німича, члена колгоспу «Червоний Жовтень» І. П. Щербину. Трудові успіхи 10 новозбур'ївських колгоспників відзначені урядовими нагородами Союзу РСР.

Значного розвитку в селі набули виноградарство, садівництво, городництво. Під садами і городами в колгоспах зайнято 479,7 га. За плодорозсадницьким радгоспом «Голопристанський» було закріплено 264 га землі. В господарстві заклали 72 га саду, стільки ж — виноградників, 7 га — під ягідниками. Щороку радгосп вирощував 50—60 тис. штук плодових саджанців, 300 тис. штук — виноградних, постачаючи їх господарствам Голопристанського, Скадовського і Цюрупинського районів. У травні 1972 року радгосп було ліквідовано, його землі передано місцевому колгоспу «Перше травня».

За роки Радянської влади трудящі перемогли невблаганну стихію — сипучі піски. Тепер навколо села розкинулися лісові масиви, названі «Надійними». Немала заслуга у створенні заслону проти піщаних бур належить Збур'ївському лісництву, створеному 1950 року. Йому відведено 7,5 тис. га землі. Під сосною зайнято 5 тис. га, на 1,5 тис. га росте листяний ліс. У Новій Збур'ївці міститься також головна контора Збур'ївського лісгоспзагу, створеного 1951 року.

У селі є районне об'єднання «Сільгосптехніки», де працює 227 чоловік, районна міжколгоспна Рада в справі будівництва, створена 1956 року. Широкого застосування набувають місцеві будівельні матеріали — пісок і черепашник. Працює відділення Голопристанського комбінату побутового обслуговування з численними майстернями. Відкрито 24 торговельні заклади, де зайнято 105 чоловік. У магазинах впроваджується відкритий доступ до товарів, на фермах і в бригадах діють ларки без продавців, організовано доставку товарів додому.

За післявоєнні роки в Новій Збур'ївці споруджено 727 нових житлових будинків. З 1969 року вона одержує струм від Каховської ГЕС. Пробито артезіанські свердловини. Добротні будинки новозбур'ївців оточені розкішними виноградниками, садами, квітниками. Ввечері у кожному третьому будинку світяться голубі екрани телевізорів. За роки дев'ятої п'ятирічки буде споруджено автоматичну телефонну станцію, заасфальтовано 5 км вулиць.

Успіхи в економічному й культурному розвитку села — це значна заслуга сільської партійної організації, яка об'єднує 339 чоловік, сільської Ради депутатів трудящих. До її складу входить 70 чоловік, половина з них — члени партії. З ініціативи Ради створені й активно діють 57 вуличних і квартальних комітетів, 2 жіночі ради, 7 батьківських комітетів, 21 народна дружина, 4 товариські суди. 1970 року бюджет Ради становив 88,9 тис. крб., з них на освіту асигновано 36,2 тис., на розвиток культури 10,5, тис. крб., на благоустрій — 1,35 тис. крб. Активно діє місцева комсомольська організація, що охоплює 473 юнаків і дівчат.

Багато зроблено в селі для налагодження охорони здоров'я населення. З травня 1966 року діє районний протитуберкульозний диспансер на 125 ліжок. Працюють дільнична лікарня на 35 ліжок з добре обладнаними кабінетами, 3 дошкільні дитячі заклади. Нова Збур'ївка має середню та дві восьмирічні школи, в яких працює 72 вчителі, навчається близько 1000 учнів. 7 педагогів села нагороджені орденами

й медалями Союзу РСР, серед них В. М. Маруценко — орденом Трудового Червоного Прапора.

Подивитися кінофільми новозбур'ївці можуть у кінотеатрі «Космос», літньому кінотеатрі на 600 місць. В бригадних клубах колгоспів, у школах працюють гуртки художньої самодіяльності: хорові, драматичні, художнього читання. Завершується спорудження будинку культури із залом на 600 місць. Книжковий фонд сільської бібліотеки налічує 15,7 тис. томів. Діє також 10 відомчих бібліотек. Великий потяг у трудівників села до періодичної преси. 1969 року на кожні 1000 чоловік населення припадало 1220 примірників газет і журналів. Нові радянські звичаї і обряди міцно увійшли в життя села — урочиста реєстрація новонароджених, проводи до Радянської Армії, комсомольські весілля, свято врожаю тощо. Заможне і радісне життя прийшло до трудівників Нової Збур'ївки під зорею Радянської влади.

В. С. ЗЕЛІНСЬКИЙ, О. І. КАТУШКІНА

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД ГОЛОПРИСТАНСЬКОГО РАЙОНУ

ВЕЛИ́КА КАРДАШИ́НКА — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі Дніпра, за 12 км від районного центру і за 18 км від залізничної станції Цюрупинськ на лінії Херсон—Джанкой. Дворів — 398, населення — 1238 чоловік. Сільраді підпорядковані села Кардашинка, Кохани, Мала Кардашинка.

Радгосп ім. Дмитра Ульянова, центральна садиба якого міститься у Великій Кардашинці, має 6,2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,4 тис. га орної землі. з них 56 га зрошуваної. Виробничий напрям господарства, що має 4 відділки,— овочево-виноградарський.

16 жителів села за трудові здобутки відзначено орденами і медалями Союзу РСР, у т. ч. чабана І. Н. Целорунга 1966 року нагороджено орденом Леніна.

У Великій Кардашинці діють восьмирічна школа, де навчається 184 учні і працює 13 учителів, клуб із залом на 300 місць, бібліотека, а також медичний пункт.

У селі працюють 29 комуністів, 69 комсомольців.

Велика Кардашинка заснована близько 1785 року втікачами-кріпаками.

Радянську владу в селі встановлено у січні 1918 року.

1939 року з селом злилися Кардашинські хутори.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися проти ворога 193 жителі села, з них 75 чоловік загинуло, 118 нагороджені орденами й медалями. Уродженцю села В. П. Прокопенку присвоєно високе звання Героя Радянського Союзу за мужність і героїзм, проявлені під час форсування Дніпра в районі м. Кременчука у вересні 1943 року. На честь загиблих воїнів встановлено обеліск Слави.

Поблизу Великої Кардашинки археологи знайшли рештки майстерні крем'яних виробів доби неоліту, а в околицях с. Кардашинки — рештки поселення та скарб ливарних форм і бронзових речей доби пізньої бронзи.

Скіфський бронзовий шолом, знайдений біля села Великої Кардашинки. 1972 р.

ГЛА́ДКІВКА (до 1946 року — Келегеї) — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру і за 30 км від залізничної станції Раденськ на лінії Херсон—Джанкой. Через село проходить автошлях Гола Пристань—Скадовськ. Дворів — 982, населення — 2900 чоловік. Сільраді підпорядковані села Буркути, Великий Клин, Малий Клин, Малі Копані, Рідна Україна.

В Гладківці розміщені центральні садиби двох радгоспів — ім. Гагаріна (має 3 відділки) та ім. Покришева (2 відділки), за якими закріплено 9,96 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 8,3 тис. га орної землі, 547 га садів і виноградників. Основні культури — озима пшениця, соняшник, кавуни. Розвинуте тваринництво. Обидва радгоспи 1968 року були учасниками ВДНГ: ім. Гагаріна — за високі урожаї кавунів (244 цнт з га), ім. Покришева — за одержання на незрошуваних землях по 26 цнт озимої пшениці з га. На території сільради діє Гладківське лісництво, яке заліснює 5,8 тис. га виділених йому земельних угідь.

За багаторічну плідну працю колишній трактористці радгоспу ім. Гагаріна, нині пенсіонерці Н. О. Шмагель і бригадиру Гладківського лісництва М. П. Присяжному присвоєно високе звання Героя Соціалістичної Праці.

Діють середня та 2 початкові школи, де навчається 573 учні і працює 36 учителів, будинок культури із залом на 360 місць, клуб, бібліотека. Є дільнична лікарня на 25 ліжок, 5 дошкільних дитячих закладів. Насаджено два парки. Прокладено водопровід.

В Гладківці працюють 100 комуністів, 193 комсомольці.

Село засноване в першій половині XIX ст.

Радянську владу в селі встановлено у січні 1918 року.

Трудова артіль «Прогрес» заснована 1919 року, на її базі у 1924 році створено комуну ім. Леніна.

На фронтах Великої Вітчизняної війни боролися проти ворога 986 жителів села, з них 320 віддали життя за Батьківщину. Їхні імена викарбувані на двох обелісках Слави. 1943 року в боях за визволення села смертю хоробрих загинув розвідник, старший лейтенант Гладков. Село на честь героя названо Гладківкою. В околицях Гладківки розкопано т. зв. Келегейський скарб золотих речей та монет VII ст. н. е. Поблизу Малих Копанів знайдено ливарні форми та курганне поховання доби пізньої бронзи, а також сарматське поховання II—IV ст. н. ери.

ДОБРОПІ́ЛЛЯ (до 1958 року — селище радгоспу ім. Першого травня) — село, центр сільської Ради, розташоване за 40 км на південь від районного центру і за 80 км від залізничної станції Брилівка на лінії Херсон—Джанкой. Дворів — 208, населення — 711 чоловік. Сільраді підпорядковані селища Жовтневе і Новоселівка,

села Калинівка, Київка, Новософіївка, Петрівка.

У Добропіллі розташована центральна садиба радгоспу ім. Першого травня з трьома відділками, за яким закріплено 10,9 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 7,7 тис. га орної землі (з них 3,7 тис. га під кормовими культурами), 3,1 тис. га пасовищ. Головний напрям господарства — вівчарство. Крім того, вирощують озиму пшеницю, ячмінь, кукурудзу. В радгоспі є майстерня для ремонту сільськогосподарської техніки, цегельний і ковбасний цехи.

Трудові здобутки працівників радгоспу у розвитку вівчарства демонструвалися на Всесоюзній сільськогосподарській виставці 1954 року. Сумлінна праця 30 передовиків виробництва відзначена орденами і медалями Союзу РСР, у т. ч. орденом Леніна нагороджено доярку Н. М. Олійник.

Діють восьмирічна школа, де навчається 298 учнів і працює 25 вчителів, клуб із залом на 250 місць, бібліотека, а також дільнична лікарня на 25 ліжок. Прокладено водопровід.

У селі працюють 34 комуністи, 101 комсомолець.

49 жителів селища захищали Батьківщину на фронтах Великої Вітчизняної війни, з них загинуло 19. 42 учасники війни нагороджено бойовими орденами і медалями. На честь загиблих воїнів споруджено обеліск.

У центрі Добропілля встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

ДОЛМА́ТІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 44 км від районного центру і за 70 км від залізничної станції Цюрупинськ. Дворів — 373, населення — 1154 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Зеленотропинське, Нововолодимирівка, Сліпушинське.

В Долматівці розміщена центральна садиба радгоспу ім. Горького, що має два відділки; за ним закріплено 4,5 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4 тис. га орної землі, 420 га пасовищ. Головний напрям господарства — виробництво зерна і м'ясо-молочних продуктів. За трудові успіхи у роки восьмої п'ятирічки урядовими нагородами відзначено 4 жителів села.

Є восьмирічна школа, де навчається 188 учнів і працює 15 учителів, клуб із залом на 450 місць, бібліотека, музей бойової і трудової слави. Діє медичний пункт. Прокладено водопровід.

У селі працюють 43 комуністи, 72 комсомольці.

Долматівка заснована у другій половині XIX ст.

У роки першої російської революції, в листопаді 1905 року долматівські селяни розгромили князівський маєток, заворушення перекинулося й на інші села Дніпровського повіту.

Радянську владу в селі встановлено у січні 1918 року.

В роки Великої Вітчизняної війни проти ворога боролися 215 жителів, з них 183 відзначені бойовими нагородами. В післявоєнний час односельці спорудили обеліск Слави 110 загиблим воїнам-землякам.

У центрі села встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

Поблизу села Нововолодимирівки виявлено скіфське (IV—III ст. до н. е.) і сарматське поховання.

КРУГЛООЗЕ́РКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 60 км на південь від районного центру та за 103 км від залізничної станції Раденськ. Дворів — 459, населення — 1299 чоловік. Сільраді підпорядковані села Більшовик, Залізний Порт, Новофедорівка.

В селі розміщена центральна садиба радгоспу «Чорноморський», за яким закріплено 5,6 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4,8 тис. га орної землі, садів та виноградників 105 га, пасовищ 722 га. В радгоспі — 3 відділки. Напрям господарства — виробництво зерна і молока. Головні культури: озима пшениця, рис, овочі, кавуни. Господарство має електростанцію, 4 майстерні.

За успішну працю 11 робітників радгоспу в роки восьмої п'ятирічки відзначено урядовими нагородами, в т. ч. орденом Жовтневої Революції — чабана Р. Р. Гапонова.

Є восьмирічна школа, де навчається 273 учні і працює 21 учитель, клуб із залом на 200 місць, бібліотека. Відкрито медичний пункт.

У селі працюють 43 комуністи, 72 комсомольці.

Круглоозерка заснована 1822 року.

Першими жителями були кріпаки, перевезені поміщиком з Київської та Орловської губерній.

Радянську владу в селі встановлено у січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 438 жителів села боролися проти ворога, з них 276 відзначені бойовими нагородами. Не повернулося до села 162 чоловіка. На честь загиблих у Круглоозерці споруджено пам'ятник і обеліск бойової слави.

В центрі Круглоозерки встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

Поблизу Новофедорівки виявлено рештки поселення доби пізньої бронзи.

РИБА́ЛЬЧЕ (до 1917 року — В'埃земка) — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі Дніпровського лиману, за 43 км від районного центру і за 65 км від залізничної станції Цюрупинськ. Дворів — 393, населення — 1024 чоловіка. Сільраді підпорядковані селище Виноградне і село Забарине.

В Рибальчому міститься центральна садиба рибальської артілі «Перемога». Це високомеханізоване господарство, яке має 4 морські сейнери, 2 мотофелюги, транспортну баржу, 44 рибальські судна, 6 автомашин.

На території сільради діє лісництво Новозбур'ївського лісгоспзагу з земельним фондом 24 тис. га. Його працівники насаджують ліси, переважно соснові. Бригадира лісництва К. Г. Ковальову нагороджено орденом Леніна.

У селі є восьмирічна школа, в якій навчається 152 учні і працює 15 учителів, будинок культури із залом на 300 місць, бібліотека; медичний пункт.

Село, що розкинулося на березі Дніпровського лиману, дуже гарне, особливо влітку.

О. С. Контушний — Герой Радянського Союзу, уродженець с. Рибальчого. Фото 1953 р.

М. П. Кононенко — генерал-майор, уродженець с. Рибальчого. Фото 20-х років.

А. М. Саламаха — Герой Радянського Союзу, уродженець селища Чорноморського. Фото 1944 р.

В кожній садибі зеленіють виноградники, вздовж вулиць вишикувалися дерева. Береги лиману вкриті заростями очерету, а чудові пляжі приваблюють сюди численних відпочиваючих.

У селі працюють 31 комуніст, 46 комсомольців.

Рибальче засноване 1785 року як поміщицьке село.

Радянську владу в селі встановлено у січні 1918 року.

Першу рибальську артіль «Звільнений батрак» організовано 1921 року.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися проти ворога 323 жителі села, з них 291 воїн удостоєний орденів і медалей. За мужність і відвагу, виявлені в боях за м. Кенігсберг, уродженця Рибальчого О. С. Контушного удостоєно звання Героя Радянського Союзу, 12 жителів були учасниками партизанського руху на Херсонщині. В битвах проти фашистських окупантів загинуло 220 чоловік. Загиблим встановлено пам'ятник. Уродженець Рибальчого генерал-майор М. П. Кононенко 1921 року нагороджений орденом Червоного Прапора.

Уродженцю села І. І. Стрельченку, нині керівнику бригади шахтарів у м. Донецьку, присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Він член ЦК КП України, 1967 року обирався депутатом Верховної Ради СРСР.

СА́ДОВЕ — селище, центр сільської Ради, розташоване за 42 км на захід від районного центру та за 85 км від залізничної станції Раденськ. Дворів — 207, населення — 682 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Вільна Дружина, Вільна Україна, Іванівка, Індустріальне, Краснознам'янка, Очаківське, Пам'ятне.

Виробничий напрям радгоспу «Південний», центральна садиба якого міститься в селищі,— зерновий і м'ясо-молочний. Головні культури — озима пшениця, овочі, кавуни. Розвинуте вівчарство — кількість голів у радгоспній отарі перевищила 32 тис. За господарством, що має 4 відділки, закріплено 15 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 7,9 тис. га орної землі. Під пасовища і сінокоси відведено 6,8 тис. га, під сади і виноградники — 241 га. В радгоспі діють електростанція, 6 майстерень. На базі ліквідованої 1958 року МТС організовано ремонтний завод. Чабану радгоспу «Південний» Д. Я. Сороці 1966 року присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Директора радгоспу М. А. Хижняка і чабана В. І. Устименка за трудові успіхи у восьмій п'ятирічці нагороджено орденом Леніна.

Діють середня школа, де навчається 340 учнів і працює 26 учителів, клуб із залом на 250 місць, бібліотека. Є дільнична лікарня на 25 ліжок. Прокладено водопровід.

Ще на початку XX ст. у центрі селища закладено мальовничий парк площею 12 га, в якому ростуть понад 20 видів декоративних дерев, його оголошено заповідником.

У селищі працюють 14 комуністів, 160 комсомольців.

Садове засноване на початку XX ст.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року.

1921 року створено радгосп «Ціммервальд» (нині радгосп «Південний»). Під час Великої Вітчизняної війни на фронтах воювали 102 жителі селища, з них 76 удостоєні нагород, загинуло 26 чоловік. На честь загиблих воїнів встановлено пам'ятник.

В центрі селища відкрито пам'ятник В. І. Леніну.

Поблизу села Іванівки виявлено рештки поселення доби пізньої бронзи.

ЧОРНОМО́РСЬКЕ — селище, центр сільської Ради, розташоване за 43 км від районного центру і за 52 км від залізничної станції Цюрупинськ. Дворів — 171, населення — 586 чоловік. Сільраді підпорядковані села Берегове, Збур'ївка, Комуна, Лиманівка, Облої, Суворовка, Чорноморські Криниці.

За радгоспом ім. Комінтерну, центральна садиба якого міститься в Чорноморському, закріплено 6,6 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 6,4 тис. га орної землі, з них 3,3, тис. га зрошуваної. Головний напрям господарства, що має 4 відділки,— м'ясо-молочний. Радгосп і 17 його працівників були учасниками ВДНГ у 1967—1968 рр. За трудові успіхи 27 жителів Чорноморського відзначено урядовими нагородами, у т. ч. комбайнерів П. М. Кривого — двома орденами Леніна, П. М. Кургана — орденом Леніна.

Чулаківський палац культури. 1969 р.

Діють початкова школа, де навчається 30 учнів і працює 3 вчителі, клуб із залом на 250 місць, бібліотека, дільнична лікарня на 25 ліжок. Прокладено водопровід.

У селищі Чорноморському працюють 15 комуністів, 23 комсомольці.

Село засноване близько 1835 року.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року.

56 чоловік брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 40 відзначено бойовими нагородами. 13 чоловік загинуло. Уродженцю селища А. М. Саламасі за мужність і відвагу, виявлені в боях за м. Кенігсберг, присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

В центрі селища встановлено погруддя льотчика В. Д. Шамикіна, який загинув у бою за селище в серпні 1941 року.

ЧУЛАКІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 28 км від районного центру, за 50 км від залізничної станції Цюрупинськ. Дворів — 947, населення — 2600 чоловік.

У селі міститься центральна садиба колгоспу ім. Леніна, за яким закріплено 6,6 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 5,6 тис. га орної землі, з них 1,7 тис. га поливної. Напрям господарства — виробництво зерна і тваринницької продукції. Вирощують озиму пшеницю, кукурудзу, овочі. З допоміжних підприємств працюють майстерня, вальцьовий млин, пилорама.

Діє лісництво, співробітники якого протягом 1951—1968 рр. виростили 200 млн. штук стандартних саджанців сосни й засадили ними 4 тис. га сипучих пісків.

За трудові успіхи у розвитку колгоспного виробництва і перемогу у соціалістичному змаганні на честь 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції колгосп ім. Леніна нагороджений Почесним прапором ЦК КП України, Ради Міністрів УРСР, Президії Верховної Ради УРСР і Укрпрофради. 1968 року колгосп був учасником ВДНГ і нагороджений дипломом 1-го ступеня.

Урядових нагород удостоєно 31 жителя Чулаківки, у т. ч. високе звання Героя Соціалістичної Праці присвоєно керівникові механізованої ланки В. Г. Щербаченку, голові колгоспу, делегату 3-го Всесоюзного з'їзду колгоспників М. К. Садовому, який у роки восьмої п'ятирічки нагороджений також орденом Жовтневої Революції. Цього ордена удостоєний і завідуючий колгоспною свинофермою П. М. Волкодав. Орденом Леніна нагороджено свинарку Л. П. Вовченко.

В селі є середня школа, де навчається 455 учнів і працює 32 учителі, музична школа, будинок культури із залом на 610 місць, бібліотека. Дільнична лікарня має 25 ліжок.

На площі 4 га в центрі Чулаківки розкинувся парк-заповідник «Мала Асканія». В ньому живуть близько 100 видів тварин і птахів. Для водоплавних створено штучні ставки, острови. Найцінніші екземпляри екзотичних тварин завезено із Асканії-Нової.

В селі працюють 82 комуністи, 226 комсомольців.

Документальні згадки про казенне село Чулаківку зустрічаються з 1801 року.

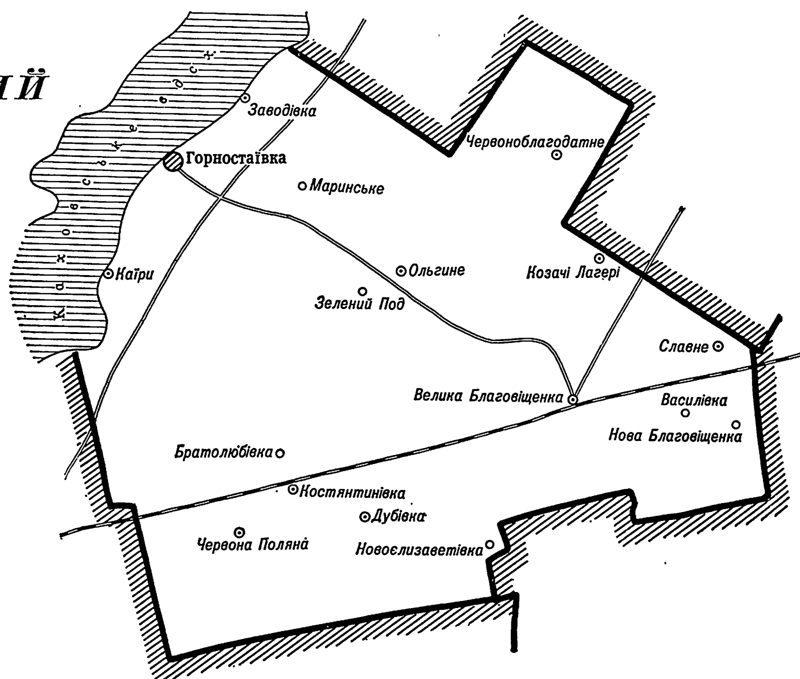
Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Колгосп «1-е Травня» організовано у 1922 році.

Уродженець села — учасник громадянської війни, командир ескадрону Першої Кінної Армії І. А. Штихар нагороджений орденом Червоного Прапора.

На фронтах Великої Вітчизняної війни захищав соціалістичну Батьківщину 321 житель села, з них 123 нагороджені орденами й медалями. На честь 204 загиблих у боях за Батьківщину, в селі височить обеліск Слави.

У Чулаківці встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

ГОРНОСТАЇВСЬКИЙ РАЙОН

Площа району — 1 тис. кв. км. Населення — 22,5 тис. чоловік, у т. ч. сільського — 17,4 тис. чоловік (77,3 проц.), міського — 5,1 тис. чоловік (22,7 проц.). Густота населення — 22,3 чоловіка на кв. км. Селищній та 10 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковано 33 населені пункти. В районі 45 первинних партійних, 42 комсомольських і 63 профспілкові організації. В економіці району переважає сільськогосподарське виробництво. За 2 радгоспами і 9 колгоспами закріплено 85,4 тис. га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 83 тис. га орної землі.

Є 5 промислових підприємств. Діють 30 медичних закладів. У загальноосвітніх школах, у т. ч. 7 середніх, 7 восьмирічних, 16 початкових і школі робітничої молоді навчається 4799 учнів. Працює 9 будинків культури, 26 клубів, 35 бібліотек, 36 кіноустановок, сільський музей. У районі 6 пам'ятників В. І. Леніну, 25 пам'ятників воїнам, що загинули в роки Великої Вітчизняної війни.

ГОРНОСТÁЇВКА

Горностаївка — селище міського типу, центр району. Розташована на лівому березі Каховського водосховища, за 30 км на північний захід від залізничної станції Братолюбівка і за 129 км від Херсона; є річкова пристань. Населення — 5,1 тис. чоловік. Селищній Раді підпорядковане село Зелений Под.

Археологічні пам'ятки свідчать, що в цій місцевості люди жили з давніх часів. Поблизу селища виявлено залишки поселення доби пізньої бронзи, а також городище скіфсько-сарматського часу. Знайдено кам'яні баби кочівників XI—XIII століть[1].

[1] Археологічні пам'ятки УРСР, т. 10, стор. 21; Нариси стародавньої історії Української РСР, стор. 211; Известия Таврической ученой архивной комиссии, № 19. Симферополь, 1893, стор. 125.

Горностаївка заснована наприкінці XVIII ст. переселенцями з Полтавської та Чернігівської губерній[1].

З 1802 року вона казенне село Каїрської волості Дніпровського повіту Таврійської губернії[2]. За даними 1816 року тут налічувалося 220 дворів. Кількість населення збільшувалася за рахунок селян, які, рятуючись від солдатчини чи кріпацтва, втікали в південні степи. 1822 року у 245 дворах мешкало 1379 жителів, у т. ч. 749 чоловіків і 630 жінок. Державні селяни жили, головним чином, з хліборобства. Але через нестачу тягла, примітивний обробіток землі врожаї були вкрай низькими. Скотарство в селянських господарствах мало допоміжний характер. У 1822 році в селі було 609 голів великої рогатої худоби, 980 овець і лише 95 коней[3].

Після скасування кріпацтва селяни стали особисто вільними, але їх економічне становище майже не змінилося. За першим переділом землі, проведеним 1864 року, на ревізьку душу припало по 7 десятин землі, під час другого (1874 року) — по 6, 1881 року — по 5,6 десятини[4]. Загалом у селян було стільки ж землі, скільки й до реформи, але збільшення населення і господарств за рахунок переселенців і природного приросту призводило до зниження кількості землі на ревізьку душу, а отже, й на селянський двір. У 1869 році в Горностаївку переселилися 84 однодворців з Подільської губернії. Невдовзі поміщик Вертеляк загарбав у громади 50 десятин придатної та 20 — непридатної землі[5], якою общинники користувалися п'ятдесят років на правах оброчного утримання. За даними 1885 року, в 701 селянському дворі Горностаївки налічувалося 4691 чоловік (з них 2348 жінок). Вони володіли 14 тис. десятин надільної землі, в т. ч. понад тисячею десятин непридатної, 200 десятин належало церкві[6].

З розвитком капіталістичних відносин і зростанням цін на товарний хліб посилювалося класове розшарування селян. Куркулі зосереджували в своїх руках найродючіші землі, використовуючи для їх обробітку працю наймитів. Так, 174 господарства (24,8 проц.) 1885 року засівали по 50 і більше десятин землі. 395 господарств обробляли до 25, 104 — до 10 десятин, 28 — були безземельними.

Заможна верхівка села мала по 5 коней, 6 волів, 3—4 корови, 25 овець на двір. Більшість же селян держали по одному коню та волу, в кращому випадку по 5—6 овець. 28 селянських господарств зовсім не мали ніякої худоби. Крім того, біднякам ніде було випасати власну худобу. За користування поміщицькою толокою вони платили на місяць по 6 крб. від голови[7]. Не маючи пасовиськ, селяни чинили потраву поміщицьких посівів та сінокосів. Боротьба селян за землю часто супроводилася збройними сутичками з адміністрацією маєтків. Так, у травні 1899 року, коли об'їждчики панської економії намагалися затримати худобу, селяни почали стріляти з рушниць[8].

Крім хліборобства і скотарства, горностаївці займалися рибальством, торгівлею, видобуванням вапнякового каменю в каменоломні поблизу села. На видобуток одного кубічного сажня каменю селянин витрачав тиждень, а продавав його за 2,5—3 крб. Тому промисел розвивався слабо — видобувався вапняк переважно для власних потреб.

У Горностаївці щороку проводилося 2 ярмарки. Тут торгували пшеницею та худобою. Місцеві купці мали в селі понад 20 невеличких крамниць бакалійних

---

[1] Сборник статистических сведений по Таврической губернии, т. 2, стор. 29.

[2] Херсонський облдержархів, ф. 14, оп. 2, спр. 359, арк. 1—4; Географическо-статистический словарь Российской империи, т. 1, СПб., 1863, стор. 666.

[3] ЦДВІА СРСР, ф. ВУА, спр. 19058, арк. 8; спр. 21476, арк. 1.

[4] Сборник статистических сведений по Таврической губернии, т. 2, стор. 29.

[5] Херсонський облдержархів, ф. 14, оп. 1, спр. 990, арк. 1, 2, 4; оп. 2, спр. 359, арк. 5.

[6] Кримський облдержархів, ф. 377, оп. 2, спр. 346, арк. 1; спр. 443, арк. 2.

[7] Сборник статистических сведений по Таврической губернии, т. 2, таблиці Б-46, Б-47, стор. 29.

[8] Історія Української РСР, т. 1, стор. 477.

Ф. М. Різер — голова підпільного ревкому в с. Горностаївці у 1918 році. Фото 1926 р.

і промислових товарів з товарооборотом понад 250 тис. крб. на рік[1]. Горностаївські бідняки були постійними боржниками багатіїв. Щоб сплатити щорічні податки (тільки волосний і мирські збори становили 2565 крб. 73 коп.)[2], селяни залазили в борги.

На низькому рівні перебувала охорона здоров'я і освіта трудящих. У 1894 році в селі був лише один приватний лікар.

Початкову народну школу відкрито в 1854 році. 1885 року її відвідували 61 хлопчик та 12 дівчаток. Переважна більшість селян залишилася неписьменною. На все село тільки 171 чоловік вмів читати. Серед жінок письменних не було зовсім. Наприкінці XIX — на початку XX ст. стан народної освіти дещо поліпшився. Так, 1890 року школу відвідували 157 хлопчиків та 21 дівчинка. На початку XX ст. відкрилися ще три навчальні заклади: дві земські та школа грамоти. 1907 року в усіх чотирьох школах навчалося 560 учнів. Закінчили їх 357 хлопчиків та 128 дівчаток[3].

Події революції 1905—1907 рр. знайшли відгомін у селі. Горностаївська біднота таємно збиралася, слухала тих, хто читав листівки і прокламації Херсонського комітету РСДРП. У січні 1905 року тут були знайдені революційні прокламації[4].

Із запровадженням столипінської аграрної реформи класове розшарування на селі ще більше посилилося. Хоча кількість населення майже подвоїлася і становила 8193 чоловіка, землі у селян не прибавилося. 1906 року в Горностаївці на ревізьку душу припадало всього по 3,5 десятини. Біднота, не маючи робочої худоби, реманенту і коштів, змушена була за безцінь продавати свої наділи куркулям. Понад 30 заможних хазяїв скупили в межах своєї, а також Каховської, Князе-Григорівської, Громівської волостей 1188 десятин землі. Двом з них належало 274 десятини землі, дев'ятьом — 453 десятини[5]. Кредитне товариство, створене в Горностаївці 1909 року, надавало грошові пільги головним чином куркулям.

Під час першої світової війни зросли податки, селянські господарства лишилися без годувальників, бо чоловіків мобілізували до армії.

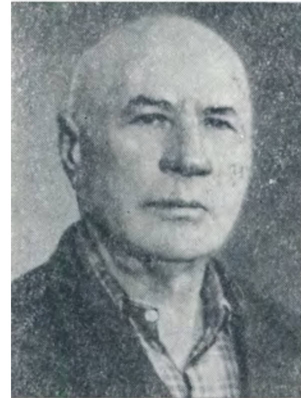
Радо вітали перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції бідняки Горностаївки. Після проголошення в січні 1918 року в Таврійській губернії Радянської влади революційно настроєні солдати-фронтовики створюють у селі Раду на чолі з більшовиком О. Л. Панасенком[6]. До революції Панасенко ходив на заробітки, працював на будівництві залізниці у Слов'янську. Там він вступив до лав більшовицької партії. Рада під його керівництвом проводила підготовчу роботу щодо розподілу землі, сільськогосподарського реманенту між бідняками. Але вона не встигла розгорнути діяльність, бо на початку квітня село зайняли австро-німецькі війська. Окупанти встановили жорстокий режим, переслідували й грабували населення. Влітку 1918 року тут виник підпільний сільський ревком, яким керував Ф. М. Різер[7]. До ревкому входили 5 перших горностаївських комуністів, які одно-

---

[1] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 14, стор. 641.
[2] Сборник статистических сведений по Таврической губернии..., т. 2, стор. 30.
[3] Учебные заведения Одесского учебного округа, состоящие в ведении дирекций народных училищ, вып. 3, стор. 45; Обзор положения начального народного образования в Таврической губернии за 1907/1908 учебный год, таблицы, стор. 24.
[4] Революционная борьба на Херсонщине в 1905—1907 гг., стор. 83, 84.
[5] М. В. Неручев. Очерк поземельных отношений в Таврической губернии, стор. 44, 53.
[6] Газ. «Сільські новини», 14 грудня 1967 р.
[7] Українська РСР в період громадянської війни 1917—1920 рр., т. 1, стор. 433; Победа Советской власти на Херсонщине, стор. 136, 137.

часно створили підпільний більшовицький осередок[1] на чолі з секретарем С. П. Походуном.

Підпільний ревком та партійний осередок гуртували селян для боротьби проти німецьких окупантів. На нелегальному засіданні Горностаївського ревкому, проведеному вночі 29 липня 1918 року, розглядалось питання про створення партизанських загонів. Організаторами і керівниками Горностаївського партизанського загону були комуністи В. Ф. Шпехт (командир) і В. М. Різер (комісар)[2]. У серпні 1918 року загін налічував 36 бійців, переважно горностаївців. До загону вступали селяни Заводівки, Костянтинівки, Князе-Григорівки, Милового та навколишніх сіл. Восени 1918 року партизанські ряди зросли до 150 чоловік. Австро-німецькі окупанти разом з гетьманцями чинили жорстокі розправи над борцями за владу Рад. За селом Миловим Бериславського району вони зарубали розвідників загону, жителів Горностаївки І. Найдьона та І. Шептуна[3].

В. Ф. Шпехт — командир Горностаївського партизанського загону в 1918 р. Фото 1966 р.

Радянську владу в селі відновлено після вигнання петлюрівців наприкінці лютого 1919 року. Тут був створений ревком[4], який підтримував революційний порядок, вів масово-політичну роботу серед населення, організовував його на боротьбу з бандитами, надавав допомогу бідняцьким господарствам посівним матеріалом. Але в кінці червня у село вдерлись денікінці. Вони повісили в центрі села партизана-розвідника І. Вельбика, спалили хати тих, хто пішов у партизани. Та це не залякало жителів. Вони й далі подавали народним месникам всіляку допомогу: постачали харчі, переховували й лікували поранених, сповіщали про появу білогвардійців. У січні 1920 року частини Червоної Армії визволили село від денікінців. Але влітку сюди увірвалися врангелівці. Радянські війська двічі визволяли від них Горностаївку — 17 липня та остаточно — в жовтні 1920 року[5]. Члени підпільного ревкому разом з горностаївськими партизанами в складі 52-ї стрілецької дивізії брали участь в штурмі Перекопу. За бойові заслуги в роки громадянської війни В. Ф. Шпехта нагороджено двома іменними срібними годинниками. До 50-річчя Великого Жовтня Радянський уряд відзначив його, нині персонального пенсіонера, орденом Червоної Зірки. Орденом Червоного Прапора нагороджено трьох інших учасників громадянської війни — П. Ю. Батюту, О. І. Лимаренка та Е. А. Міллера[6].

Наприкінці жовтня 1920 року в Горностаївці відбулися вибори волосної Ради. За роки громадянської війни й іноземної інтервенції селянські господарства, особливо бідняцькі, занепали — зменшились посівні площі та поголів'я худоби, відчувалася гостра нестача сільськогосподарського реманенту.

Сільська Рада та партійний осередок спрямували свої зусилля на відбудову економіки села. Їх опорою у боротьбі за зміцнення Радянської влади став сільський комітет незаможних селян, організований восени 1920 року. КНС разом з Радою наділяли землею безземельних і малоземельних, збирали продрозверстку, заготовляли продукти і одяг для Червоної Армії, надавали допомогу біднякам

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-3264, оп. 1, спр. 41, арк. 11; Сорок років Радянської влади на Херсонщині, стор. 44; Победа Советской власти на Херсонщине, стор. 23.

[2] Херсонський облдержархів, ф. Р-3264, оп. 1, спр. 41, арк. 3—5, 21.

[3] Там же, арк. 6, 9—11.

[4] ЦДАРА, ф. 103, оп. 1, спр. 145, арк. 95.

[5] Херсонський облдержархів, ф. Р-3264, оп. 1, спр. 41, арк. 12—15; Гражданская война на Украине, т. 3, стор. 282.

[6] Херсонський облдержархів, ф. Р-3264, оп. 1, спр. 41, арк. 19—21; газ. «Сільські новини», 5 і 7 грудня 1967 р.

К. М. Радецький — організатор першого ТСОЗ'у в с. Горностаївці. Фото 1967 р.

і сім'ям червоноармійців насінням та реманентом. Всі дрібні підприємства, яких за переписом 1920 року тут існувало близько 24, були взяті на облік[1]. Надійним помічником комуністів був комсомольський осередок, створений в селі 1919 року у складі 11 чоловік. Секретарем осередку комсомольці обрали Я. І. Горбаня[2].

Соціалістичне будівництво, що розгорнулося в селі, проходило в умовах жорстокої класової боротьби. Куркульські банди нападали на радянські установи, вбивали сільських активістів. 1921 року поблизу села шугали банди Шепеля і Коновалова, які тероризували населення. Боротьбу з бандитизмом очолив ревком, якому у листопаді 1920 року Рада тимчасово передала свої функції. В результаті вжитих заходів банди вдалось розгромити[3].

Але вороги не втихомирились. Куркульство стало на шлях прихованої агітації проти Радянської влади. Під час наступних виборів сільської Ради у жовтні 1922 року декому з них вдалось пролізти до сільвиконкому. Через це комнезамівці та бюро Каїрського волпарткому опротестували вибори. На 27 жовтня були призначені нові вибори. Цього разу до складу сільської Ради ввійшло 45 селян-бідняків та 5 робітників. Понад 20 проц. депутатів були комуністами[4].

Значну роль у боротьбі проти куркулів відіграла професійна спілка робітників землі і лісу організована волосним парткомом 1922 року. В липні 1923 року в Горностаївці відбувся перший районний з'їзд спілки. На кінець року профспілка налічувала 260 членів і охопила договорами понад 700 наймитів[5]. Вже в перші роки Радянської влади змінився зовнішній вигляд села. Відкрилася поштово-телеграфна контора, налагодився зв'язок з іншими селами, почала діяти річкова пристань. 1923 року Горностаївка стала районним центром (до цього часу вона входила до Каїрської волості Дніпровського повіту)[6].

Новоутворений районний комітет КП(б)У розгорнув велику роботу щодо втілення в життя нової економічної політики, зміцнення господарства. В зв'язку з переселенням частини горностаївців на більш родючі землі кількість жителів тут зменшилась і 1923 року становила 4999 осіб (2386 чоловіків та 2613 жінок). В цей час налічувалося 1116 дворів. Для допомоги селянським господарствам в районному центрі було відкрито прокатну станцію, агрономічний пункт, розширилася діяльність сільськогосподарського і споживчого товариств. Відновили роботу промислові підприємства: діяло 10 кузень, 17 млинів, з них 2 механічні та 15 вітряків, олійниця. Двічі на тиждень в селі збирався базар, на якому, зокрема, продавалися і вироби місцевих ремісників — бондарів, колісників, шевців.

Радість від перших успіхів у будівництві нового життя була затьмарена великим горем, яке спіткало країну. Смерть В. І. Леніна була найтяжчою втратою для бідняків Горностаївки. Вони поклялися ще тісніше згуртувати свої ряди, виконати заповіти дорогого Ілліча.

Створений 1923 року жінвідділ провадив значну роз'яснювальну роботу серед жінок. 8 березня 1924 року в селі проходила друга районна конференція жінок, на якій обговорювалося питання про участь жінок у боротьбі за піднесення сіль-

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-1196, оп. 1, спр. 14, арк. 22.
[2] Там же, ф. Р-3264, оп. 1, спр. 41, арк. 21.
[3] Там же, ф. Р-38, оп. 1, спр. 20, арк. 10, 33; ф. Р-3131, оп. 1, спр. 22, арк. 45.
[4] Там же, ф. Р-3131, оп. 1, спр. 155, арк. 16, 45, 57, 58.
[5] З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 1, стор. 422; газ. «Херсонский коммунар», 17 вересня 1924 р.
[6] Херсонський облдержархів, ф. Р-3131, оп. 1, спр. 121, арк. 113.

ського господарства, про залучення їх до КНС та до громадсько-політичного життя. 5 квітня 1924 року в постанові загальних зборів наймичок вони з почуттям вдячності писали: «...Ми, делегатки с. Горностаївки, вітаємо Компартію, яка визволила жінку від ярма капіталу і від кайданів рабства»[1].

З переходом на мирне життя розгорнулося культурне будівництво. 1923 року в Горностаївці відкрилися три трудові школи, селянський будинок, хата-читальня. При сельбуді комсомольці створили політичний, кооперативний, агрономічний, драматичний та хоровий гуртки. Кожного вечора сюди приходили селяни, щоб прочитати газету або журнал, побувати на політзанятті[2].

Для боротьби з неписьменністю серед дорослого населення у 1923 році в селі організувались гуртки і школа лікнепу[3]. Діяльність партійної, комсомольської, профспілкових організацій мала велике значення для виховання в селян нової соціалістичної свідомості.

Особлива увага приділялась агропропаганді. З червня 1923 року почав діяти сільськогосподарський гурток, в якому активну участь брала молодь. Для розповсюдження сільськогосподарських знань, пропаганди кращого досвіду колективних господарств протягом 1924 року було прочитано 14 лекцій, райком партії та райвиконком організували свято врожаю і районну сільськогосподарську виставку.

На початку 1926 року в селі створено ТСОЗ «Нове село» на чолі з К. М. Радецьким, що об'єднав 23 господарства. Товариство одержало від держави кредити на придбання сільськогосподарського реманенту, насіння. З розгортанням масової колективізації у районному центрі утворилися артілі «Успіх праці», «Червоний партизан», «Вільна праця». В першій половині 1929 року в Горностаївці виникло ще три артілі — «Працівник», «Юний орач», ім. 8 Березня, які об'єднали 177 господарств.

Вони обробляли 2119 га землі, мали 17 голів робочої худоби та 6 тракторів[4]. Важливу роль у будівництві і зміцненні колективних господарств відіграла Горностаївська МТС, створена восени 1929 року на базі прокатної станції. У 1931 році її машинно-тракторний парк налічував 78 тракторів. Відкриті при МТС курси готували трактористів, комбайнерів, насамперед з числа молоді.

В перші роки свого існування колгоспам довелося долати багато труднощів як економічного, так і організаційного характеру. Куркулі, які пролізли до колгоспів, всіляко шкодили громадському господарюванню. Горностаївський райком партії разом з партійною організацією та правліннями артілей провів велику роботу щодо згуртування трудящого селянства, яке дало рішучу відсіч намаганням куркулів.

Певну допомогу в проведенні суцільної колективізації надали горностаївським трудящим профспілкові організації Херсона. В січні 1930 року вони організували на свої кошти в селі виключно з бідноти районні курси колгоспних рахівників. Весною того ж року в Горностаївці відкрилося відділення Держбанку, який надавав колгоспам, підприємствам, установам позики для будівництва господарських приміщень, придбання

Комсомольці-ударники колгоспу «Юний орач». Горностаївка, 1937 р.

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-622, оп. 1, спр. 429, арк. 53, 54, 60, 61.

[2] Там же, ф. Р-435, оп. 1, спр. 550 а, арк. 84; газ. «Херсонский коммунар», 20 липня 1923 р.

[3] Херсонський облдержархів, ф. Р-622, оп. 1, спр. 428, арк. 17, 20, 30.

[4] Там же, ф. Р-443, оп. 1, спр. 558, арк. 73, 104, 105.

сільськогосподарського реманенту тощо. У передвоєнні роки в Горностаївці працювали сім колгоспів. Вони вирощували яру та озиму пшеницю, ячмінь, овес, кукурудзу, з технічних культур — соняшник і бавовну. Завдяки агрономічним заходам підвищувалася врожайність зернових. Колгоспи збирали по 13—15 цнт з га. Зростало і громадське тваринництво. Горностаївські колгоспи спеціалізувалися на розведенні великої рогатої худоби та свинарстві, а також займалися городництвом[1]. Заможнішим стало життя селян. На трудодень вони одержували по 3 кг хліба та 2—3 крб. грішми. В селі з'явилася електростанція, яка живила струмом громадські будівлі, а також хати трудящих.

Радянська влада турбувалася про охорону здоров'я трудящих. 1929 року відкрилася сільська амбулаторія, штат якої складався з трьох медичних працівників[2].

Так само успішно розвивалась шкільна справа. Працювали початкова та семирічна школи. 1937 року в селі відкрито десятирічку. На ці ж роки припадає ліквідація в районному центрі неписьменності.

Набула нових форм і змісту культурно-освітня робота. У районному будинку культури демонструвалися звукові кінофільми, читалися лекції з історії партії, міжнародного становища, агрономії тощо. В драматичному, хоровому та духовому оркестрі розвивали свої здібності багато горностаївців. Районна бібліотека теж стала дійовим культурно-виховним закладом. Вона провадила обговорення книжок, читацькі конференції. З 1935 року в Горностаївці видавалася районна газета «Сталінець», працювала друкарня.

Перед жителями Горностаївки відкривалися широкі перспективи дальшого піднесення колгоспного виробництва, впорядкування села, поліпшення культурно-побутових умов. Але розбійницький напад німецько-фашистських загарбників перешкодив здійсненню цих планів. З перших днів війни на фронт пішли від Горностаївського району 1704 бійці[3]. Жінки, старики і підлітки працювали на полях, щоб якнайшвидше зібрати хліб, потрібний для армії, народу. З наближенням фронту в тил країни було евакуйовано велику рогату худобу. В серпні 1941 року східний берег Дніпра на рубежі Горностаївка—Любимівка обороняла 30-а стрілецька дивізія[4].

11 вересня 1941 року фашисти окупували село. Вони пограбували колгоспи і МТС, відбирали у жителів особисте майно, хліб, корів, свиней тощо. Загарбники силоміць вивезли на каторжні роботи до Німеччини 179 юнаків і дівчат[5].

Наприкінці 1941 року в райцентрі створилася підпільна комсомольсько-молодіжна група, до якої входило 34 юнаків і дівчат. Керував нею колишній курсант Київського артилерійського училища комсомолець В. Г. Ходос. Підпільники слухали передачі з Москви і розповсюджували листівки із зведенням Радянського інформбюро. Підпільна група проіснувала недовго. На початку 1943 року фашисти натрапили на її слід. Від нелюдських катувань загинув В. Г. Ходос, страчені Д. М. Жмайло, Д. В. Затолока, В. А. Капітан, В. І. Клименко, М. Д. Козаков, а також юнаки і дівчата із сіл Заводівки та Князе-Григорівки. Вони поховані в братській могилі в сквері райцентру[6].

2 листопада 1943 року бійці 230-ї стрілецької дивізії під командуванням полковника А. А. Українського визволили село. На фронтах Великої Вітчизняної війни загинули смертю хоробрих 185 горностаївців, 98 чоловік нагороджено орденами й медалями.

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-199, оп. 1, спр. 13, арк. 8; З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 3, стор. 227.

[2] Херсонський облдержархів, ф. Р-735, оп. 1, спр. 268, арк. 55а.

[3] Миколаївський облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 346, арк. 27.

[4] Херсонская область в годы Великой Отечественной войны, стор. 56.

[5] Херсонський облдержархів, ф. Р-198, оп. 1, спр. 1, арк. 1—23; спр. 4, арк. 24.

[6] Херсонський облпартархів, ф. 46, оп. 114а, спр. 26, арк. 116; ф. 124, оп. 1, спр. 5, арк. 5; оп. 12, спр. 354, арк. 2; Злочинства німецько-фашистських загарбників на Херсонщині, стор. 32.

Відбудувати зруйноване господарство було важко. Відступаючи під натиском переважаючих сил Червоної Армії, гітлерівці знищили приміщення електростанції, громадські будівлі колгоспів, житлові будинки, культурно-освітні заклади. Ще гриміли бої, а колгоспники вже вийшли на весняно-польові роботи. У колгоспах не було техніки. На всі господарства припадало три молотарки. Урожай 1944 року довелось збирати вручну, використовуючи для цього власних корів. Незабаром після визволення почала працювати Горностаївська МТС. З окремих частин і розбитих машин механізаторам вдалося до 1944 року зібрати 8 тракторів. На початок 1946 року МТС мала вже 85 тракторів і 46 комбайнів, надісланих державою. Для відбудови зерноскладів та інших господарських приміщень були одержані у вересні 1944 року 20 куб. метрів пиломатеріалів. Протягом квітня—травня наступного року господарствам Горностаївського району держава надіслала 101 коня, 96 голів великої рогатої худоби, 791 вівцю та 264 голови свиней[1].

В. Г. Ходос — керівник підпільної комсомольської молодіжної групи, що діяла в с. Горностаївці у другій половині 1941 р. Фото 1940 р.

Поступово відновлювали свою роботу місцеві підприємства. 1944 року став до ладу райпромкомбінат, в якому працювало 57 чоловік. Створено дві артілі: ім. Сталіна, «Новий побут», а також майстерні для ремонту годинників і цехи: шевський, кравецький, жерстяно-слюсарний та інші[2], де працювали головним чином інваліди Великої Вітчизняної війни. У 1945—1946 рр. були відбудовані зерносховища хлібоприймального пункту, а до 1950 року споруджено напівмеханізовану пекарню, яка випікала щодоби 12 тонн хлібобулочних виробів, також водонасосну та міжколгоспну інкубаторну станції. Багато уваги приділялось відновленню роботи закладів охорони здоров'я, освіти й культури. Невдовзі після війни відновили роботу поліклініка, лікарня, дитячі ясла й дитячий садок. Для них були споруджені нові приміщення або відбудовано зруйновані.

Наприкінці 1943 року почали працювати дві початкові та середня школи, в яких 1944/45 навчального року сіло за парти 333 учні[3]. В 1945 році розпочав роботу районний будинок культури, при якому працювали драматичний, музичний гуртки, кінотеатр. Розгорнула діяльність районна бібліотека, книжковий фонд якої налічував 2 тис. примірників. З 1944 року відновила вихід районна газета.

За п'ять післявоєнних років було повністю відбудовано зруйноване господарство району. У 1949 році горностаївські колгоспи освоїли довоєнну посівну площу (більше як 8 тис. га). Ще в 1946 році колгоспники почали освоювати родючі землі плавнів у районі села, де вирощували городину, баштанні культури. Колгоспи також відродили тваринницькі ферми, на яких налічувалось понад 2 тис. голів великої рогатої худоби.

Розвивалась місцева промисловість. Райпромкомбінат почав видобувати будівельний камінь, вапно, заготовляв пиломатеріали.

Велику увагу приділяли райком партії і сільська Рада впорядкуванню та озелененню Горностаївки. Розгорнулося будівництво нових приміщень. Вулиці прикрасилися декоративними деревами й кущами. Комсомольці і молодь заклали в центрі села парк. Борючись за першість у соціалістичному змаганні з Каховським районом, жителі Горностаївки весною 1951 року висадили 26 га садів, 16 га виноградників, 11 га тутових дерев. 1952 року в райцентрі споруджено стадіон з фут-

---

[1] Херсонський облпартархів, ф. 46, оп. 1, спр. 70, арк. 35; спр. 389, арк. 42.
[2] Херсонський облдержархів, ф. Р-198, оп. 1, спр. 4, арк. 58.
[3] Там же, ф. Р-2239, оп. 1, спр. 95, арк. 129.

больним полем, а в колгоспах і МТС — спортивні майданчики. Горностаївка поступово впорядковувалась і розбудовувалась. У 1956 році її віднесено до категорії селищ міського типу.

У 1949—1951 рр. 7 артілей районного центру об'єдналися в дві — «Червоний партизан» та ім. 8 березня, а 1958 року на базі цих двох господарств створено колгосп «Дружба», за яким закріплено 9950 га земельних угідь, у т. ч. 8598 га орної землі. Господарство спеціалізується на виробництві зернових культур, головним чином пшениці. Значне місце посідають просапні і такі сухостійкі культури, як кукурудза. Розвинуті також м'ясо-молочне тваринництво, свинарство, вівчарство, птахівництво. Колгосп в 1972 році має понад 3,5 тис. голів великої рогатої худоби, 2,3 тис. голів свиней, 5,1 тис. овець, 7 тис. голів птиці.

Колгосп «Дружба» — високомеханізоване господарство. Його машинний парк налічує 47 тракторів, 28 комбайнів, 37 вантажних автомашин, багато сівалок, культиваторів тощо. Механізовані майже всі трудомісткі процеси в землеробстві і тваринництві. Запровадження 1961 року внутрігосподарського розрахунку сприяло підвищенню економічної ефективності господарства. Колгосп славиться передовими людьми, які своєю працею звеличують Батьківщину. Серед них — доярка О. Ф. Драмарецька, яка 1966 року надоїла по 3016 кг молока від кожної корови; чабан П. І. Кук настриг вовни від кожної вівці по 5,5 кг; телятниця У. З. Моток домоглася середньодобового приросту ваги телят по 730 г. 1971 року прибуток колгоспу становив 1127 тис. крб. Оплата людино-дня дорівнювала 3 крб. 58 коп., а середньомісячний заробіток тваринника — 94—100 карбованців.

Завдяки значному збільшенню доходів колгосп дістав змогу виділити кошти на будівництво культурно-побутових і виробничих приміщень. Тільки за роки семирічки в Горностаївці збудовано невелику зрошувальну систему, 8 корівників, 5 телятників, кормокухню, 6 зерносховищ, вальцьовий млин, два механізовані токи. Як переможцю соціалістичного змагання 1966 року колгоспу «Дружба» присуджено перехідний Червоний прапор Ради Міністрів УРСР і Республіканської ради профспілок та грошову премію. Колгосп виявився також переможцем соціалістичного змагання на честь 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції, йому вручено пам'ятний Червоний прапор обкому КП України, облвиконкому та облпрофради[1].

Багатьох горностаївців за трудові подвиги відзначено орденами й медалями. Орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено ветеринарного лікаря М. Г. Жигуна, головного зоотехніка М. В. Пишенкова та комбайнера М. Ю. Андрійчука, орденом «Знак Пошани» — завідуючого фермою І. Г. Корнєва, доярку М. Н. Черняй, тракториста А. А. Денисенка, шофера Я. Л. Желепу та інших. 1971 року за успіхи у виконанні восьмої п'ятирічки орденом Жовтневої Революції нагороджено пташницю колгоспу Д. С. Шептун.

На всіх ділянках громадського і виробничого життя колгоспу перед ведуть комуністи. Партійна організація у 1972 році налічувала 89 членів. У кожній з трьох бригад створено виробничі партійні організації.

Активна роль у зміцненні і розвитку господарства належить комсомольцям і молоді. Комсомольська організація колгоспу в 1971 році об'єднувала 47 членів. Без відриву від виробництва колгоспна молодь підвищує свою кваліфікацію в агрорільничій школі та на курсах трактористів.

Значне місце в економіці селища займає районне об'єднання «Сільгосптехніки», що постачає колгоспам і радгоспам техніку, запасні частини, мінеральні добрива і виконує механізовані трудомісткі процеси у тваринництві та рільництві. У 1971 році працівники об'єднання відремонтували 443 трактори, 271 комбайн, 38 тракторних двигунів тощо. В «Сільгосптехніці» працює 335 чоловік. Токар райоб'єднання С. С. Вельбик щорічно виконує виробничі плани на 115 проц. Серед колективу під-

[1] Газ. «Сільські новини», 7 жовтня і 11 листопада 1967 р.

приємства 39 раціоналізаторів, які протягом 1971 року впровадили у виробництво 49 пропозицій.

Вагомий вклад у виконання планів восьмої та початку дев'ятої п'ятирічок внесли харчо- і промкомбінати. У харчокомбінаті, що виник у селищі 1958 року, працюють цехи консервний, ковбасний та безалкогольних напоїв. Є маслозавод. 1971 року став до ладу новий цех для виробництва халви, потужністю 200 тонн продукції на рік. Всі трудомісткі процеси селищної пекарні, що випускає 12 найменувань хлібної продукції, автоматизовані. Промкомбінат видобуває у місцевому кар'єрі близько 10 тис. куб. метрів каменю на рік. Тут створено гончарний цех, працює швейний цех. Відкрито ремонтну майстерню. Багатьма питаннями виробництва, побуту, культури та освіти займається Горностаївська селищна Рада в складі 72 депутатів, серед яких 37 комуністів, 9 комсомольців; у складі Ради — 23 робітники, 22 колгоспники, 27 службовців. Бюджет Ради на 1972 рік становить понад 210 тис. карбованців.

Судно на підводних крилах біля Горностаївської пристані. 1968 р.

За роки Радянської влади змінився зовнішній вигляд Горностаївки. До революції це було глухе село з безладно розкиданими хатинами під очеретом. Сьогоднішня Горностаївка — велике, добре впорядковане селище, з брукованими, освітленими електрикою та озелененими вулицями. Тепер селище стоїть на березі Каховського водосховища. Тут споруджено нову річкову пристань.

Горностаївські річковики завоювали звання колективу комуністичної праці. З 1960 року Горностаївка зв'язана пасажирськими лініями з майже усіма великими містами на Дніпрі. Від Каховської ГЕС сюди прокладено лінію електропередач. 1962 року закінчено будівництво підстанції потужністю 1800 квт. Селище повністю електрифіковане й радіофіковане.

Значно поліпшилося комунальне господарство: прокладено 24 км водопроводу, заасфальтовано 13,7 тис. кв. метрів вулиць і тротуарів. У 1960 році в Горностаївці з'явились перші багатоповерхові житлові будинки. В багатьох квартирах є газобалонні установки. За останні роки збудовано 136 індивідуальних будинків, здано в експлуатацію 44 квартири з усіма комунальними вигодами, споруджено 30 сучасних будинків. 1969 року зведено новий районний універмаг. Зростає добробут жителів селища. Тут — 23 магазини та їдальні. 1971 року товарооборот торговельних підприємств становив 1904 тис. карбованців.

У селищі працює комбінат побутового обслуговування з цехами пошиву одягу, ремонту взуття і годинників, телеательє.

Багато зроблено для поліпшення охорони здоров'я трудящих. Діють лікарня на 100 ліжок, поліклініка, санітарна станція, аптека. В закладах охорони здоров'я працює 66 медичних працівників.

Значних успіхів досягнуто в галузі народної освіти. В селищі є середня, восьмирічна та початкова школи. Для працюючої молоді відкрито вечірню і заочну школи. 66 вчителів навчають і виховують 925 учнів.

З 1967 року обдаровані діти навчаються в селищній дитячій музичній школі. Серед учнівської молоді цікаву роботу провадить будинок піонерів, який працює з 1956 року.

Поліпшилось культурне обслуговування населення. Щоденно демонструються фільми у кінотеатрі ім. Горького, є літній кінотеатр. В районному будинку культури працюють 12 гуртків художньої самодіяльності. Тут читаються лекції, провадяться тематичні вечори, вечори трудової слави. При будинку культури з 1967 року діє клуб «Патріот Батьківщини», члени якого зустрічаються з ветеранами воєн, передовиками виробництва.

В селищі є районна бібліотека для дорослих з книжковим фондом 32,5 тис. томів та дитяча бібліотека, що має 26,2 тис. книг. Бібліотеки провадять читацькі конференції, усні журнали, огляди літератури. У Горностаївці виходить районна газета «Сільські новини» (з 1956 по 1961 рік — «Заповіт Ілліча»).

У комуністичному вихованні трудівників селища значну роль відіграють кімната-музей В. І. Леніна, відкрита в березні 1967 року, та місцевий музей революційної і бойової слави, де організовуються зустрічі з учасниками громадянської та Великої Вітчизняної воєн.

9 травня 1967 року в центрі Горностаївки відкрито пам'ятник воїнам-односельцям, які загинули в роки Великої Вітчизняної війни. Стало традицією в святкові дні біля його підніжжя вручати молоді комсомольські квитки, проводити урочисті піонерські лінійки, на яких юне покоління приносить клятву вірності партії й народу.

Трудівники селища натхненно працюють над виконанням дев'ятого п'ятирічного плану.

О. І. КАТУШКІНА, О. Ф. ЧУХНО

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД ГОРНОСТАЇВСЬКОГО РАЙОНУ

ВЕЛИ́КА БЛАГОВІ́ЩЕНКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 35 км від районного центру і за 3 км від роз'їзду «104-й кілометр» на лінії Херсон—Запоріжжя. Дворів — 370, населення — 1161 чоловік. Сільраді підпорядковані села Василівка і Новоєлизаветівка.

За колгоспом «Таврія», центральна садиба якого у Великій Благовіщенці, закріплено 8,5 тис. га земельних угідь, з них 8,2 тис. га орної землі. Виробничий напрям господарства — рільництво і тваринництво. Вирощується озима пшениця, ячмінь, соняшник, рицина. За успіхи в розвитку сільського господарства 16 колгоспників удостоєні урядових нагород. 1966 року за високий урожай рицини колгосп був учасником ВДНГ. В роки восьмої п'ятирічки заправника автомобільного парку І. Д. Полякова нагороджено орденом Жовтневої Революції.

Працює середня школа на 362 учні, яких навчає і виховує 33 вчителі, будинок культури на 400 місць, бібліотека. Відкрито кімнату-музей бойової і трудової слави. Тут діє дільнична лікарня на 25 ліжок, амбулаторія, аптека. Є відділення зв'язку. За післявоєнні роки у Великій Благовіщенці збудовано 75 житлових будинків, їдальню, магазин, дитячий комбінат, стадіон, прокладено водопровід, посаджено парк.

В селі працюють 52 комуністи, 158 комсомольців.

Велика Благовіщенка заснована в 1897 році. В січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу.

Жителі свято шанують пам'ять волосного військового комісара С. П. Селянинова, який у роки громадянської війни, незважаючи на терор контрреволюції, зумів налагодити роботу школи, сельбуду. Схоплений бандою махновців, він був у березні 1921 року по-звірячому закатований. В селі йому встановлено пам'ятник. На бажання мешканців у 1968 році місцевій школі присвоєно ім'я С. П. Селянинова.

У боротьбі проти німецько-фашистських загарбників брало участь 206 жителів, з них загинуло 71 чоловік. За мужність і відвагу, виявлені в роки Великої Вітчизняної війни, 38 жителів села нагороджені орденами й медалями Радянського Союзу.

В центрі села — пам'ятник В. І. Леніну.

ДУ́БІВКА (до 1963 — Красна Хатка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 35 км від районного центру і за 6 км від залізничної станції Братолюбівка на лінії Херсон—Запоріжжя. Дворів — 211, населення — 813 чоловік. Сільраді підпорядковане село Запорізьке.

У Дубівці міститься центральна садиба радгоспу ім. 50-річчя Жовтня, що обробляє 8,3 тис. га орної землі та вирощує озиму пшеницю, ячмінь, з технічних культур — соняшник, рицину. Тваринництво м'ясо-молочного напряму. В радгоспі — 2 відділки. Трудівники радгоспу в 1971 році одержали з га по 36 цнт озимої пшениці. З допоміжних підприємств є ремонтна майстерня.

За післявоєнний час 61 працівник відзначений урядовими нагородами. Серед них директор радгоспу С. Т. Микитенко в 1966 році удостоєний ордена Леніна, керуючий відділком Р. С. Ляшко за виробничі успіхи у виконанні восьмого п'ятирічного плану нагороджений орденом Жовтневої Революції.

В селі є восьмирічна школа, в якій навчається 229 учнів, працює 22 вчителі, клуб на 200 місць, бібліотека; медпункт, швейна майстерня, їдальня, відділення зв'язку, дитячий комбінат.

Тут провадиться широке житлове будівництво. Споруджено 2 восьмиквартирні та 2 чотириквартирні двоповерхові будинки, 75 двоквартирних житлових будинків.

В селі працюють 40 комуністів, 70 комсомольців.

Дубівка заснована в 1911 році на землях, що належали поміщикам Фальц-Фейнам. З часом число жителів збільшилось за рахунок переселенців з сіл Горностаївки та Каїрів.

В січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу.

ЗАВОДІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі Каховського водосховища, за 12 км від районного центру і за 33 км від залізничної станції Братолюбівка. Дворів — 415, населення — 1317 чоловік. Сільраді підпорядковані села Маринське та Червоноармійське.

В Заводівці — центральна садиба колгоспу «Приморський», за яким закріплено 8,1 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч.— 7,7 тис. га орної землі. Провідні галузі виробництва — рільництво і тваринництво м'ясо-молочного напряму.

За успіхи в розвитку сільського господарства 25 трудівників колгоспу нагороджені орденами й медалями Союзу РСР, у т. ч. ордена Леніна удостоєні доярки М. С. Киндюк, Є. Г. Фурс, О. І. Радченко, завідуючий фермою — А. М. Сербин. За високі надої молока колгосп у 1967 році був учасником ВДНГ. В 1968 році його трудівники зайняли перше місце в районі по виробництву молока — 342 цнт на 100 га сільськогосподарських угідь.

Є середня школа, в якій 260 учнів та 26 вчителів, працюють консультаційний пункт заочної середньої школи, бібліотека. При будинку культури на 350 місць відкрито кімнату революційної, бойової і трудової слави. Діє пологовий будинок, дитячі ясла, відділення зв'язку, АТС. Прокладено водопровід.

В селі працюють 60 комуністів, 122 комсомольці.

Заводівка заснована 1792 року.

В січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти фашистів билось 349 жителів, з них 97 чоловік

загинуло. За мужність і відвагу, виявлені в боротьбі проти ворога, 164 чоловіка одержали урядові нагороди. У Заводівці споруджено пам'ятник на честь воїнів, що загинули під час визволення села від гітлерівських загарбників.

Житель села К. М. Озолін за активну участь у Великій Жовтневій соціалістичній революції і громадянській війні 1967 року нагороджений орденом Леніна. В центрі села поставлено пам'ятник В. І. Леніну.

Поблизу с. Заводівки виявлено могильник, поселення, скарб ливарних форм доби пізньої бронзи і скіфське поселення.

КАЇ́РИ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі Каховського водосховища, за 12 км від районного центру і за 35 км від залізничної станції Братолюбівка. Дворів — 989, населення — 3206 чоловік.

Колгосп «Росія» користується 12,9 тис. га сільськогосподарських угідь, у г. ч. 12,5 тис. га орної землі. Вирощуються озима пшениця, соняшник, рицина. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. В колгоспі є вальцьовий млин з олійницею, дві пилорами, ремонтна майстерня. Господарство обслуговує ветеринарний пункт.

У 1950 році за високі врожаї бавовни 48 колгоспників нагороджено орденами й медалями. За трудові успіхи в роки восьмої п'ятирічки 30 працівників удостоєно урядових нагород.

В селі працюють дві початкові та середня школи, які відвідують 523 учні. Їх навчають і виховують 38 учителів, є 3 бібліотеки з книжковим фондом понад 18 тис. томів, будинок культури на 350 місць. При середній школі діє консультаційний пункт заочної середньої школи та філіал музичної школи. Створено кімнату-музей В. І. Леніна. У Каїрах є дільнична лікарня на 35 ліжок, дитячий комбінат і 4 ясел, 4 магазини, пекарня, АТС. Прокладено 30 км водопроводу, значна частина вулиць має асфальтовані тротуари.

В селі працюють 108 комуністів, 296 комсомольців.

Каїри засновано 1785 року.

В січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу. Того року тут створено підпільну більшовицьку організацію. В 1919 році діяв партизанський загін під командуванням К. Т. Івденка.

В роки тимчасової фашистської окупації понад 500 жителів села гітлерівці насильно відправили на каторжні роботи до Німеччини. Сміливо чинила опір загарбникам створена наприкінці 1941 року партизанська група на чолі з В. С. Гузем.

630 жителів села боролось на фронтах Великої Вітчизняної війни проти фашистів, з них 266 чоловік загинуло. 70 — за бойові подвиги нагороджені орденами й медалями СРСР. На честь загиблих односельців у селі споруджено пам'ятник і обеліск.

На околицях Каїрів виявлено мезолітичну стоянку, неолітичне поселення і могильник, два поселення й поховання доби пізньої бронзи, скіфо-сарматське городище, поселення перших століть н. е. Досліджено могильник IX—XI ст., на якому розкопано 83 поховання. Знайдено кам'яну бабу кочівників XI—XIII століть.

КОЗА́ЧІ ЛА́ГЕРІ (стара назва — Латирське) — село, центр сільської Ради, розташоване за 31 км від районного центру і за 28 км від залізничної станції Братолюбівка. Дворів — 157, населення — 612 чоловік. Сільраді підпорядковані села Нова Українка, Нові Олешки і Тихий Сад.

Колгосп «Більшовик», центральна садиба якого розміщена в селі, користується 5,7 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 5,5, тис. га орної землі.

Є пилорама і ремонтна майстерня. За успіхи в розвитку сільського господарства в роки восьмої п'ятирічки урядовими нагородами відзначено 21 колгоспника, серед них — орденом Жовтневої Революції доярку М. М. Іванову, голову колгоспу І. Т. Пасічника. Звання Героя Соціалістичної Праці та орден Жовтневої Революції одержав бригадир тракторної бригади М. С. Квакуша. 1966 року колгосп за високий урожай озимої пшениці був учасником ВДНГ.

Працює восьмирічна школа, в якій 23 учителі навчає 221 учня, є бібліотека, будинок культури на 400 місць.

За післявоєнні роки в Козачих Лагерях побудовано 90 житлових будинків, дитячі ясла, магазин, комбінат побутового обслуговування, насаджено парк. Є відділення зв'язку, фельдшерсько-акушерський пункт.

В селі працюють 35 комуністів, 87 комсомольців.

Виникли Козачі Лагері в 1910 році. Першими поселенцями були жителі с. Козачих Лагерів (нині Цюрупинського району).

В січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу. В 1919 році для боротьби з білогвардійцями в селі був створений партизанський загін.

В лавах Радянської Армії проти фашистів боролось 156 жителів. За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 32 жителі удостоєні високих урядових нагород. 102 чоловіка загинуло в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників. На честь воїнів-односельців, що полягли в боях, в центрі села споруджено обеліск.

КОСТЯНТИ́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 32 км від районного центру і за 2 км від залізничної станції Братолюбівка. Дворів — 379, населення — 1251 чоловік. Сільраді підпорядковані села Братолюбівка і Миколаївка.

Колгосп ім. Шевченка, центральна садиба якого в Костянтинівці, користується 5,1 тис. га орної землі і займається рільництвом та м'ясомолочним тваринництвом. У 1970 році середня врожайність озимої пшениці становила тут 35 цнт з гектара.

В господарстві є ремонтна майстерня. В селі розміщений Братолюбівський хлібоприймальний пункт. За трудові успіхи в роки восьмої п'ятирічки орденом Леніна нагороджено тракториста І. М. Здоровця, орденом Жовтневої Революції — голову колгоспу Я. С. Баришпольця.

У Костянтинівці є середня школа, в якій працює 29 учителів, навчається 333 учні, клуб на 200 місць, бібліотека з книжковим фондом 10 тис. примірників. За післявоєнні роки тут побудовано маслозавод, дитячі ясла, їдальню, 141 житловий будинок, відділення зв'язку, прокладено водопровід. Діє АТС.

В селі працюють 48 комуністів, 142 комсомольці.

Костянтинівка заснована 1862 року.

В січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу. У 1920 році тут розгорнули активну діяльність ревком і партійний осередок.

Під час Великої Вітчизняної війни на фронтах боролось 65 жителів, з них 33 загинуло, нагороджено 56 чоловік.

За роки Радянської влади з Костянтинівки вийшло 30 вчителів, 14 інженерів, 9 агрономів, 6 зоотехніків, 3 лікарі.

О́ЛЬГИНЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 19 км від районного центру і за 16 км від залізничної станції Братолюбівка. Дворів — 256, населення — 811 чоловік. Сільраді підпорядковані села Кочубеївка і Петропавлівка.

За колгоспом «Україна», центральна садиба якого розміщена в Ольгиному, закріплено 5,3 тис. га орної землі. Тут вирощують озиму пшеницю, ячмінь, соняшник, рицину. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. В колгоспі є пилорама, електростанція, млин. У 1966 році за успіхи в розвитку сільського господарства 10 чоловік удостоєні урядових нагород. Орденом Леніна нагороджено комбайнера С. В. Турчина, заслуженого агронома УРСР головного агронома колгоспу В. М. Охременко, яка була учасником III Всесоюзного з'їзду колгоспників.

В селі є середня школа, в якій працюють 38 учителів та навчається 349 учнів, будинок культури на 450 місць, бібліотека, відділення зв'язку.

За післявоєнні роки в селі побудовано 65 житлових будинків, їдальню, магазин, фельдшерсько-акушерський пункт. Прокладено водопровід, закладено два сквери.

В селі працює 47 комуністів, 174 комсомольці.

Засноване Ольгине 1869 року. В грудні 1905 року жителі села громили місцевих поміщиків.

В січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу.

Під час Великої Вітчизняної війни 75 жителів села боролися проти ворога в лавах Радянської Армії, 26 — загинули смертю хоробрих. За мужність і відвагу 36 мешканців удостоєно урядових нагород. На вшанування пам'яті загиблих воїнів у селі споруджено пам'ятник. В центрі села — пам'ятник В. І. Леніну.

СЛА́ВНЕ (до 1964 — Новоолександрівка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 43 км від районного центру і за 28 км від залізничної станції Братолюбівка. Дворів — 150, населення — 518 чоловік. Сільраді підпорядковані села Костогризівське, Нова Благовіщенка, Софіївка.

В селі — центральна садиба колгоспу «Перемога», за яким закріплено 6,1 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 6 тис. га орної землі, 119 га пасовиськ. Є ремонтна майстерня. За успіхи в розвитку сільського господарства 48 чоловік нагороджено орденами й медалями СРСР, у т. ч. орденом Леніна ланкову О. П. Гуртову.

Є восьмирічна школа, в якій навчається 167 учнів, працює 16 учителів, клуб на 450 місць, бібліотека; дві крамниці, побутовий павільйон, дитячі ясла, хлібопекарня. За післявоєнні роки побудовано 68 житлових будинків. У селі діє фельдшерсько-акушерський пункт.

В Славному працюють 26 комуністів, 76 комсомольців.

Село засноване наприкінці XIX століття.

В січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу. 1922 року створено комсомольський осередок.

У Велику Вітчизняну війну до лав Радянської Армії пішло 78 жителів села, з них 40 загинуло в боях проти фашистів. 38 мешканців, за виявлені хоробрість і мужність, нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу. На честь 50-річчя Радянської влади в селі збудовано обеліск загиблим воїнам-односельцям.

ЧЕРВО́НА ПОЛЯ́НА — село, центр сільської Ради, розташоване за 35 км від районного центру і за 5 км від залізничної станції Братолюбівка. Дворів — 200, населення — 696 чоловік. Сільраді підпорядковані села Антонівка, Зірка, Старолук'янівка.

В селі міститься центральна садиба радгоспу «Горностаївський», який має 3 відділки. За ним закріплено 10,4 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. орної землі — 10 тис. га, 156 га садів і виноградників, 205 га пасовиськ. Виробничий напрям господарства — м'ясо-молочний. Крім того, тут вирощують зернові — озиму пшеницю, ячмінь і технічні культури — соняшник, рицину. В 1971 році на 100 га сільськогосподарських угідь вироблено 209 цнт молока, 94 цнт м'яса, 25,5 тис. штук яєць.

З допоміжних підприємств діє цегельний завод, потужністю 500 тис. штук продукції за рік.

За досягнуті успіхи 78 трудівників господарства нагороджено урядовими нагородами. Ордена Леніна удостоєно керуючого відділком В. М. Поповича, бригадира свиноферми Г. Г. Маринкевич, свинарку Є. Г. Краснопер. Орденом Жовтневої Революції нагороджений тракторист В. Д. Стриженко.

У Червоній Поляні є середня школа на 311 учнів, яких навчає 33 вчителі, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, аптека, 6 магазинів, їдальня, відділення зв'язку. Споруджено стадіон і ставок площею 2 га. За післявоєнні роки збудовано 180 житлових будинків.

В селі працюють 54 комуністи, 133 комсомольці.

Червона Поляна заснована в 1921 році. На фронтах Великої Вітчизняної війни боролись проти гітлерівців 32 чоловіка. За мужність і відвагу 27 з них нагороджено урядовими наго-

родами. Поставлено пам'ятник загиблим воїнам, які визволяли село від німецько-фашистських загарбників. В селі є пам'ятник В. І. Леніну.

ЧЕРВОНОБЛАГОДА́ТНЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км від районного центру і за 27 км від залізничної станції Братолюбівка. Дворів — 93, населення — 364 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Красне, Лопатки і Ясна Поляна.

Колгосп «Іскра», центральна садиба якого в Червоноблагодатному, користується 5,4 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 5,3 тис. га орної землі. Виробничий напрям господарства — рільництво і тваринництво.

В господарстві є ремонтна майстерня. За трудові успіхи в роки восьмої п'ятирічки 16 чоловік удостоєні урядових нагород, в т. ч. орденом Леніна нагороджений бригадир колгоспу Б. М. Куз. 1966 року колгосп за високий урожай озимої пшениці був учасником ВДНГ.

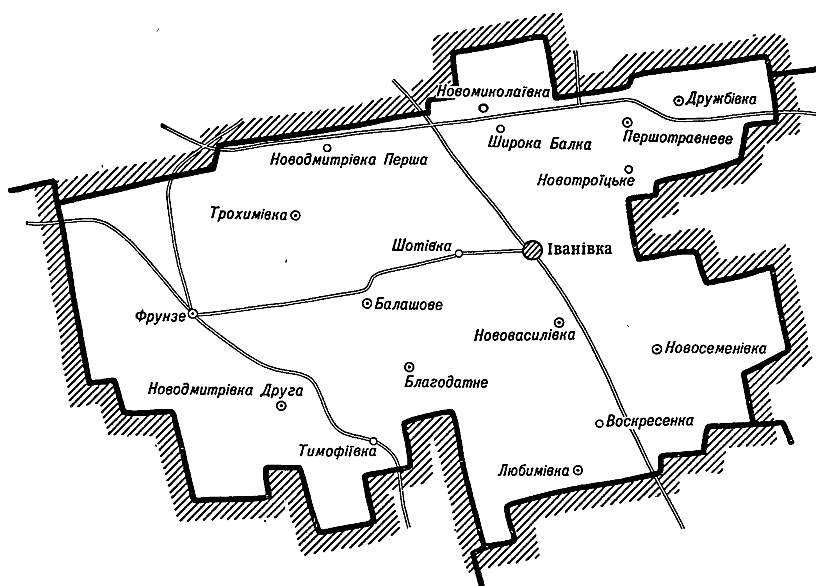
Є восьмирічна школа, в якій навчається 157 учнів і працює 15 учителів, будинок культури на 300 місць, бібліотека; дитячі ясла, відділення зв'язку, радіовузол, АТС. За післявоєнні роки побудовано 50 житлових будинків, побутовий комбінат, їдальню. Функціонує пологовий будинок. Прокладено водопровід, насаджено парк.

В селі працює 33 комуністи, 74 комсомольці.

Засноване село 1922 року під назвою Благодатне, але згодом воно об'єдналося з сусіднім селом Червоним.

За мужність і відвагу 28 чоловік удостоєно урядових нагород. На честь воїнів, що загинули під час визволення села, встановлено пам'ятник.

ІВАНІВСЬКИЙ РАЙОН

Площа району — 1,1 тис. кв. км. Населення — 20,1 тис. чоловік, у т. ч. сільського 15,3 тис. чоловік (76 проц.), міського 4,8 тис. чоловік (24 проц.). Густота населення 18,3 чоловіка на кв. км. Селищній та 10 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковано 48 населених пунктів. У районі — 47 партійних, 51 комсомольська і 70 профспілкових організацій. Є 3 радгоспи і 12 колгоспів, а також господарство облшовкотресту «Шотівське». За ними закріплено 103,5 тис. га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 92,2 тис. га орної землі. В економіці провідне місце посідає сільськогосподарське виробництво. Головний напрям — вирощування зернових культур, м'ясо-молочне тваринництво. На території району 6 промислових підприємств. Працюють 22 медичні заклади. У 32 загальноосвітніх школах — 5 середніх, 12 восьмирічних, 14 початкових та школі робітничої молоді навчається 4243 учні. Є професійно-технічне училище, яке готує механізаторів широкого профілю. Працюють 8 будинків культури, 23 клуби, 23 бібліотеки, 40 стаціонарних кіноустановок, народний музей. В районі—3 пам'ятники В. І. Леніну, 16—радянським воїнам, що загинули в роки Великої Вітчизняної війни.

ІВА́НІВКА

ванівка — селище міського типу, центр району. Розташована на відстані 36 км від залізничної станції Сірогози. Населення — 4818 чоловік. Селищній Раді підпорядковано селище Веселівка і села Новомиколаївка, Широка Балка, Шотівка.

Казенне село Іва́нівка засноване у 20-х роках XIX ст. вихідцями з Рубанівської волості, з сіл Білозерки, Великої і Малої Лепетихи, Шульгівки та інших[1]. Наявність родючих земель приваблювала сюди переселенців. У 1822 році в селі, яке входило до складу Мелітопольського повіту, мешкало 642 чоловіка, налічувалося 65 дворів. За селом було закріплено 18 457 десятин землі, з них 3,7 тис. десятин непридатної для користування[2]. Через десять років кількість землі, що була

[1] Сборник статистических сведений по Таврической губернии. Приложение к 1-му тому сборника, вып. 1, стор. 8.
[2] ЦДВІА СРСР, ф. ВУА, спр. 21 476, арк. 1.

в користуванні сільської общини, зменшилася на 2037 десятин, що відійшли до сусідніх сіл. 1863 року община провела перший переділ землі на ревізькі душі. Досі поселенці володіли землею на правах займанщини, але не маючи реманенту і достатньої кількості робочої худоби, не були спроможні обробити навіть стільки, скільки потрібно було для прогодування сім'ї.

Соціально-економічний розвиток пореформеного села не зазнав істотних змін. В Іванівці продовжувала зростати кількість населення, з кожним наступним переділом (уже на наявні чоловічі душі) земельні ділянки значно зменшувалися. Так, 1875 року на душу припадало близько 2-х десятин орної землі. Селяни щорічно мали сплачувати різних платежів на суму 9,7 тис. крб.[1]. Усе це спричинило подальше зубожіння значної кількості селян. Зокрема, наприкінці XIX ст. із 335 дворів, що налічувалося в селі, 100 не мали знарядь для обробітку землі, 161 — плугів, 25 — робочої худоби. Через відсутність тягла й реманенту вони здавали наділи в оренду і йшли в найми, або вдавалися до ремісництва. На початку XX ст. становище основної маси селян Іванівки ще більше погіршало.

Тяжкі економічні обставини, політичне безправ'я штовхали трудящих на боротьбу проти існуючого ладу. В період першої російської революції 1905—1907 рр. Іванівська сільська громада надіслала до царя петицію, де ставила питання про надання рівних прав для всього населення країни, збільшення надільних ділянок за рахунок земель, що належали державі, монастирям і поміщикам, введення загального навчання коштом держави, звільнення з в'язниць учасників революційних подій, вимагали свободу сходок, слова й друку. В другій половині 1905 року селяни Іванівки вдалися до більш рішучих дій. 24 червня вони з'явилися до поміщиці сусіднього маєтку і примусили її згодитися на значне зменшення орендної плати за десятину землі. Внаслідок дальшого загострення суперечностей між селянами та адміністрацією економії у грудні селяни розгромили маєток поміщиці Ковалевської, яка відмовилася додержувати нові умови оренди. На своєму сході вони ухвалили нікого з учасників виступу властям не виказувати[2].

У жовтні 1905 року в Іванівці створено відділення Всеросійської селянської спілки та бюро волосної селянської спілки. Вони проводили агітаційну роботу серед селян, підтримували зв'язок з організаціями ряду волостей Мелітопольського і Дніпровського повітів. Проти бюро волосної селянської спілки було порушено слідство, притягнуто до відповідальності та засуджено на різні строки ув'язнення кількох місцевих селян[3].

Столипінська аграрна реформа зміцнила становище заможних селян і посилила розорення бідноти, відкривши великі можливості куркулям скуповувати селянські наділи. Бідняки, не маючи змоги обробляти свої ділянки, продавали їх за безцінь куркулям і остаточно пролетаризувались. У 1910 році чимало розорених селян Іванівки, спродавши надільну землю, кинули насиджені місця і відправились на заробітки до Криму на тютюнові плантації й виноградники, в маєтки Фальц-Фейна[4].

Напередодні першої світової війни Іванівка була глухим, невпорядкованим селом, яке губилося в широкому таврійському степу. Саманні, криті соломою мазанки селян-бідняків обвітрювались суховіями, пиловими бурями. Селяни-переселенці і на новому місці намагалися дотримуватись звичного для них побуту, віками усталених традицій. Жінки носили спідниці та вишиті сорочки, а замужні — очіпки («капури»). Чоловіки одягалися в чумарки і широкі штани, заправлені в чоботи, шапки — взимку й кашкети — влітку. Білі та чорні свитки були святковим теплим одягом для жінок й чоловіків. У селі майже не було зелених насаджень, його жителі

---

[1] Сборник статистических сведений по Таврической губернии. Приложение к 1-му тому сборника, вып. 1, таблица А-11.

[2] Революционная борьба на Херсонщине в 1905—1907 гг., стор. 97, 98, 117, 118, 197, 198.

[3] Кримський облдержархів, ф. 483, оп. 4, спр. 463, арк. 37—41, 72.

[4] Сельскохозяйственный обзор Таврической губернии за 1910 год. Симферополь, 1912, стор. 88, 153.

постійно терпіли від нестачі води. Часто спалахували епідемічні хвороби, а медичної допомоги не було. Першу початкову школу тут відкрили 1874 року. Проте й через десять років після її відкриття з 2744 жителів Іванівки налічувалося лише 158 письменних, а з 338 дітей шкільного віку вчилося тільки 46[1]. У 1886 і 1900 роках на кошти земства побудовано ще дві початкові школи, але й після цього істотних змін в освітньому рівні селян не сталося[2]. Більшість дітей бідноти не мала можливості вчитися.

З радістю зустріли селяни Іванівки звістку про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді і Москві. У грудні 1917 року в селі виник ревком, його очолив місцевий селянин А. Д. Худенко[3]. У січні 1918 року Радянську владу було встановлено у всій волості. Розпочалося практичне здійснення Декрету про землю, провадилась заготівля хліба. Класові вороги чинили жорстокий опір цим заходам, вдавалися до терору. Для боротьби проти контрреволюційних елементів і захисту завоювань Жовтня в селі організувався загін самооборони.

В квітні 1918 року Іванівку захопили австро-німецькі окупанти. Майже сім місяців вони грабували село: вивозили коней, худобу, хліб. Тільки наприкінці листопада ворожі війська залишили й Іванівку.

Відновив діяльність ревком, який відразу організував збирання продовольства для Червоної Армії та населення голодуючих міст півночі Росії, провів набір добровольців до лав Червоної Армії. Проте обстановка лишалася ще напруженою. У селах волості гасали різні банди, які порушували мирне життя, шкодили радянському будівництву. В лютому 1919 року білогвардійський загін при підтримці куркулів навколишніх хуторів намагався вдертися в Іванівку, та загін самооборони спільно з іншими загонами примусив ворогів відступити. Наприкінці лютого їм вдалося на короткий час захопити село, але його в березні визволили радянські частини. Був створений волвиконком. Він забезпечував продовольством і паливом родини бідняків, приступив до розподілу землі. Загін самооборони у травні 1919 року влився до 3-го резервного радянського полку і брав участь у боях проти білогвардійців.

В липні 1919 року Іванівку захопили денікінці. Вони знущалися над активістами та сім'ями червоноармійців, намагалися провести мобілізацію до своєї армії. В січні 1920 року, переслідуючи денікінців, що відступали до Криму, радянські війська визволили село від ворога. Відновили роботу органи Радянської влади, діяльність яких проходила в умовах відчайдушного опору куркульства, боротьби з бандитизмом. Влітку почався наступ врангелівських військ, а в липні ворог захопив село. І знову грабежі, знущання над населенням. Після запеклих боїв частини Першої Кінної армії 31 жовтня 1920 року визволили село від врангелівців[4].

З переможним закінченням громадянської війни трудящі почали боротьбу за відродження зруйнованого господарства. Її очолили волосний ревком і партосередок, які відновили діяльність на початку листопада. Активну допомогу їм подавав волосний комітет незаможних селян, який вилучав у куркулів надлишки хліба, запроваджував у життя закон про наділення землею та реманентом безземельних і малоземельних селян. Очолював КНС місцевий селянин Ю. П. Лозовий[5].

У складних умовах здійснювалося господарське будівництво, в селах волості ще блукали недобитки банд, які влаштовували нальоти, грабували населення, вбивали активістів. У березні 1921 року в районі Іванівки з'явилася куркульська

---

[1] Сборник статистических сведений по Таврической губернии. Приложение к 1-му тому сборника, вып. 1, таблиці В-10, В-11, Д-4. Д-5.

[2] Обзор положения начального образования в Таврической губернии за 1907/1908 учебный год, стор. 41.

[3] Філіал Запорізького облдержархіву в Мелітополі, ф. Р-58, оп. 1, спр. 45, арк. 4.

[4] И. С. Коротков. Разгром Врангеля, стор. 194, 195, 210. альбом схем, схема 26.

[5] Філіал Запорізького облдержархіву в Мелітополі, ф. Р-58, оп. 1, спр. 45, арк. 11.

банда, озброєна кулеметами. Під час нальоту на село бандити зарубали сім активістів, забрали в селян 18 коней[1].

Незважаючи на те, що після Великої Жовтневої соціалістичної революції селяни Іванівки одержали достатню кількість землі, але переважна більшість їх не мала худоби, необхідного реманенту, посівного матеріалу. Тому багато землі не оброблялось, пустувало. 1921 року в Іванівці з 10 987 десятин орної землі обробленою під ярі посіви виявилась тільки десята частина. На тисячу селянських дворів припадало 402 плуги, 617 сівалок, 481 віз, 53 молотарки. Значна частина сільськогосподарського реманенту потребувала капітального ремонту[2].

У відбудові господарства активну участь брала створена 1920 року комсомольська організація. Проводячи велику масово-політичну роботу серед населення, вона роз'яснювала питання внутрішньої і зовнішньої політики Радянської влади, була ініціатором створення гуртків художньої самодіяльності. 1923 року в ній налічувався 21 комсомолець.

Комуністи, члени волвиконкому й КНС постійно роз'яснювали політику Комуністичної партії щодо селянства, залучали бідняків до сільськогосподарської кооперації. 1921 року в селі засновано товариство взаємодопомоги, яке займалося заготівлею продуктів, допомагало селянам в обробітку землі, ремонті сільськогосподарського інвентаря, надавало допомогу в придбанні посівного матеріалу тощо. Активна діяльність товариства в заготівлі продовольства відзначалася Мелітопольським повітовим виконкомом. Жителя Іванівки А. Д. Худенка за «...виконання важливих державних завдань на продовольчому фронті» премійовано золотим годинником[3]. У той час в селі виникли перші сільськогосподарські артілі «Спільна праця» і «Незаможник»[4].

Створений на початку січня 1922 року партком (він об'єднав партосередки сіл Іванівського куща)[5] очолив боротьбу трудящих села за швидшу відбудову зруйнованого в роки громадянської війни господарства. У 1923 році організовано Іванівський район. На кущовій партійній конференції, що відбулася в січні 1922 року, комуністи обговорили питання кращої організації посівної кампанії, збереження й поповнення робочої худоби, надання допомоги бідняцьким господарствам тощо. Посівна кампанія навесні 1922 року пройшла успішно.

Партійна організація проводила велику організаторську й пропагандистську роботу в селі, до активної громадської діяльності залучалися жінки. Вони брали участь в роботі делегатських зборів, у ліквідації неписьменності, були шефами над піонерськими організаціями тощо.

Велику допомогу в проведенні соціалістичних перетворень в селі подавала Радянська держава. У 1925 році населенню Іванівки надано позику в сумі 18 090 крб. на придбання посівного матеріалу[6].

Відбулися зміни і в галузі охорони здоров'я, освіти та культури. На початку 1923 року в селі почали діяти лікарня на кілька ліжок і фельдшерський пункт, відкрито дитячий будинок, в якому виховувалося 79 дітей, працювали семирічна і три початкові школи. Комуністи і комсомольці розповсюджували серед селян газети, брошури, вели велику культурно-освітню роботу. З нагоди 10-х роковин Великого Жовтня у селі відбулася святкова демонстрація.

Після XV з'їзду ВКП(б) партійна організація спрямувала радянський актив на створення сільськогосподарських артілей. Протягом 1929—1930 рр. організувалися колгоспи: «Нове життя», «Спільна праця», «III Інтернаціонал», «Червоний степ» та ім. Шевченка[7]. Активну участь у колгоспному будівництві взяли комуністи

[1] Філіал Запорізького облдержархіву в Мелітополі, ф. Р-2, оп. 5, спр. 38, арк. 51.
[2] Херсонський облдержархів, ф. Р-1111, оп. 1, спр. 77, арк. 140.
[3] Філіал Запорізького облдержархіву в Мелітополі, ф. Р-166, оп. 1, спр. 6, арк. 159.
[4] Там же, ф. Р-160, оп. 1, спр. 50, арк. 128.
[5] Херсонський облпартархів, ф. 19, оп. 1, спр. 1, арк. 16.
[6] Херсонський облдержархів, ф. Р-1107, оп. 1, спр. 14, арк. 9.
[7] Філіал Запорізького облдержархіву в Мелітополі, ф. Р-93, оп. 1, спр. 229, арк. 10, 11.

й комсомольці, які провадили широку роз'яснювальну роботу серед селян. Наприкінці січня відбулися зліт перших колгоспників та конференція жінок. На той час в артілі об'єдналося 33 проц. селянських господарств. До кінця лютого їх кількість становила близько 50 процентів[1].

Велику допомогу першим артілям подавала Іванівська МТС, організована в листопаді 1931 року. На необжитому пустирі, при відсутності капітальних виробничих будівель і майстерень, почала працювати МТС, маючи 16 тракторів. Конче потрібні були досвідчені трактористи. Селяни наполегливо оволодівали технікою, набували вправності в поводженні з сільськогосподарським реманентом. Політвідділ МТС проводив політико-виховну роботу серед хліборобів, сприяв формуванню у них нової соціалістичної свідомості, розвиткові їх творчої ініціативи, організовував соціалістичне змагання.

Демонстрація з нагоди 10-ї річниці Великого Жовтня. Село Іванівка, 1927 р.

Організаційному та господарському зміцненню артілей сприяв схвалений 1935 року Примірний статут сільськогосподарської артілі. Оснащення сільського господарства новими машинами і механізмами відіграло важливу роль у піднесенні економіки артілей. На колгоспних ланах у передвоєнні роки працювало 128 тракторів Іванівської МТС і багато іншої техніки. Основні виробничі процеси було механізовано, впроваджувалися передові досягнення агротехніки, більшу частину сільськогосподарських робіт виконувала МТС. Саме тоді бригада під керівництвом Ю. А. Братищенка добилася виробітку на трактор ЧТЗ 509 га і заощадила 850 кг пального. У бригаді, яку очолював П. С. Логвиненко, на трактор ХТЗ виробили за зміну 125 га і заощадили 130 кг пального. За досягнуті успіхи ці колективи було занесено на обласну Дошку пошани[2].

Зростала врожайність сільськогосподарських культур. Добрих показників домоглися в артілях «Червоний степ» та ім. Шевченка, яких за вирощування високих врожаїв зернових на великих площах було занесено до Книги пошани Всесоюзної сільськогосподарської виставки 1939 року. Колгосп «Червоний Степ» протягом 1939 — 1940 рр. пересічно одержував урожай зернових 13,5 цнт з га на площі 289 гектарів, а колгосп ім. Шевченка — 13,2 цнт з га на площі 986 гектарів.

В артілях села успішно виконували державний план розвитку тваринництва. Планові завдання по маточному поголів'ю корів, овець, свиней перевершено у 1,5 раза. Внаслідок широкої організаційної роботи, яку проводила районна партійна організація, і трудового ентузіазму колгоспників, громадське тваринництво розвивалось швидкими темпами. У 1941 році поголів'я худоби в колгоспах перевищило 3 тис. голів. Зростала також його продуктивність. Кандидатами в учасники ВСГВ 1941 року були вівцеферма колгоспу «III Інтернаціонал», де одержано в середньому за 1937—1940 рр. від метисів мериносових овець 134,3 ягняти на 100 вівцематок, та свинарська товарна ферма колгоспу ім. Шевченка, працівники якої виростили від 24-х свиноматок по 17,2 поросяти[3]. Особливо добрих успіхів добилася

---

[1] Херсонський облпартархів, ф. 19, оп. 27, спр. 27, арк. 3.

[2] З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 3, стор. 414, 415.

[3] Там же, стор. 516, 675, 676.

свинарка А. Мартиненко, яка від кожної свиноматки за два опороси мала по 23 ділових поросяти.

Напередодні Великої Вітчизняної війни артілі Іванівки перетворилися на зразкові й високопродуктивні господарства. 1939 року їх прибутки становили 1,7 млн. крб. На трудодень колгоспники одержували по 5 кг хліба і близько 4 карбованців[1].

На місці саманних хат з'явилося багато кам'яних будинків, у селі простяглися рівні широкі вулиці. Село було радіофіковане й електрифіковане, вперше за своє існування воно одержало достатню кількість води. 1940 року тут діяло 5 артезіанських свердловин і 27 колодязів.

Велика увага приділялася організації медичного обслуговування населення. Працювали районна лікарня на 10 ліжок, пологовий будинок. 1936 року при лікарні відкрилися стоматологічний кабінет і лабораторія. Медичну допомогу подавали 6 лікарів.

До 1940 року в Іванівці ліквідовано неписьменність серед дорослого населення. Тут діяли середня і чотири початкові школи, в яких 44 вчителі навчали й виховували 516 дітей.

При будинку культури діяли гуртки художньої самодіяльності, в кінотеатрі демонструвалися художні й науково-популярні фільми. Відкрилася бібліотека, книжковий фонд якої становив близько 25 тис. томів. З 1931 року виходила районна газета.

Коли почалася Велика Вітчизняна війна, до лав Червоної Армії пішло 500 жителів села. На виробничих ділянках чоловіків замінили жінки, діти, літні чоловіки. Самовіддано працювали вони на збиранні врожаю, на спорудженні оборонних укріплень тощо. З наближенням лінії фронту розпочалася евакуація худоби та техніки в глибокий тил країни.

19 вересня 1941 року Іванівку окупували гітлерівці. Силою зброї вони намагались примусити населення коритися «новому порядку», принижували гідність людей, забирали худобу, хліб та інші продукти. 107 юнаків і дівчат силоміць вивезли на каторжні роботи до Німеччини. Грабунки й насильства тривали понад два роки.

Війська 44-ї армії 4-го Українського фронту 29 жовтня 1943 року визволили село від німецько-фашистських окупантів. Жителі Іванівки внесли і свою частку в загальнонародну справу перемоги над ворогом. 327 односельців полягли в боротьбі проти фашистів, 136 чоловік нагороджено орденами й медалями Радянського Союзу. На честь загиблих воїнів у роки громадянської і Великої Вітчизняної воєн споруджено пам'ятник.

Великої матеріальної шкоди завдали фашисти селу. Вони зруйнували або пограбували МТС, маслозавод, електростанцію, школу, клуб, бібліотеку, лікарню, багато житлових будинків. Загальні збитки, заподіяні окупантами, становили 15,8 млн. карбованців[2].

Відразу після визволення трудящі Іванівки почали відбудову жител і господарських приміщень. Бойовим штабом стали партійна і комсомольська організації. Комуністи очолили найважливіші ділянки громадського будівництва. Завдяки самовідданій праці в короткий строк відновила роботу школа, один з адміністративних будинків переобладнано під клуб і бібліотеку, відремонтовано артезіанські колодязі, дала струм електростанція. Держава подала допомогу артілям худобою, насінням, грошовою позичкою (лише 1943 року виділили 150 тис. крб.). В листопаді 1944 року почала працювати МТС, в якій налічувалося 9 тракторів, 3 комбайни, молотарка і 17 тракторних плугів. Восени за допомогою відремонтованих тракторів зорали й засіяли більше половини посівних площ. Врожай того року зібрали невисокий — пересічно 7,8—8,6 цнт з гектара.

Поряд з відбудовою господарства трудящі дбали й про допомогу рідній Червоній Армії, яка успішно громила ненависного ворога. Так, жителі села Шотівки

[1] Газ. «Сталінець» (Іванівка), 4 січня 1940 р.
[2] Херсонський облдержархів, ф. Р-1623, оп. 1, спр. 3, арк. 4, 5, 9.

зібрали кошти на будівництво літака-винищувача. Герой Радянського Союзу О. М. Решетов, якому в 1944 році було передано літак, воював на ньому до кінця війни і збив десять ворожих літаків.

Герой Радянського Союзу О. М. Решетов біля літака, збудованого на кошти жителів села Шотівки Іванівського району. 1944 р.

Після закінчення Великої Вітчизняної війни до села повернулося багато демобілізованих воїнів. Вони виявляли активність і на трудовому фронті. Тракторна бригада № 6 Іванівської МТС під керівництвом бригадира Т. С. Логвиненка виконувала річні плани м'якої оранки на 150—185 проц. Відбудовувати громадське господарство допомагала Радянська держава. З Російської Федерації надійшли 161 голова великої рогатої худоби, 70 племінних тварин, 1000 овець, 1200 коней. Частина худоби повернулася з евакуації. Її розподілили між артілями району.

Завдяки цьому за порівняно короткий строк відновили роботу тваринницькі, свинарські і вівчарські ферми. 1945 року в артілях Іванівки налічувалося вже 529 голів великої рогатої худоби. До 1950 року колгоспи освоїли довоєнні посівні площі, відбудували всі господарські й громадські приміщення, більшу частину житлового фонду. Більше як у 2 рази зросло поголів'я великої рогатої худоби. Прибутки артілей села порівняно з 1945 роком набагато збільшилися і становили вже 1,3 млн. крб. Значно поповнилася машинами МТС, яка мала 146 тракторів (у перерахунку на 15-сильні), 43 комбайни та іншу сільськогосподарську техніку.

Для організаційно-господарського зміцнення артілей 1951 року проведено їх злиття і створено два господарства — ім. XX партз'їзду та «Радянська Україна». У 1959 році вони об'єдналися в одну артіль — «Радянська Україна», за якою закріплено 12 тис. га землі. Протягом наступних шести років внаслідок зміцнення виробничо-технічної бази та поліпшення організації праці колгоспники добилися дальшого зростання економіки артілі. Виробництво молока за ці роки збільшилося у 3,3, м'яса — у 2,3 раза. Прибуток артілі становив 1,9 млн. карбованців.

Виконуючи рішення березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС, XXIII з'їзду КПРС та XXIII з'їзду КП України, парторганізація і правління колгоспу вжили заходів, спрямованих на поліпшення агротехніки сільськогосподарських культур, удосконалення морального і матеріального заохочення колгоспників. Все це забезпечило піднесення економіки господарства.

Колгосп «Радянська Україна» — високомеханізоване, багатогалузеве господарство. На його ланах 1970 року працювало 58 тракторів, 30 різних комбайнів, 34 автомашини та багато іншої техніки. На тваринницьких фермах утримується 2,4 тис. голів великої рогатої худоби, 6 тис. свиней, 3,5 тис. овець, близько 5 тис. штук птиці. Неподільний фонд колгоспу зріс майже до 3 млн. крб. Збільшилася й оплата праці. Колгоспники одержали на людино-день близько 4 крб. грішми.

Із зростанням прибутків артіль виділяла більше коштів на будівництво та соціально-культурні потреби. Протягом 1968—1970 рр. тут споруджено 32 житлові будинки, їдальню, механізований телятник на 400 голів. На пенсійне забезпечення тільки у 1970 році витрачено 13 тис. крб., на задоволення культурно-побутових потреб колгоспників — 40,6 тис. карбованців.

Трудівники Іванівки успішно виконали восьму п'ятирічку. Зросла врожайність зернових. У завершальному році минулої п'ятирічки пересічно зібрали по 28,9 цнт з га. За самовіддану працю й визначні успіхи в піднесенні сільськогосподарського виробництва у післявоєнні роки 308 колгоспників та спеціалістів сільського господарства Іванівки відзначені урядовими нагородами, у т. ч. 18 чоловік — за трудові здобутки у роки восьмої п'ятирічки. Бригадира тракторної бригади В. Д. Братищенка удостоєно ордена Жовтневої Революції. С. Д. Домбровську (перша жінка-

комбайнер в районі), яка з площі 250 га зібрала і намолотила понад 4 тис. цнт зерна, 1958 року нагороджено орденом Леніна.

Заспівувачем передових починань у колгоспі є партійна організація, яка налічує 60 комуністів. Переважна більшість з них працює безпосередньо на фермах, у бригадах і ланках. Активними помічниками партійної організації є комсомольці, яких у колгоспі 40 чоловік. Разом з комуністами вони ведуть перед у змаганні, борються за виконання величних планів дев'ятої п'ятирічки.

В Іванівці успішно розвивається також місцева промисловість. Тут працюють два заводи: будівельних матеріалів і маслоробний, харчокомбінат, «Міжколгоспбуд», об'єднання «Сільгосптехніки» та інші підприємства, на яких зайнято 257 робітників. Обсяг валової продукції щорічно перевищує 4 млн. крб. За роки восьмої п'ятирічки її виробництво зросло в 1,7 раза.

Завдяки розвиткові економіки зростала й Іванівка, яку 1956 року віднесено до категорії селищ міського типу. Тепер її не впізнати. Особливо разючі зміни сталися у післявоєнний час. З'явилися нові вулиці, споруджено будинок Рад, багато двоповерхових будинків, готель. Селищна Рада, до складу якої обрано 85 депутатів — колгоспників, робітників, службовців,— спираючись у своїй роботі на актив, повсякденно дбає про впорядкування селища й поліпшення побутових та культурних умов життя трудящих. Широкі вулиці обсаджено декоративними деревами і чагарниками, прокладено й заасфальтозано тротуари. Багато будинків і квартир газифіковано. В Іванівку, жителі якої споконвіку терпіли від нестачі води, тепер по 20-кілометровому магістральному водопроводу вона прийшла і розлилася блакитним ставком — улюбленим місцем відпочинку трудящих. Є пляж, можна покататися на човні. На 175 гектарах шумлять тінисті сади і парки. За великі досягнення у благоустрої Херсонський облвиконком у 1964 і 1971 рр. визнав селищну Раду Іванівки переможцем у змаганні серед інших населених пунктів області.

Будинок Рад у смт Іванівці, 1970 р.

Ставок у смт Іванівці, 1970 р.

Добре організовано службу охорони здоров'я. Працюють районна лікарня на 100 ліжок, поліклініка, в якій відкрито хірургічний, терапевтичний, стоматологічний та інші кабінети, жіноча й дитяча консультації, аптека. Про здоров'я трудящих дбають 14 лікарів і 72 працівники з середньою спеціальною освітою. У дитячих садках і яслах виховуються наймолодші громадяни селища — діти.

Населення користується послугами 29 промтоварних і продовольчих магазинів та кіосків, майстернями побутового обслуговування.

Великі зміни відбулися і в галузі народної освіти та культури. В середній школі навчається понад 600 учнів, працює 40 вчителів. 1963 року в селищі відкрито професійно-технічне училище механізації сільського господарства, в якому набувають професії механізаторів 300 юнаків

і дівчат. У музичній школі вчиться 65 дітей трудящих селища.

Працюють районний будинок культури і два клуби, гуртки художньої самодіяльності. Демонструються кінофільми, провадяться вечори трудової слави, зустрічі поколінь тощо.

У бібліотеках — районній для дорослих, дитячій, шкільній, профтехучилища, колгоспній і парткабінету — понад 44 тис. томів художньої, політичної і технічної літератури. Працівники бібліотек організовують читацькі конференції, літературні вечори й диспути.

Плідну роботу проводять місцеві відділення Товариства охорони пам'ятників історії та культури, «Знання», охорони природи, районний комітет ДТСААФ та інші. З 1965 року в Іванівці виходить газета «Нове життя».

Завжди людно на місцевому стадіоні. Крім нього, є два спортивні майданчики, діє добровільне спортивне товариство «Колос». Понад тисячу жителів селища бере участь у гуртках з різних видів спорту, 303 з них стали розрядниками.

С. Д. Домбровська — перша в районі жінка-комбайнер, нагороджена орденом Леніна. Фото 1969 р.

Все, чого досягли трудящі Іванівки в господарському й культурному будівництві, — наслідок їхньої самовідданої праці, організуючої і керівної ролі 28 первинних партійних організацій, які об'єднують понад 300 членів і кандидатів у члени партії. Вірними помічниками комуністів є комсомольці, яких налічується 455 чоловік. Комуністи й комсомольці — застрільники соціалістичного змагання, вони йдуть в авангарді боротьби за перетворення в життя історичних рішень XXIV з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу.

Готуючись до 50-річчя утворення СРСР, райком партії та первинні організації ведуть велику роботу щодо оформлення сіл і господарств району наочною агітацією. Основний зміст її полягає в широкій пропаганді рішень з'їзду партії, показу досягнень радянського народу в усіх сферах суспільного життя, всебічному відображенні соціалістичного змагання за успішне виконання завдань дев'ятої п'ятирічки. Хід змагання і забезпечення його гласності висвітлюються через наочну агітацію. Біля районної Дошки пошани споруджено «Маяк», який діє за принципом справжнього морського маяка — засвічується з рівномірною періодичністю. На ньому вміщуються фотографії кращих людей району. Організовано також цикл вечорів, об'єднаних однією назвою — «Дні союзних республік».

За роки поточної п'ятирічки селище прикраситься новими багатоквартирними житловими будинками, будуть споруджені приміщення для середньої школи, лікарні, дитячий комбінат, літній кінотеатр, палац культури із залом на 670 місць.

Росте й розквітає Іванівка, поліпшується добробут і багатшає духовний світ її трудівників — активних будівників комунізму.

Л. М. БУЧИНСЬКА, М. Т. ГЕТАЛО

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД ІВАНІВСЬКОГО РАЙОНУ

БАЛАШО́ВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру і за 45 км від залізничної станції Сірогози на лінії Херсон—Запоріжжя. Дворів — 74, населення — 269 чоловік. Сільській Раді підпорядковані села Квіткове, Лугове, Яблунівка.

Ф. Г. Резник — Герой Радянського Союзу, уродженець с. Квіткового. Фото 1939 р.

За колгоспом «8-е Березня», центральна садиба якого міститься в Балашовому, закріплено понад 5,5, тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. орної землі 5 тис. га. Виробничий напрям колгоспу — вирощування зернових культур і м'ясо-молочне тваринництво.

За високі врожаї зернових культур 5 передовиків колгоспу відзначено урядовими нагородами, у т. ч. комбайнера М. М. Пучнова — орденом Жовтневої Революції.

Є восьмирічна школа, де навчається 192 учні, працює 16 учителів, клуб із залом на 300 місць, бібліотека, відділення зв'язку, фельдшерсько-акушерський пункт, дошкільний дитячий заклад. Прокладено водопровід.

В селі працюють 21 комуніст, 43 комсомольці.

Балашове засновано на початку XX століття.

У січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу.

Понад 90 жителів села боролося проти гітлерівців на фронтах Великої Вітчизняної війни. За мужність і відвагу, виявлену в роки війни, 49 чоловік нагороджено орденами й медалями. Уродженцю с. Квіткового Ф. Г. Резнику, який знищив кілька ворожих танків, у 1943 році посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

БЛАГОДА́ТНЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 22 км від районного центру і за 55 км від залізничної станції Партизани на лінії Мелітополь—Джанкой. Дворів — 296, населення — 984 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані села Воронцівка, Тимофіївка. Федосіївка.

Колгосп ім. Чкалова, центральна садиба якого розташована в Благодатному, користується, 9270 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 8,1 тис. га орної землі. Головний напрям господарства — виробництво зерна, м'ясо-молочне тваринництво. Розвинуте садівництво й виноградарство. У післявоєнні роки трудові успіхи 47 колгоспників відзначені орденами й медалями СРСР.

Є середня школа, де 25 учителів навчають 250 учнів, будинок культури із залом на 400 місць, бібліотека, відділення зв'язку. Працює дільнична лікарня на 25 ліжок, аптека, дошкільний дитячий заклад. Прокладено водопровід. У селі є відділення «Сільгосптехніки». В центрі Благодатного встановлено пам'ятник В. П. Чкалову.

В селі працюють 54 комуністи, 142 комсомольці.

Благодатне засновано на початку XX ст.

У січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти ворога хоробро боролося 230 жителів села, з них 40 чоловік відзначено орденами й медалями. На честь загиблих радянських воїнів в селі споруджено пам'ятник.

ДРУ́ЖБІВКА (до 1945 року — Калга) — село, центр сільської Ради. Віддаль до районного центру — 18 км, до залізничної станції Сірогози на лінії Херсон—Запоріжжя — 45 км. Дворів — 233. населення — 806 чоловік.

За колгоспом ім. Жданова, центральна садиба якого міститься в Дружбівці, закріплено 4,1 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4 тис. га орної землі, 43 га саду. Виробничий напрям господарства — рільництво і м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в розвитку сільського господарства орденами й медалями Союзу РСР нагороджено 85 чоловік.

В Дружбівці є восьмирічна школа, де навчається 146 учнів, працює 19 учителів, будинок культури із залом на 350 місць і широкоекранною кіноустановкою, бібліотека, колгоспний пологовий будинок, дошкільні дитячі заклади, краєзнавчий музей.

В селі працюють 37 комуністів, 58 комсомольців.

Дружбівку засновано 1830 року.

У січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу. 1928-го тут створено ТСОЗ «Ворог посухи».

На фронтах Великої Вітчизняної війни хоробро боролися проти ворога 186 жителів села, з них 74 нагороджено орденами й медалями СРСР. На честь загиблих воїнів у роки громадянської і Великої Вітчизняної воєн споруджено обеліск і пам'ятник.

ЛЮБИ́МІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 28 км від районного центру і за 40 км від залізничної станції Партизани на лінії Мелітополь—Джанкой. Дворів — 233, населення — 738 чоловік.

Колгосп «Південний», центральна садиба якого міститься в Любимівці, користується 3,5 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3,3 тис. га орної. Головний напрям господарства— рільництво й м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва урядовими нагородами відзначено 39 трудівників села.

Є восьмирічна школа, в якій 17 учителів навчають 140 учнів, клуб із залом на 300 місць, бібліотека, дошкільний дитячий заклад, фельдшерсько-акушерський пункт, відділення зв'язку. Прокладено водопровід.

В селі працюють 36 комуністів, 68 комсомольців.

Любимівка виникла у 1914 році.

У січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу.

Під час Великої Вітчизняної війни 88 жителів брали участь у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників. Смертю хоробрих загинуло 80 чоловік. 55 учасників війни нагороджено орденами й медалями СРСР.

НОВОВАСИ́ЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 8 км від районного центру і за 45 км від залізничної станції Партизани на лінії Мелітополь—Джанкой. Дворів — 136, населення — 520 чоловік. Сільській Раді підпорядковані села Воскресенка, Гаврилівка, Захарівське, Михайлівка, Новоіванівка, Прокопівка, Успенівка, Ярове.

В Нововасилівці міститься центральна садиба колгоспу «Жовтнева перемога», за яким закріплено 4,6 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3,9 тис. га орної землі, пасовиськ 669 га. Виробничий напрям господарства — вирощування зернових культур і м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в розвитку сільського господарства 15 передовиків виробництва нагороджені орденами й медалями СРСР, у т. ч. орденом Леніна — свинарка К. І. Могила.

В Нововасилівці є восьмирічна школа, де навчається 138 учнів, працює 15 учителів, клуб із залом на 250 місць, бібліотека. Діє фельдшерсько-акушерський пункт. Прокладено водопровід.

В селі працюють 30 комуністів, 66 комсомольців.

Нововасилівку засновано 1909 року.

У січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу.

У роки Великої Вітчизняної війни 132 жителі села брали участь у боротьбі проти фашистських окупантів, 98 відзначені урядовими нагородами. У селі Воскресенці споруджено пам'ятник 92 воїнам-односельцям, які загинули у роки війни.

НОВОДМИ́ТРІВКА ДРУ́ГА — село, центр сільської Ради, розташоване за 36 км від районного центру і за 65 км від залізничної станції Партизани на лінії Мелітополь—Джанкой. Дворів — 159, населення — 492 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані села Дмитрівка, Південне, селища Новознаменка, Федорівка.

В селі розміщена центральна садиба радгоспу «Чапаєвський», який користується 10,6 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 10 тис. га орної землі. Основний напрям господарства, що має 4 відділки,— м'ясо-молочний. Вирощується також пшениця, ячмінь, соняшник, рицина. Трудові успіхи 5 працівників радгоспу відзначені урядовими нагородами.

Відкрито восьмирічну школу, де навчається 192 учні, є 18 учителів, клуб із залом на 100 місць, бібліотека. Працюють фельдшерсько-акушерський пункт, дошкільний дитячий заклад, відділення зв'язку. Прокладено водопровід.

В селі працюють 40 комуністів, 58 комсомольців.

Новодмитрівка Друга виникла на початку XX століття.

У січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу.

У роки Великої Вітчизняної війни билося проти ворога 130 жителів села. Бойовими орденами й медалями СРСР нагороджено 95 чоловік. Льотчик-винищувач Ф. В. Хіміч, який у боях з гітлерівцями знищив 15 ворожих літаків, удостоєний звання Героя Радянського Союзу. На честь загиблих воїнів у селі споруджено пам'ятник.

НОВОСЕМЕ́НІВКА — село, центр сільської Ради. Віддаль до районного центру 12 км, до найближчої залізничної станції Партизани на лінії Мелітополь—Джанкой 40 км. Дворів — 214, населення — 683 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані села Леніна, Мартівка, Міжлуки, Український Робітник, Червоний Прапор.

У Новосеменівці міститься центральна садиба колгоспу «Шлях Ілліча», за яким закріплено 4,3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4,2 тис. га орної землі. В господарстві вирощують озиму пшеницю, ячмінь, овочі. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В селі Українському Робітнику розташована центральна садиба колгоспу «Росія», який обробляє 8,6 тис. га сільськогосподарських угідь, в т. ч 6,5 тис. га орної землі. Виробничий напрям — зерно-м'ясо-молочний. За трудові успіхи 27 колгоспників нагороджені орденами й медалями Союзу РСР, у т. ч. орденом Жовтневої Революції—тракторист І. І. Грибков (з колгоспу «Шлях Ілліча»).

У Новосеменівці є середня школа, де навчається 215 учнів, працює 25 учителів, будинок культури із залом на 450 місць, бібліотека. Відкрито фельдшерсько-акушерський пункт, дошкільний дитячий заклад.

В селі працюють 37 комуністів, 78 комсомольців.

Новосеменівку засновано наприкінці XIX ст. Першими поселенцями були вихідці з села Одрадівки Новотроїцької волості.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 178 жителів села боролося проти ворога, з них 49 нагороджені бойовими орденами й медалями. 145 чоловік загинули смертю хоробрих. Уродженець села Д. І. Ярута — один з учасників оборони безіменної висоти 224. Його посмертно нагороджено орденом Вітчизняної війни 1-го ступеня.

ПЕРШОТРАВНЕ́ВЕ (до 1957 року — Рештаки) — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру і за 45 км від залізничної станції Сірогози на лінії Херсон—Запоріжжя. Дворів — 94, населення — 384 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані села

О. П. Садовий — Герой Радянського Союзу, уродженець с. Фрунзе. Фото 1949 р.

І. Т. Гришин — Герой Радянського Союзу, уродженець с. Миколаївки. Фото 1939 р.

Борисівка, Восьмихатки, Зоря, Новотроїцьке, Новоукраїнка, Хлібороби, Червона Колона.

В селі — центральна садиба колгоспу ім. Мічуріна, за яким закріплено 4,9 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4,8 тис. га орної землі. Головний напрям господарства — виробництво зерна, м'ясо-молочне тваринництво. Вирощується озима пшениця, ячмінь, соняшник. За виробничі успіхи 11 передовиків колгоспу відзначено урядовими нагородами, у т. ч. орденом Леніна тракториста О. А. Шияна, орденом Жовтневої Революції головного зоотехніка К. В. Іванова. Високого звання Героя Соціалістичної Праці удостоєно тракториста І. Д. Шияна.

Діють середня школа, де 27 учителів навчає 198 учнів, будинок культури із залом на 400 місць, бібліотека, АТС на 40 номерів, фельдшерсько-акушерський пункт. Є водопровід.

В селі працюють 35 комуністів, 93 комсомольці.

Першотравневе засновано у 1921 році.

На фронтах Великої Вітчизняної війни хоробро билося проти ворога 30 жителів села, 15 з них нагороджені орденами й медалями СРСР. На честь загиблих воїнів, що полягли в боях за село, споруджено пам'ятник.

ТРОХИ́МІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру і за 35 км від залізничної станції Сірогози на лінії Херсон—Запоріжжя. Дворів — 180, населення — 644 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані села Захарівка, Кірове, Новодмитрівка Перша.

Радгосп «Мирний», центральна садиба якого міститься в селі, користується 9,8 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 9,7 тис. га орної землі. Спеціалізація радгоспу, що має 4 відділки,— м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в розвитку радгоспного виробництва урядовими нагородами відзначено 17 трудівників села.

В Трохимівці є восьмирічна школа, в якій навчається 234 учні, працює 29 учителів, клуб із залом на 150 місць, бібліотека. Діють фельдшерсько-акушерський пункт, дошкільний дитячий заклад, відділення зв'язку; водопровід.

В селі працюють 55 комуністів, 85 комсомольців.

Трохимівку засновано на початку XX ст. переселенцями з села Янчекрак Мелітопольського повіту.

У січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу.

Під час Великої Вітчизняної війни 45 жителів села зі зброєю в руках боролись проти ворога, загинуло 20 чоловік. Орденами й медалями нагороджено 12 чоловік.

ФРУ́НЗЕ (до 1937 року — Агаймани) — село, центр сільської Ради, розташоване за 27 км від районного центру і за 50 км від залізничної станції Сірогози на лінії Херсон—Запоріжжя. Дворів — 920, населення — 2581 чоловік.

У селі розташована центральна садиба радгоспу «Агайманський», за яким закріплено 14,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 11,2 тис. га орної землі, 3,4 тис. га пасовиськ. Виробничий напрям господарства, що має 4 відділки,— м'ясо-молочне тваринництво. З допоміжних підприємств господарство має майстерню для ремонту сільськогосподарської техніки, млин.

Виробничі успіхи 18 працівників радгоспу відзначені урядовими нагородами. Комбайнера В. О. Новака удостоєно ордена Леніна.

У Фрунзе — 3 школи (середня і дві початкові), де навчається 468 учнів, працює 38 учителів, будинок культури із залом на 350 місць і широкоекранною кіноустановкою, бібліотека. Є дільнична лікарня на 35 ліжок, побутовий комбінат, дошкільний дитячий заклад, відділення зв'язку, хлібопекарня. Відкрито краєзнавчий музей.

Споруджено пам'ятник М. В. Фрунзе, чиє ім'я носить село, та уродженцеві села — Герою Радянського Союзу О. П. Садовому.

В селі працюють 92 комуністи, 213 комсомольців.

Перша згадка про село датується 1807 роком.

У січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу.

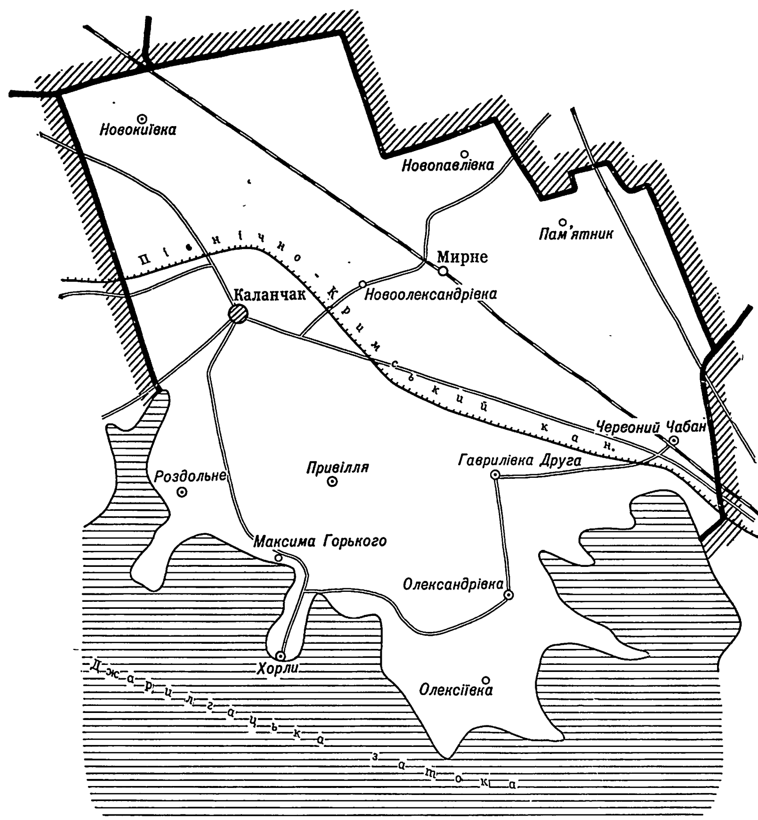
В роки громадянської війни в селі діяв загін самооборони. За активну революційну діяльність, виявлену в роки громадянської війни, за рішенням 5-го Всеукраїнського з'їзду Рад селу вручено Червоний прапор, який і досі зберігається в сільському краєзнавчому музеї.

1922 року в селі виникли перші ТСОЗи.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билося проти німецько-фашистських загарбників 620 жителів села, 230 чоловік нагороджено орденами й медалями, а О. П. Садового за героїзм і мужність, виявлені під час боїв за Берлін, удостоєно звання Героя Радянського Союзу. На території сільської Ради (колишнє село Миколаївка), народився І. Т. Гришин, якому за мужність і відвагу, виявлені в роки Великої Вітчизняної війни, присвоєно звання Героя Радянського Союзу. На честь односельців, що загинули в роки Великої Вітчизняної та громадянської воєн, у селі встановлено обеліск і пам'ятник.

Село Фрунзе нагороджене пам'ятною медаллю «На відзнаку 50-річчя Української Радянської Соціалістичної Республіки».

КАЛАНЧАЦЬКИЙ РАЙОН

Площа району — 0,9 тис. кв. км. Населення — 21,5 тис. чоловік, у т. ч. сільського—12,1 тис. чоловік (56,7 проц.), міського — 9,4 тис. чоловік (43,3 проц.). Густота населення — 23,9 чоловіка на кв. км. 2 селищним та 7 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковано 24 населені пункти. В районі 42 первинні партійні, 50 комсомольських і 64 профспілкові організації. В економіці провідне місце належить сільськогосподарському виробництву. 11 радгоспів і колгосп користуються 73,3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 56,9 тис. га орної землі.

В районі 7 промислових підприємств. Населення обслуговують 18 медичних закладів. У загальноосвітніх школах, у т. ч. 4 середніх, 10 восьмирічних, 6 початкових і школі робітничої молоді, навчається 4133 учні. Крім того, є сільське профтехучилище. Культурно-освітню роботу ведуть 5 будинків культури, 11 клубів, 21 бібліотека, 28 кіноустановок. У районі 5 пам'ятників В. І. Леніну, 16 пам'ятників воїнам, що загинули в роки Великої Вітчизняної війни.

КАЛАНЧА́К

Каланчак — селище міського типу, центр району, розташоване на річці Каланчаку. Відстань до залізничної станції Каланчак — 25 км, до обласного центру — 104 км. Населення — 7,6 тис. чоловік. Селищній Раді підпорядковані села Новопавлівка, Садове.

Про давнє заселення місцевості навколо сучасного Каланчака свідчать досліджені біля селища кургани доби бронзи. Під час розкопок знайдено унікальну культову споруду з трьома антропоморфними стелами. Виявлено також скіфські, сарматські та кочівницькі (XI—XIII ст.) поховання[1].

З місцем заснування селища пов'язаний один з Кримських походів російських військ і українських козаків на чолі з В. Голіциним у 1689 році. Під час битви біля мосту через річку Каланчак татари, зазнавши поразки, відступили[2].

---

[1] Материалы сессии, посвященной итогам археологических и этнографических исследований 1964 года в СССР. Баку, 1965, стор. 73—75.

[2] Очерки истории СССР. Период феодализма. XVII в. М., 1955, стор. 540.

Орнаментований посуд доби бронзи з кургана біля смт Каланчака. 1964 р.

Невдовзі після приєднання Криму і Північної Таврії до Росії у 1783 році неподалік від майбутнього села почали осідати кріпаки-втікачі з північних українських губерній[1].

1794 року сюди вислано частину учасників відомого Турбаївського повстання на Полтавщині. 17 сімей осіли на Каланчаку. Вони й заснували казенне село Каланчак. У перші роки свого існування село зростало повільно: ще 1799 року тут проживало всього 228 мешканців (164 чоловіки і 64 жінки)[2].

Розвитку населеного пункту в наступні роки сприяв чумацький шлях, що пролягав через Каланчак, а також прибуття сюди нових груп переселенців з Чернігівської та інших губерній України. 1822 року тут у 290 дворах налічувалося 1497 чоловік.

Основним заняттям каланчацьких селян було хліборобство й скотарство. Але нестача тягла і реманенту, низький агротехнічний рівень спричинювали низькі врожаї. Так, 1821 року врожай становив сам — 3.

В перші десятиліття господарювання хлібороби Каланчака мали вдосталь землі — 22489 тис. десятин (у т. ч. 1655 непридатної) на 821 ревізьку душу[3]. Але маючи тільки 453 робочих коней, вони не могли обробити її так, щоб забезпечити собі прожитковий мінімум. За даними 1822 року, в селі налічувалося 3,5 тис. голів великої рогатої худоби і 10,4 тис. овець[4].

Часті посухи, зосередження основної кількості худоби у заможних селян, численні податки, за несплату яких бідняків позбавляли землі й майна, призводили до того, що більшість селян жила в злиднях.

У роки Кримської війни, що погіршила і без того тяжке економічне становище трудових мас, Каланчак став важливим етапним пунктом, через який проходили російські війська, ополченці. Із Севастополя через село провозили поранених солдатів.

В перші десятиліття існування села освіта перебувала на низькому рівні. Близько 50 років тут не було жодного навчального закладу. Парафіяльну школу відкрито в 1843 році.

Згідно з указом про поземельний устрій державних селян від 18 січня 1866 року, селянам надавалась земля у безстрокове користування. Норма наділу в Дніпровському повіті, в т. ч. в Каланчаку, становила 6,5 десятини.

Внаслідок швидкого зростання населення наділи рік у рік зменшувалися. в 1906 році вони становили в середньому по 4,1 десятини[5].

З розвитком капіталістичних відносин посилювалось класове розшарування серед селян Каланчака. У 1885 році з 809 господарств 63 не сіяли зовсім. Майже половина дворів не мала орних знарядь, 11 проц.— робочої худоби, 356 дворів обробляли землю супрягою. Через відсутність реманенту й тягла селяни не могли обробити всю орну площу. У 1879 році озимим та ярим хлібом у Каланчаку засіяли тільки 7,6 тис. десятин з 21,3 тис. десятин орної землі[6]. Поряд з хліборобством роз-

---

[1] Сборник статистических сведений по Таврической губернии, т. 2, стор. 66.

[2] К. Гуслистий. Турбаївське повстання. К., 1947, стор. 26, 27; ЦДВІА СРСР, ф. ВУА, спр. 18336, ч. 2, арк. 2.

[3] ЦДІА СРСР, ф. 379, оп. 2, спр. 136, арк 59.

[4] ЦДВІА СРСР, ф. ВУА, спр. 21476, арк. 1.

[5] М. Максименко. Крестьянское движение в Таврической губернии накануне и после отмены крепостного права, стор. 47; М. В. Неручев. Очерк поземельных отношений в Таврической губернии, стор. 4.

[6] Сборник статистических сведений по Таврической губернии, т. 2, таблиці Б-42—Б-45; Постановления Днепровского земского уездного собрания с 10 по 14 октября 1879 года. Херсон, 1880, стор. 24. 25.

вивалось продуктивне скотарство. Розводили переважно велику рогату худобу, овець, свиней. Але розподіл худоби у господарствах був дуже нерівномірним, 4 проц. дворів у 1885 році зовсім її не мали.

Численні грошові податки, що включали не лише викупні, а й казенні платежі, оброчні податі, т. зв. земські, волосні, мирські, в 1885 році досягли 14759,5 крб., вкрай розорювали селянські господарства[1].

На початку XX ст. в Каланчаку працювало кілька промислових підприємств, що переробляли сільськогосподарську сировину. Протягом 1899—1913 рр. виникло 5 парових млинів, два з яких мали олійниці. В селі діяло 42 вітряки, два цегельно-черепичні заводи. Місцеве населення також жило з гончарства. У селі було близько двох десятків крамниць з річним оборотом до 140 тис. крб.[2] На щорічному ярмарку, який відбувався у Каланчаку з 1873 року, торгували мануфактурою, кожухами, великою рогатою худобою, кіньми, вівцями і сільськогосподарськими продуктами. Починаючи з 1887 року, в селі щонеділі і в святкові дні збиралися базари[3].

У роки російської буржуазно-демократичної революції 1905—1907 рр. бідняки Каланчака не стояли осторонь боротьби за свої права. Навесні 1905 року селяни самовільно випасали худобу на поміщицьких землях у маєтку Фальц-Фейна «Дарівка». Для припинення «самочинних» дій до Каланчака було введено кінний військовий ескадрон. Селян, які самовільно користувалися поміщицькими сінокосами, затримав каральний загін. Біля сільського правління зібрався натовп із 300 місцевих жителів. Селяни вимагали звільнення затриманих. Боротьба ще більше загострилася в грудні 1905 року. Селяни Каланчака та сусідніх сіл розгромили і спалили поміщицьку економію. Справник Дніпровського повіту 5 грудня 1905 року повідомляв таврійському губернатору, що «Каланчак — найголовніше вогнище переховування грабіжників, керівників і агітаторів». Боротьба не припинялася і в 1906 році. Так, у вересні сюди надійшла посилка з прокламаціями революційного змісту[4]. Революційні виступи селян було придушено силою зброї.

Із запровадженням столипінської аграрної реформи за рахунок подальшого зубожіння селянства збільшувалися землеволодіння в куркульських господарствах. За даними 1907 року, лише 20 каланчацьким заможним селянам належало 1287 десятин. На початок 1914 року за рахунок зменшення громадських угідь приватновласницькою землею стало ще 3879 десятин[5]. Заволоділи нею головним чином куркулі.

Основна маса селянства злидарювала і була безправною. У 1912 році під час виборів до IV Державної думи сільські громади Каланчацької волості, до якої, крім Каланчака, входили Новокиївка, Миколаївка, Олександрівка й Павлівка, мали обрати двох уповноважених на з'їзд виборців. Таке право одержали тільки 175 заможних селян. Від Каланчака на з'їзд потрапив багатій Чепурко[6].

В другій половині XIX та на початку XX століть село значно розширилось. Забудовувалося воно вздовж обох берегів ріки Каланчака. Виділялося 6 кутків: Куцівка, Щеребівка, Поштарівка, Закладка або Залива, Горбанівка та Базар. Напередодні першої світової війни в селі налічувалося 1324 двори[7]. Переважали глинобитні хати з двосхилим дахом під солом'яною стріхою. Вікна та підвіконня прикрашалися дерев'яною різьбою. Цеглою та черепицею місцевих цегельно-

[1] Сборник статистических сведений по Таврической губернии, т. 2, таблиці А-6, А-7.

[2] Херсонський облдержархів, ф. 250, оп. 1, спр. 2, арк. 140; Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 14, стор. 650.

[3] Сборник по текущей статистике за 1887—1888 год, отдел 2, стор. 4, 11; Херсонський облдержархів, ф. 250, оп. 1, спр. 2, арк. 155.

[4] Революционная борьба на Херсонщине в 1905—1907 гг., стор. 100, 175, 181, 324.

[5] М. В. Неручев. Очерк поземельных отношений в Таврической губернии, стор. 52; Кримський облдержархів, ф. 377, оп. 2, спр. 185, арк. 2.

[6] Херсонський облдержархів, ф. 208, оп. 1, спр. 11, арк. 29.

[7] Список населенных пунктов Таврической губернии, вып. 2, (Днепровский уезд). Симферополь, 1914, стор. 44.

черепичних заводів користувалася головним чином заможна частина населення — куркулі, лихварі тощо.

На початку XX ст. в селі з'явилися пошта, телеграф, ветеринарна лікарня. Тривалий час селяни не мали чистої питної води. Понад берегом річки вони рили неглибокі копанки і з них брали воду. Тільки 1904 року в селі з'явився перший артезіанський колодязь.

До 1911 року село не мало жодного медичного закладу. Цього року тут відкрилась земська лікарня на 8 ліжок, де працював один лікар. 1903 року відкрилась аптека з одним фармацевтом[1].

1861 року розпочалися заняття в сільському училищі, яке тривалий час лишалося єдиним навчальним закладом. За даними 1885 року, на 5112 жителів письменних було всього 215 чоловіків та 18 жінок. Стан освіти на початку XX ст. дещо поліпшився, 1907 року в Каланчаку налічувались 2 земські, церковнопарафіяльна та 3 школи грамоти. В усіх навчальних закладах працювало 8 вчителів, навчалося 399 хлопчиків та 163 дівчинки[2].

З 1912 року в селі працювала невеличка бібліотека, в якій переважала сільськогосподарська література.

В роки першої світової війни значна частина чоловічого населення Каланчака була мобілізована на фронт. Позбавлені чоловічих рук, селянські господарства дедалі більше занепадали. Збільшились податки. Все це викликало глибоке незадоволення селянських мас. На початку лютого 1917 року херсонське губернське жандармське управління повідомило, що Каланчак є одним з сіл Дніпровського повіту, де можливі «аграрні безпорядки»[3].

Лютнева революція не справдила сподівань селян на припинення війни та одержання землі. Тому по-справжньому радісною була для них звістка про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді. У січні 1918 року в Каланчаку проголошено Радянську владу. Розпочалося наділення безземельних і малоземельних селян землею, але австро-німецька окупація села в квітні 1918 року перешкодила проведенню цих заходів. На знущання і грабунки трудящі Придніпров'я відповіли збройними виступами. З колишніх фронтовиків та сільської бідноти в Каланчаку створилися два невеликі червоногвардійські загони — кавалерійський, очолений С. І. Тараном, та піхотний Ф. С. Харченка[4]. Партизани нападали на німецькі підрозділи, державну варту, вбивали окупантів та їх прихвоснів. У кінці 1918 року австро-німецьких окупантів вигнали з села.

Та вже на початку 1919 року трудящим Каланчака довелося боротися проти білогвардійців і англо-франко-грецьких інтервентів. Визначну роль у боях проти них відіграли партизани на чолі з уродженцем Каланчака П. І. Тараном, який у грудні 1918 року, повернувшись у рідне село, об'єднав розрізнені місцеві загони Каланчака, Хорлів, Чалбас, Бугаївки, Карги у єдиний загін, штаб якого базувався в Каланчаку. Сміливими діями партизани тривалий час стримували натиск білогвардійських частин та іноземних інтервентів з портів Скадовська та Хорлів. Неодноразово партизани загону П. І. Тарана перетинали шлях карним ворожим експедиціям. Так, 13 лютого 1919 року вони розгромили білогвардійську групу в 9 верстах від Перекопу, а 12 березня загін денікінців під селом Максимівкою (Бугаївкою)[5].

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. 250, оп. 1, спр. 2, арк. 140; Обзор состояния земской медицины и деятельности земско-медицинских организаций Таврической губернии за 1914 г. Симферополь, 1916, стор. 52.

[2] Учебные заведения Одесского учебного округа, состоящие в ведении дирекций народных училищ, вып. 3. стор. 46 Обзор положения начального народного образования в Таврической губернии за 1907 — 1908 учебный год, стор. 26.

[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 349, оп. 1, спр. 62, арк. 2.

[4] С. И. Ракша. Днепровцы, стор. 31.

[5] Українська РСР в період громадянської війни, т. 2, К., 1968, стор. 151.

Партизани під командуванням П. І. Тарана своїми діями перешкоджали білогвардійцям з'єднатися з інтервентами в районі Каховки—Херсона. В середині червня партизанський загін переправився до Херсона, де був переформований у Перший Радянський Дніпровський селянський полк. В липні — серпні 1919 року цей полк, у складі якого налічувалось багато жителів Каланчака, брав участь в обороні Херсона від денікінців.

У липні 1919 року Каланчак захопили денікінці, які грабували населення, по-звірячому розправлялися з прихильниками Радянської влади та сім'ями червоноармійців. Білогвардійці розстрілювали селян лише за переховування зброї або за підозру у наданні допомоги партизанам[1].

В січні 1920 року частини 14-ї дивізії та місцеві партизани визволили село від денікінців.

Але влітку 1920 року на півдні країни почали наступальну операцію війська Врангеля. Їм протистояли частини 13-ї армії, сили якої були меншими, ніж у білогвардійців, приблизно в два з лишком раза. 7 червня два ворожі корпуси, підтримані танками, бронепоїздами та кіннотою вийшли з Криму в перекопському і чонгарському напрямках. Невдовзі врангелівці в числі інших населених пунктів захопили Каланчак. Влітку і на початку осені між військами Південного фронту і врангелівцями у Північній Таврії точилися запеклі бої. 30 жовтня 1920 року Каланчак було визволено. Почався штурм Перекопу. Жителі Каланчака активно допомагали Червоній Армії кіньми, фуражем, продовольством. Багато з них у червоноармійських лавах громили інтервентів на території Криму. Уродженця Каланчака П. Ф. Ковтуна за участь у форсуванні Сиваша нагороджено грамотою Реввійськради республіки.

Трудящі Каланчака під керівництвом новоутворених органів Радянської влади приступили до відбудови господарства села. У травні 1920 року організувався комуністичний осередок, який на той час налічував 30 членів партії[2]. Наприкінці року в селі було створено волревком, а згодом сільревком. У грудні 1920 року в Каланчаку виник комсомольський осередок. З 23 по 25 серпня 1921 року в селі проходила волосна комсомольська конференція, в роботі якої взяли участь 22 делегати[3].

Каланчацький волревком та партійний осередок здійснили ряд заходів, спрямованих на зміцнення Радянської влади в селі та поліпшення становища трудящих. Колишні маєтки з інвентарем та майном, приватні крамниці, прокатні станції сільськогосподарських машин, племінну худобу волості було взято на облік, організовано їх охорону. Волосний ревком вживав рішучих заходів для боротьби з розрухою, бандитизмом, займався підготовкою до весняно-польових робіт. У багатіїв вилучалися лишки хліба та роздавались бідняцьким сім'ям.

Важливу роль у зміцненні Радянської влади в Каланчаку відіграв комітет незаможних селян, обраний 8 грудня 1920 року на волосному з'їзді незаможників.

Волкомнезам провів велику роботу щодо організації артілей, ТСОЗів та прокатних станцій. На території Каланчацької волості в 1921 році виникли сільськогосподарські об'єднання. Першими каланчацькими артілями були «Вільний шлях» та «Рівноправ'я» (городницька)[4].

Значно поліпшив економічне становище бідняцьких господарств перерозподіл землі за кількістю їдців, проведений під керівництвом сільради, комуністичного осередку та КНС з 15 квітня 1923 по 11 лютого 1924 року. Майже 29 тис. десятин землі було розподілено між 7667 їдцями. Цей захід зміцнив економічні позиції бідняцької частини населення. 1924 року в Каланчаку з 1744 дворів було 1010 незаможних, 708 середняцьких і лише 26 куркульських[5].

---

[1] Сорок років Радянської влади на Херсонщині, стор. 60.
[2] Херсонський облдержархів, ф. Р-3131, оп. 1, спр. 19, арк. 4.
[3] Там же, спр. 29, арк. 14.
[4] Там же, спр. 8, арк. 14.
[5] Там же, ф. Р-333, оп. 1, спр. 34, арк. 240; спр. 53, арк. 11, 14.

Відбувались зрушення і в свідомості селян. Поступово збільшувалася кількість селян, які виявляли бажання стати на шлях колективного господарювання. 1924 року на території Каланчацької сільради працювали вже 3 колективні господарства і радгосп «Жовтнева революція»[1]. Але основна маса землі (понад 25 тис. десятин з 28 тис.) перебувала в користуванні індивідуальних господарств.

Помітну допомогу подавала населенню сільськогосподарська кооперація. Для трудового селянства відкрився товарообмінний пункт, через який населення одержувало промислові вироби. 1924 року в селі виникло сільське споживче товариство «Хлібороб», яке спочатку налічувало 64, а наступного року — 274 чоловіка[2]. У травні 1921 року з допомогою комнезаму населення Каланчака одержало 600 метрів тканин, сірники та інші товари.

У відбудовний період партійний осередок, сільрада і КНС вжили заходи до відродження кустарної промисловості, яка задовольняла потреби місцевого населення. На початку 1924 року тут вже працювали 4 парові млини, 16 вітряків, 6 олієнь, черепичний завод, 6 кузень, 5 чоботарських майстерень[3].

Разом з відродженням господарства в Каланчаку відбувалися відчутні зміни в галузі охорони здоров'я трудящих, народної освіти і культури. Працювали лікарня, амбулаторія, аптека, відкрилась юридична консультація, дитячі ясла, садок та дитячий будинок[4]. Наприкінці 1920 року в селі працювали три загальноосвітні школи, які відвідувало 370 учнів.

Одним з важливих питань, що постало перед каланчацьким партійно-комсомольським активом та сільською інтелігенцією на початку 20-х років, була боротьба з неписьменністю. 1920 року тут налічувалося 1709 неписьменних. Сільрада створила надзвичайну комісію ліквідації неписьменності. Для неписьменних були організовані вечірні зміни в школах, гуртки лікнепу тощо. Комуністи та радянські активісти у волості провадили велику політико-масову роботу. Партійний осередок Каланчака організовував для селян мітинги, лекції, диспути. 1920 року в Каланчаку відкрилося 3 хати-читальні, розгорнув роботу самодіяльний театр, який влаштовував спектаклі, концерти, вистави тощо. Протягом двох місяців культармійці та культпрацівники військових частин, розміщених у Каланчаку, організували для населення 15 концертів мітингів та спектаклів.

Жителі Каланчака охоче відвідували сельбуд, при якому працювали драматичний гурток і бібліотека. Комсомольці та працівники сельбуду провели «Двотижневик лікнепу», «Ленінський тиждень», на якому читались лекції на теми: «Ленін і кооперація», «Ленін і селянство», «Ленін і молодь».

Роз'яснювальна робота комуністів, членів КНС та комсомольців про переваги колективного господарювання над індивідуальним дала позитивні наслідки. З кінця 1928 року в Каланчаку широко розгорнувся рух за створення колективних господарств. 1928 року створено ТСОЗи «П'ятикрила зірка», ім. Шевченка, а 1929 року — «Шлях до комунізму», «Червоний партизан», «Червоний хлібороб». ТСОЗ «П'ятикрила зірка» налічував 43 члени та 187 їдців, мав 644 десятини землі та 2 трактори, 27 голів худоби[5].

В 30-і роки на базі колишніх ТСОЗів в Каланчаку виникли 9 колгоспів (XVII партз'їзду, ім. 1 Травня, «Серп і Молот», «Партизан» та інші), які об'єднали понад 1 тис. господарств, мали більше як 16 тис. га сільськогосподарських угідь, понад 1,8 тис. голів великої рогатої худоби, 960 свиней та понад 6,9 тис. овець[6].

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-333, оп. 1, спр. 34, арк. 37.
[2] Там же, ф. Р-333, оп. 1, спр. 47, арк. 32; ф. Р-3131, оп. 1, спр. 8, арк. 4.
[3] Там же, ф. Р-333, оп. 1, спр. 34, арк. 38.
[4] Там же, ф. Р-38, оп. 1, спр., 14, арк. 226; ф. Р-333, оп. 1, спр. 42, арк. 92; ф. Р-435, оп. 1, спр. 550, арк. 71.
[5] Там же, ф. Р-443, оп. 1, спр. 558, арк. 24, 37, 84
[6] Там же, ф. Р-1479, оп. 1, спр. 76, арк. 26, 44, 50, 56, 85, 91, 114.

Велика роль в економічному й організаційному зміцненні колгоспів належала Каланчацькій МТС, організованій 1929 року. В 1939 році вона мала 96 тракторів та інших сільськогосподарських машин. За високі показники в роботі бригадири тракторних бригад А. Ф. Жицький, І. П. Княгницький, П. Ф. Чепурко, П. Д. Кривенко і тракторист А. Д. Рудницький були висунуті кандидатами на Всесоюзну сільськогосподарську виставку 1939 року. В 1940 році МТС вийшла в число передових. Вона одержала перехідний Червоний прапор Миколаївського облвиконкому і обкому КП(б) України[1].

З промислових підприємств Каланчака працювали маслозавод та паровий млин.

Великі зміни сталась у культурному житті населення. В селі працювали бібліотека, клуб. З 1939 року в Каланчаку, який з цього часу став центром однойменного району, виходила районна газета «Червоний перекоп».

Але творчу працю трудівників Каланчака, як і всієї Країни Рад, порушила війна, розпочата німецько-фашистськими загарбниками. В час грізної небезпеки виявилися кращі риси нащадків турбаївців. Більшість чоловіків призовного віку у перші дні Великої Вітчизняної війни пішли на фронт, їх місце зайняли жінки. Країні потрібен був хліб, і люди вчасно зібрали його та здали державі. Для боротьби проти диверсантів був сформований винищувальний загін; споруджувалися оборонні укріплення.

Вороги окупували Каланчак 11 вересня 1941 року. Окупаційний режим супроводився повальними арештами, катуваннями та розстрілами радянських людей, особливо активістів. У листопаді 1941 року фашисти провели масові обшуки і заарештували 350 жителів, багатьох з яких піддали тортурам. У травні 1942 року було розстріляно 43 чоловіка. У концтаборі, створеному на території колишнього колгоспу ім. Будьонного, окупанти розстріляли 139 радянських військовополонених[2].

З перших днів окупації жителі Каланчака виявляли стійкість і мужність. Ризикуючи життям, вони визволяли з полону радянських воїнів, переховували партизанів, вели агітацію та допомагали молоді уникнути відправки на каторжні роботи. Г. Я. Пшенична, О. Д. Вершенко, К. Є. Шустова, М. С. Ткаченко, О. К. Кученко та багато інших переховували в себе воїнів, які тікали з полону. М. С. Сопельник попередила групу моряків Дніпровської флотилії, що пробивалися до Криму, про небезпеку[3].

Справжніми патріотами виявили себе Ю. П. Чорний та його дружина Д. Ф. Чорна. Люди похилого віку, ризикуючи життям, в 1942 році врятували від німецького полону і вилікували тяжко пораненого моряка Чорноморського флоту І. Р. Литвина. Нині І. Р. Литвин — директор Знаменівської восьмирічної школи на Дніпропетровщині. Своїх рятівників з Каланчака він ніколи не забуває, приїздить сюди, пише щирі й вдячні листи.

Під час окупації загинули від руки фашистських катів С. К. Гаран — комуніст, голова колгоспу «Червоний селянин», а також активісти села І. Ю. Процько, М. Т. Дадижа, П. Ю. Голубцов, Є. Я. Левицька[4]. Віддав життя за Вітчизну комуніст, керівник партизанського загону в Кримських горах Ф. С. Харченко[5].

2 листопада 1943 року радянські війська з боями визволили Каланчак від окупантів. Під час цих боїв загинуло 98 бійців і командирів, яких поховано на місці, де фашистські варвари зруйнували пам'ятник В. І. Леніну. Після війни трудящі спорудили пам'ятник В. І. Леніну і полеглим воїнам.

Немеркнучою славою вкрили себе на фронтах багато жителів Каланчака. Т. Я. Левицькому посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Досвідчений

---

[1] З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 3, стор. 524, 525, 547, 548, 650, 651.

[2] Злочинства німецько-фашистських загарбників на Херсонщині, стор. 35.

[3] Херсонський облпартархів, ф. 46, оп. 114, спр. 14, арк. 14—18.

[4] Там же, арк. 1, 2.

[5] И. Вергасов. В горах Таврии. К., 1968, стор. 57, 72, 273, 309.

Пам'ятник Герою Радянського Союзу Т. Я. Левицькому. Смт Каланчак. 1970 р.

командир саперного відділення, кавалер ордена Слави 2-го та 3-го ступенів, Т. Я. Левицький 4 грудня 1944 року під час форсування Дунаю під Будапештом одним з перших досяг ворожого берега. Незважаючи на тяжке поранення, він прийняв на себе командування ротою, яка утримала плацдарм, завдяки чому радянські війська одержали змогу без перешкоди форсувати Дунай. Іменем героя названо вулиці в Херсоні та Каланчаку, де в день Перемоги 9 травня 1969 року встановлено його погруддя[1].

Відступаючи під натиском Червоної Армії, гітлерівці зруйнували і пограбували господарства всіх колгоспів районного центру, знищили МТС, млин, маслозавод, бібліотеку, лікарню, клуб та інші громадські приміщення, спалили багато будинків колгоспників. Трудящі негайно приступили до відбудови зруйнованого господарства. Не було тягла, запасів зерна, машин. Зібраним у населення зерном жінки, підлітки та старики засіяли перші гектари навесні 1944 року.

Після окупації в Каланчаку залишилася ледве третина робочої худоби—646 коней та 244 голови великої рогатої худоби. Справи поліпшились, коли наприкінці 1943 року відновила роботу Каланчацька МТС, а з фронтів Великої Вітчизняної війни почали повертатися демобілізовані воїни. Наприкінці 1944 року в колгоспах Каланчака працювало рільниками, механізаторами, бригадирами, завідуючими фермами, бухгалтерами 157 колишніх фронтовиків. Механізатор Л. Т. Орличенко, який ще до війни був ударником праці, а на фронтах війни показував приклади доблесті і героїзму, повернувшись додому, відремонтував комбайн «Комунар», яким щодня скошував по 15—20 га хліба[2].

Активно допомагали налагоджувати господарство армійські частини, які визволяли Каланчак. Ще йшли бої за Перекоп, а червоноармійці організували пересувну ремонтну майстерню, яка протягом березня—квітня ремонтувала трактори Каланчацької МТС в полі під час сільськогосподарських робіт[3].

Справжній трудовий героїзм у відбудові сільського господарства виявляли молодь і її передовий загін — комсомольці. У липні 1945 року на першому районному зльоті молодих передовиків сільського господарства було вирішено створити комсомольсько-молодіжні ланки та тракторні бригади, які включаться в соціалістичне змагання за піднесення колгоспного виробництва[4].

Районний комітет партії та райвиконком приділяли багато уваги відбудові шкіл, клубів, кінотеатрів, районної лікарні. Протягом 1945 року в Каланчаку з допомогою держави відновили роботу лікарня, всі школи, було відремонтовано 37 хат колгоспників та споруджено 24 нові.

В 1950 році 9 артілей райцентру об'єдналися у три великі колгоспи: «Партизан», «Перемога» та ім. Будьонного (згодом ім. 40-річчя Жовтня). Кожен з колгоспів мав по 7—8 тис. га земельних угідь, значну кількість техніки.

Завдяки впровадженню у рільництво нових досягнень науки і передового досвіду збільшувалось виробництво сільськогосподарських продуктів. Так, у 1957 році в колгоспі «Перемога» пересічно збирали по 18 цнт зернових з га проти 10,7 цнт зернових у 1951 році.

За досягнуті успіхи в розвитку господарства і заготівлі зерна, м'яса, молока тощо 1958 року багатьох колгоспників Каланчака нагороджено орденами і медалями

[1] Газ. «Слава праці» (Каланчак), 13 травня 1969 р.
[2] Газ. «Червоний Перекоп» (Каланчак), 26 вересня 1945 р.
[3] Архів МО СРСР, ф. 303, оп. 4021, спр. 102, арк. 304.
[4] Газ. «Червоний Перекоп», 4 липня 1946 р.

Союзу РСР. Ордена Леніна удостоєно телятницю колгоспу «Партизан» Н. І. Іващенко; Трудового Червоного Прапора — голову колгоспу «Перемога» І. З. Розума; «Знак Пошани» — тракториста Каланчацької МТС Г. Є. Овчаренка, бригадира колгоспу ім. 40-річчя Жовтня М. Г. Зінченка і колгоспницю А. М. Зайцеву.

В 1960 році колгоспи Каланчака виконали план продажу державі хліба на 104 проц., на кожні 100 га угідь виробили по 112,8 цнт молока, 25 цнт м'яса, по 107 кг вовни. Механізатори І. Т. Орличенко та С. К. Тишевський зорали кожен близько 1300 га умовної оранки при зобов'язанні 900 га. Городники Каланчака одержали в середньому з кожного гектара по 128 цнт овочів.

Великі перетворення сталися на селі в 60-х роках, коли в посушливі степи Таврії прийшла життєдайна дніпровська вода. Більшість жителів були активними учасниками спорудження найбільшої з будов восьмої п'ятирічки — Північно-Кримського каналу. Головна траса каналу, ширина якого 120 метрів і глибина — 4 метри, пройшла за 3—4 км від села.

1964 року колгоспи Каланчака перетворено на радгоспи «Каланчацький», «Партизан» та «Жовтневий». Води Північно-Кримського каналу живлять 4749 га земель. На колись посушливих землях трудівники радгоспів вирощують озиму пшеницю, кукурудзу, кормові трави, рис, овочі та фрукти.

З 1967 року Каланчак став селищем міського типу.

До 100-річчя з дня народження В. І. Леніна та на честь XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України трудящі Каланчака розгорнули соціалістичне змагання за дострокове виконання виробничих планів. Здійснюючи свої зобов'язання, робітники всіх трьох радгоспів план п'ятирічки виробництва зерна виконали на 102 проц. У радгоспі «Партизан» зібрано з гектара по 28 цнт, а в радгоспі «Каланчацький» — по 30 цнт озимої пшениці. Ще більших досягнень домоглися трудівники радгоспу «Жовтневий», де врожай зернових становив 37 цнт, рису — 48,2 центнера.

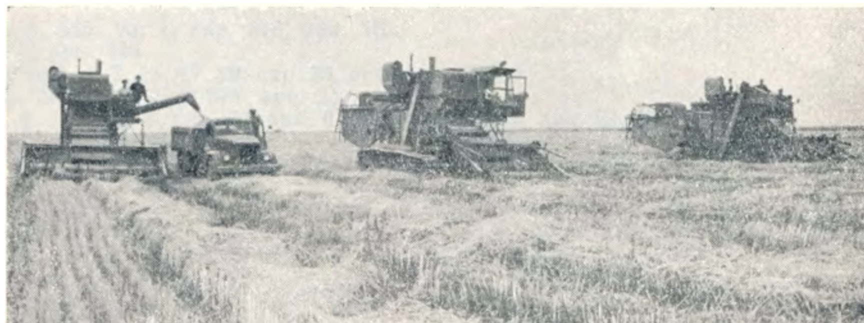
Перевиконали завдання восьмої п'ятирічки районні харчо- і побутовий комбінати, «Сільгосптехніка», масло- і рисозаводи та інші підприємства і організації.

Успішно виконали промислові підприємства Каланчака і завдання першого року дев'ятої п'ятирічки. 1971 року вони реалізували продукції на суму 17282 тис. крб. На 1972 рік у райцентрі є 23 партійні організації, які об'єднують 476 членів та кандидатів у члени КПРС. Комуністи трудяться в усіх галузях народного господарства. Під їх керівництвом наполегливо працюють комсомольці. Про авторитет комсомольської організації свідчить наявність 22 осередків, які налічували в 1972 році 850 комсомольців, переважна більшість яких працює безпосередньо на виробництві, а багато комсомольців очолюють бригади, ферми, ланки. Трудівники рільничої бригади в радгоспі «Жовтневий» досягли високих успіхів у вирощуванні зернових культур і особливо рису. Врожайність на полях бригади перевищує 30 цнт пшениці та 55 цнт рису з гектара.

Жителі Каланчака люблять і прикрашають рідне селище. Лише 1960 року вони висадили на його вулицях 7700 фруктових дерев, 935 кущів винограду.

Виконком селищної Ради і його актив постійно турбуються про впорядкування вулиць, майданів, парків, садиб. Комсомольці та молодь розбили в селищі новий парк. Озеленено садиби радгоспів і шкіл. Лише за 1967—1968 рр. заасфальтовано близько 40 тис. кв. метрів вулиць і тротуарів, прокладено 3300 метрів водопровідної мережі.

В 37 магазинах і кіосках продаються промислові і продовольчі товари. Для задоволення потреб населення організовано 7 майстерень побутового обслуговування.

Збирання рису в радгоспі «Жовтневий». Смт Каланчак, 1971 р.

У читальному залі дитячої бібліотеки. Смт Каланчак, 1969 р.

Будівництво заводу по переробці рису в Каланчаку. 1969 р.

Пересувні майстерні виїжджають на тваринницькі ферми і польові стани.

Міцно ввійшов в життя і побут газ. Підключення селища до електролінії Каховської ГЕС дало змогу населенню широко застосовувати електроенергію в побуті. Стали доступними для трудівників сьогодні радіомовлення і телебачення.

В надійних руках перебуває охорона здоров'я трудящих селища. Населення обслуговують 19 лікарів і 74 медичні працівники з середньою спеціальною освітою.

Порівняно з минулим, корінні зміни сталися в галузі шкільної освіти. В дореволюційні часи в Каланчаку вчилися діти переважно заможних селян. Тепер середню, восьмирічну і дві початкові селищні школи відвідують понад 1,2 тис. школярів. Крім того, працює середня школа робітничої молоді. Педагогічний колектив шкіл налічує 93 чоловіка. Для обдарованих дітей відкрито музичну школу, в якій навчаються діти робітників та службовців.

Вечорами й у вихідні дні трудівники селища відвідують 2 радгоспні клуби, будинок культури, де провадиться різноманітна культурно-масова робота. В просторому залі на 450 місць демонструються кінофільми, аматори місцевого драматичного колективу ставлять п'єси українських і російських драматургів. Перед жителями селища виступали артисти театрів України, Аджарської АРСР та Грузинської РСР.

До послуг трудящих районні бібліотеки для дорослих та дітей. Мають свої бібліотечки радгоспи. Популярними в Каланчаку стали нові обряди: урочисті реєстрації шлюбів, проводи до Радянської армії, урочисте вручення паспортів, посвячення юнаків та дівчат у робітники.

У Каланчаку народився український радянський письменник І. Д. Дніпровський (1895—1934 рр.).

Втілення в життя рішень XXIV з'їзду КПРС стане реальним кроком на шляху перетворення селища на одне з квітучих міст півдня України.

А. Е. ВІРЛИЧ, Л. М. ГРУДЄВА, І. Д. РАТНЕР,
В. А. ЦИГАНКО, В. С. ЧИСТИКОВ

ХОРЛИ́

Хорли (стара назва — Порт Хорли) — село, центр сільської Ради, розташоване на однойменному півострові, що омивається Чорним морем. Відстань до районного центру 22 км, до найближчої залізничної станції Каланчак на лінії Херсон—Сімферополь — 27 км. Населення — 1146 чоловік.

Село засноване 1897 року[1] на землях поміщиці Фальц-Фейн поселенцями, що в пошуках кращої долі прийшли сюди з різних місць. Виникли Хорли як морський порт, через який вивозилось за кордон товарне зерно з поміщицьких маєтків Дніпровського повіту. Для встановлення зв'язку з віддаленим портом у вересні 1898 року відкрилася телеграфна лінія, що з'єднала Хорли з Перекопом[2]. З 1903 року тут почав діяти морський порт, до якого того року причалило 6 торговельних суден з Пірея, Кардіфа та інших портів. З цього часу населений пункт одержав офіційну назву — Порт Хорли. Основним вантажем, який експортувався через Хорли, був хліб, головним чином озима пшениця, також жито, ячмінь, що мали широкий попит за кордоном. Торговельні операції порту швидко зростали. Зокрема, 1907 року з Хорлів відправлено до Англії, Греції, Німеччини, Італії та Голландії 2,2 млн. пудів вантажів[3].

Однак, експортні операції не завжди були рівномірними. Їх обсяг залежав від попиту, врожаю і значною мірою від конкуренції Одеського, Херсонського, Скадовського й Генічеського портів. Так, у 1908 році з Хорлівського порту відвантажили менш як 1 млн. пудів зерна[4].

Із розширенням торговельних операцій в Хорлах відкрилося відділення Російського для зовнішньої торгівлі банку, почала діяти таможня. У самих Хорлах щорік зростало портове господарство; тут з'явився судноремонтний док. Для зберігання зерна споруджувались амбари, звідки хліб у вагонетках по рейках подавався до пароплавів. В літній сезон, крім місцевого населення, в порту працювали сезонні робітники, які прибували в Таврію на заробітки з північних губерній України та центральних губерній Росії. Щорічно в порту на вантажних роботах пересічно працювало близько 300 робітників. Про зростання вантажообороту, розширення торговельних операцій порту свідчать документи того часу. У щотижневому «Віснику фінансів, промисловості і торгівлі», який видавало Міністерство фінансів, систематично повідомлялося про відправку вантажів з Хорлів. Протягом 1909—1911 рр. пшениця, жито вивозилися до Франції, Іспанії, країн Скандінавії та Австро-Угорщини.

Крім зовнішньоторговельних зв'язків, порт здійснював каботажні рейси до портів і пристаней Чорноморського басейну — Одеси, Херсона, Севастополя, Миколаєва, Скадовська, містечка Station Станіслава Херсонського повіту та інших пунктів. Перевозились головним чином зерно, овочі, фрукти, будівельні матеріали, залізо, сільськогосподарські тварини, птиця тощо[5].

Тяжким було становище робітників Хорлівського порту. Вантажникам доводилось працювати вдень і вночі; в пилюці, що просякала в легені, вони на плечах носили до пароплавів важкі мішки. В спеку й негоду жінки-робітниці не відходили від віялок. Особливо в злиденних умовах перебували заробітчани. Спали вони на голій підлозі в бараках, годували їх кандьором, пісним борщем та галушками з ячного несіяного борошна.

Напередодні першої світової війни в Хорлах проживало 1675 мешканців (882 чоловіки та 793 жінки). Переважна більшість жителів не мала власних господарств

[1] Херсонський облдержархів, ф. 435, оп. 1, спр. 550, арк. 76.
[2] Там же, ф. 250, оп. 1, спр. 2, арк. 144.
[3] Там же, ф. 170, оп. 1, спр. 3, арк. 2, 7, 11, 17, 19; спр. 35, арк. 4, 9, 15.
[4] Кримський облдержархів, ф. 26, оп. 3, спр. 674, арк. 25.
[5] Херсонський облдержархів, ф. 170, оп. 1, спр. 66, арк. 6, 23, 24; спр. 111, арк. 23, 25, 27; спр. 123, арк. 3, 5, 10.

і земельних наділів. На все село було 88 корів та 214 овець, кіз і свиней[1]. Тому жителі Хорлів, не зайняті в порту, змушені були наймитувати в поміщицьких та куркульських господарствах за мізерну плату — 7—8 крб. на місяць.

Важке економічне становище і політичне безправ'я трудового населення Хорлів призводило до загострення класової боротьби. Розгортанню боротьби трудящих сприяла революційна пропаганда, що провадилась напередодні першої російської революції 1905—07 років.

Під керівництвом місцевої організації РСДРП, яка виникла тут 1905 року, трудящі Хорлів взяли діяльну участь у подіях першої російської революції[2]. Робітники Хорлівського порту виступили вже навесні 1905 року. 14 травня під час розвантаження судна з вугіллям вони поставили вимогу підвищити заробітну плату. Після цього до Хорлів прибув кавалерійський ескадрон Кримського дивізіону[3].

Численні селянські заворушення, що відбувалися у Дніпровському повіті восени 1905 року, примусили адміністрацію Хорлівського порту та чиновників митної канцелярії шукати порятунку на борту англійського судна. Завідуючий Хорлівським митним постом вимагав негайно прислати солдатів[4].

У лютому 1906 року в Хорлах розмістилися карателі 4-ї роти Ставучанського полку. Але революційна боротьба не припинялася. Робітники вимагали поліпшення свого становища, політичних свобод.

На початку XX ст. порт Хорли був робітничим селищем, жителі якого мешкали в глинобитних мазанках з двосхилим солом'яним дахом і глиняною підлогою. Селище розташовувалося на Чорноморському узбережжі. Прекрасні природні умови приваблювали сюди щоліта відпочиваючих. В селищі був готель для приїжджих.

В Хорлах, де населення в основному становили робітники, був лише один медичний заклад — аптека з одним фармацевтом[5].

Народна освіта розвивалася дуже повільно. Лише 1903 року відкрилося земське початкове училище з 3-річним курсом навчання, в якому один учитель навчав 34 хлопчики і 22 дівчинки[6].

Народна творчість знаходила свій вияв у декоративно-ужитковому мистецтві. Свої оселі жителі прикрашали художньою різьбою вікон і фронтонів дахів. З морських черепашок вони виготовляли різні прикраси.

Роки першої світової війни тяжко відбилися на економіці порту. Після закриття Чорноморських проток і припинення експорту порт, власне, не працював, а його робітники опинилися без будь-яких засобів до існування. Багато чоловіків було мобілізовано в армію, чимало сімей втратили годувальників. Все це викликало незадоволення трудового населення. В лютому 1917 року Херсонське губернське жандармське управління повідомляло, що Хорли належать до тих пунктів Дніпровського повіту, в яких можна чекати заворушення[7].

Звістка про перемогу Лютневої революції дійшла до Хорлів на початку березня. В першій половині квітня 1917 року в Хорлах виникла Рада робітничих та солдатських депутатів, з якою влітку встановила зв'язок Херсонська Рада[8].

Після встановлення в Хорлах Радянської влади в січні 1918 року за ленінським Декретом про землю найбідніша частина населення одержала 1200 десятин поміщицької землі — по 3—5 десятин на їдця.

---

[1] Список населенных мест Таврической губернии, вып. 2, стор. 172, 173.
[2] Наукові записки Херсонського педінституту, вип. 6, стор. 63.
[3] Революционная борьба на Херсонщине в 1905—1907 гг., стор. 104, 105.
[4] Наукові записки Херсонського педінституту, вип. 5, стор. 34.
[5] Памятная книжка Таврической губернии на 1915 год, отдел статистический, стор. 52.
[6] Херсонський облдержархів, ф. 250, оп. 1, спр. 2, арк. 144; Обзор положения начального народного образования в Таврической губернии за 1907—1908 учебный год, таблиці, стор. 27.
[7] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 349, оп. 1, спр. 62, арк. 2.
[8] «Український історичний журнал», 1966, № 10, стор. 106; Победа Советской власти на Херсонщине, стор. 64.

Але вже в березні—квітні 1918 року, як і інші населені пункти Херсонщини, Хорли захопили австро-німецькі загарбники. Окупанти відновлювали старі порядки, обкладали населення непосильною контрибуцією. З Хорлівської поштово-телеграфної контори йшли повідомлення, що німецька комендатура перевіряє всю кореспонденцію і в разі непокори загрожує репресіями[1].

На початку грудня 1918 року австро-німецькі війська залишили Хорли. Невдовзі сюди вдерся загін білогвардійців, та вороги зустріли рішучий опір населення. У Дніпровському повіті наростав партизанський рух, який особливо посилився наприкінці січня 1919 року (після організації Чаплинського партизанського загону). До загону разом з чаплинцями ввійшли повстанці з навколишніх сіл і Хорлів[2].

Пам'ятний знак, встановлений у с. Хорлах, на ознаменування визволення села від іноземних інтервентів у березні 1919 р. Село Хорли, 1970 р.

За вказівкою Одеського обкому Херсонський підпільний комітет КП(б)У направив з Хорлів на допомогу чаплинським партизанам загін моряків-чорноморців під командою матроса-більшовика О. Гончарова.

Об'єднані партизанські загони Дніпровського повіту на чолі з П. І. Тараном здобули ряд перемог над білогвардійцями та грецькими інтервентами, що на початку 1919 року зайняли Хорли. В березні загін партизанської кінноти зненацька напав на грецьких окупантів у Хорлах і захопив три катери. Командуючий флотилією інтервентів пред'явив партизанам ультиматум про негайне звільнення порту і повернення військовополонених. Але командир партизанського загону П. І. Таран рішуче відхилив ворожі домагання[3].

19 березня інтервенти почали артилерійський обстріл порту, сюди були направлені гідроплани, проте партизани відповіли рішучим ударом і зуміли відігнати противника далеко в море, захопивши моторне судно, навантажене коштовностями, які місцева буржуазія разом з інтервентами намагалась вивезти за кордон[4].

У селі відновилася Радянська влада.

Проте в червні 1919 року в порту висадився денікінський десант. Зі зброєю для білогвардійців до причалів Скадовська і Хорлів увійшов англійський транспорт. Більш як півроку в Хорлах тривав денікінський терор: білогвардійці грабували населення, жорстоко розправлялися з непокірними, землю й майно знову повернули поміщикам.

На початку 1920 року частини Червоної Армії вибили денікінські війська з Хорлів. Але вже навесні 13-й армії радянських військ довелося захищати територію Північної Таврії від врангелівців, які 15 квітня висадили в Хорлах десант чисельністю 400 чоловік, а потім — 3 полки Дроздовської дивізії, які мали в себе близько 900 багнетів та багато кулеметів. Удар ворога, спрямований у тил Перекопській групі 13-ї армії, зустрів нищівний вогонь частин 138-ї бригади 46-ї радянської стрілецької дивізії[5]. На допомогу бійцям бригади радянське командування послало частини 8-ї червонокозачої дивізії. Після триденних запеклих боїв червоноармійські підрозділи розбили білогвардійців, примусивши їх відступити до Перекопу[6].

---

[1] Сорок років Радянської влади на Херсонщині, стор. 34.
[2] Українська РСР в період громадянської війни 1917—1920 рр., т. 2, стор. 148, 150.
[3] Там же, стор. 151.
[4] М. Гриценко. З історії боротьби з інтервентами озброєних сил революції на Херсонщині, стор. 24, 25.
[5] Моряки в борьбе за власть Советов на Украине, стор. 418, 614.
[6] Українська РСР в період громадянської війни 1917—1920 рр., т. 3, стор. 190, 191.

Незважаючи на героїчний опір частин 13-ї армії, в червні 1920 року врангелівці захопили Хорли.

Масовими виступами відповіли селяни Дніпровського повіту на репресії, примусову мобілізацію до білогвардійської армії. Через Хорлівський порт вороги намагалися вивозити зерно та інше майно. Наприкінці жовтня — на початку листопада частини Червоної Армії визволили Хорли від білогвардійців[1].

17 листопада 1920 року був створений ревком, який до виборів Ради зосередив в своїх руках всю повноту влади. Будівництво нового життя очолили комуністи. У грудні того ж року організовується комуністичний осередок з 18 чоловік[2]. В лютому 1921 року відбулися вибори місцевого органу влади — міської Ради, виконком якої очолив І. Дзюбенко[3]. При виконкомі діяли комітет праці, відділи соціального забезпечення та народної освіти. Того ж року в Хорлах виникла комсомольська організація, очолена С. Д. Майтопом.

Відбудова господарства проходила в тяжких умовах. Порт лежав в руїнах. З промислових підприємств 1921 року діяли лише паровий млин, друкарня, палітурна та столярна майстерні. Отже, місцевим робітникам, які становили переважну більшість населення, ніде було працювати. Внаслідок неврожаю 1921—1922 років в місті лютував голод. Понад 600 чоловік голодувало. Для боротьби з продовольчими труднощами Хорлівський міськвиконком створив комітет допомоги голодуючим. Допомога надавалась насамперед дітям та сім'ям червоноармійців і бідноти. Відкрилась їдальня для дітей та харчувальний пункт для дорослих.

З 1923 року почалася відбудова порту. На поглиблення його фарватеру держава асигнувала 30 тис. карбованців[4].

На початку 20-х років помітні зміни відбуваються в сільському господарстві. В липні 1921 року 35 найбідніших селян об'єднались в трудову городню артіль[5], а 1925 року тут організувалось товариство спільного обробітку землі, яке одержало 150 га землі. Завдяки державним кредитам селяни змогли придбати для господарства 150 цнт зерна, трактор та 5 сівалок.

У будівництві нового життя значну роль відігравав комітет незаможних селян, очолений П. Г. Ковальовим. На початок 1925 року тут було 45 членів КНС[6]. Комнезам допомагав незаможникам і сім'ям червоноармійців обробляти землю, збирати врожай.

В місті виникають місцеві групи профспілок: робітників транспорту, радянських торговельних службовців, осередки водників, будівельників та організація «Всеробітземлісу». Члени профспілок брали активну участь у громадському житті села — підписувалися на державні позики, проводили хлібозаготівлі.

У роки відбудовного періоду відбулися великі зміни і в культурному житті села. Після встановлення Радянської влади в Хорлах для дітей відкрилася неповна середня школа, в якій 1921 року навчалося 153 учні й працювало 6 вчителів. Для дітей-сиріт, батьки яких загинули в громадянську війну, в січні 1921 року відкрито дитячий будинок на 40 чоловік. Для боротьби з неписьменністю в 1925 році в Хорлах відкрилися лікнепівські пункти, які відвідувало 77 чоловік[7]. Багато уваги приділялось організації охорони здоров'я трудящих. 1921 року тут почала працювати лікарня на 25 ліжок.

Велику культурну та політично-виховну роботу провадив клуб, відкритий ще 1919 року. При ньому діяли літературна, театрально-хорова, музична та природ-

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-38, оп. 1, спр. 41, арк. 6, 7.
[2] Там же, ф. Р-3131, оп. 1, спр. 3, арк. 31; ф. Р-697, оп. 1, спр. 21, арк. 9.
[3] Там же, спр. 31, арк. 14.
[4] Там же, ф. Р-2, оп. 6, спр. 66, арк. 129, 130.
[5] З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 1, стор. 259.
[6] Херсонський облдержархів, ф. Р-297, оп. 1, спр. 53, арк. 54.
[7] Там же, арк. 54, 55; ф. Р-608, оп. 1, спр. 154, арк. 95; ф. Р-614, оп. 1, спр. 222, арк. 47; спр. 255, арк. 74, 98; ф. Р-3131, оп. 1, спр. 8, арк. 88.

нича секції[1]. Для населення читалися лекції, організовувалися бесіди, виступали самодіяльні актори. Кошти від концертів йшли на ремонт школи, лікарні, організацію харчування для робітників.

Особливо помітні зрушення в економічному житті Хорлів сталися в другій половині 20-х років. Провідне місце в цьому належало Хорлівському порту, який з жовтня 1926 по квітень 1927 років пропустив понад 31 тис. тонн вантажів[2]. У 1927—1928 рр. порт значно розширено, відбудовано зруйновану під час громадянської війни вузькоколійну залізницю, по якій щодоби транспортувалося близько 100 тис. пудів зерна. Новозбудована залізобетонна пристань забезпечувала водночас здійснення двох навантажувальних операцій. Стала до ладу водонапірна башта, завдяки чому пароплави постачалися прісною водою.

Наприкінці 20-х років в Хорлах створюються нові колективні господарства. 1928 року виникає кооперативне товариство виноградарів-незаможників, засновниками якого стали 5 комсомольців та 19 членів їх сімей. Через рік з допомогою держави це товариство придбало трактор[3]. На початку 30-х років організовуються колективне господарство ім. 14-річчя Жовтня та сільгоспартіль «Шлях бідноти». Керовані партійними організаціями, колгоспники на ділі доводили перевагу колективного способу господарювання над одноосібним: врожайність зернових становила 11—12 цнт з га. Колгоспники одержали на трудодень по 1,5—2 кг хліба. Трудівники Хорлівського району достроково виконали план хлібозаготівель 1931 року і водночас успішно провели сівбу та збирання бавовни.

Великі зміни сталися в свідомості людей, що по-новому почали ставитись до праці. В листопаді 1929 року портовики Хорлів і Скадовська уклали договір про соціалістичне змагання, позитивними наслідками якого стало зниження на 3,6 проц. собівартості вантажно-розвантажувальних робіт у порту[4].

Велику роль у трудових досягненнях колгоспників відіграла Хорлівська машинно-тракторна станція. Найкращих показників досягла 1934 року тракторна бригада № 6. Її трактористи М. Мочалін, Д. Губарєв щодня виорювали по 5—5,5 га за зміну (норма 4 га), добившись значних успіхів у заощадженні пального. Хорлівська МТС 1939 року налічувала 66 тракторів та інших сільськогосподарських машин.

З часом налагоджувалось освітнє життя, підвищувався культурний рівень його мешканців. Всі діти шкільного віку вчилися в середній школі. Добре працював клуб[5]. Доброї слави зажив хор клубу, його духовий оркестр. Учасники художньої самодіяльності виїжджали з концертами до Нової Маячки, Преображенки, Чаплинки.

З початком Великої Вітчизняної війни життя було перебудоване на воєнний лад. Населення споруджувало укріплення, окопи. Порту, через який у Крим і на Кавказ безперервно йшов потік хліба з херсонських ланів, були потрібні додаткові робочі руки. Їх постачали районні установи, колгоспи. Коли наблизився фронт, за завданням райкому партії в Хорлах для підпільної роботи залишилися комуністи П. Г. Ковальов, А. С. Мельников, А. М. Боровик та А. Гришко. В ніч з 11 на 12 вересня 1941 року вони організували навантаження на пароплав понад 5 тис. тонн пшениці, яку вивезено до Криму.

12 вересня в Хорли вдерлися фашисти[6], які вчинили над мирним населенням жорстоку розправу. За найменшу непокору били нагайками. 15 жителів розстріляли, 120 насильно відправили на каторгу до Німеччини.

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-38, оп. 1, спр. 14, арк. 54; ф. Р-3131, оп. 1, спр. 8, арк. 75; ф. Р-1196, оп. 1, спр. 7, арк. 13.
[2] Там же, ф. Р-697, оп. 1, спр. 2097, арк. 5, 6.
[3] Там же, ф. Р-443, оп. 1, спр. 558, арк. 4, 86.
[4] ЦДАЖР УРСР, ф. 257, оп. 1, спр. 1263, арк. 195; Херсонський облдержархів, ф. Р-614, оп. 1, спр. 255, арк. 103.
[5] Херсонський облдержархів, ф. Р-614, оп. 1, спр. 222, арк. 89, 90.
[6] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 438

Хорли визволили від фашистів 2 листопада 1943 року частини укріпленого району № 116, яким командував полковник П. Т. Петрюк.

Окупанти завдали Хорлам величезної шкоди. Тільки збитки порту становили понад 1,8 млн. крб.[1]

Одразу ж після визволення розпочались відбудовні роботи. Розгорнула діяльність Хорлівська сільська Рада. З липня 1944 року оформилась партійна організація при Хорлівській МТС[2]. Труднощі були величезні. Колгоспники коровами і волами орали лани, сіяли вручну. Відновив роботу порт, куди незабаром після визволення почали заходити пароплави.

Відбудовні роботи пішли більш успішно по закінченні Великої Вітчизняної війни, коли в Хорли почали повертатися демобілізовані воїни. Понад 100 воїнів з Хорлів загинули смертю хоробрих у боях проти ворога. На їх честь в центрі села споруджено обеліск. Багато хорлівців за мужність і відвагу удостоєні урядових нагород. Орденом Слави 3-го і 2-го ступенів та чотирма медалями відзначено подвиги І. М. Маляренка, трьома орденами та сімома медалями — Г. П. Хомуліна.

1945 року порт одержав два крани вантажопідйомністю 1,5 тонни кожен. Суцільним потоком текло через порт таврійське зерно з колгоспів та радгоспів. 1948 року в порту почала діяти естакада для навантаження суден, потужністю 160 тонн за годину.

Відбудовували зруйноване господарство обидва колгоспи. Незважаючи на труднощі, наприкінці четвертої п'ятирічки довоєнні посівні площі були повністю відновлені. 1950 року для кращого ведення господарства колгоспи ім. 14-річчя Жовтня та «Шлях бідноти» об'єдналися під назвою ім. 14-річчя Жовтня. На кінець 1945 року Хорлівська МТС мала 30 тракторів, 11 комбайнів, 4 автомашини, 4 молотарки з інвентарем, при МТС працювала ремонтна майстерня. Більшість машин механізатори зібрали по гвинтику із залишеної на полі бою військової техніки. Виробничу програму 1945 року механізатори виконали на 100 проц., а у проведенні сівби озимих МТС посіла перше місце в районі[3]. Наступного року колгоспники зібрали по 12 цнт пшениці, 10 — жита, ячменю та вівса з гектара.

Після визволення від окупантів у Хорлах мешкало близько 500 жителів. З допомогою держави населення відремонтувало 100 будинків, зруйнованих під час боїв та окупації. Відновила роботу лікарня. Почали працювати сільмаг, аптека, поштове відділення. Село прикрасилось новими насадженнями декоративних та фруктових дерев.

Відчинились двері семирічної школи, яка з 1950 року стала середньою. Відновив роботу клуб, в якому розгорнулась широка культурно-освітня робота.

У п'ятій п'ятирічці невпинно зростала матеріально-технічна база, це дало змогу у стислі строки обробляти всю посівну площу. Завдяки кращому обробітку полів підвищувалась врожайність; 1952 року колгоспники зібрали по 17 цнт пшениці, ячменю та вівса з кожного гектара.

Значних успіхів досяг колгосп ім. 14-річчя Жовтня в галузі тваринництва. На початку 1952 року колгосп вже мав 1044 голови великої рогатої худоби, 2897 голів овець, 546 свиней.

Після вересневого (1953 року) Пленуму ЦК КПРС в колгоспі ім. 14-річчя Жовтня посилилась боротьба за поліпшення організації праці, збільшення прибутків, за вагомий трудодень, підвищення матеріальної зацікавленості колгоспників у наслідках своєї праці. Завдяки запровадженню в життя передових методів праці збільшилися врожаї, зросли лави передовиків колгоспного виробництва. Від кожної з 2897 овець було настрижено по 3,1 кг вовни, вирощено по 100 ягнят від кожних 100 вівцематок, по 80 телят від 100 корів, по 60 лошат від 100 коней

---

[1] Херсонський краєзнавчий музей, фонди, спр. 156, стор. 87.
[2] Херсонський облпартархів, ф. 387, оп. 2, спр. 1, арк. 1.
[3] Там же, арк. 11.

та по 12 поросят від кожної свиноматки. 1959 року до колгоспу ім. 14-річчя Жовтня приєднались ще 4 невеликі артілі. Новоутворене господарство прибрало назву «Шлях до комунізму». Воно мало понад 10 тис. га землі, з яких 6 тис. га орної, 103 га багаторічних трав, 130 га сінокосу. Збільшилися врожаї на колгоспних ланах. По 18—20 цнт пшениці, 200—250 цнт картоплі, 550 цнт огірків та по 200 цнт помідорів з га збирали колгоспники.

Восени 1964 року на базі колгоспу «Шлях до комунізму» створено радгосп «Ключовий». З 7,5 тис. га сільськогосподарських угідь тут 575 га відведено під посіви рису. В господарстві радгоспу працювали 649 робітників та службовців, серед них 3 інженери та 35 фахівців з вищою і середньою спеціальною освітою. Господарство обслуговували 36 тракторів, 14 зернових комбайнів, 29 автомашин.

Вирощування нової культури вимагало від робітників нових зусиль. Було організоване агротехнічне навчання, спеціальні курси для механізаторів. Все це дало певні наслідки. 1966 року в радгоспі зібрали по 40 цнт рису з гектара. За сумлінну працю Радянський уряд нагородив рисівника-механізатора Л. Т. Сміличенка орденом «Знак Пошани».

З великим натхненням працювали трудівники полів у роки восьмої п'ятирічки. Значно зріс машинний парк радгоспу. 1969 року тут налічувалося 75 тракторів, 32 комбайни, 33 автомашини. Подальша механізація виробничих процесів дала змогу знизити собівартість виробництва зернових від 4 крб. 80 коп. за цнт 1965 року до 3 крб. 82 коп. 1968 року. Завдяки успішному розгортанню соціалістичного змагання трудівники радгоспу виконали п'ятирічний план з основних видів сільськогосподарської продукції до 1 вересня 1970 року. Вони зібрали по 35,6 цнт зернових з га, в т. ч. озимої пшениці 27,7 цнт, рису 45,4 цнт. Досягли певних успіхів тваринники. Підвищились надої, які становили 2,2 тис. кг молока від кожної корови, більш як на 600 голів збільшилась радгоспна отара та настриг вовни на кожну вівцю.

Вагомими були трудові успіхи радгоспу в першому році дев'ятої п'ятирічки. Господарство зібрало зерна понад 98 тис. цнт, в т. ч. 59 тис. цнт рису, виробило понад 2 тис. цнт м'яса, 13,5 тис. цнт молока, 467 цнт вовни. Передовиками радгоспу стали доярка Л. І. Кручаненко (надоїла по 3 тис. кг молока від корови), чабан П. П. Гриценко (одержав по 110 ягнят від кожних 100 вівцематок та настриг по 5,3 кг вовни з кожної вівці), рисівник А. І. Грибко (зібрав з гектара по 48 цнт рису) та комбайнер І. С. Рильський. Натхненною працею зустрічають трудівники 50-річчя створення Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

З 1951 року значно зріс вантажообіг у Хорлівському порту. Його господарство оснащено новими механізмами, кранами потужністю 8 тонн кожний. Це дало змогу механізувати в порту майже всі трудомісткі процеси. Після поглиблення фарватеру в 1953 і 1960 рр. до причалу порту почали підходити кораблі водотоннажністю до 1 тис. тонн. Сюди ж прибувають вантажні судна з Євпаторії, Севастополя, Одеси, Херсона та інших портів Чорномор'я. Зерно, вовну, кавуни, овочі, будівельні матеріали відправляє Хорлівський порт у різні кінці республіки. Лише за квітень—червень 1969 року в порту побувало 188 суден. Працівники Хорлівського порту, обробивши 380 тис. тонн господарських вантажів, виконали план восьмої п'ятирічки більш як на 116,8 процента.

Партійні організації Хорлів та місцева Рада депутатів трудящих, до якої входять 35 депутатів, постійно піклуються про культуру і побут його трудівників.

В порту Хорли. 1970 р.

Ще 1952 року закінчено електрифікацію та радіофікацію всіх населених пунктів Хорлівської сільради. У березні 1953 року на сесії сільської Ради було ухвалено рішення про впорядкування села, обладнання стадіону, організацію місць відпочинку.

У роки семирічки та восьмої п'ятирічки в Хорлах розгорнулось широке будівництво. Порт спорудив електростанцію на 570 квт, механічні майстерні, магазин, нове зерносховище тощо. Щороку лише радгосп «Ключовий» будує для своїх робітників по 5 житлових будинків, вкритих шифером. Якщо 1965 року в радгоспі витратили на будівництво 78 тис. крб., то в 1968 році — 185 тис. крб. За цей час в селі з'явились нове приміщення профтехучилища, де здобувають освіту 300 юнаків і дівчат, а також клуб, гідрометеостанція, гуртожиток. Тепер в селі понад 240 житлових будинків та близько 50 приміщень адміністративно-громадських установ. Вулиці заасфальтовані, в селі прокладено водопровід. Дніпровськими водами зрошується 2300 га землі. Щороку тут висаджують близько 800 дерев.

Звичним у побуті стали пилососи, газові плитки, телевізори та радіоприймачі. Населення обслуговує медичний пункт.

Колектив учителів середньої школи, в якій навчається 212 учнів, провадить велику виховну роботу. При школі на громадських засадах створено сільський краєзнавчий музей.

Сільський клуб є закладом відмінної роботи. Тут працюють гуртки художньої самодіяльності. Відбуваються лекції, цікаві вечори, діють широкоекранний кінотеатр і сільська бібліотека з книжковим фондом понад 5 тис. примірників.

За роки Радянської влади із села вийшов значний загін інтелігенції: 8 інженерів, 20 учителів, 3 лікарі; 30 фахівців народного господарства з вищою та 65 з середньою спеціальною освітою працюють у Хорлах. Земляком хорлівців є заслужений лікар УРСР, член Спілки письменників України Н. Д. Фогель.

Хорли відомі як місце відпочинку трудящих. Сухий степовий клімат у поєднанні з морським створюють цілющий мікроклімат. Тут, у мальовничому місці, розташувався будинок відпочинку робітників Харківського заводу кондиціонерів, поруч виросло піонерське містечко, в якому щоліта відпочивають школярі. В недалекому майбутньому Хорли стануть справжньою зоною відпочинку. Трудівники Хорлів прикрашають невтомною працею своє рідне село, всі вони прагнуть наблизити прекрасне майбутнє — комунізм.

А. Е. ВІРЛИЧ, Л. М. ГРУДЄВА, Л. І. КОСТЮК, В. В. ТИМОШЕНКО

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНИХ І СІЛЬСЬКИХ РАД КАЛАНЧАЦЬКОГО РАЙОНУ

ГАВРИ́ЛІВКА ДРУ́ГА (до 1947 року — Керменчук) — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру і за 9 км від залізничної станції Каланчак на лінії Херсон—Джанкой. Дворів — 222, населення — 700 чоловік. Сільраді підпорядковані села Бабенківка Перша, Гаврилівка Перша.

Радгосп «Шлях до комунізму», центральна садиба якого розташована в Гаврилівці Другій, обробляє 6,8 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 5,1 тис. га орної землі. Виробничий напрям господарства — рільництво і тваринництво. В радгоспі 3 відділки. Тут вирощують озиму пшеницю, кукурудзу, рис, овочі. З допоміжних підприємств — майстерня, вальцьовий млин, пилорама.

В 1970 році вирощено врожай озимої пшениці по 30,5 цнт з гектара.

У селі є восьмирічна школа, в якій навчається 219 учнів та працює 15 учителів, клуб на 400 місць, бібліотека. Діє фельдшерсько-акушерський пункт, майстерня побутового обслуговування, відділення зв'язку, дитячий садок.

Завідуючий фельдшерсько-акушерським пунктом Г. І. Воробйовський за довговічну роботу нагороджений у 1957 році орденом Леніна. За трудові досягнення орденом Жовтневої Революції нагороджено тракториста Т. І. Оноприєнка і тваринника Я. А. Бабенка.

За післявоєнні роки в Гаврилівці Другій побудовано 185 житлових будинків. Прокладено водопровід.

В селі працюють 47 комуністів, 41 комсомолець.

Керменчук засновано 1908 року. Першопоселенцями були вихідці з села Чалбасів (нині Виноградове Цюрупинського району).

В січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу.

В роки громадянської війни населення активно боролось за встановлення Радянської влади. 1919 року майже всі чоловіки села стали бійцями Дніпровського селянського полку, який очолював більшовик П. І. Таран.

Під час Великої Вітчизняної війни 250 жителів села боролися на фронтах проти німецько-фашистських загарбників, 193 нагороджені бойовими нагородами, 123 загинули в боях. В їх пам'ять в селі збудовано обеліск Слави. Споруджено пам'ятник В. І. Леніну.

МИ́РНЕ — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване за 25 км від районного центру. Дворів — 375, населення — 1781 чоловік. В селищі залізнична станція Каланчак. Селищній Раді підпорядковане село Новоолександрівка.

У Мирному розташований консервний завод, Каланчацький комбінат хлібопродуктів, хлібоприймальний пункт.

В селищі є восьмирічна школа, при якій працює консультаційний пункт заочної середньої школи і в якій 20 учителів навчають 261 учня, клуб, бібліотека. Діє фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла та садок, відділення зв'язку. Прокладено водопровід.

В селищі працюють 70 комуністів, 209 комсомольців.

Мирне почало забудовуватись у 1950 році. Раніше тут були лише залізнична станція Каланчак та пункт «Заготзерно».

НОВОКИ́ЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру і за 3 км від залізничної станції Новокиївка на лінії Херсон—Джанкой. Дворів — 512, населення — 1706 чоловік.

На території села знаходиться центральна садиба радгоспу «Правда», в користуванні якого 7,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 7 тис. га орної землі, з них 439 га зрошуваної. Радгосп має 3 відділки. Виробничий напрям — рільництво і тваринництво. В господарстві вирощують озиму пшеницю, кукурудзу, соняшник, цукрові буряки. Середня врожайність озимої пшениці становила в 1970 році 28,4 цнт з гектара.

За успіхи в розвитку сільського господарства 35 працівників радгоспу нагороджено оденами та медалями Радянського Союзу. Серед них — орденом Леніна доярку Н. О. Гуранду.

В селі працює середня школа, в якій 34 вчителі навчають 396 учнів, будинок культури на 200 місць, бібліотека. При середній школі працює консультаційний пункт заочної середньої школи. До послуг населення фельдшерсько-акушерський пункт.

За післявоєнні роки в Новокиївці побудовано 2 магазини, дитячі ясла. Прокладено водопровід.

В селі працюють 51 комуніст, 125 комсомольців.

Новокиївка заснована в 1869 році селянами-переселенцями з Київської губернії.

В січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу.

У Велику Вітчизняну війну в боротьбі з фашистами загинуло 200 жителів села. За мужність і героїзм 66 уродженців нагороджено орденами й медалями СРСР. На честь загиблих воїнів тут поставлено обеліск Слави.

В селі встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

ОЛЕКСА́НДРІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км від районного центру і за 25 км від залізничної станції Каланчак. Дворів — 274, населення — 845 чоловік. Сільраді підпорядковані села Олексіївка, Приморське.

В селі міститься центральна садиба радгоспу «Рисовод», за яким закріплено 4 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3,2 тис. га орної землі. В радгоспі — 2 відділки. Господарство займається рисосіянням і вівчарством. Радгосп вирощує рис на площі 1,2 тис. га.

Середня врожайність культури за останні роки становила 42 цнт з 1 гектара.

Діють ремонтна та столярна майстерні.

За високі трудові досягнення в 1958 році ордена Леніна удостоєно М. М. Спільного та комбайнера Т. В. Буганова.

Тут є восьмирічна школа, в якій навчається 150 учнів та працює 12 учителів, клуб на 200 місць, бібліотека.

В післявоєнні роки в Олександрівці побудовано 92 житлові будинки, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, 3 магазини, їдальня.

В селі працюють 42 комуністи, 89 комсомольців.

Перша письмова згадка про Олександрівку належить до 1820 року.

В січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу

1925 року засновано ТСОЗ «Щастя в праці».

В роки Великої Вітчизняної війни 237 жителів села брали участь у боях проти німецько-фашистських загарбників, 30 чоловік загинуло.

Делегат XXIV з'їзду КПРС директор племрадгоспу «Червоний чабан» В. І. Гапченко розповідає працівникам господарства про роботу з'їзду. 1971 р.

ПРИВІ́ЛЛЯ — село, центр сільської Ради, розташоване за 11 км від районного центру і за 25 км від залізничної станції Каланчак. Дворів — 144, населення — 435 чоловік. Сільраді підпорядковані села Бабенківка Друга, Вербове, Максима Горького.

У Привіллі розміщений другий відділок радгоспу «Ключовий», за яким закріплено 3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,4 тис. га орної землі, з них 677 га зрошуваної. Господарський напрям — вирощування рису і вівчарство.

Збирання фруктів у радгоспі ім. Паризької комуни. Селище Роздольне, 1969 р.

Працюють восьмирічна школа, що налічує 86 учнів, яких навчає 13 учителів, клуб на 150 місць, є фельдшерсько-акушерський пункт, магазин, прокладено водопровід.

В селі працюють 14 комуністів, 24 комсомольці.

Привілля виникло в другій половині XIX століття.

В січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників боролися 85 жителів, 45 загинуло, нагороджено 28 чоловік.

РОЗДО́ЛЬНЕ (до 1956 року — Дофіно) — селище, центр сільської Ради, розташоване за 16 км від районного центру і за 45 км від залізничної станції Каланчак. Дворів — 401, населення — 1320 чоловік.

У Роздольному міститься центральна садиба радгоспу ім. Паризької Комуни, що обробляє 1,9 тис. га сільськогосподарських угідь, 353 га виноградників, 442 га садів, зрошуваної землі 939 га. Виробничий напрям радгоспу — виноградно-виноробний.

1971 року врожай озимої пшениці був 32,8 цнт з 1 га, винограду — по 41 цнт, фруктів — 43 цнт. Радгосп має виноробний цех.

За високі досягнення в сільськогосподарському виробництві 51 чоловіка нагороджено орденами та медалями СРСР, в т. ч. орденом Леніна бригадира садової бригади О. Я. Старостенко, орденом Жовтневої Революції тракториста І. К. Харченка.

Є будинок культури на 400 місць, бібліотека. Восьмирічну школу відвідують 214 учнів, яких навчає і виховує 17 учителів. Працює фельдшерсько-акушерський пункт, 3 магазини, їдальня, пункт побутового обслуговування. Влітку діє 5 піонерських таборів.

Тут прокладено тротуари, проведено водопровід. У післявоєнні роки побудовано 285 житлових будинків. Працівники господарства та учні місцевої школи заклали на честь 50-річчя Радянського Союзу великий сквер.

В Роздольному працюють 28 комуністів, 62 комсомольці.

Селище засноване в другій половині XIX століття.

В січні 1918 року в селищі встановлено Радянську владу.

В роки Великої Вітчизняної війни на фронті проти фашистів билися 56 жителів, загинуло 42, нагороджено орденами та медалями СРСР 22.

На честь загиблих воїнів на братській могилі споруджено пам'ятник і обеліск Слави.

ЧЕРВО́НИЙ ЧАБА́Н (до 1930 року — Преображенка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км від районного центру. Дворів — 369, населення — 1505 чоловік. В селі — залізнична станція Вадим. Сільраді підпорядковані села Каїрка, Макарівка, Пам'ятник, Польове, Ставки.

У Червоному Чабані міститься центральна садиба племрадгоспу «Червоний чабан», за яким закріплено 14,7 тис. га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 8,9 тис. га орної землі, 1 тис. га зрошуваної. Радгосп має 3 відділки. Провідним у господарстві є вівчарство. Крім того, вирощуються озима пшениця, кукурудза, соняшник. У 1970 році зібрано врожай зернових по 39 цнт з гектара.

За визначні успіхи в сільськогосподарському виробництві 1940 року радгосп нагороджено орденом «Знак пошани». Племзавод не раз був учасником ВСГВ, нагороджений дипломами I і II ступенів. В 1958 році за надій по 3820 кг молока від кожної корови доярці Т. Е. Кобозевій надано звання Героя Соціалістичної Праці. За високий настриг вовни та одержання на 100 маток 137 ягнят 1966 року старшого чабана В. Т. Ямкового удостоєно звання Героя Соціалістичної Праці. 1971 року він настриг від кожної вівці по 8,6 кг вовни. За трудові успіхи в роки восьмої п'ятирічки ордена Жовтневої Революції удостоєно керуючого відділком радгоспу Д. С. Ямкового.

В селі є середня школа, в якій працює 44 учителі, навчається 457 учнів, та при якій діє консультаційний пункт заочної середньої школи, клуб на 300 місць, бібліотека; дільнична лікарня, відділення зв'язку, місцева АТС. За післявоєнні роки побудовано 2 магазини, близько 50 житлових будинків, дитячі ясла.

І. С. Ткачов — уродженець с. Ставків, активний учасник громадянської війни. Фото 1971 р.

Прокладено 15 км водопроводу, газифіковано 120 квартир.

В селі працюють 59 комуністів, 125 комсомольців.

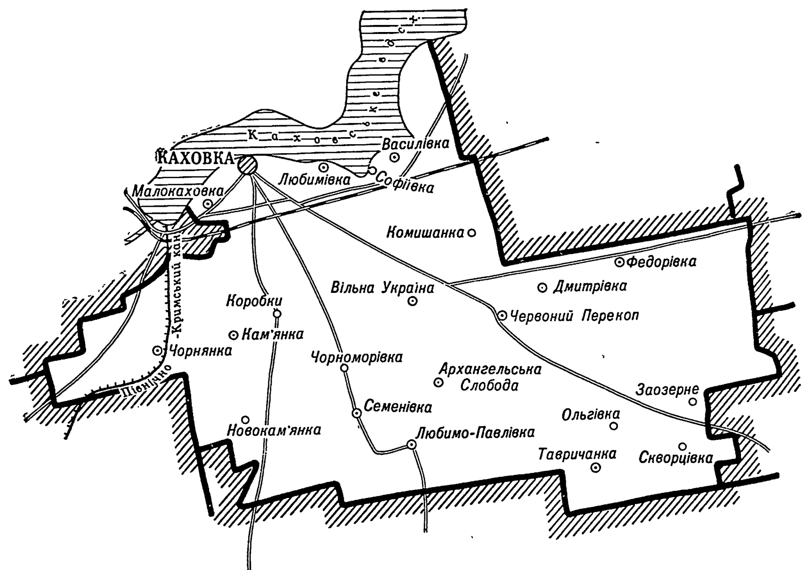
Перші письмові відомості про Преображенку датуються 1792 роком.

В січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу.

Під час визволення Криму від фашистів у селі Червоному Чабані розташувався штаб 13-го гвардійського стрілецького корпусу, в селі Ставках — штаб 2-ї гвардійської армії під командуванням генерал-лейтенанта Героя Радянського Союзу Г. Ф. Захарова. На фронтах Великої Вітчизняної війни боролось 207 жителів, з них 84 загинуло. За героїзм і мужність, виявлені у боротьбі проти фашистів, нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу 121 жителя села. На честь воїнів, що загинули під час визволення села, встановлено пам'ятник. В центрі села споруджено пам'ятник В. І. Леніну.

Житель села Ставків І. С. Ткачов за угон денікінського бронепоїзду в роки громадянської війни одержав орден Червоного Прапора.

КАХОВСЬКИЙ РАЙОН

Площа району 1,5 тис. кв. км. Населення 59,2 тис. чоловік, у т. ч. сільського 30,7 тис. (51,6 проц.), міського 28,5 тис. (48,4 проц.). Пересічна густота населення 39,4 чоловіка на кв. км. Корисні копалини — пісок, глина. Міській і11 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковано 49 населених пунктів. На підприємствах, в радгоспах, колгоспах, установах 85 первинних партійних, 87 комсомольських і 149 профспілкових організацій. В економіці провідне місце належить сільськогосподарському виробництву. За 4 радгоспами і 7 колгоспами закріплено 109,6 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 100,9 тис. га орної землі. В районі 15 промислових підприємств. Населення обслуговують 54 медичні заклади. У 12 середніх, 13 восьмирічних, 22 початкових школах, школі робітничої молоді та заочній навчається 11 520 учнів. Крім того, є зоотехнічний технікум, сільське професійно-технічне училище, учбовий комбінат «Укрводбуду», навчально-виробничий комбінат облпобутуправління. Культурно-освітню роботу проводять 7 будинків культури, 34 клуби, 30 бібліотек, 4 кімнати-музеї, філіал обласного краєзнавчого музею: є 52 кіноустановки. В районі 6 пам'ятників В. І. Леніну, 42 — воїнам, що загинули в роки громадянської та Великої Вітчизняної воєн.

КАХО́ВКА

аховка — місто обласного підпорядкування, центр району. Розташована на лівому березі Дніпра, в зоні Каховського водосховища, за 90 км від Херсона. Відстань до залізничної станції Каховка — 10 км. Населення — 28 472 чоловіка.

Територію сучасної Каховки та її околиць заселено ще у другій половині II — початку I тисячоліття до н. е. Про це свідчать виявлені залишки поселення та поховання доби пізньої бронзи. Знайдено також скіфське поселення; кам'яні баби кочівників XI—XIII століть[1].

Наприкінці XV ст. турецько-татарські завойовники, під владою яких перебували південноукраїнські землі, спорудили в пониззі Дніпра кілька фортець. Одна

[1] Археологічні пам'ятки УРСР, т. 10, стор. 22, 23; Археологічні пам'ятки Української РСР. (Короткий список), стор. 360; В. И. Гошкевич. Летопись музея за 1909, 1910 и 1911 гг., стор. 30.

з них, Іслам-Кермен, збудована у 1492 році, знаходилася поблизу теперішньої Каховки[1]. Звідси протягом кількох століть турки і татари робили спустошливі напади на українські та російські землі. Під час Азовського походу 1695 року російські війська спільно з українськими козацькими полками зруйнували ворожі укріплення. Однак землі Північної Таврії тільки через 90 років, у 1783 році, визволено з-під влади Туреччини і включено до складу Російської держави. З того часу починається їх інтенсивне заселення. Поряд з іншими населеними пунктами тоді було засновано і Каховку. Свою назву вона дістала за прізвищем генерала М. Каховського — учасника російсько-турецьких воєн другої половини XVIII ст., якому належали в пониззі Дніпра великі земельні масиви. Вперше село згадано у «Межовій книзі Перекопського повіту», складеній 1791 року. В ній сказано, що полковник Овсянико-Куликовський одержав для хліборобства і скотарства село Каховку і 142 ревізькі душі[2]. До 1796 року воно входило до складу Таврійської області, з 1797 — Новоросійської губернії. З початку й майже до середини XIX ст. Каховка проходить по документах як слобода, а в 1840 році її переведено до розряду містечок.

Розташована на березі Дніпра, в його нижній течії, Каховка стає важливим центром чумацької торгівлі. На Каховській пристані чумаки скуповували ліс, який потім продавали в Бердянську, Перекопі, Сімферополі, Феодосії та інших містах і селах півдня України[3]. З північних губерній сюди доставляли гончарні вироби, полотно, прядиво, фрукти, картоплю, а в неврожайні роки — і хліб. Через Каховсько-Бериславську переправу чумаки перевозили на Правобережжя кримську сіль. Тут щороку переправлялося понад 200 тис. возів[4]. У першій половині XIX ст. основними категоріями населення Каховки були торговці, паромники, вантажники, ремісники і сільськогосподарські робітники. Наприкінці 50-х років у містечку мешкало 296 кріпаків чоловічої статі, з яких 47, що займалися торгівлею, зуміли невдовзі викупитись на волю. За реформою 1861 року звільнено від кріпацтва і решту селян. Поміщики Овсянико-Куликовські виділили їм по 6,5 десятини на ревізьку душу. Земля була переважно піщана, врожаї збирали низькі, і поміщики розрахували, що за неї вигідніше одержати великий капітал, ніж обробляти за допомогою найманої робочої сили. З 1 січня 1862 року 210 селян (з 249) перейшли на оброк, 39 відмовилися від наділів. За весь строк тимчасовозобов'язаного стану колишні кріпаки мусили виплатити землевласникам 8751 крб. 75 коп. Державна викупна позика за 1365 десятин переданої селянам землі становила 25 200 крб.; її вони мали виплачувати протягом 49 років, починаючи з 1 листопада 1864 року[5].

Після реформи 1861 року Каховка, що стала волосним центром Дніпровського повіту Таврійської губернії, перетворюється на важливий торговельний центр і найбільший робітничий ринок півдня України. Рік у рік збільшувався обсяг перевезень Каховської пристані. Так, у 1865 році звідси по Дніпру було відправлено 43 тис. пудів зерна і 11 тис. пудів насіння коноплі та льону, в 1867 році — відповідно 287 тис. пудів і 102 тис. пудів, а також 5,7 тис. пудів борошна[6]. Миколаївський і Покровський ярмарки, що відбувалися в містечку на початку травня і в жовтні, посідали перше місце в Таврії за товарооборотом. Під час ярмарків Каховка була невпізнанною. «Глиняна, напівзанесена пісками Каховка — нічим не примітне позаштатне містечко Таврійської губернії — перетворювалася на час ярмарку в місто із стотисячним населенням, ставала буйною столицею всього Півдня»[7]. Всі шляхи були забиті людьми, підводами, бричками, селянськими мажарами.

---

[1] Журн. «Вісник Академії наук Української РСР», 1951, № 4, стор. 56.

[2] ЦДАДА СРСР, ф. 1354, оп. 1207, спр. К-1 кр.

[3] І. С. Слабєєв. З історії первісного нагромадження капіталу на Україні. К., 1964, стор. 73.

[4] А. Афанасьев-Чужбинский. Поездка в Южную Россию, ч. 1, стор. 279.

[5] ЦДІА СРСР, ф. 577, оп. 39, спр. 18, арк. 8—10, 34.

[6] Ю. Э. Янсон. Статистическое исследование о хлебной торговле в Одесском районе. СПб., 1870, стор. 106, 107.

[7] Олесь Гончар. Твори в п'яти томах, т. 2. К., 1966, стор. 206.

Поміщики, куркулі, німці-колоністи, селяни везли на продаж продукти свого господарства; власники заводів сільськогосподарських машин влаштовували на околицях і майданчиках виставки виробів своїх підприємств. З найвіддаленіших куточків краю до Каховки приїздили управителі маєтків, прикажчики, поміщики, щоб найняти сільськогосподарських робітників, які масами приходили сюди з північних районів України та російських центрально-чорноземних губерній. В. І. Ленін у праці «Розвиток капіталізму в Росії» писав: «У Таврійській губернії особливо відзначається робітничий ринок у містечку Каховці, де раніше збиралось до 40 000 робітників»[1].

У 1895 році в Каховці вперше проведено реєстрацію прийшлих робітників. За сім днів (з 3 по 9 травня) зареєстровано 19 519 чоловік. З Полтавської губернії прибуло 11 987 чоловік, з Київської — 3131, Чернігівської — 2325, Орловської — 350, Курської — 81, Могилівської — 51 та ін. З тих, хто прямував на південь, 20 проц. рухались, як говорили тоді в народі, «з березовим кондуктором, на липовій машині», тобто пішки з палицею і в личаках. Багато було таких, що йшли без грошей і харчів, перебиваючись «христовим іменем». У 1895 році, наприклад, 1647 чоловік не мали грошей, у 631 — був лише хліб, а 200 — жили в дорозі жебракуванням[2].

Прибулий робітничий люд розташовувався здебільшого просто неба, вздовж Дніпра. Ті, кому не вистачало місця на березі, влаштовувалися вгорі, на кручах, вздовж вулиць. Тут на багаттях готували їжу, біля вогнищ люди зігрівалися в холодні ночі. У 1895 році в Каховці спорудили барак на 800 чоловік. Ті, що мали хоч трохи грошей, спали в приватних нічліжках, на голій долівці, ночували у хлівах[3]. Каховський «людський ярмарок» знайшов відображення в художній літературі, зокрема в творах російського письменника Гліба Успенського, українського радянського письменника Олеся Гончара та інших.

На початку XX ст. каховський ринок робочої сили, хоч і залишався найбільшим у Таврійській губернії, однак кількість прийшлих робітників порівняно з кінцем минулого століття значно зменшилася. У 1912 році, наприклад, сюди прибуло 5647, а в 1913-му — 7885 чоловік[4]. Це пояснюється зростанням місцевого населення, а, головне, скороченням попиту на робочі руки в зв'язку із застосуванням техніки в поміщицьких маєтках і куркульських господарствах.

На Каховській пристані завжди блукали юрби безробітних з надією найнятися на вантаження і розвантаження пароплавів. Користуючись цим, підрядники платили вантажникам копійки, а самі клали в кишені сотні карбованців, бо вантажооборот щороку зростав. Якщо наприкінці XIX ст. звідси вивозилося товарів — хліба, сала, вовни, риби та ін.— 3 млн. пудів, то в 1911 році — вже понад 7 млн. пудів на 7,5 млн. крб. Надзвичайно важко було знайти роботу на 6 промислових підприємствах містечка. Крім заводу сільськогосподарських знарядь, інші — пивоварний, лісопильний, 2 парові млини, колісна майстерня — мали від 5 до 20 робітників. Завод землеробських знарядь, що належав багатому купцеві Гуревичу, став до ладу 1887 року[5]. На ньому постійно працювало близько 300 чоловік, а в зимовий час, разом з сезонниками,— вдвоє більше. Підприємець жорстоко експлуатував робітників. По 12 годин не виходили вони з холодних, темних і брудних цехів. Заробітна плата не перевищувала 5—6 крб. на тиждень[6]. Діяла жорстока система

[1] В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 3, стор. 228.

[2] Ф. Е. Лось. Формирование рабочего класса на Украине и его революционная борьба в конце XIX и в начале XX ст. (конец XIX ст.— 1904 г.). К., 1955, стор. 66, 69.

[3] О. І. Лугова. Сільськогосподарський пролетаріат півдня України в період капіталізму. К., 1965, стор. 142.

[4] Ф. Є. Лось. Робітничий клас України в 1907—1913 роках, стор. 74.

[5] Г. А. Голубєв, І. Д. Ратнер. З історії комбайнового заводу імені Г. І. Петровського, стор. 5.

[6] Каховський філіал Херсонського краєзнавчого музею. Архів, ф. 1, оп. 1, спр. 188, арк. 1.

Одна з центральних вулиць дореволюційної Каховки.

штрафів. Нерідко сума штрафів була більшою від зароблених грошей, і тоді власник без будь-якого попередження виганяв робітника.

Нестерпно важкі умови життя і праці, цілковите безправ'я викликали обурення трудящих. Вони дедалі рішучіше вимагали підвищення заробітної плати та поліпшення умов праці. Поступово під впливом ленінської газети «Искра», яка через Одесу й Херсон потрапляла до Каховки, трудящі прилучалися до політичної боротьби. Про це переконливо свідчить підтримка ними влітку 1903 року загального страйку робітників півдня Росії. Трудівники підприємств Каховки страйкували з 24 по 28 липня[1]. У 1905 році вони стали під прапор революції. У липні робітники заводу Гуревича здобули першу перемогу в боротьбі з підприємцем — їм було підвищено заробітну плату. Окрилені успіхом машинобудівників, того ж місяця застрайкували їздові, які підвозили зерно до пристані, а разом з ними й понад 100 жінок-вантажниць[2]. Керувала страйковою боротьбою трудящих соціал-демократична група, створена 1905 року на заводі сільськогосподарських машин ковалем Л. З. Барбаумовим, ливарником А. Н. Гордієнком, слюсарем В. Д. Тимошкіним[3]. Того ж року на цьому підприємстві виникла профспілка робітників і службовців, яка організувала касу взаємодопомоги й бібліотеку. Профспілка перебувала під впливом соціал-демократів.

27 листопада, 4 і 6 грудня 1905 року в містечку відбулися масові мітинги, на яких виступали члени РСДРП. Вони закликали трудящих не платити державних податків, відмовлятися від служби в царській армії, вимагати звільнення з в'язниці лейтенанта П. П. Шмідта[4]. Соціал-демократи вели активну революційну пропаганду. В цьому їм допомагала Херсонська організація РСДРП, надсилаючи агітаторів, нелегальну літературу. Так, у жовтні 1906 року поліція дізналася про те, що пароплавом з Херсона до Каховки відправлено велику кількість антиурядових видань. Було вилучено 2631 примірник друкованої прокламації Херсонського губернського комітету сільських організацій РСДРП «До всіх громадян!», в якій закликалося трудящих зі зброєю в руках боротися проти царського уряду. Соціал-демократи Каховки не тільки поширювали листівки, а й самі писали і розмножували їх. 30 листопада на конспіративній квартирі поліція виявила 112 брошур революційного змісту, гектографовану прокламацію Каховської групи РСДРП, 2 рукописні відозви, а також друкарський шрифт, гектограф тощо[5].

Незважаючи на жорстокі переслідування, соціал-демократична група продовжувала діяти. В роки нового революційного піднесення вона знову очолила боротьбу робітників і селян, яка набрала широкого розмаху. Власник заводу сільськогосподарських машин застосовував проти страйкуючих локаути. Так, у серпні 1910 року він звільнив 450 робітників, оголосивши, що з 1 жовтня кількість працюючих скорочуватиметься до 150 чоловік, а заробітна плата — майже вдвоє. Однак робітники продовжували боротьбу. Влітку 1911 року на заводі застрайкували кадрові робітники, до яких приєдналися і сезонні. Вони вимагали відшкодування збитків, яких зазнали через неритмічну роботу підприємства[6].

Злиденні заробітки, постійні нестатки, жахливі побутові умови робили життя трудового населення нестерпним. Мешкала біднота переважно на околицях, в жалю-

---

[1] И. Бортников. Июльские дни 1903 года на юге России, стор. 80, 81.
[2] Революционная борьба на Херсонщине в 1905—1907 гг., стор. 113, 114.
[3] Журн. «Літопис революції», 1929, № 1, стор. 150; Каховський філіал Херсонського краєзнавчого музею. Архів, ф. 1, оп. 1, спр. 50, арк. 2.
[4] Наукові записки Херсонського педінституту, вип. 5, стор. 30.
[5] Революционная борьба на Херсонщине в 1905—1907 гг., стор. 352—354.
[6] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 268, оп. 1, спр. 535, арк. 6; спр. 663, арк. 5, 6.

 30 2-227

гідних халупах. Вулиці містечка були брудні й курні, а в бідняцьких кварталах — особливо. Не кажучи вже про електричне освітлення, каналізацію й водогін, тут не було навіть достатньо колодязів. У 1894 році в Каховці діяла лише одна криниця, біля якої завжди стояли великі черги; вода з неї коштувала дорого[1]. Жителі й прийшлі робітники мусили користуватися дніпровською водою, куди спускалися всі нечистоти. Епідемічні захворювання при величезній скупченості людей під час ярмарків, як пожежа, ширилися по всьому містечку. 1899 року земство відкрило лікувально-продовольчий пункт, та містився він у непридатному приміщенні, медичного персоналу і ліків не вистачало. Тільки з 1910 року почала діяти амбулаторія, де хворих обслуговували 2 лікарі і 3 дільничні фельдшери.

В останній чверті XIX ст. у Каховці відкрито навчальні заклади: у 1884 році— двокласне сільське, а через 9 років — Щимилівське народне училище. На початку XX ст. для дітей заможних кіл створено жіночу гімназію (1906 р.) та чоловічу прогімназію (1909 р.). У 1910 році в усіх навчальних закладах налічувалося близько 600 учнів. У Каховці було три невеличкі бібліотеки. Найбільша з них мала 3 тис. книжок, а читачів — через низьку письменність населення — всього 219 чоловік.

В роки імперіалістичної війни, яка принесла з собою нові страждання трудящим масам, посилення експлуатації на підприємствах, що переключилися на виробництво воєнної продукції, пролетарі Каховки піднімали голос протесту проти нещадного визиску, дорожнечі й голоду. 28—29 листопада 1916 року на підприємстві Гуревича страйкували всі 200 робітників. Вони вимагали від власника заводу відшкодувати їхні витрати на відрядження делегатів, які клопотали про постачання продовольства голодуючим робітникам. Страйком керувала більшовицька група, до якої входило 6 чоловік: Л. З. Барбаумов, Ф. С. Тодоров, А. І. Халецький та ін[2]. Того ж року проти жорстокої поміщицької експлуатації виступили бідняки, наймити. Під час весняно-польових робіт вони зажадали від управителів поміщицьких економій підвищення оплати праці[3].

Повалення самодержавства у лютому 1917 року трудящі Каховки вітали демонстрацією. Більшовицька група, яка вийшла у березні з підпілля, розповсюдила серед трудящих Маніфест РСДРП «До всіх громадян Росії». 23 березня в містечку обрано Раду робітничих і солдатських депутатів у складі 47 чоловік, серед яких переважали представники дрібнобуржуазних партій. Але більшовицька фракція, яку очолював Л. З. Барбаумов (він же й голова Ради), зуміла налагодити роботу виконкому. З її ініціативи до навколишніх сіл і хуторів було направлено агітаторів, які розгорнули активну революційну пропаганду серед сільського населення[4]. Нести революційне слово в маси допомагав їм друкований щотижневий орган «Известия Каховского Совета рабочих и солдатских депутатов», що виходив з квітня 1917 року. Більшовицька фракція Ради очолила боротьбу трудящих проти контрреволюційного корніловського заколоту. На початку вересня було прийнято резолюцію з вимогою революційного суду над генералом Корніловим і його спільниками[5].

У листопаді 1917 року трудящі Каховки, запалені всесвітньоісторичною перемогою пролетарів і солдатів Петрограда над буржуазним Тимчасовим урядом, під керівництвом більшовиків посилили боротьбу за встановлення в містечку влади Рад. Революційним силам протистояли куркульсько-гайдамацький загін Центральної

---

[1] О. І. Лугова. Сільськогосподарський пролетаріат півдня України в період капіталізму, стор. 143.

[2] Каховський філіал Херсонського краєзнавчого музею. Архів, ф. 1, оп. 1, спр. 50, арк. 5.

[3] ЦДІА СРСР, ф. 23, оп. 16, спр. 188, арк. 26, 27.

[4] «Український історичний журнал», 1966, № 10, стор. 105; С. К. Мельник. Перемога Радянської влади на Півдні України (березень 1917 — березень 1918 рр.). К., 1966, стор. 39.

[5] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 2, стор. 332; Победа Советской власти на Херсонщине, стор. 73.

Ради і місцеві багатії. У січні 1918 року в Каховці було створено ревком, організовано червоногвардійський загін, який роззброїв і вигнав з містечка гайдамаків. У другій половині того ж місяця, спираючись на озброєних робітників і трудящих селян, ревком розпустив есеро-меншовицьку Раду і проголосив у Каховці Радянську владу[1]. Перш за все ревком оголосив промислові підприємства власністю народу, запровадив на них 8-годинний робочий день, соціальне страхування робітників, дбав про поліпшення їхніх житлових умов[2]. Проводилася підготовча робота до розподілу поміщицької і церковної землі між трудящими селянами, вживалися заходи до створення продовольчих фондів для допомоги робітникам Петрограда і Москви, а також зміцнення революційних сил, зокрема загону Червоної гвардії.

Я. Писаренко та А. Зайцев — організатори революційної робітничої і селянської молоді м. Каховки. Розстріляні німецькими окупантами в 1918 р. Фото 1917 р.

Успішному розв'язанню всіх цих завдань перешкодив наступ австро-німецьких окупантів. На початку квітня 1918 року точилися бої в самій Каховці. В них особливо відзначився кінний загін червоногвардійців під командуванням М. Альохіна, що прибув з Олешок. Та сили були нерівні. 15 квітня іноземні загарбники, а разом з ними і військовий підрозділ білогвардійців, що йшов на Дон для з'єднання з Денікіним, захопили містечко. Того ж дня вороги розстріляли 13 радянських активістів і серед них — перших організаторів революційної молоді Каховки Я. Писаренка та А. Зайцева[3].

Боротьбу робітників і трудящих селян проти окупантів очолив підпільний ревком, створений у серпні 1918 року Херсонським підпільним окружним військово-революційним комітетом. Готуючи населення до повстання, Каховський ревком, на чолі якого стояв матрос-чорноморець більшовик Й. Ф. Туренко, організував бойовий загін з 60 бійців, а також резерв з 1500 чоловік, який теж поділявся на окремі загони на чолі з командирами. Створювалися таємні склади зброї, провадилися диверсії. Протягом серпня—жовтня було виведено з ладу три німецькі гармати, убито двох офіцерів, знищено кілька провокаторів. Підпільники систематично псували телефонний і телеграфний зв'язок[4].

У другій половині листопада 1918 року австро-німецьких окупантів було вигнано з Каховки. Але того ж місяця її захопили війська буржуазно-націоналістичної Директорії. Підпільний ревком розробив план розгрому контрреволюції і відновлення Радянської влади. Для успіху справи було вирішено заручитися підтримкою великолепетиських партизанів. 10 лютого 1919 року загін каховців у складі 80 чоловік на чолі з Й. Ф. Туренком з допомогою партизанів Великої Лепетихи обеззброїв і вигнав з містечка петлюрівців[5]. Влада перейшла до ревкому. Він почав налагоджувати в Каховці, яку в червні віднесено до категорії міст, революційний порядок. Проте обстановка залишалася дуже напруженою, бо навколо міста і у волості нишпорили бандитські зграї, що тероризували і грабували населення. Жителі не раз успішно відбивали наступ бандитів. Як повідомляла газета «Херсонская правда», наприкінці травня до Каховки підступила григор'євська банда, яка налічувала понад 1 тисячу піхотинців і кіннотників. Григор'євці зажадали здати місто без бою, погрожуючи артилерійським обстрілом. У відповідь нечисленний міський гарнізон, а також озброєні робітники і селяни вступили в бій з ворогом,

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-3264, оп. 1, спр. 32, арк. 3.
[2] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 2, стор. 350.
[3] Газ. «Зоря комунізму» (Каховка), 8, 10 серпня 1967 р.
[4] Победа Советской власти на Херсонщине, стор. 135, 136.
[5] Херсонський облдержархів, ф. Р-3264, оп. 1, спр. 22, арк. 4, 5.

Члени Реввійськради Першої Кінної армії біля Каховської переправи. Жовтень 1920 р.

і хоч перевага в силах була на боці бандитів, завдали їм поразки. Григор'євці втекли, втративши понад 100 чоловік вбитими і 44 полоненими, залишивши 2 гармати, кулемети тощо[1].

Та на землі Херсонщини насувався більш грізний ворог — денікінська армія. Більшовики Каховки провели мобілізацію людських і матеріальних ресурсів для допомоги Червоній Армії. Спільно з Бериславською, Каховська партійна організація відправила на фронт більшість своїх членів[2]. З тих, що залишилися, створили підпільну групу для боротьби в тилу ворога. 10 липня 1919 року денікінці захопили місто. Невдовзі вони натрапили на слід керівника підпільної групи О. Т. Конограєва. Його було заарештовано і після жорстоких катувань страчено. Білогвардійці наклали на населення великі податки, примусили селян за безцінок продавати хліб[3]. За півроку «хазяйнування» в місті денікінці довели жителів до цілковитого розорення.

В січні 1920 року частини Червоної Армії вибили денікінців з Каховки. Знов почав діяти ревком, до складу якого ввійшли більшовики А. Г. Перепелиця (голова), А. Г. Рябов та інші. Він працював до квітня, коли було обрано Каховську Раду робітничих, селянських і червоноармійських депутатів на чолі з більшовиком П. Д. Сєровим. Рада, Каховська партійна організація, трудящі міста намагалися зробити якомога більше для Червоної Армії, що тримала фронт на Перекопському перешийку проти військ Врангеля. На початку червня 13-а армія мусила відступити перед переважаючими силами ворога. 9 червня врангелівська авіація бомбила Каховку, а 12 — корпус генерала Слащова захопив місто[4]. Всі радянські установи і організації евакуювалися до Берислава.

В ніч на 7 серпня 1920 року Правобережна група військ Південно-Західного фронту у складі чотирьох дивізій під загальним командуванням Р. П. Ейдемана почала форсування Дніпра в районі Берислава—Херсона для захоплення плацдарму на лівому березі[5]. На Каховському напрямі діяла Латиська і 52-а стрілецькі дивізії, які блискуче виконали поставлене командуванням завдання. Першим переправився через Дніпро 3-й стрілецький полк Латиської дивізії, яким командував комуніст Я. С. Адамсон. Захопивши передмостові укріплення ворога і закріпившись тут, він сприяв швидкій переправі Латиської і 52-ї дивізій. Того ж дня вони визволили Каховку і відкинули противника на 4—5 км. Саме тут було закладено основу легендарного Каховського плацдарму. 11 серпня на плацдарм вийшла 15-а дивізія, а наступного дня прибула з Сибіру 51-а стрілецька дивізія. Вони вели тяжкі оборонно-наступальні бої і на кінець серпня розширили плацдарм до 45 км по фронту і до 10—12 км углиб. Водночас велися воєнно-інженерні роботи: вирито три лінії окопів з дротяними загородженнями. Одним з керівників цих робіт був

---

[1] Победа Советской власти на Херсонщине, стор. 198.
[2] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 4, спр. 82, арк. 53.
[3] Гражданская война на Украине, т. 2, стор. 241.
[4] Журн. «Літопис революції», 1931, № 1—2, стор. 195, 196.
[5] История гражданской войны в СССР, т. 5. М., 1960, стор. 166.

Д. М. Карбишев*, що прибув у другій половині вересня на посаду помічника військового інженера фронту.

Каховський плацдарм, розташований за 70 км від Перекопу, загрожував відрізати врангелівські війська від їхньої основної бази — Криму, перекривав шлях Врангелю на правобережжя Дніпра і не давав йому можливості об'єднатися з військами буржуазно-поміщицької Польщі. Ворог будь-що намагався ліквідувати цей плацдарм, але завдяки героїзму його захисників зазнавав невдачі.

Зважаючи на складну воєнну обстановку на півдні, Пленум ЦК партії за пропозицією В. І. Леніна 20 вересня рекомендував командуючим новостворюваного Південного фронту М. В. Фрунзе, членом Реввійськради фронту — С. І. Гусєва, а пізніше — і угорського комуніста Бела Куна[1]. Для посилення партійно-політичної роботи у війська було направлено велику кількість членів РКП(б) і РКСМ. Партійна і комсомольська організації України послали на фронт понад 4 тис. комуністів і комсомольців. Під Каховкою хоробро билися з ворогом росіяни і українці, латиші і білоруси, представники інших братніх народів. Багато з них полягло в цих боях. У пам'яті народній вічно житимуть імена пітерського робітника, начдива Солодухіна, легендарного командира Латиського полку Лаціса, відважного командира роти, уродженця Каховки, комуніста Осипова та інших[2].

Велику допомогу частинам Червоної Армії подали каховці. Поруч з бійцями, командирами, політпрацівниками вони споруджували оборонні укріплення; жінки та діти носили на передові позиції їжу і воду. Ревком, який відновив свою діяльність на початку серпня, провів мобілізацію на фронт під гаслом «Пролетаре, на коня!» Спираючись на комнезам, створений весною 1920 року, ревком, на чолі якого стояв Я. Т. Савченко, організував збирання продовольства і фуражу для радянських частин. Тільки за останню декаду жовтня селяни передали їм понад 1000 пудів картоплі, робітники провели «тиждень допомоги пораненим і хворим червоноармійцям», зібрали близько 32 тис. крб. до фонду Червоної Армії[3]. Це була дійова відповідь на заклик В. І. Леніна до українських незаможних селян: «Хай же всі і кожен стане грудьми на захист проти Врангеля! Хай усі комітети незаможних селян напружать, як тільки можна, свої сили, допоможуть Червоній Армії добити Врангеля»[4]. В свою чергу, бійці Червоної Армії подали допомогу хліборобам Каховки у збиранні врожаю 1920 року, сівбі озимих, в ремонті інвентаря, будівель; для селян було виділено 32 коней[5]. Повсякденна увага і керівництво ленінської партії, єдність фронту і тилу, допомога всіх братніх народів Радянської Росії, героїзм бійців і командирів забезпечили успіх Червоної Армії в боях з білогвардійцями.

14 жовтня Врангель кинув на штурм плацдарму велику кількість живої сили й техніки. Цій силі протистояли 51-а стрілецька дивізія під командуванням В. К. Блюхера, 44-а бригада 15-ї Інзенської дивізії, якою командував І. І. Раудмець, і вогнеметна бригада. Першими прийняли удар ворога бійці 51-ї. Зав'язався жорстокий бій з танками. Червоні артилеристи, стріляючи прямою наводкою, знищували танки, бронемашини. Особливо відзначились бійці артдивізіону під командуванням Л. О. Говорова, який пізніше став Маршалом

Автограф вірша М. А. Свєтлова «Каховка».

---

* Генерал Д. М. Карбишев в роки Великої Вітчизняної війни загинув смертю героя в гітлерівському концтаборі Маутхаузен.

[1] Історія Комуністичної партії Радянського Союзу в шести томах, т. 3, кн. 2. К., 1970, стор. 486.

[2] Газ. «Радянська Україна», 28 жовтня 1967 р.

[3] Херсонський облдержархів, ф. Р-114, оп. 1, спр. 2, арк. 11, 13.

[4] В. І. Ленін. Твори, т. 31, стор. 277.

[5] Г. М. Шевчук. Боротьба трудящих Радянської України проти контрреволюції на Півдні в 1920 р., стор. 185.

Радянського Союзу[1]. Герої-піхотинці підповзали до танків і знищували їх зв'язками гранат.

Спроба білогвардійців захопити плацдарм і на цей раз провалилася. Вони відступили, залишивши на полі бою 10 танків, 5 бронемашин, 70 кулеметів, багато вбитих і поранених[2]. 28 жовтня війська Південного фронту, на допомогу яким прибула Перша Кінна армія під командуванням С. М. Будьонного, перейшли в контрнаступ. Бої під Каховкою, які тривали 82 дні, виснажили сили ворога і стали початком кінця безславної авантюри Врангеля. Талановитий радянський поет Михайло Свєтлов присвятив цим героїчним подіям «Пісню про Каховку», що стала дуже популярною в нашій країні.

Після переможного закінчення громадянської війни трудящі країни приступили до мирного будівництва. У Каховці воно було розпочате вже в дні підготовки до вирішальних боїв на Каховському плацдармі, коли розгорнули роботу створені ревкомом відділи праці, соціального забезпечення, охорони здоров'я та ін. Восени 1920 року відділ праці ревкому провів у місті «селянський тиждень», під час якого робітники виготовили і передали трудящим селянам 12 жниварок, 13 молотарок, 24 сівалки, 75 плугів та букерів, 42 борони. Відділ соціального забезпечення відкрив дитячий садок і безкоштовну дитячу їдальню[3]. Налагоджувалось постачання населення продовольством. Було взято на облік всі сім'ї червоноармійців, їм виділялися продовольчі пайки. Роботу ревкому продовжила Рада робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, обрана на початку 1921 року. Внаслідок цілеспрямованої діяльності Каховської більшовицької організації, яка 1921 року об'єднувала 36 членів і 6 кандидатів у члени партії[4], а також радянських органів, трудящі досягли перших успіхів у боротьбі за ліквідацію післявоєнної розрухи. Протягом 1921—1922 рр. почали працювати 3 шкіряні заводи, 5 державних промислових артілей, що виробляли вапно, гребінці, цигарки тощо. Внаслідок запровадження нової економічної політики пожвавилися кустарні промисли: відкрилися кравецькі і бляшані майстерні, кузня, млин, пекарня. Із сіл, в обмін на міські товари, надходив хліб. Рада обмежувала непманів у наймі робочої сили та капіталовкладеннях.

У відбудові господарства активну участь брала молодь. Її організатором став осередок соціалістичної молоді, створений весною 1919 року й реорганізований в березні 1920 — в комсомольський осередок. Він об'єднував близько 70 юнаків і дівчат[5]. Велику роботу проводив комітет незаможних селян, до складу якого в 1921 році входило 710 чоловік. Того тяжкого голодного року КНС подавав бідноті грошову допомогу, забезпечував селян реманентом, насінням. Незважаючи на те, що населення Каховки само терпіло гостру нестачу продовольства, воно гаряче сприйняло заклик партії допомогти голодуючим Поволжя. 1921 року з міста до берегів Волги відправили 43 пуди борошна, 57 пудів картоплі, 19 — крупи, 38 — жита та інших продуктів, а також гроші[6]. Це було яскравим проявом дружби українського і російського народів-братів.

Поступово відроджувалося місто. Ремонтувався комунальний житловий фонд, споруджувалися водогін, невеличка електростанція. Розширювалася мережа медичних, культурно-освітніх закладів. На 1 серпня 1921 року в Каховці діяли лікарня, амбулаторія, аптека. Населення обслуговували 7 лікарів, 5 фельдшерів, 2 акушерки, 2 медсестри. Працювали семирічна і 4 початкові школи, 3 школи лікнепу, 1 — політ-

---

[1] В. Душенькин. От солдата до маршала. М., 1966, стор. 83.

[2] Гражданская война на Украине, т. 3, стор. 634; И. С. Коротков. Разгром Врангеля, стор. 208.

[3] Херсонський облдержархів, ф. Р-55, оп. 1, спр. 22, арк. 19; спр. 26, арк. 2, 3; Победа Советской власти на Херсонщине, стор. 284.

[4] Херсонський облдержархів, ф. Р-31, оп. 1, спр. 3, арк. 49.

[5] Там же, ф. Р-3264, оп. 1, спр. 32, арк. 29.

[6] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 60, спр. 57, арк. 32.

грамоти. Відкрилися хата-читальня, 7 клубів, 37 пунктів розповсюдження літератури тощо[1].

Перші успіхи в соціалістичному будівництві зміцнили віру трудівників у свої сили. Ці настрої знайшли відгук у телеграмі, яку 8 листопада 1921 року каховці надіслали В. І. Леніну. «Шлемо привітання,— говорилося в ній,— в день четвертих роковин Великого Жовтня. Ми певні, що завоювання робітників і селян залишаться непереможеними міжнародним капіталом і торжествуватиме пролетарська правда в усьому світі...»[2].

Весною 1923 року створено Каховський район, а слідом за цим — районний комітет партії і райвиконком, які відігравали велику роль у дальшому розвитку господарства. Втілюючи в життя рішення VII конференції КП(б)У, прийняті в квітні 1923 року, партійна організація міста вжила заходів до поширення передової агрокультури, розвитку сільськогосподарської кооперації, колективних господарств. Того року споживча кооперація охоплювала 4 проц. населення міста, її оборот становив 219 тис. крб. Приватна торгівля скоротилась на 30 проц. Було відновлено славнозвісний Каховський ярмарок[3]. У місті влаштовувалися сільськогосподарські виставки.

Червоний обоз колгоспів Каховки із зерном першого урожаю. Каховка, 1930 р.

Перше сільськогосподарське товариство «Селянин», організоване в січні 1924 року, об'єднувало 270 чоловік. Статут, вироблений й затверджений членами товариства, став основою виробничої діяльності і для селян сусідніх сіл — Любимівки та Британів, які також створили ТСОЗи. Держава допомагала товариствам машинами. У 1924 році до Каховки прибув перший трактор «Фордзон». Його привів своїм ходом з Миколаєва учасник боїв на Каховському плацдармі М. А. Прима. 1925 року селяни згуртовуються ще у два товариства — «Заповіт Ілліча» і «Каховський червоний незаможник», які об'єднали понад 40 господарств і мали 206 десятин орної землі[4].

Досвід перших колективних господарств відіграв чималу роль в успішному розгортанні масової колективізації трудящих селян Каховки. У 1929 році створено 5 сільськогосподарських артілей. Першою з них була артіль ім. Димитрова, головою правління якої обрано М. Л. Реутову — енергійну жінку, активістку колективізації. Основний напрям господарства — садівництво, виноградарство та овочівництво. Слідом за артіллю ім. Димитрова в Каховці виникли колгоспи ім. Ворошилова, «Вільна праця», «Незаможник» і «Перемога». Куркулі чинили шалений опір колективізації, всіляко ухилялися від здачі зерна державі. Так, 1929 року один з куркулів Каховки під час заготівлі хліба приховав 450 пудів пшениці. Вороги колгоспного ладу намагалися пролізти на керівні посади в артілях, вдавалися до підпалів громадських будівель, псували сільськогосподарський інвентар, заражали коней сапом[5]. Підступні дії куркулів було викрито, а їх самих вислано з міста.

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-55, оп. 1, спр. 27, арк. 18; ф. Р-220, оп. 1, спр. 61, арк. 92; ф. Р-668, оп. 1, спр. 25, арк. 71, 72.
[2] Трудящі України В. І. Леніну, стор. 78.
[3] Газ. «Херсонский коммунар», 7 жовтня 1923 р.
[4] Херсонський облдержархів, ф. Р-221, оп. 1, спр. 146, арк. 42—54, 65—82, 214.
[5] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 10, спр. 238, арк. 1; газ. «Наддніпрянська правда», 24 листопада 1929 р.

Каховці успішно завершили колективізацію і допомогли селянам району в організації колгоспів. З утворенням в січні 1930 року Каховської МТС поліпшився обробіток артільних ланів. Машинний парк МТС щороку поповнювався новою технікою; напередодні Вітчизняної війни в ньому налічувалося понад 200 тракторів, чимало комбайнів. Протягом 30-х років колгоспи Каховки економічно зміцніли. У 1938—1939 рр. артіль ім. Димитрова була учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки, а її голову М. Л. Реутову нагороджено Великою срібною медаллю[1].

В роки довоєнних п'ятирічок Каховка стала значним промисловим і культурним центром краю. Населення її зросло до 14 тис. чоловік. Діяли підприємства: завод «Автотрактородеталь», створений в 1931 році на базі навчальних майстерень, випускав поршневі кільця для тракторів; бавовноочисний завод, що працював на місцевій сировині (чимало колгоспів району вирощували бавовну); елеватор, звідки в промислові центри республіки щороку відправляли тисячі тонн добірної таврійської пшениці. Наприкінці 20-х — на початку 30-х років налагодила виробництво запасних частин для сільськогосподарських машин промартіль «Рекорд»; артіль «Червоний факел» видобувала будівельний камінь, випалювала вапно; інші — випускали для населення товари широкого вжитку.

З творчим вогником працювали каховці. Широкого розвитку набув стахановський рух. У числі тих, хто вів перед у соціалістичному змаганні на заводі «Автотрактородеталь», був слюсар П. Я. Коняшин, який систематично перевиконував норми завдяки раціоналізації виробничих процесів. Створене ним пристосування для виготовлення поршневих кілець дало змогу збільшити випуск продукції на 12 проц. В промартілі «Рекорд» ливарник І. І. Зайцев щодня виконував по три денні норми[2].

Велика увага приділялася підготовці кваліфікованих робітників. Відкритий у 1923 році фабзавуч не міг розв'язати гостру проблему кадрів. На клопотання партійних і радянських органів у місті створено кілька спеціальних навчальних закладів. У 1931 році відкрито школу тракторного учнівства на 220 та профтехшколу на 107 чоловік. Тоді ж почали працювати два робітфаки: один — Херсонського сільськогосподарського інституту, другий — Харківського інституту механізації і електрифікації сільського господарства. В них навчалося 125 студентів. Наприкінці 30-х років діяла також школа медичних сестер[3]. Значно розширилася мережа загальноосвітніх шкіл. У трьох десятирічних і чотирьох семирічних школах здобувало знання понад 3 тис. учнів.

Комсомольці дбали про відпочинок і дозвілля молоді. У відбудованому приміщенні відкрили клуб ім. Загиблих бійців за свободу, при ньому створили бібліотеку з читальним залом, організували гуртки політграмоти, літературний (робкорівський), антирелігійний. Було обладнано стаціонарну кіноустановку, радіовузол. У травні 1930 року почала виходити районна газета «Колгоспник Каховщини»[4]. Відкрито міську і кілька бібліотек на підприємствах та при школах. Діяв пересувний театр. 1937 року в місті встановлено бюст великого російського поета О. С. Пушкіна, який зупинявся в Каховці в 1820 році.

З кожним роком заможнішим і щасливішим ставало життя трудящих Каховки. І це життя, радянський суспільний лад, який його дав, рідну землю каховці зі зброєю в руках захищали у грізні роки Великої Вітчизняної війни. Під гаслом «Все для фронту, все для перемоги!» перебудовувалася робота партійних, радянських, громадських організацій, підприємств і колгоспів міста. Партійна організація стала бойовим штабом мобілізації людських і матеріальних ресурсів для відсічі ворогу.

---

[1] Газ. «Більшовицьким шляхом», 28 березня 1940 р.
[2] Газ. «Колгоспник Каховщини», 17 січня 1940 р.
[3] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 10, спр. 238, арк. 1; газ. «Вісті», 23 жовтня 1939 р.
[4] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 10, спр. 238, арк. 1.

Вже на початку липня 1941 року, за рішенням бюро Каховського райкому партії, в місті створено винищувальний батальйон. До його складу увійшли комуністи, комсомольці і безпартійні — всього 300 чоловік. За два місяці при активній підтримці населення батальйон подав значну допомогу радянському командуванню і місцевим властям у знешкодженні шпигунів й німецьких парашутистів. Його бійці брали участь в демонтажі і вивезенні найбільш цінного устаткування промислових підприємств, евакуації населення до східних районів країни.

Підрозділи 296-ї, 176-ї та 51-ї стрілецьких дивізій дев'ятої армії, якою командував генерал-полковник Я. Т. Черевиченко, виснажуючи сили противника, вели запеклі бої за Каховку. Населення міста від малого до великого допомагало радянським воїнам. Так, 15-річний хлопець Іван Таран врятував життя командиру взводу розвідників. Залишивши місто разом з частинами Червоної Армії, він став любимцем бійців, які звали його Ванею Каховським.

Наприкінці серпня 1941 року гітлерівцям вдалося захопити плацдарм у районі Каховки. Його ліквідацію було покладено на 150-у стрілецьку дивізію. Бійці, командири і політпрацівники дивізії за мужність і відвагу, виявлені в боях, дістали подяку Військової ради 9-ї армії[1]. Бойові дії 150-ї дивізії дали можливість своєчасно відвести війська до Криму та за річку Молочну.

1 вересня 1941 року фашисти окупували Каховку, а вже 4 вересня розстріляли в протитанковому рові близько 60 радянських громадян. 16 вересня до поліцейської дільниці зігнали понад 2 тис. жінок, дітей, стариків, а потім вивезли їх за місто, примусили роздягтися і почали методично розстрілювати з кулеметів. Убитих і поранених гітлерівські кати кидали в глибокий колодязь, а щоб заглушити стогін і крики жертв, туди ж шпурляли гранати. Фашисти нещадно розправилися з 50 комуністами і комсомольцями, яких їм удалося схопити[2]. Не задовольняючись акціями масового знищення радянських людей, окупанти прирекли населення на голодне вимирання, бо той, хто не працював на них, не одержував і крихти хліба. Жителі несли на т. зв. чорний ринок все, що можна було продати, ходили по селах, щоб виміняти хоч трохи продуктів, але до останньої можливості продовжували ухилятися від трудової повинності. Тільки під загрозою смерті фашистам вдалося набрати невелику кількість робітників і дещо налагодити виробництво на заводі «Автотракtородеталь».

Комуністи, які були залишені в місті для роботи в тилу ворога, у 1942 році створили на заводі підпільну групу з 30 чоловік. Загальне керівництво підпіллям здійснював комуніст К. І. Турос (до війни працював завідуючим районним відділом народної освіти). Допомагали йому члени підпілля І. Д. Жицький, М. П. Компанієць. У липні 1942 року підпільники розібрали рейки в районі залізничної станції Новокиївка і пустили під укіс два військові ешелони ворога[3]. Вони не раз псували телефонний зв'язок між Каховкою і Бериславом, Каховкою і Херсоном. Одночасно патріоти писали і розповсюджували листівки, збирали і ремонтували зброю, яка призначалася для партизанської боротьби.

На початку січня 1943 року гітлерівці натрапили на слід підпільників. Багатьох членів підпільної групи було заарештовано. Після нелюдських катувань, які тривали близько 3 місяців, фашисти розстріляли в м. Цюрупинську К. І. Туроса, І. Д. Жицького, М. П. Компанійця, М. В. Михайлину, О. А. Тельника, С. С. Стародубця, І. І. Сергєєва, В. В. Безименка, Ф. В. Казначея, А. В. Самійленка. Всіх їх посмертно нагороджено медаллю «За відвагу»[4].

---

[1] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу, т. 1, стор. 214; Херсонская область в годы Великой Отечественной войны, стор. 62, 295.

[2] Злочинства німецько-фашистських загарбників на Херсонщині, стор. 29.

[3] Херсонская область в годы Великой Отечественной войны, стор. 162.

[4] Злочинства німецько-фашистських загарбників на Херсонщині, стор. 30, 31; газ. «Наддніпрянська правда», 19 жовтня 1967 р.

К. І. Турос — керівник підпільної групи на Каховському заводі «Автотрактородеталь», розстріляний німецько - фашистськими окупантами в 1943 році. Фото 1941 р.

Бої під Каховкою розгорнулися 31 жовтня 1943 року і тривали 3 дні. Гітлерівці утворили добре укріплений плацдарм, який прикривав паромну переправу біля села Малокаховки. Водночас фашистське командування віддало наказ перетворити місто на попіл і руїни. Було зруйновано виробничі приміщення заводів «Автотрактородеталь» і бавовноочисного, артілі «Рекорд», МТС, підірвано електростанцію, спалено три школи, пекарню та багато інших промислових, житлових і громадських будівель.

Проти великих сил ворога діяли дві армії 4-го Українського фронту — 2-а гвардійська і 44-а[1]. Бійці і командири 3-ї гвардійської Волноваської стрілецької дивізії (комдив гвардії генерал-майор К. О. Цаліков), 6-ї гвардійської Волноваської механізованої бригади (комбриг гвардії полковник В. М. Артеменко) та 417-ї стрілецької дивізії (комдив полковник Ф. М. Бобраков) вели запеклі бої за визволення Каховки. В цих боях особливо відзначилися бійці 417-ї стрілецької дивізії 63-го корпусу, яким командував Герой Радянського Союзу генерал-майор П. К. Кошовий (нині Маршал Радянського Союзу). 2 листопада 1943 року радянські воїни остаточно вибили ворога з Каховки і вийшли до Дніпра. Під час його форсування на допомогу прийшло місцеве населення. Так, В. К. Новицький під шквальним артилерійським вогнем ворога перевіз на своєму баркасі 65 бійців, кілька мінометів і гармату. За цей подвиг В. К. Новицького нагороджено орденом Червоного Прапора.

В боях за Каховку у всій повноті виявилася бойова співдружність народів-братів: росіян і українців, білорусів і вірменів, грузинів і казахів та інших. За її визволення віддали життя технік-інженер А. М. Туманян, молодший лейтенант Азис Мусабаєв, бійці О. С. Петров, І. А. Парчук і багато інших. У свою чергу каховці брали активну участь в обороні та визволенні міст і сіл Російської Федерації, Білорусії та ін. Жителі Каховки Т. М. Ус, Ч. П. Гордієнко боронили від гітлерівців столицю Батьківщини Москву, І. Д. Огданець і Н. Я. Шевченко — Ленінград, Л. С. Павчинська, І. С. Бойко — Сталінград. У визволенні Білорусії і Прибалтики брав участь С. С. Анисимов, у складі військ 1-го Українського фронту визволяв братні республіки, а слідом за цим Польщу повний кавалер ордена Слави П. А. Фарін та ін. Понад три тис. каховців воювали на різних фронтах Великої Вітчизняної війни. 1785 чоловік нагороджено бойовими орденами і медалями. Близько двох тис. воїнів-каховців полягли в боях за свободу і незалежність Батьківщини. 1942 року героїчно загинув у фашистській катівні уродженець Каховки талановитий український радянський поет Є. П. Фомін.

Як тільки було визволено Каховку, відновили роботу райком КП(б)У і райвиконком, міська Рада. Трудящі міста і району гаряче підтримали патріотичну ініціативу комуністів, депутатів Ради про створення танкової колони «Колгоспник Каховщини». На будівництво бойових машин зібрано близько 3 млн. карбованців[2].

10 квітня 1944 року райвиконком звернувся до трудящих району із закликом допомогти у відбудові міста[3]. Держава, трудящі братніх республік допомагали машинами, будівельними матеріалами. Ліс надходив з Комі АРСР та інших лісних районів країни, машини — з Москви й Уралу. Так, лише у вересні 1944 року

---

[1] Архів МО СРСР, ф. 339, оп. 7266с, спр. 3, арк. 269, 270; ф. 417, оп. 401 864 с, спр. 2, арк. 251—253.

[2] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 70, спр. 595, арк. 6.

[3] Херсонський облпартархів, ф. 46, оп. 1, спр. 70, арк. 35.

каховці одержали 60 кубометрів пиломатеріалів[1]. З кожним місяцем ця допомога зростала. Спільними зусиллями місто швидко загоювало рани, заподіяні ворогом. Протягом 1944—1945 рр. став до ладу завод «Автотракродеталь». Велику роль у відродженні промисловості відіграли демобілізовані воїни Червоної Армії. На кінець четвертої п'ятирічки завершено відбудову МТС, елеватора, харчокомбінату, електростанції потужністю 260 квт. Почали випускати продукцію промислові артілі «Прогрес», «Рекорд», «Червоний факел» та ін. 1946 року для нового цеху промартілі «Кооперований кустар» з РРФСР надійшли ткацькі верстати[2].

У важкому стані перебували сільськогосподарські артілі: окупанти вивезли весь хліб і худобу, знищили реманент, зруйнували громадські будівлі. Самовіддана праця колгоспників і державна допомога дали можливість поступово підняти господарства. За далеко неповними даними, тільки у квітні—травні 1945 року артілі Каховського району одержали 178 коней, 100 голів великої рогатої худоби, 305 свиней. Надходила сільськогосподарська техніка. 1948 року Каховській МТС виділено 15 тракторів, кілька комбайнів[3]. До початку 1950 року колгоспи в основному досягли довоєнного рівня виробництва продукції. У наступні роки внаслідок об'єднання дрібних сільськогосподарських артілей Каховки та навколишніх сіл створено великий багатогалузевий колгосп ім. XXI з'їзду КПРС, центральна садиба якого містилася у с. Малій Каховці.

Одночасно з промисловістю і сільським господарством йшла відбудова міста. Райком партії і райвиконком організували місячники заготівлі будівельних матеріалів для відновлення житлового фонду, а також спорудження й впорядкування шляхів. Держава надавала кошти на будівництво житла для сімей загиблих воїнів та інвалідів війни. 15 вересня 1946 року газета «Колгоспник Каховщини» повідомляла, що для цього асигновано 796 тис. крб. Протягом четвертої п'ятирічки житловий фонд зріс до 125 тис. кв. метрів. Було розширено водопровідну мережу, споруджено банно-пральний комбінат. Наприкінці 1943 року знов почали працювати лікарня на 50 місць і поліклініка.

Велика робота провадилася також в галузі культурного будівництва. 1 вересня 1944 року після трирічної перерви відновили роботу 6 шкіл, за парти сіли 843 учні. Через два роки кількість учнів зросла до 2046. У 1948 році в місті працювало вже 7 шкіл: дві середні, 4 семирічні і одна вечірня школа робітничої молоді. Для дітей-сиріт відкрили дитячий будинок. За ініціативою і допомогою молоді споруджено кінотеатр, який нині носить ім'я легендарного полководця В. К. Блюхера, будинок культури і 2 бібліотеки, організовано 16 пересувних бібліотечок. На кінець четвертої п'ятирічки трудящі в основному відбудували місто.

Дальший його розвиток зв'язаний із спорудженням Каховської гідроелектростанції, що стала всенародною будовою. Трудящі міста поповнювали лави будівельників, допомагали у прокладанні під'їзних шляхів тощо. Каховський завод «Автотракродеталь» було передано у розпорядження керівництва будовою. Промислова артіль «Рекорд» постачала будівникам ГЕС литво.

1 грудня 1950 року бюро Каховського райкому КП(б)У ухвалило створити на будівництві первинну партійну організацію, яка відіграла провідну роль у мобілізації колективу будівельників на успішне виконання урядового завдання[4]. Каховська міська Рада депутатів трудящих дбала про побутове влаштування перших загонів будівельників, розширення мережі навчальних і культурно-освітніх закладів. У 1953/54 навчальному році 6 середніх і 4 неповні середні школи відвідували 4269 учнів. Тоді ж відкрито 2 середні школи для робітничої молоді. 17 грудня 1952 року міська Рада прийняла постанову про організацію двох міських і двох

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-221, оп. 8, спр. 2, стор. 79.
[2] Газ. «Колгоспник Каховщини», 3 вересня 1946 р.
[3] Газ. «Колгоспник Каховщини», 19 травня, 3, 13 червня, 25 липня, 14 серпня 1948 р. та ін.
[4] Херсонський облпартархів, ф. 134, оп. 3, спр. 8, арк. 163.

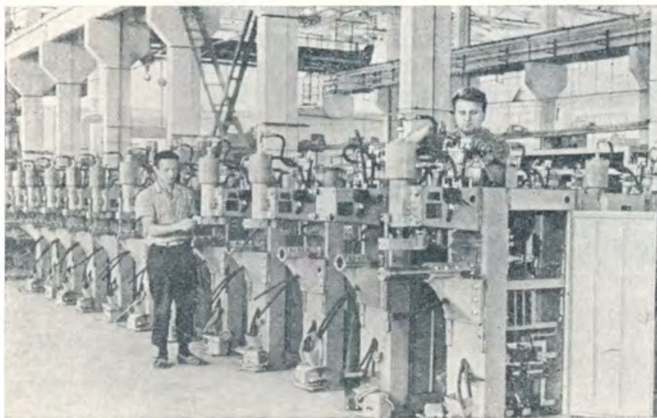
бригадних клубів, 22 червоних кутків, 12 бібліотек[1]. Розгорталася спортивно-масова робота: було споруджено 65 спортивних майданчиків. Завдяки героїчним зусиллям будівельників, яким допомагала вся країна, у 1955 році, на рік раніше строку, Каховська ГЕС дала промисловий струм, а через 2 роки вона виробляла енергії більше, ніж всі електростанції дореволюційної Росії.

З пуском гідроелектростанції швидко стала зростати промисловість Каховки. У 1959 році з невеликого ремонтно-механічного заводу «Дніпробуд» виросло одне з найбільших підприємств області — Каховський завод електрозварювального устаткування. З кожним роком він нарощує свої потужності. За семиріччя (1959—1965 рр.) тут у два рази збільшено випуск продукції. Завод одним з перших у Каховці перейшов на нову систему планування та економічного стимулювання, що дало можливість протягом 1967—1970 рр. подвоїти основні фонди виробництва. Продукцію підприємства доведено до рівня світових стандартів. Близько 50 країн світу закуповують електрозварювальні апарати з каховською маркою. Рейкозварювальну машину, випущену заводом, в Англії назвали «чудом техніки»[2]. 1971 року цій машині присвоєно державний знак якості. У місті працюють заводи: ремонтний «Сільгосптехніки», ремонтно-механічні Міністерства харчової промисловості та «Укрводремтресту»; є також друкарня, комбінати — харчовий і побутовий та ін. Про бурхливий розвиток промислового виробництва в місті переконливо свідчить зростання валової продукції: у 1970 році її вартість досягла майже 21,7 млн. крб., проти 8 млн. крб. у 1960 році.

У 1966 році в Каховці розгорнулося будівництво промислової бази Міністерства водного господарства УРСР, а також нового селища на південно-західній околиці міста. Складовою частиною цього промислово-побутового комплексу став комбінат залізобетонних конструкцій, перша черга якого вступила в дію 1971 року. Промбаза щороку даватиме 300 тис. кубометрів збірного залізобетону для спорудження на півдні України зрошувальної системи — найбільшої і найдосконалішої в Європі. Широка мережа каналів напоїть водою 570 тис. га посушливих таврійських степів[3]. Спорудження зрошувальної системи ведуть ордена Трудового Червоного Прапора управління «Укрводбуд» і ордена Леніна управління «Дніпробуд», яке свого часу споруджувало Каховську ГЕС.

Партійна, комсомольська й профспілкові організації, Рада депутатів трудящих згуртували в дружний колектив великий загін робітничого класу, в лавах якого налічується понад 9 тис. чоловік. У місті є близько 1000 інженерно-технічних працівників. Комуністи й комсомольці — ініціатори й організатори руху за комуністичне ставлення до праці. 30 колективів і понад 600 передовиків виробництва вже вибороли право носити почесне звання колективів і ударників комуністичної праці. За великі трудові звершення в роки семирічки 40 каховців нагороджено орденами й медалями Радянського Союзу. Орденом Леніна відзначено слюсаря заводу електрозварювального устаткування М. Є. Михальченка, який є не тільки передовим виробничником, а й громадським активістом. Багато молоді навчив він майстерності, дав путівку в життя. За досягнуті успіхи у виконанні народногосподарських планів та соціалістичних зобов'язань на честь піввікового ювілею Радянської влади 28 жовтня 1967 року Каховку нагороджено Пам'ятним ювілейним прапором Херсон-

В одному з цехів Каховського заводу електрозварювального устаткування. 1970 р.

[1] Каховський райдержархів, ф. 11, оп. 1, спр. 22, арк. 344, 394, 397.
[2] Газ. «Наддніпрянська правда», 27 жовтня 1967 р.
[3] Журн. «Комуніст України», 1970, № 1, стор. 68.

ського обкому КП України, облвиконкому і облпрофради[1].

Великих успіхів досягли колективи підприємств і організацій міста, ставши на трудову вахту на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. 1969 року план промислового виробництва значно перевиконано; на 8 проц. збільшився виробіток на одного робітника. Трудящі Каховки достроково, 15 листопада 1970 року, виконали завдання восьмої п'ятирічки. Продуктивність праці за п'ятиріччя зросла у 1,5 раза.

Набережна в м. Каховці. 1968 р.

Готуючись гідно зустріти XXIV з'їзд КПРС і XXIV з'їзд КП України, трудящі міста й району достроково виконали план першого кварталу 1971 року. Комуністи Каховки своїм представником на XXIV з'їзд КП України послали колишнього командира партизанського загону, тепер першого секретаря Каховського міськкому партії Героя Соціалістичної Праці Г. А. Мусієнка.

План 1971 року трудівники міста теж виконали достроково. Вже до 7 листопада колективи 11 промислових підприємств міста рапортували про завершення річного завдання, будівники Каховської зрошувальної системи — до 1 грудня. Того року понад план випущено промислової продукції на сотні тис. крб. 1972 року каховці включилися у всенародний рух за відзначення новими трудовими звершеннями 50-річчя утворення СРСР. На честь знаменного ювілею трудящі міста взяли зобов'язання дати понад план на 400 тис. крб. продукції, освоїти 11 видів нових промислових виробів. Колектив заводу електрозварювального устаткування зобов'язався впровадити у виробництво повітро-плазмове різання металу.

Велику організуючу роль у здійсненні планів 9 п'ятирічки відіграють парторганізація, що налічує в своїх лавах 3,9 тис. комуністів, міська Рада депутатів трудящих. В її складі працюють 75 обранців жителів міста; серед них — 50 робітників, понад половина депутатів — члени і кандидати в члени КПРС, 32 жінки. Активною силою є комсомольська організація, що об'єднує 5,5 тис. членів ВЛКСМ. Партійні і радянські органи, громадськість міста приділяли і приділяють неослабну увагу промисловому розвитку міста, поліпшенню побутового і культурного обслуговування його жителів. За роки Радянської влади промисловість Каховки зробила величезний крок вперед. Тепер тут виробляється набагато більше промислової продукції, ніж до революції в усій Таврійській губернії.

Невпізнанною стала і сама Каховка. З неохайного містечка, забудованого одноповерховими глиняними і деінде — кам'яними будинками, вона перетворилася на красиве, квітуче місто, що широко розкинулося на березі Каховського водосховища. У лютому 1972 року її віднесено до категорії міст обласного підпорядкування. Широкі заасфальтовані вулиці, що потопають в зелені, забудовані багатоповерховими будинками. В центрі височить пам'ятник засновникові Радянської держави В. І. Леніну. 1957 року жителі спорудили пам'ятник легендарному полководцю громадянської війни М. В. Фрунзе; встановлено погруддя полководця В. К. Блюхера. 1965—1970 рр. споруджено і здано в експлуатацію понад 15 тис. кв. метрів житла. Значно зросла мережа підприємств побутового обслуговування, торгівлі та громадського харчування. У місті налічується понад сто магазинів і ларків, десять їдалень, п'ять ресторанів і кафе, два готелі на 200 місць, два будинки побуту.

Міська Рада, бюджет якої перевищує півмільйона крб., асигнує великі кошти на впорядкування міста, поліпшення медичного обслуговування населення, освіту,

[1] Газ. «Наддніпрянська правда», 31 жовтня 1967 р.

культуру. Рік у рік розширюється Каховська лікарня. Порівняно з довоєнним часом кількість ліжок в ній збільшилася у 6 разів. Вона має найсучасніше обладнання, необхідний транспорт. Працює велика стоматологічна поліклініка. Медичний персонал лікувальних закладів складається з 27 лікарів і 200 фельдшерів, акушерок, медсестер тощо. Багатьох з них відзначено урядовими нагородами і значком «Відмінник охорони здоров'я». Для одиноких мешканців похилого віку в місті відкрито спеціальний будинок, де на повному державному утриманні перебуває понад 200 чоловік. Малюків доглядають й виховують у 7 дитячих садках та яслах на 1,2 тис. місць.

У Каховці налічується 10 навчальних закладів: 7 загальноосвітніх шкіл, заочна і вечірня середні школи для працюючої молоді, зооветеринарний технікум. В них навчається понад 5 тис. учнів, педагогічний колектив складається з 250 чоловік. Добре налагоджено позашкільну роботу з дітьми. Для них відкрито будинок піонерів, станцію юних техніків і натуралістів, музичну і спортивну школи.

Міськвиконком, громадськість дбають про цікавий і змістовний відпочинок трудящих. До їх послуг — будинок культури, два кінотеатри, три бібліотеки з книжковим фондом 80 тис. томів. Широкого розвитку набула художня самодіяльність. Мабуть, нема в місті такого виробничого колективу, де б не працювали самодіяльні гуртки. На республіканському фестивалі самодіяльного мистецтва 1967 року Каховський хоровий колектив відзначено золотою медаллю з присвоєнням йому звання самодіяльної народної хорової капели. Аматорський кінофотоклуб не раз відзначався на обласних оглядах, а в 1968 році його фільм «Народжена революцією» здобув диплом 1-го ступеня і пам'ятну медаль обласного фестивалю. У підготовці до фестивалю самодіяльного народного мистецтва, присвяченого 50-річчю утворення СРСР, беруть участь 183 колективи. 20 місцевих кінофотостудій готуються до районного огляду любительських фільмів. У травні 1972 року проведено свято пісні і танцю, відбулась виставка робіт народних умільців, а у вересні — свято книги.

Комуністи і комсомольці невтомно шукають нових, змістовних форм ідейно-виховної роботи в масах. Це — і агітпоїзд, і «червона тачанка», і ленінські п'ятниці. Досвід Каховської партійної організації в комуністичному вихованні трудящих здобув схвальну оцінку ЦК КП України[1]. Величезне значення для патріотичного виховання народних мас має спорудження в степу під Каховкою бронзового монумента «Легендарна тачанка». Цю величну скульптурну композицію створив на честь 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції колектив митців у складі Ю. М. Лоховиніна, Л. А. Родіонова, Л. Л. Михайльонка і Є. М. Полтораацького*. 27 жовтня 1967 року відбулося урочисте відкриття пам'ятника, в якому взяли участь партійні, державні й військові діячі, представники трудящих радянських республік, широкі кола громадськості області. Відтоді щороку біля «Легендарної тачанки», яка увічнює ратні подвиги народу в громадянській війні, влаштовуються урочисті проводи юнаків до лав Радянської Армії. З ініціативи старих більшовиків 1957 року відкрито музей історії Каховки (нині філіал Херсонського краєзнавчого музею), який завоював велику популярність. 1971 року його відвідало близько 80 тис. чоловік. З великим інтересом оглядають експозиції музею зарубіжні гості, яких в місті буває чимало. Особливо часто приїздять делегації з Народної Республіки Болгарії і Угорської Народної Республіки. З жителями Шуменського округу Болгарії і області Зала Угорщини каховців зв'язують міцні узи дружби і творчого змагання.

Каховка славна не тільки своїм бойовим минулим. Вона дала країні чимало відомих діячів науки і культури. Тут народилися і провели дитячі роки Д. М. Овсянико-Куликовський — літературознавець і мовознавець, почесний академік Петер-

---

[1] Журн. «Комуніст України», 1970, № 1, стор. 68.
* 1969 року авторів монумента удостоєно Державної премії СРСР.

бурзької АН; О. О. Спендіаров — класик вірменської музики, народний артист Вірменської РСР; М. І. Жук — український радянський художник і поет, професор живопису; Ф. Г. Гаєнко (Омельченко) — народна артистка УРСР та ін.

Широкі перспективи відкриваються перед Каховкою. За генеральним планом реконструкції, розрахованим на 25 років, у ній буде споруджено нові промислові підприємства, зокрема велику швейну фабрику, багатоповерхові житлові будинки. В західній частині міста передбачається створити мережу культурно-освітніх закладів: школи, ще один будинок культури, літній кінотеатр, стадіон. На околиці збудовано потужну телевізійну двопрограмну ретрансляційну станцію. Біля монумента «Легендарна тачанка» споруджуватиметься меморіальний комплекс на честь героїчних подій громадянської війни.

У літопис бойової слави свого міста каховці вписують сторінки трудової звитяги.

Є. І. ПЄТУХОВ, М. Г. ШАМРАЙ

ЧЕРВО́НИЙ ПЕРЕКО́П

Червоний Перекоп — селище, центр сільської Ради. Розташований за 30 км від Каховки і за 35 км від найближчої залізничної станції Братолюбівка. Через селище проходить автошлях Каховка—Новоолексіївка. Населення — 1354 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Зелена Рубанівка, Калинівка, Петропавлівка, Подівка, Просторе.

Селище засноване 1929 року. Його виникнення пов'язане із створенням у херсонському степу зернового радгоспу-велетня. За ним було закріплено 197 тис. га землі; радгоспні лани сягали аж до Сивашу. По цих землях у 1920 році проходив рубіж знаменитого Каховського плацдарму, рясно политого кров'ю червоних бійців, які розбили і відкинули за Перекоп врангелівську армію. На честь цих героїчних подій часів громадянської війни новостворюваним радгоспу і селищу дано назву «Червоний Перекоп».

Будувати велике державне господарство допомагала вся країна. На заклик Комуністичної партії з міст і сіл України, РРФСР, Білорусії та інших республік сюди прибували робітники, будівельники, трактористи, інженери, агрономи. Нескінченним потоком надходили будівельні матеріали, сільськогосподарська техніка. Перші трактори одержали 14 лютого 1929 року, а на кінець наступного року їх налічувалося вже понад 170[1]. Механізатори підіймали цілину. Часто псувалися американські «Фордзони», бракувало запчастин. Люди жили в наметах, по 10 чоловік у кожному. Було важко, але патріоти долали всі труднощі й перешкоди. «Місту потрібен хліб! — такий був заклик партії, і він піднімав нас до світанку і ми йшли, як в атаку, в наступ»,— згадує ветеран радгоспу «Червоний Перекоп» В. Я. Ушатський[2]. Приклад самовідданої праці подавали комуністи й комсомольці. Партійна, комсомольська організації, створені 1929 року, були хоч і нечисленними (комуністів — 5, комсомольців — 23), але ініціативними[3].

Зростав радгосп, споруджувалося й селище. Перші колективні новосілля у робітничих гуртожитках відзначили незадовго до 12-ї річниці Великого Жовтня. Чимало робітників і спеціалістів зустріли свято в двоквартирних кам'яних будиночках з електричним освітленням і водогоном. У1930—1932 рр. відкрилися громадська їдальня, хлібопекарня, лазня, магазини продовольчих і промислових товарів; споруджено тимчасове приміщення клубу, бібліотеки. Згодом були побудовані

[1] Газ. «Комсомолець України», 5 грудня 1930 р.
[2] Газ. «Ленінський прапор», 27 вересня 1967 р.
[3] Газ. «Наддніпрянська правда», 23 і 27 вересня 1967 р.

Збирання врожаю в радгоспі «Червоний Перекоп». 1933 р.

стаціонарні дитячі ясла й садок, завдяки чому стало можливим вивільнити для виробництва багато жінок.

На початку 1930 року в Червоному Перекопі розгорнувся рух за ударну працю. Спершу створено 10 ударних бригад, які об'єднували 91 робітника, а незабаром весь колектив радгоспу вже працював по-ударному. Того року держава одержала мільйон пудів хліба[1]. За вміле керівництво господарством директора радгоспу Г. С. Кравцова та ініціатора соціалістичного змагання серед механізаторів А. А. Гізелу було нагороджено орденом Леніна.

У 1934 році постановою бюро Одеського обкому КП(б)У «Червоний Перекоп» було розукрупнено. Але й після цього він лишився одним з найбільших і найрозвиненіших господарств півдня України. 1935 року в ньому працювали 333 постійні та 233 сезонні робітники, 29 чоловік інженерно-технічного персоналу[2]. Радгосп мав 6 відділків, 20,4 тис. га землі, з яких 12 тис. га орної. На тваринницьких фермах налічувалося 954 голови великої рогатої худоби, 222 коней. Ферми було укомплектовано коровами червоної степової породи. Колектив радгоспу приділяв велику увагу освоєнню цілини й перелогів. У 1938 році площа орної землі збільшилася до 16 тис. га, пасовищ — майже до 3 тис.; плодоносив 25-гектарний сад. Наступного року було вироблено на 100 га угідь по 460 цнт зерна, 3,4 цнт м'яса, 35 цнт молока. Значно знизилася собівартість зернової продукції[3].

До радгоспу «Червоний Перекоп», який став провідним зерновим господарством Херсонщини, приїздили вчитися передових методів праці хлібороби й механізатори з Миколаївської, Одеської та інших областей. На початку червня 1938 року Миколаївський обком КП(б)У скликав у Червоному Перекопі нараду керівників і механізаторів степових радгоспів, на якій місцеві трактористи й комбайнери поділилися своїм досвідом збирання високих врожаїв[4]. Гостям було показано радгоспні поля, ферми, а також робітниче селище, що за 10 років перетворилося на поселення міського типу з добре розпланованими кварталами й вулицями, забудованими кам'яними будинками. Червоний Перекоп було електрифіковано, споруджено водонапірну башту, прокладено водогін.

Багато уваги приділялося розвитку освіти й культури. 1930 року всі діти шкільного віку сіли за парти семирічної школи. Того ж року в Червоному Перекопі відкрилося училище механізації сільського господарства, яке забезпечувало радгоспи та МТС району кваліфікованими трактористами, комбайнерами тощо.

Відчинилися двері будинку культури із залом на 250 місць. На пам'ятній дощці, прикріпленій біля входу, було викарбувано: «Пролетарську культуру — робітникам соціалістичних ланів!» Будинок культури закладено 1 Травня 1933 року. Зернорадгосп «Червоний Перекоп».

Перед трудівниками селища відкривалися широкі перспективи дальшого розвитку сільськогосподарського виробництва, і на цій основі — зростання добробуту й культури. Та війна, розв'язана проти СРСР фашистською Німеччиною, примусила радянських людей залишити мирну працю і взятися за зброю. Трактористи, комбайнери, шофери радгоспу пересіли на бойові машини. Деякі механізатори, зокрема

---

[1] Газ. «Ленінський прапор», 23 вересня 1967 р.
[2] Херсонський облдержархів, ф. Р-392, оп. 1, спр. 496, арк. 1.
[3] Там же, ф. Р-1008, оп. 1, спр. 124, арк. 10, 24.
[4] Там же, ф. Р-392, оп. 1, спр. 52, арк. 17.

О. Я. Дубиковський, рушили на фронт з радгоспними тракторами. До лав Червоної Армії пішли робітники й спеціалісти. Найціннішу сільськогосподарську техніку було евакуйовано до Мелітополя, худобу відігнали в степи за Сталінград. Виконуючи завдання радянського військового командування, жителі споруджували укріплення, копали окопи, протитанкові рови. У перших числах вересня 1941 року на землях радгоспу розгорнулися запеклі бої проти наступаючого ворога. Шість разів ферма третього відділку переходила з рук у руки. Населення допомагало пораненим радянським воїнам, постачало бійцям продукти харчування.

11 вересня фашисти окупували Червоний Перекоп[1]. Вдаючись до терору й погроз, вони намагалися відновити сільськогосподарське виробництво. Але жителі чинили відчайдушний опір: не виходили на роботу, псували реманент, ховали зерно. Гітлерівці розстріляли робітника радгоспу Г. О. Довбню, завідуючого відділенням зв'язку М. Й. Ціпера, його дружину і двох малолітніх дітей[2]. Юнаків та дівчат силоміць вивозили на каторжні роботи до Німеччини. Але радянські люди не скорилися загарбникам.

Восени 1943 року фронт наблизився до Червоного Перекопу. Відступаючи під ударами радянських частин, окупанти зруйнували ферми й господарські приміщення, ремонтні майстерні, зерносховище, нафтобазу, електростанцію, спалили багато житлових будинків, бібліотеку та ін. Сума збитків, завданих господарству фашистами, досягала 7,3 млн. крб.; шкода, заподіяна житловому фонду і культурно-побутовим закладам, обчислювалася у 884 тис. карбованців[3].

2 листопада 1943 року до селища з боями вступили бійці 2-го гвардійського механізованого та 5-го Донського козачого корпусів, що входили до складу 4-го Українського фронту[4]. Ще гриміла канонада, свистіли кулі, але всі мешканці Червоного Перекопу вийшли зустрічати своїх визволителів. Багато жителів не діждалося своїх близьких: 332 воїни-червоноперекопці загинули, захищаючи свободу й незалежність соціалістичної Батьківщини.

Після визволення селища його мешканці допомагали зводити капоніри для бойових літаків авіаційного полку, дислокованого неподалік Червоного Перекопу. Жінки доглядали поранених, які лікувалися в госпіталі, постачали їм продукти харчування. Одночасно населення взялося відроджувати господарство радгоспу, відбудовувати житла, культурно-побутові заклади тощо. Навесні 1944 року зернових засіяли мало, бо не було техніки, а тягла — всього 15 волів, 30 коней та 20 корів. Повернувшись у 1945 році до селища, тракторист О. Я. Дубиковський взявся орати землю трофейним танком. Підбиту техніку ворога використовували для ремонту сільськогосподарських машин.

Поступово відроджувалося господарство. Вже 1944 року до Червоного Перекопу з РРФСР почали надходити трактори, худоба. На кінець року радгоспне стадо налічувало 229 голів великої рогатої худоби, 103 коней[5]. Держава допомагала насінням, грішми, продуктами. Бойовим завданням було засіяти більше озимини. Знову, як і в 1929 році, розгорнулася битва за хліб. Перед вели комуністи і комсомольці. Восени 1944 року було здобуто першу перемогу — засіяно майже половину орної площі. Ремонтувалися, а здебільшого будувалися заново тваринницькі приміщення, зерносховища, майстерні. Парторганізація взяла під свій контроль відродження радгоспної електростанції, добилася закріплення за будовою робочої сили, забезпечення її матеріалами й механізмами, автотранспортом, подбала про налагодження громадського харчування будівельників[6]. Завдяки цьому на кінець 1945 року електростанція дала струм.

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-1479, оп. 1, спр. 163, стор. 92.
[2] Херсонський облпартархів, ф. 457, оп. 3, спр. 6.
[3] Херсонський облдержархів, ф. Р-2992, оп. 1, спр. 1, арк. 15.
[4] Там же, ф. Р-1479, оп. 1, спр. 163, стор. 92.
[5] Газ. «Наддніпрянська правда», 23 вересня 1967 р.
[6] Херсонський облпартархів, ф. 457, оп. 1, спр. 4а, арк. 9, 30.

31 2-227

У 30-у річницю Великого Жовтня комуністи і комсомольці, депутати Ради очолили соціалістичне змагання трудівників радгоспу за гідну зустріч знаменної дати. Вперше посів ярових проведено кондиційним, протруєним насінням за дев'ять, а на окремих відділках — сім днів. Жнива того року пройшли під гаслом — «Зібрати врожай вчасно і без втрат!» Завдяки широкому розмаху соціалістичного змагання, наполегливій праці всього колективу валовий збір зерна в ювілейному році наблизився до 100 тис. цнт[1]. Це свідчило, що господарство в основному залікувало рани, завдані війною.

Відбудовувалося й селище. На початку 50-х років було повністю відновлено житловий фонд, впорядковано вулиці, розширено торговельну мережу. Діяли лікарня, школа, клуб. До Червоного Перекопу прибували переселенці із західних областей України. Протягом 1949—1950 рр. їм було надано 45 квартир, виділено кошти для влаштування на новому місці. Кількість робочих рук значно зросла.

Країна потребувала хліба, і червоноперекопці докладали всіх зусиль до того, щоб вирощувати і збирати добрі врожаї. 1948 року ланка Л. І. Лавренич виростила по 32 цнт зернових; комбайнери П. М. Гребняк, В. І. Боришполець намолотили кожний по шість тис. цнт зерна. Незважаючи на посуху 1948 року, план хлібоздачі господарство виконало на 122 проц. Наступного року за завданням тресту зернорадгоспів на полях господарства було вперше посіяно бавовник, який дав непоганий урожай, а вже в 1951 році бавовником засіяно 1530 га і восени здано державі 810 тонн сирцю. За ці досягнення радгосп нагороджено перехідним Червоним прапором Ради Міністрів СРСР, видано премію 90 тис. карбованців[2].

Виконуючи рішення вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС, партійна організація селища, яка на той час налічувала вже 50 комуністів, очолила боротьбу трудящих за піднесення тваринництва. Особливу увагу було звернуто на зміцнення кормової бази, заготівлю соковитих кормів: ранніх сортів картоплі, кавунів, кабачків тощо. На тваринницьких фермах запроваджувалася механізація трудомістких робіт. Це дало змогу за п'ятиріччя (1953—1958) збільшити виробництво м'яса і молока в два рази, яєць — в три, вовни — на 30 проц.[3]. Добре трудилися тваринники. Удосвіта приходила на ферму доярка Л. М. Жиленко, стежила за режимом утримання тварин, дбала, щоб концентрат був з зеленими кормами. Так у повсякденній самовідданій праці народжувався успіх — 4 тис. кг молока від кожної закріпленої за нею корови.

На кінець 50-х років у радгоспі було створено потужну технічну базу, яка налічувала понад сто тракторів та стільки ж комбайнів. Струм Каховської ГЕС (з 1955 р.) дав можливість оснастити всі галузі господарства трансформаторами і електромоторами. В шістдесяті роки трудівники Червоного Перекопу впевнено взяли курс на дальше розширення виробництва сільськогосподарської продукції. За семиріччя (1959—1965) вихід зерна та продуктів тваринництва збільшився в п'ять разів.

Роки восьмої п'ятирічки пройшли під знаком підготовки до знаменних дат — п'ятдесятиріччя Великого Жовтня і сторіччя з дня народження В. І. Леніна. Включившись у всенародне соціалістичне змагання, трудівники радгоспу вже у 1966 році виростили й зібрали зернових (без кукурудзи) 277 тис. цнт при плані 240 тис. Того року за самовіддану працю орденами і медалями нагороджено велику групу червоноперекопців, у т. ч. орденом Леніна — директора радгоспу К. Г. Панкевича, ланкового зрошувальної ділянки відділку № 4 М. Д. Кожушка, керуючу відділком № 2 В. О. Власик; орденом Трудового Червоного Прапора – бригадира бригади комуністичної праці М. С. Бабича. Кавалером ордена Трудового Червоного Прапора стала також бригадир тваринницької ферми № 6 Р. К. Чупилко, яка із своїм

[1] Херсонський облпартархів, ф. 457, оп. 2, спр. 1, арк. 9, 37.
[2] Херсонський облдержархів, ф. Р-2055, оп. 1, спр. 41, арк. 287, 291; Херсонський облпартархів, ф. 457, оп. 5, спр. 2, арк. 61.
[3] Херсонський облпартархів, ф. 457, оп. 8, спр. 14, арк. 3.

колективом добилася приплоду від кожної свиноматки, а їх було багато, в середньому по 17 поросят; приріст ваги молодняка становив 500 грамів на добу. На всіх свинофермах радгоспу запроваджено великогрупове утримання свиней, міжпорідне промислове схрещення, на фермах великої рогатої худоби — штучне запліднення тварин.

На наукову основу поставлено і виробництво зернових. Кожного року складаються технологічні карти сільськогосподарських культур, що дає можливість найраціональніше використовувати посівні площі. Господарство першим в області перейшло на стопроцентний посів озимої пшениці Безоста-1, кукурудза висівається лише гібридним насінням першого покоління. 620 га колишніх богарів зрошується електропомпами і на них збирають урожай соковитих кормів у 3—4 рази вищий, ніж на інших полях. Протягом дев'ятої п'ятирічки 7,5 тис. га родючої землі радгоспу напоять води Каховської зрошувальної системи. Агрономи підрахували, що це втричі збільшить врожаї. На ланах буйно заколоситься не лише пшениця, а й рис. Для вирощування просапних культур у радгоспі організовано 32 ланки, оплата яких провадиться за акордно-преміальною системою. За успіхи, досягнуті в розвитку сільськогосподарського виробництва, виконання планів заготівель продуктів сільського господарства, здійснення меліоративних робіт, розробку і впровадження наукових досліджень у сільськогосподарське виробництво 1967 року радгосп «Червоний Перекоп» було нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора[1].

Завдання восьмої п'ятирічки трудівники господарства виконали достроково: за виробництвом зерна і яєць — у 1968 році, вовни — у 1969-му, м'яса і молока — на початку січня 1970 року. Нагородою орденоносному колективу за доблесну працю була Ленінська ювілейна почесна грамота ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС[2]. У дні роботи XXIV з'їзду КП України червоноперекопці рапортували республіканському форуму комуністів про нові трудові здобутки. «Раді доповісти делегатам з'їзду,— писали вони,— що колектив ордена Трудового Червоного Прапора радгоспу «Червоний Перекоп» Каховського району Херсонської області, готуючи гідну зустріч XXIV з'їзду КПРС та XXIV з'їзду КП України, достроково виконав план першого кварталу 1971 року продажу державі м'яса, молока, яєць. До кінця кварталу буде продано тисячу центнерів молока, 70 тис. штук яєць. Для одержання високого врожаю на полях радгоспу завершується підкормка озимини, повністю підготовлена техніка для проведення весняно-польових робіт»[3]. Свої зобов'язання робітники і спеціалісти виконали успішно. Того року зернових культур з кожного га посіву зібрано по 28,5 центнера.

У другому році дев'ятої п'ятирічки трудящі включилися у всенародне змагання на честь 50-річчя утворення Радянського Союзу. Партійна організація, яка його очолює, запалює колектив на нові трудові звершення. Протягом більше як сорокарічної історії радгоспу «Червоний Перекоп» партійна організація була керівною і спрямовуючою силою в господарстві. В 1971 році вона об'єднувала 161 члена КПРС, складалася з 8 цехових парторганізацій та 7 партгруп — на відділках, бригадах і фермах. Незмінним помічником комуністів є комсомольська організація, яка налічує в своїх рядах понад 140 юнаків та дівчат. За успішну мобілізацію молоді на виконання завдань восьмої п'ятирічки комсомольська організація була нагороджена перехідним Червоним прапором та Почесною грамотою райкому ЛКСМУ.

Велику роль у господарському й культурному житті селища відіграє сільська Рада. В складі її депутатів є 36 робітників і спеціалістів сільського господарства, решта 10 — працівники освіти, культури тощо. 24 депутати — члени КПРС. Рада

[1] Газ. «Наддніпрянська правда», 23 вересня 1967 р.
[2] Газ. «Радянська Україна», 7 квітня 1970 р.
[3] Газ. «Зоря комунізму», 14 квітня 1970 р.

допомагає партійній організації проводити серед населення масово-політичну роботу, керувати соціалістичним змаганням. В останній час в селищі дедалі більшого розмаху набирає вища форма соціалістичного змагання — рух за комуністичне ставлення до праці. П'ять бригад радгоспу вже вибороли звання комуністичних, на різних ділянках виробництва трудиться 201 ударник комуністичної праці. З кожним роком зростають лави передовиків, кількість орденоносців. У 1972 році в Червоному Перекопі мешкало 182 чоловіка, нагороджені орденами і медалями. Кавалерами ордена Леніна є комбайнери Н. Н. Чуча (нині пенсіонер) і М. К. Карпута, якого відзначено за ударну роботу на цілинних землях. У 1971 році директора радгоспу К. Г. Панкевича удостоєно високого звання Героя Соціалістичної Праці, бригадира свиноферми Р. К. Чупилко — ордена Леніна. Секретаря парткому І. Д. Огданця і бригадира тваринників М. С. Бабича нагороджено орденом Жовтневої Революції.

За післявоєнні роки сталися зміни в соціальному складі населення. Серед робітників уже давно немає чорноробів і людей без кваліфікації, їх місце зайняли механізатори, висококваліфіковані рільники, тваринники, будівельники тощо. В радгоспі й селищі близько 30 інженерно-технічних працівників. У галузі освіти й культури працюють 50 чоловік, у сфері обслуговування — 29, лікувальних закладах — 26. Невпинно підвищуються заробітки робітників і службовців. Протягом восьмої п'ятирічки середньомісячна заробітна плата зросла з 88 до 122 крб., а 1971 року — перевищила 130 крб. За п'ятиріччя тільки доплат і премій робітникам радгоспу виплачено понад мільйон крб. й 800 тис. крб. «тринадцятої зарплати». На свої заробітки і з допомогою державних кредитів за післявоєнні роки червоноперекопці спорудили понад 200 індивідуальних житлових будинків загальною площею 12 тис. кв. метрів. У центрі селища — 15 двоповерхових комунальних житлових будинків міського типу. 1972 року будівельники на кошти радгоспу зводять для переселенців 55 будинків загальною площею 1,8 тис. кв. метрів, закінчують спорудження будинку культури із залом на 500 місць, просторим фойє, кімнатами для гурткової роботи; приміщення клубу переобладнують під спортивний зал. Буде здано в експлуатацію центральну котельню, яка дасть тепло більшості осель. Червоний Перекоп повністю електрифікований і радіофікований, має телефонну мережу; прокладені тротуари, водогін. Розширюється сітка торговельних і побутових підприємств, медичних закладів. Відкрито великий селищний універмаг, 15 магазинів і крамниць, налагоджено комісійну торгівлю сільськогосподарськими продуктами. До послуг жителів — 3 їдальні, кілька буфетів. Працюють сільська дільнична лікарня з пологовим відділенням, кілька медичних пунктів. Для малюків створено дитячі садки і ясла.

Сільська Рада витрачає великі кошти на освіту, поліпшення культурного обслуговування населення. Так, з бюджету 1972 року (101 тис. крб.) на фінансування закладів освіти і культури асигновано 85,3 тис. крб. Середня школа, в якій навчається близько 500 учнів, міститься в двоповерховому просторому приміщенні. Відкрито музичну школу. З 1930 року в селищі працює професійно-технічне училище, яке вже випустило понад 11 тис. спеціалістів для сільського господарства: трактористів, комбайнерів, механіків, шоферів та механізаторів тваринницьких ферм. У 60-х роках в училищі проходили практику юнаки з Куби. На знак вічної дружби між кубинським і радянським народами комсомольці й молодь Червоного Перекопу разом з кубинськими студентами заклали Алею Дружби. Кубинці були ак-

Будинок середньої школи в селищі Червоному Перекопі. 1968 р.

тивними учасниками сільської художньої самодіяльності. На концерти, де вони виконували свої темпераментні національні пісні й танці в супроводі народних інструментів, люди збиралися з багатьох сіл. Кубинські друзі листуються з жителями Червоного Перекопу, повідомляють про свої успіхи, про будівництво соціалізму на Кубі, цікавляться, як ідуть справи у червоноперекопців, зокрема, любителів мистецтва.

Пам'ятник загиблим радянським воїнам в селищі Червоному Перекопі. 1968 р.

Самодіяльні художні колективи, які об'єднують понад 200 чоловік, є одними з кращих у районі й області. Про це свідчать дипломи, грамоти, нагороди. Так, Червоноперекопська любительська кіностудія, створена при робіткомі, була нагороджена в 1965 році Почесною грамотою ЦК ЛКСМУ за кінофільми «Сатиричні кадри» і «Радгоспні новини». Великим успіхом у слухачів користуються духовий оркестр, драматичний і хоровий колективи. У клубі в урочистій обстановці з участю широкої громадськості відбуваються заручини й весілля, вшанування передовиків виробництва, проводи ветеранів на пенсію тощо. Плідну культурно-виховну роботу серед населення провадить селищна бібліотека, що має 25 тис. книжок. За відмінне обслуговування читачів у 1967 році її нагороджено дипломом Виставки досягнень народного господарства СРСР. Добре працює селищна організація товариства «Знання». В ній 40 членів — вчителі, агрономи, медики та інші фахівці. Вони виступають перед жителями з лекціями, проводять бесіди, допомагають випускати стіннівку «Радгоспне виробництво», сатиричну газету «Перець», готувати радіогазету, що регулярно транслюється по місцевому радіо. В селищі створено організацію Товариства болгаро-радянської дружби. В складі делегацій від Херсонської області передовики радгоспу відвідували Болгарію, Угорщину, Чехословаччину, де переймали кращий досвід, ділилися своїм. По досвід до передового радгоспу приїздять делегації трудящих братніх радянських республік і країн соціалістичної співдружності. Вони знайомляться з життям мешканців Червоного Перекопу, оглядають неосяжні пшеничні поля, великі тваринницькі ферми, навколо яких висаджено дерева, розбито квітники.

1967 року червоноперекопці приймали у себе дорогого гостя — Героя Радянського Союзу С. Є. Білого — колишнього командира підрозділу 5-го Донського козачого корпусу, що визволяв селище від німецько-фашистських окупантів. Воїнветеран очолював мотопробіг по місцях бойової слави корпусу. На честь односельців, що загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни, і полеглих воїнів-визволителів жителі встановили пам'ятник. Тут юнаки, що йдуть служити до Радянської Армії, дають урочисту клятву бути вірними захисниками Батьківщини.

Самовідданою працею трудящі Червоного Перекопу вносять свій вклад у дальше зміцнення соціалістичної Вітчизни — оплоту сил миру на Землі.

І. В. БУГАЄВИЧ, М. Д. КУКОБКО

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД КАХОВСЬКОГО РАЙОНУ

ВАСИ́ЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на березі Каховського водосховища, за 20 км від районного центру і 30 км від залізничної станції Каховка на лінії Херсон—Запоріжжя. Дворів — 344, населення — 1148 чоловік. Сільраді підпорядковані села Комишанка і Софіївка.

У Василівці розміщено центральну садибу колгоспу ім. Карла Маркса, за яким закріплено 7,4 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 6,9 тис. га орної землі, 72 га садів, 47 га виноградників. Господарство — зернового і м'ясо-молочного напряму. Є млин, ремонтна майстерня. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва в роки восьмої п'ятирічки 12 трудівників колгоспу нагороджено орденами й медалями, в т. ч. орденом Жовтневої Революції — тракториста С. І. Бочинського та завідуючого тваринницькою фермою І. Т. Земляка.

В 1953 році в зв'язку з спорудженням Каховської ГЕС село перенесено на нове місце.

В селі є середня школа, де 16 учителів навчають 250 учнів, будинок культури із залом на 350 місць, бібліотека. За післявоєнний час споруджено понад 300 житлових будинків; є фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий комбінат. Прокладено водопровід, тротуари.

У Василівці працюють 54 комуністи, 106 комсомольців.

Село засноване в другій половині XIX ст. вихідцями з центральних губерній України.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

1920 року на землях теперішнього колгоспу проходив лівий фланг Каховського плацдарму.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися проти ворога понад 200 жителів села, з них 108 загинуло, 70 нагороджено орденами і медалями. На честь полеглих воїнів у Василівці, Комишанці і Софіївці споруджено пам'ятники. Уродженця Софіївки генерал-майора Т. П. Горобця за вміле керівництво дивізією під час форсування Південного Бугу й Дніпра, розгром 3 дивізій ворога удостоєно звання Героя Радянського Союзу.

Поблизу села Софіївки виявлено залишки поселення доби пізнього палеоліту, на околицях Василівки — рештки двох поселень та могильник доби ранньої та пізньої бронзи.

ДМИ́ТРІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 35 км від районного центру і за 47 км від залізничної станції Каховка. Дворів — 273, населення — 902 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Діброва.

В селі міститься центральна садиба колгоспу «Нове життя», за яким закріплено 4,3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4,2 тис. га орної землі, 522 га зрошуваної, 154 га садів і виноградників. Виробничий напрям — вирощування зернових культур, м'ясо-молочне тваринництво. В 1970 році колгосп був учасником ВДНГ СРСР і одержав диплом 3-го ступеня.

За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва нагороджено орденами і медалями 79 трудівників села, в т. ч. орденом Леніна — доярку К. М. Облаєву, комбайнера А. Г. Шарка, бригадира Д. О. Куришка, орденом Жовтневої Революції — головного механіка М. К. Юрченка.

В селі є восьмирічна школа, в якій 17 учителів навчають 211 учнів, будинок культури з залом на 250 місць, бібліотека. Населення обслуговують фельдшерсько-акушерський пункт, їдальня, побутовий комбінат; прокладено водопровід, тротуари, споруджено стадіон.

У Дмитрівці працюють 56 комуністів, 81 комсомолець.

Село засноване в 1838 році селянами—вихідцями з Полтавщини.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 267 жителів села, з них 123 загинуло смертю хоробрих, 135 нагороджено орденами й медалями. На честь загиблих воїнів споруджено пам'ятник. В селі є пам'ятник В. І. Леніну.

ДУ́ДЧИНЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 44 км від райцентру і за 59 км від залізничної станції Каховка. Дворів — 179, населення — 577 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Архангельська Слобода, Вільна Україна, Любимо-Мар'ївка, Любимо-Павлівка.

В селі розташована центральна садиба колгоспу ім. Куйбишева, за яким закріплено 5462 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. орної землі 5033 га, зрошуваної 132 га, садів 62 га, виноградників 30 га. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва 42 чоловіка відзначено орденами й медалями СРСР. Орденом Леніна нагороджено комбайнера С. П. Кириченка, орденом Жовтневої Революції — тракториста М. П. Волового.

В селі є 8-річна школа, в якій 10 учителів навчають 170 учнів, клуб із залом на 320 місць, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, побутовий комбінат, дитячі ясла; прокладено водопровід.

В Дудчиному працюють 30 комуністів і 28 комсомольців.

Дудчине засноване як хутір у другій половині XIX століття.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 35 жителів, з них 20 чоловік загинуло, 9 — нагороджено орденами і медалями. На честь загиблих воїнів в Дудчиному встановлено пам'ятник.

Поблизу сіл Архангельської Слободи та Вільної України досліджено близько 50 курганів з похованнями доби бронзи, часів скіфів, сарматів та кочівників XI—XIII ст. н. е. Біля

Архангельської Слободи розкопано скіфське чоловіче поховання V—IV ст. до н. е., в якому знайдено набір зброї (списи, колчани із стрілами, залізний бойовий пояс тощо), багато золотих прикрас, у т. ч. шийну гривну тонкої ювелірної роботи вагою 316 грамів, близько 800 блях, що зображують тварин, та ін. речі. В скіфському похованні IV ст. до н. е. (с. Вільна Україна) виявлено понад 100 золотих прикрас жіночого вбрання. Ці знахідки дали змогу реконструювати парадний головний убір знатної скіф'янки.

КА́М'ЯНКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру і за 7 км від залізничної станції Каховка. За 3 км на північ від села проходить Північно-Кримський зрошувальний канал. Дворів — 182, населення — 510 чоловік. Сільраді підпорядковані села Богданівка, Сергіївка, Цукури, Червоне Поділля.

В Кам'янці міститься центральна садиба насінницького радгоспу «Каховський», за яким закріплено 11,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 11,4 тис. га орної землі, з них — 1,6 тис. га зрошуваної, 205 га садів і виноградників. Господарство є опорною базою Українського науково-дослідного інституту зрошуваного землеробства. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва та на честь 50-річчя Радянської влади господарству вручено Пам'ятний прапор ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР та ВЦРПС. Орденами й медалями нагороджено 43 чоловіка, у т. ч. двома орденами Леніна (в 1966 і 1971 році) директора радгоспу П. С. Кудрявцева. 1971 року високого звання Героя Соціалістичної Праці удостоєно пташницю О. Т. Єрохіну з с. Богданівки і свинаря М. В. Пишту з с. Червоного Поділля.

За післявоєнні роки в Кам'янці споруджено 123 житлові будинки, відкрито побутовий комбінат, їдальню, стадіон, прокладено водопровід, тротуари. Є середня школа, де 22 вчителі навчають 243 учнів, клуб на 300 місць, бібліотека.

В селі працюють 48 комуністів, 120 комсомольців.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 95 жителів села, з них 53 загинуло, 39 нагороджено орденами й медалями. На честь загиблих воїнів-односельців і воїнів-визволителів жителі спорудили пам'ятник.

Поблизу Кам'янки виявлено кургани доби бронзи.

ЛЮБИ́МІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на березі Каховського водосховища, за 7 км від районного центру і 12 км від залізничної станції Каховка. Дворів — 1154, населення — 4069 чоловік. Сільраді підпорядковані селище Завітне та село Лук'янівка.

В Любимівці міститься центральна садиба колгоспу ім. Крупської, за яким закріплено 8,4 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 8 тис. га орної землі, 132 га виноградників, 74 га садів. Виробничий напрям — вирощування зернових культур, м'ясо-молочне тваринництво. Середня врожайність озимої пшениці в 1970 році становила 37 цнт з га. За самовіддану працю 39 передовиків колгоспу нагороджено орденами й медалями, в т. ч. орденом Леніна — голову колгоспу Я. М. Малишенка, головного агронома С. І. Богданова, комбайнерів В. С. Ващенка та І. Ф. Тищенка. Комбайнера А. С. Кириченка удостоєно звання Героя Соціалістичної Праці та ордена Жовтневої Революції.

І. І. Зюзь — Герой Радянського Союзу, уродженець с. Любимівки. Малюнок 1944 р.

В Любимівці є середня і восьмирічна школи, в яких 53 учителі навчають 690 учнів, будинок культури з залом на 400 місць, бібліотека, що має 15 тис. книжок. Відкрито фельдшерсько-акушерський пункт. Споруджено стадіон.

В Любимівці працюють 106 комуністів, 173 комсомольці.

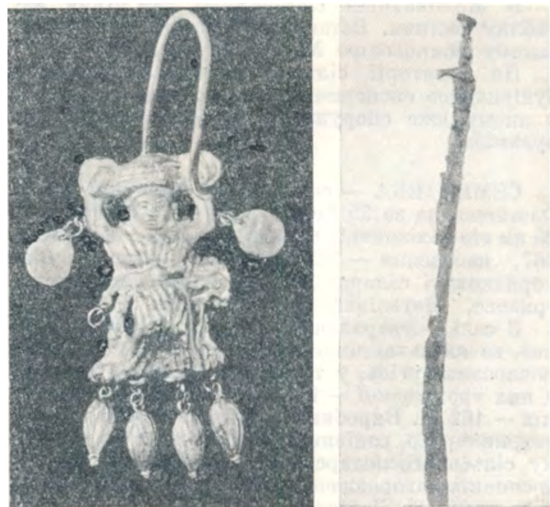
Село засноване в 1804 році державними селянами з Полтавської губернії.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 565 жителів села, з них 285 загинуло, 280 нагороджено орденами й медалями. Комсомольця-кулеметника І. І. Зюзя посмертно удостоєно звання Героя Радянського Союзу. Його ім'ям названо одну з вулиць села. На честь загиблих воїнів-односельців і воїнів-визволителів у селі встановлено пам'ятник та обеліск.

Неподалік сіл Любимівки і Лук'янівки знайдено залишки поселення доби пізнього палео-

Золота підвіска з скіфського поховання (IV ст. до н. е.) і залізна шабля з поховання кочівника (XI—XIII ст. н. е.), знайдені біля села Любимівки. 1972 р.

літу, досліджено 60 курганів з похованнями доби бронзи, скіфських та сарматських часів і кочівників XI—XIII ст. У скіфських похованнях IV ст. до н. е. знайдено золоті ювелірні прикраси. Під час розкопок на скіфо-сарматському Любимівському городищі (III ст. до н. е.— III ст. н. е.) виявлено залишки кам'яних споруд та земляних укріплень.

МА́ЛОКАХОВКА — село, центр сільської Ради. Розташоване за 5 км від районного центру і 3 км від залізничної станції Каховка. Дворів — 631, населення — 2233 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Коробки, Роздольне.

В Малокаховці розташована центральна садиба колгоспу ім. XXI з'їзду КПРС, за яким закріплено 8,5 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 7,8 тис. га орної землі, 515 га садів і виноградників. Виробничий напрям господарства — вирощування зернових культур і м'ясомолочне тваринництво. За трудові успіхи 48 колгоспників нагороджено орденами й медалями, в т. ч. орденом Леніна — чабана О. О. Кадирова, орденом Жовтневої Революції — комбайнера В. Д. Радецького, бригадира І. Д. Новака.

В селі є середня школа, в якій 35 учителів навчають 403 учнів, клуб, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла. Споруджено стадіон, прокладено водопровід.

У Малокаховці працюють 78 комуністів, 110 комсомольців.

Село засноване переселенцями з сусідньої Каховки. Вперше згадується в документах за 1855 рік.

У 1905 році селяни Малокаховки і Британів (нині смт Дніпряни) спільно виступили проти поміщика і зажадали зменшення орендної плати. Виступ було придушено.

Радянську владу в селі встановлено в січні 1918 року.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 307 жителів села, 100 чоловік загинуло, 93 нагороджено орденами й медалями.

В Малокаховці споруджено пам'ятник загиблим воїнам. Встановлено пам'ятник радянському полководцю М. В. Фрунзе.

На території сільської Ради закінчується будівництво експериментального села Коробків, в якому вже споруджено 18 багатоповерхових будинків.

СЕМЕ́НІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 25 км від районного центру і за 35 км від залізничної станції Каховка. Дворів — 267, населення — 912 чоловік. Сільраді підпорядковані селище Зелений Лагер, села Костогризове, Наталівка, Чорноморівка.

В селі —центральна садиба колгоспу «Україна», за яким закріплено 11,9 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. орної землі — 11 тис., з них зрошуваної — 140 га, садів і виноградників — 162 га. Виробничий напрям — рільництво, тваринництво, садівництво. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва 54 колгоспників нагороджено орденами й медалями, у т. ч. орденом Леніна — бригадира І. Д. Бондаря та головного агронома М. І. Макаренка, орденом Жовтневої Революції — ланкового В. І. Срібного.

У селі є середня школа, в якій 20 учителів навчають 291 учня, будинок культури з залом на 250 місць, бібліотека. При школі є консультаційний пункт Каховської заочної середньої школи. Відкрито дитячий комбінат, амбулаторію, їдальню, закладено парк.

В селі працюють 68 комуністів, 82 комсомольці.

Семенівку засновано в 1921 році переселенцями з с. Нової Маячки.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 83 жителі села, з них загинуло 48 чоловік, нагороджено орденами й медалями 35 чоловік. В Семенівці й Чорноморівці на честь полеглих воїнів встановлено обеліски.

ТАВРИЧА́НКА (до 1959 року — Щербинівка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 55 км від районного центру. Дворів — 249, населення — 871 чоловік. Сільраді підпорядковані села Заозерне, Зоря, Мар'янівка, Олексіївка, Ольгівка, Скворцівка, Совєтське, Солідарне.

В Тавричанці міститься центральна садиба радгоспу «Асканійський», за яким закріплено 16,3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 14,3 тис. га орної землі, з них 272 га зрошуваної, 118 га виноградників, 64 га садів. Виробничий напрям радгоспу, що має 4 відділки, молочном'ясний з розвинутим рільництвом. Є пасіка.

За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва 36 трудівників радгоспу нагороджено орденами й медалями, у т. ч. орденом Леніна — тракториста А. Т. Клименка.

В селі є середня школа, в якій 32 учителі навчають 420 учнів, клуб із залом на 200 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла. Прокладено водопровід.

У Тавричанці працюють 34 комуністи, 191 комсомолець.

Село засноване в другій половині XIX століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 214 жителів брали активну участь у захисті Радянської Батьківщини від німецько-фашистських загарбників. 146 чоловік загинуло, 86 нагороджено орденами й медалями. У Тавричанці встановлено пам'ятник воїнам-визволителям і односельцям, що полягли в боротьбі проти ворога.

ФЕ́ДОРІВКА — селище, центр Розо-Люксембурзької сільської Ради, розташоване за 38 км від районного центру і за 15 км від залізничної станції Братолюбівка на лінії Херсон—Запоріжжя. Дворів — 361, населення — 1276 чоловік. Сільраді підпорядковані селища Волинське, Остапенка, Слиненка, Сокирки.

У Федорівці розміщена центральна садиба радгоспу ім. Рози Люксембург, який користується 16,6 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 15,9 тис. га орної землі, з них 214 га зрошуваної, 96 га садів і виноградників, 543 га пасо-

виськ. Господарство — м'ясо-молочного напряму, має 4 відділки.

За трудові успіхи в роки восьмої п'ятирічки орденами й медалями нагороджено 14 передовиків виробництва, в т. ч. орденом Жовтневої Революції — слюсаря Д. І. Седика.

В селищі працюють цегельний завод, ремонтна майстерня.

За післявоєнний час споруджено 188 житлових будинків, їдальню, дільничну лікарню на 25 ліжок, дитячий комбінат.

Є середня школа, в якій 38 учителів навчають 479 учнів, клуб із залом на 300 місць, бібліотека.

У Федорівці працюють 53 комуністи, 128 комсомольців.

Село засноване в другій половині XIX століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 320 жителів селища, 119 віддали своє життя за свободу і незалежність Радянської Батьківщини, 95 нагороджені орденами і медалями. На честь загиблих воїнів у Федорівці та Волинському споруджено пам'ятники.

ЧОРНЯ́НКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 25 км від районного центру і за 18 км від залізничної станції Каховка. Повз село проходить Північно-Кримський зрошувальний канал і шосе Нова Каховка — Скадовськ. Дворів — 361, населення — 2955 чоловік. Сільраді підпорядковане село Новокам'янка.

У Чорнянці розміщено центральну садибу колгоспу ім. Леніна, який користується 9,5 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 9,3 тис. га орної землі, з них 1469 зрошуваної, 101 га виноградників, 50 га саду. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, а також овочі. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму. Є два млини, олійниця. В роки восьмої п'ятирічки за трудові успіхи нагороджено 19 передовиків колгоспу, в т. ч. орденом Леніна — комбайнера О. І. Тіля, орденом Жовтневої Революції — слюсаря М. О. Шмигельського.

В Чорнянці є середня школа, де 39 учителів навчають 618 учнів, будинок культури на 300 місць, бібліотека з фондом 11 тис. книжок, дільнична лікарня на 25 ліжок, три дошкільні заклади. Прокладено водопровід. На вулицях посаджено декоративні і фруктові дерева; закладено парк. Споруджено пам'ятник В. І. Леніну.

В селі працюють 95 комуністів, 169 комсомольців.

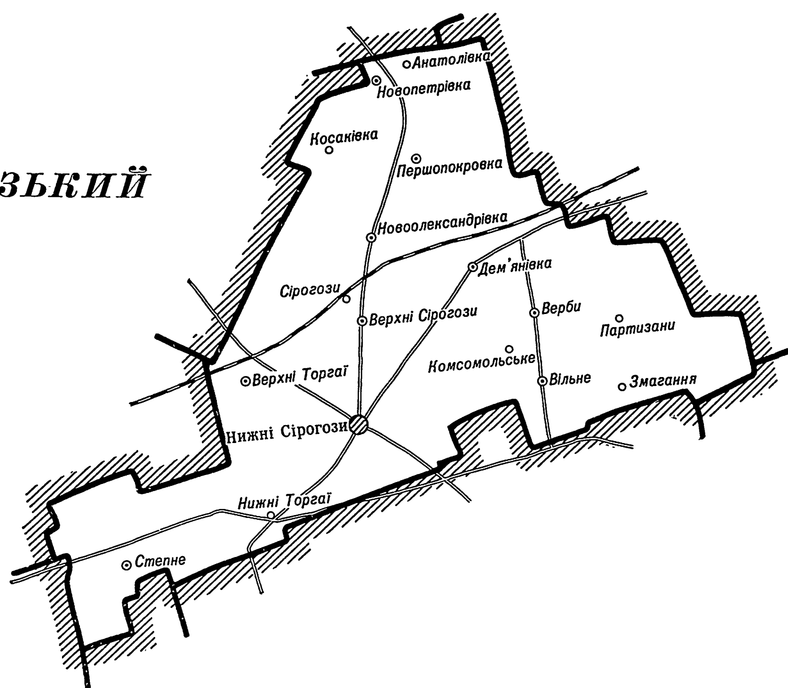
Чорнянку засновано в 1791 році.

В революцію 1905—1907 рр. в селі відбулися виступи селян.

Радянську владу в селі встановлено у січні 1918 року.

1923 року в Чорнянці засновано інтернаціональну сільськогосподарську комуну ім. III Комінтерну, в якій активно працювали місцеві бідняки та 25 сімей, що прибули з Канади.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 385 жителів, 298 загинуло смертю хоробрих. За героїзм і відвагу, виявлені в боротьбі проти фашистів, 87 воїнів-чорнянців нагороджено орденами й медалями СРСР. Загиблим односельцям і воїнам-визволителям жителі спорудили пам'ятники. Встановлено обеліск на честь бійців Латиської стрілецької дивізії, які в жовтні 1920 року полягли у боротьбі проти врангелівців.

НИЖНЬОСІРОГОЗЬКИЙ РАЙОН

Площа району — 1,2 тис. кв. км. Населення—24,4 тис. чоловік, у т. ч. сільського—18,4 тис. чоловік (75 проц.), міського — 6 тис. чоловік (25 проц.). Густота населення—19,8 чоловік на кв. км. Селищній та 9 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковано 27 населених пунктів. У районі 38 первинних партійних, 49 комсомольських і 71 профспілкова організація. На території району 4 радгоспи і 8 колгоспів, за якими закріплено 111,8 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. орної землі —107,6 тис. га. В сільському господарстві переважають зернові культури, виробництво м'яса й молока. Є 6 промислових підприємств. Населення обслуговують 28 медичних закладів. У 30 загальноосвітніх школах, у т. ч. 6 середніх, 8 восьмирічних, 15 початкових, школі-інтернаті та вечірній, навчається 4846 учнів. Працює 9 будинків культури, 11 клубів, 19 бібліотек, 29 стаціонарних кіноустановок, 2 народні музеї. В районі — 5 пам'ятників В. І. Леніну, 15 — воїнам, що загинули у роки Великої Вітчизняної війни.

НИ́ЖНІ СІРОГО́ЗИ

ижні Сірогози — селище міського типу, центр району. Розташовані за 15 км від залізничної станції Сірогози, за 169 км від обласного центру. Населення—6034 чоловіка.

Територія сучасного селища була заселена ще в давні часи. Про це свідчать розкопані поблизу Нижніх Сірогозів кургани доби бронзи, ранніх скіфів (VI ст. до н. е.), а також скіфські кургани Огуз, Малий Огуз і Діїв (IV—III ст. до н. е.), в яких знайдено багато золотих прикрас тонкої ювелірної роботи[1].

Село Нижні Сірогози засноване на початку XIX ст. вихідцями з Харківської губернії. 1820 року сюди прибули переселенці з Тульської, а 1849-го — 11 сімей з Курської губернії[2]. У 1833 році в селі, яке на той час вже було волосним центром,

[1] Известия Археологической комиссии, вып. 19, СПб., 1906, стор. 82—88; Ученые записки Ленинградского государственного университета, серия исторических наук, вып. 13. Л., 1949, стор. 135.

[2] Сборник статистических сведений по Таврической губернии. Приложение к 1-му тому сборника, вып. 1, стор. 9.

налічувалося 274 двори і проживало 1123 чоловіка. Із закріплених за селом 26 363 десятин землі[1] частина була малопридатною для обробітку. Рештою землі на правах займанщини користувалися селяни, але, не маючи достатньої кількості тягла і реманенту, більшість господарств не могла її обробити і прогодувати власну сім'ю.

У перші десятиріччя XIX ст. в господарствах селян переважало тваринництво, головним чином розведення овець. Зростання промислових міст після реформи 1861 року посилювало попит на сільськогосподарські продукти, в першу чергу на хліб. Головним напрямом господарства стало рільництво. Проте бідняки і частина середняків не мали робочої худоби та реманенту. Оранка плугом була дуже рідким явищем. Переважна більшість селян орала букером по стерні. Тому й врожаї одержували невисокі: озимої пшениці — 40—50 пудів, а жита — лише 30—35 пудів з десятини[2].

Розвиток капіталізму в сільському господарстві прискорював процес класового розшарування серед селян. У Нижніх Сірогозах росла незначна чисельно, але міцна в економічному відношенні сільська буржуазія, яка за рахунок експлуатації бідняцьких господарств нагромаджувала великі багатства, стала основним виробником товарного зерна. Так, у 1884 році в селі з 754 господарств 57 (мали тільки 3-х коней) — були безпосівними, 153 — засівали менше 10 десятин (у них налічувалося 160 коней), 296 — обробляли по 10—25 десятин кожне. 220 дворів не мали сільськогосподарських знарядь для обробітку землі. В той же час 248 заможних господарств засівали 30—50 і більше десятин, тримали 1071 коня. Їм належало 485 плугів, 30 косарок і жниварок[3].

Кількість населення поступово збільшувалася, але розміри наділів на ревізьку душу зменшувалися. Якщо у 1887 році вони становили в середньому 11,8, то в 1906 — 3,7 десятини[4].

З кінця 60-х років у Нижніх Сірогозах щорічно відбувалися ярмарки, щонеділі — базари. Село зростало, кількість жителів збільшилася до 4285 чоловік (1885 р.), з'явилися колісний завод, фабрика зельтерської води, 2 бондарні, торгувало 6 невеликих приватних крамниць, відкрилося 2 винні погреби і склад. За сім верст від села, в степу, на шляху до сусіднього села Іванівки почала діяти поштова станція.

Тяжке становище, експлуатація викликали гнів і обурення трудящих, спонукали до пошуків шляхів боротьби проти існуючого ладу. В 1904 році в Нижніх Сірогозах вперше з'явилися прокламації РСДРП. Про це повідомляв департаменту поліції начальник Таврійського губернського жандармського управління. За цими ж відомостями в селі з квітня 1904 року почала діяти соціал-демократична група[5]. У 1906 році її членів було заарештовано і посаджено в мелітопольську в'язницю. Через кілька місяців вони повернулися до села під нагляд поліції.

У роки першої російської революції Мелітопольський повіт, до якого входили Нижні Сірогози, був одним з найбільш «неспокійних». Місцевим поміщикам доводилося викликати для захисту своїх маєтків війська. І хоч у селі не було значних виступів, все ж тривалий час тут перебував загін драгунів. Влітку 1907 року з села вислали кількох селян. Їх звинуватили в антидержавній діяльності, неповазі до церкви, місцевих властей і царської особи, в агітації селян проти сплати податків[6].

---

[1] ЦДАДА СРСР, ф. 1355, оп. 1, спр. 1551, арк. 29.

[2] Сельскохозяйстенный обзор Таврической губернии за десятилетие 1899—1908 гг. Симферополь, 1911, стор. 16.

[3] Сборник статистических сведений по Таврической губернии. Приложение к 1-му тому сборника, вып. 1, таблиці Б-98, Б-100.

[4] Очерк поземельных отношений в Таврической губернии. Симферополь, 1907, стор. 129, 130.

[5] ЦДАЖР СРСР, ф. 102, ОО, оп. 232, спр. 5, ч. 32 «А», арк. 51—57.

[6] Кримський облдержархів, ф. 483, оп. 3, спр. 577, арк. 338, 339.

В селянському побуті багато було запозичено з побуту російських селян. Адже значна частина населення походила з російських губерній. Жителі одягались у домоткані сіряки та свитки, носили саморобне взуття. Через недоїдання та антисанітарні побутові умови вони часто хворіли, а рівень медичної допомоги був низьким. Нижньосірогозька лікарняна дільниця мала єдину лікарню на 10 ліжок. Лікар, акушерка і два фельдшери обслуговували 11 населених пунктів, що налічували понад 26 тис. чоловік[1].

Перший навчальний заклад — двокласна сільська школа відкрилася 1876 року, а через п'ять років — ще дві однокласні сільські школи. Вони мали 134 учні[2]. Приміщення були старі, їх не ремонтували, тому взимку в класах було так холодно, що замерзало чорнило. З початком польових робіт селяни забирали своїх дітей, а восени учні з'являлися до школи після завершення осінніх польових робіт. 1884 року у волості навчалось лише 1,6 проц. від усього населення, а 3824 дитини шкільного віку не відвідували школу[3].

Великим тягарем лягла на плечі трудящого селянства перша світова війна. Різко зросла кількість бідняцьких господарств. Селяни страждали в окопах, а місцеві мироїди скуповували землю й худобу, багатіли.

З перемогою Лютневої революції 1917 року селяни сподівалися одержати землю, чекали закінчення ненависної їм війни. Революційно настроєна біднота прислухалася до голосу фронтовиків, які, підтримуючи зв'язки з мелітопольськими більшовиками, провадили в селі агітаційну роботу.

Після перемоги Жовтневого збройного повстання 1917 року в Петрограді, в січні наступного року в Нижніх Сірогозах проголошено Радянську владу, обрано Раду селянських депутатів[4]. Її очолив більшовик І. П. Фесик. Та недовго тривало радянське будівництво. В квітні 1918 року Нижні Сірогози захопили австро-німецькі війська, які грабували й катували людей. З села вивезли багато награбованого зерна, худоби, коней, свиней тощо. Боротьба трудящих проти окупантів, яка широко розгорнулася на Україні, та революційні події в Німеччині примусили їх наприкінці листопада залишити загарбану територію. Тривожний тоді був час. До села ще вривалися різні банди, забирали в населення хліб, майно, а тих, хто намагався чинити опір, знищували. На початку грудня 1918 року в селі створився загін самооборони[5].

Складне становище посилювалось нападами білогвардійських загонів, яким удалося на деякий час захопити Нижні Сірогози. 15 березня повстанці при підтримці загонів з інших сіл вибили ворога з села[6]. У червні денікінці захопили Нижні Сірогози. Вони встановили жорстокий режим насильства і терору. Забирали в населення худобу, хліб, одяг. Для поповнення своїх військ денікінці вдалися до проведення мобілізації, але населення чинило впертий опір цим заходам, не давало солдатів до т. зв. Добровольчої армії. Тоді до Нижніх Сірогозів приїхала спеціальна комісія, а з нею загін озброєних солдатів. Ще до їх прибуття в селі відбувся багатолюдний мітинг, спрямований проти мобілізації, було знищено частину мобілізаційних списків[7].

В січні 1920 року радянські війська визволили Нижні Сірогози від денікінців. Загін самооборони, що діяв у тилу ворога, влився до складу 3-го резервного радянського полку 1-ї Задніпровської дивізії і брав участь у боях на Донбасі та під Уманню[8].

---

[1] Статистический справочник Таврической губернии, стор. 82.

[2] Учебные заведения Одесского учебного округа, состоящие в ведении дирекций народных училищ, вып. 3, стор. 118, 127.

[3] Сборник статистических сведений о Таврической губернии. Отдел «Школьное дело в Мелитопольском уезде». М., 1887, стор. 21, 40.

[4] Херсонський облдержархів, ф. Р-3264, оп. 1, спр. 98, арк. 1.

[5] Там же, ф. Р-1565, оп. 1, спр. 27, арк. 4,

[6] Там же, спр. 11, арк. 2.

[7] Там же, ф. Р-3264, оп. 1, спр. 98, арк. 1.

[8] ЦДАРА, ф. 174, оп. 2, спр. 5, арк. 8, 9.

В селі відновилася Радянська влада, було створено партійний осередок, який очолив І. П. Фесик. Жителі Нижніх Сірогозів дістали можливість повернутися до мирної праці і розгорнули підготовку до сівби. Але вже в липні їм знову довелося взятися за зброю, бо радянському будівництву перешкодили врангелівці.

В районі села довгий час точилися запеклі бої з військами чорного барона. Зібравши поблизу с. Дем'янівки значне угруповання військ, врангелівське командування 28 серпня 1920 року розпочало наступ проти лівого флангу оперативної групи 51-ї стрілецької дивізії (до її складу входили 51-а і 52-а стрілецькі дивізії та окремий кавалерійський корпус). 2-а донська кавалерійська дивізія противника в ході наступу створила загрозу правому флангу і центру цієї групи. Її частини почали відходити до Нижніх Сірогозів. На допомогу поспішала 2-а Кінна армія, завдання якої полягало в тому, щоб завдати удару з флангу і в тил противника та з'єднатися з правобережною групою 13-ї армії. 29 серпня частинам 51-ї стрілецької дивізії вдалося утримати Нижні Сірогози, відбити запеклі атаки ворога і створити сприятливі умови для з'єднання з 2-ю Кінною армією. Але стомлені війська цієї армії не могли справитися з цим завданням[1]. Вранці 30 серпня Врангель кинув проти неї авіацію, а для удару на землі сконцентрував всі наявні в нього резерви. Після упертих боїв 51-а стрілецька дивізія змушена була відійти з Нижніх Сірогозів. У районі сіл Верхніх Сірогозів, Нижньої Торгаївки і Калги сконцентрувалася ударна група військ генерала Кутєпова. Вранці 28 жовтня радянські війська перейшли в наступ, а 29 частини 52-ї стрілецької дивізії, переслідуючи ворога, визволили Нижні Сірогози від врангелівців[2].

У листопаді 1920 року в селі виник волревком, який очолив І. П. Фесик, головою волосного комнезаму обрали селянина І. М. Сердюка. Одним з першочергових завдань місцевих органів Радянської влади була боротьба проти залишків банд, які продовжували тероризувати населення. Багато горя завдав неврожай 1921 року, внаслідок чого в селі почався голод. Волревком і КНС організували допомогу сім'ям голодуючих, насамперед дітям незаможників і сім'ям червоноармійців. Проводились т. зв. тижні допомоги голодуючим, місцевих багатіїв обкладали спеціальним податком, кошти від якого йшли на користь родин, що перебували в найбільш скрутному становищі[3]. Завдяки вжитим заходам, голод подолали.

Активними учасниками в боротьбі за здійснення заходів молодої Радянської влади були юнаки і дівчата. Наприкінці 1921 року вони об'єдналися в комсомольський осередок. Комсомольці викривали зрадницьку роль саботажників-куркулів, брали участь у боротьбі проти бандитизму, в ліквідації неписьменності, в налагодженні масово-політичної роботи серед наймитів і молоді, залучали їх до громадської роботи. Молодь охоче вступала до комсомолу.

Соціалістичні перетворення, які відбувалися в країні, переконували багатьох селян Нижніх Сірогозів в тому, що ленінський кооперативний план — єдиний шлях, по якому селянство може прийти до соціалізму. Серед різних форм сільськогосподарської кооперації все більшого значення набували виробничі кооперативи. 1921 року в селі виникла артіль «Рівність», членами якої були 20 селян[4]. 1923 року тут організувалося ще дві артілі — ім. Шевченка, до якої вступило вісім бідняцьких сімей, та «Селянин», що об'єднувала 10 селянських родин. Артіль ім. Шевченка мала 69 десятин землі, 4 пари робочої худоби, кінну молотарку, 2 плуги, вітряний млин[5]. Інтерес трудового селянства до колективного господарювання зростав. Цьому значною мірою сприяв приклад роботи артілей Нижніх Сірогозів та сусідніх сіл. Члени КНС брали участь в усіх заходах щодо колективізації селянських господарств, сприяли хлібозаготівлям, вилучали надлишки зерна в куркулів тощо. В той час,

---

[1] И. С. Коротков. Разгром Врангеля, стор. 133, 134.
[2] Там же, стор. 194, 195, 210; альбом схем, схема 26.
[3] Херсонський облдержархів, ф. Р-1658, оп. 1, спр. 1, арк. 49, 141.
[4] Філіал Запорізького облдержархіву в Мелітополі, ф. Р-166, оп. 1, спр. 50, арк. 27.
[5] Херсонський облдержархів, ф. Р-1107, оп. 1, спр. 13, арк. 153.

коли селяни ставали на соціалістичний шлях господарювання, їх боляче вразила звістка про смерть В. І. Леніна. Зібравшись на загальні збори, вони дали урочисту обіцянку з подвоєною енергією боротися за швидше здійснення ленінського кооперативного плану.

Значна увага в роки відбудовного періоду приділялася розвиткові народної освіти, зростанню культурного рівня селян. В селі працювало 14 шкіл, в них 42 вчителі навчали понад 800 дітей. Розпочали роботу перші гуртки лікнепу, діяли сельбуд, хати-читальні[1]. При сільській громадській організації «Просвіта», яка об'єднувала близько 90 чоловік, діяло кілька секцій. Зокрема, політична секція влаштовувала для жителів села збори, де її члени розповідали про внутрішню і зовнішню політику Радянської влади, про значення профспілок тощо. Театральна секція організовувала літературно-музичні вечори, концерти-мітинги, святкування новорічної ялинки для дітей.

Місцеві аматори ставили вистави, а виручені кошти передавали до фонду допомоги гірникам Донбасу й Англії. Значну роботу проводили також бібліотечна, дошкільна та інші секції[2].

Дальший розвиток села щільно пов'язаний з перетворенням його у 1923 році на районний центр. На перших районних партійних зборах було обрано районний партійний комітет. Дедалі більший авторитет завойовували комуністи і комсомольці — організатори нового соціалістичного життя. Місцеві органи Радянської влади, спираючись на бідняцькі маси, повели наступ на куркулів. Селянська біднота, відчуваючи всебічну підтримку Комуністичної партії і Радянської влади, стали активніше переходити до колективних форм господарювання. Протягом 1923—1928 рр. в селі виникли ТСОЗи — «Весела праця», «Крок бідноти», «Новий шлях», «Новий світ», «Прогрес», «Селянський шлях», «Червоний маяк», «Червоний партизан» та інші.

У 1929 році колективний сектор об'єднував 12,8 проц. селянських господарств села, мав кілька тракторів, 409 коней, 13 молотарок, 6 локомобілів, 12 моторів[3]. За станом на травень 1930 року в Нижніх Сірогозах налічувалося три артілі («Іскра», «Комунар», «Шлях до комунізму»), комуна та 11 ТСОЗів[4], на базі яких пізніше створено кілька колгоспів.

Колективізація проходила в жорстокій класовій боротьбі проти куркулів, які чинили запеклий опір. Вони намагалися саботувати хлібоздачу, погрожували активістам і провадили антирадянську агітацію, деякі з них пролазили до артілей, щоб знищувати худобу, псувати реманент, палити громадські приміщення. Сільський актив, очолюваний комуністами, давав рішучу відсіч ворожим діям. За рішенням загальних зборів колгоспників, найбільш злісних глитаїв було розкуркулено і вислано за межі села.

Артілі поступово зміцнювалися. Їм дійово допомагали створена 1931 року Нижньосірогозька МТС та її політвідділ. На той час колективний сектор об'єднував 82 проц. селянських господарств[5]. Переборюючи труднощі, колективні господарства Нижніх Сірогозів добивались трудових успіхів. У 1936 році валова продукція порівняно з 1935 зросла в 1,5 раза, зокрема валовий збір зерна — в 1,4, поголів'я великої рогатої худоби — в 1,9, свиней — в 1,5 і овець — у 2 рази. На трудодень припадало по 6 кг хліба та 1 крб. 15 копійок грішми[6].

У березні 1937 року об'єднаний пленум Нижньосірогозького райкому партії і райвиконкому відзначив, що 1936 рік для артілей був роком великого організацій-

---

[1] Філіал Запорізького облдержархіву в Мелітополі, ф. Р-428, оп. 1, спр. 16, арк. 212, 214, 220—253.
[2] Там же, ф. Р-58, оп. 1, спр. 210, арк. 20.
[3] Херсонський облпартархів, ф. 48, оп. 1, спр. 18, арк. 30.
[4] Філіал Запорізького облдержархіву в Мелітополі, ф. Р-93, оп. 1, спр. 229, арк. 13, 14.
[5] Херсонський облпартархів, ф. 48, оп. 1, спр. 32, арк. 54.
[6] Там же, спр. 133, арк. 57; спр. 152, арк. 12, 14.

ного і господарського зміцнення колгоспного ладу, підвищення продуктивності праці й матеріального добробуту колгоспників, серед яких виросли перші заспівувачі стахановської праці.

У 1937—1940 рр. широко розгорнулося соціалістичне змагання за високі виробничі показники, за право участі у Всесоюзній сільськогосподарській виставці. На ланах артілей працювали десятки тракторів, комбайнів та інша техніка. МТС готувала місцеві кадри механізаторів, рільників, тваринників. За досягнення високих виробничих показників у 1938 році право бути учасниками ВСГВ завоювали 142 трудівники району, в т. ч. 30 з Нижніх Сірогозів[1].

Колективні господарства села і далі економічно міцніли, підвищувався добробут працюючих, а це створювало основу для неухильного піднесення їхнього культурного рівня. У цих здобутках важлива роль належала комуністам і сільській Раді. Депутати — хлібороби, механізатори, представники інтелігенції успішно вирішували широке коло питань: про піднесення артільного виробництва, благоустрій і шляхове господарство, про стан та поліпшення торгівлі тощо. Багато уваги приділяли Рада та її актив дальшому розвиткові охорони здоров'я і народної освіти. В селі збудовано приміщення лікарні та середньої школи, відкрито районну бібліотеку. Діти трудівників села вчились у двох початкових, двох семирічних і середній школах. У 1935 році споруджено просторий двоповерховий будинок культури з кімнатами для гуртків художньої самодіяльності. З 1932 року виходила районна газета «Червоний промінь».

Дальшому рухові вперед перешкодила війна, розв'язана гітлерівською Німеччиною. Вже в перші дні після початку її на всіх підприємствах, в установах і колгоспах проведено мітинги, учасники яких заявили про готовність віддати свої сили справі захисту Батьківщини. Сотні добровольців виявили бажання вступити до лав Червоної Армії[2]. Заклик партії «Все для фронту, все для перемоги!» став законом життя трудівників села. На виробничих ділянках чоловіків замінили підлітки, жінки та люди похилого віку. Вони самовіддано працювали, щоб забезпечити фронт всім необхідним. Для боротьби з ворожими диверсантами організувався винищувальний батальйон, до якого вступило 125 жителів[3].

16 вересня 1941 року Нижні Сірогози захопили німецько-фашистські окупанти, які почали запроваджувати «новий порядок». Вони, наприклад, наказали колгоспникам артілі ім. Кірова зібратися біля контори, а після того схопили й розстріляли 10 чоловік. 23 вересня 1942 року гітлерівці зігнали жителів села на площу, де начальник польової жандармерії власноручно розстріляв 5 чоловік, які відмовились працювати на окупантів[4]. Незважаючи на жорстокий терор, радянські люди чинили їм опір. Боротьбою проти окупантів керували комуністи. За рішенням бюро Запорізького обкому партії секретарів Нижньосірогозького райкому КП(б)У І. Д. Височина та М. В. Купрія було залишено на окупованій території для організації в тилу боротьби проти ворога. Вони створили підпільну групу, ядром якої стали комуністи І. Д. Коваленко, І. С. Мурко, К. Ф. Онищенко, О. О. Швець та інші[5]

Підпільники розповсюджували листівки, в яких закликали населення району вести нещадну боротьбу проти окупантів, саботували їх розпорядження, псували лінії зв'язку. Вони допомагали полоненим, переховували і лікували їх, залучали до боротьби. На території району діяв невеликий партизанський загін. Влаштовуючи засідки, бійці загону знищили 37 ворожих автомашин з солдатами і боєприпасами, що йшли до Криму[6]. Колишній начальник Українського штабу партизанського

---

[1] Херсонський облпартархів, ф. 48, оп. 1, спр. 60, арк. 72—76.
[2] Там же, спр. 538, арк. 303.
[3] Там же, арк. 325.
[4] Злочинства німецько-фашистських загарбників на Херсонщині, стор. 36.
[5] Херсонський облпартархів, ф. 46, оп. 114-а, спр. 18, арк. 1.
[6] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр. т. 1, стор. 344.

П. Ф. Чепурін — Герой Радянського Союзу, уродженець смт Нижніх Сірогозів. Фото 1950 р.

руху генерал-лейтенант Т. А. Строкач писав: «... аж до літа 1942 року протримався у степах Таврії загін секретарів Нижньосірогозького райкому партії Височина і Купрія»[1]. Велику мужність виявляли і ті радянські люди, які допомогали партизанам зброєю, одягом, взуттям, продуктами харчування. Влітку 1942 року в боях проти окупантів більшість партизанів і керівники загону І. Д. Височин, І. Д. Коваленко, М. В. Купрій загинули смертю героїв[2].

Понад два роки перебували окупанти в селі. За цей час вони примусово забрали на каторжні роботи до Німеччини 186 юнаків і дівчат[3]. Озвірілі кати, відступаючи, знищили все, що встигли: спалили багато будинків, вальцовий млин, приміщення МТС, середню школу, пограбували колгоспи і двори людей.

28 жовтня 1943 року Нижні Сірогози визволили частини 4-го гвардійського кавалерійського і 19-го танкового корпусів 4-го Українського фронту. В боях за населений пункт загинуло 132 радянські офіцери й солдати, яких поховано у братській могилі. На їх честь споруджено обеліск, на якому викарбувано прізвища воїнів, які загинули у роки Великої Вітчизняної війни.

Гідний внесок у боротьбу проти німецько-фашистських окупантів зробили жителі села. В боях за Батьківщину брало участь понад тисячу чоловік, з яких 418 загинуло. За мужність і героїзм 270 чоловік відзначено урядовими нагородами, а П. Ф. Чепуріну за героїзм і відвагу, виявлені у боях за Берлін, присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Ще йшла війна, а жителі села під керівництвом райкому партії, райвиконкому і сільської Ради взялися за відбудову зруйнованого господарства. Через місяць після визволення розпочалися заняття у двох початкових і двох семирічних школах, наступного року — в середній. Значну роль в організації трудящих на відбудову відіграла районна газета «Червоний промінь», яка почала виходити з травня 1944 року. Велику допомогу дістали колгоспники від держави, братніх республік. Сюди прибували худоба, техніка, посівний матеріал. Так, артілі району одержали із східних областей країни 1046 коней, 101 голову великої рогатої худоби, 1621 голову овець і кіз, 12 свиней, 34 трактори, багато запасних частин до сільськогосподарських машин[4]. Та ще давалися взнаки труднощі: відсутність потрібної кількості техніки, нестача робочих рук, обмаль худоби. Довелося багато попрацювати, щоб 1944 року засіяти понад 4 тис. га. При допомозі МТС, яка відновила свою роботу, колгоспники в короткі строки зібрали врожай, одержавши пересічно по 10,6 цнт з га. Успішно пройшла й осіння сівба.

У відбудові господарства активну участь брали комсомольці й несшлкова молодь. Вони взяли шефство над молодняком, забезпечили своєчасний ремонт інвентаря, створили комсомольсько-молодіжні ланки вирощення високого врожаю. Бюро РК ЛКСМУ в липні 1944 року схвалило рішення про встановлення Книги пошани районної комсомольської організації. До неї записували передовиків трудового фронту, які добилися високих показників праці. Книга, як реліквія, й досі зберігається у райкомі комсомолу.

Після закінчення Великої Вітчизняної війни повернулися до своїх домівок фронтовики, які з небувалою енергією взялися за роботу. В роки четвертої п'ятирічки артілі набагато зміцнили, а до 1950 року досягли довоєнного рівня. В більшості

[1] Т. А. Строкач. Наш позивний — Свобода. К., 1966, стор. 65.
[2] Херсонський облпартархів, ф. 46, оп. 114-а, спр. 18, арк. 7.
[3] Херсонський облдержархів, ф. Р-1479, оп. 1, спр. 79, арк. 1, 6.
[4] Херсонський облпартархів, ф. 48, оп. 5, спр. 8, арк. 10.

з них працювали партійні організації, які очолили соціалістичне змагання за дострокове відродження господарств. У ті роки артілі збирали пересічно 13 цнт зерна на гектарі. Зростало й поголів'я худоби. На фермах налічувалося близько 2 тис. голів великої рогатої худоби, 1,3 тис. свиней, 2,3 тис. овець[1].

У 1950 році в артілях села вже засівали 14,2 тис. га землі. Збільшення машинно-тракторного парку, підвищення кваліфікації механізаторів та сумлінне ставлення до роботи колгоспників сприяли поліпшенню культури хліборобства, виконанню у стислі строки всіх сільськогосподарських робіт. Самовідданою працею відзначилося багато колгоспників і механізаторів, серед них А. П. Бородай, І. Г. Кутищев, В. І. Москаленко, Р. П. Пшеничний та інші[2].

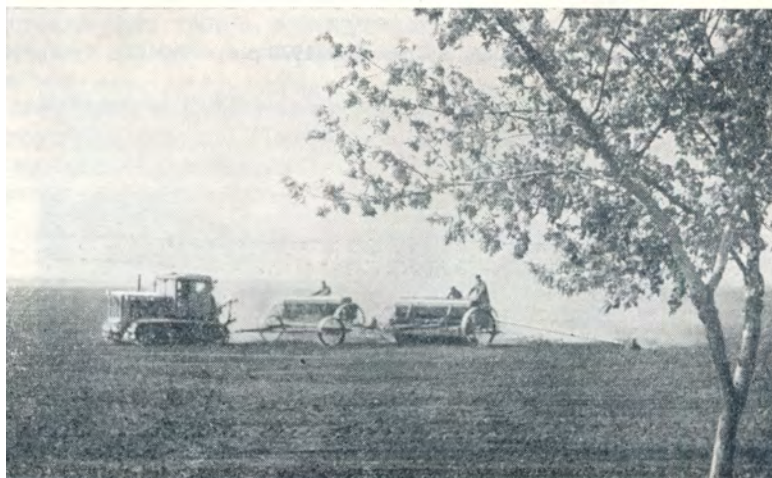
Відрадні зміни сталися і в громадсько-політичному та культурному житті села. Знаменною подією стали вибори до Верховної Ради СРСР у лютому 1946 року. Трудящі одностайно проголосували за кандидатів блоку комуністів і безпартійних. Незважаючи на труднощі післявоєнного часу, в Нижніх Сірогозах усі діти шкільного віку навчались у школах.

У роки наступних п'ятирічок артілі села зміцніли економічно. Врожайність зернових зросла до 15 цнт з га, збільшилось у 2,5 раза поголів'я великої рогатої худоби. Різко підвищилося виробництво продуктів тваринництва: надої молока, порівняно з 1950 роком, у 1959 зросли у 2,4 раза, виробництво м'яса — в 2,6, яєць — в 3,5, вовни — в 2,2 раза. В лютому 1959 року колгоспники двох артілей об'єдналися в одне господарство — ім. Кірова, за яким закріпили 16,4 тис. га сільськогосподарських угідь. Раціонально використовуючи земельні площі і техніку, об'єднана артіль добилася добрих показників по всіх галузях виробництва, особливо підвищилися врожаї.

Трудівники колгоспу з великим піднесенням включилися у всенародне соціалістичне змагання на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України. Завдяки самовідданій праці вони успішно завершили виконання восьмого п'ятирічного плану. Протягом 1966—1970 рр. врожайність зернових з 15 зросла до 26,7 цнт з га, валовий прибуток колгоспу перевищив 2,2 млн. крб. За успіхи в розвиткові сільськогосподарського виробництва в роки восьмої п'ятирічки орденами й медалями нагороджено 29, а всього у післявоєнні роки — 126 чоловік. Серед них — комбайнер Я. Т. Бабенко двічі удостоєний ордена Леніна, тракторист Ф. А. Романенко — ордена Жовтневої Революції, М. А. Татаринцев — двічі ордена Трудового Червоного Прапора. Орденом Леніна відзначено також тракториста А. І. Москаленка. Поряд з основною виробничою він виконує і велику громадську роботу: очолює партійну групу бригади, вдруге обирається членом Херсонського обкому КП України. Його раціоналізаторська пропозиція про збільшення довжини робочих частин культиватора під час обробітку просапних культур була впроваджена в усіх бригадах колгоспу і дала економію за п'ятирічку в сумі понад 6 тис. карбованців.

Колгосп ім. Кірова — багатогалузеве господарство. У 1970 році на його ланах працювало 85 тракторів, 33 зернові комбайни, 40 вантажних автомашин та багато іншої сільськогосподарської техніки. В господарстві налічувалося 5,9 тис. голів великої рогатої худоби, 4 тис. свиней, 6,9 тис. овець, понад 14 тис. штук птиці. Колгосп має млина, олійницю, є ставок

Сівба в колгоспі ім. Кірова. Смт Нижні Сірогози. 1967 р.

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-1953, оп. 3, спр. 203, арк. 3—54.
[2] Херсонський облпартархів, ф. 48, оп. 7, спр. 30, арк. 30.

32 2-227

з водним дзеркалом 11 га. На базі колишньої Нижньосірогозької МТС працює ремонтна майстерня.

Добре розпочали трудівники села і дев'яту п'ятирічку. Врожайність зернових зросла вже першого року і становила 28,4 цнт з гектара.

Піднесення економіки господарства забезпечило підвищення реальних доходів та матеріального добробуту хліборобів. Артіль перейшла на гарантовану оплату праці. У 1970 році на людино-день тут одержали 4 крб. 08 копійок. Колгосп веде широке будівництво житлових будинків, громадських приміщень, культурно-освітніх та оздоровчих закладів. У бригадах споруджено приміщення дитячих ясел, на полях кожної з них — польові стани з хорошими будинками, в яких є кімнати відпочинку, агітпункти, їдальні. На березі Азовського моря (на Арабатській Стрілці) колгосп збудував піонерський табір на 100 дітей.

В мобілізації трудящих на піднесення сільськогосподарського виробництва авангардна роль належить комуністам. У 1971 році в Нижніх Сірогозах (1960 року їх віднесено до категорії селищ міського типу) працювало 379 членів і кандидатів у члени КПРС. Парторганізація колгоспу об'єднувала 119 комуністів. Більшість їх працює безпосередньо у бригадах, ланках, на фермах.

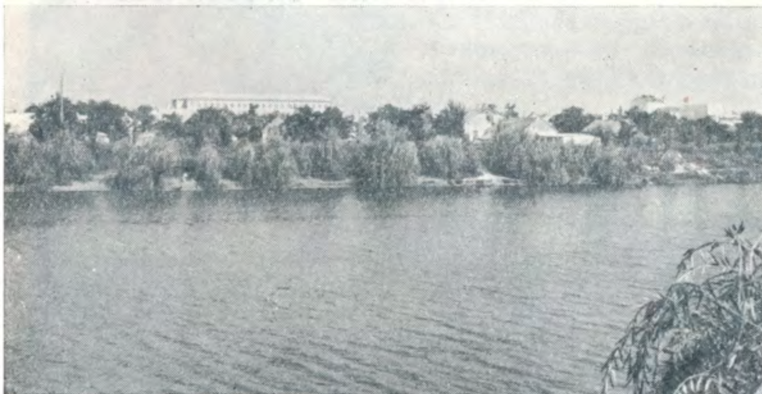
У селищі 458 комсомольців. Вони ведуть перед у соціалістичному змаганні, в організації культурно-виховної та спортивної роботи.

Велику й багатогранну діяльність розгортає селищна Рада, до якої обрано 81 депутата. Це — колгоспники, робітники, службовці. Депутатами Ради є 32 жінки. При ній працює дев'ять постійних комісій, які спираються на широкий актив. Разом з правлінням колгоспу, керівниками підприємств, установ й організацій Рада розробляє плани дальшого піднесення господарства, дбає про культуру і благоустрій селища. Сьогодні Нижні Сірогози — красиве, впорядковане селище. В центрі, на площі, височить пам'ятник засновникові Радянської держави В. І. Леніну. Біля його підніжжя завжди свіжі квіти. Їх приносять піонери, колгоспники, робітники, службовці. Центральна частина селища забудовується добротними двоповерховими будинками. Стали до ладу новий готель, приміщення великого продуктового магазину, районної друкарні, завершується будівництво красивого двоповерхового універмагу. За роки восьмої п'ятирічки індивідуальними забудовниками споруджено понад 380 будинків. Головні вулиці вкрилися асфальтом, обабіч їх ростуть фруктові дерева й квіти. Окрасою селища стали парки, що розкинулися на площі понад 25 гектарів. Наприкінці 1964 року Нижні Сірогози підключено до державної електромережі, збільшується протяжність водопроводу. Жителів селища обслуговують різні майстерні побутового комбінату. Автопідприємство, розташоване у Нижніх Сірогозах, забезпечує сполучення з усіма селами району, районним та обласним центрами.

Чимало торговельних підприємств має селище. Тут є 11 крамниць, їдальня, хлібозавод, харчокомбінат. Їхній товарооборот за восьму п'ятирічку зріс в 1,3 раза.

Поліпшилось і медичне обслуговування трудящих. Працює лікарня на 125 ліжок з хірургічним, пологовим, терапевтичним, протитуберкульозним, дитячим та інфекційним відділеннями, поліклініка, що має 12 різних кабінетів, жіночу й дитячу консультації, клінічну лабораторію. Є аптека, санітарно-епідеміологічна станція. В 1970 році тут працювало 17 лікарів і 58 працівників з середньою медичною освітою. Багато з них здобуло заслужену шану жителів селища. Це акушер-гінеколог Г. Д. Майстренко, яку відзначено чотирма урядовими наго-

Колгоспний ставок в смт Нижніх Сірогозах. 1970 р.

родами, у т. ч. орденом Трудового Червоного Прапора. В лікарні впроваджено спеціалізацію з різних видів хірургії, ведеться підготовка хірургів з числа молодих спеціалістів. Працюють дошкільні дитячі заклади.

Ще кращі перспективи медичного обслуговування населення відкриються у найближчий час. Провадиться будівництво медичного містечка — цілого комплексу дво- і триповерхових корпусів поліклініки та лікарні на 100 ліжок, службових і господарських приміщень. Міжколгоспна районна рада виділила для цієї новобудови близько мільйона карбованців.

Разом із зростанням матеріального добробуту розвивається і культура трудящих. 1083 дітей колгоспників, робітників і службовців селища навчаються в трьох школах — середній та двох восьмирічних. Красиве триповерхове приміщення середньої школи з світлими класами, добре обладнаними навчальними кабінетами, просторим спортивним залом споруджене 1964 року. Одна з восьмирічних шкіл носить ім'я Т. С. Жданова, земляка-сірогозця, учасника громадянської війни, який героїчно загинув при штурмі перекопських укріплень. Працює також середня загальноосвітня заочна школа, в якій навчається 320 чоловік без відриву від виробництва. Педколектив селища складається з 72 вчителів, більшість з яких має вищу освіту та великий досвід навчальної і виховної роботи.

У 1960 році відкрито семирічну музичну школу, в якій працює 5 кваліфікованих педагогів. На чотирьох її відділах навчається 75 дітей колгоспників, робітників і службовців. З відкриттям цієї школи у Нижніх Сірогозах підвищилась музична культура, активізувалась художня самодіяльність.

Позаурочний час школярі проводять в будинку піонерів, працівники якого організовують для учнів дитячі ранки й вечори, ведуть методичну роботу з піонервожатими, організовують роботу різноманітних гуртків — радіотехнічного, літературно-драматичного та ін. Діє також ляльковий театр, дитяча любительська кіностудія. Юні аматори створили кілька кінофільмів.

Партійні і радянські органи дбають про задоволення культурних потреб населення. При районному будинку культури працюють драматичний, хоровий, танцювальний, художнього слова та інші гуртки. Є духовий та естрадний оркестри.

Агіткультбригада районного будинку культури щороку виїжджає в колгоспи і радгоспи району з концертами та лекціями. Вона також має в своєму складі і книжкову автолавку, магазини промислових і продовольчих товарів, перукарню, стіл замовлень швейної майстерні. З 1968 року тут діє любительська кіностудія, яка вже випустила кілька кіножурналів під назвою «Перлина степу». Їх з великим інтересом переглянули трудящі селища й району. В своїх фільмах самодіяльні митці показують будні трудівників району, їх боротьбу за виконання й перевиконання планів дев'ятої п'ятирічки. В райцентрі збудовано широкоекранний кінотеатр «Комсомолець» із залом на 400 місць. 1964 року став до ладу колгоспний клуб.

У Нижніх Сірогозах, крім районних для дорослих і дітей та селищної, є бібліотеки в школах і колгоспах. Всього тут налічується понад 70 тис. книжок. Ними користуються 4320 читачів. Особливо посилився потяг трудівників до вивчення ленінської спадщини в період підготовки до 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. В бібліотеках організовувалися виставки його творів, вивішувалися фотомонтажі, які розповідали про життя і революційну діяльність творця Комуністичної партії і першої в світі Радянської держави.

Робітники, колгоспники, службовці Нижніх Сірогозів багато зробили для піднесення економіки, культури й благоустрою селища. Нині їх зусилля спрямовані на виконання нових завдань, що випливають з історичних рішень XXIV з'їзду Комуністичої партії Радянського Союзу.

О. Г. ГРИЗУНОВ, В. М. РАБИНОВИЧ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД НИЖНЬОСІРОГОЗЬКОГО РАЙОНУ

ВЕ́РБИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру і за 13 км від залізничної станції «Роз'їзд 66-й кілометр» на лінії Херсон—Запоріжжя. Дворів — 252, населення — 942 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані селища Зернове, Комсомольське, Партизани, село Чеховка.

У Вербах міститься центральна садиба радгоспу «Червоний партизан», за яким закріплено 15,4 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 14,9 тис. га орної землі, 100 га — саду. Основний напрям господарства, що має 4 відділки,— вирощування зернових культур і м'ясо-молочне тваринництво. Крім озимої пшениці, вирощуються ячмінь, жито, просо, баштанні культури. 1970 року в господарстві зібрали по 42,4 цнт озимої пшениці з гектара.

Трудові успіхи 45 передовиків радгоспу повоєнного часу відзначені урядовими нагородами. Ордена Леніна удостоєно В. М. Ващенко, В. К. Борсук, К. Г. Приходько. 57 робітників у різні роки були учасниками ВДНГ.

В селі є середня школа, де 40 учителів навчають 634 учнів, працюють будинок культури із залом на 450 місць, бібліотека, дільнична лікарня на 35 ліжок, аптека, хлібопекарня. Відкрито відділення зв'язку, побутовий комбінат, дошкільний дитячий заклад, їдальню. У Вербах є парк культури й відпочинку — один з кращих у районі.

В селі працюють 60 комуністів, 165 комсомольців.

У січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу.

На фронтах Великої Вітчизняної війни 142 жителі села боролися проти німецько-фашистських загарбників, 96 з них удостоєно орденів і медалей. На честь 46 загиблих радянських воїнів у селі споруджено пам'ятник.

ВЕ́РХНІ СІРОГО́ЗИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 8 км від районного центру і за 5 км від залізничної станції Сірогози на лінії Херсон—Запоріжжя. Дворів — 854, населення — 2503 чоловіка.

В селі розташована центральна садиба колгоспу ім. Леніна, який користується 11 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 10,8 тис. га орної землі, 56 га саду й виноградника. Спеціалізація господарства — рільництво й тваринництво м'ясо-молочного напряму.

За успіхи, досягнуті в розвитку сільського господарства у 8-й п'ятирічці, 7 колгоспників відзначені урядовими нагородами, а комбайнера Ф. Є. Куракова у 1958 році нагороджено орденом Леніна. Бригадира тракторної бригади О. Т. Волобуєва удостоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Є середня й початкова школи, в яких 40 учителів навчають 605 учнів, будинок культури із залом на 450 місць, 5 бригадних клубів, бібліотека, фельдшерсько-акушерський та ветеринарний пункти, 7 магазинів, 2 їдальні, побутовий комбінат, 3 дошкільні дитячі заклади.

В селі є відділення «Сільгосптехніки», цегельний завод потужністю 3 млн. штук цегли на рік. Прокладено водопровід, загальна протяжність якого сягає 28 км. У Верхніх Сірогозах закладено парк.

В селі працюють 91 комуніст, 225 комсомольців.

Перші писемні відомості про Верхні Сірогози належать до 1820 року, коли сюди переселилися селяни з Воронезької, Курської та інших губерній.

У січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу.

Під час Великої Вітчизняної війни 323 жителі села боролися проти ворога, 141 з них нагороджено орденами й медалями СРСР. Загинуло в боях проти німецьких загарбників 182 чоловіка.

Поблизу села виявлено скіфські кургани та сарматське поховання III—II ст. до н. е.

ВЕ́РХНІ ТОРГА́Ї — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру і за 4 км від залізничної станції «Роз'їзд 90-й кілометр» на лінії Херсон—Запоріжжя. Дворів — 272, населення — 839 чоловік. Сільській Раді підпорядковане село Нижні Торгаї.

У Верхніх Торгаях розміщена центральна садиба колгоспу «Шлях до комунізму», за яким закріплено 4,4 тис. га орної землі. Головною галуззю господарства є виробництво зерна. Розвинуте також тваринництво м'ясо-молочного напряму.

За трудові успіхи у післявоєнний час 63 передовики колгоспного виробництва відзначені орденами й медалями Союзу РСР. Ордена Жовтневої Революції у 1971 році удостоєно головного агронома І. І. Любачевського, птахівницю П. В. Яригіну.

В селі є восьмирічна школа, де 15 учителів навчають 131 учня; директор школи К. Д. Горлинський — заслужений учитель УРСР. Діють будинок культури із залом на 300 місць, бібліотека, побутовий комбінат, фельдшерсько-акушерський пункт, дошкільний дитячий заклад.

1968 року у Верхніх Торгаях споруджено пам'ятник В. І. Леніну.

В селі працюють 25 комуністів, 81 комсомолець.

Перша письмова згадка про Верхні Торгаї належить до 1886 року.

У січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу.

Під час Великої Вітчизняної війни 190 жителів села боролися проти німецько-фашистських загарбників, 70 з них нагороджено орденами й медалями. На честь загиблих односельців у селі споруджено пам'ятник.

ВІ́ЛЬНЕ — селище, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру і за 17 км від залізничної станції «Роз'їзд 66-й кілометр» на лінії Херсон—Запоріжжя. Дворів — 223, населення — 851 чоловік. Сільській Раді підпорядковані селища Змагання, Новорогачинське, село Трудове.

Радгосп «Восток», центральна садиба якого розташована у Вільному, користується 11,4 тис. га орної землі. Виробничий напрям господарства, що має 3 відділки, вирощування зернових культур, м'ясо-молочне тваринництво.

За високі показники в розвитку сільськогосподарського виробництва 42 передовики радгоспу відзначені урядовими нагородами, у т. ч. орденом Леніна — чабан В. І. Ковач.

У Вільному є восьмирічна школа, де навчається 265 учнів і працює 23 вчителі, будинок культури із залом на 450 місць, бібліотека, дошкільний дитячий заклад, відділення зв'язку.

В селищі працюють 42 комуністи, 74 комсомольці.

Вільне засноване на початку XX століття.

У січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу.

На фронтах Великої Вітчизняної війни 108 жителів Вільного билося проти гітлерівців. З них 54 відзначено орденами і медалями. Загинуло в боях проти німецьких окупантів 26 чоловік.

ДЕМ'Я́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 19 км від районного центру і за 3 км від залізничної станції «Роз'їзд 66-й кілометр» на лінії Херсон—Запоріжжя. Дворів — 426, населення — 1461 чоловік.

У селі міститься центральна садиба колгоспу ім. Чапаєва, за яким закріплено 6,3 тис. га сільськогосподарських угідь. Майже вся земля — орна. Спеціалізація — зернові культури і м'ясо-молочне тваринництво. Колгоспники вирощують озиму пшеницю, ячмінь, овес, кукурудзу, соняшник. 1970 року в господарстві зібрали озимої пшениці по 38,4 цнт з га. З допоміжних підприємств працюють 2 майстерні, пилорама, олійниця. За успіхи, досягнуті в роки післявоєнних п'ятирічок у виробництві сільськогосподарської продукції, 24 передовики удостоєно урядових нагород. Орденом Леніна нагороджено доярок Л. А. Верхоляк, Г. В. Іванову, орденом Жовтневої Революції — доярку Я. М. Бабич і тракториста І. П. Линця.

В Дем'янівці є восьмирічна школа, у якій 20 учителів навчають 289 учнів, будинок культури із залом на 450 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, дошкільний дитячий заклад на 120 місць, побутовий комбінат, їдальня. Встановлено пам'ятники В. І. Леніну та В. І. Чапаєву.

В селі працюють 61 комуніст, 121 комсомолець.

Дем'янівку засновано на початку 60-х рр. XIX ст. переселенцями з Київської і Чернігівської губерній.

У січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу.

На фронтах Великої Вітчизняної війни 358 жителів села боролися проти ворога, з них 165 удостоєно бойових орденів і медалей СРСР. У боях проти німецьких загарбників загинуло 96 чоловік.

Поблизу села у розкопаних курганах знайдено поховання кочівників XI—XIII ст. н. е.

НОВООЛЕКСА́НДРІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру і за 6 км від залізничної станції Сірогози на лінії Херсон—Запоріжжя. Дворів — 428, населення — 1535 чоловік. Сільській Раді підпорядковане селище Сірогози.

За колгоспом «Дружба», центральна садиба якого міститься у Новоолександрівці, закріплено 7,6 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. орної землі — 6,9 тис. га. Господарство спеціалізується на виробництві зерна і м'ясо-молочної продукції.

У післявоєнні роки досягнення 20 передовиків колгоспу відзначені урядовими нагородами.

У Новоолександрівці є середня школа, де 26 учителів навчають 350 учнів, будинок культури із залом на 450 місць, 2 бібліотеки, фельдшерсько-акушерський пункт, дошкільний дитячий заклад. Прокладено водопровід.

В селі працюють 48 комуністів, 139 комсомольців.

Новоолександрівку засновано 1823 року переселенцями з Чернігівської губернії.

У січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу.

Під час Великої Вітчизняної війни 375 жителів села в лавах діючої армії боролися проти німецько-фашистських загарбників, 197 з них загинуло в боях. 178 чоловік нагороджено орденами й медалями СРСР.

НОВОПЕТРІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км від районного центру і за 15 км від залізничної станції Сірогози на лінії Херсон—Запоріжжя. Дворів — 153, населення — 504 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані села Вікторівка, Косаківка.

У селі розташована центральна садиба колгоспу ім. Калініна, який користується 5,4 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4,8 тис. га орної землі. Виробничий напрям — вирощування зернових культур, м'ясо-молочне тваринництво.

Повоєнного часу за успіхи, досягнуті в розвитку сільського господарства, 16 колгоспників нагороджено орденами й медалями Союзу РСР, у т. ч. орденом Леніна П. С. Скворонського і С. Т. Тушевського.

В Новопетрівці — восьмирічна школа, в якій 13 учителів навчають 119 учнів, будинок культури із залом на 300 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, дошкільний дитячий заклад.

Є парк культури й відпочинку.

В селі працюють 23 комуністи, 52 комсомольці.

Новопетрівку заснували в XIX ст. переселенці з Київської губернії.

У січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти ворога боролося 85 жителів села. 22 чоловіка нагороджено бойовими орденами й медалями СРСР, 33 чоловіка загинуло. У селі Косаківці на могилі сержанта І. Г. Голенка встановлено пам'ятник. Він повторив подвиг О. Матросова.

ПЕРШОПОКРО́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 22 км від районного центру і за 13 км від залізничної станції Сірогози на лінії Херсон—Запоріжжя. Дворів — 504, населення — 1569 чоловік. Сільській Раді підпорядковані села Анатолівка, Богданівка, Догмарівка.

В Першопокровці міститься центральна садиба колгоспу ім. Куйбишева. За ним закріплено 8,3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 7,9 тис. га орної землі, 48 га саду і виноградника. В 1970 році тут пересічно зібрали по 36,7 цнт озимої пшениці з гектара.

Головною галуззю господарства є вирощування зернових культур, а також тваринництво м'ясо-молочного напряму. За високі показники в розвитку колгоспного виробництва 7 передовиків нагороджено орденами й медалями, у т. ч. орденом Леніна — тракториста О. Є. Білоуса, Жовтневої Революції — комбайнера Д. К. Зарютина.

У Першопокровці є середня школа, в якій 23 учителі навчають 314 учнів, будинок культури із залом на 400 місць, бібліотека, дільнична лікарня на 25 ліжок, дошкільний дитячий заклад. Є побутовий комбінат, їдальня, 4 крамниці, два парки культури й відпочинку. Прокладено водопровід.

В селі працюють 56 комуністів, 168 комсомольців.

Першопокровку засновано в XIX ст. переселенцями з Молдавії.

У січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу.

Активних учасників боротьби за встановлення й зміцнення Радянської влади на Україні жителів села М. М. Давиденка, М. П. Дем'яненка, Г. Н. Полянського, К. Г. Шпаченка у 1967 році відзначено орденами й медалями.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників боролося 407 жителів Першопокровки. Орденами й медалями СРСР нагороджено 161 чоловіка. На честь полеглих воїнів-односельців споруджено обеліск Слави. У роки тимчасової окупації частина жителів пішла до партизанського загону, яким керували І. Д. Височин та М. В. Купрій.

За роки Радянської влади 165 уродженців села здобули вищу освіту: 78 чоловік стали вчителями, 56 — інженерами, 28 — агрономами, 3 — лікарями.

СТЕПНЕ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км від районного центру і за 15 км від залізничної станції «Роз'їзд 104-й кілометр» на лінії Херсон—Запоріжжя. Дворів — 327, населення — 1220 чоловік. Сільській Раді підпорядковані селища Братське, Дальнє, Заповітне.

В селі розташована центральна садиба радгоспу «Степовий», за яким закріплено понад 12 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. орної землі — 11,6 тис. га. Виробничий напрям господарства, яке має 4 відділки,— вирощування зернових культур і м'ясо-молочне тваринництво.

За роки післявоєнних п'ятирічок 53 передовики радгоспного виробництва відзначені урядовими нагородами. Орденом Леніна нагороджено комбайнерів М. Ф. Білого, П. М. Коляду, бригадира А. В. Воловича; орденом Жовтневої Революції — Я. Т. Васильєва.

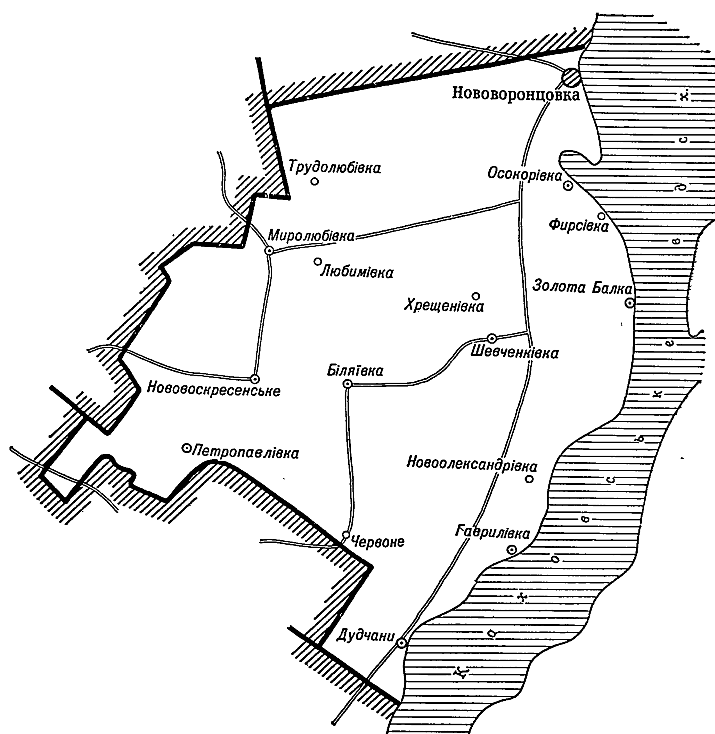
В селі — середня школа, де 37 учителів навчають 600 учнів, будинок культури із залом на 300 місць, бібліотека, дільнична лікарня на 25 ліжок, аптека, їдальня. Є також дошкільний дитячий заклад, поштове відділення, побутовий комбінат, стадіон, парк культури й відпочинку.

В селі працюють 56 комуністів, 102 комсомольці.

Степне засноване в 20-х роках XX століття.

Під час Великої Вітчизняної війни проти ворога билося 56 жителів села, з них 20 нагороджено орденами і медалями Союзу РСР. У боях проти німецьких фашистів загинуло 25 чоловік.

НОВОВОРОНЦОВСЬКИЙ РАЙОН

Площа району 0,9 тис. кв. км. Населення 27,2 тис. чоловік, у т. ч. сільського 21 тис. (77,2 проц.), міського 6,2 тис. (22,8 проц.). Пересічна густота населення 30,2 чоловіка на кв. км. З корисних копалин є вапняк, щебінь, глина. Селищній та 9 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковано 21 населений пункт. На підприємствах, в радгоспах, колгоспах, установах 51 первинна партійна, 52 комсомольські і 87 профспілкових організацій. В економіці провідне місце належить сільськогосподарському виробництву. 4 радгоспи і 10 колгоспів користуються 76,6 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 70,4 тис. га орної землі. 1971 року за високий рівень виробництва і заготівель зерна — пересічно по 38,7 цнт з кожного га посіву — Нововоронцовський район удостоєно перехідного Червоного прапора ЦК КП України і Ради Міністрів УРСР. В районі 6 промислових підприємств. Населення обслуговують 21 медичний заклад. У загальноосвітніх школах, у т. ч. 9 середніх, 8 восьмирічних, 7 початкових і школі робітничої молоді, навчаються 6038 учнів. Крім того, є сільськогосподарський технікум, сільське профтехучилище. Культурно-освітню роботу провадять 9 будинків культури, 8 клубів, 19 бібліотек, народний музей; є 20 кіноустановок. У районі 4 пам'ятники В. І. Леніну, 21 пам'ятник радянським воїнам, що загинули в роки Великої Вітчизняної війни.

НОВОВОРОНЦÓВКА

Нововоронцовка — селище міського типу, центр району. Розташована на правому березі Каховського водосховища. Відстань до Херсона 165 км, до найближчої залізничної станції Ток — 18 км. Через селище пролягає автошлях Херсон—Дніпропетровськ. Населення — 6157 чоловік.

Про давнє заселення території навколо сучасної Нововоронцовки свідчать залишки скіфського поселення, виявлені в околицях селища, а також три кам'яні баби кочівників XI—XIII століть[1].

[1] Археологічні пам'ятки Української РСР. (Короткий список), стор. 361; Записки Одесского общества истории и древностей, т. 1. Одесса, 1844, стор. 597.

У другій половині XVIII ст. на місці теперішньої Нововоронцовки були запорізькі зимівники. В останній чверті того ж століття біля дніпровського затону Великих Вод засноване село, яке спочатку називалося Миколаївкою. В історичних джерелах воно вперше згадується у 1795 році. У Миколаївці, яка належала генерал-майору фон Сталь, 1799 року налічувалося 524 жителі. Поміщик мав понад 12,7 тис. десятин землі, в т. ч. близько 9,8 тис. десятин орної[1]. У 1821 році село придбав граф М. Воронцов, який незабаром перейменував його на Нововоронцовку. Новий власник переселив сюди кріпаків з інших своїх маєтків. 1835 року тут уже мешкало 1437 кріпосних селян, у т. ч. 732 чоловіки і 705 жінок. Вони працювали на землях Нововоронцовської економії, в якій налічувалося понад 32 тис. десятин, у т. ч. орної землі, сіножатей і вигонів — близько 27,2 тис. десятин. Руками кріпаків було закладено 56-десятинний парк з фруктовим садом, який за площею займав друге місце (після Одеського) у Новоросійському краї. У маєтку засновано кінний завод, розводилися вівці[2].

Розташована на Дніпрі, в центрі великих графських володінь, Нововоронцовка стала ринком оптового збуту сільськогосподарської продукції не тільки воронцовських економій, а й навколишніх поміщиків та державних селян. У 1829 році її віднесено до розряду містечок. Тут щороку проводилося 4 ярмарки, двічі на тиждень — великі базари. Через пристань, що знаходилася поряд з Нововоронцовкою, у Малих Гирлах, велася торгівля хлібом і вовною з Херсоном, Миколаєвом, Одесою[3].

Містечко досить швидко зростало. У 1859 році в ньому налічувалося 377 дворів і 1849 жителів, з яких переважну більшість становили кріпосні селяни. Управитель Нововоронцовського маєтку перетворив життя кріпаків у справжнє пекло. Навіть сенатор фон Брадке, який у 1851 році ревізував Херсонську губернію, писав херсонському цивільному губернатору про те, що управитель карав на смерть селян, знущався з них, гвалтував жінок[4]. За скаргами кріпаків цього ката було віддано до суду, на якому він мусив визнати, що, караючи селян, застосовував «недозволені законом засоби», і все ж таки судову справу припинили. Кріпаки мріяли позбутися рабства, викупитися на волю, але для цього потрібні були великі кошти. Так, 1860 року селянин Нововоронцовки В. Скрипник, який займався торгівлею і мав деякі гроші, викупив себе і тринадцятирічного сина, заплативши 110 крб. 56 копійок[5].

За реформою 1861 року кріпаки Нововоронцовки стали особисто вільними, але землю — по 4 десятини на ревізьку душу — одержали тільки 672 чоловіки. До укладення викупних угод селяни вважалися тимчасовозобов'язаними і мали сплачувати Воронцову оброк за присадибні ділянки та відробляти тяжку панщину за польові наділи. У березні 1863 року селяни Нововоронцовки, Малих Гирлів, Фирсівки і Осокорівки відмовилися працювати на поміщика. Губернатор відрядив до Нововоронцовки поліцейського справника, який заарештував 36 найактивніших учасників заворушення і відправив їх в Херсон. На знак протесту проти поліцейських репресій 300 селян приєдналися до заарештованих. Замість того, щоб вислухати їх, губернатор наказав покарати «бунтівників» різками[6]. З 1 лютого 1864 року селян Нововоронцовки переведено на викуп. За 2688 десятин надільної землі вони

---

[1] ЦДВІА СРСР, ф. ВУА, спр. 18 336, ч. 1, арк. 182; Городские поселения в Российской империи, т. 5, ч. 2, стор. 230; Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6, приложения, стор. 142, 143.

[2] ЦДІА СРСР, ф. 919, оп. 1, спр. 1163, арк. 1; Херсонський облдержархів, ф. 22, оп. 1, спр. 7, арк. 5; А. Скальковский. Опыт хозяйственной статистики Новороссийского края, стор. 145, 146.

[3] Географическо-статистический словарь Российской империи, т. 3. СПб., 1867, стор. 518.

[4] ЦДІА СРСР, ф. 1385, оп. 1, спр. 13, арк. 4.

[5] Там же, ф. 919, оп. 1, спр. 1125, арк. 140.

[6] Там же, ф. 577, оп. 46, спр. 1162, арк. 121; Отмена крепостного права на Украине. стор. 277.

Реконструйований головний убір знатної скіф'янки (IV ст. до н. е.). Село Вільна Україна Каховського району. 1970 р.

На Каховському водосховищі. 1968 р.

Вклейка надрукована на Харківській друкоофсетній фабриці

мали сплатити 65 706 крб. 66 коп., вносячи в казну протягом 49 років разом з процентами по 3942 крб. 40 копійок[1].

Скасування кріпосного права змусило землевласників перейти до застосування найманої праці. У Нововоронцовці виник робітничий ринок, де навколишні поміщики наймали на строк або поденно сільськогосподарських робітників з числа безземельних селян Орловської, Чернігівської, Могилівської, Київської, Смоленської губерній, а також місцевої бідноти[2]. Працювали наймити тяжко, а заробляли від 3 до 10 крб. на місяць. Так, навесні 1892 року селянин з с. Малої Лепетихи Л. Ю. Ткаченко найнявся на польові роботи у Нововоронцовський маєток на 6 місяців за 42 крб., а його жінка — на 5 місяців за 17,5 крб. Причому, в укладеній угоді зазначалося, що зароблені гроші контора економії сплачуватиме наймитам на свій розсуд і харчування видаватиметься без «м'ясної порції»[3].

Жорстоко експлуатуючи сільськогосподарських робітників, поміщики з кожним роком збільшували виробництво товарного зерна й інших продуктів, які продавали на ярмарках у Нововоронцовці, а також вивозили через місцеву пристань. 1864 року на ці ярмарки було привезено товарів на 56 470 крб., а продано на 20 740 крб.[4]. У 1885 році з Нововоронцовської пристані вивезено 840,5 тис. пудів хліба, в 1910 році — близько 4,7 млн. пудів, а в 1914 році — 6 млн. пудів. Товарний хліб поставляли, головним чином, великі поміщицькі латифундії графині Воронцової-Дашкової (49 тис. десятин), князя Святополка-Мирського (6 тис. десятин), де застосовувалися сільськогосподарські машини.

На відміну від поміщицького, селянське господарство, як і в дореформений період, велося примітивно, внаслідок чого й урожайність була набагато нижчою. Так, якщо в маєтку Воронцової-Дашкової озимої пшениці в 1910 році зібрали 53,6 пуда з десятини, то в селянських господарствах лише 35[5]. Систематичні недороди, великі податки розоряли хліборобів. На кінець XIX — початок XX ст. різко збільшилася кількість безземельних і малоземельних селян. У 1905 році в Нововоронцовці 1476 селян зовсім не мали землі[6]. Вони або орендували її на кабальних умовах або наймитували. Бідняки працювали на місцевих промислових підприємствах: чавуноливарному і цегельному заводах, паровій кузні, газогенераторних млинах і олійнях. Частина населення займалася каменярським, малярно-покрівельним промислами; жителі плели корзини, варили квас, кравцювали тощо. Однак звести кінці з кінцями вдавалося небагатьом родинам.

Класова диференціація населення, жорстокий визиск бідноти багатіями прискорювали процес революціонізування селянства. 2 травня 1903 року в Нововоронцовці були розкидані рукописні прокламації, які закликали трудящих до боротьби проти царського самодержавства: «Хлопці, дружніше,— говорилося в них,— скрутимо голову Миколці... В ім'я правди — геть монархію! Хай живе свобода!»[7].

В роки першої російської революції в Нововоронцовській волості теж почався аграрний рух. Селяни вимагали зниження орендної плати за землю. На придушення селянських заворушень у Нововоронцовці, Грушівці і Куті губернські власті направили солдатів.

Робітники промислових підприємств містечка і низькооплачувані службовці Нововоронцовської економії теж взяли участь у революційних подіях в листопаді—грудні 1905 року. Вони вимагали підвищення заробітної плати й поліпшення умов праці. Виступи селян і робітників Нововоронцовки були придушені в кінці

[1] ЦДІА СРСР, ф. 577, оп. 46, спр. 1162, арк. 121.
[2] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6, стор. 263.
[3] ЦДІА СРСР, ф. 919, оп. 1, спр. 1173, арк. 10, 11.
[4] ЦДІА УРСР у Києві, КМФ № 11, оп. 1, спр. 55, арк. 67.
[5] Статистико-экономический обзор Херсонского уезда за 1910 г. Херсон, 1911, стор. 29, 30.
[6] Революционная борьба на Херсонщине в 1905—1907 гг., стор. 386, 387.
[7] Там же, стор. 40, 41.

грудня 1905 року, коли в зв'язку з оголошеним в повіті військовим станом у містечко прибув великий каральний загін[1].

У період проведення столипінської аграрної реформи почалося масове переселення селян на «вільні» землі за Урал. Перефразовуючи відому народну приказку, царські чиновники зловтішно заявляли переселенцям: «Далі їдеш — тихішим будеш». З Нововоронцовської волості селян переселяли у Сирдар'їнську, Уральську і Тургайську області. Деякі сім'ї, розорившись там остаточно, повертались в Нововоронцовку без будь-яких засобів до існування[2]. У дуже скрутному становищі опинилися бідняцькі і маломіцні середняцькі господарства: т. зв. відрубні ділянки, які були їм виділені, знаходилися далеко від містечка, часто на перелогах, і обробляти їх без достатньої кількості тягла і реманенту було неможливо. Урожаї жита і озимої пшениці на таких полях в 1914 році не перевищували 15 пудів з десятини, пшениці ярої — 5, ячменю — 20 пудів[3].

Тяжке економічне становище трудящих поглиблювалося політичним безправ'ям, неписьменністю, відсутністю належної медичної допомоги. Населення містечка в 1912 році досягло 6424 чоловік, однак протягом тривалого часу тут працював лише фельдшерський пункт. Два фельдшери обслуговували всю волость. Тільки в 1912 році відкрито амбулаторію з стаціонаром на 15 ліжок. Її медперсонал складався з одного лікаря, двох фельдшерів і акушерки. Велике поширення інфекційних захворювань змусило Херсонське повітове земство у 1914 році порушити клопотання про будівництво в Нововоронцовці інфекційної лікарні, але почалася війна, і ці плани лишилися на папері.

У 80-х роках XIX ст. в Нововоронцовці відкрили земське училище. До цього часу тут діяла лише церковнопарафіяльна школа. 1902 року збудовано приміщення для двокласної земської школи з чотирирічним навчанням. Культурно-освітніх закладів, крім «Театру-ілюзіон», де демонструвались «живі картини», у Нововоронцовці не було. 1901 року з ініціативи вчителів земської школи організовані недільні читання художньої і науково-популярної літератури з показом діапозитивів, що відбувалися в порожньому хлібному амбарі, в якому могли вміститися 800 чоловік.

У роки першої світової війни йшла масова мобілізація селян до діючої армії. В 1916 році, порівняно з 1912 роком, число жителів Нововоронцовки зменшилося на 2117 чоловік[4]. Закривалися промислові підприємства, і більшість робітників, позбавлених заробітку, йшла шукати його в інших місцях.

Повалення царизму в лютому 1917 року викликало активізацію політичної боротьби народних мас. У Нововоронцовці була проведена політична демонстрація. На початку квітня створено Раду робітничих і солдатських депутатів, а трохи пізніше — комітет сільськогосподарських робітників економії Воронцової-Дашкової. Постійну допомогу їм подавали Херсонська організація РСДРП і губернська Рада робітничих та солдатських депутатів. Перемога революційних сил в Херсоні, що сталася 17 січня 1918 року, прискорила перехід влади в губернії до рук трудового народу. Того ж місяця Радянська влада була встановлена і у Нововоронцовці.

Коли наприкінці березня — на початку квітня австро-німецькі загарбники окупували Херсонщину, селяни Нововоронцовки піднялися на боротьбу проти іноземних загарбників і їх буржуазно-націоналістичних поплічників. Під керівництвом Херсонського окружного підпільного революційного комітету в серпні 1918 року в містечку було створено підпільний волосний ревком на чолі з Ф. Й. Орленком. Нововоронцовський ревком, що мав тісні зв'язки з Дудчанським партизанським

[1] Революционная борьба на Херсонщине в 1905—1907 гг., стор. 160, 161, 298, 386, 388, 389.
[2] «Известия Херсонского уездного земства», 1914, № 31, стор. 790.
[3] Херсонський облдержархів, ф. 6, оп. 2, спр. 15, арк. 26.
[4] Список населенных мест Херсонской губернии. (По данным Всероссийской сел.-хоз. переписи 1916 г.), стор 113.

загоном, керував масовим саботажем населення, яке відмовлялося здавати хліб австро-німецьким окупаційним властям. Вороги захопили і розстріляли Ф. Й. Орленка й члена ревкому Ф. Н. Марцевого. Після краху австро-німецького окупаційного режиму і вигнання петлюрівців, наприкінці лютого 1919 року в Нововоронцовці було відновлено Радянську владу. З'їзд селянських представників від 13 волостей, що відбувся в селі Костромці (тепер Апостолівського району Дніпропетровської області) і на якому були два делегати від нововоронцовських селян, 7—8 березня 1919 року ухвалив розподілити поміщицьку землю між селянами. В ухвалі передбачалося засіяти цю землю, а бідноті виділити інвентар і тяглову силу з поміщицьких маєтків[1]. Почали працювати школи.

Але в серпні 1919 року війська генерала Денікіна захопили Нововоронцовку. Півроку тривав жорстокий білогвардійський терор. Та 4 січня 1920 року 45-а дивізія Червоної Армії розгорнула наступ на лінії Кривий Ріг — Нововоронцовка. Незабаром містечко було визволено. Почав діяти волосний ревком на чолі з більшовиком Д. Д. Тамашкіним[2]. Волвиконком, обраний у квітні, волосний земельний відділ і КНС (організований у червні) продовжили розподіл землі поміщиці Воронцової-Дашкової між безземельними і малоземельними селянами — по 2 десятини 1100 кв. сажнів на їдця. За рішенням селянських зборів 1 тис. десятин було залишено для культурно-показового господарства і створюваної при ньому агрономічної школи садівництва, виноградарства й городництва[3].

У жовтні 1920 року на території Нововоронцовської волості знову розгорнулися воєнні дії, на цей раз проти військ Врангеля. 5 жовтня в районі Нововоронцовки дислоковано Другу Кінну армію. 13 і 14 жовтня тут почалися запеклі бої з врангелівцями. В ці тяжкі дні в Нововоронцовці був створений партійний осередок з 5 чоловік[4]. Близькість фронту обумовлювала характер роботи радянських органів і партосередку. Під їх керівництвом жителі взяли активну участь у «тижні добровольця-кавалериста», «тижні допомоги фронту». Була подана допомога Червоній Армії кіньми, фуражем, теплими речами, хлібом.

Після розгрому врангелівських військ комуністи очолили мирне будівництво, яке відбувалося в дуже складних умовах: не вистачало продовольства, палива; поля заросли бур'янами. Під керівництвом комуністів селяни, колективи робітників і службовців брали зобов'язання засіяти якомога більше землі і, таким чином, допомогти трудящим Радянської країни подолати продовольчу кризу. Так, 12 березня 1921 року службовці Нововоронцовської поштово-телеграфної контори ухвалили докласти всіх зусиль до колективного засіву полів і закликали населення наслідувати їхній приклад. Нововоронцовські селяни засіяли 6988 десятин землі, а лікарі, вчителі, службовці — 213 десятин. Але їх чекало ще одне випробування — посуха. Влітку посіви зернових загинули майже всі, посіви соняшника на 70 проц., сінокоси, крім розташованих у плавнях, згоріли[5]. Треба було мобілізувати всі сили на боротьбу з голодом. До вересня 1921 року 215 родин бідняків (911 чоловік) взято на утримання Нововоронцовського волосного відділу соціального забезпечення. У 1921—1922 рр. вони одержали 2 тис. пудів борошна, 63 пуди крупи, понад 1,3 млн. крб. грішми, а також паливо, ліки[6]. Дійову допомогу голодуючим і сім'ям, які втратили в роки війни годувальників, подавала Радянська держава. Були створені

---

[1] З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 1, стор. 41—46.

[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 5, оп. 1, спр. 306, арк. 4; Херсонський облдержархів, ф. Р-3264, оп. 1, спр. 22, арк. 2; спр. 32, арк. 27; Гражданская война на Украине, т. 2, стор. 624.

[3] З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 1, стор. 163, 164, 181.

[4] Гражданская война на Украине, т. 3, стор. 581, 617; газ. «Известия» (Херсон), 15 жовтня 1920 р.

[5] Херсонський облдержархів, ф. Р-607, оп. 1, спр. 558, арк. 10; ф. Р-825, оп. 1, спр. 26, арк. 33, 34, 62.

[6] Там же, ф. Р-825, оп. 1, спр. 33, арк. 58.

пункти харчування для всіх дітей волості, організовано дитячий будинок для 100 безпритульних. Незважаючи на великі труднощі, проводилася сівба озимих.

Партосередку, новоствореному волревкому в умовах голоду доводилося вирішувати багато інших питань і, в першу чергу, боротьби з бандитизмом. На території волості лютували банди Махна, Чорного та інші. Для їх ліквідації мобілізовано комуністів, членів КНС, радянських службовців; створено бойовий загін, який налічував кілька десятків чоловік. 29 березня 1922 року до нього приєднався Дудчанський загін. Завдяки рішучій боротьбі регулярних військових частин і населення проти банд на кінець 1922 року бандитизм в основному було ліквідовано[1]. Значно поліпшилося і господарське становище в селі: відкрилися кустарні майстерні — сірникова, миловарна, шкіряна; відновив роботу газогенераторний млин; почали працювати лікарня, дитячі ясла, трудові школи[2].

Комуністи багато працювали над тим, щоб залучити населення Нововоронцовки до громадського життя. Організовувались суботники для ремонту шкільних будинків, заготівлі сушняку для лікарні. Посилилася боротьба з дитячою безпритульністю. Збиралися кошти у фонди МОДРу, «Повітрофлоту». З 1 листопада 1923 по 1 лютого наступного року було зібрано понад 42 тис. крб. З ініціативи комуністів у листопаді 1924 року члени комнезаму подали допомогу продуктами робітникам Ленінграда, що потерпіли від повені[3]. Поряд з комуністами комсомольський осередок, що виник у 1923 році, проводив велику політико-виховну і культурно-масову роботу серед селян.

Широкого розмаху набула боротьба з неписьменністю. В 1923 році товариство «друзів лікнепу» провело облік неписьменного населення до 35 років. За даними обліку з 4214 жителів Нововоронцовки тільки 1876 вміли читати й писати. В організації і роботі гуртків лікнепу найактивнішу участь взяли жіноча рада й педагогічний колектив двох шкіл, що налічував 11 учителів. У 1924 році в початкових школах навчалося 335 учнів.

На початку 20-х років у селі відкрито сельбуд, при якому працювала бібліотека, хата-читальня, сільськогосподарські курси. Тут відбувалися лекції на політичні, антирелігійні, медичні теми. Тільки за першу половину 1924 року їх проведено близько 40. Культармійці організували драматичний гурток, який влаштовував переважно безплатні вистави, а кошти з платних йшли на користь безробітних і страйкуючих пролетарів капіталістичних країн.

Велику роботу проводив Нововоронцовський комнезам, який з січня 1923 року по листопад 1924-го виріс з 32 до 140 чоловік. 1923 року серед членів КНС було 6 комуністів і 12 комсомольців[4]. У траурні дні січня 1924 року багато бідняків і середняків подали заяви з проханням прийняти їх до лав ленінської партії, щоб, як говорилося в одній із заяв, «твердо й непохитно проводити в життя намічений й прокладений вождем шлях до світлого майбутнього»[5]. Трудящі селяни поклялися віддати всі сили зміцненню дружби народів, як зіницю ока охороняти Союз Радянських Соціалістичних Республік, організатором і творцем якого був незабутній В. І. Ленін. Резолюція, прийнята загальними зборами членів КНС 8 червня 1924 року, закликала всіх незаможників бути завжди напоготові для захисту СРСР, бо буржуазні країни намагаються й намагатимуться перешкодити мирному радянському будівництву, зруйнувати підвалини, на яких стоїть Союз Радянських Соціалістичних Республік[6].

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-1887, оп. 3, спр. 358, арк. 13.
[2] Там же, ф. Р-825, оп. 1, спр. 33, арк. 58; ф. Р-1887, оп. 3, спр. 226, арк. 53; спр. 336, арк 179, 180, 182.
[3] Там же, ф. Р-1084, оп. 1, спр. 5, арк. 7, 64.
[4] Там же, арк. 79.
[5] Там же, арк. 27.
[6] Там же, арк. 47.

Комуністи, комсомольці, активісти КНС, виконуючи заповіти вождя, роз'яснювали селянам, що шлях до заможного життя лежить через кооперацію. У 1924 році в селі налічувалося 1012 дворів, з них 601 — бідняцький, 373 — середняцьких і 38 куркульських. Господарств, що мали коней, було 211, корів — 369. Селяни відчували гостру нестачу сільськогосподарського реманенту. Врожаї були низькими: озимої пшениці збирали пересічно по 45, ярої — 10, жита — 30, ячменю — 20 пудів з десятини[1].

Перші кроки на шляху виробничого кооперування селянських господарств зроблено в 1924 році. Було створено сільськогосподарський кооператив «Батрак», який налічував 218 членів, і сільськогосподарське товариство «Зелений Гай» — 250 членів, відкрито машинопрокатну станцію. Одночасно ремісники об'єдналися в 5 кустарно-ремісничих артілей (2 кравецькі, 2 шевські і жерстяників). У 1926 році в Нововоронцовці вже діяли сільськогосподарське кредитне товариство (воно об'єднувало 620 членів), товариство споживчої кооперації «Відродження» і меліоративне товариство «Дружба», яке невдовзі перетворено на товариство спільного обробітку землі «Шлях до соціалізму». З початком масової колективізації ТСОЗ перейшов на статут артілі. Колгоспникам довелося долати багато труднощів, бо артіль була організаційно й економічно слабкою. Вона мала один трактор і лобогрійку. У 1930 році до Нововоронцовки з Хрещенівки переведено кущову МТС. Щоб забезпечити станцію і колгоспи механізаторами, при МТС відкрили курси трактористів і шоферів, а в майстернях готували слюсарів і токарів. Для підвищення кваліфікації колгоспних і радгоспних кадрів створено Нововоронцовську агрономічну школу[2].

У 1932 році в Нововоронцовці в основному завершено кооперування одноосібних селянських господарств. Наступного року колгосп розділено на два господарства: «Шлях до соціалізму» й ім. Леніна. У 1935—1936 рр. ці артілі одержали акти на вічне користування землею. Вони спеціалізувалися на виробництві зерна і продуктів тваринництва. З великим ентузіазмом працювали колгоспники і, зокрема жінки, на ланах і фермах. У селі зростали новатори колгоспного виробництва. Завдяки їх зусиллям свиноферма артілі «Шлях до соціалізму» вийшли в ряди передових. За одержання й збереження в 1937—1938 рр. по 17 поросят від свиноматки колектив ферми занесено до Книги пошани ВСГВ[3]. За успіхи у вирощуванні бавовнику (14 цнт з га) ланкову цього господарства Є. Н. Січкар в 1939 році нагороджено грамотою ВСГВ.

За передвоєнні роки значно зміцніла матеріально-технічна база колгоспів. Якщо 1930 року на артільних ланах працював лише один трактор, то на початок 1941 року в Нововоронцовській МТС налічувалося 92 трактори і 40 комбайнів, якими вона обробляла землі колгоспів своєї зони[4].

Поряд з сільськогосподарським у Нововоронцовці, яка в березні 1935 року стала центром новоутвореного району, успішно розвивалося промислове виробництво. Став до ладу молокозавод, реконструйовано механічні млини й олійниці, створено райхарчокомбінат. Оновлювалося й саме село. 1938 року воно одержало електроенергію від Дніпрогесу ім. Леніна. Споруджувалися нові будинки колгоспників; збудовано приміщення ветлікарні, кінотеатру, бібліотеки. Невелику лікарню, відкриту ще в дореволюційні роки, розширили й перебудували, перетворивши на районну. В лікарні й поліклініці працювало 12 спеціалістів з вищою і середньою медичною освітою.

У передвоєнні п'ятирічки відбулися великі перетворення і в галузі культури. В 30-х роках ліквідовано неписьменність. Виконуючи закон про всеобуч, партійні,

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-822, оп. 1, спр. 45, арк. 69; спр. 108, арк. 149.

[2] Там же, ф. Р-622, оп. 1, спр. 1041 а, арк. 252; ф. Р-822, оп. 1, спр. 45, арк. 71, 72; спр. 50, арк. 31; спр. 108, арк. 149, 150.

[3] З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 3, стор. 508

[4] Херсонський облдержархів, ф. Р-3430, оп. 1, спр. 2, арк. 19.

комсомольські організації, радянські установи і органи народної освіти добилися того, що всі діти шкільного віку вчилися. У Нововоронцовці працювали 3 школи: середня, відкрита у 1935 році, семирічна і початкова.

У червні 1941 року колгоспники Нововоронцовки готувалися зібрати щедрий урожай. Вчасно відремонтована техніка МТС мала вийти в поле. Та замість збирання врожаю багатьом механізаторам і колгоспникам довелося вести бої з фашистами, що вторглися на священну радянську землю. Районна партійна організація вживала всіх заходів, щоб якомога швидше закінчити сільськогосподарські роботи. Трактористів і комбайнерів, що пішли на фронт, замінили жінки, які терміново оволоділи новими спеціальностями. Люди працювали вдень і вночі і завдяки цьому вчасно впоралися із збиранням хлібів. З наближенням фронту в Нововоронцовському районі створено народне ополчення, до якого на 21 липня записалося 1290 чоловік, з них 304 комуністи, 580 комсомольців[1]. Райком КП(б)У керував будівництвом оборонних споруд, евакуацією людей, техніки і худоби в глибокий тил.

В середині серпня почалися запеклі бої на території Херсонщини. 12 і 13 серпня фашистські літаки бомбили Нововоронцовку, серед жителів з'явилися перші поранені. Але евакуаційні роботи продовжувались аж до 17 серпня, а наступного дня в село вдерлися гітлерівські загарбники[2]. Тридцять місяців тривав режим кривавого терору. Від рук фашистів загинули місцеві жителі І. А. Коваленко, І. А. Колесник, С. С. Мілютін та багато інших.

З перших днів окупації в Нововоронцовці розгорнулася боротьба проти ворога. Вона проявилась у масовому саботажі населенням обмолоту зерна, у відмові під всякими приводами давати гітлерівцям хліб та інші продукти. Жителі подавали всіляку допомогу партизанському загону, очолюваному А. Г. Різниченком та Ф. Т. Рижиковим. Дніпровські плавні стали ареною запеклих боїв народних месників проти каральних загонів гітлерівців. Наприкінці жовтня 1941 року партизани змушені були залишити плавні; багато з них продовжувало боротьбу в підпіллі або в інших партизанських загонах[3]. Особливо нестерпним став терор окупантів взимку 1943—1944 рр., коли район став прифронтовою зоною. Багатьох жителів вороги вигнали з домівок, а майно пограбували.

Внаслідок Нікопольсько-Криворізької операції, блискуче проведеної військами 3-го і 4-го Українських фронтів, 27 лютого 1944 року Нововоронцовка була визволена від ворога частинами 6-ї армії 3-го Українського фронту[4].

Багато жителів Нововоронцовки, що перебували в лавах Червоної Армії, виявили героїзм в боях проти ворога. Близько тисячі з них нагороджено орденами й медалями. Особливо відзначився командир кулеметного взводу гвардії молодший лейтенант І. М. Бережний. У квітні 1944 року, під час прориву оборони ворога на Перекопському перешийку, кулеметники Бережного закріпилися у хутора Джулги Вірменського району. Проти них діяли дві роти фашистських автоматників і чотири «фердінанди». Осколком термітного снаряда тяжко поранило командира, на ньому загорівся одяг, але його кулемет не замовкнув. До останнього подиху І. М. Бережний косив ворога. Контратаку гітлерівців було відбито. Відважному воїну посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу[5]. З фронтів Великої Вітчизняної війни не повернулися додому 175 мешканців Нововоронцовки. На увічнення пам'яті загиблих односельців та воїнів Червоної Армії, які віддали життя за визволення села, в 1965 році його жителі спорудили монумент. 9 травня 1970 року біля цього монумента запалено вічний вогонь.

Німецько-фашистські окупанти завдали господарству Нововоронцовки величезних збитків. Техніка й інвентар були пограбовані, господарські приміщення колгос-

---

[1] Херсонская область в годы Великой Отечественной войны, стор. 51.
[2] Там же, стор. 295.
[3] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу, т. 1, стор. 345, 346.
[4] А. Н. Грылев. Днепр, Карпаты, Крым, стор. 117.
[5] Архів МО СРСР, ф. 33, оп. 793 756, спр. 5, арк. 189.

пів і МТС спалені, багато житлових будинків лежало в руїнах. У колгоспах ім. Леніна і «Шлях до соціалізму» на 20 квітня 1944 року налічувалося всього 4 голови великої рогатої худоби, 20 коней, а поголів'я свиней, овець і птиці було повністю знищено[1].

Перед партійними і радянськими органами, всіма трудящими постали дуже складні завдання — в найкоротші строки ліквідувати наслідки окупації, подати допомогу Червоній Армії. Райком комсомолу виступив ініціатором організації комсомольсько-молодіжних бригад для відбудови громадських приміщень, ремонту сільськогосподарських машин. По 12—14 годин працювали ремонтники просто неба. З трофейних машин склали кілька тракторів і автомобілів. Все це допомогло зорати і засіяти понад 440 га землі[2]. У вільний від роботи час жителі відбудовували приміщення лікарні, клубу, бібліотеки. 1 вересня за парти сіло понад 350 учнів, 13 учителів почали заняття. З допомогою держави поступово відроджувалися село і господарство артілей. За рознарядкою відповідних державних органів тільки у грудні 1944-го і квітні—травні наступного року Нововоронцовському району було виділено 177 коней, 375 голів великої рогатої худоби, близько тисячі овець і свиней[3]. З надходженням в МТС машин поліпшувався обробіток грунту. Вже на третій рік після закінчення війни врожайність зернових у колгоспах в основному досягла довоєнного рівня. У боротьбі за врожай в ювілейному 1947 році тракторна бригада, яку очолював В. І. Головко, зібрала на площі 150 га по 22 цнт пшениці з гектара.

Наприкінці 1950 року на базі двох колгоспів — «Шлях до соціалізму» і ім. Леніна — створено артіль ім. Леніна. Головою правління обрали М. К. Дудченка — організатора сільськогосподарської комуни «Червонофлотець» у с. Дудчанах. Хороший організатор і знавець сільського господарства, він зумів згуртувати трудівників колгоспу, які перетворили артіль на передове господарство.

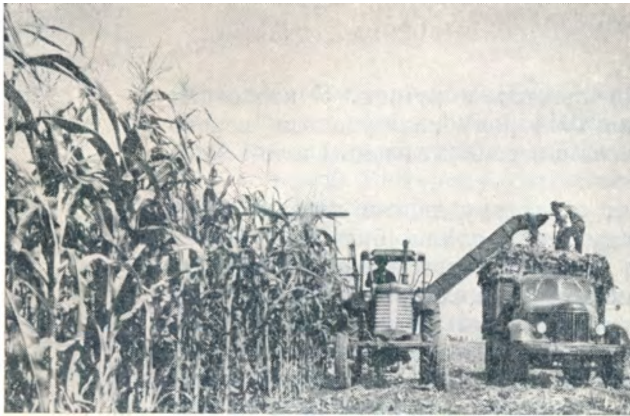
Після вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС трудівники села зосередили особливу увагу на тваринництві. Підключення колгоспу до державної електромережі дало можливість електрифікувати тваринницькі приміщення, механізувати приготування і роздачу кормів тощо. Відповідаючи ділом на заклик ЦК ВЛКСМ «Комсомольці — на ферми!», молодь Нововоронцовки і всього району включилася у всесоюзне соціалістичне змагання за зміцнення кормової бази і зростання продуктивності поголів'я худоби. Районну комсомольську організацію, очолювану Д. Т. Кунцем, 1957 року за перемогу в змаганні було занесено до Книги пошани ЦК ВЛКСМ, а комсомольський актив нагороджено медалями ВСГВ. Продуктивність тваринництва в колгоспі ім. Леніна неухильно підвищувалась. У 1959 році на 100 га угідь вироблено 251 цнт молока, 35,1 цнт м'яса і 165 кг вовни[4].

Батьківщина високо оцінила працю членів артілі: 19 її передовиків були нагороджені орденами і медалями СРСР. Орден Леніна одержав голова колгоспу М. К. Дудченко, а в 1965 році його удостоєно високого звання Героя Соціалістичної Праці. Того ж року за успіхи в сільськогосподарському виробництві 13 колгоспників відзначені орденами і медалями. З 1966 року носить на грудях орден Леніна Н. А. Кріпак. Ще дівчинкою прийшла вона на ферму. Призначили її дояркою. Наполегливо опановуючи нову професію, вона стала надоювати від кожної з 20 закріплених за нею корів по 3,5 тис. кг молока. За хорошу работу правління колгоспу послало Н. А. Кріпак вчитися до Нововоронцовського сільськогосподарського технікуму, а після закінчення навчання призначило завідуючою молочнотоварної ферми, яку вона вивела в число передових. Трудящі обрали Н. А. Кріпак депутатом районної Ради.

За роки восьмої п'ятирічки колгосп ім. Леніна виріс у велике господарство, що спеціалізується на вирощуванні і відгодівлі свиней. За ним закріплено

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-3430, оп. 1, спр. 2, арк. 16—19.
[2] Там же, арк. 1.
[3] Херсонський облпартархів, ф. 46, оп. 1, спр. 389, арк. 42, 158.
[4] Херсонський облдержархів, ф. Р-3123, оп. 1, спр. 117, арк. 1; спр. 181, арк. 17.

Збирання кукурудзи на силос у нововоронцовському колгоспі ім. Леніна. 1966 р.

близько 5 тис. га землі, з них 4 тис. га орної, 69 га саду, 94 га виноградників. Поголів'я худоби на 1 січня 1971 року становило: великої рогатої — 1640, свиней — 6500, овець — 1850. Споруджуються 2 тваринницькі комплекси. У колгоспі дбають про культуру землеробства: впроваджено і освоєно польові та кормові сівозміни, які дають можливість одержувати високі й сталі врожаї зернових та кормових культур. Середньорічна врожайність зернових у восьмій п'ятирічці становила 27,3 цнт з га. За п'ятиріччя понад план вироблено близько десяти тис. тонн зерна, трьох тис. цнт м'яса, понад дев'ять тис. цнт молока, сотні тис. яєць. В колгоспну касу надходило в середньому за рік 1700 тис. крб. прибутку.

Добре почався для трудівників Нововоронцовки 1971 рік. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 26 січня колгосп ім. Леніна за успішне виконання п'ятирічного плану продажу державі продуктів землеробства, тваринництва і птахівництва нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. Вдячні партії і уряду за високу оцінку їхнього вкладу у загальнонародну справу, трудівники колгоспу ще з більшою енергією включилися у соціалістичне змагання на честь XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України. У першому році дев'ятої п'ятирічки колгоспники зібрали небувалий врожай — в середньому по 40,9 цнт озимої пшениці і по 43,5 цнт зерна кукурудзи з га. Із 121,6 цнт м'яса, виробленого тваринниками на кожні сто га сільськогосподарських угідь, 89,8 цнт становить свинина. Того року свиноферма колгоспу дала 177 тис. крб. чистого прибутку. Дешеву свинину — по 70 крб. за центнер — виробляють О. Т. Зуєнко, М. П. Кравець. В господарстві є багато доярок, які по надоях молока перейшли тритисячний рубіж. Відмінно трудиться кавалер ордена Леніна ланкова В. Я. Менцель.

У квітні 1971 року трудові здобутки 18 передовиків Нововоронцовки було відзначено орденами і медалями. За багаторічну самовіддану працю орденом Жовтневої Революції нагороджено М. К. Дудченка, якого попереднього року односельці проводили на заслужений відпочинок, обравши почесним головою колгоспу ім. Леніна. Правління господарства очолив його учень, кавалер ордена Трудового Червоного Прапора О. І. Персистий, який був делегатом 3-го Всесоюзного з'їзду колгоспників, членом комісії по виробленню Примірного Статуту колгоспу.

Керуючою і спрямовуючою силою в господарстві є партійна організація, що налічує 70 комуністів. Члени партії працюють на вирішальних ділянках виробництва, мобілізують колгоспників на успішне виконання взятих зобов'язань. Їх незмінним помічником є комсомольська організація, що складається з 38 найбільш активних юнаків і дівчат. Майже всі вони трудяться на ланах і фермах, чимало з них — механізаторами. За успіхи, досягнуті в соціалістичному змаганні на честь XXIV з'їзду КПРС, комсомольська організація колгоспу ім. Леніна нагороджена вимпелом ЦК ВЛКСМ, а комсомольсько-молодіжна ланка І. А. Мілякевич, що відгодовує велику рогату худобу,— вимпелом ЦК ЛКСМУ.

Дедалі більшу роль в усіх сферах господарського і культурного життя селища відіграє селищна Рада. До неї обрано 82 депутати, з них 57 — робітники і колгоспники. Депутатом Ради є Герой Радянського Союзу М. П. Карнаушенко.

Парторганізація, селищна Рада, правління колгоспу повсякденно дбають про дальший розвиток промислового виробництва, зростання добробуту людей, про те, щоб з кожним роком кращим і впорядкованішим ставало селище міського типу (з 1956 р.) Нововоронцовка. За післявоєнні роки тут збудовано маслозавод, який переробляє 150 тонн молока на добу, консервний завод продуктивністю 30 тис.

умовних банок плодоовочевих консервів на добу, завод будівельних матеріалів, інкубаторну станцію, комбінат побутового обслуговування. Після встановлення нового устаткування значно збільшив обсяг вироблюваної продукції райхарчокомбінат. У майстернях районного об'єднання «Сільгосптехніки» встановлені потокові лінії для ремонту тракторів і комбайнів.

Відкриття нової середньої школи в смт Нововоронцовці. 1967 р.

Зростання економіки колгоспу, розвиток промислових підприємств сприяли підвищенню матеріального добробуту трудящих. У 1971 році на людино-день колгоспникам видано по 5 крб. 47 коп. За перевиконання норм виробітку нараховується додаткова оплата. Так, кожний з 40 працівників свиноферми додатково одержав по 45 коп. на кожний зароблений протягом року карбованець[1]. У колгоспі запроваджено оплачувані відпустки, люди похилого віку одержують пенсії.

Заможно живуть трудівники Нововоронцовки. За післявоєнний час вони спорудили 1125 житлових будинків, тобто практично житловий фонд оновлено повністю. Протягом восьмої і двох років дев'ятої п'ятирічки зведено десять двоповерхових комунальних будинків на 160 квартир, приміщення для селищної Ради. Коштом місцевого бюджету збудовані три корпуси районної лікарні, дитячий комбінат на 160 місць та ін. За рахунок райспоживспілки споруджено універмаг, п'ять спеціалізованих магазинів, хлібозавод, холодильник на 75 тонн.

За рішенням селищної Ради до 50-річчя Радянської влади було збудовано триповерхове приміщення середньої школи, літній кінотеатр на 600 місць, силами жителів закладено нові сквери, озеленено вулиці. Багато потрудилися нововоронцовські комсомольці над спорудженням стадіону, де проводяться змагання з футбола, теніса, спортивної гімнастики. 12 квітня 1970 року, в День всесоюзного комуністичного суботника, присвяченого 100-річчю з дня народження В. І. Леніна, на колгоспних ланах, в цехах, на будівництві палацу культури, озелененні і благоустрої селища працювало 2728 чоловік, які виконали робіт на 6209 карбованців.

Приємно пройти прямими широкими вулицями Нововоронцовки. З-за густих зелених віт фруктових і декоративних дерев виглядають чепурні будинки. Центральні вулиці заасфальтовані, освітлені лампами денного світла. З будівництвом Каховської ГЕС і водоймища води Дніпра безпосередньо підійшли до Нововоронцовки. Біля пароплавної пристані комсомольцями був закладений новий парк.

В селищі є районна лікарня, що має терапевтичний, хірургічний, онкологічний, неврологічний та інші кабінети. Стаціонар лікарні налічує 125 ліжок. Хворих обслуговує близько 100 медичних працівників, з них 20 лікарів.

У післявоєнні роки значно розширилася мережа освітніх закладів. У 1970/71 році в середній і початковій школах навчалося понад тисячу дітей. Більше 100 чоловік робітничої і сільської молоді здобувало освіту у вечірній та заочній середніх школах. Відкрито музичну школу. Працює сільськогосподарський технікум бухгалтерського обліку. В навчальних закладах налічується близько ста вчителів, серед них — заслужені вчительки УРСР П. Ф. Іванченко і Т. А. Ткаченко, три відмінники народної освіти.

Нововоронцовцям є де корисно і цікаво провести своє дозвілля. В районному будинку культури працюють численні гуртки і колективи художньої самодіяльності, народні університети — культури, здоров'я, сільськогосподарський,

[1] Газ. «Наддніпрянська правда», 7 квітня 1972 р.

педагогічних знань, майбутнього воїна. До послуг жителів 2 кінотеатри. Для дітей в селищі відкрито будинок піонерів, де є гуртки дитячої творчості і художньої самодіяльності. Тут проводиться велика інструктивно-методична робота з піонервожатими всіх шкіл району.

Активну участь в культурно-освітній і політико-масовій роботі беруть 112 членів районного відділення товариства «Знання». Проводиться обслуговування колгоспників у полі: випускаються бойові листки, стінгазети, даються концерти художньої самодіяльності. Бібліотеки відкрили безпосередньо на виробництві пункти видачі книг, книгопересувки. 5 масових бібліотек селища налічують понад 86 тис. книг. Крім того, населення Нововоронцовки щороку передплачує близько 10 тис. примірників періодичних видань. Тричі на тиждень виходить районна газета «Ленінський шлях».

Важливу роль у культурному житті відіграє історико-краєзнавчий музей, створений з ініціативи групи пенсіонерів. Цей музей, що працює на громадських засадах, є одним з кращих в області. Його експозиції відображають історію революційної боротьби та соціалістичних перетворень у Нововоронцовці.

Міцно входять у побут населення нові звичаї й свята. Щороку жителі селища приймають гостей з усього району на традиційному святі «Золота осінь». Плоди людської праці, щедрі дари землі демонструються на виставці. Численні учасники зведених та окремих художніх колективів віддають шану хліборобським рукам. На святі підбиваються підсумки роботи, вручаються Червоні прапори, премії та нагороди переможцям соціалістичного змагання, молодь посвячується в хлібороби.

Самовіддана праця трудящих, їх вірність рідній партії — запорука дальшого розвитку економіки й культури Нововоронцовки.

С. І. ІВАНЧЕНКО, Р. Ф. КАЛЮЖНИЙ, Н. В. МАТВІЄНКО

ДУДЧА́НИ

Дудчани — село, центр сільської Ради. Розташовані на правому березі Каховського водоймища, за 41 км від Нововоронцовки і 45 км від найближчої залізничної станції Блакитна. Відстань до пристані Гаврилівка — 8 км. Через село проходить автошлях Херсон—Дніпропетровськ. Населення — 2740 чоловік.

Як свідчать археологічні знахідки, сучасна територія Дудчан була заселена ще задовго до нашої ери. Біля села виявлено залишки поселення доби пізньої бронзи, скіфо-сарматське городище, поселення перших століть та VIII—IX ст. н. ери[1].

Село, яке спочатку називалося Перетівкою, засноване 1789 року. Першими його мешканцями були переселенці з інших місць півдня України. Пізніше власник села оселив у ньому частину своїх кріпаків з центральних губерній Росії. За даними 1795 року в Перетівці налічувалося 153 жителі[2]. Поміщик виділяв селянам землю для спорудження осель вздовж річок Підпільної і Мокрої Насоківки, на схилах Дудчанської балки. З часом село розрослося, будівлі підійшли до лінії дніпровських плавнів. Під час весняних повеней і злив селяни зазнавали великих збитків: з городів змивало родючий шар грунту і з ним усе посаджене й посіяне. А для селян городи були основним джерелом існування, бо орної землі вони майже не мали. Поміщик Старицький, який придбав село 1853 року, володів 15,6 тис. десятин, з них близько 10 тис. займали пасовища, сіножаті і тільки 580 десятин — панські й селянські посіви. Землі у поміщика було багато, а робочих рук не вистачало (1859 року в Дуд-

---

[1] Археологічні пам'ятки УРСР, т. 9. К., 1960, стор. 217; т. 10, стор. 19; Краткие сообщения Института археологии АН УРСР, вип. 5. К., 1955, стор. 49, 50.

[2] Херсонський облдержархів, ф. 14, оп. 1, спр. 51, арк. 106; Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6, приложения, стор. 148, 149.

чанах налічувалося всього 336 жителів)[1], і він примушував кріпаків працювати в своєму господарстві 6 і навіть 7 днів на тиждень. Про жорстокий визиск селян і тяжку їхню долю не раз писав герценівський «Колокол». Він вмістив скаргу дудчанського священика херсонському губернаторові, в якій говорилося, що «в маєтку Старицького селяни зазнають утисків і відробляють панщину в недільні та святкові дні»[2]. Звичайно, не за кріпаків уболівав священик, а за прибутки церковної парафії і свої особисто.

Як писав «Колокол», під час Кримської війни становище селян стало зовсім нестерпним. Жителі Дудчан були так обтяжені різними військовими повинностями, що «не мали часу сіяти хліб». Всі їхні хати були зайняті солдатами, по 30 чоловік і більше в кожній. Крім того, в селі зупинялися транспорти з хворими та пораненими, внаслідок чого спалахнула епідемія тифу, від якої протягом 5 місяців померло 114 жителів[3]. Все це підірвало селянські господарства, які дедалі зубожіли.

Не стало кращим життя дудчанських кріпаків і після закінчення війни. Сваволя поміщика не мала меж. У 1859 році невідомий кореспондент писав у «Колокол», що за найменші провини селян заковували в кайдани і відправляли за 400 верст до Старицького в його полтавський маєток. Там їх нещадно сікли різками і в кайданах же відправляли на місце проживання; час, витрачений на дорогу в обидва кінці, вони повинні були додатково відробляти в панському гоподарстві[4].

Наприкінці 50-х — на початку 60-х років серед селян поширилися чутки, що незабаром їх буде звільнено від кріпацької неволі і безкоштовно надано землю. Але за реформою 1861 року вони хоч і стали особисто вільними, однак землі одержали всього 869 десятин, переважно по ярах та балках, та й то за великий викуп. За уставною грамотою, складеною 4 липня 1862 року без участі селян, з 172 ревізьких душ наділи — трохи більше ніж по п'ять десятин — мали одержати 158 чоловік, 14 дворових зовсім позбавили землі. До переходу на викуп селяни повинні були з кожного наділу сплачувати поміщикові щороку 9 крб. сріблом або відробляти 70 днів панщини, у т. ч. 40 чоловічих і 30 жіночих. За справне відбування повинностей на користь поміщика відповідала вся селянська громада. В уставній грамоті зазначалося, що рибні лови в ставках, озерах, Дніпрі та інших річках належать виключно Старицькому. У червні 1864 року складено викупну угоду, за якою селяни мали сплатити за надільну землю 18 960 крб.[5]. Прожити з своїх наділів та ще й сплачувати великі викупні платежі більшість родин не могла, і селяни знову мусили йти працювати в поміщицькому маєтку, тепер уже як наймити.

На початку 60-х років Дудчанський маєток придбав московський купець Дурилін. Він володів 13 тис. десятин. На його землях випасалося 9 тис. тонкорунних овець, 362 голови великої рогатої худоби. Дурилін мав 220 голів робочої худоби, багато свиней. Наймити пасли і доглядали худобу, в збудованому для переробки тваринницької продукції цеху-салгані стригли овець, переробляли на продаж м'ясо. Частина жителів видобувала вапняк, рибалила, працювала на рибному заводі, у хлібних амбарах, лісному складі[6].

У пореформений час ішов процес обезземелення основної маси селянства, який особливо загострився наприкінці XIX — на початку XX ст. В 1906—1907 рр. 162 селянські господарства Дудчан, що налічували понад тисячу чоловік, мали 887 десятин надільної землі. Таким чином, на душу населення припадало в середньому 0,8 десятини. Розподіл землі по дворах свідчив про класову диференціацію

---

[1] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6, приложения, стор. 92, 148.

[2] «Колокол». Газета А. И. Герцена и Н. П. Огарева. Вольная русская типография. 1857—1867. Лондон—Женева. Факсимильное издание, вип. 3. М., 1962, стор. 588.

[3] «Колокол», вип. 3, стор. 588.

[4] «Колокол», вип. 2. М., 1962, стор. 463, 464.

[5] ЦДІА СРСР, ф. 577, оп. 46, спр. 1225, арк. 5, 7, 8, 25, 26.

[6] Список населенных мест Херсонской губернии и статистические данные о каждом поселении, стор. 420.

в селі. 19 господарств були безземельними, 16 — мали до 5 десятин, 91 — до 10, 26 — до 25, 7 — до 50 і 3 — понад 50 десятин кожне. Нерівномірно розподілялася і робоча худоба: 72 бідняцькі господарства зовсім її не мали, тоді як у 20 куркульських і міцних середняцьких господарствах було пересічно по 7 голів. Решта, 70 господарств, мала 180 голів, або в середньому по 2,5 голови робочої худоби на двір. В селі налічувалось 40 плугів, 78 букерів, 2 молотарки, тобто один плуг припадав на 4 господарства, букер — на 2, молотарка — на 80 господарств[1]. Безперечно, що переважна більшість цього реманенту знов-таки належала куркулям, що давало їм можливість економічно панувати над бідняками та середняками. Куркульська верхівка невпинно розширювала посіви за рахунок оренди землі у бідняцьких і маломіцних середняцьких господарствах, які через відсутність робочої худоби і реманенту не могли обробляти свої наділи. Багатії також прикупали багато землі. Так, якщо у глитая Яковлєва в 1897 році було 633 десятини землі, то через 5 років — вже понад 830 десятин, у Мураневич — відповідно 301 і 351 десятина[2]. Розшарування селянства призводило до загострення в селі класової боротьби.

1905 року, коли по всій Росії прокотилася могутня хвиля революційних виступів трудящих, у Дудчанах виникла соціал-демократична група[3]. Її члени на селянських сходках закликали присутніх відбирати землю у поміщиків, бо «селяни не можуть жити без землі». Виступи дудчанських селян набрали великого розмаху, але мали переважно стихійний характер. За порівняно короткий час — з 2 червня по 23 жовтня 1905 року — в економії Дуриліна та в куркульських господарствах було підпалено 7 клунь з зерном, чимало скирт соломи тощо. 8 грудня 1905 року на селянській сходці ухвалено розгромити хутір жорстокого визискувача наймитів орендаря Смирнова. У розгромі, який тривав 2 дні, брала участь також біднота з сіл Гаврилівки й Качкарівки[4]. Перелякані поміщики викликали каральний загін, який піддав селян нещадним катуванням, так що до багатьох «кликали священика для причастя». Карателі конфіскували у жителів все зерно, чимало майна[5]. До справи про підпали та розгром хутора було притягнуто 104 дудчанських та гаврилівських селян. Суд засудив керівників і активних учасників заворушень до тривалого тюремного ув'язнення. Однак значну частину обвинувачених через недостатність «складу злочину» присяжні виправдали, але пізніше, в період реакції, майже всіх їх вислано з села.

Революція 1905—1907 рр. зазнала поразки, проте місцеві власті були настільки налякані, що продовжували чекати нових виступів. У лютому 1908 року т. зв. комісія охорони Херсонського повіту ухвалила за рахунок земських коштів найняти карателів і розмістити у деяких селах, у т. ч. і в Дудчанах[6]. «Втихомирити» село, на думку уряду, мала столипінська аграрна реформа. Та її запровадження посилило розшарування сільського населення, розорення бідняцьких і багатьох середняцьких господарств і загострило класову боротьбу. Безземельних селян у Дудчанах 1912 року стало вдвоє більше, ніж 1907 року, зросла кількість безтяглих дворів[7]. Деякі селянські сім'ї розпродували своє майно і рушали до Приамур'я, сподіваючись знайти там багаті незаймані землі. Глитаї за безцінок скуповували селянські наділи і перетворювалися на справжніх поміщиків.

Куркулі, які тримали в своїх руках владу в селі, засідали разом з поміщиками і чиновниками в земстві, дбали тільки про своє збагачення. Незважаючи на на-

[1] Данные об экономическом положении селений Херсонского уезда... в 1906—1907 гг., стор. 26—29.

[2] Список землевладельцев, сельских обществ, городов и посадов Херсонского уезда с обозначением имеющегося у них количества земли на 1897 год. Херсон, 1897, стор. 75—77; Список землевладений Херсонского уезда на 1902 г., стор. 50, 52—54.

[3] Історія селянства УРСР, т. 1, стор. 466.

[4] Революционная борьба на Херсонщине в 1905—1907 гг., стор. 333, 334.

[5] Газ. «Юг», 12 листопада 1906 р.; газ. «Родной край», 17 і 19 листопада 1906 р.

[6] Наукові записки Херсонського педінституту, вип. 6, стор. 68.

[7] Статистико-экономический обзор Херсонского уезда за 1912 год, стор. 15.

стійні вимоги сільської громади, в селі так і не було відкрито навіть фельдшерського пункту. Качкарівська земська лікарня, що обслуговувала і населення Дудчан, не могла прийняти всіх недужих. У селі багато людей хворіло на туберкульоз, дизентерію та інші інфекційні хвороби.

На клопотання громади 1871 року земство відкрило в Дудчанах школу, але містилася вона у старій хаті, яку через два роки під час повені було знесено водою. В 1874 році сільська громада своїм коштом побудувала нове шкільне приміщення. Діти бідноти ходили до школи, в кращому разі, рік або два, а потім мусили залишати її. Так, у 1892 році перший клас відвідувало 44 учні, другий — 29, третій — 10[1]. В 1898 році третій клас закінчило всього 5 учнів. Напередодні першої світової війни школа стала чотирикласною.

Війна принесла трудящим розорення і голод. Сподівання на те, що з поваленням самодержавства, яке сталося в лютому 1917 року, криваву бойню буде припинено і надано хліборобам землю, не справдилися. В Качкарівській волості, до якої входили Дудчани, посилився селянський рух. Революційну роботу в селі проводив гурток «Світло», створений в травні 1917 року. Його керівник І. П. Шульга був зв'язаний з Херсонською соціал-демократичною організацією. Члени гуртка, яких у серпні налічувалося 20 чоловік, обговорювали політичні події, вивчали революційну літературу. І. Шульга писав до Херсона своїм однодумцям: «В цілому хлопці молодці. Я прямо дивуюсь, як вони беруться за справу... Збираємось чотири рази на тиждень: вівторок, четвер, суботу і неділю з 9-ї години вечора до 12-ї і більше»[2]. Гурток «Світло» був попередником комсомольської організації в Дудчанах.

Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції викликала політичне піднесення серед трудящих селян. У січні 1918 року вони встановили в селі Радянську владу, обрали Раду селянських і солдатських депутатів. Однак ще довгі три роки трудівники села не мали змоги займатися мирним радянським будівництвом. Наприкінці березня Дудчани захопили австро-німецькі окупанти. Для керівництва боротьбою народних мас проти ворога влітку 1918 року Херсонський підпільний військово-революційний комітет організував широку сітку ревкомів. Дудчанський ревком проводив роботу в трьох волостях: Качкарівській, Золотобалківській та Архангельській. Він діяв досить активно. 29 вересня в селі було розклеєно прокламації Одеського обласного комітету КП(б)У[3], що закликали гуртувати сили для рішучого виступу проти іноземних загарбників і гетьманців. У жовтні в Дудчанах, Золотій Балці і Качкарівці створено підпільну партійну організацію, яка налічувала близько 20 чоловік. За завданням ревкому підпільники мали дістати зброю, щоб озброїти нею населення і підняти повстання. Однак спроба захопити її у місцевої варти в Дудчанах не вдалася, а в Золотій Балці варту було роззброєно[4]. Наприкінці листопада 1918 року німецький гарнізон залишив Дудчани, але трудящим масам довелося вести боротьбу проти англо-франко-грецьких окупантів і Директорії.

Протягом лютого—березня 1919 року частини Червоної Армії і місцеві партизани визволили села Качкарівської волості від буржуазно-націоналістичних банд та іноземних загарбників. Незабаром за рішенням Херсонської повітової Ради селянських депутатів було створено Дудчанську волость[5]. Волосні і сільські органи Радянської влади приступили до налагодження господарського життя. 10 квітня 1919 року повітовий земельний відділ ухвалив утворити на базі колишньої економії поміщика

---

[1] Отчет Херсонской уездной земской управы о ее деятельности и о состоянии земского хозяйства в Херсонском уезде за 1892 год. Херсон, 1893, стор. 64, 65.

[2] Матеріали університетської наукової конференції молодих учених, присвяченої 100-річчю з дня народження В. І. Леніна. Гуманітарні науки. Одеса, 1969, стор. 36, 37.

[3] Херсонський облдержархів, ф. Р-3264, оп. 1, спр. 33, арк. 9, 10; Победа Советской власти на Херсонщине, стор. 133, 137.

[4] Сорок років Радянської влади на Херсонщині, стор. 37.

[5] Херсонський облдержархів, ф. Р-1887, оп. 3, спр. 162, арк. 28, 29.

Дуриліна радянське культурне господарство. Дудчанський волосний земельний відділ взяв на облік землю, тягло і реманент, зібрав дані про кількість землі в населення, вживав заходів для засіву всіх придатних для землеробства площ[1].

Однак у серпні 1919 року на Херсонщину вдерлися білогвардійські війська Денікіна. Каральний загін полковника Салікова в числі багатьох інших сіл пограбував і Дудчани. Чимало жителів села взяли участь у боротьбі проти денікінців, а потім махновців. У складі 1-го Дніпровського селянського полку, що згодом був реорганізований в 517-й полк 58-ї дивізії і увійшов до групи військ 12-ї армії, вони здійснили героїчний, майже 400-кілометровий рейд по денікінських і петлюрівських тилах (Південний похід). За мужність і безмежну хоробрість було представлено до нагороди орденом Червоного Прапора командира 3-го батальйону 517-го стрілецького полку 12-ї армії дудчанця А. О. Шульгу. Його однофамілець — комісар 3-го батальйону 12-го полку 13-ї армії І. П. Шульга, який 1918 року очолював Дудчанський підпільний ревком, загинув у бою з білогвардійцями під хутором Красним (біля Курська)[2]. Активним борцем з бандитизмом був незаможник О. Т. Шабанов.

Після вигнання денікінців на засіданні представників сіл Дудчанської волості 19 січня 1920 року був створений Дудчанський волосний революційний комітет. Протягом другої половини січня в усіх селах волості організовано сільревкоми[3].

У червні 1920 року в Дудчанах створено комітет незаможних селян, обрано його президію. Комнезам стежив за виконанням продрозкладки, вилучав у куркулів майно, награбоване ними в колишніх поміщицьких економіях; взяв на облік худобу та інвентар і використовував їх для потреб незаможників[4].

Влітку 1920 року Дудчани опинилися у прифронтовій зоні. Ревком, КНС, населення активно допомагали частинам Червоної Армії, що боролися проти врангелівців, продовольством, фуражем, гужовим транспортом; багато дудчанців стали червоноармійцями. Після розгрому врангелівських військ радянські органи почали розподіл між селянами землі — від 2 десятин 2100 кв. сажнів до 3 десятин 2330 кв. сажнів на їдця[5].

У 1921 році в Дудчанах розгорнули роботу волосний партійний осередок, що налічував 14 комуністів[6], волвиконком, сільська Рада, обрані на початку того року. Під керівництвом партосередку працювали комнезам і комсомольці села. Одним з основних своїх завдань комуністи вважали допомогу трудящим, і в першу чергу незаможникам, в освоєнні всієї площі орної землі. Бідняцьким родинам і сім'ям червоноармійців надавали насіння, допомагали зорати і засіяти землю. В березні проведено недільник для обробітку наділів родин червоноармійців, а в травні, за звітом комнезаму, «на кожну червоноармійку і кожного бідняка засіяно по півтори десятини»[7].

Однак влітку сталася посуха, яка повторилася і наступного року. Почався голод. Тяжка обстановка ускладнювалася бандитизмом, що набув у волості загрозливого характеру. Так, 25 лютого 1921 року в Дудчани вдерся великий загін махновців, який пограбував населення. 1922 року в Дудчанській волості безчинствували банди Чорного Ворона і Михаїла Архангела[8]. Боротьбу з бандитськими зграями

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-442, оп. 1, спр. 34, арк. 34; оп. 5, спр. 48, арк. 4; ф. Р-3264, оп. 1, спр. 33, арк. 11.

[2] Там же, ф. Р-3264, оп. 1, спр. 24, арк. 29; Гражданская война на Украине, т. 2, стор. 702, 703; О. Мельников, Ю. Носиков, С. Пшегодський. Про тебе, комсомол Херсонщини, стор. 116, 118, 119.

[3] Херсонський облдержархів, ф. Р-37, оп. 2, спр. 16, арк. 4, 7, 9, 13.

[4] Там же, арк. 40.

[5] З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 1, стор. 181.

[6] Херсонський облдержархів, ф. Р-1887, оп. 3, спр. 216, арк. 23; спр. 336, арк. 57.

[7] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 6—1, спр. 564, арк. 109; Херсонський облдержархів, ф. Р-1887, оп. 3, спр. 204, арк. 11.

[8] Херсонський облдержархів, ф. Р-1887, оп. 2, спр. 78, арк. 5; оп. 3, спр. 209, арк. 79; спр. 248, арк. 65.

вели регулярні частини Червоної Армії, волосна і сільська міліція, яким активно допомагало населення.

В умовах величезних труднощів — розрухи, голоду, бандитизму — партосередок і сільська Рада робили все можливе, щоб відродити зруйноване господарство, полегшити становище трудящих селян, налагодити медичне і культурне обслуговування населення. Було відкрито медичний пункт, 3 школи лікнепу. В початковій школі навчалося 140 дітей. З 1919 року в селі працювала бібліотека, в якій налічувалось понад тисячу книжок, вилучених з бібліотеки колишнього маєтку Дуриліна, з 1920 року — хата-читальня. Група інтелігенції організувала драматичний гурток. І хоча його вистави відбувалися спочатку в сараї, вони мали великий успіх у населення. Особливо пожвавилася ідеологічна і культурна робота на селі після ліквідації наслідків голоду. Урочисто проходило в 1923 році святкування міжнародного Дня молоді, організоване комсомольським осередком.

З великим піднесенням господарювали хлібороби на землі, яку дала їм Радянська влада, і добивалися хороших результатів. Про це, зокрема, свідчать сільськогосподарські виставки, які, починаючи з 1923 року, влаштовувалися в Херсонському окрузі. Так, вже на першій виставці двоє селян з Дудчан за кращі зразки озимої і ярової пшениці, жита та ячменю одержали похвальні листи[1].

Члени партосередку і комнезаму, депутати Ради багато уваги приділяли вихованню у селян почуття колективізму, залученню їх до кооперативних товариств і колективних господарств. Наприкінці 1922 року незаможники організували артілі «Економіка» та рибальську. Держава допомагала колективним господарствам інвентарем, робочою худобою, а пізніше — тракторами. 1924 року виникла артіль «Зелений гай», до якої входило 24 сім'ї. Вона мала 212 га землі, 12 голів робочої і продуктивної худоби, трактор «Інтернаціонал». Куркулі, які пролізли до колгоспу, намагалися розвалити його, але були викриті і знешкоджені. Переконавшись на прикладі перших артілей у перевагах колективного господарювання, селяни об'єднувалися в сільськогосподарські товариства. Протягом 1926—1928 рр. виникають 7 ТСОЗів: «Молот», «Серп», «Незаможник, вперед!» та інші. В них налічувалося 422 чоловіка[2]. Господарства мали по кілька голів рогатої худоби, 4 трактори «Фордзон».

У жовтні 1928 року в Дудчани прибули 20 демобілізованих моряків-чорноморців (9 комуністів і 11 безпартійних), які організували в селі комуну «Червонофлотець». Держава виділила чорноморцям 950 десятин землі, передала господарські приміщення в колишньому маєтку Дуриліна, надала кредити на ремонт будівель, придбання тягла і реманенту[3]. Незабаром в господарстві було 2 трактори, а також 16 коней, кілька голів продуктивної худоби. Авторитет комуни зростав. Уже в перші місяці після її заснування багато бідняцьких родин вступило до неї. У 1930 році комуна, яка об'єднувала 600 чоловік, перетворилася на одне з найбільших колективних господарств Херсонського округу. Очолював її М. К. Дудченко.

На початку 1930 року рух бідняцько-середняцьких верств селянства за суцільну колективізацію набув масового характеру. Величезна заслуга в цьому належала комуністам «Червонофлотця». У лютому Качкарівський райвиконком повідомив, що всі жителі Дудчан вступили до колгоспу[4]. Його було названо ім. 12-річчя Жовтня. У 1933 році комуна теж перейшла на статут артілі. З часом від колгоспу ім. 12-річчя Жовтня відокремилася артіль ім. Другої п'ятирічки. Таким чином, у передвоєнні роки в Дудчанах було три колективні господарства.

Протягом довоєнних п'ятирічок поступово міцніла матеріально-технічна база колгоспів. Так, у 1940 році 71,2 проц. сільськогосподарських робіт виконувалося

---

[1] Газ. «Херсонский коммунар», 8 вересня 1923 р.

[2] Херсонський облдержархів, ф. Р-433, оп. 1, спр. 558, арк. 114—116; ф. Р-1084, оп. 1, спр. 2, арк. 28, 35; З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 1, стор. 265, 266.

[3] Наддніпрянська моя сторона, стор. 133; газ. «Наддніпрянська правда», 25 жовтня 1928 р.

[4] Херсонський облдержархів, ф. Р-2, оп. 1, спр. 620, арк. 184.

машинами. На артільних ланах працювало 17 тракторів, 12 тракторних плугів, 9 зернових комбайнів Нововоскресенської МТС. Поліпшення обробітку грунту дало змогу підвищити врожайність сільськогосподарських культур і, насамперед, зернових. Порівняно з дореволюційним часом вона зросла в 2 рази і у 1940 році становила 18 цнт з га. Крім зернових, господарства вирощували бавовну, займалися виноградарством, тваринництвом. За високий урожай бавовни — 8,8 цнт з га — і вміле зберігання кущів винограду колгосп «Червонофлотець» у 1939 році занесений до Книги пошани Всесоюзної сільськогосподарської виставки[1]. У 1940 році в артілях Дудчан налічувалося 680 голів великої рогатої худоби, 500 свиней, близько 3,4 тис. овець, кілька тисяч штук птиці. Неподільні фонди артілей перевищили два млн. крб. На передовій лінії завжди були комуністи, хороший приклад у роботі подавали комсомольці. У передвоєнні роки велику групу колгоспників за високі виробничі показники відзначено урядовими нагородами — медалями «За трудову доблесть» і «За трудову відзнаку».

З розвитком і зміцненням колгоспного ладу підвищувався матеріальний і культурний рівень життя трудівників села. 1940 року в оселях колгоспників засвітилася лампочка Ілліча, споруджено чимало цегляних будинків. Працювали дитячий комбінат, хлібопекарня, пральня. Діяв радіовузол. Початкову школу з часом перетворено на семирічку. Вже в 1925/26 році в ній здобували знання 120 учнів. Наприкінці 30-х років у селі розпочалося спорудження типового приміщення для середньої школи, яке мало закінчитися 1941 року. Але війна перешкодила завершенню цього будівництва.

З початком Великої Вітчизняної війни чоловіки призовного віку влилися до лав Червоної Армії. Жителі, що лишились у селі, працювали вдень і вночі, щоб якнайшвидше зібрати врожай, евакуювати в глибокий тил колгоспне майно. В серпні 1941 року фронт наблизився до Дудчан. Населення подавало велику допомогу частинам Червоної Армії. Комсомольці С. І. Васильєв, В. Г. Руденко, В. С. Дем'яненко перевозили човнами червоноармійців через Дніпро.

22 серпня радянські частини залишили Дудчани. Того ж дня сюди вдерлися фашисти. Вони їхали на мотоциклах і стріляли з автоматів по всьому живому, що траплялося на їхньому шляху. Невдовзі гітлерівці схопили і по-звірячому закатували голову колгоспу ім. Другої п'ятирічки Й. Я. Коваленка[2].

Незважаючи на жорстокий терор, радянські люди чинили запеклий опір окупантам. Комуністка М. І. Олександрівська з допомогою школярок В. Олександрівської і К. Цегельник поширювала в селі антифашистські листівки, які привозила з Нововоронцовки. Гітлерівці вислідили і схопили відважних патріоток. У березні 1943 року після нелюдських катувань їх стратили[3]. Пам'ять про героїнь вічно житиме в серцях їх односельців.

Протягом березня 1944 року війська 28-ї армії 3-го Українського фронту, ведучи наступальні бої, визволили від фашистських окупантів багато населених пунктів Херсонщини. З села Ганнівки Дудчанської сільради гітлерівців було вибито 28 лютого 1944 року. Але в районі Дудчанської балки, де ворог тримав міцну оборону, радянським частинам довелося вести тривалі бої. На допомогу прийшла 109-а гвардійська стрілецька дивізія, яка в складі 10-го гвардійського стрілецького корпусу форсувала Дніпро з боку Великої Лепетихи і зайшла в тил фашистським військам. 9 березня опір окупантів було зламано і остаточно визволено Дудчани[4]. В цих боях брав участь син башкирського народу лейтенант М. Х. Губайдуллін. Під час наступу його взвод потрапив під нищівний вогонь ворожих укріплень. Обв'язавшись гранатами, лейтенант наблизився до одного з дзотів,

[1] З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 3, стор. 507.
[2] Херсонський облдержархів, ф. Р-1479, оп. 1, спр. 2, арк. 77.
[3] Херсонская область в годы Великой Отечественной войны, стор. 102.
[4] Там же, стор. 216.

але куля ворога влучила у воїна. Смертельно поранений сміливець затулив своїм тілом амбразуру дзоту. Завдяки героїчному подвигу радянського офіцера бійці прорвалися в тил гітлерівської оборони, зламали її і тим допомогли просуванню військових частин до Берислава[1]. За цей подвиг лейтенанту М. Х. Губайдулліну посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

250 жителів села мужньо боронили соціалістичну Вітчизну, 87 з них нагороджено орденами й медалями Радянського Союзу. Мешканці Дудчан І. І. Баранов та Л. Н. Савенко брали участь в партизанській боротьбі на території Чехословаччини, зокрема в повстанні у Банській Бистриці.

Невдовзі після визволення села від фашистських загарбників відновили діяльність партійні й радянські органи. Вони очолили боротьбу населення за ліквідацію наслідків окупації, відбудову господарства, якому було завдано величезної шкоди. Матеріальні збитки лише колгоспів перевищили 35 млн. крб. Німецько-фашистські загарбники зруйнували майже всі господарські будівлі і адміністративні приміщення дудчанських артілей, будинки сільської Ради, школи, пошти. Хати колгоспників, за винятком кількох, вороги перетворили на попіл.

Не шкодуючи сил, працювали жителі, щоб підняти господарство і дати армії продовольство. Селяни з своїх заощаджень вносили кошти у фонд оборони. Так, тільки в колгоспі «Червонофлотець» було зібрано 18,5 тис. крб. Трудове піднесення мас, дійова допомога Радянської держави матеріалами, худобою, машинами забезпечили відродження економіки артілей. Уже в 1945 році дудчанські колгоспи мали по кілька пар робочої худоби, а наступного року на їхні поля прийшли трактори Нововоскресенської МТС. До 1947 року господарство артілей було в основному відбудовано.

В 1951 році три колгоспи села злилися в один, за яким збережено назву «Червонофлотець». Очолив його агроном В. Ф. Підгурський. Переваги великого господарства виявилися дуже швидко: за наступний рік неподільний фонд артілі збільшився майже в півтора раза; грошові прибутки досягли в 1953 році 1673 тис. крб., а у 1956-му — 5047 тис. крб. За високі показники у розвитку сільськогосподарського виробництва велику групу колгоспників 1956 року нагороджено орденами й медалями Радянського Союзу. Коваль С. А. Заїченко — за багаторічну сумлінну роботу, чабан Д. М. Половинко — за збереження поголів'я овець та високий настриг вовни одержали орден Леніна.

В роки восьмої п'ятирічки колгосп «Червонофлотець» став багатогалузевим господарством зернового напряму. Озима пшениця займає пересічно понад 40 проц. посівної площі. Середньорічна врожайність цієї культури за п'ятиріччя становила 26 цнт з га. В ювілейному ленінському році колгоспники, включившись у всесоюзне соціалістичне змагання, зібрали з кожного га по 29,9 цнт озимої пшениці. Кукурудзу в господарстві вирощують як на зерно, так і на зелену масу, що йде на силос. Основними технічними культурами є соняшник та рицина. Колгосп має великий сад і виноградники; площа зрошуваних земель перевищує двісті гектарів.

Успішно розвиваються тваринництво і птахівництво. На початок 1971 року в колгоспі налічувалося 2,6 тис. голів великої рогатої худоби, близько двох тис. свиней, понад п'ять тис. овець, багато птиці. На тваринницьких фермах запроваджується комплексна механізація — автопоїння, роздавання кормів і прибирання приміщень, електродоїння корів. Дві молочнотоварні ферми повністю механізовано. З 1965 року в господарстві введено госпрозрахунок. Оплата праці — відрядно-преміальна. Вартість одного людино-дня в 1970 році становила від 4 до 12 крб. Доярка К. Ф. Присташ, наприклад, заробила за рік 2,2 тис. крб., тракторист М. Г. Сторчак — понад 2,7 тис. крб. Усі колгоспники мають оплачувані відпустки.

Натхненником і організатором виробничих успіхів колгоспу «Червонофлотець» є його партійна організація, що налічує в своїх рядах 69 членів та кандидатів

[1] А. Вірлич. Наші незабутні. Одеса, 1967, стор. 60; О. Мельников, Ю. Носиков, С. Пшегодський. Про тебе, комсомол Херсонщини, стор. 59.

у члени КПРС. Комуністи відіграють авангардну роль у господарському і громадському житті села. 73 проц. членів партії трудяться у сфері матеріального виробництва. Надійною опорою парторганізації, її вірним помічником у здійсненні рішень партії є 98 комсомольців. Дедалі більшу роль у виробничо-господарській діяльності колгоспу відіграє сільська Рада, серед 36 депутатів якої 30 колгоспників, решта — робітники і службовці.

Комуністи і комсомольці, депутати сільської Ради були організаторами соціалістичного змагання трудівників села за гідну зустріч п'ятдесятиріччя Великого Жовтня і сторіччя з дня народження В. І. Леніна. Підвищені соціалістичні зобов'язання, взяті на честь знаменних дат, були перевиконані. За успіхи, досягнуті в розвитку сільського господарства, Президія Верховної Ради Української РСР в 1966 році нагородила колгосп «Червонофлотець» Почесною грамотою. Велику групу його трудівників відзначено орденами і медалями. Ордена Леніна удостоєно голову колгоспу Ю. О. Оксамитну. Того ж року за плідну роботу бюро Нововоронцовського РК КП України і виконком районної Ради депутатів трудящих відзначили Дудчанську сільську Раду Пам'ятним прапором на честь 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції.

Рішення XXIV з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу запалили трудящих села на нові трудові звершення. Готуючи гідну зустріч 50-річчю утворення СРСР, вони зобов'язалися достроково виконати завдання другого року дев'ятої п'ятирічки по виробництву і продажу державі сільськогосподарської продукції.

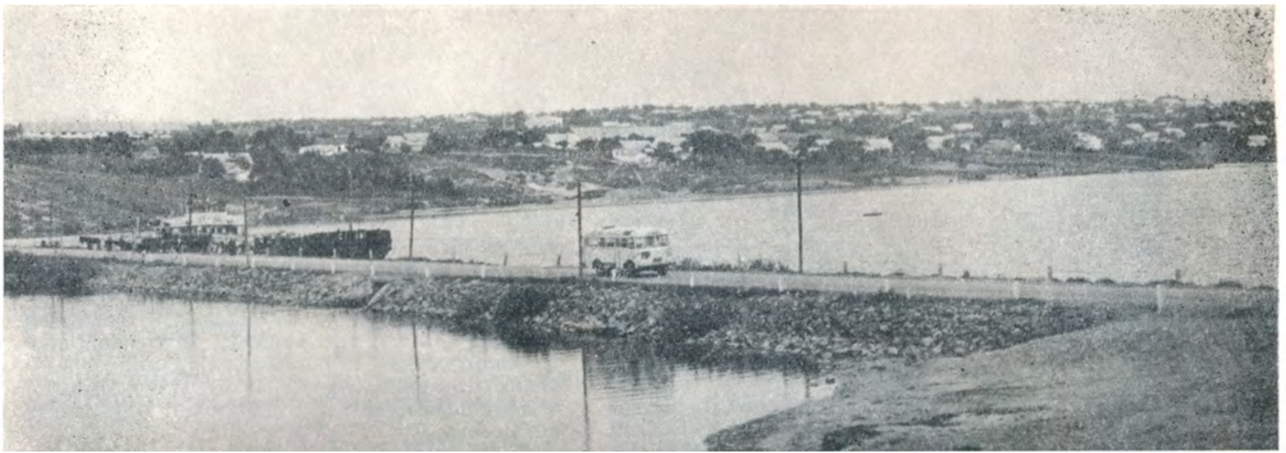
У трудівників колгоспу великі плани. В дев'ятій п'ятирічці стане до ладу птахофабрика на 56 тис. курей-несучок. Колгосп спеціалізуватиметься на розведенні та вирощуванні птиці. У 1973 році завершиться будівництво нового комплексу тваринницьких приміщень з повною механізацією всіх процесів праці. Тут утримуватиметься половина поголів'я великої рогатої худоби. За п'ятиріччя площу зрошуваних земель буде розширено в три рази. Це набагато підвищить урожайність зернових культур і забезпечить міцну кормову базу для тваринництва.

За післявоєнний час сталися величезні зміни не тільки в колгоспі, а і в самих Дудчанах. Протягом 1951—1954 рр. в зв'язку з будівництвом Каховської ГЕС і водоймища село було переміщено за лінію затоплення. Саме в цей період до Дудчан переселилося 250 родин колгоспників з артілі ім. Леніна колишньої Дрогобицької області. Органи Радянської влади надавали переселенцям велику допомогу кредитами, будівельними матеріалами, транспортом. Для швидкого завершення перебудови села Дудчанська сільська Рада та правління колгоспу створили будівельну бригаду з 150 чоловік, яка разом з колгоспниками-переселенцями спорудила багато будинків. Спільна праця на будівництві нових осель здружила місцевих жителів та переселенців. Нині населення Дудчан — єдина дружна сім'я.

Перебудоване за єдиним планом село мальовничо розкинулось на високих берегах затоки Каховського водоймища. Його повністю електрифіковано і радіофіковано. Споруджено нові приміщення сільської Ради, пошти, крамниць. Працюють їдальня, готель, майстерня побутового обслуговування. В роки восьмої п'ятирічки стали до ладу млин, олійниця, хлібопекарня. Населення обслуговують два фельдшерсько-акушерські пункти. Кваліфіковану медичну допомогу йому подають також в Гаврилівській дільничній та Нововоронцовській районній лікарнях. Для перевезення хворих колгосп придбав спеціальну автомашину. В Дудчанах відкрито дитячий комбінат на 80 місць, два садки.

На Каховському водоймищі біля с. Дудчан. 1971 р.

Вид на с. Дудчани. 1969 р.

В середній і восьмирічній школах, для яких протягом 1953—1955 рр. споруджено нові приміщення, навчається 595 учнів. У вечірній школі сільської молоді здобувають середню освіту 72 чоловіка. Переважна більшість учнів закінчує середню школу. 1971 року 19 мешканців села навчалися заочно у вузах і технікумах. Невдовзі вони поповнять загін колгоспних спеціалістів, який в першому році дев'ятої п'ятирічки складався з 39 чоловік.

Партійна організація, вчительський колектив, що налічує 65 педагогів, комсомольська організація приділяють велику увагу комуністичному вихованню молоді. Піонери і комсомольці налагодили зв'язок з багатьма сім'ями загиблих воїнів. У Дудчанській середній школі створено музей бойової і трудової слави. Силами комсомольців і молоді впорядковано могили радянських воїнів, що полягли в боях за визволення села від гітлерівців; посаджено парк, побудовано стадіон.

З кожним роком зростає політична і громадська активність трудящих. Вони охоче працюють в 30 вуличних комітетах, в народній дружині тощо. Жіноча рада всіляко сприяє тому, щоб у побут населення входили нові обряди й свята.

Жителі Дудчан брали активну участь в обговоренні, а через депутатів сільради — і затвердженні генерального плану розвитку і реконструкції рідного села. За цим планом створюватимуться адміністративний та культурно-побутовий центри, а також значно розшириться зона відпочинку для населення. Площа під житловим фондом зменшиться з 550 до 150 га за рахунок будівництва двоповерхових будинків.

Готуючись до свята всього радянського народу — 50-річчя утворення СРСР, — жителі Дудчан впорядковують і прикрашають село, висаджують дерева, квіти. Будівельники закінчують спорудження нового будинку культури, кількох житлових будинків тощо.

Самовідданою працею трудящі Дудчан прагнуть примножити багатства, зміцнити могутність Радянської держави.

Є. О. ГРУШКЕВИЧ, С. В. ПШЕГОДСЬКИЙ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД НОВОВОРОНЦОВСЬКОГО РАЙОНУ

БІЛЯЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 37 км від районного центру і 22 км від залізничної станції Блакитне на лінії Херсон—Дніпропетровськ. Дворів — 230, населення — 857 чоловік. Сільраді підпорядковане село Українка.

У Біляївці міститься центральна садиба колгоспу «Степовий», за яким закріплено 5,3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 5,1 тис. га орної землі. Напрям господарства — виробництво зернових культур, м'ясо-молочної продукції. 1970 року зібрано озимої пшениці пересічно по 41 цнт з га. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва 35 передовиків колгоспу відзначено урядовими нагородами, у т. ч. тракториста С. М. Котляра, ланкового А. Г. Сухомлина — орденом Леніна, бригадира О. К. Гелеверя — орденом Жовтневої Революції. 1967 року колгосп «Степовий» був учасником ВДНГ СРСР, одержав диплом 2-го ступеня.

В селі є восьмирічна школа, в якій 19 учителів навчають 209 учнів, будинок культури із залом на 350 місць, бібліотека. Відкрито фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла. Закладено парк.

У Біляївці працюють 37 комуністів, 86 комсомольців.

Село засноване 1888 року переселенцями з Одеси, Нововоронцовки, Золотої Балки та ін. місць.

У січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу.

Партійний осередок утворено в 1922 році.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 68 жителів села, з них 56 чоловік загинуло, 13 — нагороджено орденами і медалями.

За роки Радянської влади 15 уродженців села стали вчителями, 8 — лікарями, 6 — агрономами, 3 — інженерами.

ГАВРИЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на березі Каховського водосховища, за 34 км від районного центру і за 70 км від залізничної станції Ток на лінії Нікополь—Апостолове. Дворів — 508, населення — 1923 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Новоолександрівка.

У Гаврилівці розміщено центральну садибу колгоспу «Шлях до комунізму», за яким закріплено 3,3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,8 тис. га орної землі, 70 га садів та виноградників. Напрям господарства — виробництво зернових культур, м'ясо-молочної продукції. Працюють ремонтна майстерня, відділення «Сільгосптехніки».

За успіхи у розвитку сільськогосподарського виробництва 23 передовиків відзначено урядовими нагородами, у т. ч. орденом Леніна — голову колгоспу заслуженого агронома УРСР В. О. Мальта, доярку Г. М. Бібкович.

В селі є середня школа, в якій 29 учителів навчають 345 учнів, профтехучилище, будинок культури із залом на 350 місць, 2 бібліотеки з фондом понад 14 тис. книжок. За післявоєнний час споруджено 250 житлових будинків, приміщення дільничної лікарні на 35 ліжок. Відкрито побутовий комбінат, дитячі ясла. Прокладено водопровід.

У Гаврилівці працюють 67 комуністів, 324 комсомольці.

Село засноване 1780 року як маєток російського поета Г. Р. Державіна.

Навесні 1906 року селяни Гаврилівки розгромили куркульський хутір.

У січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу.

На фронтах Великої Вітчизняної війни в боротьбі проти ворога брали участь 138 жителів, з них 54 чоловіка загинуло, 83 — нагороджено орденами і медалями. В селі встановлено пам'ятник загиблим воїнам-визволителям.

В Гаврилівці живуть дві матері-героїні — Г. М. Задерій та Г. М. Сливканич.

Поблизу Гаврилівки виявлено залишки поселення, кургани та безкурганний могильник доби бронзи, рештки скіфо-сарматського городища і могильник. Досліджено ранньослов'янське поселення та могильник черняхівської культури (II—VI ст. н. е.), а також поховання кочівників X—XII ст. н. е.; знайдено кілька половецьких кам'яних баб.

ЗОЛОТА БАЛКА — село, центр сільської Ради, розташоване на березі Каховського водосховища, за 25 км від районного центру і 42 км від залізничної станції Ток. Дворів — 579, населення — 2025 чоловік. Сільраді підпорядковане село Михайлівка.

В Золотій Балці розміщено центральну садибу колгоспу «Зоря комунізму», за яким закріплено 4,6 тис. га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 4,1 тис. га орної землі, з них 250 га зрошуваної, 70 га садів та виноградників. Напрям господарства — виробництво зернових культур, м'ясо-молочної продукції. 1970 року озимої пшениці зібрано в середньому по 36 цнт з га. Працюють молоко- та хлібоприймальний пункти, ветеринарний пункт.

За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва в роки восьмої п'ятирічки 10 трудівників колгоспу відзначено урядовими нагородами, у т. ч. орденом Жовтневої Революції — завідуючого тваринницькою фермою О. Я. Рудомана.

В Золотій Балці є середня та початкова школи, в яких 41 учитель навчає 436 учнів, а також вечірня школа, клуб із залом на 250 місць, бібліотека. Відкрито дільничну лікарню на 25 ліжок, дитячі ясла. За післявоєнні роки споруджено понад 500 житлових будинків, прокладено водопровід.

Лікаря-терапевта місцевої лікарні З. Ю. Гончарову обрано депутатом Верховної Ради УРСР.

В селі працюють 68 комуністів, 187 комсомольців.

Золота Балка заснована 1780 року. Наприкінці 1905 року озброєні селяни розгромили хутір Нововоронцовської економії.

У січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 165 жителів села, з них 34 чоловіка загинуло, 78 — нагороджено орденами і медалями. В селі встановлено пам'ятник загиблим воїнам-визволителям.

Поблизу сіл Золотої Балки та Михайлівки виявлено залишки неолітичного поселення; вперше на Україні досліджено рештки поселення доби ранньої бронзи з кам'яними укріпленнями, виявлено також два могильники доби бронзи. Досліджено скіфо-сарматське городище, поселення та два могильники. Знайдено залишки поселення черняхівської культури; поховання кочівників VIII—IX століть.

МИРОЛЮ́БІВКА (до 1917 року — Мала Воронцовка, до 1964 року — Іванівка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 28 км від районного центру і 15 км від залізничної станції Висококопілля на лінії Херсон — Дніпропетровськ. Дворів—302, населення — 1052 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Любимівка і Трудолюбівка.

В селі розміщено центральну садибу колгоспу ім. Чапаєва, за яким закріплено 5,3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 5,1 тис. га орної землі. Напрям господарства — виробництво зернових культур, м'ясо-молочної продукції. 1970 року зібрано озимої пшениці пересічно по 44 цнт з га. В роки восьмої п'ятирічки 7 передовиків господарства нагороджено орденами і медалями, у т. ч. орденом Жовтневої Революції — чабана С. В. Радченка, головного інженера С. В. Єчкала.

У Миролюбівці є середня школа, в якій 23 учителі навчають 318 учнів, будинок культури із залом на 300 місць, бібліотека. За післявоєнні роки збудовано 150 житлових будинків, відкрито фельдшерсько-акушерський пункт, 2 дитячі садки, побутову майстерню, споруджено стадіон.

В селі працюють 38 комуністів, 147 комсомольців.

Малу Воронцовку засновано 1828 року.

У січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу.

У 1922 році організовано комуністичний осередок.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 142 жителі села, з них 69 чоловік загинуло, 88 — за бойові подвиги відзначено урядовими нагородами. В центрі села встановлено пам'ятник загиблим воїнам-визволителям.

НОВОВОСКРЕСЕ́НСЬКЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 40 км від районного

У шкільній майстерні с. Нововоскресенського. 1966 р.

центру і 18 км від залізничної станції Блакитне. Дворів — 610, населення 2105 чоловік.

В Нововоскресенці розміщено центральну садибу колгоспу «40 років Жовтня», за яким закріплено 7,8 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 7,4 тис. га орної землі, 87 га садів. Напрям господарства — виробництво зернових культур, м'ясо-молочної продукції. Допоміжні підприємства — ремонтна майстерня, млин, олійниця. В селі є відділення «Сільгосптехніки», ветеринарний пункт.

За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва 17 трудівників колгоспу відзначено урядовими нагородами, у т. ч. орденом Жовтневої Революції — Н. Н. Гусаренко.

В селі є середня і восьмирічна школи, в яких 28 учителів навчають 351 учня, будинок культури із залом на 400 місць, бібліотека з фондом 11 тис. книг. Відкрито дільничну лікарню на 25 ліжок, 2 дитячих ясел, 2 побутові майстерні. Споруджено стадіон, насаджено парк, прокладено водопровід.

В центрі села встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

В селі працюють 75 комуністів, 164 комсомольці.

Нововоскресенське засноване на рубежі XIX—XX століть. За активну участь в революційних подіях 1905—1907 рр. 54 селян було піддано жорстоким покаранням.

У січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу.

На початку 1920 року створено партійний осередок.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 292 жителі села, з них 115 чоловік загинуло, 129 — відзначено урядовими нагородами. Окупанти замучили колгоспницю-активістку села Л. Д. Борисенко, яка проводила серед односельців антифашистську агітацію.

На честь 50-річчя Радянської влади уродженця села С. Х. Вовка — активного учасника громадянської війни — нагороджено орденом Червоного Прапора.

В селі встановлено 2 пам'ятники воїнам, що загинули в роки громадянської та Великої Вітчизняної воєн.

ОСОКОРІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на березі Каховського водосховища, за 10 км від районного центру і 34 км від залізничної станції Ток. Біля села проходить шосе Херсон—Дніпропетровськ. Дворів — 713, населення — 2260 чоловік. Сільраді підпорядковане село Фирсівка.

В Осокорівці розміщено центральну садибу колгоспу «Україна», за яким закріплено 8,5 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 7,3 тис. га орної землі, 123 га садів і 98 га виноградників. Напрям господарства — виробництво зернових культур, м'ясо-молочної продукції. У 1954, 1956, 1958 рр. артіль була учасником ВСГВ. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва, на честь 50-річчя Великого Жовтня колгосп «Україна» нагороджено Пам'ятним прапором ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС. За самовіддану працю 28 трудівників села відзначено урядовими нагородами, у т. ч. орденом Леніна — ветерана колгоспу В. І. Головка, комбайнера В. І. Згоника, орденом Жовтневої Революції — колишнього голову колгоспу В. В. Ходкова.

М. П. Нагорний — Герой Радянського Союзу, уродженець с. Фирсівки. Фото 1946 р.

В селі є середня та восьмирічна школи, в яких 40 учителів навчають 451 учня, будинок культури із залом на 400 місць, бібліотека. У післявоєнні роки споруджено 650 житлових будинків, приміщення фельдшерсько-акушерського пункту, дитячого садка, відкрито 2 магазини, їдальню. Прокладено тротуари, водопровід.

В Осокорівці працюють 71 комуніст, 197 комсомольців.

Село засноване 1783 року кріпаками-втікачами з Київської, Полтавської, Тульської та Тамбовської губерній.

Під час революції 1905—1907 рр. селяни виступили проти місцевих поміщиків, ділили їхнє майно, землю, рубали ліс.

У січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу.

Уродженка Осокорівки А. А. Скорик була делегатом III Всеросійського з'їзду Рад, членом ВЦВК у 1923—1927 рр.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 276 жителів села, з них 147 чоловік загинуло, 98 — нагороджено орденами та медалями. В селі встановлено пам'ятник загиблим воїнам. Уродженця Фирсівки гвардії старшого сержанта М. П. Нагорного за форсування Дніпра і мужність та відвагу, виявлені під час визволення с. Нивок Житомирської області, удостоєно високого звання Героя Радянського Союзу.

На околицях Осокорівки знайдено курган і безкурганний могильник доби бронзи, залишки двох поселень — скіфського та перших століть нашої ери.

ПЕТРОПА́ВЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 45 км від районного центру і 20 км від залізничної станції Блакитне. Дворів — 210, населення — 677 чоловік. Сільраді підпорядковані села Майське та Червоне.

В Петропавлівці міститься центральна садиба радгоспу ім. Щорса, за яким закріплено 6,5 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 5,7 тис. га орної землі. Напрям господарства — виробництво м'ясо-молочної продукції і зернових культур. 1970 року зібрано пересічно по 43 цнт озимої пшениці з гектара.

У роки восьмої п'ятирічки за самовіддану працю 8 трудівників радгоспу нагороджено орденами і медалями.

В селі є восьмирічна школа, в якій 16 учителів навчають 157 учнів, клуб із залом на 300 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

У Петропавлівці працюють 25 комуністів, 61 комсомолець.

Село засноване наприкінці XIX століття.

У січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 99 жителів, з них 71 чоловік загинув.

В селі встановлено пам'ятник полеглим радянським воїнам.

ШЕВЧЕ́НКІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 21 км від районного центру і 32 км від залізничної станції Високопілля. Дворів — 144, населення — 447 чоловік. Сільраді підпорядковані селище Ленінське, села Петрівка, Хрещенівка.

В селі розміщено 1-у комплексну бригаду колгоспу «Маяк» (центральна садиба в с. Хрещенівці), за яким закріплено 4,2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4 тис. га орної землі, 56 га саду, 65 га виноградників. Напрям господарства — виробництво зернових культур, м'ясо-молочної продукції. За самовіддану працю 24 трудівників відзначено урядовими нагородами, у т. ч. орденом Леніна — голову колгоспу М. Ф. Фузова. Ланкового механізованої ланки М. А. Топчія удостоєно високого звання Героя Соціалістичної Праці.

У Шевченківці є початкова школа, клуб із залом на 150 місць, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла.

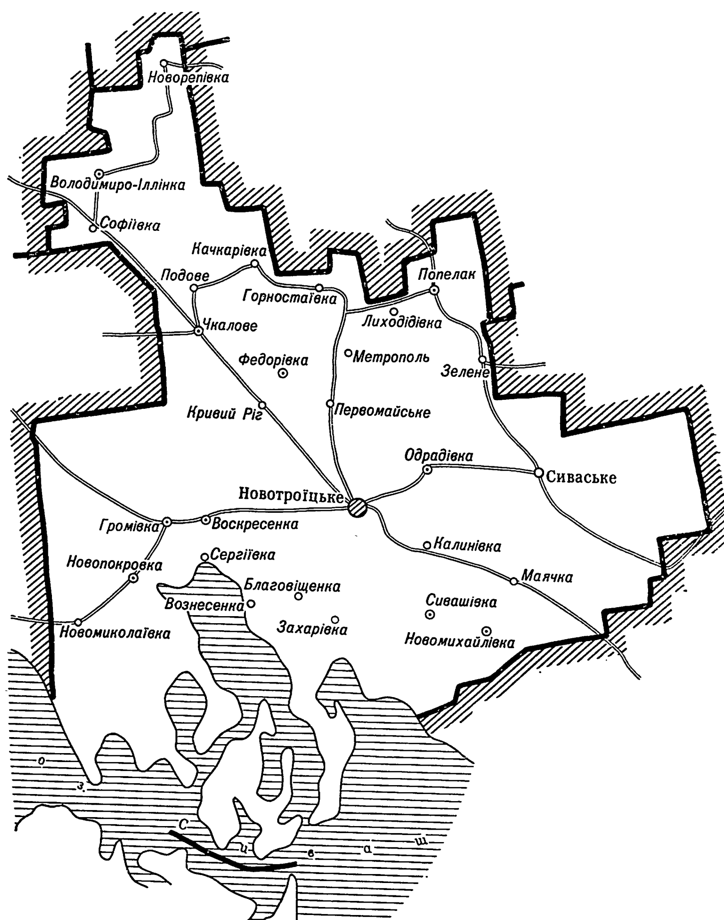
В селі працюють 15 комуністів, 17 комсомольців.

Село засноване в середині XIX століття.

У січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 115 жителів, з них 37 чоловік загинуло, 27 — нагороджено орденами і медалями.

НОВОТРОЇЦЬКИЙ РАЙОН

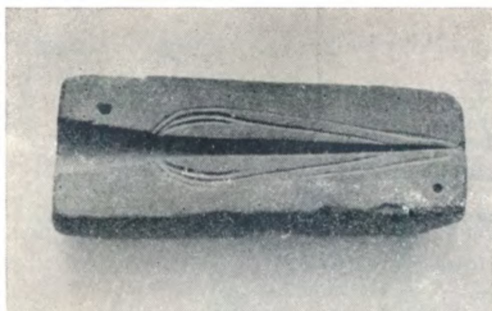
Площа району — 2,1 тис. кв. км. Населення — 43,8 тис. чоловік, у т. ч. сільського 29,9 тис. чоловік (68,2 проц.), міського 13,9 тис. чоловік (31,8 проц.). Густота населення — 20,8 чоловік на кв. км. Двом селищним і 10 сільським Радам підпорядковано 54 населені пункти. У районі — 70 первинних партійних, 74 комсомольські і 107 профспілкових організацій. В економіці провідне місце належить сільськогосподарському виробництву, є також підприємства місцевої промисловості. Тут розташовано 6 радгоспів і 13 колгоспів. За ними закріплено 176,5 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. орної землі — 146 тис. га. Основними галузями сільського господарства є виробництво зерна, технічні культури, овочівництво, м'ясо-молочне тваринництво. Є сім промислових підприємств. Населення обслуговують 50 медичних закладів. Налічується 44 загальноосвітні школи, з них 10 середніх, 16 восьмирічних, 16 початкових, вечірня, а також школа-інтернат. В них навчається 9139 учнів. Культурно-освітню роботу ведуть 11 будинків культури, 30 клубів, 33 бібліотеки, народний музей, 50 кіноустановок. У районі 9 пам'ятників В. І. Леніну, 30 — воїнам, що загинули у роки Великої Вітчизняної війни.

НОВОТРОЇЦЬКЕ

Новотроїцьке — селище міського типу, центр району. Розташоване за 170 км від обласного центру. До залізничної станції Новоолексіївка 27 км. Через селище проходить автошлях Херсон—Каховка—Генічеськ і вузькоколійна залізниця Новоолексіївка—Іванівка. Населення — 8226 чоловік. Селищній Раді підпорядковані села Благовіщенка і Захарівка.

Поблизу селища знайдено ливарну форму доби пізньої бронзи.

Новотроїцьке засноване на місці колишнього аулу Сарабулат селянами-втікачами з різних губерній Росії та України. Перша писемна згадка про аул належить

Ливарна форма доби пізньої бронзи для виготовлення наконечників списів. Знайдена поблизу смт. Новотроїцького. Фото 1972 р.

до початку XIX ст.[1]. Після переселення у 1860—1861 рр. частини ногайців, які кочували в приазовських степах, до Туреччини, спустіло 96 аулів. Царський уряд вживав термінових заходів, щоб заселити ці землі. На початку 60-х років XIX ст. в Сарабулаті оселилися державні селяни з Чернігівської губернії і 30 родин з села Агаймани Мелітопольського повіту[2]. Сюди прибували нові групи переселенців і кількість населення швидко зростала. Згодом назва Сарабулат зникає і в офіційних документах село іменується Новотроїцьким, хоч дві паралельні назви ще зберігалися майже до 1917 року.

У 1862 році Новотроїцьке стало волосним центром і входило до складу Дніпровського повіту. Жителі села переважно займалися хліборобством і вівчарством, а невелика частина — різними ремеслами. Найбільшого поширення набули чинбарство, шевство, шиття кожухів, прядіння вовни і в'язання з неї панчох та рукавичок. Свою продукцію селяни збували місцевим крамарям, або на ярмарку, який збирався тут двічі на рік. Полотняні вироби народних умільців, художньо оформлені українським рослинним орнаментом, мали широкий попит.

У перші роки розмір земельного наділу для переселенців не визначався. Селяни користувалися такою кількістю землі, яку могли обробити. У 1867 році в селі проведено перший переділ 12 886 десятин землі, закріпленої за сільською общиною[3]. На кожну ревізьку душу припало 12 десятин[4]. Але за браком реманенту й тягла вже у 80-х роках XIX ст. 192 селянські двори не в змозі були самостійно господарювати. Доводилося вдаватися до супряги чи найму. 133 двори щороку посилали чоловіків або жінок на сезонні заробітки.

Оскільки державним селянам, які тут поселилися після реформи 1861 року, виділили переважно непридатну землю, то вони домагалися, щоб їх переселили до Мелітопольського повіту. Представники місцевої влади умовляли селян не порушувати цього питання, а коли умовляння й погрози не допомогли, до села ввели військову команду[5]. Скрутне становище, в якому перебувало більшість селянських господарств, ускладнювалося ще й різними поборами та платежами. Після царських указів про поземельний устрій державних селян жителі Новотроїцького почали сплачувати казні щорічний внесок — «державну оброчну подать» — в сумі 3274 крб. Крім того, з них стягали ще й податки та платежі — земський, волосний, мирський, подушний, які становили 6380 карбованців[6].

Серед селян зростало незадоволення існуючим ладом. Вони самовільно захоплювали сусідні поміщицькі землі та випасали худобу на панських угіддях. У роки першої російської революції 1905—1907 рр. у волості розповсюджувалися листівки антиурядового змісту[7]. Революційну пропаганду в Новотроїцькому проводив колишній учень агрошколи Х. Є. Надточій, якого було виключено з школи за зв'язки з революційною молоддю. Разом з революційно настроєними селянами він скликав збори і мітинги, на яких ставилися вимоги про зниження орендної плати та підвищення платні наймитам[8].

---

[1] ЦДВІА СРСР, ф. ВУА, спр. 19 058, арк. 8.
[2] Херсонський облдержархів, ф. 14, оп. 2, спр. 309, арк. 24.
[3] Список землевладельческих, крестьянских и казенного ведомства земель Днепровского уезда Таврической губернии, облагаемых земскими сборами на 1899 год. Алешки, 1900, стор. 378.
[4] Херсонський облдержархів, ф. 14, оп. 2, спр. 315, арк. 4, 5.
[5] ЦДІА СРСР, ф. 1291, оп. 52, спр. 214, арк. 4.
[6] Сборник статистических сведений по Таврической губернии, т. 2, таблиці А-4, А-5.
[7] Кримський облдержархів, ф. 26, оп. 3, спр. 493, арк. 15, 188.
[8] Херсонський облпартархів, ф. 3562, оп. 1, спр. 226, арк. 4.

Запровадження столипінської аграрної реформи посилило дальший процес розшарування села, сприяло зростанню куркульських господарств. Місцеві багатії прибрали до своїх рук земельні ділянки сільської бідноти. Так, глитай Павленко придбав понад 120 десятин землі та 18 садиб у розорених податками селян, а потім здавав їм же в оренду. Безземельні селяни поповнювали ряди сільських пролетарів, які в пошуках заробітків йшли найматися на роботу до поміщицьких економій та місцевих куркулів, або ж виїжджали в міста.

Напередодні першої світової війни Новотроїцьке було вже великим селом, де проживало понад 3 тис. чоловік. Тут розміщалися волосна управа, приватні лавки, аптека. На вулиці, що пролягла через центр села, стояли добротні будинки місцевих багатіїв. На околицях тулилися убогі селянські хатини. Бідняцькі мазанки, здебільшого збудовані з саману, мали глиняні долівки й дах, маленькі віконця. В хаті стояли саморобні дерев'яні меблі — ослін, лава та широкий піл, що правив за ліжко. Жителі терпіли від нестачі води. Тому село вражало бідністю зелених насаджень. Один колодязь глибиною 18—25 метрів копали спільно на 2—3 вулиці, і він, звичайно, не міг задовольнити потреби на воду. На околицях села стояло 24 вітряки, що належали куркулям. Вони мали також 2 парові млини, олійню та крупорушку.

1888 року в селі відкрито земську лікарню на 50 ліжок, яка обслуговувала населення всієї волості. Тривалий час тут працював один лікар, а з 1903 року штат поповнився ще трьома фельдшерами й акушеркою.

Про низький стан освіти свідчить той факт, що в початковій школі 1884 року навчалося тільки 42 хлопчики і 15 дівчаток. Тому не дивно, що з 1857 жителів Новотроїцького вміли читати й писати лише 110 чоловіків і 5 жінок[1].

Перша світова війна призвела до остаточного занепаду більшості селянських господарств. На фронт пішли всі здорові чоловіки. У селі залишилися жінки, діти й старики. Їм було не під силу обробляти землю примітивним знаряддям і при нестачі тягла.

Після перемоги Лютневої революції в селах Дніпровського повіту у квітні 1917 року почали виникати Ради селянських депутатів. Прагнучи послабити зростання революційного руху на селі, меншовицько-есерівська повітова Рада і повітовий комісар провели кілька районних з'їздів селян і землевласників для врегулювання земельних відносин. 28 травня 1917 року такий з'їзд скликали у Новотроїцькому, на якому заможні господарі намагалися відстояти свої інтереси. Але вже у травні — червні почали виникати земельні комітети, які під тиском селян приймали рішення, де відзначали, що земля повинна належати тим, хто її обробляє[2].

Звістку про перемогу пролетаріату в Петрограді мешканці села зустріли з великою радістю. Відбувся мітинг, на якому селяни гаряче вітали перемогу Жовтневої революції[3]. У січні 1918 року в Новотроїцькому встановлено Радянську владу, обрано Раду селянських депутатів, яка з перших днів свого виникнення взялася за налагодження роботи школи, лікарні, організацію бідняцьких мас на боротьбу проти різних проявів з боку ворожих елементів. Земельна комісія приступила до наділення малоземельних й безземельних селян землею. Однак мирний перепочинок тривав недовго. У квітні 1918 року Новотроїцьке захопили австро-німецькі війська. Боротьба трудящих України проти окупантів та революційні події в Німеччині примусили австро-німецькі війська у листопаді відступити. В селі відновилася Радянська влада.

---

[1] Сборник статистических сведений по Таврической губернии, т. 2, таблиці В-4, В-5, Д-2.

[2] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 2, стор. 336.

[3] С. М. Короливский, М. А. Рубач, Н. И. Супруненко. Победа Советской власти на Украине. М., 1967, стор. 427, 428.

Г. Ю. Безродний, Х. Є. Надточій, М. М. Ткач — уродженці смт Новотроїцького, активні учасники громадянської війни.

Проте становище лишалося і далі тривожним. З Криму неодноразово вривалися білогвардійські загони, в селах повіту ще шастали різні банди. Вони грабували населення, забираючи хліб, худобу, майно. Для боротьби з контрреволюцією наприкінці грудня 1918 року в селі створюється партизанський загін, організаторами якого були місцеві жителі: М. С. Арещенко, Г. П. Безродний, Х. Є. Надточій, брати М. М. Ткач та П. М. Ткач[1]. У січні 1919 року білогвардійський загін раптово вдерся в село. З допомогою куркулів вдалося захопити Г. П. Безродного, В. Вороного, Г. С. Ковтуна, Х. Є. Надточія, яких вони розстріляли. Забравши у селян худобу, продовольство і фураж, ворожий загін залишив Новотроїцьке.

В бою поблизу села Доренбурга (тепер с. Чкалове) його вщент розбили партизани, що встигли відступити і влаштували тут засідку. Все награбоване ворогом було повернуто селянам. На той час у партизанському загоні налічувалося понад 200 бійців[2].

У лютому 1919 року білогвардійці з корпусу Тілло захопили село. Вони грабували населення, вимагали продуктів — хліба, м'яса тощо. За ухиляння від сплати податків ув'язнювали, катували і навіть страчували людей. Спільними діями партизанів, які об'єдналися з Чаплинським та іншими загонами, і частин Червоної Армії наприкінці лютого Новотроїцьке було визволене. В цьому бою партизани розгромили ворожий запасний кавалерійський полк[3]. Після визволення у Новотроїцькому почав діяти волосний ревком. Головою його став активний організатор партизанської боротьби, уродженець села П. М. Ткач[4].

У серпні 1919 року денікінці знову захопили село. Почалися масові арешти, знущання. Вони спалили 87 дворів за зв'язок селян з партизанами, схопили і стратили С. І. Арещенка, розстріляли О. Осипенко, К. Назимка та інших.

Наприкінці січня 1920 року Червона Армія визволила Новотроїцьке. Було відновлено Радянську владу. Однак у червні 1920 року село зайняли врангелівці. Тільки 30 жовтня 1920 року 46-та стрілецька дивізія 4-ї армії разом з частинами Першої Кінної армії, які наступали з боку Каховського плацдарму, остаточно визволили село. У дні запеклих боїв проти військ Врангеля тут перебував польовий штаб Першої Кінної армії[5]. Населення Новотроїцького допомагало наступаючим частинам Червоної Армії всім, чим тільки могло. Селяни з радістю приймали червоноармійців на постій, доглядали поранених і хворих. Для потреб Червоної Армії виділялись підводи. Понад 300 мешканців села брали активну участь у боротьбі проти внутрішньої і зовнішньої контрреволюції. Багато бойових подвигів здійснили партизани села. Уродженця Новотроїцького, червоноармійця 2-го кавполку бригади Г. І. Котовського, Г. Ю. Безродного за героїзм, виявлений у боротьбі

---

[1] Херсонський облпартархів, ф. 3562, оп. 1, спр. 226, арк. 5.
[2] Там же, арк. 6, 7.
[3] Наддніпрянська моя сторона, стор. 40.
[4] Херсонський облпартархів, ф. 3562, оп. 1, спр. 226, арк. 2.
[5] Гражданская война на Украине, т. 3, стор. 680, 695, 722.

проти ворогів Країни Рад, нагороджено двома орденами Червоного Прапора — в грудні 1923 року та у жовтні 1924 року. Його ім'ям названо восьмирічну школу і вулиці в селищі та Херсоні.

Після вигнання врангелівців для жителів села настав нарешті довгожданний мир. У перші ж дні після визволення почали діяти органи Радянської влади. Уже 10 листопада 1920 року Дніпровський повітовий ревком затвердив склад Новотроїцького волосного ревкому. Його очолив П. М. Таран[1]. Відновила роботу сільська Рада, головою якої обрали Й. Палазника. Комітет незаможних селян, яким керував П. М. Ткач, був надійною опорою Радянської влади на селі: брав активну участь у вилученні надлишків куркульської землі і розподілі її серед безземельних та малоземельних селян, подавав допомогу біднякам хлібом та посівним матеріалом, допомагав сільській Раді виявляти прихований куркулями хліб, організовував супрягу під час обробітку землі та збирання врожаю.

На початку 1921 року в селі створено партійний осередок, який очолив колишній комісар однієї з частин Червоної Армії І. І. Востоков[2]. Комуністи спільно з обраними органами Радянської влади приступили до вирішення невідкладних завдань щодо відбудови села і ліквідації післявоєнної розрухи. У більшості селян не було коней, реманенту, достатньої кількості посівного матеріалу. В березні у Новотроїцькому відбувся волосний з'їзд Рад селянських депутатів, у роботі якого взяло участь 169 делегатів (99 бідняків, 70 середняків) від 6447 виборців[3]. З'їзд схвалив нову економічну політику, гаряче підтримав нові починання Радянського уряду, обговорив питання відбудови господарства села й волості.

У квітні 1921 року виник комсомольський осередок, секретарем якого обрали сина селянина-бідняка М. Сташевського[4]. Осередок налічував 15 юнаків і дівчат. Кожного року він поповнювався новими членами і вже у 1924 році об'єднував 80 комсомольців. Згуртувавши навколо себе молодь села, комсомольці допомагали комуністам у боротьбі проти куркульського бандитизму, у виконанні продподатку, провадили антирелігійну роботу і заняття з молоддю, створювали й самі були учасниками гуртків художньої самодіяльності.

Серйозною перешкодою на шляху відбудови став неврожай 1921 року. Насувався голод. Скориставшись скрутним економічним становищем селян, підняли голову куркулі. Очолені місцевим попом, вони повели антирадянську агітацію, навіть спробували організувати банду. Проте переважна більшість селян не підтримала контрреволюціонерів і допомогла органам Радянської влади у їх ліквідації.

Комуністи, комсомольці та сільські активісти наполегливо агітували за перехід до колективного способу господарювання, доводячи його переваги над одноосібним. За їх ініціативою спочатку виникло споживче товариство, яке допомагало його членам у придбанні промислових товарів. У торгово-кооперативну мережу надходили господарські товари, предмети домашнього вжитку, тканини та інші вироби[5]. В лютому 1922 року п'ять бідняцьких господарств об'єдналися в артіль, яку назвали «Об'єднана праця». Вона мала 66 десятин землі, 12 коней, 5 корів, 22 вівці. У 1924 році до артілі вступило ще кілька сімей[6]

Значних успіхів у відбудовний період досягнуто в галузі охорони здоров'я, освіти й культури. Медичну допомогу населенню Новотроїцького подавали лікарня й амбулаторія, де працювали лікар і три фельдшери. Держава постійно подавала лікарні допомогу продовольством. Медичні працівники проводили велику роз'яснювальну й профілактичну роботу серед населення. Завдяки цьому поступово

---

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 5, оп. 1, спр. 8, арк. 4.
[2] Херсонський облпартархів, ф. 109, оп. 1, спр. 67, арк. 1.
[3] Херсонський облдержархів, ф. Р-3131, оп. 1, спр. 31, арк. 35.
[4] Газ. «Присиваська комуна» (Новотроїцьке), 29 вересня 1938 р.
[5] Херсонський облдержархів, ф. Р-3264, оп. 1, спр. 95, арк. 1.
[6] ЦДАЖР УРСР, ф. 27, оп. 5, спр. 181, арк. 564.

зникали такі хвороби, як віспа, дизентерія, короста. Для дітей-сиріт відкрився дитячий будинок.

В селі відкрилось три початкові школи, в яких навчалося 183 учні, працювало 4 вчителі. У 1925 році на базі однієї з початкових шкіл відкрито семирічку. Кількість учителів збільшилась до восьми. Одним з важливих завдань була ліквідація неписьменності серед дорослого населення. Партійний осередок залучив до проведення цієї роботи всіх членів партії, комсомольців, учителів. При сільраді працювала спеціальна комісія, у школах і хатах-читальнях відкрилися гуртки ліквідації неписьменності.

Вже в перші роки Радянської влади в село прийшла і нова, соціалістична культура. Селяни охоче відвідували сельбуд, бібліотеку, де вони могли послухати бесіду про життя в країні, дістати пораду з питань агротехніки, дізнатися про діяльність комун і перших ТСОЗів, які виникали в сусідніх селах. З середини 20-х років в селі з'явився кінотеатр, аматори розвивали свої здібності в драмгуртку.

З 1923 року Новотроїцьке стало центром району, до складу якого ввійшли Громівська, Новотроїцька та Павлівська волості. Створення в селі районних партійних і державних установ та організацій сприяло поліпшенню діяльності партосередку, сільради, КНС, зростанню та впорядкуванню села. Пожвавилася роз'яснювальна робота щодо створення виробничих товариств і кооперативів. Селяни, одержавши землю, ще зазнавали певних труднощів у її обробітку, бо не вистачало тягла, сільськогосподарського реманенту. Вони розуміли, що єдиний вихід із споконвічних злиднів та куркульської кабали — це об'єднання роздрібнених господарств. Навесні 1926 року організувалося перше товариство спільного обробітку землі «Селянська спілка», до якого вступило 14 бідняцьких сімей. Першим його головою став активний учасник партизанської боротьби М. С. Арещенко. У 1927 році за допомогою кредиту, що його надала держава, ТСОЗ купив трактора і молотарку. У наступні два роки виникло ще три ТСОЗи — «Південний край», «Пролетар», «Сільський пролетар».

Після XV з'їзду ВКП(б) партійний осередок спрямував радянський актив села на дальше розгортання колгоспного будівництва. Протягом 1929—1931 рр. на базі ТСОЗів організовано артілі «Прогрес», «Сільський пролетар» (з 1934 р.— ім. 26 бакинських комісарів), «Профінтерн», ім. Димитрова, ім. 61 загиблого комунара.

Значну роль у зміцненні колгоспного ладу на селі відіграла Новотроїцька машинно-тракторна станція, створена у 1931 році. Її парк налічував 47 тракторів. Політвідділ МТС, очолений активним учасником громадянської війни П. С. Цвілем[1], проводив велику роботу серед колгоспників, допомагав їм боротися за підвищення врожайності сільськогосподарських культур та продуктивності тваринництва, організовував соціалістичне змагання.

Рік у рік зростали артілі села. Провідну роль у господарському і культурному будівництві відіграла партійна організація, яка 1939 року налічувала 60 комуністів і мала партійні групи в артілях. Комуністи керували роботою комсомольської організації, що об'єднувала у своїх лавах 150 юнаків та дівчат. Члени партії і комсомольці спрямовували зусилля колгоспників на збільшення врожайності зернових і технічних культур, на розвиток тваринництва. Якщо до 1935 року артілі збирали зернових пересічно по 5—5,5 цнт з га, то в передвоєнні роки уже — у 2,6 раза більше[2]. Зросло й громадське тваринництво. Перед війною в господарствах налічувалося понад 5,5 тис. голів великої рогатої худоби. Новотроїцька МТС, яка вже мала 123 трактори та багато іншої сільськогосподарської техніки, наслідуючи приклад знатної трактористки П. М. Ангеліної, організувала курси для дівчат-колгоспниць без відриву від виробництва. Після їх закінчення 14 дівчат сіли за кермо трактора.

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-1642, оп. 1, спр. 2, арк. 5.
[2] В. П. Завгородний, А. П. Кошкарев. Наш солнечный край, стор. 26.

Ділом відповідаючи на заклик партії й уряду про розвиток бавовносіяння, трудівники Новотроїцького почали вирощувати цінну технічну культуру. 1935 року зібрали тільки 2,7 цнт бавовни-сирцю з га. Кожного року зростала врожайність бавовнику. В колгоспах ім. Димитрова, «Прогрес» та «Профінтерн» у 1938 році одержали 6,6 цнт бавовни-сирцю і 13,1 цнт зерна з га. Ще кращих показників домоглися ланки Г. Г. Новак з артілі ім. 26 бакинських комісарів та А. С. Кравцової і О. В. Коноваленко з артілі «Прогрес», які зібрали по 8 цнт бавовни-сирцю з гектара. У 1938 році народний комісар земельних справ УРСР преміював ланкових Г. Г. Новак і А. С. Кравцову цінними подарунками[1]. За досягнуті успіхи у вирощуванні бавовнику кращі артілі села і передовики виробництва стали учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки 1939 року.

В артілях села добре оплачувалась праця колгоспників. Вони одержували на трудодень 6 кг хліба і 4 крб. грішми. Піднесення добробуту населення відбилося і на загальному вигляді села. Багато жителів збудувало нові будинки, біля яких заквітували молоді садки. У селі було споруджено невелику електростанцію.

Поліпшувалося медичне обслуговування трудящих. У 30-і роки в селі споруджено нове приміщення лікарні на 25 ліжок з терапевтичним, хірургічним, дитячим і пологовим відділеннями та лабораторією. Тут працювало 6 лікарів і 3 фельдшери.

Багато уваги приділялося розвиткові освіти й культури. До 1938 року в Новотроїцькому ліквідували неписьменність серед дорослого населення. Всі діти шкільного віку навчалися в двох початкових та середній школах.

Своє дозвілля трудящі проводили в сільбуді та колгоспних клубах. У кінотеатрі щотижня демонструвалися кінофільми.

У двох районних (для дорослих і дітей) та п'яти колгоспних бібліотеках налічувалося близько 30 тис. примірників книжок. Кожна сім'я передплачувала один-два примірники газет і журналів. З 1932 року видавалася районна газета «Присиваська комуна».

У грізні роки всенародної боротьби проти німецько-фашистських загарбників трудящі Новотроїцького одразу ж включилися у суворий ритм воєнного життя. Багато жителів селища стали на захист соціалістичної Вітчизни. На мітингах, зборах трудящі таврували ганьбою фашистських загарбників, заявляли про свою готовність віддати всі сили, енергію і навіть життя для перемоги над ворогом. Молодь брала підвищені трудові зобов'язання. Так, 26 червня 1941 року дівчата-комсомолки Новотроїцького звернулися до молоді району з закликом замінити на робочих місцях батьків та братів, які пішли на фронт. «Ми, комсомолки,— дівчата селища Новотроїцького,— говорилося у зверненні,— з великою гордістю займемо місця мобілізованих у Червону Армію наших батьків, братів, сядемо на трактори, комбайни. Без відриву від виробництва будемо вивчати санітарію»[2].

Кожен намагався зробити якомога більше. Доросле населення працювало на будівництві оборонних укріплень, для боротьби з диверсантами у селі було сформовано винищувальний батальйон, основне ядро якого становили комуністи. А тим часом фронт наближався. З періодичної преси населення Новотроїцького вже знало, що означає т. зв. новий порядок, введений гітлерівцями на окупованій території. Тому колгоспники намагалися евакуювати основне майно колгоспів і державних підприємств. У східні райони країни було відправлено сільськогосподарську техніку, худобу, зерно та інші матеріальні цінності. Те, що не встигли вивезти, знищували на місці, щоб не дісталося ворогові.

12 вересня 1941 року фашисти окупували Новотроїцьке[3]. Смерть і руїни принесли вони радянським людям. Щоб залякати населення, на вулицях селища гітлерівці поставили шибениці. Окупанти закрили школи, а їх приміщення використали

[1] З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 3, стор. 502.

[2] Газ. «Присиваська комуна», 26 червня 1941 р.

[3] Херсонская область в годы Великой Отечественной войны, стор. 295.

під казарми. Жителів щодня примусово гнали на сільськогосподарські роботи та на видобуток солі з Сиваша.

Населення чинило опір фашистським загарбникам, форми боротьби були найрізноманітнішими — від прихованого саботажу до псування і знищення сільськогосподарських продуктів та механізмів. Гітлерівці жорстоко розправлялися з патріотами. Вони розстріляли 14 жителів села, в т. ч. колишнього голову сільради Я. К. Малявка[1]. Окупанти заарештували і відправили до Генічеська всіх колишніх партизанів, активістів, ударників праці, які не встигли евакуюватися. 300 юнаків і дівчат насильно вивезли на каторжні роботи до Німеччини.

31 жовтня 1943 року частини 10-го стрілецького корпусу 51-ї армії 4-го Українського фронту визволили Новотроїцьке від німецько-фашистських загарбників. У бою за селище загинуло 40 бійців і командирів Червоної Армії — представників різних народів нашої багатонаціональної країни: росіян, українців, білорусів, грузинів, татар та інших. Їх поховано у братських могилах в центрі села та на сільському кладовищі. Після війни тут встановлено пам'ятники. Біля них завжди квіти, зелень. Уславили себе в боях проти ворога на фронтах Великої Вітчизняної війни і жителі Новотроїцького. Понад тисячу чоловік захищали рідну соціалістичну Вітчизну, з них 502 нагороджено орденами й медалями Радянського Союзу. Більш як 560 чоловік не повернулося до рідних домівок. На вшанування їх пам'яті споруджено пам'ятник, на плитах викарбовано прізвища полеглих.

У роки тимчасової окупації фашисти відбирали у населення і вивозили до Німеччини сільськогосподарські продукти, худобу, свиней, овець. Відступаючи під натиском Червоної Армії, вони спалили або зруйнували майстерні МТС, електростанцію, маслоробний завод, громадські та адміністративні приміщення колгоспів, 47 житлових будинків. Після визволення селища значній частині населення довелося жити в землянках або наспіх зроблених мазанках, освітлювати житло каганцем.

З перших днів після визволення відновили роботу місцеві партійні та радянські органи. Партійні і комсомольські організації, сільська Рада всю увагу спрямували на відродження промислових підприємств, колгоспів, медичних і культурно-побутових закладів, надання допомоги фронту. Жителі села організували збір коштів на будівництво танкової колони[2]. Комсомольці та молодь села зібрали кошти на спорудження літака «Новотроїцький комсомолець». Тільки вчителі середньої школи внесли для цього 3 тис. карбованців[3].

Населення всіляко допомагало наступаючим частинам Червоної Армії під час форсування Сиваша. Всі працездатні взяли участь у спорудженні переправи, використовуючи для цього матеріал з дахів своїх будинків, паркани, ворота, двері від сараїв тощо.

Успішно йшла відбудова підприємств, артілей, житлового фонду. Держава подавала необхідну допомогу продуктивною і робочою худобою, фуражем, будівельним та посівним матеріалом, устаткуванням. Стали до ладу електростанція, друкарня. Розпочалося навчання у школі.

Поновили діяльність і всі п'ять артілей села. Особливо важкою для колгоспників була весна 1944 року. Через відсутність машин посівну кампанію людям доводилося проводити здебільшого вручну. В ту пору в колгоспах не вистачало робочих рук. Основний тягар у проведенні польових робіт ліг на плечі жінок, підлітків та стариків. Тому з 18 тис. га орної землі колгоспи Новотроїцького обробили лише 1170. За добре організовану працю під час збирання врожаю у прифронтовій смузі та виконання районом державного плану хлібозаготівель у 1944 році секретаря РК КП(б)У П. К. Ногу, голову райвиконкому А. І. Савчука та уповноваженого

[1] Газ. «Присиваська комуна», 31 жовтня 1944 р.
[2] Херсонський облпартархів, ф. 109, оп. 2, спр. 23, арк. 2.
[3] Газ. «Присиваська комуна», 12 березня 1944 р.

наркомату заготівель у Новотроїцькому районі В. Ф. Брагу нагороджено орденом Вітчизняної війни 1-го ступеня[1].

Нічні жнива в Новотроїцькому колгоспі «Росія». 1967 р.

Після повернення у село фронтовиків справи набагато поліпшилися. Механізатори своїми силами склали з уцілілих в МТС розбитих машин та деталей кілька тракторів і комбайнів. Колишні воїни показували зразки трудового героїзму. Так, С. П. Кригін і З. П. Розсохатий за сезон зорали на колгоспних ланах 2718 га та зібрали хліб за 20 робочих днів з площі 1085 гектарів[2].

За допомогою державних кредитів колгоспи відбудували свої господарські приміщення, збільшили продуктивне стадо, дістали можливість забезпечити непрацездатних членів сімей військовослужбовців продуктами харчування та паливом. Машинно-тракторна станція поповнилася тракторами, комбайнами та іншими сільськогосподарськими машинами. При ній працювали курси підготовки трактористів і комбайнерів.

Але дальшому зростанню артілей заважала їх слабка економічна база. Тому в 1950 році п'ять колгоспів Новотроїцького об'єдналися в одне велике господарство «Росія», за яким закріплено 18,6 тис. га сільськогосподарських угідь. Підвищення культури землеробства, більш раціональне використання техніки, краща організація праці сприяли зростанню врожайності зернових до 16,8 цнт з га у 1960 році. Збільшилися й прибутки артілі. Це дало можливість широко розгорнути господарське будівництво. Протягом 1951—1960 рр. трудівники артілі спорудили 12 корівників, 14 приміщень для телят, 3 свинарники, 2 пташники, 12 кошар. Для переробки сільськогосподарської продукції побудували паровий млин. Стали до ладу цегельний завод, лісопилка, столярна й ремонтна майстерні. Усі ферми та майстерні одержали електроенергію.

Добре попрацювали колгоспники у роки восьмої п'ятирічки. І наполеглива праця принесла відрадні наслідки. У завершальному році п'ятирічки трудівники колгоспу «Росія» зібрали зернових по 31,3 цнт з га, загальні прибутки господарства порівняно з 1951 роком (440 тис. крб. в старому масштабі цін) зросли у 8 разів. На колгоспних нивах працює 114 тракторів, 44 комбайни, господарство має 94 автомашини. Усі польові та трудомісткі роботи у тваринництві повністю механізовано.

У перших рядах борців за високий урожай, комплексний розвиток господарства йшли комуністи, яких у 1971 році налічувалося 108. Члени партії очолили змагання за комуністичну працю й побут. Під керівництвом парторганізації активно працює великий загін комсомольців, який об'єднує 92 юнаків і дівчат.

Комуністична партія і Радянський уряд гідно оцінили внесок колгоспників у всенародну справу розвитку економіки. За трудові успіхи в 1966 і 1971 роках орденами й медалями нагороджено 22 передовики виробництва. Комбайнерів П. Ф. Коваленка та О. О. Примаченка, заступника голови колгоспу «Росія»

Автобусна станція у смт Новотроїцькому. 1969 р.

[1] Газ. «Присиваська комуна», 29 березня 1945 р.

[2] Херсонський облпартархів, ф. 109, оп. 2, спр. 122, арк. 30.

Приміщення середньої школи, споруджене на кошти колгоспу «Росія». Смт Новотроїцьке, 1970 р.

М. І. Полєжаєва, телятницю П. О. Охналь удостоєно ордена Леніна.

За роки восьмої п'ятирічки у колгоспі було споруджено палац культури із залом на 600 місць, житлові будинки, заасфальтовано 20 км доріг, збудовано громадські приміщення.

На території селища міститься державний лісорозсадник «Новотроїцький», в якому вирощуються сіянці та саджанці декоративних дерев для лісових смуг.

У Новотроїцькому розвивається й місцева промисловість. Тут працюють птахокомбінат, сироварний і томатний заводи, хлібоприймальний пункт, комбінати побутового обслуговування і громадського харчування. Є автоколона. Велику роботу провадить районне об'єднання «Сільгосптехніки». Томатний завод у 1970 році виробив 1595 тубів томату (одна туба дорівнює тисячі 400-грамових банок). 1970 року всі підприємства селища випустили валової продукції на суму понад 19 млн. карбованців.

Постанова ЦК КПРС «Про підготовку до 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік» надихає трудівників на ще більші трудові звершення.

Колектив птахокомбінату ще 1971 року виступив ініціатором соціалістичного змагання серед промислових підприємств району за гідну зустріч 50-річчя утворення СРСР. Про те, що його трудівники успішно виконали взяті зобов'язання, свідчить перехідний Червоний прапор райкому КП України та райвиконкому, вручений підприємству. Комбінат перевиконав плани з усіх показників і у першому кварталі 1972 року.

Активну участь у боротьбі за технічний прогрес, за ефективне використання діючої техніки беруть 30 раціоналізаторів комбінату. Впровадження їх пропозицій у виробництво дало загалом економію у 14 тис. крб. на рік.

З розвитком народного господарства росло і впорядковувалося Новотроїцьке. 1958 року його віднесено до категорії селищ міського типу. З того часу трудящі збудували понад 500 будинків. За роки восьмої п'ятирічки в селищі було споруджено двоповерховий універмаг, комбінат громадського харчування, готель, дитячий комбінат, приміщення для середньої школи, автобусну станцію тощо. Тут прокладено водопровід, магістральна мережа якого у 1971 році становила 24 км. Більшість вулиць заасфальтовано, окремі — забруковано. На них розбиті клумби і газони, посаджені декоративні й фруктові дерева. Парк, що розкинувся на площі 4,8 га, прикрашає селище і є улюбленим місцем відпочинку трудящих. На центральній площі встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

Багато ува́ги приділяється охороні здоров'я трудівників селища. У 1961 році споруджено двоповерхове приміщення районної лікарні на 125 ліжок, в 1966 році — поліклініку, кабінети якої обладнано новітньою апаратурою. Є також протитуберкульозний диспансер на 100 ліжок. У медзакладах працює 37 чоловік з вищою та 91 з середньою спеціальною освітою. Для дітей трудящих відкрито дитячий садок і ясла.

На березі Азовського моря (на Арабатській Стрілці) колгосп «Росія» у 1966 році побудував будинок відпочинку на 180 місць. Влітку тут розміщується піонерський табір, в якому діти колгоспників загартовують своє здоров'я.

Значного розвитку набули народна освіта і культура. В 1970/71 навчальному році в Новотроїцькому працювали середня і восьмирічна школи, в яких навчалося 1560 учнів. Педагогічний колектив, що налічує 94 вчителі, виховує підростаюче покоління на революційних і трудових традиціях. В школах селища влаштовуються зустрічі з старими комуністами, учасниками громадянської і Великої Вітчизняної

воєн, передовиками виробництва, знатними людьми району й області, організовуються походи учнів по місцях революційної та бойової слави.

У 1967 році в селищі відкрито музичну школу-семирічку, де щороку навчається близько 80 дітей робітників, службовців і колгоспників.

Справжнім центром культурного життя став будинок культури, при якому працюють гуртки художньої самодіяльності. Агіткультбригада будинку культури цілорічно обслуговує колгоспи району, подає допомогу у випуску «Бойових листків», «Листків трудової слави». 1965 року відкрито широкоекранний кінотеатр «Росія» на 500 місць.

Книжковий фонд районної бібліотеки становить 50 тис. томів художньої і науково-політичної літератури. Бібліотека влаштовує тематичні виставки, пропагує нові видання, організовує читацькі конференції, диспути.

Сотні юнаків і дівчат займаються спортом. Останнім часом великого поширення набув у селищі велосипедний спорт. Багато молоді захоплюється гімнастикою, футболом, боксом, боротьбою, мотоспортом.

Значну роботу проводить спортивно-технічний клуб ДТСААФ. Тут готують шоферів, мотоциклістів, трактористів, комбайнерів, машиністів дощувальних машин, радіотелеграфістів.

Нове життя породжує нові обряди і традиції: в урочистій обстановці молоді вручаються перші паспорти, юнаків-призовників усе селище проводжає до Радянської Армії. Традицією стало відзначення революційних свят, свята весни, врожаю, перших обжинок тощо.

Трудящих селища в їх наполегливій праці за виконання планів дев'ятої п'ятирічки очолюють первинні партійні організації. На початку 1972 року в них налічувався 551 комуніст. Під безпосереднім керівництвом комуністів активно працює 878 комсомольців.

Велику роботу серед населення проводить селищна Рада та комісії, які в своїй діяльності спираються на широкий актив. До її складу обрано 118 депутатів, у т. ч. 45 робітників і 45 колгоспників. Значну увагу селищна Рада приділяє питанням розвитку промисловості, сільського господарства, організації торгівлі, роботі шкіл, клубів, благоустрою тощо.

За роки Радянської влади небачено змінилося життя трудящих селища, які досягли значних успіхів у розвитку економіки, побуту, культури. Змінилися й самі люди, будівники світлого комуністичного майбутнього.

А. А. КОЛОДІЙ, М. Я. МОГИЛЕВСЬКИЙ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНИХ І СІЛЬСЬКИХ РАД НОВОТРОЇЦЬКОГО РАЙОНУ

ВОЛОДИ́МИРО-ІЛЛІ́НКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 45 км від районного центру і за 65 км від залізничної станції Новоолексіївка на лінії Мелітополь—Джанкой. Дворів — 303, населення — 1027 чоловік. Сільській Раді підпорядковані села Катеринівка, Новорепівка, Новоукраїнка, Сінне, Софіївка, Успенівка, Червона Долина.

У Володимиро-Іллінці розміщена центральна садиба колгоспу ім. Шевченка, який користується 15,9 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 13,2 тис. га орної землі (з них 662 га — зрошується), 118 га саду й виноградника. Виробничий напрям — вирощування зернових культур і м'ясо-молочне тваринництво. Крім озимої пшениці, вирощують ячмінь, кукурудзу, цукрові й кормові буряки. З допоміжних підприємств є млин, олійниця, ремонтна майстерня.

За успіхи в розвитку сільського господарства в післявоєнний час 47 колгоспників нагороджено орденами і медалями СРСР. Ордена Леніна удостоєно голову артілі І. Ю. Кальченка, ордена Жовтневої Революції — Є. С. Налиткіна.

В селі є середня школа, в якій навчається 368 дітей і працює 30 учителів, будинок культури із залом на 400 місць, бібліотека, дільнична лікарня на 35 ліжок, аптека, дошкільний дитячий заклад. Є поштове відділення, радіовузол. Прокладено водопровід.

В селі працюють 53 комуністи, 187 комсомольців.

Володимиро-Іллінку засновано 1921 року. Назву село одержало на честь В. І. Леніна. На фронтах Великої Вітчизняної війни проти ворога билося 123 жителі села, з них 45 удостоєно урядових нагород СРСР. 78 чоловік загинуло. На вшанування пам'яті радянських воїнів, що загинули за визволення села, та воїнів-односельців споруджено 2 пам'ятники.

ВОСКРЕСЕ́НКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 14 км від районного центру і за 44 км від залізничної станції Новоолексіївка на лінії Мелітополь—Джанкой. Дворів — 425, населення — 1270 чоловік. Сільській Раді підпорядковані села Вознесенка і Сергіївка.

В селі міститься центральна садиба колгоспу «Шлях до комунізму», за яким закріплено 5,6 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. орної землі — 5,4 тис. га (з них 577 га — зрошуваної). 1970 року тут зібрали озимої пшениці пересічно по 31,6 цнт з га. Виробничий напрям — вирощування зернових культур і м'ясо-молочне тваринництво. У різні роки післявоєнного часу 17 передовиків колгоспного виробництва відзначено орденами й медалями СРСР. Бригадира П. Д. Кузнецова за одержання врожаю озимої пшениці по 38 цнт з га на площі 780 га 1966 року нагороджено орденом Леніна.

Працює восьмирічна школа, де 15 учителів навчають 197 дітей, будинок культури із залом на 450 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, дошкільний дитячий заклад. Відкрито будинок побутового обслуговування, поштове відділення. Є водопровід, прокладено тротуари.

В селі працюють 55 комуністів, 58 комсомольців.

Перша згадка про сучасну Воскресенку, яка спочатку називалася Кегенлі, належить до 1820 року.

У січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу. У роки Великої Вітчизняної війни проти ворога билося 206 жителів села, з них 72 нагороджено орденами й медалями СРСР. Не повернулося з війни 84 чоловіка. Уродженцю села Й. С. Антипенку, який, будучи тяжко пораненим, під шквальним вогнем ворога з'єднав лінію зв'язку, посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. У Воскресенці на честь його встановлено пам'ятну стелу, воїнам-односельцям і тим, хто загинув під час визволення села,— споруджено пам'ятники.

Поблизу села знайдено кам'яну бабу кочівників XI—XIII ст. н. е.

ГРО́МІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру і за 50 км від залізничної станції Новоолексіївка на лінії Мелітополь—Джанкой. Дворів — 866, населення 2746 чоловік. Сільській Раді підпорядковане село Веселе.

Колгосп ім. Леніна, центральна садиба якого знаходиться в Громівці, користується 9,8 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 8,5 тис. га орної землі (з них 854 га— зрошуваної). Головною галуззю господарства є вирощування зернових культур, а також тваринництво м'ясо-молочного напряму.

З допоміжних підприємств працюють млин, виноробний цех, пилорама. За успіхи в розвитку сільського господарства 46 працівників колгоспу у післявоєнний час нагороджено орденами й медалями СРСР. Комбайнера В. К. Тетерятника удостоєно звання Героя Соціалістичної Праці (1952 р.). Орденом Леніна нагороджені І. П. Власенко, Г. О. Ветух, Д. Г. Єгорова, А. С. Іншаков, орденом Жовтневої Революції — тракторист О. І. Карлюга.

У селі є середня школа, де навчаються 652 учні і працює 42 вчителі, будинок культури із залом на 500 місць, бібліотека, дільнична лікарня на 25 ліжок, аптека, дошкільний дитячий заклад, а також готель, хлібопекарня, 4 крамниці, чайна. Відкрито відділення зв'язку і «Сільгосптехніки», хлібоприймальний пункт. Прокладено водопровід, тротуари.

В селі працюють 102 комуністи, 240 комсомольців.

В історичних документах село вперше згадується 1793 року. Тоді воно мало назву Аїрча.

У січні 1918 року у селі встановлено Радянську владу.

Під час Великої Вітчизняної війни, у травні 1942 року, в селі організовано підпільну групу, яку очолював В. П. Ємельяненко. Проти німецько-фашистських загарбників билося 576 жителів села. 156 чоловік нагороджено орденами й медалями, 336 — загинуло. На вшанування пам'яті радянських воїнів, що загинули в роки громадянської і Великої Вітчизняної воєн, в селі споруджено пам'ятник.

НОВОМИХА́ЙЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру і за 15 км від залізничної станції Новоолексіївка на лінії Мелітополь—Джанкой. Дворів — 248, населення — 967 чоловік. Сільській Раді підпорядковані села Водославка і Маячка.

В селі міститься центральна садиба колгоспу «Таврія», за яким закріплено 7,9 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 7,5 тис. га орної землі (з них 770 га — зрошуваної). Господарчий напрям — виробництво зерна і м'ясо-молочне тваринництво. 1970 року озимої пшениці тут зібрали пересічно по 36,1 цнт з га. У різні роки післявоєнного часу 21 передовика колгоспного виробництва відзначено орденами й медалями СРСР.

У селі є восьмирічна школа, в якій навчається 236 дітей і працює 20 вчителів, будинок культури із залом на 400 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, їдальня. Є водопровід.

В селі працюють 38 комуністів, 101 комсомолець.

Сучасна Новомихайлівка, яка спочатку називалася Великим Ташкишкеном, вперше в історичних документах згадується 1821 року.

У січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу. Проти гітлерівців у роки Великої Вітчизняної війни боролося 230 жителів села. Орденами й медалями СРСР відзначено 200 чоловік. На честь полеглих у роки громадянської і Великої Вітчизняної воєн споруджено в селі пам'ятник.

НОВОПОКРО́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 22 км від районного центру і за 55 км від залізничної станції Новоолексіївка на лінії Мелітополь—Джанкой. Дворів — 477, населення — 1473 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані села Василівка, Дружелюбівка, Новомиколаївка, Присиваське, Ясна Поляна.

Радгосп «Таврійський», центральна садиба якого міститься в селі, користується 15,1 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч 13,5 тис. га орної землі (з них 1,5 тис. га — зрошуваної); 1,6 тис. га — пасовиськ. Виробничий напрям господарства, що має 4 відділки,— вирощування зернових культур, а також м'ясо-молочне тваринництво. 1970 року озимої пшениці пересічно зібрали по 34 цнт з гектара.

За успіхи в розвитку сільського господарства у післявоєнний час 23 передовики виробництва нагороджені орденами й медалями Союзу РСР, у т. ч. орденом Леніна — колишнього директора радгоспу І. Н. Ващенка.

Працює восьмирічна школа, в якій 23 вчителі навчають 285 учнів. Є будинок культури із залом на 400 місць і бібліотека, дільнична лікарня на 25 ліжок. Прокладено водопровід.

В селі працюють 51 комуніст, 114 комсомольців.

Село Новопокровка вперше згадується в історичних документах 1855 року. На той час воно мало назву Джани-Киргиз.

І. С. Польовий — Герой Радянського Союзу, уродженець с. Новомиколаївки. Фото 1943 р.

У січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу. 1921 року організовано ревком і КНС. У роки Великої Вітчизняної війни 213 жителів села зі зброєю в руках билися проти ворога, з них 119 нагороджено орденами й медалями СРСР. Уродженців села Новомиколаївки І. С. Польового (посмертно) та М. Л. Шевченка удостоєно звання Героя Радянського Союзу. Житель с. Василівки В. К. Завуличний провів через Сиваш наступаючі радянські війська, за що його нагороджено орденом Червоної Зірки. У боротьбі проти фашистів загинуло 94 чоловіка. На честь полеглих у роки громадянської і Великої Вітчизняної воєн споруджено обеліск і пам'ятник.

ОДРА́ДІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 9 км від районного центру і за 45 км від залізничної станції Новоолексіївка на лінії Мелітополь—Джанкой. Дворів — 649, населення — 2133 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані села Калинівка і Олександрівка.

За колгоспом «Степовий», центральна садиба якого розміщена в селі, закріплено 8,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 7,6 тис. га орної землі (з них 785 га — зрошуваної). Колгосп спеціалізується на вирощуванні зернових культур. 1970 року врожайність озимої пшениці становила 37,2 цнт з га. З допоміжних підприємств є млин.

За післявоєнні роки 13 передовиків колгоспного виробництва відзначені орденами й медалями СРСР, а комбайнеру І. Я. Луценкові 1966 року присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці, 1971 року його нагороджено орденом Жовтневої Революції. Звання Героя Соціалістичної Праці удостоєно також голову артілі В. М. Сторчака, орденом Леніна нагороджено комбайнера Г. Я. Луценка.

У селі є середня школа, в якій навчається 440 учнів і працює 31 учитель, бібліотека, будинок культури із залом на 400 місць, дошкільний дитячий заклад, а також їдальня, хлібопекарня, 6 крамниць. Діє водопровід, заасфальтовано 8 км вулиць села.

В селі працюють 106 комуністів, 153 комсомольці.

Перша згадка про село Одрадівку в історичних документах належить до 1820 року, спочатку воно називалося Карачоєм. 1866 року сюди переселилися державні селяни з Полтавської і Таврійської губерній.

У січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу. 1920 року деякий час в селі перебував штаб Першої Кінної армії. На фронтах Великої Вітчизняної війни проти гітлерівців боролося 396 жителів села, 147 чоловік відзначено орденами й медалями СРСР, загинуло 246. На вшанування пам'яті полеглих радянських воїнів у селі споруджено монумент Слави і пам'ятник Невідомому солдату.

ПОПЕЛА́К — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км від районного центру і за 50 км від залізничної станції Партизани на лінії Мелітополь—Джанкой. Дворів — 122, населення — 421 чоловік. Сільській Раді підпорядковані села Дивне, Зелене, Лиходідівка, Перемога, Свиридонівка.

В селі розміщена 3-я бригада колгоспу «Україна». Виробничий напрям — вирощування зернових культур і м'ясо-молочне тваринництво. Крім озимої пшениці, колгоспники вирощують кукурудзу, соняшник, овочі і баштанні культури.

У Попелаці є середня школа, в якій навчається 257 дітей, будинок культури із залом на 450 місць, 3 крамниці, відділення зв'язку. Тут розташовані метеостанція і ремонтна майстерня Сиваського відділення «Сільгосптехніки».

В селі працюють 56 комуністів, 136 комсомольців.

Село засноване на початку XX століття.

У січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу.

У роки Великої Вітчизняної війни 97 його жителів билося проти ворога, з них 68 нагороджено орденами й медалями СРСР. На вшанування пам'яті полеглих воїнів споруджено пам'ятник.

СИВА́СЬКЕ (до 1935 року — Піздвянське) — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване за 18 км від районного центру і за 19 км від залізничної станції Партизани на лінії Мелітополь—Джанкой. Дворів — 1662, населення — 5618 чоловік.

На території селищної Ради розташовані колгоспи ім. Паризької Комуни та «Світанок», за якими закріплено 20,1 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 18,5 тис. га орної землі (з них 2,1 тис. га — зрошується), 1,4 тис. га пасовиськ, 119 га саду і виноградника. Спеціалізація господарств — виробництво зерна і м'ясо-молочне тваринництво. 1970 року в колгоспі ім. Паризької комуни озимої пшениці зібрали пересічно по 29,8 цнт з га, а в артілі «Світанок» — по 33,8 цнт з гектара.

За успіхи, досягнуті в розвитку сільського господарства післявоєнного часу, 16 чоловік відзначено орденами й медалями СРСР. 1971 року ордена Леніна удостоєно голову колгоспу ім. Паризької комуни Г. М. Савенка, бригадира артілі «Світанок» В. У. Хусточку, ордена Жовтневої Революції — бригадира колгоспу ім. Паризької комуни М. Г. Кибалка.

Сиваське має середню, 2 восьмирічні школи, школу-інтернат та школу сільської молоді, в яких навчається 1037 дітей і працює 85 учителів. Є будинок культури із залом на 400 місць, кінотеатр «Таврія» (450 місць), бібліотека, будинок книги. В с-щі є також дільнична лікарня на 25 ліжок, медичний пункт, дитяча консультація, аптека, 5 дошкільних дитячих закладів. Споруджено стадіон. На площі 37 га насаджено ботанічний сад, у якому росте 110 порід різних дерев.

У Сиваському є також комбінати: харчовий і комунальних підприємств, відділення «Сільгосптехніки» і «Міжколгоспбуду», олійниця, 3 вальцьові млини.

В селищі працюють 204 комуністи, 387 комсомольців.

Перша писемна згадка про село Сиваське, яке спочатку називалося — Каракуї (Чорні Копані), датується 1816 роком. У 60-х роках XIX ст. сюди приїхали переселенці з різних місць України і Росії. Село назвали Різдвянським.

У січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу.

У січні 1943 року тут створено підпільну групу. Її очолював командир Червоної Армії О. Г. Курочкін. Близько 1500 жителів села боролося на фронтах Великої Вітчизняної війни проти гітлерівців. Орденами й медалями СРСР нагороджено 360 чоловік.

У с. Сиваському народився український радянський письменник, прозаїк Ф. Д. Залата.

СИВАШІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру і за 18 км від залізничної станції Новоолексіївка на лінії Мелітополь—Джанкой. Дворів—246, населення — 846 чоловік. Сільській Раді підпорядковані села Заозерне, Лугове, Овер'янівка, Садове.

За радгоспом «Червоний Сиваш», центральна садиба якого розміщена у Сивашівці, закріплено 10,5 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 6,4 тис. га орної землі (з них 488 га — зрошуваної), 3,9 тис. га пасовиськ, 129 га саду й виноградника. Виробничий напрям господарства, яке має 4 відділки,—вівчарство. Вирощують також озиму пшеницю, ячмінь, соняшник. В радгоспі утримується 22 тис. овець. 1970 року тут зібрали пересічно по 38,2 цнт озимої пшениці з га.

З допоміжних підприємств працюють ремонтна майстерня і пилорама. За високі показники в розвитку сільськогосподарського виробництва 22 чоловіка нагороджено орденами й медалями СРСР. Пташник А. Г. Андрєєв 1966 року удостоєний ордена Леніна, а 1971 року — ордена Жовтневої Революції. Орденом Жовтневої Революції в 1971 році нагороджено директора радгоспу П. Г. Павлова.

В селі — середня школа, де здобуває освіту 369 учнів і працює 30 вчителів, бібліотека, клуб із залом на 400 місць, фельдшерсько-акушерський пункт, 2 крамниці, їдальня. Є водопровід.

В селі працюють 44 комуністи, 167 комсомольців.

Сивашівку засновано на початку XX ст., назву дістало від озера Сиваша, біля якого розташоване.

У січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу. Під час Великої Вітчизняної війни 80 жителів села билися проти німецько-фашистських загарбників. 28 чоловік удостоєно урядових нагород. Загиблим радянським воїнам споруджено пам'ятник.

ФЕ́ДОРІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 17 км від районного центру і за 47 км від залізничної станції Новоолексіївка на лінії Мелітополь—Джанкой. Дворів — 244, населення 851 чоловік. Сільській Раді підпорядковані села Горностаївка, Дудник, Кривий Ріг, Метрополь, Первомайське, селище Ізобільне.

В селі міститься центральна садиба колгоспу «Перемога», за яким закріплено 11,4 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. орної землі 11 тис. га (з них 1 тис. га — зрошуваної), 178 га саду і виноградника. Спеціалізація господарства — рільництво й тваринництво. З допоміжних підприємств працює вальцовий млин.

У різні роки післявоєнного часу 16 трудівників села нагороджені орденами й медалями СРСР, у т. ч. орденом Жовтневої Революції — ланкову В. І. Страхоліс, голову сільської Ради М. С. Лещенка. 1960 року колгосп був учасником Виставки передового досвіду в народному господарстві УРСР, у 1967-му — нагороджений перехідним Червоним прапором Міністерства сільського господарства УРСР та Республіканського комітету робітників і службовців сільського господарства і заготівель, пам'ятним прапором Херсонського обкому КП України та облвиконкому.

В селі — середня школа, в якій навчається 280 учнів і працює 32 вчителі, будинок культури із залом на 600 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, дошкільний дитячий заклад, а також 3 магазини, їдальня. Відкрито відділення зв'язку, прокладено водопровід.

В селі працюють 63 комуністи, 174 комсомольці.

Федорівку засновано 1923 року. В роки Великої Вітчизняної війни 72 жителі села боролося проти ворога. Бойовими орденами й медалями СРСР нагороджено 72 чоловіка, 46 — загинуло. У с. Кривому Розі споруджено монумент Слави полеглим воїнам.

ЧКА́ЛОВЕ (до 1936 року — Доренбург) — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від районного центру і за 50 км від залізничної станції Новоолексіївка на лінії Мелітополь—Джанкой. Дворів — 762, населення 2132 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані села Воскресенське, Гайове, Двійне, Качкарівка, Ковильне, Подове.

За радгоспом ім. Чкалова, центральна садиба якого розташована в селі, закріплено 12,8 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. орної землі — 11,8 тис. га (з них 905 га — зрошуваної).

Виробничий напрям радгоспу, що має 4 відділки — м'ясо-молочне тваринництво. Вирощується також озима пшениця, просо, ячмінь, соняшник, овочі. 1970 року озимої пшениці зібрали пересічно по 36,9 цнт з гектара.

З допоміжних підприємств працюють ремонтна майстерня, вальцьовий млин, теслярський цех, цегельний завод потужністю 1 млн. штук цегли у рік.

За післявоєнні роки 59 передовиків радгоспного виробництва відзначені орденами й медалями СРСР. Орденом Леніна нагороджені головний агроном І. А. Андрющенко, колишній директор радгоспу А. О. Томницький, М. В. Євдокименко, свинарки Є. Г. Мережко і П. П. Решетова; ордена Жовтневої Революції удостоєно комбайнера С. П. Стецького.

У селі є середня і початкова школи, в яких 43 вчителі навчають 500 дітей, будинок культури із залом на 500 місць, бібліотека, дільнична лікарня на 25 ліжок, стадіон. Відкрито будинок побутового обслуговування, відділення зв'язку. Діє водопровід, прокладено тротуари. У центрі села встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

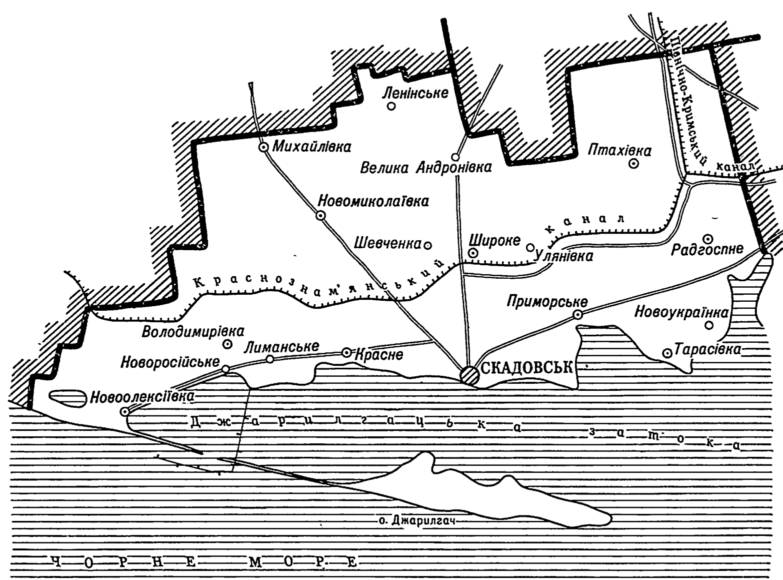
В селі працюють 185 комуністів, 399 комсомольців.

Село засноване 1836 року під назвою Доренбург. 1917 року в маєтку створено комітет економії, який підтримував зв'язок з Херсонською Радою.

У січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу. У 1925 році виник партійний осередок.

У роки Великої Вітчизняної війни 250 жителів села зі зброєю в руках захищали Батьківщину, з них 37 — нагороджені бойовими орденами й медалями СРСР. 90 чоловік загинуло. На честь воїнів, полеглих в роки громадянської і Великої Вітчизняної воєн, у селі споруджено два пам'ятники.

СКАДОВСЬКИЙ РАЙОН

Площа району 1,5 тис. кв. км. Населення 38,8 тис. чоловік, у т. ч. сільського — 24,6 тис (63,4 проц.), міського—14,2 тис. (36,6 проц.). Пересічна густота населення 25,8 чоловік на кв. км Міській та 10 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковані 44 населені пункти. На підприємствах, у радгоспах, колгоспах, установах діє 60 первинних партійних, 64 комсомольські і 104 профспілкові організації. В економіці провідне місце належить сільськогосподарському виробництву. За 9 радгоспами і 4 колгоспами закріплено 86,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 74,3 тис. га орної землі. Працює 8 промислових підприємств. Населення обслуговують 47 медичних закладів. У 36 загальноосвітніх школах, у т. ч. 6 середніх, 14 восьмирічних, 14 початкових, школі-інтернаті і школі робітничої молоді, навчається 7250 учнів. Є сільськогосподарський технікум. Культурно-освітню роботу ведуть 9 будинків культури, 35 клубів, 48 бібліотек, 59 кіноустановок, сільський музей. У районі—11 пам'ятників В. І. Леніну, 32 пам'ятники воїнам, які загинули в роки Великої Вітчизняної війни.

СКАДО́ВСЬК

Скадовськ — місто районного підпорядкування, центр району, розташоване на березі мілководної Джарилгацької затоки, за 82 км від Херсона. Населення — 14,2 тис. чоловік. Міській Раді підпорядковані селища Антонівка, Куліди, Озерне.

На території, де розташований сучасний Скадовськ, люди жили ще в давні часи. Під час археологічних розкопок в урочищах Морській Кошарі і Цукурі досліджено кілька курганів з похованнями доби бронзи, скіфськими, сарматськими і кочівницькими IX—XIII століть[1].

Скадовськ засновано 1894 року[2] на місці невеликого рибальського селища Алі-Агок. 1899 року поміщик продав поселенцям 900 присадибних ділянок на

[1] Памятники эпохи бронзы юга Европейской части СССР, стор. 28, 29, 31, 32; «Український історичний журнал», 1966, № 7, стор. 119.

[2] Газ. «Юг», 5 серпня 1903 р.

виплат строком на 24 роки по 30 крб. на рік за ділянку. Якщо плата вносилася несвоєчасно, то садиба ставала власністю поміщика разом з усіма будівлями на ній[1]. Містечко зростало. До Скадовська прибували переселенці з Очакова, Олешок, Херсона. На кінець XIX ст. в ньому було близько 2 тис. жителів, 400 будинків, зроблених з саману та випаленої цегли. Населення займалося торгівлею, ремеслом і частково землеробством. Частина жителів підробляла підвезенням до пристані і навантаженням на морські судна сільськогосподарських продуктів.

Містечко розвивалося насамперед як морський порт, що відігравав важливу роль в експорті сільськогосподарської продукції за кордон. Спочатку тут була морська пристань. Від берега в глибину Джарилгацької затоки на 600 метрів спорудили дерев'яний поміст на сваях, до якого швартувалися буксири з баржами, а потім перевантажували вантажі на морські кораблі, які стояли на рейді. 1898 року побудовано гавань (ківш), що дало можливість морським кораблям підходити безпосередньо до берега. Будівництво провадилося вручну, наймані робітники копали канал, стоячи в солоній воді по 12—14 годин на добу. Дещо пізніше поміщик придбав землечерпалку. Значення порту зростало. На початку XX ст. до Скадовська щорік заходило 8—10 кораблів з Англії, Німеччини, Греції, Швеції та інших країн. Основними предметами експорту були хліб, вовна і каракуль. Лише 1908 року через порт вивезено понад 1 млн. пудів зерна[2].

Поступово іноземний капітал, мов павутинням, обплутував місцеву економіку. На перших порах право експорту збіжжя одержала фірма Уманського, та вже у січні 1899 року в Скадовську з'явилися контори паризьких фірм Дрейфуса і К°, братів Валлер, німецької — Гуго Віктора. Переважне право на вилов риби в Джарилгацькій затоці захопили греки[3].

Меншого порівняно з торгівлею розвитку набуло промислове виробництво. На початку XX ст. діяли паровий млин і цегельно-черепичний завод. Значна частина населення жила з сільського господарства. Через злидні селяни часто не могли своєчасно внести плату поміщикові за присадибні ділянки і потрапляли в нову кабалу. Не маючи сінокосів, селяни платили поміщикові за право випасу худоби на його землях по 5 крб. за сезон, а в 1909 році — по 8 крб. 50 копійок. Понад 45 проц. селян містечка зовсім не мали землі. Вони наймитували в поміщицькій економії, одержуючи по 25—30 копійок за день. Годували ж найманих робітників погано, їжа була одноманітною: на сніданок — пісна юшка, на обід — галушки і пшоняна каша, ввечері — знову юшка. На вимогу поліпшити харчування наймитів виганяли з роботи.

Не краще жилося й портовим робітникам. Усі роботи в порту виконувалися вручну. Чорні від пекучого сонця й непосильної праці, вантажники від зорі до зорі носили на іноземні кораблі п'ятипудові лантухи з пшеницею і вантажили в темні провалля трюмів. Не обходилось без жертв і каліцтва. Лише пізнього вечора портовики поверталися до своїх землянок.

Трудящі Скадовська взяли активну участь у першій російській революції 1905—1907 рр. На початку 1905 року в містечку пройшли мітинги і демонстрації протесту проти кривавої розправи царизму над петербурзькими робітниками[4]. Восени 1905 року революційний рух набув ще ширших розмірів. Відбувалися заворушення сільськогосподарських робітників і в економії поміщика Скадовського[5]. Цей рух не припинився навіть після прибуття карального загону.

Страйкували портові робітники. Вони вимагали восьмигодинного робочого дня і підвищення заробітної плати. Припинили роботу телеграфісти. В містечку

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. 6, оп. 1, спр. 14, арк. 73.
[2] Кримський облдержархів, ф. 26, оп. 3, спр. 674, арк. 24—26.
[3] Газ. «Юг», 10 жовтня 1899 р.
[4] Наукові записки Херсонського педінституту, вип. 6, стор. 64.
[5] Революционная борьба на Херсонщине в 1905—1907 гг., стор. 158, 247.

склалося напружене становище[1]. Сюди прибув губернатор, найбільш революційних портовиків заарештували. Але робітники не припинили боротьби, вони вимагали негайного звільнення заарештованих[2]. Учасники виступу домоглися деяких поступок.

Влітку 1906 року 75 матросів з канонерського човна «Інгулець» співали революційних пісень на вулицях Скадовська, закликали трудящих до повалення царизму[3].

В дореволюційному Скадовську густо заселеною була лише центральна частина містечка, на околицях часто траплялися пустирі, зарослі бур'янами й чагарниками. Будинки споруджували переважно з саману, покривали їх очеретом або ж соломою. Найбідніше населення жило в землянках. Присадибні ділянки обгороджували земляними насипами. Не вистачало питної води; діяло лише три артезіанські колодязі, один з них — на території порту.

Медичне обслуговування жителів здійснювали лікарня з двома лікарями, відкрита 1898 року, та невеличка приватна аптека. Скадовськ майже з часу свого заснування відомий як кліматологічний курорт. Спочатку сюди приїздили лише кілька десятків дачників, головним чином з Херсона. Проте поступово слава про цілющі властивості морських купань у Джарилгацькій затоці рознеслася далеко. 1902 року в містечку відпочивало вже 500 чоловік. На той час поміщик спорудив морські ванни. Відпочивати в Скадовську могли лише заможні люди — квартира за сезон коштувала 100—250 карбованців.

На початку XX ст. в містечку діяли земське училище на 97 учнів, церковнопарафіяльна школа на 100 учнів. Понад 70 проц. селян і робітників порту були неписьменними, газети передплачували поміщик, урядник та дехто з службовців.

Перша світова війна ще більше загострила класові протиріччя. Багатьох скадовців мобілізували до діючої армії. Без робочих рук занепадало селянське господарство. Майже зовсім припинилися роботи в порту. Почалося безробіття серед вантажників. На одному з мітингів, що відбувся 1916 року в Скадовському порту, виступаючі вантажники закликали боротися за припинення братовбивчої війни.

У лютому 1917 року було повалено самодержавство. Навесні в поміщицькій економії організувався робітничий комітет, який здійснював контроль над маєтком, брав на облік землю, реманент, майно тощо. Влітку в Скадовську виникла Рада робітничих і солдатських депутатів[4]. Представники Ради і робітничого комітету брали участь у роботі з'їзду Рад робітничих і солдатських депутатів і робітничих комітетів маєтків приморської частини Дніпровського повіту, який відбувся 2 липня 1917 року[5]. Разом з іншими делегатами вони обговорили питання про становище і заробітну плату робітників поміщицьких економій. Після з'їзду сільськогосподарські робітники Скадовська вимагали від поміщика встановлення 8-годинного робочого дня, додаткової оплати за надурочну працю.

Звістка про перемогу Жовтневого збройного повстання у Петрограді окрилила трудящих. Вони піднялися на боротьбу за встановлення Радянської влади в містечку, яку проголошено 30 січня 1918 року. Почав працювати військово-революційний комітет на чолі з В. С. Бояджієвим[6]. Було націоналізовано каботажний флот порту (баржі, вітрильні судна, а також землечерпалку), господарство курорту, поміщицький маєток. Хліб з економії частково розподілили між найбіднішим населенням, решту передали Дніпровському повітовому ревкому. В лютому цей хліб відправили до фонду допомоги голодуючим робітникам центральних районів Радянської Росії. Розпочалася підготовка до розподілу поміщицької землі серед селян. Але на той час цю справу не вдалося довести до кінця. У квітні Скадовськ захопили

[1] Кримський облдержархів, ф. 26, оп. 3, спр. 438, арк. 463.
[2] Херсонський облдержархів, ф. 8, оп. 1, спр. 1, арк. 45—47.
[3] Кримський облдержархів, ф. 26, оп. 3, спр. 485, арк. 13; спр. 499, арк. 2.
[4] Победа Советской власти на Херсонщине, стор. 64.
[5] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 2, стор. 337.
[6] Херсонський облдержархів, ф. Р-462, оп. 2, спр. 3, арк. 1—9.

австро-німецькі окупанти. З того часу звичайним явищем стали грабежі і насильства. Коли ж хто скаржився на «власті», такому відповідали нагаями або ж карцером. Окупанти вивозили награбоване майно до Німеччини. Лише за один день — 18 листопада 1918 року — загарбники вивезли через Скадовський порт 15 тис. пудів зерна, велику кількість овечих шкур та багато іншого майна[1].

Трудящі піднялися на боротьбу проти ненависних окупантів і гетьманщини. Широкого розмаху набув партизанський рух. Багато скадовців відважно билися проти ворога в партизанських загонах під командуванням П. І. Тарана та А. Я. Недождія.

Славний шлях від рядового бійця до командира партизанського батальйону пройшов колишній вантажник порту комуніст Г. З. Мендус. Його ім'я написано на меморіальній дошці, встановленій у середній школі № 1[2]. Уродженець Скадовська червоний партизан І. Д. Білий до 50-річчя встановлення Радянської влади нагороджений орденом Червоної Зірки. Влітку 1918 року партизани розгромили загін гетьманської варти у Скадовську. Активні дії партизанів тримали в постійному страху гетьманців, які зверталися до командуючого окупаційними військами з проханням посилити німецькі гарнізони[3]. Та ніщо вже не могло врятувати ні окупантів, ні їх ставлеників. Наприкінці 1918 року Скадовськ визволено від загарбників. Але вже в кінці січня 1919 року порт захопили грецькі інтервенти. Місцеві партизани неодноразово нападали на їх загони у Скадовську і Хорлах. Вороги всіляко намагалися утримати в своїх руках порт, бо він відкривав їм шлях на Крим. Частини Червоної Армії визволили містечко наприкінці березня 1919 року.

Почав працювати ревком, який очолив М. Г. Андрієць. Революційний комітет діяв у надзвичайно складній обстановці. Протягом 1919—1920 рр. містечко перебувало у прифронтовій зоні. У квітні—травні 1919 року куркулі, очолювані есерами, вчинили заколот. Його успішно ліквідували. Ревком провів низку заходів щодо поліпшення становища трудящих. Здійснювався розподіл поміщицьких земель серед незаможних селян, надавалася матеріальна допомога сім'ям червоноармійців. Було організовано також збирання продрозкладки, поповнення лав Червоної Армії.

Але мирне життя тривало недовго. Вже в липні містечко захопили денікінці, які хазяйнували тут до січня 1920 року. Після визволення відновив роботу ревком. Для дітей трудящих відкрилися 2 трудові школи, де навчалося 350 учнів. Узимку 1920 року став до ладу артезіанський колодязь, який не діяв 15 років. Постачання населення водою значно поліпшилося. Активно працював відділ охорони здоров'я ревкому. Було розширено міську лікарню, де налічувалося 40 ліжок. Розгорнулася профілактична робота. Все ж становище залишалося тяжким. Містечко перебувало в прифронтовій зоні, тривалий час червоноармійські частини 46-ї дивізії 13-армії держали тут оборону проти білогвардійців, які намагалися прорватися з Криму на простори Таврії. Їх морський десант висадився у Скадовську 7 червня 1920 року[4]. Тяжкі дні окупації, терор і грабування закінчилися лише наприкінці жовтня 1920 року, коли частини 15-ї Інзенської стрілецької дивізії очистили містечко від ворогів. Радянська влада тут встановилася остаточно. 5 листопада 1920 року почав діяти ревком у складі 15 чоловік[5].

Партійний осередок, створений в 1920 році, об'єднував 4 члени та 5 кандидатів у члени партії[6]. Під його керівництвом пройшли перші комуністичні суботники. Під час одного з таких суботників у квітні 1921 року трудящі навантажили на судно 28 тис. пудів зерна; засіяли 141 десятину землі для сімей червоноармійців[7]. Най-

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-462, оп. 2, спр. 3, арк. 35, 39.

[2] Газ. «Наддніпрянська правда», 17 грудня 1966 р.

[3] Сорок років Радянської влади на Херсонщині, стор. 37, 38; С. Ракша. Днепровцы, стор. 75, 82.

[4] Херсонський облдержархів, ф. Р-3, оп. 1, спр. 5, арк. 71; ф. Р-1673, оп. 1, спр. 2, арк. 14.

[5] ЦДАЖР УРСР, ф. 3050, оп. 1, спр. 2, арк. 13.

[6] АІІП ЦК КП України, ф. 29, оп. 1, спр. 2066, арк. 38, 59.

[7] Херсонський облдержархів, ф. Р-211, оп. 1, спр. 6, арк. 79; спр. 9, арк. 26.

першими помічниками комуністів стали члени комсомольської організації, створеної 1921 року.

Відбудова господарства Скадовська проходила у надзвичайно важких умовах; в районі нишпорили банди, повсюди панували запустіння й розруха. За час громадянської війни морський порт майже повністю вийшов з ладу: дерев'яна обшивка та настил пристані згнили, вкрай розмитими виявилися береги. Лише невеликі баржі і дрібні парусники могли швартуватися до причалу. Кораблі стояли далеко на рейді, що викликало зайві витрати під час їх навантаження. У школах заняття не провадилися, не вистачало вчителів, не було палива. Лікарня і пошта також не працювали. В Скадовську поширилися тиф, чорна віспа та інші епідемічні захворювання[1].

Ревком взяв на облік майно колишньої поміщицької економії, провадив роботу щодо забезпечення будівельними матеріалами бідноти, яка залишилася без житла, вирішував багато інших пекучих питань. 30 січня 1921 року відбулися вибори до Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, до якої увійшов 21 представник від трудящих містечка і 4 — від військових частин, дислокованих тут[2]. Активно працювали при Раді комісії — допомоги пораненим і хворим червоноармійцям, боротьби з бандитизмом та ін. Працівники відділу соціального забезпечення взяли на облік непрацездатних жителів, яким надавали допомогу. Відділ пенсій, створений у травні, розпочав реєстрацію інвалідів громадянської війни. Їм призначалися державні пенсії.

В ті голодні роки велику допомогу жителям подала держава. Непрацездатним видавали хліб, сіль, крупу. В січні 1921 року 20 бідняцьким і червоноармійським родинам видали 75 пудів борошна, 12 пудів і 12 фунтів крупи, 3 пуди солі. 44 родини червоноармійців одержали одноразову грошову допомогу[3].

Одним з перших заходів Ради було здійснення зрівняльного розподілу колишніх нетрудових земель, виходячи з норми по 3,5 десятини землі на їдця. Незаможним селянським господарствам надавалася всіляка підтримка. 1921 року почала діяти прокатна станція, яка забезпечувала тягловою силою насамперед бідняцькі господарства. Земельний відділ видав незаможникам кілька тисяч пудів насіння. Працювала майстерня ремонту сільськогосподарського інвентаря.

1921 року в колишній поміщицькій економії Антонівці виник один з перших радгоспів на Херсонщині — господарство «Червона зірка». Загальна площа його угідь становила 6,9 тис. десятин, у т. ч. орної землі — 1,7 тис. Значна частина радгоспних земель розміщувалася на острові Джарилгачі, де були пасовища, вигін. Основною галуззю стало зернове господарство — житом засівали понад 400 десятин, озимою пшеницею близько 200, ярими культурами — 350 десятин. Радгосп мав невеликий виноградник, сад, город. Тяглової сили не вистачало: налічувалося 28 коней, 40 волів, 23 верблюди. Активну діяльність розгорнув партійний осередок радгоспу. Комуністи налагодили роботу гуртків політичної освіти. Під їх керівництвом трудівники, зібравшись на збори 12 вересня 1923 року, ухвалили подати матеріальну допомогу німецьким робітникам, а також трудящим Японії, які постраждали внаслідок землетрусу[4].

З кожним роком зміцнювалася економіка Скадовська. Відновив роботу морський порт. Робітники відремонтували напівзруйновані приміщення, причали, склади. Значну частину цих робіт виконано під час суботників. Держава допомогла портовикам будівельним лісом, флот порту поповнився буксиром і трьома баржами, направленими до Скадовська з Криму. Експорт хліба через порт 1924 року становив

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-53, оп. 1, спр. 2, арк. 181.
[2] Там же, ф. Р-211, оп. 1. спр. 9, арк. 27.
[3] Там же, арк. 125.
[4] Там же, ф. Р-443, оп. 1, спр. 71, арк. 90—97; ф. Р-622, оп. 1, спр. 371, арк. 40; спр. 558, арк. 27; Отчет Херсонского исполнительного комитета Советов за 1922—1923 гг., стор. 27; газ. «Херсонский коммунар», 24 грудня 1924 р.

1,2 млн. пудів[1]. Діяли 2 млини, бойня. Почали працювати два артезіанські колодязі.

У 1926 році в Скадовську, який вже три роки був районним центром, налічувалося 3732 жителі. Населення, що займалося сільським господарством, становило понад 33 проц., решта — робітники, інтелігенція тощо[2]. Поступово містечко впорядковувалося, прикрашалося новими будинками, одягалося у зелень. 1926 року на вулицях і в парку висаджено понад 1,5 тис. дерев і декоративних кущів. Вздовж вулиці Радянської до берега моря простяглася тополева алея. Тоді ж розпочалося спорудження готелю, впорядковано пляж. 1923 року в мальовничому Приморському парку відкрито пам'ятник Карлу Марксу, проект якого і саму скульптуру виконав талановитий самодіяльний митець, завідуючий районним відділом народної освіти М. Г. Андрієць (пам'ятник знищили фашисти під час тимчасової окупації Скадовська)[3].

Відновила роботу міська лікарня, де працювало 3 лікарі і 6 чоловік з середньою медичною освітою. Діяла аптека. У квітні 1921 року з Миколаєва прибула загальнореспубліканська санаторно-курортна комісія, яка визначила можливість організації лікування і відпочинку трудящих у Скадовську. За роки громадянської війни куротне господарство було вщент зруйноване. Комісія вжила заходів щодо відбудови курорту. Незабаром стали до ладу морські ванни, які щоденно обслуговували по 60—65 хворих. Влітку 1921 року до Скадовська прибули перші відпочиваючі: 1100 дітей шахтарів Донбасу і робітників Миколаєва[4]. У колишньому поміщицькому будинку відпочивали трудящі.

Незабаром після закінчення громадянської війни почали працювати 2 семирічні трудові школи, які охопили 350 учнів. За парти сіли насамперед діти бідняків. Успішно пройшов тиждень школяра і дитини. Учні безкоштовно одержували підручники і зошити, для них готувалися гарячі сніданки. Було відкрито дитячий будинок, у якому виховувалося 118 безпритульних дітей. Не вистачало одягу, взуття, лютував голод, та попри все вже 1920 року почалися заняття в школі ліквідації неписьменності. Через рік, в умовах голоду й ще не ліквідованої розрухи, відкрито музичну школу на 120 місць й художню студію[5].

Бібліотеку-читальню відвідувало понад 700 трудящих. Скадовці одержували близько 400 примірників газет і журналів. Добре працював у ті роки драматичний гурток у складі 41 чоловіка. Жителі з задоволенням йшли дивитися вистави, що їх влаштовували місцеві самодіяльні актори. 10 березня 1921 року в щойно відкритому театрі трудящі містечка відзначили день пам'яті великого Кобзаря. Після доповіді учні та члени драматичного гуртка виконали ряд пісень на слова Т. Г. Шевченка, декламували його вірші.

14 листопада 1923 року відбувся районний з'їзд Рад, на якому були підбиті перші підсумки роботи щодо ліквідації голоду, відбудови народного господарства, організації народної освіти тощо. Делегати з'їзду під бурхливі оплески одностайно вирішили надіслати В. І. Леніну телеграму такого змісту: «Дорогий Ілліч! Ми, делегати першого районного з'їзду Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів Скадовщини, зібравшись для розв'язання питань господарського і культурного будівництва в районі, шлемо тобі наш гарячий привіт і з нетерпінням чекаємо, коли ти, наш дорогий вождь, станеш до керма правління»[6].

В 1924 році в Скадовську відкрито партійну школу, де навчалося 40 комуністів, 45 проц. яких становили робітники. Слухачі школи запевнили, що докладуть всіх зусиль для виконання заповіту Ілліча — вчитись, вчитись і вчитись. 21 січня

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-2, оп. 1, спр. 34, арк. 63.
[2] Там же, ф. Р-436, оп. 1, спр. 116, арк. 31.
[3] Газ. «Чорноморець» (Скадовськ), 16 листопада 1967 р.
[4] Херсонський облдержархів, ф. Р-3131, оп. 1, спр. 7, арк. 164.
[5] Там же, ф. Р-211, оп. 1, спр. 9, арк. 118—120.
[6] Газ. «Херсонский коммунар», 2 серпня 1924 р.

1925 року, на траурних зборах, присвячених пам'яті В. І. Леніна, трудящі прослухали доповідь «Рік роботи без Леніна», розповіли про успіхи в розвитку господарства містечка[1].

Дружно і з великим піднесенням святкували скадовці 10-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції. З навколишніх сіл до Скадовська прибували святково вбрані колони трудящих. Селяни несли лозунги, портрети К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна. Жителі Улянівки подарували районному комітету партії портрет В. І. Леніна, намальований місцевими вмільцями. На багатолюдному мітингу трудящі запевнили рідну партію і Радянський уряд у своїй вірності і готовності захищати здобутки Жовтня.

Широко провадилася пропаганда агрономічних знань і успіхів колективного господарювання. Щодо цього широку роботу розгорнув агрономічний пункт. Популярним серед трудящих був музей сільського господарства, де агрономи-екскурсоводи розповідали селянам про перспективи розвитку сільського господарства[2]. 1926 року проведено першу районну сільськогосподарську виставку. Селяни-одноосібники з цікавістю розглядали ситу худобу артілей, між пальцями пересипали добірне зерно пшениці, вирощеної першими колективістами, довго роздивлялися сільськогосподарські машини.

Індивідуальні господарства поступово переходили на шлях колективного господарювання. 1929 року 70 незаможних господарств Скадовська організували ТСОЗ «Червоний колосок». Через кілька місяців на його базі створено однойменний колгосп, очолений посланцем партії — двадцятип'ятитисячником, робітником з міста Дніпродзержинська А. В. Моропаєвим[3]. 1930 року виникла артіль ім. Ворошилова, в якій об'єдналося 130 селянських дворів. Господарство мало 15 косарок і 2 молотарки. Колгоспники пробили артезіанський колодязь, водою якого поливали колективні городи. Це дало можливість виростити по 300 цнт картоплі на кожному з 13 га городу.

Куркулі будь-якими засобами намагалися зірвати колективізацію. Вони шкодили колгоспам, вивели з ладу парового млина, посилали найактивнішим сількорам районної газети «Голос колгоспника» анонімні листи з погрозами. Озброївшись вилами, вони вчинили напад на секретаря районного виконкому і голову Скадовської Ради, які прибули до села Ульянівки і Антонівських хуторів для виявлення хлібних надлишків[4].

Але незаможна частина селянства повністю підтримувала соціалістичну перебудову сільського господарства. Конференція представників колгоспників і членів комнезаму, що відбулася 18 липня 1930 року, визнала колективізацію єдино вірним шляхом для селян району. 35 делегатів конференції подали заяви про вступ до Комуністичної партії.

Того року відбулася конференція жінок-колгоспниць у складі 407 делегаток. Вони висловили одностайне прагнення нарівні з чоловіками боротися за соціалістичну перебудову села. Конференція закінчилася дружним співом «Інтернаціоналу»[5]. У школі для підготовки колгоспних організаторів, створеній 1930 року, навчалося 40 чоловік. Колективізація у Скадовську в основному завершилася до кінця 1933 року.

Господарство артілей з кожним роком зростало і міцніло. Хлібороби вирощували високі на той час врожаї сільськогосподарських культур. Так, протягом 1937—1939 рр. у колгоспі «Червоний колосок» одержано пересічно по 11,7 цнт зернових на кожному з 1305 га, а в 1940—1941 рр.— по 18—20 цнт. За успіхи в розвитку

---

[1] Газ. «Херсонский коммунар», 1 серпня 1924 р., 22 лютого 1925 р.
[2] Херсонський облдержархів, ф. Р-442, оп. 1, спр. 193, арк. 45.
[3] А. Б. Слуцкий. Рабочий класс Украины в борьбе за создание фундамента социалистической экономики (1926—1932 гг.). К., 1963, стор. 337.
[4] Газ. «Наддніпрянська правда», 30 червня і 8 липня 1929 р.
[5] Газ. «Наддніпрянська правда», 19 липня 1938 р.

сільськогосподарського виробництва артіль — учасницю ВСГВ 1940 року — було занесено до Книги пошани виставки[1]. У 1939 році артіль ім. Ворошилова мала 170 коней. На тваринницьких фермах налічувалося понад 300 корів, 2 тис. овець, понад 5 тис. курей. Урожай зернових становив 12—13 цнт з га. Діяла кузня. Колгоспні умільці виготовляли вози для потреб господарства. Напередодні Великої Вітчизняної війни господарство стало одним з кращих у районі.

Дедалі ширше застосовувалася механізація трудомістких робіт у сільському господарстві. Тракторний парк Скадовської МТС, організованої 1939 року, напередодні війни налічував 98 тракторів, 38 комбайнів та іншу сільськогосподарську техніку. Польові роботи було механізовано на 80—90 проц. Підвищилася оплата трудодня, на який напередодні війни колгоспники одержували по 2—3 кг хліба і по 1,5 крб. грішми. Механізатори Д. Юхненко, В. Стецько, ланковий П. Бех 1940 року одержали по 4—5 тонн хліба.

Пам'ятник Т. Г. Шевченку в м. Скадовську. 1969 р.

У 30-і роки на полях скадовських колгоспів почали вирощувати бавовник. Для переробки його 1932 року в Скадовську спорудили бавовноочисний завод. Все необхідне устаткування підприємство одержало з братньої Узбецької РСР. З інших підприємств працювали молокозавод, харчокомбінат, ремонтна майстерня, а також 5 промислових артілей, де виготовлялися швейні та шкіряні вироби, бочкогара, вози, віники, заготовлялися водорослі.

1932 року проведено електрифікацію Скадовського порту, споруджено складські приміщення для зберігання зерна, мінеральних добрив, нафтопродуктів. Вантажооборот порту становив близько 6 млн. пудів на рік.

Напередодні війни Скадовськ перетворився на справжнє курортне містечко. Значні роботи було проведено щодо впорядкування пляжу. До 1936 року діяв санаторій матері й дитини, пізніше реорганізований на дитячий протитуберкульозний санаторій.

Працювало дві школи: середня і семирічна, в яких навчалося близько 2 тис. учнів. З культурно-освітніх закладів діяли будинок культури, бібліотека.

Та розпочалася Велика Вітчизняна війна. Уже в перші дні до райвійськкомату прийшло сотні добровольців з проханням послати їх на фронт. У народне ополчення записалося 3,7 тис. чоловік, у т. ч. 300 комуністів і 350 комсомольців. 29 червня 1941 року пленум Скадовського РК КП(б)У розглянув питання про мобілізацію всіх сил на дострокове збирання врожаю у зв'язку з початком війни. На жнивах трудилися всі працездатні колгоспники, службовці, члени їх сімей, навіть старики й діти. План хлібоздачі скадовці виконали за 20 днів[2].

Робота всіх підприємств, установ і організацій перебудовувалася на воєнний лад. Місце чоловіків, які пішли на фронт, зайняли жінки. Багато з них закінчили короткотермінові курси трактористок і комбайнерів, відкриті у Скадовську наприкінці червня 1941 року[3].

На початку серпня 1941 року артіль «Червоний колосок» почала евакуацію до східних районів країни 370 голів великої рогатої худоби, 3250 овець і 127 коней.

---

[1] З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 3, стор. 589.

[2] Миколаївський облпартархів, ф. 7, оп. 7, спр. 368, арк. 34—41.

[3] Там же, оп. 1, спр. 346, арк. 27; спр. 371, арк. 8—10.

Худобу супроводжувала бригада колгоспників. Немало труднощів перенесли на тому нелегкому шляху ці люди, не раз попадали вони під фашистські бомби і все ж дійшли до місця призначення — Дмитрівського району Краснодарського краю.

13 вересня 1941 року фашисти окупували Скадовськ[1]. Радянське командування залишило на острові Джарилгачі, розміщеному неподалік від Скадовська, 17 матросів на чолі зі старшиною 2-ї статті І. Кочетковим для виконання спеціального бойового завдання. На початку жовтня на острів прибула розвідувально-диверсійна група, якою командував комісар Виноградов. Несподівані, сміливі вилазки матросів у Скадовську, Хорлах, Залізному Порту наводили жах на фашистів. Розвідники передавали командуванню цінні розвідувальні дані про дислокацію й переміщення фашистських сухопутних і морських сил, а також авіації. З їх допомогою вдалося знищити значну кількість техніки й живої сили ворога, що концентрувалася в Хорлах, готуючись прорватися на Перекоп.

Повертаючись на світанку після вдалої вилазки в районі с. Новоолексіївки, матроси потрапили під обстріл ворожого літака. На острів повернулося 12 з 30 членів розвідувально-диверсійної групи. Загинув і комісар Виноградов. Ці 12 матросів були евакуйовані до Євпаторії.

Ті, що залишилися на острові, продовжували вести спостереження. Фашисти виявили місцерозташування групи. В середині листопада 1941 року на Джарилгачі висадився добре озброєний півтисячний загін гітлерівських карателів. У відважних захисників острова було лише 3 кулемети, гвинтівки, по кілька гранат. Жорстокий бій тривав недовго — сили були нерівними. Більшість матросів загинула. Кількох з них окупанти полонили й відправили до концентраційного табору в Миколаєві. Врятувався лише радист М. М. Сурмач, який перейшов лінію фронту й воював у лавах Червоної Армії до переможного закінчення війни. Пам'ятник, встановлений на острові 9 травня 1967 року,— вічна пам'ять героям Джарилгача.

Фашисти чинили жорстокі розправи над мирним населенням Скадовська. У жовтні 1941 року на старому глинищі, за 3 км від містечка, вони розстріляли велику групу радянських людей, в числі яких було 120 жінок і 32 дітей. Уже в перші дні окупації гітлерівці розстріляли місцевих активістів: Г. О. Ямкового — голову колгоспу «Червоний колосок», К. М. Целінка — інструктора райкому КП(б)У, А. О. Сенчика — директора школи та багатьох інших[2]. За роки окупації фашисти вивезли до Німеччини 170 чоловік, переважно молоді[3].

Але скадовці не схилилися перед ворогом навіть під загрозою знущань, терору, вбивств. Комсомольці Ю. Є. Нічик, О. О. Лисенков, З. С. Лапідус, Н. Н. Дербушова, Г. Красношапка та інші патріоти таємно слухали передачі з Москви, розповідали населенню про справжнє становище на фронтах. Фашисти, натрапивши на слід групи, заарештували більшість її учасників. 5 з них вони розстріляли, решту відправили до концентраційних таборів. 18 жовтня 1967 року медаллю «За відвагу» нагороджено Ю. Є. Нічика, О. О. Лисенкова (посмертно) та Н. Н. Дербушову.

2 листопада 1943 року воїни 88-го гвардійського стрілецького полку, що входив до складу 33-ї гвардійської дивізії 2-ї гвардійської армії, визволили Скадовськ від окупантів[4]. За наказом Ставки Головнокомандування у Скадовську було створено спеціальну авіагрупу, що значно наблизила авіацію до району бойових дій у Криму. Ця група завдала ударів ворогові, зокрема змусила гітлерівців набагато скоротити вантажоперевезення на лінії Одеса—Тарханкут—Севастополь.

У лавах бійців Червоної Армії успішно боролися проти ворога і 800 вихідців із Скадовська, близько 700 із яких удостоєні урядових нагород. Старший лейтенант

[1] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 438.
[2] Газ. «Більшовицький шлях», 7 грудня 1943 р.
[3] Миколаївський облпартархів. ф. 7, оп. 7/1. спр. 435, арк. 38.
[4] Сообщения Советского информбюро, т. 5. стор. 214.

В. П. Гуманенко на початку війни командував загоном торпедних катерів на Балтиці. Лише за липень—вересень 1941 року загін потопив ворожий крейсер, 2 міноносці, сторожовий катер, 5 транспортів і барж з танками та ін. За героїзм і мужність, за сміливе здійснення денних торпедних атак В. П. Гуманенку присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Ордена Вітчизняної війни 2-го ступеня удостоєна вихованка Скадовської комсомольської організації розвідниця Л. О. Шульга за успішне виконання бойової операції в тилу у ворога на території Румунії. 4 ордени і 6 медалей прикрашають груди директора Скадовської нафтобази І. М. Побережця.

В. П. Гуманенко — Герой Радянського Союзу, уродженець м. Скадовська. Фото 1960 р.

Фашисти завдали значних руйнувань господарству Скадовська — знищили середню школу, міську лікарню, кінотеатр, вивели з ладу морський порт, водопровід. Перед відступом вони замінували млин, але скадовці не допустили вибуху. Великої шкоди зазнало курортне господарство. Суцільні згарища залишилися на місці колишніх санаторних споруд, готелю. Гітлерівці повирубували дерева на Приморському бульварі, понівечили фруктовий сад[1]. Вони майже повністю знищили господарство Скадовського колгоспу «Червоний колосок».

Трудящі селища доклали багато зусиль, щоб якнайшвидше відбудувати зруйноване війною господарство. Уже в 1944 році колектив працівників порту підняв з морського дна і відремонтував 8 суден, збудував морські причали, капітально відремонтував складські приміщення, майстерні і контори. Запрацювала портова електростанція.

У тому, що за порівняно короткий час шахти Донбасу знову видали вугілля на-гора, а в доменних печах України почали плавити метал для потреб фронту, є й частка праці скадовців. Лише на відбудову Донбасу в жовтні 1944 року виїхало 55 молодих жителів Скадовська[2]. Населення віддавало свої трудові заощадження у фонд Перемоги. 1944 року на кошти трудящих району споруджено танкову колону «Колгоспник Скадовщини». Незабаром радянські воїни-танкісти написали: «Немає слів, щоб висловити наші почуття з приводу того, що ця прекрасна грізна техніка надійшла в наші руки від вас, героїчних трудівників тилу»[3].

Відбудовні роботи посилилися після успішного завершення Великої Вітчизняної війни. 1947 року в Скадовську відновлено діяльність бавовноочисного заводу, харчокомбінату, промартілей ім. 5-го грудня та ім. Щорса, промкомбінату, маслозаводу, парового млина і ремонтної майстерні. Одна з промислових артілей освоїла виробництво килимів. В 1948 році створено автотранспортне господарство. Через два роки проведено реконструкцію млина, внаслідок чого його потужність зросла до 40 тонн борошна на добу. Щорік збільшувався вантажооборот Скадовського порту, успішно працював його колектив.

Підвищилася якість обробітку грунтів, врожайність у колгоспах ім. Ворошилова та «Червоний колосок». 1948 року успішно виконали план хлібоздачі трудівники артілі ім. Ворошилова. Постановою бюро Скадовського райкому партії колгосп занесено на районну Дошку пошани. На колективних полях з кожним роком з'являлося все більше сільськогосподарської техніки.

Великим святом для скадовців став день перших післявоєнних виборів до Верховної Ради СРСР. Напередодні трудящі підвели підсумки соціалістичного змагання.

---

[1] Газ. «Голос колгоспника» (Скадовськ), 5 квітня 1945 р.
[2] Миколаївський облдержархів, ф. Р-992, оп. 2, спр. 8, арк. 7.
[3] Газ. «Голос колгоспника», 15 лютого 1945 р.

Механізований тік Скадовського колгоспу «Радянська Україна». 1969 р.

Скрізь на вулицях полум'яніли прапори, чулися сміх, співи і музика. 10 лютого 1946 року виборці всі як один прийшли до виборчих урн і віддали свої голоси за кандидатів блоку комуністів і безпартійних.

На зібрані трудящими кошти 1948 року в селищі* споруджено пам'ятник В. І. Леніну. Нові житлові будинки виросли на вулицях Скадовська. Книголюби одержали новий книжковий магазин. Значні роботи щодо впорядкування провадила селищна Рада депутатів трудящих. 1948 року висаджено близько 7 тис. дерев і понад 5 тис. декоративних кущів, упорядковано пляж. Відкрито повітряне сполучення з Херсоном. У 10 разів порівняно з 1940 роком зросла потужність місцевої електростанції. Вдвічі збільшилася мережа водопроводу.

Розширилася селищна лікарня, в якій працювало 6 лікарів. Значну допомогу медичним закладам у ті тяжкі роки подавали підприємства, які виділяли кошти для ремонту приміщення, обладнання.

Після закінчення війни відновили роботу три скадовські школи — середня та 2 семирічні, де навчалося близько 1,5 тис. дітей. Почали працювати будинок культури, бібліотека.

Завершивши відбудову народного господарства, трудящі спрямували свої зусилля на дальший розвиток всіх галузей економіки і культури. Увага партійних і радянських органів акцентувалася насамперед на промисловому розвитку Скадовська. 1956 року, в зв'язку з ліквідацією посівів бавовнику на Україні, на базі Скадовського бавовноочисного заводу відкрито цех Херсонського консервного комбінату, який незабаром перетворився на самостійне підприємство. 1960 року завод випустив близько 11 тис. умовних банок продукції. Консервовані овочі, фрукти, соки, варення, джеми, томат-пасту, рибні і м'ясні консерви (всього 47 видів) із задоволенням купують жителі багатьох міст нашої країни. 1965 року введено в дію дві автоматичні лінії системи «Ланг», що дало змогу виробляти 30-процентну томатну пасту — продукт високої якості. Потужність лише однієї такої лінії — 120—150 тонн пасти на добу. Споруджено холодильник на 300 тонн. 1970 року завод виготовив понад 17 млн. умовних банок консервів.

З 1963 року в місті діє цегельний завод. 1965 року почав працювати хлібозавод. В Джарилгацькій затоці налагоджено добування морської черепашки й будівельного піску. Черепашка служить сировиною для випалювання вапна на Скадовському вапняному заводі, збудованому наприкінці 50-х років. Пісок використовується для потреб будівництва у районі, його вивозять також до Кримської області.

Значно зросли вантажооборот Скадовського порту, механізація трудомістких вантажо-розвантажувальних робіт. Після війни розширено акваторію порту, поглиблено канал, збудовано нові причали. Тепер до Скадовського порту заходять багатотоннажні морські судна. Через нього вивозять різноманітні вантажі — зерно, борошно, рис, фрукти, виноград, кавуни, ввозяться будівельні матеріали, паливо тощо. Добре працювали портовики в першому році дев'ятої п'ятирічки. Флот порту поповнився транспортним судном — теплоходом «Осипенко», який курсує на лінії Скадовськ—Севастополь.

Колектив скадовських портовиків — дружна, працьовита сім'я. Злагоджено працювала бригада монтажників під керівництвом С. І. Псюка, виконуючи місячні норми на 120—130 проц. 1960 року їй першій у районі присвоєно звання бригади

* До розряду селищ міського типу Скадовськ переведено 1944 року.

комуністичної праці. Понад половину працівників порту навчається. Для робітників створені хороші матеріальні і житлові умови. Назавжди відійшли в минуле землянки. Портовики мешкають у просторих світлих будинках, багатоповерхових гуртожитках.

Успішно трудиться колектив будівельно-монтажного управління № 23, який споруджує Краснознам'янський зрошувальний канал. Славиться він своїми трудівниками. Виконроб управління комуніст С. Н. Сапаров за успішну працю на спорудженні рисових плантацій 1963 року відзначений Почесною Грамотою Президії Верховної Ради УРСР. Високої урядової нагороди — ордена Леніна — удостоєно бульдозериста, заслуженого будівельника УРСР, комуніста В. Я. Присяжного.

На меліоративне будівництво за роки дев'ятої п'ятирічки буде використано 24 млн. крб. Здійснюється реконструкція Краснознам'янського каналу, планується прокласти 60-кілометрову трасу з твердим покриттям, незабаром стане до ладу зональний зрошувальний канал на території Скадовського району протяжністю 24 кілометри.

Понад 60 проц. населення міста зайнято у сільському господарстві. Ще 1951 року дві скадовські артілі об'єдналися в одне велике багатогалузеве господарство — колгосп «Радянська Україна». За ним закріплено 5,8 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3,3 тис. га орної землі. Колгосп має хороший машинний парк — 82 трактори, 30 комбайнів, 30 автомобілів, 6 дощувальних установок тощо. 1961 року дніпровська вода по Краснознам'янському каналу прийшла і на землі колгоспу «Радянська Україна». Зрошення земель забезпечило значне збільшення виробництва зерна, внесло істотні зміни в структуру посівних площ, в організацію праці колгоспників. Головним багатством господарства став рис, який сіють на площі 580 га. Першу в артілі ланку рисівників очолила комсомолка Т. Р. Козак. 1963 року вона зібрала по 72 цнт рису з кожного га. Через чотири роки ланка під керівництвом П. Д. Шаповала добилася ще вищого врожаю — по 74 цнт рису на ділянці 80 га. В загальній сумі прибутків колгоспу рису належить 44,5 відсотків. Кожний засіяний рисом гектар дав 1 тис. крб. чистого прибутку. 1966 року в селищі Антонівці, яке підпорядковане Скадовській міській Раді, розпочав роботу радгосп-технікум, де готують агрономів-рисівників.

Великих успіхів досягло господарство в ювілейному 1967 році. Колгоспники зібрали небачений у цих краях урожай зернових культур: на всій площі посіву вирощено пересічно по 45 цнт пшениці з га. Ланка О. П. Заводуй досягла рекордного врожаю пшениці на зрошувальних землях — по 56 цнт з га. Добрими врожаями відзначили колгоспники 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Вони зібрали пшениці пересічно по 42,4 цнт з га, рису — 55,4 цнт. Завдання восьмої п'ятирічки по виробництву зерна колгоспники виконали на 132,8 проц. Трудівники колгоспних ланів у першому році дев'ятої п'ятирічки виробили понад план 404 тонни зерна, 502 тонни молока.

Високі грошові прибутки господарства, які лише протягом 1960—1967 рр. зросли втроє, дають змогу добре матеріально забезпечувати колгоспників. З 1960 року введено гарантовану грошову оплату праці. 1967 року рисівники одержали по 1200—1300 крб. на рік і по 1,5—2 тонни рису. Доярка М. І. Савченко щомісяця заробляла по 140—150 крб., тваринник О. О. Савченко — по 130 крб., шофер М. С. Коваленко — близько 200 крб. Невпинно під-

Підживлення рису з літака у Скадовському колгоспі «Радянська Україна». 1970 р.

вищується добробут колгоспників. Кожного року 20—40 сімей справляють новосілля. Колгосп має будинок культури, бібліотеку. Діти виховуються в двох дошкільних дитячих закладах.

Велику організаторську роботу щодо мобілізації трудящих міста на виконання накреслень партії і уряду здійснюють 41 партійна організація міста, яка об'єднує 994 комуністи, і 25 комсомольських організацій, де налічується понад 1200 членів ВЛКСМ. Комсомольсько-молодіжна бригада СМУ-23 за досягнуті успіхи в соціалістичному змаганні на честь XXIV з'їзду КПРС нагороджена вимпелом ЦК ЛКСМУ. 15 комсомольцям присвоєно звання ударника комуністичної праці. З року в рік добивається високих показників у праці комсомольсько-молодіжна ланка колгоспу «Радянська Україна», яка 1971 року виростила по 60 цнт рису з га. Ланкова-комсомолка Т. Р. Галак нагороджена орденом Леніна. З нагоди сторіччя з дня народження В. І. Леніна 97 скадовських комсомольців одержали ювілейні медалі «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

Доброю традицією стало проведення серед молоді конкурсів професійно-технічної майстерності. Молодь бере активну участь у створенні комсомольського фонду економії. Сотні комсомольців навчаються в школах економічних знань. Більшість молодих робітників консервного заводу освоїла по 2—3 суміжні професії.

До складу міської Ради депутатів трудящих обрано 50 депутатів. Вони працюють на підприємствах, у колгоспі, культурно-освітніх закладах. У центрі уваги міськради — питання виробничої діяльності, розширення й ремонт житлової площі та багато іншого. Головне для депутатів — людина з її турботами, потребами. Місто (до категорії міст районного підпорядкування Скадовськ переведено 1961 року) красивішає з кожним днем. І в цьому велика заслуга Ради депутатів трудящих. 28 травня 1969 року на сесії міськради ухвалено постанову про участь Скадовська у змаганні за звання міста високої культури. Під час оголошеного у липні місячника благоустрою всі жителі з ентузіазмом працювали на опоряджувальних роботах. У цьому республіканському змаганні, підсумки якого підводилися у лютому 1970 року, Скадовську присуджено третє місце і грошову премію у розмірі 500 крб. Серйозна увага приділяється будівництву шляхів. Багато вулиць покрито асфальтом. Налагоджено регулярне автобусне сполучення між Скадовськом, Сімферополем, Каховкою і Голою Пристанню, повітряне — з Херсоном, Києвом, Миколаєвом, Кривим Рогом.

Добре розвинута торговельна мережа. У місті діє 73 магазини і кіоски для продажу промислових і продуктових товарів. Є три їдальні, чайна, ресторан «Таврія».

Медичне обслуговування трудящих здійснюють понад 50 лікарів і 146 працівників з середньою спеціальною освітою. 1969 року споруджено лікарню на 100 ліжок. Дошкільнята виховуються у 6 дитячих закладах. Постійно зростає популярність Скадовська як кліматологічного курорту. Мілководна Джарилгацька затока, багата на йодисто-бромисті сполуки і сірководень, створює сприятливі умови для лікування багатьох захворювань, насамперед хронічних катарів верхніх дихальних шляхів. До міста щорічно приїздить на відпочинок близько 50 тис. чоловік. У західній частині Скадовська виросло справжнє піонерське містечко, де щоліта оздоровляється 10—12 тис. дітей. З 1959 року діє будинок відпочинку. Лише 1968 року в ньому побувало понад 5,5 тис. робітників

Скадовський дитячий комбінат. 1970 р.

На Скадовському пляжі. 1971 р.

і службовців з різних місць Радянської України. Нещодавно тут споруджено нову їдальню, триповерховий спальний корпус. Протяжність міського пляжу півтора кілометра. На ньому одночасно може відпочивати понад 20 тис. чоловік.

У Скадовську — 2 середні й 2 восьмирічні школи, в яких навчається близько 3 тис. дітей. Діють також середня школа робітничої молоді, семирічна музична школа, де діти оволодівають мистецтвом гри на домрі. З 1 вересня 1968 року розпочав роботу радгосп-технікум рисосіяння.

В районному будинку культури працює 5 гуртків художньої самодіяльності. Хоровому колективу вже 30 років, він успішно виступав на багатьох оглядах і конкурсах самодіяльних митців. З квітня 1967 року в місті працює аматорська кіностудія «Маяк». За два роки тут створено 12 фільмів, у т. ч. «Заповітний камінь» — про матросів-захисників острова Джарилгача у 1941 році, «Будні портовиків», «Святкування 50-річчя Радянської влади в Скадовську», «Руки матері» та інші.

В місті — дві державні бібліотеки з книжковим фондом 45 тис. томів, є також 12 відомчих і профспілкових бібліотек. У центрі Скадовська побудовано широкоекранний кінотеатр із залом на 500 місць, літній театр, розрахований на 1300 глядачів,— у спорудженні його брали участь багато скадовців. До послуг жителів спортивний комплекс: спортивний зал, стадіон.

Нові свята, звичаї міцно увійшли в життя скадовців. Традиційним стало свято пісні, танцю й фізкультури, яке, як правило, відбувається в День радянської молоді. В цей день Скадовськ, прикрашений різнокольоровими барвами щедрого південного літа, розквітає ще й червоними полотнищами стягів, транспарантів, лозунгів. Колони представників молоді міста і району урочисто крокують по вулицях з піснями, танцями до площі перед райвиконкомом. Там вони покладають квіти до пам'ятника Леніну, комсомольці-виробничники здають трудові рапорти, після чого відбувається тематична театралізована вистава, самодіяльні митці виступають з концертами. Нерідко до свята приєднуються і професійні колективи, що перебувають на гастролях у місті, діти з піонерських таборів. Організовуються морські прогулянки на острів Джарилгач, а ввечері юнь збирається біля багаття дружби. Такі свята — яскравий вияв невичерпних народних талантів, одна з форм комуністичного виховання трудящих.

У Скадовську живе і працює член спілки письменників Української РСР І. Т. Стариков, автор повісті «За чужим столом», роману «Зорі в серці», кількох оповідань.

1968 року Херсонський облвиконком затвердив генеральний план забудови Скадовська і Скадовської курортної зони, розроблений колективом 1-ї архітектурно-планувальної майстерні Київського науково-дослідного і проектного інституту містобудування. В дев'ятій п'ятирічці місто прикраситься новими багатоповерховими житловими будинками. Стануть до ладу будинок побуту, станція технічного обслуговування легкових автомобілів. Розшириться мережа громадського харчування і торговельна. В 1973 році розпочне роботу новий молокозавод. Буде збудовано водонапірну башту, яка щодоби даватиме 1100 кубометрів питної води, що значно поліпшить водопостачання міста.

Як завжди, багато уваги приділяється дітям. В дев'ятій п'ятирічці дошкільнята одержать нове приміщення дитячого комбінату на 140 місць, школярі сядуть за парти нової триповерхової школи, розрахованої на 960 місць.

Гості міста одержать приміщення готелю на 260 місць. Перша черга готелю відкриється вже 1972 року. Значно розшириться площа морського пляжу.

У недалекому майбутньому Скадовськ стане центром найбільшої на півдні України курортної зони від Хорлів до Залізного Порту протяжністю близько 100 км. Перспективним планом передбачено дальше розширення будинку відпочинку — спорудження ще трьох спальних корпусів, їдальні тощо. Найбільше будівництво провадитиметься на острові Джарилгачі, що простягся вузькою смугою майже на 40 км. Чудові піщані пляжі, численні солоні озера, чисте прозоре повітря — все це створює умови для відпочинку й лікування. Тут запроектовано спорудити курортне містечко, готель, турбазу, пансіонат, будинок відпочинку, піонерські табори. Загалом Джарилгацький курортний район зможе одночасно прийняти понад 19 тис. відпочиваючих і туристів.

Зазеленіє широкою смугою лісопаркова зона, проляжуть нові асфальтовані шляхи, по яких курсуватимуть комфортабельні багатомісні автобуси. Зв'язок з островом Джарилгачем здійснюватиметься вертольотами, а по морю — швидкохідними теплоходами.

Мине небагато часу, і Скадовськ стане другою Ялтою на Україні. Тут щороку відпочиватиме понад 100 тис. трудящих з різних куточків нашої неосяжної Батьківщини.

В. В. ТИМОШЕНКО

КРА́СНЕ

Красне (до 1830 року — Второ-Приморське) — село, центр сільської Ради. Розташоване на березі Джарилгацької затоки, за 12 км від районного центру. Населення 2596 чоловік. Сільраді підпорядковані селище Степне, села Володимирівка, Лиманське, Новоросійське.

Найбільш давні сліди перебування людини на території сучасного села виявлено під час археологічних розкопок курганів, розташованих неподалік Красного. Тут знайдено численні поховання епохи бронзи, деякі з них перекриті дерев'яним накатом, встеленим зверху шаром камки (морської трави). В похованнях середньовічних кочівників знайдено уламки залізного ножа і бляхи, а також металеві залишки кінської збруї[1].

Перші письмові відомості про село датуються 1807 роком, коли поміщику Овсянико-Куликовському було відмежовано 17,8 тис. десятин землі на морському березі біля урочища Красного Кургану.

Економія одержала назву Второ-Приморської дачі. Вже в серпні 1809 року тут

[1] Памятники эпохи бронзы юга Европейской части СССР, стор. 53—59.

було близько 50 дворів, де проживало 90 кріпаків[1], завезених поміщиком з центральних губерній Росії.

Село швидко зростало — 1822 року в ньому налічувалося 972 жителі (514 чоловіків і 458 жінок)[2]. Згодом поміщик продав частину кріпаків і землі. За даними межування 1841 року, тут залишилося 537 мешканців, а земельна площа становила 15,5 тис. десятин[3]. Значна частина угідь була непридатною для хліборобства, це — болота, солонці. В першій половині XIX ст., у зв'язку з розширенням виробництва хліба на продаж, поміщик збільшив площі під посіви пшениці та ячменю. 1857 року в Приморському й Краснянському маєтках зерновими культурами засіяли 9 тис. десятин. Того ж року поміщик продав 14,2 тис. четвертей зерна[4].

Посудина доби бронзи (II тисячоліття до н. е.), знайдена під час розкопок поблизу с. Красного. 1963 р.

Основними заняттями жителів було скотарство, а також хліборобство і рибальство. Примітивний обробіток землі, малородючі грунти, відсутність добрив спричинялися до низької врожайності — з десятини селяни одержували пересічно по 10—12 пудів. Хліба звичайно не вистачало до нового врожаю. Кріпаки виконували на користь поміщика численні повинності, насамперед панщину. Селяни, позичаючи в поміщика збіжжя, потрапляли до нього у ще більшу кабалу. Часто відбувалися зіткнення селян з адміністрацією економії за толоку, яка теж належала поміщикові.

Внаслідок проведення селянської реформи 1861 року колишні кріпаки Красного одержали по 6,5 десятини польової землі на ревізьку душу — всього близько 3 тис. десятин. За це вони повинні були протягом 49 років сплачувати по 3319 крб. 20 коп. щорічно[5]. Реформа не ліквідувала селянських злиднів і малоземелля. Щороку поглиблювалася диференціація села. Так, на 1885 рік тут налічувалося 247 дворів, з них 29 зовсім не засівали польової землі, а 14 не мали ніякої худоби. 48 засівали по 5—10 десятин землі і мали 64 коней, 11 волів, 44 корови тощо. 132 селянські двори засівали від 10 до 25 десятин, у них було 108 плугів, 325 робочих коней, 84 воли, 173 корови. 38 заможних господарств обробляли по 25—50 десятин, кожне з них мало плуга. В них було 126 робочих коней, 36 волів, 82 корови[6].

Бідняки, які зовсім не мали або ж мали обмаль землі, змушені були йти в найми, заробляючи за сезон (5 місяців) 40—50 крб.; праця жінок оцінювалася удвічі дешевше. Не кожен господар міг орендувати землю, бо плата за десятину становила пересічно 15 карбованців.

Тяжке економічне і політичне становище штовхало селянську бідноту на боротьбу за краще життя. Ця боротьба посилилася під час першої російської революції 1905—1907 рр. У листопаді—грудні 1905 року жителі Красного брали участь у розгромі економій Вассала і Шредера. Учасників виступу перестріли серед степу козаки, роззброїли та під конвоєм привели до сусіднього села, де селяни протягом 5 днів, аж до відправки в Херсон, сиділи у сараї майже без їжі і теплого одягу. В херсонській тюрмі вони пробули півроку, внаслідок чого їхні господарства остаточно занепали. В ті роки в селі поширювалася нелегальна література. Так, 5 вересня 1906 року місцевий урядник конфіскував посилку на ім'я одного з жителів Красного, в якій виявлено 23 примірники прокламацій революційного змісту[7].

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. 14, оп. 2, спр. 36, арк. 1, 3, 11, 21.
[2] ЦДВІА СРСР, ф. ВУА, спр. 21 476, арк. 1.
[3] ЦДАДА СРСР, ф. 1354, оп. 1207, спр. В-3 кр.
[4] М. Максименко. Крестьянское движение в Таврической губернии накануне и после отмены крепостного права, стор. 18.
[5] ЦДІА СРСР, ф. 577, оп. 39, спр. 17, арк. 63.
[6] Сборник статистических сведений по Таврической губернии, т. 2, таблиці Б-6, Б-7.
[7] Революционная борьба на Херсонщине в 1905—1907 гг., стор. 158, 184, 324, 374.

Столипінська аграрна реформа сприяла посиленню класового розшарування селянства. Одержали позичку в селянському банку й заснували хутори лише куркулі. Розорена біднота змушена була продавати наділи і йти на заробітки.

Село лишалось адміністративним центром волості, на початку XX ст. тут проживало понад 2 тис. чоловік. Щороку відбувався ярмарок, працювало десяток торговельних підприємств, 6 вітряків. Населення жило в хатах-мазанках, зроблених з саману, критих морською травою. Ні одного будинку не було під черепицею.

Медичну допомогу населенню Красного і всієї волості до 80-х років XIX ст. надавала Збур'ївська дільнична земська лікарня, розміщена за 50 верстов од села. Згодом жителів волості — понад 4,3 тис. чоловік — обслуговував один земський фельдшер. Звичайно, дійової допомоги населенню надати він не міг.

Двокласну сільську школу відкрили у Красному 1878 року. Відвідували її переважно діти заможних батьків. 1890 року тут навчалося 98 дітей (з них лише 14 дівчаток), хоч населення Красного перевищувало на той час 1,7 тис. чоловік[1].

Надії на нове життя принесла трудящим звістка про повалення ненависного самодержавства. Та пройшло небагато часу і селяни на власному досвіді переконалися, що Тимчасовий уряд неспроможний вирішити найпекучіших питань про землю і мир.

Представники Красного брали участь у одному з т. зв. з'їздів селян і землевласників для врегулювання земельних відносин, що відбувся 7 травня 1917 року. Скликаний з ініціативи меншовицької повітової Ради селянських депутатів і повітового комісара, з'їзд не міг розв'язати земельного питання в інтересах трудящих[2]. Боротьба селян продовжувалася. Самочинні захвати поміщицьких земель, виступи селян посилилися з осені 1917 року.

Перемога Жовтневого збройного повстання в Петрограді, декрети про мир і землю викликали хвилю революційного ентузіазму. Радянську владу в Красному встановили у січні 1918 року. Трудящі розпочали здійснення зрівняльного розподілу землі.

Та недовго тривало мирне життя. У квітні 1918 року село окупували австро-німецькі війська, які відновили дореволюційні порядки. Трудящі Красного піднялися на боротьбу проти окупантів. Багато з них поповнювали лави партизанських загонів. Після вигнання загарбників наприкінці 1918 року в селі відновилася Радянська влада. Та в січні 1919 року Красне опинилося в зоні англо-французької інтервенції. Боротьбу трудящого селянства проти інтервентів, Директорії та білогвардійців очолив Дніпровський повітовий підпільний партійний комітет. Під керівництвом есерів місцеві куркулі підняли антирадянський заколот, який охопив Красне та волость. Партизани з загону П. І. Тарана за активною підтримкою населення успішно ліквідували його[3].

Влітку 1919 року село захопили денікінці, які були вигнані радянськими військами в січні 1920 року. Мирний перепочинок і тепер тривав недовго. В червні 1920 року село захопили врангелівці. Лише наприкінці жовтня 1920 року в Красному назавжди встановилася Радянська влада, почав діяти ревком.

Відбудова господарства села проходила в умовах куркульського бандитизму, голоду, що насунувся на країну. Обрана навесні 1921 року Рада селянських депутатів у зв'язку з таким становищем передала свої повноваження ревкому. У серпні почав діяти комітет допомоги голодуючим, який вилучав надлишки хліба у куркулів і розподіляв їх серед бідноти[4]. В умовах розрухи, неврожаю й голоду жителі

[1] Памятная книжка Таврической губернии. Симферополь, 1889, алфавитный список, стор. 14; Учебные заведения Одесского учебного округа, состоящие в ведении дирекций народных училищ, вып. 3, стор. 47.

[2] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 2, стор. 336, 337.

[3] Херсонський облдержархів, ф. Р-3264, оп. 1, спр. 24, арк. 5; Н. И. Супруненко. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине, стор. 146.

[4] Херсонський облдержархів, ф. Р-218, оп. 1, спр. 1, арк. 14; спр. 2, арк. 1; ф. Р-3131, оп. 1, спр. 77, арк. 18.

Красного не забували російських братів — жителів центральних районів Росії. 4 вересня 1921 року, зібравшись на волосну конференцію, працівники освіти і культури ухвалили подати матеріальну допомогу голодуючим Поволжя. З вересня і до кінця року вони відчисляли голодуючому населенню 10 проц. своєї зарплати. До цього фонду надходили також кошти від вистав і концертів. У жовтні 1922 року в селі створено дитячий будинок[1].

Вже 1921 року в селі діяло 8 невеликих кустарних підприємств, де працювало 25 чоловік. Під керівництвом органів Радянської влади проведено зрівняльний розподіл землі. Незаможні селяни Красного, об'єднавшись 1922 року в комнезам, виступали ініціаторами будівництва нового життя. У липні, зібравшись на волосний з'їзд, комнезамівці обговорювали питання колективного господарювання, ділилися хай невеликим досвідом у цьому питанні.

Активно працювали, несли нове в життя й побут селян комуністичний і комсомольський осередки, що виникли 1921 року[2]. Коло питань, що їх вирішували комуністи й комсомольці, було дуже широким: сюди належали виробничі завдання, робота серед наймитів, керівництво діяльністю членів профспілки «Всеробітземліс», культурно-освітні справи, антирелігійна пропаганда, соціалістична перебудова сільського господарства тощо. У серпні 1924 року комсомольці, зібравшись у сельбуді, святкували зорини дочки незаможника Миронова. Секретар партійного осередку привітав молодих батьків, дитині подарував від сельбуду 10 аршин тканини та 15 фунтів цукру, від сільради — 10 пудів хліба, від кооперації — 3 крб. грішми[3].

Одним з першочергових завдань Радянської влади було здійснення культурної революції, насамперед — ліквідації неписьменності. Уже 1920 року в Красному відкрили трудову школу, в якій працювало 5 учителів, вона мала 6 десятин землі. Комітет допомоги, який діяв при школі, провів значну роботу щодо зміцнення її навчально-матеріальної бази. Було організовано також 3 школи для ліквідації неписьменності, відкрито 2 бібліотеки — шкільну і народну, хату-читальню. Успіх серед населення мали виступи драматичного гуртка. Питання народної освіти, підвищення методичного рівня викладання в школах, поліпшення умов праці вчителів розглядалися на волосному з'їзді членів профспілки працівників освіти в січні 1922 року. Помічниками вчителів у ліквідації неписьменності серед дорослого населення були комсомольці і члени профспілки.

Перше колективне господарство — ТСОЗ «Червоний трактор» виникло у Красному навесні 1926 року. Воно об'єднувало 11 в основному незаможних господарств села[4]. 1928 року до товариства вже входило 18 дворів, а на його полях працював трактор. Площа сільськогосподарських угідь становила 188 га. В травні 1928 року створено ТСОЗ «Хвиля революції», в який об'єдналося 80 селян. Йому виділили 223,75 га землі. В березні 1929 року засновано машинно-тяглове товариство «Допомога», яке об'єднувало 7 дворів (34 їдці) і мало 119 га землі[5]. Питання про суцільну колективізацію сільського господарства обговорювалося на розширеному пленумі Ради. На початку 1930 року 48 господарств, у т. ч. 37 бідняцьких, об'єдналися в колгосп «21 січня». Навесні того ж року виникла артіль «Червоний плуг», яка об'єднала 334 господарства. Її очолив Ф. Волошин (загинув у Великій Вітчизняній війні). Значно зріс та організаційно зміцнів колгосп «Червоний трактор», яким керував Я. М. Кузнецов, тепер пенсіонер.

Куркулі намагалися всіляко перешкодити колективізації — труїли колгоспних коней, в артілі «Червоний трактор» спалили конюшню. У 1930 році вони вбили

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-673, оп. 1, спр. 37, арк. 11.

[2] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 6—1, спр. 564, арк. 89, 90; оп. 1—7, спр. 136, арк. 17; Херсонський облдержархів, ф. Р-218, оп. 1, спр. 1а, арк. 15—19.

[3] Газ. «Херсонский коммунар», 24 серпня 1924 р.

[4] Херсонський облпартархів, ф. 122, оп. 6, спр. 14, арк. 181. Херсонський облдержархів, ф. Р-2, оп. 1, спр. 247, арк. 22.

[5] Херсонський облдержархів, ф. Р-443, оп. 1, спр. 558, арк. 25, 78.

комуніста, члена виконкому сільради О. З. Кору. Незаможники повели нещадну боротьбу з класовими ворогами, особливо небезпечних було виселено за межі району. Колективізація в основному завершилася до 1933 року,— 3 краснянські артілі об'єднували 443 двори, мали в користуванні 5,9 тис. га землі[1].

Незважаючи на труднощі, колгоспники наполегливо працювали. Під час сівби 1932 року краснянські артілі вийшли в число кращих у Скадовському районі[2]. Вони вирощували бавовник і зернові культури. До 1936 року артілі стали організаційно міцними, великими господарствами. На їх полях працювала значна кількість сільськогосподарської техніки. Праця окрилювала людей. Серед них ширився стахановський рух. У ті роки передовики змагання одержували на чорних парах по 35—40 цнт зернових з га. Праця Є. Соловей, М. Портної, О. Волошиної була відзначена урядовими нагородами. 1940 року артіль «Червоний трактор» мала 280 тис. крб. прибутку, «Червоний плуг» — 320 тис. крб. Достаток прийшов у кожний дім. Колгоспники одержували на трудодень по 3—5 крб. грішми і по 3 кг зерна.

Велику роботу провадила сільська Рада. Вона розглядала і вирішувала питання хлібозаготівель, проведення сільськогосподарських кампаній, оподаткування та багато інших. Багато сил доклали депутати, щоб здійснити план, затверджений навесні 1927 року: відкрити млин, створити медичну дільницю, побудувати театр і школу, озеленити село[3].

В листопаді 1929 року проведено перереєстрацію неписьменного і малописьменного населення, створено групу товариства «Геть неписьменність». В селі працювали гуртки і школи лікнепу, діяли дитячі ясла і дитячий майданчик. У 1929 році тут відкрито амбулаторію, яку обслуговували лікар і фельдшер. Діти трудящих навчалися в семирічній школі, яка охоплювала близько 200 дітей. Місцем культурного відпочинку жителів стали сільський клуб, бібліотека, хата-читальня. Молодь, збираючись вечорами у клубі, охоче брала участь у роботі хорового, танцювального і драматичного гуртків.

«Все для фронту, все для перемоги»,— під таким девізом жили краснянці з першого дня Великої Вітчизняної війни. Понад 700 жителів села зі зброєю в руках пішли захищати Батьківщину. Місця чоловіків у тилу займали жінки. Вони сідали за кермо трактора, водили комбайни, виконуючи і перевиконуючи виробничі норми. Колгоспники встигли зібрати врожай і здати хліб державі. Коли ворог наблизився до Дніпра, в глибокий радянський тил було переправлено артільну худобу, частину сільськогосподарських знарядь і зерна.

14 вересня 1941 року фашисти окупували Красне. Було заарештовано 27 чоловік, з них 7 активістів розстріляно. Терор і знущання стали звичайними явищами в житті села. Понад 150 юнаків і дівчат вороги насильно відправили на каторжні роботи до Німеччини. Багато з них не повернулися до села — загинули у фашистській неволі.

3 листопада 1943 року село визволено від окупантів[4]. За мужність і героїзм, проявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, понад 350 вихідців з села відзначено бойовими нагородами. Як вічна згадка про тих, хто не повернувся з фронтів війни, стоїть у парку села пам'ятник, біля якого ніколи не в'януть квіти.

Відродження зруйнованого фашистами господарства відбувалось у складних умовах. В селі не лишилося жодного трактора, не було тяглової сили. Колгоспники орали поля власними коровами. Але їхня самовіддана праця мала добрі наслідки — тисячі пудів хліба врожаю 1944 року краснянці надіслали для потреб фронту. Всі три артілі того року відправили продукти підшефній шахті № 5-біс тресту «Воро-

---

[1] Херсонський облпартархів, ф. 122, оп. 6, спр. 13, арк. 199; спр. 14, арк. 181, 198.

[2] З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 3, стор. 245.

[3] Херсонський облдержархів, ф. Р-218, оп. 1, спр. 6, арк. 1—40; спр. 7, арк. 6, 7, 10, 11.

[4] Сообщения Советского информбюро, т. 5, стор. 216.

шиловградвугілля»[1]. Трудівникам села допомагала держава. Артілі одержали кредити, а також 1,5 тис. цнт насіннєвої позики.

Після переможного закінчення війни до села повернулися демобілізовані воїни. Вони активно включилися у відродження Красного. Завдяки героїчній праці колгоспників усі три артілі до листопада 1945 року виконали плани здачі державі сільськогосподарських продуктів.

Зростала технічна оснащеність господарств, виростали кадри спеціалістів. Відбудова господарства завершилася до 1950 року. Село забудовувалося. Почали працювати клуб, бібліотека, школа. Проведено електрифікацію і радіофікацію села.

На бурякових плантаціях радгоспу «Комсомольський». Село Красне, 1969 р.

Навесні 1950 року артілі «Червоний трактор», «Червоний плуг» та «21 січня» об'єдналися в одну — ім. Карла Маркса. Це дало можливість ширше запроваджувати найновіші досягнення агротехнічної науки, краще використовувати сільськогосподарську техніку, прискорити механізацію та електрифікацію всіх галузей сільськогосподарського виробництва, особливо після реорганізації 1958 року МТС і закупки колгоспом 40 тракторів, 27 комбайнів та іншої техніки.

На поля об'єднаної артілі 1961 року прийшла вода з Дніпра. У зв'язку з цим відбулися значні зміни в структурі господарства. 32,6 проц. земель зрошувалися. Провідною зерновою культурою стала озима пшениця, яка займає третину всього посівного клину.

В 1965 році на базі артілі ім. Карла Маркса створено радгосп «Комсомольський». Це багатогалузеве високомеханізоване господарство зерно-тваринницького напряму займає 7,2 тис. сільськогосподарських угідь, у т. ч. 6,3 тис. га орної землі. Велика кількість техніки — 64 трактори, 29 комбайнів, 2 бульдозери, 7 зерноочисних машин, 49 автомашин — працює на його полях. Ці цифри набирають ще більшої ваги, якщо згадати про ті десять возів, з якими починали господарювати колгоспники після закінчення Вітчизняної війни. На поля прийшла нова сільськогосподарська культура — рис, урожай якого протягом 1964—1968 рр. пересічно становив 60,2 цнт з га. Культура рису виявилася економічно вигідною. Його висівають переважно на колишніх солончакових грунтах. Радгосп став дослідним господарством для вирощування різних сортів рису. В 1965 році він одержав 700 тис. крб. чистого прибутку[2].

Правильне застосування агротехніки і мінеральних добрив, раціональна організація праці, а також зрошення полів забезпечують одержання високих сталих урожаїв сільськогосподарських культур. 1967 року урожай озимої пшениці на богарних землях становив 26 цнт з га, на поливних — 41,1 центнера.

В радгоспі створено міцну кормову базу для тваринництва, що позитивно вплинуло на його продуктивність. У 1968 році план виробництва м'яса виконано на 104 проц. Передовий чабан радгоспу П. С. Яценко від кожної вівці (їх в отарі 750) настриг по 4,5 кг вовни.

Виконуючи завдання восьмої п'ятирічки, трудівники радгоспу «Комсомольський» включилися в соціалістичне змагання на честь 50-річчя Радянської влади та 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Вони досягли великих успіхів у виробництві та заготівлі продуктів сільського господарства. 1970 року робітники зібрали

---

[1] Херсонський облпартархів, ф. 122, оп. 1, спр. 17, арк. 4.

[2] Журн. «Гидротехника и мелиорация», 1968, № 3, стор. 176; газ. «Сельская жизнь», 25 травня 1968 р.

Заповнення водою рисових чеків у радгоспі «Комсомольський». Село Красне, 1969 р.

пересічно по 40,1 цнт озимої пшениці з кожного га, 57,2 цнт рису, 500 цнт буряків, 267 цнт овочів. На 1 січня 1971 року радгосп мав 6 тваринницьких ферм. П'ятирічний план заготівлі м'яса виконано на 142,4 проц., вовни — на 114 проц., яєць — на 261 проц. Завершується спорудження нового тваринницького комплексу. Готуючи гідну зустріч XXIV з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу, працівники радгоспу взяли підвищені зобов'язання щодо продажу державі продуктів тваринництва. Свого слова вони дотримали.

Уряд достойно оцінив творчу працю робітників радгоспу, нагородивши в 1966 році 15 чоловік орденами і медалями Союзу РСР. Ланковій-рисівнику Л. Н. Дудченко, керуючому третім відділком радгоспу В. Г. Дяченку присвоєно високе звання Героя Соціалістичної Праці. Орденом Леніна відзначено директора радгоспу М. А. Зленка.

Партійна організація села об'єднує 77 комуністів, з них 62 працюють у радгоспі. Вони передові у виробничій діяльності, завжди там, де найскладніше, найважче. Комуністи активно пропагують серед населення рішення партійних з'їздів, докладають усіх зусиль до перетворення їх у життя, беруть активну участь в удосконаленні форм організації праці. На відкритих партійних зборах підводяться підсумки соціалістичного змагання між відділками, ланками, окремими робітниками.

Діяльність партійної організації нерозривно пов'язана з роботою сільської Ради депутатів трудящих. У центрі уваги депутатів — питання виробництва, культурно-освітньої роботи, підвищення добробуту та організації побутового обслуговування населення, впорядкування й озеленення села.

Заможним стало життя у Красному. Про це свідчить, зокрема, висока оплата праці. 1970 року, наприклад, Л. Н. Дудченко за 209 робочих днів заробила 2500 крб. і одержала тонну рису. Доярки радгоспу щомісяця заробляють пересічно по 90 карбованців.

Невпізнанним стало село. Робітники й службовці живуть у просторих, світлих будинках, критих черепицею. 30—40 сімей щороку справляють новосілля. Закінчено будівництво двоповерхової середньої школи, готелю. Прокладено 15 км тротуарів, 4 км бетонованого шляху. Розростаються парки, сквери. Житла робітників оточені садами й виноградниками.

В селі діють лікарня на 40 ліжок, аптека. Діти дошкільного віку виховуються у дитячих закладах. У середній школі навчається близько 500 юних мешканців Красного. Книжковий фонд двох бібліотек налічує близько 14 тис. книг. Тут є літній кінотеатр на 700 і клуб із залом на 300 місць. Молодь відвідує гуртки художньої самодіяльності.

На березі Джарилгацької затоки виросло велике піонерське містечко, в якому щоліта відпочивають діти робітників Криворізького металургійного комбінату. До Красного на відпочинок приїздять сотні трудящих з різних областей Радянського Союзу. Скоро це село стане частиною великої Причорноморської зони курортів.

В роки дев'ятої п'ятирічки в селі завершиться спорудження двоповерхового адміністративного приміщення, будинку культури із залом на 600 місць, нового корпусу лікарні на 50 ліжок, дитячого садка на 90 місць. Накреслення партії й уряду в розвитку економіки й культури успішно здійснюються самовідданою працею трудящих села.

А. І. ЄРЬОМКІН, В. В. ТИМОШЕНКО

МИХАЙЛІВКА

Михайлівка — село, центр сільської Ради, розташоване за 29 км від районного центру. Населення — 1823 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані села Біленьке, Ленінське, Новосілка, Промінь, Труд.

Село засноване 1833 року і належало генералу Потьє, якому уряд виділив у цій місцевості 6956 десятин землі. Поміщик переселив сюди кріпаків з Лукоянівського повіту Нижегородської губернії. Через два роки в селі налічувалося 20 дворів, проживало 258 чоловік[1].

Основним заняттям жителів було хліборобство, багато з них мали також добрі баштани. Але нестача вологи, часті суховії призводили до неврожаїв, які відбивалися на економічному становищі селян. Тяжка панщина й інші повинності завдавали селянським господарствам більших збитків, ніж стихійні лиха.

Незабаром після опублікування царського маніфесту від 19 лютого 1861 року селян перевели на становище тимчасовозобов'язаних. Уставна ж грамота була затверджена головною викупною установою лише наприкінці 1881 року. Колишні кріпаки (175 ревізьких душ) викупили 1137,5 десятини землі. Щорічні платежі за землю протягом 49 років становили 1260 крб.[2] Землі не вистачало. Тому михайлівці за допомогою селянського банку прикупили 1885 року ще 620 десятин. Звичайно, заможні господарі захопили кращі землі. В їх руках концентрувалася й основна кількість знарядь праці. Водночас близько половини селян не мали ніяких засобів обробітку землі. Відсутність реманенту та малоземелля примушували бідноту орендувати землю в куркулів на кабальних умовах. Найбільш поширеною формою оренди стала скіпщина, коли селянин повинен був віддавати власнику землі дві п'ятих, або й більшу частину врожаю. Чимала група михайлівців наймитувала. Так, лише до місцевого куркуля Страмнова щорічно наймалося 10—12 чоловік.

Община не мала своєї толоки, а випас худоби на поміщицькій землі коштував 2,4 крб. з голови за сезон. Крім цієї плати, селяни 1885 року, наприклад, зобов'язалися перевезти до Голої Пристані вовну, що її настригли з 35 тис. овець. Непосильними для багатьох господарств були численні платежі. 1889 року в селі виникла пожежа, погорільці опинилися в дуже скрутному становищі. Більшість з них потрапила у невилазну кабалу до глитаїв.

Михайлівці брали активну участь у революції 1905—1907 рр. Наприкінці 1905 року вони разом з селянами Красного й інших сіл розгромили 18 поміщицьких економій. Місцеві власті підкреслювали, що населення Михайлівки «вкрай вороже настроєне як проти властей, так і проти військ, що перебувають тут. Так, наприклад, за наявними відомостями, селяни погрожують виловити солдатів, що дислокуються в Кларівці, ...«як жаб» та розгромити економію»[3]. Виступ селян був жорстоко придушений за допомогою військових частин. Його ватажків заарештували і посадили на три роки до олешківської в'язниці[4].

Столипінська аграрна реформа призвела до дальшого розорення бідноти, зміцнення становища куркулів. 30 серпня 1909 року сільський сход вирішив перейти до відрубного господарства[5]. В ті часи навколо Михайлівки виникло 9 куркульських хуторів. Біднота ж, яка виділялася з общини, не маючи коштів, знарядь праці, незабаром змушена була продавати землю. Багато михайлівців залишили село. Частина з них, розорившись, йшла у найми. Селяни продавали землю ще й тому, що мали величезну кількість недоїмок і боргів, прострочені позики.

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. 14, оп. 2, спр. 122, арк. 4, 5; Сборник статистических сведений по Таврической губернии, т. 2, стор. 25.

[2] ЦДІА СРСР, ф. 577, оп. 39, спр. 6, арк. 21.

[3] Революционная борьба на Херсонщине в 1905—1907 гг., стор. 183, 184.

[4] Кримський облдержархів, ф. 26, оп. 3, спр. 434, арк. 133.

[5] Херсонський облдержархів, ф. 14. оп. 2, спр. 435а арк. 15, 18.

У Михайлівці, яка належала до Краснянської волості, у 80-х роках XIX ст. було 92 двори та проживав 591 чоловік. Діяло 3 крамниці; на початку XX ст. місцеві багатії побудували 4 млини. Михайлівські кустарі виготовляли з лози, комишу й рогози кошики та різнокольорові килимки. Ця продукція вивозилася на базари Херсона, Олешок, Скадовська, Нової Збур'ївки.

Перший навчальний заклад — земська двокласна школа — відкрилася в селі 1872 року. Школа була невелика — 1890 року в ній навчалося 48 хлопчиків і 6 дівчаток. Наприкінці століття для неї спорудили нове приміщення, її перетворили на чотирикласну. Тут навчався І.М. Шульга, уродженець села, в майбутньому відомий художник, заслужений діяч мистецтв Української РСР.

З початком імперіалістичної війни життя михайлівців ще більше погіршилося. Різко зменшилася врожайність сільськогосподарських культур, скоротилося поголів'я худоби. Багато чоловіків повернулося з війни скаліченими. Саме від фронтовиків селяни вперше дізналися про В. І. Леніна, партію більшовиків.

Лютнева буржуазно-демократична революція викликала в селян сподівання на краще життя. Але вони швидко переконалися, що Тимчасовий уряд не дасть їм ні землі, ні миру. Тому боротьба не припинялася. Коли в квітні 1917 року в Дніпровському повіті виникли перші Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів, у селі, а також на хуторах поблизу Михайлівки революційно настроєні солдати й селяни, переборюючи опір куркульства, теж виступили за створення Рад.

Біднота Михайлівки вітала перемогу Жовтневого збройного повстання у Петрограді. Радянську владу в Михайлівці проголошено в кінці січня 1918 року. Головою ревкому став Я. А. Заварихін. Наприкінці лютого трудящі села, зібравшись на мітинг, слухали схвильовані, правдиві слова відозви Херсонського губернського з'їзду Рад селянських депутатів і земельних комітетів: «Товариші селяни, вся північ Росії, її серце — Москва, Червоний Петроград, який виніс на своїх плечах тягар революційної боротьби, знаходяться в тяжкому, безвихідному становищі, вони голодують...»[1]. Виступаючі михайлівці заявили, що «врятування голодуючих від смерті є і наше врятування». Через кілька днів вози, навантажені зерном і борошном, під охороною місцевої бідноти були відправлені до центральних районів Росії.

В селі приступили до здійснення зрівняльного розподілу нетрудових земель, керувала цією роботою земельна комісія Ради селянських депутатів. Планувалося розподілити між біднішими селянами 6000 десятин землі, пасовища, які вони до революції орендували у поміщика. Було відкрито школу.

На перешкоді мирного будівництва стали австро-німецькі війська, які захопили село на початку квітня 1918 року. Окупанти ліквідували органи Радянської влади, землю повернули поміщику. В селі була німецька військова комендатура, а також гетьманська державна варта, староста. Через порти Скадовськ і Хорли того року вивезли до Німеччини тисячі пудів зерна, награбованого в Михайлівці та інших селах[2]. Михайлівська біднота включилася у боротьбу проти окупантів, яка особливо посилилася влітку і восени 1918 року. Багато михайлівців хоробро билося у лавах партизанських загонів під керівництвом А. Я. Недождія і С. І. Тарана. Наприкінці року ворожі війська втекли з села, але пройшло небагато часу і Михайлівка опинилася в зоні англо-франко-грецької інтервенції. Радянську владу тут відновили лише в березні 1919 року. Розпочалася підготовка до розподілу нетрудових земель. Мирному будівництву перешкоджали напади куркульських банд, а влітку 1919 року його перервав наступ денікінців, які захопили село. Знову в селян забрали землю, повернули її поміщику. Білогвардійці чинили самосуд над членами сільського активу, знущалися над прихильниками Радянської влади, грабували населення. Але терор білогвардійців не міг перешкодити розгортанню всенародної боротьби. Багато михайлівців у той час поповнювали лави партизанських

---

[1] Победа Советской власти на Херсонщине, стор. 115.
[2] Херсонський облдержархів, ф. Р-462, оп. 1, спр. 3, арк. 1—9, 39.

загонів, воювали в складі Дніпровського селянського полку[1]. На початку 1920 року червоноармійські частини визволили село від денікінців. Знову відновилася Радянська влада. В квітні відбулися вибори до Ради селянських депутатів[2]. Жителі допомагали Червоній Армії хлібом, фуражем. Та небезпечні вороги — врангелівці — розгорнули наступ влітку 1920 року. 11 червня врангелівці висадили морський десант поблизу Хорлів і того ж дня захопили Михайлівку. Починаючи з вересня, село кілька разів переходило з рук у руки. 18 жовтня частини 1-ї дивізії 6-ї армії вигнали звідси білогвардійські банди[3].

Радянська влада в селі встановилася остаточно. Почав діяти ревком. Розгорнулися відбудовні роботи. Почали працювати 4 млини, де було зайнято понад 40 чоловік[4]. Створений незабаром після припинення воєнних дій комнезам брав активну участь у здійсненні земельної політики Радянської влади. Він провів облік колишніх нетрудових земель. Для розподілу серед безземельних і малоземельних селян було виділено 5,8 тис. десятин землі з розрахунку 4 десятини на члена сім'ї.

Постанову губвиконкому від 26 лютого 1920 року про створення насіннєвого фонду гаряче підтримали незаможники. Зібравшись на сход, селяни вирішили створити насіннєвий фонд відрахуванням від кожного господарства по 30 фунтів зерна, спільно засіяти поле. Однак куркулі, вдавшись до шантажу, терору та інших підлих методів, зірвали виконання цього рішення. Активну боротьбу проти них провадив КНС, який, зокрема, скасував кабальні угоди, нав'язані куркульнею голодуючим селянам. Комнезамівці одержали від держави 50 коней і 10 косарок, протягом 1922—1924 рр. селянам виділено 10 525 пудів насіннєвої позики[5].

За адміністративною реформою 1923 року Михайлівська сільська Рада разом з підпорядкованим їй Долматово-Софіївським хутором увійшла до Скадовського району. На той час у Михайлівці у 258 дворах проживало 1120 чоловік. Кількість населення порівняно з попередніми роками дещо скоротилася, бо через голод частина сімей виїхала з села.

Значні зміни сталися в культурному будівництві. Було відкрито трудову школу, в якій 5 учителів навчали селянських дітей, школі виділено 10 десятин землі. Для дорослого населення створили курси ліквідації неписьменності. Діяла народна бібліотека з читальним залом. В одному з приміщень колишнього поміщицького маєтку молодь створила клуб, де з успіхом виступали драматичний і хоровий гуртки. Значна заслуга в проведенні культурно-освітньої роботи належала комсомольській організації села, створеній наприкінці 1924 року.

Активно діяв сільський комітет профспілки «Всеробітземліс», який 1925 року об'єднував 284 сільських робітників Михайлівки і сусіднього села Миколаївки. Комітет захищав інтереси наймитів, стежив за виконаннями умов трудових угод, визначав розміри заробітної плати. Для членів профспілки виписували газету «Батрак» і журнал «Робітник землі й лісу», багато з них відвідувало хату-читальню.

Михайлівці активно підтримали ленінський кооперативний план. Ще 1923 року створено сільське споживче товариство. Через п'ять років по тому воно охоплювало 96 проц. жителів. 1921 року 15 незаможних родин об'єдналися в артіль «Дружну», якою керував член КНС Г. П. Кудишкін. Господарство мало 2 коней і 2 корови. Земельний відділ виділив для нього ще четверо коней. 1926 року в Михайлівці організували показове поле.

Селяни на власному досвіді переконувалися, що єдиним шляхом до заможного життя є колективне господарювання. Навесні 1926 року в Михайлівці виник ТСОЗ

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 1299, оп. 1, спр. 100б, арк. 149.
[2] Херсонський облдержархів, ф. Р-53, оп. 1, спр. 2, арк. 149.
[3] Там же, ф. Р-1673, оп. 1, спр. 2, арк. 14; Гражданская война на Украине, т. 3, стор. 635.
[4] Херсонський облдержархів, ф. Р-38, оп. 1. спр. 38, арк. 23, 43; ф. Р-1196, оп. 1, спр. 14, арк. 13, 21 ф. Р-3131, оп. 1, спр. 27, арк. 2.
[5] Там же, ф. Р-2, оп. 1, спр. 930, арк. 36. 125; ф. Р-80, оп. 1, спр. 6, арк. 36; спр. 7, арк. 69; ф. Р-158, оп. 2, спр. 3, арк. 20.

«Незаможник», який об'єднав 12 родин. Для господарства виділили 200 га землі. Від держави воно одержало трактор, плуг і сівалку[1]. Навесні 1929 року на його базі організувалася артіль «Незаможник», згодом її очолив дніпропетровський робітник-двадцятип'ятитисячник комуніст П. І. Богданов. За господарством закріпили 312 га землі. 1930 року створено радгосп «1-е Травня», центральна садиба якого містилася на хуторі Кравченка. Основним напрямом господарства було вівчарство.

Першим колективним господарствам бракувало досвіду, були недоліки в організації праці, траплялося недбале ставлення деяких працівників до громадського добра. Але люди не пасували перед труднощами. Вже 1930 року вони зібрали непоганий на той час урожай зернових культур. Добре працювали члени комсомольсько-молодіжної бригади артілі «Незаможник». Вони щоденно скошували 5—6 га хлібів понад план.

Куркулі шкодили молодим господарствам. Їх оплотом стали хутори, розміщені навколо села. На одному з них під час жнив 1929 року куркулі тяжко поранили голову сільради Я. І. Конотопа, на іншому — в лютому наступного року — напали на комсомольця С. А. Ванденка. Під впливом ворожої агітації у 1930 році частина селян вийшла з колгоспу, забравши своїх коней та інвентар[2]. На зборах і мітингах, які пройшли тоді в селі, було дано рішучу відсіч підступним діям куркулів. Селяни повернулися до артілі. На 1 липня 1931 року в Михайлівці, крім колгоспу «Незаможник», створено ще дві артілі — «12 років Жовтня» та ім. Чубаря. Всі три спеціалізувалися на вирощуванні бавовнику.

У 1930 році створено машинно-тракторну станцію. При ній з наступного року діяла агротехнічна станція[3], яка допомагала господарствам у вивченні структури грунту, розробляла в зоні своєї діяльності агротехніку обробітку землі, плани сівозмін, випробовувала на полях нові сільськогосподарські машини і знаряддя. Напередодні війни МТС мала 107 тракторів та багато іншої техніки.

Колективні господарства Михайлівки щороку економічно міцніли. На їхніх полях широко застосовувалася сільськогосподарська техніка. Трудівники артілі ім. Орджонікідзе (раніше артіль «Незаможник») у 1937—1939 рр. зібрали пересічно по 11,9 цнт зернових з га, а радгоспні чабани одержали по 121 ягняті від кожних 100 вівцематок асканійської породи. Господарство було учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки 1940 року, його занесли до Книги пошани ВСГВ.

Партійна організація села виявляла постійну турботу про поліпшення організації праці і побуту хліборобів, тваринників і механізаторів. У всіх польових бригадах працювали пересувні кухні, колгоспники й робітники одержували хліб з сільської пекарні. Діти дошкільного віку виховувалися в дитячих садках і яслах, створених в артілях, радгоспі, МТС та при агротехнічній станції. Високою була й оплата праці. 1938 року 105 колгоспників, які вирощували бавовник, одержали на трудодень по 4,5 крб. грішми і по 6 кг пшениці.

Село забудовувалося, озеленювалися його вулиці. Коли перший михайлівський тракторист Ю. А. Загуменний привіз зі зльоту трактористів радіоприймач, яким був нагороджений за стахановську працю, до нього приходили всі жителі села, щоб послухати радіопередачі. Саме тоді, 1937 року, молодь радіофікувала село.

До кінця 30-х років в основному ліквідували неписьменність серед дорослого населення. В семирічній школі 10 педагогів навчали понад 150 учнів, активно діяла піонерська організація. Більшість громадян передплачувала газети й журнали, відвідувала шкільну і сільську бібліотеки. Вечорами та на свята молодь, літні люди поспішали до клубу, де відбувалися концерти, демонструвалися кінофільми, виступали гуртки художньої самодіяльності — драматичний, хоровий, вокальний, танцювальний, музичний та інші.

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-435, оп. 1, спр. 548, арк. 28.
[2] Там же. ф. Р-2, оп. 1, спр. 620, арк. 199.
[3] Там же, ф. Р-1005, оп. 1, спр. 111, арк. 231.

Пам'ятник загиблим воїнам-односельцям у с. Михайлівці. 1969 р.

Коли розпочалася Велика Вітчизняна війна, понад 300 михайлівців пішли на фронт, щоб захистити Радянську Батьківщину від німецько-фашистських загарбників. Старики, жінки і діти, що залишилися в селі, працювали на спорудженні оборонних укріплень на лінії Гола Пристань—Скадовськ, готували до евакуації майно колгоспів і МТС або ж надійно ховали його.

Фашисти вдерлися до села 13 вересня 1941 року. Жахливі умови кривавого режиму не зломили волю михайлівців, які чинили опір окупантам, саботували їхні розпорядження, поповнювали партизанські загони.

3 листопада 1943 року частини 13-го гвардійського стрілецького корпусу під командуванням генерал-лейтенанта П. Г. Чанчибадзе, що входив до складу 2-ї гвардійської армії 4-го Українського фронту, визволили Михайлівку від загарбників. Фашисти завдали величезних збитків селу. Багато юнаків і дівчат не уникнули гіркої долі — каторжної праці в Німеччині. За два роки окупації гітлерівці зруйнували в селі виробничі приміщення, культурно-освітні заклади, не залишили жодного трактора, машини. Сума збитків, завданих колгоспам і МТС, становила 6,3 млн. карбованців[1].

У складних умовах піднімали михайлівці розорене війною господарство. Мало було робочих рук. Не вистачало робочої худоби і транспортних засобів. У трьох артілях, які відновили діяльність, було лише 10 коней і 2 корови. Майже всі польові роботи виконувалися вручну. Але держава виділила колгоспам кредити на придбання худоби, інвентаря, посівного матеріалу. Братню допомогу подали трудящі інших радянських республік. До Михайлівки надійшли трактори з Челябінська, комбайни з Рубцовська, сіялки з Ростова-на-Дону, обладнання для тваринницьких ферм з Ашхабада й Єревана, насіння для посіву з Краснодара, фураж з Башкирії.

Боротьбу за відбудову господарства очолила сільська партійна організація, що об'єднувала 5 комуністів. Почала працювати Михайлівська МТС, механізатори якої виконували і перевиконували норми виробітку. Вже 1945 року колгоспники артілі «12 років Жовтня» засіяли зерновими 160 га. Врожай зібрали невеликий — по 6—8 цнт з га. Але далі справи пішли краще. Врожайність зернових і продуктивність тваринництва щороку підвищувалися. Зміцнювалася трудова дисципліна, поліпшувалося матеріальне становище трудящих. Відновив роботу радгосп «1-е Травня», центральна садиба його містилася в селищі Новосілці.

Підвищення рівня механізації польових робіт, нагромадження досвіду колективного господарювання створили умови для того, щоб у 1950 році три невеликі артілі об'єднались в одну — ім. Леніна. Це господарство очолив комуніст, здібний організатор колгоспного виробництва М. О. Золотаревський. Він керує господарством уже понад 20 років. Закінчивши до війни агрошколу, він працював агротехніком і агрономом у господарствах Скадовського району. Воював на фронтах Великої Вітчизняної війни. Кілька бойових нагород, два ордени Трудового Червоного Прапора прикрашають його груди. М. О. Золотаревський член бюро Скадовського райкому КП України, на 7-му і 8-му всесоюзних з'їздах кооператорів обирався членом Центроспілки.

---

[1] Херсонская область в годы Великой Отечественной войны, стор. 177. Херсонський краєзнавчий музей, фонди, спр. 156, арк. 73.

Значну роль у подальшому розвитку сільськогосподарського виробництва відіграв вересневий (1953 року) Пленум ЦК КПРС. За 5 років, що минули після пленуму, артільне господарство значно зміцніло. Сільська партійна організація багато уваги приділяла підтягуванню відстаючих ділянок виробництва до рівня передових, широкій пропаганді передового досвіду, підготовці кадрів. Помітними стали й наслідки цієї роботи. 1958 року колгоспники виростили зернових по 20 цнт з кожного га. Дальшому розвиткові економіки сприяло придбання артіллю сільськогосподарської техніки у зв'язку з реорганізацією МТС. На кінець 1971 року колгосп мав 56 тракторів, 28 комбайнів, 62 автомобілі. За господарством закріплено 13,2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 8,6 тис. га орної землі.

Доброго розвитку досягло колгоспне виробництво у восьмій п'ятирічці. План продажу державі високоякісної таврійської пшениці виконано на 129 проц., молока — на 120 проц. Всі 4 ферми повністю механізовані, а це сприяє значному підвищенню продуктивності праці в тваринництві. 20 тис. голів налічує колгоспна отара овець. Прибутки колгоспу за 1960—1970 рр. зросли у десять разів. У першому році дев'ятої п'ятирічки прибуток колгоспу становив близько 3,5 млн. крб., це в 3 рази більше, ніж у 1965 році. Великі площі займають баштани. 1971 року колгосп, реалізувавши 14,8 тис. тонн кавунів, одержав 1,2 тис. крб. прибутку. Справжні майстри сільськогосподарського виробництва виросли у колгоспі. По 48—49 цнт пшениці з га збирають рільничі бригади В. М. Осьмухіна і В. І. Гулія. О. П. Дудченко, який понад 20 років працює чабаном, одержує від кожних 100 вівцематок пересічно по 120 ягнят, з кожної вівці настригає по 5—6 кг вовни. Комсомолки Є. П. Чорна і О. В. Туркова виступили ініціаторами руху працівників ферм району за створення достатку кормів. Ці доярки щорічно надоюють понад 3 тис. кг молока від кожної корови. Таких же успіхів досяг і дояр колгоспу А. І. Страмнов. 120 передовиків виробництва беруть участь у русі за комуністичне ставлення до праці. 150 колгоспників були учасниками ВДНГ і Виставки передового досвіду в народному господарстві Української РСР. Радянський уряд високо оцінив працю михайлівців. Орденами Союзу РСР нагороджено 23 трудівники. 1971 року доярка П. М. Ільїна, яка протягом кількох років надоювала від кожної корови понад 3 тис. літрів молока, удостоєна ордена Леніна. Значно зросли і прибутки колгоспників. 1971 року їм виплачено зарплати в розмірі 1,1 млн. крб. Доярка Д. А. Клепайло одержала за рік 3312 крб., свинар І. К. Черняховський — 3068 крб., тракторист В. В. Литовченко — 2632 крб. В особистому користуванні михайлівських колгоспників 27 легкових автомобілів, понад 300 мотоциклів, сотні пральних машин. Майже кожна сім'я має газову плиту, телевізор, холодильник. Діє колгоспний комбінат побутового обслуговування населення, де можна пошити й відремонтувати одяг і взуття, полагодити телевізори і радіоприймачі. В селі працює 8 магазинів.

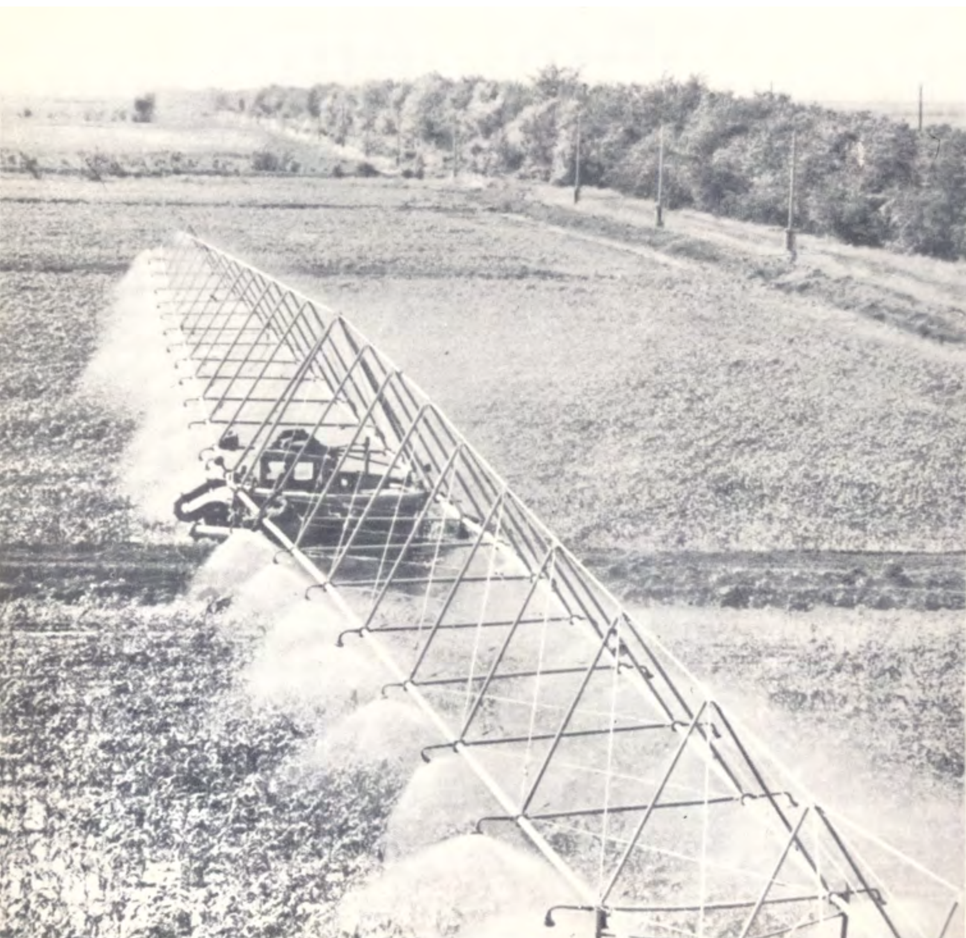
У колгоспній їдальні. Село Михайлівка, 1970 р.

Важлива роль у виконанні завдань комуністичного будівництва належить 2 партійним організаціям, які об'єднують 92 комуністи, сільській Раді депутатів трудящих, до якої обрано 35 трудівників, з них 19 — комуністів. Безпосередньо на виробництві

Жнива на Херсонщині. 1970 р.

В херсонські степи прийшла вода. 1971 р.

Вклейка надрукована на Харківській друкоофсетній фабриці

працює 22 депутати. У центрі уваги Ради — питання розвитку економіки колгоспу, використання земельного фонду, робота підприємств громадського харчування і торгівлі, побутове та культурне обслуговування населення. Добре працюють вуличні комітети, жіноча рада, добровільна народна дружина, товариські суди.

У роки восьмої п'ятирічки розпочалося здійснення перспективного плану реконструкції села, яке забудовується сучасними двоповерховими будинками з усіма комунальними вигодами. Вже споруджено будинок культури із залом на 450 місць. Завершено будівництво поліклініки і лікарні на 50 ліжок, двоповерхової середньої школи. Щороку понад 50 родин справляє новосілля. Індивідуальним забудовникам колгосп надає позику. Створено спеціальний будівельний цех.

Красивим є зовнішній вигляд села. Насаджено 3 сквери. Майже в кожній садибі сад. Фруктові й декоративні дерева ростуть також і вздовж вулиць, більшість яких заасфальтована. До кожного будинку підведено водопровід; село електрифіковане й радіофіковане. Широко розгорнулося змагання за кращу вулицю і двір. До боротьби за чистоту і красу села залучене все населення.

У травні 1969 року в Михайлівці відкрито монумент на честь засновника Радянської держави В. І. Леніна. Барельєфи, висічені на монументі, відображають основні етапи розвитку нашої Батьківщини. В день 20-річчя перемоги над фашистською Німеччиною відбулося відкриття пам'ятника односельцям, які загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни. Над братською могилою скорботно схилили голови солдат, пілот і моряк. Імена 146 загиблих михайлівців висічені на мармуровій колоні.

На сторожі здоров'я трудящих 9 лікарів. Діти дошкільного віку виховуються в колгоспному садку-яслах на 100 місць. Ще 1960 року правління артілі та медичні працівники розробили план наступу на хвороби. Головний напрям плану — всебічне оздоровлення умов праці і побуту трудящих. Колгосп вже досяг стопроцентної механізації в рослинництві — людину звільнили від тяжкої фізичної праці. Значних успіхів досягнуто в механізації праці тваринників. Здійснюється успішний наступ на основне лихо механізаторів — шум, вібрацію, пил. У Михайлівці різко зменшилася кількість захворювань. Все вирішила санітарія — чистота в будинках, на фермах, у цехах, на вулицях і подвір'ях.

У середній школі, де навчається 350 учнів, працює 23 учителі. За роки Радянської влади з села вийшов великий загін трудової інтелігенції — 35 вчителів, 9 інженерів, 8 лікарів, 11 агрономів і зоотехніків. Ще в 1965 році сільському клубу було присвоєне звання закладу відмінної роботи. Клуб має просторий зал, світлі кімнати й кабінети для занять гуртків художньої самодіяльності. Тут же обладнано музей історії села. Агіткультбригада багато років підряд завойовує призові місця на обласних оглядах художньої самодіяльності. Ансамбль доярок став лауреатом республіканського фестивалю самодіяльного мистецтва, присвяченого 100-річчю з дня народження В. І. Леніна. Запалено факел сільського фестивалю культури до 50-річчя утворення СРСР. Понад 900 колгоспників відвідують сільську бібліотеку, що налічує 14 тис. томів, багато жителів мають власні бібліотеки.

Є де тренуватися сільським фізкультурникам. Збудовано плавальний басейн з вишкою і доріжками для змагань, футбольне поле, 8 волейбольних і 2 баскетбольні майданчики, 2 — для ручного м'яча, тир. Обладнано спортивний зал.

У побут михайлівців міцно ввійшли нові звичаї та обряди. Традиційними стали вечори ветеранів виробництва, комсомольські весілля, урочисті реєстрації шлюбів і новонароджених, проводи до лав Радянської Армії.

Такі корінні перетворення сталися в колись відсталій Михайлівці — нині квітучому соціалістичному селі.

Д. П. СОКОЛОВ, В. В. ТИМОШЕНКО

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД СКАДОВСЬКОГО РАЙОНУ

ВОЛОДИ́МИРІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на узбережжі Джарилгацької затоки Чорного моря. Відстань до районного центру 25 км, до найближчої залізничної станції Брилівка на лінії Херсон—Джанкой — 70 км. Дворів — 191, населення — 560 чоловік. Сільраді підпорядковані села Лиманське та Новоросійське.

За радгоспом «Пам'ять Ілліча», центральна садиба якого міститься у Володимирівці, закріплено 4042 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. орної землі 3767 га, з них зрошуваної 1583 га. Вирощується озима пшениця, рис, картопля, соняшник, кукурудза, кормові буряки, овочі. Виробничий напрям радгоспу, що має 2 відділки,— м'ясо-молочний.

За досягнуті успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва 17 працівників радгоспу відзначено урядовими нагородами.

Діють восьмирічна школа, де навчається 209 учнів, працює 18 вчителів, клуб із залом на 150 місць, бібліотека, а також медичний пункт. Прокладено водопровід.

У селі працюють 17 комуністів, 95 комсомольців.

Володимирівку засновано наприкінці XIX ст.

Радянську владу встановлено в селі у січні 1918 року.

У 1920 році кількість жителів його поповнилася за рахунок переселенців з Білорусії та інших місць країни.

Понад 150 жителів Володимирівки боролися проти ворога на фронтах Великої Вітчизняної війни. За мужність і відвагу, виявлені в боротьбі проти фашистів, нагороджено орденами та медалями 40 чоловік. У селі споруджено обеліск на честь 65 загиблих воїнів-односельців.

НОВОМИКОЛА́ЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км на захід від районного центру і 55 км від залізничної станції Брилівка. Дворів — 699, населення — 2005 чоловік. Через село проходить автошлях Скадовськ — Гола Пристань. Сільраді підпорядковані села Максимівка, Мудрокостогризівка, Червонораденське.

Колгосп ім. Кірова, центральна садиба якого міститься в Новомиколаївці, користується 9463 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 8497 га орної землі, спеціалізується на вирощуванні зернових культур. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво, садівництво і городництво. За трудові успіхи 31 колгоспника відзначено орденами і медалями СРСР, у т. ч. орденом Леніна 1958 року нагороджено свинарку А. Д. Бецько, ордена Жовтневої Революції 1971 року удостоєно заступника голови колгоспу Я. М. Сердюка і комбайнера Ф. В. Горуна.

Є середня школа, де навчається 470 учнів і працює 32 учителі, будинок культури із залом на 390 місць, бібліотека, сільська лікарня на 35 ліжок. Новомиколаївка — добре озеленене село: на її вулицях висаджено понад 50 тис. фруктових і декоративних дерев, закладено парк ім. Кірова.

В селі працюють 66 комуністів, 287 комсомольців.

Новомиколаївку засновано 1861 року. Під час першої російської революції 1905 року відбувся виступ селян проти місцевого поміщика, придушений за допомогою царського війська.

Радянську владу встановлено в селі в січні 1918 року.

Партійний і комсомольський осередки створено 1920 року.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билося проти ворога 500 новомиколаївців, понад 200 з них відзначено орденами й медалями. На честь 254 загиблих односельців споруджено пам'ятник. У роки тимчасової окупації села німецько-фашистськими загарбниками тут діяла патріотична група молоді, якою керував комсомолець А. Є. Коваленко. В центрі села встановлено пам'ятник В. І. Леніну та пам'ятник С. М. Кірову.

НОВООЛЕКСІ́ЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на березі Чорного моря за 28 км від районного центру і за 80 км від залізничної станції Брилівка. Дворів — 862, населення — 2333 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Новогригорівка.

За радгоспом «Молодіжний», центральна садиба якого міститься в Новоолексіївці, закріплено 4872 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4573 га орної землі (з неї 2063 га зрошуваної). Виробничий напрям господарства — рільництво і м'ясо-молочне тваринництво. Є електростанція.

В селі діють відділення Скадовського лісгоспу, відділення «Сільгосптехніки», побутовий комбінат.

За успіхи у розвитку сільського господарства орденами й медалями Союзу РСР нагороджено 20 чоловік, у т. ч. орденом Жовтневої Революції механіка радгоспу Г. М. Лисенка.

Є середня школа, де навчається 432 учні і працює 32 учителі, клуб із залом на 200 місць, бібліотека, а також лікарня на 25 ліжок з пологовим відділенням. Прокладено 14 км водопроводу. Село прикрашає великий парк, на вулицях висаджено близько 40 тис. фруктових і декоративних дерев. Є стадіон.

У селі працюють 92 комуністи, 226 комсомольців.

Письмові згадки про Новоолексіївку в історичних документах зустрічаються з 1803 року.

Радянську владу встановлено в селі у січні 1918 року.

Партійний і комсомольський осередки створено 1924 року.

На фронтах Великої Вітчизняної війни хоробро билися проти ворога 256 жителів села, 140 з них відзначені орденами й медалями. На честь 134 загиблих воїнів споруджено обеліск.

Новоолексіївка — кліматологічний курорт, сюди щороку приїздять тисячі відпочиваючих. В недалекому майбутньому на березі моря з його чудовими піщаними пляжами виростуть білосніжні корпуси санаторіїв і будинків відпочинку.

ПРИМО́РСЬКЕ (до 1956 року — Карга) — село, центр сільської Ради, розташоване на березі Джарилгацької затоки Чорного моря, за 12 км від районного центру і за 36 км від залізничної станції Каланчак на лінії Херсон—Джанкой. Дворів — 455, населення — 1486 чоловік.

За радгоспом «Більшовик», центральна садиба якого розміщена у Приморську, закріплено 5481 га сільськогосподарських угідь, у т ч. 4732 га орної землі, з них 2960 га зрошуваної. Виробничий напрям радгоспу, що має 3 відділки,— рільництво й тваринництво. За успіхи у розвитку радгоспного виробництва урядовими нагородами відзначено 18 трудівників села.

Є восьмирічна школа, в якій навчається 261 учень і працює 12 учителів, клуб із залом на 400 місць, бібліотека. Діє медичний пункт. Прокладено 15 км водопроводу.

У Приморському працюють 39 комуністів, 111 комсомольців.

Населений пункт заснований в 20-х роках XIX століття.

Радянську владу в селі встановлено у січні 1918 року.

В травні 1921 року створено першу сільськогосподарську трудову комуну ім. Жовтневої Революції. Партійний і комсомольський осередки організовано 1927 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 283 жителі села брали участь у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, з них нагороджено орденами й медалями 84. Смертю хоробрих загинув 191 чоловік, на їх честь в селі споруджено пам'ятник.

ПТА́ХІВКА (попередні назви — Іщенські хутори, Велика Олександрівка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 42 км від районного центру і за 20 км від залізничної станції Брилівка. Дворів — 198, населення — 673 чоловіка. Сільраді підпорядковані селища Вишневе і Таврія, села Комунарівка, Малоолександрівка, Миколаївка, Хатки.

В Птахівці міститься центральна садиба радгоспу «Восход», за яким закріплено 6932 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 6082 га орної землі, з них 2167 га зрошуваної. Виробничий напрям господарства, що має 4 відділки,— рільництво і тваринництво. Вирощуються переважно пшениця і кукурудза.

За успіхи у розвитку сільського господарства 20 передовиків виробництва нагороджені орденами й медалями СРСР, у т. ч. орденом Леніна комбайнер А. С. Звейко.

Є восьмирічна школа, де навчається 215 учнів і працює 17 учителів, клуб із залом на 250 місць, бібліотека. Діє медичний пункт. У центрі села розбито парк, на вулицях висаджено близько 30 тис. фруктових і декоративних дерев та кущів.

У Птахівці працюють 22 комуністи, 114 комсомольців.

Населений пункт заснований у 1897 році

Радянську владу в селі встановлено у січні 1918 року.

Після закінчення громадянської війни село назвали Птахівкою на честь голови Олешківського ревкому, комуніста В. С. Птахова, який загинув тут від рук куркульських бандитів.

В роки Великої Вітчизняної війни 262 жителі брали участь у боротьбі проти фашистських окупантів у лавах Червоної Армії та в партизанських загонах. 102 учасники війни нагороджені орденами й медалями. На честь 140 загиблих воїнів споруджено пам'ятник.

РАДГО́СПНЕ — селище, центр сільської Ради, розташоване за 28 км від районного центру і за 30 км від залізничної станції Каланчак. Дворів — 312, населення — 968 чоловік. Сільраді підпорядковані селища Грушівка, Зелене, Комсомольське.

В селищі розміщена центральна садиба радгоспу «Скадовський-2», за яким закріплено 8310 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 8192 га орної землі, з них 2214 га зрошуваної. Основний напрям господарства, що має 4 відділки,—м'ясо-молочний; вирощуються також зернові культури — пшениця, рис, кукурудза. Допоміжними галузями господарства є садівництво і городництво.

За трудові успіхи 23 працівників радгоспу відзначено урядовими нагородами, у т. ч. орденом Леніна колишнього директора радгоспу П. П. Густенка і доярку Л. Я. Степанову, орденом Жовтневої Революції керуючого відділком І. Ю. Біляченка.

Відкрито восьмирічну школу, де навчається 216 учнів і працює 20 учителів, будинок культури із залом на 220 місць, бібліотеку. Діє лікарня на 25 ліжок. Прокладено 9 км водопроводу.

В селищі працюють 33 комуністи, 103 комсомольці.

Населений пункт засновано 1910 року.

Радянську владу в селі встановлено у січні 1918 року.

Партійний і комсомольський осередки організовані 1923 року.

В роки Великої Вітчизняної війни воювало проти ворога 311 жителів, 68 з них загинуло. 135 чоловік відзначено бойовими нагородами.

У центрі селища споруджено пам'ятник В. І. Леніну.

ТАРА́СІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за півкілометра від Джарилгацької затоки Чорного моря. Відстань до районного центру 28 км, до найближчої залізничної станції Каланчак — 50 км. Дворів — 261, населення — 907 чоловік. Сільраді підпорядковані села Дарівка та Новоукраїнка.

В селі — центральна садиба радгоспу «Зоря комунізму», за яким закріплено 6093 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4839 га орної землі (2794 га зрошуваної). В господарстві вирощується озима пшениця, рис, соняшник, кукурудза, багаторічні трави, кормові буряки, овочі. Господарський напрям радгоспу — виробництво рису і м'ясо-молочної продукції.

За трудові успіхи 84 працівники радгоспу відзначені урядовими нагородами, у т. ч. ланкову Р. В. Петрову за вирощення високих урожаїв сільськогосподарських культур і активну громадську роботу нагороджено орденом Леніна.

Діють восьмирічна школа, де навчається 233 учні і працює 17 учителів, будинок культури із залом на 400 місць, бібліотека, медичний пункт. Прокладено водопровід. За післявоєнні роки село фактично побудовано заново: споруджено 215 житлових будинків.

У Тарасівці працюють 37 комуністів, 117 комсомольців.

Село засноване на початку XX ст. як невеликий хутір.

Радянську владу в селі встановлено у січні 1918 року.

1921 року сюди переселилася частина жителів з с. Чалбасів (нині — Виноградове Цюрупинського району) та з інших населених пунктів.

Партійний і комсомольський осередки створено в березні 1924 року. Перший ТСОЗ виник у 1922 році. 250 жителів воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни, з них орденами і медалями нагороджено 200 чоловік. На честь 80 загиблих односельців споруджено обеліск.

У центрі села встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

ШИРО́КЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км від районного центру і за 50 км від залізничної станції Брилівка. Дворів — 331, населення — 950 чоловік. Сільраді підпорядковані села Андріївка, Велика Андронівка, Гостроподолянське, Мала Андронівка, Петрівка, Улянівка, Шевченка.

О. М. Бордунов — Герой Радянського Союзу, уродженець с. Широкого. Фото 1938 р.

Колгосп «Нове життя», центральна садиба якого міститься в Широкому, користується 8169 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 7197 га орної землі, з них 647 га зрошуваної. В господарстві вирощуються зернові й технічні культури. Розвинуто м'ясо-молочне тваринництво. Зміцненню матеріальної бази господарства сприяло введення у дію Краснознам'янської зрошувальної системи.

За успіхи у розвитку сільського господарства урядовими нагородами відзначено 28 колгоспників. У господарстві трудяться два Герої Соціалістичної Праці — керівники механізованих ланок О. І. Романюк і Ф. А. Штанько. Орденом Леніна нагороджено ланкових В. М. Азовського і О. Й. Жайворонка, комбайнера С. О. Сингаївську.

О. І. Романюк — Герой Соціалістичної Праці, уродженець с. Широкого, на поливній ділянці кукурудзи. 1966 р.

В селі є восьмирічна школа, де навчається 195 учнів і працює 14 учителів, будинок культури із залом на 600 місць, бібліотека, медичний пункт. Прокладено водопровід.

У Широкому працюють 34 комуністи, 79 комсомольців.

Письмові згадки про село знаходимо в історичних документах з 1803 року.

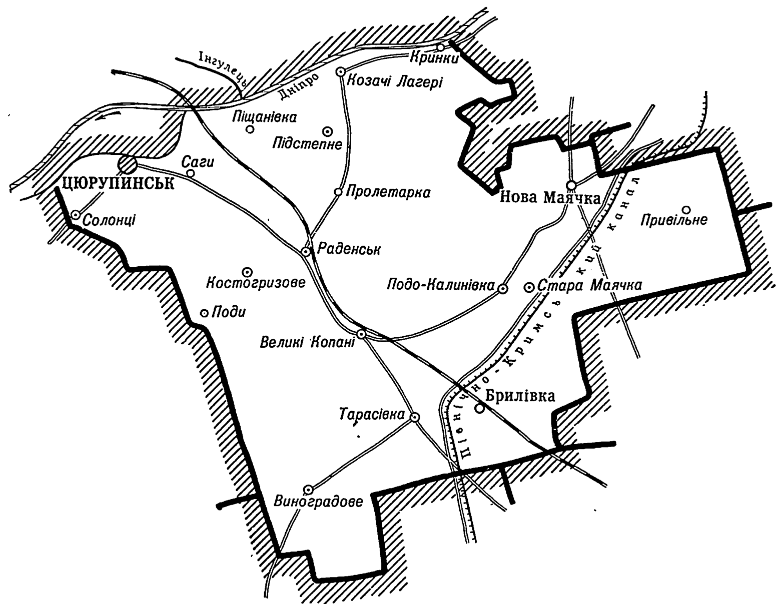
Радянську владу в селі встановлено у січні 1918 року.

У 1927 році створено ТСОЗ «Нове життя».

На фронтах Великої Вітчизняної війни боролося проти ворога 164 чоловіка, з них бойовими нагородами відзначено 87. Уродженець села О. М. Бордунов удостоєний звання Героя Радянського Союзу. На честь 77 загиблих односельців споруджено пам'ятник. 1971 року неподалік від Малої Андронівки споруджено пам'ятник групі партизанів під керівництвом О. Ю. Гірського і О. К. Ладичука, які загинули у жовтні 1941 року в нерівному бою проти фашистських карателів.

Поблизу Широкого розкопано могильник доби пізньої бронзи (X—IX ст. до н. е.), де досліджено 130 поховань. В околицях села Шевченка досліджено кілька десятків курганних поховань доби бронзи та кочівницьких XI—XIII століть.

ЦЮРУПИНСЬКИЙ РАЙОН

Площа району 1,8 тис. кв. км. Населення 61,8 тис. чоловік, у т. ч. сільського — 34,1 тис. (56,3 проц.), міського — 27,7 тис. (43,8 проц.). Пересічна густота населення — 34,4 чоловіка на кв. км. Міській, 2 селищним та 10 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковано 31 населений пункт. На підприємствах, в радгоспах, колгоспі, установах діє 82 первинні партійні, 79 комсомольських і 122 профспілкові організації. В економіці провідне місце належить сільськогосподарському виробництву. 13 радгоспів, колгосп, відгодівельне господарство «Світанок», Нижньодніпровська науково-дослідна станція і Брилівська дослідна станція зрошуваного землеробства користуються 75,8 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 60,3 тис. га орної землі. В районі 14 промислових підприємств та цехів. Населення обслуговують 6 лікарень, 2 амбулаторії, 25 фельдшерських пунктів, 7 аптек, санепідстанція, протитуберкульозний і неврологічний дитячий санаторії. У 38 загальноосвітніх школах, у т. ч. 13 середніх, 11 восьмирічних, 9 початкових, спецшколі-інтернаті, 4 школах робітничої і сільської молоді, навчається 10 637 учнів. Крім того, є дитяча спортивна та районна заочна музична школи, ветеринарний технікум. Культурно-освітню роботу провадять 8 будинків культури, 26 клубів, 64 бібліотеки, 40 кіноустановок, 16 кімнат-музеїв, музей О. Д. Цюрупи (відділ Херсонського краєзнавчого музею). В районі 3 пам'ятники В. І. Леніну, 24 пам'ятники воїнам, які загинули в роки Великої Вітчизняної війни.

ЦЮРУ́ПИНСЬК

Цюрупинськ (до 1928 року — Олешки) — місто районного підпорядкування, центр району, розташоване на березі річки Конки. Відстань до обласного центру — 12 км, до залізничної станції Раденське на лінії Херсон — Джанкой — 20 км. Населення 16 113 чоловік.

Територія, де міститься Цюрупинськ, заселялася з давніх часів. Поблизу міста знайдено кам'яні ливарні форми, які свідчать про існування тут у добу пізньої бронзи майстерні для виготовлення бронзових знарядь праці[1].

---

[1] О. А. Кривцова-Гракова. Степное Поволжье и Причерноморье в эпоху поздней бронзы. М., 1955, стор. 136, 139.

В середовищі дослідників побутує думка, що на місці сучасного Цюрупинська в X—XIII ст. існувало велике слов'янське торговельне місто Олешшя, неодноразово згадуване в літописах[1]. Воно було опорним пунктом Київської Русі в нижній течії Дніпра, значною пристанню і важливим центром риболовного промислу. Через нього пролягав торговельний шлях з Києва до Візантії та Подністров'я.

На початку XVIII ст., після зруйнування 1709 року царськими військами Старої Січі, частина запорожців перейшла на пониззя Дніпра і близько 1711 року, на території, підвладній Кримському ханству, в урочищі Олешки заснувала т. зв. Олешківську Січ. Цей період був дуже тяжким у житті запорожців. Вони зазнавали постійних утисків від турків і татар, сплачували не лише різні збори до ханського скарбу, але й виконували важкі земляні роботи на Перекопі та в інших місцях. Запорожці фактично були беззахисні перед сваволею ханської адміністрації, бо хан заборонив їм споруджувати укріплення і мати артилерію. «Лихою годиною» залишався в пам'яті народній час перебування козаків на території ханства. В одній із тогочасних козацьких пісень говорилося:

Ой, Олешки, будем довго вас знати, —
І той лихий день і ту лиху годину,
Будем довго, як тяжку личину, споминати[2].

Становище козаків погіршилося після Прутського трактату 1711 року, коли їм заборонили торгівлю з Росією. Водночас припинився й приплив селян-утікачів. У зв'язку з цим посилювалося прагнення козаків повернутися на батьківщину. Олешківська Січ існувала до 1728 року. Та офіційний дозвіл повернутися на Запоріжжя козаки одержали лише в березні 1734 року.

Інтенсивне заселення краю почалося з 1783 року, після приєднання Криму і Північної Таврії до Росії. У травні 1784 року 50 родин державних селян, оселившись поблизу урочища Олешок, заснували поселення під цією ж назвою. Деякий час воно паралельно називалося Дніпровськом. Через рік сюди прибула ще одна партія переселенців — 258 чоловік[3]. Після утворення 1802 року Таврійської губернії Олешки перевели до розряду містечок і визначили його центром Дніпровського повіту.

Політика царського уряду, зацікавленого в швидкому заселенні Таврії, а також перетворення Олешок на адміністративний центр повіту сприяли відносно швидкому зростанню містечка. Крім державних селян, сюди прибували біглі кріпаки—українці й росіяни, донські козаки, старообрядці, відставні солдати і матроси. Кількість населення збільшувалася і за рахунок чиновників, купців, дворян, духівництва. Частина поселенців осіла на хуторах, що прилягали до західної околиці Олешок. Згодом тут утворився цілий ланцюг т. зв. слобідок, який простягнувся на кілька кілометрів. У 1832—1833 рр. у містечку проживало 2908 чоловік, з них ревізьких душ — 944[4], налічувалося 430 будинків. Бурхливо зросла кількість населення за роки Кримської війни 1853—1856 рр., коли Олешки стали одним з пунктів постачання російської армії боєприпасами і продовольством. Через містечко проходили війська й ополченці на захист Севастополя. Протягом 1853—1859 рр. кількість жителів у Олешках збільшилася у 1,5 раза і становила 6,5 тис. чоловік[5]. Лише один будинок у містечку був кам'яний, решта — дерев'яні або ж з очерету, обмазаного глиною.

Понад 40 проц. жителів становили державні селяни. Значними були і прошарки міщан, вільних матросів і відставних солдатів. Зернових культур сіяли мало, бо на

---

[1] Полное собрание русских летописей, т. 2. Ипатьевская летопись. М., 1962, стор. 196, 505, 522, 735.

[2] Д. И. Эварницкий. История запорожских казаков, т. 1, стор. 154.

[3] Е. И. Дружинина. Северное Причерноморье в 1775—1800 гг., стор. 122, 123.

[4] ЦДІА СРСР, ф. 379, оп. 2, спр. 136, арк. 58.

[5] Географическо-статистический словарь Российской империи, т. 1. СПб., 1863, стор. 71.

піщаних грунтах з допомогою дерев'яних плугів із залізними наконечниками та інших примітивних знарядь праці одержати непоганий урожай було важко. Та й часто зусилля хліборобів зводилися нанівець «чорними бурями». Більші прибутки давали овочівництво, баштанництво і садівництво. Значна частина населення займалася рибальством (ловили здебільшого оселедців і червону рибу) та заготівлею очерету. Багато олешківців плавали матросами на річкових і морських суднах. 75 каботажних дубів та 16 шаланд з Олешок забезпечували перевезення товарів через Дніпро[1]. Від продажу овочів і кавунів населення у 50-х роках XIX ст. одержувало прибутку близько 20 тис. крб. сріблом, рибальство давало прибутку 10 тис. крб., перевезення вантажів через Дніпро — 5 тис. крб. сріблом. Розвивалася торгівля. 1833 року в Олешках налічувалося 6 крамниць, а через двадцять років кількість їх зросла до 16. Тричі на рік відбувалися ярмарки, де продавалися худоба, зерно, сало, лляне полотно[2].

Згідно з указом від 18 січня 1866 року про поземельний устрій державних селян олешківців вилучили з відомства міністерства державних маєтностей. Вони платили за земельні наділи, одержані в особисте користування, великий оброк, до того ж збільшений на території Південної України «додатковим збором» на 15 проц. Викуп землі на кабальних умовах селянам дозволили лише у другій половині 80-х років. За селянами Олешок, як і за всіма державними селянами, практично зберігалися ті земельні наділи, якими вони користувалися до реформи, зате набагато зросли розміри платежів. Олешківська община щороку мала сплачувати викупних платежів, поборів та ін. на суму 11,9 тис. крб.[3]. Наприкінці XIX ст. у володінні селян (разом з хуторами — всього 814 дворів) перебувало 13,7 тис. десятин землі[4], на ревізьку душу припадало пересічно по 8 десятин придатної землі.

Слобідки і хутори, що примикали до Олешок, у пореформений час були адміністративно відокремлені від містечка і названі селом Олешки. У власне містечку селяни проживали в 309 дворах. Абсолютна більшість цих дворів була несіючою або ж малосіючою. На 291 таке господарство припадало лише 94 робочих коней[5]. Саме на прикладі Дніпровського повіту В. І. Ленін дав глибокий аналіз диференціації селянства і причин, що її викликають. Використовуючи дослідження В. Ю. Постникова і офіційну земську статистику, В. І. Ленін, зокрема, встановив, що 39,9 проц. селянських господарств Дніпровського повіту були бідняцькими, до середняцьких належало 41,7 проц., решту становили заможні господарства[6]. Найбіднішій частині селянства Олешок доводилося наймитувати.

Ширшого розвитку набули баштанництво і виноградарство. На рубежі XIX — XX століть лише кавунів щорічно вирощували і продавали на суму близько 100 тис. крб. Значні прибутки населенню давав продаж очерету, що його добували у плавнях, а також рибальство, перевезення вантажів у найближчі порти. Олешківським промислом стала заготівля ракових шийок, чим займалися переважно жінки. Попередньо відварені шийки сушили, що давало можливість добре їх зберігати.

Велику роль в економічному житті містечка відігравала торгівля. На початку XX ст. річний товарооборот 100 торговельних підприємств Олешок становив близько 850 тис. крб. Великих промислових підприємств не було. Діяли лише друкарня, кустарні майстерні, олійниця, паровий млин, невелике підприємство для виготовлення шипучих вод, а також 13 вітряків[7].

---

[1] Географическо-статистический словарь Российской империи, т. 1, стор. 71.
[2] Записки Одесского общества истории и древностей, т. 3, стор. 220—222.
[3] Сборник статистических сведений по Таврической губернии, т. 2, таблиці А-10, А-11.
[4] Список землевладельческих, крестьянских и казенного ведомства земель Днепровского уезда... на 1899 год, стор. 368.
[5] Сборник статистических сведений по Таврической губернии т. 2, таблиці Б-78, Б-79.
[6] В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 3, стор. 62, 68.
[7] Список землевладельческих, крестьянских и казенного ведомства земель Днепровского уезда... на 1899 год, стор. 368.

Трудящі Дніпровського повіту і, зокрема, Олешок брали участь у першій російській революції 1905—1907 рр. Селянські заворушення тут розпочалися вже на початку травня 1905 року. Водночас спалахнув бунт арештантів олешківської в'язниці, який набрав таких розмірів, що для його придушення викликали солдатів з Херсона. У той час в Олешках почала діяти група РСДРП, члени якої доставляли і розповсюджували в містечку й повіті нелегальну літературу, прокламації. Група підпорядковувалася Херсонсько-Дніпровському комітету сільських організацій РСДРП. Активну пропагандистську роботу в Олешках провадила член комітету Л. М. Воїнова[1].

Нова хвиля селянських заворушень пройшла в повіті наприкінці 1905 року. Відбулися заворушення і в навчальних закладах Олешок. Учні Олешківського училища добилися звільнення ненависного їм шкільного інспектора. А 5 грудня 1905 року вони зірвали зі стін портрети царя. Революційні настрої поширювалися навіть серед солдатів, яких послали для придушення виступів трудящих. У грудні 1905 року повітовий справник повідомляв губернатора про неблагонадійність солдатів 9-ї роти Очаківського батальйону, розквартированого в Олешках[2]. 21 грудня в повіті введено військовий стан.

Революційні виступи тривали і 1906 року. В повідомленні члена ради міністерства внутрішніх справ таврійському губернатору відзначалося, що Олешки були одним з центрів, навколо якого об'єднувалися дійсно революційні організації. Влітку посилилася боротьба селянства повіту. Власті зосередили в містечку велику кількість військ, провели масові обшуки й арешти. Було заарештовано більшість членів соціал-демократичної групи, а також Л. М. Воїнову, яку звинуватили в розповсюдженні нелегальної літератури та усній пропаганді серед населення[3].

Напередодні першої світової війни в Олешках проживало 9119 чоловік. Населення містечка і багатьох навколишніх сіл обслуговувала лікарня на 20 ліжок, відкрита в середині XIX ст., дещо пізніше почала діяти аптека. Епідемічні захворювання, насамперед серед дітей, були звичайним явищем. Так, протягом квітня—червня 1847 року померло близько 100 олешківців, з них дві третини становили діти[4].

Місцеві власті мало дбали про розвиток освіти і культури для трудящих. Навіть в офіційних джерелах не без сарказму зазначалося: «Установ же на користь поліпшення народної моралі в Олешках нема жодних, крім тюремного замку і повітового училища з приходським відділом»[5]. Це двокласне училище почало діяти з 1812 року. В середині XIX ст. у ньому налічувалося 110 учнів, працювало 7 вчителів. Невелика училищна бібліотека мала близько 500 томів. На початку XX ст. вже діяли жіноча прогімназія, чотирикласне училище, кілька початкових шкіл, а також професійне жіноче училище та мореходні класи.

Книжковий фонд Олешківської бібліотеки становив близько 2 тис. томів. Кошти, що виділялися на її утримання, були настільки мізерні, що працівники не мали можливості навіть заплатити за надрукування звіту за 1900 рік[6].

Імперіалістична війна загострила суперечності в країні. Революційно настроєні фронтовики, які поверталися до Олешок, розповідали бідноті правду про війну, про винуватців тяжкого становища трудящих.

Настав 1917 рік. Ненависне самодержавство було повалене. В Олешках через відсутність промислового пролетаріату організація Ради робітничих і солдатських депутатів затягнулася. Зате місцева буржуазія швидко оформила систему своїх органів управління, певна, що революція вже скінчилася. Навесні було обрано

---

[1] Революционная борьба на Херсонщине в 1905—1907 гг., стор. 96, 369.
[2] Наукові записки Херсонського педінституту, вип. 5, стор. 35.
[3] Революционная борьба на Херсонщине в 1905—1907 гг., стор. 273, 369.
[4] Записки Одесского общества истории и древностей, т. 3, стор. 218.
[5] Памятная книжка Таврической губернии, вып. 1. Симферополь, 1867, стор. 316.
[6] Газ. «Юг», 23 липня 1901 р.

громадський комітет, міський і повітовий виконавчі комітети. Лише під тиском трудящих призначений повітовий комісар погодився на розформування поліції та на організацію міліції. Утворений повітовий земельний комітет очолили есери[1].

На початку квітня ініціативна група олешківських робітників, утворивши свій робітничий клуб, висунула представників до Ради робітничих і солдатських депутатів (солдати з роти, розквартированої в Олешках направили до Ради 13 представників). Перше засідання її відбулося 11 квітня. Незабаром представникам буржуазії довелося визнати, що авторитет Ради, як демократичної влади, набагато вищий, ніж міського виконавчого комітету[2]. Рада мала свій друкований орган «Вісті Олешківського виконкому». Було встановлено зв'язок з Херсонською Радою робітничих і солдатських депутатів.

Упевнившись в антинародному характері політики Тимчасового уряду і його місцевих органів, трудящі Олешок піднялися на боротьбу. Виражаючи революційні настрої мас, перший повітовий з'їзд Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів (8—9 липня 1917 року) гостро засудив контрреволюційні дії Тимчасового уряду, зокрема, розстріл 3 липня демонстрації в Петрограді. В деяких питаннях з'їзд прийняв угодовські рішення, але під впливом революційних мас по основних проблемах ухвали були радикальними. Виступи трудящих підтримувала частина солдатів. Гостре незадоволення політикою «війни до переможного кінця», яку провадив Тимчасовий уряд, знайшло яскравий вияв у стихійних виступах солдаток, що спалахнули в Олешках у вересні 1917 року[3]. В умовах наростання революційної боротьби в країні, у вересні 1917 року виникла Олешківська більшовицька організація[4].

Після перемоги Жовтневого збройного повстання у Петрограді трудящі Олешок піднялися на боротьбу за встановлення Радянської влади. Більшовицький військово-революційний комітет, створений наприкінці грудня 1917 року, виступив ініціатором організації Рад в селах повіту. 25—31 січня 1918 року відбувся з'їзд Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів і демократичних організацій Дніпровського повіту. З'їзд проголосив встановлення Радянської влади[5]. До складу виконкому повітової Ради ввійшли члени більшовицької організації та революційно настроєні солдати і матроси, що повернулися з фронту, робітники і селяни. Того місяця відбулися перевибори Олешківської міської Ради робітничих і солдатських депутатів, головою її став М. Г. Куліш (в майбутньому відомий український радянський письменник і драматург)[6]. Рада наклала чималу контрибуцію на судновласників, націоналізувала купецькі крамниці, подавала матеріальну допомогу бідноті. Провадилася робота щодо заготівлі хліба для центральних районів Росії. 15 лютого Дніпровська повітова Рада повідомила Раднарком РРФСР про свою готовність гарантувати відправку хліба до Москви і Петрограда[7].

Але перші кроки молодої Радянської влади були перервані навалою австро-німецьких військ, які з березня 1918 року почали окупацію губернії. В Олешках і селах повіту розпочалося формування частин Червоної гвардії, в організації яких відзначився колишній балтійський моряк Д. С. Мордвинов, учасник штурму Зимового палацу та арешту Тимчасового уряду (згодом, за пропозицією Г. І. Петровського,

---

[1] «Український історичний журнал», 1966, № 10, стор. 104; 1917 год в деревне. Воспоминания крестьян. М., 1967, стор. 207.

[2] С. М. Короливский, М. А. Рубач, Н. И. Супруненко. Победа Советской власти на Украине, стор. 83, 84. «Український історичний журнал», 1966, № 10, стор. 104.

[3] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 2, стор. 337, 338, 341. Переписка ЦК РСДРП(б) с местными партийными организациями. Сборник документов. М., 1957, стор. 284.

[4] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 2, стор. 339 1917 год в деревне, стор. 209.

[5] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 2, стор. 348.

[6] Херсонський облдержархів, ф. Р-3131, оп. 1, спр. 191, арк. 30.

[7] Победа Советской власти на Херсонщине, стор. 107.

37 2-227

йому присвоїли почесне звання Героя Червоної гвардії). В Олешках загонами Червоної гвардії командував П. І. Таран, у майбутньому організатор партизанського руху на півдні України. Червоні загони Дніпровського повіту виступили на допомогу робітникам Херсона, які організували збройну відсіч німецьким окупантам. Найбільшим серед них був загін моряків і рибалок з Олешок (500 чоловік)[1] під командуванням матроса-більшовика, олешківця І. І. Матвєєва.

Все ж натиск окупантів стримати не вдалося і червоногвардійці відступили: загін під командуванням П. І. Тарана — на північ, до Радянської Росії, а загін на чолі з І. І. Матвєєвим — на Таманський півострів. Наприкінці серпня всі війська на Тамані об'єдналися в одну армію. Командиром її став І. І. Матвєєв, заступником — Є. І. Ковтюх. Таманська армія здійснила легендарний похід до Армавіра на з'єднання з основними частинами Червоної Армії, описаний О. С. Серафимовичем в його романі «Залізний потік». І. І. Матвєєв загинув восени 1918 року[2].

В окупованих Олешках трудящі розпочали боротьбу проти ненависних загарбників. У місті розповсюджувалися листівки, які закликали населення чинити опір окупантам. Хвиля масових селянських виступів прокотилася по повіту влітку 1918 року. Трудящі поповнювали лави партизанських загонів під командуванням І. Ю. Гірського, С. І. Тарана, А. Я. Недождія, які перешкоджали загарбникам вивозити з повіту награбоване добро[3].

Наприкінці 1918 року окупанти втекли з містечка. Та вже у січні 1919 — Олешки захопили англо-французькі інтервенти і білогвардійці. Боротьбу трудящих проти ворогів очолювали більшовики, яких у Дніпровському повіті діяло понад 150 чоловік, у т. ч. близько 50 з них провадили підпільну роботу в Олешках. Підпільний більшовицький осередок у місті очолював К. А. Москаленко[4], на чолі підпільного ревкому став колишній балтійський моряк В. С. Птахов. Представники олешківських більшовиків у лютому 1919 року брали участь у роботі нелегальної партійної конференції, що відбулася в Одесі. Делегати конференції ухвалили активізувати боротьбу за утвердження Радянської влади на місцях, розгорнути партизанський рух[5].

У повіті почалася справжня партизанська війна проти окупантів. Визначним партизанським ватажком у ті часи став комуніст П. І. Таран. Його дід, батько та він сам були чабанами у Фальц-Фейнів. У 14 років хлопець став робітником однієї з майстерень Хорлів. Саме тут розпочалася його революційна діяльність. Шукаючи заробітку, П. І. Таран побував у багатьох районах Росії, працював і за кордоном. Лише після Лютневої революції він повернувся до Олешок. Боровся проти австро-німецьких окупантів. У кінці 1918 року Всеукраїнський Центральний Військово-революційний комітет послав його на південь України для підпільної роботи. П. І. Таран об'єднав під своїм керівництвом партизанські загони Дніпровського повіту. Партизани при активній підтримці трудящих Олешок, керованих більшовицьким осередком і підпільним ревкомом, на початку березня 1919 року визволили містечко від ворогів[6]. Саме тоді, під час виконання завдання підпільного повітового комітету партії на Іщенських хуторах (тепер с. Птахівка Скадовського району) загинули В. С. Птахов і Т. Є. Кожущенко, член підпільного ревкому. Їм не було

[1] Українська РСР в період громадянської війни, т. 2, стор. 150; Сорок років Радянської влади на Херсонщині, стор. 32.

[2] История гражданской войны в СССР, т. 3. М., 1958, стор. 433; В. П. Горлов. Героический поход. Военно-исторический очерк о героическом боевом пути Таманской армии. М., 1966, стор. 16, 22, 41.

[3] Сорок років Радянської влади на Херсонщині, стор. 37.

[4] Херсонський облдержархів, ф. Р-1925, оп. 1, спр. 481, арк. 26.

[5] Сорок років Радянської влади на Херсонщині, стор. 44, 45; газ. «Шляхом Леніна» (Цюрупинськ), 12 серпня 1967 року.

[6] Українська РСР в період громадянської війни, т. 2, стор. 150; Н. И. Супруненко. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине, стор. 146; Победа Советской власти на Херсонщине, стор. 148.

ще й 25 років, цим комуністам, які по-геройськи прийняли надлюдські муки і люту смерть від рук знавіснілої куркульні[1].

21 березня 1919 року олешківці вітали частини Червоної Армії, які вступили до міста. Політичні й господарські заходи більшовицького повітового комітету і повітревкому повністю підтримали трудящі міста. Всіх членів партії і співчуваючих оголосили мобілізованими на боротьбу проти контрреволюції. 1-го Травня в Олешках відбулася маніфестація трудящих[2].

В. С. Птахов — голова і Т. Є. Кожущенко — член Олешківського ревкому, замучені куркулями в 1919 рсці. Фото 1916 р.

Але знову загриміли бої. У червні 1919 року розпочався наступ денікінців. Відразу ж в Олешках розпочалося формування стрілецького і кавалерійського полків та легкого артилерійського дивізіону, яким присвоїли ім'я вождя революції В. І. Леніна[3]. Бої проти денікінських військ тривали протягом липня. Сміливо діяв, затримуючи просування білогвардійців, 1-й Дніпровський селянський полк. Денікінці захопили Олешки 28 липня. Вже того дня було розстріляно 12 жителів, а через кілька днів загинуло 420 робітників і селян, звинувачених у прихильності до більшовиків. Спроба денікінців провести масову мобілізацію до своєї армії повністю провалилася. У серпні 13 тис. чоловіків — жителів повіту, зібраних на призовних пунктах в Олешках, під вигуки «Хай живе Радянська влада!», «Геть золотопогонників!» розгромили білогвардійські установи і розбіглися[4].

Сміливі рейди у денікінський тил здійснював 1-й Дніпровський селянський полк, тримаючи ворога у постійному напруженні. Кінний загін полку влітку 1919 року прорвався до Олешок. У бою ворог зазнав значних втрат у живій силі й техніці. Блискуче виконавши завдання, бійці повернулися до Херсона. Херсонська Рада робітничих, червоноармійських і селянських депутатів нагородила полк Почесним прапором революції[5]. Разом з полком важкий бойовий шлях пройшов олешківець І. К. Самарець, здібний ватажок, відданий боєць революції. Він був удостоєний високої нагороди — ордена Червоного Прапора. Вулиця в Олешках, де народився і жив герой, з 1922 року носить його ім'я.

Частини Червоної Армії визволили Олешки від денікінців у січні 1920 року. Відновив діяльність ревком. 15 травня відбулися вибори до міської Ради робітничих депутатів. Серед 44 обраних до Ради було 30 комуністів[6]. Рада працювала в напруженій прифронтовій обстановці, в умовах зростаючої загрози з боку врангелівців. Забезпечення потреб фронту вимагало великих зусиль від населення. Відчувалася нестача тяглової сили, значна частина землі лишилася незасіяною. Опорою Радянської влади в повіті була селянська біднота, організована в комнезами.

В ніч з 11 на 12 червня 1920 року війська Врангеля захопили Олешки. Ця ніч і весь наступний час білогвардійського «хазяйнування» були жахливими для олешківців. Почалися арешти, переслідування, розстріли. Врангелівці захопили в полон і знищили олешківську заставу з 30 чоловік — комуністів, комнезамівців, політпрацівників. Під бандитськими шаблями загинув секретар повітового партійного

---

[1] П. М. Балковий. Війна без флангів, стор. 93; Сорок років Радянської влади на Херсонщині, стор. 47.

[2] Філіал Запорізького облдержархіву в Мелітополі, ф. Р-40, оп. 2, спр. 1, арк. 10: Победа Советской власти на Херсонщине, стор. 178, 183.

[3] Херсонський облдержархів, ф. Р-196, оп. 1, спр. 22, арк. 224.

[4] Н. И. Супруненко. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине, стор. 298 газ. «Херсонский коммунар», 15 липня 1924 р.

[5] Газ. «Известия», 5 серпня 1919 р.: Херсонський облдержархів, ф. Р-3264, оп. 1, спр. 24, арк. 11.

[6] Победа Советской власти на Херсонщине, стор. 250.

комітету Жидельов, віддали життя за справу революції багато інших олешківців[1], пам'ять про яких свято бережуть жителі міста. У боротьбу проти врангелівців включилися трудящі Олешок. Зокрема, розвідувальні дані, зібрані місцевими жителями, допомогли червоноармійцям знищити врангелівські десанти в районі Козачих Лагерів, Голої Пристані, Олешок.

7 серпня 1920 року бійці 13-ї армії на деякий час вигнали врангелівців з містечка. Протягом серпня—вересня Олешки кілька разів переходили з рук в руки. Остаточно Радянську владу відновлено в жовтні 1920 року, після того як 17 жовтня 8-й полк 2-ї окремої стрілецької бригади визволив місто від врангелівців[2]. 29 жовтня розпочав роботу повітовий ревком. 1 грудня 1920 року в Олешках відбувся повітовий з'їзд волосних ревкомів, на якому обговорено питання радянського будівництва[3].

В складних умовах проходила відбудова господарства. Руїни, голод, десятки бездомних, ворожа діяльність куркульських банд — все це партійні й радянські органи могли ліквідувати, лише залучаючи до творчої роботи широкі маси трудящих. Населення всіляко підтримувало свою молоду владу. Основні питання господарського й культурного будівництва розглядалися на безпартійних селянській і жіночій конференціях (грудень 1920 року), першому повітовому з'їзду КНС, другій повітовій конференції робітниць і селянок у травні 1921 року. 12—16 лютого 1921 року в Олешках відбувся повітовий з'їзд Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. Революційний комітет склав свої повноваження, влада перейшла до обраного з'їздом Дніпровського повітового виконкому[4]. Головою виконкому було обрано І. А. Корольова, робітника, члена партії з 1905 року.

Багатогранну діяльність органів Радянської влади спрямовували комуністи. У січні 1922 року в місті діяло 11 партійних осередків, з них 3 військових. Повітовий комітет КП(б)У і повітвиконком видавали газету «Дніпровська комуна»[5], перший номер якої вийшов наприкінці грудня 1920 року.

У перший після визволення час в Олешках було лише 2 комсомольці. Під керівництвом комуністів навесні 1921 року створено міську комсомольську організацію, у квітні — повітовий комітет комсомолу. Одним з головних своїх завдань комсомольці вважали ліквідацію неписьменності. Велику увагу приділяли вони об'єднанню молоді в профспілки.

Перешкодою на шляху будівництва нового життя стали рештки куркульських банд і контрреволюційних груп, які 1921 року ще діяли в повіті. Для боротьби проти них з Миколаєва прибув кінний загін[6]. Його поповнили олешківські комнезамівці, міліція. Цей загін ліквідував білогвардійську контрреволюційну групу «Золотий якір», яка займалася терором. За активну участь у розгромі бандитських зграй, за героїзм, виявлений у боях проти врангелівців, начальника Олешківської міліції М. С. Луппу нагородили орденом Червоного Прапора[7].

Налагоджувалося економічне життя міста. Вже на початку 1921 року в Олешках діяло 17 невеликих майстерень, в яких працювало 217 чоловік. В листопаді 1921 року відбулася профспілкова конференція, яка обрала повітове бюро професійних спілок і ухвалила подати допомогу у відбудові Донбасу. В складних умовах боротьби з господарською розрухою і голодом олешківські робітники не забували про свій інтернаціональний обов'язок. У червні 1921 року будівельники — члени профспілки вирішили зібрати кошти до фонду допомоги страйкуючим англійським

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-1673, оп. 1, спр. 2, арк. 11; Сорок років Радянської влади на Херсонщині, стор. 68.

[2] Гражданская война на Украине, т. 3, стор. 456, 461, 635.

[3] Херсонський облдержархів, ф. Р-38, оп. 1, спр. 14, арк. 101, 102, 106.

[4] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 6, спр. 564, арк. 30; Херсонський облдержархів, ф. Р-38, оп. 1, спр. 14, арк. 106, 212, 230.

[5] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 1—7, спр. 136, арк. 1; спр. 296, арк. 23.

[6] Херсонський облдержархів, ф. Р-38, оп. 1, спр. 19, арк. 124.

[7] Там же, ф. Р-6, оп. 1, спр. 14, арк. 29, ф. Р-3131, оп. 1, спр. 126, арк. 8.

робітникам[1]. У лютому 1923 року трудящі міста вирішили передати одноденний заробіток страйкуючим німецьким шахтарям Рурського басейну.

Партійні та радянські органи вже в перші мирні роки велику увагу приділяли організації і зміцненню колективних господарств. В Олешках виникли комуна «Робесп'єр», артіль «Плодоовоч», овочівницька артіль «Єдина праця». На колишніх поміщицьких землях Фальц-Фейнів, Мордвинових виникли радянські господарства — культгоспи[2].

З 1926 року в місті розпочала роботу піщано-меліоративна дослідна станція, створена для розробки засобів освоєння Нижньо-Дніпровських пісків. Станції було відведено територію навколо міста площею 1,6 тис. гектарів[3]. Наступного року організовано державну сортодослідну дільницю овочевих культур.

Поряд з політичною і економічною діяльністю партійні, радянські, комсомольські і профспілкові органи надавали важливого значення культурно-масовій роботі, ліквідації неписьменності, організації мережі клубів, червоних кутків. М. Г. Куліш очолив Дніпровський повітовий відділ народної освіти, працював редактором повітової газети «Дніпровська комуна». В Олешках виходила також газета 15-ї Сиваської дивізії «На бойовому посту», редактором якої 1921 року був Л. М. Леонов, згодом відомий російський письменник[4]. Бійці дивізії подавали велику допомогу в радянському і культурному будівництві. Багато з них після демобілізації залишалися працювати в повіті.

Налагоджувалася мережа закладів народної освіти. Уже 1921 року працювали 4 трудові загальноосвітні школи. В лютому відкрито школу для дорослих, а в листопаді — професійно-технічну школу. Широко розгорнулася боротьба з неписьменністю. З січня 1921 року діяли курси підготовки вчителів для шкіл лікнепу. Були проведені повітові з'їзди вчителів і лікарів. Працювати доводилося в надзвичайно складних умовах. Та потяг до знань, до освіти перемагав. Учасники батьківських зборів 4-ї Олешківської трудової школи, що відбулися 26 вересня 1921 року, відзначаючи важкі умови роботи вчителів, «...визнали за потрібне надати їм безповоротну одноразову допомогу грішми...»[5].

В травні 1921 року в Олешках відкрито музей Революції, почав працювати комуністичний клуб «Перше травня». У клубі організовувалися лекції, бесіди, влаштовувалися спектаклі, концерти, працювали пропагандистські гуртки. З 20 по 26 грудня в Олешках проходив «тиждень книги». Серед населення розповсюджувалися спеціально виготовлені листівки, плакати: «Час ліквідувати народну темряву». Бібліотеки поповнювалися книгами. Проведено роботу щодо створення нових бібліотек і хат-читалень, яких у повіті 1921 року було 79[6].

Активну участь брали комсомольці й молодь у роботі гуртків художньої самодіяльності. Для підготовки організаторів культурно-масової роботи, лекторів у Олешках діяли гуртки, школи, студії тощо. 1924 року відкрито художньо-історичний музей[7].

Олешки ще в березні 1923 року стали центром району Херсонського округу Одеської губернії (з 1925 — по липень 1928 року належали до Херсонського округу, потім знову стали центром району і були до 1963 року, коли його ліквідовано. У 1965 році район відновлено). Визначною подією в історії міста було переймену-

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-668, оп. 1, спр. 23, арк. 51, 64.

[2] Там же, ф. Р-38, оп. 1, спр. 17, арк. 16, 40; ф. Р-710, оп. 1, спр. 130, арк. 25.

[3] Праці Олешківської піщано-меліоративної дослідної станції. Цюрупинськ, 1928, стор. 10, 11.

[4] Газ. «Наддніпрянська правда», 13 липня 1965 р.

[5] Херсонський облдержархів, ф. Р-668, оп. 1, спр. 7, арк. 41; ф. Р-673, оп. 1, спр. 23, арк. 44; спр. 25, арк. 276.

[6] Там же, ф. Р-413, оп. 1, спр. 28, арк. 287; ф. Р-668, оп. 1, спр. 26, арк. 81, 82 газ. «Днепровская коммуна», 19 травня 1921 р.

[7] Херсонський облдержархів, ф. Р-710, оп. 1, спр. 86, арк. 203, 328.

Пам'ятник О. Д. Цюрупі. Місто Цюрупинськ, 1969 р.

вання його 1928 року на Цюрупинськ на честь видатного партійного і державного діяча, соратника В. І. Леніна — О. Д. Цюрупи, який народився і провів дитячі роки в Олешках.

Ім'ям О. Д. Цюрупи названо першу сільськогосподарську артіль, що організувалася в місті у червні 1928 року. Слідом за нею утворилися колгоспи «Червона Україна», ім. Котовського, ім. Жовтневої революції, «Нове життя». Колгосп «Червона Україна» згодом очолив комуніст-двадцятип'ятитисячник А. Є. Рябущенко. Першим головою артілі ім. Жовтневої революції став М. Шепель. Велику роль в організації і розвитку колгоспів відіграли жінки. Вони домоглися організації дитячих ясел, створили жіночу сільськорівську бригаду. Фундаторами артілі «Червона Україна» стали М. А. Добужинська, Н. А. Гуренок, Л. І. Полякова та інші[1]. Вони й дотепер проживають у місті, продовжують трудитися у радгоспі.

Колективна форма господарювання швидко показала свої переваги над одноосібною і до 1930 року у Цюрупинську закінчилася суцільна колективізація сільського господарства. Для підготовки колгоспних кадрів були організовані курси агрономів, ветфельдшерів, бухгалтерів, бригадирів, овочівників. При райземвідділі діяла технічна рада, яка займалася пропагандою передового досвіду, організацією лекцій, екскурсій на зразкові виноградні плантації. Агропропаганда велася з допомогою фахівців державної сортодослідної дільниці овочевих культур.

Особливі грунтові умови (сипучі Олешківські піски) спричинялися до вкрай низької врожайності зернових культур, тому колгоспи сконцентрували зусилля на розвитку овочівництва та виноградарства, домігшись у цьому значних успіхів. У числі відзначених на Всесоюзній сільськогосподарській виставці 1940 року були колгосп ім. Цюрупи, Цюрупинська сортодослідна дільниця овочевих культур, науково-дослідна станція по освоєнню Нижньодніпровських пісків.

З розвитком господарства помітно зростали прибутки колгоспів і їх членів. 1939 року прибуток колгоспу ім. Цюрупи перевищив 1 млн. крб., а оплата трудодня досягла 17 крб. 70 коп. В артілі «Нове життя» річний прибуток перевищив 530 тис. карбованців, а оплата трудодня досягла 15 крб. 20 копійок в грошовому виразі, а в колгоспі ім. Котовського — 9 карбованців[2].

Певні зрушення відбулися і в промисловому розвитку Цюрупинська 30-х років. Промкомбінат і три промислові артілі виготовляли господарсько-побутові товари і будівельні матеріали. Одна з артілей — «Трудлозовик» спеціалізувалася на виробництві легких і зручних меблів з лози, що мали великий попит серед населення. Харчокомбінат забезпечував жителів хлібними, м'ясними і молочними виробами, безалкогольними напоями. На винному заводі харчокомбінату здійснювалася первинна переробка місцевого винограду. Поблизу міста велася розробка торфу.

Медичне обслуговування населення здійснювали 28 лікарів, які працювали у районній лікарні з поліклінічним відділенням. Усі діти шкільного віку навчалися в трьох середніх і одній семирічній школах, педагогічний колектив яких налічував понад 120 учителів. У 1935 році до Цюрупинська з Нововоронцовки переведено ветеринарний технікум, який протягом 1935—1941 рр. підготував близько 400 фахівців. З 1934 року в місті працював радіовузол. Діяли кінотеатр і будинок культури.

[1] Газ. «Промінь соціалізму» (Цюрупинськ), 5 квітня 1932 р.

[2] З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 3, стор. 592, 593, 621.

Та насунулося грізне лихо — 22 червня 1941 року на країну Рад вчинили напад німецько-фашистські загарбники. На захист Вітчизни пішло понад 1600 цюрупинців. У липні створено винищувальний батальйон, який здійснював охорону військових об'єктів і підприємств. У зв'язку з наближенням фронту колгоспи Цюрупинська евакуювали на схід худобу і сільськогосподарський реманент.

10 вересня 1941 року німецько-фашистські війська окупували Цюрупинськ[1]. За короткий час від рук гітлерівців загинуло 2160 мирних жителів міста і сусідніх населених пунктів, 2 тис. військовополонених радянських солдатів і офіцерів. За час окупації вороги вивезли до Німеччини 356 молодих цюрупинців.

Трудящі піднялися на боротьбу проти ненависного ворога. На території району протягом вересня 1941 року — лютого 1942 року діяв партизанський загін на чолі з учасником громадянської війни О. Ю. Гірським і головою виконкому Херсонської міськради депутатів трудящих О. К. Ладичуком. В окупованому місті діяла молодіжна підпільна організація «Юнармія». Члени організації — юнармійці О. О. Фомін (керівник організації), О. Г. Бендерський, Л. П. Сергієнко, С. В. Пономаренко, В. В. Пономаренко, С. М Проценко, В. М. Таран, М. І. Ясинський, Г. Т. Іванов, К. К. Глущенко, В. П. Фоміна та Б. О. Бабенко дали письмову клятву: «Ми, учні Цюрупинської середньої школи № 1 ім. С. М. Кірова, нині — підпільники-партизани Великої Армії народних месників, вступаючи в загін «Юної Армії», клянемося сміливо боротися з фашистськими окупантами за визволення Батьківщини»[2]. Юні патріоти писали і розповсюджували листівки, псували телефонно-телеграфний зв'язок, виводили з ладу техніку ворога, організували втечу військовополонених, яких німецько-фашистські окупанти тримали у приміщенні школи. Після визволення Цюрупинська юнармійці продовжували боротьбу зі зброєю в руках у лавах Радянських Збройних Сил. В боях на Дніпровській заплаві смертю хоробрих загинув розвідник Г. Т. Іванов. На польській землі ворожа куля обірвала життя кулеметника С. В. Пономаренка. Командир загону «Юнармія» О. О. Фомін у складі Донського козачого кавалерійського корпусу з боями пройшов шлях від Цюрупинська до Австрії. Юнармійці нагороджені медаллю «Партизану Великої Вітчизняної війни», О. О. Фомін — 1-го ступеня, інші — 2-го ступеня, а за бойові заслуги на фронтах — іншими орденами й медалями.

Визволили Цюрупинськ від фашистів 4 листопада 1943 року бійці 87-ї гвардійської стрілецької дивізії під командуванням полковника К. Я. Тимчика з 13-го гвардійського стрілецького корпусу 2-ї гвардійської армії. Червоноармійці здійснили стрімкий наступ на місто не зі сходу, де були споруджені міцні укріплення, а з півдня. Через бездоріжжя гвардійці на руках доставили до сусіднього села Костогризового полкову і дивізійну артилерію. Раптовий вогонь захопив фашистів зненацька. Багато ворожої техніки потрапило до рук червоноармійців, було взято у полон багато гітлерівців.

Проте бої в районі Цюрупинська на цьому не закінчилися. Ворогам вдалося утримати поблизу залізничної станції Цюрупинськ передмостове укріплення площею близько 100 кв. км. Цей плацдарм мав велике стратегічне значення, бо він прикривав підступи до пониззя Дніпра[3]. Плацдарм було укріплено чотирма рядами траншей з багатьма дзотами та бліндажами, які мали по 6—8 накатів рейок. 16 грудня 1943 року війська гвардійських 2-го механізованого та 13-го стрілецького корпусів почали штурм передмостового укріплення. В ніч на 20 грудня впав останній, головний опорний пункт ворога. Над залізничною станцією замайорів червоний прапор[4].

---

[1] Херсонская область в годы Великой Отечественной войны, стор. 295.

[2] Газ. «Наддніпрянська правда», 13 жовтня 1946 р.

[3] Херсонская область в годы Великой Отечественной войны, стор. 184· И. С. Стрельбицкий. Штурм. М., 1965, стор. 135.

[4] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 2, стор. 315. Херсонская область в годы Великой Отечественной войны, стор. 185, 186.

Навіки рідним став Цюрупинськ для багатьох його визволителів. Після закінчення війни в ньому оселилися М. І. Шевцов, І. П. Саєчкін, М. Ю. Бутін та інші. Вони й зараз живуть у місті, часто зустрічаються з молоддю, розповідають про дні героїчних боїв.

На фронтах Великої Вітчизняної війни сотні цюрупинців проявили мужність і відвагу в боротьбі проти ворога і були нагороджені орденами й медалями Радянського Союзу. Не повернулося до рідного міста близько 500 чоловік. Їх імена викарбувані на гранітних плитах меморіального комплексу в міському парку. Там же, у двох братських могилах поховані 3,5 тис. бійців і командирів, які загинули в районі Цюрупинська. В пам'ять про полеглих у боях за Батьківщину палає вічний вогонь. В селі Бубяй Шауляйського району Литовської РСР стоїть пам'ятник жителю Цюрупинська, гвардії рядовому П. Л. Литвинову. Виконуючи наказ командування затримати наступаючих фашистів, він разом з товаришами протягом двох з половиною годин утримував позицію прицільним вогнем з автоматів. І атака гітлерівців захлинулася. Але сім «тигрів» рушили проти відважних бійців. П. Л. Литвинов зв'язав кілька гранат і кинувся під головний танк. «Тигр» запалав, а інші повернули назад. За цей подвиг П. Л. Литвинову посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

У важких умовах довелося відбудовувати господарство. Окупанти завдали місту великої шкоди — пограбували підприємства і колгоспи, зруйнували приміщення школи, райвійськкомату, багато житлових будинків. Збитки, заподіяні фашистами, перевищували 10 млн. крб.[1]. Організаторами і керівниками трудящих у боротьбі за відродження економіки міста були комуністи. З перших після визволення днів відновила роботу міська Рада депутатів трудящих.

Напружена праця незабаром дала перші наслідки. На кінець 1944 року в місті розпочали роботу промкомбінат, винзавод, харчокомбінат. Без втрат зібрано урожай. 1945 року відновили діяльність міський радіовузол, районний будинок культури. У двох бібліотеках міста налічувалося понад 5 тис. книг[2].

Після переможного закінчення Великої Вітчизняної війни до рідного міста повернулися демобілізовані воїни. Їм надавалася всіляка допомога: в районі було відремонтовано 509 будинків, де проживали солдатські сім'ї, надано матеріальну допомогу 452 родинам бійців, що загинули на фронті[3]. Держава надала колишнім фронтовикам довгострокові кредити на будівництво і ремонт жител, їм допомагали у трудовлаштуванні.

Вчорашні воїни приступили до роботи. Їх успішна праця сприяла тому, що колгосп ім. Цюрупи у жовтні 1945 року достроково виконав план хлібозаготівель. Вже 1949 року артіль ім. Котовського вийшла в число передових.

Трудящі поступово долали труднощі післявоєнного часу. В галузі сільськогосподарського виробництва цьому сприяло проведене 1950 року об'єднання цюрупинських артілей в одне велике господарство — ім. Цюрупи. Партійна організація артілі, вміло поєднуючи політичну й організаційно-господарську роботу, швидко добилася дальшого піднесення виробництва. У 1954 році колгосп одержав високий урожай городніх культур: по 400 цнт огірків з га, по 108 цнт помідорів. Непоганих успіхів досягли й тваринники. 1958 року колгосп став учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Наступного року на базі артілі створено радгосп «Цюрупинський» — велике багатогалузеве господарство, за яким закріплено 6,2 тис. га землі, з них 640 га зайнято під садами і виноградниками. Значного розвитку в господарстві набуло тваринництво, насамперед вівчарство. Радгосп має винзавод.

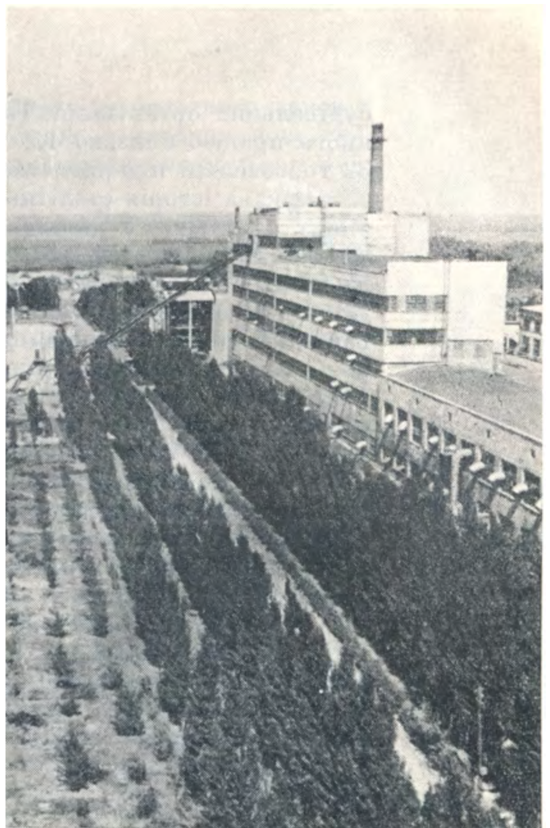
Передових трудівників радгоспного виробництва знають далеко за межами району. Це — керівник першої у радгоспі ланки комуністичної праці Н. А. Гуре-

[1] Херсонский облдержархів, ф. Р-1479, оп. 1, спр. 7, арк. 1.
[2] Херсонский облпартархів, ф. 137, оп. 1, спр. 2, арк. 3; спр. 43, арк. 32, 33; спр. 95, арк. 16.
[3] Там же, спр. 43, арк. 34.

нок і ланкова Г. І. Пулинець (обидві нагороджені орденами Леніна і Трудового Червоного Прапора); знатний чабан Херсонщини П. П. Зелінський. За успішну працю у роки восьмої п'ятирічки його нагороджено орденом Жовтневої Революції, він був делегатом XXIV з'їзду КП України.

Але економічна характеристика Цюрупинська з кінця 50-х років у все більшій мірі стала визначатися розвитком промисловості. У 1958 році розпочалося спорудження целюлозного заводу — сучасного підприємства високої технічної культури. Завод було оголошено всесоюзною ударною комсомольською будовою. Тут працювали представники багатьох братніх республік: росіяни й українці, білоруси й молдавани, казахи й латиші. Самовіддано трудилася на будові бригада бетонників, керована комуністом М. Ф. Федоровим — перша в районі бригада комуністичної праці.

15 грудня 1962 року колектив заводу провів дослідну варку целюлози. Наступного року завод першим в СРСР освоїв виробництво біленої целюлози з очерету, а ще через рік — з осики. У 1964—1965 рр. продукція його експонувалася на Виставці досягнень народного господарства СРСР. Колектив заводу нагороджений дипломами 1-го і 2-го ступенів, а 6 працівників — 2 золотими, срібною і 4 бронзовими медалями виставки. Виробнича потужність заводу — 25 тис. тонн високоякісної відбіленої продукції на рік. В 1968 році розпочато будівництво другої черги заводу, де буде виготовлятися фільтрувальний папір для очистки моторного палива.

Цюрупинський целюлозний завод. 1969 р.

Підприємство першим у районі включилося у змагання на честь 50-річчя встановлення Радянської влади і вийшов переможцем, одержавши на вічне зберігання ювілейний прапор обкому партії та облвиконкому. До 1968 року 210 передовиків виробництва завоювали звання ударників комуністичної праці. Організатором змагання виступає партійна організація, яка налічує понад 180 комуністів. Не відстають і комсомольці. Свідченням їх трудового ентузіазму є ювілейний прапор райкому комсомолу, вручений заводській комсомолії на вічне зберігання за першість у змаганні на честь 50-річчя ВЛКСМ.

Целюлозники виступили заспівувачами змагання за гідну зустріч 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, за дострокове виконання восьмого п'ятирічного плану. Вони домоглися підвищення продуктивності праці за роки п'ятирічки на 30 проц, виконали план до 20 грудня 1970 року, виробивши додатково 861 тонну високоякісної целюлози. Трудові успіхи у восьмій п'ятирічці кращого варщика целюлози О. В. Лукичова відзначені орденом Леніна, ветерана заводу С. Й. Козлова — орденом Жовтневої Революції. На честь XXIV з'їзду КПРС трудівники заводу достроково завершили будівництво нового цеху лігновуглецевих плит. Першу продукцію цех випустив 28 березня 1971 року, сировиною для неї стали відходи основного виробництва.

У Цюрупинську є також завод металовиробів, харчокомбінат з цехами консервним і безалкогольних напоїв. 1969 року став до ладу молокозавод, який переробляє за добу 75 тонн молока. Комбінат побутових підприємств, що має свої філіали у всіх великих населених пунктах району, щорік збільшує обсяг послуг населенню. Є в Цюрупинську рибоводний завод, об'єднане господарство залізничного транспорту, автоколона, річкова пристань. риболовецька бригада, шовкобаза, кілька

будівельних організацій. Таким став промисловий Цюрупинськ, на підприємствах якого працює близько 1,2 тис. робітників (у довоєнні роки — 300). У місті діє 32 торговельні підприємства.

Цікава історія столітнього Цюрупинського лісу, нині улюбленого місця відпочинку трудящих. У дореволюційний час тисячі гектарів рухомих пісків, що оточували місто, наступали на ниви й виноградники, ховали під собою посіви і насадження. 1834 року царський уряд відпустив 5 тис. крб. для закріплення пісків. Але ці роботи обмежувалися лише насадженням шелюги й осокорів, тому великих наслідків не дали. Згодом пробували насаджувати дуб, ясен, березу, сосну, акацію, але вони приживалися лише частково, більшість зелених насаджень гинула. Широко, на науковій основі розгорнулися ці роботи лише за Радянської влади, особливо після того, коли у Цюрупинську організували Нижньодніпровську науково-дослідну станцію залісення пісків і виноградарства. Істотний внесок у розв'язання цієї проблеми доктора сільськогосподарських наук В. М. Виноградова, кандидата сільськогосподарських наук Д. П. Топогрицького, який вивів новий сорт швидкоростучої «тополі Топогрицького», та інших. Близько 45 тис. га лісів і виноградників вирощено з їх допомогою на сипучих пісках. На станції створено чудову колекцію винограду, яка налічує 1020 сортів. У 1970 році закладено нову колекцію, де вже буде 1500 сортів винограду. До цюрупинських науковців часто приїздять вчитись їхні радянські, а також зарубіжні колеги. У вересні 1968 року тут було проведено науковий семінар для працівників лісу Азії, Африки і країн Латинської Америки. Влітку 1971 року на станції відбулася виїздна сесія ВАСГНІЛу по темі: «Залісення пісків Європейської частини СРСР».

У Цюрупинську діє механізований лісгоспзаг. Працівника підприємства ланкову М. Г. Реуцьку за самовіддану працю нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

Трудівники міста готуються до гідної зустрічі 50-річчя утворення СРСР. На трудову вахту за право носити звання колективу ім. 50-річчя СРСР стали робітники промислових підприємств. Оголошено конкурс-огляд наочної агітації. Райком КП України провів теоретичну конференцію на тему: «Утворення і розвиток СРСР — торжество ленінської національної політики». Міцніють дружні зв'язки трудящих Цюрупинського району і Ачхой-Мартанівського району Чечено-Інгушської АРСР.

Чудові перспективи міста в дев'ятій п'ятирічці. На будівництво і розширення виробничих потужностей заплановано виділити 46 млн. крб. (у восьмій п'ятирічці освоєно 7 млн. крб.). Удвоє зросте випуск валової продукції. 1972 року завершиться спорудження другої і розпочнеться будівництво третьої черги целюлозного заводу, розпочато спорудження великого вантажного порту. До кінця п'ятирічки у місті з'являться завод силікатної цегли, рибокомбінат, торговельний центр, завершиться реконструкція цехів комбінатів харчового та побутового обслуговування. Наближається до кінця будівництво нових приміщень районної лікарні і поліклініки, палацу культури. Передбачено спорудження мосту через Дніпро і прокладення тролейбусної лінії, що зв'яже місто з Херсоном.

Відлов риби у нерестовому господарстві м. Цюрупинська. 1969 р.

Активно працює міська Рада депутатів трудящих, що складається з 55 чоловік. Очолює виконком міськради колишній фронтовик, учасник визволення Херсонщини від фашистських загарбників О. В. Лук'янов. При Раді діє 6 постійних комісій. Витрати за бюджетом 1970 року становили 161,1 тис. крб. З них на впорядкування використано 80 тис. крб. (на 1972 рік заплановано 125 тис.), на розвиток народної освіти — 1,2 млн. крб. 1971 року на розвиток культури асигновано 20,6 тис. крб., охорони здоров'я — 57,4 тис. карбованців.

В місті ведеться широке житлове будівництво. Поблизу целюлозного заводу виросли нові квартали сучасних багатоповерхових будинків, з'явилися нові вулиці. Незабаром, після закінчення спорудження дільниці газопроводу Херсон—Крим, жителі зможуть користуватися природним газом.

Добре поставлена у Цюрупинську справа охорони здоров'я трудящих. Діють лікарня на 150 ліжок, поліклініка з численними кабінетами, пропускна спроможність якої 300 чоловік на добу. Є протитуберкульозний диспансер. На околиці міста, поблизу лісу, розташований протитуберкульозний санаторій ім. Фрунзе. На варті здоров'я населення стоять 48 лікарів і 119 чоловік з середньою медичною освітою. Діють 4 дитячі садки, ясла.

Молоді цюрупинці здобувають освіту у двох середніх і восьмирічній школах, в яких навчаються понад 2,5 тис. дітей. Діють спецшкола-інтернат, середня школа робітничої молоді, дитяча музична школа, дитячий будинок. 207 вчителів працюють у школах міста. І серед них немало справжніх майстрів педагогічної справи. Одна з найдосвідченіших вчительок Цюрупинська — В. М. Бедзіо за багаторічну працю нагороджена орденом Леніна. Н. М. Курінна відзначена орденом Трудового Червоного Прапора. Дзвенить дитячими голосами районний будинок піонерів. Працює ветеринарний технікум.

В центрі Цюрупинська височить красива триповерхова споруда середньої школи № 1. Багата її історія. Заснована в Олешках понад 150 років тому, вона була третім навчальним закладом у Таврії. Один вчитель, двадцять учнів. Приміщення — підсліпувата хатина. Тепер це одна з найбільших шкіл у районі, де 62 вчителі навчають понад 1 тис. дітей. Колектив школи свято шанує і примножує кращі традиції, по праву гордиться здобутками навчального закладу.

Великого поширення набули нові форми роботи з молоддю і підлітками. Під час літніх канікул у місті діє комуна школярів ім. Цюрупи. Члени її вивчають радіосправу, розшукують нові матеріали про О. Д. Цюрупу, листуються з сином видатного земляка, який подарував учням середньої школи № 1 цікавий документ: проект першої Радянської Конституції, на титульному листі якої О. Д. Цюрупа зробив напис: «Моїм дітям — замість заповіту».

В дитячій спортивній школі загартовують своє здоров'я 250 учнів. 3 золоті, срібну і 2 бронзові медалі здобули протягом 1968—1970 рр. на республіканських змаганнях з веслування на байдарках О. М. Степанова, майстер спорту Т. М. Синепольська, Т. П. Альохіна та інші цюрупинські спортсмени.

У місті є будинок культури, 2 широкоекранні і 2 літні кінотеатри, меморіальний музей О. Д. Цюрупи, 11 бібліотек, у т. ч. районна бібліотека для дорослих — заклад відмінної роботи.

Багата талантами цюрупинська земля. Це переконливо продемонстрували самодіяльні митці під час фестивалів, присвячених 50-річчю Радянської влади та 100-річчю з дня народження В. І. Леніна. З великою насолодою слухають любителі пісні виступи хорових колективів районної лікарні, санаторію ім. Фрунзе, кількох шкіл. Чудовий драматичний колектив створено і на целюлозному заводі. Місцеві аматори готуються до обласного фестивалю самодіяльного мистецтва на честь 50-річчя утворення СРСР.

Широке визнання в місті дістали «ленінські п'ятниці», на яких керівники партійних і радянських установ району зустрічаються з цюрупинцями. Районний комітет партії, 39 первинних партійних організацій, які об'єднують 900 комуністів і кандидатів у члени партії, великого значення надають формуванню комуністичної свідомості трудящих. Для цього при райкомі партії регулярно провадяться заняття шкіл партійного активу і лекторської майстерності. 33 комсомольські організації міста налічують 1760 членів ВЛКСМ. Передовик виробництва комсомолець Г. С. Соколенко, робітник целюлозного заводу, був делегатом XVI з'їзду ВЛКСМ.

Влітку до цюрупинського причалу один за одним прямують швидкі річкові трамваї. Сюди їдуть туристи і відпочиваючі з різних місць Радянського Союзу.

Екскурсанти звичайно прямують до пам'ятника О. Д. Цюрупі, встановленого 1960 року на площі біля пристані (скульптор — І. Г. Шапко), знайомляться з експозицією музею, відкритого в будинку, де народився і жив О. Д. Цюрупа. На міському кладовищі поховані два його брати — М. Д. і Л. Д. Цюрупи, які були в числі організаторів транспортування нелегальної літератури через Александрію на початку XX ст. В радянський час М. Д. Цюрупа став заслуженим діячем науки, професором Московського інституту хімічного машинобудування ім. Менделєєва. Помер 1954 року в Цюрупинську. Л. Д. Цюрупа після революції працював на відповідальних посадах у народному господарстві. Помер 1933 року. Неподалік від них поховано талановитого російського винахідника Ф. А. Пироцького, який 1880 року збудував і випробував перший у Росії трамвай. Уродженцями Цюрупинська є російський радянський письменник К. Г. Кудієвський, скульптор А. С. Шаталов.

Цюрупинськ став одним з улюблених місць відпочинку багатьох ленінградців, москвичів, рижан. Тут є все, що потрібне для зміцнення здоров'я: щедре сонце, чисте повітря, прозора вода, п'янкий хвойний ліс, овочі, виноград, кавуни. З Цюрупинська можна поїхати автодорогою до Краснознам'янського зрошувального каналу і на власні очі побачити, як Дніпрові води оживляють споконвічно спраглі землі сонячної Таврії.

Трудящі Цюрупинська люблять своє зелене місто, гордяться його героїчним минулим і славетним сучасним, докладають усіх сил для того, щоб ще прекраснішим стало воно в майбутньому.

Н. О. ЄЛЬЧАНІНОВА, Є. П. ПОЛІЩУК

ВЕЛИ́КІ КОПАНІ́

Великі Копані — село, центр сільської Ради. Розташовані за 25 км від районного центру, з яким сполучені автошляхом, і за 3 км від залізничної станції Великі Копані. Населення — 5984 чоловіка. Сільській Раді підпорядковане селище Абрикосівка.

Археологічні пам'ятки, виявлені поблизу села, свідчать про заселення його території ще в глибоку давнину — тут знайдено рештки поселення доби неоліту й бронзи[1]. Перші відомості про село датовані 1796 роком, на той час у ньому проживало 110 чоловік. Його першими поселенцями були втікачі — солдати й кріпаки з Полтавської, Воронезької, Орловської та інших губерній. Поступово кількість жителів казенного села зростала. 1810 року сюди переселилося кілька десятків сімей з Курської губернії[2]. Через двадцять років тут у 150 дворах мешкало 515 чоловіків і 717 жінок[3].

Основним заняттям жителів було хліборобство (сіяли озиму і яру пшеницю) та тваринництво. 1822 року в селі налічувалось 1 тис. голів великої рогатої худоби і 2,5 тис. овець. Більшість землі погано родила. Не в усіх селян була робоча худоба, 1822 року вони мали 120 коней,— до того ж тяглова сила розподілялася між господарствами дуже нерівномірно. Становище населення погіршувалося через великі платежі на користь держави і церкви.

Розвиток капіталізму після реформи 1861 року призвів до класового розшарування на селі. Бідність і малоземелля значно посилилися. 1885 року у волосному

---

[1] Краткие сообщения о полевых археологических исследованиях Одесского государственного археологического музея за 1963 год. Одесса, 1965, стор. 32.

[2] Известия Таврической ученой архивной комиссии, 1896, № 24, стор. 57; Сборник статистических сведений по Таврической губернии, т. 2, приложение к таблицам, стор. 3.

[3] ЦДВІА СРСР, ф. ВУА, спр. 21 476, арк. 1.

центрі Великих Копанях налічувалося 701 господарство з 4662 жителями, з них чоловіків — 2334, жінок — 2328. За 11,6 тис. десятин землі, що їх одержали великокопанівці внаслідок реформи, вони повинні були щорічно сплачувати 11,7 тис. крб. До того ж надільна земля оброблялася селянами нерівномірно: господарств, які зовсім не сіяли, налічувалося 43; таких, що засівали до 5 десятин — 35, від 5 до 10 десятин — 182; від 10 до 25—328; понад 25 десятин — 98; понад 50 десятин — 15. 242 двори здавали свою землю в оренду. 67 господарств села не мали робочої худоби, 25 — ніякої худоби, 255 — плугів[1]. Частина господарств сама вдавалася до оренди. Безземельні і малоземельні селяни, щоб прожити, наймитували.

В економічному житті села, крім зернового господарства, велике значення мало виноградарство, а також садівництво, виникнення якого багато в чому завдячувало енергії і надзвичайній любові до справи місцевого селянина А. Горлова. Жителі вирощували вишні, абрикоси, груші, дехто — персики. 1886 року у Великих Копанях створено невеликий плодовий розсадник площею 2 десятини[2].

Трудящі Великих Копанів взяли активну участь у революційних подіях 1905—1907 рр. Виступи почалися тут у листопаді 1905 року. Селяни розбирали поміщицький хліб, худобу, палили навколишні економії, вимагали збільшення земельного наділу, зменшення податків, рівноправності. Аграрний рух охопив усю Великокопанівську волость[3].

Столипінська аграрна реформа провадилася в інтересах заможної частини селянства. Кращі землі одержали куркулі, які, крім цього, скуповували землі розореної селянської бідноти. В 1912 році 35 великокопанівських селян, перейшовши на відрубну систему і заснувавши село Благовіщенку, змогли купити лише 58,5 десятини землі[4].

Великі Копані на початку XX ст. мали близько 6 тис. жителів. Обслуговував населення лише один фельдшер. Частими були епідемічні захворювання, від яких вмирало багато людей.

Перший навчальний заклад — початкову школу — відкрили у Великих Копанях 1859 року. 1890 року в ній навчалося 142 хлопчики і 36 дівчаток. На початку XX ст. лише близько 20 проц. великокопанівців знали грамоту.

Лютнева буржуазно-демократична революція не вирішила найболючіших питань, які хвилювали селянство — про землю й мир.

Звістка про перемогу Жовтневого збройного повстання у Петрограді підняла трудящих села на боротьбу за нове життя. Радянську владу в Великих Копанях встановлено в січні 1918 року. Першим головою ревкому став місцевий житель більшовик К. Т. Острянський.

Але боротьба за нове життя лише починалася. Багато знущань і горя зазнали великокопанівці під час окупації села австро-німецькими військами. Загарбники насильно забирали в населення все, що можна було,— коней, худобу, хліб, інші сільськогосподарські продукти. Не стало найпотрібніших товарів — солі, мила, гасу, поширювалися епідемічні захворювання. Жителі повставали на боротьбу проти окупантів. Вони допомагали партизанським загонам, які діяли в районі села, самі поповнювали їх лави. Частина великокопанівців вступила до Червоної Армії. Серед них був перший голова сільського ревкому К. Т. Острянський, який у складі 1-го Таврійського полку пройшов великий бойовий шлях.

Австро-німецькі окупанти, петлюрівці, а згодом англо-франко-грецькі інтервенти хазяйнували в селі до березня 1919 року, коли частини Червоної Армії визволили Великі Копані. У селі відновилася Радянська влада. В травні 1919 року

---

[1] Сборник статистических сведений по Таврической губернии, т. 2, таблиці А-8, А-9, Б-62, Б-63.

[2] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 14, стор. 649.

[3] Революционная борьба на Херсонщине в 1905—1907 гг., стор. 359, 372.

[4] Херсонський облдержархів, ф. 14, оп. 2, спр. 466, арк. 1.

в Олешках відбувся повітовий з'їзд селян Дніпровського повіту, в якому брали участь і представники від Великих Копанів[1].

Навіть у час мирного перепочинку на фронтах боротьба тривала. У травні 1919 року в село ввірвалася банда Григор'єва. Через кілька днів червоноармійські частини відтіснили бандитів. У червні, коли Червона Армія вела запеклі бої проти білогвардійців, що наступали з Криму, куркулі, очолювані есерами, спровокували виступ проти Радянської влади. Та незаможне селянство не підтримало цього виступу, і він зазнав провалу[2].

На початку липня 1919 року село захопили денікінці, які чинили тут грабежі і насильства аж до січня 1920 року. Після їх вигнання в селі відновилася Радянська влада. Почав діяти волревком[3].

Мирний перепочинок був недовгим: у червні 1920 року почався наступ врангелівців. Захопивши Великі Копані, білогвардійці розмістили тут свої військові установи, які пильно охоронялися. В селі панував жорстокий терор. Небезпечно було навіть з'являтися на вулицях. Врангелівці оголосили мобілізацію населення, але вона не мала успіху.

На початку серпня 1920 року частини Червоної Армії, що діяли на Південному фронті, укріпившись на лінії Рибальче—Чулаківка—Великі Копані, розгорнули подальший наступ. Щоб розгромити ворога під час перегрупування його військ, правобережній Херсонській групі Червоної Армії 20 серпня 1920 року було дано наказ негайно наступати в напрямку Великі Копані—Чаплинка—Перекоп[4]. Велику допомогу частинам Червоної Армії в боротьбі проти врангелівців подавали загони збройних суден Усть-Дніпровської флотилії, які діяли і в районі Великих Копанів[5].

Поблизу села відбулися запеклі бої підрозділів Червоної Армії проти білогвардійців. Село кілька разів переходило з рук у руки. Наприкінці серпня червоноармійські частини визволили його. 29 серпня створено Великокопанівський волревком. Але врангелівцям знову вдалося захопити село. Остаточно визволили його 28 жовтня 1920 року частини 1-ї стрілецької дивізії 6-ї армії[6]. Радянська влада тут утвердилася назавжди й остаточно.

В листопаді 1920 року відновив діяльність волосний революційний комітет, його очолив комуніст І. М. Таран. Наприкінці року виник партійний осередок[7].

Відбудова народного господарства у селі здійснювалася в умовах жорстокої класової боротьби. Куркулі ще сподівалися на повалення Радянської влади. 26 квітня 1921 року вони організували замах на життя голови волревкому[8]. Опорою місцевих органів Радянської влади в боротьбі проти куркульського бандитизму були незаможні селяни, об'єднані в комнезам (створено на початку 1921 року). Загони незаможників виловлювали бандитів. За участю комнезамівців у куркулів відібрали 158 десятин землі, що надійшли у зрівняльний розподіл серед бідноти, реквізували надлишки хліба. На 1 січня 1922 року налічувалося 180 членів КНС, з них 7 комуністів, 5 комсомольців.

Великого лиха завдав селу голод, викликаний неврожаєм 1921 року. Не вистачало найпотрібніших продуктів харчування. Та навіть у такий важкий час за ініціативою членів волосного комнезаму селяни зібрали для голодуючого населення

---

[1] Газ. «Новая заря», 15 травня 1919 р.

[2] М. Гриценко. З історії боротьби з інтервентами озброєних сил революції на Херсонщині 1919—1920 рр., стор. 8; газ. «Новая заря», 15 травня 1919 р.

[3] Миколаївський облдержархів, ф. Р-152, оп. 1, спр. 78, арк. 43 Херсонський облдержархів ф. Р-38, оп. 1, спр. 14, арк. 219.

[4] Гражданская война на Украине, т. 3, стор. 358, 360, 386.

[5] Моряки в борьбе за власть Советов на Украине, стор. 483.

[6] Херсонський облдержархів, ф. Р-38, оп. 1, спр. 2, арк. 64; Гражданская война на Украине, т. 3, стор. 461, 669.

[7] Миколаївський облдержархів, ф. Р-916, оп. 2, спр. 6, арк. 135.

[8] Херсонський облдержархів, ф. Р-38, оп. 1, спр. 19, арк. 164.

Поволжя 15 пудів і 30 фунтів зерна. Піклування держави, енергійні заходи місцевих органів влади допомогли здолати голод. Задоволення селян викликала заміна продовольчої розкладки продподатком. 1922 року держава виділила великокопанівським селянам для посіву 4940 пудів зерна та для харчування 1300 пудів[1].

Восени 1922 року було перерозподілено землю за затвердженими нормами, після чого в селі, як і по всьому повіту, не стало безземельних, значно зросла кількість середняків. На їдця виділялося 2,25—3 десятини, землею забезпечувалися насамперед сім'ї червоноармійців і бідняків. 1923 року 1212 господарств Великих Копанів мали 13 657 десятин землі[2]. Значну допомогу селянам в обробітку грунту подала створена у селі прокатна станція. В 1923 році вона придбала молотарки. Великокопанівці продовжували вирощувати виноград, овочі, баштанні культури, розводили сади — у плодорозсаднику населення могло одержати саджанці плодових дерев.

На 1924 рік у Великих Копанях, що з березня попереднього року входили як центр сільради до Олешківського району, діяли паровий млин, олійниця, 7 вітряків. Велику роль у заготівлі хліба, постачанні населення предметами першої потреби відіграла сільська споживча кооперація, що на початку 1925 року налічувала понад 800 членів[3].

Боротьбу трудящих за відбудову господарства очолювали депутати сільської Ради, комуністи, підтримані широким активом. У складі сільради 1924 року налічувалося 8 комуністів. Хороша слава йшла про великокопанівських комсомольців, які добре працювали, активно підтримували все нове, передове. Вони оголосили похід проти неписьменності, ставили спектаклі тощо.

Активізувалася діяльність профспілок, створених у Великих Копанях незабаром після закінчення громадянської війни. На своїх зборах, з'їздах члени професійних спілок розглядали і вирішували велике коло різноманітних питань — про посівну кампанію, забезпечення насінням, допомогу голодуючому населенню Поволжя, боротьбу проти голоду, про роботу і ремонт шкіл, ліквідацію неписьменності тощо. Успішно діяв волосний осередок профспілки працівників освіти, створений ще в грудні 1920 року. Вже тоді в селі працювала школа грамоти для дорослих, за кілька місяців розгорнула роботу агрономічна школа. Через три роки в селі працювали 3 загальноосвітні школи, 2 школи для ліквідації неписьменності, бібліотека і хата-читальня.

Депутати сільської Ради, члени КНС, комуністи, комсомольці виступали ініціаторами створення у Великих Копанях колективних господарств. 1922 року 12 сімей комнезамівців заснували колгосп «Нове життя», якому відвели 147 десятин землі. Артіль працювала непогано, 1923 року запровадили сівозміни. 25 вересня 1927 року в селі відбулося свято врожаю, відкрилася сільськогосподарська виставка, яка пропагувала нові форми господарювання[4].

Масова колективізація почалася 1929 року, коли виник перший ТСОЗ. Наступного року організували колгосп ім. Крупської, який очолив місцевий житель М. А. Гречаний. Тоді ж утворилося ще 7 артілей. Всі артілі об'єднували 25,1 проц. господарств села. Їм виділили 1,1 тис. га землі (11,1 проц. від загальної площі). За станом на 25 березня 1931 року було колективізовано 60 проц. господарств Великих Копанів[5]. Колективізації всіляко перешкоджали куркулі, які 1930 року намагалися навіть спровокувати виступ у селі. Бурхливі збори, на яких був присутній

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-364, оп. 1, спр. 66, арк. 8, 20.

[2] Там же, ф. Р-710, оп. 1, спр. 7, арк. 4.

[3] Там же, спр. 42, арк. 89.

[4] Там же, ф. Р-443, оп. 1, спр. 460, арк. 17—20; З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 1, стор. 352, газ. «Красный Николаев», 25 жовтня 1922 р.

[5] Херсонський облдержархів, ф. Р-443, оп. 1, спр. 587, арк. 43; З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 3, стор. 94, 206.

секретар Цюрупинського райкому КП (б)У, засудили дії куркулів. Колективізація продовжувалася. У всіх сільськогосподарських артілях Великих Копанів працювали партійні групи, які налічували в своїх лавах 28 комуністів, об'єднані в одну сільську партійну організацію.

Напередодні війни великокопанівські колгоспи стали економічно міцними, розвинутими господарствами. За одержання з кожного га по 500 цнт картоплі, 300 цнт капусти і 300 цнт моркви бригада, якою керувала О. Х. Погрібняк, в 1939 році була учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки.

Непоганих успіхів досягнуто в медичному обслуговуванні населення, культурно-освітній роботі. Діяла лікарня. Було відкрито ветеринарну лікарню. Працювало 3 школи: середня і 2 початкові, клуб із залом на 200 місць, 2 бібліотеки. Майже кожна сім'я передплачувала газети і журнали.

Розпочалася Велика Вітчизняна війна. На захист Батьківщини вже в перші дні війни пішло понад 500 великокопанівців. Фашисти окупували село 14 вересня 1941 року. Багато горя і страждань завдала жителям гітлерівська окупація. Для організації боротьби проти фашистів Миколаївський обком партії залишив у тилу ворога голову виконкому Цюрупинської районної Ради депутатів трудящих комуніста А. А. Погрібняка і районного прокурора, комсомольця Д. Е. Кадинського. Місцем створення районної підпільної організації стали Великі Копані. Продовольча база містилася на садибі місцевої жительки Г. К. Корсакової, зброя — у колгоспника К. П. Абісова. Явочною квартирою став будинок З. Ф. Щетини. Вона разом з своїми 4 дітьми, а також Г. К. Корсакова, Ф. Гречана, П. Г. Бондаренко були зв'язковими. Підпільники не встигли широко розгорнути свою діяльність: фашистам вдалося ув'язнити більшість членів групи. 15 лютого 1942 року гітлерівські недолюдки розстріляли А. А. Погрібняка, Д. Е. Кадинського, З. Ф. Щетину та її двох дітей — Соню й Гашу, Г. К. Корсакову, Ф. Гречану, П. Г. Бондаренка[1].

3 листопада 1943 року підрозділи 87-ї та 89-ї гвардійських дивізій 2-го гвардійського механізованого корпусу 4-го Українського фронту визволили Великі Копані від німецько-фашистських загарбників[2]. Війна ще тривала. Разом з усім народом великокопанівці самовіддано билися проти окупантів. Серед них — Д. Т. Калашников, який пішов на фронт у перші дні війни і завершив свою ратну путь біля стін рейхстагу; всю війну з боями пройшов Ф. І. Грінченко; захищав Ленінград, брав участь у прориві блокади міста матрос-балтієць І. І. Буганов. Близько 500 великокопанівців — учасників війни — відзначені орденами і медалями. 308 чоловік віддали своє життя за свободу й незалежність Батьківщини.

А у визволеному селі трудящі розпочали відбудову. Бракувало робочих рук — чоловіки ще не повернулися з війни, багато молоді фашисти насильно вивезли на каторжні роботи до Німеччини. Руїни і згарища залишили окупанти — знищили млин, олійницю, школу, клуб, лікарню, ветеринарну лікарню, частину житлових будинків.

Невдовзі після визволення відновили діяльність сільська Рада і територіальна партійна організація, які провадили велику організаторську роботу, щоб якнайшвидше відродити колгоспи. Не було тракторів, землю орали коровами, копали лопатами. Держава допомогла посівним матеріалом. Вже навесні 1944 року колгоспники освоїли значну частину посівних площ. Своєю самовідданою працею трудящі допомагали Червоній Армії громити ненависного ворога. З допомогою держави члени артілі відродили тваринницькі ферми. На 1 січня 1946 року налічувалося 159 коней, 685 голів великої рогатої худоби, 147 свиней, 382 вівці. 8 колгоспів освоїли 3,5 тис. га землі[3].

---

[1] Херсонський облпартархів, ф. 46, оп. 114а, спр. 23, арк. 7—10; Херсонская область в годы Великой Отечественной войны, стор. 141.

[2] Архів МО СРСР. ф. 303, оп. 4005, спр. 108, арк. 61; Сообщения Советского информбюро, т. 5, стор. 216.

[3] Херсонський облдержархів, ф. Р-711, оп. 2, спр. 38, арк. 44, 55—57.

Відбудова господарства і села завершилася до 1951 року. Протягом кількох наступних років усі 8 артілей об'єдналися в одне господарство ім. Ворошилова. За ним закріпили 10,3 тис. га землі, з них орної — 4,2 тис. га. Колгосп мав 879 га садів і виноградників. Господарство було багатогалузевим, тут вирощували зернові культури, виноград. Значного розвитку набуло тваринництво.

1957 року за бажанням колгоспників і згідно з постановою Ради Міністрів УРСР артіль ім. Ворошилова перетворили на виноградарський радгосп ім. Фрунзе. У радгоспі добре розвинуте тваринництво. На 1 липня 1959 року на його фермах налічувалося 1295 голів великої рогатої худоби, 282 коней, 795 свиней, 4160 овець. Щорік збільшувалися площі під садами і виноградниками, бо земельні угіддя тут в основному піщані і малопридатні для вирощування зернових культур. У 1960 році радгосп мав 1,4 тис. га виноградників і 664 га садів, 142 га поливних земель, де вирощують овочі. На кінець восьмої п'ятирічки площа виноградників збільшилася до 3,2 тис. га. 1971 року господарство одержало 342 тис. крб. прибутку.

Винрадгосп — високомеханізоване господарство, що має 56 тракторів, 20 автомашин та багато іншої техніки. Є ремонтна майстерня. В господарстві зайнято понад 900 робітників, серед них є спеціалісти різних професій. Великі прибутки радгоспу дає винний цех, споруджений 1965 року. Він переробляє на рік понад 4 тис. тонн винограду, що надходить сюди з господарств району. 1968 року цех виготовив 292 тис. декалітрів виноматеріалів.

Трудівники радгоспу виконали завдання восьмого п'ятирічного плану за чотири роки. Урожай винограду за цей час пересічно становив 55,5 цнт з га при плані 45 цнт. Щорічний збір цієї цінної культури в господарстві перевищує 2 тис. тонн, кісточкових і зерняткових — 48 тонн. 32 трудівники винрадгоспу 1969 року стали учасниками ВДНГ. Перед у всіх галузях виробництва ведуть 85 комуністів, які працюють там, де найважче, запалюючи людей на трудові звершення особистим прикладом. Вірними помічниками партійної організації є 60 комсомольців радгоспу.

З 1945 року у Великих Копанях працює відділення Нижньодніпровської науково-дослідної станції залісення пісків і виноградарства на пісках, якому виділено 360 гектарів землі. З них 72 га під виноградниками, 77 — сади, на решті вирощуються зернові культури й овочі. Працівники відділення розводять такі сорти винограду, які краще ростуть і дають вищі врожаї на піщаних грунтах (Мускат, Рислінг рейнський, Лідія, Шасла та ін.). Тут працює 120 співробітників.

Велику й корисну роботу провадять 200 працівників Великокопанівського лісгоспзагу. Вони вирощують саджанці дерев, передусім — акації й сосни, для розведення лісів на пісках. Господарство досягло значних успіхів — протягом 1945—1968 рр. освоєно 10,3 тис. га піщаних земель.

Радянський уряд достойно оцінив трудові успіхи великокопанівців. Високої нагороди — ордена Леніна—удостоєно ланкову лісгоспзагу М. П. Дудкіну, працівника відділення зв'язку В. І. Сачка, керівника виноградарської бригади Г. Ф. Коротунова, ордена Жовтневої Революції — заступника директора винрадгоспу Г. М. Мерзликіна, ордена Трудового Червоного Прапора — 4 чоловік. Всього орденами й медалями Союзу РСР відзначені трудові успіхи 23 великокопанівців.

У селі відкрито 15 торговельних підприємств. Лише 1971 року трудящі придбали у місцевих магазинах товарів на суму 2,1 млн. крб. Понад 40 родин села мають власні автомобілі, 150 — мотоцикли. Кількість газових плит, встановлених у будинках великокопанівців, вже перевищує 300. Пральна машина, холодильник, велосипед — ці речі теж увійшли у побут населення.

Широке будівництво розгорнулося у селі. Щорік десятки сімей справляють новосілля. За 1969—1971 рр. споруджено комплекс будівель для винного цеху, механізований холодильник для винограду і фруктів ємкістю 600 тонн, будинок сільської Ради, 2 магазини та їдальню, будинок побутового обслуговування, будинок культури і 4 відділкові клуби, дитячий садок тощо.

Село живиться струмом Каховської ГЕС. Всі будинки радіофіковано, прокладено 3 км водопроводу. Діє також 750 артезіанських свердловин. Змінився соціальний склад населення — у сучасному селі працює понад 1300 робітників і службовців. 99 жителів мають вищу освіту, 128 — середню спеціальну.

Активно працює Рада депутатів трудящих, до складу якої обрано 75 чоловік. При Раді створено 6 постійних комісій.

Великокопанівці одержують кваліфіковану медичну допомогу в лікарні, що має поліклінічне відділення, стаціонар на 25 ліжок, пологовий будинок. Працюють 2 лікарі та 15 працівників з середньою медичною освітою.

Давно забули в селі про неписьменність. Середню чи восьмирічну освіту має більшість жителів села. Понад тисячу дітей навчаються у великокопанівських середній, восьмирічній і початковій школах. Молодь має можливість здобувати освіту без відриву від виробництва — в селі діє консультаційний пункт Цюрупинської заочної середньої школи. Є також відділення Цюрупинської музичної школи по класу фортепіано та баяна. Навчають дітей 50 педагогів. За роки Радянської влади з села вийшло понад 50 учителів, 16 лікарів, 10 інженерів, 25 агрономів, 20 офіцерів Радянської Армії (з них 5 закінчило військові академії).

Звання закладу відмінної роботи присвоєно будинку культури, одній з сільських бібліотек (всього їх у Великих Копанях 6 разом з відомчими). При бібліотеці є школа культури, робота якої будується на всебічному використанні ініціативи й самодіяльності широкої громадськості села. Працює шкільний лекторій. Тут можна послухати лекції на різні теми. Відвідувачів знайомлять з досягненнями літератури, музики й живопису. Часто розповіді доповнюються демонструванням кінофільмів, полотен видатних майстрів пензля. Показовим є інтерес населення до книг, періодичних видань. До революції газета у Великих Копанях була рідкістю, громадських бібліотек зовсім не існувало. Трудящі ж сучасного села передплачують щорік понад 7 тис. примірників газет і журналів. Прийшла в кожну сім'ю і книга.

Активну роботу провадять будинок культури і 4 відділкові клуби радгоспу. Молодь відвідує заняття драматичного, вокального, хорового, танцювального та інших гуртків художньої самодіяльності. Регулярно демонструються кінофільми, відбуваються вечори відпочинку, вистави, концерти, зустрічі з видатними людьми та ін. Плідно працюють первинні організації товариства «Знання» у складі 51 члена, охорони пам'ятників історії, культури й архітектури, охорони природи.

Захоплюється молодь Великих Копанів спортом. В селі обладнано волейбольний і баскетбольний майданчики, тир. Традиційними стали щорічні спортивні змагання.

Люблять великокопанівці свій рідний край. У середній та восьмирічній школах відкрито ленінські кімнати, кімнату-музей М. Ф. Фрунзе, кімнату бойової слави, де розміщені стенди з фотографіями і документами воїнів-героїв, які загинули смертю хоробрих за Батьківщину. Мешканці села 1957 року на честь 40-річчя Радянської влади заклали великий парк. Загальні збори робітників і службовців винрадгоспу 1966 року ухвалили щорічно відзначати день народження М. В. Фрунзе. Для увічнення пам'яті видатного радянського діяча 1967 року перед будинком культури встановлено його погруддя. Готуючись до святкування 50-річчя СРСР, жителі встановили дружні зв'язки з кількома господарствами й закладами братніх республік, які носять ім'я М. В. Фрунзе. Встановлено листування, відбувається обмін делегаціями.

Спеціальні дипломи і бюст М. В. Фрунзе вручаються жителям села, що проходять службу в лавах Радянської Армії і є відмінниками бойової та політичної підготовки. Першими цієї відзнаки удостоїлися учасники громадянської і Великої Вітчизняної воєн — О. Д. Буганов, полковник Радянської Армії, і М. О. Шамшеєв, колишній в'язень Маутхаузена, де він пережив страшні дні разом з Д. М. Карбишевим. За пропозицією М. О. Шамшеєва радгосп відкрив особистий рахунок на

Одна з вулиць у с. Великих Копанях. 1970 р.

ім'я Героя Радянського Союзу генерал-лейтенанта Д. М. Карбишева, ці кошти перераховуються до фонду миру.

Урочисто відзначили в селі 25-річчя перемоги над фашистською Німеччиною. Біля обеліска воїнам-односельцям, що не повернулися з фронтів Великої Вітчизняної війни, клятву вірності Батьківщині дають юнаки, призвані до лав Радянської Армії. Піонери тут проводять свої урочисті збори. Квіти до обеліска у день весілля несуть наречені. 3 листопада 1968 року, у день 25-річчя визволення Великих Копанів від гітлерівців, було відкрито пам'ятник 139 солдатам і офіцерам, які загинули у боях за село.

Трудящі успішно виконали соціалістичні зобов'язання, взяті на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Восьма п'ятирічка за чотири роки, підвищення продуктивності праці на 1,4 проц., 5-гектарний фруктовий сад, насаджений працівниками відділення Нижньодніпровської науково-дослідної станції,—ось далеко не повний перелік дарунків великокопанівців вождю. З успіхом пройшли теоретичні конференції, присвячені працям В. І. Леніна «Чергові завдання Радянської влади» та «Про кооперацію». 1900 великокопанівців 11 квітня 1970 року вийшли на комуністичний суботник. Того дня вони посадили близько 1,3 тис. дерев, заклали кілька скверів і алей, виконавши робіт на суму 3,6 тис. карбованців.

Ювілейною медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна» нагороджено 135 жителів села. Сільський будинок культури, як переможець огляду роботи культосвітніх закладів на честь ювілею вождя, відзначений дипломом ВЦРПС. Учні середньої школи зібрали багатий матеріал про людей району, нагороджених орденом Леніна. А юні слідопити школи готуються до написання історії радгоспів і колгоспів області, названих ім'ям В. І. Леніна. Учні листуються з людьми, які зустрічалися з В. І. Леніним.

Великі зміни сталися в селі за Радянської влади. Ще прекрасніші перспективи відкриваються для нього у майбутньому.

С. С. КОНСЕВИЧ, М. В. МАЙДАННИК

ВИНОГРАДОВЕ

Виноградове (до 1946 року — Чалбаси) — село, центр сільської Ради. Розташоване за 52 км на схід від районного центру і за 70 км від Херсона. До найближчої залізничної станції Брилівка на лінії Херсон—Джанкой — 18 км. У селі 1205 дворів, проживає 4572 чоловіка.

Заснування Чалбасів безпосередньо пов'язане з антифеодальним повстанням у с. Турбаях на Полтавщині. Влітку 1793 року повстання було придушене, багатьох його учасників у травні 1794 року відправлено під охороною солдатів у безводні

Вулиця в с. Виноградовому. 1969 р.

таврійські степи[1]. Одним з місць примусового оселення турбаївців власті визначили район колишнього татарського поселення Чалбасів.

Багато страждань зазнали переселенці. Щоб покарати непокірних, власті заборонили їм копати колодязі. Воду дозволялося брати лише з Дніпра, за 50 км від села. Тому в Чалбасах кухоль води, незважаючи на голод, цінувався дорожче від шматка хліба. Водою, купленою у лавочників, частували гостей; за місцевим звичаєм, породженим жахливою дійсністю, людині на смертному одрі годилося востаннє дати чистої водиці. За спробу таємно викопати колодязь чалбасівців карали — трьох селян навіть заслали на каторгу[2]. Через кілька років жителі Чалбасів відшукали в піщаних кучугурах природну криницю, яку й дотепер називають «турецькою». Лише на початку XIX ст. чалбасівцям дозволили копати колодязі. Ціною нелюдських зусиль волелюбні, сильні духом турбаївці і їх нащадки обжили дикий степ. 1799 року в казенному селі Чалбасах налічувалося 1139 жителів, з них 622 чоловіки і 517 жінок[3]. Населення зростало і за рахунок державних переселенців з Полтавської та інших губерній. За селом було закріплено 22,2 тис. десятин землі, у т. ч. 5,3 тис.— непридатної[4].

Поступово в Чалбасах розвивалося рільництво, тваринництво, виноградарство. Кращі землі навколо села належали поміщикам. У користуванні чалбасівців лишалися переважно супіски та піщані грунти. Ці ж землі дозволили селянам викуповувати за селянською реформою 1861 року. Сільська община одержала в наділ 14 460 десятин землі з розрахунку 9,7 десятини на ревізьку душу. За це селяни сплачували щороку викупних платежів разом з іншими казенними, земськими, волосними і мирськими зборами 16 903 карбованці.

Реформа поглибила соціальне розшарування селянства. 1886 року в Чалбасах налічувалося 789 господарств, з них 43 не засівали польової землі, 21 — обробляло до 5 десятин, 122 мали наділи 5—10 десятин, 443 — по 10—25 десятин. 144 господарства засівали по 25—50 десятин, 16 — понад 50 десятин землі[5]. Неродючість грунтів, їх поганий обробіток, брак добрив спричинялися до низької врожайності полів (не більше 25 пудів з десятини), тому земельний наділ у 5—10 десятин не забезпечував сталого ведення господарства. Не допомагала й оренда землі: за одну десятину доводилося сплачувати по 12—25 крб. на рік, ціна ж на пшеницю на Каховському ярмарку коливалася від 90 копійок до 1 крб. 20 копійок за пуд[6]. Тому значна частина чалбасівських бідняків наймитувала в поміщицьких економіях.

Поміщикам належала й більша частина випасів, вигонів і водопоїв, за користування якими селяни мали сплачувати значні суми. Обурені чалбасівці чинили масові потрави поміщицьких посівів і сінокосів. Улітку 1899 року селяни неодноразово самовільно випасали худобу вночі, збираючись великим гуртом, озброєні кілками, часто рушницями. Відбулися сутички з служителями економій, під час яких селяни навіть відкривали вогонь по них. Кількох учасників сутичок було затримано й притягнено до відповідальності[7].

---

[1] К. Гуслистий. Турбаївське повстання, стор. 26, 27.
[2] Газ. «Правда Украины», 21 грудня 1967 р.
[3] ЦДВІА СРСР, ф. ВУА, спр. 18 336, ч. 2, арк. 3.
[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 379, оп. 2, спр. 136, арк. 59.
[5] Сборник статистических сведений по Таврической губернии, т. 2, таблиці А-6, А-7, Б-50, Б-51.
[6] ЦДІА СРСР, ф. 91, оп. 2, спр. 800, арк. 144—147.
[7] Крестьянское движение в России в 1890—1900 гг. Сборник документов. М., 1959, стор. 484, 485.

У післяреформений період село, розташоване на місці перетину багатьох степових доріг і, головне, на торговельному тракті, яким транспортували з Криму сіль, швидко розросталося. Якщо в 60-х роках XIX ст. кількість його населення дещо перевищувала 2,8 тис. чоловік, то на початку XX ст. Чалбаси, волосне село Дніпровського повіту, мали близько 7,2 тис. жителів. Працював млин, багато дрібних кустарних майстерень — шевських, кравецьких, бондарних та ін. Регулярно збиралися базари, щороку відбувався ярмарок. Селяни займалися городництвом, баштанництвом, садівництвом[1].

Чалбасівці взяли активну участь у революційних подіях 1905—1907 рр. 20 листопада 1905 року, зібравшись на сход, селяни вимагали негайно передати всі казенні, поміщицькі й церковні землі народу. «Народ обробляє землю своєю працею,— зазначалося в «приговорі»,— захищає її своєю кров'ю від ворогів, значить, земля належить народу, він її господар»[2].

У листопаді і грудні селяни Чалбасів разом з жителями навколишніх сіл громили поміщицькі економії, зокрема, економію «Дофіно». Власті відповіли на ці виступи жорстокими репресіями. Начальники каральних загонів у Чалбасах і сусідній Брилівці дістали наказ: «З селянами ні в які компроміси не вступати... Добивайтеся суворими заходами повернення (майна), видачі зброї і призвідників. Дійте твердо»[3]. І карателі діяли згідно з наказом: багатьох чалбасівців посікли тоді шомполами й нагаями.

Одним з керівників збройного повстання на крейсері «Очаків» у листопаді 1905 року був житель Чалбасів, матрос С. П. Частник. За вироком військового суду його розстріляли разом з керівником повстання лейтенантом П. П. Шмідтом. В очаківській тюрмі і під час судового процесу С. П. Частник тримався з високою гідністю і мужністю переконаного революціонера[4].

Столипінська аграрна реформа поглибила розшарування селянства. На хуторах і відрубах насамперед оселилися куркулі. Саме тоді навколо Чалбасів виникли хутори: Іщенські, Пензенські, Круглянські, Бурси. Розширювалися куркульські володіння і за рахунок земель бідноти, яку заможні господарі скуповували за безцінь.

Дореволюційні Чалбаси — це типове таврійське степове село. Невеликі хати, переважно мазанки, вулиці, вкриті густим шаром пилу, навесні й восени перетворювалися в суцільне багно. Бракувало води, тому на вулицях не росло жодного деревця, не було жодного кущика.

Перший медичний заклад — земська волосна лікарня на 11 ліжок у Чалбасах відкрилася 1896 року. Один лікар і один фельдшер обслуговували 38 тис. жителів волості.

Шкіл в селі діяло дві: земська чотирикласна, відкрита у 1865 році, і церковно-парафіяльна, заснована в 1896 році. В кожному класі було по 8—12 учнів, у т. ч. 2—3 дівчинки. Вчилися переважно діти заможних батьків. Наприкінці XIX ст. на все село вміли читати і писати лише 206 чоловіків і 19 жінок, навчалися в школі 56 хлопчиків і 8 дівчаток[5].

Звістку про повалення самодержавства в лютому 1917 року принесли до села фронтовики. Біднота включилася у боротьбу за землю. З радістю вітали потомки турбаївців перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді. Повернувшись з фронту до Чалбасів, члени РСДРП(б) С. І. Ракша, М. О. Ганоцький, М. Гаран, І. Гавриш створили перший в селі більшовицький осередок, який налічував 12 чоловік[6]. За ініціативою більшовиків організовано волосний ревком на чолі з М. О. Га-

[1] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 14, стор. 649.
[2] Кримський облдержархів, ф. 26, оп. 3, спр. 438, арк. 433—436.
[3] Революционная борьба на Херсонщине в 1905—1907 гг., стор. 175, 226, 245.
[4] Н. Н. Яковлев. Вооруженные восстания в декабре 1905 года. М., 1957, стор. 55.
[5] Сборник статистических сведений по Таврической губернии, т. 2, таблиці В-6, В-7.
[6] С. І. Ракша. Днепровцы, стор. 5.

ноцьким. У січні 1918 року на мітингу, скликаному волревкомом, у селі проголошено Радянську владу. Ревком організував збройний загін для охорони революційного порядку і придушення опору класових ворогів. Командиром загону став С. Г. Сухина, комісаром — С. І. Ракша. Волревком, підтримуючи тісний зв'язок з Дніпровським повітовим ревкомом, облікував поміщицькі землі та майно, дбав про заготівлю хліба, готувався здійснити переселення селян-батраків на колишні поміщицькі землі. Але діяльність органів Радянської влади порушив наступ австро-німецьких військ.

У березні 1918 року загін чалбасівців у складі 100 чоловік (з них 13 комуністів) під командуванням С. Г. Сухини разом з іншими загонами Дніпровського повіту виступив на оборону Херсона від німецьких загарбників[1]. Під натиском ворога дніпровці відступили на лівобережжя Дніпра, а потім у Крим і на Тамань, де влилися до Таманської армії, якою командував І. І. Матвєєв.

Для організації опору австро-німецьким окупантам у Чалбасах були залишені комуністи-підпільники. Під керівництвом С. Гончара та І. Бетера розгорнулася партизанська боротьба проти окупантів та гетьманців. Багато чалбасівців влилося в об'єднаний партизанський загін Дніпровського повіту, який створив і очолив П. І. Таран. Боротьба підпільників і партизанських загонів проти ворогів ускладнювалася контрреволюційними діями куркулів. Вони допомогли окупантам схопити і розстріляти І. Бетера і С. Гончара.

Після вигнання австро-німецьких загарбників партизанські загони боролися проти петлюрівських і білогвардійських військ. Наприкінці лютого 1919 року в селі було відновлено Радянську владу.

В липні 1919 року Чалбаси захопили денікінці. Червоноармійські частини визволили від них село наприкінці січня 1920 року. Переборюючи розруху, долаючи опір класових ворогів, органи Радянської влади налагоджували в селі господарське життя, подавали допомогу бідноті. Так, у травні 1920 року Чалбасівський волвиконком на чолі з С. Щербиною ухвалив виділити для найбідніших селян і родин червоноармійців у колишньому маєтку Деменітру 20 га люцерни, а також цеглу для ремонту будинків, солому для палива[2].

Але мирний перепочинок тривав недовго: з Криму розпочався наступ військ Врангеля. У червні 1920 року білогвардійці захопили село. Жорстокі переслідування і розстріли, знущання над прихильниками Радянської влади й одверте пограбування селян тривали до жовтня 1920 року, коли Чалбаси визволили частини 1-ї дивізії 6-ї армії. Радянська влада відновилася остаточно. Волосний ревком на чолі з Б. Ф. Безкровним, сільревком, яким керував робітник, комуніст В. В. Моржин[3], спираючись на допомогу членів партії, що повернулися з фронту, стали організаторами радянського будівництва. Надійним помічником комуністів був комсомольський осередок, створений наприкінці 1920 року. Активно діяла в селі профспілкова організація, на вересень 1921 року вона налічувала близько 350 членів. Розгорнув роботу комнезам, який організовано в листопаді 1920 року. Широко залучалися до громадського життя трудящі жінки. В резолюції волосної безпартійної конференції селянок, що відбулася у травні 1921 року, відзначалося, що жінки будуть активно працювати в галузі радянського будівництва і включаться у боротьбу за ліквідацію неписьменності[4].

Поступово налагоджувалося господарське життя села. Вже на початку 1921 року відновили роботу млин з механічним двигуном, 4 вітряки, олійниця, 5 кузень та інші, всього 14 дрібних підприємств з 37 робітниками. Об'єдналися в артіль і 50 кустарів-ремісників.

---

[1] С. І. Ракша. Днепровцы, стор. 8, 9.
[2] Херсонський облдержархів, ф. Р-30, оп. 1, спр. 5, арк. 32, 36.
[3] Там же, ф. Р-3131, оп. 1, спр. 165, арк. 16, 75.
[4] Газ. «Красный Николаев», 14 травня 1921 р.

1921 року волосний ревком і комнезам почали зрівняльний розподіл землі серед селян. Більшість жителів одержала наділи поблизу села, частина ж їх переселилася на колишні поміщицькі землі. Так виникли нові села — Андріївка, Улянівка, Гаврилівка, Тарасівка, Ленінське, Ново-Українка. Цим пояснюється зменшення кількості жителів у Чалбасах з 7644 чоловік у квітні 1921 року до 5300 у серпні 1923 року[1]. Допомогу посівним матеріалом подала чалбасівцям держава — для озимого посіву вони одержали 3,1 тис. пудів зерна з розрахунку 33 фунти на їдця. Насінням забезпечувалися насамперед бідняцькі й червоноармійські родини[2].

Великі труднощі довелося долати комуністам, членам КНС, радянським активістам — лютував голод, викликаний неврожаєм 1921 року. Хоч запасів продовольства було обмаль, волосний комітет допомоги голодуючим за рахунок державних фондів відкрив у Чалбасах пункт харчування на 200 осіб.

Ці заходи в поєднанні з переходом від продрозкладки до продовольчого податку селяни сприйняли як вияв турботи Радянської влади про поліпшення їх життя. На мітингах і зборах чалбасівці вітали цю допомогу, заявляли про повну підтримку заходів Радянської влади. У вересні 1922 року пленум повітового виконкому відзначав, що Чалбасівська волость успішно виконала продподаток[3].

Незважаючи на певну нормалізацію економічного життя, труднощів ще лишалося багато. Куркулі пролізли до сільської Ради, яку обрали 1921 року. Безчинствували банди, тому волость з 7 травня 1922 року оголосили на військовому стані[4], було організовано волревком. Напружена боротьба в селі тривала протягом літа й осені. 1 листопада 1922 року Чалбасівський волосний з'їзд Рад обрав новий склад волвиконкому, якому ревком передав всю повноту влади. Головою волвиконкому став Б. Ф. Безкровний, комуніст з 1919 року, колишній голова волосного ревкому. Крім нього, до виконкому ввійшли 4 комуністи і 3 безпартійні бідняки[5].

Велику увагу комуністи й місцеві органи влади приділяли охороні здоров'я, освіті й культурі. Одразу ж після припинення воєнних дій, у жовтні 1920 року відновили роботу лікарня й аптека, в яких працювали лікар і 5 спеціалістів з середньою медичною освітою. До 1928 року в Чалбасах відкрили ще й амбулаторію, кількість медичних працівників у селі зросла до 12 чоловік[6].

У листопаді 1920 року розпочалося навчання дітей в двох трудових школах. Червоноармійці 1-ї дивізії, що дислокувалася тоді в Чалбасах, подбали про паливо та обладнання для шкільних приміщень. В грудні почали працювати ще три школи, хата-читальня. При школах відкрилися бібліотеки для дорослих і дітей. У січні 1921 року створено волосний відділ спілки працівників народної освіти з секціями лекційною, хоровою, театральною, педагогічною. Вчителі виступали з лекціями, влаштовували концерти-мітинги, літературні вечори, організовували дитячі ранки. Невдовзі всі діти шкільного віку навчалися. Велика увага приділялася ліквідації неписьменності. На кінець 1925 року в селі ще налічувалося 740 неписьменних. Виникла потреба відкрити додатково 3 групи для навчання грамоти підлітків і 2 групи — для дорослих.

Щоб залучити молодь до активного громадсько-політичного і культурного життя, у травні 1921 року комсомольці Чалбасів створили клуб ім. Луначарського[7]. Значною подією в культурному житті села стало відкриття 1926 року сельбуду. Активно діяв при ньому драматичний гурток, який ставив по 5—6 спектаклів щомісяця.

---

[1] Херсонський облдержархів. ф. Р-435, оп. 1, спр. 550, арк. 124.
[2] Там же, ф. Р-30, оп. 1, спр. 12, арк. 6, 10.
[3] Там же, ф. Р-3131, оп. 1, спр. 126, арк. 27, 77; газ. «Днепровская коммуна», 20 липня 1921 р.
[4] Херсонський облдержархів, ф. Р-43, оп. 1, спр. 2, арк. 30; ф. Р-3131, оп. 1, спр. 13, арк. 19.
[5] Там же, ф. Р-3131, оп. 1, спр. 165, арк. 16, 17, 46, 75, 81.
[6] Там же, ф. Р-668, оп. 1, спр. 24. арк. 44; ф. Р-735, оп. 1, спр. 268, арк. 56а.
[7] Газ. «Днепровская коммуна», 20 липня 1921 р.

Партійні та радянські органи, комнезам приділяли велику увагу зміцненню кооперативних форм господарювання. Всебічну допомогу і підтримку мали товариства споживчої та сільськогосподарської кооперації, створені 1923 року. З ініціативи незаможників виникли й перші колективні об'єднання селян. У грудні 1920 року створено комуну з селян-наймитів, якій відвели ділянку землі колишньої економії Коваиьки. Через кілька місяців організувалася артіль «Вільний шлях». Навесні 1923 року виник ще один сільськогосподарський колектив — ім. Шевченка[1]. З кожним роком прагнення до колективного господарювання зростало. Пояснювалося це насамперед економічними причинами. Незважаючи на проведення зрівняльного розподілу, біднота частково втратила землю, знову опинившись у залежності від куркулів, які продовжували таємно використовувати найману робочу силу. Зростала також розпорошеність господарств. За таких умов незаможні селяни все більше переконувалися в перевагах колективного господарювання над одноосібним. 1927 року вони створили перший ТСОЗ, наступного року на його базі виник колгосп «Перше травня», засновано також артілі «Маяк», «Передовик». 1929 року створено ще два господарства — ім. Фрунзе і «Перебудова», трохи згодом — колгосп «Новий шлях».

Куркулі чинили опір колективізації. Влітку 1929 року в Чалбасах з'явився якийсь «святий», який, прикриваючись релігією, вів агітацію проти Радянської влади, колгоспного ладу. Ворожа агітація знайшла підтримку в місцевих куркулів[2]. 1932 року колективізація в Чалбасах повністю завершилася. Навесні того року всі колгоспи успішно провели сівбу зернових.

Краще пішли справи після утворення 1934 року Чалбасівської МТС, коли на колгоспні лани прийшла сільськогосподарська техніка. 1938 року станція мала 95 тракторів різних марок. З шести чалбасівських колгоспів найбільш економічно міцним стало господарство «Перше травня». Прибутки артілі в передвоєнні роки становили 3 млн. крб. Колгоспники одержували на трудодень по 3—4 крб. грішми, по 1—2 кг хліба, а також овочі, виноград та ін. Зміцнювалася економіка й інших господарств села. Артілі «Маяк», «Перебудова», «Передовик», «Новий шлях» та ім. Фрунзе спеціалізувалися на вирощуванні зернових культур, бавовнику, вівчарстві.

Ширилося серед колгоспників соціалістичне змагання. Три роки підряд, у 1938—1940 рр. артіль «Перше травня» за високі показники в розвитку вівчарства, за зібраний урожай бавовнику по 9 цнт з га була учасником ВСГВ; учасниками виставки були й колгоспниці О. Ф. Соценко (нагороджена також орденом «Знак Пошани»), Є. С. Гавриш, В. Я. Соценко, С. Л. Соценко.

Широко провадилося будівництво. Виросли нові господарські й тваринницькі приміщення, лікарня, магазин, 2 клуби, багато житлових будинків. В селі працювали 2 парові млини, 5 колгоспних вітряків, невеликий завод безалкогольних напоїв, кравецька майстерня.

Міцніла економіка колгоспів, поліпшувався матеріальний добробут трудящих, зростав їх культурний рівень, кращим стало медичне обслуговування населення. Діяли сільська лікарня, де працювали 1 лікар, 5 чоловік з середньою медичною освітою, аптека. Дошкільнята відвідували ясла.

Назавжди покінчили з неписьменністю серед дорослого населення. 1941 року в середній і двох семирічних чалбасівських школах працювало 42 вчителі. Всі діти шкільного віку навчалися. Протягом трьох передвоєнних років середню школу закінчило понад 90 юнаків і дівчат села. Завжди людно було у двох клубах, бібліотеці. У селі працювали дитячий будинок, піонерський клуб. Книги, газети, журнали стали постійними супутниками життя чалбасівців. 1940 року село радіофікували.

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-38, оп. 1, спр. 17, арк. 16; З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 1, стор. 331.

[2] З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 2, стор. 358.

Л. О. Бабенко і О. Н. Соценко — Герої Радянського Союзу, уродженці с. Чалбасів. Фото 1955 і 1941 рр.

Тяжкі випробування принесла жителям Чалбасів, як і всьому радянському народу, Велика Вітчизняна війна. Сотні чалбасівців заявили про свою готовність зі зброєю в руках боронити Вітчизну від ненависного ворога. Всього у лавах Червоної Армії билося проти ворога 750 вихідців з села. А ті, що залишилися вдома, створили винищувальний батальйон, розпочали евакуацію колгоспного майна і худоби на схід.

Фашисти окупували Чалбаси 15 вересня 1941 року[1]. Терор, арешти, розстріли, нічні патрулі, комендантські години, наїзди до села гестапівців — ось у таких умовах жили чалбасівці всі чорні дні окупації. Гітлерівці силоміць вивезли на каторжні роботи до Німеччини понад 100 юнаків і дівчат. Фашисти примушували селян працювати, зовсім не оплачуючи їх труд, відбирали у них хліб, худобу, сільськогосподарські продукти. Чалбасівці не мирилися з лютим ворогом — саботували його розпорядження, ховали продукти харчування.

Село визволили від фашистів 3 листопада 1943 року[2] частини 24-ї гвардійської стрілецької дивізії під командуванням генерала П. І. Саксєєва, що входила до складу 2-ї гвардійської армії. Великого лиха завдали Чалбасам фашистські кати. Вони спалили середню школу, корпус лікарні, зруйнували приміщення сільської Ради, МТС, семирічну школу, дитячий будинок, господарські будівлі колгоспів, винищили майже всю худобу. Загальна сума збитків, заподіяних селу, перевищувала 179 млн. карбованців[3].

А війна ще тривала. Завзято билися проти ворога чалбасівці — мужні захисники Батьківщини, хоробрі бійці Червоної Армії. Понад 350 учасників війни відзначені бойовими нагородами. Звання Героя Радянського Союзу удостоїлися підполковник Л. О. Бабенко за умілі дії під час захоплення і розширення плацдарму на річці Одері та сапер О. Н. Соценко (посмертно) за геройський подвиг під час визволення Севастополя. За честь, свободу й незалежність Батьківщини віддали своє життя 400 чалбасівців.

У визволеному селі відновила роботу сільська Рада. Активно діяла партійна організація при Чалбасівській МТС. Комуністи, депутати сільради очолили боротьбу чалбасівців за якнайшвидшу відбудову господарства, села. Водночас почався збір коштів для будівництва танкової колони, надсилалися подарунки фронтовикам. Чимало чалбасівських колгоспників відзначено медаллю «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.».

На допомогу прийшла держава, яка виділила селу будівельні матеріали, насіння. МТС одержала нову техніку — трактори, комбайни, причіпний інвентар. Працювали спеціалісти сільського господарства — агрономи, зоотехніки, ветеринари. Почали діяти курси для підготовки трактористів, комбайнерів, шоферів.

Темпи відбудови господарства прискорилися, коли до рідного села повернулися демобілізовані воїни. Колгоспники поступово освоїли всі посівні площі. Протягом 1945—1947 рр. у артілях «Перше травня», «Перебудова», «Передовик», ім. Фрунзе були відновлені сівозміни.

Провадилося й значне житлове будівництво. Допомагала забудовникам держава. Село відроджувалося, впорядковувалося, його вулиці озеленювалися. 1946 року село Чалбаси перейменували на Виноградове.

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-1479, оп. 1, спр. 163, арк. 8.

[2] Херсонская область в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг., стор. 177; Н. С. Стрельбицкий. Штурм, стор. 136.

[3] Херсонський обласний краєзнавчий музей, фонди, спр. 156, арк. 73.

Збирання суданки у Виноградівському колгоспі ім. XXI з'їзду КПРС. 1970 р.

Зусиллями жителів уже в перші після визволення місяці були відремонтовані шкільні приміщення, поповнено обладнання. У школах розпочалося навчання. Відновив роботу сільський клуб. Велика заслуга в успішній відбудові села належала партійній організації та сільраді.

Новий етап у розвитку села почався з 1950—1951 рр., коли відбулося об'єднання артілей. У 1950 році колгоспи «Перше травня», «Перебудова» і «Новий шлях» об'єдналися в одну артіль «Перше травня». А наступного року артілі «Передовик», ім. Фрунзе та «Червоний маяк» утворили ще одне велике господарство — артіль ім. Фрунзе. Зміцнення колгоспів сприяло дальшому зростанню їх матеріально-технічної бази, поліпшенню організації праці, скороченню управлінського апарату, підвищенню трудової активності виноградівців.

Славиться Виноградове передовиками виробництва, своїм сузір'ям героїв. Звання Героя Соціалістичної Праці за вирощування високих урожаїв бавовнику 1951 року присвоєно колгоспницям О. П. Гришко (тепер Дудченко), К. Ф. Меркотан, а також ланковій Є. С. Гавриш, яку ще 1940 року відзначено Великою срібною медаллю ВСГВ. Є. С. Гавриш нагороджено орденом «Знак Пошани» та трьома медалями. Знатна ланкова передавала свій досвід молодим колгоспницям і членам учнівської виробничої бригади. Її невичерпна енергія, комуністичне ставлення до праці стали взірцем для всіх односельців. Вона брала активну участь у громадському житті села, користувалася авторитетом і пошаною виноградівців, які свято бережуть пам'ять про неї. У 76-річному віці вона все ще очолювала ланку. На могилі нині покійної Є. С. Гавриш встановлено погруддя, про її працю розповідають стенди сільського музею. Звання Героя Соціалістичної Праці удостоєний також чабан О. Ф. Коваленко. За трудові успіхи у роки восьмої п'ятирічки голову колгоспу П. П. Рудя нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. 1972 року він успішно захистив кандидатську дисертацію.

Процес об'єднання господарств завершився у січні 1959 року, коли на базі артілей «Перше травня» та ім. Фрунзе створено колгосп ім. XXI з'їзду КПРС. За господарством закріплено 18,1 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 12,4 тис. га орної землі. Тепер це велике багатогалузеве високомеханізоване господарство, що спеціалізується, головним чином, на вирощуванні зернових — озимої пшениці, якою засіваються щороку 4 тис. га, і соняшника, на виробництві м'яса і молока. Розвинуте вівчарство. 1970 року колгосп мав 2600 голів великої рогатої худоби, 14,5 тис. овець, 2,3 тис. свиней. Зростає урожайність колгоспних полів. Якщо у попередні десятиліття врожаї зернових не перевищували 11—13 цнт з га, то у 1955—1968 рр. колгоспники одержували понад 20 цнт зернових з га. Починаючи з 1966 року, виноградівці щороку продають державі пересічно по 45 тис. цнт зерна. Великим попитом користуються виноградівські кавуни. Переймати досвід у вирощуванні баштанницьких культур до колгоспу приїздять з усіх районів південних областей нашої республіки.

Успіхам господарства сприяє механізація трудомістких процесів, широке застосування сільськогосподарської техніки. 1970 року на колгоспних полях працювало 74 трактори, 18 комбайнів, 53 автомашини. Колгосп має високі доходи. У 1971 році він одержав 3,8 млн. крб. прибутку. 1970 року оплата людино-дня становила 3 крб. 95 копійок.

Піднесення економіки господарства значною мірою зумовлене активною політичною та організаційно-масовою роботою комуністів. Об'єднана партійна організа-

ція при колгоспі ім. XXI з'їзду КПРС утворена в лютому 1959 року. У кожній з п'яти бригад було створено партійні групи, всі вони на 1972 рік об'єднували 88 членів і кандидатів у члени партії. На партійних зборах, засіданнях партбюро (з 1964 року — парткому) систематично обговорювався хід соціалістичного змагання між колгоспниками, підсумки його, визначалися передовики. Переважна більшість комуністів зайнята безпосередньо на виробництві. У 1962 році на фермах працювало 6 комуністів, а в 1967 вже 17 (з 79, що були на обліку). Під керівництвом комуністів працює найбільша в районі комсомольська організація, що об'єднує понад 160 чоловік. Трудиться молодь переважно на виробництві.

Зміцнення економічної бази створило сприятливі умови для зростання добробуту виноградівців. Лише протягом 1960—1968 рр. в селі споруджено 257 нових будинків, 483 родини придбали пральні машини, 120 — мотоцикли. Колгоспники мають 25 легкових автомобілів, 600 газових плит, телевізори, велосипеди, зручні сучасні меблі.

Працює побутовий комбінат, хлібопекарня, 9 торговельних точок. Передбачається дальший розвиток промислового виробництва. Вже розпочалося будівництво підприємства для переробки і збереження сільськогосподарської продукції, холодильника.

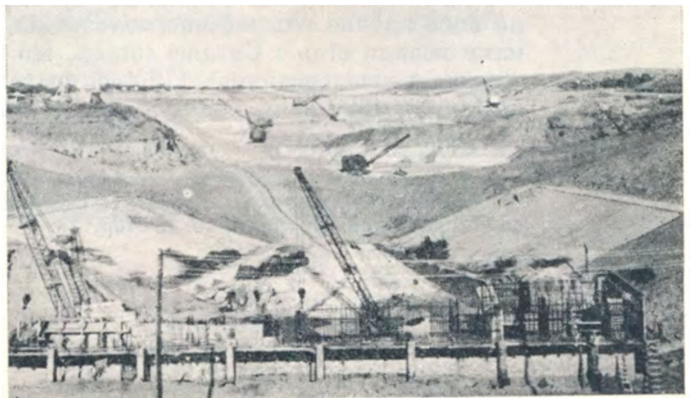
Будівництво, благоустрій, побут населення завжди у центрі уваги партійної організації, правління колгоспу, сільської Ради. У липні 1964 року партійні збори, на яких розглядалося питання про побут і культуру села, накреслили широку програму дій. Вкрилися асфальтом вулиці Виноградового. Протягом 1964—1971 рр. у селі споруджено хлібопекарню, їдальню, житлові будинки для спеціалістів сільського господарства, двоповерхові приміщення контори колгоспу і сільради, готель, нове шкільне приміщення, дитячий садок-ясла. У 1965 році завершено електрифікацію села. Прокладено 55 км водогону, побудовано автоматичну телефонну станцію. Завершується газифікація. Незабаром буде споруджено двоповерховий будинок культури із залом на 600 місць.

Багатогранна діяльність сільської Ради депутатів трудящих. До її складу обрано 60 депутатів. Бюджет Ради 1971 року становив 72 тис. крб., у т. ч. на охорону здоров'я трудящих асигновано 11,3 тис., на розвиток освіти й культури — 47 тис. Вже кілька років у селі немає жодного випадку правопорушень. І в цьому чимала заслуга активу сільради. Жити без правопорушень — із таким закликом звернулися в 1971 році виноградівці до трудящих району. На сесії сільради ще навесні 1961 року затверджено план впорядкування населеного пункту. Активну участь у цих роботах брали всі жителі Виноградового. Лише 1961 року на вулицях і присадибних ділянках було посаджено 1500 фруктових і 1000 декоративних дерев, 6 тис. кущів винограду. Наступного року завезли для посадки на садибах колгоспників 3 тис. саджанців яблуні, абрикоса, вишні, сливи. Невпізнанно змінився центр Виноградового. Сучасного типу будівлі, кущі троянд, густі дерева прикрашають площу, на якій споруджено пам'ятник В. І. Леніну.

На варті здоров'я жителів Виноградового 13 медичних працівників з вищою і середньою спеціальною освітою. Сільська лікарня на 35 ліжок оснащена сучасним медичним обладнанням. Для наймолодших виноградівців є дитяча консультація, 5 дошкільних дитячих закладів.

Зросли духовні запити виноградівців, які щороку передплачують 4500 примірників газет і журналів. Багато сімей мають власні бібліотеки. Ще з передвоєнних років у селі не стало неписьменних. 878 дітей навчаються в середній і восьмирічній школах, тут працює 54 учителі. Багато

На будівництві зрошувального каналу поблизу с. Виноградового. 1970 р.

випускників виноградівських шкіл продовжують освіту. Так, лише у 1968/69 навчальному році до вузів країни вступили 58 юнаків і дівчат з Виноградового.

Популярна серед трудівників села агіткультбригада «Степовичка», члени якої виступають у бригадах, на фермах тощо. В 14 гуртках художньої самодіяльності бере участь близько 200 чоловік. Тематичні вечори, усні журнали, вистави, концерти, лекції, бесіди тощо готують і організовують працівники будинку культури, якому 1969 року присвоєно звання закладу відмінної роботи.

В селі виріс численний загін інтелігенції: 60 учителів, 10 агрономів, 3 зоотехніки. Сільська організація товариства «Знання» об'єднує 32 члени. Уродженцями села є К. П. Дорошенко — кандидат філологічних наук, директор музею Т. Г. Шевченка в м. Києві; С. І. Ракша, комуніст з 1917 року — активний учасник громадянської війни, партійний працівник, автор воєнних мемуарів «Днепровцы»; Є. С. Матвєєв — кінорежисер, відомий актор.

Свято бережуть трудящі пам'ять про тих, хто своїм життям завоював радянським людям свободу, радість вільної праці. В селі споруджено 2 пам'ятники на братських могилах бійців, полеглих в боях за село. Колгоспники спорудили меморіальний комплекс на честь односельців, що загинули в роки Великої Вітчизняної війни.

В життя виноградівців міцно ввійшли нові обряди. Урочисто відбувається реєстрація шлюбів і новонароджених. Все село сходиться проводжати юнаків до лав Радянської Армії. 9 травня, День Перемоги над фашистською Німеччиною, перетворюється щорічно на всенародне свято.

Понад 450 юнаків і дівчат об'єднує загін фізкультурників. Волейбольна команда і легкоатлети Виноградового — найсильніші серед сільських спортсменів Цюрупинського району. На обласних спартакіадах і змаганнях виноградівці часто здобувають призові місця.

Заможним, радісним, культурним стало життя сучасних нащадків турбаївців. Вони впевнено крокують вперед, до комуністичного майбуття.

П. В. КРАВЧЕНКО, З. В. ПОЛІЩУК

КОЗА́ЧІ ЛА́ГЕРІ

Козачі Лагері — село, центр сільської Ради. Розташовані на кам'янистому березі річки Конки, притоки Дніпра. Відстань до районного центру — 25 км, до найближчої залізничної станції Раденське на лінії Херсон—Джанкой — 18 км. Село має автобусне сполучення з Каховкою та Цюрупинськом, річкове — з Херсоном. Населення — 4009 чоловік. Сільській Раді підпорядковані селище Кудасове та село Кринки.

На території села люди жили здавна. Підтвердженням цього є рештки поселення, курганний могильник доби пізньої бронзи та скарб сарматського часу[1].

Село засноване близько 1785 року. Його першими поселенцями були кріпаки — втікачі з Правобережної України та колишні запорожці[2]. Назва села пов'язана з перебуванням 1783 року на території його тимчасового табору донських козаків.

Державне село Козачі Лагері зростало досить швидко. Цьому насамперед сприяло його зручне географічне положення — тут пролягав шлях на Крим, яким чумаки возили сіль з Сиваша (шлях, що веде з Козачих Лагерів на Раденськ і досі називають «солевозним»). 1799 року в селі проживало 334 чоловіки (кількість жінок невідома). 1822 року в 202 дворах Козачих Лагерів мешкало 1139 жителів (у т. ч.

---

[1] Археологічні пам'ятки Української РСР. (Короткий список), стор. 357, 360.

[2] Памятная книжка Таврической губернии, стор. 315, 316; Сборник статистических сведений по Таврической губернии, т. 2, стор. 18.

609 чоловіків і 530 жінок)[1]. Напередодні реформи в селі, що стало центром волості, проживало 2,5 тис. чоловік. У ньому налічувалося 250 будинків, у т. ч. 2 муровані, діяло дві крамнички, була церква.

Населення в основному займалося рибальством, судноплавством, добуванням очерету і перевезенням солі, а також хліборобством і скотарством. Через Козачолагерську пристань на рубежі 50—60-х років XIX ст. щорічно вивозилося близько 180 тис. пудів різних товарів[2].

За селянською реформою 1861 року жителі одержали в наділ за викуп 11 780 десятин придатної землі та 9292 десятини непридатної. Родючі грунти становили лише п'яту частину виділених земель, решта були піски. Непосильним тягарем лягали на плечі козачолагерців різного роду платежі. Община мала щорік сплачувати 4279,2 крб. викупу за землю, а разом з іншими казенними, земськими, волосними і громадськими платежами сума щорічних виплат досягала 12 130 карбованців[3].

У 1867 році частину сінокосної і орної землі біля села занесло пісками. До того ж поміщики відібрали плавні вздовж річки Конки, де селяни косили сіно, комиш, випасали худобу, ловили в озерах рибу. 20 лютого 1868 року жителі подали з цього приводу прохання, в якому вказувалося, що на всю громаду залишилося 1260 десятин орної землі за 30—42 км від села і лише 630 — поблизу нього, що становило 1,5 десятини на душу. «Дехто залишився з осені без озимого,— писали селяни,— а весною всі залишимося без ярового посіву». Таке становище примушує господарів «кидати житлові будинки... навіть без продажу». Тому козачолагерці просили в уряду допомоги і переселення. Наприкінці 1869 року власті дали дозвіл на переселення 85 родинам. Але на виділеній їм землі не було води, тому селяни відмовилися переселятися і залишилися в Козачих Лагерях[4].

Реформа посилила розшарування селянства. 1885 року в Козачих Лагерях налічувалося 511 дворів, з них 37 — зовсім не сіяли, 155 — сіяли до 5 десятин. Водночас 105 господарств обробляли наділи до 25 десятин, 7 — до 50 десятин землі[5]. Значна частина жителів села змушена була наймитувати. Багато з них працювало в поміщицьких економіях за 30—40 км від села. Наймалися і до місцевих багатіїв. Робочий день наймита тривав від зорі до зорі, а заробітки були мізерні. На оранці чоловіки заробляли по 50 коп., жінки — по 30, підлітки — по 20 коп. Вартість робочого одягу, купленого господарем, вилучалась із зароблених грошей. Недарма серед козачелагерців ходила приказка: «Найнявся, як продався».

Дедалі більшого значення в куркульських господарствах набувало вирощування і продаж баштанних культур, насамперед кавунів, які високо цінилися на ринках Херсона, Одеси, Києва і навіть Варшави.

Швидко розвивалася торгівля. 1897 року в селі, де проживало понад 4 тисячі чоловік, було 15 невеликих крамничок. Двічі на рік відбувалися ярмарки. Розвинутою була і борошномельна промисловість — діяло 37 вітряків.

У роки першої російської революції 1905—1907 рр. біднота Козачих Лагерів піднялася на боротьбу проти експлуататорів. Вона, зокрема, брала участь у розгромі поміщицьких економій, розташованих неподалік села.

Столипінська аграрна реформа прискорила руйнування селянської общини, зміцнила позиції куркулів. Козачолагерські багатії, одержавши кращі землі, виходили на хутори й відруби. Значна частина жителів переселилася на нове місце,— так виникло нове село — Козачі Лагері (тепер Горностаївського району), а також до села Чорнянки. Внаслідок цього в селі зменшилася кількість дворів і жителів. 1917 року в ньому налічувалося 752 двори (проти 1010 — у 1902 році) і 3200 чоловік

---

[1] ЦДВІА СРСР, ф. ВУА, спр. 18 336, ч. 2, арк. 4; спр. 21 476, арк. 1; Херсонський облдержархів, ф. 14, оп. 2, спр. 487, арк. 2.

[2] Географическо-статистический словарь Российской империи, т. 2, стор. 425.

[3] Сборник статистических сведений по Таврической губернии, т. 2, стор. 20; таблиці А-8, А-9.

[4] ЦДІА СРСР, ф. 385, оп. 2, спр. 1706, арк. 6, 9, 35.

[5] Сборник статистических сведений по Таврической губернии, т. 2, таблиці Б-54, Б-55.

населення[1]. Становище бідноти не поліпшилося, навпаки, багато її зовсім обезземелилося.

На початку 90-х років XIX ст. село мало дві довгі вулиці, що простяглися упродовж берегів річки Конки. В центрі височіла церква. Типовим житлом селян були побілені саманні хати з очеретяним дахом і глинобитною долівкою. Двори здебільшого обгороджувалися плетеними тинами. Село мало досить для цієї місцевості зелені: на березі річки росли верби й осокори.

Злидні, епідемічні захворювання, неписьменність були постійними супутниками бідноти. Населення всієї Козачолагерської волості обслуговував лише один фельдшер. Першу школу відкрито в 1860 році. Діти бідняків часто не могли закінчити школу, бо з 8—10 років їм доводилося допомагати по господарству або навіть іти в найми. 1885 року в селі знали грамоту лише 188 чоловіків і 9 жінок[2]. 1902 року в місцевій школі навчалося 139 дітей з села і навколишніх хуторів, у т. ч. 12 дівчаток. Школа утримувалася за рахунок сільської общини, в ній працювало 3 вчителі.

Багато лиха завдала Козачим Лагерям імперіалістична війна. Чоловіки пішли на фронт, у селян реквізовували тягло і вози, запаси продовольства. Господарства бідноти занепадали, розорювалися, в селі появилося багато вдів і сиріт.

Палко вітали трудящі села перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді. Радянську владу в Козачих Лагерях проголошено в січні 1918 року. 75 жителів села добровільно поповнили лави щойно створеної Червоної Армії, більшість з них становили колишні фронтовики.

В березні 1918 року, коли австро-німецькі війська наблизилися до Дніпра, в Козачих Лагерях було створено загони для боротьби проти загарбників. Один з них, очолюваний П. С. Кудасом, виступив на допомогу трудящим Херсона. Цей загін захищав від ворогів рідне село, бився під Олешками, поблизу села Солонців, але під натиском переважаючих сил ворога відступив за межі України. П. С. Кудас брав участь в боях під Царицином, після вигнання німецьких окупантів повернувся в рідні місця[3].

Наприкінці 1918 року австро-німецькі загарбники залишили село, але у січні 1919 року воно опинилося в зоні англо-франко-грецької інтервенції, тут шастали і білогвардійські банди. В лютому частини Червоної Армії визволили Козачі Лагері. Мирний перепочинок тривав недовго: у липні того року село захопили денікінці. В боротьбі проти ворогів відзначився партизанський загін козачолагерців[4], що входив до складу партизанського з'єднання П. І. Тарана. 28 липня 1919 року цей загін брав участь у сміливому рейді через Дніпро, в тил олешківського гарнізону денікінців[5]. Відзначився в боях виходець з села, 18-річний партизан В. Фоменко. Він перевозив через Дніпро розвідників-червоноармійців, які двічі чинили успішні напади на штаб денікінців, розташований в Козачих Лагерях.

У січні 1920 року, після вигнання денікінців, у селі відновилася Радянська влада. Розгорнув діяльність волосний ревком. Та пройшло небагато часу і знову загриміли бої: у червні 1920 року село захопили врангелівці. В ході тривалих боїв село кілька разів переходило з рук у руки. Героїчно билися за Козачі Лагері червоні моряки із загону чорноморських суден. Флагманський артилерист штабу дивізіону канонерських човнів М. І. Подколзін і флаг-секретар штабу П. І. Михайлов за хоробрість, виявлену в цих боях, були нагороджені орденом Червоного Прапора[6].

Білогвардійці встановили режим жорстокого терору — спалили 20 хат козачолагерців за зв'язок з партизанами, розстріляли 16-річного розвідника — партизана

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-435, оп. 1, спр. 550а, арк. 98; ф. Р-710, оп. 1, спр. 131, арк. 141—145.

[2] Сборник статистических сведений по Таврической губернии, т. 2, таблиці В-8, В-9.

[3] Газ. «Наддніпрянська правда», 19 серпня 1965 р.

[4] Сорок років Радянської влади на Херсонщині, стор. 61.

[5] Газ. «Наддніпрянська правда», 19 серпня 1965 р.

[6] Моряки в борьбе за власть Советов на Украине, стор. 493, 499.

Ф. Іванова, закатували Іллю і Пелагею Зелінських. Але народні месники, базуючись у дніпровських плавнях, завдавали відчутних ударів ворогу, активно допомагали частинам Червоної Армії, що займали оборону на правому березі Дніпра. 31 липня 1920 року один з жителів Козачих Лагерів переправився через Дніпро і розповів червоноармійцям про сили ворожого гарнізону, вказав розташування вогневих точок. Це допомогло їм здійснити успішну операцію проти врангелівців[1].

Остаточно Козачі Лагері від врангелівців визволено 28 жовтня 1920 року[2]. Вже 1 листопада почав діяти волосний революційний комітет на чолі з Г. П. Сиротіним. У своєму першому наказі ревком закликав населення до творчої праці і боротьби проти правопорушень[3]. Подолання господарської розрухи, придушення опору ворогів радянського ладу стали головними завданнями ревкому. Опорою його у вирішенні цих завдань був сільський комітет незаможних селян, створений у листопаді 1920 року. Комнезам виступав активним захисником інтересів бідноти, провадив боротьбу проти бандитизму, організовував збирання хліба для Червоної Армії і населення міст, заготівлю дров для Херсона, сіна для потреб армії тощо. У травні 1921 року КНС налічував 22 члени.

Волосний виконавчий комітет, обраний в лютому 1921 року, вже через місяць передав повноту влади волревкому для боротьби з рештками банд, які знову підняли голову. Вибори до Рад відбулися влітку. Головою волосного виконкому став П. І. Крамаренко, учасник революційних подій 1917 року в Москві[4].

1922 року в Козачих Лагерях проведено перерозподіл землі з розрахунку 2 десятини на їдця. На піщаних грунтах селяни почали насаджувати виноград і фруктові дерева.

Але економічне становище трудящих все ще було нелегким. Скоротилася кількість худоби. Значна частина населення голодувала через неврожай в зв'язку з засухою 1921 року. Спеціальний сільський комітет для боротьби з голодом вживав енергійних заходів, щоб підтримати найбідніше населення. Велику допомогу надала й держава. В селі почали працювати пункти харчування для дітей і дорослих. Вчителі, комсомольці (осередок виник у травні 1921 року) організовували концерти, вистави, кошти від яких поступали у фонд допомоги голодуючим. На їх користь йшов і урожай з спеціально відведених земельних ділянок, які оброблялися спільними зусиллями жителів[5].

Саме в цей важкий час куркулі й недобитки білогвардійських загонів розгорнули шалену контрреволюційну агітацію. Використовуючи труднощі, спричинені голодом, вороги відкрито погрожували комуністам і членам комнезаму, пророкували швидкий кінець Радянської влади. Для встановлення порядку навіть виникла необхідність розмістити в селі 40 червоноармійців з кавалерійського полку[6]. Але найбільш переконливим фактором для трудового селянства стала допомога держави. Навесні 1922 року, коли все ще лютував голод, для Козачолагерської волості виділили лише кукурудзи 1500 пудів. І незаможники підтримали свою владу. Вони повністю виконували продподаток, надавали всіляку допомогу в роботі волвиконкому[7].

Та вороги не заспокоювалися. Місцеві куркулі та бандитська зграя Палатая намагалися зірвати виконання продовольчого податку, чинили збройні напади на Козачі Лагері й навколишні хутори. У серпні 1923 року на загальних зборах жителів села з ініціативи комуністів і комнезамівців створено загін з 50 чоловік для організо-

---

[1] Г. М. Шевчук. Боротьба трудящих Радянської України проти контрреволюції на Півдні в 1920 р., стор. 169.
[2] Гражданская война на Украине, т. 3, стор. 667.
[3] Херсонський облдержархів, ф. Р-3131, оп. 1, спр. 5, арк. 2—5.
[4] Там же, ф. Р-38, оп. 1, спр. 14, арк. 212; ф. Р-3131, оп. 1, спр. 101, арк. 2, 3.
[5] Там же, ф. Р-3131, оп. 1, спр. 16, арк. 5, спр. 126, арк. 24.
[6] Там же, спр. 126, арк. 25, 26.
[7] Там же, спр. 16, арк. 20; спр. 126, арк. 70.

ваної боротьби проти бандитів[1]. Завдяки рішучим діям та активній підтримці населення до грудня 1923 року з бандитизмом було покінчено.

В умовах гострої класової боротьби зростала політична активність незаможних селян. У селі широко відзначалися революційні свята. Так, 1 Травня 1920 року відбулися масова демонстрація й урочисті збори, резолюція яких засуджувала звірства міжнародного капіталу і висловлювала підтримку світовому пролетаріату. Козачолагерці вносили кошти на будівництво повітряного флоту і червоних казарм.

Душею всіх нових починань у селі були комуністи — голова сільради С. Левицький, С. Коршун, Я. Синько, А. Ситник, а також члени партії — робітники, направлені для роботи в село: Я. Муравйов, В. Богаткін, В. Гориславський та інші. Допомогу селу надавали й шефи — робітники Херсонського порту. Вони надсилали для бідноти вугілля, промислові товари, налагодили роботу парового млина, а також часто виступали з лекціями.

Багато уваги приділялося в селі й культурному будівництву. Заняття в школі розпочалися вже в листопаді 1920 року — через кілька днів після визволення Козачих Лагерів від врангелівців. 20 членів волосного відділу спілки працівників освіти, створеного наприкінці того року, вважали основним своїм обов'язком ліквідацію неписьменності серед населення. Лише протягом травня — червня 1921 року в селі було поставлено 9 вистав, проведено 2 концерти. Почала працювати хата-читальня[2]. Діяло 5 пунктів ліквідації неписьменності і школа малописьменних. До 1924 року з 3584 жителів у селі вміли читати й писати 2311 чоловік. Працювали вперто, не покладаючи рук. Лише один з комуністів, Ф. Бакалинський, в минулому одеський робітник, навчив грамоти майже всіх жителів Кудасових хуторів[3]. Добре працювала в селі спілка войовничих безвірників. 1924 року відбулося відкриття сельбуду, де відразу почали діяти драматичний і хоровий гуртки.

Нові відносини дедалі глибше проникали в життя села. Створений на загальних зборах жителів у квітні 1923 року комітет взаємодопомоги організував допомогу сім'ям червоноармійців, інвалідам, вдовам, піклувався про дітей-сиріт. Дещо раніше виникло кілька кооперативних товариств. Під контроль партійної організації було взято діяльність споживчого товариства, пайовиками його 1925 року було 88 селян, у т. ч. 41 бідняк і 16 незаможників[4].

Злагоджено працювали члени товариства виноградарів і виноробів. Підводячи підсумки господарювання, вони наприкінці 1923 року звернулися з сердечним листом до В. І. Леніна, в якому вітали вождя, бажали йому швидшого видужання[5]. Діяли в селі й артілі мукомелів «Зоря» і «Робоча сила».

Таким чином, на 1926 рік комуністи, члени Ради селянських депутатів домоглися значних успіхів у справі нормалізації всіх сфер життя. Але дальший розвиток села був неможливий без колективізації одноосібних селянських господарств і повного подолання опору куркулів, які, незважаючи на обмеження з боку Радянської влади, застосовували різноманітні способи експлуатації бідняків. 1925 року загальні збори жителів села ухвалили, що наймати робочу силу можна лише через робітничий комітет. Крім того, створена на зборах трійка уповноважених мала взяти на облік усіх наймитів, які працювали у куркулів. Однак і після цих заходів куркулі порушували угоди, платили наймитам за важку працю копійки. Так, у 1927 році один з місцевих куркулів мав 4 наймитів, а угоду склав лише на двох. Платив він їм по 15—20 копійок за день, інколи ж — лише харчував[6].

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-710, оп. 1, спр. 22, арк. 197, 198, 200.

[2] Там же, ф. Р-673, оп. 1, спр. 36, арк. 2, 9, 14, 22; газ. «Днепровская коммуна», 20 липня 1921 р.

[3] Херсонський облдержархів, ф. Р-710, оп. 1, спр. 17, арк. 162; спр. 22, арк. 58; спр. 75, арк. 6.

[4] Там же, спр. 17, арк. 8.

[5] Там же, ф. Р-3131, оп. 1, спр. 89, арк. 6.

[6] Там же, ф. Р-710, оп. 1, спр. 17, арк. 136: газ. «Наддніпрянська правда», 14 липня 1928 р.

Перший ТСОЗ було організовано в Козачих Лагерях у серпні 1928 року. Він об'єднав 20 незаможницьких господарств[1]. Значну допомогу ТСОЗу, а також бідноті надали сільські комсомольці. Вони організували супряги, очищували й протруювали зерно, ремонтували інвентар.

Восени 1929 року в Козачих Лагерях виникла перша артіль. Їй дали символічну назву — «Пробудження». Вже через рік колгосп об'єднував понад 300 членів. Слідом за цим господарством виникли артілі «Червоний інтенсивник», «Культурна перемога», «Переможна хвиля». Всі артілі на початок 1930 року об'єднували 758 господарств, що становило 66,2 проц. їх загальної кількості.

Незважаючи на перешкоди, колгоспники добивалися організаційного зміцнення господарств. Колективізація в селі завершилася 1934 року. Того року середняки, що утримувалися від вступу до артілі, переконавшись у перевагах колгоспів, створили ще одне господарство — ім. Чапаєва.

Основними галузями колгоспного виробництва в Козачих Лагерях були садівництво, виноградарство та городництво. Так, на 1936 рік артіль «Переможна хвиля» мала 112 га виноградників, 42 га саду, 34 — городу і баштанів, велике парникове господарство, пасіку. Колгосп «Культурна перемога» засіяв зерновими 280 га, мав 54 га саду і 60 га виноградників.

По-ударному працювали колгоспники. Натхненна праця давала чудові наслідки. Члени городньої бригади артілі «Переможна хвиля» В. Поповиченко, М. Панюшкін, Є. Іванченко зібрали високий врожай овочів — по 420 цнт з га. 1936 року вони були учасниками зльоту колгоспників-ударників у Москві. 1940 року колгосп «Культурна перемога» за високий врожай винограду (по 97,8 цнт з га) та артіль «Пробудження» за успіхи у розвитку свинарства були занесені до Книги пошани ВСГВ[2].

Велику пропагандистську, організаційну роботу провадила партійна організація. 1940 року вона налічувала 32 чоловіка. Комуністи, зокрема, підтримали цінну ініціативу комсомольців: створити передові комсомольські ланки — заспівувачі боротьби за підвищення продуктивності праці. Лекції, бесіди регулярно провадилися в колгоспних клубах, хатах-читальнях, червоних кутках, бібліотеках. Стінна газета колгоспу «Переможна хвиля» була представлена на ВСГВ 1940 року.

Комсомольці, сільська молодь багато зробили для впорядкування й озеленення села. Їхніми руками збудовано стадіон. У передвоєнні роки Козачі Лагері були електрифіковані і радіофіковані. Розгорнулася робота в колгоспних клубах.

1934 року закінчено спорудження приміщення середньої школи. Всі діти шкільного віку навчалися, працювало 50 учителів. За передвоєнні роки середню освіту здобули 120 жителів села. 26 випускників продовжували навчання у вищих навчальних закладах.

Почалася Велика Вітчизняна війна. На захист Батьківщини у лави Червоної Армії пішло понад 400 чоловіків села. Жінки, старики, підлітки працювали не покладаючи рук: адже вся робота в колгоспах лягла на їх плечі. Фашисти все ближче підходили до Дніпра. Тому колгоспники почали евакуацію громадської худоби.

Гітлерівці окупували Козачі Лагері 11 вересня 1941 року[3]. Ворог запровадив «новий порядок» — колгоспні клуби перетворив на стайні, школу — на табір для радянських військовополонених, де від голоду і хвороб щодня вмирало 3—5 чоловік. Окупанти розстріляли 12 активістів — людей, які встановлювали в селі Радянську владу, були зачинателями колгоспного руху[4]. 350 юнаків і дівчат примусово вивезли на каторжні роботи до Німеччини. Багато з них загинуло на чужині. Жорстока розправа чекала козачолагерців за найменші «провини». Біля сільської управи завжди стояла діжка з розсолом, де тримали шелюгові різки.

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-443, оп. 1, спр. 558, арк. 117.

[2] З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 3, стор. 592, 593.

[3] Херсонський облдержархів, ф. Р-1479, оп. 1, спр. 163, арк. 129.

[4] Там же, ф. Р-710, оп. 6, спр. 8, арк. 14.

1943 року в селі діяла розвідувально-диверсійна група «Журналіст» у складі 6 чоловік під керівництвом М. В. Смілевського. Групу в район Козачих Лагерів направлено штабом 2-го Українського фронту для встановлення зв'язку з партизанами області, підготовки місць для висадки інших диверсійних груп[1].

4 листопада 1943 року підрозділи 2-ї гвардійської армії 4-го Українського фронту визволили Козачі Лагері від фашистських загарбників[2]. Через село понад чотири місяці проходила лінія фронту. Під час форсування Дніпра тут точилися запеклі бої. Місцеве населення активно допомагало військовим частинам. Сміливим розвідником зарекомендував себе місцевий житель комсомолець І. В. Калайда. Він разом з армійськими розвідниками переправлявся через Дніпро, ходив «за язиком», здобув цінні відомості про дислокацію ворожих військ. Юнак удостоєний високої урядової нагороди — ордена Червоної Зірки. Мужньо боролися на фронтах війни радянські воїни — вихідці з Козачих Лагерів. 280 з них загинули смертю хоробрих. Їх прізвища викарбувані на стелі, встановленій 1969 року в центрі села.

В нелегких умовах розпочалася відбудова господарства. Гітлерівці завдали артілям величезних руйнувань. Лише у колгоспі «Переможна хвиля» вони зруйнували 27 господарських будівель, млин, водокачку, вивезли або знищили 160 голів великої рогатої худоби, 529 овець, понад 80 коней, близько 100 свиней. Всі козачолагерські артілі зазнали збитків на суму понад 25,5 млн. карбованців[3].

За відродження села взялися всі жителі. Добре пройшла підготовка до весняної посівної кампанії 1944 року, в цей період було відремонтовано 56 га виноградників. Тяжко доводилося жінкам, підліткам: вони орали землю, запрягаючи у плуги корів, косили, заготовляли сіно для худоби. 15-річний юнак В. Левченко, готуючи грунт під озимину, щоденно зорював однолемішним плугом 2 га[4]. Люди похилого віку, які вже не могли працювати в полі, теж знаходили собі роботу — вони правили косарям коси.

Після переможного закінчення Великої Вітчизняної війни, коли до села повернулися фронтовики, темпи відбудови прискорилися. Велику допомогу колгоспам насінням, племінною худобою подала держава. Поступово заліковувалися рани, завдані війною. Було освоєно всі довоєнні посівні площі. Розгорталося житлове будівництво, спорудження громадських будівель, приміщень для худоби. Жителі відремонтували шкільні приміщення, що збереглися, і вже 1 вересня 1944 року розпочалися заняття в школі. А в 1946 році закінчено відбудову приміщення середньої школи.

Протягом 1946—1947 рр. трудящі села на кошти, виділені колгоспами, відремонтували клуб. Відновили роботу гуртки художньої самодіяльності — драматичний, хоровий, художнього читання, демонструвалися кінофільми. Розгорнула роботу сільська бібліотека.

Дальшому розвиткові економіки артілей сприяло об'єднання 1951 року 6 козачолагерських колгоспів в одне господарство ім. Мічуріна. За колгоспом закріплено близько 9 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,7 тис. га орної землі, 683 га виноградників і садів, 170 га було зайнято під городніми культурами[5].

Держава надала новоствореному господарству довготерміновий кредит для завершення будівництва місцевої зрошувальної системи, виділила 200 тонн мінеральних добрив для виноградників і овочевих культур. Для обробітку садів, городів, виноградників створено спеціалізовану тракторну бригаду, яку забезпечили необхідною технікою. 1955 року вступило в дію 10 дощувальних установок. Площу під баштанними культурами розширили до 400 гектарів.

[1] Херсонская область в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг., стор. 106.
[2] Херсонський облдержархів, ф. Р-1479, оп. 1, спр. 163, арк. 129.
[3] Там же, ф. Р-710, оп. 6, спр. 16, арк. 17—30; спр. 59, арк. 17—20; спр. 60, арк. 8; спр. 64, арк. 1—13.
[4] Там же, ф. Р-711, оп. 2. спр. 26, арк. 2, 18.
[5] Херсонський облпартархів, ф. 137, оп. 4, спр. 58, арк. 3.

1957 року на базі колгоспу створено винрадгосп ім. Мічуріна — господарство, що спеціалізується на виноградарстві і садівництві, хоч має добре розвинуті й інші галузі: тваринництво (зокрема вівчарство), бджільництво. Незабаром виявилися позитивні наслідки цього заходу, насамперед в прискореному розвитку сільськогосподарського виробництва. Цьому великою мірою сприяло й зміцнення технічної бази. За станом на 1 січня 1969 року винрадгосп мав 55 тракторів, 6 потужних дощувальних установок нової конструкції, екскаватор, 19 автомобілів, багато інших агрегатів. У 1965 році село підключили до державної електромережі. Тепер електрика приводить у рух потужну водонапірну станцію, яка дає для поливу 1200 кубометрів води на годину. Крім того, за допомогою електромоторів подається на поля вода з 9 свердловин. Значна частина винограду, збір якого в 1968 році досяг 2600 тонн, у радгоспі переробляється на виноматеріали для сухих, напівсолодких і шампанських вин. У 1968 році радгосп випустив валової продукції на 281 тис. карбованців.

Учасники художньої самодіяльності будинку культури с. Козачих Лагерів. 1971 р.

Виробничим успіхам козачолагерців значною мірою сприяють чітка організація праці та широкий розмах соціалістичного змагання між бригадами і відділками радгоспу. Велику увагу цим питанням приділяє партійна організація, яка 1972 року налічувала 104 члени і кандидати у члени КПРС. Наслідки змагання систематично обговорюються на засіданнях партійного бюро. Широкого застосування в радгоспі набуло матеріальне заохочення працівників. Так 1971 року 34 передовики виробництва були премійовані путівками — туристськими і до будинків відпочинку. Кілька тваринників одержали грошові премії та цінні подарунки.

Комуністи Козачих Лагерів виступили ініціаторами змагання на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна та за достойну зустріч XXIV з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу. Трудівники радгоспу з честю виконали взяті зобов'язання. Трудомістку роботу щодо укриття виноградників закінчено 20 листопада 1970 року — на 5 днів раніше терміну, передбаченого зобов'язанням. Робітники провели достроково реконструкцію карантинного питомника. Річний план виробництва молока виконано до 5 грудня.

Успішно завершено виконання восьмого п'ятирічного плану. У виноробному цеху за п'ятирічку виготовлено товарної продукції на 6,5 млн. крб. при плані 5,65 млн. План виробництва валової продукції виконано на 103,6 проц. Значно зросла продуктивність тваринництва. Урядовими нагородами відзначені високі трудові досягнення 10 робітників радгоспу.

В лавах сільської комсомольської організації 1972 року налічувалося 98 чоловік. 55 з них працюють безпосередньо на виробництві, у т. ч. 21 — трактористами й комбайнерами. Профспілкова організація радгоспу налічує 1115 чоловік.

Комуністи, комсомольці, профспілковий комітет радгоспу разом з Радою депутатів трудящих і дирекцією радгоспу 1964 року накреслили план будівництва і впорядкування Козачих Лагерів. Згідно з цим планом в 1967 році завершилося спорудження хлібопекарні, наступного року розширено робочі кімнати будинку культури, добудовано корпус лікарні. За роки дев'ятої п'ятирічки планується спорудити торговий центр, середню школу на тисячу місць, 2 дошкільні дитячі заклади, клуб

із залом на 400 місць, колгоспний будинок відпочинку на 180 місць. Буде збудовано три радгоспні вівчарні, автогараж.

З ініціативи сільської Ради жителі упорядкували пляж, висадили тисячі фруктових і декоративних дерев на вулицях; упорядковано проїжджі шляхи. Але Козачолагерська сільрада не обмежує свою діяльність справами благоустрою і побуту. В центрі уваги виконкому — питання виробничої діяльності. Депутати вирішують питання механізації трудомістких процесів виробництва, роботи тваринницьких ферм, пропагування досвіду передовиків. Вони ведуть перед у соціалістичному змаганні. Так, для робітника радгоспу, депутата П. М. Глущака стало правилом виконувати норми виробітку на 150—180 процентів.

Єдність дій партійної організації, сільради і дирекції радгоспу, трудові звершення козачолагерців забезпечили великі зміни в житті села. Помітно поліпшилися побутові умови жителів. Протягом 1951—1970 рр. у селі споруджено 802 житлові будинки. 1965 року став до ладу будинок побутових послуг, де працюють швейна та взуттєва майстерні, перукарня, фотоательє, провадиться ремонт годинників, телевізорів, радіоприймачів. На кошти радгоспу побудовано три дитячі садки. 1970 року завершено спорудження двоповерхового приміщення сільської Ради депутатів трудящих.

В селі діє 20 торговельних точок з товарооборотом в 2 млн. крб. В особистій власності селян є 14 легкових автомобілів, 95 мотоциклів, 953 пральні машини, 410 газових плит. У недалекому майбутньому Козачі Лагері одержать природний газ.

Медичне обслуговування трудящих села здійснюють 24 працівники з вищою і середньою спеціальною освітою, які працюють в амбулаторії, лікарні на 25 ліжок, пологовому будинку. В селі Кринках розташований республіканський будинок відпочинку ім. Остапа Вишні.

Близько 900 учнів навчається у середній та восьмирічній школах Козачих Лагерів. Тут працює 50 вчителів. Діє вечірня школа сільської молоді.

Шанувальники книги мають змогу користуватися 3 бібліотеками — сільською, радгоспною, шкільною. Активно працює сільський будинок культури, де регулярно провадяться лекції, організовуються усні журнали, диспути, тематичні вечори тощо. При ньому діють жіноча рада, батьківський університет. Традиційними стали новорічні карнавали. 5 гуртків художньої самодіяльності об'єднують 127 самодіяльних акторів.

Добре працює місцева організація товариства «Знання», яка налічує 40 членів. Це — вчителі, лікарі, агрономи.

За роки Радянської влади село Козачі Лагері перетворилося на одне з найкрасивіших сіл Херсонщини. Добробут і культура, радість і щастя стали постійними супутниками життя населення.

В. І. КУТКОВА, З. В. ПОЛІЩУК

НОВÁ МАЯ́ЧКА

Нова Маячка (дореволюційна паралельна назва — Велика Маячка) — селище міського типу, центр селищної Ради. Відстань до пристані Британи — 16 км, до залізничної станції Брилівка — 22 км, до районного центру — 56 км. Населення — 8550 чоловік. Селищній Раді підпорядковані селище Щасливе, села Марченка і Привільне.

Територія, на якій розташоване село, заселена з давніх часів. Про це свідчать археологічні знахідки, у т. ч. поховання з конем IV—V ст. н. е., де виявлено залізну зброю, кінські вудила, прикраси з золота, срібла, бронзи[1].

[1] Газ. «Юг», 7 та 13 квітня 1905 р.

Нова Маячка заснована десь між 1805 і 1810 рр. кріпаками з Курської, Чернігівської, Полтавської губерній[1], котрі, рятуючись від кріпацького ярма та безземелля, тікали в таврійські степи. Село зростало досить швидко: вже 1822 року воно мало 370 дворів з 2100 жителями (1060 чоловіків та 1040 жінок).

За державним поселенням Новою Маячкою закріпили 21,3 тис. десятин землі. Жителі села займалися хліборобством, сіяли озиму і яру пшеницю. Значного розвитку досягло скотарство. 1822 року в селянських дворах налічувалося 2085 голів великої рогатої худоби, 3000 овець[2]. Першопоселенці користувалися землею на правах займанщини до першого переділу 1845 року, після чого землю почали розподіляти за кількістю ревізьких душ. Починаючи з 1860 року, через кожні 4 роки провадилися т. зв. переверстки, під час яких відбиралася земля у боржників на строк до чотирьох років, що по суті призводило до обезземелення селян.

Селянська реформа 1861 року сприяла дальшому посиленню диференціації селянства. 1885 року в Новій Маячці, яка стала волосним центром, у 1286 дворах проживало 6,6 тис. чоловік. Щорічна сума викупних і інших платежів у пореформений період становила 23,2 тис. карбованців[3].

Наприкінці XIX ст. чітко визначилося розшарування селянства у Новій Маячці. В руках 126 куркульських господарств перебувала основна частина земель, тягла і худоби. Лише 1884 року понад 30 куркулів купили у таврійських поміщиків більше ніж 5,5 тис. десятин землі. Свої земельні площі вони розширювали і за рахунок оренди. В заможних господарствах села постійно працювало близько 60 наймитів. Водночас 25 родин зовсім не мали землі. Крім того, налічувалося 111 господарств, які не обробляли польових наділів, у 109 дворах не було ніякої худоби[4].

Шукаючи виходу із скрутного становища, біднота наймитувала, йшла на сезонні заробітки. Сотні наймитів у період сільськогосподарських робіт гнули спини в маєтку графа Мордвинова. За виснажливу працю чоловіки одержували не більше 35—40 копійок за день, жінки — 25—30 копійок. Восени до села приїздили представники економій, які наймали людей для стрижки овець. Підрядчики заробляли на цьому великі суми грошей[5].

Частина незаможних селянських господарств вдавалася до оренди. Плата за користування клаптиками землі, які біднота брала у заможних господарів, щорік збільшувалася. Якщо наприкінці 80-х років XIX ст. селяни сплачували за оренду десятини землі 4,23 крб., то 1905 року ця плата досягла 14 крб.[6]. Розповсюдженою була здольщина, коли селяни віддавали землевласникові 2/5, третину, навіть половину врожаю. Недостатня кількість землі, відсутність тягла, реманенту, висока орендна плата і, як наслідок цього, невилазні борги — у таких умовах жила біднота Нової Маячки. Селяни відчували й гостру нестачу пасовищ для худоби.

На початку XX ст. в селі налічувалося близько півсотні невеликих крамничок. 2 рази на рік збиралися ярмарки. Був паровий млин, 45 вітряків[7]. Усі ці підприємства належали місцевим багатіям. Значного розвитку набула торгівля хлібом, який по Дніпру вивозився до Херсона, а звідти за кордон.

Трудящі Нової Маячки брали активну участь у революції 1905—1907 рр. У листопаді та грудні 1905 року почалися заворушення та виступи бідноти, яка спрямувала свій гнів проти поміщиків і куркулів. Вона разом з селянами навколишніх

---

[1] Сборник статистических сведений по Таврической губернии, т. 2, стор. 47.

[2] ЦДВІА СРСР, ф. ВУА, спр. 21 476, арк. 1.

[3] Сборник статистических сведений по Таврической губернии, т. 2, стор. 47, 49, таблиці А-8, А-9.

[4] Там же, стор. 48, таблиці Б-58 — Б-60.

[5] М. Гриценко. З історії боротьби з інтервентами збройних сил революції на Херсонщині, стор. 5, 6; Сборник статистических сведений по Таврической губернии, т. 2, стор. 48.

[6] Наукові записки Херсонського педінституту, вип. 5, стор. 5, 6.

[7] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 14, стор. 647; Список землевладельческих, крестьянских и казенного ведомства земель Днепровского уезда Таврической губернии..., стор. 373.

сіл громила економії Скадовського, Штрома. Управитель маєтку Скадовського просив 3 грудня 1905 року таврійського губернатора направити каральний військовий загін для придушення виступів у Новій Маячці та в інших населених пунктах, де селяни, озброєні «рушницями і револьверами, більшість — тупою зброєю», громили поміщицькі маєтки. Ці виступи були ще неорганізованими, і поміщики силою зброї швидко розправлялися з учасниками аграрного руху. Багато селян було заарештовано і кинуто до олешківської в'язниці[1].

У роки революції в селі неодноразово з'являлися листівки, які закликали до повалення царизму, передачі землі селянству. Одним з розповсюджувачів їх був член РСДРП, житель Нової Маячки М. І. Михайленко, якого після поразки революції заслали на каторгу до Сибіру. Повернувся він до села лише в роки першої світової війни. М. І. Михайленко захищав владу Рад у партизанському загоні, боровся проти білогвардійців на Кубані. Загинув смертю хоробрих у 1919 році[2].

Далі поглибила розшарування селянства столипінська аграрна реформа. У 1908 році новомаячківська громада ухвалила рішення про розподіл землі і виділення на відруби. Це рішення не задовольнило куркулів: через два роки справу було вирішено на їх користь. 43 жителі села подали скаргу до комітету землевпорядних справ міністерства землеробства з проханням відмінити розподіл землі «за незаконним приговором»[3]. Скарга ця залишилася без відповіді. Зубожіння і розорення найбіднішої частини населення тривало. Користуючись цим, куркулі за безцінок скуповували землі у бідноти. Внаслідок цього 1915 року в селі з 2392 дворів налічувалося 605 безземельних господарств[4]. Частина селян у пошуках кращої долі переселилася до Оренбурзької губернії та Казахстану. Але й на нових місцях їх чекали тяжкі випробування. Тому деякі переселенці повернулися до Нової Маячки. Не маючи власного господарства, вони заробляли на хліб наймитуванням у куркулів і в економіях. Революційні настрої в селі настільки посилилися, що власті для «підтримання порядку» тримали тут 20 поліцаїв і 25 кінних охоронників[5].

До 80-х років XIX ст. в селі не було жодного лікаря. Багатії користувалися лікарнями Херсона і Сімферополя. Відкриття 1885 року лікарні на 22 ліжка внесло деяке поліпшення у медичне обслуговування населення, однак у 1904 році на 23,7 тис. жителів волості припадав один лікар та акушерка[6]. Зрозуміло, вони не могли охопити велику кількість хворих і, хоч при лікарні існувало інфекційне відділення, в селі поширювалися епідемічні захворювання.

Першу початкову школу в селі відкрито 1850 року, другу — через 15 років, а з 1883 року почала діяти земська ремісничя школа. 1885 року на 8644 жителі письменних було 465. Того ж року в двох земських та церковнопарафіяльній школах навчалося 233 дітей, в т. ч. 33 дівчинки. Навчання велося лише російською мовою. Учням з бідняків через нестатки рідко вдавалося закінчити школу.

Понад 800 чоловіків — жителів Нової Маячки мобілізували на фронт у роки першої світової війни. Багато

У Новомаячківській земській ремісничій школі. Фото початку XX ст.

[1] Революционная борьба на Херсонщине в 1905—1907 гг., стор. 176, 177, 239.
[2] Херсонський облпартархів, ф. 3562, оп. 1, спр. 216, арк. 1, 2.
[3] ЦДІА СРСР, ф. 408, оп. 1, спр. 449, арк. 2.
[4] Кримський облпартархів, ф. 46, оп. 1, спр. 2406, арк. 4, 5: Статистический справочник Таврической губернии, ч. 1 и 2. Симферополь, 1915, стор. 66, 67.
[5] Херсонський облпартархів, ф. 3562, оп. 1, спр. 215, арк. 5.
[6] Херсонський облдержархів, ф. Р-735, оп. 1, спр. 268, арк. 43, 44.

їх під впливом більшовиків зрозуміли загарбницьку суть війни й включилися у революційну діяльність. Саме солдати-фронтовики принесли в село звістку про перемогу Лютневої буржуазно-демократичної революції 1917 року. Прибулі з фронту С. Десна, Є. Алієв, П. Фесина, О. Горенко, В. Д. Крамаренко та інші створили більшовицьке ядро, навколо якого гуртувалися революційно настроєна молодь та найбідніше селянство[1]. 28 квітня 1917 року в Новій Маячці створено Раду робітничих депутатів[2]. Під керівництвом більшовиків, обурені продовольчою політикою Тимчасового уряду, жінки-солдатки в березні та вересні 1917 року підняли продовольчі заворушення, вимагаючи збільшення пайків, зниження цін на хліб. Для їх придушення у березні в село прибула військова каральна частина на чолі з повітовим комісаром Тимчасового уряду[3].

І. В. Леоненко — голова Новомаячківського ревкому, один з організаторів сільського загону Червоної гвардії в 1918 році. Фото 1956 р.

Революційно настроєні жителі Нової Маячки, з великою радістю зустрівши звістку про перемогу Жовтневого збройного повстання у Петрограді, розгорнули боротьбу за встановлення Радянської влади. 4 лютого 1918 року з ініціативи більшовиків у селі відбувся великий мітинг бідноти, учасники якого обрали ревком. Очолив його І. В. Леоненко. Ревком з допомогою найбідніших селян провадив розподіл худоби, реманенту і зерна, конфіскованих в нетрудових господарствах[4]. Куркулі сплачували контрибуцію. Для забезпечення революційного порядку в селі ревком організував загін Червоної гвардії у складі 50 селян-бідняків. Бійці були озброєні гвинтівками, револьверами та гранатами. Комісаром загону став місцевий житель І. П. Кондратцев. Навесні 1918 року загін, очолюваний ним, увійшов до Дніпровського червоногвардійського загону, яким командував І. І. Матвєєв. І. П. Кондратцев став заступником командира 4-го Дніпровського полку, сформованого у травні в Єкатеринодарі. Полк брав участь у боях за Новоросійськ, Ставрополь[5].

У лютому 1918 року в Новій Маячці виникла одна з перших на Херсонщині соціалістична спілка молоді, що об'єднувала 24 чоловіка[6]. Молодь стала надійним помічником більшовиків у побудові нового життя.

У березні 1918 року Нову Маячку захопили австро-німецькі окупанти. Ревком перейшов на нелегальне становище. Для боротьби проти ворога більшовики Нової Маячки організували партизанський загін, на чолі його стали І. В. Леоненко і С. І. Десна. Кілька членів ревкому залишилися в селі для підпільної роботи[7]. На допомогу підпільникам більшовики Олешок прислали уродженця Нової Маячки А. Я. Недождія. Він налагодив тісні зв'язки з підпільниками Каховки і Олешок. З його участю влітку 1918 року в селі створено підпільну більшовицьку організацію. Партизани здійснили успішний напад на німецький гарнізон, дислокований у Новій Маячці. Окупанти навіть змушені були на деякий час відступити з села[8]. В серпні—вересні з ініціативи та з допомогою Херсонського військово-революційного комітету в Новій Маячці організувався підпільний ревком у складі 5 чоловік.

[1] Херсонський облпартархів, ф. 3562, оп. 1, спр. 216, арк. 3.
[2] «Український історичний журнал», 1966, № 10, стор. 106.
[3] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 2, стор. 337, 341.
[4] Херсонський облпартархів, ф. 3562, оп. 1, спр. 215, арк. 4, 6, 8.
[5] В. П. Горлов. Героический поход. М., 1967, стор. 39, 40, 70—78, 81, 82, 107, 162—165, 176, 177.
[6] Херсонський облпартархів, ф. 3562, оп. 1, спр. 216, арк. 4.
[7] Там же, спр. 215. арк. 8 газ. «Заповіт Ілліча», 20 червня 1958 р.
[8] Сорок років Радянської влади на Херсонщині, стор. 37, 44.

Члени ревкому, більшовики виступали організаторами боротьби трудящих проти німецьких окупантів, яка посилилася восени 1918 року. Новомаячківські партизани координували свої дії з месниками сусідніх сіл.

Вигнали австро-німецьких окупантів з Нової Маячки у листопаді 1918 року. А вже на початку 1919 року розгорнулася боротьба трудящих проти англо-франко-грецьких інтервентів, у зоні окупації яких опинилася й Нова Маячка. Біднота поповнювала партизанський загін на чолі з А. Я. Недождієм, який розгорнув боротьбу проти інтервентів і білогвардійців. Навесні 1919 року в село вдерся кінний білогвардійський загін в складі 150 чоловік, що прямував на Перекоп. Новомаячківські підпільники через зв'язкового Г. Лященка сповістили про це чаплинців, які влаштували засаду і майже повністю знищили ворожий загін. Незабаром діяльність загону поширилася за межі волості.

В кінці лютого — на початку березня 1919 року в селі було відновлено Радянську владу. Підпільні волосний та сільський ревкоми легалізувалися. Члени ревкомів провадили велику роботу щодо зміцнення Радянської влади, організували запис добровольців до Червоної Армії, заготовляли та відправляли для червоноармійців продукти і одяг. Ці заходи знаходили всебічну підтримку трудового селянства. Представники від Нової Маячки брали участь у роботі першого повітового з'їзду Рад, що відбувся в Олешках у березні 1919 року.[1] Мирний перепочинок тривав до літа 1919 року, коли цю територію захопили денікінці. Партизанські загони розгорнули активні бойові дії проти них. 29 липня народні месники зненацька наскочили на Олешки, захопивши 3 нові англійські гармати, великі запаси спорядження та обмундирування. Партизани визволили з тюрми більшовиків, а також жителів навколишніх сіл, заарештованих денікінською контррозвідкою[2].

Партизани Нової Маячки влилися до Дніпровського червоного стрілецького полку ім. Леніна, створеного за наказом повітового штабу у військових справах № 66 від 26 червня 1919 року. До складу полку як ескадрон увійшов партизанський загін Нової Маячки. Згодом полк реорганізували в 517-й стрілецький полк 58-ї дивізії. В ньому перебувало близько 200 жителів Нової Маячки[3].

У січні 1920 року червоноармійські частини 13-ї армії визволили село від денікінців. Ревком, створений тут, приступив до відбудови господарства, здійснення розподілу нетрудових земель. 6 травня 1920 року відбулися вибори до Ради селянських депутатів. Але на перешкоді мирного будівництва знову стали вороги — на початку червня 1920 року Нову Маячку захопили врангелівці. Знущання, терор, грабежі принесли населенню білогвардійці. 28 жовтня частини 51-ї дивізії та 8-й полк Латиської дивізії визволили село[4].

Закінчився період іноземної інтервенції і громадянської війни. Нова Маячка вступила в період мирної праці, відбудови і розвитку зруйнованого ворогами народного господарства. В селі відновила роботу сільська Рада. 85 проц. загальної кількості її депутатів становили бідняки. Почав працювати волревком[5]. Боротьбу трудящих за побудову нового життя очолював партійний осередок, секретарем якого тривалий час був С. М. Шепель. Вже через три роки після закінчення громадянської війни робота осередку відзначалася як краща в районі[6]. Активним помічником

---

[1] Херсонський облпартархів, ф. 3562, оп. 1, спр. 213, арк. 3, 4, 5.

[2] Сорок років Радянської влади на Херсонщині, стор. 58, 59.

[3] Херсонський облдержархів, ф. Р-3264, оп. 1, спр. 24, арк. 5—7, 9; М. Гриценко. З історії боротьби з інтервентами збройних сил революції на Херсонщині, стор. 25, 27.

[4] Гражданская война на Украине, т. 3, стор. 399, 699: Н. И. Супруненко. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине, стор. 330.

[5] Херсонський облдержархів, ф. Р-3131, оп. 1, спр. 178, арк. 6; З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 1, стор. 123.

[6] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 1—6, спр. 564, арк. 19, 89, 90; Херсонський облпартархів, ф. 3562, оп. 1, спр. 216, арк. 5.

комуністів став комітет незаможних селян, що виник наприкінці 1920 року. Влітку наступного року він вже об'єднував 725 членів, у т. ч. 95 жінок[1].

У травні 1921 року здійснено перерозподіл землі, якою наділялися насамперед безземельні селяни, колишні партизани і сім'ї червоноармійців. Завдяки зрівняльному розподілу зовсім не стало господарств з наділами 50 і більше десятин, значно зменшилася кількість дворів, що мали по 20—25 і більше десятин землі (їх налічувалося 55). Водночас 377 господарств мали від 1 до 3 десятин землі, 438 — 3—6 десятин, 400 дворів — по 6—9 десятин, решта 332 господарства мали по 10—20 десятин[2]. Здійснювалася націоналізація млинів, деяких крамниць. В будинки найбільш заможних господарів села поселялася біднота. У травні 1921 року почала працювати кузня, де ремонтували відібраний у куркулів реманент, виготовляли борони та інші сільськогосподарські знаряддя. На куркульські господарства було перекладено й основний тягар продовольчого податку. Наприкінці 1923 — у січні 1924 року за активною участю комнезамівців у селі заготовлено близько 52 тис. пудів хліба[3].

З ініціативи комнезамівців у грудні 1920 року в Новій Маячці відкрили селянський будинок, бібліотеку, почав діяти культурно-освітній гурток; було організовано медичний огляд інвалідів. Усі активісти села залучалися до вирішення питання про охоплення навчанням дітей шкільного віку. Почали роботу 5 трудових шкіл. Самовіддано працювали місцеві вчителі. Ні на день не припинилося навчання в ту голодну зиму 1921 року. Вчителі допомагали в обладнанні та роботі 4 хат-читалень, 3 клубів, бібліотеки, народного театру. А коли в січні 1924 року сільрада відкрила першу школу ліквідації неписьменності серед дорослого населення, вчителі почали активно працювати й тут. У перший після закінчення війни час вони організували збір подарунків для поранених і хворих червоноармійців; допомагали збирати продовольчий податок. Вчителі читали лекції для населення, поставили виставу, збір від якої пішов на користь дітей місцевого дитячого будинку. У березні 1922 року на своєму волосному з'їзді вчителі вирішили щомісяця відраховувати 2 проц. зарплати для голодуючих дітей[4].

Радянська влада наділила незаможників землею, але для обробітку її не вистачало реманенту, тягла. Тому селяни на час сільськогосподарських робіт об'єднувалися в супряги (в Новій Маячці в перші мирні роки налічувалося 27 т. зв. двадцяток). У 1923 році виникло Новомаячківське сільськогосподарське кредитне кооперативне товариство. Товариство надавало у тимчасове користування незаможників сільськогосподарський реманент, допомагало й грішми. Значні кредити товариству виділила держава. Так, лише у квітні 1925 року воно одержало 1 тис. крб. для кредитування 54 господарств, 7060 крб. виділялося 276 господарствам для придбання корму худобі, 900 крб.— на племінну справу[5]. Навесні 1923 року в Новій Маячці створено агроцентр, насіннєву ділянку[6]. Організоване наступного року меліоративне товариство «Винсад» розпочало насадження винограду і плодових дерев на 121 га піщаних грунтів. У селі періодично діяли сільськогосподарські курси. У квітні 1925 року їх відвідувало 69 чоловік. На кінець 1926 року різними формами кооперації було охоплено 1217 селянських господарств Нової Маячки, переважно незаможних. Значно розширився оборот сільськогосподарського кредитного товариства.

Перша сільськогосподарська артіль створена в селі навесні 1921 року. Їй відвели землі колишнього хутора Обревка з усіма будівлями й реманентом. Артіль

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-3131, оп. 1, спр. 434, арк. 20.
[2] Там же, ф. Р-57, оп. 1, спр. 2, арк. 69.
[3] Там же, ф. Р-224, оп.1, спр. 14, арк. 19; ф. Р-3131, оп. 1, спр. 434, арк. 102.
[4] Там же, ф. Р-38, оп. 1, спр. 14, арк. 97; ф. Р-673, оп. 1, спр. 8, арк. 1, 2, 11; ф. Р-1196, оп. 1, спр. 7, арк. 6; З історії соціалістичної перебудови соціалістичного сільського господарства на Херсонщині, вип. 1, стор. 193.
[5] З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 1, стор. 487.
[6] Херсонський облдержархів, ф. Р-443, оп. 1, спр. 71, арк. 27.

об'єднувала 148 членів. Великою подією стала поява у господарстві першого трактора, за кермо якого сів житель села П. І. Руднєв. З жовтня 1924 року артіль називалася «Пам'ять Ілліча»[1]. Господарство досягло значних успіхів.

Добрий приклад населенню у справі кооперування сільського господарства показували комуністи і комсомольці. Вони першими вступали до кооперативних об'єднань, вели за собою незаможне селянство. 30 вересня 1928 року вони влаштували суботник — протруїли за день 500 пудів зерна, допомогли підготуватися до сівби кільком червоноармійським родинам[2].

Партійна організація та сільська Рада широко залучали до участі в колективізації сільського господарства жінок. Зокрема, на 15 жовтня 1928 року жінки становили абсолютну більшість у Новомаячківському птахівничому товаристві.

1928 року в селі виникли кілька сільгоспартілей і ТСОЗів — «Вільна Україна», «1-е Жовтня», «Світова зоря», «Нова громада», «Червона нива», «Червона зірка», «Червоноармійський». Ці господарства були ще маломіцними, економічно слабкими. Так, колгосп «1-е Жовтня» мав 82,5 десятини землі, 4 воли і 4 корови. Таке ж становище було і в інших господарствах[3]. Всі сільськогосподарські роботи провадилися вручну.

Суцільна колективізація сільського господарства розгорнулася в Новій Маячці 1929 року. Тоді створено ще кілька колгоспів: «Маяк соціалізму», ім. Петровського, ім. 12-річчя Жовтня та ін. Всі господарства села обробляли 2840 га землі. Під озимою пшеницею було зайнято 883 га. Засівали поля переважно сортовим насінням. Вже в ті роки колгоспи збирали непогані врожаї. Так, у колгоспі «Червоноармійському» врожай озимої пшениці становив 49 пудів з десятини, а в одноосібних господарствах — 18. На 15 вересня 1929 року колгоспи здали державі 645 тонн хліба[4].

Зміцненню економіки колгоспів сприяло створення 1929 року Новомаячківської МТС. На перших порах вона мала 15 тракторів, 7 молотарок, автомашину. Через два роки на станції вже було 44 трактори. Широко розгорнулося соціалістичне змагання серед трактористів за зниження вартості обробітку грунту, економію пального, підвищення продуктивності праці. Трактористи Новомаячківської МТС, наприклад, 1931 року домоглися перевиконання норм виробітку в два-три рази. Впровадження техніки, передових форм обробітку землі сприяло підвищенню врожаїв. 1930 року в артілях врожайність озимої пшениці становила 7,1 цнт з га, ячменю — 6,1 цнт, вівса — 6,5 цнт, в одноосібних господарствах — відповідно 5,9 цнт, 4,9 цнт. 5,1 центнера[5].

Перешкодою на шляху колективізації сільського господарства був опір куркулів. Проникаючи до колгоспів, вони розвалювали їх роботу, агітували проти контрактації сільськогосподарської продукції, намагалися вороже настроювати перших колгоспників проти робітничого класу. Куркулі чинили й відверті терористичні акти. Були випадки підпалювання будинків, скирт соломи, отруювання худоби. Підстерігши якось увечері комсомолку Ірину Масюткіну, куркулі побили її, а потім кинули у колодязь. Дівчина випадково врятувалася, зачепившись за баддю, що висіла в колодязі.

Класова боротьба у селі завершилася перемогою колгоспного селянства: найзапекліших ворогів виселили за межі району, конфіскувавши їхнє майно[6].

Успішному завершенню колективізації сприяла широка масово-політична робота, яку провадили серед селян комуністи, комсомольці, сільські активісти. Вони

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-221, оп. 1, спр. 123, арк. 131.

[2] Газ. «Наддніпрянська правда», 30 вересня 1928 р.

[3] Херсонський облдержархів, ф. Р-443, оп. 1, спр. 558, арк. 112, 113; З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 1, стор. 489, 490.

[4] Газ. «Наддніпрянська правда», 12 жовтня 1929 р.

[5] З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 3, стор. 222, 223, 226.

[6] Херсонський облпартархів, ф. 3562, оп. 1, спр. 218, арк. 8, 9, 11; З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 3, стор. 226.

з великою енергією і натхненням роз'яснювали населенню політику партії, працювали на п'яти- і десятихатках, провадили бесіди у червоних кутках, агітували за культуру землеробства, пропагували атеїзм. Особливо велика роль у цій роботі належить політвідділу МТС. Політвідділівці роз'яснювали значення та необхідність застосування нових форм праці, відрядності в колгоспах, виступали ініціаторами соцзмагання, ударництва, добивалися оплати праці за кількістю та якістю її. Протягом 30-х років відбулося об'єднання невеликих колгоспів села. Напередодні війни діяло 9 артілей.

Поступово народжувалося нове ставлення до праці, ширилося змагання на колгоспних ланах, тваринницьких фермах, виростали передовики сільського господарства. У 1939 році керівника тракторної бригади І. П. Козака за високі показники в праці та відмінну якість роботи преміювали легковою автомашиною. 6 колгоспників-ударників 1939 року нагороджені медалями Всесоюзної сільськогосподарської виставки. До Книги пошани ВСГВ занесено колгосп «Пам'ять Ілліча» за одержання високих врожаїв бавовнику-сирцю (понад 8 цнт з га) та помідорів (по 267,5 цнт з га), а також молочнотоварну ферму колгоспу ім. Сталіна, де від кожної корови протягом двох років (1937—1938) одержано пересічно по 2230 літрів молока[1]. Збільшувалася й оплата праці колгоспників. Напередодні Великої Вітчизняної війни вони одержували на трудодень близько 4 кг хліба та понад 2 крб. грішми.

Медичне обслуговування населення здійснювали два лікарі, 7 працівників з середньою спеціальною освітою. 1935 року лікарня одержала нове приміщення. Діяла аптека.

Успішно провадилися заходи щодо ліквідації неписьменності серед дорослого населення, робота ця в основному завершилася до 1936 року. Діяли 3 початкові школи, 1934 року відкрито середню школу. Працювали клуб, бібліотека.

Понад 1,5 тис. жителів села пішли захищати Вітчизну, коли розпочалася Велика Вітчизняна війна. Для армії з Новомаячківської автоколони було відправлено 78 автомашин, з колгоспів — багато коней. Наприкінці літа 1941 року, з наближенням фронту, почалася евакуація колгоспної худоби, техніки, хліба. Бригада колгоспників переправила в Сальські степи в колгосп «Друга п'ятирічка» понад 600 корів і 3 тис. овець[2].

Німецько-фашистські загарбники окупували Нову Маячку 10 вересня 1941 року[3]. З перших днів окупації фашисти запровадили «новий порядок». Почалися арешти, розстріли, вивезення цінного майна, хліба, худоби, а згодом і людей. За період окупації на каторжні роботи до Німеччини примусово відправлено 296 жителів Нової Маячки. Більшість з них загинула, повернулося до села лише 48 чоловік[4]. Гітлерівці розстріляли місцевих активістів Н. А. Новикова, М. А. Нагай, І. І. Галича, П. Т. Барана, І. Козленка, П. Крамаренка та інших. Лише протягом 1941—1942 рр. вороги відібрали у населення 236 корів, багато телят, свиней, овець, кіз, птиці тощо.

Населення, ризикуючи життям, чинило опір фашистам, завдавало їм великої шкоди, саботувало їхні накази. Вже в перші дні окупації в Новій Маячці створено винищувальний загін з 38 чоловік. Гітлерівцям вдалося заарештувати і стратити більшість із них[5].

Село визначалося одним з центрів зв'язку між оперативною групою С. М. Хазановича (перекинута на територію області за наказом Військової Ради Південного фронту) і партизанським загоном під командуванням О. Ю. Гірського. Основна явочна квартира знаходилася по вул. Садовій, 86 у П. Ю. Шахової, запасні явки —

[1] З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 3, стор. 506, 507.

[2] Херсонський облпартархів, ф. 3562, оп. 3, спр. 52, арк. 1.

[3] Херсонський облдержархів, ф. Р-1479, оп. 1, спр. 163, арк. 102.

[4] Там же, ф. Р-228, оп. 2, спр. 4, арк. 2.

[5] Херсонський облпартархів, ф. 3562, оп. 3, спр. 50, арк. 1, 2.

А. А. Рафтопулло — Герой Радянського Союзу, колишній житель с. Нової Маячки. Фото 1962 р.

І. П. Мартинов—Герой Радянського Союзу, уродженець с. Нової Маячки. Фото 1956 р.

у М. Данильченко і Є. Ф. Випирайла[1]. Однак членам групи не довелося скористатися явками — всі вони загинули від рук фашистських карателів.

2 листопада 1943 року частини 87-ї гвардійської стрілецької дивізії під командуванням полковника К. Я. Тимчика визволили Нову Маячку від німецько-фашистських загарбників. Понад 130 солдатів і офіцерів загинули в боях за село[2].

Ратними подвигами уславили себе жителі села на фронтах. Груди багатьох із них прикрашають високі урядові нагороди. Капітан А. А. Рафтопулло в перші місяці війни командував танковим батальйоном під Москвою. Захищаючи підступи до столиці, танкісти під його керівництвом підбили 20 танків, 6 гармат, 8 автомашин з піхотою ворога. В другому, 8 -годинному бою, бійці знищили 43 ворожі танки та багато іншої техніки й живої сили гітлерівців. Ворожий снаряд влучив у танк капітана, йому обпалило лице і руки, але він залишився з своїми бійцями до переможного закінчення бою. А. А. Рафтопулло було присвоєно високе звання Героя Радянського Союзу. Він нагороджений також трьома орденами Леніна, двома орденами Червоного Прапора, має понад 10 інших нагород. Нині полковник танкових військ А. А. Рафтопулло на пенсії.

Золота Зірка Героя Радянського Союзу сяє на грудях уродженця села І. П. Мартинова. Група бійців під командуванням капітана Мартинова під час форсування Одеру під шквальним вогнем ворога переправилася на протилежний берег і, закріпившись там, відкрила вогонь. У цьому бою артилеристи знищили танк, 12 кулеметних точок, 16 автомашин, понад 130 солдатів і офіцерів ворога. І. П. Мартинов в званні генерал-майора артилерії продовжує службу в Радянській Армії.

З початку і до кінця війни через усі випробування пройшов житель села Д. С. Сахно. Він визволяв Севастополь, воював у Пруссії, в числі саперів-десантників діяв в тилу ворога під час визволення латиського міста Кельме. В боях за Батьківщину був тричі поранений. Д. С. Сахно відзначений кількома урядовими нагородами, в т. ч. орденом Червоного Прапора.

Ніколи не забудуть жителі Нової Маячки тих 495 земляків, які віддали життя за свободу Батьківщини. Їх імена викарбувані на стелі, встановленій у центрі села. Біля підніжжя її не в'януть квіти.

Населення визволеного села надавало всіляку допомогу Червоній Армії. Так, коли в лютому 1944 року проходив збір коштів на будівництво танкової колони «Колгоспник Миколаївщини», багато трудящих активно прилучилися до цієї справи, а голова артілі ім. Леніна М. І. Прудський вніс 100 тис. карбованців[3].

Війна завдала величезних збитків економіці села. Більшість громадських будівель, житлові будинки були зруйновані, спалено приміщення середньої школи № 1. Майже не залишилося худоби. Загальна сума збитків, заподіяних фашистами лише новомаячківським колгоспам, перевищила 49 млн. карбованців[4].

На допомогу жителям Нової Маячки у відродженні господарства прийшла держава. Так, лише Новомаячківська МТС 1944 року одержала від братніх республік 41 трактор, 14 комбайнів, 6 молотарок, 26 культиваторів, 22 зернові сівалки.

---

[1] Херсонская область в годы Великой Отечественной войны, стор. 88, 89, 92.

[2] Херсонський облпартархів, ф. 3562, оп. 3, спр. 52, арк. 6; Сообщения Советского информбюро, т. 5, стор. 214.

[3] Миколаївський облпартархів, ф. 7, оп. 85, спр. 17, арк. 15.

[4] Херсонський облдержархів, ф. Р-1479, оп. 1, спр. 6, арк. 14, 51—57, 79—276; спр. 70, арк. 1—148; спр. 74, арк. 145—214; ф. Р-1875, оп. 1, спр. 1, арк. 15—24.

У зв'язку з тяжким становищем сільського господарства в перші післявоєнні роки і щоб наблизити партійне та радянське керівництво до колгоспів і МТС, 1946 року було визнано доцільним створити Новомаячківський район (існував до 1958 року). Зростали лави партійної і комсомольської організацій. Незабаром після закінчення війни в селі було 23 комуністи, а наприкінці 1951 року — 145. За цей час комсомольська організація зросла з 360 до 1025 членів[1].

Партійні, комсомольські та радянські організації провадили велику масово-політичну й організаторську роботу. З їх участю громадськість села добре підготувалася і провела перші після війни вибори до Верховної Ради СРСР. Всі як один голосували за кандидатів блоку комуністів і безпартійних. За рішенням партійної організації і місцевої Ради у 1947 році, в день 30-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції, відкрито пам'ятник В. І. Леніну.

З великим напруженням сил працівники колгоспів, МТС трудилися, відроджуючи господарство. Навесні 1946 року в селі організувалися ланки високого врожаю, які навіть в умовах посухи добилися непоганих на той час урожаїв. На кінець 1947 року посівні площі колгоспів досягли 80 проц. довоєнного рівня. До 1950 року повністю відбудували колгоспи, МТС, лікарню, 2 середні школи, в яких навчалося понад 3200 учнів, бібліотеку. Почали діяти стаціонарний кінотеатр та пересувна кіноустановка.

Значних успіхів добився Новомаячківський колгосп ім. Леніна. Артілі протягом 1949—1951 рр. присуджувався перехідний Червоний прапор райкому партії і райвиконкому. Своїми успіхами колектив багато в чому завдячував великій організаторській роботі первинної партійної організації колгоспу. Рільничі бригади В. С. Лохматова, М. І. Курбачової одержали врожай зернових по 19—20 цнт з га. По 555 кг бавовни за день збирали члени ланки під керівництвом Т. Н. Мартинової. Працю 55 членів колгоспу 1951 року уряд відзначив орденами та медалями. Колгоспниці О. Л. Булавка, Л. Д. Дяченко, Л. О. Сінько, О. П. Смагіна, М. І. Курбачова нагороджені орденом Леніна. Успіхами відзначалася робота й інших колективів села. Комбайнери Новомаячківської МТС Д. І. Баран, І. Полегенько зчепом двох комбайнів 1952 року з площі 760 га намолотили 21,7 тис. цнт зерна. Кожний з них за свою працю одержав по 2316 кг хліба та 2536 крб. грішми[2]. До 22 лютого 1953 року, дня виборів до місцевих Рад депутатів трудящих, працівники МТС зобов'язалися відремонтувати всю техніку. На 7 лютого з 77 тракторів полагоджено 64. Багато робітників виконували денні завдання на 130—140 процентів.

Наприкінці 1950 року відбулося об'єднання 9 артілей села у 4 господарства. Важливу роль у дальшому піднесенні сільського господарства, поліпшенні добробуту колгоспного селянства відіграли рішення вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС. На кінець 1954 року порівняно з минулим роком кількість корів у колгоспах зросла на 526 голів, овець — на 1317. Самовіддано трудилися колгоспники. Так, пастух Ф. В. Ходос, доглядаючи стадо в 240 голів, добився 700 грамів щодобового приросту ваги телят. Трудящі Нової Маячки жили радощами і турботами всього радянського народу, зміцнюючи трудом свою Батьківщину. На заклик партії 115 юнаків Нової Маячки 1957 року брали участь у спорудженні шахти «Херсонська-комсомольська» в м. Ровеньках[3]. 300 юнаків і дівчат села працювали на будівництві Каховської ГЕС, 200 — на спорудженні Північно-Кримського каналу, 1971 року на будівництво Каховського зрошувального каналу поїхало 50 новомаячанців.

У 1957 році на базі 4 колгоспів села організовано радгосп «Новомаячківський». Проте, вивчивши стан економіки і врахувавши місцеві умови, господарство розукрупнили, внаслідок чого протягом 1962—1968 рр. на території села створено три радгоспи—«Новомаячківський», «Батьківщина» та ім. Латиських стрільців. За господар-

---

[1] Херсонський облпартархів, ф. 146, оп. 1, спр. 1, арк. 3, спр. 4, арк. 24, спр. 15, арк. 2 ,4; спр. 46, арк. 6, оп. 5, спр. 25, арк. 42.

[2] Там же, оп. 2, спр. 1, арк. 4, 5, 6; оп. 6, спр. 4, арк. 5.

[3] Історія міст і сіл Української РСР. Луганська область. К., 1968, стор. 679, 680.

ствами закріплено понад 35 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 21,8 тис. га орної землі, близько 2,5 тис. га поливних земель. Основний напрям їх — овочево-молочне виробництво. Радгоспи на 60 проц. забезпечують виконання плану заготівлі овочів у Цюрупинському районі. В господарствах є 223 трактори, 80 комбайнів, 121 автомобіль, 24 поливальні машини. Діють також збудовані після війни допоміжні підприємства: пилорама, майстерні, пункт пастеризації молока, цегельний і томатний цехи. На фермах радгоспів налічується 7,8 тис. голів великої рогатої худоби, 5 тис. овець, 6,4 тис. свиней, близько 17 тис. штук птиці.

Великих успіхів досягли господарства у восьмій п'ятирічці. У відділку радгоспу «Новомаячківський» на зрошуваних землях зібрали по 48,7 цнт озимої пшениці з га. Ланка В. С. Крамаренка одержала по 432 цнт цукрових буряків з га. По 38 цнт озимої пшениці з га та по 425 цнт цукрових буряків виростила ланка під керівництвом В. І. Забари. Не відставали й тваринники. Доярка радгоспу «Новомаячківський» А. П. Веремієнко 1968 року надоїла по 3160 кг молока від кожної з закріплених за нею корів. Бригада М. М. Костіної з радгоспу «Батьківщина» піврічний план продажу державі свинини виконала вже в першому кварталі 1968 року. План восьмої п'ятирічки робітники радгоспів з ряду показників виконали до сторіччя з дня народження В. І. Леніна, в цілому — до 7 листопада 1970 року.

В успішному здійсненні накреслених планів велика роль належить соціалістичному змаганню та рухові за комуністичне ставлення до праці. Першим колективом комуністичної праці стала у 1964 році бригада пташниць на чолі з В. О. Маринко з радгоспу «Новомаячківський». Члени бригади довели собівартість сотні яєць до 2,5 крб. Трудівники радгоспів борються не лише за високу продуктивність праці, але й беруть активну участь у громадському житті, підвищують свій освітній та культурний рівень. Багато років працюють у господарствах школи передового досвіду. Так, на базі ланки під керівництвом А. С. Баранова створено школу зрошувального землеробства, де щорічно навчається 70—75 робітників. Працюють також школи для вивчення досвіду в землеробстві — майстрів В. І. Забари, В. С. Крамаренка, в тваринництві — Л. П. Випирайло та інших[1]. Багато трудівників радгоспів навчаються у школах робітничої молоді, виїзних школах на фермах, де провадять заняття вчителі місцевих шкіл.

Широко розгорнулося соціалістичне змагання на честь XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України. Підвищені зобов'язання більшість колективів виконали достроково. Так, тваринники радгоспу «Новомаячківський» продали державі за 1-й квартал 1971 року 32 тонни м'яса (замість 27 тонн). До 25 лютого 1971 року закінчили ремонт техніки механізатори селища. 1200 парникових рам (замість 800) до 30 березня заклали овочівники.

Радянський уряд високо оцінив натхненну працю трудівників. Орденом Леніна нагороджено колишнього директора радгоспу «Новомаячківський» В. Г. Дідоренка, директора радгоспу «Батьківщина» І. Д. Макуху, бригадира свиноферми цього радгоспу М. М. Костіну. Бездоганна 25-річна праця свинарки Н. М. Чуманської відзначена орденом Жовтневої Революції. У восьмій п'ятирічці вона виробила 3054 цнт свинини замість 2823 запланованих. Всього урядових нагород удостоєно близько 80 працівників радгоспів Нової Маячки.

Після пуску Каховської ГЕС село підключили до державної енергомережі. Протягом 1958—1969 рр. на виробничі й побутові потреби використано 12 млн. квт.-год. електроенергії. Діють хлібозавод, побутові майстерні.

Зміцнення економіки села сприяє зростанню добробуту трудящих. Середньомісячна зарплата робітників становить 80—85 крб. Про підвищення матеріального рівня жителів свідчить ріст купівельної спроможності. В їх особистому користуванні є понад 100 легкових автомобілів, 300 мотоциклів тощо. Газові плити, пральні ма-

---

[1] Н. В. Стеценко. Профсоюзы совхозов — помощники КПСС в развитии социалистического соревнования и движения за коммунистический труд (1959—1965 гг.). Одесса, 1968, стор. 144.

шини, холодильники — звичайні речі в побуті. Люди похилого віку, багатодітні й одинокі матері забезпечені пенсіями й грошовою допомогою.

На радгоспній пасіці. Нова Маячка. 1969 р.

У травні 1957 року Нову Маячку переведено до розряду селищ міського типу. Активно працює селищна Рада депутатів трудящих. До її складу 13 червня 1971 року обрано передовиків виробництва — ударників п'ятирічки: трактористів І. П. Смагіна, М. І. Спільного та багатьох інших, всього 120 депутатів. У центрі уваги Ради питання виробничої діяльності радгоспу, розвитку культури, освіти. Великої ваги надається упорядкуванню Нової Маячки. Прокладено 54 км водопроводу, збудовано і відремонтовано 34 км шляхів, що зв'язують Нову Маячку з сусідніми селами.

Селищна лікарня на 75 ліжок має кілька відділень. Працюють дитячий санаторій на 100 місць, будинок для дітей-інвалідів. У цих медичних закладах трудяться понад 100 фахівців і обслуговуючого персоналу. Є 5 дошкільних дитячих закладів.

Діти жителів селища здобувають освіту в 3 середніх, 2 восьмирічних, 3 початкових школах та школі робітничої молоді, де навчається понад 2 тис. учнів. Діє філіал Каховської дитячої музичної школи. Загін педагогів налічує 126 чоловік. При середній школі № 1 створено краєзнавчий та історичний музеї. Більшість випускників шкіл залишається працювати у радгоспах і на підприємствах рідного селища, здобуваючи заочно освіту у вищих і середніх спеціальних навчальних закладах.

Звання культосвітнього закладу відмінної роботи присвоєно Новомаячківському будинку культури, який має зал на 400 місць. При будинку культури та 3 клубах успішно працюють гуртки художньої самодіяльності — український і російський хори, ансамбль бандуристів, драматичний і танцювальний колективи. Загальна кількість учасників їх перевищує 200 чоловік. Звання закладу відмінної роботи носить і одна з селищних бібліотек (всього їх у Новій Маячці 6, у т. ч. 4 шкільні). Фондами бібліотек користуються близько 6 тис. читачів. Багато жителів постійно відвідують книгарню. Немає у селищі родини, що не передплачувала б періодичної преси. Діють широкоекранний та літній кінотеатри. Любить новомаячківська молодь спорт. У селищі збудовано стадіон на 1,5 тис. місць.

Генеральний план забудови Нової Маячки розрахований на 25 років. Центр буде забудований двоповерховими житловими будинками, магазинами, культурно-освітніми закладами. Неподалік Нової Маячки завершується спорудження нового соціалістичного селища Щасливого — центральної садиби радгоспу «Батьківщина». Тут буде збудовано 20,4 тис. кв. метрів житлової площі, а також 120 котеджів для переселенців з усіма комунальними вигодами. 1970 року у 50 будинках з'явилися новосели.

Історія Нової Маячки у радянський час є наочним підтвердженням того, як поступово зникають відмінності між містом і селом, як втілюються в життя ленінські заповіти.

М. В. СТЕЦЕНКО

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНИХ І СІЛЬСЬКИХ РАД ЦЮРУПИНСЬКОГО РАЙОНУ

БРИЛІ́ВКА — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване за 50 км від районного центру. Залізнична станція. Дворів — 600, населення — 3054 чоловік.

В селищі розміщені високомеханізоване спеціальне будівельно-монтажне управління № 20 «Херсонводбуду», пересувна механізована колона № 27, автотранспортна контора «Херсонводбуду», хлібоприймальний пункт. 45 передовиків виробництва нагороджені урядовими нагородами, в т. ч. бульдозерист К. І. Марченко (нині пенсіонер) удостоєний ордена Леніна.

Діють середня школа, де навчається 636 учнів і працює 49 учителів, клуб із залом на 250 місць, 3 бібліотеки. Є дільнична лікарня на 25 ліжок з поліклінічним відділенням, два дошкільні дитячі заклади. Прокладено водопровід.

Брилівка — дуже молодий населений пункт. В 1943 році на пустирі поблизу залізничної станції почалося спорудження хлібоприймального пункту. Будівельникам доводилося жити в бліндажах і землянках. У 1945 році виросли перші житлові будинки. В 1951 році з'явилася перша вулиця. З цього часу розпочалася посадка зелених насаджень. Сучасне селище — це квітучий сад. Розбито гарний парк, у якому розведено павичів, цесарок. Жителі борються за присвоєння Брилівці звання селища комуністичної праці і побуту. В селищі працюють 138 комуністів, 589 комсомольців.

КОСТОГРИ́ЗОВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 26 км від районного центру і за 10 км від залізничної станції Раденськ на лінії Херсон—Джанкой. Дворів — 838, населення — 1924 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Поди.

У Костогризовому розміщена центральна садиба радгоспу «Золоті піски», за яким закріплено 3,3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 791 га орної землі. Радгосп має 480 га виноградників, 1009 га садів, 51 га зрошуваних земель. Виробничий напрям — виноградарство і садівництво. Є лісництво. За високі показники у розвитку сільськогосподарського виробництва урядових нагород удостоєно 8 жителів.

Діють середня школа, де навчається 374 учні і працює 24 учителі, клуб із залом на 150 місць, бібліотека, а також медичний пункт. Прокладено водопровід.

У селі працюють 58 комуністів, 150 комсомольців.

Письмові згадки про село зустрічаються в історичних документах з 1796 року.

Радянську владу в селі встановлено у січні 1918 року.

На фронтах Великої Вітчизняної війни боролися проти ворога 334 вихідці з села, з них 197 загинуло. 117 чоловік нагороджені орденами й медалями. Поблизу с. Подів, у кургані знайдено сарматське поховання.

ПІДСТЕ́ПНЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру і за 6 км від залізничної станції Цюрупинськ на лінії Херсон—Джанкой. Дворів — 215, населення — 642 чоловіка. Сільраді підпорядковано селище Цюрупинськ, села Піщанівка і Саги.

У селі розміщений 3-й відділок винрадгоспу «Цюрупинський» (центральна садиба його у Цюрупинську). За трудові успіхи 33 трудівники відділку відзначені урядовими нагородами.

І. І. Бойко — Герой Радянського Союзу, уродженець с. Сагів. Фото 1943 р.

Працюють восьмирічна школа, в якій 13 учителів навчають 166 учнів, будинок культури із залом на 300 місць, бібліотека, медичний пункт, дитячі ясла. За післявоєнні роки в селі споруджено 158 житлових будинків.

У селі працюють 17 комуністів, 54 комсомольці.

Підстепне засновано в другій чверті XIX ст. переселенцями з Пензенської і Калузької губерній, Правобережної України й Молдавії.

Радянську владу в селі встановлено у січні 1918 року.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билося проти ворога 92 жителі села, з них 52 відзначені бойовими нагородами. На честь 60 загиблих споруджено меморіальний комплекс. Уродженець с. Сагів І. І. Бойко за мужність і героїзм, виявлені в роки Великої Вітчизняної війни, удостоєний звання Героя Радянського Союзу.

ПО́ДО-КАЛИ́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 45 км від районного центру і за 15 км від залізничної станції Великі Копані на лінії Херсон—Джанкой. Дворів — 553, населення — 1637 чоловік.

В селі міститься центральна садиба радгоспу «Прапор комунізму», який обробляє 3,8 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3,4 тис. га орної землі, з них 562 га зрошуваної, 332 га пасовиськ, 92 га лісонасаджень, 71 га садів.

Виробничий напрям радгоспу, що має 2 відділки,— зерно-м'ясо-молочний.

Трудові успіхи 25 передовиків радгоспного виробництва відзначені орденами й медалями Союзу РСР, у т. ч. орденом Леніна нагороджені чабан П. І. Родіонов, колишній голова колгоспу О. Я. Титов, а також керівник овочівницької бригади В. І. Самборський, якому 1971 року вручено орден Жовтневої Революції. Колишньому чабану радгоспу, нині пенсіонеру І. С. Самойлову в 1958 році присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Діють восьмирічна й початкова школи, де навчається 354 учні і працює 20 учителів, клуб із залом на 200 місць, бібліотека, медичний пункт.

У селі працюють 75 комуністів, 89 комсомольців.

Село засноване 1824 року, коли сюди переселилася частина жителів з Казачих Лагерів і Великих Копанів.

Радянську владу в селі встановлено у січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 339 жителів боролися проти німецько-фашистських загарбників, з них 280 чоловік нагороджені орденами й медалями.

Встановлено пам'ятник комуністу, партизану Д. Н. Іванченку, закатованому білогвардійцями у 1919 році.

РА́ДЕНСЬК — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від районного центру. Залізнична станція. Дворів — 1040, населення — 3819 чоловік. Сільраді підпорядковане село Пролетарка.

Місцевий винрадгосп «Раденський» обробляє 3068 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1580 га орної землі, з них 471 га — зрошуваних. Є 756 га виноградників, 352 га садів.

Головною галуззю господарства, що має 3 відділки, є виноградарство, садівництво, а також тваринництво м'ясо-молочного напряму.

З допоміжних підприємств працюють ремонтні майстерні, консервний цех для переробки овочів та фруктів, холодильник на 600 тонн продукції. В селі діє лісництво.

За високі показники в розвитку сільськогосподарського виробництва 18 працівників радгоспу відзначені урядовими нагородами, в т. ч. чабан Ф. В. Дубина орденом Леніна. 10 працівників радгоспу були учасниками ВДНГ.

Є середня школа, в якій 39 учителів навчають 675 учнів, клуб із залом на 250 місць, бібліотека. Відкрито амбулаторію.

В Раденську працюють 89 комуністів, 252 комсомольці.

Село згадується з 1796 року.

Радянську владу в селі встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 476 жителів брали участь у боях проти німецько-фашистських загарбників, 230 з них нагороджені бойовими нагородами. На честь 208 загиблих воїнів споруджено обеліск і пам'ятник.

Поблизу Раденська виявлено рештки поселення доби неоліту, а також ливарні форми й металеві речі доби пізньої бронзи.

СОЛОНЦІ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 7 км від районного центру і за 14 км від залізничної станції Цюрупинськ. Дворів 378, населення — 1236 чоловік. Сільраді підпорядковано селище Підлісне.

В селі розміщений відділок № 1 винрадгоспу «Цюрупинський». Спеціалізація відділку — виноградарство, овочівництво і тваринництво. За досягнуті успіхи в розвитку сільського господарства 5 працівників відділку відзначені урядовими нагородами.

Збирання винограду в радгоспі «Раденський». Село Раденськ, 1969 р.

Працюють восьмирічна школа, в якій 12 учителів навчають 190 учнів, будинок культури із залом на 300 місць, бібліотека, медичний пункт.

У селі працюють 29 комуністів, 39 комсомольців.

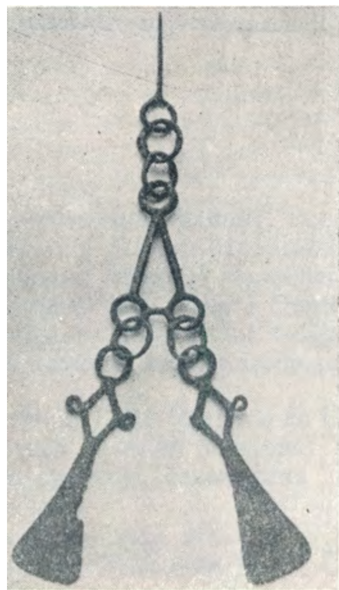
Село засноване в 40-х роках XIX ст. Навколо нього розміщено понад 10 невеликих солоних озер, в яких раніше добували сіль, звідси й назва села.

Радянську владу в селі встановлено у січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 127 жителів боролися проти німецько-фашистських загарбників, 67 чоловік відзначені бойовими нагородами. Не повернулося з фронтів війни 80 чоловік.

Поблизу Солонців виявлено поховання доби пізньої бронзи.

Бронзова прикраса II тисячоліття до н. е., знайдена поблизу с. Солонців. Фото 1972 р.

СТАРА́ МАЯ́ЧКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 45 км від районного центру і за 12 км від залізничної станції Брилівка. Дворів — 425, населення — 1720 чоловік. Сільраді підпорядковані селище Ювілейне і село Дружне.

В селі розміщені 1-й та 2-й відділки радгоспу ім. Шевченка, за якими закріплено 3,3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2 тис. га орної землі. 600 га землі зрошується водами Північно-Кримського каналу. Напрям господарства — виробництво зерна і м'ясо-молочної продукції. Головною зерновою культурою є пшениця. Керуючий 2-м відділком М. Ю. Зибницький нагороджений орденом Жовтневої Революції.

С. М. Ільченко — Герой Радянського Союзу, уродженець с. Старої Маячки. Фото 1944 р.

В селі є районне відділення «Сільгосптехніки».

Діють початкова школа, в якій 3 учителі навчає 68 учнів, будинок культури із залом на 250 місць, бібліотека, амбулаторія.

В Старій Маячці працюють 79 комуністів, 209 комсомольців.

Село засновано 1810 року.

Радянську владу в селі встановлено у січні 1918 року.

Під час громадянської війни 30 жителів Старої Маячки боролися проти інтервентів і білогвардійців у партизанському загоні на чолі з П. І. Тараном. Партійний осередок організовано у 1921 році. Перша сільськогосподарська артіль «Червоний Маяк» створена 1923 року.

На фронтах Великої Вітчизняної війни боролися проти ворога 400 жителів села, 250 чоловік загинуло. Бойових нагород удостоєно 60 воїнів. Уродженцю села С. М. Ільченку за мужність і героїзм, виявлені в роки війни, присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

ТАРА́СІВКА (до 1921 року — Брилівка), село, центр сільської Ради, розташоване за 40 км від районного центру і за 9 км від залізничної станції Брилівка. Дворів — 506, населення — 1863 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Ленінка, Мирне, Привітне, Клини.

В Тарасівці розміщена центральна садиба радгоспу «Іскра», за яким закріплено 6,3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 5,9 тис. га орної землі (1145 га зрошуваної), 98 га садів. Напрям господарства, що має 3 відділки,— насінницький. Головна культура — озима пшениця. Вирощується також ячмінь, овес, просо, кукурудза. Господарство має механізовану птахоферму.

На території Тарасівської сільської Ради розміщена Брилівська дослідна станція зрошення, створена 1927 року. В її користуванні — 1302 га землі, в т. ч. 622 га зрошуваної. До організації Українського науково-дослідного інституту зрошуваного землеробства вона була основною дослідною установою по зрошенню посушливих земель Півдня України.

За успіхи в сільськогосподарському виробництві 19 трудівників радгоспу нагороджені орденами та медалями СРСР.

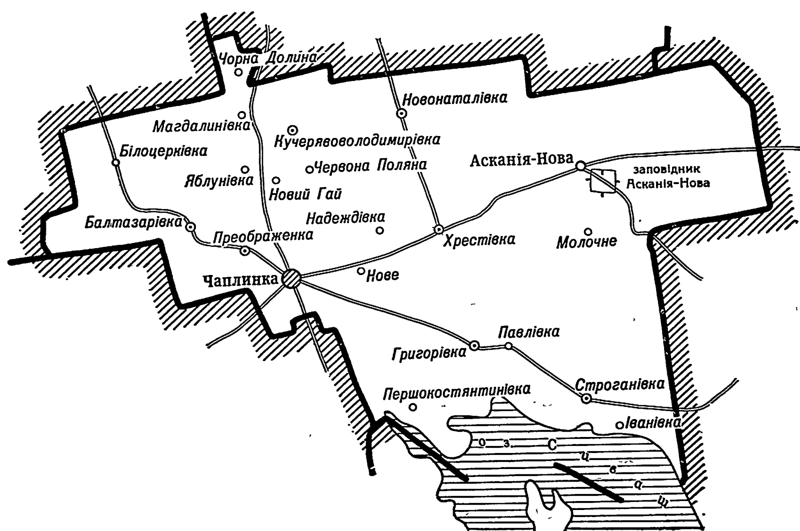
Є в Тарасівці середня школа, де 32 учителі навчають 474 учні, будинок культури із залом на 250 місць, бібліотека, медичний пункт.

У селі працюють 78 комуністів, 194 комсомольці.

Село засновано 1845 року переселенцями з сусідніх населених пунктів. Радянську владу встановлено у січні 1918 року.

В роки Великої Вітчизняної війни 217 жителів Тарасівки билися проти німецько-фашистських загарбників, 103 з них загинуло, 114 чоловік відзначені бойовими нагородами. Загиблим встановлено пам'ятник і меморіальну дошку.

ЧАПЛИНСЬКИЙ РАЙОН

Площа району — 1,7 тис. кв. км. Населення — 32,6 тис. чоловік, у т. ч. сільського 22,3 тис. чоловік (68,7 проц.), міського 10,3 тис. чоловік (31,3 проц.). Густота населення 19,5 чоловіка на кв. км. 2 селищним та 7 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковано 55 населених пунктів. У районі—52 первинні партійні, 57 комсомольських і 78 профспілкових організацій. Тут налічується 8 радгоспів і 10 колгоспів. Працює Український науково-дослідний інститут тваринництва степових районів ім. М. Ф. Іванова «Асканія-Нова» (розташований у смт Асканія-Нова). За господарствами закріплено 134,1 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. орної землі — 125,5 тис. га. Основний напрям економіки району — зернові культури і м'ясо-молочне тваринництво. Є 4 промислові підприємства. Населення обслуговує 43 медичні заклади. У 39-ти загальноосвітніх школах, у т. ч. 5 середніх, 12 восьмирічних, 21 початковій і вечірній навчається 6717 учнів. Працюють 9 будинків культури, 10 клубів, 23 бібліотеки, 50 стаціонарних кіноустановок. На території району є 39 пам'ятників радянським воїнам, що загинули в роки Великої Вітчизняної війни, 5 пам'ятників В. І. Леніну.

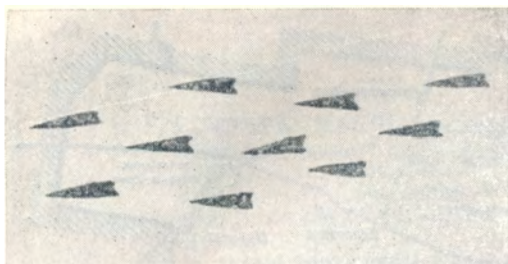
ЧА́ПЛИНКА

Чаплинка — селище міського типу, центр однойменного району. Розташована за 141 км від Херсона, на перехресті автошляхів Асканія-Нова — Каланчак та Каховка — Перекоп. Відстань до залізничної станції Каланчак 16 км. Населення 6638 чоловік. Селищній Раді підпорядковані села Нове і Червоний Яр.

Про заселення цієї місцевості в давні часи свідчать досліджені скіфські курганні поховання IV—II ст. ст. до н. е., а також античні вироби (амфори і буси) цього періоду[1].

Чаплинка виникла в 1794 році на чумацькому шляху від Каховки до Перекопу. Її заснували 25 родин турбаївських селян, висланих у степи північної Таврії за участь у повстанні 1789—1793 рр.[2]. Походження сучасної назви села пов'язано

[1] Журн. «Вестник древней истории», 1970, № 1, карта між стор. 114—115.
[2] «Известия Таврической ученой архивной комиссии», 1896, № 25, стор. 92.

Скіфські бронзові наконечники стріл IV ст. до н. е.

Глиняна посудина доби бронзи (II тис. до н. е.). Смт Чаплинка. Фото 1970 р.

з Великим Чапельським подом, біля якого воно розташоване. Поступово село зростало. 1822 року в ньому налічувалося 135 дворів та 790 жителів[1]. За сільською общиною було закріплено 22 737 десятин землі, але селяни не могли її обробити, бо не мали достатньої кількості тягла й реманенту. Збереглися перекази про особливо тяжкі перші роки, коли не було колодязів і переселенці возили воду з Дніпра на волах. Вони сіяли пшеницю, жито, ячмінь, овес, займалися скотарством, розводили, головним чином, овець та іншу худобу.

Під час Кримської війни 1853—1856 рр. Чаплинка стала одним з перевалочних пунктів постачання російських військ. Селяни кіньми і волами транспортували провіант і снаряди з Каховки в Сімферополь і Севастополь, а звідти вивозили поранених.

Село, яке стало волосним центром, весь час зростало. На початку XX ст. тут налічувалося близько 5 тис. жителів, були млин та 27 вітряків, які належали місцевим багатіям, торгувало 10 приватних крамниць, річний товарооборот їх не перевищував 100 тис. крб. Відбувалось кілька великих ярмарків на рік, кожного тижня — базари. Діяли також поштово-телеграфне відділення й поштова станція. Проте ні місцеві, ні повітові власті не дбали про впорядкування села, розвиток охорони здоров'я, освіти й культури. В селі переважали низенькі глинобитні хатини. Напівголодне існування, антисанітарні умови життя спричинювали різні захворювання та епідемічні хвороби. Переважна більшість дітей шкільного віку не вчилася, бо в селі тільки 1860 року з'явилось сільське початкове училище. Навіть через 26 років після його відкриття з 4445 чоловік населення письменних налічувалося лише 172 чоловіка, в т. ч. — 4 жінки. 1890 року тут навчалося 114 дітей[2].

За указом 1866 року жителі Чаплинки, які належали до колишніх державних селян, мусили щорічно вносити до казни викупні платежі — 5,2 тис. крб. за земельні ділянки, які вони одержали в безстрокове користування. Крім того, селяни сплачували 9790 крб. різних податків, що непосильним тягарем лягали на їх плечі[3].

За переписом 1884 року в Чаплинці налічувалося 516 господарств. З цієї кількості 46 зовсім не мали посівів (в них було лише 11 коней), 17 сіяли до 5 десятин, 72 двори — 5—10 десятин, 219 середняцьких господарств обробляли 10—25 десятин. Переважна більшість з них мала 1—2 голови робочої худоби. 135 куркульських сімей засівали 30—50 десятин, 27 найбагатших родин села прибрали до своїх рук понад 50 десятин кожна, їм належало близько ста коней, жниварки, плуги та інший інвентар. Вони орендували значно більше землі, ніж одержали надільної. А тим часом у селі було 175 господарств, що не мали знарядь для обробітку землі.

Селяни, які не могли обробити землю, здавали її в оренду місцевим багатіям, шукали заробітків у поміщицьких економіях та куркульських господарствах. Тривалість робочого дня залежала від сваволі поміщика й куркуля. Наймити працювали від зорі до зорі по 16—18 годин на добу. Жили в бараках і землянках. Тяжка праця оплачувалася дуже низько: в літній час чоловіки одержували 10 крб., жінки — 6 крб. на місяць.

Тяжке економічне становище, посилення соціального гніту породжували невдоволення селян існуючим ладом. Особливо гострого характеру набув селянський рух

[1] ЦДВІА СРСР, ф. ВУА, спр. 21 476, арк. 1.

[2] Учебные заведения Одесского учебного округа, состоящие в ведении дирекций народных училищ, вып. 3, стор. 53.

[3] Сборник статистических сведений по Таврической губернии, т. 2, таблиці А-2, А-3; Б—16.

у Дніпровському повіті в роки першої російської революції 1905—1907 рр. Під час заворушень, в яких брали участь і селяни Чаплинки, вони забирали в маєтках поміщика Фальц-Фейна і розподіляли між собою зерно, худобу, сільськогосподарський інвентар.

Столипінська аграрна реформа прискорила процес збагачення купки глитаїв і зубожіння основної маси селян. Наприкінці 1906 року недалеко від Чаплинки виникло два великі хуторські господарства куркулів Гришків, які згодом стали найбільшими у волості — мали 660 десятин кращої землі, 110 коней, 60 корів, 200 свиней. Протягом сезону в них працювало 80—100 наймитів. Основна ж маса селян обробляла від однієї до чотирьох десятин землі. Майже третина селян постійно перебували на заробітках поза межами села.

З початком першої світової війни більшість працездатного чоловічого населення мобілізували до армії. Нестача робочих рук призвела насамперед до значного скорочення посівних площ і занепаду селянських господарств.

На початку березня 1917 року селяни дізналися про повалення самодержавства. Але невдовзі вони переконалися, що між політикою царизму й буржуазного Тимчасового уряду різниці, власне, немає.

Тому з великою радістю зустріли трудящі маси звістку про перемогу Жовтневого збройного повстання у Петрограді. В січні 1918 року в селі проголошено Радянську владу, створено Раду селянських депутатів. Куркулів позбавляли нетрудових земель, тягла й реманенту. Все це розподілялося між біднотою. Але в квітні 1918 року австро-німецькі війська захопили село.

Дуже активні бойові операції здійснювали партизанські загони Дніпровського повіту. У Чаплинці виник великий партизанський загін, який об'єднав повстанців сусідніх сіл та містечок: Володимирівки, Хорлів, Олешок, Каланчака, Громівки, Чалбас, Бугаївки. У загоні, чисельність якого доходила до 2 тис. чоловік, були піхота і кавалерія, кулеметна команда. До Чаплинки прибув і Олешківський партизанський загін, очолений членом підпільного більшовицького комітету Поповицьким[1].

Повстанці одразу ж почали готуватися до бою з ворогом. Навколо села день і ніч копали окопи, населення допомагало кіньми, фуражем, продовольством. І коли спостерігачі, що чергували на дзвіниці, побачили ворожу кавалерію, «Чаплинський повстанський фронт» прийшов у рух. Розгорівся запеклий бій, у якому карателі були розгромлені. Понад тридцять коней з сідлами, багато гвинтівок і патронів — такі трофеї партизанів. Через два дні нові ворожі сили знову підійшли до села і повели наступ на повстанців. Кілька разів ворог підіймався в атаку, все ближче підбираючись до переднього краю оборони повстанців. Тоді комуніст Л. В. Баржак повів у контратаку кінноту. Вона зім'яла фланги ворогів і захопила їх гармати[2].

За постановою Одеського підпільного обкому партії усі сили придніпровських більшовиків мобілізовувались на підтримку чаплинських повстанців. Комуністи Херсонщини були відряджені в села Дніпровського повіту для подання допомоги чаплинцям та створення нових партизанських загонів. Херсонський підпільний комітет КП(б)У направив на допомогу чаплинцям робітничу дружину на чолі з більшовиком О. Гончаровим[3].

Коли війська ворога були відкинуті за межі повіту, тоді повернувся в Олешки й загін підпільного повіткому. В селі створюється волосний ревком. Але незабаром білогвардійський загін, що прибув з Криму, зайняв район Армянська — Перекопа — Чаплинки. Проти ворога знову розгорнулася повстанська боротьба.

Ще наприкінці 1918 року в Каланчак нелегально прибув П. І. Таран, згодом обраний командиром об'єднаних партизанських сил Дніпровського повіту, які

[1] Українська РСР в період громадянської війни 1917—1920 рр., т. 2, стор. 150.
[2] С. И. Ракша. Днепровцы, стор. 24—28; журн. «Новый мир», 1959, № 11, стор. 89—91.
[3] Українська РСР в період громадянської війни 1917—1920 рр., т. 2, стор. 148, 150.

завдали кілька поразок білогвардійцям. 21—22 січня 1919 року партизани розгромили в районі Олешок—Чаплинки великий загін ворога під командуванням генерала Аджієва, який покінчив самогубством. До Перекопа з 500 білогвардійських офіцерів дісталося близько 100.

Активні бойові операції партизанів у районі Чаплинки перешкоджали денікінцям проводити мобілізацію у т. зв. добровольчу армію, відволікали частину сил білогвардійців і перешкоджали їх з'єднанню з інтервентами Антанти в районі Каховки—Херсона. Наприкінці лютого 1919 року партизани визволили від білогвардійців ряд населених пунктів, у т. ч. й Чаплинку[1]. 16 березня 1919 року денікінський полковник Коновалов повідомляв у свій штаб, що «в районі Дніпровського повіту повстанські загони з кожним днем зміцнюються і набувають військової організації... Головне в цьому районі і, мабуть, в усьому Дніпровському повіті — це село Чаплинка, яке є вогнищем і базою місцевих більшовицьких організацій»[2].

Наприкінці травня 1919 року загони Махна по-зрадницькому залишили фронт і відкрили денікінській кінноті шлях у тил радянських військ, які були змушені відступити. Наприкінці червня Чаплинський повстанський загін під натиском переважаючих сил денікінців залишив Чаплинку. Командир загону більшовик Л. В. Баржак повів бійців у напрямі с. Чалбасів для з'єднання з іншими загонами, що відходили до Херсона[3].

Для роботи у тилу ворога залишилася група активістів на чолі з більшовиком Д. Л. Толочним. Проте необізнаність з формами й методами підпільної роботи призвела до провалу групи. Денікінці схопили Д. Л. Толочного і його товаришів. Без слідства й суду в катівнях білогвардійської контррозвідки були замучені, зарубані шаблями або розстріляні сільські активісти С. С. Байбуза, С. А. Грабко, К. Є. Козуб, І. П. та С. П. Мальченки, Н. М. Романенко, Т. К. Тетюха, та інші[4].

За постановою Одеського обкому КП(б)У, 2 червня 1919 року партизанський загін Придніпров'я, куди влився і загін чаплинців, був перетворений на 1-й Дніпровський селянський полк, реорганізований потім у 517-й стрілецький полк 58-ї стрілецької дивізії[5]. Полк налічував 800 багнетів і два кінні ескадрони. В складі групи військ Й. Е. Якіра він зробив героїчний багатокілометровий похід і, об'єднавшись з північними частинами Червоної Армії, брав участь у визволенні Києва від денікінців, громив білополяків під Києвом, Коростенем і на р. Бузі у 1920 році[6].

У боях проти ворогів Радянської влади геройськи загинули славні командири Дніпровського полку, чаплинці Л. В. Баржак та П. М. Кулик, багато бійців колишнього Чаплинського партизанського загону. Командира батальйону Н. М. Кострикова за мужність і відвагу нагороджено в 1920 році орденом Червоного Прапора.

Від денікінців Чаплинка була визволена Червоною Армією в грудні 1919 року. Протягом січня—березня 1920 року тут точилися бої з білогвардійцями, що засіли за Перекопським укріпленням. 11 березня денікінці, зламавши опір частин Перекопської групи, що йшла на Джанкой, ударили в тил і фланги радянських військ, а наступного дня захопили Чаплинку[7].

Запеклі бої з білогвардійцями йшли в районі села та Першокостянтинівки в кінці березня. Близько 500 ворожих вершників почали обходити фланг частин естонської дивізії, що тримала тут оборону. На допомогу їм прийшли кіннотники В. М. Примакова. В розпал бою сюди наспіли частини 1-ї та 3-ї кавалерійських бригад під командуванням П. О. Сметанникова. Втративши близько 200 вершників і 50 підвід, ворог панічно відступив за Перекоп.

[1] Н. И. Супруненко. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине, стор. 146.
[2] Гражданская война на Украине, т. 1, кн. 2, стор. XXXIX.
[3] Журн. «Новый мир», 1959, № 11, стор. 103, 104.
[4] ЦДАЖР УРСР, ф. 257, оп. 1, спр. 79, арк. 35—40, 95, 96, 102—109, 113—127.
[5] Херсонський облдержархів, ф. Р-3131, оп. 1, спр. 191, арк. 30, 31.
[6] Журн. «Новый мир», 1959, № 12, стор. 171.
[7] Українська РСР в період громадянської війни 1917—1920 рр., т. 3, стор. 187, 188.

13 квітня 1920 року почався наступ Перекопської групи 13-ї армії на укріплення врангелівців. Того дня над Чаплинкою стався повітряний бій, під час якого ворожі літаки скинули на село кілька бомб. Щоб вийти у тил Перекопської групи червоних військ, ворог на світанку 17 квітня висадив у районі Хорлів десант. Йому вдалося вийти на лінію Чаплинка — Преображенка. Тут червоні козаки, підтримані броньовиками, вдарили по білогвардійцях і примусили їх відступити до Перекопу[1]. На початку червня переважаючі сили противника, незважаючи на великі втрати, стали тіснити радянські війська і 11 червня зайняли Чаплинку[2].

Червоні війська вступають у с. Чаплинку. Жовтень 1920 р.

Готуючись до остаточного розгрому білогвардійців, війська Південного фронту групувалися на визначених командуванням ділянках. Лівобережна група 13-ї армії розташувалася на лінії Славгород—Мечетня—Чаплинка і далі на південь[3]. З початком контрнаступу Червоної Армії проти Врангеля, у жовтні окрема кавалерійська бригада 6-ї армії просувалася на Чаплинку. Сюди мала підійти і 4-а кавалерійська дивізія Першої Кінної армії[4].

Після успішних боїв частини Каховської групи радянських військ 29 жовтня оволоділи населеними пунктами Анциферовим, Балтазарівкою, Маслівкою, Волковським і продовжували просування на Чаплинку, де зосереджувались залишки розгромлених ворогів. 30 жовтня 1920 року Чаплинка була визволена[5]. В будинку колишньої волосної управи розмістився штаб 51-ї стрілецької дивізії під командуванням В. К. Блюхера. 9 листопада 1920 року Червона Армія оволоділа укріпленнями Перекопу. В 1967 році, на честь 50-річчя Радянської влади, в Чаплинці відкрито пам'ятник героєві громадянської війни В. К. Блюхеру, якого за штурм Перекопу було нагороджено орденом Червоного Прапора.

Після переможних боїв Червоної Армії і визволення села у Чаплинці відновилася Радянська влада. На початку листопада виник волревком, який став організатором продовольчої допомоги сім'ям червоноармійців, а біднякам — посівним матеріалом і тяглом. З величезними труднощами селяни засіяли свої ділянки, адже в пограбованому інтервентами й білогвардійцями селі майже не лишилося худоби та інвентаря. В грудні 1920 року створено партійний осередок, до якого входило 13 членів і кандидатів у члени партії. В цей же час утворилась спілка молоді, що об'єднала 30 юнаків і дівчат. Було відкрито сельбуд і 6 хат-читалень[6]. Під керівництвом партійного осередку селяни повели наступ на розруху, почали відбудову сільського господарства, яке зазнало великих збитків у роки громадянської війни.

Влітку 1921 року багато посівів зернових загинуло від посухи. Люди залишилися без хліба. На допомогу прийшла Радянська влада. В селі відкрили пункт громадського харчування, хліборобам допомогли насінням. КНС (створений наприкінці 1920 року) організував супряги. Вжиті заходи сприяли тому, що більша частина земель, у т. ч. бідняцьких та сімей червоноармійців, була засіяна.

Дбаючи про якнайшвидшу відбудову бідняцьких і середняцьких господарств та поступовий перехід до виробничої кооперації, комуністи з допомогою волвиконкому

---

[1] Українська РСР в період громадянської війни 1917—1920 рр., т. 3, стор. 190, 191.
[2] Херсонський облдержархів, ф. Р-1673, оп. 1, спр. 2, арк. 14.
[3] Українська РСР в період громадянської війни 1917—1920 рр., т. 3, стор. 399.
[4] И. С. Коротков. Разгром Врангеля, стор. 208, 209, 215.
[5] Гражданская война на Украине, т. 3, стор. 669, 672.
[6] Херсонський облдержархів, ф. Р-3131, оп. 1, спр. 3, арк. 1, 11.

і членів КНС створювали кооперативні товариства. Протягом 1920—1922 рр. в селі виникли сільськогосподарське кредитне товариство, каса взаємної допомоги, членами якої було 250 селян, відновило роботу споживче товариство, діяла майстерня для ремонту сільськогосподарського інвентаря. Через них селяни діставали допомогу в ремонті сільськогосподарських знарядь, грошові та насіннєві позички тощо. Завдяки наполегливій роз'яснювальній роботі комуністів серед бідноти, 1921 року на базі ліквідованих куркульських господарств створюється сільськогосподарська трудова артіль «1-а Новопокровська», згодом перейменована на комуну ім. Воровського. Вона мала 450 десятин землі, 19 коней, 21 корову, 14 свиней, 30 овець, вітряка, 3 букери, жниварку, молотарку та інший реманент[1]. Їй передали також десять будівель, в т. ч. три житлові.

Приділялася увага розвитку промисловості. В селі стали до ладу невеликі підприємства, на яких було зайнято 38 робітників, діяло два парові млини[2].

Під керівництвом партійного осередку працював комсомольський. Його в 1922 році очолив молодий комуніст М. Ф. Скаба. Комсомольці організовували недільники, під час яких було споруджено народний будинок, у центрі села розбито парк. Комсомольці і молодь брали активну участь у художній самодіяльності, допомагали виявляти надлишки хліба у куркулів, разом з уповноваженим по боротьбі з бандитизмом—комсомольцем І. С. Нечаєм виходили на охорону села.

Радянські органи влади багато робили для налагодження охорони здоров'я трудящих, дбали про розвиток освіти та культури. В березні 1921 року відбулися вибори до волосного відділення профспілки працівників освіти й соціалістичної культури, обрано культосвітню комісію. У листопаді 1922 року відбувся волосний з'їзд працівників шкіл, де вони звітували про перші успіхи своєї роботи. В селі на той час працювало три початкові школи, бібліотека, хата-читальня, самодіяльний театр та народний будинок.

У роки відбудовного періоду в Чаплинці серед дорослих ще налічувалося понад 600 чоловік, які не знали грамоти. Для ліквідації неписьменності партосередок створив комісію, залучив до цієї роботи всіх учителів, партійний і комсомольський актив. При трудовій школі № 1 відкрився лікнеп, а при школі № 3 гурток для малописьменних. В них навчалося одночасно 358 чоловік.

У 1923 році створено Чаплинський район Херсонського округу. Село стало районним центром. В ньому налічувалося 1098 дворів, проживало 5295 чоловік. Перетворення Чаплинки на районний центр сприяло впорядкуванню й розвиткові села, посиленню діяльності партосередку, комнезаму і сільської Ради, до складу якої у 1924 році було обрано 2 робітників та 22 бідняків, 11 середняків. Серед депутатів було п'ять комуністів і комсомольців[3]. Районний земельний відділ допоміг земельній комісії сільради в переділі землі, організації курсів і гуртків для підвищення знань з агротехніки.

Коли в січні 1924 року до села дійшла сумна звістка про смерть В. І. Леніна, в сельбуді відбулося траурне засідання, на якому трудящі Чаплинки поклялися виконати заповіти вождя. У ці дні 75 незаможників об'єдналися в ТСОЗ «По шляху Леніна», 25 інших господарств утворили ТСОЗ «Червоний хлібороб». Їх організаторами були комуністи І. А. Зінченко, І. Й. Мальченко, Г. Д. Руль.

Партія і Радянський уряд подавали першим колективним об'єднанням всебічну допомогу — першочергово забезпечували молотарками та іншими сільськогосподарськими машинами. З трьох машинно-тракторних товариств, створених у районі, одне розмістилося в Чаплинці. Допомагали незаможникам і радгоспи. Так, до початку осінньої сівби радгосп ім. Карла Маркса с. Балтазарівки обробив біднякам с. Чаплинки 75 десятин землі.

[1] З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 1, стор. 268.
[2] Херсонський облдержархів, ф. Р-1196, оп. 1, спр. 14, арк. 12.
[3] Там же, ф. Р-326, оп. 2, спр. 15а, арк. 307.

З метою пропаганди переваг колективних форм господарювання у Чаплинці організовувались районні сільськогосподарські виставки. Перша відбулася наприкінці серпня 1924 року. За кращі досягнення вручалися похвальні листи та премії натурою. Успіхи, здобуті в розвитку народного господарства, демонструвалися на виставці в червні 1926 року. На ній були представлені коні, велика рогата худоба, свині й вівці. Переможцям тоді вручили 50 похвальних листів і 36 премій[1].

Велика роз'яснювальна робота і організаторська діяльність партійних й радянських органів, спрямована на створення колективних господарств, дала добрі наслідки. Протягом 1927—1929 pp. 130 селянських дворів Чаплинки об'єдналися в 7 колективних господарств і ТСОЗів — «Згода», «Селянин», «Червоний плугатар», «Червоний трудовик», ТСОЗ ім. Сталіна тощо. У червні 1929 року чотири ТСОЗи було перетворено на сільськогосподарські артілі, які об'єднали 79 селянських господарств, за ними було закріплено 1116 га землі, вони мали 26 коней, 3 трактори. А за станом на 31 березня 1931 року на території села господарювало 14 колгоспів[2]. Найбільшими з них були: «По шляху Леніна», ім. Сталіна, «Шлях до комуни», «Червоний хлібороб».

Колективізація в Чаплинці відбувалася у жорстокій класовій боротьбі. Куркулі чинили шалений опір, відмовлялися сплачувати продподаток, ховали хліб у ямах, гноїли його, а то й розкидали зерно на неораній ниві, саботували посівні кампанії[3]. Під керівництвом партійної організації місцева біднота, колгоспники, середняки повели рішучу боротьбу проти куркулів.

Велика роль у масовій колективізації села та організаційно-господарському зміцненні артілей належала Чаплинській МТС, створеній 1930 року, і її політвідділу, який проводив наради механізаторів, партгрупоргів, збори комсомольців та колгоспного активу. З 1933 року політвідділ видавав газету «За більшовицькі колгоспи». За допомогою колгоспників політвідділ Чаплинської МТС викрив зграю куркулів і підкуркульників, які певний час орудували в артілях «Червоний хлібороб» та «13-річчя Жовтня». Куркулям вдалося пролізти до керівних органів артілі. Вороги систематично розкрадали громадське майно, влаштовували масові падежі худоби. Під час перевірки було виявлено, що рахівник колгоспу, розкуркулений свого часу і прийнятий правлінням артілі «13-річчя Жовтня» на відповідальну роботу, за короткий строк викрав з господарства віялку, хомути, коси, сховав у ямах 200 пудів краденого хліба[4]. В артілях села було запроваджено суворий режим економії, відрядну оплату праці й розподіл прибутків за трудоднями, створено постійні рільничі й тваринницькі бригади.

Під керівництвом партійної організації МТС стала справжньою кузнею колгоспних кадрів. Тут на курсах удосконалювали свою кваліфікацію голови артілей, бригадири, завідуючі фермами, бухгалтери, рахівники, набували майстерності трактористи. Виховна робота партійної організації серед колгоспного селянства та допомога МТС дали добрі наслідки. Зросли врожаї зернових і технічних культур, підвищилась продуктивність громадського тваринництва. Якщо до революції селянська десятина в Чаплинці рідко коли давала 40 пудів зерна, то в 1938 році друга польова бригада колгоспу «Незаможник» одержала на закріпленій за нею площі 19,2 цнт зернових з гектара. По 17—18 цнт зернових з га зібрали в артілях села «По шляху Леніна» та «Червоний плугатар». Колгоспники не тільки виконували державні поставки й натуроплату за роботи, здійснені МТС, вони охоче продавали хліб кооперації.

В ході соціалістичного змагання, добре налагодженого партійними організаціями, в усіх артілях села виросли ударники праці, стахановці, справжні майстри

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-327, оп. 1, спр. 18, арк. 195; ф. Р-443, оп. 1, спр. 71, арк. 102, 103.

[2] Там же, ф. Р-734, оп. 1, спр. 32, арк. 2, 4.

[3] Там же, ф. Р-79, оп. 1, спр. 1, арк. 33.

[4] Газ. «За більшовицькі колгоспи» (Чаплинка), 7 червня 1933 р.

сільськогосподарського виробництва. Так, комбайнери Гірський і Різниченко зібрали в 1938 році колоскові на площі 718 га кожний і намолотили по 9 тис. цнт зерна. Славилися в районі ланки М. Гриценко, Л. Кваші та М. Шевченко, що виростили в 1940 році 22—25 цнт озимої пшениці з гектара.

Інтенсивно розвивалося й тваринництво в артілях села. У кожному господарстві були молочнотоварні, вівце- і свиноферми. У передвоєнні роки вівцеферма артілі «Червоний плугатар» була учасницею ВСГВ, удостоїлася срібної медалі, диплома 2-го ступеня і премії. Ударною працею відзначилися чабани Г. П. Богдан та П. Є. Богдан. Вони від кожних 100 вівцематок одержали по 140 ягнят[1]. Конюх артілі «Червоний трудовик» Н. Й. Широкий одержав диплом учасника ВСГВ 1939 року. Передового механізатора Чаплинської МТС А. Г. Лелеку було удостоєно Великої золотої медалі, а Й. В. Зінченка та П. Я. Мальченка — срібної медалі ВСГВ.

В лютому 1941 року передова тракторна бригада району, якою керував С. К. Шахов, звернулася до механізаторів із закликом успішно провести 1941-й сільськогосподарський рік. Бюро Миколаївського обкому КП(б)У та виконком обласної Ради депутатів трудящих схвалили цю ініціативу. Обласні газети «Більшовицький шлях» та «Южная правда» систематично висвітлювали хід змагання. Перед вела бригада С. К. Шахова, яка на кінець травня вже виробила на умовний трактор 472 га оранки.

Завдяки неухильному зростанню колгоспної економіки щорічно підвищувалися заробітки колгоспників, зростав їх добробут. У 1938 році оплата трудодня в передових господарствах становила 4—5 кг хліба і 3—4 крб. грішми[2].

Невпізнанним стало село. У центрі виросли добротні цегляні будинки районних установ, крамниць. Вулиці було впорядковано й обсаджено декоративними деревами, на присадибних ділянках зазеленіли фруктові сади.

Місцеві органи постійно дбали про поліпшення охорони здоров'я трудящих. У Чаплинці були лікарня на 35 ліжок, поліклініка, пологовий будинок, аптека. Населення обслуговувало 16 медичних працівників з вищою й середньою спеціальною освітою.

Докорінно поліпшилися народна освіта і культура. До 1936 року в селі було покінчено з неписьменністю дорослого населення, всі діти шкільного віку навчалися в початковій та середній школах. Змістовну роботу провадили сільський та колгоспні клуби. У січні 1940 року відкрився районний будинок культури. Молодь села брала активну участь у роботі гуртків художньої самодіяльності, Тсоавіахіму, юних авіамоделістів. Працювала районна бібліотека.

Фашистські орди, що посунули на Радянську країну, перервали творчу працю трудящих. З перших днів Великої Вітчизняної війни понад 1000 жителів Чаплинки стали до лав захисників Батьківщини. На трудовому фронті їх замінили жінки, підлітки й літні люди. 28 червня 1941 року домогосподарки — дружини робітників і службовців — звернулися до всіх жінок району із закликом мобілізувати всі сили на збирання врожаю і замінити в артілях, радгоспах та на інших ділянках виробництва чоловіків. «Давайте, дорогі подруги,— йшлося у зверненні,— станемо на всі місця, де працювали наші чоловіки, сини й брати. Вони на фронті боротьби з ворогом, а ми тут, на фронті боротьби за урожай, кріпитимемо нашу оборону...»[3].

До серпня 1941 року трудящі Чаплинки завершили збирання врожаю, повністю розрахувалися з державою. Зерно, яке не встигали вивезти, віддавали колгоспникам.

В селі було створено народне ополчення і винищувальний батальйон під командуванням учасника громадянської війни Н. М. Кострикова. Серед 1768 ополченців було 435 комуністів і комсомольців[4]. З наближенням лінії фронту винищувальний

---

[1] Газ. «За сталінський урожай» (Чаплинка), 6 січня 1939 р.
[2] Газ. «За сталінський урожай», 1 січня 1939 р.
[3] Газ. «За сталінський урожай», 28 червня 1941 р.
[4] Херсонская область в годы Великой Отечественной войны, стор. 51.

батальйон влився в Діючу армію, що тримала оборону на Дніпрі, а згодом на річці Молочній під Мелітополем. Водночас евакуювали майно і техніку машинно-тракторних станцій та артільну худобу в східні райони країни. Близько 50 сімей виїхали до Сталінградської області, де їх забезпечили роботою і всім необхідним для життя.

12 вересня 1941 року німецько-фашистські війська захопили Чаплинку. Поблизу села вони обладнали аеродром, звідки їх винищувачі та бомбардувальники літали у напрямі Криму. Радянське командування довідалося про це і вирішило знищити аеродром. Розроблена операція дістала назву «Чаплинка». Завдяки вдалому нальоту було знищено кілька десятків німецьких літаків[1].

Окупанти пограбували колгоспи, а все цінне майно, інвентар та продовольство вивезли до Німеччини й Румунії[2]. За роки тимчасової окупації фашисти по-звірячому закатували і розстріляли 352 жителі Чаплинки і сіл району. 27 травня 1942 року сюди прибули гестапівці з Каховки і знищили 12 чоловік. Через два дні вони заарештували вчительку В. Й. Горбачову з трьома малолітніми дітьми і розстріляли на околиці с. Преображенки[3]. На каторжні роботи до Німеччини окупанти насильно вивезли 230 радянських громадян. 1971 року в селі споруджено пам'ятник на честь 339 воїнів-односельців, які загинули у роки Великої Вітчизняної війни.

31 жовтня 1943 року Червона Армія визволила Чаплинку від німецько-фашистських окупантів. Першими ввійшли до села бійці роти протитанкових рушниць під командуванням росіянина В. П. Скотникова й танкісти М. Ф. Баранова. В боях за визволення села загинуло 70 радянських воїнів. На братській могилі по війні їм встановлено обеліск.

Взимку 1943—1944 року біля Чаплинки базувався авіаційний полк, льотчики якого завдавали нищівних повітряних ударів по гітлерівських транспортних літаках, що курсували над морем між Одесою та блокованим Севастополем[4].

Активну участь у боротьбі проти німецьких загарбників брали й уродженці села. За виявлений героїзм на фронтах Великої Вітчизняної війни близько 500 чоловік нагороджено орденами й медалями. Колишній комсорг Чаплинської МТС І. Д. Кудря в роки Великої Вітчизняної війни був керівником підпільної групи в Києві. Його посмертно удостоєно звання Героя Радянського Союзу. Ім'ям І. Д. Кудрі названо радгосп, одну з кращих вулиць села, піонерські загони району, споруджено пам'ятник.

Під керівництвом партійних і радянських органів, що відновили свою діяльність після визволення Чаплинки, трудящі взялися до відбудови народного господарства. Сапери ще очищали поля від ворожих мін і снарядів, а колгоспники, головним чином жінки й підлітки, вже розгортали битву за майбутній урожай. 10 листопада 1943 року виконком Чаплинської районної Ради депутатів трудящих прийняв постанову, в якій звернувся до населення із закликом взяти активну участь у відбудові зруйнованого фашистами господарства. Виконком зобов'язав директорів радгоспів, МТС і машинно-технічних майстерень (МТМ), голів сільрад та колгоспів організувати ремонтні бригади для відбудови громадських об'єктів і житлового фонду. Ремонтувалися насамперед будинки сімей військовослужбовців.

Допомогу у відродженні зруйнованого господарства подали частини 2-ї гвардійської армії, передавши артілям району 75 бричок, а МТС — кілька токарних верстатів. Від держави надійшли коні, худоба, посівний матеріал, сільськогосподарський інвентар. Завдяки цій допомозі та самовідданій праці трудівників села, артілі Чаплинки в 1944 році виробили і здали понад план до фонду оборони країни багато сільськогосподарської продукції. Крім того, із своїх особистих заощаджень вони зібрали й передали понад 3 млн. крб. на будівництво танкової колони «Колгоспник Миколаївщини» (до 30 березня 1944 року Чаплинка входила до складу Миколаївської

[1] М. В. Авдеев. У самого Черного моря. М., 1968, стор. 34—44.
[2] Херсонський облдержархів, ф. Р-1479, оп. 1, спр. 2, арк. 48.
[3] Херсонская область в годы Великой Отечественной войны, стор. 118, 119.
[4] О. І. Покришкін. Небо війни. К., 1971, стор. 372—374.

Ділянка зрошувального каналу в Чаплинському районі. 1970 р.

області). Голова колгоспу «Сталькомуна» Ф. М. Байбуза вніс 100 тис. карбованців.

До кінця 1944 року в селі вже працювали МТС, машинно-технічна майстерня (МТМ), молокопункт, майстерні побутового призначення, цегельний цех. Крім того, поновили роботу районна лікарня, пологовий будинок і аптека, три школи (середня і дві початкові), будинок культури, вісім червоних кутків і хат-читалень, дві бібліотеки.

Після переможного завершення Великої Вітчизняної війни до села почали повертатися демобілізовані воїни. Багато з них сіло за кермо трактора і комбайна та очолили важливі ділянки сільськогосподарського виробництва. Значно зросла державна допомога кредитами, будівельними матеріалами, технікою. На кінець 1945 року тракторна бригада Чаплинської МТС, якою керував Й. Д. Зінченко, була кращою в районі. Вона перевиконала своє річне зобов'язання, а трактористи бригади М. І. Вільшун і Ф. С. Луценко виконали річну норму умовної оранки відповідно на 150 і 200 проц.[1]. На цей час в усіх восьми артілях села вже працювали первинні партійні і комсомольські організації, які вели велику організаторську й політико-масову роботу серед колгоспників.

Протягом першої повоєнної п'ятирічки в господарствах села зросла врожайність зернових, збільшилося поголів'я великої рогатої худоби. Щороку поповнювався машинний парк МТС. На ланах 14 артілей працювало 72 трактори, 30 комбайнів та інша техніка. Але в умовах дрібних колгоспів ця техніка використовувалась нераціонально, багато коштів витрачалося на утримання адміністративно-управлінського апарату. Життя й практика соціалістичного будівництва ставили вимогу злиття господарств, зміцнення їх економіки. На початку 1953 року три артілі об'єдналися, прибравши назву ім. XIX партз'їзду. В 1957 році ще три господарства злилися в одне — «Пам'ять Ілліча». За ними закріпили 14,7 тис. га сільськогосподарських угідь. Об'єднання артілей дало змогу збільшити виробництво сільськогосподарської продукції. Колгоспники включилися у боротьбу за дальше піднесення господарства, ширилося соціалістичне змагання. Вже 1957 року зернових зібрали по 19 цнт з гектара.

За досягнення в розвитку сільського господарства групу працівників селища 1958 року нагороджено орденами й медалями. Комбайнера МТС Г. Г. Козуба удостоєно ордена Леніна, голів артілей ім. XIX партз'їзду Є. П. Міщенко та «Пам'ять Ілліча» П. Є. Коваленка — ордена Трудового Червоного Прапора.

У наступні роки, особливо після березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС, в житті колгоспів Чаплинки сталися значні зміни. Врожайність зернових зросла до 26 цнт з га, збільшилися загальні прибутки. 1965 року колгоспи ім. XIX партз'їзду та «Пам'ять Ілліча» (з 1965 — ім. Ілліча) було перетворено на радгоспи. Того року на їх поля прийшли води Дніпра. Понад дві тисячі гектарів земель стали зрошуватися, радгоспи перейшли на паропросапну сівозміну, значно скоротилися площі, які раніше відводилися під кормові культури, бо врожайність на поливних землях зросла. У 1966 році робітники радгоспів зібрали на круг по 27,6 цнт зернових з га. Поголів'я худоби, особливо корів, овець і свиней, збільшилося в 1,5 раза. Значно підвищилася продуктивність тваринництва. На кожні 100 га сільськогосподарських угідь було вироблено 350 цнт молока. За високі трудові успіхи 35 передовиків виробництва Чаплинки в 1966 році нагороджені орденами й медалями СРСР. Ордена Леніна удостоєно комбайнера М. Г. Максименка.

[1] Херсонський облпартархів, ф. 132, оп. 3, спр. 38, арк. 22.

Відповідаючи на піклування партії і уряду про дальший розвиток сільського господарства та піднесення добробуту трудівників села, трудящі Чаплинки в наступні роки працювали ще з більшим завзяттям. Так, восьмий п'ятирічний план виробництва і реалізації основних видів сільськогосподарської продукції радгоспи виконали за чотири роки і додатково продали державі близько 90 тис. цнт зерна, 170 цнт м'яса, 18,9 тис. цнт молока.

Зростання економіки й прибутків забезпечило широке ведення господарського й житлового будівництва. Протягом 1966—1970 рр. тут збудовано 27 приміщень господарського призначення, здано 2750 кв. метрів житла. В радгоспі ім. XIX партз'їзду завершено спорудження тваринницького містечка, механізовано всі трудомісткі процеси, на фермах прокладено під'їзні дороги, створено сприятливі умови для праці й відпочинку тваринників. У 1975 році в радгоспі ім. Ілліча стане до ладу птахофабрика на 50 тис. курок-несучок, яка щороку вироблятиме близько 6 млн. штук яєць.

У 1971 році в обох господарствах працювало 104 механізатори, 82 шофери, 36 спеціалістів сільського господарства. Тут створено групи економічного аналізу, постійно відбуваються виробничі наради.

Радгоспи ім. XIX партз'їзду та ім. Ілліча — сучасні, механізовані господарства. За ними закріплено 14,7 тис. га орної землі. Всі основні господарські роботи виконуються за допомогою машин і електромеханізмів. Господарства мають 98 тракторів різних марок, 33 комбайни та багато іншої техніки, 82 вантажні і легкові автомашини, 364 електромотори, майстерні для ремонту техніки. За допомогою літаків сільськогосподарської авіації проводиться підживлення посівів мінеральними добривами.

В мобілізації трудівників селища на піднесення сільськогосподарського виробництва і гідну зустріч 50-річчю створення СРСР авангардна роль належить комуністам. У радгоспах їх 84. Більшість з них працює в сфері виробництва — безпосередньо в бригадах і на фермах.

У Чаплинці працюють районне об'єднання «Сільгосптехніки», «Міжколгоспбуд» та підприємства місцевої промисловості — маслосироробний завод, харчокомбінат, райпобуткомбінат та інші. У 1971 році підприємства селища виробили валової продукції на 7,3 млн. карбованців. Високі темпи розвитку суспільного виробництва забезпечують неухильне піднесення добробуту й культури трудящих

Невпізнанно змінився зовнішній вигляд Чаплинки, яку 1956 року віднесено до категорії селищ міського типу. На місці колишніх землянок височать добротні будинки, що потопають у зелені садків. Тільки протягом 1967—1971 рр. тут споруджено 169 індивідуальних будинків. У центрі селища з'явилися торговий комплекс «Кооператор», двоповерховий будинок громадського харчування, приміщення селищної Ради та інші. На північній околиці Чаплинки росте новий житловий масив. Вже заселено 12 двоповерхових і два п'ятиповерхові будинки. Тривають роботи щодо впорядкування селища. Зросла мережа водопроводу, в кожному дворі встановлено водозабірну колонку, більшість вулиць заасфальтовано. Газ, електрика, радіо міцно увійшли в побут жителів Чаплинки.

В селищі працюють 35 продуктових і промтоварних магазинів та ларків, є спеціалізовані магазини для продажу меблів, взуття, готового одягу.

Поліпшується добробут трудящих. Середньомісячний заробіток робітників радгоспів становить 95—115 крб., а робітників промислових підприємств — 100—125 крб.

Завантаження літака мінеральними добривами для підживлення полів у радгоспі ім. Ілліча. Смт Чаплинка, 1969 р.

У 1971 році жителі Чаплинки придбали різних товарів на суму 5447 тис. крб. Особливо зріс попит на холодильники, сучасні меблі, легкові автомобілі та мотоцикли, телевізори.

Значно розширилася мережа закладів охорони здоров'я трудящих. Тут є лікарня на 230 ліжок, протитуберкульозне відділення, дитяча лікарня, поліклініка, аптека, санітарно-епідеміологічна станція. В медичних закладах селища працюють 22 лікарі і 76 працівників з середньою спеціальною освітою.

Діти трудящих навчаються в середній, восьмирічній і початковій школах. Крім того, тут є вечірня школа робітничої молоді, заочна середня, семирічна музична школи та інтернат для дітей, що живуть у навколишніх селах. Всього в них працює 77 учителів, у т. ч. 7 відмінників народної освіти. У трьох дошкільних дитячих закладах виховується 350 дітей.

Своє дозвілля трудящі селища проводять в районному будинку культури, в радгоспних клубах і червоних кутках; до їх послуг широкоекранний кінотеатр «Комсомолець». При будинку культури працюють гуртки художньої самодіяльності, університет культури, громадський клуб «Сучасник». Агітаційно-художня бригада будинку культури під час польових робіт обслуговує трудівників безпосередньо в полі, на фермах, токах тощо.

У п'яти бібліотеках Чаплинки налічується понад 60 тис. книжок. Працівники бібліотек систематично влаштовують літературні диспути, читацькі конференції, огляди нової літератури. В селищі видається районна газета «Радянська Таврія».

За ініціативою РК ЛКСМУ відбуваються вечори-зустрічі молоді з комсомольцями 20-х років, ветеранами громадянської та Великої Вітчизняної воєн.

Велику організаторську і партійно-політичну роботу серед трудящих ведуть 34 первинні партійні організації. Вони об'єднують 442 члени й кандидати в члени партії. У центрі їх уваги корінні питання дальшого розвитку економіки, культури, охорони здоров'я трудящих.

Активними помічниками комуністів є комсомольці, яких тут 634. Вони завжди в гущі молоді, особистим прикладом у праці мобілізують її на виконання завдань дев'ятої п'ятирічки.

Поряд з партійною організацією велику роль у господарсько-політичному й культурному житті селища відіграє Рада депутатів трудящих. До неї обрано 96 депутатів. При Раді працює вісім депутатських комісій: сільськогосподарська, планово-бюджетна, шляхового будівництва й благоустрою та інші.

В Чаплинці народився український радянський письменник М. Г. Куліш (1892—1942).

Чудові перспективи відкриваються перед чаплинцями у дев'ятій п'ятирічці. Після пуску Каховської зрошувальної системи широкі лани Чаплинського району вкриє густа сітка каналів. Понад 50 тис. гектарів родючих земель живитимуться водами Дніпра. Невпізнанно зміниться і Чаплинка. Буде споруджено 20 п'ятиповерхових житлових будинків, комплекс адміністративних будівель, підприємства торгівлі й громадського харчування, новий стадіон, палац культури.

З усієї багаторічної історії Чаплинки, заснованої понад 170 років тому на колишньому Чумацькому шляху, найзнаменнішими були роки останнього п'ятдесятиріччя. Самовідданою працею трудящі селища досягли значних успіхів у розвитку економіки, охорони здоров'я, культури, побуту, перетворили його на один з найбільш впорядкованих селищ області.

М. О. КОСЕНКО, М. М. МАНДРИК

АСКА́НІЯ-НО́ВА

Асканія-Нова — селище міського типу, центр селищної Ради. Розташована в зоні низовинного степу, що простягається вздовж північного берега Чорного та Азовського морів. До районного центру 25 км. Населення 3625 чоловік. Селищній Раді підпорядковані селища Бакир, Іллінка, Комиш, Кругле, Маркеєв, Молочне, Новий Етап, Олександрине, Ониськине, Питомник, Роздольне, село Веселе Друге.

Територія Асканії-Нової була заселена ще в давні часи. Тут знайдено мідні прикраси доби пізньої бронзи. Виявлено поховання кочівника з конем[1], кілька кам'яних баб XI—XIII ст. н. е.

Асканія-Нова колись називалась «Чаплі», бо розташована на схилах Великого Чапельського поду. Неподалік від сучасного селища пролягав один із чумацьких шляхів. Чумацькі валки, вирушаючи з хлібом у Крим чи повертаючись з сіллю на Україну, зупинялись на ночівлю там, де шлях проходив схилом Великого Чапельського поду. Саме в цьому місці чумацький шлях перетинався з поштовою дорогою, що йшла з Мелітополя на Чорнодолинську станцію і далі на Олешки. На перехресті цих шляхів і виникло поселення Чаплі, яке вперше згадується в документальних матеріалах 1822 року[2].

Після того, як Російська держава закріпилася на узбережжі Чорного й Азовського морів, наприкінці XVIII ст. почалося заселення південних районів України. Царський уряд роздавав землі цього необжитого краю не лише російським поміщикам, а й іноземним. У 1828 році німецький герцог Ангальт-Кетенський придбав за безцінь 42,3 тис. десятин землі в районі нинішньої Асканії-Нової і 6 тис. десятин на березі Чорного моря[3].

Через 13 років у степу поблизу поселення Чаплі виріс хутір, названий герцогом на честь свого маєтку Асканія у Німеччині — Асканією-Новою. На широких просторах південних українських степів герцог почав розводити мериносових овець. У 1834 році його стадо налічувало 24 тис. голів. Однак з часом господарство занепало, зрештою Асканію-Нову її власник здав в оренду, а 1856 року продав маєток, понад 49 тис. овець, 640 коней, 549 голів великої рогатої худоби та 297 кіз іншому колоністу — Фейну[4]. Новий власник більш уміло повів господарство. Особливо він розбагатів, розводячи мериносових овець, вовна яких дуже цінилась на західноєвропейському ринку. Згодом Фейн поріднився з іншим німецьким колоністом — Фальцем. Так виник поміщицький рід Фальц-Фейнів. Скуповуючи навколишні землі, ці поміщики швидко стали «королями вівчарства» півдня України. В маєтку налічувалося близько 200 постійних робітників, а всього тут проживало 312 чоловік. Працювала школа, відкрита 1831 року, де навчалося 30 дітей.

Наживаючись з експлуатації робітників, Фальц-Фейни багато грошей витрачали на обладнання свого маєтку. В степу спорудили добротні приміщення, викопали ставки. Крім Асканії-Нової, їм належали: Доренбург, Іванівка, Гаврилівка, Михайлівка (на Дніпрі), Чирик, Дарівка, Максимівка і багато інших населених пунктів. Землі Фальц-Фейнів порівняно добре забезпечувались сільськогосподарською технікою. У праці «Розвиток капіталізму в Росії» В. І. Ленін, говорячи про величезні за розмірами приватновласницькі маєтки в степових районах, писав: «В Таврійській губ. Фальц-Фейн має 200 000 дес. ... Про розміри господарства може дати уявлення той факт, що, наприклад, у Фальц-Фейна працювало в 1893 р. на косовиці 1100 машин...»[5].

---

[1] Археологічні пам'ятки Української РСР, стор. 363.
[2] ЦДВІА СРСР, ф. ВУА, спр. 21 476, арк. 1.
[3] Херсонський облдержархів, ф. 250, оп. 1, спр. 1, арк. 9.
[4] Там же, арк. 12, 14, 21, 22.
[5] В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 3, стор. 243.

Крім постійних, щороку на літніх польових роботах в маєтку працювали сотні сезонних робітників. За сезон (з 15 травня до 1 жовтня) чоловікам платили 60—65 крб., жінкам — 35—45 крб.[1]. У договорі найму робітників був і такий пункт: «Коли ж хто захворіє, то лягає в лікарню за власний рахунок, а по видужанні відлежаний час мусить відробити. Якщо вмре і за ним буде значитись заборгованість економії, то борг стягається з майна винного»[2]. У маєтках Фальц-Фейна більшість постійних робітників і частина сезонників (у 1912 році їх було понад 2 тисячі) з сім'ями жили у великих казармах з цегляною підлогою та двоповерховими нарами по 15—16 сімей у кімнаті. Основна маса сезонників розміщувалась у куренях на польових станах, стайнях, що звільнялись на літній період. Сільськогосподарським робітникам давали найдешевші, недоброякісні страви. Наймач турбувався не про якість їжі, а про те, щоб робітники менше з'їдали.

Власник Асканії-Нової Фрідріх Фальц-Фейн зацікавився дикими тваринами. 1874 року було споруджено невелику вольєру для утримання місцевих диких птахів. Нагляд за ними здійснював селянський хлопець К. Є. Сіянко. З урахуванням становища розподілилися й обов'язки між нащадком «королів вівчарства» і бідняком. Перший учився, подорожував, скуповував цінні види тварин, а син наймита гнув спину в зоологічному парку. Асканійський зоопарк багато чим зобов'язаний цьому талановитому самородку, що відзначався допитливим розумом і спостережливістю. Він самотужки оволодів основами зоології, засвоїв відповідну латинську термінологію. Протягом десятків років працював робітником і завідуючим зоопарком, успішно приручав і одомашнював диких тварин, вів регулярні записи спостережень[3]. З року в рік розширювалися вольєри, в яких поселяли не лише птахів, а й ссавців з інших країн світу. 1887 року з донських степів завезли байбаків, з Астраханської губернії — антилоп сайга. З далекої Африки і Австралії були доставлені страуси, з Монголії — кінь Пржевальського, Тібету — яки, Кавказу й Західної Європи — фазани, з Індії — зебу і антилопа нільгау, Південної і Східної Африки — антилопа канна та антилопа гну голуба, з Північної Америки — бізони, Біловезької пущі — зубри, з Уссурійського краю — олені. Тварини розміщалися у великих вольєрах, поступово акліматизувались, деякі види почали нормально розмножуватись. Штучні озера, створені руками людей, зарості й болота стали місцем гніздування диких перелітних птахів[4].

Велику цінність являє і ботанічний парк. До його створення (1887 р.) в Асканії-Новій, крім кількох плодових дерев, білої акації та деяких ягідників, інших насаджень не було. Спочатку під парк відвели 70 га степу. На 27 га було закладено дендропарк, де висадили 220 різних видів дерев і чагарників, у т. ч. з Азії, Південної Європи, Північної Америки, Австралії, Кавказу та інших країн і континентів. Посадками керував відомий український садівник І. В. Падалка. Пізніше початковий проект змінив художник-пейзажист Орленко.

Наприкінці XIX ст. в Асканії-Новій відкрився невеликий музей, де було зібрано 250 чучел птахів і тварин, а також колекцію яєць та археологічну колекцію[5]. За короткий час Асканія-Нова стала широко відомим мальовничим куточком природи у посушливому степу. Особливої популярності вона набула після показу екземплярів різних тварин і птахів на ювілейній всеросійській акліматизаційній виставці у Москві 1908 року та одеській сільськогосподарській і промисловій виставці 1911 року. Цей оазис природи, створений працьовитими руками людей, привернув до себе увагу дослідників. У зоопарку велися наукові спостереження, окільцьовували перелітних птахів. Особливий інтерес до Асканії-Нової виявляв ботанік

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. 250, оп. 1, спр. 1, арк. 30—32.
[2] Журн. «Людина і світ», 1957, № 12, стор. 21.
[3] В. Д. Треус, Д. А. Крамаренко. Зоопарк «Аскания-Нова». К., 1960, стор. 11, 12.
[4] А. Д. Бабич. Степной оазис Аскании-Нова. Х., 1960, стор. 6, 7.
[5] Газ. «Юг», 16 березня 1900 р.

Екзотичні тварини заповідника «Асканія-Нова». Вгорі: страуси, лама, чорні лебеді. Внизу: буйволи; фламінго. 197[illegible] р.

Асканія-Нова. Вгорі: головний корпус Українського науково-дослідного інституту тваринництва степових районів ім. академіка М. Ф. Іванова, 1970 р.; кам'яна баба в Асканійському степу; вівці; зебри. Внизу: антилопи канни; куточок ботанічного саду; верблюди. 1970 р.

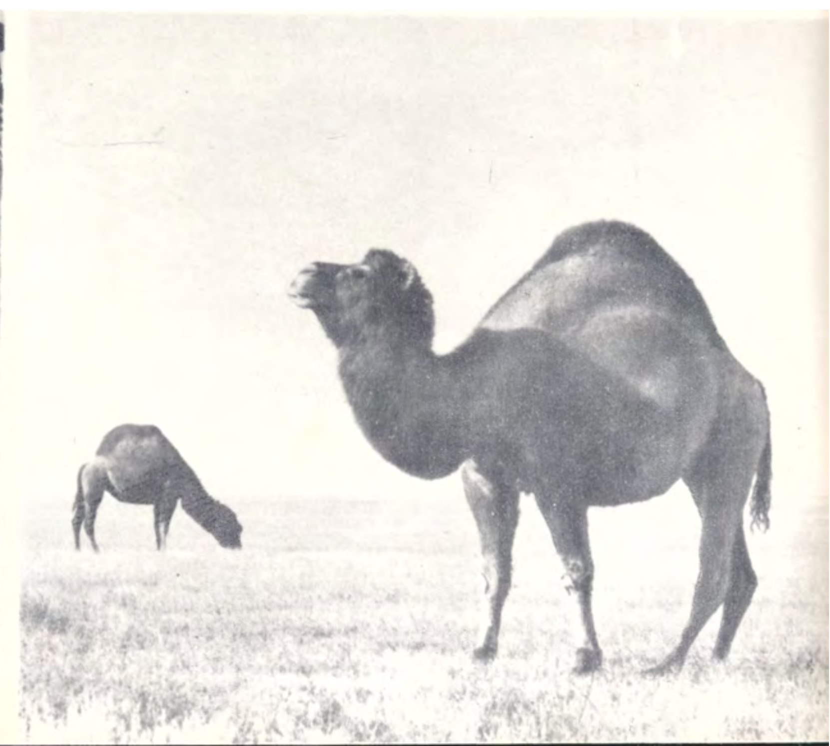

Й. К. Пачоський. Він збирав колекції комах і хребетних тварин, рослин, мінералів, робив чучела птахів, був одним із зачинателів охорони природного комплексу цілинного степу. Професор І. І. Іванов очолив створену 1910 року зоотехнічну станцію, де провадилися досліди з штучного запліднення тварин. Дирекція станції змушена була платити Фальц-Фейну за приміщення, квартири працівників, навіть за фураж для дослідних тварин. Через брак коштів довелося припинити роботу[1].

Наукова робота в Асканії-Новій залежала від особистих уподобань господаря маєтку. Інколи сюди запрошувались вчені. Створюючи парк, Фальц-Фейни найменше дбали про наукові інтереси. Він був задуманий як незвичайна окраса маєтку і мав вражати гостей екзотикою рослин і тварин, зібраних з усього світу.

У роки першої російської революції, коли в селах Дніпровського повіту почалися виступи проти місцевих поміщиків, занепокоєний Фальц-Фейн у листопаді 1905 року звернувся до таврійського губернатора з проханням призначити на постій в Асканію-Нову козаків, яких він обіцяв утримувати за власний кошт, і просив зробити це якомога швидше, щоб захистили маєтки від розгромлення[2]. За розпорядженням командуючого військами Одеського військового округу близько сотні солдатів було розміщено в маєтку Фальц-Фейнів. У лютому 1906 року в Асканії-Новій перебували солдати 4-ї роти Ставучанського піхотного полку та 14 козаків 6-ї сотні Донського козачого полку[3].

На початок XX ст. Асканія-Нова була невеликим поселенням з однією вулицею. 1890 року тут відкрили двокласне земське сільське училище, в якому навчалося 30 дітей[4].

За рік до Лютневої революції Петровська сільськогосподарська академія відкрила тут відділ дослідної станції вівчарства, керівником його став професор М. Ф. Іванов[5].

Після Лютневої буржуазно-демократичної революції робітники маєтку відмовилися виконувати розпорядження управителя, залишеного Фальц-Фейном перед від'їздом з Асканії-Нової, і створили комітет, з яким підтримувала зв'язок Херсонська Рада[6].

Час справжнього розквіту для Асканії-Нової настав тільки після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції. У січні 1918 року в селищі замість комітету економії було створено Раду робітничих депутатів. Рада взялася налагоджувати управління великим господарством Фальц-Фейнів у нових умовах. Було вжито необхідних заходів, щоб зберегти зоопарк, який мав велику наукову цінність. З цією метою весною 1918 року керувати його охороною доручили мандрівникові й досліднику Центральної Азії П. К. Козлову[7].

У квітні 1918 року Асканію-Нову захопили австро-німецькі війська. Окупанти вивозили звідси зерно, худобу, сільськогосподарські машини, грабували населення. Проти них у селах повіту розгорталися виступи селян. Агітаційну роботу в селищі провадили жителі с. Нововоскресенського І. Мальченко та І. Шимчак. Вони закликали не визнавати існуючої влади, не виходити на роботу. Було заарештовано М. Щочку, який вів агітацію серед робітників економії, а під час встановлення Радянської влади був членом місцевих органів влади[8].

Після того як наприкінці листопада 1918 року під ударами радянських військ окупанти залишили Асканію-Нову, в селищі відновилася Радянська влада. Незаба-

---

[1] В. Д. Треус, Д. А. Крамаренко. Зоопарк «Аскания-Нова», стор. 12.
[2] Революционная борьба на Херсонщине в 1905—1907 гг., стор. 162.
[3] Там же, стор. 247, 248.
[4] Учебные заведения Одесского учебного округа, состоящие в ведении дирекций народных училищ, вып. 3, стор. 52.
[5] М. Ф. Иванов. Избранные произведения, т. 3, М., 1957, стор. 456.
[6] Победа Советской власти на Херсонщине, стор. 64, 65.
[7] Журн. «Знание—сила», 1967, № 4, стор. 12.
[8] Победа Советской власти на Херсонщине, стор. 129.

ром тут виник ревком, організувався загін для охорони села від нападу решток банд, які лютували по селах повіту.

В складних умовах громадянської війни П. К. Козлову доводилося вести нелегку боротьбу за збереження заповідника. 8 квітня 1919 року до Раднаркому України від ВРНГ з Москви надійшла телеграма з проханням вжити найекстреніших заходів до охорони зоопарку Асканія-Нова, що має величезну наукову цінність[1].

У квітні 1919 року декретом Раднаркому УСРР акліматизаційний парк і ділянку цілинного степу оголошено національним парком. У телеграмі на ім'я Дніпровського повітового виконкому було сказано: «охорона заповідних ділянок, а також тварин, що там розводяться, доручається комісарові національних парків «Асканія-Нова» та «Єлизаветфельд» П. К. Козлову. Місцевим радянським установам пропонується вжити всіх заходів до врятування безцінних пам'яток природи та представників тваринного й рослинного світу. Військовим частинам категорично забороняється розташовуватися в районі заповідника, ні в якому разі не реквізовувати запаси фуражу, призначеного для тварин акліматизаційного парку»[2].

Розташована поблизу Перекопу, Асканія-Нова опинилася у вихорі подій громадянської війни. Денікінці, врангелівці, різні бандити, котрі тоді шугали по селах повіту, завдали великої шкоди заповідному господарству.

В ході наступальних боїв радянські війська у районі Берислава переправилися на лівий берег Дніпра. Переслідуючи розбиті під Каховкою врангелівські війська, Особлива кавалерійська бригада 29 жовтня 1920 року визволила Асканію-Нову[3]. Перебуваючи цього дня в селищі, С. М. Будьонний видав наказ про охорону й недоторканність зоопарку, а коли Перша Кінна армія пішла далі, тут залишився ескадрон для його охорони. Деякий час в селищі перебував штаб командуючого Південним фронтом М. В. Фрунзе[4]. На будинку, де містився штаб, встановлено меморіальну дошку.

Сумну картину являло собою в той час господарство Асканії-Нової. За роки громадянської війни не стало загалом $^3/_4$ цінних тварин зоопарку, знищено чудовий гербарій. У господарстві залишилося всього 4500 овець, кілька голів великої рогатої худоби[5]. В селищі уціліла лише частина жител робітників та службовців. Більшість будівель була дуже занедбана й потребувала капітального ремонту[6].

В організації ревкому, партійного і комсомольського осередків та тимчасового управління заповідником велику допомогу подала Реввійськрада Південного фронту, відрядивши до Асканії-Нової політичного працівника Першої Кінної армії Детистова, а в розпорядження наркомзему України — Б. К. Фортунатова, згодом призначеного завідуючим науковою частиною заповідника. Незабаром тут виник партійний осередок. 20 грудня 1920 року перші 8 комсомольців об'єдналися у свій осередок. Його очолив місцевий житель В. Л. Голубничий[7].

На початку 1921 року на загальних зборах громадян Асканії-Нової було обрано сільську Раду. Спираючись на активну допомогу трудового селянства, Рада організувала допомогу бідноті посівним матеріалом і тяглом, оскільки в пограбованому інтервентами, білогвардійцями і різними бандами селі майже не лишилося худоби та інвентаря. Вона також сприяла швидшій відбудові заповідного господарства, якому в роки громадянської війни було завдано великих збитків.

Комісія Кримського товариства дослідників природи, прибувши до Асканії-Нової, після ознайомлення із господарством визнала, що навіть у такому стані воно

---

[1] Журн. «Знание — сила», 1967, № 4, стор. 4.
[2] Победа Советской власти на Херсонщине, стор. 163.
[3] Гражданская война на Украине, т. 3, стор. 721.
[4] Там же, стор. 716.
[5] М. Ф. Иванов. Избранные произведения, т. 3, стор. 457.
[6] Аскания-Нова. Степной заповедник Украины. М., 1924, стор. 64, 65.
[7] Херсонський облдержархів, ф. Р-3264, оп. 1, спр. 57, арк. 1.

не втратило своєї світової цінності і потребує якнайбільшої уваги. 8-го лютого 1921 року Рада Народних Комісарів УСРР прийняла декрет про оголошення Асканії-Нової Державним степовим заповідником УСРР, на який покладалося завдання зберігати й досліджувати природу цілинного степу, а також акліматизовувати та вивчати тварин і рослини, які мають народногосподарське значення. Було створено науково-степову й зоотехнічну станцію та інші наукові установи.

Одночасно із здійсненням невідкладних завдань, що постали перед Радянською республікою після закінчення громадянської війни, уряд робив усе можливе, щоб швидше відродити заповідник, створити належні умови для роботи вчених. Нелегка це була справа. І в перші роки господарство заповідника «Чаплі» (Асканія-Нова) відчувало чималі труднощі: науково-степова станція не могла виконати всього обсягу робіт через брак коштів і нестачу устаткування. Зоопарк був напівзруйнований. Не вистачало води: колодязі виявились пошкодженими. Активізувалися відбудовні роботи в Асканії-Новій 1925 року. Організацію дослідної і племінної справи було доручено професору М. Ф. Іванову, тут створили зоотехнічну й фітотехнічну дослідну станцію, відкрили кілька відділів наукової степової станції, залучивши сюди найбільш досвідчених фахівців. Збільшилися асигнування на розвиток наукової роботи. У 1928 році вони становили понад 100 тис. крб., у т. ч. 40 тис. за рахунок допоміжного господарства і 61058 крб.— з державного бюджету.

Протягом 1924—1928 рр. значно збільшилася кількість овець (у 1928 році їх було понад 23 тис. голів), поголів'я великої рогатої худоби, поліпшилась породність, свинарство стало переважно племінним. Господарство мало кращу техніку.

Значну допомогу одержував колектив працівників Асканії-Нової від комуністів та комсомольців. Партійний осередок 1924 року об'єднував 17 комуністів. Комсомольський — налічував 90 юнаків та дівчат. Комуністи й комсомольці особистим прикладом показували зразки самовідданої праці, йшли в авангарді боротьби за швидшу відбудову заповідника й селища, проводили велику громадську й культурну роботу.

На той час тут вже працювали школи — соцвиховання і батрацької молоді, дитячий садок[1]. У 1927 році уряд виділив на дальший розвиток заповідного господарства 250 тис. крб. Для екскурсантів побудували готель, будинки для робітників, відбудували клуб на 400 місць, організували автобазу[2].

У січні 1932 року на базі наукових установ, що були на той час у селищі (науково-степова станція, зоопарк, зоотехнічна станція, фітотехнічна станція і музей), створюється Всесоюзний науково-дослідний інститут гібридизації і акліматизації тварин «Асканія-Нова», якому в 1940 році присвоєно ім'я академіка М. Ф. Іванова. В 1931—1933 рр. до складу заповідника входили також острови й коси на Чорному й Азовському морях та Сиваш. Згодом вони стали окремими заповідниками — Чорноморським та Азово-Сиваським.

Вчені інституту працювали над проблемами великого народногосподарського значення. Під керівництвом М. Ф. Іванова було виведено нову породу овець — асканійський рамбульє і нову породу свиней — українська степова біла. Методику виведення порід тварин, опрацьовану вченим, було покладено в основу роботи зоотехніків усієї країни. За праці в галузі тваринництва інститут дістав право бути широко представленим на Всесоюзній сільськогосподарській виставці 1939 і 1940 рр. Експериментальне господарство інституту передавало щороку колгоспам і радгоспам сотні високоякісних племінних тварин нових асканійських порід.

Значно розширився зоологічний парк. Він налічував 100 видів тварин і птахів, з яких 47 — розмножувалися. Під керівництвом академіка М. Ф. Іванова і професора О. О. Браунера було проведено досліди з метою вивчення біології розмноження, акліматизації і гібридизації тварин. У цій роботі різного часу брали участь академіки

[1] Газ. «Херсонський коммунар», 10 червня 1924 р.
[2] Степной заповедник «Чапли» — Аскания-Нова. М., 1928, стор. 27.

П. К. Козлов, А. С. Серебровський, М. М. Заводовський, В. М. Заводовський, професори С. Н. Боголюбський, В. В. Станчинський, Б. К. Фортунатов. Було одержано гібриди від зубри й бізона, бізона і свійської худоби, бантенга, зебу і місцевої худоби, зебри, коня Пржевальського і домашнього коня та багатьох інших. Дослідники одержали єдиний у світі гібрид від зебри й коня Пржевальського. Асканійський зоопарк мав найбільше в світі стадо зубробізонів (57 голів). Вони паслися у відкритому степу під наглядом пастуха. Збагачуючи досвід професора І. І. Іванова, академік В. К. Милованов з групою працівників чимало зробили для опрацювання методів і техніки штучного запліднення сільськогосподарських тварин.

В ботанічному парку й заповідному степу під керівництвом професорів Й. К. Пачоського, Г. Н. Висоцького, А. А. Янати, М. С. Шалита та інших учених вивчалося питання акліматизації мінливості степової рослинності та грунтотворних процесів.

Зростав інститут — поліпшувалися умови життя мешканців Асканії-Нової — науковців, службовців, робітників. Швидкими темпами йшла забудова селища. Було споруджено 25 житлових будинків, електростанцію, середню школу, їдальню. На виробничих відділках і в зоопарку за цей час побудували 20 великих приміщень для тварин, будинки для робітників. На віддалених пасовищах, де були самі колодязі, щоб напувати овець, та подекуди стояли землянки, виросли добротні будинки для сімей чабанів. Так, на місці нинішнього відділку Молочне за Фальц-Фейна була лише одна землянка, а напередодні війни тут уже виникло селище, в якому налічувалось 15 житлових будинків, діяла ремонтна майстерня на 10 тракторомісць.

В селищі працювала лікарня на 25 ліжок. При середній школі відкрили інтернат для учнів з навколишніх відділків. Велику роботу здійснював клуб, де працювали гуртки художньої самодіяльності, духовий оркестр.

Подальший господарчий і культурний розвиток Асканії-Нової порушено в 1941 році, коли почалася Велика Вітчизняна війна. 27 липня 1941 року на селище впали перші ворожі бомби.

В складних умовах постійних повітряних тривог колектив інституту готував до евакуації племінних тварин. У глиб країни було відправлено гоном 7 отар овець, близько 4500 голів великої рогатої худоби, коней, череду зубробізонів. У перегоні отар брало участь 40 працівників інституту. Останніми залишили Асканію-Нову бійці винищувального загону. 14 вересня 1941 року до селища вдерлися гітлерівські загарбники[1]. Для мешканців Асканії-Нової настали чорні дні окупації, знущань і терору.

Та незважаючи на смертельну небезпеку, люди не мирилися з «новим порядком». У селищі розповсюджувалися повідомлення Радянського інформбюро. Ризикуючи життям, колишній завідуючий електростанцією М. К. Лунін та його дружина М. А. Луніна слухали радіопередачі, записували й розповсюджували їх серед населення. Їхня квартира була притулком для втікачів з фашистського полону, партизанів. Гітлерівцям вдалося вислідити радянських патріотів. У лютому 1942 року після катувань їх стратили[2]. Наприкінці 1941 року в районі Асканії-Нової було скинуто групу радянських парашутистів. Гітлерівці схопили їх і після нелюдських катувань розстріляли біля водонапірної башти. Після війни тут встановлено пам'ятник із зображенням групи воїнів Радянської Армії.

За роки тимчасової окупації німецькі загарбники завдали величезних збитків заповіднику. Найцінніших тварин вивезли до Німеччини, а більшу частину знищили, влаштовуючи полювання. Гітлерівці пограбували цінний музей, вивезли до Німеччини колекцію чучел тварин і птахів. Усе, що не встигли захопити з собою, вони понівечили багнетами й ножами, спалили й знищили рідкісний гербарій, який

[1] Херсонская область в годы Великой Отечественной войны, стор. 295.
[2] Херсонський облдержархів, ф. Р-2999, оп. 1, спр. 9, арк. 1.

налічував близько тисячі видів рослин, та багатющу колекцію комах, наукову бібліотеку (25 тис. книжок різними мовами). Лабораторії були демонтовані, їх обладнання вивезено, науково-експериментальна база розгромлена.

Перед відступом німецькі солдати й офіцери обходили вольєри та загони і знищували з автоматів птахів і тварин. Не маючи можливості через панічний відступ винищити всіх тварин, фашистські вандали розірвали танками сітку великого загону й випустили решту тварин у степ. В ботанічному саду порубали рідкісні екземпляри дерев. Загальна сума збитків, завданих окупантами заповіднику і селищу Асканії-Новій, становила 33 млн. карбованців.

Пам'ятник радянським парашутистам, розстріляним гітлерівцями у 1941 році. Смт Асканія-Нова, 1970 р.

У заповіднику німецько-фашистські кати неодноразово страчували радянських громадян. Тут убивці розстріляли понад 200 мирних жителів. Більш як 300 чоловіків і жінок з селища Асканії-Нової вивезли на каторжні роботи до Німеччини[1].

30 жовтня 1943 року частини 19-го танкового корпусу визволили селище, але воно ще довго лишалося в прифронтовій зоні. Під час боїв загинуло понад 200 радянських воїнів. На їх честь споруджено пам'ятник. В селищі поховано і Героя Радянського Союзу росіянина М. С. Альошина. У 1943—1944 рр. під час боїв на кримському напрямку в Асканії-Новій базувався винищувальний полк, яким командував двічі Герой Радянського Союзу О. І. Покришкін. Полк прикривав радянські переправи через Сиваш[2].

Після визволення селища повернулися з евакуації отари племінних тварин, і колектив інституту зміг відновити наукову й господарську діяльність. Вчені, спеціалісти разом з робітниками доклали багато зусиль і праці для відбудови інституту та відновлення племінного тваринництва півдня України. В складних умовах, маючи обмаль тракторів і автомашин, довелося відбудовувати експериментальне господарство. До серпня 1945 року на фермах вже налічувалося 4700 овець, 700 свиней, 530 голів великої рогатої худоби, 200 коней. У зоологічному парку було зібрано 295 тварин і птахів 20 видів[3]. У селищі відбудували близько 10 тис. кв. метрів виробничих приміщень і 8 тис. кв. метрів житлової площі, відремонтували двигун електростанції, мережу водопроводу. Запрацював місцевий радіовузол.

Колектив інституту відчував постійне піклування й практичну допомогу Радянського уряду в науковій і господарській діяльності. Після закінчення Великої Вітчизняної війни виділялися великі кошти для ліквідації збитків, завданих німецько-фашистськими окупантами, і забезпечення нормальної, плідної роботи науково-дослідного інституту. Лише на реконструкцію Зоологічного парку 1958 року було асигновано 5 мільйонів карбованців. Провадилося капітальне будівництво в селищі, його впорядкування.

У 1956 році Всесоюзний науково-дослідний інститут гібридизації та акліматизації тварин ім. М. Ф. Іванова реорганізовано в зональний і перейменовано на Український науково-дослідний інститут тваринництва степових районів ім. М. Ф. Іва-

[1] Херсонская область в годы Великой Отечественной войны, стор. 104, 105.
[2] О. І. Покришкін. Небо війни, стор. 304.
[3] Асканія-Нова, стор. 7, 8.

нова — «Асканія-Нова». Разом з спеціалістами колгоспів і радгоспів наукові працівники інституту розробили і впровадили в життя методи відтворення та дальшого удосконалення асканійської породи овець, опрацьовують нові методи розмноження й прискореного відтворення інших сільськогосподарських тварин, наукові основи годівлі та утримання продуктивних тварин, вивчають науково обгрунтовані системи ведення господарства в умовах посушливого півдня.

В господарстві інституту, в ряді радгоспів і колгоспів півдня України створені племінні отари овець. Чисельність овець асканійської породи (разом з помісями) у 1970 році на півдні України досягла близько 2 млн. голів (у т. ч. на Херсонщині — до 755 тисяч). Під керівництвом і за участю науковців інституту у племзаводах «Комуніст» Запорізької і «Червоний чабан» Херсонської областей завершена багаторічна робота з виведення і апробації овець п'яти нових заводських ліній асканійської тонкорунної породи, які відзначаються великою живою вагою, високим настригом і якістю вовни. Закінчено виведення нової породи смушкових овець (багатоплідний каракуль).

Під керівництвом Героя Соціалістичної Праці академіка Л. К. Гребеня колектив учених чимало зробив для відновлення й виведення нових заводських ліній української степової білої породи свиней: виведено нову породу — українська степова ряба. Завдяки тривалій роботі групи працівників інституту, спеціалістів і робітників ряду допоміжних господарств, що її очолили доктор сільськогосподарських наук П. М. Буйна і кандидат сільськогосподарських наук О. Ю. Мокєєв, виведено новий тип великої рогатої худоби високої м'ясо-молочної продуктивності[1].

При інституті створено державну племінну станцію. На ній зосереджено найкращих плідників: бугаїв семи порід класу еліта і класу еліта-рекорд та елітних баранів асканійської тонкорунної породи з настригом вовни не менше 15 кілограмів. Працівники інституту подають велику допомогу колгоспам і радгоспам. Опрацьовані й запроваджуються в сільськогосподарське виробництво республіки прогресивні методи штучного запліднення овець, свиней та індичок, запропоновано прискорений метод визначення виводу чистої вовни, понад 50 рецептів комбікормів, схеми зеленого конвейєра для овець, свиней і великої рогатої худоби. Опрацьовано і запропоновано господарствам науково обгрунтовану систему ведення тваринництва в степовій зоні УРСР, завершено дослідження в галузі тонкорунного вівчарства[2]. За досягнуті успіхи в розвитку біологічної і сільськогосподарської науки інститут «Асканія-Нова» 1969 року нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора[3].

З кожним роком зростає науково-пізнавальне значення зоологічного й ботанічного парків та заповідного степу. В післявоєнний час зоопарк відновив чисельність поголів'я, а з ряду цінних видів значно перевершив довоєнний рівень. У 1971 році в зоопарку налічувалося понад 120 видів тварин — більш як 4000 голів. Він являє собою велику базу відтворення диких копитних і птахів. Протягом 1966—1970 рр. тут одержано й вирощено 715 голів диких копитних 38 видів і близько 5 тис. диких птахів 40 видів. За цей же період передано зоопаркам нашої країни і відправлено на замовлення 162 голови копитних, понад 100 страусів та багато різних птахів. Колектив зоопарку виконує щороку програму схрещувань тварин, птахів, внаслідок чого одержано 10 нових гібридних видів. За роки восьмої п'ятирічки тут вирощено 45 телят антилопи

Племінні барани асканійської тонкорунної породи. Смт Асканія-Нова, 1968 р.

[1] Газ. «Наддніпрянська правда», 1 квітня 1969 р.

[2] Г. Карасев, П. Стопкевич, В. Трус. Аскания-Нова. Одесса, 1965, стор. 60, 61.

[3] Газ. «Наддніпрянська правда», 6 липня 1969 р.

канна. Успішно йде відновлення дикого коня Пржевальського. Вже одержано 71 голову приплоду від чистокровних жеребців. На Бирючому Острові, куди з Асканії-Нової завезено 19 гібридних «степових» оленів, зараз налічується близько тисячі цих тварин, вони успішно розмножуються в умовах зовсім безлісної місцевості.

Засідання вченої ради Українського науково-дослідного інституту тваринництва степових районів ім. М. Ф. Іванова. Смт Асканія-Нова, 1970 р.

Ботанічний парк, закладений 1887 року на 28 га, у 1971 мав площу 70 га. Тут налічується 14 тис. дерев 162 видів і різновидів. Це справжній ліс з велетенськими деревами й мальовничими галявинами. Хіба що припорошені піском алеї та садові лави нагадують, що це парк. В опаленому сорокаградусною спекою, суховіями й чорними бурями степу зеленіє, розширюється чудовий парк — справжнє диво природи, результат великої людської праці. Уряд республіки прийняв постанову закласти в Асканії-Новій дендропарк на 100 га. Посадка його близька до завершення. Будується також нове водоймище з площею дзеркала 200 га, створюється зелена захисна зона.

Відразу ж за парком — заповідний степ, унікальний, безцінний пам'ятник природи. Ця земля, не займана людиною, нагадує про далеке минуле. Цілинний степ Асканії-Нової — єдина ділянка ковилово-типчакового степу не тільки на півдні України, але й у Європі[1]. Куди не глянеш, всюди милують око цвітом степові трави, хвилями переливається ковила. Навкруги пасуться стада антилоп, оленів, диких коней, зебр, бізонів, зубробізонів, страуси вільно живуть і гніздяться в асканійському степу. Площу заповідного степу збільшено з 1520 до 11 тис. гектарів.

У заповіднику провадиться велика наукова робота, тут готують кваліфіковані кадри. В інституті «Асканія-Нова» підготовлено 7 докторів і 72 кандидати наук, а у школі підвищення кваліфікації зоотехніків—576 зоотехніків-бонітерів[2]. У складі інституту «Асканія-Нова» 10 відділів і 8 лабораторій, які об'єднують 270 наукових працівників, у т. ч. 7 докторів, 55 кандидатів наук. Колектив інституту працює над розв'язанням нових проблем.

За перспективним планом на 1971—1975 рр. в інституті передбачено значно розширити й посилити дослідження в галузі генетики та племінної справи, розвитку теоретичної спадщини М. Ф. Іванова з породотворення та вивчення закономірностей успадкування й мінливості господарсько корисних ознак у сільськогосподарських та диких тварин. Опановуються методи селекційної роботи, спрямовані на вдосконалення існуючих та виведення нових ліній, родин та заводських типів у породах.

Все, що робиться в інституті, має важливе наукове й господарське значення. Тут є велике високомеханізоване дослідне господарство: понад 22 тис. га ріллі, чотири племінні заводи асканійських тонкорунних овець, червоної степової худоби, українських степових білих і рябих свиней. На 1 січня 1971 року в господарстві було 13 тис. овець, 4,3 тис. голів великої рогатої худоби, 9,2 тис. свиней. Для обробітку землі, збирання врожаю і перевезення вантажів господарство

Тирсовий степ. Смт Асканія-Нова, 1970 р.

---

[1] Г. А. Успенский. Аскания-Нова. М.- Л., 1950, стор. 7—9.

[2] Газ. «Наддніпрянська правда», 1 квітня 1969 р.

Загальний вигляд смт Асканії-Нової. 1969 р.

має 175 тракторів, 80 комбайнів, понад 200 автомашин та багато іншої техніки. Всі виробничі відділки й бригади електрифіковано.

В господарстві працює близько трьох тисяч чоловік різного фаху: це трактористи, комбайнери, шофери, доярки, свинарки, чабани, пташниці та інші. За трудові здобутки у повоєнні роки 50 чоловік нагороджено орденами й медалями, телятницю Н. С. Астаф'єву, чабана В. К. Дробитька, доярку Н. І. Помазан удостоєно ордена Леніна. З 1926 року працює в Асканії-Новій старший чабан Б. Т. Котенко. За високі показники в роботі його неодноразово премійовано, він відзначений медалями СРСР, має Грамоту Президії Верховної Ради УРСР, учасник ВДНГ. Особливо велика заслуга чабана в збереженні багатотисячного поголів'я асканійських отар у роки Великої Вітчизняної війни.

У 1967 році за досягнення високих виробничих показників виставком ВДНГ СРСР нагородив господарство дипломами 2-го і 3-го ступенів. У восьмій п'ятирічці тут виробили 110 тис. тонн зерна, 21,6 тис. тонн молока, 7,8 тис. тонн м'яса, 4 млн. штук яєць, понад 430 тонн вовни високих сортів. Колективу було вручено перехідний Червоний прапор Ради Міністрів УРСР і Укрпрофради та грошову премію.

З кожним роком інститут розширює свої зв'язки із зарубіжними науковими установами. Лише в 1970 році Асканію-Нову відвідали вчені 22 країн світу. Науковці інституту підтримують ділові зв'язки з ученими Болгарії, Чехословаччини, Угорщини, Польщі, ФРН, США, Англії, Австралії.

Разом з розвитком інституту зростає й селище, збільшується кількість жителів, котрі працюють у господарстві інституту, поліпшуються умови праці в лабораторіях і на фермах, вищим стає життєвий рівень мешканців Асканії-Нової, кращає їх життя. За роки восьмої п'ятирічки у селищі й на відділках збудовано понад 250 тис. кв. метрів житла, дитячий комбінат, готель, де може розміститись 160 чоловік, кафе, теплоцентраль, широкоформатний кінотеатр із залом на 600 місць, торговельний центр, багато господарських приміщень тощо. Асканія-Нова забудовується чотири- і п'ятиповерховими будинками, центральні вулиці заасфальтовані й освітлені лампами денного світла, на них прокладено тротуари. На всіх бригадних станах, де перебувають чабани, стали звичайним явищем електрична плитка, пральна машина, радіоприймач, телевізор. З усіма виробничими дільницями встановлено телефонний зв'язок. У квартирах жителів селища — газові плити, водопровід, гарні меблі. Автомобільним шляхом Асканія-Нова зв'язана з райцентром та з автодорогою Одеса—Сімферополь. Встановлено регулярне автобусне сполучення з Херсоном, Сімферополем, Запоріжжям, Каховкою, Скадовськом.

Зростання добробуту жителів Асканії-Нової яскраво відбиває розвиток торгівлі. Замість однієї приватної крамниці, що торгувала тут до 1917 року, в селищі 6 магазинів, де працюють 30 чоловік. Товарооборот 1970 року становив близько 4 млн. карбованців.

Протягом 1966—1970 рр. жителі селища придбали 43 автомашини, понад 380 мотоциклів, 190 холодильників, близько 400 пральних машин, 53 піаніно, понад 500 телевізорів, 690 радіоприймачів та багато інших цінних речей.

Великі зміни сталися і в медичному обслуговуванні населення. За часів, коли Асканія-Нова належала Фальц-Фейнам, тут був лише один фельдшер. З 1971 року в селищі працює лікарня на 120 ліжок з рентгенологічним і фізіотерапевтичним кабінетами, аптека. На всіх відділках є фельдшерські пункти. Справа охорони здоров'я трудящих довірена досвідченому колективу медпрацівників, серед яких 17 лікарів і 120 працівників середнього медичного персоналу.

Асканія-Нова — селище суцільної грамотності. В 6 загальноосвітніх школах (середня і 5 початкових) працює 66 учителів, навчається понад тисячу учнів. Крім того, діють вечірня й заочна школи робітничої молоді, відкрито музичну школу. В Асканії-Новій і на відділках — 5 робітничих клубів, у яких працює більш як 20 гуртків художньої самодіяльності, що охоплюють близько 500 учасників; у 6 бібліотеках налічується понад 150 тис. томів книжок.

Керівною і спрямовуючою силою у боротьбі трудящих за перетворення Асканії-Нової на селище високої соціалістичної культури є комуністи, яких налічується 355. Вірними помічниками комуністів є комсомольці, яких у селищі 673.

Визначну роль у житті селища відіграє також селищна Рада депутатів трудящих, до якої обрано 93 депутати. Постійні комісії, що працюють при ній, у своїй повсякденній роботі спираються на широкий актив. Рада систематично цікавиться питаннями дальшого розвитку охорони здоров'я трудящих, освіти, підвищенням культурного рівня жителів, поліпшенням торгівлі тощо. Тривають роботи і на впорядкуванні селища: асфальтуються вулиці, на автобусних зупинках побудовано павільйони для пасажирів, завершується спорудження ринку, на вулицях селища висаджено понад 1500 дерев і чагарників.

Ще кращим стане селище в недалекому майбутньому. За генеральним планом, розрахованим до 1980 року, буде зведено 80 багатоповерхових будинків з усіма комунальними вигодами, споруджено стадіон, палац культури, басейн, кемпінг, нові відділкові селища міського типу. Лише в 1966—1970 рр. на будівництво асигнували близько 15 млн. карбованців. Роль Асканії-Нової в пізнанні й перетворенні рослинного і тваринного світу зросте.

З кожним роком все пишніше розквітає Асканія-Нова — перлина південного степу.

П. Д. БРЯКОВА, Д. С. ЛІСНЯК

СТРО́ГАНІВКА

Строганівка — село, центр однойменної сільської Ради. Розташована на узбережжі Сиваша, за 30 км від районного центру. До найближчої залізничної станції Вадим Одесько-Кишинівської залізниці 25 км. Населення — 1297 чоловік. Сільській Раді підпорядковане село Іванівка.

Перші писемні відомості про Строганівку, що спочатку звалася Джайпа, датуються 1820 роком. На той час у ній проживало 252 чоловіка[1]. Сюди прибували нові групи переселенців з інших губерній України, селяни-втікачі з різних місць Росії. 1832 року в Джайпі налічувалося 155 чоловік ревізьких душ[2]. З 1860 року село відоме під назвою, яку має й досі,— Строганівка.

За сільською общиною було закріплено 8032 десятини землі, у т. ч. придатної для оранки — 6839 і непридатної — 1193 десятини. Спочатку першопоселенці землею користувалися на правах займанщини. Заможні селяни, маючи достатню кількість тягла й сільськогосподарських знарядь, поступово прибрали до своїх рук значну

---

[1] ЦДВІА СРСР, ф. ВУА, спр. 21 476, арк. 1.
[2] ЦДІА СРСР, ф. 379, оп. 2, спр. 136, арк. 62.

частину землі. У 1869 році з цього приводу виникли суперечки. Тоді ж провели розподіл землі, що належала общині, між 470 ревізькими душами[1].

Після царських указів про поземельний устрій державних селян жителі Строганівки почали сплачувати казні державну оброчну подать в сумі 1778 крб.[2]. З них стягали ще й податки: земський, волосний, мирський та інші, загальна сума яких становила 5437 крб., що складало 11 крб. на ревізьку душу. Нерідко траплялося так, що селяни не мали потрібних коштів, і община змушена була просити відстрочити сплату платежів. Так сталося, зокрема, у 1871 році.

Землі поблизу Сиваша були малопридатними для ведення зернового господарства. Добрий урожай тут збирали раз у 10—15 років[3]. Низька культура землеробства, часті посухи, брак тягла й реманенту, непосильні податки ще більше погіршували тяжке становище селян. Коли ж вони звернулися до таврійського губернатора з проханням дозволити займатися скотарством, то дістали відповідь, що їх клопотання не варте уваги[4].

У 1874 році жителі села прийняли до общини 20 чоловік з Чаплинки, а в 1875 році — стільки ж із с. Маслівки Дніпровського повіту[5]. Але добре тут набідувавшись, прибулі селяни відряджали своїх ходаків до губернатора, щоб їм дозволили повернутися на попереднє місце, або ж переселитися до іншого повіту. Зокрема, в одному з таких прохань переселенці писали, що живуть у Строганівці вже 12 років, «... але при всьому нашому старанні, скільки не вкладали праці ми в сільське господарство, це не винагороджувало нас урожаєм»[6]. При цьому вони просили переселити їх у Бердянський повіт. Найчастіше подібні прохання не задовольнялися і ходаки поверталися ні з чим. Селяни не могли прогодувати навіть власну сім'ю і, щоб не померти з голоду, кидали свої наділи, вирушали на нові землі, сподіваючись на кращу долю. До 1875 року в Строганівській общині залишилось 103 наділи, якими ніхто не хотів користуватися. Тому наступного року було проведено переділ землі. На кожну душу припало по 8 десятин. Після закінчення строку оренди на 1021 десятину землі, яку община здавала місцевим багатіям, її включили до загальної надільної площі і 1884 року здійснили третій переділ 3670 десятин на 367 ревізьких душ, з розрахунку 10 десятин на душу.

В селі налічувалося 45 господарств (18,9 проц. від усіх дворів Строганівки), що не мали робочої худоби і були неспроможні обробити надільну землю, яку її власникам доводилося здавати в оренду місцевим багатіям, а самим вирушати на заробітки. На початку 1885 року із села до Бессарабії виїхало 34 ревізькі душі[7].

Під час першої буржуазної демократичної революції 1905—1907 рр. на вулицях села нерідко з'являлися листівки антиурядового змісту. Ряд місцевих жителів, які входили до гуртка, організованого активним учасником революційного руху на Херсонщині П. А. Герасимовим із молоді навколишніх сіл, розповсюджували у Строганівці та сусідній Іванівці листівки, закликали селян відбирати в поміщиків землю, не сплачувати податків і уникати служби в царській армії[8].

Столипінська аграрна реформа ще більше посилила зубожіння бідноти і зміцнила становище заможних селян. Куркулі, одержавши «відруби», селилися на них, утворюючи хутори. Вони засівали по 50 і більше десятин кращої землі, мали по 8—10 коней, багато корів, отари овець. Широке використання найманої праці, впровадження сільськогосподарської техніки примножували багатства куркулів. Тим

[1] Сборник статистических сведений по Таврической губернии, т. 2, таблиця А-5, стор. 53.
[2] Там же, таблиця А-5.
[3] Кримський облдержархів, ф. 44, оп. 1, спр. 204, арк. 7, 8.
[4] Там же, спр. 3119, арк. 1—8.
[5] Сборник статистических сведений по Таврической губернии, т. 2, стор. 53, 54.
[6] Кримський облдержархів, ф. 44, оп. 1, спр. 1683, арк. 5—8.
[7] Сборник статистических сведений по Таврической губернии, т. 2, стор. 53—55; таблиця Б-31.
[8] Херсонський облдержархів, ф. Р-3264, оп. 1, спр. 85, арк. 4; спр. 85а, арк. 1.

часом 360 середняцьких господарств мали в своєму користуванні 5370, а 165 бідняцьких — 1480 десятин землі[1].

Село, як і в попередні роки, забудовувалося невеликими мазанками або складеними із саману хатинами, безладно розкиданими вздовж вузьких вулиць. Селяни мусили вдовольнятися саморобними меблями, носили домотканий одяг і власного виготовлення взуття.

Майже сто років у селі не було жодного медичного закладу. Серед жителів поширювалися різні епідемічні хвороби. Земську лікарню на 11 ліжок тут відкрито лише в 1912 році. Працювали в ній лікар і 2 фельдшери. Лікарня обслуговувала дільницю з населенням близько 24 тис. чоловік.

Не краще було і з народною освітою. У 1875 році в селі відкрито земське сільське однокласне училище. 1889/90 навчального року його відвідувало 76 хлопчиків та 16 дівчаток[2]. А тим часом у селі налічувалося понад 300 дітей шкільного віку. На утримання училища виділялося лише 414 крб., з них 330 крб. — на оплату двох учителів і місцевого священика, який втлумачував дітям «закон божий»[3]. Напередодні першої світової війни в селі також працювало однокласне земське училище, у якому навчалося 98 хлопчиків і 18 дівчаток. 1913/1914 навчальний рік закінчило лише 5 хлопчиків[4].

Лютнева буржуазно-демократична революція не принесла селянам сподіваних миру й землі, і їх виступи набирали дедалі більшої політичної гостроти. В селі відбувалися мітинги, на яких мешканці Строганівки засуджували антинародну політику буржуазного Тимчасового уряду, вимагали припинити ненависну їм війну.

Тільки-но звістка про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді дійшла до села, бідняки, зібравшись на сільську сходку, палко вітали ленінські декрети про мир та землю, почали одмежовувати надлишки куркульської землі — облікували нетрудові землі, лишки реманенту, призначали своїх довірених для охорони майна. У січні 1918 року в селі було проголошено Радянську владу. Земельна комісія, створена при Раді селянських депутатів, ухвалила розподілити лишки землі з розрахунку 1,5 десятини на їддя[5].

Але у квітні 1918 року село захопили австро-німецькі війська. Вони грабували селян, забирали хліб і худобу. Та протрималися тут недовго. У зв'язку з наступом Червоної Армії і вибухом революції в Німеччині, наприкінці листопада 1918 року окупанти залишили село. В Строганівці відновилася Радянська влада. Проте становище залишалося напруженим. На село нападали білогвардійські банди, які проривалися сюди з Криму. Вони забирали хліб, фураж. Тоді селяни-бідняки А. С. Бараненко та І. С. Смолій організували з місцевих жителів загін самооборони, який охороняв село від нападів білогвардійців[6]. Згодом він влився до загону, створеного братами В. Ю. та І. Ю. Гірськими у с. Нововолодимирівці. Пізніше цей загін приєднався до Громівського партизанського загону, що діяв у районі сіл Громівки, Павлівки, Строганівки. Іноді загін об'єднувався для спільних дій з Каланчацьким та Чаплинським. Так, у лютому 1919 року вони знищили великий загін білогвардійців поблизу с. Першокостянтинівки і встановили тут Радянську владу[7].

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-3264, оп. 1, спр. 85, арк. 6.

[2] Учебные заведения Одесского учебного округа, состоящие в ведении дирекций народных училищ, вып. 3, стор. 52.

[3] Сборник статистических сведений по Таврической губернии, т. 2, таблиця В-4, стор. 53—55.

[4] Постановление Днепровского уездного земского собрания. XXIX сессия с приложениями. 1914. Алешки, 1915, стор. 293.

[5] Херсонський облдержархів, ф. Р-3131, оп. 1, спр. 160, арк. 27—29; ф. Р-3264, оп. 1, спр. 85, арк. 15, 16.

[6] Там же, ф. Р-3264, оп. 1, спр. 85, арк. 1, 4, 7.

[7] Там же, спр. 85а, арк. 3, 4, 9.

Коли наприкінці травня 1919 року білогвардійці перейшли у наступ, бригада Махна, що входила до складу Задніпровської дивізії, по-зрадницькому залишила свою ділянку фронту і відкрила ворожій кінноті шлях у тил радянських військ. У червні денікінці захопили село і були тут до лютого 1920 року. Вони забирали у населення хліб, худобу, коней, проводили мобілізацію, а за опір жорстоко карали. Ризикуючи життям, жителі села уникали мобілізації до білої армії, ховали продукти, коней. Коли Строганівку в лютому визволили частини Червоної Армії, до її лав вступило 30 добровольців, а селяни віддали червоноармійській частині приховані від денікінців запаси продовольства. Відразу ж після визволення села тут утворився ревком. Він організував допомогу червоноармійським сім'ям, а навесні — під час проведення сівби — супрягу бідняцьких дворів. Протягом січня — березня тут ще тривали запеклі бої з білогвардійцями. Весною 1920 року, коли війська буржуазно-поміщицької Польщі вторглися на територію молодої Радянської республіки, у Строганівці з партизанів було сформовано і відправлено на Південно-Західний фронт загін у складі 130 чоловік. На польському фронті він діяв у складі 522-го стрілецького полку 58-ї дивізії 12-ї армії[1].

На початку червня 1920 року, прорвавшись у північну Таврію, врангелівці захопили Строганівку. Жорстоких знущань зазнали тоді жителі села. На все життя залишились сліди катування у Марфи Коваленко. Довідавшись про те, що вона брала активну участь у боротьбі за Радянську владу, білогвардійці побили жінку нагаями і забрали до штабу. Під час допиту вимагали виказати, де переховуються партизани та їх сім'ї. Нічого не дізнавшись, били ногами, кололи тіло шомполами, а потім знепритомнілу жінку викинули на подвір'я[2].

Після успішного наступу військ Південного фронту на початку листопада 1920 року Строганівку було визволено від врангелівців. Тут розташувалася 15-а стрілецька дивізія, яка разом з іншими частинами мала брати Крим через Сиваш. 5 листопада в Строганівку прибув командуючий Південним фронтом М. В. Фрунзе, щоб на місці перевірити готовність військ до успішного проведення цієї важливої операції[3].

В ніч з 7 на 8 листопада 1920 року розпочався героїчний похід червоних бійців 15-ї стрілецької дивізії через Сиваш. У штурмовій групі йшли комуністи й комсомольці. Їхнім провідником був І. І. Оленчук. З сусіднього села Володимирівки червоні частини повів убрід А. Т. Петренко[4]. У штабі 15-ї стрілецької дивізії М. В. Фрунзе доповіли, що вода в Сиваші почала прибувати, і другі ешелони військ ударної групи 6-ї армії переправляються вбрід. Досить було воді піднятися ще трохи і тоді полки 15-ї і 52-ї дивізій будуть відрізані по той бік Сиваша. М. В. Фрунзе віддав наказ — негайно атакувати Перекопський вал частинами 51-ї дивізії, усім жителям сіл Строганівки і Володимирівки вести роботи, пов'язані із забезпеченням переправ від загрози дальшого затоплення, 7-й кавалерійській дивізії терміново почати переправу через Сиваш для підкріплення 15-ї і 52-ї стрілецьких дивізій[5].

Над Сивашем стелився густий туман, холодний вітер погнав у затоку воду з Азовського моря. Цієї ночі в селі майже ніхто не спав, все доросле населення, всі місцеві сили й ресурси були напоготові. До Сиваша везли солому, хмиз, дерево. Селяни, озброєні лопатами, копали рови, насипали дамби, робили все, щоб затримати воду і дати можливість переправити через Сиваш війська. Жінки допомагали пораненим, доглядали їх[6]. На кілька годин вдалося затримати воду, завдяки чому переправили й артилерію. Жодна гармата не залишилася на Сиваші. Цілу добу працювали селяни

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-3264, оп. 1, спр. 85, арк. 16; спр. 85а, арк. 7, 20, 31.
[2] Газ. «Комсомолець України», 3 листопада 1935 р.
[3] С. А. Сиротинский. Путь Арсения. М., 1956, стор. 206.
[4] Годы борьбы и побед. Крым в боях и труде. Сборник. Симферополь, 1967, стор. 110—112.
[5] И. С. Коротков. Разгром Врангеля, стор. 258, 259.
[6] Газ. «За більшовицькі колгоспи», 7 листопада 1937 р.

й повернулися до села лише тоді, як під натиском червоних бійців наступного дня впали ворожі укріплення. Під час легендарного переходу загинуло 283 червоноармійці. Їх поховали в братській могилі, де 1923 року комсомольці села спорудили тимчасовий пам'ятник. У 1960 році тут споруджено новий пам'ятник полеглим у роки громадянської і Великої Вітчизняної воєн.

Коли село знову стало радянським, тут організувався ревком. Його очолив місцевий бідняк А. І. Литвиненко[1]. Було налагоджено посильну продовольчу допомогу червоноармійським сім'ям, а бідноті — посівним матеріалом. Тривала війна значно підірвала економіку села. Порівняно з 1913 роком посівні площі зменшилися майже в 1,5 раза. До того ж, у 1921 році через посуху загинула більша частина посівів. Держава не залишила в біді селян. Для дітей та голодуючих селян відкривалися їдальні. Бідняки одержали насіннєві позички й значні податкові пільги. Населенню Дніпровського повіту, в т. ч. й Строганівки, 1922 року було роздано 110 тис. пудів зерна. Завдяки допомозі держави, весняна кампанія 1922 року пройшла добре. Хоч врожай був низький, та голод уже не загрожував.

А. Т. Петренко — один з провідників червоних військ через Сиваш у 1920 році. Фото 1920 р.

Важливу роль у зміцненні економічного становища селянства відіграв X з'їзд РКП(б). Заміну продрозкладки продподатком жителі села зустріли схвально. Але місцеві куркулі всіляко ухилялися виконувати продподаток. Тоді спеціально утворена комісія спільно з комнезамом повели проти них рішучу боротьбу. В куркулів було виявлено й вилучено 2417 пудів надлишків хліба[2].

1921 року в селі виник комсомольський осередок, який об'єднав 11 юнаків та дівчат. Секретарем обрали бідняка В. Я. Ніколенка[3]. Комсомольці відкрили хату-читальню, де провадили бесіди на революційні і антирелігійні теми, організували драматичний та хоровий гуртки.

Партійний осередок, створений 1922 року, був одним з найбільш дійових серед сільських партосередків Першокостянтинівської волості.

Наприкінці жовтня 1922 року відбулися вибори сільської Ради, до складу якої обрали 11 членів та кандидатів у члени партії. Головою сільради став комуніст О. Т. Обідний[4]. Під керівництвом сільради та комнезаму працювало кредитне товариство, що налічувало 274 члени[5]. Воно надавало селянам позику на пільгових умовах, постачало їх сільськогосподарським реманентом, будівельним матеріалом.

У 1922 році селяни-незаможники організували спільне вирощування овочів. Під обробіток відвели балку, яка поділяла село на дві частини. Вони виростили і зібрали багато помідорів, буряків, капусти, що для цих місць ще вважалося рідкістю. Але то була лише перша спроба. 1928 року в селі виникли товариства спільного обробітку землі «Строганівський незаможник» та «Індустрія». Тоді ж ТСОЗ «Індустрія» на кредити, одержані від держави, придбав першого трактора.

Держава дбала й про охорону здоров'я та налагодження роботи шкіл. У селі відкрили лікарню й аптеку. Населення обслуговували лікар, фельдшер і акушерка. 1926 року на території Строганівської сільської Ради було 2 школи, в яких навчалося 178 дітей, у трьох гуртках лікнепу вивчали грамоту 65 чоловік.

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-3264, оп. 1, спр. 85, арк. 18, 19.
[2] Там же, ф. Р-3131, оп. 1, спр. 104, арк. 20.
[3] Там же, ф. Р-3264, оп. 1, спр. 85а, арк. 24.
[4] Там же, ф. Р-3131, оп. 1, спр. 160, арк. 27—29.
[5] Там же, ф. Р-325, оп. 2, спр. 9, арк. 6—9.

Комуністи, депутати сільради приділяли особливу увагу підготовці селянства до масової колективізації. Восени 1929 року на базі ТСОЗів виникла сільськогосподарська артіль ім. Фрунзе, наступного — «10-річчя взяття Перекопу». Вони об'єднували 323 господарства, обробляли 4111 га усуспільненої землі. Головою артілі ім. Фрунзе обрали місцевого селянина комуніста О. Р. Гнатенка[1].

Проведення суцільної колективізації зустріло жорстокий опір з боку куркулів, які одних відвертали від колгоспів підкупами, інших — погрозами, ховали хліб, ухилялись від здачі його державі. Для подолання опору куркулів у селі з комуністів, комсомольців, незаможників та активістів були створені групи, до яких входило по кілька чоловік. Вони займалися заготівлею та вилученням надлишків хліба в глитаїв, вели роз'яснювальну роботу серед селян, щоб послабити ворожий вплив.

Велику допомогу в організації колгоспів та ремонті техніки подав строганівцям робітник Дніпропетровського металургійного заводу — двадцятип'ятитисячник Микола Семенов. Він працював у селі до 1932 року.

Завдяки невтомній праці колгоспників і вмілому керівництву партійної організації дедалі міцніло господарство артілей. Так, 1937 року артіль ім. Фрунзе виконала план хлібоздачі, вчасно завершила осінню посівну кампанію, продала кооперації 1050 цнт хліба. Колгоспники мали на трудодень по 6 кг зерна. Добре йшли справи і в колгоспі «10-річчя взяття Перекопу», працівники вівцеферми якого протягом 1937—1938 рр. одержували по 136 ягнят від кожних 100 вівцематок. Напередодні Великої. Вітчизняної війни тут зібрали зернових по 11,8 цнт з га на площі понад 3 тис. гектарів[2]. У 1940 році артіль ім. Фрунзе досягла ще більших успіхів і стала учасницею Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Її нагородили дипломом 1-го ступеня, грошовою премією та автомашиною. За організаторську роботу в розвитку сільського господарства голову артілі Ф. О. Степаненка було удостоєно Малої золотої медалі, а конюха Ф. П. Карпова — срібної медалі.

Добре трудилися хлібороби — добре й заробляли. У кожну селянську хату прийшов достаток. Колгоспники купували в крамницях кооперації добротний одяг та взуття, меблі, велосипеди і радіоприймачі.

Значні зміни сталися і в зовнішньому вигляді села. Колгоспники споруджували нові будинки, майже в кожній садибі насадили фруктові сади, а обабіч вулиць — декоративні дерева й чагарники.

Сільрада і партійна організація піклувалися про поліпшення медичного обслуговування населення, розвиток культури та здійснення всеобучу. Було розширено сільську лікарню, при колгоспах відкрилися дитячі ясла.

На базі початкової школи 1931 року тут розгорнула роботу семирічка, в якій навчалося 300 дітей. Напередодні Великої Вітчизняної війни Строганівка стала селом суцільної письменності.

Велику масово-політичну роботу серед жителів села провадив сільський клуб. Тут працювали гуртки художньої самодіяльності, демонструвалися художні й документальні кінофільми. Бібліотека мала понад тисячу книжок, кількасот трудівників села були її активними читачами.

У перші ж дні Великої Вітчизняної війни чоловіки пішли захищати Батьківщину. Основний тягар у проведенні всіх робіт випав на жінок, підлітків, стариків. Вони збирали врожай, а коли наблизився фронт, відправили на схід 400 голів великої рогатої худоби, 1200 овець, 300 свиней, 38 тракторів і 10 комбайнів. Червоній Армії було передано 22 автомашини[3].

13 вересня 1941 року німецько-фашистські окупанти захопили Строганівку. Фашисти запровадили режим терору і насильства. Окупанти по-звірячому вбили

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-3264, оп. 1, спр. 85, арк. 9; ф. Р-443, оп. 1, спр. 558, арк. 182.

[2] З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 3, стор. 511, 512.

[3] Херсонський облдержархів, ф. Р-3264, оп. 1, спр. 85, арк. 10.

комуністів Д. Ф. Журбенка і Я. М. В'юненка[1]. За тимчасової окупації вороги вивезли на каторжні роботи до Німеччини 143 чоловіка, переважно молоді. Гітлерівці спалили будинок-музей М. В. Фрунзе, який мав відкритися 7 листопада 1941 року, зруйнували приміщення лікарні, школу, відібрали в населення 200 голів худоби.

В ніч на 31 жовтня 1943 року частини 51-ої армії 4-го Українського фронту визволили Строганівку від гітлерівських загарбників. Продовжуючи наступ, радянські війська захопили Перекопський перешийок і, зламавши опір ворога на укріпленнях Турецького валу, рушили на Армянськ. Коли частини 51-ї армії вийшли до Сиваша, командування вирішило здійснити цю операцію, як у 1920 році: форсувати водну перепону і зайти ворогові у тил. Вночі бійці мали пройти в крижаній солоній воді близько трьох кілометрів в'язким дном Сиваша, подолати опір ворога, що закріпився на протилежному березі, і захопити цей важливий плацдарм у Криму. Шлях переходу через Сиваш, як і в громадянську війну, почався знову від Строганівки. Серед провідників був і радянський патріот І. І. Оленчук[2]. Колишній начальник штабу 4-го Українського фронту С. С. Бірюзов у своїх спогадах писав: «Мокрий, промерзлий до кісток, ледве піднімаючи ревматичні ноги і часто падаючи у воронки, він уперто йшов уперед»[3].

Помер І. І. Оленчук 1952 року в Криму, але перед смертю заповів, щоб поховали в рідній Строганівці. Його могила — поруч із братською могилою 283 червоноармійців, що загинули, форсуючи Сиваш у 1920 році. На місці, звідки частини 51-ї армії почали похід через Сиваш, відкрито меморіальну дошку.

Під час Великої Вітчизняної війни проти ворога боролося 146 жителів села, з них 75 удостоєно урядових нагород. По війні у Строганівці створено меморіальний комплекс, до якого входять пам'ятники полеглим у роки громадянської і Великої Вітчизняної воєн.

Одразу ж після визволення села його мешканці взялися відбудовувати зруйноване господарство. У дуже важких умовах відроджувалося господарство колгоспів. Не було приміщення школи, діти спочатку вчилися у селянських хатах. Не вистачало робочих рук, техніки, коштів, бракувало посівного матеріалу. На обробітку землі використовувались коні, яких залишила військова частина, кілька волів, а також уцілілі корови колгоспників. Сіяли і збирали врожай вручну. Незважаючи на труднощі, колгоспники у 1944—1945 рр. зібрали зернових пересічно 7,3 цнт, а пшениці — 10 цнт з гектара. Наступного року артіль ім. Фрунзе освоїла довоєнні посівні площі, урожайність зернових зросла до 10 цнт.

Не краще було й з тваринництвом. Так, в артілі ім. Фрунзе налічувалося всього одна корова, сім свиней, 17 овець. Подібне становище склалося і в артілі «10-річчя взяття Перекопу». Допомогу подала держава. Артілі села забезпечили посівним матеріалом, дали 50 коней, кредити на придбання худоби та матеріалів для будівництва громадських приміщень.

Після переможного закінчення Великої Вітчизняної війни до села повернулося 68 демобілізованих воїнів. У січні 1946 року комуністи об'єдналися у партійну організацію. На початку малочисельна, вона стала справжнім штабом у боротьбі за відродження села й господарства артілей.

У 1950 році дві артілі об'єдналися в одне господарство — ім. Фрунзе. За ним закріпили 7127 га земельних угідь, у т. ч. 5417 га орної. Тут було 257 коней і волів, 116 корів, 1400 овець, понад 400 свиней[4]. З року в рік збільшувалася врожайність, зростало поголів'я худоби, підвищувалася її продуктивність. На кінець п'ятої п'ятирічки в господарстві одержали зернобобових по 14,7 цнт, пшениці — 18,5 цнт з гектара. За високі показники на збиранні зернових в колгоспі

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-1622, оп. 1, спр. 7, арк. 2.
[2] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 2, стор. 314.
[3] Журн. «Радуга», 1967, № 6, стор. 116.
[4] Херсонський облдержархів, ф. Р-1953, оп. 3, спр. 205, арк. 18.

Механізована заготівля кормів у колгоспі ім. Фрунзе. Село Строганівка, 1970 р.

ім. Фрунзе комбайнерові Новопавлівської МТС В. Я. Івановському, що народився і жив у Строганівці, 28 березня 1953 року було присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці[1].

Завдяки невпинному зростанню технічної оснащеності господарства, поліпшенню агрономічної культури і невтомній праці колгоспників тут рік у рік підвищуються врожаї. Протягом 1955—1958 рр. врожайність зернових становила 15,8 цнт з га. У півтора раза збільшилося поголів'я худоби, вдвічі — свиней. Надої молока на кожну фуражну корову збільшилися до 2 тис. кг, а передові доярки надоїли 2360—2670 кг молока від кожної із закріплених за ними корів. За успіхи, досягнуті в збільшенні виробництва продукції сільського господарства, групу передовиків артілі було удостоєно урядових нагород. Орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено комбайнерів І. Ф. Зіміна та М. О. Степаненка, орденом «Знак Пошани» — доярку А. С. Бондаренко.

У боротьбі за втілення в життя рішень березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС і XXIII з'їзду партії партійна організація й правління колгоспу постійно піклувалися про дальше удосконалення артільного виробництва. Було переглянуто структуру посівних площ, приділено увагу розстановці кадрів спеціалістів. Між виробничими колективами широко розгорнулося соціалістичне змагання, розроблено чітку схему матеріального й морального заохочення. Роки восьмої п'ятирічки стали періодом дальшого зміцнення економіки колгоспу та підвищення культури господарювання. Зокрема, в 1969 році тут пересічно зібрали по 24 цнт зернових з га. Ще кращих успіхів досягли ланки, які працювали на зрошуваних ділянках. Так, ланка очолювана В. І. Дрібноходом, на площі 73 га зібрала по 47,4 цнт озимої пшениці з га, ланка В. І. Зелінського — по 45,2 цнт на площі 54 гектари. Щороку збільшується площа зрошуваних земель. У 1970 році вона досягла близько 1 тис. гектарів. Прибутки колгоспу зросли до 2,2 млн. крб. Великі кошти витрачаються на капітальне будівництво, зокрема на спорудження тваринницьких приміщень. Лише протягом 1965—1970 рр. споруджено сім добротних корівників, свинарників, телятників. Це створює сприятливі умови для збільшення поголів'я худоби.

Колгосп має майстерню для ремонту сільськогосподарських машин, гараж. Повністю електрифіковані всі трудомісткі процеси. 1970 року на ланах господарства працювало 50 тракторів, 15 комбайнів, 30 вантажних автомашин, сім дощувальних установок. Є близько 200 електродвигунів. Найважливіші галузі колгоспного виробництва очолюють спеціалісти з вищою й середньою спеціальною освітою, комуністи. За високі показники, досягнуті у виробництві сільськогосподарської продукції, 54 колгоспників у 1970 році було відзначено ювілейною медаллю.

Господарським успіхам сприяла організаторська й виховна робота партійної організації, яка налічує 33 члени й кандидати в члени КПРС. Більшість з них працює в сфері матеріального виробництва. З ініціативи комуністів розгорнулося соціалістичне змагання за піднесення культури землеробства та найповніше використання техніки. Постійна увага приділялася поширенню досвіду новаторів, застосовувалося матеріальне й моральне стимулювання праці.

---

[1] Сорок років Радянської влади на Херсонщині, стор. 152.

Під керівництвом комуністів працює комсомольська організація, яка об'єднує 54-х юнаків і дівчат. Комсомольці створили ланки і своєю працею стали прикладом для інших. Значну увагу вони приділяють також комуністичному вихованню сільської молоді.

Велику й важливу роботу ведуть сільська Рада, до складу якої обрано 35 депутатів — колгоспників, робітників і службовців та її постійні комісії. Вона творчо вникає в усі ділянки виробничого й культурного життя, допомагає виконувати народногосподарські завдання, поставлені перед трудящими села дев'ятим п'ятирічним планом.

Сьогодні Строганівка — заможне, красиве, впорядковане село. На одній з околиць з'явилась вулиця ім. Гагаріна, обсаджена декоративними деревами. Вздовж неї красуються нові будинки новосельців. Прокладається ще одна вулиця. За післявоєнні роки в селі споруджено понад 130 житлових будинків. У квартирах — газові плити, водопровід, електричне освітлення. В центрі села на 6 га розкинувся парк, який став місцем відпочинку трудящих. Потрібні промислові й продовольчі товари жителі Строганівки можуть придбати у 3-х крамницях, товарооборот яких на рік становить 390 тис. карбованців.

Певних успіхів досягнуто у дальшому поліпшенні медичної допомоги трудящим. Відкрито лікарню на 25 ліжок, є машина швидкої допомоги, стоматологічний та рентгенологічний кабінети. Про охорону здоров'я піклуються 2 лікарі і 13 медичних працівників з середньою спеціальною освітою.

У селі працює восьмирічна школа, розміщена в новому типовому приміщенні. Вона має добре обладнані навчальні кабінети, майстерню для виробничого навчання, спортивний зал, їдальню. Для учнів молодших класів працюють групи продовженого дня. 1971/72 навчального року тут здобували знання 240 дітей. Серед 17 вчителів — три відмінники народної освіти.

Після трудового дня до будинку культури поспішають мешканці села, щоб подивитися новий кінофільм, побачити виставу, послухати лекцію. Кожний знайде тут заняття до душі: при будинку культури працюють гуртки художньої самодіяльності, які відвідує понад 200 юнаків і дівчат, є спортивні секції, проводяться тематичні вечори.

Сільською бібліотекою, яка налічує 10 тис. примірників книжок і має читальний зал на 50 місць, користуються не тільки дорослі, а й юні жителі села.

Члени сільської первинної організації товариства «Знання» — спеціалісти сільського господарства, вчителі, лікарі — читають для трудівників села лекції з різної тематики.

За революційні заслуги трудівників Строганівки, їх мужність і стійкість у боротьбі проти ворогів у роки громадянської і Великої Вітчизняної воєн село Строганівка 10 вересня 1968 року нагороджено пам'ятною настільною медаллю «На відзнаку 50-річчя Української Радянської Соціалістичної Республіки».

Трудящі села, включившись у соціалістичне змагання на честь 50-річчя утворення Союзу РСР, наполегливо борються за здійснення планів, накреслених Комуністичною партією, за досягнення дальших успіхів у будівництві нового життя.

П. Д. БРЯКОВА, *К. М. СКОРОЇД*

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД ЧАПЛИНСЬКОГО РАЙОНУ

БАЛТАЗА́РІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру і за 25 км від залізничної станції Каланчак на лінії Херсон—Джанкой. Дворів — 242, населення — 810 чоловік. Сільській Раді підпорядковані села Білоцерківка, Морозівка, Рачівка, Скадовка.

За радгоспом ім. Карла Маркса, центральна садиба якого міститься у Балтазарівці, закріплено 15,2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 14,6 тис. га орної землі. Спеціалізація господарства, що має 5 відділків — виробництво зерна, м'яса і молока. У повоєнні роки за досягнуті успіхи в розвитку сільського господарства 25 трудівників відзначено орденами й медалями Союзу РСР, у т. ч. орденом Жовтневої Революції — керуючого відділком Г. І. Ровенського. 1967 року радгосп був учасником Виставки передового досвіду в народному господарстві УРСР.

В Балтазарівці працюють восьмирічна школа, де 19 учителів навчають 226 учнів, клуб із залом на 350 місць, бібліотека, медична амбулаторія, дошкільний дитячий заклад, їдальня, відділення зв'язку, стадіон. Є водопровід. В центрі села з нагоди 150-ї річниці з дня народження основоположника наукового комунізму Карла Маркса встановлено барельєф.

В селі працюють 35 комуністів, 70 комсомольців.

Перша згадка про село у писемних джерелах належить до 1839 року.

Радянську владу було встановлено у січні 1918 року. На фронтах Великої Вітчизняної війни проти гітлерівців боролося 45 жителів села, 25 з них нагороджені орденами й медалями СРСР. Загинуло 20 чоловік. На їх честь у селі споруджено монумент Слави.

Неподалік Балтазарівки досліджено курганні поховання доби бронзи та кочівників XI—XIII ст. н. е.

ГРИГО́РІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 17 км від районного центру і за 15 км від залізничної станції Вадим на лінії Херсон—Джанкой. Дворів — 450, населення — 1517 чоловік. Сільській Раді підпорядковані села Нововолодимирівка, Павлівка, Першокостянтинівка.

Колгосп ім. Калініна, центральна садиба якого міститься в Григорівці, користується 6,6 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 5,5 тис. га орної землі (з них 560 га — зрошуваної). Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових культур і виробництві м'ясомолочної продукції. Розвинуте вівчарство. 1970 року основної культури — озимої пшениці — тут зібрали пересічно по 34,4 цнт з га. Протягом післявоєнного часу за високі показники, досягнуті в сільськогосподарському виробництві, 15 чоловік нагороджено орденами й медалями Союзу РСР. Ланкову Є. Й. Мар'янську та голову артілі В. І. Рудницького удостоєно ордена Леніна.

Діють восьмирічна школа, в якій навчається 290 учнів і працює 20 учителів, будинок культури із залом на 450 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, дошкільний дитячий заклад, відділення зв'язку. Прокладено водопровід. Село добре озеленене.

В селі працюють 40 комуністів, 113 комсомольців.

Григорівку засновано 1869 року переселенцями з Київської та Подільської губерній.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року.

У роки Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників боролося 280 жителів села, 120 — загинуло. Орденами й медалями СРСР нагороджено 82 чоловіка. 1967 року активного учасника громадянської війни М. А. Дишловенка (пенсіонер, живе в Першокостянтинівці) нагороджено орденом Червоного Прапора.

Поблизу села Першокостянтинівки досліджено 20 курганів, виявлено понад 100 поховань доби бронзи, скіфського й сарматського періоду, а також кочівників IX—XIII ст. н. е.

КУЧЕРЯВОВОЛОДИ́МИРІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру і за 34 км від залізничної станції Каланчак на лінії Херсон—Джанкой. Дворів — 100, населення — 304 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані села Андріївка, Бистре, Дружба, Кудряве, Магдалинівка, Новий Гай, Новогригорівка, Петрівка, Поштове, Червона Поляна, Чорна Долина, Яблунівка.

У Кучерявоволодимирівці розміщена центральна садиба колгоспу «Зоря комунізму». За ним закріплено 4,4 тис. га сільськогосподарських угідь. Головною галуззю виробництва є вирощування зернових культур і м'ясо-молочне тваринництво. 1970 року колгоспники зібрали пересічно по 38,1 цнт озимої пшениці з га. З допоміжних підприємств працюють майстерня для ремонту сільськогосподарської техніки і пилорама. У с. Андріївці працює лісорозсадник.

За високі показники в сільськогосподарському виробництві 6 працівників колгоспу відзначені орденами й медалями Союзу РСР, у т. ч. орденом Жовтневої Революції 1971 року нагороджено голову колгоспу В. М. Чумака.

В Кучерявоволодимирівці є середня школа, де навчається 162 учні і працює 20 учителів. Учительку М. Л. Корженівську (нині пенсіонерка) за сумлінну працю у вихованні підростаючого покоління нагороджено орденом Леніна. Є будинок культури із залом на 350 місць і широкоекранною кіноустановкою, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, дошкільний дитячий заклад, 3 крамниці, поштове відділення. Прокладено водопровід.

В селі працюють 25 комуністів, 89 комсомольців.

Кучерявоволодимирівка виникла у 1921 році на місці кількох хуторів, об'єднаних у село. Перший ТСОЗ «Єднання» організовано в 1928 році.

Під час Великої Вітчизняної війни бійцями Діючої армії були 103 жителі села, 62 — відзначено орденами й медалями, 32 — загинуло. На вшанування пам'яті воїнів-односельців у селі споруджено обеліск Слави.

Неподалік села виявлено скіфські кургани IV—III ст. до н. е.

НОВОНАТА́ЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 27 км від районного центру і за 46 км від залізничної станції Каланчак на лінії Херсон—Джанкой. Дворів — 182, населення — 592 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані села Анголи, Маячинка, Наталівка, Рогачинка, Шевченка.

В селі міститься центральна садиба колгоспу «Росія», за яким закріплено 5,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. орної землі 5,6 тис. га (з них 150 га зрошуваної). Спеціалізація — вирощування зернових культур і м'ясо-молочне тваринництво.

За високі показники в розвитку сільськогосподарського виробництва у повоєнні роки 16 колгоспників нагороджено орденами й медалями Союзу РСР. Комбайнерів Я. П. Литвиненка та І. К. Островерха відзначено орденом Леніна, голову артілі В. Л. Войцеховського — орденом Жовтневої Революції, Я. П. Литвиненко був делегатом 3-го Всесоюзного з'їзду колгоспників.

Тут працює восьмирічна школа, в якій 17 учителів навчають 222 учнів, є будинок культури із залом на 450 місць та широкоекранною кіноустановкою, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, дошкільний дитячий заклад.

В селі працює 55 комуністів, 91 комсомолець.

Перші писемні згадки про Новонаталівку належать до 1909 року.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. У 1920 році в селі діяв сільревком.

Проти німецько-фашистських загарбників на фронтах Великої Вітчизняної війни билося 126 жителів села, з них 28 — нагороджено орденами й медалями СРСР. 82 чоловіка загинуло, їм споруджено пам'ятник.

ПРЕОБРАЖЕ́НКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 6 км від районного центру і за 18 км від залізничної станції Каланчак на лінії Херсон—Джанкой. Дворів — 485, населення — 1422 чоловіка. Сільській Раді підпорядковане село Жовтневе.

За колгоспом ім. Кірова, центральна садиба якого міститься в Преображенці, закріплено 6 тис. га орної землі, у т. ч. 1,6 тис. га зрошується. Основний напрям господарства — вирощування зернових культур та м'ясо-молочне тваринництво.

За високі показники в розвитку рільництва й тваринництва у 8-й п'ятирічці 8 передовиків колгоспу відзначено урядовими нагородами. Комбайнерів І. П. Фальковського 1966 року удостоєно звання Героя Соціалістичної Праці, А. В. Гардзинського — ордена Леніна, бригадира В. П. Бобицького — ордена Жовтневої Революції.

У Преображенці є восьмирічна школа, де працює 20 учителів і навчається 268 учнів, будинок культури із залом на 450 місць і широкоекранною кіноустановкою, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, дошкільний дитячий заклад. Прокладено водопровід.

В селі працюють 53 комуністи, 64 комсомольці.

Преображенку засновано 1869 року переселенцями з Київської і Подільської губерній.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року.

У січні 1928 року виник ТСОЗ «Шлях до культури».

Під час Великої Вітчизняної війни 315 чоловік боролося проти ворога на фронтах, з них 56 нагороджені орденами й медалями Союзу РСР. На честь 186 загиблих воїнів у селі встановлено обеліск Слави.

ХРЕСТІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 14 км від районного центру і за 33 км від залізничної станції Каланчак на лінії Херсон—Джанкой. Дворів — 308, населення — 1012 чоловік. Сільській Раді підпорядковані села Долинське, Кулики, Надеждівка, Північне, Світле, Хлібодарівка.

В. М. Шелест — Герой Радянського Союзу, уродженець с. Хрестівки. Фото 1945 р.

Радгосп «Чаплинський», центральна садиба якого міститься в Хрестівці, користується 6,1 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. орної землі 5,8 тис. га (з них 592 га зрошуваної). Виробничий напрям господарства, яке має 2 відділки, — вирощування зернових культур і м'ясо-молочне тваринництво. 1970 року радгосп виростив урожай озимої пшениці по 41,6 цнт з га. За досягнуті успіхи в розвитку сільського господарства 23 працівників радгоспу у післявоєнний час нагороджено орденами й медалями Союзу РСР. Орденом Леніна відзначено доярку Н. М. Данченко і директора радгоспу Я. І. Оксамитного.

Діють середня школа, в якій навчається 362 учні і працює 32 учителі, клуб із залом на 260 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, дошкільний дитячий заклад. Споруджено пам'ятник В. І. Леніну.

В селі працюють 50 комуністів, 148 комсомольців.

Перша згадка про Хрестівку в історичних джерелах датується 1909 роком.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. У липні 1923 року в селі виник ТСОЗ «Хлібороб». Проти німецько-фашистських загарбників на фронтах Великої Вітчизняної війни бився 81 житель села. 53 чоловіка нагороджені бойовими орденами й медалями СРСР. Уродженця Хрестівки В. М. Шелеста удостоєно звання Героя Радянського Союзу. Загинуло 28 чоловік.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

А

Б

* Прізвища, позначені зірочкою, подано російською мовою.

В

Г

Д

Е

Є

Ж

З

І

К

Л

М

Н

О

П

Р

С

Т

У

Ф

Х

Ц

Ч

Ш

Щ

Ю

Я

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

Г

Д

Є

Ж

З

І

К

Н

О

П

У

Ф

Х

Ц

Ч

Ш

Щ

Ю

Я

Під час написання нарисів і довідок тому автори використали документальні матеріали Центрального партійного архіву інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, Центрального державного архіву Жовтневої революції і соціалістичного будівництва СРСР, Центрального державного історичного архіву СРСР, Центрального державного архіву давніх актів, Центрального державного воєнно-історичного архіву СРСР, Центрального державного архіву Радянської Армії, Центрального державного архіву військово-морського флоту СРСР, Архіву Міністерства оборони СРСР, архіву Інституту історії партії ЦК КП України, Центрального державного історичного архіву УРСР в Києві, Центрального архіву Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР, архівів Миколаївського і Херсонського обкомів КП України, Запорізького, Кримського, Миколаївського, Одеського, Херсонського обласних державних архівів.

Фотоілюстрації добиралися у фондах Центрального державного історичного архіву СРСР, Центрального державного архіву кінофотодокументів УРСР, Херсонського обласного державного архіву, Державного Ермітажу, Херсонського краєзнавчого музею, Інституту археології Академії наук УРСР.

У доборі й опрацюванні матеріалів авторам і редколегії тому допомагали працівники обласних і міських організацій і установ: З. С. Орлова (з історії громадянської війни, періоду побудови соціалізму та з питань використання архівних джерел), А. Е. Вірлич (з історії Великої Вітчизняної війни), Ф. Й. Малінська (з історії розвитку культури), М. С. Безруков, В. Ф. Беньковський, М. Й. Бізер, С. М. Больменко, Т. Г. Волинець, І. Є. Голік, Г. А. Голубєв, В. П. Завгородній, Є. С. Камінська, В. Л. Кравченко, Н. Г. Ладичук, К. І. Магузі, С. І. Майоров, М. С. Ольховий, Д. О. Полякова, С. І. Тестін, Д. І. Файнштейн, В. Г. Чуприна, К. Ю. Шатурна, Н. А. Школьник.

У підготовці матеріалів по селах, містах і районах брали участь: **Бериславський район:** Н. Ю. Володченко, Л. М. Гончаренко, З. Л. Гуревич, О. І. Зелінський, М. В. Зінченко, Ю. І. Іванищева, В. А. Калузький, В. Н. Катихін, М. Д. Куліш, О. Н. Ластовецький, М. С. Легенко, М. С. Мелехов, Я. Я. Прасолов, М. І. Пригожкіна, Б. П. Садовник, В. І. Сокол, Г. О. Стародубець, А. М. Тищенко; **Білозерський район:** П. І. Аксенов, Л. Т. Безпалова, В. В. Гребенюк, Н. М. Ігнатенко, М. В. Коробець, Н. Є. Липа, М. Т. Манушкіна, І. Ф. Марков, І. М. Попелюк, О. С. Продченко, М. М. Ривачук, О. Т. Рожко, Г. Г. Сілюкова,

Б. М. Сороко, С. Р. Трибушний, Л. М. Циганова, В. Т. Чаус; **Великолепетиський район:** Н. В. Баранова, Н. А. Волобуєва, М. М. Зінченко, Л. О. Полугайко, В. Ф. Шевель; **Великоолександрівський район:** В. І. Деменський, С. М. Дударєв, Т. П. Журавльова, М. І. Єрещенко, В. О. Іванченко, О. Я. Кияниця, Т. О. Ковальова, М. П. Козленко, Д. А. Меделян, Р. І. Полусмяк, В. Д. Сусоров, М. Є. Швидун, А. Я. Якубенко, П. О. Яременко; **Верхньорогачицький район:** І. Ф. Андрєєв, М. К. Жукова, Л. С. Задніпрянна, Н. О. Косарєва, А. І. Михайлець, В. Г. Тригуб; **Високопільський район:** В. В. Авдєєв, А. С. Білоусько, Ф. М. Брага, Л. І. Гергель, А. П. Данис, В. Я. Калашников, О. Х. Коноваленко, М. І. Куклін, Р. С. Мороз, Г. Н. Новак, А. М. Плужниченко, В. Ф. Подмурна, К. П. Попова, Є. Г. Сидченко, Д. М. Фокін, В. Т. Худченко, С. О. Чунихін, С. Є. Шкальов, Ф. Й. Ясинський; **Генічеський район:** М. Я. Бабенко, А. Я. Безверхня, Ю. А. Бережна, П. С. Бондаренко, А. І. Гайдамака, В. С. Жмелєв, С. І. Капшук, В. Г. Кулик, Г. А. Легунов, І. М. Ляховченко, В. Т. Морозов, А. В. Муращенко, О. Н. Парнюк, Л. В. Пацюк, Г. С. Попкович, А. П. Прокопенко, Т. С. П'янков, Ф. І. Радзієвський, В. І. Радченко, Є. Є. Сафонов, І. Й. Сєдов, Є. В. Соколенко, І. І. Стрембовський, М. М. Третякова, П. М. Усаченко, Н. С. Чебанко, Л. Д. Шелудько, І. К. Щербина, С. С. Яворський; **Голопристанський район:** Т. С. Бородій, В. Я. Воробйов, В. С. Голубятников, В. Т. Гомонюк, Л. І. Єфімова, П. К. Кипа, С. П. Кусенков, В. Г. Малашков, Д. Ф. Підлесецький, А. Д. Слятін, М. П. Устюков, Г. Ф. Толкач, С. Т. Яцура; **Горностаївський район:** М. І. Барнаш, В. П. Гримов, М. С. Коваленко, М. С. Кондрацький, М. І. Лавриненко, З. В. Марковець, І. І. Новохижний, Д. В. Савчук, Н. А. Страмнова, К. М. Студинський, О. А. Чудна, І. І. Чуча, Є. П. Шевченко; **Івановський район:** О. Г. Анциферова, В. Й. Богачевський, О. О. Володіна, Є. Я. Гаврилюк, П. П. Дереза, О. С. Качук, В. П. Клевако, В. Ю. Лактіонова, В. Н. Лоцман, А. Л. Моргун, О. Д. Попова, І. П. Стецько, М. І. Федорченко, М. П. Федосеєнко, Н. М. Шершень; **Каланчацький район:** М. М. Богарова, Т. І. Джуман, О. М. Заготов, Д. Ф. Кличановський, Т. В. Котій, Л. К. Ніцак, Л. Г. Норченко, К. П. Паролова, А. І. Татьяненко, Н. І. Хоруженко, Л. І. Чурай; **Каховський район:** І. І. Богачук, В. Т. Божко, Л. М. Глущенко, Т. Д. Гусакова, В. Г. Зимодра, А. К. Кошкін, Т. А. Кудас, З. А. Кучеренко, О. С. Пизик; **Нижньосірогозький район:** М. Ф. Бабичева, Ф. С. Дрига, О. М. Дубров, І. О. Зетюков, І. М. Лобань, А. Й. Лозицький, Ю. В. Овсянников, Н. М. Ружицька; **Нова Каховка:** В. Г. Баглер, Л. С. Неверова, М. Н. Походун, Ю. І. Сагайдак, Г. С. Халін; **Нововоронцовський район:** М. В. Бриж, С. І. Васильєв, О. О. Гвоздик, Г. С. Гончар, М. Ф. Гринько, К. І. Доброва, С. І. Іванченко, М. Г. Ілляшенко, Є. А. Карпушина, К. М. Ковбаса, А. М. Путін, К. О. Саєнко, А. Ф. Сиволап, П. К. Скрипник, І. А. Співак, В. С. Чобіток, І. І. Шульга; **Новотроїцький район:** П. Ф. Капуста, Г. А. Кудієнко, О. М. Лук'янов, Е. В. Макарова, О. П. Омельченко, Т. Г. Пінчук, З. П. Польова, С. Є. Поляков, А. Я. Прядко, Л. К. Роздимаха, М. Ф. Сигарьов, В. О. Синицький, І. Й. Удод, О. М. Юрин; **Скадовський район:** М. В. Бабич, І. М. Бігун, В. І. Вишневий, Д. П. Десятник, Н. В. Золотаревська, Л. В. Іваненко, Н. І. Кобзар, П. А. Коршун, Т. В. Мищерякова, І. В. Онопрієнко, А. В. Сергєєв, М. Ф. Симагіна, В. О. Сміляченко, К. І. Філатов; **Цюрупинський район:** А. О. Анцибор, В. О. Біловецький, М. І. Дзивалтовський, В. Ф. Завражнов, В. П. Ільченко, М. О. Коломийченко, Н. І. Кришталь, І. С. Кулик, П. І. Липай, І. М. Мандибура, О. А. Мелешко, І. Г. Потєшкін, Є. О. Риженко, А. І. Санін, В. Д. Ткаченко, Я. Г. Цюприк, І. К. Чабанов; **Чаплинський район:** О. С. Василенко, Н. І. Надєєва, А. С. Олишанська, Н. В. Ольшевська, Д. І. Симерецька, В. І. Сузанська, С. І. Таранов, О. Д. Фурсенко.

Матеріали з археології до нарисів і довідок підготував завідуючий відділом історії дореволюційного періоду Херсонського краєзнавчого музею І. Д. Ратнер;

науково-методичне керівництво здійснювала старший науковий співробітник Інституту археології АН УРСР Є. В. Махно.

Науково-методичне керівництво підготовкою тому здійснювали наукові співробітники відділу історії міст і сіл УРСР Інституту історії АН УРСР В. М. Зайцев, А. А. Кондрацький, Ю. О. Курносов, О. П. Лола, Л. В. Олійник; Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР І. О. Кудін; Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського АН УРСР П. Д. Павлій.

У літературному опрацюванні матеріалів взяли участь Л. М. Заренцева, К. Ф. Назаренко, Т. В. Нетилько, О. Ф. Сіліонова, Л. К. Федоровська, І. А. Шморгун.

Добір і підготовку ілюстрацій до тому здійснили М. М. Ігнатенко та П. Д. Коваль. У томі використано фотознімки, виконані О. Г. Альпертом, Р. М. Андреєвим, М. Л. Ігнатенком, М. М. Ігнатенком, Д. О. Крамаренком, М. К. Плаксіним, І. Г. Романюком, О. І. Тертичним, В. Г. Трачем, М. Г. Трутенком.

Консультації по добору ілюстративного матеріалу подавав Ю. П. Кривдін.

ЗМІСТ

ИСТОРИЯ ГОРОДОВ И СЕЛ УССР

Херсонская область
(на украинском языке)

Зав. редакцією «Історії міст і сіл УРСР» *В. М. Кулаковський*

Редактори: *Б. В. Гордієнко, Д. О. Дубенко, Л. С. Некрасова, В. Б. Рибка* (керівник редакційної групи), *Л. А. Сухих*

Літературні редактори: *М. П. Базилівський, В. Ф. Кошик, П. П. Сіпачов*

Молодший редактор *Л. І. Трасковська*

Оправа та титул художника *В. І. Юрчишина*

Художній редактор *Ю. С. Яхніс*

Технічні редактори: *В. М. Курінний, Є. М. Соколов*

Редагування карт: *І. Є. Гудим-Левкович, Н. М. Добжанська, Є. В. Мержвинський*

Коректори: *С. Л. Гапонова, В. М. Мельниченко, Т. Я. Михайловська, М. К. Рудницька*

В тексті вміщено 298 фотоілюстрацій, 24 карти, 12 кольорових вклейок. Том здано до набору 5.VII 1972 р. Підписано до друку 4.IX 1972 р. БФ 32373. Тираж 15000. Формат 84 × 108 $^1/_{16}$. Фіз. друк. арк. 43 + 1,5 арк. вклейок. Умовн. друк. арк. 74,76. Обл.-вид. арк. 79,04. Замовлення № 2-227. Ціна в оправі 4 крб. 60 коп.

Набрано і надруковано Харківською книжковою фабрикою ім. М. В. Фрунзе Державного комітету Ради Міністрів УРСР у справах видавництв, поліграфії і книжкової торгівлі, Харків, Донець-Захаржевська, 6/8.